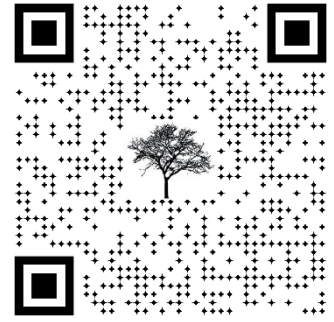


International Journal of Euroasian Research

E Journal With International Referee

E Issn 2147-2610



**Avrasya Uluslararası
Araştırmalar Dergisi**

Uluslararası Hakemli E Dergi

E Issn 2147-2610

Cilt 11, Sayı 34, Mart 2023 TÜRKİYE



AVRASYA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Hakemli Uluslararası Bilimsel E-Dergi

Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi üç ayda bir yayınlanan çift kör hakemli uluslararası dergidir. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'ndeki makaleler, Creative Commons Alıntı-Gayriticari 4.0 (CC BY-NC) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM, MLA, DRJİ, ISI, ESJİ, ADVANCED SCIENCE INDEX tarafından taranmaktadır.

Basım Tarihi: 20 Mart 2023

e-ISSN:2141-2610

Ücretsiz





International Journal of Euroasian Researches

Refereed International Scientific E-Journal

The Eurasian Journal of International Studies is a double-blind, peer-reviewed international journal published quarterly. All responsibility in terms of language, science and law of all the articles published in the Eurasian Journal of International Studies belong to their authors, and the publishing rights belong to the Eurasian Journal of International Studies.

Articles in the Eurasian Journal of International Studies are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC) International License. Adopting the principle that providing scientific research to the public free of charge will increase the global sharing of knowledge, the journal provides instant open access to all its content.

International Journal of Euroasian Researches is scanned by TUBITAK ULAKBIM, MLA, DRJI, ISI, ESJI, ADVANCED SCIENCE INDEX.

Print Date: 20 | March 2022

e-ISSN:2141-2610

Free of Charge





Dergi Kurulları / Journal Boards

Baş Editör/Editor-in-Chief

Prof. Dr. İbrahim ERDAL, Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye
Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi, Türk Dış Politikası

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Prof. Dr. Türkan OLCAY, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiye
Rus Dili ve Edebiyatı

Editörler ve Alan Editörleri/ Editors and Field Editors

Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Türk Halk Bilimi

Doç. Dr. Hülya ÇAKIR, Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye
Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türkiye
Tarih Bölümü

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Aleksandr VLADIMIROVİÇ, Moscow State University

Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU, Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK, Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Elhan Geydarov AZIMOV, PushkinState Russian Lang. Ins

Prof. Dr. Flora Sultankızı NACİEVA, Azerbaijan Devlet Pedg Univ

Prof. Dr. Georges KOUZAS, University of Athens

Prof. Dr. İbrahim ERDAL, Yozgat Bozok Üniversitesi

Prof. Dr. Kadir R. NURGALİEVA, L.N.G.Eurasian National University

Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL, Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. M. Ivanovna SHCHERBAKOVA, Russian Academy of Science

Prof. Dr. Miniral BORAH, University of Ghaygaun

Prof. Dr. Mohammed JAULİ, Université La Manouba

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL, Ardahan Üniversitesi

Prof. Dr. Nedim BAKIRCI, Niğde Ömer Halis Demir Üniv

Prof. Dr. Soner AKPINAR, Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi





Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Sabire ARIK, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. S. Mihaelovna MINASYAN, H. A. Armenian State Pedg. Univ
Prof. Dr. Tamara Vladimirovna KUPRINA, "B. N. Yeltsin" Ural Fed. Univ
Prof. Dr. Türkan OLCAY, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ülkü ELIUZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ülo VALK, University of Tartu
Prof. Dr. York Allen NORMAN, University of Buffalo
Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR, Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Fırat YALDIZ, Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz GÜVEN, Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Mehseti DURGUN, Nakhchevan Institute
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah AYDEMİR, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğçe ERDAL, Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL, Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Aliye YILMAZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Nurzhan ABİSHOV, Ahmet Yesevi University
Doç. Dr. Hanife ÇAYLAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Ganbat LKHUNDEV, Institute of History, Mongolian
Dr. Işıl Aydın ÖZKAN, Sinop Üniversitesi
Dr. Sinan DEMİRTÜRK, Gazi Üniversitesi
Dr. Nazlı Memiş BAYTİMUR, Sinop Üniversitesi
Dr. Ahmet AYTAÇ, Selçuk Üniversitesi
Dr. Ahmet ÖZKAN, Medeniyet Üniversitesi

DANIŞMA KURULU/ ADVISORY BOARD,

Prof. Dr. Aleksandr VLADIMIROVİÇ, Moscow State University
Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Elhan Geydarov AZIMOV, Pushkin State Russian Lang. Ins
Prof. Dr. Flora Sultankızı NACIEVA, Azerbaijan Devlet Pedg. University
Prof. Dr. Georges KOUZAS, University of Athens
Prof. Dr. Kadira R. NURGALİEVA, L.N.G.Eurasian National University
Prof. Dr. M. Ivanovna SHCHERBAKOVA, Russian Academy of Science
Prof. Dr. Miniral BORAH, University of Ghaygaun
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi





Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sabire ARIK, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. S. Mihaelovna MINASYAN, H. A. Armenian State Pedg. Univ
Prof. Dr. Tamara Vladimirovna KUPRINA, "B. N. Yeltsin" Ural Fed. Univ
Prof. Dr. Türkan OLCAY, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ülkü ELIUZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ülo VALK, University of Tartu
Prof. Dr. York Allen NORMAN, University of Buffalo
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL, Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Mohammed JAUİLİ, Université La Manouba 06
Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK, Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL, Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR, Alaaddin Keykubad Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ERDAL, Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR, Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Hanife ÇAYLAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Fırat YALDIZ, Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Mehseti DURGUN, Nakhchevan Institute
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Soner AKPINAR, Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim Ölçer ÖZÜNEL, Hacı Bayramı Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğçe ERDAL, Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL, Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aliye YILMAZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurzhan ABİSHOV, Ahmet Yesevi University
Dr. Öğr. Üyesi Erkam TEMİR, Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz GÜVEN, Sinop Üniversitesi
Dr. Ganbat LKHUNDEV, Institute of History, Mongolian
Dr. Ariyajav BATCHULUUN, Mongolian State University
Dr. Sinan DEMİRTÜRK, Gazi Üniversitesi
Dr. Nazlı Memiş BAYTİMUR, Sinop Üniversitesi
Dr. Ahmet AYTAÇ, Selçuk Üniversitesi

İletişim/Communication

İnternet Adresi | Webpage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasyad>

E-posta | E-mail: dergiavrasyad@gmail.com

avulasarder@gmail.com





İÇİNDEKİLER

Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu
Types of Dream And It's Interpretation in Kutadgu Bilig

Zehra KURTULGAN

Sayfa: 1 – 15

N. S. Gumilyov'un Büyülü Keman Şiiri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of n. S. Gumilyov's *the Magic Violin* Poem

Mehmet ÖZBERK

Sayfa: 16 – 27

Otizimli Bireylere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

Examination of Social Awareness Level of Individuals with Autism

Kübra ARSLAN

Sayfa: 28 – 47

Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

Comparison Of Russian and Turkish Idioms in The Context Of Somatic Idioms

Selin TEKELİ

Sayfa: 48 – 70

Kutadgu Bilig'de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

The Importance of Proper Nutrition and Its Effects on Human Health in *Kutadgu Bilig*

Sümevra ALAN

Sayfa: 71 – 91

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi: Bir Gömülü Teori
Çalışması

The Relationship of Economics Disintegration Morality and Mentality From Sabri Ülgener's
Perspective: A Grounded Theory Study

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Sayfa: 92 – 119

Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

According to Greek Sources The Battalion of Philhellenes and The War of Peta

Ünsal BAŞAK

Sayfa: 120 – 150





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy ile Kazak Destanlarındaki Kökşö ve Kosay Üzerine Bir
İnceleme

A Review on Kökchö And Koshoi in Kyrgyz Epic With Kökshö And Kosai in Kazakh Epic

Raşit ÇÖLOĞLU

Sayfa: 151 – 171

Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler
Syria Policy and Relations With Egypt in The Hittite Old Kingdom Period

Fatma SEVİNÇ ERBAŞI, Arzu GEZMEZ

Sayfa: 172 – 193

Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller
Prominent Symbols in Clothes Culture of Uyghur Turks

Kamile SERBEST

Sayfa: 194 – 213

1901 Depreminde Erzurum Valisi Nazım Bey'in Afet Yönetim Stratejileri
Disaster Management Strategies of Erzurum Governor Nazim Bey in The 1901 Earthquake

Yunus ÖZGER

Sayfa: 214 – 228

İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller
Common Beliefs and Rituals in Iranian Ahl-E of Haqqş and Alevi-Bektashi Communities

İbrahim KARACA

Sayfa: 229 – 241

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri
Individual and Social Influences of The Covid-19 Pandemic

Bayram DEMİR, Hamza ATEŞ

Sayfa: 242 – 259

Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı
China's Perspective on North Korean Nuclear Policies in The Context of Deterrence Theory

Özlem Zerrin KEYVAN

Sayfa: 260 – 282

Eskişehir Yöresindeki Korku/luk Ocakları ve Sağaltma Yöntemleri

Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET, Büşra ÖZDEMİR

Fear Ocaks and Healing Methods in The Eskişehir Region

sayfa: 283 – 298





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı
Shoes in The Anatolian Turkish Folklore

Özlem ÜNALAN

Sayfa: 299 – 324

The Judaic Codes of The Khazar Qaganate's Sacred-Diarchy
Hazar Kağanlığının Kutsal-İkili Yönetiminin Judaik Şifreleri

Egemen Çağrı MIZRAK

Sayfa: 325 – 336

Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology
Putin'in Rusya Federasyonu Dış Politika Pratiklerinin Politik Psikoloji Bağlamında Analizi

Tuba TAŞLICALI KOÇ, Çağlar ÖZER

Sayfa: 337 – 354

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu
A Source of Legitimacy of Persian Nationalism: Emphasis on The Ancient Past

Mehmet KISAK

Sayfa: 355 – 372

Ortaçağ İslâm Dünyasında Irksal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine
The Racial Superiority Controversies in Medieval Islamic World: An Analysis on The Shuubiyya
Movement

Ömer Faruk ÇAKIR

Sayfa: 373 – 389

Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği
Historical and Geographical Reflections of A Border: Case Study of Kilis

Meral KUZGUN, Ömer Faruk İNCİLİ

Sayfa: 390 – 421

Halk İnanışları Bağlamında İşletmelerdeki Dinsel-Büyüsel Levhalar: Erzurum Örneği
Religious-Magical Plates in Businesses In The Context of Folk Beliefs: The Case Of Erzurum

Muhammet Emin ALTINIŞIK, Nihangül DAŞTAN

Sayfa: 422 – 442

1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir (Bulgaristan Türklerinin Balıkesir'de İskânı)
1950-1951 Migration of Bulgarian Turks and Balıkesir (Settlement of Bulgarian Turks in Balıkesir)

Ferruh KAYALAN

Sayfa: 443 – 472





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını
Historical Development of The Organization of Turkic States: The Past, Present and Future of The
Organization

Mevlüt AKÇAPA

Sayfa: 473 – 491

Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar
Oghuz Elements in The Divan of The Yusuf Emîrî

İsmail GÜNEŞ

Sayfa: 492 – 512

Bekir Sıtkı Paşanın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi İcraatlarına Karşı Şikâyetler
Complaints Against Bekir Sıtkı Pasha's Actions During The Tokat Governorship Period

İbrahim AYKUN

Sayfa: 513 – 528

Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme
An Essay on The Annotated Bibliography of The Book of Dedem Korkut

Abdulselem ARVAS

Sayfa: 529 - 547





Zehra KURTULGAN

Öğretim Görevlisi, Mersin Üniversitesi Rektörlük, Mersin/Türkiye
Science Specialist, Mersin University, Rectorate, Mersin/Turkiye



eposta: zehrayldrm58@gmail.com,



<https://orcid.org/0000-0002-7790-4249> - RorID: <https://ror.org/04nqdw39>

Atıf/Citation: Kurtulgan, Zehra. 2023. Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 1-15. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1063037>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	25/01/2022
Kabul Tarihi/Accepted:	05/01/2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

KUTADGU BİLİĞ'TE RÜYA ÇEŞİTLERİ VE YORUMU

ÖZ

Eski çağlardan bu zamana kadar rüya konusu, insanlar için geleceği sorgulama, bir mesaj veya anlam bildirmesi açısından araştırılması gereken bir alan olarak görülmüştür. Bazı toplumlar bu konuya ilkel bir anlayışla yaklaşırsa da çoğu araştırmacı bu konuyu bilimsel bir anlayışla açıklamayı tercih etmiştir. Kimi araştırmacılar, bazı rüyaların gerçeği yansıttığını bazılarının ise inanılmaması gereken şeytanî vasıfta olduğunu düşünmektedir. Kimileri ise, rüyaların kişilerin günlük telaş ya da düşüncelerinden kaynaklı olduğunu söylemektedir. Gerek geleceğe dair bir mesaj gerek şeytanî gerekse günlük telaştan kaynaklı olan rüyaların dolaylı olarak da olsa hayatımıza olan etkileri bilinmektedir. Hatta İslam inancında rüya kavramı oldukça ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Çeşitli eserlerde rüya konusu işlenmiştir. Rüya ve rüya ile ilgili kavramlar 11.yy. Karahanlı dönemi eseri olan *Kutadgu Bilig*'te de bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig* konu ve sözcük hazinesi açısından oldukça zengin bir alan içermektedir. Özellikle çalışmamızın konusunu teşkil eden rüya için özel bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölüm haricinde diğer konuların içine serpiştirilmiş rüya ile ilgili beyitler vardır. Eserdeki rüyalar konularına göre Rahmanî, Şeytanî, Nefsanî rüya olmak üzere üç temel başlık altında ele alınıp incelenmiştir. Bu sınıflama İslami rüya çeşitlerinden hareketle yapılmıştır. Eserdeki rüyaların sınıflandırılması ile rüyanın genel görünümü açığa çıkarılmak istenmektedir. Ayrıca eserin beyitleri örnek olarak verilerek kelime hazinesi ve içinde barındırdığı kültürel değerlerin ortaya çıkması amaçlanmıştır. Böylece yazarın rüya kavramına olan bakış açısı daha net bir görünüm kazanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Rüya Çeşitleri, Rüya Yorumu, *Kutadgu Bilig*, Karahanlı Türkçesi





Zehra KURTULGAN

TYPES OF DREAM AND IT'S INTERPRETATION IN KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

From ancient times until now, subject of dreams has been seen as a area that needs to be investigated in terms of the questioning of future, conveying a message or meaning for people. Although some societies approached this issue with a primitive understanding, most researches preferred to explain this issue with a scientific understanding. Some researches think that some dreams reflect reality, while other are demonic that should not be believed. Other says that dreams are caused by people's daily rush or thoughts. It is known that dreams which are either a message about to future, a demonic or a daily rush, have an indirect effect on our lives. In fact, the concepts about dreams and dreams 11th century. It is also found in *Kutadgu Bilig*, which is a work of the Karahanlı period. Kutadgu Bilig constitutes a very rich field in terms of subject and vocabulary. A special section is reserved from the dreams, which is subject of our study. Apart from this section, there are couplets about dreams, interspersed in other subjects. The dreams in the work have been studied and analyzed under three main headings. This classification is based on the types of Islamic dreams. With the classification of dreams in the work, It is resired to reveal the general view of the dream. In addition, it is aimed to reveal the vocabulary and the cultural values It contains by giving the couplets of the work as an example. Thus the author's perspective on the concept of dream will gain a clearer view.

Keywords: Dream, dream types, dream interpretation, *Kutadgu Bilig*, Karahan's Turkish

2

Giriş

Arapça kökenli bir sözcük olan rüya, *TDK Türkçe Sözlük'*te bulunan ilk anlamıyla "düş" olarak açıklanmaktadır (TDK 2011: 1990). *Kâmûs-ı Türkî'*de "uykuda görülen şey, düş vakıa, âlem-i mana (Sami 2017: 530)." olarak anlam verilen sözcüğe Parlatır "Uykuda görülen şey, düş (Parlatır 2011: 1426)." olarak yer vermekte ve rüyayı madde içinde "rü'yâ-yi kâzibe, gerçekleşmeyen yalancı veya geçici rüya" ile "rü'yâ-yi sâdıka, gerçekleşen rüya (Parlatır 2011: 1426)." olarak örneklendirmektedir. *İslam Ansiklopedisi* "rüya maddesi"nde rüya, "uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütünü(Çelebi 2008: 306)" şeklinde tanımlanmakta ve Rahmanî rüyalar "rüya-yı sâdıka, sâliha, hasene" olarak şeytanî rüyalar, "hulm" olarak adlandırılmaktadır (Çelebi 2008: 306). *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'*nde ise rüyanın, "Uyku sırasında zihinden geçen hayal dizisi; düş (Çağbayır 2017: 1392)." olarak tanımlandığı görülmektedir.

Uyku ile uyanıklık arasında görülen hatta bilimsel araştırmalara göre canlı olarak vasıflandırdığımız kısmının %74'ünün Rem evresinden uyanılırken görüldüğü tespit edilen (Günay 2005: 118) rüyalar çok eski dönemlerden bu yana insanlar tarafından merak edilen ve araştırılan bir alan hâline gelmiştir. Öyle ki Klasik Antik toplum, rüyalar ile varlığını benimsedikleri olağanüstü varlıklar arasında bir ilişki olduğunu kabul etmektedirler. Rüyaların Tanrı ya da Tanrılar tarafından gönderilen bir mesaj olduğunu düşünen bu





Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu

toplumun bireyelerine göre rüyaların asıl amacı gelecekle ilgili bilgiler vermektir (Freud 1996: 56). Örneğin Babil ile Asur halkı ölü ruhların rüyalar üzerinde olumsuz bir etki bıraktığına inanırlar ve hatta kötü ruhları yenmek adına Babil Rüya Tanrıçasından da yardım talep ederler. Yine benzer bir anlayışa sahip olan Mısır toplumu rüyaların Tanrılardan gelen uyarıcı bir işaret olduğunu benimsemektedirler (Günay 2005: 119). Günümüzde de hâlâ rüya gördüğümüzde ne anlama geldiğini merak eder ve rüya tabirlerine bakarız. Geçmişten günümüze kadar rüyaların herkesin hayatında önemli bir rolü olmuştur.

Freud'un *Düşlerin Yorumu* adlı eserine göre, rüyaların bir mesaj, bir kehanet belirtisi olduğu düşüncesi bu konuya olan yaklaşımı bilimsel bir boyuta getirmiştir. Buna örnek olarak Aristoteles rüyaları ruhbilimsel olarak incelemiş ve rüyaların yukarıda düşünülen ifadelerin aksine Tanrısal değil de şeytanî olduğunu belirtmiştir. Ona göre rüyalar doğaüstü varlıklar aracılığıyla oluşmamaktadır. Aksine uyku hâlinde olan bireyin düş süresince zihninde oluşturduğu bir etkinlik olarak görülmektedir. Rüyaların dış dünya ile bağlantılı olduğuna inanan Aristoteles'in düşüncesine göre kişi rüya gördüğü sırada dış uyaranlara maruz kaldığında hissettiği etkiyi daha fazla olarak yaşamaktadır. Bu da kişinin dış dünyada dış uyaranlarca yaşadıklarının uzantısından başka bir şey değildir. Bazı araştırmacılar ise rüyaların uyku hâlinde önceki yaşadıklarımızla bağlantılı olduğu görüşündedir. Hatta Jessen'e göre bir rüyayı oluşturan olaylar rüyayı gören kişinin yaş, cinsiyet, kişilik gibi bazı özellikleriyle birlikte günlük yaşantısı ve geçmiş yaşantılarının da tesiriyle oluşmaktadır. Kimi araştırmacılara göre ise rüyanın kaynağı "tutkular"dır. En nihayetinde rüyaların oluşumundaki etkin unsurlara bakıldığında insanı merkeze alan bir yapıda olduğu görülmektedir. İnsanoğlunun dış dünya ile olan etkileşimi ve içsel olarak yaşadıklarıyla birlikte geçmiş yaşantısı ve gündelik hayatı ile olan bağlantısı düşünüldüğünde rüyaların, Hildebradt'ın da belirttiği üzere gerçek dünyadan bağımsız olarak düşünülmemesi gerekir (Freud 1996: 56-64).

Rüyaların merkezinin, insanın geçmiş ya da şimdiki zaman içerisinde yaşadıkları veya dış dünya ile olan bağlantılarına bağlı olması hayatımızdaki yerinin ne denli olduğunun açık bir göstergesidir. Dinin insan yaşamına etkisi ve kutsiliği de düşünülünce İslam dinine mensup toplumlarda rüyaların hem dış dünya hem de olağanüstü âlemle ilgili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bazı kaynaklara göre İslam'da üç çeşit rüyadan bahsedilir. İlk olarak Rahmanî rüya; kişinin gayb âlemi yani doğaüstü âlemle olan iletişimini anlatır. İkinci olarak Şeytanî rüya, şeytandan kaynaklı aldatıcı rüyalardır. Anlatılması pek uygun görülmez. Son olarak Nefsanî rüya ise kişinin günlük endişesinden ve uyku sırasında oluşan dış etkilerden dolayı meydana gelen rüyalardır (Çelebi 2008: 307).

Metafizik olan dünya ile bir nevi ilintili olarak düşünülen rüyalar kişinin bu dünyada yaptıkları ya da yaşayacağı şeyler hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda rüyalar insan hayatında büyük bir yer işgal etmiştir. Hatta bazı kaynakların bu konuya oldukça





Zehra KURTULGAN

ayrıntılı olarak yer verildiği görülmektedir. Türkçe ilk rüya tabirnamelerinin 14.yy'da Anadolu sahasında ortaya konulduğu ifade edilmişse de (Balaban 2014: 115; 117. Serkan Şen tarafından yayınlanan "Eski Uygurca Bir Tabirnameye Göre Türklerin Erken Dönem Rüya Yorumlarındaki Değişim Üzerine Mukayeseli Tespitler" adlı çalışmasında daha Uygur çağından itibaren tabirnelere rastlandığı ortaya konmuştur (Şen 2021: 10). Ayrıca 11. yy Karahanlı Türkçesi dönemi eseri olan *Kutadgu Bilig*'te de pek çok konu olduğu gibi rüya ve rüya yorumu konuları da bulunmaktadır. Özellikle "Tüş Yorguçlar Birle Katılmaknı Ayur, Ögdülmiş Odgurmışka Tüş Yörügün Ayur, Odgurmış Ögdülmişke Tüş Körmişin Ayur, Ögdilmiş Odgurmış Tüşinge Ta'bir Kılmışın Ayur, Odgurmış Bu Tüşke Adın Yörüg Ayur" başlıklı bölümlerde rüya kavramına yer ayrılmıştır (Arat 1947: 55-58). Rüya yorumu eserde "tüş bitigi", rüya yorumcuları da "tüş yorguçı, yörgüçi" veya Arapça "muabbir" olarak görülmektedir (Arat 1947: 439; 597; Şen 2009: 300). Rüya kavramına eser dâhilinde genel olarak bakıldığında rüya, rüya çeşitleri, rüya yorumu, rüya sonrasında yapılması gerekenler ve özellikle Odgurmış ile Ögdülmiş arasında geçen rüya ile ilgili diyaloglar dikkati çekmektedir.

Kutadgu Bilig'teki rüya kavramı ilgili bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Erdem Sarıkaya'nın *Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)* adlı doktora tezi ve "Eski Türk Edebiyatında İlk Edebi Rüya: Odgurmış'un Rüyası" adlı makale çalışması bulunmaktadır. Özer Çetin'in "Kültürel Din Psikolojisi Açısından Geçiş Dönemi Rüyaları: Kutadgu Bilig Örneği" adlı makale çalışması ile Emine Çakır'ın "Kutadgu Bilig ve Günümüz Kültürel Belleğinde Rüya Yorumlama" adlı bildirisi vardır. Ayrıca Serkan Şen'in "Eski Türkçe Metinlerde Görülen Ölüm Habercisi Rüyalar" adlı bildirisi ile "Eski Uygurca Bir Tabirnameye Göre Türklerin Erken Dönem Rüya Yorumlarındaki Değişim Üzerine Mukayeseli Tespitler" adlı makale çalışması vardır. Bu çalışmalarda *Kutadgu Bilig* adlı eserdeki rüya konusu ile ilgili bilgiler mevcuttur.

Bu çalışmada ise *Kutadgu Bilig*'teki rüya kavramı rüya çeşitleri kapsamında değerlendirilmiştir. İslam inancında rüya önem arz etmektedir. Çalışmanın ana konusunu teşkil eden rüya çeşitleri İslam inancında olduğu gibi üç temel başlık altında "Rahmanî, Nefsanî ve Şeytanî" olarak sınıflandırılmıştır. Nefsanî rüyalar, kişinin nefsi arzu ve isteklerinden kaynaklanan rüyalarlardır. Eserde bu rüya çeşidi "yeme ve içmeden kaynaklı rüyalar, yılın mevsimine bağlı olarak görülen rüyalar, karışık rüyalar ile kişinin günlük telaş ve düşüncelerinin yansıdığı rüyalar" olarak sıralanabilir. Şeytanî rüyalar, kişinin gerçekliğini sorgulamaması ve itibar etmemesi gereken rüya çeşididir. Bu rüya şeytanın kişiye verdiği vesveseden kaynaklanmaktadır. Rahmanî rüya ise, Yaradan'ın kişiye rüyasında belli ettiği, gerçek hayata da iyi ve kötü etkisi olduğu düşünülen diğer bir rüya çeşididir (Arat 1974:428-434; Çelebi 2008: 307).





Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu

Eserde şeytanî rüyalar, “takı bir tüş ol körse yektin bolur (Arat 1947: 597).” şeklinde geçmektedir. Karışık rüyalarından ise “takı biri azgas u ahlam bolur (Arat 1947: 596).” beyitinde “azgas u ahlam” olarak bahsedilmiştir. Karışık rüyaların rüya tabiri bulunmamaktadır (Arat 1974: 430).

İhsan Sabri Çebi tarafından hazırlanan 2021 yılı basımı *Ahmed-i Da'î'nin Tercüme-i Kitabü't-Tab'ir Rüya Tabirleri Kitabı* adlı eserinde hak ve batıl rüyadan bahsedilmiştir. Ayrıca bazı rüyaların, İblisten ve ten arzusundan kaynaklı olduğu söylenmektedir. Hatta eserde, insanın ve olağanüstü varlıkların rüyası olmak üzere iki çeşit rüyadan bahseder. Bu rüyaların toplam sayısının on tane olduğunu söyler. Yine bu rüyaların sadece bir tanesinin haktan kaynaklı olduğunu diğerlerinin ise batıl olduğunu belirtir (Ahmed-i Da'î 2021: 64-65). Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf peygamberin rüyaları önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'da Yusuf Suresi 44. ayette karmakarışık rüyalarından bahsedilmektedir (DİB 20.01.2022).

*Kutadgu Bilig'*te rüya çeşitleri benzer bir yapıya sahiptir. Çalışmada, rüyaların genel bir değerlendirmesi yapılmak istenmiştir. Bu nedenle üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Rahmanî, nefsanî ve şeytanî olarak değerlendirilen rüyaların yorumları *Kutadgu Bilig'*ten hareketle ele alınıp açıklanmıştır. Çalışmada bulunan beyitler ve açıklamaları Reşit Rahmeti Arat'ın *Kutadgu Bilig I Metin* (1947); *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri* (1974) adlı çalışmalarından yararlanılarak verilmiştir. Eserdeki rüyalar şu şekildedir:

1. RAHMANÎ RÜYALAR

Kişinin gayb âlemi yani doğaüstü âlemlerle iletişimini anlatan, Tanrı'dan gelen ilahî bir işaret olarak nitelendirilen Rahmanî rüyalar (Çelebi 2008: 307. eserde gerçek hayatta bir karşılığı olan ve Tanrı tarafından bir işaret gibi görülen rüyalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Odgurmuş'un rüyasında hayatının biteceği Tanrı tarafından ona rüyasında bildirilmiştir. Rüyasında gördüğü her imgenin gerçek hayatta bir karşılığı bulunmaktadır. Yine rüyada sevinmenin karşılığı gerçek hayatta üzülme; rüyada üzülmeyenin karşılığı da gerçek hayatta sevinme olarak görülmektedir.

1.1. Rüyada Sevinmek

*Kutadgu Bilig'*te, rüyada sevinmenin karşılığı gerçek hayatta ağlamaktır. Rüya ve gerçek hayatta yaşananlar arasında bir zıtlık ilişkisi kurulmuştur. Öyle ki, sevinçli bir rüya görmek gerçek hayatta üzüntü ve sıkıntı yaşanacağına hatta rüyayı gören kişinin, hayatında ağlayacağına ve üzüleceğine işaretidir.

“(KB-6022) sakınc körse tüşte yanıtı sevinç / sevinç körse kadgu bolur yığılayu (Arat 1947: 597).”





Zehra KURTULGAN

“(KB-6025) sevinç körse tüşte oyun ya büdig / sakınç kadgularka açıldı kezig (Arat 1947: 597).¹”

1.2. Rüyada Kederlenmek

Eserde, rüyada sevinen kişinin ağladığının görüldüğü gibi yine zıtlık ilişkisi bağlamında ağlayan kişinin de gerçek hayatında güldüğü yani sevinçli olduğu görülmektedir. Rüyada ağlamak veya üzölmek, kişinin gerçek hayatta mutlu olacağıının işaretidir.

“(KB-6022) sakınç körse tüşte yanutı sevinç / sevinç körse kadgu bolur yığılayu (Arat 1947: 597)”

“(KB-6026) yana yığılasa tüşte körse sakınç / erej birle avnur bulur ming sevinç (Arat 1947: 597)²”

1.3. Odgurmuş’un Rüyası

Odgurmuş rüyâsında yüksek, enli ve elli basamağı olan bir merdivenden birer birer basarak yukarı çıktığını görmektedir. Son basamakta atlı diye bahsedilen bir kişi tarafından uzatılan tastaki suyu içmiştir. Sonra yükselerek gözden kaybolmuştur. Odgurmuş’a ölüm haberi rüyâ yoluyla Tanrı tarafından bildirilmiştir. Şen’in “Ölüm habercisi (Şen 2009: 302)” olarak tanımladığı rüyâ metinde şu şekilde geçmektedir:

“(KB-5987) tüşedim tüşümdin açıldı manga / ölürüm ukuldı manga ay tonga (Arat 1947:594).”

“(KB-5988) bayat edgü isiz yoritsa kaza / yoritur anı yatsa tünle uda³ (Arat 1947:594).”

1.3.1. Ögdölmüş’ün Rüyâ Yorumu

Ögdölmüş, Odgurmuş’un gördüğü rüyânın güzel ve hayırlı olduğundan bahsetmektedir. Rüyâyı iyiye yormak gerektiğı *Kutadgu Bilig*’te de önemle vurgulanan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Örneğın, 6000. ile 6004. beyitlerde rüyâyı iyiye yorumlamak gerekir ve kötü yorumdan da kaçınılmalıdır, diye bahsetmektedir(Arat 1974: 429)⁴. Burada da Ögdölmüş, rüyâyı iyiye ve güzele yormuş ve böylece hayırlı bir rüyâ olmasını istemiştir.

¹ “KB-6022-6025- Kederli bir rüyâ görülürse, bunun karşılığı sevinçtir; sevinç görülürse, kaygı gelir ve insanı ağlatır. Bir kimse rüyâsında neş’e, oyun ve raks görürse, keder ve kaygılar başlayacak demektir (Arat 1974: 431).”

² “KB-6026-Eğer bir rüyâda ağlar ve keder görürse, o kimse râhat içinde avunur ve bin türlü sevinç bulur (Arat 1974: 431).”

³ “KB-5987-5988- Rüyâ gördüm, rüyâmda bu bana belli oldu ve öleceğım anlaşıldı, ey kahraman. Tanrı iyi ve kötü, kazasını bildirmek isterse, bunu gece yatarken, uykuda bildirir (Arat 1974: 428).”

⁴ “KB-6000 Rüyâyı yorma; yorarsan, bunu bilerek yor ve mânasını dikkatle mukayese et; KB-6004 Rüyâyı nasıl yorarsan, neticesi ona göre olur; rüyâyı kötüye yorma, sana zararı dokunur(Arat 1974:429).”





Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu

“(KB-6037) yanut birdi ögdülmiş aydı bu tüş / idi edgü tüş ol kör asgı öküş⁵ (Arat 1947: 599).”

1.3.1.1. Rüyada Yükseldiğini Görmek

Rüyada yükselmek olumlu olarak nitelendirilmiş, yükseklik ile saygınlık ve baht arasında bir bağ kurulmuştur. Rüyada yükselmenin karşılığı eserde saygınlık olarak belirtilmiştir. İnsan rüyada yükseldikçe saygınlık kazanır ve şansı, bahtı da açık olur.

“(KB-6039) ağış barça tüşte ağırlık bolur / ağıarı tenginçe ulugluk bulur (Arat 1947: 599).”

“(KB-6040) neçe ağısa tüşte ağıar kut kıvı / ağırlık bulur ked bulur yüz suvı⁶ (Arat 1947: 599).”

1.3.1.2. Rüyada Merdiven Görmek

Rüyada merdiven görmek ululuğun işaretidir. Merdiven gibi insan da basamak basamak yükselir. Yükseldiği ölçüde de saygı görmektedir. Yine burada merdiven ile yükselmek arasında olumlu bir anlam ilişkisi kurulmuştur. Rüyanın iyiye ve hayra yorulduğu görülmektedir.

“(KB-6043) şatu tüşte ‘izz ol ağıarı tengi / birer bagna sayu ağırlık öngi (Arat: 1947: 599).”

“(KB-6044) neçe ağısa ança ağırlık bulur / ağıun malı kut kıv bulur öz onğı⁷ (Arat 1947: 599).”

1.3.1.3. Rüyada Göklere Uçtuğunu Görmek

Eserde, göğe uçarak yükselmek, Allah'ın kişinin bütün isteklerini kabul edeceğinin bir işaretidir. Ögdülmüş'e göre, göğe uçmak ve yükselmek iyiye ve güzele işaret etmektedir. Ögdülmüş'ün bu bağlamda, yükseklik ve dileklerin kabulü ile ilgili olumlu bir bağ kurduğu görülmektedir.

“(KB-6046) uçup kökke örlep tükel ağıdukung/ tilek birge tengri negü koldukung (Arat 1947: 599)⁸.”

⁵ “KB-6037-Ögdülmüş cevap verdi ve :-Bu rüyâ çok iyi ve çok güzel bir rüyâdır-dedi-(Arat 1974: 432).”

⁶ “KB-6039-6040-Bütün rüyalarda yükselme itibâra delâlet eder, insan yükseldiği nisbette şeref bulur. Rüyâda insan ne kadar yükselirse, onun bahtı ve hâli de o kadar yükselir. (Arat 1974: 432).”

⁷ “KB-6043-6044- Rüyada merdiven izzettir, insan yükseldiği nisbette ve her basamak için ayrı bir itibar görür. Ne kadar yükselirse, o kadar hürmet görür; saâdet, tâlih ve dünya malından nasîbini alır (Arat 1974: 432; 433).”

⁸“KB-6046-Kalkıp göklere uçarak, en yükseklere çıkman ise, Tanrının senin bütün arzularını yerine getireceğine delâlet eder (Arat 1974: 433).”





Zehra KURTULGAN

1.3.1.4. Rüyada Kap İçerisinde Bulunan Suyu İçtiğini Görmek

Kap içerisindeki suyu içmek, kendisinin ve efradının hayatının uzun olacağını işaretidir. Ögdülmüş, bu yorumunda kaptaki suyu içmek ile hayatın uzunluğu arasında bir anlam ilişkisi kurmuş ve yine bu rüyayı da iyiye ve hayra yorumuştur.

“(KB-6045) ıdışlıg suvug sen alıp içtüküng / tiriglik uzun bolga yıldız köküng⁹ (Arat 1947: 599).”

1.3.2. Odgurmuş’un Kendi Rüyasına Yaptığı Yorum

Odgurmuş, Ögdülmüş kadar olumlu düşünmemekte ve Ögdülmüş’un yaptığı rüya yorumunu doğru bulmamaktadır. Kendi rüyaları hakkında şu yorumları dile getirir:

1.3.2.1. Rüyada Basamaklı Uzun Merdiven Görmek

Odgurmuş merdiven ile yaşam arasında bir bağ kurmakta ve basamaklı uzun merdiveni insanın yaşamı olarak yorumlamaktadır.

“(KB-6052) ediz bagnalıg men şatu kördüküm / tiriglik turur ay kadaş yördüküm¹⁰ (Arat 1947: 600).”

1.3.2.2. Rüyada Merdivenin Ucuna Kadar Yükselerek Çıktığını Görmek

Odgurmuş, merdiveni insanın yaşamı olarak değerlendirmiş ve rüyada merdivenin ucuna yükselerek çıkmayı da kişinin yaşamının biteceğinin işareti olarak yorumlamıştır. Merdivenin ucu ve hayatın sonu arasında bir bağ kurmuştur.

“(KB-6053) şatunung başınga tegi yokladım / yaşamı tükettim tiriglik yidim (Arat 1947: 600).”

“(KB-6054) başınga agıp ben ol atçı kelip / manga birdüki suvnu içtim alıp¹¹ (Arat 1947: 600).”

1.3.2.3. Rüyada Atlının Verdiği Kabın İçerisindeki Suyun Hepsini İçtiğini Görmek

Atlı tarafından verilen suyun hepsini içtiğini görmek hayatının biteceğine işaretir. Eserde atlı olarak bahsedilen kişi Ölüm Meleği olan “Azrail (Sarıkaya 2014: 526)” den başkası değildir. Azrail’in elinden kaptaki bütün suyu içmek ise ölüm suyunu içmek olarak değerlendirilmiştir.

⁹ “KB-6045- Kaptaki suyu alıp içmek kendinin ve neslinin uzun hayata nâil olacağına delâlettir (Arat 1974: 433).”

¹⁰ “KB-6052- Gördüğüm basamaklı yüksek merdiveni, ey kardeş, ben hayat olarak yorumuyorum (Arat 1974:433).”

¹¹ “KB-6053-6054- Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşamın tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır. Merdivenin başına kadar yükseldim ve o atlıın gelerek bana verdiği suyu alıp içtim (Arat 1974: 433).”





Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu

“(KB-6060) ıdışlıg suvug içtim emdi tükel / tükettim tiriglik esen edgü kal (Arat 1947: 601).”

“(KB-6063) kalı içse suvnu tüketü tükel / tükedi tiriglik kazıldı kırım¹² (Arat 1947: 601).”

1.3.2.4. Rüyada Atlının Verdiği Kabın İçerisindeki Suyun Yarısını İçtiğini Görmek

Rüyada atlının verdiği kabın içerisindeki suyun yarısını içtiğini görmek, hayatın yaralandığının işaretidir. Bir önceki beyitte atlının yani Azrail'in elinden verilen kaptaki suyun tamamının içilmesi hayatın biteceğine işaret etmiş, bu beyitte ise kaptaki suyun yarısının içilmesi hayatın yarısının bittiğini göstermiştir.

Eserin ilerleyen kısımlarında Ögdülmüş'ün yaptığı rüya yorumundan ziyade Odogurmuş'un yaptığı yorum gerçekleşmektedir. Rüyasında Azrail elinden bir tas su içen Odogurmuş'un hayatının böylelikle sona erdiği görülmektedir.

“(KB-6059) yarım suv içip kodtum erse yarım / yarım kalgay erdi tirigliklerim¹³ (Arat 1947: 601).”

1.3.2.5. Rüyada Yukarı Doğru Uçup Gökyüzünde Kaybolduğunu Görmek

Rüyada yukarı doğru uçup gökyüzünde kaybolduğunu görmek, canın bedenden çıkacağına ve ölüme işaret etmektedir. Ruhun bedenden ayrılıp gökte kaybolması ile kişinin gökte yukarı uçup kaybolması arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

“(KB-6064) yokaru uçup bu özüm tengdüki / yaşıl kökke örlep tengip singdüki (Arat 1947: 601).”

“(KB-6065) süzük can turur ol bu keptin çıkıp / yana yandı kelmez yiringe agıp¹⁴ (Arat 1947: 601).”

2. NEFSANÎ RÜYALAR

Nefsânî rüyalar, kişinin nefsi arzularından, günlük hayatındaki yaşadıklarının rüyaya yansımalarından ortaya çıkan rüyalar (Çelebi 2008: 307). Eserde bu tür rüyalar, kişinin yediklerine ve içtiklerine, uyumadan önce düşündüklerine, yılın mevsimlerine ve kişinin yaşına göre farklı yorumlanan rüyalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Yeme ve İçmeden Kaynaklı Görülen Rüyalar:

¹² “KB-6060-6063-Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve hoşça kal. Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse, hayat sona erdi ve mezar kazıldı demektir (Arat 1974: 434).”

¹³ “KB-6059- Ben de suyun yarısını içip, yarısını bırakmış olsa idim, ömrümün yarısı kalmış olurdu (Arat 1974: 434).”

¹⁴ “KB-6064-6065-Benim yukarı uçup kaybolmam ve mâvi göğe çıkıp, boşluğa karışmam, Temiz canın bu kalıbından çıkarak, bir daha yerine dönmemek üzere uçmuş olmasına delâlet eder (Arat 1974: 434).”





Zehra KURTULGAN

Rüyaların birçoğu günlük hayatımızdaki yediklerimizden ve içtiklerimizden kaynaklanmaktadır. Rahatsız edici yemekler yenildiğinde uygun olmayan rüyalar görülebilmektedir.

“(KB-6005) telim tüş bolur yim içimke barır / yaragsız yimiş bolsa tengsiz kelir¹⁵ (Arat 1947: 596).”

2.2. Yılın Mevsimlerine Bağlı Olarak Görülen Rüyalar

Mevsimlerin, insan üzerinde gerek ruh sağlığı gerek beden sağlığı açısından birçok yansımasının olduğu bilinir. Aynı şekilde mevsimlerin ve hatta kişinin yaşının rüyalar üzerinde etkisi büyüktür. Bazı rüyalar, yılın mevsimlerine ve kişinin yaşına göre yorumlanır. Bu yorum yaz, kış, ilkbahar ve sonbahar mevsimine ve kişinin yaşına göre değişiklik göstermektedir.

“(KB-6006) takı bir tüş ol kör bu yıl faslinga/ tadusı küçenip barır aslinga¹⁶ (Arat 1947: 596).”

2.2.1. Bahar Mevsiminde Genç Bir Kişinin Rüyasında Her Şeyi Kızıl ve Yeri Kara Olarak Görmesi

Esere göre, bahar mevsiminde genç bir kişinin rüyasında her şeyi kızıl ve yeri de kara olarak görmesi, kanının çoğaldığının göstergesidir. Bu durumda kişinin biraz kan aldırması gerekir. Bu bağlamda kızıl ve kara renkleri ile kan sözcüğü arasında bir anlam ilişkisi kurulmuştur.

“(KB- 6007) yıl ülgı yaz erse kiçig erse er/ kızıl körse barça yağız körse yir (Arat 1947: 596).”

“(KB-6008) anı kan küçemiş bolur belgülüg/ ayu bir kan alsun angar ülgülüg¹⁷ (Arat 1947: 596).”

2.2.2. Yaz Mevsiminde Genç Bir Kişinin Rüyasında Sarı, Pembe Renklerle Safran veya Çekilmiş Şeyler Görmesi

Yaz mevsiminde genç, delikanlı bir kişinin rüyasında sarı, pembe renklerle safran veya çekilmiş şeyler görmesi safrasının güçlendiğinin göstergesidir. Bunun için midesini boşaltarak kudret helvasından yemesi gerekmektedir. Bu beyitte sarı, pembe renkleri ile safra arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Safra sindirime yardımcı olan yeşile benzeyen sarı bir

¹⁵ “KB-6005-Birçok rüyâlar vardır ki, yemek ve içmekten gelir; yaramayan yemekler yenilmiş ise, rüyâ da uygunsuz olur (Arat 1974: 430).”

¹⁶ “KB 6006- Bazı rüyalar vardır ki, yılın mevsimlerine bağlıdır; ahlâttan biri kuvvetlenerek, rüyâyı kendi aslına çeker (Arat 1974: 430).”

¹⁷ “KB-6007-6008- Yılın mevsimi bahar ve insan da çok genç ise, her şeyi kızıl ve yeri kara görürse, Belli ki, onun kanı kuvvetlenmişti, ona bir mikdar kan aldırması tavsiye edilir (Arat 1974: 430).”





Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu

sıvıdır(vikisözlük 2.01.2023) ve safran da sarı renkli bir baharattır(vikisözlük 2.01.2023). Safranın renginin sarılığı ve safran ile benzetme yoluna gidilerek bağlantı kurulduğu görülmektedir.

“(KB-6009) yıl ülgi yay erse tüşegli yigit/sarıg al tüşese ya kürküm ögit (Arat 1947: 596).”

“(KB-6010) sarıgı küçenmiş bolur ay bögü/ özini boşutgu terengbin yigü¹⁸ (Arat 1947: 596).”

2.2.3. Güz Mevsiminde İleri Yaştaki Bir Kişinin Rüyasında Siyah, Dağ, Kuyu veya Çukur Görmesi

Güz mevsiminde ileri yaştaki bir kişinin rüyasında siyah, dağ, kuyu veya çukur görmesi sevdasının arttığının göstergesidir. Bu yüzden ilaç içerek beynini boşaltması gerekmektedir. Bu beyitte siyah, dağ, kuyu, çukur sözcükleri ile sevdanın artması bağlamında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

“(KB-6011) yıl ülgi küz erse er erse orut/kara körse tag ya kudug körse üt (Arat 1947: 596).”

“(KB-6012) bu sevda küçenmiş bolur ay kadaş/ ot içgü mengesin arıtgı adaş¹⁹ (Arat 1947: 596).”

2.2.4. Kış Mevsiminde Yaşlı Bir Kişinin Rüyasında Akarsu veya Buz, Kar ve Dolu Görmesi

Kış mevsiminde yaşlı bir kişinin rüyasında akarsu, buz, kar, dolu görmesi balgamının çoğaldığının göstergesidir. Bu nedenle sıcak bir şeyler yemesi ya da içmesi gerekmektedir. Bu beyitte kış mevsiminde akarsu, buz, kar, dolu görülmesi ile balgamın çoğalması açısından bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

“(KB-6013) kış erse yana tüş körüglü karı / akar suv tüşese ya buz kar tolı (Arat 1947: 596).”

¹⁸ “KB-6009-6010- Yılın mevsimi yaz ve rüyâ gören delikanlı ise, rüyasında sarı, penbe renklerle safran veya öğütülmüş bir şey görürse, Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midelerini boşaltması ve kudret-halvası yemesi lâzımdır (Arat 1974: 430).”

¹⁹ “KB-6011-6012- Yılın mevsimi güz ve insan da geçkin bir yaşta ise, rüyâsında siyah, dağ, kuyu veya çukur görürse, Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilâç içmeli ve beynini temizlemelidir (Arat 1974: 430).”





Zehra KURTULGAN

“(KB-6014) küçenmiş bolur kör anung balgamı / isig neng yitürgü içürgü emi²⁰ (Arat 1947: 596).”

2.3. Kişinin Günlük Telaş ve Düşüncelerinden Kaynaklı Rüyalarda

Bir kişi akşam uyumadan önce bir şey düşünür, sonra uyur ve rüyasında akşam düşündüğü şeyi görürse, buna göre bir rüya tabiri bulunmamaktadır. Çünkü bu kişinin günlük yaşadığı telaştan, düşünceden kaynaklı bir rüyadır ve kişinin düşüncesi ya da sıkıntısı rüyasında tecelli etmiştir.

“(KB-6016) kiçe saknu yatsa anı körse tüş / angar ma yörüg yok anung yangı tuş²¹ (Arat 1947: 597).”

2.4. Karışık Rüyalarda

Eserde bazı karışık rüyalar bahsedilmektedir. Bu çeşit rüyaların tabiri bulunmamaktadır. Eserde bu rüyanın neden kaynaklı olduğu belirtilmemiştir. Karışık rüyalar nefisten ya da şeytandan kaynaklı olabilir. Şeytanî rüyalar terimi eserde ayrı olarak geçtiğinden nefsanî rüya başlığı altında ele alınmıştır.

“(KB-6015) takı biri azgas u ahlam bolur / bu tüşke yörüg yok ay kılkı unur²² (Arat 1947: 596).”

3. ŞEYTANÎ RÜYALAR

Şeytanî rüyalar, kişinin gerçekliğinden şüphe duyması ve itibar etmemesi gereken rüya çeşididir. Bu rüya şeytanın kişiye verdiği kuruntulardan kaynaklanmaktadır (Çelebi 2008: 307). Eserde, bazı rüyaların kaynağının şeytan olduğundan bahsedilmektedir. Böyle rüya gören kişinin ise, gusül abdesti alması gerekmektedir.

“(KB-6017) takı bir tüş ol körse yektin bolur / tüşegli anı körse suvka yunur (Arat 1947: 597).”

“(KB-6018) yana pişesin körse tüşte kör er / angar ma yörüg yok ay kılkı kür er²³ (Arat 1947: 597).”

²⁰ “KB-6013-6014-Mevsim kış ve rüyâ gören de ihtiyar ise, rüyâsında akarsu veya buz, kar ve dolu görürse, Onun balgamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilacı ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir (Arat 1974: 430).”

²¹ “KB-6016- Bir kimse akşam bir şey düşünerek yatar ve bunu rüyasında görürse bunun için de uygun bir tabir yoktur (Arat 1974: 430).”

²² “KB-6015-Bir de bir nevi karışık rüyâlar vardır; ey kudretli insan, bu rüyalara tabir yoktur (Arat 1974: 430).”

²³ “KB-6017-6018- Yine bir rüyâ vardır ki, bu şeytandan gelir; bu rüyayı gören kimse gusül etmelidir. Eğer bir kimse rüyâda kendi san’atini görürse, ey cesûr insan, bunun da tâbiri yoktur (Arat 1974: 430;431).”





Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu

Yusuf Has Hacip'in bazı rüyaların şeytandan kaynaklı olduğunu ve şeytani rüya görenlerin gusül abdesti alması gerektiğini söylediği gibi halk arasında da kötü rüyanın şeytandan geldiği gibi bazı konularda çok çeşitli inançlar vardır ki bu rüyalardan hiç kimseye bahsedilmemesi ya da bu tarz rüyaların suya anlatılması gerekmektedir (Çakır 2019: 673). Eserde ayrıca rüyanın nasıl yorumlanması gerektiği ile de ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Sonuç

Rüya ile ilgili birçok araştırmacı çalışma yapmış ve farklı görüşler beyan etmiştir. Kimi araştırmacılar rüyaların kaynaklarını olay ve davranışlara bağlamış; kimi araştırmacılar rüyayı kişinin dış uyaranlara maruz kalmasından dolayı oluştuğunu açıklamıştır. Kimileri rüyaların Tanrı'dan gelen İlahî bir mesaj olarak görmüş; kimileri ise şeytandan kaynaklanan aldatıcı anlamlar olarak yorumlamışlardır. Gerek İlahî, gerek şeytanî gerekse bireyin düşüncesinin ya da yaşamının bir yansıması olarak değerlendirilen rüyaların hayatımızdaki etkisi yadsınamaz. *Kutadgu Bilig*, insan yaşamını esas alan yapısıyla bu konuya da yer vermiş ve örnek beyitlerle çeşitli rüyalardan bahsetmiştir. Bu rüyalar şu şekilde sıralanabilir:

1. Rahmanî Rüya: Rüyada sevinmek, rüyada kederlenmek, Oğurmuş'un rüyası, rüyada yükselmek, rüyada merdiven görmek, rüyada kap içerisinde bulunan suyu içtiğini görmek, rüyada göklere uçtuğunu görmek.

2. Nefsanî Rüya: Yemek ve içmekten kaynaklı görülen rüyalar, yılın mevsimlerine bağlı olarak görülen rüyalar (bahar, yaz, güz ve kış mevsimi. karışık rüyalar, kişinin günlük telaş ve düşüncelerinden kaynaklı rüyalar.

3. Şeytanî Rüya: Şeytandan kaynaklı rüyalardan eserde genel olarak bahsedilmiştir.

Rahmanî olarak değerlendirilen rüyalarda, rüyada sevinmenin karşılığı gerçek hayatta üzülme; rüyada üzülmenin karşılığı gerçek hayatta sevinmektir. Oğurmuş'un rüyasında ise, Ögdülmüş rüyayı iyiye ve güzele yormanın, rüyanın gerçek hayattaki tecellisi açısından daha güzel sonuçlar vereceğini düşündüğünden olsa gerek Oğurmuş'un rüyasını iyiye, hayra yormuş ve "saygınlık, şans, baht açıklığı, isteklerin kabulü, hayatın uzunluğu" olarak rüyayı yorumlamıştır. Oğurmuş ise, Ögdülmüş'ten farklı olarak rüyasını "yaşamının biteceği, ölüm" olarak yorumlamış ve yorumu gerçekleşmiş ve hayata veda etmiştir. Nefsanî rüyalar ise, kişinin yediklerine ve içtiklerine, uyumadan önce düşündüklerine, yılın mevsimlerine ve kişinin yaşına göre farklı yorumlanan rüyalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nefsî arzularından kaynaklanan bu tarz rüyaların eserdeki yorumuna bakıldığında, kızıl-kara renkleri ile kan arasında; sarı-pembe renklerle safra arasında; siyah, dağ, kuyu, çukur ile sevda arasında; akarsu, buz, kar, dolu ile balgam arasında anlam ilişkisi kurulduğu görülmektedir. Son olarak şeytanî rüya bölümünde ise, şeytandan kaynaklı olarak görülen rüyalardan eserde genel özellikleriyle bahsedilmektedir. Bu tarz rüya gören kişinin ise boy abdesti alması gerektiği vurgulanmaktadır.





Zehra KURTULGAN

Rahmanî, nefsanî, şeytanî olarak üç temel başlık bağlamında değerlendirilen rüyalar ile ilgili örnek beyitlerin ayrıntılı bir şekilde eserde yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada yapılan sınıflandırma aracılığıyla eserde görülen rüya çeşitlerinin tespiti yapılmıştır. Böylelikle eserdeki rüya ile ilgili genel görünümün nasıl olduğu açığa çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed-i Da'î. 2021. *Tercüme-i Kitâbü't Ta'bir Rûya Tabirleri Kitabı, inceleme, tenkitli metin, dizin* Yayına Hazırlayan: İhsan Sabri Çebi: İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 181.
- Balaban, Adem. 2014. "Türkçe Yazma Tabimameler". *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 9, 112-132.
- Çağbayır, Yaşar. 2017. *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çakır, Emine. 2019. "Kutadgu Bilig ve Günümüz Kültürel Belleğinde Rüya Yorumlama", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yazılışının 950.Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara, s.661-686.
- Çelebi, İlyas. 2008. "Rüya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. IIIV: 306-309.
- Çetin, Özer. 2013. "Kültürel Din Psikolojisi Açısından Geçiş Dönemi Rüyaları: Kutadgu Bilig Örneği", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3: 335-357.
- Freud, Sigmund, 1996. *Freud Kitaplığı: 4- Düşlerin Yorumu I*, 2. Basım. (Çeviren: Emre Kapkın. İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Günay, Umay. 2005. *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İsmail. 2011. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sami, Şemseddin. 2017. *Kamûs-ı Türkî* (Latin Harfleriyle) Yayına Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal. İstanbul: İdeal kültür&yayıncılık.
- Sarıkaya, Erdem. 2014. *Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Sarıkaya, Erdem. 2016. "Eski Türk Edebiyatında İlk Edebi Rüya: Oğurmuş'un Rüyası", *Türkiyat Mecmuası*, C. 26/2: s. 345-370.
- Şen, Serkan. 2009. "Eski Türkçe Metinlerde Görülen Ölüm Habercisi Rüyalar", *Uçmağa Varmak Kitabı*. Ed.: Emine Naskali Gürsoy, Gülden Sağol Yüksekaya, İstanbul: Kitabevi 415: 299-307.





Kutadgu Bilig'te Rüya Çeşitleri ve Yorumu

Şen, Serkan. 2021. "Eski Uygurca Bir Tabirnameye Göre Türklerin Erken Dönem Rüya Yorumlarındaki Değişim Üzerine Mukayeseli Tespitler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Haziran, S. 71: 7-29.

Türk Dil Kurumu. 2011. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Yusuf Has Hâcib. 1947. *Kutadgu Bilig*, I. Metin, Haz. Reşit Rahmeti Arat. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Yusuf Has Hâcib. 1974. *Kutadgu Bilig*, II Metin, Haz. Reşit Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynağı: Kuran.diyane.gov.tr, "Yusuf Suresi,44.Ayet", <https://kuran.diyane.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBsuf-suresi/1640/44-ayet-tefsiri> /Erişim tarihi: 24.01.2022

İnternet Kaynağı: Wikisözlük, "Safrâ Maddesi". <https://tr.wiktionary.org/wiki/safra>, Erişim Tarihi: 2.01.2023.

İnternet Kaynağı: Wikisözlük, "Safran Maddesi". <https://tr.wiktionary.org/wiki/safran>, Erişim Tarihi: 2.01.2023.





Mehmet ÖZBERK

Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/Fen Edebiyat Fakültesi/Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ağrı/Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Agri Ibrahim Cecen University/Faculty of Arts and Sciences/Department of
Russian Language and Literature, Agri/Turkiye



eposta: m.ozberk@hotmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-2110-4349>



RorID: <https://ror.org/054y2mb78>

Atıf/Citation: Özberk, Mehmet. 2023. N. S. Gumilyov'un Büyülü Keman Şiiri Üzerine Bir İnceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 16-27. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1110082>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	27.04.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	05.11.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

N. S. GUMİLYOV'UN BÜYÜLÜ KEMAN ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZ

Gümüş Çağ'ın önde gelen şairlerinden biri olan akmeizmin kurucusu N. S. Gumilyov yaşadığı dönemde şiirleriyle Rus edebiyatına büyük katkılar sunar. Ekim Devriminin ardından devrim karşıtlığından dolayı suçlanan, ancak bu iddia kanıtlanmadan kurşuna dizilen, Sovyet Rusya'da adı ve sanatı açık bir yasak altında kalan şair *Büyülü Keman* şiirinde kendi sonunu gören bir kehanette bulunur. Manzum tarzda kaleme alınan bu şiir, bir yanda gerçek sanatçının yeteneğini sorgularken diğer yanda müziğin insan iradesi üzerindeki etkisini irdeler. Mitolojik bir altyapı barındıran; kompozisyonel açıdan tematik, ideolojik ve estetik içeren ahenkli bir bütünden oluşan; yasaklı olduğu hâlde birçok kez şarkı sözü olarak bestelenen *Büyülü Keman* şiiri N. S. Gumilyov'un şiir-müzik birlikteliğini ve dolayısıyla sanat hakkında düşüncelerini ortaya koyan çarpıcı bir eserdir. Bu çalışmada, yakın okuma tekniğiyle kısa süren yaşamı gerilimlerle dolu N. S. Gumilyov'un şiir sanatı ve *Büyülü Keman* şiiri hakkında kısa bilgi verilecek, eserin yapısal ve biçimsel özellikleri incelenecek ve eserdeki aşk, müzik ve yazgı olguları üstünde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: N. S. Gumilyov, Gümüş Çağ, Rus Şiiri, Müzik, Keman.

AN ANALYSIS OF N. S. GUMİLYOV'S *THE MAGIC VIOLIN* POEM

ABSTRACT

One of the leading poets of the Silver Age, N. S. Gumilyov, the founder of acmeism, made great contributions to Russian literature with his poetries during lifetime. After the October Revolution, accused of being counter-revolutionary, he was shot before this claim could be proven. Poet's name and his art remain under an open prohibition in Soviet Russia. In his poem *The Magic Violin*, he makes a prophecy by seeing his own end. Written in verse, on the one hand, this poem addresses the talent of





N. S. Gumilyov'un Büyülü Keman Şiiri Üzerine Bir İnceleme

the real artist and on the other, examines the effect of music on the man. Containing a mythological infrastructure; composed of a harmonious whole that includes thematic, ideological and aesthetic composition; *The Magic Violin* poem, composed as a lyric many times even though it was banned, that is a striking work revealing N. S. Gumilyov's poetry-music togetherness and his thoughts on art. In this current study, we aim to give a brief information about full of tensions of N. S. Gumilyov's short life, his poetry art and *The Magic Violin* poem, examine the structural and formal features of this poem and emphasize the love, music and fate phenomenas in it, by close reading technique.

Keywords: N. S. Gumilyov, Silver Age, Russian Poetry, Music, Violin.

Giriş

1886 yılında Kronstadt'da dünyaya gelen Nikolay Stepanoviç Gumilyov şair, yazar, çevirmen ve eleştirmendir. Akmeizm akımının da kurucusu olan Gumilyov devrim karşıtı görüşleri olduğu gerekçesiyle suçlanır ve 24 Ağustos 1921 tarihinde kurşuna dizilir. Bu nedenle N. S. Gumilyov'un adı ve sanatı Rusya'da 1986 yılına kadar uzun ve sıkı bir yasak altında kalır. Şair kendi ölümünü de kehanette bulunur gibi önceden tahmin eder. Gümüş Çağın en güçlü kadın seslerinden biri olan ilk eşi A. A. Ahmatova¹: "*Gumilyov henüz keşfedilmemiş bir şairdir. Vizyon sahibi ve kâhindir. Kendi ölümünü sonbahar çimenlerine varıncaya kadar detaylarıyla önceden betimlemiştir*" (Ahmatova, 1990, s. 221) diyerek bu gizem dolu sözlerinde genel anlamda şairin yalnızca kendi geleceğini öngördüğünü belirtir.

Gürcistan'da bulunduğu dönemde, genç Gumilyov'un ilk şiir denemesi *Kentlerden Ormana Kaçtım...* (*Ya v les bejal iz gorodov...*) 1902 yılında *Tiflisskiy Listok* dergisinde yayımlanır. Şairlik yolunda attığı ilk adımın başarısının ardından birkaç yıl arayla şiir kitapları gün yüzüne çıkar: *Fatihlerin Yolu* (*Put konkvistadorov*, 1905), *Romantik Çiçekler* (*Romantiçeskiye tsveti*, 1908), *İnciler* (*Jemçuga*, 1910), *Yabancı Gökyüzü* (*Çujoye nebo*, 1912), *Okluk* (*Kolçan*, 1916), *Ateş* (*Kostyor*, 1918), *Porselen Köşk* (*Farforoviy pavilyon*, 1918), *Çadır* (*Şatyor*, 1921) ve *Yanan Sütun* (*Ognennyy stolb*, 1921). Sanatçı ayrıca 1918 yılında *Mik* adlı uzun bir poema da yazar. Yaşadığı dönemde daha çok şiir teorisi üzerine çalışmalarıyla ve şiirleriyle ön planda bulunan Gumilyov yaşamı boyunca düzyazı ve drama tarzında eserler de kaleme alır. Ardında birçok

¹ Anna Andreyevna Ahmatova'nın (1889-1966) da Stalin döneminde çoğu eseri yayımlanmaz. N. S. Gumilyov'un acı ölümüyle başlayan felaketler zinciri, oğlu ünlü tarihçi Lev N. Gumilyov'un ve üçüncü eşi N. N. Punin'in rejim karşıtlığından dolayı tutuklanmasıyla devam eder. Sovyet Rus aydınlarının cesur sesi olan Ahmatova, cezaevleri önünde sevdikleriyle kavuşmayı bekleyen kadınları betimlediği, çağının "müthiş bir protestosu" sayılan *Requiem* (1938, 1963) adlı poeminde bu zor zamanları açıkça yansıtır. Bkz. Günel, Z. (2001). "Anna Ahmatova ve "Requiem"". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41, 1: 137-149.





Mehmet ÖZBERK

eser bırakır ve Rus şiirinin gelişiminde büyük rol oynar.² Rus akademisyen N. A. Otsup “Gumilyov kendine özgü bir Şiir Sanatı Üniversitesi yarattı. Kendisinin ve gelecek neslin en iyi şairlerini buraya çekti” (Otsup, 1995, s. 185) diyerek sanatçının Rus şiirindeki önemine vurgu yapar.

Şiirlerini yayımladığı dönemde oldukça tanınan bir şair olan Gumilyov, Gümüş Çağ Rus edebiyatı tarihinde önemli bir yer edinir ve yalnızca bu döneme özgü bir akım olan akmeizmin kuruculuğunu yapar: “(...) akmeist şairler şiirlerinde, sembolistlerden daha net ve açık ifadeler kullanarak, Rus ruhunu yansıtmayı amaçlamışlardır” (Elmacıoğlu, 2012, s. 549). Sanatçı *Sembolizmin Mirası ve Akmeizm (Naslediye simbolizma i akmeizm, 1913)* adlı makalesinde paylaştığı görüşlerinde, akmeizmin, yasal varisi olarak tanımladığı sembolizmin yetersiz kaldığı manevi estetik temel üstüne kurulu olduğunu belirtir. Bu manevi estetik temeli oluşturan olgular sanatçıya göre pitoresk dünyaya ve onun nesnellğine bağlılık ile yaşam zevkini açığa çıkaran şiirsel tekniğe artan ilgidir (Gumilyov, 1913, s. 42-45). Bu özellikler Gumilyov’un şiirlerinde belirleyici bir rol oynar. Akmeistlerin eserlerinde sanatsal alanı dünyevi yaşam oluştururken olayların kaynağı kahramanın kendi etkinlikleridir. Bu doğrultuda, Gumilyov’un lirik kahramanlarının yaşadıkları olayların hem aktif bir düşünürü hem de dünyevi güzellikleri keşfetmeye çalışan gezginler olduğu söylenebilir.

Gumilyov miras olarak geriye yalnızca edebi eserler değil, bir savaşçı, bir serüvenci efsanesi de bırakır. Afrika’ya³ yaptığı ilk gezisinden Çeka⁴ zindanlarında çektiği eziyetlere kadar sanatçı bir resim tablosu gibi oldukça çarpıcı ve ardında büyük izler bırakan bir yaşam sürer: “Yalnızca şiirlerimin değil, yaşantımın da bir sanat eseri olmasını istiyorum” (Şubinski, 2014, s. 1) diyerek yaşam felsefesini de aralamış olur. Sonuçta sanatçının bu dileği gerçekleşir. Hem sanatı hem de kişiliği konusunda günümüzde Gumilyov hakkında hâlâ keşfedilmeyi bekleyen birçok nokta Rus ve yabancı araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

² N. S. Gumilyov’un yaşamı ve sanatı konusunda daha detaylı bilgi için bk. Parer, M. Ö. (2003). “Egzotik ve Mistik Öyküleriyle Gumilyov”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43, 1: 79-94.

³ N. S. Gumilyov’un Afrika gezisi izlenimleri ve bu gezinin sanatına yansımaları konusunda bkz. Çelik, R. (2018). “N. S. Gumilyov’un “Afrika Güncesi” Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 60: 56-62.

⁴ 1917 Ekim Devriminin ardından kurulan Çeka (Vserossiyskaya Çrezvıçaynaya Komissiya po Borbe s Kontrevolyutsiyey i Sabotajem, Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele için Bütün Rusya Olağanüstü Komisyonu) adlı komisyon devrim ve halk otoritesi karşıtı faaliyetlerde bulunan örgütler ve kişilerle ilgili bütün bilgileri toplamakla görevlidir. Bkz. Geçer, G. O. ve Bozok, K. (2018). “Azerbaycan’da “Çeka” Vahşeti ve Etrafında Oluşan Edebiyat”, 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Türkoloji-Filoloji*, c. 3, Ankara: 760-762.





1. Büyülü Keman Şiiri Hakkında

Edebiyatbilimciler tarafından kesin bir çerçeve oluşturulamamış olsa bile, genel anlamda XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarını kapsayan dönem Rus edebiyatının Gümüş Çağı olarak adlandırılır. Bu dönemde ardı ardına çıkan Sembolizm, Akmeizm, Fütürizm, İmajinizm gibi modernist edebi akımlar ve bunların temsilcileri daha çok şiirleriyle ön plana çıkarlar. İlk defa XV. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen, XVII. yüzyılda gelişme gösteren, müzik enstrümanları arasında kendine özgü bir yeri olan, violin ailesinin en yüksek tonlu aleti "keman"⁵, motif olarak birçok şairin şiirine konu olur. İ. F. Annenski'nin *Yay ve Teller (Sıçok i struni, 1908)*; K. D. Balmont'un *Müzik Çalmak (İgrat, 1908)*; A. A. Ahmatova'nın *Aşk (Lyubov, 1911)*, *Bana Bugün Mektup Getirmediler (Segodnya mne pisma ne prinesli, 1912)*, *Akşam Vakti (Veçerom, 1913)* ve *Çocukluğumdan Beri Sevdiğim Şehir (Tot gorod, mnoy lyubimiy s detstva, 1929)* ve S. A. Yesenin'in *Tipi Bir Çingene Kemanı Gibi Ağlıyor... (Plaçet metel, kak tsıganskaya skripka..., 1925)* gibi şiirlerinde keman ve müzik izleğiyle karşılaşırız.

Genç şair Büyülü Keman şiirini 1907 yılında Paris'te öğrenci olduğu dönemde kaleme alır. Buradaki müzeleri ziyaret eder, geçmiş kavimler hakkında bilgi edinir ve üniversitede Fransız edebiyatı dersleri alır. Avrupa ziyaretlerine devam eden Gumilyov çok değer verdiği bu eserini Sembolizm'in ünlü bir dergisi olan *Ves'*'nin 6. sayısında 1908 yılında yayımlama fırsatı bulur. Ayrıca *İnciler* adlı şiir derlemesinin de açılışında yer alan bu eseri Gumilyov, Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenim görürken görüştüğü ve mektuplaştığı Rus Sembolizminin kurucularından şair V. Ya. Bryusov'a ithaf eder. Sanatsal olduğu kadar felsefi yönü de olan bu eser XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da yaygın olarak kullanılan manzum tarzda şiire (poslaniye v lirike/epistola) açık bir örnektir. Şairin karşısındakine istek, dilek ve öğütlerle seslendiği, ahlaki ve felsefi konudaki düşüncelerini dile getirdiği bu eserde insan, yaşamın anlamı, aşk, müzik ve yazgı irdelenir.

N. S. Gumilyov'un şiir düşkünlüğü çocuk yaşlardan itibaren başlar ve yaşamını uyaklı dizeler olmadan hayal edemez. Gençlik yıllarında yaptığı geziler ve tanıştığı kişiler sonucunda insanların tutkulara ve yıkıcı bağımlılıklara eğilimini anlayan şair, sanata düşkün insanların ruhsal açıdan en ufak bir aksiyona bile duyarlı olduğunu fark eder. Yeteneğin Tanrı'nın bir lütfu mu yoksa bir lanet mi olduğunu irdelediği bu şiirinde genç şair müzik tutkusunun insan üzerindeki etkisini betimler. Sembolik bir imge olarak karşımıza çıkan keman enstrümanının müzikal poetikayı ve duygusallığı ortaya çıkaran özel bir güç olduğuna ayrı bir vurgu yapar.

⁵ Keman enstrümanının tarihçesi için bkz. Hüseynova, L. (2007). "Tarihi Gelişim Sürecinde Keman". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2: 115-125.





Mehmet ÖZBERK

Göçmen bir edebiyatçı olarak 1950’li yıllarda Gumilyov hakkında Fransızca yazdığı tezle ilk akademik çalışmaya da imzasını atmış olan N. A. Otsup, sanatçının bu şiiri Kelt mitolojisine olan ilgisinden dolayı kaleme aldığını düşünür ve şiirin aynı doğrultuda ilerlediğini belirtir: *“Gumilyov’un hayal gücünü sıkça etkileyen Kelt efsaneleri arasında birinin ayrı bir önemi vardır: olağanüstü bir kemanı ya da udu anlatan efsanenin. Efsaneye göre, bu enstrümanı eline alan ve melodik sesler çıkarmayı başaran kişi kendini dehşete düşüren vahşi kurtlardan hiç korkmaz. Ancak elinden bu sihirli enstrüman düştüğünde acımasız vahşi hayvanlar o kişiyi parçalara ayırır”* (Otsup, 1995, s. 180). Rus Yazarlar Topluluğu üyesi şair, yazar ve besteci A. N. Karpenko, Gumilyov’un 21 yaşında yazdığı bu şiirin Rus edebiyat tarihindeki ilk “gerilim şiiri” (poetik gerilim) olduğunu düşünür ve içeriğinin de sanatçının çalkantılarla dolu yaşamından kaynaklandığını savunur: *“Gumilyov Paris’te yaşadığı dönemde henüz Gorenko soyadlı Anna Ahmatova’yla görüşebilmek için Rusya’ya sık sık “kaçamaklar” yapardı. Sevdiği kadının kendisini reddetmesiyle yaralanan Nikolay iki kez intihara kalkışmış ve hepsinden de şans eseri sağ çıkmayı başarmıştı. Tüm bunlar hiç süphesiz Gumilyov gibi cesur ve korkusuz birinin imajına hiç uymuyordu”* (Karpenko, 2012, s. 4).

Büyülü Keman ve Gumilyov her ne kadar Sovyet Rusya’da sıkı bir yasak altında kalsa da bu şiirin müzikaliteye uygunluğunu bilen ve anlayan besteci ve şarkıcılar Rus toplumuna bu değerli eseri yaptıkları bestelerle duyururlar. Yapılan ilk beste Ye. Kamborova’nın sesi ve V. Daşkeviç’in bestesiyle 1870-1880’li yıllarda dinleyiciyle buluşur. Resmi kayıtlarda bu şarkıda şiirin sahibi şair A. Grant olarak geçer. A. Grant ismi ise Gumilyov’un gençlik yıllarında kullandığı bir takma isimdir. 1999 yılında albüm olarak piyasaya sunulduğunda bu şiirin Gumilyov’a ait olduğu yazılarak bu şekilde şaire hakkı teslim edilmiş olur. Daha sonraları, O. Serebryanaya, Yu. Kasparov, A. Hoçinski, A. Rodionov gibi şarkıcı ve besteciler bu şiiri farklı türlerde yorumlayarak dinleyicinin beğenisine sunarlar. Son olarak, Splean (Splın) adlı Rus rock müzik grubu 2019 yılında çıkardıkları *Gizlice (Taykom)* adlı albümlerinde bu eseri yeniden besteleyerek seslendirir. Birçok kez bestelenen ve her dönem müzik severlerle buluşan *Büyülü Keman*, şairinin de belirttiği gibi “sanatın ölümsüzlüğüne” ve şiirle müziğin kompozisyonel bütünlüğüne açık bir örnektir.

Büyülü Keman

Valeri Bryusov’a

Güzel çocuk, öyle neşelisin, gülüşün tatlı ki öyle,

Dünyaları zehirleyen bu mutluluğu isteme!

Bilmiyorsun, bilmiyorsun bu kemanın ne olduğunu,

Bu müziği başlatanın dehşet korkusunu!





N. S. Gumilyov'un Büyülü Keman Şiiri Üzerine Bir İnceleme

Bir zamanlar bu kemanı kudretli ellerine alan kişinin,

Feri söndü sonsuza dek gözlerinin.

Cehennemin ruhları bu muhteşem sesi dinlemeyi sever,

Kuduz kurtlar kemancıların yolunda gezer.

(Ne kadar da büyük acı, gece yarısı ıstırabı,

*Akarsuya benzeyen bu neşeli müzikte saklı!)*⁶

Ebediyen şarkı söylemek ve ağlamak gerek bu tellerde, çınlayan tellerde,

Ebediyen çarpışmalı, inlemeli bu çılgın yaylar girip birbirine.

Hem güneşin hem tipinin hem de köpüren dalganın altında,

Hem Batı alev alev yandığında hem de Doğu ateş aldığında.

Yorulacaksın, yavaşlayacaksın ve şarkı susacak bir anlığına,

Çılgılık atamayacak, kımıldayamayacak hatta nefes bile alamayacaksın-

İşte o zaman kuduz kurtlar kana susamış bir heyecanla,

Pençeleriyle göğsüne basarak dişlerini geçirecek boğazına.

O zaman anlayacaksın, nasıl acımasızca güldüğünü şarkı söyleyen her şeyin,

Sonradan ortaya çıkan güçlü bir korku içine bakacak gözlerinin.

Kasvetli ölümcül soğuk vücudunu kumaş gibi saracak,

Eşin hıçkırıklara boğulacak ve arkadaşın düşüncelere dalacak.

Yürü be çocuk! Burada ne neşeyi ne de hazineyi bulacaksın!

Ama görüyorum güldüğünü, iki ışık parıltısı bu bakışların.

Hadi, büyülü kemana sahip ol ve mucizenin bak gözlerine,

⁶ N. S. Gumilyov 1908 yılında *Vesı* dergisinde yayımladığı bu şiirin 7. ve 8. dizesini 1910 yılında yayımladığı *İnciler* adlı şiir derlemesinde bu şekliyle değiştirmek ister (Gumilyov, 1998, s. 409).





Mehmet ÖZBERK

Şerefli bir ölümlə can ver, bir kemancının korkunç ölümüyle!⁷

Волшебная скрипка

Валерию Брюсову

Милый мальчик, ты так весел, так светла твоя улыбка,

Не проси об этом счастье, отравляющем миры,

Ты не знаешь, ты не знаешь, что такое эта скрипка,

Что такое тёмный ужас начинателя игры!

Тот, кто взял её однажды в повелительные руки,

У того исчез навеки безмятежный свет очей,

Духи ада любят слушать эти царственные звуки,

Бродят бешеные волки по дороге скрипачей.

(Сколько боли лучезарной, сколько полуночной муки

Скрыто в музыке весёлой, как полуденный ручей!)

Надо вечно петь и плакать этим струнам, звонким струнам,

Вечно должен биться, виться обезумевший смычок,

И под солнцем, и под вьюгой, под белеющим буруном,

И когда пылает запад и когда горит восток.

Ты устанешь и замедлишь, и на миг прервётся пенье,

И уж ты не сможешь крикнуть, шевельнуться и вздохнуть, —

⁷ Çalışmamızın tamamında kaynak olarak kullandığımız *Büyülü Keman* şiiri için bkz. Gumilyov, N. S. (1998). *Volşebnaya Skripka. Polnoye Sobraniye Soçineniy v Desyati Tomah. Tom 1, Stihotvoreniya, Poemi (1902-1910)*. Moskva: Voskresenye: 151.





N. S. Gumilyov'un Büyülü Keman Şiiri Üzerine Bir İnceleme

Тотчас бешеные волки в кровожадном иступленьи

В горло вцепятся зубами, встанут лапами на грудь.

Ты поймёшь тогда, как злобно насмеялось всё, что пело,

В очи глянет запоздалый, но властительный испуг.

И тоскливый смертный холод обовьёт, как тканью, тело,

И невеста зарыдает, и задумается друг.

Мальчик, дальше! Здесь не встретишь ни веселья, ни сокровищ!

Но я вижу — ты смеёшься, эти взоры — два луча.

На, владей волшебной скрипкой, посмотри в глаза чудовищ

И погибни славной смертью, страшной смертью скрипача!

2. Büyülü Keman Şiirinin Yapısal ve Biçimsel Özellikleri

Altı kıtadan oluşan bu şiirin kompozisyonel yapısına baktığımızda, çapraz uyak yoluyla düzenli ve birbirine uyumlu dizelerden meydana geldiğini görürüz. Birinci ve sonuncu dördlükte şair büyülü bir keman hayal eden genç adama seslenir. Şiirin diğer dördlüklerinde ise şairin düşüncesi iki düşünce üzerine kuruludur. İkinci ve üçüncü dördlükte “sonsuz bir müzik” vurgulanırken dördüncü ve beşinci dördlükte “bu müziğin sona erdiği” ifade edilir. İlki, birinci dördlük; ikincisi, ikinci ve üçüncü dördlük; üçüncüsü, dördüncü ve beşinci dördlük; dördüncüsü ise altıncı dördlükten olmak üzere şiir kıtalarının armonisi dört parçadan oluşur. Bu dört parçanın ana düşünceleri ise şöyle sıralanabilir:

- Şair, lirik kahramanı olan genci “dünyaları zehirleyen mutluluk” konusunda uyarır.
- Kemanı eline alan kişinin trajik öyküsü anlatılır.
- Kahramanın “çalmaktan yorulacak olursa” başına gelecekleri dikkate alması öğütlenir.
- Şair, kahramanının niyetinden emin olunca onu bu sanatsal yolda kutsar.

Yineleme ve pekiştirme teknikleri şiirin temel stilistik özelliğidir. Bir yandan, şiirde *oçi* (gözler) ve *vzori* (bakışlar) gibi arkaik sözcükler bulunduğu gibi, diğer yandan, son dizede “s” ünsüzüyle oluşturulan aliterasyon (*slavnoy smertyu*, *straşnoy smertyu skripaça*) ve on birinci dizedeki “o” ünlüsüyle oluşturulan asonans (*pod solntsem*, *pod vyugoy*, *pod burinom*) şairin seçtiği sözcüklerin birbiriyle ses, görüntü ve ritim uyumuna önem verdiğini gösterir.





Mehmet ÖZBERK

Başlığıyla dikkat çeken bu eserin tamamı gizli bir anlam içeren sembolik bir ifade üzerine kuruludur. Rus akademisyen O. V. Çetverikova bu başlık için “*Keman, insan yaşamının aslını oluşturan ve şairin sanat da dâhil olmak üzere, yüksek ve saf bir görev olarak nitelendirdiği maneviyatı sembolleştiren dilsel bir araçtır*” görüşünü savunur (Çetverikova, 2008, s. 66). Büyülü keman daha çok belirli bir güce sahip epithetlerle sunulur: “kudretli eller”, “muhteşem ses”, “çınlayan teller”, “çılgın yay” vb.

Şair eserinde tam olarak neresi olduğu belli olmayan, soyut mekânları tanımlar. Lirik kahramanının ulaşabildiği her yer dönemin edebi akımına uygun olarak yalnızca imgeler yoluyla gösterilir: “güneşin altında”, “tipinin altında”, “dalganın altında”, “Doğu”, “Batı” vb. Şiirde mekân gibi zaman da soyuttur: “ebediyen şarkı söylemek”, “edebiyen çarpışmak”, “Batı alev alev yandığında, Doğu ateş aldığı anda” vb.

Şiirde hareket fiilleri de önemli bir yer tutar. Keman telleri ve keman yayından söz edilen ve eşzamanlı eylemi gösteren fiiller oksimorona bir örnektir. Dokuzuncu dizede “şarkı söylemek ve sonra ağlamak” oksimoronu örneğinde olduğu gibi ardışık eylemler şiirde karşımıza çıkar. Özellikle on üç ve on dördüncü dizelerdeki “yorulacaksın, yavaşlayacaksın, çılgın atamayacak, kıpırdayamayacak ve nefes alamayacaksın” fiilleriyle gösterilen ve birbirinin devamı olan bu eylemler eserin iç dinamizmini korumasını sağlar.

Görüldüğü üzere, bu eserin sanatsal yönü tematik, ideolojik ve estetik içeren ahenkli bir bütünlükten oluşur. Eserin başlığı, imgeler sistemi, ünlem cümleleri, ritim, uyak, yinelemeler, epithetler, oksimoron, aliterasyon, asonans vb. kompozisyonel araçlar genç şairin bu eserdeki yeteneğini gözler önüne serer.

3. Büyülü Keman Şiirinde Aşk, Müzik ve Yazgı

İlk dizeden itibaren, şair “çocuk” şeklinde betimlediği deneyimsiz bir genç olan kahramanını, sıradan bir kemanın karşı konulmaz cazibesine karşı uyarır. Şair, müzik yeteneğinin insana kendini diğerlerinden üstün görme gibi ilüzyonlar sunduğunu, bu ilüzyonun sıradan bir insanın yaşamını mahvetmeye yettiğini, müzikten aldığı zevk neticesinde kemanla vedalaşmasının çok zor olduğunu kendi tecrübesine dayanarak aktarır. “*Bilmiyorsun, bilmiyorsun bu kemanın ne olduğunu / Bu müziği başlatanın dehşet korkusunu!*”. Bu iki dizede şair karşısındaki genç müzisyeni uyararak günaha girmemesini, ateşli arzuların ruhunu parçalayacağını ve bunun neticesinde “*Gözlerinin ferinin sonsuza dek söneceğini*” belirtir. Ancak müzisyen içindeki müzik sevgisine engel olamaz: “*Ebediyen şarkı söylemek ve ağlamak gerek bu tellerde, çınlayan tellerde / Ebediyen çarpışmalı, inlemeli bu çılgın yaylar girip birbirine*”. Şairin genç adamı nasıl bir yazgının beklediği konusunda bildikleri vardır. Genç adam/lirik kahraman büyülü seslerin dünyasını keşfetmeye başladıkça gerçek dünyadan soyutlanacaktır.

Şaire göre, aşk insan iradesi üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bu yoğun duygu bir yanda iradeyi güçlendirirken diğer yanda “*kasvetli ölümcül soğuk*” ile dolup taşarak insanı





N. S. Gumilyov'un Büyülü Keman Şiiri Üzerine Bir İnceleme

uçurumdan aşağıya itme yeteneğine de sahiptir. Aşkı tetikleyen kemanın tınısı ne kadar melodik ve duygusal ise, hayranı üzerinde bir o kadar yoğun bir etki bırakır. Bu duygu yapıcı olduğu kadar yıkıcıdır da: *“O zaman anlayacaksın, nasıl acımasızca güldüğünü şarkı söyleyen her şeyin / Sonradan ortaya çıkan güçlü bir korku içine bakacak gözlerinin”*.

Müzik gibi insan ruhunu derinden etkileyen bir yola giren ve zirveye ulaşan bir kişi duygularını ve arzularını kontrol etmekte zorlanır. Gerçek yetenekleri olan ve kendilerini tamamen yaptıkları işe adayan şairler, ressamalar ve müzisyenler Gumilyov'a göre sanat yoluna kendi benliklerini de bu işe adanmışlardır. Bu şiirde, gizemli müzisyen gencin insanlarla ve dış dünyayla olan iletişiminin yerini müzik notaları alır ve bu şekilde acı sesli bir kemanın kölesi olur.

Ancak şair, genç adamı böyle bir yazgıdan kurtarmak ister. Bu nedenle, kendini mutlu edeceğini sandığı zararlı tutkuların henüz genç adamı gerçekten etkilemeden onunla gizli bir diyalog içine girer ve uyarılarına devam eder: *“Kasvetli ölümcül soğuk vücudunu kumaş gibi saracak / Eşin huçkırıklara boğulacak ve arkadaşın düşüncelere dalacak”*. Kendini tamamen sanata ve özellikle müziğin büyümesine adayan herkesin böyle bir trajik sonu olacağına inanan şair masum bir insanı tehlikeli bir yoldan kurtarma girişimlerinin boşuna olduğunu da bilir. En nihayetinde şair, kahramanını ikna etmenin zor ve neredeyse olanaksız olduğunu fark ederek onun onurlu bir ölümü hak ettiğini düşünür: *“Hadi, büyülü kemana sahip ol ve mucizenin bak gözlerine / Şerefli bir ölümle can ver, bir kemancının korkunç ölümüyle!”*

Bu dizelerden anlaşılacağı üzere, Gumilyov bu şiiriyle bir açıdan kendi sonunu betimlerken diğer açıdan XX. yüzyılda yaşayan Rus sanatçıların yazgıları için de bir kehanette bulunur. Çok değil, yalnızca bu şiirin yazılmasından on sene sonra, kendini sanata adayan yazar, şair ve edebiyatçının bir kısmı Sovyet Rusya'da yaşamaya ve üretmeye devam etmeye çalışırken diğer kısmı Ekim Devriminin ardından Rusya'dan ayrılmak zorunda kalır. Tıpkı son dizede belirtildiği gibi, kemanın yerini kalem, kemancının yerini “yitik nesli” oluşturan göçmen edebiyatçılar alır ve birçoğu ana vatanlarından uzakta can verir (Özberk, 2019, s. 175-176). Burada en önemli nokta sanatçıyla beraber sanatın da yok olma tehlikesi bulunmasıdır. Çünkü Gumilyov'a göre her bir canlı için ölüm er ya da geç gerçekleşirken gerçek bir sanatçı tarih sahnesinde ancak ardında bıraktığı eserlerle hatırlanacaktır.

Sonuç

N. S. Gumilyov Gümüş Çağ'a damgasını vurmuş bir şairdir. Kendisi gibi şair olan eşi Anna Ahmatova'yla olan birlikteliği akmeizmin gelişmesinde ve yayılmasında etkili olur. Rus edebiyatı şiir sanatında bu isimler sayesinde en parlak ikinci dönemini yaşar. Genç yaşta kaleme aldığı *Büyülü Keman* şiiri mitolojik bir altyapı barındırır. Kemanın büyülü sesinin insan





Mehmet ÖZBERK

iradesi üstündeki etkisi lirik kahramanı korku dolu bir yola sürükler. Bu yolda karşılaşacağı her türlü zorluktan yine kemanın büyülü sesiyle korunur. Öğütler ve uyarılarla kendisi gibi genç bir sanatçıyı savunmaya çalışan Gumilyov, ister müzik ister resim ister edebiyat olsun, sanat yolunun hem yapıcı hem de yıkıcı gücünü gözler önüne serer. Gerilimlerle dolu bu şiirin son dizesi bir kâhin edasıyla kaleme alınır ve sanatçının ileri görüş sahibi biri olduğunu ortaya koyar. Şiirin kompozisyonel yapısı ve içerdiği derin anlamlar yasaklı olduğu dönemde bile Rus müzisyenlerin dikkatini çeker ve günümüze kadar farklı türlerde birçok kez yorumlanır. Birbiriyle etkileşim halinde olan, birbirinden beslenen, birbirini tamamlayan ve neticesinde varlıklarına farklı bir boyut ve derinlik katan bu iki ayrı sanat türünün; şiirin müzikle ve müziğin şiirle hem girift ilişkisi hem de organik bağı açık bir şekilde bu ölümsüz eserde göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmatova, Anna Andreyevna. 1990. "Samiy Nepročitanniy Poet, (Zametki Annı Ahmatovoy o Nikolaye Gumilyove)". *Jurnal Noviy Mir, No: 5*. May 1990, Moskva: 219-223.
- Çelik, Reyhan. 2018. "N. S. Gumilyov'un "Afrika Güncesi" Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 60*: 56-62.
- Çetverikova, Olga Viktorovna. 2008. "Stihotvoreniye N. S. Gumilyova "Volşebnaya Skripka": Sredstva Yazıkovoy Obyektivatsii Avtorskih Smıslov". *Jurnal Mir Russkogo Slova, No: 1*. St. Peterburg: 64-67.
- Elmacıoğlu, Esra. 2012. "Rus Edebiyatına Özgü Bir Şiir Akımı: Akmeizm". *IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildirileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 21-23 Mayıs 2012*, Ankara: 549-556.
- Geçer, Genç Osman ve Bozok, Kemal. 2018. "Azerbaycan'da "Çeka" Vahşeti ve Etrafında Oluşan Edebiyat". *2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Türkoloji-Filoloji, c. 3*, Ankara: 760-772.
- Gumilyov, Nikolay Stepanoviç. 1913. "Naslediye Simvolizma i Akmeizm". *Jurnal Apollon, No: 1*, Yanvar 1913, St. Peterburg: 42-45.
- Gumilyov, Nikolay Stepanoviç. 1998. *Polnoye Sobraniye Soçineniy v Desyati Tomah. Tom 1, Stihotvoreniya, Poemi (1902-1910)*. Moskva: Voskresenye.
- Günel, Zeynep. 2001. "Anna Ahmatova ve 'Requiem'". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 41, 1*: 137-149.
- Hüseynova, Lale. (2007). "Tarihi Gelişim Sürecinde Keman". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2*: 115-125.





N. S. Gumilyov'un Büyülü Keman Şiiri Üzerine Bir İnceleme

Karpenko, Aleksandr Nikolayeviç. 2012. ""Volşebnaya Skripka" Gumilyova: Opiť Poetiçeskogo Trillera". Gazeta Poetograd, No: 35 (50). Dekabr 2012: 4.

Otsup, Nikolay Avdeyeviç. 1995. *Nikolay Gumilyov. Jizn i Tvorçestvo*. Peterburg: Logos.

Özberk, Mehmet. 2019. "Yitik Bir Neslin Söz Ustası: Gayto Gazdanov". *Rus Göçmen Edebiyatı (1920-1940)*. (Ed. Ayla Kaşoğlu). Ankara: Bilgin Kültür Sanat: 175-197.

Parer, Mürüvvet Özlem. 2003. "Egzotik ve Mistik Öyküleriyle Gumilyov". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43, 1: 79-94.

Şubinski, Valeri İgoroviç. 2014. *Zodçiy. Jizn Nikolaya Gumilyova*. Moskva: Astrel, Corpus.






Kübra ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Kırıkkale/Türkiye
Examination Of Social Awareness Level Of Individuals With Autism/ Kırıkkale University/
Faculty of Health Sciences/ Social Work Department, Kırıkkale, Türkiye



eposta: kbraarslann@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0003-4916-8317> -  RorID: <https://ror.org/01zhwwf82>

Atıf/Citation: Arslan, Kübra. 2023. Otizmlı Bireylere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 28-47.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1167352>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	26.08.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	13.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

OTİZMLİ BİREYLERE YÖNELİK TOPLUMSAL FARKINDALIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ

ÖZ

Otizmlı bireylerin toplum içindeki yerini anlamak için öncelikle toplumun otizme yönelik tutum ve bakış açısının açığa çıkarmak önem taşımaktadır. Toplum içinde otizmlı bireyler sosyal iletişimde yaşadıkları sorunlar ve stereotipik hareketleri nedeni ile damgalamaya maruz kalabilmektedir. Toplumun olumsuz tutum ve davranışları ile sosyal hayat otizmlı birey ve aileleri için zorluk oluşturabilmektedir. Toplumun otizmlı birey ve aileye yönelik olumsuz tutum ve davranışları sonucunda, aile üyeleri toplumdan soyutlanarak yaşar hale gelmektedir. Bu çalışmanın amacı toplumun otizme bakış açısını çeşitli değişkenler aracılığı ile incelemektir. Bu araştırma, nicel metot ile ilişkisel tarama türünde yapılmıştır. Araştırmada, Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği (OYTTÖ), Damgalama Ölçeği, Hoşgörü Ölçeği ve sosyo-demografik bilgileri belirlemek amacıyla hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırma verileri online ortamda elde edilmiştir. Araştırma bulgularına göre otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum ile hoşgörü arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Dışlanma alt ölçekleri olan ayrımcılık, etiketleme, psikolojik sağlık ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiş; önyargı ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Cinsiyet değişkeni ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında bir ilişki bulunamamıştır. Yapılacak çalışmalarda farkındalığın otizmlı bireyin en yakın çevresinden başlayarak topluma doğru genişletilmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otizm, Toplumsal farkındalık, Otizmlı çocuğu olan aile, Damgalama





Otizmli Bireylere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

EXAMINATION OF SOCIAL AWARENESS LEVEL OF INDIVIDUALS WITH AUTISM

ABSTRACT

In order to understand the place of individuals with autism in society, first of all, it is necessary to reveal the attitude and perspective of the society towards autism. Individuals with autism in society may be exposed to labeling and stigmatization due to the problems they experience in social communication and their stereotypical movements. Views, attitudes and behaviors of the society and social life or social life areas can become difficult for individuals with autism and their families to live. As a result of the negative attitudes of the social environment towards the autistic individual and the family, family members are increasingly isolated from the society. The aim of this study is to examine the society's perspective on autism through various variables. This study was conducted in relational screening type, which is one of the quantitative design screening models. In the study, Social Attitudes Towards Autism Spectrum Disorder Scale (ASTS), Stigma Scale, Tolerance Scale and Personal Information Form prepared to determine socio-demographic information were used. Research data were obtained online. The data obtained in the research were analyzed by transferring them to the SPSS 24 package program. According to the research findings, there is a negative relationship between social attitude towards autism spectrum disorder and tolerance. A positive relationship was found between discrimination, labeling, psychological health, and social attitudes towards autism spectrum disorder, which are subscales of exclusion; No relationship was found between prejudice and social attitudes towards autism spectrum disorder. It is of great importance in the studies to be carried out to expand the awareness towards the society, starting from the closest environment of the autistic individual.

Keywords: Autism, Social awareness, Family with a child with autism, Stigma,

Giriş

Otizm, DSM-5'te sosyal iletişim ve etkileşimdeki kısıtlılık ve sınırlı, tekrarlayıcı ilgi alanları ve aktiviteler olarak iki başlıkta ele alınmaktadır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2018). Yaşamın ilk üç yılında ortaya çıkan dil problemleri, tekrarlayıcı hareketler ve sınırlı ilişkilerin olması gibi özellikleri olduğu belirtilen otizmin yaşam boyu devam eden bir durum olması sebebiyle hem birey hem ailelerin bu süreçten etkilenmeleri kaçınılmaz hale gelmektedir (Arslan, 2020). Belirtilen özellikler, diğer insanların otizmi tuhaf olarak tanımlara sebep olmaktadır. Otizm belirtilerinin olması, dışlama ve reddetme gibi damgalama bileşenleri ile bağlantılı hale gelmektedir (Kinnear vd., 2016).

Sosyal etkileşimdeki yetersizlikler ile karakterize olan otizmli bireylerin davranışsal ve iletişim becerilerindeki eksiklikler, toplum ile iç içe ve bir arada yaşamakta güçlükler neden olabilmektedir. Olumsuz tutum ve davranışlar ile yaşanan utanç ve dışlanma duyguları diğer engelli birey ve ailelerin yaşadıkları duygular ile benzerlik göstermektedir (Uz ve Kaya, 2018). İngiltere Ulusal Otizm Topluluğunun (2015) çalışmasında dünya genelinde otizmli birey ve ailelerine yönelik toplumsal dışlama ve baskıcı ortam olduğu belirtilmiştir. Otizmli birey ve ailelerin bu durumdan etkilenerek topluma uyum sağlamada güçlük yaşadıkları ve birçok





çalışma ortamında otizmlili çocuğu olan çalışanlara hoşgörü ile yaklaşılmadığı ifade edilmektedir (TNAS, 2015).

Damgalamanın otizmlili çocuğu olan aileler üzerindeki etkisinin ele alındığı bir çalışmada, otizmlili çocukların ve ailelerinin çoğunlukla dışlanma yaşadığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan ailelerin çoğu çocuklarının arkadaş edinmede sorun yaşadığını ifade etmiştir. Kinnear ve diğerlerinin (2016) çalışmasında sosyal dışlanmanın aileleri etkilediğı dile getirilmiştir. Ailelerin yarısına yakını çocuklarının davranışları nedeniyle arkadaşları ve aileleri tarafından dışlandığını söylemiştir. Uz ve Kaya (2018)'nin yaptığı çalışmada, otizmlili çocuğu olan anneler çocuklarının toplum tarafından dışlandığını ifade etmiştir. Sarris (2015) ise ailelerin, çocuklarının anormal olarak etiketlenme ve dışlanma endişesi taşıdığını vurgulamıştır.

Toplumun otizmlili bireylere ve ailelerine yönelik olumsuz tutum ve davranışları onların topluma kazandırılmasında ve ailelerin psikolojik olarak sağlıklı olmaları önünde engel oluşturmaktadır (Çopuroğlu ve Mengi, 2014; Arslan, 2020). Bununla birlikte damgalama yaşamaları ailelerin çocukları için verilen hizmetleri araştırmasını ve çocukların topluma katılmasını engellemektedir (Sarris, 2015). Damgalama otizmlili bireyler ve ailelerine oldukça zarar vermektedir (Sarris, 2016). Bu bağlamda otizmlili çocuklara ve ailelerine yönelik damgalama bu boyutuyla da ele alınması gereken bir durumdur.

Otizmlili bireyler ve aileleri için olumsuz tutum ve davranışlar ile mücadele etmek oldukça güçtür (Martin, 2012). Toplumdaki bireylerin tutumları özel gereksinimi olan bireylerin kabulünde önemli bir rol oynamaktadır (Jorm, 2000). Yapılan çalışmalarda, sağlık çalışanlarının otizme yönelik bilgi düzeylerinin yeterli düzeyde olmadığı belirlenmiştir (Erden, 2010; Rahbar vd, 2011; Sabuncuoğlu vd., 2016; Gölbaşı, 2018).

Otizm farkındalığı olan kişilerin, otizmlili bireylere ve ailelerine yaklaşımının daha olumlu ve yapıcı olduğu bilinmektedir. Otizm farkındalığının olması otizmlili bireyler ve ailelerinin sosyal çevre desteklerinin artması ve toplumla bütünleşmeleri açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu bağlamda toplumun otizme yönelik olumsuz tutumlarını değiştirmek için mevcut algılarını belirlemek gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı toplumun otizme bakış açısını çeşitli değişkenler aracılığı ile incelemektir.

Yöntem

Araştırmada, toplumun otizme bakış açısının çeşitli değişkenler aracılığı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, genel tarama modeli türlerinden birisi olan "ilişkisel tarama" türü kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, geçmişte ya da içinde bulunduğumuz anda var olan bir durumun, olduğu gibi yansız ve tarafsız olarak, betimlenmesini amaçlayan araştırma modelidir. Bu modelin en dikkat çeken özelliğı ise, var





Otizmlili Bireylere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

olanı değiştirmeden olduğu gibi gözlemleyebilmektir. İlişkisel tarama modelinde ise, birden fazla değişken arasındaki birlikte değişim olup olmadığını, eğer değişim var ise değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modellerinden birisidir. Bu çalışmada da toplumun otizme bakış açısı çeşitli değişkenler aracılığı ile inceleneceği için bu tür seçilmiştir.

Araştırma, uygun örneklem yöntemi ile rastlantısal olarak çalışmaya katılmayı kabul eden 18 yaş üzeri kişiler ile online olarak yürütülmüştür. Gönüllülük esasına bağlı olarak araştırmaya dahil olunurken herhangi bir dışlama kriteri belirlenmemiştir. Araştırmada 410 kişiye ulaşılmış ancak eksik verilerin çıkarılması ile örneklem sayısı 396 belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Katılımcılar hakkında bilgilere ulaşma amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” ile OSB’ye yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması için “Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği (OYTTÖ)”, damgalama ve hoşgörü düzeyini belirlemek amacıyla “Damgalama Ölçeği” ve “Hoşgörü Ölçeği” kullanılmıştır.

Otizm Spektrum Bozukluğuna (OSB) Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği

Flood, Bulgrin ve Morgan tarafından 2013’de geliştirilen Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği’nin (Societal Attitudes Toward Autism) geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Batum (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçekte maddelerinin derecelendirilmesinde dörtlü likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. 26 maddeden oluşan ölçekte; kişisel mesafe, bilgi, toplumsal yaşam olarak 3 faktör vardır. Açımlayıcı faktör analizi için faktör yükü kabul düzeyi .30 olarak belirlenmiştir. Kişisel mesafe adlı faktörün yük değerlerinin .786 ile .410 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bilgi faktörünün yük değerleri .653 ile .469 arasında değişmektedir. Toplumsal Yaşam faktörünün yük değerleri .700 ve .324 arasında olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri; Toplumsal Yaşam için .86, Bilgi için .47 ve Kişisel Mesafe için .71, toplam ise .77 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada Cronbach Alpha değeri Toplumsal Yaşam için .67, Bilgi için .78 ve Kişisel Mesafe için .85, toplam ölçek için ise .86 olarak belirlenmiştir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması otizmlili bireylere yönelik toplumsal tutumların olumsuz olduğunu ifade etmektedir.

Damgalama Ölçeği

Yaman ve Güngör (2013) tarafından geliştirilen ölçekte maddelerin derecelendirilmesinde beşli likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 22, en yüksek puan ise 110’dur. Damgalama Ölçeği 22 maddeden ve ayrımcılık ve dışlama, etiketleme, önyargı ve psikolojik sağlık olarak 4 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin birinci faktörü varyansı %13.4, ikinci faktörü %11.01, üçüncü faktörü %10.02, dördüncü faktörü %8.18 oranında açıklamaktadır. Faktörlerden birincisinin özdeğeri 5.26, ikincisinin özdeğeri 1.80, üçüncüsünün özdeğeri 1.35, dördüncüsünün özdeğeri 1.19 olup dört faktör





Kübra ARSLAN

birlikte toplam varyansın 43.63'ünü açıklamaktadır. Ölçekte ters puanlanmış madde bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik kat sayısı 0.84, Spearman-Brown korelasyon katsayısı 0.85 ve Guttman split-half değeri ise 0.85 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach Alpha sayısı .88 olarak belirlenmiştir.

Hoşgörü Ölçeği

Ölçek Demirci ve Ekşi (2018) tarafından geliştirilen ölçekte maddelerin derecelendirilmesinde beşli likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Ölçek 6 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Beşli likert yapıda olan ölçek toplam puan üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçek için yapılan analiz sonuçlarında, Hoşgörü Ölçeği'nin yapı geçerliğini değerlendirmek için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %41.854'ünü açıklayan özdeğeri 2.511 olan ve 6 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Ölçekteki maddelerin faktör yükleri .57 ile .70 arasında sıralanmaktadır. Ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .72 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada Cronbach alpha .83 olarak belirlenmiştir. Ölçekteki maddelerin düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonları .38 ile .51 arasında değişmektedir. Ölçekten 6-30 arasında puan alınmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan hoşgörü düzeyinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde Statistical Package For Social Science (SPSS) 24.0 paket programı kullanılmıştır. Normallik varsayımına bakılmış, gruplar arası farklılıkların olup olmadığını incelemek için bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü Varyans analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır.

Analizde ilk olarak ölçek puanlarının regresyon analizi için gerekli ön koşullar tespit edilmiştir. Grafiklerin analiz edilmesi sonucu (Fraenkel ve Wallen, 2006) bağımlı değişken olan OSBYTÖ'den elde edilen toplam ve alt ölçek puanlarının yordayıcı değişkenler olan Damgalama Ölçeği ve Hoşgörü alt ölçek puanları ile doğrusal ilişki gösterdiği belirlenmiştir.

Daha sonra ölçek puanlarının normal dağılım göstermesi Kolmogorov-Smirnov testi ile analiz edilmiştir. Normallik testlerinin yanı sıra çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ile 1.5 arasında olması durumunda likert tipi ölçeklerden elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiğinin kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu bağlamda, OSBYTÖ ile Damgalama alt ölçek puanlarının ve Hoşgörü Ölçeği'nden elde edilen toplam puanının çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş ve Tablo 3'te yer aldığı gibi değerlerin -1.5 ile 1.5 arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ardından diğer ön koşul yordayıcı değişkenler arasında çoklu-bağılantılığın olmaması durumu incelenmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkenleri olan Damgalama alt ölçekleri ile Hoşgörü Ölçeği ve her iki ölçeği oluşturan alt ölçeklerin birbirleriyle korelasyonlarının-.19 ile





Otizmlilere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

.60 arasında değiştiği bulunmuştur. Bu kapsamda elde edilen verilerin regresyon analizi için uygun olduğu belirlenmiştir.

Bulgular

Çalışmanın bulguları; katılımcılara ait demografik bilgiler, araştırmaya katılan bireylerin otizm hakkındaki görüşleri, Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği, Dışlanma Ölçeği ve Hoşgörü Ölçeği'nden aldıkları puan bilgileri, Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği'den aldığı puanların farklı gruplara ait bağımsız örneklem t testine dair analizler, Dışlanma alt ölçek puanlarının ve Hoşgörü puanlarının Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği (OSBYTTÖ) toplam puanıyla göstermiş olduğu korelasyon katsayıları ve Hoşgörü Ölçeği ile Dışlanma alt ölçek puanları otizmlilere yönelik toplumsal tutumlar düzeyini ne ölçüde yordadığına ilişkin hiyerarşik regresyon analizi başlıkları altında ele alınmıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Bireylere Ait Demografik Bilgiler (n=396)

Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	288	72.7
Erkek	108	27.3
Yaş		
18-30 yaş arası	212	53.4
31-45 yaş arası	132	33.4
45-65 yaş arası	52	13.2
Eğitim düzeyi		
İlkokul-ortaokul-lise	113	28.5
Yüksekokul-Lisans	231	58.3
Lisansüstü	52	13.1
Gelir düzeyi		
4000 TL ve altı	184	46.5
4000-7500 TL arası	166	41.9
7500 TL ve üzeri	46	11.6
Medeni durum		
Bekar	194	49
Evli	188	47.5
Eşi ölmüş-boşanmış	14	3.5

Aile tipi





Kübra ARSLAN

Çekirdek aile	344	84.3
Geniş aile	47	11.9
Tek ebeveynli aile	15	3.8
Çocuk var mı		
Evet	175	44.2
Hayır	221	55.8
Yaşanılan yer		
Kent merkezi	237	59.8
Kır	159	40.2
Meslek		
Öğrenci	105	26.5
Kamu- Serbest meslek	89	22.5
Eğitim (Öğr.Üyesi-Öğretmen)	85	21.5
Sağlık çalışanı (Psikolog-Doktor-Hemşire-Shu vb.)	65	16.4
Ev hanımı	52	13.1
Yaş ortalama, Ortanca (SS); Aralık	31.46 (11.39); 18-65	

Tablo 1.'de çalışmaya katılan bireylere ait sosyo-demografik veriler yer almaktadır. Buna göre katılımcıların çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır (%72.7). Ortalama yaş 31.46 (SS=11.39)'dır. Eğitim düzeyi incelendiğinde, katılımcıların yarısından fazlası yükseköğretim ve lisans mezunudur (%58.3). Gelir düzeyi dağılımlarının düşük ve orta düzeyde (4000 TL ve altı- 4001-7500 TL) ve birbirine yakın olduğu bulgulanmıştır (% 46.5-%41.9). 7500 TL ve üzeri gelir düzeyinde olanlar oldukça azdır (%11.6). Medeni durumları incelendiğinde bekar olanlar önde gelmektedir. Katılımcıların yarıdan fazlası ilde yaşamaktadır (%59.8). Katılımcıların çoğu öğrencilerden oluşmaktadır (%26.5).

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Otizm Hakkındaki Görüşleri

Otizm hakkındaki görüşler	n	%
Otizmi nereden duydunuz		
Sosyal medya-internet	200	50.5
Okul- kurs vb.	133	33.6
Sosyal çevre-sağlık çalışanları	63	16.1
Otizmin ne olduğunu biliyor musunuz		
Evet	356	89.9
Hayır	40	10.1
Otizm dendiğinde aklınıza gelen		





Otizmlilere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

Özel çocuk- farklılık-farkındalık	109	27.5
Engelli (fiziksel-zihinsel)	76	19.2
Gelişimsel bozukluk-tekrarlayıcı hareketler	63	15.9
İletişim problemleri (göz teması kuramama)	54	13.6
Çocuk-mavi renk	52	13.1
Sosyal yaşama katılamama/izole olma/kısıtlanma	42	10.6
Yakınıınızda otizm tanısı alan var mı		
Evet	77	19.4
Hayır	319	80.6
Otizmlilere bireyle karşılaştınız mı		
Evet	275	69.4
Hayır	121	30.6
Otizmin sebebi ne olabilir		
Genetik	230	58.1
Bilmiyorum	105	26.5
Nörolojik	32	8.1
Çevresel faktörler	29	7.3

Tablo 2.'de araştırmaya katılan bireylerin otizm hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Tablo 2.'de katılımcıların çoğu otizmin ne olduğunu bildiklerini belirtmiştir (%89.9). Otizmi nereden duydukları sorulduğunda yarısı sosyal medya-internet aracılığı ile (%50.5), diğerleri okul-kurs gibi yerlerden (%33.6) ve sosyal çevre ya da sağlık çalışanlarından (%16.1) duyduklarını belirtmişlerdir.

Otizm dendiğinde akla gelen şey sorulduğunda; katılımcılar otizmi özel çocuk-farklılık-farkındalık (%27.5), engelli (fiziksel-zihinsel) (%19.2), gelişimsel bozukluk-tekrarlayıcı hareketler (%15.9), iletişim problemleri (göz teması kuramama) (%13.6), çocuk-mavi renk (%13.1), sosyal yaşama katılamama/izole olma/kısıtlanma (%10.6) olarak tanımlamışlardır.

Katılımcıların çoğu otizmlilere bireyle karşılaştığını (%69.4) ifade etmiştir. Yakınlarında otizm tanısı alan birey sayısının düşük olduğu öğrenilmiştir (%19.4). Otizme sebep olan etkenlere katılımcıların yarısından fazlası genetik cevabını vermiştir (%58). Bunun yanı sıra cevaplar bilmiyorum (%26.5), nörolojik (%8.1) ve çevresel faktörler (%7.3) olarak sıralanmıştır.

Tablo 3. Ölçek Puan Ortalamaları

	X ⁻	SS	Min.	Max.	Çarpıklık	Basıklık
--	----------------	----	------	------	-----------	----------





Kübra ARSLAN

Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği	50.06	9.10	26	77	-.300	-.341
Kişisel Mesafe	13.06	3.86	8	28	.380	-.326
Bilgi	17.31	3.63	8	31	-.195	.445
Toplumsal yaşam	19.69	3.84	10	32	-.282	-.267
Damgalama Ölçeği	48.65	11.72	22	110	.272	-.248
Ayrımcılık	9.59	3.83	6	26	1.167	1.050
Etiketleme	12.86	4.11	6	26	.187	-.753
Psikolojik Sağlık	10.68	3.25	5	20	.185	-.351
Önyargı	14.81	3.30	5	24	-.112	-.102
Hoşgörü Ölçeği	23.63	3.82	6	30	-.312	-.341

Tablo 3.'de Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği, Damgalama Ölçeği ve Hoşgörü Ölçeği'nden alınan puan ortalamaları, en küçük-en büyük değerleri ile çarpıklık basıklık değerlerine yer verilmiştir.

Katılımcıların OSBYTTÖ alt boyutları olan 'kişisel mesafe' ortalaması 13.06 ± 3.86 (8-28), 'bilgi' ortalaması 17.31 ± 3.61 (8-31), 'toplumsal yaşam' ortalaması 19.69 ± 3.84 (10-32), 'otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumlar toplam' ortalaması 50.06 ± 9.10 (26-77) olarak saptanmıştır.

Damgalama Ölçeği alt boyutları olan 'ayrımcılık' ortalaması 9.59 ± 3.83 (6-26), 'etiketleme' ortalaması 12.86 ± 4.11 (8-31), 'psikolojik sağlık' ortalaması 10.68 ± 3.25 (5-20), 'önyargı' ortalaması 14.81 ± 3.30 (5-24), 'damgalama ölçeği toplam' ortalaması 48.65 ± 11.72 (22-110) olarak saptanmıştır. Hoşgörü Ölçeği ortalaması 23.63 ± 3.82 (6-30) olarak bulgulanmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların OSBYTTÖ'den Aldığı Toplam Puanların Analizine İlişkin Bilgiler

Özellikler	Değişken	n	X̄	t	p
Cinsiyet	Kadın	288	1.92	-.048	.961
	Erkek	108	1.93		
Çocuk olup olmadığı	Var	175	1.97	2.37	.02
	Yok	221	1.89		
Yaşanılan yer	İl	237	1.87	-3.56	.00
	İlçe-köy	159	2.00		
Otizmi duydunuz mu	Evet	349	1.91	-2.32	.02
	Hayır	47	2.04		



**Otizmli Bireylere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi**

Otizmin ne olduğunu biliyor musunuz	Evet	356	1.90	-3.90	.00
	Hayır	40	2.13		
Yakınıınızda otizm tanısı alan birey var mı	Evet	77	1.92	-.001	.99
	Hayır	319	1.92		

Tablo 4'te katılımcıların Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği'nden aldığı puanların farklı gruplara ait bağımsız örneklem t testine dair analizler yer almaktadır.

Kadın ve erkek olma durumu ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında [$t(396) = -.048, p > .05$] ve yakınında otizm tanısı alan bireyin olup olmaması ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında [$t(396) = -.001, p > .05$] anlamlı bir ilişki bulunmazken; çocuk sahibi olup olmama durumu ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında [$t(396) = 2.37, p < .05$], yaşanan yer ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında [$t(396) = -3.56, p < .05$], otizmi duyup duymama ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında [$t(396) = -2.32, p < .05$], otizmin ne olduğunu bilip bilmeme ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında [$t(396) = -3.90, p < .05$] anlamlı ilişki vardır.

Tablo 5. Katılımcıların Sosyo-demografik Değişkenlere Göre Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği, Dışlanma Ölçeği ve Hoşgörü Ölçeği Ortalamalarının Karşılaştırılması

Ölçekler	Eğitim Düzeyi	n	\bar{x}	SS	F	p
OSBYTTÖ	İlkokul-ortaokul-lise	113	1.98	.38	3.156	.044
	Lisans	231	1.92	.33		
	Lisansüstü	52	1.83	.37		
	Lisansüstü	52	4.02	.58		
Ölçekler	Gelir Düzeyi	n	\bar{x}	SS	F	p
OSBYTTÖ	4000 TL ve altı	184	1.92	.36	7.493	.001
	4000 TL-7500 TL arası	166	1.97	.32		
	7500 TL ve üzeri	46	1.75	.36		
Ölçekler	Meslek	n	\bar{x}	SS	F	p
OSBYTTÖ	Öğrenci	105	1.86	.35	4.482	.001
	Eğitim (Öğretmen-Öğretim Üyesi)	85	1.87	.35		
	Sağlık çalışanı	65	1.90	.33		
	Kamu-serbest meslek	89	1.99	.32		





Katılımcıların eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve meslekleri ile OSBYTTÖ'den aldıkları ortalama puanlar arasındaki ilişkiyi incelemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği'nden $[F(2, 393) = 3.156, p=.044]$ aldıkları ortalama puanların eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre gruplar arası varyansın homojen olması ön koşulu gerçekleştiği için ($p>.05$) için ikili karşılaştırılmaların yapılmasında tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Tukey testi uygulanmıştır. Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği ile katılımcıların eğitim durumu açısından gruplar arasındaki fark incelendiğinde eğitim durumu ilköğretim-ortaöğretim olan kişilerin Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeğinden aldıkları ortalama puanın eğitim durumu lisansüstü olan kişilerden daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu durumda eğitim durumu ilköğretim-ortaöğretim olan katılımcıların otizme yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğu söylenebilir.

Katılımcıların Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği'nden $[F(2, 393) = 7.493, p=.001]$ aldıkları ortalama puanların gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre gruplar arası varyansın homojen olması ön koşulu gerçekleştiği için ($p>.05$) için ikili karşılaştırılmaların yapılmasında tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Tukey testi uygulanmıştır. Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği ile katılımcıların gelir durumu açısından gruplar arasındaki fark incelendiğinde gelir durumu 4000 TL-7500 TL olan kişilerin Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeğinden aldıkları ortalama puanın gelir durumu 4000 TL ve altı ile 7500 TL ve üstü olan kişilerden daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Katılımcıların Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği'nden $[F(4, 391) = 4.482, p=.001]$ aldıkları ortalama puanların mesleklerine göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre gruplar arası varyansın homojen olması ön koşulu gerçekleştiği için ($p>.05$) için ikili karşılaştırılmaların yapılmasında tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Tukey testi uygulanmıştır. Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği ile katılımcıların meslekleri açısından gruplar arasındaki fark incelendiğinde mesleği ev hanımı olan katılımcıların Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeğinden aldıkları ortalama puanın diğer meslek gruplarından daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu durumda mesleği ev hanımı olan katılımcıların otizme yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğu söylenebilir.





Otizmlilere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

Tablo 6. Katılımcıların Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği, Dışlanma Ölçeği ve Hoşgörü Ölçeği Puanları Arasındaki Korelasyon

	1	2	3	4	5	6	
OSBYTTÖ	1	.464**	.518**	.487**	.278**	-.296**	
DIŞLANMA ÖLÇEĞİ	Ayrımcılık	.464**	1	.559**	.564**	.304**	-.366**
	Etiketleme	.518**	.559**	1	.601**	.435**	-.291**
	Psikolojik Sağlık	.487**	.564**	.601**	1	.486**	-.322**
	Önyargı	.278**	.304**	.435**	.486**	1	-.192**
HOŞGÖRÜ ÖLÇEĞİ	-.296**	-.366**	-.291**	-.322**	-.192**	1	

Dışlanma alt ölçek puanlarının ve Hoşgörü puanlarının Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği (OSBYTTÖ) toplam puanıyla göstermiş olduğu korelasyon katsayıları Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde, Dışlanma alt ölçek puanları ve Hoşgörü ölçeklerinin OSBYTTÖ toplam puanı ile anlamlı korelasyon gösterdiği belirlenmiştir.

Ayrımcılık alt ölçeği ile katılımcıların otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.464, p<.001$). Etiketleme alt ölçeği ile katılımcıların otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.518, p<.001$). Psikolojik sağlık alt ölçeği ile katılımcıların otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.487, p<.001$). Önyargı alt ölçeği ile katılımcıların otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.278, p<.001$). Hoşgörü ile katılımcıların otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=-.296, p<.001$).

Tablo 7. Katılımcıların Bazı Demografik Özellikleri, Damgalama ve Hoşgörü Düzeylerinin Otizmlilere Yönelik Toplumsal Tutumlar Düzeyini Üzerindeki Etkilerine İlişkin Çoklu Hiyerarşik Regresyon Analizi

Model	Yordayıcı	B	SH _B	Beta	ΔR ²
1	Hoşgörü	-.162	.026	-.296**	8.5**
	Sabit	2.56	.105		





Kübra ARSLAN

2	Hoşgörü	-.050	.025	-.091*	33.6**
	Ayrımcılık	.089	.029	.162*	
	Etiketleme	.146	.028	.285**	
	Psikolojik Sağlık	.097	.028	.199**	
	Önyargı	-.005	.025	-.009	
	Sabit	1.463	.137		

Hoşgörü Ölçeği ile Dışlanma alt ölçek puanları otizmlili bireylere yönelik toplumsal tutumlar düzeyini ne ölçüde yordadığı hiyerarşik regresyon analizi ile belirlenmiş ve Tablo 7'de ele alınmıştır. Analize birinci blokta Dışlanma Ölçeği ve alt ölçek puanları alınmıştır. Bu değişkenler OSBYTTÖ toplam puanından elde edilen varyansın %8.5'ini açıklamaktadır.

OSBYTTÖ toplam puanı ile Hoşgörü puanı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bireylerin otizm spektrum bozukluğuna yönelik tutumlarında hoşgörü düzeyleri negatif yönde anlamlı bir yordayıcıdır.

Hiyerarşik regresyon analizine ikinci blok olarak dışlanma alt ölçek düzeyleri alınmıştır. Bu blok içerisine Dışlanma alt ölçekleri olan Ayrımcılık, Etiketleme, Psikolojik Sağlık ve Önyargı dahil edilmiştir.

Tablo 7'de analiz sonuçları incelendiğinde, Dışlanma alt ölçeklerinden Ayrımcılık, Etiketleme, Psikolojik Sağlık ile OSBYTTÖ arasında anlamlı ilişki gösterdiği görülmektedir. Ayrımcılık, Etiketleme, Psikolojik Sağlık, OSBYTTÖ toplam puanı ile pozitif yönlü ilişki gösterirken; Önyargı, OSBYTTÖ ile aralarında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. İkinci blok bağımsız değişkenler OSBYTTÖ toplam puanında gözlemlenen varyansın %33.6'sını açıklamaktadır. Her iki blokta yer alan değişkenler OSBYTTÖ Toplam puanında gözlemlenen varyansın %42.1'ini açıklamaktadır.

Tartışma

Analiz sonuçlarına göre katılımcıların otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumlar toplam ortalamasının yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu bağlamda araştırmaya katılan kişilerin otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumlarının olumsuz yakın olduğu söylenebilir. Literatürde otizm hakkında bilgi ve tutumların incelendiği çalışmalarda genellikle sağlık çalışanlarının ve öğretmenlerin bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu belirlenmiştir. Özellikle sağlık çalışanlarının otizm hakkında bilgi ve tutumlarında eksiklik olduğu tespit edilmiştir (Rahbar vd., 2011; Imran vd., 2011). Farklı ülkelerdeki araştırmalarda da çocuk hekimleri ve birinci basamak sağlık çalışanlarının otizm hakkında bilgi düzeylerinin yeterli olmadığı saptanmıştır (Erden, 2010; Sabuncuoğlu vd., 2015). Otizm bilgi-tutum ve farkındalığı incelendiğinde, doktorların bilgi düzeyi ve farkındalıkları hemşire





Otizmlilere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

ve ebelere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Gölbaşı vd., 2021). Karabekiroğlu ve arkadaşlarının (2009) üniversite hastanelerinin çocuk psikiyatrisi kliniğine başvuran anne ve babalar ile öğretmenlerin bilgi düzeyini ölçtüğü çalışmada otizm bilgi düzeyinin oldukça yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Otizm farkındalığının okul öncesi öğretmenlerinde eksik olduğu fakat otizme yönelik eğitim sonrası farkındalıklarının arttığı bulgulanmıştır (Kara ve Demirtaş, 2020). Okul öncesi öğretmen adaylarında yapılan bir çalışmada OSB bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir (Hacıbrahimoğlu ve Ustaoglu, 2019).

Çalışmada otizmi nereden duydukları sorulduğunda katılımcıların yarısı sosyal medya-internet aracılığı ile duyduğunu belirtmiştir. Çalışma ile paralel olarak Balkı (2020)'nin çalışmasında da katılımcıların yarısı otizmi duyduğu kaynak olarak interneti belirtmiştir.

Pakistan'da yürütülen bir çalışmada otizm hakkında bilgi kaynaklarının büyük bir kısmını %33,9 ile medya oluşturmaktadır (Anwar vd., 2018). Sınıf öğretmenleri ve ebeveynlerin OSB ile ilgili bilgi düzeylerini ölçen çok merkezli bir çalışmada da hem öğretmenlerin hem de ebeveynlerin başlıca bilgi kaynağı olarak televizyon ve gazeteyi gösterdiği belirtilmiştir (Karabekiroğlu vd., 2009). Yapılan bir diğer çalışmada da katılımcıların bilgi kaynaklarının çoğunu televizyon ve internet oluşturmaktadır (Karavuş vd., 2019).

Kadın ve erkek olma durumu ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında bir ilişki bulunamamıştır. Karavuş ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında da benzer şekilde cinsiyetin bilgi düzeyine anlamlı etkisi bulunamamıştır.

Araştırmada otizm dendiğinde akla gelen şey sorulduğunda; özel çocuk- farklılık-farkındalık, engelli, gelişimsel bozukluk-tekrarlayıcı hareketler, iletişim problemleri (göz teması kuramama), sosyal yaşama katılmama/izole olma/kısıtlanma gibi cevaplar alınmıştır. Okul öncesi çocukların ebeveynlerinde otizm bilgi düzeyini saptamak amacıyla yapılan bir çalışmada; katılımcıların %42'si otizmin en temel özelliğinin sosyal etkileşim sorunları olduğunu belirtmiştir (Karavuş vd., 2019). Balkı (2020)'nin çalışmasında ise katılımcıların %79'u otizm tanılı çocukların çevresiyle iletişim kuramayan bireyler olduğunu ifade eden önermeye doğru cevap vermiştir.

Otizmin sebebine katılımcıların yarısından fazlası genetik cevabını vermiştir (%58). Bunun yanı sıra cevaplar bilmiyorum (%26.5), nörolojik (%8.1) ve çevresel faktörler (%7.3) olarak sıralanmıştır. Otizmlilerle çocuğu olan ebeveynlerle yapılan bir çalışmada katılımcıların %44'ünün otizmin nedeni olarak bilinmezliği, %16'sının genetik nedenleri, %8'inin kendini suçladığı, %6'sının ise doğum esnasında ortaya çıkan komplikasyonları gösterdiği belirtilmiştir (Töret ve ark. 2014).

Araştırmada yakınında otizm tanısı alan bireyin olup olmaması ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Benzer





Kübra ARSLAN

şekilde Balkı (2020)'nin çalışmasında da otizmlili yakını olanların otizm hastalığı hakkında bütünüyle doğru yaklaşımlar göstermediği belirlenmiştir. Töret ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında ise yakın çevresinde otizm tanılı birey olanların bilgi düzeyleri anlamlı oranda yüksek çıkmıştır.

Çalışmada çocuk sahibi olup olmama durumu ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve çocuk sahibi olanların otizm spektrum bozukluğuna yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğu belirlenmiştir. Gölbaşı ve arkadaşlarının (2021) çalışmasında ise çocuk sahibi olan sağlık çalışanlarının bilgi düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Otizme yönelik toplumsal tutum ile katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde; eğitim durumu ilköğretim-ortaöğretim olan kişilerin Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeğinden aldıkları ortalama puanın eğitim durumu lisansüstü olan kişilerden daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu durumda eğitim durumu ilköğretim-ortaöğretim olan katılımcıların otizme yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Karavuş ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında eğitim seviyesi yüksek olan katılımcılar otizm farkındalığı konusunda diğer katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı oranda daha doğru cevap vermiştir. Bir aile sağlığı merkezine başvuran katılımcıların otizm hakkındaki bilgi düzeylerini değerlendirildiği bir çalışmada eğitim düzeyi yüksek katılımcıların bilgi düzeyleri anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur (Sürmen vd., 2015). Başka bir çalışmada üniversite mezunu olan ebeveynlerin otizm hakkında ortaya konmuş temel bilgileri ölçen ifadelerin büyük bir bölümüne anlamlı oranda doğru yanıt verdiği belirlenmiştir (Balkı, 2020).

Otizme yönelik toplumsal tutum ile katılımcıların gelir durumu açısından gruplar arasındaki fark incelendiğinde gelir durumu 4000 TL-7500 TL olan kişilerin Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeğinden aldıkları ortalama puanın gelir durumu 4000 TL ve altı ile 7500 TL ve üstü olan kişilerden daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Benzer şekilde Balkı (2020)'nin çalışmasında ebeveynler gelir düzeyine göre sınıflandırıldığında 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanların, sorulara anlamlı oranda daha doğru cevaplar verdikleri belirlenmiştir. Diğer yandan Sürmen ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında gelir düzeyi ile otizm bilgi düzeyi karşılaştırılmış olup istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunamamıştır.

Bu çalışmada otizme yönelik toplumsal tutum ile katılımcıların meslekleri açısından gruplar arasındaki fark incelendiğinde mesleği ev hanımı olan katılımcıların Otizm Spektrum Bozukluğuna Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeğinden aldıkları ortalama puanın diğer meslek gruplarından daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu durumda mesleği ev hanımı olan katılımcıların otizme yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğu söylenebilir.





Otizmlilere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

Bu araştırmaya göre OSBYTTÖ toplam puanı ile hoşgörü puanı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bireylerin otizm spektrum bozukluğuna yönelik tutumlarında hoşgörü düzeyleri arttıkça olumsuz yargıları azalmaktadır. Dışlanma alt ölçeklerinden Ayrımcılık, Etiketleme, Psikolojik Sağlık ile OSBYTTÖ arasında anlamlı ilişki gösterdiği görülmektedir. Ayrımcılık, Etiketleme, Psikolojik Sağlık, OSBYTTÖ ile pozitif yönlü ilişki bulunurken; Önyargı, OSBYTTÖ ile aralarında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Otizm hakkındaki bilgi eksikliği nedeniyle aileler damgalanma yaşayabilmektedir. Bazı aileler otizmi kabul edemeyip çocuklarının otizmlilerden olmasından kendilerini sorumlu tutmaktadır. Bu nedenle aileler, kendilerine yönelik damgalanmayı içselleştirmektedir (Mak ve Kwok, 2010). Otizmlilerle olan ebeveynlerin aile ve arkadaşları tarafından yapılan dışlamayı hissettikleri bulgulanmıştır (Kinneer vd., 2016).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada toplumun otizme bakış açısının çeşitli değişkenler aracılığı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına göre otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum ile hoşgörü arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Dışlanma alt ölçekleri olan ayrımcılık, etiketleme, psikolojik sağlık ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiş; önyargı ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Katılımcıların çoğu otizmi duyduklarını ve ne olduğunu bildiklerini söylemiştir. Otizmi nereden duydukları sorulduğunda yarısı sosyal medya-internet aracılığı ile diğerleri okul-kurs gibi yerlerden ve sosyal çevre ya da sağlık çalışanlarından duyduklarını belirtmişlerdir.

Kadın ve erkek olma durumu ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında bir ilişki bulunamamıştır. Yakınında otizm tanısı alan bireyin olup olmaması ile otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Otizm spektrum bozukluğuna yönelik toplumsal tutumlar çocuk sahibi olup olmama durumu, yaşanan yer, otizmi duyup duymama ve otizmin ne olduğunu bilip bilmeme değişkenleri arasında anlamlı ilişki vardır. Ayrıca eğitim durumu ilköğretim-ortaöğretim olan, gelir durumu 4000 TL-7500 TL olan ve meslek olarak ev hanımı olan katılımcıların otizme yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda özellikle eğitim durumu ve ekonomik durumu daha düşük olan bireylerin farkındalıklarını arttırmaya yönelik yapılacak çalışmaların önemi gündeme gelmektedir. Farkındalığın otizmlilerle olan yakın çevresinden başlayarak topluma doğru genişletilmesi büyük önem taşımaktadır. Toplumsal farkındalığın artması adına sosyal medya ve kamu spotlarının daha aktif hale





getirilmesi ve toplumun her kesimine ilişkin bilgilendirici ve eğitici çalışmaların artırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Amerikan Psikiyatri Birliği. 2018. *DSM-V Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*, Çeviren Köroğlu, E., Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Anwar, Muhammad Salar, Tahir, Mahnoor, Nusrat, Khusboo, Khan, Muhammad R. 2018. "Knowledge, Awareness, and Perceptions Regarding Autism Among Parents in Karachi, Pakistan". *Cureus*, 10(9): 3299.
- Arslan, Kübra. 2020. "Otizmli Çocuğu Olan Ailelerin Dayanıklılık Düzeyine Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi". Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslan, Ömer. 2001. "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açından Analitik Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2): 357-380.
- Aydın, İnyet. 2016. *Öğretimde Denetim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Balkı, İrem. 2020. "Ebeveynlerin Otizm Spektrum Bozukluğu Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi". Tıpta Uzmanlık Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İzmir Bozyaka Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İzmir.
- Batum, Selma. 2019. "Otizm Spektrum Bozukluğuna (OSB) Yönelik Toplumsal Tutumlar Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması ve Öğretmenlerin OSB'ye Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- CDC. 2018. "Centers for Disease Control and Prevention". <https://www.cdc.gov/> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).
- Çopuroğlu, Cemalettin, Mengi, Abdurrahman. 2014. "Toplumsal Dışlanma ve Otizm". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5): 607-629.
- Demirci, İbrahim, Ekşi, Halil. 2018. "Keep Calm and Be Happy: A Mixed Method Study From Character Strengths To Well-Being". *Educational Sciences Theory and Practice*, 18(29): 303-354.
- Erden, Gülsen. 2010. "Çocuk Hekimleri ve Otizm: Tanıda Zorluklar". *Türkiye Klinikeri Pediatri Dergisi*. 19(1): 9-15.
- Fraenkel, Jack R., Wallen, Norman E. 2006. *How to design and evaluate research in education (6th ed.)*. New York, NY: McGraw-Hill.





Otizmlili Bireylere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

- Giddens, Anthony, Sutton, Philip W. 2016. *Sosyolojide temel kavramlar*. Yay. Haz. ve Çev. Esgin, Ali. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. 2014. *Damga*. Çev. Geniş Ş., Ünsaldı L. Ü. & Ağırnaslı S.N., Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gölbaşı Hatice, Demirel Yeltekin, Nemmezi Karaca Sanem, Uzun Çiçek, Ayla. & Sarı Aybüke Seda. 2021. "Sivas İl Merkezinde Otizm Spektrum Bozukluğunun (OSB) Yaygınlığı ve Aile Sağlığı Merkezleri Sağlık Çalışanlarının OSB Farkındalıkları". *Çukurova Medical Journal*, 46(3): 998-1008.
- Gölbaşı, Hatice. 2018. "Sivas İl Merkezi'nde Otizm Spektrum Bozuklukları Yaygınlığı ve Sağlık Çalışanlarının Otizm Spektrum Bozukluklarına Yönelik Bilgi ve Tutumları". Uzmanlık Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Hacıbrahimoğlu, Binnur, Ustaoglu, Ayşegül. 2019. "Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklara İlişkin Bilgi ve Tutumlarının İncelenmesi". *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2): 491-506.
- Hotaman, Davut. 2012. "An Investigation Of Pre-Service Teachers' Perceptions Of Teacher Personality Characteristics". *Journal of Theoretical Educational Science*, 5(2): 186-201.
- Imran, Nazish, Chaudry, Mansoor, R., Azeem, Muhammad W., Bhatti, Muhammad, R, Choudhary, Zaidan, I., Cheema Mohsin, A. 2011. "A Survey Of Autism Knowledge and Attitudes Among The Healthcare Professionals in Lahore, Pakistan". *BMC Pediatrics*. 11: 107.
- Jorm, Anthony Francis. 2000. "Mental Health Literacy: Public Knowledge and Beliefs About Mental Disorders". *The British Journal of Psychiatry*, 177(5): 396-401.
- Kara, Halil, Demirtaş Mehmet Semih. 2020. "Increasing The Awareness Of Autism Spectrum Disorder With Training Of Pre-School Teachers And School Counselors in Turkey". *Journal of Child Science*, 10(1): 246-57.
- Karabekiroğlu, Koray, Cakin-Memik, Nursu, Özcan-Özel, Özlem, Toros, Fevziye, Öztop, Didem, Özbaran, Burcu, Cengel-Kültür, Ebru, Akbaş, Seher, Taşdemir, Gökçe Nur, Ayaz, Muhammed, Aydın, Cahide, Bildik, Tezan, Erermiş, Serpil ve Yaman, Ali Kemal. 2009. "DEHB ve Otizm ile İlgili Bilgi Düzeyleri ve Damgalama: Sınıf Öğretmenleri ve Ana-Babalarla Çok Merkezli Bir Çalışma". *Klinik Psikiyatri*, 12: 79-89.
- Karavuş, Melda, Altaş, Zeynep Meva, Hıdıroğlu, Seyhan, Arı, Nurşah, Bağriacık, Fatma, Gençay Can, Aslı ve Güner, Çağla Zela. 2019. "6 Yaş Altı (Okul Öncesi) Çocukların Ebeveynlerinde Otizm Bilgi Düzeyinin Ölçülmesi". 3. *Uluslararası 21. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, Bildiriler Kitabı*, s.1279-1280, Antalya, Kasım 26-30.





- Kinnear, Sydney, Link, Bruce, Ballan, Michelle, Fischbach, Ruth. 2016. "Understanding The Experience Of Stigma For Parents Of Children With Autism Spectrum Disorder and The Role Stigma Plays in Families' Lives". *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46.
- Mak, Winnie, W.S., Kwok, Yvonne. 2010. "Internalization of Stigma For Parents Of Children With Autism Spectrum Disorder in Hong Kong". *Social Science & Medicine*, 70(12): 2045-2051.
- Martin, Danielle. 2012. "The Ever-Changing Social Perception Of Autism Spectrum Disorders in The United States". Project completed in partial fulfilment for graduation from the Honors College of East Carolina University.
- Rahbar, Mohammad, Ibrahim, Khalid, Assassi, Parisa. 2011. "Knowledge and Attitude of General Practitioners Regarding Autism in Karachi, Pakistan". *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(4): 465-74
- Sabuncuoğlu, Melek, Cebeci, Sevsen, Rahbar, Mohammad. 2015. "Autism Spectrum Disorder And Attention Deficit Hyperactivity Disorder: Knowledge And Attitude Of Family Medicine Residents İn Turkey Otizm Spektrum Bozukluğu Ve Dikkat Eksikliği Hiperaktivite". *Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care*, 9(2): 46-53.
- Sarris, M. 2015. The stigma of autism: When all eyes are upon you. <https://iancommunity.org/ssc/autism-stigma> (Erişim Tarihi: 07.09.2021).
- Sarris, M. 2016. Families face autism stigma, isolation. <https://iancommunity.org/ssc/families-face-autism-stigma-isolation> (Erişim Tarihi: 08.09.2021).
- Sürmen, Aysen, Hidiroğlu, Seyhan, Usta, Hamide Hande, Awiwi, Muhammed, Oğuz, Saki Ahmet, Karavuş, Melda, Karavuş, Ahmet. 2015. "Study Exploring Knowledge, Attitudes And Behaviours Towards Autism Among Adults Applying to A Family Health Center in Istanbul". *Nothern Clinics Of Istanbul*, 2(1): 13-18.
- Tabachnick, Barbara G., Fidell, Linda, S. 2013. *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- TNAS. 2015. *Farklı Düşünün- Olumlu Davranın, Otizmin Kamu Algıları*. Londra: Ulusal Otistik Toplum. www.autism.org.uk/~media/NAS/Documents adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 08.09.2020).
- Töret, Gökhan, Özdemir, Selda, Selimoğlu, Ömür Gürel, Özkubat, Ufuk. 2014. "Otizmlı Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Görüşleri: Otizm Tanımlamaları ve Otizmin Nedenleri". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(1): 1-14.





Otizmlilere Yönelik Toplumsal Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi

Uz, Semra, Kaya, Kamil. 2018. "Otizmlilere Çocuklara ve Ailelerine Yönelik Damgalama". *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1): 663-683.

Yaman, Erkan, Güngör, Halime. 2013. "Damgalama (Stigma) Ölçeği'nin Geliştirilmesi, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25): 251-270.

Flood, Luci. N., Bulgrin, Amanda., Morgan, Betsy. L. 2013. "Piecing Together The Puzzle: Development Of The Societal Attitudes Towards Autism (SATA) Scale". *Journal of Research in Special Educational Needs*, 13(2): 121-128.







Selin TEKELİ

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Yabancı Diller Yüksekokulu/Yabancı Diller Bölümü/Yabancı Diller Anabilim Dalı, Karaman/Türkiye

Assist. Prof, Karamanoğlu Mehmetbey University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages, Karaman, Türkiye

 eposta: selinozturk@kmu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4081-9155>  RorID: <https://ror.org/037vfv096>

Atıf/Citation: Tekeli, Selin. 2023.Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 48-70.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1174171>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	12.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	12.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

SOMATİK DEYİMLER BAĞLAMINDA RUSÇA VE TÜRKÇE DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZ

Her dilin söz varlığında yer alan akrabalık adları, hayvan adları, yiyecek-içecek adları, renk adları, sayı adları ve organ adları temel kelimeler içerisinde yer almaktadır. Söz konusu kelimeler deyim oluşturma sürecinde önemli bir yere sahipken ait oldukları dil ile ilgili de önemli bilgiler içermektedir. Özellikle dilin temel kelimeleri içinde yer alan organ adları ile kurulmuş deyimlerin tespit edilmesi çalışmamızın konusunu ortaya koymaktadır. Somatik deyimler şeklinde adlandırılan organ adlarının kullanımı ile oluşturulan bu deyimler Rusçanın söz varlığının önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, çeşitli deyim sözlüklerinde yer alan çeşitli organ adlarıyla kurulmuş deyimler tespit edilmiş ve bu deyimler şu başlıklar altında değerlendirilmiştir: Her iki dilde aynı organ adı ile oluşan deyimler, Rusçada ve Türkçede farklı organ adları kullanılarak oluşturulan ancak anlam bakımından aynı olan deyimler, Rusçada organ adı ile kurulmayıp Türkçede organ adı ile kurulan deyimler, Rusçada organ adı ile kurulup Türkçede organ adı ile kurulmayan deyimler. Daha sonra tespit edilen bu deyimlerin eşdeğerlik açısından Türkiye Türkçesi ile karşılaştırması yapılmıştır. Betimleyici tarama modeli ve karşılaştırmalı analiz tekniği ile yapılan bu çalışmada incelemeye konu olan bu somatik deyimlerin birçoğunun anlam bakımından Türkçede tam karşılıkları tespit edilmişken bazı deyimlerin ise eşdeğerleri bulunamamıştır. Bu durum farklı dillerde ifade şekillerinin de farklı olması ile açıklanabilmektedir. Her iki dildeki somatik deyim varlığı üzerine araştırma yaptığımız bu çalışma ile diğer karşılaştırmalı çalışmalara da katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusça, Türkçe, organ adları, somatik deyimler, eş değerlik.





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

COMPARISON OF RUSSIAN AND TURKISH IDIOMS IN THE CONTEXT OF SOMATIC IDIOMS

ABSTRACT

The names of kinship, animal, food-beverage, color, number and organ in the vocabulary of each language are included in the basic words. While these words have an important place in the process of idiom formation, they also contain important information about the language they belong to. This study particularly focuses on the identification of idioms formed with organ names in the basic words of language. These idioms formed by the use of organ names called as somatic idioms constitute a significant part of the Russian lexical existence. In this study, idioms formed with various organ names in various idioms dictionaries were determined and these expressions were evaluated under these groups: Idioms formed with the same organ name in both languages, idioms formed by using different organ names in Russian and Turkish but which have same meanings, idioms not formed with organ name in Russian but formed with organ name in Turkish, idioms that are formed with the name of organ in Russian but not with the name of organ in Turkish. Then, these idioms were compared with Turkish in terms of equivalence. This study was conducted with the descriptive scanning model and comparative analysis technique. On one hand, the exact equivalents of many of these somatic expressions in terms of meaning were detected in Turkish, on the other hand, the equivalents of some idioms could not be found. In this case, it can be mentioned that the forms of expressions in different languages have different aspects. This study on the existence of somatic idioms in both languages also aims at contributing to other comparative studies.

Keywords: Russian, Turkish, organ names, somatic idioms, equivalence.

Giriş

Bir milleti diğerlerinden farklı kılan, sahip oldukları tarihi ve kültürel değerleridir. Yüzyıllar boyunca karşılaştığı medeniyetler sayesinde milletin dili ve kültürü şekillenir. O medeniyetlerden aldığı kelime ve deyimler sayesinde âdeta kendi tarihinin özünü ortaya koyar (Kaplan 2015:143).

Günümüzde birçok araştırmacı insanların maddi ve manevi kültürünün dilde yansımaları olan nesnelere ve olayları incelemekle ilgilenmektedir. Bu tür araştırmalar, kültürün dilde ortaya çıkmasını, yansımalarını ve pekiştirilmesini inceleyen bir disiplin olan kültürdilbilim çerçevesinde yürütülür (Livçina 2018: 5). Kültürdilbilim, yirminci yüzyılın sonlarına doğru dilbilimin ve kültürbilimin kesiştiği noktada yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Kültürbilim ve dilbilim açısından iki anlayış bulunmaktadır. Kültürü bir bütün içerisinde ele alan kültürbilim ile etnografya (etnoloji), kültürel antropoloji, kültür felsefesi, tarihsel kültürbilim çalışmaları yakın ilişki içerisinde. Kültürbilim, kültürü bireyin ve halkın tını olarak incelerken; kültürdilbilim bu tının dil aracılığıyla dışı vurumuna odaklanır (Paşalıoğlu 2022: 841). Toplumun dil bilincini, dil dünya görüşünü, milli değerlerini ve algılarını ortaya koymayı hedefleyen kültürdilbilim, kültür olgusunu ele alırken hem kültür öğelerini muhafaza eden hem de aktaran bir birim olarak ortaya çıkar (Paşalıoğlu 2022: 840). Çağdaş literatürde de kültürdilbilimin birçok tanımı vardır. V. N. Teliya, kültürdilbilimi





etno-dilbilimin bir parçası olarak tanımlar ve konusunun dilbilim ve kültürel çalışmalar olmak üzere iki disiplinin kesişiminde incelendiğine inanır (1996: 8). V. V. Vorobyov ise kültürdilbilimi, “dil ve kültürün karşılıklı ilişkisini ve etkileşimini inceleyen bir disiplin” olarak tanımlar (1996: 9).

Bir dilde yaşanan toplumsal gelişme ve değişimler, toplumların yaşam tarzlarının birbirlerinden farklı olması, farklı kültürlerin birbirlerini etkilemesi, siyasi gelişmeler, dillerin söz varlıklarını etkiler. Dilin anlatım gücünün ortaya çıkarıldığı ve kültürün temel değerlerinin ortaya çıkarılmasını sağlayan söz varlığı ögesinin deyimler olduğu söylenebilir. Kalıplaşmış sözcük olan deyimlerin en önemli özelliklerinden biri ait olduğu kültüre özgü değerler taşımasıdır. Sosyokültürel unsurlar taşıyan deyimler, ait olduğu milletin kültürü, tarihi, yaşam geleneği, maddi ve manevi değerleri gibi konularda bilgi edinilmesini sağlar. Bu yüzden bir dilde yer alan deyimleri çevirmek için öncelikle o dilin kültürünü yakından tanımak ve o kültürde deyim nasıl kullanıldığını öğrenmek gerekmektedir. Çünkü deyimler uzun bir tarihi geçmişe sahip oldukları için ait olduğu kültürü, düşünce yapısını ve özelliklerini yansıtır.

1. Rus Dilbiliminde Deyimbilim (Frazeoloji) Kavramı

Türkiye Türkçesinde “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (Türkçe Sözlük 2011: 651) olarak açıklanan “deyim” terimi; Rusçada “sabit sözcük birleşimleri” (Savko 2005: 132) olarak “frazeologizm” sözüyle karşılık bulmaktadır. Deyimler de sözcükler gibi nesnelere, eylemlere adlandırılır. Ancak kelimelerden farkı iki ya da daha fazla bileşenden oluşmalarıdır (Basko 2003: 7).

Deyimleri öğreten dilbilimin alt dalı (Savko 2005: 132) olan deyimbilim (frazeoloji) ise Rusçada фразеология “frazeologiya” şeklinde kullanılmaktadır. Bu deyimsel birleşimleri semantik, morfolojik, sentaks ve leksik açıdan araştıran birçok araştırmacı tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmasına rağmen, ifade ettikleri bu tanımlamalar hemen hemen benzer şekillerde olmuştur. N.M. Şanski, A.A. Şahmatov, V.N. Teliya, A.İ. Molotkov, V.P. Jukov, İ.E. Savko, F.F. Fortunatov, M.V. Panov, V.V. Vinogradov ve B.A. Larin gibi birçok Rus dilbilimci deyimler ve deyim bilim alanında önemli araştırmalar yapmıştır. Rus dilbilimcilerinden Şanski, deyimbilimini “dil deyimsel sistemini mevcut durumu ve tarihî gelişimi içinde inceleyen dilbilim dalı”(1985: 4), Yarantsev “yaşayan her dilin inceleme alanına giren özel bir alan” (2001: 6) olarak tanımlamıştır.

Fransız dilbilimci Charles Bally'nin (1865-1947) fikirleri deyimbilimin gelişimini etkilemiştir. İlk olarak Ch. Bally 1905 yılında deyimbilim terimini kullanmıştır. Deyimbilim terimi ilk başlarda “ilgili sözcük birleşimlerini öğreten stilistiğin bir bölümü” olarak kullanılmıştır. Fakat Batı Avrupa ve Amerikalı dilbilimciler bu terimi beğenmemiştir. Deyimbilimi dilbilimin bir disiplini olarak belirten ilk araştırmacı E.D. Polivanov olmuştur.





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

Daha sonraları B. A. Larin ve V.V. Vinogradov bu bilim dalı üzerine çalışmalar yapmışlardır (Ekibayeva 2018: 6).

Naile Hacızade, 1940'lı yıllarda Sovyet dilbiliminde deyimbilimin ayrı bir dilbilim dalı olarak ortaya çıkmasını sağlayan V. V. Vinogradov'un çalışmalarının öneminden bahseder. Vinogradov, Bally'nin sözcük birleşimleri ile ilgili fikirlerinden etkilenerek kendi deyim sınırlandırmasını yapar. Deyimlerin anlam yapısından yola çıkarak deyimleri *deyimsel kaynaşmalar, deyimsel birlikler ve deyimsel uyum* olmak üzere 3 gruba ayırır (2013: 18-19).

1920-40'lı yıllarda birçok dilbilimci tarafından ele alınmaya başlanan deyimbilim konusu, 1950'lerde, deyimlerin benzerlik ve farklılıkları üzerine odaklanmaya başlamıştır. 1960-70'li yıllarda ise deyimlerin semantik yapısına, nominatif yönüne, karşılaştırmalı olarak öğretilmesine ve sözlüklerde deyim tanımının incelenmesine önem verilmiştir (Novitskaya 2013: 2).

2. Organ Adları ve Somatik Deyimler

Bir dile ait söz varlığı incelemesi yaparken ilk olarak temel sözcüklere başvurulur. Dilin söz varlığı unsurları sürekli olarak değişse de insanın yaşamında birinci derecede öneme sahip en çok kullanılan ve en az değişikliğe uğrayan temel sözcükler bu durumdan çok fazla etkilenmezler (Hengirmen 1999: 355-356). Çekirdek sözcükler adı da verilen temel söz varlığı içerisinde insan organ adları başta olmak üzere onun en doğal gereksinimlerini karşılayan eylemler, yiyecek-içecek adları, akrabalık adları, sayı adları, maddi kültür içine giren bitki ve hayvan adları ve manevi kültür içinde yer alan birçok çeşitli kavramı yansıtan sözcükler bulunur (Aksan 2015: 34-35).

İnsan hayatında en önemli role sahip sözcükler içerisinde organ adları da bulunmaktadır. Dilin temel söz varlığında bulunan organ adlarının deyimlerin oluşumunda çok sık kullanıldığı bilinmektedir (Şahin 2009: 2022). Temel söz varlığı içinde yer alan organ adları onları deyim kurmada elverişli bir duruma getirmiştir (Tor 2007: 120).

Türkçedeki organ adları üzerine inceleme yapan Levent Doğan insan hayatında önemli kavram veya hareketleri karşılayan temel kelimelerin ölçütlerini sıralarken temel kelimelerin kaynaklık ettiği deyimlerin diğer kelimelere göre daha çok kullanıldıklarına dikkat çeker (Doğan 2005: 155).

"Bedenle ilgili olan" (Dinçoğlu 2003: 425) anlamına gelen somatik kelimesi Yunanca kökenli "vücut, beden" anlamı katan somat- önekinden gelmektedir (Dinçoğlu 2003: 425). Hem dil biliminde hem de tıp biliminde aynı anlama gelen somatizm terimi somatika kelimesinden gelmektedir. Özellikle dilbilim araştırmalarında somatik deyimler önemli bir yere sahip olduğu için insan vücudu ile ilgili kelimeleri ifade ederken bu kavram kullanılmaktadır (Özkan F., Şadiyeva G. 2003: 135).





Deyimsel birleşimlerde, somatik bileşen gerçek anlamda kullanılmaz, mecazi anlamda kullanılır ve sadece sembol olarak görev yapar. Somatik bileşenin sembolik anlamı, insanların zihninde ortaya çıkan çağrışımları ifade eder. Dilbilimciler, somatik söz varlığının tümünün deyim birimlerinin oluşumunda eşit olarak yer almadığını belirtirler. En sık görülen somatik bileşenler, işlevleri en belirgin ve işlevsel olarak önemli olan vücudun ve insan organlarının bölümleridir (Şerstova, Semyanova 2014: 99).

Rusçada beş duyu organının yanı sıra el, ayak, yürek, kalp gibi organ adlarıyla oluşturulmuş birçok deyim bulunmaktadır. Bu çalışmanın inceleme kısmında, A.D. Kurilova'nın hazırladığı Rus Dilinin Yeni Deyimler Sözlüğü (Noviy Frazеologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka), A.İ. Molotkov'un Rus Dilinin Deyimler Sözlüğü (Frazеologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka) ve Ömer Aydın Süer'in Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü'nde geçen organ adlarıyla kurulmuş bazı deyimler incelenmiş ve bu deyimlerin TDK'nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nden de anlamları verilerek eşdeğerlikleri olup olmadıkları tespit edilmiştir. Bu deyimlerin birçoğunun Türkçede karşılıkları bulunmaktayken birçoğunun da karşılıkları tespit edilememiştir. Bu çalışmada çeşitli kaynaklardan yararlanılarak tespit edilen bazı somatik deyimler şu sınıflandırmalara göre oluşturulmuştur:

- Her iki dilde aynı organ adı ile oluşan deyimler
- Rusçada ve Türkçede farklı organ adları kullanılarak oluşturulan ancak anlam bakımından aynı olan deyimler
- Rusçada organ adı ile kurulmayıp Türkçede organ adı ile kurulan deyimler
- Rusçada organ adı ile kurulup Türkçede organ adı ile kurulmayan deyimler

2.1. Her İki Dilde Aynı Organ Adı İle Oluşan Deyimler

Bu grupta hem Rusça hem Türkiye Türkçesinde aynı organ adı kullanılarak oluşturulan çeşitli deyimler listeler halinde yer almaktadır. Bu deyimler daha derli toplu olması açısından organ adlarına göre ayrı ayrı alt başlıklar altında verilmiştir:

Глаз- Göz Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
бить в глаза	göze çarpmak	dikkati üzerine çekmek
бросаться (броситься) в глаза	göze çarpmak (ilişmek)	dikkati üzerine çekmek, dikkat çekmek
вставать перед глазами	gözünün önüne gelmek	bir şeyi zihinde canlandırmak, hatırlamak
делать (сделать) большие	gözlerini fal taşı gibi açmak	şaşkınlıkla bakmak



**Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması**

<i>глаза</i>		
смотреть (глядеть) во все глаза	<i>gözünü</i> (dört) açmak, <i>gözünü</i> (veya gözlerini) dikmek	dikkatle bakmak, dikkat kesilmek <i>gözünü</i> ayırmadan bir yere, bir kimseye bakmak

Голова- Kafa, Baş Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
вбивать (выбить) кому-либо в голову	(birinin) <i>kafasına</i> koymak	birine, bir şey telkin etmek, kabul ettirmek
голова варит	<i>kafası</i> çalışmak (işlemek)	aklı yerinde olmak
иметь голову на плечах	<i>aklı</i> başında olmak	akıllı olmak, sağduyulu olmak
качать головой	<i>baş</i> (<i>kafa</i>) sallamak	ikaz etmek için başını iki yana veya öne arkaya hafifçe eğmek
морочить голову	(birinin) <i>kafasını</i> karıştırmak	birini ne yapacağını bilemez duruma getirmek, şaşırtmak
не лезть в голову	<i>kafası</i> almamak	anlayamamak, kavrayamamak
с (от) головы до ног (до пят); с (от) ног до головы	<i>baştan</i> ayağı (ayağa), <i>baştan</i> aşağı, tepeden tırnağa	tümü, bütünü, bir uçtan öbür uca kadar
склонять голову	<i>baş</i> eğmek	saygı göstermek için baş eğerek selamlamak

Горло- Boğaz, Gırtlak Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
брать (взять) за горло (глотку, жабры)	<i>boğazına</i> (<i>gırtlığına</i>) basmak (sarılmak, yapışmak)	birine bir şey yaptırmak için dayatmak veya inat etmek, birini sıkıştırmak (zorlamak)
застревать в горле	<i>boğazında</i> düğümlenmek	sözünü bitirememek, söylemek istediğini heyecan veya üzüntü yüzünden diyememek





Зубы- Diş Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
показать зубы	diş göstermek	korkutmak, göz dağı vermek
точить (острить) зубы (зуб)	diş bilemek	kötülük yapmak için fırsat beklemek

Нога- Ayak Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
вертеться под ногами	ayak bağı olmak, ayak altında dolaşmak	bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olmak
легок на ногу	ayağına çabuk	bir yere alışıldan daha kısa sürede gidip gelen, hızlı
лизать ноги	(birinin) elini ayağına öpmek, eline ayağına kapanmak (sarılmak, düşmek)	birine çok yalvarmak, kul köle olmak
не чуют (не слышать) ног (под собой)	ayakları yerden kesilmek, ayakları yere değmemek	çok sevinmek, sevinçten havalara uçmak
нога за ногу (идти/ ехать)	ayak sürümek	gönderilen yere isteği ile gitmemek, ağır ağır, uyuşuk uyuşuk (yürümek, gitmek)
падать в ноги	ayağına düşmek	çok yalvarmak
стоять одной ногой в могиле (в гробу)	bir ayağı çukurda olmak	ölümü yaklaşmış olmak; çok yaşlanmış olmak

Нос- Burun Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
воротить (крутить) нос	burun kıvrırmak	küçümsemek, beğenmemek
крутить носом	burun bükme	beğenmemek

Кость- Kemik Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
одна кожа да кости	bir deri bir kemik	çok zayıf





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

пересчитать кости	kemiklerini kırmak	birini çok dövmek
-------------------	--------------------	-------------------

Лицо- Yüz, Surat Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
бросать (кидать) в лицо	yüze (yüzüne) vurmak (çarpmak)	ayıplayarak kusurunu yüzüne söylemek
кривить лицо	suratını ekşitmek (buruşturmak)	yüzüne memnun olmadığını belirten bir anlam vermek

Рот- Ağız Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
зажать/зажимать (затыкать/заткнуть, закрыть) рот	(birinin) ağızını tıkmak (kapatmak, kapamak, tutmak), ağızına tıkmak (vurmak), lafı ağızına tıkmak	(birini) susturmak, söylemesine imkân tanımamak, (birinin) konuşmasına engel olmak
набрать в рот воды	ağızından çıt çıkmamak, ağızını açmamak	hiçbir şey söylememek, susmak, tek kelime konuşmamak, sessiz kalmak
не брать в рот	(bir şeyi) ağızına sürmemek (koymamak); ağızına içki koymamak	herhangi bir yiyeceği veya içeceği hiç yememek veya içmemek; içki içmemek
разевать/разинуть рот	ağızı (bir karış) açık kalmak	çok şaşırarak, şaşakalmak
раскрывать/открывать рот	ağız (ağızını) açmak; ağızı açık kalmak	konuşmaya başlamak, söz söylemek, konuşmak; çok şaşırarak
растянуть рот до ушей	(sevincinden) ağızı kulaklarına varmak	çok sevinmek
скривить рот	ağız bükmek	beğenmemek, hor görmek, aşağılamak
смотреть (глядеть) в рот	(birinin) ağızına bakmak (bakakalmak), ağız içine bakmak; ağızı açık dinlemek	bir kimsenin ne diyeceğini tüm dikkatiyle dinlemek ve onun özüne göre hareket etmek, sözünden çıkmamak; çok dikkatli dinlemek





Selin TEKELİ

улыбнуться во весь рот	(sevincinden) ağız kulaklarına varmak	çok sevinmek
------------------------	---------------------------------------	--------------

Рука- El Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
выпускать (выпустить) из рук вожжи	dizginleri <i>elinden</i> kaçırmak (serbest bırakmak)	hakimiyetini kaybetmek
приложить руку	<i>el</i> atmak	bir işe girişmek, teşebbüs etmek

Сердце- Gönül, Kalp Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
большого сердца	<i>gönlü</i> (gözü) tok (bol)	açgözlülük etmeyen, cömert
брать (взять) за сердце	<i>kalbini</i> fethetmek (kazanmak)	etkilemek, sempatisini kazanmak
вырывать (вырвать) из сердца	<i>gönlünden</i> (<i>kalbinden</i>) söküp atmak, kalbinden çıkarmak	unutmaya çalışmak

Усты- Ağız Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
быть на устах	<i>ağızdan</i> düşmemek (düşürmemek)	her zaman sözünü etmek, söylemek
из уст в уста	<i>ağızdan ağıza</i>	herkes birbirine söyleyerek

Ухо- Kulak Organ Adı İle Oluşan Deyimler:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
во все уши (слушать):	cankulağı ile (<i>kulak</i> kesilerek) dinlemek, <i>kulak</i> kesilmek	çok dikkatli dinlemek
держатъ ухо востро	<i>kulağı</i> kırışte olmak	söylenecek sözü, gelecek haberi sabırsızlıkla beklemek; temkinli olmak
наострить уши	<i>kulak</i> kesilmek	dikkatle dinlemek





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

растянуть рот до ушей	(sevincinden) ağzı kulaklarına varmak	çok sevinmek
-----------------------	---------------------------------------	--------------

Язык- Dil Organ Adı İle Oluşan Deyimler

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
вертиться на языке	<i>dilinin</i> ucunda olmak; <i>dilinin</i> ucuna gelmek	bir türlü anımsayamamak; söyleyecek duruma gelmek söylemeyi çok istemek.
держат язык за зубами	<i>dilini</i> tutmak	gereksiz şeyler söylememek, susmak
попасть на язык (кому)	(birinin, birilerinin) <i>dile</i> , (<i>dillere</i>) düşmek	dedikodu konusu olmak, hakkında dedikodu yapılmak
у него язык отнялся	(ağzı) <i>dili</i> tutulmak	Konuşamamak
язык без костей	<i>dilinin</i> kemiği yok, dilli düdük, çenesi düşük (çürük)	ağızına geleni söyleyen, boşboğaz, çok ve gereksiz şeyler konuşan

2.2. Rusçada ve Türkçede Farklı Organ Adları Kullanılarak Oluşturulan Ancak Anlam Bakımından Aynı Olan Deyimler:

Kaynak dildeki organ adı hedef dilde başka bir organ adı ile değiştirilerek oluşturulmuştur. Ancak anlatılmak istenen şey her ikisinde de aynıdır. Anlam olarak bir farklılıkları yoktur. Organ adı değiştiği gibi anlatılmak istenen kavramı anlatmak için aynı organ adı farklı fiillerle de kullanılabilir. Örneğin Türkiye Türkçesinde “istemediği hâlde boş bulunup söyleyivermek” anlamında *ağızdan* kaçırmağ deyimini kullanılırken Rusçada сорваться с языка “*dilinden* kaçırmağ” deyimini kullanılmaktadır. Yine Türkiye Türkçesinde “şundan bundan konuşup vakit geçirmek, gevezelik etmek” anlamında *çene* çalmak(yarıştırmak) (Aksoy 1988: 691) deyimleri kullanılırken Rusçada чесать/почесать языки (Gültek 2004: 1886) deyiminde olduğu gibi *çene* yerine *dil* sözcüğü kullanılarak deyim oluşturulmuştur. Bu grupta yer alan deyimlerde kaynak dilde ve hedef dilde birbiri yerine kullanılan organ adları italik olarak yazılmıştır ancak Rusçadaki organ adı Türkçede farklı organ adlarına karşılık geldiği için hangi organ adına ait olduğu konusunda belli bir alt başlık oluşturulamamıştır. Bu yüzden burada tespit edilen deyimler yine derli toplu olması açısından Rusçadaki organ adına göre ayrı ayrı tablolar halinde verilmiştir:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
КОЛОТЬ глаза (кому)	(birinin) <i>başına</i> kakmak;	yapılan bir iyiliği yüzüne





Selin TEKELİ

	<i>yüzüne</i> vurmak (çarpmak)	vurarak birini üzme; ayıplayarak kusurunu yüzüne söylemek
--	--------------------------------	---

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
ВОДИТЬ ЗА НОС	<i>parmağında</i> oynatmak	şaşırtmak, aldatmak, yanlış yönlendirmek
КЛЕВАТЬ НОСОМ	<i>gözünden</i> uyku akmak, <i>gözleri</i> kapanmak	çok uykulu, yorgun olmak, çok uykusu gelmek, pinekleme
НОС НЕ ДОРОС (У КОГО)	<i>ağzı</i> süt kokuyor	çok deneyimsiz, çaylak

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
БЕЗ МЫЛА В ДУШУ ЛЕЗТЬ	<i>göz</i> boyamak	kandırmak
ВЫВОРАЧИВАТЬ (ВЫВЕРНУТЬ) ДУШУ	<i>içini</i> dökmek	derdini anlatmak

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
КРИВИТЬ РОТ	<i>dudak</i> bükme	bir şeyi beğenmediğini, küçümsediğini belli etmek, umursamamak
СЛУШАТЬ РАСКРЫВ РОТ	cankulağı ile dinlemek, <i>kulak</i> kesilmek	çok dikkatli (büyük bir dikkatle) dinlemek

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
О ДВУХ ГОЛОВАХ	<i>gözü</i> kara/pek	çok cesur, korkusuz

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
СОРВАТЬСЯ С ЯЗЫКА	<i>ağzından</i> kaçırmak	istemediği hâlde boş bulunup söyleyivermek
УКОРОТИТЬ ЯЗЫК	<i>çenesini</i> kapatmak, <i>ağzını</i> tıkamak	susturmak, sözünü kesmek
ЧЕСАТЬ (ПОЧЕСАТЬ) ЯЗЫК	<i>çene</i> çalmak (patlatmak),	gevezelik etmek, boşboğazlık





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

	<i>çenesi düşmek</i>	etmek, konuşmak
язык проглотилшь	<i>parmaklarını yersin, yeme de yanında yat</i>	yemeğe doyamazsın, çok lezzetli, çok hoş olan şeyler için söylenen bir söz
язык хорошо подвешен	<i>ağzı (iyi) laf yapıyor</i>	kolay konuşma (inandırıcı söz söyleme) yeteneği olmak
язык чешется	<i>çenesi açılmak (düşmek, durmamak), çenesinin bağı çözülmek</i>	durmadan konuşmak, gevezelik etmek, konuşmaya can atmak

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
вплеснуть руками	<i>ağzı açık (bir karış açık) kalmak</i>	çok şaşırmak, şaşakalmak, hayretler içinde kalmak
мастер на все руки	<i>on parmağında on marifet</i>	çok becerikli

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
в поте лица (работать)	<i>alın teriyle, kan ter içinde (çalışmak)</i>	çok emek vererek, çalışarak, durup dinlenmeden

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
быть в когтях	<i>boyun eğmek; avucunun içinde olmak, eline düşmek</i>	tabi olmak, itaat etmek; egemenliği, buyruğu altına girmek

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
попасть на зубок	<i>(birinin) diline düşmek</i>	yermek veya alay etmek amacıyla birinin kötü veya yanlış davranışını sürekli söylemek
щёлкать зубами	<i>karnı zil çalmak, açlıktan karnı sırtına yapışmak</i>	çok acıkmış olmak
чесать (почесать) зубы	<i>çene çalmak (patlatmak), çenesi düşmek</i>	gevezelik etmek, boşboğazlık etmek, konuşmak





Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
высасывать (высосать) из пальца	işkembeden atmak (söylemek)	uydurmak
знать как свои пять пальцев	avucunun içi gibi bilmek	bir şeyi çok iyi ve ayrıntılarıyla bilmek

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
зуба не дура	ağzının tadını bilir	her şeyin güzelini, iyisini bilir.

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
кусать локти	başını dövmek	çok pişman olmak

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
лоб в лоб (сходиться)	burun buruna gelmek	beklenmedik bir anda karşılaşmak

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
бежать со всех ног	tabanları yağlamak	hızlıca kaçmak
быть без ног	bacakları kopmak	çok yorulmak

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
море по колено	gözü pek/kara	korkusuz, tehlikeye aldırılmaz

2.3. Rusçada Organ Adı İle Kurulmayıp Türkçede Organ Adı İle Kurulan Deyimler

Türkçede herhangi bir organ adı kullanılarak oluşturulan deyimın Rusçasında organ adı yer almayabilir. Ancak anlatılmak istenen şey her ikisinde de aynıdır. Örneğin забывать (забыть) дорогу deyimini “yolunu (yolu) unutmak” olarak çevrilirken içerisinde organ adı yer almaz; ancak Türkçedeki tam karşılığında “bir yere gitmez olmak, uğramamak” anlamında *ayağını kesmek*, bir daha adım atmamak deyimini kullanılmaktadır. Bu grupta yer alan deyimlerin bazıları şunlardır:





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler (Ağız Organ Adı İle Oluşan)	Anlamı
БИТКОМ НАБИТ	<i>ağzına</i> kadar dolu	tıklım tıklım, tepeleme dolu, tıkış tıkış

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler (Avuç Organ Adı İle Oluşan)	Anlamı
БЫТЬ (У КОГО) ПОД КАБЛУКОМ	(birinin) <i>avcunun</i> (<i>avuçlarının</i>) içinde olmak	(birinin) kontrolü (etkisi) altında olmak

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler (Ayak Organ Adı İle Oluşan)	Anlamı
забывать (забыть) дорогу	<i>ayağını</i> kesmek, bir daha adım atmamak	bir yere gitmez olmak, uğramamak
идти на поклон	(birinin) <i>ayağına</i> gitmek	alçak gönüllülük ederek veya saygı göstererek birinin yanına varmak
лизать пятки	el etek öpmek, eline <i>ayağına</i> kapanmak (veya sarılmak veya düşmek)	yaltaklanmak, birine çok yalvarmak
яблоку негде упасть	<i>ayak</i> basacak (adım atacak) yer yok, <i>ağzına</i> kadar dolu, iğne atsan yere düşmez, yer yok	çok kalabalık, tıklım tıklım

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler (Baş, Kafa Organ Adı İle Oluşan)	Anlamı
играть первую скрипку	<i>baş</i> olmak	önde gelmek, lider olmak
ни аза не знать	<i>kafası</i> almamak	anlayamamak, hiç çakmamak
подводить под монастырь (кого)	<i>başına</i> iş açmak	uğraştırıcı ve üzücü bir işin çıkmasına yol açmak, kapana sıkıştırmak





Selin TEKELİ

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler (Göz Organ Adı İle Oluşan)	Anlamı
бросать (бросить) взгляд	göz atmak, göz gezdirmek.	fazla dikkat etmeden bakıvermek
в два счёта	kaşla göz arasında	hemencecik, çabuk, şıp diye
втирать (втереть) очки	göz (ünü) boyamak	kandırmak, yanıltmak aldatmak

2.4. Rusçada Organ Adı İle Kurulup Türkçede Organ Adı İle Kurulmayan Deyimler

Rusçada herhangi bir organ adı kullanılarak oluşturulan deyimın Türkçesinde organ adı yer almaz. Ancak anlatılmak istenen şey her ikisinde de aynıdır. Örneğin *класть зубы на полку* deyimini “dişlerini rafa koymak” olarak çevrilirken içerisinde organ adı yer alır; ancak Türkçedeki tam karşılığında “sefalet çekmek, açlık çekmek” anlamında kullanılan “bir dilim ekmeğe muhtaç olmak” deyiminde organ adı yer almaz. Bu grupta yer alan deyimlerin bazıları şunlardır:

Rusça Deyimler (Голова- Baş, Kafa Organ Adı İle Oluşan)	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
в первую голову (очередь)	herkesten (her şeyden) önce, evvel emirde	en önce, öncelikle, ilk iş olarak
валить с больной головы на здоровую	faturasını (birine) çıkarmak (ödetmek), (birinin) üstüne yıkmak	sorumluluğu birine yüklemek, kendi suçunu başkasına yüklemek
вешать (повесить, опустить) голову	yeise (hüzne) kapılmak	çok üzölmek, hüzünlenmek
мыть голову	fırça çekmek (atmak)	azarlamak, paylamak
окунуться (уйти) с головой	kendini adamak (kaptırmak)	kendini vermek

Rusça Deyimler (Горло- Boğaz Organ Adı İle Oluşan)	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
во всё горло (во всю глотку) (кричать, орать)	avazı çıktığı kadar	çok yüksek sesle, bangır bangır





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

Rusça Deyimler (Зубы- Diş Organ Adı İle Oluşan)	Türkiye Deyimleri	Türkçesi	Anlamı
заговаривать <i>зубы</i>	maval okumak, kalabalığına getirmek, kıvırtmak	laf	yalan söylemek, yalan söyleyerek oyalamak, masal okumak
класть <i>зубы</i> на полку	bir dilim ekmeğe muhtaç olmak		sefalet çekmek, açlık çekmek.

Rusça Deyimler (Нога- Ayak Organ Adı İle Oluşan)	Türkiye Deyimleri	Türkçesi	Anlamı
бросаться (броситься) <i>совсемног</i>	tabana kuvvet kaçmak		olanca gücüyle koşmak, çok hızlı (koşarak) kaçmak
вставать с <i>левой ноги</i>	sol tarafından kalkmak		1) aksiliği, huysuzluğu, tersliği üzerinde olmak; 2) işleri ters gitmek
протягивать (протянуть) <i>ноги</i>	nalları dikmek		ölmek

Rusça Deyimler (Рука- El Organ Adı İle Oluşan)	Türkiye Deyimleri	Türkçesi	Anlamı
бить по <i>рукам</i>	işi bağlamak		uzlaşmak, tokalaşmak
брать (взять) себя в <i>руки</i>	öfkesini yenmek, sinirlerine hakim olmak		kendini tutmak, kendine hakim olmak
держатъ себя в <i>руках</i>	kendine hakim olmak		sinirlenmemek, sabırlı davranmak

Rusça Deyimler (Сердце- Kalp Organ Adı İle Oluşan)	Türkiye Deyimleri	Türkçesi	Anlamı
бередить <i>сердца</i>	derdini (yarasını) deşmek, acısını tazelemek		acıyı, üzüntüyü tekrar hatırlatmak
болеть <i>сердцем</i>	içi içini yemek		dert etmek, endişelenmek, huzursuz olmak





Selin TEKELİ

Rusça Deyimler (Шея- Boyun Organ Adı İle Oluşan)	Türkiye Türkçesi Deyimler	Anlamı
гнать (толкать, выталкивать) в шею (в три шеи)	kapı dışarı etmek (atmak)	kovmak, dışarı atmak
мылитьшею	fırça çekmek (atmak)	azarlamak, paylamak.

3. Eş Değerlilik Açısından Somatik Deyimlerin Karşılaştırılması

3.1. Tam Eşdeğeri Olan Deyimler (Полные Эквиваленты): Rusça ve Türkiye Türkçesindeki bu tür deyimler karşılaştırıldığında anlam bakımından paralelliklerin fazla olması dikkat çeker. Bu gruptaki deyimlerin anlam, yapı ve kelime olarak hedef dilde birebir karşılıkları bulunmaktadır. Örneğin *burun* kıvrırmak (T.T.)- крутить носом (Rus.); *ağzına* bakmak (T.T.)- смотреть/глядеть в рот (Rus.); *gözlerine* inanmamak (T.T.)- не верить глазам (Rus.). Bu grupta yer alan deyimlerin bazıları şunlardır:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler
в глазах темнеет/мутится, зеленеет/потемнело	gözleri kararmak
валяться в ногах	ayaklarına kapanmak
волосы становятся дыбом/встают/поднимаются	tüyleri diken diken olmak
воротить нос	burun çevirmek
вылетать, вылететь/выскакать, выскочить из головы	kafasından çıkmak
голова идет/пошла кругом	başı dönmek
длинный язык	dili uzun
забивать/ забить голову	kafasını doldurmak
кровь/краска бросилась/кинулась в лицо	yüzü kızarmak
крутить носом	burun kıvrırmak
лезть/полезть в голову	kafasına takmak
ложиться на плечо	omzunda taşımak
наострить уши/ насторожить уши	kulak kesilmek
не верить глазам	gözlerine inanmamak



**Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması**

не верить/ не поверить своим ушам	kulaklarına inanamamak
не выходить из головы	kafadan çıkaramamak
не отрывать/ не отводить глаз	gözünü ayıramamak
не сводить/не спускать глаз	gözünü ayırmamak
ногтя/мизинца подметки/не стоять	tırnağı bile olamamak
отводить/отвести глаза	gözünü başka yere kaydırmak
от головы до ног	baştan ayağa
пальцем не шевельнуть	parmağını bile kıpırdatmamak
плечом/плечо к плечу	omuz omuza
прятать глаза	gözlerini kaçırmak
режет глаза/глаз	göz kamaştırmak
смотреть/глядеть в рот	ağızına bakmak
стоять перед глазами	gözünün önünde durmak
ухо/уши режет	kulak tırmalamak
язык без костей	dilinin kemiği olmamak
язык не поворачивается/не повернулся	dili varmamak
язык отнялся	dili tutulmak

3.2. Anlamsal Açıdan Aynı Olmasına Rağmen Leksik Açıdan Kısmen Farklılık Gösteren Kısmi Eşdeğer Deyimler (Частичные Эквиваленты): Rusça ve Türkiye Türkçesindeki deyimler karşılaştırıldığında bu grupta yer alan deyimler anlam açısından aynı şeyleri ifade etmelerine rağmen, leksik olarak farklılıklar içermektedirler. Her iki dilde farklı kelime türleri kullanılarak deyimler oluşturulmuştur. Örneğin, *kafası çalışmak* (T. T.) - *голова варит* (Rus.) Birebir çeviride “kafası kaynıyor”; *kılıcı kıpırdatmamak* (T.T.)- и даже *бровью не шевельнул* (Rus.) Birebir çeviride “kaşını bile kıpırdatmadı”; *dudak bükme* (T.T.)- *надуть губы/надуть губки* (Rus.) birebir çeviride “dudak şişirmek”; *kafa yormak* (T.T.) - *ломать голову* (Rus.) Birebir çeviride “kafa kırmak”. Bu grupta yer alan deyimlerin bazıları şunlardır:

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler
бросаться/кидаться в глаза	göze çarpmak





Selin TEKELİ

вешать/ повесить <i>головушку</i>	<i>boynu bükülme</i> k, başını önüne eğmek
<i>глаза на лоб лезут/полезли</i>	<i>gözleri yerinden fırlamak</i>
<i>глаза разгорелись</i>	<i>göz dikmek</i>
<i>голова кружится/закружилась</i>	<i>başı dumanlı</i>
<i>голова на плечах</i>	<i>aklı başında</i>
<i>голова/котелок варит</i>	<i>kafası çalışmak</i>
горит в <i>руках</i>	<i>eli çabuk, eli tez</i>
делать большие круглые <i>глаза</i>	<i>gözü fal taşı gibi açılmak</i>
задирать <i>нос</i>	<i>burnu havada olmak</i>
и даже <i>бровью</i> не шевельнул	<i>kılımı kıpırdatmamak</i>
и даже <i>бровью/глазом, ухом, носом</i> не ведет/не повел	<i>kılımı kıpırdatmamak</i>
надувать <i>губы/надуть губки</i>	<i>dudak bükme</i> k
пересчитать <i>кости</i>	<i>kemiklerini kırmak</i>
смотреть/глядеть <i>вовсе глаза</i>	<i>göz kulak olmak</i>
стоять поперек <i>горла</i>	<i>gırtlığına kadar gelmek</i>

3.3. Semantik Eş Değeri Olan Deyimler (Семантические Эквиваленты): Bu gruptaki deyimler anlam açısından aynı olmasına rağmen leksik açıdan tamamen farklılık göstermektedirler. Deyimler her iki dilde farklı kelimeler kullanılarak oluşturulmuştur. Örneğin, içi içini yemek (T.T.)- портить себе кровь (Rus.); kulağına küre olmak (T.T.)- зарубить себе на носу (Rus); göz boyamak (T.T) - втирать очки (Rus).

Rusça Deyimler	Türkiye Türkçesi Deyimler
быть на <i>голову</i> выше	bir <i>adım</i> daha önde olmak
всеми <i>печенками</i>	<i>iliklerine</i> kadar nefret etmek
<i>глаза</i> разбегаются/разбежались	<i>kafası</i> başka yerde olmak
играть на <i>руку</i>	dört <i>ayağının</i> üzerine düşmek
из-под самого <i>носа</i>	<i>göz göre göre</i>
как будто/словно бельмо в/на <i>глазу</i>	sevmediğin ot <i>burnunun</i> dibinde biter





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

крутить носом	dudak bükme
кусать себе локти	başını taştan taşa vurmak
лица нет/нету	beti benzi atmak
махнуть рукой	yüz çevirmek
наступить/наступить на ногу/на ноги	başını yerden yere (taştan taşa) vurmak
не покладая рук	arı (karınca) gibi çalışmak
оставаться/остаться носом	kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek
отбиваться руками и ногами	ayak diretmek
скалить зубы	bir tarafı ile gülmek
средней руки	ne iyi, ne kötü
тянуть/тащить за уши	deh çüh ile hal etmek
хлопот/забот/полон рот	başını kaşımaya vakti olmamak
черт/леший/ нелегкая дернул за язык	ağzında bakla ıslanmamak
чесать/почесать языки	çene çalmak
язык до Киева доведет	sora sora Bağdat bulunur

Sonuç

Her dilde yer alan deyimlerin anlamları aynı olsa da ifade şekilleri farklılıklar gösterebilmektedir. Kültürdilbilim araştırmalarında da önemli olan bu deyimler etnik, millî değerler, ritüeller, dinî hayat tarzına bağlı olarak ortaya çıkan âdetler, gelenekler, göreneklerde daha çok yansımalarını bulur. Bu yüzden deyimler, bir toplumun yaşantısını, kültürünü, hayata bakış açısını, değerlerini en iyi şekilde yansıtan anlatım araçlarıdır. Bir dilde bulunan deyimlerin çokluğu, o dilin anlatım gücündeki zenginliğini de ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında gerek Rusça gerek Türkiye Türkçesinin deyim söz varlığı bakımından oldukça zengin olduğu söylenebilir. Her iki dildeki bu zenginlik, içinde organ adları geçen deyimlerin varlığının çokluğundan da anlaşılmaktadır. Yapılan bu çalışmada, Rusça ve Türkiye Türkçesinde organ adları ile kurulmuş birçok deyim karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada somatik deyimler olarak adlandırılan bu deyimleri belli başlı organ adlarına göre sınıflandırmaktan ziyade Türkiye Türkçesindeki organ adı ile kurulmuş deyimlerle karşılaştırmalı bir analiz yaparak (her iki dilde aynı organ adı ile mi kurulduğu yoksa farklı organ adları kullanılarak mı oluşturulduğu) farklı dillerde ifade şekillerinin nasıl değişebildiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Birçok deyim sözlüğünün tarandığı bu çalışmada organ adlarının geçtiği deyimler yazıldıktan sonra ilgili





deyimin Türkiye Türkçesindeki karşılığı ve sözlük anlamı verilmiştir. Yapmış olduğumuz bu karşılaştırmalı çalışmada tespit edilen deyimler aşağıdaki şekilde başlıklara ayrılarak değerlendirilmiştir:

- Her iki dilde aynı organ adı ile oluşan deyimler
- Rusçada ve Türkçede farklı organ adları kullanılarak oluşturulan ancak anlam bakımından aynı olan deyimler
- Rusçada organ adı ile kurulmayıp Türkçede organ adı ile kurulan deyimler
- Rusçada organ adı ile kurulup Türkçede organ adı ile kurulmayan deyimler

Yine tespit edilen deyimler, eşdeğerlik açısından alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir:

- Tam eşdeğeri olan deyimler
- Anlamsal açıdan aynı olmasına rağmen leksik açıdan kısmen farklılık gösteren kısmi eşdeğer deyimler
- Semantik eş değeri olan deyimler

Rusçada organ adı ile kurulmuş deyimler, Türkiye Türkçesindeki deyimlerle karşılaştırıldığında bu deyimlerin her iki dilde değişik şekillerde ifade edilseler de çoğunlukla aynı anlamı taşıdıkları ve birçok açıdan ortak özellik gösterdikleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak Rusça ve Türkçe dil ilişkileri de göz önünde bulundurulduğunda iki dil arasında birbirine benzer ifade ve anlama sahip deyimlerin çok sayıda olması dil ve kültür bağlamında yapılacak olan karşılaştırmalı çalışmaların gerekliliğini ve her iki dildeki ortak deyim varlığı üzerine araştırma yapmanın, konunun daha detaylıca incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Somatik deyimler üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yeterli sayıda olmadığı için bu tür çalışmaların yapılmasının deyim alanında yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlayarak önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. Halûk vd., 2011. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, Doğan. 2015. *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım. 1988. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Deyimler Sözlüğü-2. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Dinçoğlu, Onur. 2003. *Türkçede Yabancı Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Doğan, Levent. 2005. "Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme-Ana ve Ara Temel Kelimeler-". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(1): 141-163.





Somatik Deyimler Bağlamında Rusça ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırılması

- Ekibayeva, A.S. 2018. *Sopostavitel'nyy analiz frazeologičeskikh edinits, vırajayuşih emotsii i çuvstva çloveka*, Tomsk.
- Gültek, Vedat. 2004. *Rusça- Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Hacızade, Naile. 2013. *Sözümün Canı Var, Azerbaycan Türkçesi Temelinde Deyimbilim Sorunları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Hengirmen, Mehmet. 1999. *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kaplan, Mehmet. 2015. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kurilova, A.D. 2009. *Noviy frazeologičeskiy slovar' russkogo yazıka: bole 8000 frazeologizmov*. Moskva: Russkiy yazık-Media; Drofa.
- Livçina, A.Z. 2018. *Angliyskie frazeologičeskiye edinitsı s komponentom toponimom v lingvokul'turnom aspekte*. Yekaterinburg.
- Molotkov, A.İ. 1968. *Frazeologičeskiy slovar' russkogo yazıka*, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya
- Mustafayev M. E. , Şerbinin V. G. 1996. *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Novitskaya, M.V. 2013. *Frazeologizmi, ih tipi i osobennosti stroeniya. Stilevoe i reşevoye bitovaniye frazeologičeskikh yedinitis*, Sankt- Peterburg.
- Ojegov, S.İ., Şvedova, N. Yu. 2003. *Tolkoviy slovar' russkogo yazıka*. Moskva
- Özkan, F., Şadiyeva G. 2003. "Somatik Deyimler", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24:137-138.
- Paşalıoğlu, C. (2022). Rusça ve Türkçe Deyimlerde Burun Kavramı: Kültürdilbilimsel Bir İnceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 840-852. DOI: 10.29000/rumelide.1106160.
- Savko, İ.E. 2005. *Russkiy yazık*. Minsk: Harvest.
- Semyanova, M.K., Şerstova, N.N. 2014. "Somatiçeskiya leksika v ramkah substandartnoy frazeologii angliyskogo i russkogo yazıkov", *Nauçnoye soobşçestvo studentov XXI stoletiya. Gumanitarnıye nauki*, 5 (20). Novosibirsk: Sibak: 96-100.
- Süer, Ömer Aydın. 1999. *Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şahin Hatice. 2009. "Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler". *Turkish Studies* 4(3): 2020-2036.
- Şanskiy, N.M. 1986. *Frazeologiya sovremennogo russkogo yazıka*. Moskva: vışşaya şkola.





Selin TEKELİ

Teliya, V.N. 1996. *Russkaya frazeologiya. Semantiçeskiy, pragmatiçeskiy i lingvokul'turologiçeskiy aspekti*. Moskva: Şkola Yazık russkoy kul'turı.

Tor, Gülseren. 2007. "Kazakçada Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler". Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, Kazakistan, Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı- Abay Milli Devlet Pedagoji Üniversitesi- Çukurova Üniversitesi Ortak Yayını, 119-128.

Vorobyev V.V. 1996. *Teoretiçeskiye i prikladniye aspekti lingvokul'turologii*, Moskva.

Yarantsev, R.İ. 2001. *Russkaya frazeologiya*. Moskva: russkiy yazık.

İnternet kaynakları:

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>

Фразеологический словарь русского литературного языка,
<https://phraseology.academic.ru/>





Sümeysra ALAN


Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Erzurum/Türkiye

Asst. Prof., Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Erzurum, Turkey



eposta: sumeyra.alan@erzurum.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-4406-2022> -  **RorID:** <https://ror.org/038pb1155>

Atıf/Citation: Alan, Sümeysra. 2023. Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 71-91.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1175910>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	15.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	10.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

KUTADGU BİLİG’DE DOĞRU BESLENMENİN ÖNEMİ VE İNSAN SAĞLIĞINA ETKİLERİ

ÖZ

Bireyler; büyüme, gelişim, yaşamın devam ettirilmesi, dokuların yenilenmesi, sağlığın korunması vb. için enerjiye ihtiyaç duyarlar. Bu enerji besinler aracılığıyla vücuda alınır. Besinlerin vücuda alınması esnasında seçilen besinlerin önemi, besinlerin yeterli ve dengeli miktarlarda alınması, uygun zaman aralıklarının oluşturulması, besinlerin çığneme ve tüketim hızı gibi faktörler beslenmede kilit rol oynamaktadır. Gereğinden fazla yemek, mideyi ihtiyaç fazlası besinlerle doldurmak, yemek esnasında açgözlü davranmak, yemek adabına uygunsuz hareketler sergilemek hem sağlık açısından hem de toplumsal açıdan hoş karşılanmayacak unsurlardır. Türklerin İslamiyet’i kabulünün ardından kutsal kitabımız Kurân-ı Kerîm’de de bu durumla alakalı çeşitli ayetler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra peygamberimiz Hz. Muhammed’in (sallallahu aleyhi ve sellem) de çok yemenin zararları, yeme içme adabı hakkında çok sayıda hadisi şerifi vardır. İslami dönem eserlerinden olan ve Karahanlı Türkçesiyle Yusuf Has Hâcib tarafından H. 462 (M. 1069) yılında Kaşgar’da yazılan *Kutadgu Bilig* adlı eserin amacı belirli bir değeri temsil eden ve sosyal rolü olan dört karakter aracılığıyla siyasi ve ahlaki nasihatler vermektir. Bu nasihatler arasında doğru beslenmenin önemi ve insan sağlığına etkileri, mideyi tam doyurmamanın gerekliliği, besinlerin hijyen açısından nasıl olması gerektiği gibi konular çalışmamızın amaç ve çerçevesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda doğru beslenmenin önemi ve insan sağlığına etkileriyle alakalı *Kutadgu Bilig*’de yer alan beyitler incelenmiş çalışmamıza kaynaklık edecek biçimde değerlendirilmiştir. Çalışma; eserde konuya uygun beyitlerin seçilmesi ve bilgilerin tanıklanması yöntemiyle oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğru beslenmenin önemi, beslenme ve sağlık ilişkisi, *Kutadgu Bilig*’de beslenme, *Kutadgu Bilig*’de sağlık, söz varlığı.





Sümeysra ALAN

THE IMPORTANCE OF PROPER NUTRITION AND ITS EFFECTS ON HUMAN HEALTH IN *KUTADGU BİLİĞ*

ABSTRACT

Individuals need energy for growth, development, maintenance of life, regeneration of tissues, protection of health, etc. This energy is taken into the body through food. Factors such as the importance of the foods selected during the intake of nutrients into the body, adequate and balanced intake of nutrients, creation of appropriate time intervals, chewing and consumption rate of nutrients play a key role in nutrition. Eating more than necessary, filling the stomach with surplus food, being greedy during meals, and exhibiting inappropriate behaviors in terms of eating etiquette are elements that are not welcome both in terms of health and social aspects. Following the acceptance of Islam by the Turks, there are various verses in our holy book, the Qur'an. In addition, our Prophet Muhammad (sallallahu alaihi wa sallam) has many hadiths about the harms of overeating and the etiquette of eating and drinking. *Kutadgu Bilig*, one of the works of the Islamic period, written in Karakhanid Turkish by Yusuf Has Hâjib in Kashgar in AH 462 (AD 1069), gives political and moral advice through four characters who represent a certain value and have a social role. Among these advice, the importance of proper nutrition and its effects on human health, the necessity of not filling the stomach completely, and how food should be in terms of hygiene constitute the purpose and framework of our study. In this direction, the couplets in *Kutadgu Bilig* related to the importance of proper nutrition and its effects on human health were analyzed and evaluated as a source for our study. The study was created by selecting the appropriate couplets in the work and witnessing the information.

Keywords: Importance of proper nutrition, relationship between nutrition and health, nutrition in *Kutadgu Bilig*, health in *Kutadgu Bilig*, vocabulary.

Giriş

Bir bireyin büyümesi, yenilenmesi, sağlıklı ve üretken bir biçimde uzun bir yaşam sürmesi için gerekli olan besin öğelerini alıp vücudunda kullanmasına beslenme adı verilmektedir. Vücudumuzun gelişimi ve çalışması için gerekli enerji ve besin öğelerinin her birinin yeterli miktarlarda takviye edilmesi ve vücutta uygun şekilde kullanılmasına yeterli ve dengeli beslenme adı verilmektedir. Hastalıkların önlenmesinde, hücrelerin onarılmasında ve sağlığın korunmasında yeterli ve dengeli beslenme önem arz etmektedir. Vücudun ihtiyacı olan gerekli besinlerin alınmaması yahut vücudun dengesiz bir beslenme yöntemine maruz bırakılması hastalıkların oluşmasına zemin hazırlanmaktadır. Sağlıklı olmak, hastalıklardan korunmak, hücre yenilenmesini ve yara onarımını hızlandırmak gibi durumlar açısından doğru ve yeterli beslenmeye özen gösterilmelidir. Dengeli beslenmenin yanı sıra beslenme esnasında uyulması gereken belirli kriterler bulunmaktadır. Bunlar yerine getirilmediği takdirde doğru beslenme eksiksiz bir şekilde sağlanmamış olur.





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

Beslenme amacıyla uygun görülen sağlıklı bir besinin vücuda alınması esnasında sindirim kolaylığı açısından çiğnemenin rolü yadırganamayacak derecededir. Ağızda hem mekanik hem kimyasal sindirim gerçekleşir. Karbonhidratların sindirimini ağızda başladığını göz önünde bulundurduğumuzda iyice çiğnemenin yutulmuş besinlerin midede hazımsızlık, şişkinlik ve ekşime, vücutta uyuşukluk ve uyku hali gibi rahatsızlıklara sebep olduğunu görmekteyiz. Yiyecekleri büyük parçalar şeklinde çiğnemenin yutmayı, midenin besinleri parçalamak adına daha fazla efor göstermesine neden olur. Bu durum neticesinde ise çeşitli rahatsızlıklar ve sindirim problemleri ortaya çıkabilir. Bunun olmaması adına yemek yerken acele edilmemeli, lokmalar minik alınmalı ve çiğneme işlemi tam olarak yerine getirilmelidir. Gereğinden fazla yemek, mideyi ihtiyaç fazlası besinle doldurmak ve faydasız besinler tüketmek de yine mideyi sağlık açısından zorlayacağı gibi vücutta gereksiz bir yük ve kilonun oluşmasına da zemin hazırlayacaktır. İhtiyaç fazlası besinler depolanarak vücutta yağa dönüştürülecek ve sağlıklı bir bünyeye sebebiyet verecektir. Öyleyse hayati fonksiyonlarımızı devam ettirecek kadar beslenme sağlanmalı; mideyi doydurmak yerine hücreler için gerekli besinleri tercih ederek hücre beslenmeye önem verilmelidir.

Besinlerin tüketiminden önce iyice yıkandığına ve temizlendiğine emin olunmalı; yemekler hijyenik ortamda ve yavaş yavaş ağır ateşte pişirilmeli ve besin değerleri korunmalıdır. Her yaş grubunda farklı beslenme yöntemleri olmakla birlikte kişilerin tabiat özelliklerine, kan gruplarına vb. göre de beslenme çeşitlenmektedir. Bu çeşitlilik sayesinde kişiler kendine özgü beslenme stratejisi geliştirebilmektedir. Bireylerin besinleri tüketimi yani beslenmesi her zaman tek başlarına olmamakta; bireyler bazen toplulukla birlikte yemek yeme durumunda kalabilmektedir. Bu durumda bireylerin dikkat etmesi gereken bazı yeme adabı bulunmaktadır. Yemeğe sağ elle başlamak, kendi önünden yemek, masaya sürtünmemek, ağız şapırdatmamak, bıçak sıyırmamak gibi hususlar uyulması gereken yemek adablarından bazılarıdır. Bunlara dikkat edildiği takdirde yemek yemek bir zorunluluk değil haz ve zevk veren bir eyleme dönüşecektir; bireylerin sağlıklı ve dengeli beslenmesi sağlanmış olacaktır.

Çalışmamıza kaynaklık eden ve XI. yüzyılda Karahanlı Türkçesiyle yazılmış bir siyaset ve ahlak kitabı olan *Kutadgu Bilig* adlı eserde yukarıda bahsedilen hususlar ele alınacaktır. *Kutadgu Bilig*’de doğru beslenmenin önemi ve insan sağlığına etkileriyle ilgili beyitler tespit edilmiş ve eser beyit numaraları ile birlikte, ilgili beyitlerin içeriğinden hareketle çeşitli başlıklar halinde incelenerek değerlendirilmiştir. Eserin yazarı Yusuf Has Hâcib kitabın başından sonuna kadar çeşitli konu ve meseleler hakkında felsefi ve sosyolojik fikir ve düşünceler ileri sürüp öğütler vermektedir (Adalıoğlu 2016: 239). Bu öğütlerin arasında az yemenin ve besinleri iyi çiğnemenin gerekliliği, mideyi çok doldurmamanın ve boğazına hâkim olmanın önemi, karakter özellikleri ve yaş aralığına göre beslenme yöntemleri gibi konular da yer almaktadır.





Yöntem ve Bulgular

Çalışmamızda doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu teknik vasıtasıyla *Kutadgu Bilig'*de var olan doğru beslenmenin önemi ve insan sağlığına etkileri ile ilgili açıklama, öğüt ve bilgi içeren beyitler tespit edilmiş; tespiti yapılan bu beyitlerin, yazıldığı dönem açısından taşıdığı önem kadar günümüzde de değerli olduğu ve güncellik arz ettiği ortaya konmuştur. Çalışmamızda on iki farklı konu başlığı üzerinde durulacaktır. Bu başlıklar şu şekildedir:

1. Yemeği Yavaş Yemenin ve İyi Çiğnemenin Önemi

Yemek lokmaları iyi çiğnendiği takdirde tükürük içinde bulunan amilaz enzimleriyle büyük parçalı yiyecekler daha küçük parçalar haline getirilmektedir. Bu sayede sindirim gerçekleştirilerek midenin lokmaları kolaylıkla sindirmesi sağlanır. İyi çiğneme neticesinde kolaylıkla sindirilen besinler sindirim sisteminin daha az yorulmasını sağlar ve sindirim süreci daha kısa sürer. Yemeği yavaş yavaş yemek ve besinleri öğütmek tokluk hissini artırarak kilo vermeye de yardımcı olmaktadır. Canbay ve ark. (2016) beslenme alışkanlıklarının obeziteye etkilerini araştırdıkları bir çalışmada bireylerin yemeği hızlı yeme alışkanlıklarını sorgulamışlar ve katılımcıların %82'sinin yeterince çiğnemediğini tespit etmişlerdir. Yetersiz çiğneme eylemi bireylerde obezite, hazımsızlık, şişkinlik gibi sindirim problemleri de beraberinde getirmektedir. Ancak sayılan hususların oluşmaması adına önlem alınmaya çalışılırken çiğneme eylemi abartılmamalı; kas hipertrofileri gibi nedenlerden dolayı 20 dakikadan uzun sürmemelidir (Özdemir ve Ersoy 2010: 52). Yemeğin gerekli miktarda çiğnenmesi ve küçük lokmalar halinde yenmesiyle alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

iwe kılmış işler neçe yæg bolur

iwe yése aş suw neçe ig bolur

“Acele yapılan işler acı olur; acele yemek-içmek yüzünden hastalık gelir.” (KB 1998)

negü tær eşit ay biliglig bügü

boğuz keç küdeşgü aş akru yægü

“Bilgili ve hakim insan ne der, dinle; boğaza çok dikkat etmeli ve yavaş yavaş yemelidir.” (KB 2892)

yægü alsa tişle uşak tañçula

işig aşnu ürme sen ağzıñ bile

“Yemeği alınca, ısır ve ufak ufak çiğne; sıcak yemeği ağzın ile üfleme.” (KB 4601)





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

teşi teg yemegil yeme tawrakın

silig bolma artuğ tişi teg sakın

“Yerken obur gibi yeme ve acele etme; fakat dişi gibi de fazla nazlanma.” (KB 4132)

2. Besin Değerinin Korunması Açısından Yemeğin Ağır Ateşte Pişmesinin Gerekliği

Isıya maruz bırakılan gıdalarda fiziksel ve kimyasal değişimler olmakta; bu sayede besinler daha yumuşak ve daha sindirilebilir bir form kazanmaktadır. Birçok gıda bileşeni pişirilmediği takdirde sindirim sistemimiz tarafından parçalanmaz. Pişirme ayrıca besinlerde yaşayan bakterilerin ve mikropların öldürülmesine veya bastırılmasına yardımcı olur ve birçok toksini edilgen kılar. Ancak besinlerin belirli bir sıcaklığın üzerinde pişirilmesi kanserojen maddelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacağından ve besinlerde vitamin kaybına neden olacağından yemeklerin ağır ateşte yavaş yavaş pişirilmesi önem arz etmektedir. Yüksek sıcaklıkla hızlı pişirilen yemeklerde tat dağılımı eşit ölçüde gerçekleştirilemeyeceğinden yemeğin lezzetinde de azalma ve bozulmalar meydana gelecektir. Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

iwe kılmış işler neçe yeg bolur

iwe bışmış aşnu yese ig bolur

“Acele ile yapılan işler daima çiğ kalır; acele ile pişirilen yemeği yiyen insan hasta olur.” (0632)

bolur ötrü işler bütün hem bışığ

biliglig kişiler bışığ yer aşığ

Neticede işler sağlam olur ve olgunlaşır; bilgili insanlar yemeği pişmiş olarak yerler.” (KB 0330)

3. Tüketim Açısından Tercih Edilen Yemeğin Önemi

Vücuda alınan gıdalar hücrelerin gelişimi ve yenilenmesinde yakıt görevi görmektedir. Besinler; hücreler arası etkileşim, iletişim, genlerin dışa vurumu ve hücre zarı kontrolünde doğrudan rol oynamaktadırlar. Tüketilen her besin bir veri gibi hücrelere ve genlere işlenmektedir. Bundan ötürü doğru beslenmemiz hem tüm vücut hem de beyin sağlığımız açısından kilit rol üstlenmekte hem de sağlıklı yaşamın ön koşulları arasında yer almaktadır (Bozhüyük vd. 2012: 15).





Bazı gıdalar mutluluk hormonu olan triptofanın¹ öncüllerini de içermektedir. Özellikle karbonhidrat tüketimindeki fazlalık serotonin oluşumunu arttırmaktadır. Vücutta artış gösteren serotonin hormonu bireyin ruh halinin etkilenmesine yol açmakta ve bireyde sedatif etkiye sebebiyet vermektedir (Beyhan ve Taş 2019: 32). Bu etki nedeniyle bilinçsizce tüketilen sağlıklı ve bol karbonhidratlı besinler arasında ilk sırada fastfood ürünleri, şekerli gıdalar, ekme vb. besinler gelmektedir. Bahsi geçen besinler arasında özellikle şekerin fazla tüketimi bireylerde kalp hastalığına, kilo artışına sebep olmakta ve felç riskini arttırmaktadır. Ayrıca tuz iyi bir sodyum kaynağı olsa da vücutta depolanan sodyumun artması neticesinde kilo artışı, insülin direnci ve hipertansiyon gibi hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar yerine sağlıklı, az (tercihen yağsız) ve lifli gıdalar tercih edilmeli, yeterli miktarda protein ve vitamin alımı sağlanmalı, organlarımızın sağlığı açısından su tüketimine önem verilmelidir. Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

şekerde tatıglıg kavuğ yür maña

çuz ol bu örüm ton ağılar teñi

“Kepek yemeği, benim için, şekerden daha tatlıdır; bu beyaz elbise, sırmalı ipeklilere bedeldir.” (KB 4768)

telim tüş bolur yem içimke barr

yarağsız yemiş bolsa teñsiz kelir

“Bir çok rüyalar vardır ki, yemek ve içmekten gelir; yaramayan yemekler yenilmiş ise, rüya da uygunsuz olur.” (KB 6005)

öz inçlik tilese ereji uzun

til atlıg atig ye tiril ay tüzün

“Uzun zaman huzur içinde ve rahat yaşamak istersen, "dil" adlı eti ye ve öyle yaşa, ey temiz kalpli insan.” (KB 4643)

4. Çok Yemenin ve Aç Gözlülüğün Zararları

Hadislerde de bahsedildiği üzere çok yemek hem bedenen hem ruhen bireye zarar vermektedir. Bir hadis-i şerifte Peygamberimiz bir Müslümanın çok yememesinin gerekliliği hakkında şöyle buyurmaktadır: “Müslüman bir mide ile yer, kâfir yedi mide ile yer.” (Cihan 1982: 41). Ölçülü beslenildiğinde vücut, sindirim için yeterli miktarda enzim üretmekte ve

¹ Bedenimiz tarafından doğal olarak üretilmeyen bir amino asit.





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

besinler 3-4 saat aralığında hazmedilmektedir. Ancak yeme eylemi abartıldığında midenin daha fazla enzim üretmesi gerekmekte ve vücuttaki depolama, boşaltım ve sindirim görevi gören organlar bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Bu organların yanı sıra kalp de gerekli sindirimin, dolaşımın ve boşaltımın yapılabilmesi için 4 ile 6 kat daha fazla yorulmaktadır (Salih 2008: 12). Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

ay dünya tērip sen yēyümez kişi

yēgüçi anundı anuķ tut aşı

“Ey bu dünyayı toplayıp, yiyemeyen kimse, yiyiciler hazırlandı, sen yiyeceği hazırla.” (KB 1675)

saranlıkta inĝa negü bar adın

tērer neñ yēyümez kalır neñ kēdin

“Hasislikten daha kötü başka ne var; hasis toplar, yiyemez ve malı arkada kalır.” (KB 1672)

közi suķ kişi aşka suķluk kılur

eliĝ tegrür aşka aşıĝ artatur

“Açgözlü kimse yemeğe karşı haris davranır, yemeğe elini sokar ve onu berbat eder.” (KB 2847)

öküş yigli yalnuķ kör iĝcil bolur

sariĝ menzi kowdaķ atı bolur

“Çok yiyen insan her vakit hastalıklı olur, yüzü sarı, kendisi cılız olur ve itibardan düşer.” (KB 4672)

boĝuzdın kirür iĝ kişike aşın

kişig iĝ karitur tükemez yaşın

“İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte girer; hastalık insanı ihtiyarlatır ve o ömrünü tamamlayamaz.” (KB 4674)

5. Mideyi Tamamen Doldurmamanın (Az Yemenin) Gerekliliği

Konuyla ilgili bir hadis mealen şu şekildedir: “Âdemoĝlu, midesinden daha şerli bir kap





Sümeysra ALAN

doldurmaz. Âdemoğluna belini doğrultacak kadar birkaç lokma yeter. İhtiyacı gereği yemek durumunda olduğu zaman midesini üçe ayırsın. Üçte birini yemeğe, üçte birini suya, üçte birini de nefesine ayırsın.” Hadis yeme içmenin azami sınırını bildirmektedir. Bunlar; ölçülü yemek, su içmek ve midenin bir kısmını boş bırakmaktır (Demir 2015: 152-153).

Öz’ün (2019) aktardığına göre açlığın sayısız faydaları vardır. Bunlardan en önemlisi insanın nefsinin arzularının peşinden koşmasına engel olmasıdır. Heva heves peşinde koşmak ise, Allah tarafından zemmedilmiştir. Riyazet yani az yiyip içme, az uyku, çok ibadet, nefsin arzularının tersini yapma, dünya lezzetlerinden mümkün oldukça sakınma suretiyle nefsi zora koşma nefsin tezkiyesi yani arınması bundan kurtuluş ve kalbin saflaşması için gereklidir (Kocaman 2016: 578). Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

tonum koy yüñi tap yëgüm arpa aş

tükel boldı dünya maña ay kadaş

“Giymek için, koyun yünü ve yemek için, arpa aşı bana yeter; ey kardeş, bu dünyadan başka bir şey beklemiyorum.” (KB 0765)

toru ölmegüçe yëgil ay kadaş

yëme uğlayu sen taduñ bolğa baş

“Ey kardeş, sen ölmeyecek kadar bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozulur.” (KB 4770)

aşığ tenleyü yë yëme aş öküş

maña mundağ aydı ukuşluğ küsüş

“Yemeği ölçülü ye, çok fazla yemek yeme; akıllı ve aziz insan bana böyle dedi.” (KB 4613)

boğuzuğ küdezse başıña asığ

aşığ az yise bu ağızka tatığ

“Boğazı gözetmek, baş için faydalıdır; az yemek, ağıza tatlı gelir.” (KB 2893)

boğuz tatğı barça karnın toğmak ol

karnın toğsa artuğ asığ kōđmak ol

“Bütün boğaz zevkleri karnın doymasıdır; karnın doyunca, en faydalı olanı yemekten el





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

çekmektir.” (KB 3610)

kamuğ bir toğum yim aş içgü için

özünü uçuz kılmağıl sen küçün

“Bir doyumluk bu yiyecek ve içecek için, kendini zorla itibardan düşürme.” (KB 4587)

negü tir eşitgil boğuz tığuçu

özi boğzına erk bolup tutğuçı

“Boğazına hâkim olan ve icap ettiği zaman kendisini yemekten men edebilen insan ne der, dinle.” (KB 4588)

boğuzun küdez bolma erniñ ili

bu boğzun için bolma yalnuğ kılı

“Boğazını gözet ve aşığılık insan olma; bir boğaz için, insanların kulu durumuna düşme.” (KB 4589)

telim kördüm emdi ağır bolmuş er

tığumadı boğzı için boldı yer

“Şimdiye kadar itibarda bulunmuş birçok kimseleri gördüm; boğazlarına hâkim olmadıkları için, toprak olup gittiler.” (KB 4590)

öküş kördüm ilde beğümiş erig

bulun kıldı boğzı töşendi yerig

“Memlekette yükselmiş birçok insan gördüm; boğazlarının esiri oldular ve toprağa düştüler. (KB 4591)

telim baynı kördüm boğuz bulnadı

özi boldı müflis çığaylık yedi

“Büyük zenginler gördüm, boğazlarının esiri oldular ve böylece iflâs ederek, tekrar fakirliğe düştüler.” (KB 4592)





boğuzka bulun bolma boğzı uluğ

boğuzka bulun bolsa bolmaz yuluğ

“Boğazın esiri olma, ey boğazına düşkün adam; boğazının esiri olursan, bir daha bu esaretten kurtulamazsın.” (KB 4593)

bıçak tartma anda kötürme sünük

ayı bolma kowdaş ne şilkim sepük

“Sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıyırma; çok obur olma ve pek de sünepe oturma.” (KB 4599)

boğuzdın kirür ig boğuzuğ küdez

aşığ tenleyü ye yëğü içgü az

“Hastalık boğazdan girer, boğazı koru, yemeği ölçü ile ye; insan her vakit az yiyip, az içmelidir.” (KB 4615)

körü barsa yakşı ayur emçiler

aşığ az yëse er esenin küler

“Dikkat edersen, tabipler çok iyi söylemişler; insan yemeği ne kadar az yerse, o kadar sıhhatli ve neşeli olur.” (KB 4641)

esenlik tilese kör igzizlikin

az atlığ otuğ ye tiril ay tigin

“Dâima sıhhatte kalmak ve hiç hasta olmamak istersen, "az" adlı ilâç ye ve öyle yaşa, ey beyzâdem.” (KB 4642)

kerek aşka barğıl kerek barmağıl

boğuz tıd aş az ye esenin tiril

“İster ziyafete git, ister gitme; fakat boğazına hâkim ol, yemeği az ye ve sıhhatle yaşa.” (KB 4671)





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

boğuzuğ küdez tutçı ıgsız yori

kıllur ig kişiniñ yüzşni yişin

“Boğazı daima gözet ve hasta olmamağa çalış; hastalık insanın yüzünü yişin yapar.” (KB 4675)

karın toğguça ye kamuğ yem içim

kerek arpa yür tut toğurğu açım

“Her yiyecek ve içecekten ancak karnı doyuracak kadar yemeli; içinde ister arpa, ister darı olsun, bu da benim karnımı doyuracaktır.” (KB 4769)

elig sundı odğurmuş aldı tigü

yidi içti azrak ol içgü yigü

“Odgurmuş elini uzatıp, bir lokma aldı; bir az yedi ve içti.” (KB 5441)

elig tarttı aştın yemedi adın

şükür kıldı rabka atadı atın

“Yemekten elini çekti ve fazla yemedi; Tanrıya şükür etti, onun ismini zikretti.” (KB 5442)

6. Hayati Önem Açısından Yemek Yemenin Gerekliliği

Vücudun yakıtı olan besinler canlılığın gereklerini yerine getirmek için gereklidir. Bireyler, sağlıklı büyümek, gelişmek, aktif ve üretken olmak için çok sayıda besine ihtiyaç duymaktadır. Bu besinler vücuda alınmadığında yahut gereğinden az alındığında büyüme ve gelişme doğru ölçüde gerçekleşmez. Mide boşken kasılır. Vücuda yeterli besin alınmadığında kan şekeri düşer. Bunun akabinde sağlığı bozulan ve güç kaybı yaşayan birey günlük işlerini yapacak enerjiyi sağlayamaz. Vücudu hastalıklara karşı savunmasız bir hale gelir. Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

eginke keğim ya boğuzka yimi

kerek ay kadaş bu tiriglik emi

“İnsanın sırtına elbise ve boğazı için yemek lâzımdır; ey kardeş, bunlar hayat ilâçlarıdır.” (KB 3664)





Sümeýra ALAN

tirigke bu neñdin keçiş yok kadaş

egin bütgü ton hem karın toğgu aş

“Sırtımı örtmek için elbise ve karnımı doyurmak için yemek, ey kardeş, yaşayanlar için, bunlardan vazgeçmek imkânsızdır.” (KB 3665)

ağu ol biligligke dünya içi

anın aş yiyümez üzer öz küçi

“Bilgili insan için dünya zehir ile doludur; bundan dolayı o yemek yemez, güçten kuvvetten kesilir.” (KB 6384)

7. Yemeğin Hijyenik Olmasının/Yapılmasının Önemi

Sağlıklı yaşam ve beslenme açısından gıdaların temiz ve güvenli bir şekilde hazırlanması gerekmektedir. Besinlerin güvenliğini tehlikeye atan biyolojik, fiziksel ve kimyasal olmak üzere üç tehlike türü bulunmaktadır. Biyolojik bulaşanlara Salmonella, E.coli, L. monocytogenes vb. bakteriler; fiziksel bulaşanlara Toz, taş, çöp, tırnak cilası, böcek vb. tüm yabancı maddeler; kimyasal bulaşanlara ise veteriner ilaç ve hormon kalıntısı, farmakolojik aktif madde ve tüm temizlik maddeleri dâhil edilmektedir (Karadal ve Ova 2020: 92).

Gıdalar mümkün olduğu kadar bu bulaşanlardan uzak tutulmalı, besinlerin muhafazası açısından pişmiş besinlerle çiğ besinlerin ayrı yerde saklanmalı ve besinlerin tabiatına uygun pişirme yöntemleri uygulanmalıdır. Tüketiminden önce bol su ile gıdalar üzerindeki kıl, toz, toprak vb. maddeler temizlenmeli; güvenilir ham madde seçimine önem gösterilmelidir. Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

bu körklüg kişi közke körnür arığ

arığ bolmasa aş boğuzka karığ

“Böyle güzel bir kimse göze temiz görünür; yemek temiz olmazsa, insanın boğazında kalır.” (KB 2855)

iđište tü bolsa yarađsız bolur

tü aş suwka tüşse tatığsız bolur

“İçkide kıl bulunursa, yakışık almaz; kılın yemeğe ve içkiye düşmesi tatsız bir şeydir.” (KB 2918)

arığ boldı begler tadusı özi





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

arığ bolmasa aş kaçan yêr kızı

“Beylerin kendileri ve onları vücuda getiren dört unsur temizdir; yemek temiz olmazsa, onu nasıl iştihla yiyebilirler.” (KB 2845)

arığ bolsa aşçı arığ aş bérür

arığ bolsa aş suw sewe keç yélür

“Aşçı temiz olursa, temiz yemek verir; yemek temiz olursa, seve-seve yenilir.” (KB 2846)

arığlıknı barça kişiler tiler

arığ bolsa aş suw kişi arzular

“Temizliği bütün insanlar ister; yemek temiz olursa, insan ona arzu duyar.” (2857)

yigü içgü katmış kamuğ otlarığ

öz elgi bile kıtsa tutsa arığ

“Yemek ve içkiye karıştırılan bütün otları kendi eli ile katmalı ve bunların temizliğine dikkat etmelidir.” (KB 2903)

8. Karakter Özellikleri ve Yaş Gruplarına Göre Beslenme Yöntemleri

Büyümenin ve gelişmenin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi, vücudun enfeksiyon ve hastalıklarla savaşabilmesi, bireyin bitkin düşmemesi ve vücut fonksiyonlarının devamı açısından enerji gerekmektedir. Gerekli enerjinin sağlanması bireyin yaş aralıklarının ve karakter özelliklerine, kan gruplarına, beslenme şekillerine, uyguladığı diyet ve antrenman tarzına göre şekillenmektedir. Bebeklerde anne sütü ve mamalarla takviye edilen enerji bireyin yetişkinliğe geçmesiyle çeşitlenerek protein, karbonhidrat, yağ, mineral ve vitaminlerle desteklenir.

Yetişkin bireylerin korku, öfke, üzüntü gibi duygulara sahipken yeme davranışlarının değiştiği emosyonel yeme adı verilen duygu durumuna göre yeme davranışı geliştirdiği gözlemlenmektedir. Bunalım, depresyon, bezginlik vb. gibi sağlıklı duygu yapısının bozulduğu zamanlarda bireyin yeme yapısı, yiyecek tercihi değişmektedir. Acı, gerilim gibi durumlarda iştahsızlık, midede kramp durumları görülmekte; yalnızlık, depresyon, terk edilme gibi olumsuz duygusal durumlarda ise emosyonel yeme davranışı ortaya çıkmaktadır (Pişgin 2014: 151).

Bireylerin doğuştan farklı tabiata sahip olmaları nedeniyle geliştirilen Dokuz Tip Mizaç





Sümevra ALAN

Modeli (DTTM) aracılığıyla kişiler mizaç ve kişilik özellikleri ile birlikte tanınabilmektedir. Örneğin; DTM9 kanadı güçlü olan bireyler çevrelerine karşı daha soğuk ve ciddi olmakla birlikte hata yapmamak ve eleştirilmemek adına çok büyük bir çaba sarf etmektedirler (Şahabettinoğlu 2015: 51-52). Farklı tabiata ve yaş gruplarına sahip bireylerin beslenme yöntemlerinin nasıl olması gerektiğiyle alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

tadu bilgü aşnu yaraşık yese

taduğa yaraşmaznı kodğu usa

“Uygun olan şeyleri yemek için, önce tabiatı bilmeli; tabiata uygun olmayan yemeklere mümkün mertebe yanaşmamalıdır.” (KB 4621)

isig artsa terkin soğık iç öze

soğık artar erse isigin tüze

“Sıcaklık fazlaşırsa, üzerine derhal soğuk bir şey içmeli; soğukluk fazlaşırsa, onu sıcak ile tâdil etmelidir.” (KB 4622)

yigit erse yaşın yaz erse yılın

soğık işke tutğil isitür kanığ

“Yaşın genç ve ömrün bahar yıllarında ise, soğuk şeyler kullan, kanın bunları ısıtır.” (KB 4623)

yaşın kırkıta keçse kün ay erse küz

isig neñ bile sen özün tab'ı tüz

“Yaşın kırktan fazla ve mevsim son bahar ise, tabiatını sıcak şeyler ile tanzim et.” (KB 4624)

yaşın erse altmış ödün erse kış

isig işke tutğil soğık kılma iş

“Yaşın altmış ve vaktin de kış ise, sıcak şeyler kullan; soğuk şeyler ile arkadaşlık etme.” (KB 4625)

ķuruğ tumluğ artsa isig öl anut

bu iki anar kılğa ewre yanut





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

“Kuruluk ve soğukluk fazlalaşırsa, sıcak ve yaş şeyleri hazır tut; bu ikisi onlara karşı koyar.”
(KB 4626)

bu öl tımlıg artsa sana kılsa yas

isigin kuruğun anı yandru bas

“Bu yaşlık ve soğukluk fazlalaşır ve sana zarar verirse, sıcak ve kuru şeyler ile onları karşıla.”
(KB 4627)

taduñ tımluğ erse isigin küçe

isig erse tımluğ yeyü tur içe

“Tabiatın soğuk ise, onu sıcakla kuvvetlendir; sıcak ise, soğuk şeyler ye ve soğuk şeyler iç.”
(KB 4628)

kalı samduy erse taduñ belülüg

isigli soğıklı ara bir ülüg

“Eğer tabiatın katı olarak ılık ise, onu sırasına göre, sıcak ve soğuk şeyler ye ve soğuk şeyler iç.” (KB 4629)

ukuşluğ kerek öz taduğ tenlese

yaraşık ne erse anı oğ yese

“Tabiatı mutedil tutmak için, insanın akıllı olması gerektir; uygun olan ne ise, ancak o şeyler yenmelidir.” (KB 4634)

kişi yulkı birle adırtı bu ol

taduğa yaraşık yese ay oğul

“İnsan ile hayvan arasındaki fark, tabiata uygun şeyleri yemekle belli olur.” (KB 4635)

9. Yemeği Haz ve Arzuyla Yemenin (Yemekten Zevk Almanın) Önemi

Yemek yenildiği esnada ‘mindfulness eating’e yani yeme farkındalığına sahip bireyler temelde ne yediğinden çok nasıl ve neden yediğinin farkındadırlar. Dolayısıyla buna eşlik eden fiziksel açlık-tokluk sinyallerini, duygu ve düşüncelerinin farkında olarak, çevresel





Sümevra ALAN

faktörlerden etkilenmeden, besin seçimlerini yargılamadan, tüketilecek besine tam odaklanarak yemektedirler. Bireylerin yeme hızları yavaşladığı ve yedikleri besinlerden aldıkları verim arttığı için uzun süreli kilo kontrolünün sağlanmasında yeme farkındalığının önemli bir etken olabileceği düşünülmektedir (Saygı ve Saygı 2021: 1500-1501). Yeme farkındalığı oluşturmak yemek yeme şeklimize dikkat etmemizle alakalıdır. Yapılan araştırmalar, yeme farkındalığının -aceleyle değil de yenen besinin farkında olarak, besinden haz alarak yeme eyleminin- sindirimi iyileştirdiğini, iştahı düzenlediğini ve yiyeceklerden daha fazla keyif alınmasına yardımcı olduğunu ortaya koymuştur (Saygı 2022: 93). Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğüdü vermektedir:

aşığ tatğanu ye sen elgiñ sunup

sèni körse ewlik sewinsün turup

“Yemeğe elini uzat, haz ve arzu ile ye; ev hanımı, seni görerek, memnun olsun.” (KB 4607)

10. Yemek Adabı²

Bireyin hayatta kalması, enerji takviyesi ve yaşamını devam ettirmesi adına beslenmesi hayati önem taşırsa da bu eylemin gerçekleştirilmesi esnasında sosyal bir varlık olan insanın uyması gereken bazı adabımuaşeret kuralları bulunmaktadır. Bu kurallar bir toplumda uyulması gereken nezaket ve görgü kuralları olarak da bilinmektedir. Farklı kültürlerde sofrada adabı için çeşitli birtakım uygulamalar görülse de yemekten önce elleri yıkamak, masaya herkes gelmeden yemeye başlamamak, masa üzerine eğilmemek, yeme esnasında ağız şapırdatmamak, önünden yemek vb. uygulamalar tüm toplumlarda benzerlik göstermektedir. Toplumdan topluma değişkenlik gösteren adabımuaşeret kuralları arasında yalnızca Müslüman ülkelerde görülen yemekten önce besmele çekme eylemi sayesinde insanın yeme duygusu kontrol altına alınmakta ve yeterli miktarda yeme suretiyle bireyin doyuma ulaşması sağlanmaktadır (Pişgin, 2014: 146). Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

kalı aşka begler okısa sini

edeb birle aş ye keç öğren munı

“Eğer beyler seni ziyafete davet ederlerse, yemeği edep ile ye; bunu iyice öğren.” (KB 4128)

oñ elgiñ bile sen kötürgil yigü

bayat atı aşnu ayıt ay bügü

² Konu hakkında ayrıntılı çalışma için bk. Kaya, F. ve Akpınar, E. 2017. Kutadgu Bilig’de Türk Yemek Adabı ve Kültürü. *Electronic Turkish Studies*, 12 (21): 335-348.





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

“Yemeği sağ elin ile ye; ey hakîm insan, yemeğe besmele ile başla.” (KB 4129)

kişi utrukı aşka sunma elig

özün utrukı aş yigil ay silig

“Başkalarının önündeki yemeğe el uzatma; ey temiz kalpli insan, kendi önündeki yemeği ye.” (KB 4130)

biçek tartma anda sünük kemdime

aşığ tartmağıl sen kişig ündeme

“Orada bıçak kullanma, kemik sıyrma; başkalarına yemek uzatma ve buyur etme.” (KB 4131)

seninde uluğ aşka sunsa elig

sen ötrü elig sun nu ol kör bilig

“Senden büyük yemeğe başladıktan sonra, sen elini uzat; bak, âdet böyledir.” (KB 4596)

oñ elgiñ bile sun bayat atı ay

yëğü üdregey hem özüñ bolğa bay

“Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereket artar, sen de zengin olursun.” (KB 4597)

kişi utrukı türmek alma tigü

öz utru negü erse alğu yigü

“Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa, onu al ve ye.” (KB 4598)

yër erken aşığ türme tirki öze

kişi körk, buzma kılınçın tüzë

“Yemek yerken, sofraya üzerine sürünme; insanların huzurunu kaçırma, hareketine dikkat et.” (KB 4602)

11. Yemeğin Hazmedilmemesi ve Hazımsızlık Şikâyeti





Sümeysra ALAN

Besinleri yeterince çiğnememeye, hava yutmaya, hızlı yemeye ve duygusal strese bağlı olarak da oluştuğu bilinen dispepsi yani hazımsızlık temelde midede dolgunluk, basınç hissi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Hazımsızlığın ana belirtisi üst karında ağrı, rahatsızlık ya da şişkinlik hissidir. Çoğu defa yaşam tarzındaki çeşitli alışkanlıkların neticesinde ortaya çıkan dispepsiyi önlemek için lokmalar iyice çiğnenmeli, hızlı yeme huyundan vazgeçilmeli, az ve sık öğünler şeklinde beslenilmeli, yağ tüketimi sınırlandırılmalıdır. Konuyla alakalı Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

kalı siñmese aş tadu artarır

tadu artarsa er kör iğlep yatur

“Eğer yemek hazmedilmezse, esas unsurları bozar; unsurlar bozulursa, insan hastalanıp, yatağa düşer.” (KB 3579)

öküş yéglilerniñ aşı yég bolur

aşı yég kişi tutçı iğlig bolur

“Çok yiyenlerin yemeği hazmolunmaz; yemeği iyi hazmedemeyen kimseler dâima hasta olurlar.” (KB 4614)

12. Çok Yiyen Kişiler Hakkındaki Düşünceler ve Obezliğe Bakış

88

Basit obezite ve sekonder obezite olmak üzere iki farklı başlık altında değerlendirilen obezite, kişilerin yaşam kalitesini negatif yönde etkileyen multifaktöriyel bir hastalıktır (Karataş ve Hamzaoğlu 2020: 590). Obez bireylerde psikolojik problemlerin ve özgüven eksikliğinin daha yüksek, obez bireylerin benlik saygılarının ise obez olmayan bireylerden daha düşük olduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur. Obez bireyler bu gibi fiziksel ve psikolojik sorunların yanı sıra sosyal yaşantılarında da çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

Bacon ve ark. (2001) yapmış oldukları çalışmalarında fazla kilolu bireylere karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilendiğini ifade etmişlerdir. Teachmen ve ark. (2003) ise kilolu bireylere karşı olumsuz tutumlar sergilenmesinin bilinçli ve isteyerek yapılabileceği gibi bilinçsizce ve önyargılar neticesinde de ortaya çıkabileceğini söylemişlerdir. Obez bireylere karşı geliştirilen olumsuz tutum ve davranışlar kişilerin yaşadıkları fiziksel, ruhsal ve sosyal çöküntünün daha da artmasına neden olmakta (Uluöz 2016: 133) ve bireyleri yalnızlaştırmaktadır. Obezlik ve çok yeme olarak da bilinen oburluk hakkında Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bizlere şu öğütleri vermektedir:

bıçaq tartma anda kötürme sünük

ayı bolma kowdaş ne şilkim sepük

“Sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıyırma; çok obur olma ve pek de sünepe oturma.” (KB 4599)





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

toru ölmegüçe yéğil ay kadaş

yème uğlayu sen taduñ bolğa baş

“Ey kardeş, sen ölmeyecek kadar bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozular.” (KB 4770)

açığ süçig şşlar boğuz tatğı ol

boğuz tatğı sürgen kişi yılkı ol

“Ekşi veya tatlı yemekler boğaz zevkidir; boğazına düşkün adam hayvandan başka bir şey değildir.” (KB 4772)

Sonuç

Hayati süreçlerin devamlılığı ve organlarımızın faaliyetleri için gerekli enerjiyi tükettiğimiz besinler aracılığıyla vücudumuza alırız. Vücudumuzda bir yakıt görevi gören besinlerin emilimi ve bu besinlerden sağlanacak en yüksek düzeyde faydalanma için seçtiğimiz yiyeceklerin önemi, besinleri tüketim sıklığımız, besinleri çiğneme ve sindirim faaliyetlerimiz vb. gibi unsurlar büyük önem arz etmektedir. XI. yüzyılda kaleme alınan *Kutadgu Bilig*, her iki dünyada da mutluluğa ulaşmak için izlenmesi gereken yolu anlatan bir öğüt ve siyasetname kitabı olmasıyla bilinmektedir.

Eserde yer alan Kün Togdı (Adalet), Ay Toldı (Mutluluk), Ögdülmiş (Akıl), Odgurmuş (Akıbet) adlı dört karakter arasında geçen konuşmalarda yer alan çeşitli kültür öğeleri sayesinde çalışmamızın çerçevesi çizilmiş ve 12 başlık altında çalışmamız değerlendirilmiştir. İlk olarak; “Yemeği Yavaş Yemenin ve İyice Çiğnemenin Önemi”nden bahsedilmiş sindirim açısından durumun gerekliliği *Kutadgu Bilig* adlı eserden seçilen beyit örnekleriyle desteklenmiştir. Aynı yöntem 2. başlık “Besin Değerinin Korunması Açısından Yemeğin Ağır Ateşte Pişmesinin Gerekliliği”, 3. başlık “Tüketim Açısından Tercih Edilen Yemeğin Önemi”, 4. başlık “Çok Yemenin ve Aç Gözlülüğün Zararları”, 5. başlık “Midneyi Tamamen Doldurmamanın (Az Yemenin) Gerekliliği”, 6. başlık “Hayati Önem Açısından Yemek Yemenin Gerekliliği”, 7. başlık “Yemeğin Hijyenik Olmasının/Yapılmasının Önemi”, 8. başlık “Karakter Özellikleri ve Yaş Gruplarına Göre Beslenme Yöntemleri”, 9. başlık “Yemeği Haz ve Arzuyla Yemenin (Yemekten Zevk Almanın) Önemi”, 10. başlık “Yemek Adabı”, 11. başlık “Yemeğin Hazmedilmemesi ve Hazımsızlık Şikâyeti”, ve son başlık olan “Çok Yiyen Kişiler Hakkındaki Düşünceler ve Obezliğe Bakış” için de uygulanmıştır. Çalışmamız neticesinde XI. yüzyılda yazılan *Kutadgu Bilig* adlı eserde yer alan beyitler aracılığıyla somutlaştırılan doğru beslenmenin önemi ve bireylerin sağlığı üzerindeki fizyolojik, psikolojik vb. etkilerinin günümüzde de güncel ve genel-geçer olduğu tespit edilerek okuyucuya sunulmuştur.





KISALTMALAR

- ark.** : arkadaşları
bk. : bakınız
KB : Kutadgu Bilig
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. 2016. Bir Siyasetnâme Olarak "Kutadgu Bilig". *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (34): 237-253.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1947. *Kutadgu Bilig I. (Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1959. *Kutadgu Bilig II. (Tercüme)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1979. *Kutadgu Bilig III. (İndex)*. Eraslan, K., Sertkaya, O. F. ve Yüce, N. (Ed.). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bacon, J. G., Scheltema, K. E. ve Robinson, B. E. 2001. Fat Phobia Scale Revisited: The Short Form. *International Journal of Obesity & Related Metabolic Disorders*, 25 (2): 252-257.
- Beyhan, Yasemin ve Taş, Vahide. 2019. Mental Sağlık ve Beslenme. *Zeugma Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 30-35.
- Bozhüyük, Ali, Özcan, Sevgi, Kurdak, Hatice, Akpınar, Ersin, Saatçı, Esra ve Bozdemir, Nafiz. 2012. *Sağlıklı Yaşam Biçimi ve Aile Hekimliği. The Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care (TJFMPC)*, 6 (1): 13-21.
- Canbay, Özden, Doğru, Esra, Katayıfçı, Nihan, Duman, Fatma, Şahpolat, Musa, Kaya, İnci, Dağ, Ersin, Kuş, Kudret. 2016. Bir Üniversite Hastanesi Çalışanlarında Obezite Görülme Sıklığının ve Beslenme Alışkanlıklarının Araştırılması. *Bakırköy Tıp Dergisi*, 12 (3): 129-135.
- Cihan, Sadık. 1982. Hz. Peygamberin Sünnetinde Yeme ve İçme Adabı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1): 33-43.
- Demir, Halis. 2015. İslam Hukuku Açısından Obeziteye Yol Açan Yeme İçme Hakkında Bazı Tesbitler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi CÜİFD*, 19 (1): 135-168.
- Karadal, Nilüfer ve Ova, Gülden. 2020. Sosis ve Salam Üretimindeki Ön Proses İşlemlerinde Gıda Güvenliği Risklerinin Farklı Metotlarla Belirlenmesi. *Sinop Üniversitesi Fen*





Kutadgu Bilig’de Doğru Beslenmenin Önemi ve İnsan Sağlığına Etkileri

Bilimleri Dergisi, 5 (2): 84-102.

- Karataş, Sevcan ve Hamzaoğlu, Nurcan. 2020. Obez ve Obeziteden Kurtulmuş Bireylerin Obeziteye Yönelik Tutumları ve Yaşam Kalitelerinin Karşılaştırılması: Niteliksel Çalışma. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11 (4): 589-595.
- Kaya, Fatih ve Akpınar, Erdal. 2017. Kutadgu Bilig’de Türk Yemek Adabı ve Kültürü. *Electronic Turkish Studies*, 12 (21): 335-348.
- Kocaman, Kasım. 2016. Tasavvufta İnsanın Eğitim Sürecinde Aşılması Gereken Engel: Dünya. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 1 (4): 561-588.
- Özdemir, Günay ve Ersoy, Gülgün. 2010. Ağız-Diş Sağlığında Beslenmenin Önemi. *Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 27 (1): 47-52.
- Pişgin, Yasin. 2014. Kur’an ve Sünnete Göre Beslenme ve Şahsiyet Yapısına Etkisi. *Eskiyeni*, 28 (1): 137-160.
- Salih, Aidin. 2008. *Gerçek Tıp*. İstanbul: Sade Hayat Yayınları.
- Saygı, Yaşar Birol ve Saygı, Irmak. 2021. Beslenmede Farkındalık. *Gıda The Journal of Food*. 46 (6): 1494-1504.
- Saygı, Yaşar Birol (2022). Farkında Olarak Yemek. *Aydın Gastronomy*, 2022, 6 (1): 91-106.
- Şahabettinoğlu, Şerife. 2015. *Kişilik Tipleri ve Hastalıklara Yatkınlık*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Teachman, Bethany A., Gapinski, Kathrine D., Brownell, Kelly D., Rawlins, Melissa ve Jeyaram, Subathra. 2003. Demonstrations of Implicit Anti-Fat Bias: The Impact of Providing Causal Information And Evoking Empathy. *Health Psychology*, 22 (1): 68.
- Uluöz, Eren. 2020. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Obez Bireylere Karşı Tutum Düzeylerinin Sınıf Değişkenine ve Bazı Değişkenlere Göre Karşılaştırılması. *Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 2 (4): 124-136.





Ali BAKIRCI

Dr. Öğrenci, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi/İşletme Bölümü/ Kırşehir/Türkiye
Ph.Dr., Student Ahi Evran University/ School
of Economics and Administrative Science/
Department of Business Administration/
Kirsehir/Turkiye



eposta: alikaptan4414@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-7566-5141>



<https://ror.org/05rrfpt58>

Emine ŞENER

Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi/İşletme Bölümü/ Kırşehir/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Ahi Evran University/ School of
Economics and Administrative Science/
Department of Business Administration/
Kirsehir/ Turkiye



eposta: esener@ahievran.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-8903-1684>



RorID: <https://ror.org/05rrfpt58>

Atıf/Citation: Bakırcı, Ali. & Şener, Emine. 2023. Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi: Bir Gömülü Teori Çalışması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34) 92-119. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1178516>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	21.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	25.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

SABRİ ÜLGENER'İN PERSPEKTİFİNDEN İKTİSADİ ÇÖZÜLME AHLAK VE ZİHNIYET İLİŞKİSİ: BİR GÖMÜLÜ TEORİ ÇALIŞMASI

ÖZ

İktisadi geriliğin nedenlerini ahlak ve zihniyet bağlamında tahlil eden Ülgener, 'İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası' adlı eserinde, bir sosyolog edası ile dönemin edebi ve dini yazınlarını titizlikle irdelemiştir. Ülgener, ekonomide istenilen girişimcilik düzeyinin ortaya çıkmamasının ve ekonomideki gerilemenin nedenlerini ahlak ve zihniyet ile ilişkilendirmiş ve bu çerçevede Orta çağ insanını, Orta çağ ahlakını ve kapitalizmin ruhunu aynı potada bir araya getirerek incelemiştir. Bu çalışmada, Ülgener'in eserinde bahsi geçen kavramların anlamlarını ve metin içerisinde temellendirilmiş yaklaşımın açıklanmasını sağlamak için 'gömülü teori' (grounded theory) yöntemi ve açıklayıcı analiz tekniği kullanılmıştır. Analiz sonucunda, eserde konu edilen iktisadi çözülmenin hem ahlak hem de zihniyet bileşenlerine ulaşılmıştır. Buna göre, insanların Orta çağ kültüründe de kapitalizmi içlerinde barındırdıkları, Orta çağ ahlakı ve kapitalizmin ruhu altında zihniyeti ve ahlakı şekillenen insanın bu özelliğinin, tipik Orta çağ iktisadında kendisini gösterdiği görülmüştür. Zihniyetteki gelişim ile birlikte, dış gelişmelerin ve değişen konjonktürel ortamın etkisi ile, tüm diğer bileşenlerin bir sinerji oluşturarak iktisadi çözülmede etkin olduğu görülmüştür. Ayrıca çözülme sürecinin anlık olmadığı ve farklı dönemlerde farklı şiddetlerde kendisini gösterdiği anlaşılmıştır. İktisadi çözülmenin ekonomik kavramdan öte sosyolojik bazı dinamikleri de içerisinde barındırdığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen veriler iktisadi bağlamda değerlendirildiğinde zaman zaman tekrar eden iktisadi başarısızlıkların nedenlerine ışık tutması bakımından yardımcı bir kaynak olacağı düşünülmüştür.





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Anahtar Kelimeler; İktisadi Çözülme, Zihniyet, Orta Çağ Ahlakı, Kapitalizm, Gömülü Teori, Sabri Ülgener

THE RELATIONSHIP OF ECONOMICS DISINTEGRATION MORALITY AND MENTALITY FROM SABRİ ÜLGENER'S PERSPECTIVE: A GROUNDED THEORY STUDY

ABSTRACT

Analyzing the reasons for economic recession within the context of morality and mentality and writing the book titled 'İktisadi Cozulmenin Ahlak ve Zihniyet Dunyası' (Moral and Mental World of Economic Disintegration), Ulgener meticulously examines the literary texts and religious literature of the period and works through them in the manner of a sociologist. Ulgener associates the reasons for the non-occurrence of the desired level of entrepreneurship in economics and economic recession with morality and mentality, and, in this regard, discusses the medieval person, medieval morality, and the spirit of capitalism by gathering them in the same pot. In this study, grounded theory method and explanatory analysis technique are used to explain the meanings of the concepts mentioned in Ulgener's work and the approach grounded in the text. As a result of the analysis, both moral and mental components of the economic disintegration that are discussed in the book were reached. Accordingly, it was understood that people embodied capitalism in the medieval culture, and that their mentality and morality were shaped under the medieval morality and the spirit of capitalism. Along with the development in mentality, it has been understood that all other components are effective in economic dissolution by creating a synergy with the effect of external developments and the changing cyclical environment. In addition, it has been concluded that the dissolution process is not instantaneous and manifests itself in different intensities in different periods. It has been determined that the economic dissolution includes some sociological dynamics beyond the economic concept. When the data obtained as a result of the study is evaluated from an economic point of view, it is thought that it may be a helpful source in terms of explaining the reasons of economic failures that recur at intervals.

Keywords: Economic Disintegration, Mentality, Medieval Morality, Capitalism, Grounded Theory, Sabri Ulgener

Giriş

İnsan var olduğundan bu yana çeşitli eylemlerle ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Önceleri avcılık ve toplayıcılık yapmış, M.Ö. 8000 yıllarında tarımsal faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Binlerce yıl süren tarıma dayalı ekonomi 18. yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimi ile bir farklılaşma yaşamıştır. Sanayi devrimi öncesi toplumların neredeyse tümü tarımla uğraşırken 20. yüzyıl ortalarında dünya nüfusunun yarısı tarım dışı alanlarda istihdam edilir hale gelmiştir. Böylece çeşitli arayışlarla birlikte geniş çaplı iktisadi hareketlenmeler olmuştur. Zamanla artan bu faaliyetler özelde küçük topluluklarda, genelde ise ülke ve ülkeler arası düzeyde çeşitli yapılanmaları da beraberinde getirmiştir. Başta basit geleneksel alışkanlıklarla değerlendirmeye tabi tutulan iktisadi olgular, Adam Smith'in 1776 tarihli *Ulusların Zenginliği* adlı kitabıyla artık bir bilim halini almıştır (Güran, 2004: 4).

Orta çağ iktisadında Avrupa'da ve Türk-İslam medeniyetlerinde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Avrupa medeniyetlerinde hâkim olan skolastik düşünce etkisi ile özel





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

mülkiyetin sınırlanması ve iktisadi doktrin kilisenin etkisi altında olması, dağınık feodal yapının zayıf siyasi birlikler oluşturması tipik özelliklerdir. Türk-İslam medeniyetlerinde ise güçlü siyasi yapılar ve İslam dininin mülkiyet konusundaki ılımlı yapısı, iktisadi anlamda Batı ile Doğu Medeniyetleri arasında farkın oluşmasına ve bariz Doğu üstünlüğünün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Günay, 2020: 74) Ancak bu ılımlı yapının gelişim gösterememesi üstünlüğünü zamanla Batıya bırakmıştır. Bu durumun sebeplerini Osmanlı ve diğer İslam medeniyetlerinin iktisadi yönden ahlak ve zihin yapısı açısından inceleyen Sabri F. Ülgener, toplumsal değişimlerin hat safhada olduğu ve yeni dünya düzeninin şekillendiği bir dönemde doğmuştur. Ülgener, dini ve ahlaki düşüncenin iktisadi temellerde nasıl vücut bulduğuna dair tespitlerde bulunmuştur. Ülgener'in (2014) iktisat sosyolojisine kazandırmış olduğu *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası (İÇAZD)*¹ eserde hem açıklayıcı hem de karşılaştırmalı bir teknik kullanılarak, Osmanlı'da iktisadi gerilemenin nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ülgener bunu yaparken sadece dönemin görünen şartlarına bağlı kalmadan zihni ve ahlaki kökenlere inerek bir gövdeyi oluşturan temelleri ve iskeleti aynı anda ve derinlemesine incelemiştir. Her dönemi Batı şartları ile karşılaştırmış bazen de diğer Şark toplumlarından örnekler vererek çalışmayı genişletmiş ve sağlam argümanlara oturtmuştur (Dağ, 2021: 118).

Bu çalışmada analize tabi tutulan İÇAZD tam da bu perspektiften yola çıkarak, iktisadi durgunluğun ve geriliğin nedenlerini kültür, zihniyet ve ahlak dünyasında sorgulayarak, bu kavramların iktisadi etkilemesi ve iktisadi gelişime nasıl yön verdiğini Ülgener'e has bir sosyolojik yaklaşımla açıklamaktadır (Geçgin, 2019: 424). Ülgener Alman hocalardan özellikle Rüstow'un, etkisiyle (Dinçaslan, 2015: 205-206) Weber'ci bir tarz benimsemiştir. Tıpkı Weber gibi çalışmalarında zihniyet, ahlak ve din üzerine odaklanarak literatüre katkıda bulunmuştur (Geçgin, 2019: 422). Weber'e göre iktisadi anlayışın şekillenmesinde din bir alt yapı görevindedir ve dini anlayış iktisadi yaşayışta can bulur. Din, ayrıca toplumların tabaka yapısına da etki ederek şekillenmesini sağlar (Açıkgöz, 2005: 205). Ülgener'in zihniyet çalışmalarında Sombart'ın² etkileri de görülmektedir. İktisadi tarihi, fikir ve zihniyet sarmalında inceleyen Ülgener tıpkı Sombart gibi tarihi kültürel yapının ve yaşantıların belirli bir zihni kalıp oluşturarak kendisini iktisadi yaşantıda somut bir şekilde göstereceğini düşünmektedir (Tutar, 2019: 318). Bu bağlamda Sombart'ın kapitalizmin oluşup gelişmesindeki düşüncelerine bakıldığında, özellikle 15. yüzyılda parasal atılımlarda ve mal borsasının gelişmesinde Yahudi girişimcilerin varlığından bahsettiği ve Yahudilerin doğrudan işin başında olduğunu ya da gizli bir şekilde varlık gösterdiğini söylemektedir. Yahudilerin kapitalizmin algılanan yönünü etkilemek suretiyle kapitalizmi

¹ 1951 yılında "*İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*" adı altında yayınlanmış olan kitap 2. Baskı ile adı değişmiştir. Bu çalışma, aynı kitabın 2014 yılı 3. Baskısındaki içeriği baz alınarak yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında kitap adı kısaltılmış olup 'İÇAZD' denilecektir.

² 'Alman İktisat tarihçisi ve Sosyolog' (Tutar, 2019: 314)





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çökülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

şekillendirdiklerini ve ekonomik işleyiş mekanizmalarındaki yöntem ve usulleri icat ederek dinamik canlı yapısına kavuşmasını sağladıklarını belirtmektedir (Sombart, 2005: 247)

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı İÇAZD'da ifade edilen konuların, analiz edilmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadi çöküşe götüren sosyal ve ahlaki değerlerin, Sabri Ülgener'in perspektifinden ortaya konulmasıdır. Böylece iktisadi çöküşlere neden olan toplumsal olguların zihinsel ve ahlaksal yapılarda nasıl şifrelendiğini ve bu şifrelerin hangi koşullar altında aktif hale geldikleri gömülü teori yaklaşımı kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Charmaz (2006)'ın "mevcut metin" (extant texts) olarak adlandırdığı kitap vb. metinlerin de nitel araştırmanın doğasına uygun olarak, araştırmacı ve metin arasında amaca uygun bir etkileşimin gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Çünkü kitaplar metin olarak, genellikle yazarlarının nesnel gerçekler olduğunu varsaydıkları şeyleri temsil etseler de her zaman nesnel gerçekler içermezler. İnsanlar belirli amaçlar için metinler oluşturarak bunu sosyal, ekonomik, tarihi, kültürel ve durumsal bağlamlar içinde yaparlar.

Bu amaç doğrultusunda;

- İktisadi çöküşün bileşenleri nelerdir?
- Toplumun ahlak ve zihinsel yapısının iktisadi çöküşteki rolü nedir?
- İktisadi çöküşün tarihsel süreçte olgunlaşma aşamaları nelerdir?

Sorularının cevaplarına İÇAZD'da değinilen olguların deşifre edilmesi ile ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı dikkate alındığında nitel araştırma yöntemlerinden "gömülü teori" tekniğinin en uygun yöntem olduğu düşünülmüştür. Gömülü teori, Strauss ve Glaser tarafından geliştirilmiş nitel bir analiz metodolojisidir. Glaser ve Strauss'a (1967) göre mektuplar, röportajlar ve sohbetler, konuşmalar, vaazlar, bildiriler, sempozyumlar, kurgusal ve kurgusal olmayan roman ve kitaplar ve medya yayınlarının gömülü teoride muhtemel veri kaynakları olarak kullanımı mümkündür. Birks ve Mills (2011) biraz daha ileri gidip veri kaynağı olarak gazete ve dergiler, hükümet raporları, politika belgeleri, organizasyon politikası, prosedür kılavuzlar vb., yazınsal metinleri de dahil etmiştir.

Gömülü teori çalışmaları öncesinde teori geliştirilmez. Analiz edilen içeriğe göre elde edilen kavramlar sonucunda anlatılmak istenen amaç teori şeklinde kendini gösterir (Demirhan, 2015: 14-15). Straus ve Corbin'e (1998) göre araştırmacı, gömülü teori çalışıyorsa analiz yaptığı verilerde teorinin kendiliğinden oluşmasına izin verir. Böylece kişisel yargılarımız sonucunda oluşabilecek yanlgılar doğrultusunda araştırmanın farklı yönlerine gitmesi engellenir. Ortaya çıkan teorinin ayrıca ispatlanmasına gerek olmayıp zaten





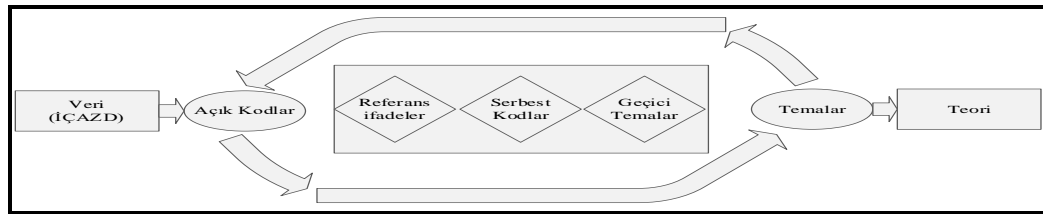
tümevarımdan elde edilmiş dayanakları gereği sağlam temeller üzerindedir (Corbin ve Strauss, 2014: 12).

Dijital alt yapıli nitel veri analiz araçları, araştırmacıya birçok kolaylık sağlar. Bu nedenle bu tür araçların kullanımı hızlı sonuç vermesi açısından giderek talep edilmektedir (Çayır ve Sarıtaş, 2017: 525). Bu çalışmada da Atlas-ti (7.5.7 versiyonu) nitel araştırma yazılım aracı kullanılmıştır. Oluşturulan kodlar ve temalar arasındaki ilişkiler, temaların etkileşimleri yazılım yardımıyla şekillere dönüştürülmüştür.

2.1. Araştırma Deseni

Gömüli teori esas itibariyle kavramlardan yola çıkarak tümevarımsal bir metodoloji ile teoriye ulaşmaya çalışır. Çalışma yapılırken araştırmanın doğrulanabilirliğini sağlamak için oluşturulacak kodlar ön yargıdan uzak şekilde, veriye dayalı mantıksal çıkarımlar ile oluşturulmalı, analiz boyunca kıyaslamalar yapılmalı, oluşan teori sürekli beslenmelidir. Ayrıca verilerin kodlanması sadece bir ön aşama olmayıp, araştırmanın üzerine inşa edileceği yapının temeli olduğu için sık sık kodların anlamları ve ilişkileri analiz süresince göz önünde bulundurulmalıdır (Charmaz, 2006: 11).

Gömüli teori “Glaserian” ve “Starussian” olmak üzere iki ana yaklaşım şeklinde gelişmiştir. *Straussian yaklaşımı* 3 temel kodlama süreci takip eder: *açık kodlama*, *eksenel kodlama* ve *seçici kodlama* (Şener, 2019: 30). Gömüli teori çalışması yapılırken ham veriden elde edilen ilk anahtar sözcük ve sözcük gruplarının belirlenmesi *açık kodlama* olarak bilinir (Özalpman, 2010: 127). Açık kodlamada elde edilen anahtar kodlar kendi aralarında benzerlik ve kavramsal kategorilere ayrıştırılarak veriler arasında bağlantılar kurulur. Böylece kod grupları oluşturularak ‘*eksenel kodlama*’ yapılmış olunur (Karagöz, 2017: 591). Kodlamanın son aşamasında ise ‘*seçici kodlama*’ yapılır. Eksenel kodlamada elde edilen kategoriler ana bir kategori etrafında bir araya getirilir. Seçilen bu ana kategori araştırma analizinin yoğunlukta sürdürüleceği kısımdır (Kocabıyık, 2016: 61). Veri analiz süreci şekil 1’deki akış diyagramı ile şematize edilmiştir.



Şekil 1. Analiz Süreci

Çalışma, dinamik bir süreç içerisinde yürütülmüş olup, öncelikle İÇAZD baştan sona okunarak taranılmış, kitapta kullanılan sözcüklerden bazılarının güncel kullanımdan uzak olması nedeni ile bazen ‘*Türk Dil Kurumu*’ sözlüklerinden (<https://sozluk.gov.tr>)





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

faýdalanılmıştır. İkinci ve üçüncü taramalarda kitap üzerinde ve araştırmacı belgelerinde notlar alınarak serbest kodlarla esas veriler derlenmiştir.

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bilimsel çalışmalarda aranılan temel iki kriter geçerlilik ve güvenilirliktir. Nitel çalışmaların geçerlilik ve güvenilirlik kriterleri olgunun içerisinde doğmasından dolayı test edilebilirliği nicel araştırmalardan farklıdır. Nitel araştırmalarda incelenen olgu olduğu gibi ve değiştirilmeden derinlemesine incelenmeli, kavramlar netleştirilirken araştırmacı esnek ancak özden uzaklaşmadan pragmatik bir yaklaşımla irdelemelidir (Miles ve Huberman, 1994: 278). Araştırmacı çalışmada kullanılan materyalin ayrıntısını belirtme, araştırmanın amacını yöntemini ve aşamalarını kesin hatlarıyla ortaya koyma, uzman kişilerden destek alma, aynı veri toplama taktiğini çalışma boyunca sürdürme ve ayrıntılı betimleme gibi yöntemler uygulayarak okuyucuyu tarafsız olduğuna, tutarlı ve güvenilir bir çalışma sunduğuna ikna etmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 270).

Araştırmanın güvenilirliğini ve tutarlılığını sağlamak için İÇAZD'da derinlemesine içerik analizi uygulanmış, ortak kodlar elde edilirken eserin farklı yerlerinde değinilmiş ya da ima edilmiş olmasına özen gösterilmiş, hatta eser içinde ilgili kısımlardan alıntılar yapılarak kod dayanakları okuyucuya sunulmuştur. İlk etapta açık kodlama ile 89 **serbest kod** elde edilmiş, daha sonra birbiri ile ilişkili **kodlar birleştirilerek** 65 koda indirgenmiştir. Akabinde **eksenel kodlama** yapılarak izlenilen yönteme uygun olmayan kodlar elenerek 39 koda ulaşılmıştır. Veri setindeki referans ifadelerle **seçici kodlamaya** gidilmiş kategorik sınıflamalar yapılarak 5 ana temaya ulaşılmıştır. **Eksenel kodlama** ve **seçici kodlama** aşamasında eseri okumuş ve alanında uzman bir çalışmacıdan destek alınarak süreçteki öznellikler azaltılmaya çalışılmıştır. Süreç, sürekli kendi içerisinde güncel tutularak ihtiyaç duyuldukça aşamalar tekrarlanmıştır. Tablo 1'de İÇAZD'dan çıkarılmış olan kodların ana temalara göre gruplandırması gösterilmiştir.

Tablo 1 Elde Edilen Kodların Ana Temalara Göre Gruplandırılması

ANA TEMALAR	KODLAR	
Çözülme Süreci	Değişim	Ortaçağlaşma
	Deniz ticareti	Kibir ve tembellik
Orta çağ İnsanı	İktisadi yozlaşma	
	Çağ farkı	
	Hayalperestlik	İdeal hayat
	İnsan-ı kâmil	İnanç ve zihniyet
	Kanaatkâr	Sadakat
	İtaatkâr	Temel kıymetler





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Orta çağ İktisadı	Ahilik ve Fütüvvet Plansızlık Fütüvvetin değişmesi Anti kapitalizm Etkileşim Katı kurallar	Meslek sırrı Mükemmeliyetçilik Statik sermaye Statüko etkisi Anlamaların değişmesi
Kapitalizmin Ruhü	Doyumsuzluk Homo ekonomikus Para hırsı Sömürgecilik	Kapitalizmin yükselişi Kurumsal ticaret
Orta çağ Ahlakı	Ağalık-efendilik Biriktirme Geleneksel İhtiras İmtiyazlı sınıflar	Maddi güç Sınıf üyeliği Statükonun korunması

İÇAZD'dan elde edilen kodların çağrıştırdıkları anlam ve barındırdıkları özellikler bakımından beş ana tema altında (*Çözülme süreci, Kapitalizmin ruhu, Orta çağ ahlakı, Orta çağ iktisadı, Orta çağ insanı*) gruplandırılmıştır.

3.1. Çözülme Süreci

Ülgener iktisadi çözülmeden bahsederken "...kelimenin hemen söyleyelim ki, klasik Osmanlı tarihçilerinin duraklama ve gerileme tabirleri ile anlatmak istedikleri batış dönemi ile bir ilişkisi yoktur..." diyerek Osmanlı'nın belirli bir dönemini kastetmediğini aksine "...Osmanlı Devleti'nin parlak yükseliş devri bütün bir bölgenin azar azar, fakat kararlı çözülme dönemi ile bir zamana rastlıyordu..." (s. 118-119) vurgusu ile Osmanlı'nın en parlak döneminde dahi bu tehlikenin var olduğunu belirtmiştir. Zaman zaman devlet erkanının bu soruna müdahale ettiklerini ve hatta Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinin, durmaya yüz tutan Akdeniz ticaretini canlandırmaya yönelik olduğunu savunur. Çözülme zihniyetinin yerleşmesinde dönemin çeşitli ahlak yazarlarının ve Fütüvvetnâmelerinin etkisinin varlığından bahseden Ülgener "Cennete giremez ol kimse ki kalbinde arpa ağırlığında ululuk ola"³ örneğinde olduğu gibi esnafın içindeki ululuk duygusunun bastırılması telkinlerinin varlığını vurgulamıştır. Ayrıca çözülme sürecinde, devletin siyasi gücü zayıfladıkça ticaret yollarında türeyen dağınık, yerel güçler olarak adlandırılan feodal yapıların, güven vermeyen para rejimlerinin ve tahmini zor vergi politikalarının etkin rol oynadığını, yine Batıda ticaret yollarının değişmesi ile dış ve

³ "Fütüvvetnâme-i Kebir", Fatih Millet Kütüphanesi No. 899. akt. Ülgener (2014: 145)





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

uzak pazarların kaybedilmesi ve kârı azalan ticaret erbabının irrasyonel kazançlara yönelmesi çözülmenin güçlenmesini arttırdığını söylemektedir (s.186, 190)⁴.

Ülgener'e, göre toplumlar içinde barındırdıkları temel güdüler nedeniyle başkalaşım geçirmekte, kimi zaman bu başkalaşım kendiliğinden ve zahmetsizce olurken bazen de sancılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Nitekim Ülgener dönemin Avrupa'sında yaşanan çözülmenin aslında yeniliğin ve arayışın yansımaları olduğunu, bu yenilenme durumunun Osmanlı tarafından da fark edildiğini ve çeşitli savaş seferleri ile cılız çıkışlar yapıldığını ancak kaçınılmaz sonun değiştirilemediğini belirtmektedir (s.19)⁵. İktisadi değişim duygusunun şark insanında da olduğunu Orta çağ sonu çözülme devrinde insanların, çeşitlenen ihtiyaçlarını gidermenin farklı yollarını aradığını ancak çoğu için Orta çağ değerlerinin önlerinde bir set oluşturduğunu, bazılarının bu seti aşmayı başardığını vurgulamıştır. İktisadi düşünce ile Orta çağ zihniyetinin bu ekseninde çatıştığını, öyle ya da böyle Orta çağ düşüncesinin teşebbüs ruhu üzerine doğru evrileceğini iddia etmektedir (s. 57, 122).

Ülgener kapitalizmin gelişmesini tetikleyen deniz ticareti için; Şark kültüründe deniz ticaretinin ve seyahatinin riskli görüldüğünü ve bu durumun etkisini sürekli gösterdiğini, denizcilikten uzak durulması nedeniyle yeniliklerden de bihaber olunduğunu ve yeni pazar imkanlarından mahrum kaldığını (s. 179), Batı medeniyetlerinde 14. ve 15. yüzyıl da ortaya çıkan gelişmeler sonucu denize kayan ticari faaliyetlerin, doğunun ihtişamlı zengin ticaret şehirlerini vurduğunu (s. 27) ve böylece denizden korkan Müslüman şark tacirinin bu bağlamda ticari üstünlüğünü garplı meslektaşlarına kaptırdığını (s. 180) belirtmiştir⁶. Ülgener, geçen süre zarfında paranın değerini yitirmesi sonucu yeniçeri, solak gibi sanatın ve ticaretin yabancıları olan grupların zorbalık ve zora dayalı bir anlayış ile esnaflığa girdiklerini, bu durumun yozlaşmayı ve bozulmayı hızlandırdığını söylemektedir (s. 197-205). Hammadde azlığı, mamul azlığı, artan geçim sıkıntısından dolayı esnafın tasvip edilmeyen hileli yollara başvurarak gelir artırma yoluna gittiğini (s. 199), devlet tarafında ise üreticinin üzerindeki vergi yükünün arttırıldığını, bu bağlamda illere yüklenildiği, değişim aracının ayarını düşürerek suni gelir elde edildiğini, neticede borçlanmaya başvurulduğunu, artan borç ile murabahalığa zemin hazırlandığı⁷ (s. 248), vb. bahsetmektedir. Ülgener sık sık 14. ve 15. yüzyıla kadar benzer ahlaki ve iktisadi yapıya sahip olan Batı ve Şark medeniyetlerinin bu zaman diliminden sonra birbirinden ayrıştığını, Batıda kapitalizmin filizlenmesi yaşanırken bizim toplumumuzda ekonomik anlamda Ortaçağlaşmanın artan gücünün görüldüğüne vurgu yapmaktadır⁸ (s. 9).

⁴ Bu çalışmada parantez içerisinde '(s...)' şeklinde verilen notlar, analize tabi tutulan (İÇA ZD)'da atıf yapılan sayfa numarasını göstermektedir.

⁵ Bu kısım 'değişim' olarak kodlanmıştır

⁶ Bu kısım 'Deniz ticareti' olarak kodlanmıştır

⁷ Bu kısım 'İktisadi yozlaşma' olarak kodlanmıştır

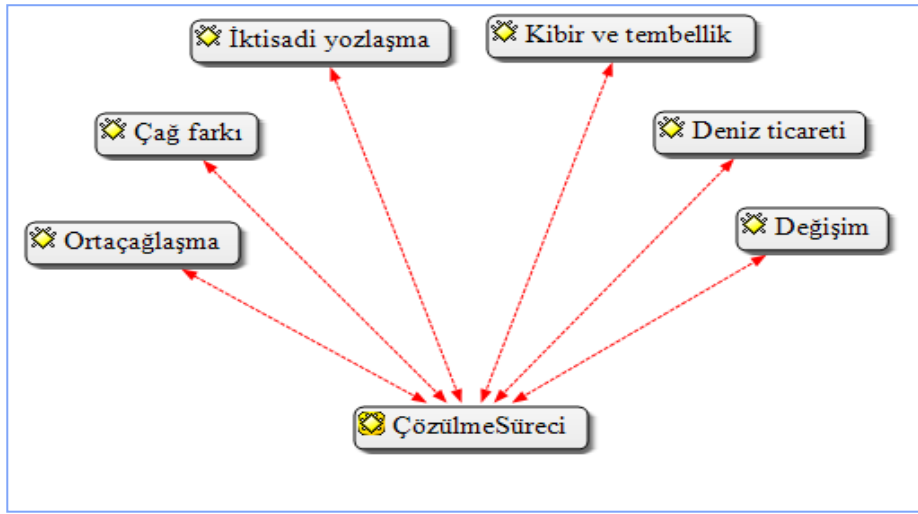
⁸ Bu kısım 'Çağ farkı' olarak kodlanmıştır





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Ortaçağlaşmayı Ülgener; "...Batıda yeni zamanlar diye adlandırılan ve gerçekten de bütün hayat sahalarında yenilenme ile beraber yürüyen devir bizde Orta çağ değerlerine dönüş⁹ karakterini taşıyor..." (s. 9) diyerek vurgulamıştır. Bu durumun, dönemin ekonomik ve sosyal yaşantısı ile ilim ve mantıkta da Orta çağ disiplininin devam ettiğini, (s. 24) ve Orta çağın derin etkilerinin toplumsal çerçevede her alanda görüldüğünü belirten Ülgener (s. 59), Batı dünyasında özellikle İngiltere’de yoğrulup büyüyen burjuva zihniyetinin bizde daha çok kendini üst tabakada gören ve ağalık şuuru ile hareket eden bir hal aldığını, öyle ki orta sınıfın dahi kendini üstün görüp tevezudan sıyrılıp kibir ve tembellik¹⁰ içinde gösterişe meyleden bir anlayışa büründüğünü belirtmektedir (s. 264).



Şekil 2. Çözülme Süreci' Kodları

Çözülme Süreci kodları İÇAZD’da belirtilen anlam yüklemelerine göre ilişkilendirilip deşifre edildiğinde (Şekil 2); Ortaçağlaşma olgusunun kibir ve tembellik ile bir arada hareket ettiğini, Çağ farkının, Ortaçağlaşma ile ilişkili olduğu, kibir ve tembellik ile çağ farkının, iktisadi yozlaşmaya sebep veren bileşenler olduğu, deniz ticaretinde geri kalmaların çağ farkından kaynaklandığı, değişimi sınırlayan nedenlerin kibir ve tembellikten kaynaklandığı ve bunun ortaçağlaşmanın bir yansıması olduğu ilişkileri elde edilmiştir.

3.2. Kapitalizmin Ruhü

Çalışmanın bir diğer ana teması ise "kapitalizmin ruhu"dur. Ülgener büyük tüccarların esasen prekapitalizmin belirtilerini gösterdiğini (s. 32), ancak bu belirtilerin süreklilik arz etmediğini, gerileyen ekonomik görünümle birlikte büyük ticari merkezlerde dahi varlık gösteremediğini söylemiştir. Aslında sanıldığı kadar Orta çağ insanının ihtirassız ve kaygısız bir kişilik tiplmesi olmadığını, altın, gümüş ya da diğer zenginleşme araçlarına olan tutkunluğun kazanç hevesinden kaynaklandığını (s. 153), bu tutkunun sadece üst sınıflara

⁹ Bu kısım 'Ortaçağlaşma' olarak kodlanmıştır

¹⁰ Bu kısım 'Kibir ve tembellik' olarak kodlanmıştır





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

mahsus bir durum olmadığını belirtmektedir (s. 159)¹¹. Orta çağ ile bütünleşmiş kayıtsız ve kaygısız insanın gerçek olmadığını, sadece bir ideal olduğunu (s. 125), aslında kapitalizm insanının, tüm insanlık devirlerinde olduğu gibi Orta çağ sosyal yapısında, altın ve gümüşe sahip olmada ve onların nakit likiditesini elde tutma isteğinde kendini gösterdiğini ve kapitalizmin insanlığın her dönemine hitap ettiğini (s. 150) Mevlana'nın 13. yüzyıldaki şu sözlerine bağlamaktadır "...Dünya sevdasına kapılanlardan her biri aşağılık (deni) bir hayale uymuş, kimi hazine ve define merakıyla bucak kazıcı ve define arayıcı olmuş... kimi yine bir hayal peşinde şişinerek dağ başlarında madencilğe koyulmuş...bir başkası sa'y ve cehd ile inci avcılığı için enginlere açılmış, bir başkası çile çıkarmak için kilise hücrelerine çekilmiş, başkası gözünü hırs bürüyüp çiftlikler edinmiş..."¹². Doyumsuzluğun insanın doğasında olduğunu (s. 146) belirten¹³ bu tespitlerden sonra Ülgener, Avrupalı tarihçilerin yazılı metinlerde aradığı prekapitalist insanın tam da bu olduğunu söyler. Sermayedar kavramının batı kültürü ile aynı anda bizde de ortaya çıktığını ancak etkisinin batıdakilerden farklı olduğunu, teknik hukuki ve manevi dayanağı olmadan gerçekleşen bu hareketliliğin sömüren bir zümre oluşturduğunu belirtmektedir (s. 194). Ülgener, Kapitalizm anlayışında sadece bir akım, para veya sermayenin olmadığını aslında bu dönemdeki insanların zihin yapısının ve isteklerinin¹⁴ kapitalizmi oluşturduğunu vurgulamaktadır (s. 5).

Ülgener, Batıda kapitalizm algısının çoğunluktan türemediğini önceleri bir avuç olarak nitelenebilecek cesur esnaf ve burjuva kesiminin, kendilerini riske atarak giriştikleri bu değişimin zamanla güçlenerek tüm ön yargıları yıktığını ve insanın doğasındaki zengin olma ihtirasının zafere ulaştığını, böylece kapitalizmin yükselişe geçtiğini (s. 257)¹⁵ kapitalizmde var olan 'istila hırsı ve kar hevesi' gibi olguların tatmininin 16. ve 17. yüzyılda Batıda deniz yolları ile gerçekleştiğini söylemektedir (s. 177). Deniz ticaret yollarının büyümesinin olumsuz yankılarının, sadece Anadolu coğrafyasında değil Ortadoğu ve Güney Asya çevresinde de hissedildiğini, deniz ticaret yollarının büyümesinin olumsuz yankılarının, sadece Anadolu coğrafyasında değil Ortadoğu ve Güney Asya çevresinde de hissedildiğini, deniz ticaretinin oluşturulmasındaki tesis kuruluş masrafının çok yüksek olduğunu, güvenliği sağlamanın daha zor ve ticaret riskli olduğunu, bu durumun deniz ticaretinde büyük yatırımlara ihtiyaç duyulduğunu (s. 184) ve Avrupalının bu ticaret tesislerini kurarak kurumsal ticareti inşa ettiğini belirtmektedir.¹⁶ Bu dönemde Şarkın ticaret kapitalizminin Batıdaki gibi siyasi tahakküm altında gelişme gösterdiğini ve siyasetten beslendiğini ancak rasyonelleşme sürecinin oldukça ağır ve sancılı olduğunu belirtmektedir. Batı ticaretinin boğulma döneminde deniz aşırı ticaretlerin ve sömürgeciliğin, iktisadi anlamda kendilerine bir çıkış

¹¹ Bu kısım 'para hırsı' olarak kodlanmıştır

¹² Ankaravi, "mesnevi Şerhi" V. s. 48 akt. Ülgener 2014: 145

¹³ Bu kısım 'Doyumsuzluk' olarak kodlanmıştır

¹⁴ Bu kısım 'Homo ekonomikus' olarak kodlanmıştır

¹⁵ Bu kısım 'Kapitalizmin yükselişi' olarak kodlanmıştır

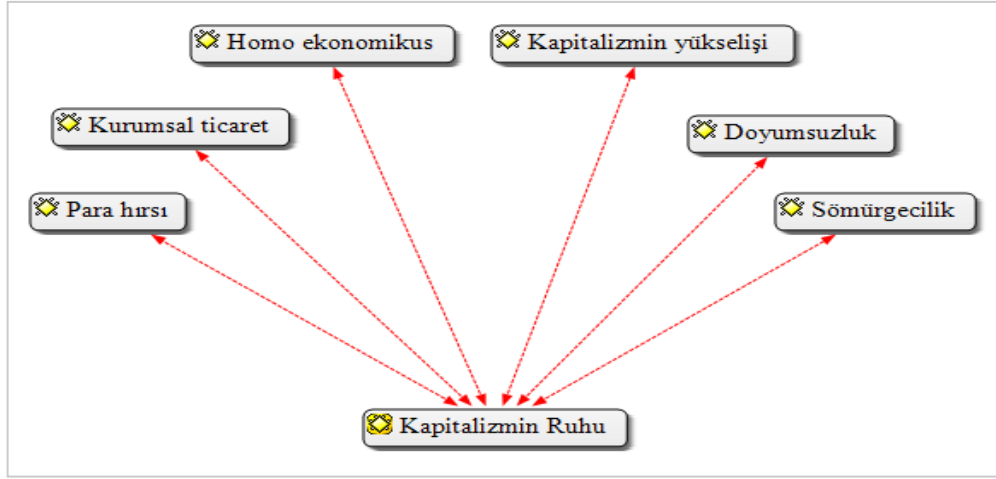
¹⁶ Bu kısım 'Kurumsal ticaret' olarak kodlanmıştır





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

oluşturduğunu¹⁷ ancak şark ticaretinde böyle bir çıkışa rastlanmadığını, bu nedenle Şarkın yaşamış olduğu ticari kayıpları gidermek için iç kaynakları fazla hırpaladığından bahsetmektedir (s. 171-172).



Şekil 3. Kapitalizmin Ruhunu Kodları

Kapitalizmin Ruhunu ana teması içerisindeki olguların birbiri ile etkileşimi incelenip deşifre edildiğinde (Şekil 3); para hırsı ile doymusuzluğun birlikte hareket ettiği ve benzer dinamiklere sahip olduğu, ekonomik insanın kurumsal ticareti ve kapitalizmin yükselişine etki ettiği, para hırsının kapitalizmin yükselişinin nedenlerinden olduğu, sömürgeciliğin kurumsal ticareti geliştirdiği ve kapitalizmin hızlı yükselişini tetiklediği, tüm kodların bir arada *kapitalizmin ruhunun* bileşenlerini oluşturduğu tespit edilmiştir.

3.3. Orta çağ İnsanı

Ülgener, iktisadi çözümlerin dinamiklerinden bahsederken *insan-ı kâmil'e* çokça vurgu yapmaktadır. İnsan-ı kâmil, maddi dünyanın çıkarlarından uzak nefsinin ve ihtiraslarını köreltip, heveslerinin peşinden koşmayan, taşkınlıklara mahal vermeyen, gösterişten uzak sade bir yaşam tarzını seçen, bu dünyada ne çok zengin olmayı ne de sefil bir hayat sürmeyi isteyen, hayatını kendi iç dünyasında yaşayan, yarının kaygısından uzak, rahat ve tevekkülü elden bırakmayan insan olarak tarif etmektedir (s. 87)¹⁸, Ülgener "...Şu hâlde, gözetilen gaye, ne tam bir itikaf dünyasına kapanış ve ne de maddi ihtiraslara kapıp koyulmuş bir yaşayış; belki ikisi arasında sığdırılabilecek ortalama bir hayat tarzı!" (s. 88) deyişi ile insan-ı kâmil'in hayat anlayışına vurgu yapmıştır. Ülgener, böyle bir insanın idealize edildiğini, sanıldığı gibi orta çağ insanının ihtirassız kişiler olmadığını, bu açıdan bakıldığında da orta çağ insanı ile kapitalizm insanının aynı köklerden beslendiğini ve kendi içinde tezatlıkları barındırdığını (s. 125) ancak bu düstur ile şekillenen insanın ideal hayata ulaşabileceğini vurgulamaktadır.¹⁹ Ülgener, orta

¹⁷ Bu kısım 'Sömürgecilik' olarak kodlanmıştır

¹⁸ Bu kısım 'İnsan-ı kâmil' olarak kodlanmıştır.

¹⁹ Bu kısım 'İdeal hayat' olarak kodlanmıştır.





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

çağda idealize edilen hayatın, insanın madde ile vicdanı arasındaki mesafe ile yorumlandığını, madde ile vicdan arasında mesafe ne kadar çoksa kişinin ideal hayata o kadar yakın olduğunu, her şeye boyun eğen, itaatkâr, sıkıntılara karşı baş kaldırmayan bir alt tabakanın varlığı, nüfuz sahibi üst tabakanın kolayca yöneteceği ve yönlendireceği bir uysal başlı tebaayı oluşturma amacından ileri geldiğini (s. 115-116),²⁰ bu durumun farkında olan üst tabakanın bunun devamı için elinden geleni yaptığını belirtmektedir.

Ülgener, insan zihniyetinin oluşmasındaki en önemli faktörün, maneviyat ve din olduğunu belirtmektedir²¹. Özellikle iktisadın tarihi incelemesinde bu tespitin daha kolay yapılacağını, çok da eskilere gitmeden zamanımızda bile halkın kullandığı sözcüklerde, bunun kolayca görüleceğini, ancak bu sözcüklerin kökenine inildiğinde durumun daha da netleştirileceğini söylemiştir (s. 7-8). Bununla birlikte Orta çağ insanının şekillenmesinde dönemin toplumsal dinamiklerinin ve beklentilerinin de etkili olduğunu belirten Ülgener, bu düsturda Orta çağ cemiyetlerinin de insan-ı kamilin inşa edilmesine yönelik bir gaye taşıdığını belirterek hem Orta çağ insanına hem de dönemin cemaatlerinin özelliklerine aynı perspektiften bakarak yorum yapmıştır. Ülgener, Orta çağ cemiyetlerinin ve bireylerinin ortak düşünce yapısından bahsederken; gelecek kaygısının olmaması, ihtiyaçların çeşitlilik göstermemesi, üretim hayatında sınırlı basit üretim tekniği, kısa vadeli düşünüp şükreden bir portre çizmektedir (s. 80). Sadece kendine yetecek kadar kazanmak, temel ihtiyaçlarını giderip Allaha kulluk edecek kadar mal ve servet edinmenin makbul olduğunu,²² bunun tersine fazladan mal ve servet kazanmanın hastalıklı ve sapık bir ruhun yansımaları olduğunu (s. 84), çok üretip dünya zevklerinin peşinden koşturarak istismarcı bir duruma düşmektense kendisine ve çevresine yetecek kadar çalışıp kazanmanın yeğlendiğini belirtmektedir (s. 93). Dönemin kazanç türünün de bu bakış açısıyla şekillendiğine vurgu yapan Ülgener, el işçiliğinde kazanç sınırlı olduğu için zanaat sahibi kişi aza kanaat ederek, sabra ve tevekküle razı gelmekte, bu özelliği ile el işçiliğinin terbiye edici ve nefis köreltici bir özelliğe sahip olduğunu, böylelikle, bir sanata sahip olan kişinin zengin olarak bilindiğini ve dahi "kişinin sanatının hazinesi" olduğuna, tarife uygun sanat sahibinin geliri az ama kendi ellerinde olduğu için batma riskinin de olmadığından bahsetmektedir (s. 96).

Ülgener Orta çağ ahlakında, sınıf farklılıklarının toplumdaki bireylerin zihinlerinde oluşturdukları uzun süreli temayül ve alışkanlıklara ilişkin *temel kıymetler* vurgusu yapmıştır.²³ Temel kıymetlerin ahlak dogmaları olmadan önce de var olduğunu vurgulamaktadır (s. 59). Toplum ahlakında sınıflar arası farklılıklara dikkat çeken Ülgener, insanların üst tabakada olma meyiline vurgu yapmaktadır. Kişi eğer üst tabakada değilse yanaşma veya yaranma davranışlar ile göze girmeye, makam ve benzeri pozisyonlar elde etmeye çalıştığını (s. 207), bazı durumlarda ise zahmetsizce zengin olma hevesinin ve kişide

²⁰ Bu kısım 'İtaatkâr' olarak kodlanmıştır

²¹ Bu kısım 'İnanç ve zihniyet' olarak kodlanmıştır

²² Bu kısım 'Kanaatkâr' olarak kodlanmıştır

²³ Bu kısım 'Temel kıymetler' olarak kodlanmıştır

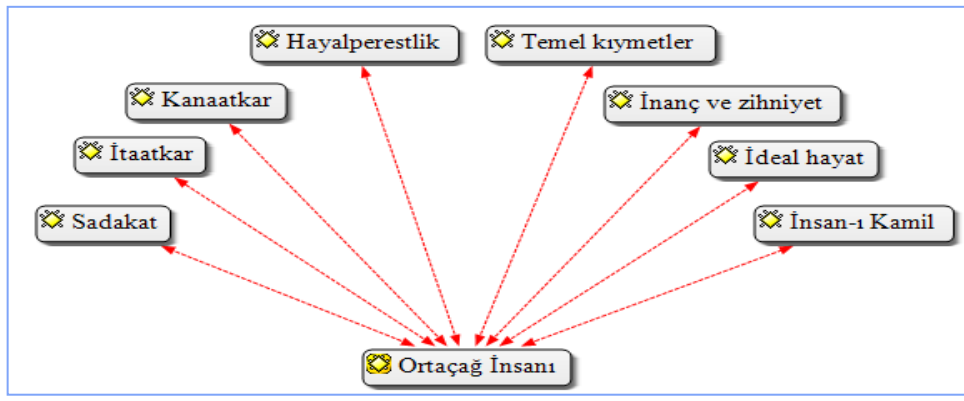




Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

aç kalan zenginleşme duygusunun ağır gelerek kişiyi hayali ve hileli kazançlara, definecilik, simya, sihir, üfürükçülük gibi hayalperest ve rasyonel olmayan fiillere yönlendirdiğini söylemektedir (209-210).²⁴ İslami açıdan iktisadi faaliyetlere ve kazançlara olağan bakılmasına rağmen, konu büyük zirai girişimlere gelince bazı din adamlarının, kişiyi maneviyattan ve ibadetten uzaklaştırdığını düşündüklerinden bu duruma pek olumlu bakmadıklarını belirtmektedir (s. 91).

Ülgener, Orta çağda sanat öğrenmenin ve meslek edinmenin sanıldığı gibi yetenek, akıl ve teknikle olmadığını bu işin pirine, ustasına yıllarca hizmet edip ancak onun güvenini kazanarak elde edileceğini belirtmektedir (s. 113)²⁵.



Şekil 4. Orta Çağ İnsanı Kodları

Orta çağ insanı ana temasına ait bileşenler bir arada değerlendirilip deşifre edildiğinde (Şekil 4); *hayalperestlik* ile *insan-ı kamil*'in özellikleri bakımından çatıştığı, *sadakat*, *itaatkar* ve *kanaatin*, *kamili insanı* oluşturan bileşenler olduğu, *insan-ı kamil* olmanın aslında *ideal hayata* ulaşmada bir yol olduğu ve bu kavramların birlikte hareket ettiği, *hayalperestliğin* kaynağında *temel kıymetlerin* olduğu, *temel kıymetlerin*, *inanç ve zihniyeti* kapsadığı, tüm kodların bir arada etkileşimi ile *Orta çağ insanının* hayat görüşünün şekillendiği görülmüştür.

3.4. Orta Çağ İktisadı

İÇAZD'da tespit edilen bir diğer ana tema ise Orta çağ İktisadıdır. Ülgener, liberal özellikli Orta çağ geleneğinin İslamiyet'in doğuşu ile yükselmeye geçtiğini şöyle ifade etmektedir "...En başta liberal-fertçi temayüller taşıyan ilk safha İslamliğin yayılma asırlarına ve özellikle Şark ticaretinin bütün ihtişamı ile geliştiği yüzyıllara kuvvetle damgasını vurmuştur". Ülgener ilk İslam dönemindeki fertçi ve liberal anlayışın ikinci döneminde bu özden uzaklaşp Orta çağın tipik görünümüne büründüğünü, hatta "...Bir vakitler peygamber san'atı diye övülen ve el üstünde tutulan ticaret bu üstünlüğü şimdi diğerlerine ve hele ziraate terk edecektir..." (s. 173) demek suretiyle peygamber mesleğinin terk edilmesine hızla çöküşe giden duruma dikkati

²⁴ Bu kısım '*Hayalperestlik*' olarak kodlanmıştır

²⁵ Bu kısım '*Sadakat*' olarak kodlanmıştır.





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

çekmiştir. İslam'ın ikinci dönemi şeklinde tarif edeceğimiz bu buhranlı dönemde zamanla kapitalizme giden ilk Orta çağ belirtilerinin, Batıda basma kalıpların yıkılması ile özünde yolculuk yaptığını lakin Türk-İslam medeniyetlerinde çeşitli nedenlerle çıkış bulamadığını yeniliklerin süreklilik kazanamadığını söylemektedir. Muhasebeleştirme hesap tutma, gibi iktisadi yazılı kaynakların en fazla aylık bazda nadiren de ekip biçmeden dolayı yıllık bazda yapıldığını, benzer şekilde esnafın da defter tutma alışkanlığının olmadığını, bu nedenle geleceğe yönelik planların yapıp organizasyonlara gidilmesinin kısıtlı olduğunu, kılı kırk yarıp hesabı ayrıntılı incelemenin, Orta çağ ahlakında olumlu karşılanmadığını belirtmektedir (s. 267).²⁶

Ülgener, Orta çağ iktisat ahlakında, meslek içinde yükselmenin o alanda en iyiyi yapmaya bağlı olduğunu, zira yapılan meslek ve sanatın o alanda yüz akı olmayı gerektirdiğini belirtmektedir (s. 103). Ancak meslekte bilgi ve becerinin silsile yolu ile aktarıldığını ve bunun başka türlü öğrenilmesinin de mümkün olmadığını, sanatın esrarının ustada gizli olduğunu (s. 112),²⁷ işin sırrının okuma veya yazma ile öğrenilmediğini ancak üstadın göstermesi ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Bu durum Orta çağ iktisadında teorinin geri plana atıldığını ve ustalığın kuşaktan kuşağa aktarılması ile var olacağını göstermektedir (s. 115). Ülgener, Fütüvvetnâmelerdeki şu deyişi "*Okumakla yazmakla olmaz ta ustadan görmeyince!*"²⁸ Nitekim Ülgener bu durumu; "...*şahsi irade ve zekanın derin bir mutavaat ve teslimiyet ruhu önünde ne kadar geriye atılmış olduğunu gösteriyor...*" bu duruma örnek göstermiştir. Ülgener bu dönemin ürünlerine, sanat gözüyle bakıldığını ve zanaat ile ortak bir potada buluşup özüne kavuştuğunu belirterek üretimin az sayıda ancak en iyisinin ve en kalitelisinin üretildiğini, rekabetin miktara değil kalite üstünlüğüne dayalı olduğunu, onun için ürünlerin kendi içinde bir ihtişam barındırdığını söylemektedir (s. 104).²⁹ Bir işin sanatsal olarak icrasının geniş bir zamana yayılım göstermesi, ürünün hem yerine oturmuş olacağını hem de kalitesinin artacağını gösterdiğini (s. 105) Orta çağ esnaflığında ürünün mübadele değerinden çok kullanım ve fonksiyon değerinin daha önemli olduğunu belirtmektedir (s.106).

Dönemin ticari teşkilatlarından bahseden Ülgener, Ahiliğin temellerinde bulunan fütüvvetin kelime manası ile nefisten uzak durmak ve kişisel hazlardan feragat etme olduğunu,³⁰ Orta çağ manevi dünyasının, insan-ı kamili (özünde tuttuğunu koparan) sahip olduğu kudretten ve mücadele gücünden sıyrarak en başlarda mert ve bahadırılıktan, hamaset dönemi (dini tasavvufi) sonrası anlam değiştirip iç huzurunu arayan ve kendi içine çekilmiş, olup biteni pek umursamayan anlamların yüklendiğini söyler (s. 72-73).³¹ Ülgener, özellikle

²⁶ Bu kısım '*Plansızlık*' olarak kodlanmıştır.

²⁷ Bu kısım '*Meslek sırrı*' olarak kodlanmıştır.

²⁸ "*Fütüvvetnâme*", No.900. zikredilen Kütüphane. Akt. Ülgener 2014. s. 115

²⁹ Bu kısım '*Mükemmeliyetçilik*' olarak kodlanmıştır.

³⁰ Bu kısım '*Ahilik ve Fütüvvet*' olarak kodlanmıştır.

³¹ Bu kısım '*Fütüvvetin değişmesi*' olarak kodlanmıştır.





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

12. ve 13. yüzyılda diğer toplumsal yapılarda olduğu gibi ticaret ile uğraşan veya esnaflık yapan ahalinin dış sarsıntılara karşı daha güçlü olması için dini vecibeler çerçevesinde bir araya gelip tarikat tarzı içe kapanmalarla "Ahilik" gibi yapıları oluşturduğunu (s. 65), dönemin esnaf toplulukları ile tarikatlar bir arada olduğu için bu yapılar kültürel anlamda iç içe geçmiş ve bütünleşmiş olduğunu söylemektedir (s. 83).³² Esnaf birliklerinin kendini savunma gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkmış olabileceğini, siyasi çalkantıların olmadığı dönemlerde ise bu toplulukların rekabete karşı durma sebebiyle varlıklarını sürdürmüş olabileceğini (s. 66), ancak Ahiliğin özellikle sosyal oluşumu, misafirperverliği, yabancıya gösterilen ilgi ve alaka gibi özelliklerinin bazı durumlarda iktisadi yönünü bastırduğunu (s. 67), ayrıca Ahilik fonksiyonları içerisinde savunma ve devleti koruma gibi kolluk kuvveti özelliklerinin de olduğunu vurgulamaktadır (s. 68). Ahiliğin ticari yapısında el işçiliği ve sadelik ön plandadır. Fütüvvetlerde de belirtildiği üzere her ahinin bir iş tutması şarttır ve hatta bu ahiliğin bir gereğidir (s. 96). Bir esnafın çok çalışması veya çok üretmesi diğer bir esnafın hakkının gasp edileceği şeklinde yorumlandığı için rekabet, aç gözlülük olarak nitelendirilirdi (s. 99). Ülgener'e göre dönemin lonca ahlakı, kazanma hırsını engelleyen ve iyilik kapısını açan bir mahiyettedir. İşler bu düsturda yavaş ve itidalli yürütülürdü. Daha çok nasip ve kısmet olguları ön planda tutulurdu (s. 97). Birikim, yeniden üretim veya katma değer oluşturmak için değil, siyasi bir zorlukta veya dar bir zamanda can simidi olsun diye yapılmaktaydı (s. 234).³³

Ülgener, Orta çağ İslam dünyasındaki iktisadi hayatta mevcut olan tutuculuk ve gelenekçilik anlayışının, aynı dönemde batı dünyasında belki de daha fazla yaşanıldığından bahsetmektedir (s. 121). Toplum tabaka olarak *ümera*, *ulema* ve *fukara* olarak ayrışır. Eken biçen çiftçiler ve emekçiler *fukara* grubundaydı. Ticaret erbapları ise *ulema* ve *ümera* kısmından sayılıyordu. İşini sorunsuzca halletmek için *ümera* veya *ulema* sınıfında olmak avantaj sağlıyordu. Ticaret bu iki sınıftan bir türlü sıyrılamamıştır.³⁴ Ülgener, Batıda beliren ticaret veya tacir sınıfının gerektiğinde devlet karşısında ya da kilise karşısında mücadelede bulunduğunu ancak bizde *ümera* ve *ulema* sınıfının bir türlü aşılamadığını söylemektedir (s. 260). Bu aşılmaz duvar eşliğinde yeniliğin körelendiğini ve şahsi irade ile zekanın geri plana atıldığını (s. 115), yeniliğe kapalı bir iç pazarın oluştuğunu, özellikle esnaflık işine dışardan girmiş olanların esnaflığı dar kalıplara sıkıştırdığını, bu ahval altında iç ve dış gelişmeler ile yeniliğe ayak uyduramayan sermayedar sınıfın yok oluşa sürüklendiğini belirtmektedir (s. 195). Ülgener, zamanla iktisadi terimlerin anlam değiştirmesinden de bahsederken tüccarlık kelimesine vurgu yapmaktadır. Tüccar kelimesinin bazen seyyar satıcı bazen de büyük şehirler arası ve ulus ötesi etkinliklerde kendini gösteren varlıklara bürünerek anlam değiştirdiğini, zamanla etkinlikleri azalarak değişime uğradıklarını, büyük tüccarların ekseriyette büyük pazar yerlerinde varlık gösterdiğini (s. 31), ileriki dönemde ise şekil

³² Bu kısım 'Etkileşim' olarak kodlanmıştır.

³³ Bu kısım 'Antikapitalizm' olarak kodlanmıştır.

³⁴ Bu kısım 'Statüko etkisi' olarak kodlanmıştır.

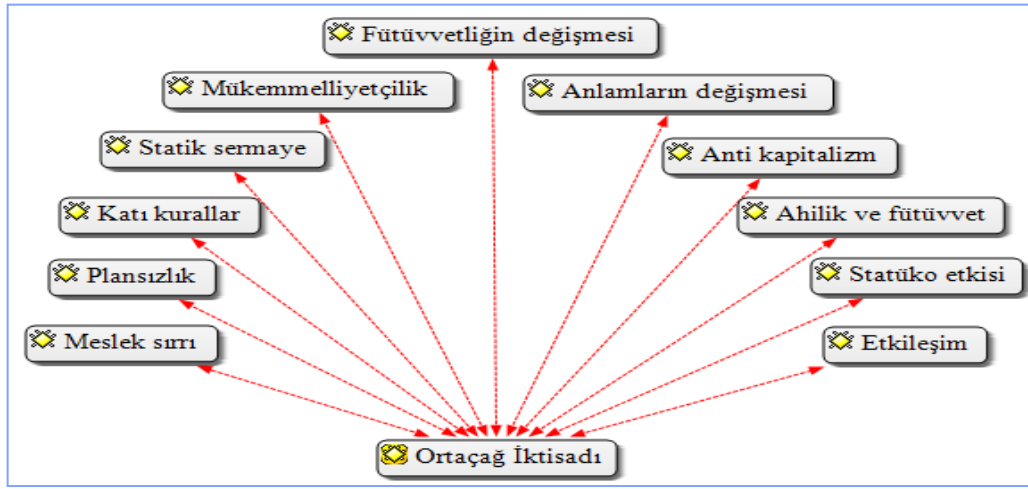




Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

değiştirerek algılarda maceraperest, yeni yerler görmek, bir anda servetlere kavuşmak, vurgun ve hatta baskın hayali ile zenginleşme şeklinde algılandıklarını belirtmiştir (s. 63).³⁵ Ülgener'e göre, bu anlam kayması açıkladıkları kavramların karşılıklarının değişmesinden kaynaklanmaktadır (s. 173).

Ülgener'e göre Orta çağ iş hayatında meslekler arası emek hareketliliği olmamaktadır.³⁶ Statik sermaye Orta çağın tipik sermaye görünümüdür. İlk defa İtalya'da ortaya çıkan müteşebbis ruhu, eldeki durağan sermayeyi mobilize edip üretime ve ticarete koşmak suretiyle gelişmeye başlamış ancak bizde çözülme döneminde sermayenin hareketliliği oluşmadan yavaşlayarak Orta çağ durgun sermayesinin tipik haline bürünmektedir (s. 237). Orta çağ toplumsal düzenindeki sınıfsal ayrımlar iktisat alanında da kendini göstermiştir. Ülgener, sınıf ayrılığının dışardan esnaflığa girişte de kendini gösterdiğini, belki üst sınıf için değil ama alt ve yan sınıflardan girişlere kapalı olduğunu (s. 101), üretimde otoritenin katı kuralları ile hiyerarşinin kendisini gösterdiğini söylemektedir (s. 109).³⁷



Şekil 5. Orta çağ İktisadı Kodları

Orta çağ iktisadını oluşturan bileşenler bir arada değerlendirildiğinde (Şekil 5); *meslek sırrı*, *plansızlık*, *statik sermaye* ve *katı kuralların*, *Ahilik ve fütüvvet* ile ilişkili olduğu, *fütüvvetliğin değişmesi* ile *anlamların değişmesi* arasında bir birlikteliğin olduğu, *statüko etkisinin anti kapitalizmi* doğurduğunu ve *anti kapitalizm* ile *statik sermayenin* aynı kaynaktan beslendiği, *mükemmeliyetçiliğin*, *meslek sırrından* kaynaklandığı, *meslek sırrının*, *katı kuralları* getirdiği görülmüştür. Kodların bir arada etkileşim ile Orta çağ iktisadının tipik yapısını meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

³⁵ Bu kısım 'Anlamların Değişmesi' olarak kodlanmıştır.

³⁶ Bu kısım 'Statik sermaye' olarak kodlanmıştır.

³⁷ Bu kısım 'Katı kurallar' olarak kodlanmıştır.





3.5. Orta Çağ Ahlakı

Çalışmadaki bir diğer ana tema *Orta Çağ Ahlakı*'dır. Toplumun ahlaksal görünümünün *iktisat-dışı* görünümünden pek de farklı olmadığını vurgulayan Ülgener, Orta çağ ahlakında toplumun tüm dinamiklerini sarmalayan durağan bir yapıyı "...*Madde alemine karşı ferdi vicdanında daima geniş mesafeleri şart koşan, kendi içine kapalı, sakin, kanaatkâr bir yaşayış tarzı! Hakikaten dini, hamasi, bedii (bir kelime ile: "iktisat-dışı") kıymetlere bağlanmak ihtiyacı, fertle maddi eşya arasında kolay aşılmayan ve aşılması da caiz olmayan bir temas boşluğunu şart koşacaktı. Orta çağ ahlakını, bu manada olmak üzere, mesafe (distance) şuuru diye hülâsa etmek yanlış olmayacaktır sanırız.*" (s. 77) sözleri ile açıklamaktadır. Ülgener Orta çağ ahlakı tanımlamasında, kişi ile dünyevi varlıklar arasında zorunlu bir mesafe olması gerektiği, uyumlu ve uysal bir hayat şekli ile maneviyatın ön planda tutulduğunu, Orta çağ ahlakının kişinin gerçeklik algısında kendini gösterdiğini, hakikatin maneviyat olduğunu özümseyen insanın pek tabii dünyanın maddi yapısı ile ilgilenmeyeceğini, bu nedenle geleceği düşünmeden asıl hedefe yani *maneviyata* yöneleceğini söylemektedir (s. 80).

Ülgener Orta çağ toplum ahlakında sık sık imtiyazlı sınıflardan, sınıf ayrılıklarından ve insanların kendisini üst sınıflara mensup gösterme çabalarına değinmektedir.³⁸ Üst tabaka (*ümera ve ulema*) 'ağalık ve efendilik' tir.³⁹ Ağalık, asırlardır kökleşmiş bir rahatlık içinde, altına ve gösterişe düşkün siyasi gücü elde tutan, saltanat süren, nam ve nişan konusunda başkaları ile yarışma özelliği sergileyendir (s. 61). Ağalık ve efendiliğin bu mal ve mülk sevdasının ahlak doktrininde olağan karşılandığı (s. 127), alt tabakada ise kanaat, tevekkül ve itidal eşliğinde en katı sınırlara hapsedilerek itidal görümlü yapının muhafaza edildiğini belirtmektedir (s. 128). Ülgener bu durumun çözülme sürecinde bariz toplumsal tabakalar şeklinde görüldüğünü söylemektedir (s. 255).

Ülgener'e göre iktidarı elinde bulunduran yönetim tabakası (*ümera*) ve çevresinin, kendi payına düşen toplumsal kazanımları elde tutmak için fazla çaba sarf etmesine gerek yoktu. Çünkü üst yönetici sınıfın bu ihtişamı ve bolluğu elzem ve gerekli görülüyordu.⁴⁰ Bu durumun haklılığının din ve tasavvufta aranıldığını (s. 128), İslam dininde olmamasına rağmen din ve tasavvuf konusunda çeşitli içtihatlar geliştirilerek bazı sınıf üyelerine ayrımcılık yapıldığı, böylece üst sınıfların hem maddi hem de manevi yönden konumlarını koruduğunu vurgulamaktadır (s. 130). Üst sınıfın bu haklarının dini sınırlamaların dışına çıkarak oluşmasının düşündürücü olduğu, bu ahlaksal yapının muhafazakâr görüldüğünü ve katı kurallar ile sınıf hareketliliğinin engellendiği hatta üst tabaka, sahip olduğu gücü ve imtiyazı diğer tabakalara (aşağı tabaka) kaptırmamak için ferman, emirname gibi yaptırım araçlarına başvurduğunu belirtmektedir (s. 135).⁴¹

³⁸ Bu kısım '*Sınıf üyeliği*' olarak kodlanmıştır.

³⁹ Bu kısım '*Ağalık efendilik*' olarak kodlanmıştır.

⁴⁰ Bu kısım '*İmtiyazlı sınıflar*' olarak kodlanmıştır.

⁴¹ Bu kısım '*Statükonun korunması*' olarak kodlanmıştır.





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Ülgener ekonomiyi sırtlayan kısım olarak bilinen esnafılıkta gelenekçilik, ağalık ve efendilik şuurunun var olduğunu, eğer rutinin dışına çıkılacak bir teknik uygulanacaksa onun meşruluğunun pir veya ustanın kabul etmesi ile mümkün olacağını, aksi durumda uğursuzluk olacağını, bunun sanat hayatında pirin veya ustanın sözünden çıkma anlamına geldiğini belirtmektedir (s. 109). Orta çağ ahlakının tipik görünümü olan kapalıktan dolayı ustadan ve babadan kalan tekniklerin değiştirilmediğini, tekniklere duyulan sıkı bağlılığın, yeniliğin oluşmasını engellediğini söylemektedir (s. 108).⁴² Uzun yıllar boyunca perçinlenmiş iktisadi faaliyetlerin çıraklık ve kalfalık ile aynı potada yoğrulduğunu, üretim yönteminin hep aynı kaldığını, mevcut şartların bundan dolayı gelenekçiliği korumuş olabileceğini belirtmektedir (s. 221).

Ülgener, esnafın üretmek suretiyle belirli bir miktarda elinde birikim tuttuğunu, daha fazla biriktirmenin zaten esnafılık zihniyetine ters düştüğünü söylemektedir. Orta çağda teşebbüse ve hareketliliğe bağlı bir servet yapılanmasının olmadığı halde bazı kesimlerde hatırı sayılır servetlerin oluşmasını ve birikmesi konusunda; servetin yoktan var edilmediğini sadece el değiştirmek suretiyle bir yerden başka yere geçtiğini, çoğunlukla siyasi gücü elinde bulunduranlar ile yüksek payeli devlet memurlarının elinde biriktiğini belirtmektedir (s. 229).⁴³ Orta çağ mantığında paranın iktisadi getiri veya benzeri teşebbüsler için toplanıp harcanmadığını vurgulayan yazar, paranın veya servetin biriktirilmesinin siyasi maksatlarla ve nüfuz edinmek için harcanmak üzere yapıldığını (s. 234) Orta çağ zengininin cimri olduğunu ve servet ile cimriliğin bir arada zikredilmesi gerektiğini ve edinilen servetin biriktirmeye dayalı olduğunu belirtmektedir (s. 243). Altın ve gümüş gibi zenginleşme araçları bir iktisadi varlığı elde etmede değişim aracı olarak değil izzet ve mevkiinin elde edilmesi, yükseltilmesi ve korunması için elde tutulduğunu, devletin büyüklüğü ve kudreti de hazinesindeki altın ve gümüşün miktarı ile ölçüldüğünü kısaca siyasette ve devlet yönetiminde altın ve zenginliğin elde tutulan maddi güç ile orantılı olduğunu belirtmektedir (s. 156).⁴⁴

Ülgener'e göre alt tabaka ile üst tabaka arasında kıymet muvazenesi ve dünya görüşleri açısından bazı farklılıklar vardır ancak bu tümüyle ayrıştıklarını göstermemektedir. Daha çok üst tabakada kendini gösteren altına, paraya sahip olma ve gücü elde etme hırsı, kendiliğinden sınırları aşarak alt tabakalara da sirayet ederek, zihniyet dünyalarını etkileyip değiştirmiştir. Bu durum üst tabakadaki ululuk ve nesep bağlılığını muhafaza etme ve güçlendirme, alt tabakada ise o makamlara ulaşmak için, içten içe beslenen zihniyete güç katmaktadır (s. 135).⁴⁵

⁴² Bu kısım 'Geleneksel' olarak kodlanmıştır.

⁴³ Bu kısım 'Biriktirme' olarak kodlanmıştır.

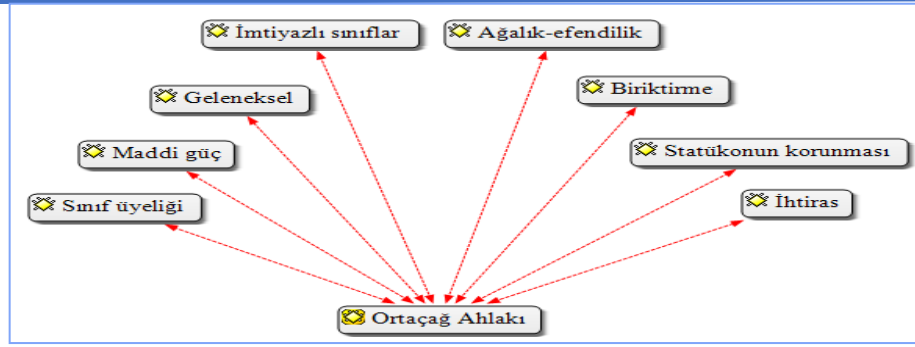
⁴⁴ Bu kısım 'Maddi güç' olarak kodlanmıştır.

⁴⁵ Bu kısım 'İhtiras' olarak kodlanmıştır.





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER



Şekil 6. Orta çağ Ahlakı Kodları

Orta çağ ahlakı temasındaki bileşenler etkileşimleri bakımından deşifre edildiğinde (Şekil 6); *Statükonun korunmasında*, *sınıf üyeliğinin*, *imtiyazlı sınıfların* ve *gelenekselliğinin* rol aldığı, *imtiyazlı sınıfları* ile *statükonun korunması* arasında yakın bir birlikteliğin olduğu böylece *statükonun korunmasında* kaynağını *imtiyazlı sınıfların* teşkil ettiği, *para hırsının* ve *biriktirmenin*, *maddi gücü* beslediği, *ağalık ve efendilik* ile *maddi güç* arasında ilişki olduğu, *ağalık ve efendiliğinin*, *sınıf üyeliğinin* bir parçası olduğu, *para hırsının*, *ihtirasın* ve *maddi gücünün* sebebi olduğu görülmüştür. Tüm kodların bir arada etkileşim göstererek *Orta çağ ahlakının* tipik özelliklerini oluşturdukları söylenebilir.

4. Tartışma

Nitel çalışmalar nicel çalışmalara göre bazı farklılıklar içermekte olup, çalışmada ulaşılabilecek teorilerin nesneliliğinin korunması için konuya ilişkin literatür çalışması analiz sonrasına bırakılır (Charmaz, 2006: 6). Bu nedenle bu çalışma yapılırken öncelikle İÇAZD veri analizine tabi tutulmuş kodlar ve ana temalar geliştirilip teoriye şekil verildikten sonra literatür incelemesi yapılmıştır. Buna göre elde edilen temaların literatür karşılıkları aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

Çözülme süreci olarak elde edilen ana temadan kasıt Osmanlı'nın özellikle iktisadi anlamda gerilemesi ve bir zihniyet olarak bunun belirli bir döneme hapsedilmeden kendisini zaman zaman gizleyip bazen de hissedilir şekilde göstermesidir. Çözülme sürecinin günümüz karşılığı ekonomik gerileme, iktisadi buhran, iktisadi dinamiklerdeki gevşeklik, ekonomik kriz vb.'dir. Ekonominin yapısındaki değişkenlerin (enflasyon, deflasyon, ücretler, yatırımlar, finansman, üretim, dağıtım...) olumsuz yönde gelişerek ekonomik istikrarın bozulması (Aktan ve Şen, 2001: 4) ve bozulmaya zemin hazırlaması olarak tanımlayabileceğimiz çözülme, İÇAZD'da 'iktisadi çözülme'ye karşılık gelmektedir. Osmanlı tarihçilerinin ve dönemi inceleyen araştırmacıların tespitlerine yer verdikleri iktisadi gerilemeden farklı olarak Ülgener çözülme, 15 ve 16. yy. da batıdaki coğrafi gelişmeler ve alternatif ticari yollar ile kendisini Osmanlı ve tüm doğu memleketlerinde önceleri yavaş, sonrasında hızlanarak hissettiren ekonomideki kötü gidiş olarak yorumlamaktadır (s. 18).





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Kapitalizmin ruhu olarak elde edilen ana tema, günümüz tanımlamaları ile yorumlanacak olursa; kapitalizm özelliklerinin insan yaşamındaki yansımalarıdır. Kapitalizmin ruhunun ortaya çıkışını Protestan ahlakına bağlayan Weber (2009: 19-22) Protestanlığın özünde inananları kazanabildikleri kadar çok kazanmaya ve daha fazla biriktirmeye yönelttiğini bunun Protestanlıkta daha fazla zengin olma yönünde bir anlayışa yol açtığını savunmuştur. Sombart ise (2005: 9-11) kapitalizm ile Yahudiliği aynı kefedede görmüş olup kapitalizmin oluşmasının Yahudilik dininden ortaya çıktığını belirtmiştir. Yahudilerin fiziki emekten çok zihinsel emek harcayarak girişimci faaliyetlerinin ön plana çıkardığını ve bunun Yahudilerin tarihin her döneminde parasal ilişkileri kullanarak geçimlerini sağlamalarına bağlamıştır. Yahudiliğin dini yapı olarak, Yahudilik ırkını zengin olmaya ve para ile hükümlanlık oluşturmaya yönelttiğini bu durumun ticari faaliyetlerde gizli Yahudilerin etkilerinin oluşmasına neden olduğunu ve kapitalizmin ruhunun böylelikle filizlendiğini vurgulamıştır.

Şark toplumlarında olduğu gibi tarihi süreçte iktisat ve ahlak bir arada hareket etmiş olup, sanayi devrimi ile Batı medeniyetlerinde bu iki olgu birbirinden ayrılarak gelişme göstermiştir. Batıda hedonik ahlakın gelişmesi ile klasik ahlak anlayışında farklılıklar ortaya çıkmış ve birey için iyi olanın benimsenmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Modern İktisatta ahlak doktrininin göz ardı edildiğine dair görüşler vardır (Bulut, 2015: 105, 112). Ülgener İÇAZD'da kapitalizmden bahsederken Garp toplumu ile aynı zamanlarda Şarkta da kapitalizmin filizlendiğini ancak gelişmesinin batı toplumlarındaki gibi içselleştirilmeden söndüğünü söylemektedir (s.32).

Orta çağ ahlakı olarak nitelenen ana tema, Batıda ve şarkta bazı farklılıklar göstermesine rağmen aynı ahlak temellerine dayalı olarak şekillenmiştir. Toprağa dayalı düzen olarak bilinen feodalizmin sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkışı kavimler göçü sonrasında belirginleşmiştir. Tarıma dayalı bir üretim yapısı olan feodalizmde toprak sahipleri asillerdir. Toprağı işleyip artık değer üretenler ise köylülerdir. Sınıfsal farklılığın gözlemlendiği bu yapıda sömüren ve sömürülen ilişkisi ön plandadır. (Aydemir ve Genç, 2011: 229). Avrupa'da hüküm süren Roma imparatorluğunda ortaya çıkan zayıflıklar ile birlikte kavimler göçünün etkisi ile yıkılış süreci başlamış ve merkezi yönetim zayıflamaya başlamış, ağır vergi yükü altında ezilen köylüler, çıkışı gittikçe güçlenen feodal beylerine yakınlaşmakta bulmuştur (Ostorogorsky, 2011: 50-51). Feodalizm 'de kilisenin derebeyleri ilahi düzenin yansıması olarak niteleyip bu oluşumun kökleşmesini sağladığı görülür. Tipik Orta çağ Avrupa'sında nüfuz ve güç sahibi din adamları, asiller (soylular sınıfı), köylüler (en alt ve geniş tabaka) ile geç dönemde burjuvalar (şehir hayatında ticaret ve zanaat erbabı) kendi içinde tabakalı bir yapıyı oluşturuyordu. Osmanlı da ise halk yönetici ve reaya olmak üzere iki ana sınıftan oluşurdu. Yönetici sınıfın başında Sultan vardı. Seyfiye (ordu mensubu) ilmiye, kalemîye ve saray hizmetleri şeklinde ayrıştırdı. Yönetici sınıfın haricindekilere ise reaya denirdi. Reaya içerisinde tüccar ve zanaatkarlardan tarımla uğraşan köylülere kadar geniş bir halk tabanı barınmaktaydı (Akyılmaz, 2004: 4). Ülgener İÇAZD'da, Orta çağ ahlakının dışı karşı oldukça





kapalı, mesafeli ve içe dönük bir yapıda olduğunu, bu yapının oluşumunun zamanla kıymet ve ideal unsurlarının üst üste gelip birikmesi sonucu oluştuğunu belirtmiştir (s. 58).

Orta çağ iktisadı olarak bulunan ana tema, Orta çağ dönemindeki toplumların ve ülkelerin iktisadi yapılarını betimler. Tarımın hâkim olduğu Orta çağ ekonomisinde ürünlerin elde edilmesi ve işlenmesi ile tüketime hazır hale getirilmesi süreçlerinden dolayı, çeşitli sınıflar ve toplumsal tabakalar ortaya çıkmıştır. Orta çağ Avrupası'nda feodal yapılı derebeylikler ve bu derebeyliklerin yönlendirmesi ile şekillenen bir iktisadi yapı mevcuttur. Ayrıca kişilerinde bu dönemde mülki haklar nedeni ile iktisatta söz sahibi olduğu bilinir. Buna rağmen 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ekonomisinde makro politik değişiklikler olmamıştır. Buna sebep, Osmanlı ekonomisinin mimarı olan elitlerin kurmuş oldukları yapının sağlamlığı konusundaki inançlarıdır. 18. yy 'da batılı ülkelerde belirli seviyedeki sermaye sahiplerinin varlığı ve devamı için gerekli düzenleme ve yaklaşımlar yapılırken Osmanlı'da devletin gücünü zayıflatacağı veya devletin kontrolünün dışına çıkılacağı gibi nedenlerden ötürü özel teşebbüslere yönelik kolaylıklara mesafeli durulmuştur. Sermayedarlara yönelik takınılan bu olumsuz durum neticesinde kapitalizm oluşmadan baltalanmıştır. Bu engellemelerden geriye sadece bazı devlet ileri gelenleri kalıyordu. Zaman zaman onlarda servetlerinin müsadere edilmesi ihtimaline karşı çeşitli vakıflarla servetlerini korumaya ve soylarına aktarmaya çalışmışlardır. Osmanlı'da özel sermayenin oluşmasını ve kişilerin zenginleşmesini engelleyen bu uygulamaların 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdürüldüğü görülürken Batıda devlet ile sermayedar birlikte hareket etmiştir (Bulut, 2012: 77, 79).

Orta çağ insanı olarak bulunan ana temadaki insan, zaman ve mekân bakımından günümüz insanlarından farklılıklar içerir. Mekânsal olarak daha dar bir alanda yetinmeyi bilen bir insan profili vardır. Ayrıca zaman açısından da algısal farklılıklar göze çarpar. Orta çağ insanı gelecek kaygısı olmayan yani yarını güvence altına almayı düşünmeyen ve bunu gerekli bulmayan bir anlayışa sahiptir (Dağ, 2021: 122). Ülgener Orta çağ insanını, prekapitalist özellikler taşıyan çözülme devri insanı olarak tanımlamakta tüketime önem vererek her şeyin sonunda yok olacağını düşündüğü için geleceğe yönelik yatırımlara girişmediğini, çözülme devri insanının bu özelliği bizzat tasavvufun alması bile tasavvufun bu duruma zemin hazırladığını, tabakalaşmayı körüklediğini belirtmektedir (Geçgin, 2019: 429). Orta çağ insanlarında orta kesim diyebileceğimiz sınıf, kendi el emeği ile geçinen, az ile yetinmeyi bilen, zanaatı zenginlik olarak addeden, şükürü ve tevekkülü ön planda tutan bir tabakaydı. Ülgener Orta çağ insanından bahsederken dönemin şark kültüründe iki tip insan olduğunu, birinin az ile kanaat eden 'fukara' kesim, diğeri ise çok kazanıp çok tüketmesine rağmen yetinmeyen üst kesim 'ümera ve ulema' olarak sınıflamaktadır (s. 30).



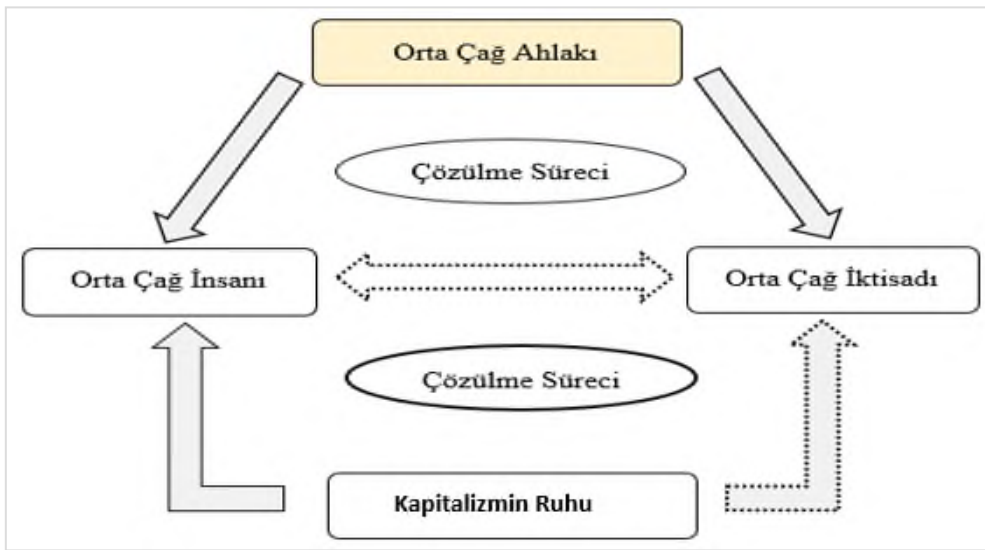


Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

5. Sonuç ve Değerlendirme

İnsan-insan ilişkisini ve maddi dünya ile insan arasındaki bağlantıları açıklayan Ülgener (Dinçaslan, 2021: 21), İÇAZD'da din, zihniyet, ahlak, toplumsal düzen gibi konulardan hareketle iktisadi gelişimin veya gelişmemenin nedenlerini analiz ederek yorumlamaya çalışmıştır. Böylece Weber'in çalışmaları ile başlayan dini zihniyet ile iktisadi anlayışın kavramsal birlikteliğini, İslami anlayış ve yaşayış biçimlerinde yorumlayan Ülgener bu alanda nadide bir çalışma bırakmıştır (Sayar, 1998: 256, 298).

Toplumsal zihniyeti etkileyen üç temel bileşen vardır, bunlar doğa-iklim, kültür ve dindir. Toplumsal düşüncüyü etkileyen bu bileşenler birbirinden bağımsız değildir ama tek başlarına incelenebilecek kadar da etkindirler. Özellikle kültür ve din arasında yüksek düzeyde etkileşim vardır. Zaman zaman kültür ve din özellikleri bakımından iç içe geçip bir bütünlük oluşturarak ayrıştırılması zor bir yapı halini alır. Örneğin Türklerde hâkim olan bozkır ve göçebe yaşamı dürüstlüğü ve merhameti geliştirmiştir. Benzer şekilde çölün sadeliğinde yaşayan bedevilerde de ahlak telakkisi bu yönde evrilmiştir (Açıkgöz, 2005: 94, 95). Bu durumun farkında olan Ülgener, Weber'in ve Sombart'ın iktisat, zihniyet, ahlaki yaşantı ve din ilişkili çalışma tekniğini bilerek kullanmıştır. Bu gerçeklikten hareketle Ülgener'in İÇAZD eserinde *gömülü teori* tekniği ile keşfedici ve somutlaştırıcı çalışma yapılarak, eser içerisinde bazen açıkça ifade edilmiş, bazen de okuyucuyu düşündürerek bulmasını istediği bir dizi kavram ve ifadelere ulaşılmıştır. Bu kavramlardan bazılarının doğrudan tanımı verilmiş ancak kavramlar arasındaki ilişkilerin ve bağlantıların çoğu yerde verilmediği görülmüştür. Bu kavramlara 'Verilerin Toplanması ve Analizi' kısmında etraflıca değinilmiş ve deşifre edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen kavramlar ve bu kavramların birbiri ile olan ilişkileri Şekil 7'de gösterilmiştir.



Şekil 7. İktisadi Çözülmenin Şifreleri





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Araştırmanın “Yöntem” kısmında ayrıntılı şekilde değinildiği üzere; gömülü teoride araştırmacı tarafından oluşturulan kategorilerin özellikleri dikkate alınarak kavramsal karşılıkları yorumlanmaya çalışılır. Ortaya çıkarılan kavramların anlamları bir bütünlük içerisinde değerlendirilip birbiri ile olan ilişkileri deşifre edilir. Kavramsal karşılaştırmalar sonucu gömülü olan teori kendisini hissettirir ve bir bütüne yolculuğu tamamlar (Bulduklu, 2019: 12-13). Bu minvalde çalışma kapsamında elde edilen kavramlar ilişkisel yönde değerlendirmeye alındığında Şekil 7’deki düz çizgiler doğrudan etkileri gösterirken, kesikli çizgiler ise dolaylı etkileri göstermektedir. Okların yönü etkileyenden etkilenene doğrudur. Ortaya çıkarılan teori, şekilde olduğu gibi bir yapı (ev) şeklinde tasarlanmıştır. Eserde işlenen kavramlardan tümevarımsal çıkarımlar yapıldığında çatı kısmında Orta çağ ahlakının olduğu ve çözülme sürecinin tamamını kapsadığı görülmektedir. Yapının temelinde bulunan ‘Kapitalizmin ruhu’ gizli kalmış ancak diğer kavramlar üzerinden çözülme sürecini besleyen anahtar olgu olduğu tespit edilmiştir. Kapitalizmin ruhu Orta çağ insanına direkt, Orta çağ iktisadına ise dolaylı olarak yön vererek iktisadi çözülmeye etki etmektedir.

Şekil 7’deki kavramlar ve ilişkilere İÇAZD’da iktisadi çözülmeyi bir süreç olarak ele alıp incelediği görülmüştür. Orta çağ ahlakını hem Şark kültürü hem de Batı kültürü perspektifinde ele alarak bazı tanımlama ve kıyaslamalar yapmış, aralarındaki benzerliklere ve farklılıklara değinmiş ancak farklılıkların kaynağına inmemiştir. Şark dünyasında Orta çağın ahlak yapısına etki eden dini saikler, toplumsal yapıları ve ahlak argümanlarını açıklayarak, bu kavramların iktisadi çözülmeye etki mekanizmalarını ortaya koymuştur. Şekil 7’de görüldüğü üzere Orta çağ ahlakının, doğrudan *Orta çağ insanını* ve *Orta çağ iktisadını* etkilediği deşifre edilmiştir. Orta çağ ahlakı ile yoğrulan *Orta çağ insanının*, iktisadi faaliyetlerde bu etkilenme ile hareket ettiği ve oluşturmuş olduğu iktisadi dinamiklerinde yine orta çağ insanını etkilediği görülmüştür. Benzer şekilde Orta çağ ahlakının ana çizgilerini belirlediği Orta çağ iktisadı da Orta çağ insanının yaşayışını ve zihniyet yapısını etkilemekte ve bu etki bir sarmal şeklinde devam etmektedir. Ancak yine şekilde görüldüğü üzere *kapitalizmin ruhunun* bu sarmalın dışında olmasına rağmen Orta çağ insanını doğrudan etkilediği görülmüştür. Orta çağ iktisadının şekillenmesinde kendisini hissettirmesine rağmen, Orta çağ ahlakının gölgesinde kaldığı, iktisadi algılarda Orta çağ ahlakının baskın geldiği anlaşılmıştır. Çözülme sürecinin Orta çağ insanı ve Orta çağ ahlakı arasında varlık gösterdiği ancak Orta çağ ahlak değerlerinin kapitalizmin ruhunun baskısı altında iktisadi çözülmeye direnemediği ve Orta çağ iktisadi anlayışındaki baskınlığını kaybetmeye başladığı görülmüştür. Zamanla Orta çağ ahlakını güçlü kılan iktisadi dinamiklerin zayıflamasına rağmen zihniyet açısından ortaçağlaşmaya meyil edilmesi, toplumsal çıkışın ortaçağ değerlerinde aranılmaya çalışılması iktisadi çözülmeyi hızlandırmıştır. Deşifre edilen bir diğer husus ise çözülmeye uğrayan iktisadi yapının aslında toplumsal zihniyetin değişimi sonucu kendisine bir yol arayıp kapitalizmin değerlerine yaklaşmaya çalışırken sürecin sancılı gidişatının Orta çağ değerleri lehine kaymasıdır. Bu nedenle beklenen iktisadi dönüşüm bir türlü gerçekleştirilememiştir.





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Araştırmanın tüm safhaları bir arada değerlendirildiğinde Ülgener'in İÇAZD eserinde iktisadi olgunun gelişip yerleşmesinde zihniyetin temellendirdiği bir sarmalın mevcudiyeti görünür. Zihniyetin tek başına olmasa bile iktisadi olgunun gelişip yerleşmesinde önemli bir anahtar olduğunu ve insanın her dönemde sahip olma duygusunu içinde barındırdığı için ortam şartlarına göre farklı yollar deneyerek bu emeline ulaşmaya çalıştığı anlaşılmıştır. Ülgener'in eserlerini inceleyen Açıkgöz (2005: 100)'de benzer çıkarımlarda bulunarak, zihniyet ile iktisat arasında yakın bir ilişki olduğunu, iktisadi işleyişin usul ve esaslarını zihni yaklaşımların belirlediğini söyler. Elde edilen gelirlerin kıymetli varlıklara dönüştürülerek istiflenmesi, yastık altına konması yani statik şekilde tutulması nasıl bir zihni yaklaşımsa, birikimlerin dolaşıma sokulması, daha fazlanın üretilmesi için kaynaklara harcanması gibi dinamik araçlarla korunması da aynı zihniyet bakış açısından geldiğini belirtmektedir. Tak (2017: 323) ise Ülgener'in toplumsal yapıda hâkim olan zihniyetin dinamiklerini açıklamaya çalışırken bu zihniyetin kökeni olarak üst tabakayı gösterdiğini toplumdaki diğer zihniyet unsurlarını göz ardı ederek aslında analizini haklı çıkarmaya çalıştığını belirtmiştir.

Ülgener İÇAZD'da devlet politikasının ve imparatorluk yaklaşımının, iktisadi zihniyetteki yerinden bahsetmemiştir. Ancak sınıflaşmaya atıfta bulunarak devleti yönetenlerin, ulema ve ümera sınıfının iktisadi faaliyetleri elinde tuttuğunu belirtmiştir. Ülgener eserlerini inceleyen Bulut (2012: 87-88), din adamlarının ve ulema sınıfının devlet üzerinde etkilerinin, Osmanlı ekonomisine yön veren politikalarda da etkili olduğunu, Avrupa'da son dönemlerde ortaya çıkan ve ulus devlet zihniyetine dayalı ekonomik modellerin Osmanlı da imparatorluk zihniyeti şeklinde yansıdığını ve ulus ekonomisine ilişkin gerekli tedbirler alınmadığını, bu durumun bir renklilik ve zenginlik olarak algılandığını söylemektedir.

Ülgener, Weber'in aksine İslam medeniyetlerinde kapitalizmin yükselemeyeceği ve İslamiyet'in iktisadi gelişmeyi engellediği savına karşı çıkmaktadır. Hatta İslam'ın ilk dönemlerinde hareketli bir iktisadi anlayışın olduğunu, zamanla değişen tasavvufi anlayışlarla bu konuda özden uzaklaşıldığını üretim olmadan tüketime olan düşkünlüğün de bu anlayıştan ileri geldiğini iddia etmektedir. Benzer şekilde Koehler (2013: 71) Kapitalizmin doğuşu İtalya'daki hareketlere bağlanabilir ancak, onun öncesindeki hazırlık hareketlerinin ve birikimin kökenini Antik Yunanlarda veya Romalılarda aramanın doğru olmadığını, köken olarak 7. yüzyıldaki İslam ticaretinin payı olduğunu belirtmektedir. Hz. Muhammed tarafından usul ve esasları belirtilen iktisadi yapının özünde ticaret, para kazanmayı ve zenginleşmeyi teşvik ettiğini ve buna ilişkin düzenlemeler yapıldığını belirtmektedir.

Açıkgöz'de (2005: 120) Weber'i eleştirmiş ve İslam'ın pozitif iktisadi engellemeye yönelik içerik ve uygulamaları içinde barındırmadığını, helalinden kazanıp harcamayı düstur edinildiği ancak bu telakkinin anlaşılıp uygulanmadığını söylemiştir. Benzer ifadeler yer veren Uyanık ve Akkaş (2016: 58) esas sıkıntının bir takım dini tasavvuf ileri gelenlerinin





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

yanlış yorumlaması ile madde ile insanlık arasına konan mesafeden ileri geldiğini söylemektedir. Dağ (2021: 125) ise Kapitalizmin Osmanlı'da gelişememe nedenini, yönetenlerin ticaretten uzak durmasına bağlayarak, bunda ticaret ile uğraşıldığı takdirde yönetimin boş kalacağına dair düşüncelerin etkili olduğunu belirtmektedir. Bu görüşlerin aksine Tak (2017: 322) Ülgener'in İslam'ın ilk dönemini işaret ederek asr-ı saadette kapitalizm mantığının olduğunu ve bunun iktisadi gelişim mantığıyla örtüştüğünü belirtmesi aslında kendisine taraf toplaması isteğinden ileri geldiğini söylemektedir. Ülgener'in yapmış olduğu analizin bu yönden eksik olduğunu, sırf kapitalizmin gelişememe nedenini üretimin ve ticaretin olmaması ile tüketime ve şatafata duyulan ilgiden kaynaklandığı gibi menfi şeylere bağlaması ve onca olumlu şeyi göz ardı etmesinin aksak bir analizle sonuçlandığını vurgulamaktadır.

Ülgener'in analizini yaparken özellikle divan edebiyatı kaynaklarından faydalanması, dönemin ahlaki değerlerini daha iyi yansıtacağı düşünülen halk edebiyatından örnekler vermemesi bir eksiklik olarak görülmüştür. Ayrıca dönemin ekonomisinde söz sahibi olduğu bilinen gayri Müslim tebaaya yer verilmemesi bir bütüncül yaklaşımdan uzak olarak yorumlanmıştır. Nitekim Geçkin'e (2019: 436) göre Osmanlı'nın ekonomisinde büyük bir öneme sahip gayri Müslimlerin İslam iktisat analizi yapılırken, analize dahil edilmemesi bir eksikliktir. Melamilik harici İslami tasavvurların kapitalizm özellikleri gösterememe nedenlerini ayrıntılı açıklamayan Ülgener'in analizi bu yönüyle bütünsel bir yaklaşımı ihlal etmektedir. İslami tasavvuf örneklerindeki sınırlılığın tüm İslami kesimin iktisat görüşünü yansıttığının genellemesi yanlış bir yönlendirme değildir. Analizlerde devletin iktisat üzerindeki gücüne değinilmemiştir ve etkilerinden bahsedilmemiştir.

Din algısı, zihniyete yön veren önemli bir etkidir. Zihniyetteki yönelimler toplumsal yapılanmaya etki ettiğinden din zihniyet üzerinden toplumsal değişimleri tetiklemektedir (Pekdemir, 2018: 31). Ancak zihniyeti etkileyen unsurların tam anlamıyla ortaya konulup tartışılması oldukça zordur. Ülgener İÇAZD eserinin başlarında zihniyet analizinin zorluğundan, arkasındaki farklı birikimlerin ve yığılmaların tam anlamıyla ortaya konulmasının pek olası olmadığını, zihniyetin siyasi baskı ve iklimsel etkilerin ışığında şekillendiğini ancak zihniyeti en çok etkileyen ve yoğuran şeyin kişilerin dünya görüşü olduğunu ve bu görüşü şekillendiren en büyük gerçeğin dini faktörler olduğunu belirtmektedir (s. 7). Aslında Ülgener'in bu tespitlerine rağmen zihniyet analizinde sadece dini öğelere ağırlık vermesi analiz sonuçları bakımından soru işaretleri barındırmaktadır. Analizlerinde şehir ekonomisini merkeze koyup dönemin ekonomik faaliyetlerinin çoğunluğunu teşkil eden köylü ve eker-biçer iktisadına pek değinmemesi bir eksiklik olarak görülmüştür.

Gömülü teori kapsamında yapılmış olan bu çalışmada, İÇAZD'da belirtilenlerin yanı sıra iktisadi zihniyetin daha geniş bir perspektiften incelenmesi, gizli kalmış fakat bugünün





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

İktisat anlayışını besleyen olumsuzlukların tespiti açısından önemlidir. Tekerrür eden tarih, kendisini iktisadi olaylarda da göstermektedir. İÇAZD bu haliyle geçmiş bir yönden deşifre edip geleceğe ışık tutabilecek ve yaşadığımız coğrafyada aralıklarla kendini gösteren iktisadi problemlere ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Özkan. 2005. *Toplumsal Zihniyet Olgusu ve İktisadi Gelişme ile İlgisi*. Istanbul Journal of Sociological Studies, (32), 91-123.
- Aktan, Coşkun Can., ve Şen, Hüseyin. 2001. *Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri*. Yeni Türkiye Dergisi, 2(42), 1.
- Birks, Melanie., ve Mills, Jane. 2011. *Grounded Theory: A Practical Guide*. London, England: SAGE
- Bulduklı, Yasin. 2019. *Eleştirel Çalışmalarda Nitel Araştırma Olarak Gömülü Teori*. Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, 1(1), 1-14.
- Bulut, Mehmet. 2012. *Osmanlı Ekonomi Politikasına Yeniden Bir Bakış*. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 62, 63-96.
- Bulut, Mehmet. 2015. *Ahlak ve İktisat*. Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2).
- Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Sage Publications.
- Corbin, Juliet., ve Strauss, Anselm. 2014. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications.
- Çayır, M. Yakut., ve Sarıtaş, M. Tuncay. 2017. *Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Kullanımı: Bir betimsel İçerik Analizi*. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 11(2), 518-544.
- Dağ, Muhammed. 2021. *Sabri F. Ülgener'in "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası" Eseri Hakkında Bir İnceleme*. İctimaiyat (Online), 5(1), 117-128.
- Demirhan, Gökhan. 2015. *Türkiye'de Eğitim Yönetimi Alanında Araştırma Geleneği ve Paradigmaların Gömülü Teori Bağlamında Değerlendirilmesi*. <https://tez.yok.gov.tr/> (erişim 04.12.2021).
- Dinçaslan, Mehmet. 2015. *Türkiye'de Ordoliberalist Bir İktisatçı-Filozof: Alexander Rüstow (1885-1963)*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (46), 201-226.
- Dinçaslan, Mehmet. 2021. *Türk İktisat Düşüncesinde Sabri Ülgener-Ahmed Güner Sayar Çizgisi*. İnsan ve Toplum, 11/4 (1-31). <https://doi.org/10.12658/M0634>
- Güran, Tefvik., Erdem, M. Burhan (Ed.). 2004. *İktisat Tarihi*. Anadolu Üniversitesi <https://books.google.com.tr/> (erişim tarihi 13.12.2021).





Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

- Geçkin, Ercan. 2019. *Sabri F. Ülgener'in İktisat Sosyolojisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme*. Internatioaml Congress on Social Sciences (Fscongress).
- Glaser, Barney G., ve Strauss, Anselm L. 1967. *The Discovery of Grounded Theory*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.
- Günay, Enver. 2020. *Orta Çağ Toplularının İktisadi Uygulamaları ile İktisadi Düşüncelerinin Özellikleri: Orta Çağ'da İslam ve Batı Medeniyeti Karşılaştırması*. Journal of Islamic Research.(1) 72-88.
- Karagöz, Yalçın. 2017. *SPSS ve Amos Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kocabıyık, Oya. Onat. 2016. *Olgubilim ve Gömülü Kuram: Bazı Özellikler Açısından Karşılaştırma*. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 55-66.
- Koehler, Benedikt. 2013. *İslam'da Kapitalizmin Doğuşu*. Çev. Altundal, Uğur., Liberal Düşünce Dergisi (70), 63-72.
- Küçük, Özlem. 2020. *Kapitalizm ve Tüketim Temelinde Yükselen Tüketici Hakları*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(6), 1763-1777.
- Miles, Mathew. B., ve Huberman, A. Michael. 1994. *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.
- Ostorogorsky, G. 2011 *Bizans Devleti Tarihi* çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Baskı, Ankara.
- Özalpman, Deniz. 2010. *Bir Temellendirilmiş Kuram denemesi: Politik Amaçla Marka Seçen Tüketici Yönetimi*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| İstanbul University Faculty of Communication Journal, 1(39), 119-135.
- Pekdemir, Köksal. 2018. *Zihniyet-Din ve Toplumsal Değişim İlişkisi: Ülgener Örneği*. Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi, 4(1), 13-32.
- Sayar, A. Güner. 1998. *Sabri F. Ülgener: Bir İktisatçının Entellektüel Portresi*. Eren Yayıncılık (ISBN 9789757622697)
- Sombart, Werner. 2005. *Kapitalizm ve Yahudiler*, çev. Sabri Gürses, İleri Yayınları, İstanbul.
- Strauss, Anselm., ve Corbin, Juliet. 1998. *Basics of Qualitative Research Techniques*. Sage Publications, Inc (ISBN 9780585383323)
- Sunar, L. 2018. *Sosyal Tabakalaşma-Kavramlar, Kuramlar ve Temel Meseleler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şener, Emine. 2019. *Gömülü Teori Yaklaşımının Yönetim Araştırmalarında Kullanımı*. Nitel Sosyal Bilimler, 1(1), 22-47.
- Tak, Ahmet. 2017. *Sabri F. Ülgener, İktisadi Hayat, Tasavvuf, Geleneksel Dünya ve İslâm'ın Yeni Teolojisi*. FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (10), 299-325.
- Tutar, Cem. 2019. *Burjuvazinin ve Kapitalist Zihniyetin Temelleri*. Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi Etkileşim, (4), 314-319.





Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

- Uyanık, Zeki., ve Akkaş, İbrahim. 2016. "Kenarda" Kalmış "Merkezi" Bir Düşünür Portresi: Sabri Ülgener. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(3), 49-59.
- Ülgener, F. Sabri. 2014. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. Derin Yayınları, 3. baskı. İstanbul
- Weber, Max. 2009. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (çev. Gülistan. Solmaz). Alter Yayıncılık. Ankara
- Yıldırım, Ali., ve Şimşek, Hasan. 2016. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Akademik ve Mesleki Yayın.





Ünsal BAŞAK

Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Phd., National Defence University, Ankara, Türkiye



eposta: unsal1538@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-6845-973X>



RorID: <https://ror.org/010t24d82>

Atıf/Citation: Başak, Ünsal. 2023. Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 120-150. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1179629>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	24.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	31.01.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

YUNANCA KAYNAKLARA GÖRE FİLHELEN TABURU VE PETA MUHAREBESİ

ÖZ

1821 yılında başlayan Yunan İsyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu dönemin zor şartları nedeniyle bastırılmamış, 1822 yılına gelindiğinde isyancılar kendilerine geçici bir hükümet seçecek ve Mora yarımadasında bazı önemli kaleleri alacak kadar güçlenmişti. Bununla birlikte isyancıların en büyük eksiklikleri; mali destek ve düzenli bir ordu için tecrübeli askeri personeldi. İsyanın başlamasıyla birlikte aldıkları klasik eğitim dolayısıyla Antik Yunan hayranı olan Avrupa ülkelerindeki gruplar tarafından dönemin milliyetçilik ve romantizm akımları doğrultusunda isyana açıkça destek ilan edilmişti. Önemli bir bölümü aristokratlar, askerler, bilim adamları ve tüccarlardan oluşan ve Filhelenler olarak adlandırılan bu gruplar, buldukları ülkelerde kamuoyunun Yunanlar lehine döndürülmesinde yoğun çaba harcamış ve büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Bu çalışmada, Avrupalı Filhelen askerlerin 1821-1822 yıllarında isyana katılmak için Yunanistan'a gelmeleri ve burada Batı askeri tarzı ile oluşturdukları "Filhelen Taburu" olarak adlandırılan birliğin faaliyetleri, birliğin kurmayları ile Yunan asiler arasında savaş yöntemlerine yönelik tartışmalar ve dönemin Yunan liderleri arasında modern bir ordu kurulmasına yönelik görüş ayrılıkları, ağırlıklı olarak Yunanca kaynaklar kullanılarak incelenmiştir.

Bu tabur 16 Temmuz 1822 tarihinde gerçekleşen Peta Muharebesi'nde ağır yenilgiye uğrayınca, Yunan İsyanı liderlerinin merkezi bir hükümet ve modern bir ordu kurulması yönündeki fikirleri de hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte Batıların isyana destek için yaptıkları diğer girişimlerle birlikte Peta Savaşı ve Filhelen Taburu, modern Yunan tarih yazımında hak ettiği kadar fazla yer alarak, Yunanistan'da her yıl anılan bir olay haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peta Muharebesi, Filhelen Taburu, Filhelen, Mavrokordatos, Yunan İsyanı.





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

ACCORDING TO GREEK SOURCES THE BATTALION OF PHILHELLENES AND THE WAR OF PETA

ABSTRACT

The Greek Revolution, which started in 1821, could not be suppressed by the Ottoman Empire due to the difficult conditions of the period, and by 1822, the rebels were strong enough to elect a temporary government and take some important castles in the Peloponnese. However, the biggest shortcomings of rebels were financial support and experienced military personnel for a regular army. With the beginning of the rebellion, groups in European countries who were fans of Ancient Greece due to the classical education they received, openly declared support for the rebellion in line with the nationalism and romanticism movements of the period. These groups, which are called the Philhellenes, most of which are composed of aristocrats, soldiers, scientists and merchants, have made great efforts and been largely successful in turning public opinion in favor of the Greeks. In this study, it is aimed to make a general assessment of the European Philhellenes soldiers coming to Greece to participate in the rebellion between 1821-1822 and the activities of the unit called the "Philhellenes Battalion", which they formed with the western military style. At the same time the differences of opinion about modern war and regular army on the Greek rebels and Battalion staff have been examined mainly by using Greek sources.

When this battalion suffered a heavy defeat at the Battle of Peta, which took place on July 16, 1822, the ideas of the leaders of the Greek Revolt to establish a central government and a modern army could not be realized. However, along with other attempts by the Westerners to support the rebellion, the Battle of Peta and the Philhellenes Battalion have become an annual event in modern Greece, occupying more than it deserves in modern Greek historiography.

Keywords: War of Peta, The Battalion of Philhellenes, Philhellenes, Mavrokordatos, Greek Revolution.

Giriş

1789 Fransız İhtilali sonrasında yayılan milliyetçilik fikirlerinin Yunanlara ulaşması ve 18.yüzyıl boyunca gittikçe artan sayıda Yunanın, Batı ile gerek üniversiteler gerekse deniz ticareti yoluyla iletişime geçmesi isyanın düşünsel temelini oluşturmuştu (Papanikos 2022: 20). Ayrıca önce Fransız, sonrasında İngiliz hakimiyetine geçen Adriyatik Denizi'ndeki Yedi Ada, milliyetçilik düşüncesinin Mora yarımadasına ulaşmasında bir köprü işlevi görmüştü. (Durie 1999: 86) Yedi Ada bu köprü işlevinin yanı sıra Mora yarımadasındaki Yunan çeteciler için hem güvenli bir sığınak, hem de Batının askeri desteğinin sağlanabileceği önemli bir bölgeydi.

1821 yılında başlayan Yunan İsyanı¹, bir yandan isyanın ilk yıllarında Mora'da yaşayan Türklere yönelik uygulanan vahşet, diğer yandan ise Osmanlı İmparatorluğu'nun aslında

¹ Yunan tarih yazımında 1821 yılında başlayan ve Yunanistan'ın kurulmasına yol açan çatışma süreci "Bağımsızlık Savaşı" olarak nitelenirken, Türk kaynaklarında yaşanan çatışma süreci "İsyan" olarak





Ünsal BAŞAK

çetelerden oluşan isyancılara yönelik bir türlü kesin başarı sağlayamaması ile dikkat çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun isyanı bastıramamasındaki temel nedenlerden biri, isyancıların adalarla ve Avrupa ile bağlantılarını kesecek bir deniz gücünden yoksun olmasıydı. Ayrıca bu isyan Osmanlı askeri gücünün yetersiz kaldığının açık bir göstergesiydi ve Yeniçerilerin isyancılar karşısındaki başarısızlıkları da ocağın kaldırılmasında önemli rol oynamıştı.

İsyanın başlangıcından itibaren özellikle Alman ve Fransız Filhelenler olarak adlandırılan grup, kamuoyunda isyana sempati duyulması ve destek sağlanması için yoğun çaba harcamışlardı. Özellikle 19.yüzyılda Antik Yunan uygarlığına hayranlık duyan ve bu nedenle Yunanları destekleyen siyasi ve felsefi görüşe verilen isim olan Filhelen tabiri, "Yunan dostu" olarak Türkçeye çevrilebilir. (Babinyotis 2009:1217) 19.yüzyıl Avrupası'nda genç aristokratların Antik Yunanı keşfetmek için bölgeye yaptıkları geziler sonucu yayımladıkları kitaplar zaten Yunan halkına belli bir oranda sempati duyulmasına yol açmıştı. Genellikle dönemin romantizm akımının da etkisiyle isyan eden Yunanlar baskıya karşı direnen Antik ataları ile özdeşleştiriliyordu.

Çalışmada Batılı Filhelenlerin isyana destek olmaya yönelik motivasyonları ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Bu motivasyon; isyanın ilk iki yılında Alman ve Fransız Filhelenlerde bizzat Yunanistan'a gidip savaşmak şeklindeyken, İngiliz Filhelenler isyanın ilk aşamasında daha çok maddi destek sağlamayı ve kamuoyu oluşturmayı tercih etmişlerdir. Bu kapsamda öncelikle 1821-1822 yılları arasında gerçekleşen olaylara odaklanılmıştır. Çalışmada yoğunlukla Yunanca kaynaklar kullanılmıştır.

Batılıların isyancılara destek olmak amacıyla Yunanistan'a gelmeleri ve burada askeri bir birlik oluşturarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmaları çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Filhelen Taburu olarak adlandırılan ve Batılılardan oluşan bu birlik her ne kadar kısa süre varlık göstermiş ve 16 Temmuz 1822 tarihinde yaşanan Peta Muharebesi'nden

nitelenmektedir. Çalışmada bu kapsamda "Yunan İsyanı" tabiri kullanılacaktır. Yunan tarih yazımında isyanın, 25 Mart 1821'de Kalavrita bölgesindeki bir manastırda Patrik Yermanos'un liderliğinde başladığı belirtilmektedir. Halbuki isyanın önderlerinden olan Kolokotronis isyanın 22 Mart 1821'de Patra ve Kalamata şehirlerinde eş zamanlı olarak başladığını belirtirken, Metropolit Yermanos da anılarında belirtilen tarihte Kalavrita'dan uzakta bir köy olan Nezara'da bulunduğunu söylemektedir. Kalavrita bölgesinde isyanın Metropolit Yermanos tarafından başlatıldığına yönelik ilk eser, 1824 yılında Fransız seyyah François Charles H.L. Pouqueville tarafından kaleme alınmıştır. 15 Mart 1838 tarihinde Kral Otto tarafından çıkarılan bir kararnameyle, aynı zamanda dini bir gün olan 25 Mart tarihinin isyanın başlangıç tarihi olarak esas alınacağı bildirilmişti. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Esra Özsüer, **Türkokratia-Avrupa'da Türk İmajı**, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2019, s.259-265





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

sonra dağılmışsa da, söz konusu birliğin yeni kurulmakta olan Yunan devletinin kurumsallaşmasına yönelik etkileri uzun süre devam etmiştir.

Çalışma kapsamında bir yandan Filhelen taburunun faaliyetleri ve Peta Savaşı'na odaklanılırken, diğer yandan Batı tarzı bir ordu ve bu orduyu destekleyecek merkezi bir hükümet kurmak isteyen başta Mavrokordatos olmak üzere Batı taraftarı Yunan isyancılar ile geleneksel vur kaç taktiği ve çete savaşını tercih eden Kolokotronis'in başını çektiği gelenekselci yaklaşımı savunan Yunan isyancılar arasındaki görüş ayrılıkları ve bunun modern Yunan ordusunun kurulma sürecine olan etkilerinin gösterilmesi de amaçlanmıştır.

1. Yunan İsyanını Hazırlayan Gelişmeler ve İsyanın Başlaması

18.yüzyıl Doğu Akdeniz ve Ege'den geçen ticaretin artması ve daha çok sayıda Yunanın yurtdışında yaşamaya başlaması ile özgürlük fikrinin Yunanistan'da geliştiği bir dönem olmuştu. Bu fikrin gelişiminde önemli rol oynayan etkenlerden birisi de 1774 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması idi. Bu anlaşma sayesinde, Rus ticaret gemileri serbestçe Boğazlardan geçebilmiş ve bu da Karadeniz-Akdeniz deniz ticareti rotalarında önemli bir artış sağlamıştı. Bu artıştan en fazla yararlananların başında ise, bölgedeki Yunan armatörler ve ticaret burjuvazisi gelmekteydi. Bu zenginleşmeye paralel olacak şekilde 18. yüzyılın ortalarından 1821 yılına kadar, İzmir merkez olmak üzere zenginleşen Yunanlar sayesinde Yunanca kitap yayımı ve eğitimi o zaman kadar görülmemiş bir düzeye erişmişti. (Ahmet 2014: 238-239)

Bu aydınlanma hareketi kapsamında örneğin 18.yüzyıl sonlarında Ayvalık'ta yetmiş sınıflı, amfili ve kütüphaneli bir okul açılmış, bu okul için yapılan harcamaların çok daha fazlası Bükreş, Yaş ve Sakız'daki benzer okullar için Yunan burjuvazisi tarafından harcanmıştı. (Milas 1994: 43)

Bu kitap basımı, okul kurma ve eğitim hareketleri bir taraftan Yunan aydınlanması denilebilecek bir süreci etkilerken, diğer taraftan Antik Yunanlar ile o dönemin Yunanları arasında önemli bir farkı da ortaya çıkarmıştı. Bu fark kullanılan Yunanca'dan kaynaklanıyordu, 1821 İsyanı'nın arefesinde Yunan aydınlarının bir kısmı basılan kitaplarda ve eğitim faaliyetlerinde halkın konuştuğu dilin yaygınlaşmasını savunurken, bir başka aydın grubu ise Antik Yunanca'ya yakın bir dilin kullanılmasını istiyordu. Aslında her iki gurubunda amacı aynıydı: "Helen ulusu içinde birliği sağlayacak bir dili kökleştirmek" (Milas 1994: 36)

Dil konusunda yaşanan bu tartışmalar bir başka sorunu da gündeme getirmişti. Bu sorun, Helen olarak adlandırılan Antik Yunanlar ile bugünkü Yunanların aynı ulus olup olmadığıdır. Tarihi olarak Hristiyanlığın yayılması ile birlikte pagan bir dönemi ifade eden Helen kavramının kullanımı, özellikle Ortodoks Kilisesi tarafından kınanmıştı. Örneğin





Ünsal BAŞAK

15.yüzyıl gibi ileri bir tarihte Patrik Genadios Skholaris “Ben Helen değil Hristiyanım” demektedir (Milas 1994: 39)

Ne var ki 18.yüzyılın sonundan itibaren özellikle Yunan aydınlar arasında kendilerini eski Helen ulusunun varisi olarak görmek, giderek artan bir eğilim haline gelmişti. Bir anlamda ulus inşası için tarih yeniden şekillendiriliyor, çocuklara Antik Yunan isimleri verilmesi yaygınlaşıyor, dilde Antik Yunanca kelime ve deyimlerin yer alması için bilinçli bir çaba sarf ediliyordu. Bununla birlikte Alman tarihçi Jacob Philip Fallmerayer’in 1836 yılında yayımladığı kitabında “bugünkü Yunanlar Antik dünyanın torunları değildirler” tezine tepki olarak Antik Yunanı 19.yüzyıl Yunanına bağlama çabaları gittikçe hız kazanacaktır. Bu kapsamda K.Paparigopulos’un “Yunan Ulusunun Tarihi” isimli kitabı Yunan resmi tarihçiliğinin temelini oluşturmuştu ve bu görüşe göre Antik Yunan ile bugünün Yunanı arasında kesintisiz 3000 yıllık bir bağ bulunmaktaydı. (Milas 1994: 55)

Bütün bu dil, uluslaşma ve Antik Yunan ile bağ kurma çabaları, bir anlamda Avrupa’daki Aydınlanma Hareketi’nin gecikmeli olsa da doğuya doğru ulaştığının bir işareti olarak ta yorumlanabilir. Bu hareketi besleyecek şekilde Kilisenin itirazlarına rağmen oldukça fazla sayıda eser Batı dillerinden Yunancaya tercüme ediliyor, Batılı düşünceler gelişmekte olan ticaretle birlikte daha fazla Yunanı etkiliyordu. Ayrıca Ruslar, daha 17.yüzyıldan itibaren Yunanlar tarafından kendilerini Osmanlı yönetiminden kurtaracak bir ulus olarak görülüyor, kuzeyden gelen sarı saçlı bir ırkın Yunanlıları bağımsızlığa götüreceğine yönelik halk inancı kiliseler aracılığıyla canlı tutuluyordu (Clogg 1997: 30-31). Bu dönemde Çar Petro’nun resimleri el altından çoğaltılarak bütün Mora’ya dağıtılıyordu (Dakin 1972: 16-17).

Ayrıca isyanın düşünsel önderlerinden biri olarak kabul edilen Velestinli Rigas’ın öğretileri ve şiirleri halk arasında büyük bir hızla yayılıyordu. Fenerli Rum aileleri ile kurduğu yakın ilişki ve bir çok dili konuşabilme yeteneği sayesinde dönemin önemli kültür akımlarını öğrenen Rigas, Fransız İhtilali’nin eşitlik ve özgürlük fikirlerinden etkilenmişti. Osmanlı İmparatorluğu’nda sadece Hristiyanların değil Müslümanların da ezildiğini düşünen Rigas sık sık dönemin yöneticilerine karşı din farkı gözetmeksizin halkı ayaklanmaya çağırılmıştı. (Çete 2017: 119-122) Bu dönemde Avusturya Macaristan İmparatorluğu içinde önemli sayıda Yunan yaşıyordu ve bunlar Rusya ile Fransa yanlısı olarak ikiye bölünmüştü. Rigas tam da bu dönemde Viyana’da bulunmuş, Eflak’taki Fransa temsilcisi ile yakın ilişkiler kurmuş, Viyana’daki Yunan topluluğunun siyasi önderleri ile görüşmeler gerçekleştirmişti. Ayrıca Napolyon’a bir mektup yazarak “Tüm Helenlerin kurtulmaları için” yardım istemişti. (Milas 1994: 92-95) Yunan tarih yazımında genellikle eşitlikçi bir kişi olarak tanımlanırken, Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulacak bir Balkan Federasyonu’nda ana dilin Yunanca olmasını önermesi Rigas’ın milliyetçi düşünceleri açısından dikkat çekiciydi. Bu kapsamda Rigas’ın 1797 yılında yazdığı, padişaha karşı tüm yönetilenlerin ayaklanmasını ve sonrasında Fransa’dakine benzer rejim kurulmasının öngören anayasasında, yeni devletin dili için “tüm





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

yasalar ve emirler Hellenlerin basit dilinde verilmelidir, çünkü bu en kolay anlaşılabilir ve tüm devlet içinde yaşayan ulusların en kolay öğreneceği dildir” ifadeleri yer almaktaydı. (Milas 1994: 106) Fransız ihtilalinden etkilenen Rigas başlayacak ayaklanmanın düşünce temellerini atmış, Tepedelenli Ali Paşa isyanı ise Yunan isyancıların beklediği kaotik ortamı yaratmıştı.

Yanya Valisi olan ve o dönemin en önemli isyanlarından olan Pazvantıoğlu İsyanının bastırılmasında gösterdiği başarı neticesinde üç tuğlu vezirlik verilmiş olan Tepedelenli Ali Paşa, Epir bölgesindeki Yunan ve Arnavut çetelerin imhasında gösterdiği başarıyla dikkatleri üzerine çekmişti. Napolyon Savaşları sırasında bağımsız bir devlet kurmak için Fransızlarla iş birliği faaliyetlerini arttıran Paşa, 2. Mahmut’un merkezi idare kurma girişimlerinin karşısında yer almış ve isyan etmişti. İsyanın bastırılması bölgenin zorlu coğrafi şartları nedeniyle oldukça uzun sürmüştü, bu karışık ortamdan faydalanan Yunan asileri, Osmanlı güçlerinin Yanya bölgesinde olmasından faydalanarak Yunan isyanının ilk döneminde önemli kazanımlar elde etmişti. Dönemin tanığı bazı Yunanlara göre de Tepedelenli ile Yunan asiler birbirine güvenmemelerine rağmen Osmanlı’ya karşı işbirliğinde bulunmuşlardı. (Erman 2021: 341-345)

Ayrıca o dönem İngilizlerin hakimiyetindeki Yedi Ada’da isyanın başlamasında önemli bir rol oynayacaktı. Campo Formio Anlaşması ile Fransız hakimiyetine geçen bu adalarda Fransızlar, Yunan milliyetçiliğine yönelik propaganda yaparak Türklere karşı isyan fikrini sürekli desteklemişti. (Arfoui 2014: 28) 1815 Viyana Kongresi ile adalar İngiliz hakimiyetine geçtiğinde de bölge Mora’dan kaçan Yunanlar için bir sığınak görevi görecekti. Yunan milli marşının yazarı Dionisios Solomos’un ve isyanın askeri liderlerinden Theodoros Kolokotronis’in² bu adalardan olması ve Yunan elitlerin bölgede edindikleri Batılı fikirler, isyanın gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktı. Bunun yanında Yunanistan’ın ilk yöneticisi olacak Ioannis Kapodistrias da 1801-1807 yılları arasında Korfu ve Kefalonya adalarında yöneticilik yapmış, bu süreçte ada halkında Rusya’ya yönelik sempati oluşması ve Yunan milliyetçiliğinin gelişmesi için yoğun uğraş vermişti. (Arfoui 2014: 126) Yunan İsyanı’nın

² Yunan İsyanı’nın önemli liderlerinden olan Mora doğumlu Kolokotronis, isyanda Mavrokordatos’un aksine geleneksel Yunan sistemini savunan ve Batılıların merkezi yönetim anlayışı ile düzenli ordu kurulmasına karşı çıkan bir tutum sergilemiştir. Kolokotronis hem isyan döneminde hem de daha sonra Kapodistrias’ın yöneticiliği döneminde Batı ülkeleri yerine Rusya ile daha yakın ilişkiler kurulmasını savunmuş, Kral Otto döneminde vatana ihanetle yargılanmış, fakat kamuoyu baskısı nedeniyle serbest bırakılmıştır. Kolokotronis’in hayatını ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz.: Dimitris Fotiadis, Kolokotronis, Ekdotis Zaharopoulos, Atina, 1987. Ayrıca Kolokotronis’in Rusya’ya duyduğu bağlılık ve daha sonraki dönemlerde Yunan iç siyasetinde etkin bir rol oynayacak olan Rus yanlısı siyasi hizbin önemli liderlerinden biri olmasının inceleyen bir çalışma için bkz.: Sparti Marangou Drygiannaki, “Orthodoxy and Russian Policy Towards Greece in the 19th Century: The Philorthodox Society Conspiracy 1830-1840”, Balcan Studies, 2000





Ünsal BAŞAK

hazırlanmasında önemli bir rol oynayan Filiki Eteria Cemiyeti de Yedi Ada'da yoğun faaliyet göstermişti. 1814 yılında Odesa'da üç Yunan tüccar tarafından kurulan ve Yunanistan'ın bağımsızlığını hedefleyen bu örgüt, 1818 yılında merkezini İstanbul'a taşımıştı. Yunan İsyanı'nın hazırlanması safhasında çok aktif olan örgüt özellikle doktor, tüccar ve avukat gibi dönemin aydın Yunanlarını bünyesine katarak isyanın fikir önderliğini üstlenmiş, bu kapsamda Korfu Adası'nda cemiyetin başkanlığı teklif edilen Kapodistrias, bu öneriyi kişisel gerekçelerle reddederek yerine Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti'yi önermişti.

Napolyon Savaşları sonrası kaçakçılık gelirlerini kaybeden birçok Yunan Mora'dan Yedi Ada'ya giderek İngiliz hizmetine girmek için uğraşıyordu. İngiliz yetkililer de hizmetlerine aldıkları Yunanları ülkelerinin bir gün özgürlüğe kavuşacağı fikriyle isyana teşvik ediyorlardı. (Dakin 1972: 27-28)

Fransızlar da, Yunanları isyana teşvik konusunda İngilizlerden geri kalmıyordu. 1807 yılında, daha önce İstanbul'da elçilik yapmış Choiseul Gouffier Paris'te "Yunanca Konuşanlar Kulübü"nü kurmuştu. Bu kulübün temel amacı Türklere karşı bir Yunan isyanı başlatmaktı. Kulübe o dönemin ünlü Yunan iş adamları da katılmıştı (Dakin 1972: 29).

İsyan konusunda ilk girişim 22 Şubat 1821 tarihinde Rus Çarı'nın yaveri Aleksandr İpsilanti tarafından Yaş şehrinde gerçekleştirilmiş, fakat bölgede beklediği desteği bulamayan İpsilanti'nin bu girişimi boşa çıkmıştı (Koliopoulos 2008: 37-39). İpsilanti'nin girişiminin boşa çıkmasındaki en önemli faktör Romenlerin Yunanlarla ortak bir isyan konusundaki isteksizlikleriydi. Romenlere göre, kendilerini yönetmek için atanan Fenerli Voyvodalar ile Yunan isyancıları arasında bir fark bulunmamaktaydı.

İsyan asıl olarak 1821 yılı mart ayında Mora Yarımadası'ndaki birkaç noktada aynı anda başlamıştı. Türklerin kendilerini korumak için kalelere çekilmesi ve Osmanlı askeri gücünün Tepedelenli Ali Paşa İsyanı'nı bastırmak için Mora'dan uzakta bulunuşu isyancıların ilk etapta hızlı bir şekilde organize olmalarını ve isyanın Mora'dan diğer adalara ve Kıbrıs'a da yayılmasını sağlamıştı (Balyemez 2021: 220)

2. Filhelenizm

Antik Yunanlar kendilerini Helen olarak adlandırmaktaydı. Bu kavram o dönem için aynı dili konuşan ve aynı dini değerleri paylaşan bir grubu ifade etmekteydi. (Milas 2003:161) Filhelen tabiri ise Antik çağdan itibaren Yunan kültürüne sempati duyan ve bu kültürü sürdürme çabasındaki yabancılar için kullanılmaktaydı. (Özsüer 2016:330-332) Bununla birlikte bu kelime, 18.yüzyıldan itibaren siyasi bir şekil almıştır. Bu kapsamda tabir özellikle Yunan İsyanı süresince ve isyandan sonra Yunanistan'ın bağımsızlığını destekleyenleri niteleyen siyasi bir kullanım şekline bürünmüştür. Bu dönüşümde Avrupa'nın kendi kültürel köklerini Antik Yunan'da araması etkili olmuştur.





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

Birçok Avrupalı için Antik Yunan medeniyeti Avrupa'nın 19.yüzyılda ulaştığı ileri düzeyin temelini oluşturmaktaydı. Bu fikre göre, Rönesans'tan itibaren eski Yunan filozofların düşüncelerinin Batı dillerine tercüme edilmesi, Atina'nın demokrasi ideali ve eski Yunan'ın insana bakış açısı Avrupalı değerlerin temelleriydi (Potter 2004: 184).

Özellikle İngiltere'deki entellektüeller, 19.yüzyıldaki gelişmeleri M.Ö. 5.yüzyılda Atina'da yaşanan olaylarla karşılaştırmayı önemli bir kültürel zenginlik olarak kabul etmekteydiler. Dönemin mantığına göre hem büyük bir deniz gücü hem de demokrasi ile yönetilen Antik Atina'dan, demokratik ve büyük bir deniz gücü olan İngiltere'nin öğreneceği birçok ders vardı. Ayrıca İngiliz aristokratlar için konuşmalarında eski Yunanca bilgilerini göstermek oldukça önemliydi.(Grammatikos 2017: 69) Dönemin aristokrat gençleri için oluşturulan eğitim programlarında mutlaka Antik Yunan tarihi vurgulanıyor ve antik Yunanca Latinceyle birlikte zorunlu ders olarak okutuluyordu. (Önsoy 2005: 71-74)

Filhelenizm konusunda İngiltere'de oluşan güçlü duyguların gerçek hayatta ilk dönem pek bir karşılığı görülmemiştir. O dönemin aristokrat gençleri arasında moda olan haliyle Doğu'yu keşfetmek için çıkılan ve birkaç yıl süren gezilerde Yunanistan önemli bir duraktı. (Cunnigham 1978: 151-152) Buraya gelen Batılı Filhelenler Antik Yunan ile gördükleri toprakları karşılaştırdıklarında çoğu zaman büyük bir hayal kırıklığı yaşıyorlardı. Bekledikleri kahramanlar ülkesi yerine genellikle kıraç ve yıkıntılar halinde bir ülkeyle karşılaşıyorlar, gördükleri Yunanlar ile antik ataları arasında bağ kurmakta zorlanıyorlardı. (Wallace ve Lambropulos 2021:575-577) Bununla birlikte İngiltere'ye döndüklerinde yazdıkları eserler veya siyasi görüşlerinde ise çok daha farklı davranmaktaydılar. Bunun dışında bir de hiç Yunanistan'a gitmeden sadece aldıkları eğitim nedeniyle Filhelen olanlar bulunmaktaydı. Örneğin Londra'daki Yunan Komitesi'nin 85 üyesinden 37'si İngiliz Parlamentosundaydılar ama aralarında Yunanistan'ı gezen kişi sayısı Lord Byron dahil olmak üzere sadece 5 kişiydi. (Cunnigham 1978: 156)

Filhelenizm sadece İngiltere'de etkili olmamış, Almanya ve Fransa'da da ilgi görmüştü. Goethe ve Nietzsche gibi tanınmış Almanların yanı sıra daha 1817 yılında Prusya Kraliyet Bilimler Akademisi, Baron Albert Von Sack'ı Mora ve Anadolu'ya eski Yunanca yazıtları araştırması için göndermişti. Alman şair Wilhelm Müller'in Yunan asiller için yazdığı "Yunanların Şarkıları" adlı şiir kitabı 6 haftada yüzlerce baskı yapmıştı. (Aleku 2021:143) Fransa, özellikle Filhelen konusundaki kitap yayımında başı çekmiş, 1821-1827 yılları arasında Yunan İsyanı'nı öven toplam 128 farklı kitap basılmıştır. (Clair 1972: 53)

Dönemin koşullarına göre, isyan bölgesine oldukça uzak olan ABD'de bile 1821 İsyanı başladıktan çok kısa bir süre sonra Harvard Üniversitesi Yunan Dili Profesörü Edward Everett gibi akademisyenlerin yayımları ile ABD kamuoyunda Yunan İsyanı'na sempati duyguları artmaya başlamıştır (Hacıdimitriou 2015:1).





3. Filhelenler ve Yunan İsyanı

İsyanın ilk dönemlerinde Yunanlar dış desteğe çok fazla ihtiyaç duydukları için, Batılı Filhelenlerin antik Yunan ile 1821 Yunanistan'ı arasında bağ kurma girişimlerini her koşulda desteklemeye çalışıyorlardı. Bu girişimleri gerçekleştirenlerden biri de Petrobey Mavromihali idi. Ailesi Osmanlı yönetimine karşı 1770 yılında ayaklanan Petrobey, gençliği süresince Mora dağlarında topladığı hırsız çeteleriyle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan etmişti. Daha sonra yakalanacağını anlayınca o dönem Fransız hakimiyetinde bulunan Yedi Ada'ya geçerek burada Fransızlardan askeri eğitim almış, bu sırada milliyetçilik fikri ile tanışmıştı. Petrobey Mavromihali 23 Mart 1821 tarihinde Sparta'daki karargahından Batılılara yazdığı mektupta, Batılı milletlerin aydınlanmasında Antik Yunan'a vurgu yaparak Batı ülkelerinin kendilerine silah ve para göndermesinin ahlaki bir borç olduğunu savunuyordu (Clair 1972: 13).

Avrupalı Filhelenler isyana katılmak için genellikle Fransa'dan yola çıkan gemileri tercih ediyorlardı. 1821-1822 yılları arasında Marsilya'dan yola çıkan 8 gemiyle yüzlerce Avrupalı Filhelen Yunanistan'a ulaşmıştı (Clair 1972: 66). Genellikle ülkelerin Yunan İsyanı'na yönelik resmi açıklamalarında tarafsızlık siyaseti görülse de bu dönemde Avrupa kamuoyunda hüküm süren Yunan hayranlığı nedeniyle sınırlarda sıkı kontroller yapılmıyor ve isyana katılmak için Yunanistan'a gitmeye çalışan gönüllüler Fransa sınırlarında görmezden geliniyor ve zorluk çıkarılmıyordu (Clair 1972: 68-69).

Yunan İsyanı'nın ilk iki yılında Filhelenler arasındaki bir görüş ayrılığı da dikkati çekmekteydi. Yukarıda belirtildiği üzere isyana katılmak için yola çıkanlar genelde Fransa üzerinden Yunanistan'a ulaşmaya çalışıyorlardı ve bunların büyük bölümü Fransız, Alman, İtalyan ve Polonyalı idi. Halbuki Filhelenizmin güçlü olduğu İngiltere'de genellikle maddi destek sağlanması ve kamuoyu oluşturulmasına yönelik yayım çabalarına ağırlık verilmişti ve Alman Filhelenlere göre 1821-1822 yılları arasında İngiltere'den bu bölgeye gidenlerin sayısı daha azdı.

İsyanın ilk yılı olan 1821'de Tripoliçe'de yaşananlar Filhelenlerin isyan bölgesine gelme arzusunda önemli bir değişiklik yaratmamıştı. 5-6 Ekim 1821 tarihinde Tripoliçe'da Türklere karşı gerçekleştirilen vahşet Yunan akademisyenler tarafından bile kabul edilmektedir. 5 ay boyunca yaklaşık 50-60 bin Rum tarafından kuşatılan şehir, ani bir baskınla ele geçirilince sadece şehir halkı katledilmemiş, nefretin bir göstergesi olarak müslüman mezarlıkları dahi kazılmış ve çıkarılan cesetler yakılmıştı. Bizzat isyancıların lideri Kolokotronis'in anılarında ve Yunanlılara destek için gelen Avrupalıların anlatılarında Tripoliçe'de Türklere karşı işlenen vahşet açıkça belirtilmektedir. (Örenç 2020:102-104) Şehirde yaşayan yaklaşık 40.000 kişi yaş farkı gözetilmeden katledilmiştir. Bu vahşet bazı Batılı Filhelenlerin tepkisini çekmiş, Yunanistan'a gelen Albay Thomas Gordon gibi ünlü Filhelenlerin bir kısmı isyana destek olmayı bırakarak Yunanistan'ı terk etmişlerdi (Heraclidis 2018: 109). Bununla birlikte Batı kamuoyu olanların haberini aldığı anda kınamada bile bulunulmamış, bunun yerine olayın





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

yüzlerce yıldır Türk boyunduruğu altında yaşayan Yunanların aşırı tepkisi olduğu değerlendirilmiştir (Heraclidis, 2018: 109).

Filhelenlere göre isyan halindeki Yunanistan'da, Müslümanlara karşı işlenen vahşet çok önemli bir unsur değildi, Yunanlar bağımsızlıkları için savaşıyordu ve bu tarz eylemleri kabul edilebilirdi (Heraclidis 2018: 110).

Bununla birlikte 1822 yılı nisan ayında Osmanlı Ordusu'nun Sakız'daki ayaklanmayı bastırma hareketi Avrupa'da Tripoliçe'nin aksine büyük tepki çekmişti. Ünlü Fransız ressamı Delacroix'in bu konuda yaptığı resim özellikle Fransız kamuoyunda Filhelenlere ve Yunan asilere yönelik ilgii daha da arttırmıştı. (Wright 1997:150-152)

Özellikle Fransa, İngiltere ve ABD'de Yunan İsyanı'na duyulan sempati üst düzeydeydi. Örneğin ABD'nin üç eski başkanı Jefferson, Adams ve Madison bu konuda Amerikan toplumunda Yunan İsyanı'na olumlu bir bakış geliştirilmesi için çaba sarf ediyorlardı (Heraclidis 2018: 110).

Batı kamuoyunda gazeteler Yunanların 1821 yılında Türklere karşı birkaç noktada kazandığı küçük zaferleri Antik Yunan'ın savaşları ile kıyaslıyordu. Hidra adasından gelen kadın korsan Bouboulina için Yunan Jean Dark'ı nitelemesi yapılıyor, Atina yakınlarında Türkleri pusuya düşüren Yunan asiler modern Spartalı savaşçılar olarak selamlanıyordu (Clair 1972: 23-24).

İngiltere'de ise, Yunan İsyanı'na kamuoyunda da duyulan hayranlığın artmasında Antik Yunan hayranlığı ve İngiliz entelektüellerin bu konudaki girişimleri önemli rol oynamaktaydı. Ayrıca o dönem-Londra'da etkili bir grup olan Yunan armatörleri ve tüccarları İngiliz halkının dikkatini isyana çekmek için yoğun bir propaganda yürütüyordu. (Galani 2012:246-247) Bu konuda önemli bir örnek İngiliz deniz subayı Edward Blaquiere idi. Blaquiere Napolyon Savaşları'na katılan eski bir asker olarak Yunan İsyanı'na sempati besliyordu. Yazdığı raporlar ve kitaplar gerçeği yansıtmaktan uzak olsa da (Cunnigham 1978: 157) İngiliz üst düzey aristokrasisi arasında Yunan İsyanı'na duyulan sempatinin artmasında önemli rol oynamıştı.

Sadece askerler arasında değil, İngiliz tüccarlar arasında da hem ahlaki sebeplerle hem de Doğu Akdeniz ticaretinden daha fazla pay alınması için Yunan İsyanı'na maddi destek sağlanmasını savunan Filhelenler vardı. Bu tarz tüccar-siyasetçilerden biri de Joseph Hume idi. Aynı zamanda Doğu Hint Şirketi'nde önemli bir yönetici olan Hume, Yunan İsyanı'na yapılacak yatırımlarla ileride Doğu Akdeniz deniz ticaretinden önemli kâr elde edileceğini savunmuştu. Hume'un daha sonra İngiliz Parlamentosuna girmesi Filhelenler için önemli bir başarıydı. Bu tarz üst düzey İngilizlerin katkıları ve Doğu Akdeniz'deki ticaretin kârlılığı ile birleşince İngiliz bankaları için Yunan İsyanı karlı bir yatırım alanı haline gelmişti.





Ünsal BAŞAK

İngiliz Filhelenlerin Yunan İsyanı'na yaptıkları maddi katkıların altında aslında üç temel neden bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, Antik Yunan uygarlığı Avrupa uygarlığının temelidir ve Yunanlara yardım etmek ahlaki bir borçtur şeklinde özetlenebilecek düşüneydi. Ayrıca Yunanlar Hristiyan bir ulustu ve özgür kalmalıydılar. En önemli neden ise bağımsız bir Yunanistan ileride İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin artmasında faydalı olabilir düşüncesi idi (Chatzianniou 2013: 36).

İngiliz Filhelenlerden Amiral Thomas Cochrane yukarıda belirtilen üç görüşü de savunması bakımından bu konuda ilginç bir örnektir. Daha önce Şili, Peru ve Brezilya'da ki özgürlük hareketlerinde bu ülkelerin donanmalarında hizmet eden amiral, Yunan İsyanı başlayınca hizmetlerine yeni kurulmakta olan Yunan donanmasında devam etmişti, Yunan gemilerinde görev almıştı. Fakat amiralin bu isyandaki faaliyetleri sadece Filhelen olmasından değil aynı zamanda Yunan İsyanı'nı kârlı bir iş olarak görmesinden de kaynaklanıyordu. Yunan İsyanı'nı maddi olarak desteklemek için İngiliz bankalarından Yunan geçici hükümetinin istediği 2.5 milyon sterlinlik borcun verilmesi için amiral arabulucu olmuş ve karşılığında bu paradan 150.000 sterlin hesabına aktarılmıştı (Chatziannou 2013: 44).

Dönemin romantizm akımı da Yunan İsyanı'nı haklı bir başkaldırı olarak nitelemeye uygun bir ortam yaratmıştı (Heraclidis 2018: 110). Örneğin İngiliz ünlü şair Byron'un 1824 yılında Yedi Ada'dan bir gemiyle Mesolongi'ye gelişi ve savaş tecrübesi olmamasına rağmen kendi adıyla anılan bir bölük kurması Yunanlar kadar Batılı romantikleri de etkilemiş ve Byron adı etrafında bir efsane doğmasına neden olmuştu.

İngiliz Filhelenler için Yunan İsyanı'nın kârlı bir yatırım olmasının arkasında yatan ana nedenlerden biri de kamuoyunda bu konuda sempati yaratmak için yazılan kitaplardır. Tanınmış İngiliz Filheleni olan deniz subayı Edward Blaquiere'nin o dönem yazdığı kitaplarda Girit'in çok önemli tarım topraklarına sahip olduğu, kıta Yunanistan'ın ise verimli arazileri ile tüm güney Amerika ülkeleri gelirlerinden daha fazlasına sahip olacağı gibi gerçeği yansıtmayan ifadeleri İngiliz bankaları ve tüccarları tarafından önemli bir fırsat olarak algılanıyordu. (Demirhan 2012: 53-54)

İngiliz Filhelenlerin Yunan İsyanı'na katkılarının bir diğer boyutu ise modern bir ülke olması için Yunanistan'da eğitim verilmesi üzerinedir. Bu kapsamda seçilen genç Yunanlar, İngiltere'ye götürülmüş ve bunlardan bir kısmı Yunanistan'a geri döndüğünde modern Yunan eğitim sisteminin oluşturulmasında önemli roller üstlenmişlerdir. (Demirhan 2012:58-59)

Filhelenlerin isyana yönelik kârlı bir yatırım olarak gördükleri bir diğer alan ise, Yunan donanması için gemi inşasıydı. Bu konuda Yunanistan'ın Londra bankalarından aldığı kredi kullanılacaktı. İngiliz bankalarının krediyi vermesi ve Fransız subayların koordinatör olarak atanmasıyla gemilerle ilgili işlemler başladı. Koordinatör olarak seçilen subay, Fransız generali Charles François Antoine Lallemand idi. Kendisi Napolyon savaşlarından edindiği





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

tecrübe ve daha önce bulunduğu ABD’de kurduğu yakın arkadaşlık ilişkileri sayesinde gemilerin en kısa sürede teslim edilmesini sağlamayı umuyordu. Yunan donanması için inşa edilecek 4 geminin ABD’de New York’ta inşa edilmesi öngörülüyordu (Chatziannou 2013: 48).

Toplam 50.000 sterline mal olması hesaplanan gemiler için 25.000 sterlin ön ödeme yapılmış ve gemilerin 6 ay içerisinde bitirilmesi planlanmış, 14 Mayıs 1825 tarihinde gemilerin inşasına başlanmıştır. Ancak Amerikalılar geçen bir yılda gemilerin maliyetinin 3 katına çıktığını iddia etmişler ve ödemenin tamamı yapılmadan gemileri teslim etmeyeceklerini açıklamışlardır (Chatziannou 2013: 49)

Hem gemi inşasında çeşitli rüşvet olaylarının olduğu, hem de araçların beklenenden daha fazla pay aldığı iddiaları İngiliz ve Yunan kamuoyunda sorgulanmaya başlamıştı. Bunun üzerine 17 Kasım 1826 tarihinde inşa faaliyetlerini sorgulayan bir haber dönemin etkili gazetelerinden The Morning Chronicle’da yer aldı. Gazetenin yaptığı araştırmalara göre fırkateyn inşa maliyetlerinde bu denli büyük bir artışı gerektirecek bir neden yoktu. Ayrıca aynı tersanenin Amerikan donanması için inşa ettiği benzer bir fırkateynin maliyeti ile Yunan fırkateyni Karteria’nın maliyetleri arasındaki farkı açıklamaya Amerikalılar yanaşmıyordu (The Morning Chronicle, 17 Kasım 1826).

Sonuçta bulunan ara bir çözümlerle, inşa edilmekte olan ikinci gemi satılmış, bu satıştan elde edilen gelirle ilk fırkateynin tersaneye olan borcu ödenmişti. Ne var ki burada başka bir sorun ortaya çıkmıştı. ABD’de her ne kadar özellikle liman kentlerinde güçlü bir Filhelen lobisi bulunsa da, tarafsız bir durumda bulunan ABD’nin bu fırkateynin Yunanistan’a gidişine izin vermesi demek Osmanlı Devleti ile arasındaki ticari ilişkilerin bozulması anlamına gelecekti. İzmir’deki Amerikan Konsolosu Washington’a gönderdiği raporlarında savaşta tarafsız kalınmasını şiddetle tavsiye ediyordu. Bununla birlikte Amerikan kamuoyunda Yunan İsyanı’na duyulan sempati nedeniyle Başkan Adams, geminin ayrılmasına ve Amerikalı personelin gemiyi Yunanistan’a götürmesine izin vermek zorunda kalmıştı (Hacıdimitrou 2015: 6).

Bu sırada Napolyon Savaşlarına katılmış İngiliz deniz subayları Yunan isyancıların hizmetine girmeye başladı. Bunlardan önemli biri de Frank Abney Hastings idi. Trafalgar Savaşı’na katılan Hasting, daha sonra Lord Byron ile yakın arkadaşlığının da etkisiyle Yunan İsyanı’na destek vermiş, bu kapsamda Yunan donanmasının ilk buharlı gemisi olan Karteria isimli geminin komutanlığını da yapmıştı. Gemisi ile Korint bölgesinde birkaç Türk gemisini de batıran Hasting müteakiben Navarin Deniz Savaşı’na katılmıştı. Hastings ileri görüşlü bir subay olarak Yunan donanma gemilerinin buhar gücü ile çalışacak şekilde inşa edilmelerinin ateşli bir savunucusuydu (Chatziannou 2015: 50).

5. Filhelen Taburunun Oluşum Süreci ve Yapısı





Ünsal BAŞAK

Yukarıda belirtilen katkıların yanında Avrupalı Filhelenlerin Yunan İsyanı'na yaptıkları katkının en büyük boyutu batı tarzı savaşı Yunanistan'a getirmeleri idi. Özellikle Avrupa'daki savaşlarda yetişen ve büyük çoğunluğu subay olan Filhelenler savaş tecrübelerini Yunan İsyanı'nın başarıya ulaşması için kullanmışlardı. (Kanelopulos ve Tombros 2016: 59-60)

Avrupa'dan gelen Filhelenlerin Yunan tarihinde en bilinenleri 1822 yılında Peta Muharebesi'ne katılan ve büyük bölümü hayatını kaybeden Filhelenler Taburu'nda görev yapanlardı. Her ne kadar sayısı küçük bir gruptan oluşsa da bu birliğin önemi hem Batı tarzı savaşı Yunanistan'a getirmeleri hem de dönemin yöneticisi Mavrokordatos'un³ düşündüğü modern ordu için bir çekirdek görevi görmeleri idi. Bu tabur Yunan İsyanı liderlerinden Aleksandros Mavrokordatos'la beraber faaliyette bulunuyordu (Kanelopulos ve Tombros 2016: 60)

Bununla birlikte Yunan isyancı lideri Kolokotronis ve Mavrokordatos hariç diğer liderlerin hiçbiri Batılı tarz bir orduyu daha önce görmemişlerdi. Süngü savaşı, tek tip üniforma, tören geçişleri gibi hususları Yunanlar bir yandan hayranlık bir yandan ise küçümseme ile seyrediyorlardı (Clair 1972: 37). Kleftlerin veya çiftçi Yunan asilerin alışık olduğu savaş tarzı bu Batılı askerlerin sergilediğinden tamamen farklıydı ve bu ilerde Yunan ordusunun kurulmasında büyük sorunlara yol açacaktı.

Filhelenler Yunanistan'a geldiklerinde yaşadıkları sıcak karşılamaya rağmen onları rahatsız edici bazı gerçekler de gün yüzüne çıkıyordu. Örneğin Yunan asilerin buldukları kasabaların etrafındaki kötü kokunun nedeninin katledilen Türklerin cesetleri olduğunu öğrendiklerinde, veya harabeler içinde yaşamaya çalışan aç ve çıplak Türk kadın ve çocukları gördüklerinde bekledikleri savaşın hiç de Avrupa tarzı olmadığını anlamaya başlamışlardı. Üstelik Navarin'de yaşandığı gibi, Yunanlar yaptıkları toplu katliamı anlatırken veya esir aldıkları Türk kadınlara yaptıkları zulümden sonra nasıl katledildiklerini gösterirken hiç de çekinmiyor ve yaptıkları ile gurur duyuyorlardı (Clair 1972: 83).

Yunanların bu vahşetlerine rağmen, Sakız'da isyanın bastırılması sırasında yaşananlar sadece Filhelenler için değil, o dönem yeni kurulmakta olan Yunan Hükümeti'nin geçici başkanlığını üstlenen Mavrokordatos için de önemli sonuçlar yaratacaktı. Mavrokordatos isyancıları moral açısından desteklemek için acilen bir zafere ihtiyaç duyuyordu ve bu nedenle

³ Yunan İsyanı'nın ilk aşamalarında önemli rol oynayan, daha sonraki süreçte ise Londra, Berlin ve İstanbul'da Yunanistan büyükelçisi olarak görev yapan Mavrokordatos'ın hayatı ve siyasi faaliyetleri ile Batı tarzı merkezi bir yönetime olan hayranlığını inceleyen ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Yorgos K. Teodoridis, O Aleksandros Mavrokordatos Ke İ Drasi Tu Apo Tin Anatoli Sti Disi Ke Apo Ti Disi Stin Epanastasi (1791-1821), Doktora Tezi, Pantion Üniversitesi, Sosyal ve Siyasal Bilimler Bölümü, Atina 1998.





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

savaşı Batı Yunanistan'a taşımayı seçti. Mavrokordatos ve Filhelenlerin asıl amacı Batı Yunanistan'da Arta bölgesini ele geçirmektir. Çünkü burası Osmanlıların isyanı bastırma hareketleri sürecinde kritik bir rol oynuyordu ve çok merkezi bir konumdaydı (Kanelopulos ve Tombros 2016: 60).

Peta Muharebesi Yunanların ve Filhelenlerin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Bununla beraber savaşa katılan Yunanlar ve Batılı Filhelenlerin günlükleri bu savaş ve dönemin koşulları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu günlüklerin en önemlilerinden biri Prusyalı doktor Johann Daniel Elster'in günlüğü idi. Elster savaşın yanı sıra harekâtın tümü hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir (Kanelopulos ve Tombros 2016: 61).

1821 yılında Yunan İsyanı başladığında Osmanlı ordusu iki koldan harekete geçmişti. Birinci kol Epir bölgesinde toplanarak güneye inecek, bu sırada bölgede isyan halinde olan Hristiyan Arnavutları bastırarak, ardından Mora yarımadasına geçecek ve böylece iki kolun birleşmesi ile Mora'da isyancılar çember içine alınacaktı. Harekata komuta edecek Hurşit Paşa ise karargâhını Larisa'da kurmuştu (Finlay 2014: 322). Buna karşılık dönemin Yunan İsyanı lideri Mavrokordatos Osmanlıları Epir bölgesinde dağlık alanlarda durdurabilirse stratejik bir üstünlük kazanacağını düşünmekteydi. (Fahrettin 1934: 11-16)

Ayrıca Yunan İsyanı'nda liderler arasında güç mücadelesi de devam etmekteydi. Özellikle Mora yarımadasındaki isyancılar lider olarak Mavrokordatos'ı değil, Mora doğumlu olan Kolokotronis'i tercih ediyorlardı. Mavrokordatos Epir bölgesinde kazanacağı bir zaferle isyanda prestijini yükseltmeyi de hedeflemekteydi (Karatzeni 1980: 9) Ne var ki Mavrokordatos deneyimli bir asker değildi ve Mora'da Yunan isyancıların çoğunluğunun bulunması gereken bir zamanda yanlış karar alarak güçleri bölmüş ve ikinci derecede önemli bir bölge olan Epir'e göre harekâtını planlamıştı (Kalantzis 1968: 470). Mavrokordatos'un bu harekâtının bir diğer amacı da bölgede yaşayan ve Suliot olarak adlandırılan kabilelere destek sağlamaktı. Yunanca konuşan fakat etnik olarak Hristiyan Arnavut olan Suliotların genel olarak buldukları bölge dağlık Epir'di. Kaçakçılıktan kazanç sağlayan bu kabileler Tepedelenli Mehmet Ali Paşa ile birlikte Osmanlıya karşı savaşmış, daha sonra ise Yunan isyancılarla birleşme kararı almıştı. (Demirhan 2016: 114-117)

Mavrokordatos'un 1821 yılı Ağustos'unda Patra'da kuşatılan Türklerin direncini kırmak için Fransız subayların komuta ettiği iki topçu bataryasını kullanması ve bunun sonunda Patra kalesinin isyancılara teslim olması ününü arttırdığı gibi bazı Yunanlarda Batı tarzı savaşın sanıldığı kadar gereksiz olmadığı düşüncesini uyandırmıştı (Clair 1972: 40).

Bu ününü kullanan Mavrokordatos, 29 Nisan 1822 tarihinde Korint'te bulunan geçici Yunan hükümetine Filhelen Taburunun kurulmasını öngören tasarıyı kabul ettirdi (Karatzeni 1980: 14-15). Filhelen Taburu'na katılan Batılı askerlerin motivasyon kaynaklarından biri





Ünsal BAŞAK

Antik Yunan hayranlığı idi. Bununla birlikte bu askerlerin büyük bir bölümü aynı zamanda işsizlikten olduğu kadar ün kazanmak arzusuyla da Yunanistan'a gelmişlerdi (Clair 1972: 29).

Bununla birlikte Yunanistan'a gelen Batılı Filhelenlerin bir kısmı hayallerinden çok farklı bir gerçeklikle karşılaşmıştı. Batılılar Yunancayı konuşamıyordu ve karşılaştıkları Yunan asiler Batı dillerini anlamıyordu. Örneğin Yunan İsyanı'na katılmak için Yedi Ada'dan Yunan anakarasına geçen iki Alman ve bir İngiliz gördükleri ilk Yunan çetesine yaklaşmıştı. Ne var ki aralarında iletişim kuramadıkları gibi Yunan çeteciler yabancıların hizmetkarlarını öldürmüş, Batılıları soyup ağaçlara bağlayarak ölüme terk etmişlerdi. Üç Batılı ancak başka bir çetenin yardımıyla kurtulup, Kalamata'ya ulaştıklarında güvende olabilmişlerdi (Clair 1972: 33).

Bu yaşanan örnekler rağmen 1821 yılı sonuna kadar yaklaşık 200 yabancı asker Yunanistan'a savaşmak için gelmişti ve yukarıda belirtilen olumsuz örnekler rağmen ülkeye gelen Filhelenlerin sayısı artıyordu. Bununla birlikte gelen Filhelenlerle Yunanlar arasında ilk sürtüşmeler de başlamıştı. Özellikle Batılı subaylar kendilerine daha fazla saygı gösterilmesi ve emirlerindeki askerlerin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının daha düzgün karşılanmasını istiyorlardı. Fakat Yunan köylüler bu konuları önemsemiyordu. Yiyecek gittikçe daha büyük bir problem haline gelmeye başlamıştı (Clair 1972: 84).

Mavrokordatos'un hedeflediği sefer için kuvvetler 1822 yılı Mayıs ayında Korint'te toplanmaya başlamıştı. Yunanların oluşturduğu ana kuvvet olan alayın komutanı Petro Tarella idi, bu kuvvete yardımcı olarak Filhelen Taburu vardı ve komutanı İtalyan Andrea Dania idi. (Kanelopoulos ve Tombros 2016: 64). Cenevizli olan Andre Dania, İtalya'nın Fransız işgaline uğramasından sonra Napolyon ordusunda Avusturyalılara karşı savaşmış, arkasından İspanya'da Napolyon ordusu ile beraber savaşırken cesareti nedeniyle terfi etmişti. Eğitiminde özellikle klasiklerin rol oynaması nedeniyle Yunanlara duyduğu eğilimin etkisiyle Yunanistan'daki gelişmeleri yakından takip etmiş. Temmuz 1821'de İtalya'dan ayrılarak isyanın merkezlerinden Hidra adasına gelmiş ve Yunan ordusunun kurulmasında önemli hizmetleri olmuştu. Özellikle İspanya'da çete savaşları konusundaki tecrübeleri ve de Avusturya ordusuna karşı savaşırken edindiği tecrübelerini Yunan ordusuna aktarmıştı. Bu kapsamda Filhelen taburunun komutanlığı için ideal bir konumdaydı.

Sefer gücünün komutanı ise Aleksandros Mavrokordatos idi. Mavrokordatos Napolyon savaşlarında cesareti ile ünlenen Alman general Norman'ı da kendisine kurmay başkanı olarak atamıştı.

Korint'te toplanan birlikler arasında o dönem İngiliz idaresinde olan Yedi Ada'dan gelen gönüllüler de vardı ve komutanları Spiridon Panas'dı. (Kanelopoulos, ve Tombros 2016: 65).





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

Filhelen Taburu iki bölükten oluşmaktaydı. İlk bölük Fransız ve İtalyanlardan oluşurken, ikinci bölük de Alman ve Polonyalı Filhelenlerden oluşmaktaydı. Ayrıca Filhelen Taburu'nda bu iki bölükten bağımsız olarak bir topçu birliği vardı ve komutanı Alman Filhelen Karl Von Stietz idi. Kaynaklara göre taburun mevcudu 350-400 kişi arasındaydı. (Kanelopulos ve Tombros 2016: 65).

Taburun yapısında dikkati çeken bir husus, İngiliz askerlerin eksikliği idi. Her ne kadar İngiltere'de güçlü bir Filhelen grubu bulunsa da özellikle isyanın ilk iki yılında diğer Batılı ülkelere nazaran savaşmak için Yunanistan'a gelen İngilizlerin sayısı çok azdı (Cunnigham 1978: 156). Bununla birlikte, Lord Byron'ın Türklere karşı savaşmak için Mora'ya gelmesi ve buradan yazdığı mektuplar İngiliz Filhelenleri harekete geçirmede önemli rol oynadı. Her ne kadar Byron çatışmalara katılmadan hastalık nedeniyle ölse de, hem Yunan isyancılar hem de Batılı Filhelenler için önemli bir figüre dönüşmüştü.

Filhelen taburunda farklı üniformalar ve farklı silah tipleri dikkati çekmekteydi. Her gönüllü kendi ülkesinin kıyafetini giyiyordu. Aslında taburun kurulması kararında tek tip üniforma giyecekleri belirtilmiş fakat maddi olanaksızlıklar nedeniyle bu karardan vazgeçilerek her askerinin kendi ülkesinden getirdiği üniformayı giymesi kabul edilmişti (Karatzeni 1980: 13). Özellikle kullandıkları tüfekler Yunan isyancılar ve Osmanlı askerlerinin tüfeklerine göre daha ileri düzeydeydi, bunun yanında taburun küçük bir askeri bandosu bile vardı. (Kanelopulos ve Tombros 2016: 66)

Taburda görev alanlara aylık 14 Osmanlı kuruşu maaş verilecekti, ayrıca savaş sonunda Yunanistan'dan verimli arazilerden toprak dağıtılması sözü verilmişti. (Kanelopulos ve Tombros 2016: 66).

6. Filhelen Taburu ve Yunanlar Arasındaki Farklar

Normalde Yunan asiler Filhelen taburunun savaş kabiliyetleri ve cesaretlerine kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Ne var ki Navarin'de yaşanan bir olay bu konuda kuşkuları biraz olsa da dağıttı. Yunan asiler kendi ellerinde olan Navarin'e Modon istikametinden ilerleyen Osmanlı gemilerini gördüklerinde şehrin surlarının iyi durumda olmadığını öne sürerek şehri boşaltmak istediler. General Norman'ın başında olduğu 60 kadar Filhelen buna karşı çıktı ve Yunan asilerin ayrılmaması için kalenin çıkışını kapattıktan sonra kalede bulunan eski toplardan birkaçını ateşlemeyi başardılar. Türk gemileri bu beklemedikleri ateş karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Yunan asilerin bir kısmı küçümsedikleri Batı tarzı savaşı ve Filhelenleri bu olaydan sonra daha olumlu değerlendirmeye başladılar (Clair 1972: 85).

1822 yılı Mayıs ayında yola çıkan kuvvette, Batılılar Yunanlıları Napolyon tarzı savaş için eğitmeye çalışıyordu, birlikler Patra'ya ulaştıklarında Kolokotronis ve diğer Yunan isyancı liderlerinin askerleri de kendilerine katıldılar. 19 Mayıs 1822 tarihinde Patra'dan





Ünsal BAŞAK

ayrılan birlikler beş günlük bir yürüyüşten sonra Mesolongi'ye ulaştılar. (Kanelopulos ve Tombros 2016: 67)

Yunan isyancılar ve Filhelen taburu Osmanlı süvarilerinden çekiniyordu, bu nedenle dağlık bölgelerden intikal ediyorlardı. Ne var ki Prusyalı doktor Elster'in dikkatini bu yürüyüşte bir başka nokta çekmişti. Yunan isyancıların tüfekleri pek iyi durumda değildi, üstelik dağ patikalarının yüksek rakımları nedeniyle barutları sürekli nemleniyordu, barutlarını kuru tutmak için daha çok kullanılan düz yollara saptıklarında ise Osmanlı süvarilerinin baskınları ile kayıpları artıyordu. (Kanelopulos ve Tombros 2016: 67)

Aslında Yunan isyancıların tüfeklerinin pek de iyi olmayan durumu onların savaş tarzını da etkiliyordu. Avrupa tarzı tüfekler yerine daha eskiden üretilmiş tüfekleri kullanan Yunan isyancıları için ateş etmek tehlikeli bir eylemdi. Çünkü tüfeğin ateş almaması veya hedefin iskanması sık rastlanılan bir olaydı. Bunun yanı sıra tüfeklerin dolumunun güç ve uzun süre alıyor olması da isyancıları etkileyen bir başka husustu. Bu nedenle isyancılar mümkün olduğunca korunaklı yerlerin arkasından düşmana ateş etmeyi seçiyor, düşman kendilerini hedef aldığı anda ise başka bir taş veya siperin arkasına saklanmayı tercih ediyorlardı. Açık arazide düşmanla yüz yüze gelmek, saklanarak ateş edecek bir engel bulunmadığı için tercih edilmeyen bir durumdu (Clair 1972: 36-38)

Filhelen taburu hareket halindeyken özellikle Yunan yerel yöneticilerle aralarında yol güzergahı konusunda ilk tartışmalar yaşandı. Filhelenler her ne kadar Osmanlı süvari tehdidi varsa da ilerleyişte daha düz vadilerin tercih edilmesini talep ediyorlardı, buna sebep olarak ise kendilerinin Mora yarımadasının dağlarına ve buralardaki zorlu koşullara alışık olmadıklarını ileri sürüyorlardı (Kanelopulos, ve Tombros 2016: 68).

Yürüyüş esnasında Mavrokordatos sürekli çıkan görüş ayrılıklarını bastırmaya çalışıyordu. Kendisi Batı hayranı olduğu için Yunan asilerin savaş tarzını küçümsüyordu. Bu ise asilerin ona ve Filhelenlere karşı güvensizlik hissetmesine neden oluyordu. Ayrıca Filhelenler arasında da görüş ayrılıkları vardı. Alman Filhelenler Mavrokordatos'un hareket konusunda Fransızlara gereğinden fazla güvendiğini düşünüyorlardı (Karatzeni 1980: 22).

Mavrokordatos'un yürüyüş sırasında karşılaştığı bir diğer sorun ise asilerin bir kısmının hasat mevsimi olduğunu öne sürerek birlikten ayrılmasıydı. Mavrokordatos iyi bir politikacı olarak biliniyordu ama komuta yeteneği tartışmalıydı ve ayrılan asileri birliğe geri döndürecek bir yöntem bulamamıştı (Finlay 2014: 324-325).

İlerleyen Filhelen güçleri ile Türkler arasındaki ilk çatışma 22 Haziran 1822 tarihinde Koboti bölgesinde meydana geldi. Yaklaşık 600 kadar Türk süvarisinden oluşan bir birlik Filhelen taburu ve Yunan isyancıların hareket ettiği yol güzergahında onlara saldırdı. Türklerin saldırısının esas amacı bölgede olduklarını bildikleri ama sayıları ve güçleri





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

hakkında bir istihbarat edinemedikleri Yunan asiler ve Batılıların gerçek gücünü öğrenmekte (Karatzeni 1980: 26-27).

Filhelen taburu Napolyon savaşlarından alışık olunan süvari taarruzuna karşı savunma düzenine geçerek bir kare oluşturdu (Kanelopulos ve Tombros 2016: 68). Bu savunma düzeni karşısında başarı elde edemeyen Osmanlı süvarileri geri çekilmek zorunda kalmıştı. Dönemin Yunan kaynaklarına göre Türkler bu ilk saldırıda 70 ölü verirken, Yunan asileri ve Filhelen taburunda ciddi bir kayıp yaşanmamıştı (Karatzeni 1980: 29). Bu kazanılan ilk başarı hem Filhelen taburunun cesaretini yükseltmiş, hem de Arta yolunda önlerinde önemli bir engel kalmadığını göstermişti

Bununla birlikte Yunanlar için Avrupa tarzı savaş halen gereksiz bir olaydı. Avrupalılar için ordunun başarısı ve disiplini bir erin yanındaki asker vurulsa dahi ayakta kalması ve emirlere itaat etmesi ile ölçülmekteydi. Halbuki Yunanlar için açık arazide yanındaki vurulduktan sonra saklanmamak, boş yere yapılan bir işti ve gereksiz alınan bir riskti (Clair 1972: 38).

Kazanılan bu başarıya rağmen Filhelen taburu özellikle gece Osmanlı güçlerinin kendilerine düzenlediği küçük çaplı saldırılarla sürekli taciz altındaydı. Ayrıca iletişim hatlarında yaşanan kesiklikler ve Osmanlıların Ambrokia Körfezi civarında isyancılara yiyecek taşıyan gemileri engellemeyi başarması (Finlay 2014: 326) sonucunda ikmal konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle Peta'ya doğru ilerledikçe Filhelen taburunun savaş kabiliyeti azalmaktaydı. (Kanelopulos, ve Tombros 2016: 70).

Ayrıca Osmanlıların Monaldi adında İtalyan bir Filheleni esir almaları önemli bir kayıptı, çünkü Monaldi'den hem Filhelen taburunun gücü hem de Yunan isyancıların ilerleyiş güzergahları ve bir sonraki hedefleri hakkında değerli bilgiler öğrenmişlerdi (Karatzeni 1980: 50-51).

Asilerin ve Filhelen Taburu'nun ilerlediği güzergahta önemli bir kent olan Arta'yı Osmanlı Ordusu toplanma ve lojistik üs olarak kullanmaktaydı. Peta Muharebesi'ne doğru Arta'daki Osmanlı güçleri Kütahyalı Mehmet Reşit Paşa komutasındaki 6000-8000 piyade ve süvariden oluşmaktaydı. Kütahyalı M. Reşit Paşa, Mavrokordatos'un aksine savaş tecrübesi olan bir asker ve yetenekli bir yönetici olarak bilinmekteydi (Phillip 1897: 109) Bununla birlikte Koboti'de kazanılan küçük zafer Filhelen taburu ve Yunan isyancıların moralini arttırmış ve Arta yakınlarındaki stratejik bir mevkiye buluna Peta'ya doğru ilerlemeye başlamışlardı. (Kanelopulos ve Tombros 2016: 70).

Bu ilerleyiş esnasında Yunan asilerin liderlerinden Markos Botsaris'de emrindeki isyancılarla birliğe katılmıştı. Ailesi Suliot çetelerinden olan Botsaris, babasının Tepedelenli Ali Paşa'nın Epir bölgesindeki çeteleri temizleme hareketi sırasında öldürülmesi sonrasında Yedi Ada'ya geçmiş, burada 11 yıl boyunca kalmış, bu süreçte Fransızlardan askeri eğitim





Ünsal BAŞAK

almıştı. Ayrıca dönemin Fransız Yedi Ada valisinin isteğiyle Yunanca-Arnavutça Sözlük de hazırlayan Botsaris geçici Yunan Hükümeti tarafından Epir bölgesindeki Yunan asilerin genel komutanı olarak atanmıştı. (Gazis 1828:11-12) Botsaris'in asiler üzerindeki etkili liderliği ve bu takviyeye rağmen özellikle Alman Filhelenler Yunan asilerin komutanlarının sadakati hakkında şüphe duyuyorlardı.

Bu şüphenin esas nedeni ise Yunan isyancıların ihtiyat kuvvetinin başında bulunan Kaptan Gogo idi. Almanlara göre eski bir armatolos (martolos) olan bu kişi, aslında Türklerle ilişkisini tamamen koparmamıştı ve bir yandan onlarla savaşırken diğer yandan başka bölgelerde adamları aracılığıyla Türklerle ticaret yapıyordu (Brakis: 10-11).

Almanlar eski bir armatolos olan Gogo'ya yönelik kuşkularında haksız sayılmazlardı. Osmanlı yönetiminde özellikle dağlık bölgelerde sağladıkları güvenlik hizmetlerine karşılık belirli vergilerden muaf tutulan ve silah taşıma izni alan Yunanlar için armatolos tabiri kullanılmaktaydı. Armatoloslar kağıt üzerinde özellikle büyük çeteler halinde soygunlar yapan Yunanlı hırsızlara yani kleftlere (Kleft, Yunanca hırsız anlamına gelmektedir. Özellikle Mora'nın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra bu hakimiyete karşı çıkan dağ kabilelerinden bazıları Venediklilerle iş birliği içinde hayatlarını hem Türkleri hem Rumları soyarak sürdürürken, bazıları ise Osmanlı yönetimini kabul ederek armatolos olmayı seçmişlerdir. Ne var ki bölgenin coğrafyası nedeniyle bu kleftleri tamamen kontrol altına almak mümkün olmamıştır.) karşı güvenliği sağlamakla sorumluyken bu iki grup arasında sınırlar oldukça belirsizdi (Angelomati 2010:120-121) ve bazen her iki gurubun da bölgedeki devlet idaresi ile savaştığı görülebiliyordu.

Yunan İsyanı'na bizzat katılan ve daha sonra bir Yunan ile evlenerek Atina'nın yeniden inşasında önemli görevler alan İngiliz tarihçi Finlay'e göre ise, o dönem 70 yaşlarında olan Gogo iyi bir askerdi, ama Tepedelenli Ali Paşa'nın hizmetinde bulunduğu göz önüne alındığında, milliyetçilik veya özgürlük gibi fikirleri önemsemediği çok açıktı. Ayrıca Mavrokordatos'un kurmak istediği merkezi hükümet biçimi onun gibi çete reisleri için kabul edilemezdi, çünkü kendi bölgelerindeki hareket ve yönetme özgürlükleri kısıtlanacaktı (Finlay 2014: 325).

7. Peta Muharebesi

Arta şehrine doğru ilerlerken doğal yapısı ve kayalık sırtları nedeniyle Yunanlar için Peta iyi bir mevzi olarak görülüyordu. Küçük bir köy olan Peta'da o dönem 120 aile yaşıyor ve tarımla uğraşıyorlardı. Peta'nın ovalık yapısı ve hemen arkasında yaklaşık 150 mt. yükseltiye ulaşan küçük kayalık tepeleri burayı Yunan isyancıların mevzilenmesi için önemli bir yer haline getiriyordu (Karatzeni 1980: 60).

Bununla birlikte Yunan asilerde Arta'daki Türk birliklerini sayısı ve muhtemel hareketleri konusunda ciddi istihbarat eksikliği hissediliyordu (Brakis: 11).





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

Peta Yunanlar açısından kritik bir bölgeydi. Arta şehrine 2 mil mesafede bulunan bu küçük köyde eğer Yunanlar zafer kazanabilirlerse hem moral olarak hem de stratejik açıdan önemli bir kazanım elde edeceklerini düşünüyorlardı. Bununla birlikte güçlü bir topçu desteğinden mahrum olan Yunanların burada zafer kazansalar bile Arta'yı ele geçirebilecekleri şüpheliydi. Üstelik yenilgiye uğramaları durumunda bunun Yunan isyanı üzerinde çok olumsuz etkileri olacaktı (Finlay 2014: 326).

Yunanlar Türk süvarilerinden özellikle çekiniyorlardı. Bu korkularını yenmek için Türk süvarilerinin bulunduğu bölgeye sızan Filhelen Alman generali Norman, emrindeki Yunanların birinin silahını alarak Türklere ateş açtı. Türklerin bu ani ateş karşısında panikleyerek geri çekilmelerinden sonra Türk süvarisinin atının öldüğü görüldü. Yunanlar bunun üzerine kaçmaya çalışan Türk süvarisine saldırıp kafasını kesmişler ve üstündekileri yağmalamışlardı. Türklerin daha sonra bölgeye gönderdiği bir elçi öldürülen Türkün vücudunun teslimi için ödeme yapmak istemiş fakat Yunanlar bu teklifi reddetmişti. Yaşanan bu olay Filhelen Almanlar için disiplin konusunda önemli bir dersken, Yunan asiler açısından ise Türk süvarilerinden fazla korkmamalarına yönelik bir olay olarak algılanmıştı (Brakis: 12-13).

Peta'da Yunan asiler güçlerini toplarken Alman Filhelenlerden birinin günlüğüne göre kaptan Gogo Türklerin saldıracağı istihbaratını aldığını belirterek birliği teyakkuz durumuna geçirmişti. Ne var ki bütün gece beklemelerine rağmen her hangi bir Türk saldırısı olmamıştı. İsyancılar Peta'dan Arta şehrini rahatlıkla gözetleyebiliyorlardı. Şehrin surlarının bakımsız hali özellikle Alman Filhelenlerin dikkatini çekmişti. (Brakis: 13).

Türkler ise Yunan isyancıların Arta'ya saldırı niyetini keşfettikleri için kadınlar, çocuklar ve değerli mallarını şehirden çıkarıp daha güçlü koruması olan Yanya'ya nakletmeye hazırlanıyorlardı. Yunan isyancılar bu konvoyun çıkış tarihini öğrenince konvoyu pusu kurmak için harekete geçtiler. Ne var ki isyancılar arasındaki koordinasyonsuzluk nedeniyle konvoyun sadece son kısmına saldırdılar. Türklerin karşı koyması neticesinde isyancılar birkaç Türkü öldürmekle kalmış, konvoy yoluna devam etmişti. Alman Filhelenlere göre bu işteki başarısızlığın nedeni Yunan isyancıların koordinasyonsuzluğu ve harekete geçmekte gereksiz yere vakit kaybetmeleriydi (Brakis: 15).

15 Temmuz 1822 günü Yunan isyancıların aldıkları istihbarata göre Türkler kısa süre içerisinde saldırıya başlayacaktı. Bu kapsamda 15 Temmuz 1822 sabahı Mavrokordatos liderliğinde hem Filhelen taburundan subayların, hem de Yunan çetelerinin liderlerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantının ana konusu beklenen Türk saldırısına karşı nasıl bir taktik izleneceğiydi (Karatzeni 1980: 53).

Toplantıda Yunan çete reisleri Türklerin birliklerinin giderek arttığını, bu kapsamda onlarla açık alanda bir savaşa girişmek yerine bölgeyi boşaltıp Epir dağlarına çekilmeyi





Ünsal BAŞAK

savunuyorlardı. Bu çetecilere göre Türkler eninde sonunda Arta'daki kuvvetlerini başka bölgelere kaydıracaktı. O zaman ise Yunan birlikleri tekrar toplanıp Arta'ya saldırabilirdi. Filhelenler ise Türklerle çarpışma taraftarıydı. Filhelen subaylar tecrübelerine ve cesaretlerine güvenerek açık arazide Türklerle yaşanacak bir çatışmayı kazanabileceklerini ileri sürüyorlardı (Vizantiou 1837: 17)

Yunan çete reislerinden Karaiskakis ise daha farklı bir görüş ortaya attı. Karaiskakis'e göre Peta bölgesi terk edilmeli ama çok uzağa gidilmeden, Türk süvarilerinin rahatça hareket edemeyeceği tepelik alanlarda yeni bir savunma hattı kurulmalı ve orada savaşılmalıydı (Karatzeni 1980: 55-56). Toplantı sonucunda belirleyici olacak kararı hareketin genel komutanı olan Mavrokordatos aldı. Yunan isyanı liderlerinden Kolokotronis'in Türklere karşı kazandığı başarıları kıskanan Mavrokordatos bir zafere ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle Karaiskakis'in fikrini Filhelen subayların da desteklemesi sonucunda, geri çekilmek yerine savaş kararı aldı (Karatzeni 1980: 58).

Peta'da bu yeni konuşlanma hattında Yunan isyancıların sol kanadını koruma görevini Filhelen taburu üstlenmişti. Sağ kanatta yeni oluşturulmaya çalışan Yunan düzenli birlikleri bulunmaktaydı. Yunan asilerin sayısı 3000 kadardı (Finlay, 2014: 329) Geride ihtiyat olarak Yunan çeteler vardı. (Kanelopulos ve Tombros, 2016: 72) Yunanlar ve Filhelenler arasında savaş öncesinde emir komutada sorunlar olduğu gibi Filhelen Taburu'nda da bazı komuta sorunları bulunmaktaydı. Örneğin Yarbay Andrea Dania, kurmay başkanı olan General Norman'dan doğrudan emir almayı reddediyor ve her türlü sorunda Norman'ı saf dışı ederek direkt Mavrokordatos ile iletişime geçiyordu (Finlay 2014: 328).

Osmanlı ordusu ise yarım ay şeklinde saf tutmuştu. Muharebe Osmanlı piyadelerinin 16 Temmuz 1822 sabahı sabah saat 5 sularında ilerlemesi ile başlamıştı (Brakis: 16). Ön saflarda yer alan Filhelenler Osmanlı piyadesine daha fazla zarar vermek için taciz atışlarına karşılık vermemiş, bunu gören Osmanlı piyadeleri ise Yunanların tüfeklerinin menziline kısa olduğuna inanarak daha ileri atılmıştı. Osmanlı piyadelerinin ilk hatlara ulaşmasına 30 metre kala Filhelen taburu yaylım ateşine başladı (Kanelopulos ve Tombros 2016: 72-73).

Yaylım ateşinin etkisiyle geri çekilen Osmanlı piyadesi bir kere daha ön saflara saldırdı. Yaklaşık 2 saat süren bu ilk çatışmada Türkler ilerleyememiş ve kayıpları artmıştı (Karatzeni 1980: 72).

İkinci saldırıda Filhelen taburu kendilerine yaklaşan Türkleri durdurmak için süngü muharebesine girişti. Bu sırada Filhelen taburunun sahip olduğu 2 top, bataryası Alman komutanın emriyle Türk sol kanadına yakın mesafeden ateş açınca muharebe Türkler için elverişsiz bir hale gelmişti (Kanelopulos ve Tombros, 2016: 573).

Türklerin durumunu gören Filhelen taburu taarruz için ileri harekete geçti. Ne var ki Türk saflarına doğru fazla ilerledikleri bir anda Yunan isyancıları ile aralarındaki hattın





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

koptuğunu fark ettiler. Geri dönmek ve Yunan isyancıları ile birleşmek için yaptıkları hareketleri fark eden Türkler bunu engellediler ve ilk olarak alay komutanı Tarella göğsünden ağır yaralandı. Prusyalı doktor Elster'in anılarına göre Tarella yarasının ölümcül olduğunu anlayınca cepheyi terk etmeyi reddetmiş ve ailesine iletilecek kısa bir vasiyet yazdırmıştı. Doktor Elster'e göre Tarella'nın son ana kadar gösterdiği cesarete rağmen ölümü, emri altındaki Filhelenlerin moralini büyük ölçüde bozmuştu (Karatzeni 1980: 81).

Arkasından General Normann yaralandı. Fransız Filhelen Yüzbaşı Mignac süngü hücumu ile geriye doğru bir hat açmak isterken öldürüldü. Yüzbaşının ölümü Filhelenlerin moralini daha da bozmuştu (Brakis: 18).

Topçu ateşi sayesinde hayatta kalabilen az ayıdaki Filhelen geriye ulaşabildi (Kanelopoulos ve Tombros 2016: 73-74). Türkler ise Yunan asilerin ilk hattını dağıttıktan sonra onları çembere almak için daha ısrarlı bir şekilde taarruzu sürdürüyordu. Bu sırada Peta yakınındaki tepelerde bulunan Kaptan Gogo'nun adamlarının savaşa müdahale etmemesi Yunan asilerin geriden destek alamamasına ve kayıplarının artmasına neden olmuştu (Karatzeni 1980: 73-75).

Çemberi kıramayan 20 kadar Polonyalı Filhelen ise, komutanları Birtzevski liderliğinde bölgede bulunan Aya Nikola kilisesi harabesinde direnişe geçtiler (Karatzeni 1980: 71). Akşama kadar direnişleri sürdü fakat sonunda Türklerin saldırılarıyla kilise harabesinde Polonyalı Filhelenlerin hepsi öldü (Brakis: 19).

Geriyeye dönen ve sağ kalan Filhelenlerin sayısı çok azdı. Bununla beraber daha yukarılarda mevzilenen ve ihtiyatta bulunan Yunan isyancılar, Filhelenlerin geri dönüşü için açık araziye çıkarak Osmanlılarla savaşmak yerine beklemeyi tercih etmişlerdi (Finlay 2014: 330-331).

Filhelen Taburunun büyük bölümünü yok eden Osmanlı güçleri, Yunan asilerin üzerine yüklenmiş ve süvari saldırısı ile özellikle Yedi Adalar'dan gelen gönüllülerin bulunduğu bölgede ciddi zayıyata neden olmuştu. (Karatzeni 1980: 79).

Türkler bir yandan Yunan asileri çember içine almakla uğraşırken diğer yandan Filhelen taburunun sahip olduğu iki topu susturmak için çabalıyorlardı. Bu iki topun yakın mesafeden açtığı ateş Türklerin fazla sayıda kayıp vermesine neden olmuştu. Bununla birlikte Türkler akşama doğru iki topun bulunduğu mevziyi kuşatmaya başlayınca topların Alman Filhelen personeli iki topu ve yanlarında bulunan barutu imha ederek tepelik alanlara doğru kaçtılar (Karatzeni 1980: 82).

Topçu ateşinin susması Türk süvarileri ve piyadelerinin daha hızlı bir şekilde çemberi kapatmak için yeni bir taarruz başlatmasına yol açtı. Az sayıda kalan Filhelen subaylarının topladığı Yunan asilerin bir kısmı çemberden diğer asilerin kaçışını kolaylaştırmak için bölgeyi terk etmemeyi seçti. Ne var ki kısa bir süre sonra hepsi öldürüldü. Bununla birlikte





Ünsal BAŞAK

direndikleri süre içinde Yunan asilerin bir kısmı Peta'nın arkasındaki tepeliklere ulaşarak çemberden kurtulmayı başarmıştı (Karatzeni 1980: 84). Akşamüzeri muharebenin sonucu belli olmuştu. Türkler bölgenin hakimiydiler (Brakis: 19).

Muharebede Filhelen Taburu 60 ölü vermişti. Yaralı sayısı ise çok fazlaydı. Yunan asilerin kaybı 400 kişi civarındaydı (Finlay 2014: 331). Türk akademisyen Esra Özsüer de, Filhelenler hakkındaki makalesinde muharebeye katılmak üzere 180 Filhelenin yola çıkmasına rağmen sadece 100'ünün savaşa katıldığını, bunların 60'ının öldüğünü, 17'sinin muharebeden sağ çıktığını, geri kalanlar hakkında bir bilgiye ulaşılamadığını belirtmektedir. (Özsüer 2016: 338-339)

Türkler muharebe sonrasında çoğu yaralı halde 32 Filheleni de esir aldılar. Bu esirler daha sonra Arta şehrine götürüldü ve bölgedeki İngiliz konsolosunun organize ettiği, Yunan asilerin elindeki Türk esirlerle yapılan değiş-tokuşla ilk önce Kefalonya'ya daha sonra ise Malta adasına giderek özgürlüklerine kavuştular (Karatzeni 1980: 91).

Muharebenin ertesi günü yani 17 Temmuz 1822 tarihinde hayatta kalmayı başaran Filhelenler (Filhelen taburunda esirler hariç muharebeden sonra 18 Filhelen ve 7 Yunan asilli Avrupalı olmak üzere 25 kişi hayatta kalmıştı (Karatzeni 1980: 97)) ve Mavrokordatos Mesolongi'ye gitme kararı aldılar. Bu sırada adamları ile yanlarına gelen Kaptan Gogo'yu Filhelenler ihanet suçlamasıyla tutuklamak istedilerse de, Kaptan Gogo'nun bölgedeki nüfuzundan çekinen Mavrokordatos buna izin vermedi.

Mavrokordatos ve kurmay başkanı Alman Filhelen general Norman Mesolongi'ye ulaştıklarında, general Norman aldığı yaralar nedeniyle hastaneye yatırıldı. Ne var ki burada humma hastalığına da yakalanarak 22 Kasım 1822 tarihinde öldü (Karatzeni 1980: 98). Onun ölümü ile birlikte Filhelen Taburu da tarihe karıştı.

23 Temmuz 1822 tarihinde Mavrokordatos geçici Yunan hükümetine yazdığı mektupta, Peta'daki çatışmayı kazansalardı bunun isyan için büyük fırsatlar doğuracağını, ne var ki bazı yanlışlıklar yüzünden muharebenin kaybedildiğini, bu konuda hükümete ayrıntılı bilgilendirme için bir adamını göndereceğini, her ne kadar Peta'da mağlup olursa da taktik durumun halen kendilerine avantaj sağladığını savunuyordu (Karatzeni 1980: 95).

Eğer bölgede daha fazla sayıda Yunan kuvveti toplanabilse ve daha farklı bir taarruz stratejisi izlense sonuç farklı olabilirdi. Alman Filhelen Elster muharebeden sonra Yunanları daha organize ve daha taarruzi bir ruha sahip olmadıkları için eleştirmişti. Ona göre Yunanlar daha hızlı hareket etselerdi Arta'yı düşürebilirlerdi ve Peta yenilgisi yaşanmazdı (Kanelopulos ve Tombros 2016: 74).

Peta Muharebesi'ne giden süreçte hem düzenli askeri eğitim almış Filhelen taburu hem de Yunan isyancılar bir arada savaşmıştı. Ne var ki Yunan tarihçi Kanelopulos'a göre merkezi





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

komutanın zayıf olması bu iki farklı unsurun işbirliğinden beklenen faydayı sağlamamıştı (Kanelopulos ve Tombros 2016: 74).

Düzenli bir emir komuta sistemi oluşturulmadığı gibi Mavrokordatos asla hiyerarşik bir komuta sistemi kurmamış, Yunan isyancıların her biri sadece kendi grubunun başındaki liderin emrine itaat etmişti (Kanelopulos ve Tombros 2016: 74).

Yunan tarihçi Karatzeni'ye göre Avrupalı Filhelenlerin alışık oldukları biçimde açık arazide düzenli ordu taktikleri ile savaşmak istemeleri, buna karşılık Yunan isyancıların Osmanlı güçleri ile dağlık bölgelerde vur kaç taktiği ile savaşa olan yakınlıkları iki grubun arasındaki koordineyi ve birbirine güveni zedelemişti (Karatzeni 1980: 51-52).

Yunan tarihçi Kanelopulos'a göre de, Filhelenlere Yunan isyancıların yardım etmeyip hareketsiz kalmalarındaki asıl neden de savaş anlayışlarındaki farktı. Filhelen Taburu Batı tarzı açık arazi savaşına ve sonuçta süngü muharebesine alışkındı. Halbuki Yunan asiler düşmanın sayısal çokluğu nedeniyle vur kaç ve sürpriz ataklarla düşmana zarar vermek ve pusu kurmak şeklinde bir savaş anlayışıyla hareket ediyorlardı. Bu nedenle açık araziye özellikle de savaşın gidişatı kötüyse asla çıkma taraftarı değillerdi (Kanelopulos ve Tombros 2016: 77).

Peta yenilgisi Yunan isyancıların moralini bozmuş ve Arta'yı düşürme planları konusunda çok olumsuz etki yaratmıştı. Buna karşılık Türkler bu zaferleriyle güçlerini toplayarak isyanın ana merkezlerinden olan Mesolongi'ye doğru harekete geçme fırsatını yakaladılar (Kanelopulos ve Tombros 2016: 79).

Ayrıca Peta Muharebesi Mavrokordatos'un kurmayı planladığı merkezi hükümet ve ordu fikrine büyük bir darbe vurmuştu. Yunan asilerin zaten küçümsediği Batı tarzı savaş ve bunu gerçekleştirecek düzenli ordu sistemine destek verenler azalmış, bunun yerine vur kaç saldırılarını ve Yunan tarzı savaş destekleyenler güçlenmişti (Finlay 2014: 331-332).

Yunan asilere göre süngü savaşı ve açık arazide Avrupa tarzı savaşın tek sonucu Yunanların kırırma uğramasıydı. Bu nedenle kendi bildikleri tarzda çete savaşı yapmak daha doğrudu ve askeri tecrübeden yoksun olan Mavrokordatos asilerin bu isteklerini Peta'dan sonra kabul etmek zorunda kalmıştı (Finlay 2014: 332).

Muharebeden birkaç hafta sonra Yunan asilerin lideri Kolokotronis'in, ünlü Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da yeğeni olan Dramalı Mahmut Paşa'yı Dervenakia denilen bölgede vur-kaç ve pusu kullanarak yenmesi (Ulutaş 2015:2885), Yunanistan'da düzenli ordu ve Batı tarzı savaş destekleyen kişilerin sayısında önemli bir azalmaya neden oldu.

Muharebeden 59 yıl sonra 1878 Berlin Kongresi sonucunda Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılan Teselya bölgesinin sınırlarının saptanması konusunda, Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan sorunlar 1881 yılında İngiltere'nin Yunanistan lehine müdahalesi





Ünsal BAŞAK

sonucu çözüldü ve Peta kasabası 1881 yılında Arta bölgesi ile birlikte Yunanistan'a geçti. (Akyay 2001: 105) Peta bu tarihten sonra Yunan tarihçilerin önemli bir uğrak noktası olmuştur.

Sonuç

Yunan tarih yazımında Peta Muharebesi olarak adlandırılan olay aslında basit bir çarpışmaydı. Yunan kaynaklarına göre 60 Filhelen ve 400 Yunan asinin öldüğü bu çarpışmada Türklerin kaybı ise 600 kadardı. Peta çatışmasında Yunanlar açısından önemli olan Batılı Filhelenlerin Yunanlıları destekleme istekleri ve sonrasında Filhelen Taburu'nun aldığı kayıplar neticesinde bir daha savaşa katılmayacak hale gelmesiydi. Türk tarih yazımında çok dikkate alınmayan bu küçük çatışmanın, Yunanlılar tarafından muharebe olarak adlandırılmasının bilinçli bir tercih olduğu fakat gerçekleri yansıtmaktan uzak olduğu söylenebilir.

Yunan tarih yazımında Peta'nın öne çıkarılmasında bir diğer etken de Yunan Hükümeti'nin muharebede ölen İtalyan Filhelen Andrea Dania'nın ailesine 1973 yılında ulaşması ve Peta'ya ait bazı belgeleri varislerine göndermesidir. Bu noktada 1973 yılında Yunanistan'da iktidarda bulunan askeri yönetimin Yunan milliyetçiliğinin öne çıkarılması politikasının etkin olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemde Cunta halk desteğini kaybetmeye başlamıştı ve bu desteği yeniden kazanmak için milliyetçi duygulara hitap etmek tek çareydi. Bu noktadan sonra Yunan tarihçi Karatzen'i'nin girişimleri ve 1979 yılında Dania'nın varisleri ile iletişime geçmesi sonucunda Peta Muharebesi konusundaki faaliyetler hızlanmış ve Andrea Dania'nın varislerinin de girişimiyle Peta'ya Filhelen Taburu'nun faaliyetlerini anlatan anıtlar yerleştirilmiştir.

Peta Muharebesi sonucunda yeni kurulmaya çalışılan Yunanistan'da bir hükümet buhranı çıktı ve Kapodistrias yönetimi eline alana kadar bu buhran sürdü. Mavrokordatos'un hem zafer kazanmak hem de Suliotları baskıdan kurtarma amacı boşa gitmişti. Ayrıca merkezi bir hükümet ve modern bir ordu gibi kavramlara zaten soğuk bakan Yunan asileri için Peta Muharebesi, kendi çete tarzlarını korumanın önemini göstermiş ve Batı tipi yönetimi uzun süre reddetmelerinin yolunu açmıştı. Mavrokordatos'un Suliotları kurtarma girişimleri başarısız olunca, muharebe sonunda Epir bölgesindeki Suliotlar Türklerle anlaşma yoluna gittiler. Bununla beraber Türklere güvenmedikleri için anlaşmaya Preveze'deki İngiliz konsolosu kefil oldu. 16 Eylül 1822 tarihinde Suliotlar gemilerle Yedi Ada Cumhuriyeti'ne giderek Yunanistan'ı terk ettiler ve çok az bir kısmı 1822 yılından sonra Mora'da isyana katılmak için sonradan geri döndü.

Sonuçta bu muharebe, Yunan İsyanı'nın genel gidişatı üzerinde stratejik bir tesir yaratmamış olsa da Batılı Filhelenlerin isyana fiili katkılarını yansıtması açısından önemli bir olaydı. Ayrıca bu muharebede yaşanan yenilgi sonrasında, Yunan asiler içinde düzenli ordunun kuruluşuna karşı çıkanlar önemli bir güç elde etmişti. Yunan asilerin Batı tipi düzenli bir orduya karşı olan tepkileri, Kral Otto zamanında da sürecek ve yeni kurulan ülkede düzenli bir ordu oluşturulması önemli bir sorun haline gelecekti.





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

KAYNAKÇA

- Ahmet, İbrahim Kelağa. 2014. "Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri", *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akyay, Bülent. 2001. *Teselya Meselesi 1881*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Angelomati, Eleni. 2010. *1821 İ Yenisi Enos Ethnus Kratus, A Tomos*, Atina: Ekdosi Skai.
- Arfou, Selma. 2014. Akdeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu (1797-1815), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ayanoğlu, Betül. 2011. *Türk-Yunan Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balyemez, Mehmet. 2021. İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs'ta Çıkarılan İkinci Rum İsyanı (18-19 Aralık 1954), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXXVIII, Sayı:103
- Brakis, Fotis. *İ Mahi Tu Peta to 1822 Mesa Apo Ta Apomnimonevmata Enos Germanou* Filelina.
- Chatzioannou, Maria Christina. 2013 . War, Crisis and Sovereign Loans: The Greek War of Independence and British Economic Expansion in the 1820s, *The Historical Review, Vol 10*, Department of Neohellenic Research / Institute of Historical Research, National Hellenic Research Foundation.
- Clair, William. 1972. *That Greece Might Be Still Free, The Philhellenes in The War of Independence*, Oxford University Press.
- Clogg, Richard. 1997. *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cunningham, Allan. 1978 The Philhellenes, Canning and Greek Independence, *Middle Eastern Studies, Vol 14, No 2*.
- Çete, Aslı. 2017. Rigas Velestinlis ve Namık Kemal'de Osmanlılık Düşüncesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2*.
- Dakin, Douglas. 1972. *The Unification of Greece 1770-1923*. Ernest Benn Yayınları.
- Demirhan, Hasan. 2012 Yunan İsyanı'nda Londra Yunan Komitesi ve İngiliz Yunanseverlerin Faaliyetleri, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22.
- Demirhan, Hasan. 2016. *Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı*. İdil Yayıncılık.
- Drygiannaki, Sparti Marangu. 2000. "Orthodoxy and Russian Policy Towards Greece in the 19th Century: The Philorthodox Society Conspiracy 1830-1840", *Balkan Studies*.





Ünsal BAŞAK

- Durie, Eveline. 1999. *O Eptanisiakos Mistikos Eterismos Prin Ke Kata Ton Agona Tis Aneksartisias*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pantion Üniversitesi, Siyasi Bilimler ve Tarih Bölümü.
- Erman, Arzu. 2021. Yunan Kaynaklarına Göre Tepedelenli Ali Paşa ve Yönetimindeki Yunanlılar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- E.Yzb. Fahrettin, E.Yzb.Seyfi. 1934. *Mora İsyanı*. İstanbul Askeri Matbaası.
- Fotiadi, Dimitri. 1987, *Kolokotronis*, Ekdosis Zaharopulos.
- Katerina Galani. 2012. "Elines Embori Ke Trapezites Sto City Tu Londinu, İ Proti Engatastasi Arhes 19ou Eona", Ed. John Kitmer, *Elini Bretanikes Shesis*, Ekdosi İdrima Tis Vulis.
- Gazis, Yeorgios. 1828. *Viografia Ton İroon Marku Botsari Ke Karaiskaki*. Ekdosis Ethniki Tipografia.
- Grammatikos, Alexander. 2017. *The Emerging Modern Greek Nation and British Romantic Literature*, Doktora Tezi, Carleton Üniversitesi.
- Hacıdimitriou, C. 2015 Revisiting the Documentation for American Philanthropic Contributions to Greece's War of Liberation of 1821, *The Journal Of Modern Hellenism*, Vol 31.
- Heraclidis, Aleksis. – Diallya, Ada. 2018. *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, "Intervention in the Greek War of Independence, 1821–32", Manchester University Press.
- Kanelopulos, Nikos, Tombros Nikos. 2016. İ Stratiotiki Drasi Ton Filelinon Sti Mahi Tu Peta: Ksanadiavazontas Ton Daniel Johann Elster Ke Tis Alles Piges, *O Diethnis Perigiros Ke O Filelinismos Kata Tin Eliniki Epanastasi*, Ekdosis Arhontariki.
- Koliopulos, Ioannis. 2008. *İstoria Tu Neu Elliniku Kosmu (Apo to 1815-Eos to Simera)*, İpurgio Ethnikis Pedias.
- Kalantzis, Kostas.. 1968. *İ İstoria Tu Megalis Elinikis Epanastasi*.
- Karatzeni, Dimitrou.. 1980. *İ Pros İpeiron Ekstratia 1822 Kai İ Mahi Tu Peta*, Ekdosi Athinon.
- Milas, Herkül. 1994. *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları.
- Milas, Herkül. 2003. *Geçmişten Bugüne Yunanlılar, Dil, Din ve Kimlikleri*. İletişim Yayınları.
- Önsoy, Murat. 2005. *Modern Greek Enlightenment and 19th Century Greek Nationalism*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
- Papanikos, Gregory. 2022. Wars and Foreign Interventions In Greece In The 1820's, *Athens Journal Of History*, Vol 8, Issue 1.
- Phillips, Alison. 1897. *The War Of Greek Independence 1821 To 1833*, Charles Scribners Son Press.





Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi

- Potter, L. 2004. British Philhellenism And The Historiography Of Greece: A Case Study Of George Finlay (1799-1875), *The Historical Review, Institute For Neohellenic Research, Vol 1.*
- Örenç, Ali Fuat. 2020. *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Özsüer, Esra. 2019. *Türkokratia-Avrupa'da Türk İmajı*, Kronik Yayıncılık.
- Özsüer, Esra. 2016. "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası Cilt 26/2.*
- Teodoridis, Yorgos. 1998. *O Aleksandros Mavrokordatos Ke İ Drasi Tu Apo Tin Anatoli Sti Disi Ke Apo Ti Disi Sti Epanastasi (1791-1821)*, Doktora Tezi, Pantion Üniversitesi, Sosyal ve Siyasal Bilimler Bölümü.
- Ulutaş, Songül. 2015. 1821 Mora İsyanı ve Dramalı Mahmut Paşa, *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli Balkanlar Özel Sayısı, Cilt III.*
- Vakalopoulos, Apostolos. 2019. *Ta Eliniki Stratevmata Tu 1821, Organosi, İgesia, Taktiki,İthi, Psihagogia*, Ekdotis Ant.Stamuli.
- Vizantiou, Hristo. 1837. *İstoria Tu Taktiku Stratu Tis Elados, Apo Tis Protis Sistaseos Tu Kata Tu 1821 Mehri Ton 1832*, Tipografies K.Ralli.
- Ed. Vohler, M., Alekou. 2021. *Concepts and Functions of Philhellenism*, Walter De Gruyter Press.
- Wallace, J., Lambropulos, V. 2021, Hellenism, Philhellenism and Classical Reception: Commemorating The 1821 Revolution, *Classical Receptions Journal, Volume 13, Issue 4, 2021.*
- Wright, Beth S. 1997, *Painting Thoughts: Delacroix's and Scheffer's Suffering Greeks in Painting and History During the French Restoration: Abandoned by the Past*, Cambridge University Press.

EKLER



1. ΠΡΟΣΕΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ Βουλευτικὸν ἐθεσίσαστο καὶ τὸ Ἐκτελεστικὸν ἐπεκύρωσε τὰ δε:

Ἐκεῖθι εἰσάγονται πολλοὶ ἀξιωματικοὶ πολεμικοὶ, ἐκθέτες εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὴν προσφοράν γενναίων τῶν θαλασσιῶν τῶν ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς

Ἐπειθὶ καὶ συμφέρον τῆ Πατριᾶ καὶ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἀφελθῆ ἀπὸ τῶς ἀξιολόγους γνώσεις, τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸν ἀξέπαινον ζῆλον αὐτῶν, δεκτικῶς ἀναλόγως καὶ τὴν εἰργασίαν τῆς πρὸς τοιοῦτος ἀνδρας

Ἐπειθὶ οἱ αἱ ἀνα εἰρημὸν ἀξιωματικοὶ δὲν εἶναι δυνατοὶ νὰ καταταχθῶσιν ἐπὶ τὸ παρὸν εἰς τὰ ὀργανισθέντα στρατεύματα, διὰ τὸ διωγόμενον αὐτῶν τῶν τακτικῶν σωμάτων

Θ ε σ π ί ζ ε τ α ι :

α'. Ὅσοι οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ παντὸς ὀπλοῦ, εἰρησώμενοι εἰς τὴν ἐπαρκίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ ὀργανισθῶσιν εἰς ἕν τάγμα, τὸ ὅποιον νὰ ἀνομιάζεται Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, ὡς ἀπαρτιζόμενον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος.

β'. Οἱ ἀξιωματικοὶ, οἵτινες εἰσάγονται εἰς τὴν δοῦλωση τοῦ πρώτου συντάγματος τοῦ θαλάσσιου πελοῦ, ἔξαιροῦνται τοῦ προηγουμένου ἀρθρου, καθὼς ἀνάμνη καὶ δοῦα ἦσαν τῆς εἰς ἄλλην δοῦλωση.

γ'. Οἱ σχηματίζοντες τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων ἀξιωματικοὶ μόνον εἰς τοὺς ὁποίους ἔχονα βαθμὸς, καὶ λαμβάνουσι τὰς αὐτὰς τροφοὺς καὶ τοὺς

Μισθολόγους. Ἡ διοίκησις δὲ τοῦ τάγματος ἀνετίθη εἰς τὸν ἐν ἀποστρατείας

Ἰσους μισθοῦς μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοὺς εἰς ἐνέργειαν εἰρησώμενους εἰς τὸ πρῶτον σύνταγμα τοῦ θαλάσσιου πελοῦ.

δ'. Ὁ μισθὸς θέλει πληρώνεσθαι εἰς τὸ τέλος ἐκάστου μηνός, τὸ ἐν τρίτῳ εἰς μετρητὰ, τὰ δὲ λοιπὰ εἰς γραμμάτια πρὸς τὸ κοινὸν ταμεῖον, πληρωτέα μετὰ ἔξι μηνῶν.

ε'. Τὰ ἐνδύματα τοῦ τάγματος τοῦτου θέλουσι διαρρηθῆ ἀπὸ τὸν Μινίστρον τοῦ Πολέμου δι' ἐπιμερίωσιν τῆς Διοικήσεως.

ς'. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦτου τοῦ τάγματος θέλει διορισθῆ παρὰ τῆς Διοικήσεως.

ζ'. Ὅσοι ἀξιωματικοὶ ἐπέβησαν ἀπὸ τῶν ἀξιωματικῶν ἀπὸ τῆς προέδρου τοῦ Μινίστρον τοῦ Πολέμου, διὰ τὴν προέδρου εἰς ἐπιμερίωσιν τῆς Διοικήσεως τῶν τρωπῶν τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ τάγματος τοῦτου, καὶ τὰς διατάξεις τῆς γυνάσεως καὶ τῆς εἰρήσεως, τὰς ὁποίας θέλει εἰσθῆ εἰς χροῖος νὰ φυλάττη.

θ'. Εἰς τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων δέοντα νὰ συσταταχθῶσιν δοῦα εἰρησώμενοι καὶ χωρὶς τῆς εἰρήσεως νῦν τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἐκλεξῆ τὴν στρατιωτικὴν ζωὴν, ἔχοντες τὸν βαθμὸν τοῦ ἀπολογοῦ.

ι'. Ὅταν τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων εἰσάγονται εἰς ἀργίαν, δὲν θέλει ἄποχρησθῆ εἰς ἄλλην δοῦλωση, εἰμὲ εἰς φυλακίαν τῆς πατρίδος τῆς Διοικήσεως.

κ'. Ὁ Μινίστρον τοῦ Πολέμου νὰ ἐνεργήσῃ τὴν παρὸντα νόμον.

Ἐν Κωνσταντινῇ, τῆς 29 Ἀπριλίου 1822.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Βουλευτικῆς Συνόδου Χαρολάμπης.

Προσηγορούμετος ὁ Πρώτος Γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικῆς.

Ἐπικυρούσεται Ἄ. Μαυροκορδατός, Πρόεδρος.

Ek-1: Filhelen Taburu'nun 29 Nisan 1822 tarihli Kurulma Karamamesi



Ek-2: Peta Muharebesi'nde ölen Fransız, Alman, İtalyan, Danimarkalı ve Polonyalı Filhelenler için Peta'da dikilen anıt.

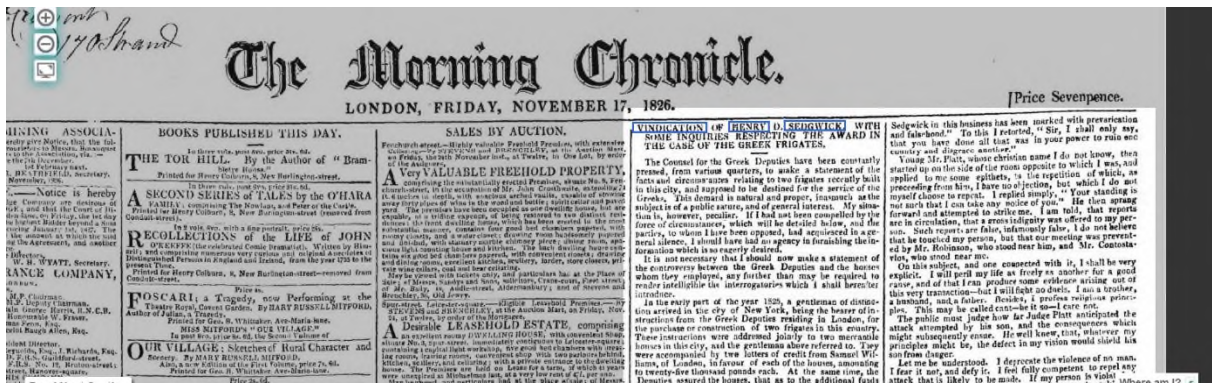


Yunanca Kaynaklara Göre Filhelen Taburu ve Peta Muharebesi



Ο Ιταλός Ανδρὰ Δάνια που έζησε στο Πέλα

Ek-3: Peta Muharebesi'nde Ölen İtalyan Filhelen Andrea Dania.



EK-4: Yunan Donanması İçin İnşa Edilen Gemilerdeki Rüşvet ve Gecikme Olayını Sorgulayan 17 Kasım 1826 tarihli haber.





Ünsal BAŞAK



Ek-5: Filhelen Batlı Subaylar

Κύριον Δημήτριον Καρατζένην - Ἀθήνας
Ἀγαπητὲ Κύριε,

Ἐλαβον τὴν ἀπὸ 3 Ματου ἐπιστολὴν σας. Τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεσθε τῆς 18 Ἰουνίου 1973 τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Ρώμης ἦτο μίαν εὐχαριστήριον ἐπιστολὴ διὰ τὰς πληροφορίες πού ἡ Πρεσβεία ἢ ἴδια μου ἀνεκοίνωσε —μετὰ ἀπὸ δικό μου αἴτημα— σχετικῶς μετὰ τὸν ἐξ Ὀδάντας Συνταγματάρχην ANDRIA DANIA, ὁ ὅποιος ἀπέθανε, διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς ΡΕΤΑ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1822. Ἡ Πρεσβεία μου ἔδωσε μερικὲς φωτογραφίες (ὄχι πολὺ καθαρές) ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐπανεμφανισθῶν — τῶν τόπων ἐποῦ συνέβησαν τὰ γεγονότα τοῦ τάγματος τῶν φιλελλήνων. Οἱ φωτογραφίες αὐτὲς εἶναι στιγμῆς, παρμένες ἀπὸ κάποιον τοπικὸν φωτογράφον καὶ ὑπάρχουν σχόλια εἰς τὰ ἑλληνικὰ πού ἡ Πρεσβεία προθύμως μοῦ μετέφρασε. Μὲ ἐπληροφόρησε ἐπίσης ὅτι τὸ 1974 ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαινιάσθῃ ἕνα μνημεῖον ἐκ μαρμάρου εἰς τὸ λόφον «Μεγάλῃ Ράχη» ἀναμνηστικὸν διὰ τοὺς πεσόντας. Οἱ πληροφορίες πού ἔχουμε ἡμεῖς ἐδῶ εἰς τὴν Ὀδάντα σχετικῶς μετὰ τὸν Συνταγματάρχην DANIA δὲν εἶναι πολλὰ καὶ μετὰ αὐτὰς τίς λίγες, εἶχα ἤδη γράψῃ τὸ 1967 μίαν σύντομη βιογραφίαν τοῦ DANIA τὴν ὁποία ἐπισυνάπτω. Τώρα θὰ ἤθελα νὰ ἀσχοληθῶ ἐκ νέου μετὰ τὸ ἀντικείμενον διὰ νὰ τὸ δημοσιεύσω εἰς ἕνα περιοδικὸν ἱστορίας τοπικῆς ἢ ἐπαρχίας πλαισιωμένον μετὰ εἰς τὰς νέας ἢ ἐπιπλέον πληροφορίες, στοιχεῖα καὶ φωτογραφίας πού θὰ μπορούσα νὰ εἶχα. Ἐάν θέλατε νὰ μοῦ γράφατε σχετικὰ διὰ τὸ ἀντικείμενον πού με ἐνδιαφέρει σὰς εὐχαριστῶ ἐκ τῶν προτέρων, δὲν γνωρίζω ὅμως ἐάν τὸ νέο μου ἔρθον θὰ εἶναι πῶς τεκμηριωμένον ἀπὸ τὸ συνημμένον.

Μετὰ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ διαβάσω τὴν ἀπάντησί σας, καὶ μετὰ διακεκρημένους χαιρετισμούς.

Ὀδάντα 16 Ματου 1979

Ἡμέτερος
Καθ. Τζίνιο Μποσάρτι
ὁδὸς Κατσόλι ἀρ. 66) 17 Ὀδάντα (Ἀλ.)

Ek-6: Filhelen Andrea Dania'nın varislerinin Yunan tarihçi Dimitri Karatzeni'ye Peta Muharebesi ve Filhelenlere ilişkin 1979 yılında gönderdiği mektup.





Raşit ÇÖLOĞLU

Dr, Erciyes Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi, Kayseri/ Türkiye
PhD, Erciyes University/ Faculty of Letters, Kayseri/ Türkiye



eposta: rasitcologlu@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-8560-6463> - RorID: <https://ror.org/047g8vk19>

Atıf/Citation: Çöloğlu, Raşit. 2023.Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki Kökşö ve Kosay Üzerine Bir İnceleme.*Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 151-171.. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1180720>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /ArticleTypes:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	27.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	19.01.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

KIRGIZ DESTANLARINDAKİ KÖKÇÖ VE KOŞOY İLE KAZAK DESTANLARINDAKİ KÖKŞÖ VE KOSAY ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZ

Kırgız ve Kazakların yüzlerce yıl boyunca yoğun etkileşim içerisinde olmaları sebebiyle bu iki Türk boyu birçok ortak anlatıya sahiptir. Bu etkileşim karşılıklıdır ve birbirlerinin destanlarına birçok unsur aktarılmıştır. Kırgızlardaki Er Kökçö ve Koşoy ile Kazaklardaki Er Kökşö ve Kosay da bunlardan biridir. Er Kökçö ve Koşoy Manas Destanı'nda yer alan iki handır. Destana göre birbirleriyle herhangi bir akrabalık bağları bulunmamaktadır. Koşoy hakkında ise Kırgızlarda ayrıca Er Koşoy Destanı da mevcuttur ve bu destan Manas Destanı'yla paralellik gösterir. Hâkim görüş Koşoy'un Manas Destanı'na sonrada dâhil olan arkaik bir destan kahramanı olduğu yönündedir. Kazak destanlarındaki Er Kökşö ve Kosay ise baba-oğuldurlar. Er Kökşö destanı öldürülen babasının intikamını alan Kosay'ın hikâyesini anlatır. Bu destanda mitolojik unsurlar ağırlıktadır. Kazak destanındaki Kosay, babasının intikamını almak ve ardından sevdiği kızı hak etmek isteyen bir gençken Kırgız destanlarındaki Koşoy ileri yaşına rağmen iri yapılı ve güçlü bir bahadır, Katagan halkının beyi, Manas'ın sadık müttefiki, bilge ve saygın bir kahramandır. Diğer yandan Kosay'ın öldükten sonra dirilmesiyle ve bir anlamda ölümü yenmesiyle Koşoy'un toplumdaki en yaşlı ama dinç biri olması birbiriyle ilişkili görünmektedir. Hatta Koşoy'un Rusların "Koşey" mitine kaynaklık etmiş olma ihtimali göz önünde bulundurulursa geçmişte ölümsüz bir kahraman olarak da tasvir edildiği düşünülebilir. Bu benzerlikler ile farklılıklar muhtemelen Kırgız ve Kazak boylarının kendi aralarında veya başka halklarla kurdukları etnik-kültürel temasların bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Kazak, Destan, Kökçö, Koşoy, Kökşö, Kosay





A REVIEW ON KÖKCHÖ AND KOSHÖI IN KYRGYZ EPIC WITH KÖKSHÖ AND
KOSAI IN KAZAKH EPIC

ABSTRACT

Due to the intense interaction of the Kyrgyz and Kazakhs for hundreds of years, these two Turkish tribes have many common narratives. This interaction is mutual and many elements have been transferred to each other's epics. Kökchö and Koshöi in Kyrgyz and Kökshö and Kosai in Kazakh are one of them. Kökchö and Koshöi are two inns in the Epic of Manas. According to the epic, they do not have any kinship ties with each other. About Koshöi, the Kyrgyz also have the Koshöi Epic and this epic shows parallelism with the Manas Epic. The prevailing view is that Koshöi is an archaic epic hero who was later included in the Manas Epic. Kökshö and Kosai in Kazakh epics are father and son. The epic of Kökshö tells the story of Kosai, who avenges his murdered father. Mythological elements predominate in this epic. While Kosai in the Kazakh epic is a young man who wants to avenge his father and then deserves the girl he loves, Koshöi in the Kyrgyz epics is a large and strong valiant despite his advanced age, the leader of the Katagan people, a loyal ally of Manas, a wise and respected hero. On the other hand, it seems to be related to Kosai's resurrection after death and, in a sense, overcoming death, and Koshöi's being the oldest but vigorous person in the society. In fact, considering the possibility that Koshöi may have been the source of the "Koshei" myth of the Russians, it can be thought that he was depicted as an immortal hero in the past. These similarities and differences are probably the result of ethno-cultural contacts between Kyrgyz and Kazakh tribes or with other peoples.

Keywords: Kyrgyz, Kazakh, Epic, Kökchö, Koshöi, Kökshö, Kosai

Giriş

Kırgız ve Kazaklar yüzyıllar öncesinden günümüze değin iç içe yaşamış ve yakın temaslarını sürdürmüş iki Türk boyudur. Kırgız ve Kazakların ataları Güney Sibiryaya ve Kıpçak bozkırlarında ortak ve derin bir geçmişe sahiptirler. Kırgızlar, ana vatanları olan Hakasya ve Altay-Sayan'dan günümüzdeki Kırgızistan ve çevresindeki sahaya uzanan geniş bir alanda göçer evli yaşamlarını çoğu zaman bağımsız, büyük veya küçük siyasi oluşumlar içinde kimi zaman da Moğol İmparatorluğu, Çağatay Hanlığı ve Hokand Hanlığı gibi devletlere sembolik bir bağlılıkla yüzyıllarca varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kazaklar ise XV. yüzyılda Altın Orda bakiyesi Müslüman Kıpçak-Özbek boylarından ayrılarak Çu nehri sahilinde kendi boy teşkilatını kurduktan sonra Kazak Hanlığı bünyesinde Kırgızlara yakın hatta çoğu zaman iç içe bir coğrafyada varlık göstermişlerdir (Bartold 2010: 226.) Kalmuk ve Şeybanî kökenli Özbek sultanlarının işgallerine karşı bu iki kardeş boy birbirlerine birçok defa destek olmuştur. XV. yüzyılda hız kazanan Kazak ve Kırgız etnik kaynaşması Kırgız destanlarında da sık sık zikredilen Yedisu bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu süreçte bozkırda yaşayan Kırgız boyları XVI. yüzyılın ilk yarısında Tahir Han ve Hak Nazar'a bağlanarak Kazak Hanlığı'nın ordusuna da katılmışlardır (Bartold 2010: 227; Kalkan 2005: 40-43).

Yüzyıllar boyunca süren bu kaynaşmanın sonucunda Kırgız ve Kazaklar dil, giyim-kuşam, yemek çeşitleri ve mitoloji yönünden birbirinden ayırt edilmesi bir hayli güç iki halk olarak günümüze ulaşmıştır. Kırgız ve Kazaklar arasındaki bu benzerlik karşısında Ruslar





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

ve Oyratlar bu iki halka genel anlamda *Kırgız*; kimi zaman Kazaklara¹ *Kazak-Kırgız* veya *Kazak-Bürüt*² adını vermişlerdir (Bartold 2010: 237). Ancak Ruslar, bu iki halka ait boyların şecerelerini incelediklerinde birbirlerinden farklı soy ağaçları ve sosyal organizasyonları olduklarını görmüş ve Kırgız isminin Kazakları kapsamayacağı anlaşılmıştır (Kalkan 2015: 67-68)³.

Kazak ve Kırgızların yoğun etkileşiminin neticeleri halk edebiyatında da kendini göstermiş ve özellikle Kalmuklarla savaşların yaşandığı XV-XVI. yüzyıllarda aynı isimde veya benzer içerikte pek çok anlatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu etkileşimin sonuçlarından biri de Manas Destanı'ndan tanıdığımız *Er Kökçö* ve Narın Bölgesi'ndeki Katagan halkının hanı olan *Koşoy* ile Kazakların *Er Kökşö* Destanı'ndan *Er Kökşö* ve oğlu *Kosay*'ın isimlerinde görülen benzerliktir. Kökçö/Kökşö ve Koşoy/Kosay, aynı iki ismin Kırgız ve Kazak dil özelliklerine göre farklı söylenişleridir. İlk bakışta isimlerden yola çıkarak her iki kahramanın hikâyesinin de aynı olduğu düşünülebilir. Tıpkı Kırgızlardaki *Er Töştük* destanının Kazaklarda *Er Töstik* adıyla yer alması gibi. Ancak bu kahramanlara ait destanlar incelendiğinde birbirlerinden etkilendikleri ama önemli farklılıkların da olduğu anlaşılmaktadır. Bu makalede söz konusu kahramanların Kırgız ve Kazak destanlarında nasıl anlatıldığı, kökenleri, benzerlikleri ve farklılıkları ele alınmıştır.

Yöntem

Jirmunskiy destanlar üzerine yapılacak araştırmalardaki esas yöntemin anlatmaların karşılaştırılması olduğunun üzerinde durur. Ona göre büyük destanı ortaya koymak sadece halk anlatılarını karşılaştırmak, onun esas unsurlarını ortaya koymak, daha eski kısımlarını tespit etmek, destansı konunun uzun asırlar boyu süren ve karmaşık bir süreç olan gelişimini ve oluşumunu kaydetmek suretiyle mümkündür (2018: 117-118). Bu durum kısa veya uzun tüm halk anlatıları için geçerlidir. Özellikle iki farklı Türk topluluğunda ortak kahramanların yer aldığı anlatılarda metinler arası karşılaştırmalar ilginç sonuçlar verir. Bu sebeple araştırmamızda Karşılaştırmalı Metin Analizi Yöntemi kullanılmıştır.

¹ Kazak ismi her ne kadar Altın Orda'nın siyasi birliğinin bozulmasının ardından ülkenin doğusunda kalan bozkırlarda XV. yüzyılda ortaya çıkan bir etnonim olsa da Kazaklar yüzlerce yıldır Altaylar'dan Doğu Avrupa'ya değin uzanan bozkırların değişmez sakinleridir (Tamir 2002: 649)

²Oyrat-Kalmukların Kırgızlara verdikleri isim. Manas Destanı'nda da Kalmukların Kırgızlara bu şekilde hitap ettikleri görülmektedir. Bürüt/Burut etnonimi için bkz. Coldoşev 2014: 25-36; Bartold 2010: 257-258.

³ Kazak ve Kırgız şecerelerinde ailelerin soy ağaçlarında farklılıklar olsa da Kazakların *Ulu*, *Orta ve Küçük* cüzlerini oluşturan boylarla Kırgızların *Sağ*, *Sol ve İçkilik* kollarını oluşturan uruğların isimlerindeki ortaklıklar (Kereyit, Calayır, Börü, Bay Terek, Bargı, Toguzbay/Kanlı, Kıpçak, Kıtay, Kongrat, Mongoldor, Nayman, Nogoy, Sayal, Kazakbayuluu, Katagan gibi) bu iki halk arasında tarih boyunca gerçekleşen yoğun etnik teması gösterir niteliktedir (Kalkan 2006: 323).





1. Kırgız Destanlarında Kökçö ve Koşoy

1.1. Kökçö

Kökçö (veya Er Kökçö), Manas Destanı'nın en dikkat çekici ve esas kahramanlarından. Aydarkan oğlu Kökçö⁴, Kazakların beyidir. Hem Kazakların hanı, hem de Almambet'in yurdunu terk etmesinin ardından sığındığı kişi olması nedeniyle Manas Destanı'nda kendisine sıkça değinilmektedir. Destanın Manas sonrası kısmında Kökçö'nün oğlu Ümötöy ve Manas'ın oğlu Semetey arasında meydana gelen çatışma da Kökçö'nün anıldığı epizotlardandır.

Manas Destanı'nda Er Kökçö'nün kişiliğinin işlenişi ve onun politik tutumu soydaşı olan halklara (Kırgızlarla) ve Türk boylarının düşmanlarına (Kıtaylar, Kalmuklar, Mançular v.b.) göre farklılık göstermektedir. Kimi zaman Er Kökçö ve ile Manas tarafları arasında çatışmalar ortaya çıkmaktayken kimi zamansa Kırgız ve Kazakların topraklarını ve mallarını tehdit eden ortak düşmanlara karşı Er Kökçö ve Manas arasında ittifak inşa edilmektedir.

Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında hemen hemen destanın başından sonuna kadar Er Kökçö'ye değinilmektedir. Kökçö babası Aydarkan'ın ardından halkını düşmanlardan korumaya çalışır ve savaşmaktan çekinmeden defalarca kahramanlık gösterir. Bu varyantın başında Er Kökçö, Manas'a katılır ve Kıtay bahadırı Neskara ile yapılan savaşta ilk kahramanlığını sergiler (Orozbekov2017a:198). Diğer hanlar gibi Kökçö de Manas ve babası Aydarkan ile birlikte Çüy ve Anjiyan'ı (Andican) kurtarmak için yapılan seferlere katılır. Bölgelerdeki Türk boylarından her Han bağımsız olarak Kalmuklara karşı mücadele başlattığında Kökçö, Ker-Köl'ü aşır Almata'ya geçer ve İli havzasını işgal eden Kalmuklarla savaşır. Daha önce Manas'la yaptığı bir savaşta Hanları İlebin'i kaybeden Kalmuklar daha fazla direnmeden teslim olur. Kökçö, ölen Kalmuk hanının ağabeyi Çiñşa'nın güzel kızı Buudaybek'i ikinci eşi olarak alır ve İli bölgesinde kalır (Orozbekov2017a: 898). Diğer hanlar ise ordularıyla birlikte Manas'a katılırlar. Bu durum Kökçö'nün Manas'ın hanlığını, onun buyruğu altında olmayı kabul etmek istemediğinin bir işaretidir.

Destanda Kökçö ve Almambet ile ilgili olaylar da ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Kalmuk prensi Almambet kendi yurdunu terk eder ve İrtiş Irmağı boyunda Er Kökçö ile karşılaşır. İki kahraman dost olurlar. Er Kökçö'nün telkiniyle Almambet Müslümanlığı kabul eder. Almambet bilgi ve becerisini kullanarak Er Kökçö'nün obasını zenginleştirir ve onun en sevdiği adamı haline gelir. Bu durum karşısında Kazak reisleri kıskançlığa kapılır ve iki dostun arasını bozmak isterler. Kökçö'nün güvensiz kişiliğinden yararlanarak büyük karısı Akerkeç ile Almambet'in arasında bir ilişki olduğu dedikodusunu yayarlar. Akerkeç akıllı

⁴Kökçö ve Manas yakın akrabalarıdır. Manas'ın karısı Kanıkey, Kökçö'nün karısı Akerkeç ve Almambet'in karısı Aruuke Buhara Hanı Temir Han'ın kızlarıdır. Bu sebeple üç bahadır bacanaktır (İnan 1992: 39). Ayrıca Manas'ın annesi Çıyırdı, Kökçö'nün babası Aydarkan'ın kızıdır. Yani Kökçö, Manas'ın dayısıdır aynı zamanda (Yıldız 1995: 129).





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

bir kadındır. Almambet'e iftira atıldığını, onun yaptığı hizmetleri ve değerli dostluğunu anlatır. Ancak Buudaybek yalancı tanıklık yapar ve Almambet'in obadan uzaklaştırılması sağlanır (Orozbakov2017b: 957-966; İnan 1992: 29-32). Güzel olmasına rağmen içi dar, zekâsı kıt ve insanlığı zayıf olan Buudaybek bu tanıklığı, Kazak reisler ona baybiçelikten (başhatunluk) öte statü vaat ettiği için yapmıştır (Karıpkulov1995a: 162). Kökçö daha sonra "Hanlar Komplosu" olarak bilinen, Manas'a karşı yedi beyin kurduğu ittifaka Akerkeç'in Manas'ın yoldaşı Almambet tarafından kirletildiğini bahane ederek katılacaktır.

Sayakbay Karalayev'in varyantında da Kazakların hanı olarak geçen Kökçö, bu metinde Kökala adındaki tulparıyla dikkat çekmektedir. O kibirli, ahmak ve bencil olmasına karşın düşmanla yılmadan mücadele eden bir kahramandır (Kırbaşev 1995: 344).

Kökçö, Radloff varyantı dışındaki büyük varyantlarda "Kökötöy Han'ın Aşı"nın ardından Kırgız, Kazak ve Kıpçak boylarıyla Kalmuklar ve Kara Kıtaylar arasında başlayan *Çoñ Kazat*'ta Manas'ın safında yer alır. Çok sert geçen bu savaş sırasında Kökçö de tıpkı Manas gibi ağır yaralar alarak ölecektir⁵.

Ölümünün ardından Kökçö'ye Ümötöy ve Semetey arasındaki kavgada da değinilmiştir. Manas'ın oğlu Semetey, han olduktan sonra Koñurbay'a sefer düzenleyerek babasının intikamını alır. Kökçö'nün yerine geçen oğlu Ümötöy, babasının da *Çoñ Kazat*'da ölmesini öne sürerek Semetey'in ganimetinden pay ister. Aralarında çıkan kavgada Semetey'in çorosu Külçoro, Ümötöy'ün başını keser. Bu olaylara çok üzülen ve bir Kırgız-Kazak savaşından çekinen Kanıkey ve Semetey sayısız hediye ile annesi Akerkeç'in huzuruna af dilemeye giderler⁶ (İnan 1992: 166).

⁵ Manas ile Kökçö arasındaki sorunlar Radloff varyantında da kendine yer bulmakla birlikte olayların gelişimi farklılık göstermektedir. Söz konusu varyantın "Manas ile Kökçö'nün Savaşı, Kanıkey'i Alışı, Manas'ın Öldükten Sonra Dirilişi" başlıklı bölümünde Manas Almambet'le güçlerini birleştirir ve Ak Padişa'nın desteğini alır; Er Kökçö'nün at sürülerini ve mallarını yağmalayarak onu rezil etmek ister. Kökçö mallarını bölüşmeyi teklif etse de Manas bunu kabul etmez. Manas ile Kökçö kavgaya tutuşur. Kökçö onu silahla yaralar. Manas ise Kökçö'yü atından düşürüp kaçmaya mecbur eder. Bu sırada Almambet, Er Kökçö'nün obasındayken ondan istediği, ancak Er Kökçö'nün vermediği Kök Ala attan bahseder ve kırgınlığını belirtir (Yıldız 1995: 597-610). Yine destanın ilerleyen bölümlerinde Manas, Kökçö'den düşman olarak bahsedecektir (Yıldız 1995: 726).

⁶ Radloff varyantında *Çoñ Kazat* bölümü olmamasına ve Ümötöy'ün Semetey'e karşı bu savaşla alakalı olarak bir kin duymamasına rağmen Ümötöy ile Semetey arasındaki çatışma yine de mevcuttur. Ancak bu seferki gerekçe Semetey'in, Ümötöy'ün nişanlısı Ayçürök'ü kaçırmasıdır. Buna göre Semetey, Ayçürök'ün ününü duyar. Ayçürök'ü babası Akın Han'ın elinden kaçırmaya karar verir ve çorolarıyla baskın yapar. Bunu öğrenen Ümötöy de kalabalık bir orduyla gelir. Bu ordu karşısında Semetey ve çoroları çok zorlanırlar. Bunun üzerine Semetey, Külçoro'dan Ümötöy'e gitmesini, Semetey'in onu dayı olarak kabul ettiğini, kendisi de dayılığı kabul ederse ona zırh ve tulpar vereceğini söylemesini ister. Tatlı dilli Külçoro, Ümötöy'ün huzuruna çıkıp Semetey'in sözlerini iletir.





Raşit ÇÖLOĞLU

Manas Destanı'nda Er Kökçö ve oğlu Ümötöy hakkındaki bilgiler özetle bu şekildedir. Er Kökçö'nün Manas Destanı'nın terkindeki belirgin yeri onun Kırgız-Kazak etkileşiminin arttığı ilk dönemlerden itibaren Manas Destanı'na dâhil olduğunu düşünmemizi sağlar. Er Kökçö ve Manas arasında tüm varyantlarda destanın başından beri kendine yer bulan bir akrabalık, köken birliği, doğal müttefiklik olduğu görülmektedir. Bunda hem Kırgız ve Kazaklar arasında etnik yakınlık hem de Er Kökçö'nün anne tarafından Manas'la akrabalığı etkilidir. Ancak değişik nedenlerle soydaş ve akraba olan bu iki kahraman ve onların ardından da çocukları karşı karşıya gelmiş ve kanlı çatışmalar doğmuştur.

Manas Destanı'na yansıyan Kazak beyi Kökçö tipi Kırgızlardaki Kazak algısının bir yansımasıdır. Geçmişten günümüze Kırgız ve Kazaklar arasında karşılıklı kız alıp verme yoluyla güçlü akrabalıklar inşa edilmiştir. İki ulusun arasındaki hımsılık ilişkisinin bu denli yaygın olmasının, kolay kurulmasının ve sağlıklı sürdürülmesinin altında iç içe yaşamaları kadar kültürel benzerlikleri de yatmaktadır. Ancak ortak değerler ve akrabalıklar boylar arası üstünlük yarışının önüne geçmeye yeterli değildir. Hem Kazak hem de Kırgızların kadim Türk boylarından olmaları ve güçlü şecere gelenekleri birbirlerine gurur ve kibirle bakmalarına sebebiyet vermiştir. Bunu Kökçö'nün Manas Destanı'nın başından beri sergilediği tavırlarda görmek mümkündür. Kırgızlara göre daha kalabalık ve Cengiz Han'ın "Altın Soyu"yla (Altın Urug/Altan Urag) daha yakın bağları olan Kazaklar, Kırgızlardan çıkan bir hana biat etmeye gönüllü değillerdir. Nitekim detayları çok açık olmasa da Manas Destanı'nın Radloff varyantının başında Kazak beyi Kökçö'nün, Almambet'in ortaya çıkmasıyla "suyun başından göçüp kaçan" kendisi de dâhil üç Müslüman Türk hanını (kendisiyle birlikte Manas ve Camgırçı) bir araya getirerek bir beylik kurmak istediği belirtilmektedir (Yıldız 1995: 542). Kökçö'nün, Çüy ve Anjiyan'ın kurtarılması sırasında elde ettiği başarıların ardından Manas'a katılmak yerine Talas'daki "han ordo"ya uzak kalan İli vadisinde kalmayı tercih etmesi, Almambet'i bahane ederek Manas'ı kıskanan hanların kurduğu ittifaka katılması (*Kandardin Çatağı/Hanlar Komplosu*), Manas'ın Kökçö'nün sürülerini yağmalayarak ve Semetey'in de Ümötöy'ün nişanlısını kaçırmak Kazak akrabalarını küçük düşürmeleri (Radloff varyantı) ve Ümötöy'ün, Semetey'in elde ettiği ganimette payının olduğunu düşünmesinin altında Kazak ve Kırgızlar arasındaki bu gurur meselesi yatmaktadır. Kırgızlar ise Kalmuklara karşı yürütülen savaşlarda önderliklerinin tartışılmasını kabul etmezler.

Öte yandan tarih boyunca akrabalık ilişkileriyle birbirine son derece yakın olan boyların kaynak paylaşımında ve hâkimiyet konusunda sorunlar yaşadığı da görülmüştür. Bu sebeple dil, kültür, tarih ve inanç bağı olan halklar kimi zaman birbirleriyle sert çatışmalara girmiş ve karşılıklı kayıplar vermişlerdir. Bunun örneklerine Göktürklerin Kırgız

Ümötöy bunu kabul eder. Ayçürök karşılığında Semetey'den Tay Buruul atını ve Manas'ın altın yakalı, mermi geçirmez zırhını (Akolpok) alıp gider (Yıldız 1995: 856-874).





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

ve Uygurlarla, Timur Devleti'nin Osmanlı ve Altın Ordu ile yaptığı savaşlarda rastlanmaktadır. Akraba ulusların birbirlerinin topraklarını, kaynaklarını ele geçirme ve kendi hâkimiyetini, üstünlüğünü kabul ettirme mücadelesi Türk tarihinin her döneminde görülmüştür. Kazak ve Kırgızların aralarında doğan çekişmeler, toprak işgalleri ve sürülerin yağmalanması da benzer güdülerle meydana gelmiş ve Manas Destanı'nda Kökçö ve Manas, daha sonra da Ümötöy ve Semetey arasındaki gerilimlerle sanatsal bir yolla anlatılmıştır. Bu çekişmelere ne yakın akrabalıkları ne de ortak düşmanlarının yoğun tehditleri engel olabilmıştır.

1.2. Koşoy

Koşoy, Manas Destanı'nda öne çıkan bir kahraman olmakla birlikte onun adına söylenen geniş hacimli ayrı bir destan da Kırgızlar arasında derlenmiştir. Bununla birlikte Manas Destanı'ndaki *Kökötöydün Aşı* epizotundaki rolü ve bu bölümde genişçe anlatılan Kalmuk Coloy Han'la yaptığı güreşi onu daha dikkat çekici bir karakter haline getirmiştir.

Koşoy, Manas'ın müttefiki, dostu ve akıl danıştığı bir büyüğü olarak karşımıza çıkar. Manas'ın babası Cakıp Han ve Akbalta'nın dostu, Narın bölgesindeki Atbaşı'nın hâkimi, yaşlı, bilge ve güçlü bir beydir. Koşoy, Kırgız destanlarında Katagan boyunun hanı olarak tasvir edilmiştir. Kataganlar, Kırgızların kırk boyu arasında olan ve onlara çoğu zaman liderlik etmiş bir boydur. Orozbekov varyantında "Kazak, Kırgız ve Katagan/Hepsi bir atadan" şeklinde anılan Kataganlar yüzyıllar içinde Kırgızlar, Kazaklar ve Özbekler arasında erimiştir. Bu kabile adını Afganistan'ın kuzeyindeki Kırgızlarda ve Buhara Özbekleri arasında devam ettirmekte ve kökenlerini Sayaklara dayandırmaktadır (Eşiev 2020: 85)⁷.

Kalmuk hanı Alooke'nin saldırılarıyla Kırgızlar dört bir yana dağıldığında ve Manas'ın babası Cakıp Han ve ona bağlı Kırgızlar Altaylara sürüldüğünde Koşoy, Kırgız topraklarında kalmayı başarmış ve Atbaşı'ndaki Çeç-Döbö denilen yerde kendine bir korgon/kurgan⁸ (kale) kurup Kırgızların bir kısmını çevresinde toplayabilmiştir (Sarıpbekov 1995: 328). Manas, ilk defa kırk çorosuyla Altay bölgesinden Issık Göl'e geldiğinde onu

⁷Eşiev, Cengiz Han'a ve Camuka'ya bağlı boylar arasındaki *Hadaan* ve *Hadağın* etnonimlerinden bahsederek Kataganların olası Moğol kökenlerine dikkat çeker. Koşoy Han'ın Kalmuk Coloy'la yaptığı güreşte onu yenmesine rağmen öldürmeyişi Koşoy Han'ın Coloy'la köklerinin yakın olmasıyla ilişkilendirilir. Bu durum karşısında karısı Ayganış'ın "Sen bir Kalmuksun" şeklindeki azarlaması Koşoy'un Moğol/Kalmuklarla akrabalığını destekleyen bir başka delil olarak görülmektedir. Bir Moğol boyunun daha sonra nasıl Kırgızlara dâhil olduğu sorusunu ise yazar, Cengiz Han'ın zuhuru sırasında bölgede bulunan Kırgız ve Moğol kabilelerinin yakınlığı ve akrabalığı ile açıklar (2020: 86).

⁸ At-başı'nda *Koşoy Kurgan* denilen kale harabeleri hala mevcuttur. N. Pantusov tarafından 1904 yılında bölge halkından derlenen bir rivayete göre kaleyi "savaş komutanları Coloy ve Kanurbay olan Kalmıklar, Koşoy'un savunmasız olduğunu haber veren hanımının yardımıyla alırlar. Karısı, bu haberi yazdığı kâğıdı büküp kamışın içine koyar ve kaleden çıkan arkın içine bırakır." (Jirmunskiy 2018: 69).





Raşit ÇÖLOĞLU

Koşoy karşılar ve Alooké'nin bölgeden nasıl def edileceği ve Kırgızların Altay'dan nasıl getirileceğiyle ilgili Manas'a tavsiyeler verir (İnan 1992: 15).

Koşoy, Manas'ın ilk savaşı olan Kaşgar seferine de katılmıştır. Orozbekov varyantında Koşoy bu sefer sırasında sihir yoluyla birkaç kez görünüşünü değiştirir⁹ ve düşman şehrine görünmeden girip onların sihibazlarını da yine büyüyle yener. Velihanov ve Radloff derlemelerinde olduğu gibi Karalayev varyantında da Kaşgar seferinin en büyük kahramanı Koşoy'dur. Bu epizotta Koşoy, Neskara'nın zindana attığı hoca neslinden Cahangir/Cangir oğlu Bilerik'i azat ederek Müslümanların onurunu kurtarır (Jirmunskiy 2018: 68).

Koşoy, *Kökötöydün Aşı* epizodunun en önemli kahramanlarından. Taşkent'in beyi Kökötöy Han'ın ölümünün ardından oğlu Bokmurun'un vermeyi düşündüğü aş idare etme görevini Koşoy üstlenir. Aş, Koşoy'un tavsiyesiyle *Karkıra* yaylasında gerçekleşir. Aş sırasında yapılan müsabakalarda Kalmuk, Kıtay ve Mançulardan güreş için Coloy Han çıkar. Koşoy sırayla Er Çegis, alp Kerkekil, Er Jañbırşı, Ürbü, Er Kökçö ve Er Töştük gibi erlerden güreşmelerini ister. Coloy devasa bedeniyle yenilmez görünmektedir. Bu yüzden kimse onunla güreşmeye yanaşmaz. Ancak Manas'ın isteği üzerine ileri yaşına rağmen Coloy'un karşısına Koşoy çıkar. Koşoy'un kispetini (çalbar, kandagay) Kanıkey altmış altı deve boynu derisi ve altmış taka derisiyle dikmiştir (Yıldız 1995: 414). Kanıkey'e minnettar olan Koşoy ellerini kaldırarak Tanrı'nın ona Semetey adından bir oğul vermesi için dua da bulunur (Cusup Mamay 2004: 12221-12234. m). Çok çetin bir güreş başlar. Ertesi güne kadar süren güreşi Koşoy kazanır.

Manas Destanı'nın Radloff varyantında Koşoy'un, Coloy'la yaptığı güreş sırasında geçmiş müsabakalardaki galibiyetlerini (Kenje'deki bayram törenlerinde TooTengşer'e karşı, Kazılık Vadisi'ndeki Kar-Caabas Nehri kıyısında Alp Börü'ye karşı) hatırlaması, Manas'a sonradan kısa fragmanlar halinde dâhil olan Koşoy'a dair bir takım unutulmuş önemli ve büyük anlatıların olduğunu göstermektedir (Jirmunskiy 2018: 69).

Aştan sonra başlayan Kalmuk ve Kırgızlar arasındaki *ÇoñKazat'* ta da yer alan Koşoy, Kalmukların tek gözlü Madıkan ve Cambil gibi meşhur yiğitleriyle savaşarak Kırgız cephesine büyük destek sağlar (İnan 1992: 98-113). Yine Manas'a karşı bir araya gelen hanlara dâhil olmaz; onlara öğüt vererek yanlış yaptıklarını söyler. *Çoñ Kazat* sırasında aldığı yaralar sonucu ölen Manas'ın cenaze namazını da Koşoy kıldırır (İnan 1992: 130). Kimsenin gelip doğrudan söyleyemediği sözleri Koşoy, Manas'a tereddüt etmeden mantıklı

⁹ Türk folklorunda şekilde değiştirmekle ilgili sayısız anlatı vardır. Şekil değiştirme "muhtemel tehlikelerden korunma ve hedefe ulaşma isteği" amacıyla kişilerin kendi iradesiyle gerçekleşmektedir (Bekki 2007: 294).





Kırgız Destanlarındaki K k o ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

şekilde ifade edebilmiştir. Ona gerekli tavsiye ve nasihatlerin yanında eksikliklerini de açıkça göstermiş ve gerekirse onu alenen azarlamıştır (Sarıpbekov 1995: 325).

Manas Destanı bize Koşoy hakkında genel olarak bu şekilde bir portre sunmaktadır. Bununla birlikte Koşoy hakkındaki bir diğer Kırgız destanı da öğretmen ve Semeteyci Saparbek Kasmambetov (1934) tarafından yazıya aktarılan *Er Koşoy Destanı*'dır (Tekalan 2002: XII). *Er Koşoy Destanı*'nda anlatılan olaylar Koşoy'un doğumundan öncesini ele alarak başlamakta ve *Er Koşoy ile Coloy'un Güreşi* bölümüyle sona ermektedir. Destanda, Manas henüz Altaylardan gelmeden önce Kırgızları Çinlilere karşı koruyan Koşoy bu rolüyle Semetey öncesi Kırgızların savunuculuğunu yapan Toltoy'a benzemektedir. *Er Koşoy Destanı*'nın kahramanı Koşoy, Manas Destanı'nda resmedilen Koşoy ile paralel bir tiptir.

İleri yaşına rağmen Coloy gibi bir devin karşısına çıkan Koşoy'un da sıra dışı bir irilikte bedeni olduğu kesindir. Coloy ile dövüşürken kilitlenen sırtını gevşemesi için on altı yiğide çiğneten Koşoy'un yanında yiğitler birer cüce gibi kalır. Onun kispeti altmış altı deveboynu derisi ve altmış taka derisiyle dikilir. Onun insanüstü nitelikleri yalnızca fiziksel görünümüyle değil kahramanın mitolojik kökenleri olduğunu belli eden alışılmadık becerileriyle de ortaya çıkar. Cahangir'in oğlu Bilerik'i kurtardığı Kaşgar seferinde sihir yaparak görünümünü değiştirmesi ve Kalmukların sihirbazlarını yenmesinde olduğu gibi. Jirmunskiy bu kurtarma motifini Alpamış ve Bamsı Beyrek hikâyelerinde görülen kâfir hanın kızını seven esir yiğidin azat edilmesi motifiyle ilişkilendirir (Jirmunskiy 2018: 68).

Koşoy hakkındaki efsanevi hikâyelerin kökeninin kadim dönemlerdeki Türklere dayandığının bir kanıtı da X. yüzyıldan beri bilinen bir Rus masal kahramanı "Ölümsüz Koşey" ile benzerliğidir. İlk benzerlik "Koşoy" ile "Koşey" (Кошей) isimlerinin ilişkisi, köken ve anlam yakınlığıdır. "Koş" kökünden gelen ve "şarkı/masal ekleme/yaratma" gibi anlamlarla bağlantılı olan Koşoy/Koşey Türkçede ve B. A. Rybakov'a göre de Rusçada hikâye anlatıcı ve sihirci demektir (Sarıpbekov 1995: 326). İkincisi "Koşoy" ile "Koşey" in görünüşleri arasındaki benzerliktir. "Ölmez" Koşey sınırsız ömrü olan yaşlı bir adamken Koşoy da halkının içindeki en yaşlı kişidir. İkisinin de sihirle görünümünü değiştirebilme gücü vardır. Arkaik toplumlarda sihir becerisi ve şamanlık özelliği kelimelerin büyüülü gücüyle bağlantılı görüldüğü için aksakal ozanların böyle becerileri de olduğu düşünülürdü. Koşoy, Manas Destanı'nda sihir becerileri sergileyen nadir Kırgızlardandır. Nitekim Manas tarafında yer alan, sihir gücüne sahip bir diğer kahraman ise Kalmuk prensi Almambet'tir ki kendisi bunu Kıtay'da öğrenmiştir. Üçüncüsü ise "Koşoy" ile "Koşey"i çevreleyen olayların konu benzerliğidir. İkisinde de bir zalim tarafından esir alınan mahpus kızın/oğlun Koşoy/Koşey tarafından sihir hileleriyle kurtarılması anlatılır. (Sarıpbekov 1995: 327). Ruslar'ın Ölümsüz Koşey tipini, Batıya akınlar düzenleyen Hun, Bulgar, Hazar, Peçenek ve Kıpçakların kültürel tesirinde benimsemiş olmaları mümkündür.

Yaşlı Koşoy'da bilgeliğin, ileri görüşlülüğün, sihir gücünün (keramet) ve ozanlığın (isminin kökenlerine dayanarak) uyumlu birlikteliği onu Dede Korkut'a benzeter. Dede Korkut da boy beylerinin ve halkın danıştığı, nasihatini dinlediği, bilge, ileri görüşlü ve





saygın bir aksakaldır. O yalnızca kenarda bekleyen bir ozan değil, Oğuz şecerelerinde bahsi geçen bazı sultanlara vezirlik yapmış bir şahsiyettir. Sultanlar onun sözünden çıkmaz. Onun kerametleri çoktur. Kimi rivayetlere göre iki yüz doksan beş yıl ömür sürmüştür (Ebu'l Gazi Bahadır Han 1974: 58).

Bağımsız bir kahraman olarak Koşoy mitolojik bir kahramandan (ölümsüz büyücü) bir boy beyine (Katagan beyi) ve ardından dev bir bahadır olmaya (Coloy'la güreşi) kadar bir dizi değişim geçirmiştir. Bunun yanında Koşoy karakterinin farklı özelliklerini ve anlatımlarını Manas Destanı'nın gelişim, değişim ve tabakalaşmasından da ayrı düşünmemek gerek. Bu açıdan Koşoy tipi, Manas varyantlarının farklı olay örgüsünden, toplumsal ve ideolojik değişimlerden etkilenmiş, birçok tabakalaşma, yeniden yapılanma ve dönüşüme maruz kalmıştır.

Koşoy hakkında Kırgızlar arasında destan çapına ulaşan müstakil anlatıların ve diğer Türk boylarının masallarındaki varlığı Koşoy'un Manas'tan bağımsız, çok katmanlı, çok olaylı, çok hacimli kadim bir destanın ana kahramanı olduğunu, daha sonra tıpkı Er Töştük ve Coloy gibi Manas Destanı'na dâhil olduğunu göstermektedir.

2.Kazak Destanlarında Kökşö ve Kosay

Kazak destanlarında Er Kökşö ve Kosay baba-oğuldurlar. İki kahramanın da bir arada yer aldığı destanlar kimi yerde Er Kökşü/Kökşe/Kökşö olarak (Radloff, Velihanov, Potanin, Köpcev) kimi yerde ise Er Kosay (Sengirbayev ve Hangeldin) başlığı altında kayda alınmıştır. Bu destanın varyantları şahıs isimlerindeki bir takım farklılıklara rağmen benzer temalara sahiptir. Buna göre; Er Kökşö düşmanla savaşmak için gider ve öldürülür. Ardında bıraktığı küçük yaşta oğlu Kosay babasının intikamını almak ister ama buna gücü yetmez. Bu sırada bir beyin kızını sever, ancak kızın babası evlenmelerine izin vermez. Bunun üzerine tulparının ve/veya dostunun yardımıyla düşmanlardan babasının intikamını alan Kosay daha sonra da sevdiği kızla evlenir.

Er Kökşö kendi adıyla anılan destanın dışında Kazak destanlarından Karakıpçak KoblandıBatır'la yaptığı savaşta ölen Kambar Han oğlu Er Kökşü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Velihanov Er Kökşö'yü Nikonovskoy'un bahsettiği Tatar Salnamesi'nde 1423'te Kuydaş Han üzerine düzenlediği sefer sırasında Odoyev şehrinde öldürülen Tatar kahramanı *Koççu* ile ilişkilendirir (Jirmunskiy 2018: 78).

Asayın Hangeldin tarafından 1938 yılında derlenen *Er Kosay Destanı*'na göre Nogay Çağında yaşayan Er Bökşe'nin (Er Kökşe) altı kardeşi, Kalmuklardan Taktabolat ve Tasbolat tarafından öldürülür. Altmış yaşına geldiğinde Er Bökşe'nin, Kosay adını verdiği bir oğlu olur. Kosay altı yaşına bastığında Er Bökşe, beş bin asker toplayıp kardeşlerinin intikamını almak ister. Er Bökşe, Kalmaklarla savaşırken okla vurularak ölür. Geri dönen askerler Kosay'a babasının ölüm haberini verir. İlerleyen zamanda Kosay'ın annesi oğluna eş olarak Aksarıbay'ın (Sarıbay) kızı Alevkeş'i almak ister. Bunun için sağ kolu Kodar'ı (Murın Jırav varyantında Selme Selim olarak geçer) Aksarıbay'a haberci olarak gönderir. Aksarıbay, Kosay yetim olduğu için kızını vermek istemez. Kosay babasının intikamını almak için





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

babasından kalan Sariat ile sefere çıkar. Kosay ve Kodar Taktabolat ile Tasbolat'ı öldürüp ganimetlerle yurtlarına dönerler. Alevkeş'in obasına gelen Kosay çadırda "alp uykusu"na dalar. Bu sırada Taktabolat'ın oğlu Karaman intikam için Alevkeş'in obasında Kosay'ı arar. Alevkeş, çadırda uyuyan Kosay'ı sürükleyerek çadırdan çıkarır ve saklar. Bu sırada Kodar kendisini Kosay olarak tanıdır ve Kalmuklara teslim olur. Uyandığında durumu öğrenen Kosay tulparıyla Kalmuklara saldırır. Dostunu kurtaran ve babasının intikamını alan Kosay, Alevkeş'le nikâhlanır (Aça 2002: 251-273).

Er Kosay'ın varyantlarında genellikle Er Kosay'ın babasının adı *Er Kökşe/Kökşü* olarak geçerken yukarıdaki varyantta adı Er Bökşe'dir. Yine diğer varyantlarda Er Kosay'ın sevdiği kızın adı "Bota" veya "Bota Kız Sulu" olduğu halde bu varyantta "Alevkeş"tir.

Bu destanın Potanin tarafından derlenen *Er Kökşe ve Oğlu Er Kosay* varyantı hakkında Potanin "Kazak, Kırgız ve Altay'ın eski hikâyeleri, mit ve masallarıdır" der. Bu derlemeye göre Er Kosay babasının intikamını almaya gittiğinde sevdiği kız Bota'nın obasını Kara Kıpçak Koblandı¹⁰ yağmalar. Kaçırılan Bota ne tarafa gittiğinin bilinmesi için üç günde bir mektup yazar ve geçtiği yerlere değnekler saplayarak işaret bırakır. Er Kosay bu işaretlerden yararlanarak düşmanı bulur. Koblandı ile yedi gün yedi gece savaşır ve onu öldürür (Gumarova vd. 1961'den Özkara 2019: 24-25).

Destanın Jüsip Köpeev tarafından *Kosay Batır Destanı* adıyla derlenen varyantı Radloff varyantıyla benzerlik göstermektedir. Murn Jırav Sengirbayev'den 1942 yılında derlenen *Kosay Jırı* ise dokuz yüz mısra civarındadır. Destanın bu varyantının diğer nüshalardan farkı, kendi hanlarından zulüm gören yaşlı bir Kalmuk kadınına Er Kosay'ın yardım etmesidir. Başka bir savaşta da bu kadının oğlu Kosay'a yardım eder (Gumarova vd. 1961'den Özkara 2019: 24-25).

Destanın W. Radloff tarafından derlenen varyantı 1870 yılında *Er Kökşü* başlığıyla yayınlamıştır. Mitolojik motiflerin yoğun olarak yer aldığı bu varyant Türkiye Türkçesine yalnızca kısa özet çapında ve asıl hikâyeden bazı farklılıklar barındıran bir içerikle aktarılmıştır¹¹. Radloff'un derlediği metin Kazak ve Kırgızlar hakkındaki folklor araştırmalarında önemli bir başvuru kaynağı olması nedeniyle destanın Türkiye Türkçesine aktarılmasının yararlı olacağı düşünülmüş; ancak makalenin sınırlılığı dolayısıyla tam metin

¹⁰Koblandı Batır Destanı'nın Kazaklar arasında derlenmiş 29 nüshası mevcuttur. Bu nüshaların birçoğu Marabay jırşının söylediği varyanta yakın konudur. Buna göre Koblandı Batır Kızıl Baş Hanı Kazan ve Kalmuk hanları olan Köbikti ve Alşagır Han ile savaşır (Kuanışbayeva 2002: 31).

¹¹ "Kamber oğlu Er Kökşe kırk kişi ve Manaşı (Altaylar'ın kahramanı) ile birlikte, düşmana doğru yönelmiştir. Büyük savaşta Manaşı okla alından vurulur. Kökşe vurulan yerden emdikten sonra Manaşı kırk yiğidiyle birlikte dirilir. İkinci savaşta Kökşe ölür. Ondan sonraki vaka ise Kosay hakkındadır. Kosay savaşa girer, yedi kat yer altındaki Sarbala'yı bulur. Kalmuk batırı Temirbay'la savaşır. Savaşta ölen Er Kosay insan eti yiyerek dirilir. Sarıbay'ın kızı Bota ile evlenip, muradına erer." (Gumarova vd. 1961'den Özkara 2019, 24-25).





Raşit ÇÖLOĞLU

olmasa da destandaki önemli olayları ve detayları barındıran geniş özetine yer verilmesi yeterli görülmüştür. W. Radloff'un *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens III. Kirgisische Mundarten* kitabının *Kazaktıñ Burungu Zamanıñ Batırlardıñ Ölöriminen Meesele* Söz bölümünde yer alan *Er Kökşö* destanı şöyledir:

“Kambar oğlu Er Kökşö, Örmön Bet Han öldüğünde kırk eriyle Jañbırşı ile karşılaşmak üzere yola çıkar. Ona can yoldaşı Manaşa Ak kula atı ile katılır. Jañbırşı'nın ordusuyla ile yedi gün yedi gece savaştıktan sonra kırk erin hepsi ölür. Adamları arasında yalnızca Er Kökşö sağ kalır. Jañbırşı'nın ordusundan da yalnızca Jañbırşı sağ kalır. Jañbırşı, Er Kökşö'ye ikisinin savaşmayacaklarını söyler ve bin kişiden kalan atları alıp geri döner. Er Kökşö de erlerinden kalan yilkıları alır. Erlerine baktığında Manaşa'nın alınına ok saplandığını görür. Oku çekip yarayı emer ve Manaşa dirilir. Manaşa'nın ardından kalan kırk er de dirilir. Manaşa atına binip hareket eder. Ama Er Kökşö yürüyemez. Yiğitlerine ve Manaşa'ya omurgasında, kaburgasında ve kalbinde mızrak ve ok yaraları olduğunu, ayrılık zamanının geldiğini söyleyip ölür. Manaşa ay balta ile yeri kazıp onu gömer ve Er Kökşö'nün evine gider.

Evde sadece oğlu Kosay vardır. O, evde kırk kulaç boyunda merdiven yapmaktadır. Dışarı çıktığında gelen birini görür ve “babam Er Kökşö geliyor” diye ümit eder. Manaşa yanındakilere “Kosay babasını sorduğunda ona cevabı ben vereceğim” diye tembih eder. Kosay gelenlere babasını sorar. Manaşa babasının aldığı yaralarla öldüğünü söyler. Bu haber üzerine ağıt yakan Kosay intikam yemini eder ve evine döner. Annesine babasının öldüğünü ve intikamını alacağını söyler ve “Babamın dostları, hısımları var mı?” diye sorar. Annesi olmadığını söyler ve kavgaya girerse öldürüleceğini ekler.

Kosay, Jepek Bay denen yardımcılarında binecek at ister. Jepek Bay “At yok” der. Kosay “Doğruyu söyle” deyince Oray Kaktın başında ay alınlı ala at, gün alınlı kula at ve sarkık kulaklı sarı at olduğunu söyler. Babasından kalan kırk kulaç ipek kement vardır. Onu atların su içeceği yere saklar. Önce gün alınlı at ardından ay alınlı at gelir ve su içer. Daha sonra sarı at gelir ve su içmeden gider. Ertesi gün sarı at yeniden gelir ve su içerken boynuna attığı kementle Kosay onu yakalar ve binip annesine gelir. Annesine, hanın yanına gidip asker isteyeceğini söyler. Hana gelir ve seslenir ancak han toyda olduğu için onu duymaz. Kosay da Han çıkınca söyleyeyim diyerek bir tepenin eteğinde uykuya yatar. Han yemeğini yedikten sonra dışarı çıkar ve biraz önceki çocuğu sorar. Bir çocuk onun tepenin orada uyduğunu söyler. Han, mızraklı on yiğidi yanına gönderir ve çocuğun kötü biriye korkacağını iyi biriye korkmayacağını söyler. Yiğitler Kosay'ın yanına gelir ve neden yattığını, Han'ın onun başını alacağını söyler. Kosay, “Han başımı alacaksa buna hazırım” der. Kosay'ı Han'ın huzuruna getirirler. Han ona kimin oğlu olduğunu sorar, “Er Kökşö'nün oğluyum” der. Neden geldiğini sorar Han. Babasının öldürüldüğünü, Han'dan asker istediğini söyler Kosay. Han, onun genç olduğunu, savaşmamasını, isterse ona bir kız vereceğini söyler ve “Kosay'a uygun kimin kızı var?” diye yanındakilere sorar. Argınıñ Ak Sarı Bey “Benim bir kızım var, adı Bota Kız” der. Kosay ondan ne kadar kalın (başlık parası) istediğini sorar. Ak Sarı Bey cevap vermez. Kosay ondan yeniden kalını söylemesini ister. Daha sonra Kosay, Han'a önceliğinin babasının intikamını almak olduğunu, ona asker vermesini ister. Han yanındakilere “Onunla gidecek var mı?” diye sorar. Argınıñ Ak Sarı Bey'in altı oğlu vardır ve onlar “Biz varız” deyip köylerine giderler.





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

Kosay da yurduna varır. Beş sadık dostunu yanına alıp onlara “Bota Kız’ın köyüne varalım” der. Bota Kız Sulu, Kosay gelmeden hazırlık yapar. Kosay gelince onu karşılar ve güzel zaman geçirirler. Bir süre sonra kızın yengesi Kosay’a “Geri dön artık” der. Kosay atına biner. Kız ona yeniden gelmesini, iyi hizmet göstereceğini söyler. Kosay, kıza ipek çapanını verir. Kız geri ne zaman geleceğini sorar, Kosay da ona çapanın yakası aşındığında geleceğini söyler ve yanında birçok askerle gider.

Kosay’ın ve askerlerinin yolculuğu aylar ve yıllar sürer. Yanındaki adamları acıktıklarını, susadıklarını söyler. Bunun üzerine Kosay adamlarına çığır verir ve yemelerini ister. Cay (yada) taşı ile yağmur yağdırır ve içmelerini ister. Yeniden atına binen Kosay dağlar, ovalar aştıktan sonra Sarı At yorulur ve koşamaz hale gelir. Kosay atna nedenini sorduğunda Sarı At onun yükünü indirmedeğini, eğerini ağnatmadığını, bu yüzden ondan razı olmadığını söyler. Bunun üzerine Kosay attan iner ve eğeriyle yükünü alır. Yükünden boşalan Sarı At otlandıktan sonra gün batısına doğru gider. Kosay ise uzandığı yerde uyuyakalır. Sarı At Jañbırşı’nın şehrine gelip şehrin etrafından üç defa dolaşır. Kargaburunlu kazık ayaklı bir kempir vardır. O şehrin yiğitlerinden Sarı At’ı yakalamalarını ister. Ama yiğitler ata yetişemez. Sarı At geri döner ve Kosay’ı uyur halde görür. Kosay’ı uyandırır ve Jañbırşı’nın şehrinin etrafında koştuğunu, ona hiçbir atın yetişemediğini söyler. Ardından “O şehirde kahverengi argımak at ve doksan aslanın sütünü içen bir sarı bala var. Onu bırakma. İkisini de öldür” der. Kosay da “Ben kendi sesimi bin kişinin sesi yapayım. Başımı dağ gibi yapayım” der ve onları yedi gece yedi günde yeneceğine ant içer.

Atına biner, şehre gelir, yedi gün yedi gece savaşır. Atının dizine kadar kan gelir. Hepsini öldürür. Yüz kişi kalır. Kosay yorulur. Sarı At “Üstüme bin” der. Kosay biner ve yüz kişiyi esir alır. Celmayana binen kempir arkasından gelir ve “Ey Kosay, buraları yoklayacak biri gelir” der. Kosay “Ey kempir, bir halkı alıp kal” der ve kempir halk içinden bir taife alıp kalır.

Sarı At yürümez. Kosay “Neden yürümüyorsun?” der ata. At “Demirli ev, kahverengi argımak at, sarı bala kaldı” der. Kosay geri döner. Sarı At demir evi tepip yıkar. İçinde Sarı bala yatmakta ve kahverengi argımak at orada durmaktadır. Kahverengi atın ötesinde demir çadır vardır. Sarı balanın kolunda bir yayı vardır. Onu atsa deve ters döner. Sarı bala “Ey Kosay, yaşarsam halkımın intikamını senden alırım” der. Kosay sarı balanın içini açar, doksan parça karnı vardır. Zira doksan hayvanın sütünü içmiştir. Bir kempir orada oturur. “Tanrı gözünü açsın” der. Sarı At Kosay’a “Geri git” der. Kosay kendisiyle birlikte göçenlere nereye konacaklarını söyler. Sonra Kosay gider, bir tepenin üstüne çıkar.

Güneyde Jañbırşı gitmektedir. Yanında Temir Bay ve bir sayegöy (baksı/şaman) vardır. Jañbırşı “Sayegöyüm ne gördün bugün?” der. Sayegöy “Bugün bizim şehrimize bir çocuk saldırdı. Altında semiz sarı at vardı. Yedi kat demir evi bozdu, sarı balayı ve kahverengi argımak atı öldürdü” der. Jañbırşı “O çocuğu biz gördük, o da bizi gördü. Biz ona varsak o bizi öldürecek, o bize gelse biz onu öldüreceğiz” der. Sonra Kosay’a doğru gider.

Sarı At “Ey Kosay, halkın yakın idi, bir dağın öbür tarafında İrtiş’in suyu var, onun öbür tarafında Argınuñ Ak Sarı Bey’in köyü var. O dağa varıp çık. Suyu in. Ben gelip öbür tarafa geçeyim. Suyun öbür tarafında ben yığılıp düşeyim. Sonra sen atım öldü diye feryat





Raşit ÇÖLOĞLU

et. O köyden biri gelip diğerlerine haber verir. Argının Ak Sarı Bey'in altı oğlu kuyruğumdan çeker, ama beni yerimden oynatamaz. Argının Ak Sarı Bey kendi çeker. O zaman ben kalkıveririm ki gönlü doysun" der.

Kosay gidip dağa çıkar. Hızlı bir şekilde diğer tarafa iner. Sudan geçer. Suyun kenarına gelince at yığılır. Kosay feryat eder. Köyden biri gelir. Kosay "Yardım edin, benim atım yığıldı kaldı" der. Argının Ak Sarı Bey'in altı oğlu atı çeker. At kıpırdamaz. Argının Ak Sarı Bey gelir ve çeker. At kalkar. "Ey çocuklarım, yaşlıysam da kurdun bir koyunluk gücü vardır" der ve "Sen kimsin?" diye sorar. O da "Kosay'ın yoldaşım" der. "Kosay babasının intikamını aldı mı?" der. "İntikamını aldı" der. Argının Ak Sarı Bey "O zaman eve gidelim su için" der.

Eve gelir Kosay suyunu içer. Argının Ak Sarı Bey'in çocuklarına "Yarın buradan benim göçüm geçecek. Mallarınıza sahip çıkın" der. Suyun öbür tarafına gidip konar. Sabah Argının Ak Sarı Bey'in köyüne doğru yol alır. Sığırı sığırina koyunu koyununa karıştır. Sarı Bey'in altı çocuğu altı taya binip tozun içinde kalır. Altısı da "Kosay mirza söyleyin mallarımızı ayıralım, dursun" der. "Durmayacağım" der Kosay. Koyunu gibi koyununu böler atı gibi atını böler.

Kosay evine gelir. Bota Kız Suluu'ya ev kursunlar der. Bota Kız Suluu'yu alıp gelir. Yeni kurulan eve gidip yatar. At huysuzlanmaya başlar. Bota Kız Suluu "Atınızın nesi var?" der. Kosay "Hergün o öyle" diye cevap verir. Kız evden çıkıp baktığında askerleri görür. Kosay "Sen uzaklaş ben atıma binip çıkayım" der.

Kosay atına binip çıkar. Ordudan biri gelir. O, kempirin oğlu Temir Bay'dır. Kosay'a mızrak saplayıp onu yukarı kaldırır. "Kosay nasılsın? Önceden sen benim üstümdeydin şimdi ben senin üstüneyim" der. Kosay'ı yere bırakır. Mızrağın bir karışı Kosay'ın içinde kalır. Kosay ölür. Temir Bay onun halkını alır. Kadını da almak ister. Ama Kosay daha önce annesi kempire iyilikte bulunup bir taife halk verdiği için onun kadını almaktan vazgeçer. Sarı At'ı almak ister ama at teslim olmaz. Kırk kişiyi öldürüp kaçar. Sarı At Kosay'ın yanına geri döner. Baktığında Bota Kız Suluu ölüme hazırlık yapmaktadır. At, kıza "Ölme" der. Ölen kişilerin ödünü alıp Kosay'ın burnuna koyar. Kosay "Çok derin uyumuşum" deyip kalkar. Kadın "Uyu bugün, baban rüyana girer" der.

Kosay uyur ve gerçekten babası Er Kökşö rüyasına girer. Oğluna "Kempirin oğlu Temir Bay'ın sırtı çelik, içi ise "kuruş"tur. Tüfek atılsa geçmez kılıç vurulsa işlemez. Gece yattığında boynuna şeytan yığılıp yatar. Sen gece gidip vur" der.

Ertesi günün gecesi Kosay gider, Temir Bay alpin kellesini vurur. Dağın öbür tarafına gelip yatar. Sabah olunca ordunun içine girip hepsini öldürür. At ve devenin hepsini alıp geri döner. Yedi yüz usta getirir, yetmiş araba kömür aldırır ve kömürün ortasına oturur. Ustalara bastırır. Kendi sağa sola oynar. Ardından mızrağın ucu düşüp çıkar. Rahata kavuşur. Malı artar, halkına adil bir han olup sonunda muradına erer" (Radloff 1870: 88-101).

Radloff'un derlediği bu metne göre önce Er Kökşö, ardından da oğlu Kosay, Jañbürşü'nün ordusuyla karşı karşıya gelir. Diğer varyantlarda ise baba-oğlun mücadele ettikleri düşmanlar Kalmuklar ya da Kara Kıpçak Koblandı'dır. Ayrıca Asayın Hangeldin





Kırgız Destanlarındaki Kökşö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

varyantında Kosay'ın yardımcısı Kodar iken Radloff varyantında Jepek Bay'dır. Yine diğer varyantlar da Kosay babasından kalan Sariat'a binerken Radloff varyantında Sariatı babasından kalan ipek kement ile yakalamak suretiyle elde eder. Savaşta Er Kökşö'nün yanında Ak kula atıyla Manaşa vardır. Manaşa adı Altay Türklerinin destan kahramanı Alıp Manaş ile ilişkili görülmektedir. Ancak Alıp Manaş'ın dostu, akıllı ve sadık atı Ak-boro (Ak-boz) donludur (Ergun 1997: 100). Öte yandan bu isim Manas'ı da çağrıştırmaktadır. Jirmunskiy'nin de değindiği gibi Manaşa'nın atının da tıpkı Manas'ın ki gibi Ak kula olması iki kahraman arasındaki ortak noktalardan biridir (2018: 78).

Jañbırşı, Er Kökşö ile Manaşa'nın ortak düşmanıdır. Jañbırşı veya Manas Destanı'ndaki adıyla Camgırçı'nın bir Kazak destanında karşımıza çıkması dikkat çekicidir. Zira Kara Nogoy soyundan gelen Camgırçı, Manas Destanı'nda Eştekin halkının hanıdır (veya Eştekin oğludur). Camgırçı, Manas'a karşı kurulan hanlar komplosuna da katılmıştır. Manas Destanı'nın Radloff varyantında Manas'ın ölümünün ardından Kanıkey yardım için Camgırçı'ya gitmek istediğinde Bakay, Camgırçı ile Manasın arasının açık olduğunu söyler: *Manas minen Camgırçı balam/Ököösöö köştüü kiş'ele* (Manas ile Camgırçı balam/ İki sököçlü kişi idi) (Yıldız 1995: 828). Ancak Camgırçı, diğer varyantlarda Manas'la birlikte Kalmuklara karşı başlatılan *Çoñ Kazat'a* (Büyük Savaş) katılan hanlardan biridir aynı zamanda (Kayıpov 1995:205). Karalayev varyantına göre Camgırçı ve oğlu Şayımbet, Semetey Talas'a dönüp babasından kalan Hanlık mirasını devraldığına ona katılır ve destek olur (Karipkulov 1995b:345). Görüldüğü üzere Camgırçı hakkındaki bilgiler Manas Destanı'nın varyantlarında farklılık gösterebilmektedir.

Camgırçı adına Manas Destanı'na dair en eski kayıt olan, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ortasında Seyfeddin Aksikentî ve oğlu Nooruzmuhammed tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Mecmû'ü't-Tevârih*'te de rastlamaktayız. Nogoy hanı Camgırçı, Kalmukların hanı Coloy ve Tañğıtların hanı Polot ile kurduğu ittifakla Toktomuş Han liderliğindeki Manas, Temirkoco (Karakoco) ve Añgatörö'ye karşı savaşıyor (Çeribaş 2019: 85-86). Camgırçı'nın Kalmuk ve Tañğıt (Tangut) gibi Türk olmayan güçlerin yanında Türk hanlarına ve komutanlara karşı savaşması Er Kökşö destanının Radloff varyantındaki Jañbırşı karakteri ile tutarlı görünmektedir. Yine Rus vakayinamelerine göre Yağmurcu han (Jañbırşı) Nogay Ordasının beyi, İdigey'in torununun çocuğudur. Yağmurcu Han ve kardeşi Musa son Kızıl Orda hanı Ahmet'i öldürerek ve Kazan'daki Abdülatif Han üzerine sefer düzenleyerek Rusların bölgedeki Türk hâkimiyetine son vermesine katkı sağlarlar (Jirmunskiy 2018: 78). Camgırçı adıyla geçen bir diğer şahsiyet ise Murtaza Han'ın torunu ve Berdibek'in oğlu olarak 1539'da Astırahan tahtına oturan Nogay soyundan Camgırçı Han'dır (Çelik 2012: 46). Türkistan'da Rus hâkimiyetinin kurulmasına dolaylı olarak katkı sağlayan Camgırçı Han'ın *Mecmû'ü't-Tevârih*'teki veya destanlardaki Camgırçı Han ile ilişkisi çok net değildir. Ancak XV. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılında başında askerî ve siyasi faaliyetlerde bulunan Yağmurcu Han'ın Türk Dünyasının kaderinde olumsuz bir rol üstlendiği görülmektedir ki bu portre Er Kökşö Destanı'ndaki Camgırçı Han ile örtüşmektedir.





Raşit ÇÖLOĞLU

Manas Destanı'nın Radloff varyantında "Almambet Müslüman Olup Kökçö'den Çıkıp Manas'a Giriyor" isimli epizodun başında kâfir Oyrat topraklarında Almambet'in doğumunun ardından Müslümanların yaşadığı sarsıntının anlatıldığı kısımda Camgırçı, Manas ve Kökçö'nün peş peşe anılması Er Kökşö Destanı'nın girişini anımsatmaktadır. Manas Destanı'ndaki söz konusu sahnede yine bu üç kahraman vardır. Ancak burada Kökçö ve Manas, Camgırçı'yla düşman değildir. Kırgız ve Kazaklara ait bu iki destanın (Manas ve Er Kökşö) girişindeki/epizot başındaki kişi kadrosunun böylesine örtüşmesi iki kültür arasındaki etkileşim ve geçişkenliğin bir başka örneğidir (Yıldız 1995: 542).

Er Kökşö Destanı'nda dikkat çeken bir diğer husus da Jañbırşı/ Camgırçı adının "yada taşı" ve yağmur yağdırma ritüeliyle ilişkisidir. İsmi Jañbırşı olması o kişinin böyle bir yeteneğe sahip olduğunu veya atalarının o geleneği bilen biriyle bağı olduğunu göstermektedir. Jañbırşı isimli kahramanın olduğu bir destanda Kosay'ın Cay (yada taşıyla) ile yağmur yağdırıp adamlarının susuzluğunu gidermesi ilginç bir tesadüftür. Zira yada taşı ile yağmur yağdırma motifine birkaç Kazak destanı dışında rastlanmaz. Dolayısıyla bu metinde Kosay, yadacılık yaparak Jañbırşı'dan geri kalmadığını, Jañbırşı'nın ismiyle sembolize ettiği büyü gücüne denk olduğunu ispat etmektedir.

Radloff'un derlediği Er Kökşö Destanı'nda Türk Dünyasının diğer destanlarında da karşımıza çıkan bir takım motifler vardır. Bunlardan biri at ile kahraman arasındaki dostluktur. Altay, Hakas ve Tuva destanlarında at sahibini zor durumlardan kurtarmakta, ona tavsiyelerde bulunmakta ve düşmanlarla yapılan savaşlarda ona yardım etmektedir. Maaday-Kara Destanı'nda koyu kır at Kögüdey-Mergen'i Erlik Bey'in adamlarından kurtarır. Tuva Türklerinin Bora-Şeley Destanı'nda Bora-Şeley güreş sırasında kadın olduğu anlaşılacağı zaman atı Bora-Şokar'dan yardım ister. Altay Türklerinin Destanı Alıp Manaş Destanı'nda ise Ak-Köbön tarafından çukura atılan Alıp-Manaş'ı atı "Ak-Boz" kurtarmaya gelir (Kaba 2011: 155-156). Er Kökşö Destanı'nda da Sariat, Kosay'la konuşabilmekte, düşmanlarıyla savaşmakta, ona yol gösterip akıl vermekte ve sahibi öldüğünde onu diriltecek ritüeli yerine getirmektedir. Bu sahne Manas'ın ölümünün ardından atı Akkula'nın sahibinin türbesinin başında yas tutup Manas'ın dirilmesi için Tanrı'ya yakarması üzerine onun yeniden hayata dönmesini hatırlatmaktadır (Yıldız 1995: 212).

Er Kökşö Destanı'nda celmayan denilen yürük deveye binen "kargaburunlu kazık ayaklı" bir kempirden bahsedilmektedir. "Koca karı" anlamına gelen "kempir" Kırgız ve Kazakların halk anlatılarında Cez Tımşuk (bakır gaga), Cez Tırmak (bakır tırnak) veya Mastan Kempir olarak da geçer. Er Töştük'ün bazı varyantlarında da Cez Kempir'den sadece "kempir" diye bahsedildiği bilinmektedir (Alimova 2015: 9). Kempir koca karı kılığında insanların topuğundan kanını emen, hilekâr bir tiptir. Cez Kempir insan görünümünde olup, onlar gibi konuşur ve kendi istediği şekle dönüşebilir. Gagası burnu, tırnağı sivri çelik veya bakırdandır. Caz Kempire insanların ayak basmadığı, yerleşim yerlerinden uzaklarda rastlanır (Karataev ve Eraliev 2005:109). Kempirin oğlu Temir Bay, Jañbırşı'nın ordusunda yer alan ve Kosay'ı mızrakla öldürüp halkına el koyan olumsuz bir kahramandır. Kempirin oğlu Temir Bay'ın kötülerin tarafında olması Manas Destanı'nın Radloff varyantındaki





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

kempirin Kırgızların düşmanı Coloy'un ordusunda (Yıldız 1995: 279-280); Toltoy Destanı'ndaki Cez Kempirin yedi oğlunun da Manas'ın oğlu Semetey'in karşısındaki Cediger ordusunda yer almasıyla ilişkili görünmektedir (Çöloğlu 2021: 227).

Er Kökşö Destanı'nda yer alan bir diğer motif de rüya motifidir. Obası yağmalanan Kosay'a Bota Kız Suluu "Uyu bugün, baban rüyana girer" der. Kosay uyuduğunda düşman tarafından öldürülen babasını Er Kökşö'yü rüyasına girer ve ondan düşmanını nasıl öldüreceği bilgisini öğrenir. Türk destanlarının ilk örneklerinden Oğuz Han Destanı'nda ve Uygurların Göç Destanı'nda rüya yoluyla gelecekteki zaferler müjdelenmektedir. Destan geleneğinde diğer rüya motifleri de incelendiğinde rüyaların genelde gelecekte haber verdiği, bu haberin de zaferler veya kahramanın önüne çıkabilecek tehlikelerle ilgili olduğu, ayrıca rüyaların, kahramana rehberlik ettiği görülmektedir (Yıldırım 2016: 159). Kosay'ın gördüğü rüya da kahramanı zafere götüren bilgiyi içermesi bakımından bu bağlamda değerlendirilebilir. Diğer yandan bu rüya Türklerin atalar kültürüyle de ilişkilidir. Bilhassa Kazak ve Kırgızlar ata ruhlarının (arbak) koruyucu gücüne inanmakta, bir sorunla karşılaşıldığında onları yardıma çağırırlar (Dıykanbayeva 2016: 66; Gömeç 2019: 42). Nitekim Kosay'a da, Bota Kız Suluu'nun öngörüsü üzerine rüyasına giren babası yardım eder ve böylece düşmanlarına karşı galip gelir.

Kazaklardaki Er Kökşö anlatılarında Kökşö'ye çok az değinilse de Manas Destanı'ndaki Kökçö ile bazı ortak noktaları olduğu ortadadır. Onun bir Kazak beyi olması, Manaşa (Manas) ve Jañbirşi (Camgırçı) ile dostluk-düşmanlık ilişkileri, Kalmuklara karşı savaşları, Manaşa ile birlikte düşmanlarına karşı savaşırken aldığı yaralar yüzünden ölmesi (Çoñ Kazat) iki anlatı arasındaki benzerliklerden birkaçıdır.

Kosay ile Koşoy karakterleri değerlendirildiğinde iki kahramanın destanlarda üstlendikleri rollerin bir takım farklılıklar içerdiği görülmektedir. Öncelikle Kosay mitolojik öğelerin ağırlıkta olduğu bir destandır. Koşoy'un yer aldığı her iki destan ise (Koşoy Destanı ve Manas Destanı) tarihle ve bazı boyların atalarıyla ilişkili olan kahramanlık destanı özelliğini taşır. Ancak Manas Destanı'nda Koşoy'a dair kısımlar incelendiğinde onun arkaik, mitolojik ve sihirli özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. İsmi kökenlerinin ozanlıkla ve dolayısıyla şamanlıkla münasebeti; yaşadığı toplumdaki en yaşlı kişi olması ama buna karşın dev cüssesiyle kimsenin yenemediği olağan üstü irilikte ve güçteki rakiplerini yenebilmesi; öngörürlülüğü ile gelecekteki olayları tahmin edebilmesi, nasihat vermesi, toplumun bilge aksakalı olması; sihir gücüyle görünüşünü değiştirmesi ve düşmanların sihirbazlarını yenebilmesi onun mitolojik kökenlerini ortaya koymaktadır. Babasının intikamını almaya çalışan Kosay ile yaşlı, bilge ve heybetli Koşoy'un anlatılarının kurgusunda dikkat çekici bir paralellik olmasa da Kosay'ın yada taşı ile yağmur yağdırabilmesi, öldükten sonra dirilmesi gibi sihir ve mitoloji ağırlıklı hikâyesi Koşoy'un görünümünü değiştirebilmesi, büyücüleri yenmesi ve ölümün kendisine uğramadığı çok yaşlı biri olması ile benzerlik göstermektedir.

Sonuç





Raşit ÇÖLOĞLU

Kırgız ve Kazakların yüzlerce yıl boyunca yoğun etkileşim içerisinde olmaları onların kültürel benzeşmelerini artırmıştır. Soy ağaçlarının farklılığı dışında birbirlerinden ayırt edilmesi güç olan bu iki Türk boyunun folkloru da birçok ortak anlatıya sahiptir. Kırgızlardaki Kökçö ve Koşoy ile Kazaklardaki Er Kökşö ve Kosay da bu ortak noktalardan biridir. Bu destanlar arasındaki ilişkilere her ne kadar Jurminskiy zaman zaman kısaca değinmiş olsa da bu metinlerin detaylı incelemesi yapılmamıştır.

Er Kökçö ve Koşoy Manas Destanı'nda yer alan iki handır. Destana göre birbirleriyle herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan bu karakterlerin ilki Kazakların hanı iken ikincisi Kırgızların içinde yer alan Katagan boyunun beyidir. Er Kökçö hakkında Kırgızlarda müstakil bir destan yoktur. Bunda şüphesiz Er Kökçö'nün Kazak beyi olmasının etkisi vardır. Koşoy hakkında ise Kırgızlarda Er Koşoy Destanı mevcuttur. Bu destan Manas Destanı'yla paralellik arz eder ve Manas öncesi Koşoy'un yaşadıklarına yer verir. Bu destan Koşoy'un Kırgızlar için önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu iki kahraman da Manas Destanı'nda belirgin roller üstlenirler. Genel görüş Koşoy'un Manas Destanı'na sonrada dâhil olan bir destan kahramanı olduğu yönündedir.

Kazak destanlarındaki Er Kökşö ve Kosay ise baba-oğuldurlar. Destan ağırlıklı olarak Kosay'ın hikâyesini anlatır. Ancak başlangıçta Er Kökşö'ye değinilmesi ve olaylar silsilesinin Er Kökşö'nün ölümü ve ardından onun intikamının alınması üzerine kurulması nedeniyle bu destanın varyantları genellikle "Er Kökşö" adıyla kaydedilmiştir. Kırgız destanlarındaki Kökçö ve Koşoy'a dair anlatılara göre daha mitolojik bir içeriğe sahip olan bu destanın Kazakların arkaik metinlerinden biri olduğu söylenebilir. Ak kula ata binen Manas'ın Altayların kahramanı Alıp Manaş'a benzer bir adla (Manaşa) anılması gibi detaylar da Er Kökşö Destanı'nın köklerinin derinliğini, bu derin köklerin Altay Türklüğü ve Kırgızlarla kurduğu bağı işaret etmektedir.

Manas Destanı'ndaki Kazak hanı Er Kökçö ile Kazak destanındaki Er Kökşö'nün karakter özellikleri genel anlamda birbiriyle çelişmez ve bazı benzer özellikler taşır. Koşoy ve Kosay'la ilgili anlatılarda ise iki kahramanın da sihir gücüne sahip olması dikkat çekici bir ortak noktadır. Koşoy sihirle görünümünü değiştirip Kaşgar'a girerken Kosay yada taşını kullanarak yağmur yağdırır. Bunun yanında iki kahramanın cesareti ve atılganlığı da ortak özelliklerindedir. Ancak bu benzerliklerin dışında Koşoy ve Kosay'ın hikâyeleri arasında paralellik yoktur. Kazak destanlarındaki Kosay, babasının intikamını almak ve ardından sevdiği kızı hak etmek isteyen bir gençken Kırgız destanlarındaki Koşoy ileri yaşına rağmen iri yapılı ve güçlü bir bahadır, Katagan halkının beyi, Manas'ın sadık müttefiki, bilge ve saygın bir kahramandır. Diğer yandan Kosay'ın öldükten sonra dirilmesiyle ve bir anlamda ölümü yenmesiyle Koşoy'un toplumdaki en yaşlı ama dinç biri olarak, hatta Ruslara aktarılan "Koşey" mitine kaynaklık ettiği de göz önünde bulundurulursa eskiden ölümsüz bir kahraman olarak tasvir edilmesi birbirleriyle ilişkili görünmektedir. Bu benzerlikler ve farklılıklar Kırgız ve Kazak boylarının kendi aralarında veya başka halklarla kurdukları etnik-kültürel temaslardan kaynaklanmaktadır.





Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet. 2002. *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Alimova, Cıldız. 2015. "Er Töştük Ve Coodarbeşim Destanlarında Kullanılan Celmoguz Motifi Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 39:7-14.
- Bartold, Wilhelm. 2006. *Orta Asya Medeniyet ve Uygarlık*. İstanbul: Selenge.
- Bekki, Salahaddin. 2007. *Maaday-Kara Destanı*. Elazığ: Manas Yayınları.
- Coldoşev, Nurbek C. 2014. "Burut Etnik Adı Üzerine". Çev. Cengiz Buyar. *Sibirya Araştırmaları Dergisi* 2(5): 25-36.
- Cusup Mamay. 2004. *Manas. Ürümçi: Sincañ El Basması*.
- Çelik Balıkçı, Şakire. 2012. "Camgırçı Han Örneğinden Hareketle Kırgız Destanlarında Tarihî Şahsiyetler". *J.A.S.S. Studies* 5(3): 43-50.
- Çeribaş, Mehmet. 2019. *Mecmû'üt- Tevârih (Türklerin Soy Ağacı ve Manas Destanı'nın Tarihî Kaynağı)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çöloğlu, Raşit. 2021. "Cusup Mamay'ın Toltoy Destanı (İnceleme, Metin, Dizin)". Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Dıykanbayeva, Mayramgül 2016. *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han. 1974. *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-İ Terakime)*. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Ergun, Metin. 1997. *Alıp Manaş*. Konya: Günay Ofset.
- Eşiev, Asılбек Mirzatilaeviç. 2020. "Stareyšına Han Koşoy i Plemya Katagan v Epose «Manas»". *Tendentsii Razvoitiya Nauki i Obrazovaniya* (64-5): 84-87. / Эшиев А. М. 2020. "Старейшинахан Кошой и племякатаган в эпосе «Манас»". *Тенденции развития науки и образования*, (64-5): 84-87.
- Gömeç, Saadetin Yağmur 2019. "Türklerde Töz, Fal Ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (11): 37-62.
- Gumarova, M., Nurmuhammedova, O. ve Vahadov, B. 1961. *Batırlar Jırı*. Almatı.
- Gürsoy-Naskali, Emine .1995. *Manas Destanı (Wilhelm Radloff)*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- İnan, Abdülkadir. 1992. *Manas Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Jirmunskiy, M. Viktor. 2018. *Türk Kahramanlık Destanları I.-II. Bölüm*. Çev. Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaba, Ali. .2011."Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme". Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.





Raşit ÇÖLOĞLU




- Kalkan, Mustafa. 2005. "XV.-XVI. Asırlarda Kazak Kırgız Boylarının Siyasi İttifak Hareketleri". *Türk Yurdu Dergisi* (25)216: 40-44.
- Kalkan, Mustafa. 2006. *Kırgızlar ve Kazaklar*. İstanbul: Selenge.
- Kalkan, Mustafa. 2015. "Kırgızdın Tuñguç Çığış Taanuucusu". *Professör Ömürkul Karaevge (1930-2002) 85 Cıl (Makalalar Toptomu)*. Bişkek: Muras Fondu.
- Karataev, Oolcobay, Eraliev, Salaydin. 2005. *Kırgız Etnografiyası Boyunça Sözdük*. Bişkek: Biyiktik
- Karıpkulov, Amanbek. 1995a. "Buudaybek", ss. 162 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 1. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Karıpkulov, Amanbek. 1995b. "Şayımbet", ss. 345 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 2. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Kayıpoy Süleyman. 1995. "Camgırçı", ss. 205 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 2. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Kırbaşev Keleş. 1995. "Kökçö", ss. 344 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 1. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Kuanışbayeva, Asem. 2002. "Formül Nazariyesi ve Koblandı Batır Destanındaki Formüller". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Orozbekov, Sagımbay. 2017a. *Manas Destanı C.1.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.
- Orozbekov, Sagımbay. 2017b. *Manas Destanı C.2.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.
- Özkara, Betül. 2019. "Er Kosay Adlı Destan Kitabında Kazak Kültürel Unsurları". Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Muğla.
- Radloff, Wilhelm. 1870. *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens III. Kirgisische Mundarten*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoi Akademii Nauk.
- Sarıpbekov Raykul. 1995. "Koşoy", ss. 324-328 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. I. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Tamir, Ferhat. 2002. "Kazak Hanlığı", ss. 649- 656 içinde *Türkler Ansiklopedisi*. C. 8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tekalan, Hümeýra Nur. 2002. "Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma ve Gramatikal Dizin". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırımş, Fatma. 2016. "İslamî Destanların Rüya Motifi Bağlamında Geçiş Dönemleri". *Journal Of International Social Research*, 9(46): 157-167.
- Yıldız, Naciye. 1995. *Manas Destanı (W. Radloff) Ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit Ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.








Fatma SEVİNÇ ERBAŞI

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Tarih
Bölümü, Eskişehir/Türkiye
Associate Professor, Osmangazi University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
History Department, Eskişehir, Türkiye

 eposta: fsevinc@ogu.edu.tr
 <https://orcid.org/0000-0002-2390-311X>
 RorID: <https://ror.org/01dzjez04>

Arzu GEZMEZ

MA., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Eskişehir/Türkiye
PDD Student, Osmangazi University, Institute
of Social Sciences, History Department,
Eskişehir, Türkiye

 eposta: arzugzmz@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-2621-490X>
 RorID: <https://ror.org/01dzjez04>

Atıf/Citation: Sevinç Erbaşı, Fatma-Gezmez, Arzu. 2023. Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 172-193.
<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1185765>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	07.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	21.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

HİTİT ESKİ KRALLIK DÖNEMİNDE SURİYE POLİTİKASI VE MİSİR İLE İLİŞKİLER

ÖZ

Suriye bölgesinin Geç Tunç Çağı'nda doruk noktasına ulaşan stratejik önemi, Hititleri başta Mısır olmak üzere Yakındoğu'nun önde gelen krallıklarıyla karşı karşıya getirmiştir. Mısırlılar ile Hititler, Doğu Akdeniz ticaretini kontrol altında tutmak konusunda birbirlerinin en güçlü rakibi olmuşlardır. Bu rekabet, süreç içinde çeşitli düşmanlıklarla beslenmiş ve Kadeş Savaşı'nda doruk noktasına ulaşmıştır. Savaştan yaklaşık 15-20 yıl sonra imza edilen "Sonsuz Barış" anlaşması ise iki büyük gücü birbirine yakınlaştırmış ve hatta müttefik olma noktasına getirmiştir. Bununla birlikte, iki devlet arasındaki ilişkilerin en çok görünen ve bilinen tarafı Kadeş Savaşı ve "Sonsuz Barış" olsa da Hitit Devleti'nin Eski Krallık Dönemi'nden beri izlediği Suriye politikası zaman zaman Mısır'la çatışma ve anlaşmaları gündeme getirmiştir. Bu araştırma, İmparatorluk Dönemine kadar Hitit-Mısır ilişkisinin tarihsel gelişimini ele almaktadır. Araştırmanın konusu Hitit Devleti'nin Mısır ile ilişkisi olduğundan, Hititlerin Anadolu'daki ve Yakındoğu'daki diğer ülkelerle ilişkilerine, Mısır ve Suriye ilişkilerine doğrudan etki ettiği durumlarda değinilmiştir.

Hititlere ait ilk izler Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde kendini göstermiştir. Asur Ticaret Kolonilerinin son evresinde Anadolu'da siyasi birliklerin ortaya çıkmasının arkasında da büyük olasılıkla Suriye'deki gelişmeler yatmaktadır. Hitit Devletinin kuruluş döneminden beri izlenen askeri ve siyasi politikanın Suriye bölgesine yönelik olduğu görülmektedir. Eski Krallık Döneminde Hitit Krallarının Suriye politikası bölgede hâkim güç hâline gelmeye yöneliktir. Bu noktada Mısır'ın Yakındoğu'daki pozisyonuna karşı Hititler belli bir tavır geliştirmişlerdir. Özellikle Mitanni Devleti ile





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

çatışmalar da Hitit-Mısır ilişkilerinin şekillenmesinde kilit rol oynamıştır. Böylece Hititler, Eski Krallık Döneminde Mısır ile sıcak çatışmadan uzak, diplomasiye dayalı bir ilişki yürütmüşler ancak bu ilişki gergin bir nitelik arz etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mitanni, Suriye, Doğu Akdeniz, Halpa, Kizzuvatna, Kuruştama.

SYRIA POLICY AND RELATIONS WITH EGYPT IN THE HITTITE OLD KINGDOM PERIOD

ABSTRACT

The strategic importance of the Syrian region, which reached its peak in the Late Bronze Age, brought the Hittites against the leading kingdoms of the Near East, especially Egypt. The Egyptians and the Hittites became each other's strongest rivals to keep the Eastern Mediterranean trade under control. This rivalry was fed by various hostilities in the process and reached its top in the Battle of Kadesh. The "Eternal Peace" agreement signed 15-20 years after the war brought the two great powers closer to each other and even brought them to the point of becoming allies. However, although the most visible and well-known aspects of the relations between the two states are the Battle of Kadesh and the "Eternal Peace", the Syria policy of the Hittite State since the Old Kingdom Period brought up conflicts and agreements with Egypt from time to time. This research deals with the historical development of the Hittite-Egyptian relationship until the Imperial Period. Since the subject of the research is the relationship of the Hittite State with Egypt, the relations of the Hittites with other countries in Anatolia and the Near East were mentioned in cases where they directly affected the relations between Egypt and Syria.

The first traces of the Hittites appeared during the Assyrian Trade Colonies Period. The developments in Syria probably lie behind the emergence of political unions in Anatolia in the last phase of the Assyrian Trade Colonies. It is seen that the military and political policy that has been followed since the establishment of the Hittite State was towards the Syrian region. The Syrian policy of the Hittite Kings in the Old Kingdom Period was aimed at becoming the dominant power in the region. At this point, the Hittites developed a certain attitude towards Egypt's position in the Near East. Especially the conflicts with the Mitanni State played a key role in shaping the Hittite-Egyptian relations. Thus, the Hittites had a diplomatic relationship with Egypt during the Old Kingdom, away from conflict, but this relationship had tension.

Keywords: Mitanni, Syria, Levant, Halpa, Kizzuvatna, Kuruştama.

Giriş

Hitit Devleti, çağdaşları olan diğer ülkeler gibi siyasi varlığını sürdürmek ve nüfuzunu arttırmak için büyük bir çaba göstermiştir. Bu bakımdan ekonomik kaynakların Hitit kontrolünde kesintisiz bir şekilde sirkülasyonu en temel dayanak noktasını oluşturmuştur.

Hititlerin ekonomik gücünün temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı (Sevinç 2008: 17-23; M. Alparslan 2020: 261-268). Bununla birlikte Anadolu'nun zengin maden yatakları da -bakır ve gümüş gibi- siyasi ve askeri güç ile doğru orantılı olarak ekonominin bel kemiğini oluşturmuştur (M. Alparslan 2010: 3). Gündelik kullarımdaki eşyaların ve özellikle silahların yapımında kullanılan tunç alaşımının temel hammaddeyi olan bakırın Anadolu'da





bol miktarda bulunmasına rağmen, düşük oranda kullanılan ancak tuncun sertliği için vazgeçilmez olan kalayın farklı coğrafyalardan Yakındoğu topraklarına taşınıyor olması Hititlerin ticaret yollarına hassasiyetle yaklaşması sonucunu doğurmuştur (Macqueen 2001: 47-48; Eğilmez 2005: 1).

Hititlerin Anadolu'da merkezi bir devlet kurmalarından önce, Orta Tunç Çağı'ndaki yerel krallıkların kalay ihtiyacı, Asurlu tüccarların çeşitli karayolu güzergâhlarını kullanmak suretiyle gerçekleştirdikleri uzun soluklu ticari faaliyetler sayesinde karşılanmaktaydı (M. Alparslan 2010: 11-15; Doğan 2012: 77).

Ancak Hitit Devleti'nin sahneye çıkmasıyla -Geç Tunç Çağı- Asurlu tüccarların Anadolu'daki ticari faaliyetlerinin durduğu gözlemlenmektedir. İ. B. Doğan'ın ifade ettiği üzere "*Örgütlü ticaret ve işlek ticaret yolları yerini, Suriye'ye yapılan seferlere, yağma ve ganimet yoluyla hammadde elde edilmesi ve ihtiyaçların karşılanmasına bırakmıştır*" (Doğan 2012: 77). MÖ II. binyılda Kuzey Suriye, yol ağları açısından kilit bir konumda olduğu için Hititler ihtiyaçları olan iktisadi güçlenmeyi, bu bölgeyi ele geçirmekte bulmuşlardır (Kinal 1967: 193).

Diğer bir önemli nokta, Geç Tunç Çağı'nda deniz ve kıyı ticaretinin ağırlıklı bir hale gelmesidir. Örneğin Uluburun'da bulunan ve Geç Tunç Çağında battığı tespit edilen geminin yükü incelendiğinde Doğu Akdeniz'de ticaretin ne kadar canlı olduğu anlaşılabilir. Gemideki malların çok çeşitli bölgelere aitliği ve bu malların Akdeniz'deki dağılımı ticaretin geniş bir perspektife sahip olduğunu belgelemektedir (Yalçın 2006: 21-24). Batık geminin "malları" ile arkeolojik belgeler bir sentez içinde değerlendirildiğinde Suriye'deki limanların Yakındoğu'daki kara yollarının varış noktasını, deniz yollarının da başlangıç noktasını oluşturduğu net olarak ortaya çıkmaktadır (Yalçın 2006: 24; Doğan 2012: 78-79).

Bu bilgiler ışığında, Geç Tunç Çağı boyunca Suriye Bölgesi bir rekabet alanına dönüşmüş ve Hititler de dâhil olmak üzere büyük güçlerin çatışmasının kaynağı olmuştur. Hitit Devleti'nin Mısır ile karşı karşıya gelmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Aşağıda en erken dönemlerden İmparatorluk Dönemine giden süreçte, Hititlerin ticari yolları denetim altına alma çabaları, Suriye bölgesi politikaları ve Mısır ile ilişkileri gözler önüne serilecektir.

Öncelikle Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Hititlere dair ilk izler ve devletin alt yapısının oluşturulması sürecinde izlenen politika ele alınacaktır. Sonrasında Eski Krallık Döneminde Hitit Krallarının Suriye politikası ve bölgedeki güçlerle çatışması, Mısır'la diplomatik ilişkilerin başlamasına yol açan koşullar hakkında bilgi verilecektir.

1. Anadolu'da Merkezi Bir Yönetim Kurmak Yolundaki İlk Çabalar ve Kral Anitta'nın Askeri Politikasının Değerlendirilmesi

Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da yerel krallıklardan oluşan siyasi yapıyı merkezi birliğe dönüştürmek anlamındaki ilk önemli çaba Kral Anitta önderliğinde





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

gerçekleşmiştir. MÖ 20-18. yüzyıllar aralığına yerleştirilen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, temelde iki ayrı safha içinde -II ve Ib- ele alınmaktadır¹. Anitta'nın varlığının ve icraatlarının ispatı olan yazılı eşyalar (Özgüç 2005: 36) ve "Anitta Metni" olarak tanımlanan belge, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin MÖ 18. yüzyıla tekabül eden Ib safhasına yerleştirmektedir (A. M. Dinçol 1982: 26; Martino 2006: 33).

Sözü geçen "Anitta Metni", Hitit arşivinde korunmuş ve Hititçe kaleme alınmış (kopya) bir metindir ve Kral Anitta'nın merkezi yönetim kurma öyküsünü açıklığa kavuşturmuştur. Metinden anlaşıldığı üzere Kuşşara Kenti kökenli olan Kral Anitta, Anadolu'nun -büyük çoğunluğu Asurlu tüccarların koloni ya da istasyon kurdukları bölgeler olan- güçlü yerel krallıklarını birer birer ele geçirmiş, kendini "Büyük Kral" olarak tanımlamıştır (Martino 2006: 35-36).

Anadolu'da merkezi krallık kurma yönündeki bu girişimin Suriye bölgesine kadar uzanmadığı bilinmektedir. Ancak ticaret yollarının denetimi arzusundan ya da dönemin konjonktüründen bağımsız bir girişim olamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Ib tabakası döneminde Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarların sayısının azalması, ticaret merkezlerinde yerli Anadolu'lu tüccarlar yanı sıra Suriye bölgesinin çeşitli halklarına mensup temsilcilerin de yer almaya başlaması ve ticareti yapılan ürünlerin nitelik ve niceliğindeki değişimler politik kargaşa ve ekonomik koşullardaki farklılaşmayla ilişkilendirilebilmektedir (Dercksen 2001: 63-66; Mieroop 2006: 121). Suriye şehir/devletlerinden gelen insanlar, deniz ticareti de dâhil olmak üzere Anadolu'da ticaret yapmışlardır (Barjamovic 2011: 9, dn 39).

J. G. Macqueen, İç Anadolu ile Asur arasındaki ticaret bağlantısının zayıflamaya başlamasının ve en sonunda kopmasının nedeni olarak, Yukarı Dicle ve Fırat kıyısındaki devletlerin üzerinde ve Güneydoğu Anadolu sınırında Hurrilerin politik üstünlük kazanmaya başlamasını gösterir. Araştırmacıya göre hem Babilli Hammurabi'nin genişleme politikası hem de söz konusu gelişmeler Asur'un hızla güç kaybetmesine neden olmuş ve tüccarların da Anadolu ile bağlantılarını kesintiye uğratmıştır (Macqueen 2001: 21; dönemin krallıkları arasındaki çatışmalar ve ticaret yollarının denetimi hakkında bkz. Klengel 2001: 48-65). Özellikle Hurri karakteri taşıyan Mama krallığının, Kızılırmak yayı içindeki Hatti ülkesiyle denk, önemli bir güç odağı oluşturduğu bilinmektedir (Dercksen 2001: 65).

Bu bağlantının kopmasından -görece olarak- kısa bir süre önce Anitta'nın yukarıda sözü edilen askeri ve siyasi icraatlarının, Yukarı Mezopotamya ve Suriye'deki karışıklıklarla ilişkili olduğu fikri yine Macqueen tarafından dile getirilmiştir (Macqueen 2001: 39).

¹ Asurlu tüccarların Anadolu'da kurdukları kolonilerin merkezi konumundaki Kayseri Kültepe'de (Kaniş Karum'u) gerçekleşen kazılar koloni döneminin iki ayrı tabakada tanımlandığını göstermiştir. Kültepe II daha eski, Ib ise daha geç ve hatta son tabakadır. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Balkan 1955; Forlanini 1995: 123, 125 ve 126.





Anitta'dan bir kuşak sonraki Kral Zuzu, Ib tabakası döneminin son kralı olarak ortaya çıkmaktadır. Kendini Anitta gibi, "Büyük Kral" olarak tanımlayan Zuzu'nun saltanatı Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin de sonunu işaret eder (Özgüç 2005: 36; Forlanini 1995: 128-131).

Yıkımın nedenleri arasında Anadolu'daki yerel kralların kendi içlerindeki hesaplaşmalar, giderek güçlenen Hurri varlığı ya da Hititlerin merkezi bir devlet kurma girişimleri gibi görüşler öne sürülse de (Yıldırım 2018: 28) Anadolu'ya komşu olan Suriye bölgesinin önemi ve buradaki gelişmelerin tetikleyici rolü kendini hissettirmektedir.

2. Eski Krallık Döneminde Hititlerin Suriye Politikası ve Mısır'ın Durumu

Hattuşa merkezli Hitit Devleti'nin ilk kralı I. Hattuşili'dir (1650-1620)². Kaniş Ib tabakasının son kralı olarak ifade edilen Zuzu'dan I. Hattuşili'ye uzanan krallar silsilesiyle ilgili olarak dikkate değer değerlendirmeler yapılmıştır (Forlanini 1995: 129-130). Bununla birlikte hali hazırda Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ile Eski Hitit Krallığı'nın başlangıcı arasında takriben yüz yıl olduğu kabul edilir (Martino 2006: 36-37; M. Alparslan 2010: 24-25).

I. Hattuşili dönemiyle ilgili iki önemli belge "Vasiyet" ve "Yıllıklar"dır ki her ikisi de Akadça ve Hititçe olmak üzere çift dilli kaleme alınmıştır ve geç döneme ait kopyalardır (Bryce 2005: 62-63). Özellikle "Yıllıklar", devletin askeri ve siyasi politikasının Suriye bölgesine yönelik olduğunu açıkça gösterir ve bu bakımdan I. Hattuşili bir gelenek başlatmıştır. Bundan sonraki Hitit kralları da bu geleneği devam ettireceklerdir (Yiğit 2010: 98). Kuşkusuz, Suriye rotasının belirlenmesinde ticaret yollarına hâkim olma gayesi de aranmalıdır (Bryce 2005: 70).

Hükümdarın altı yılını kapsayan yıllıklar ve başka bazı kroniklere dayanarak, I. Hattuşili'nin Suriye bölgesine yönelik rotaya öncelik verdiği açıkça anlaşılmaktadır³. Olayların gelişimi şu şekilde özetlenebilir (Bryce 2005: 70-86; Yiğit 2010: 98-103; I. Hattuşili'nin Yıllıklarına Dair Akadca metnin Türkçeye tercümesi için ayrıca bkz. Alp 2005: 65-66):

I. Hattuşili, Yamhad Krallığı'na bağlı olan ve Kilikya bölgesinden Suriye'ye geçişte kilit konumdaki Alalah'ı (Antakya) ele geçirip yıkmıştır. Ancak Kuzey Suriye'nin kontrolü, ele geçirilmesi son derece güç bir kale olan Yamhad Krallığı'nın başkenti Halpa (Halep) kentindedir. Bu kente doğrudan saldırmamış, öncelikle Yamhad kontrolünde olan ve stratejik öneme sahip Urşu kentini kuşatmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki Halpa, kuşatma sırasında Urşu kentine destek olmuştur (Yiğit 2006: 52). Kral Hammurabi Dönemine kadar uzanan ve I. Hattuşili'nin askeri hareketlerinden yaklaşık yüz yıl önceye giden bir evrede dahi Yamhad

² Hitit krallarının taht süreleri hakkında, Freu 1996+2003'den aktarılmış olan B. Dinçol 2006, 21, Abb. 2'de Orta Kronoloji'ye göre hazırlanmış tablo esas alınmıştır.

³ Metin boyunca Anadolu, Suriye ve Filistin'teki şehir, bölge ve krallıkların yerleri metnin sonuna yerleştirilmiş olan haritalar üzerinden takip edilebilir.





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

Krallığına (Kinal 1967: 195-211) bağlı yirmi kadar yerel krallığın olduğunu belgeleyen bir mektup Mari arşivinde açığa çıkartılmıştır (Kuhrt 2010: 128).

Hitit kralının hedef aldığı kentlerin -Alalah, Halpa ve Urşu dahil olmak üzere- Hurri yerel beylikleri/krallıkları olduğu belgelenmiştir (Wilhelm 1994: 16 ve 20; Peker 2022: 43). Bu durumda, Hitit kralı Suriye'yi hegemonyası altına almak için Hurri yerel krallıklarını tek tek alt etmek zorundadır. Hurriler de Anadolu içlerinde doğan bu yeni krallığa karşı birlikte direnç göstermek konusunda tavır geliştirmeye başlamışlardır (Yiğit 2006: 53). Suriye bölgesine hâkim olmak için rekabete girişecek olan krallıklar içinde en güçlü adaylardan biri olan ve alt yapısını Hurrilerin oluşturacağı Mitanni Devleti'nin temellerinin bu sıralarda atıldığını görmek mümkündür (Wilhelm 1994: 20).

I. Hattuşili bir sonraki seferini Batı Anadolu'daki Arzava Ülkesine düzenlemiş olduğu için Suriye bölgesi yönündeki Hurriler fırsatı değerlendirip Anadolu içlerine doğru ilerlemişlerdir. Hitit kralı bu ilerleyişe çok sert bir karşılık vermiş, her biri Hurri niteliği taşıyan kentleri birer birer yenmiştir. Hattuşili'nin, Mezopotamya'nın batısına, Fırat kıyılarına ulaşmış olmaktan dolayı nasıl gururlandığı ve kendinden önce bu başarıya yalnızca Sargon'un erişebildiğinden bahsetmesi dikkate değerdir (Wilhelm 1994: 21-22; Bryce 2005: 77-78). Öyle anlaşılmaktadır ki, bölgenin stratejik önemi, I. Hattuşili'den yedi yüz yıl kadar önce hüküm sürmüş olan Sargon zamanları kadar eskiye gitmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Döneminden beri kullanılan ticaret yolları özellikle kalay madeninın sevkiyatı için çok büyük önem arz etmekteydi. Asurlu tüccarların zamanları çoktan sona erdiğine göre I. Hattuşili, askerleri için gerekli olan tunç silahların yapımında olmazsa olmaz kalayın dolaşımının sağlandığı noktalara yönelmekle Hitit askeri hareketleri için öncü olmuştur (Bryce 2005: 80-83; Yiğit 2010: 107).

Ancak I. Hattuşili, Halpa şehrini ele geçirememiştir. Ondan sonra iktidara gelen Kral I. Murşili ise Halpa'yı ele geçirmekle kalmamış, Mezopotamya içlerine kadar ilerleyerek Eski Babil Hanedanlığını MÖ 1595 yılında yıkmıştır. Her ne kadar Mezopotamya topraklarında siyasi bir hegemonya kurulmamış olsa da I. Murşili, ülkesinden çok uzak bölgeleri keşfetmiş, zengin ganimetler elde etmiştir (Gurney 1990: 18; Martino 2006: 41; Mieroop 2006: 149). I. Murşili'nin bu cürekâr askeri hareketinin arkasında, Mezopotamya üzerinden Suriye'ye uzanan ticari yolların denetimini sağlamaya yönelik bir çaba olduğu tartışmaya açılabilmektedir (Macqueen 2001: 47-48). Bununla birlikte T. Bryce'ın dikkate değer bir önerisi mevcuttur: Hammurabi'nin de mensubu olduğu Eski Babil Hanedanlığının yıkılmasıyla, Babil'de Kassitler tarafından yeni bir hanedanlık kurulmuş ve böylece I. Murşili, Mezopotamya'da Orta Babil Hanedanlığının kuruluşunun önünü açmıştır. Bu durumda pekâlâ Hititler ve Kassitler arasında bir ittifakın gerçekleşmiş olması mümkündür. Böylece Hititler, Hurri siyasi ve askeri genişlemesine karşı Babil'deki yeni hanedanlığın desteğini kazanmış olacaklar, en azından tarafsızlığı garantilemiş olacaklardır (Bryce 2005: 99). Eğer





durum gerçekte bu şekilde gelişmişse, I. Murşili'nin, İmparatorluk Döneminde hüküm sürmüş bazı Hitit krallarına "ilham kaynağı" olmuşluğu söz konusudur. Bununla birlikte yıkımın hemen ardından değil de yaklaşık yirmi beş yıl sonra Kassitlerin Babil'de hanedanlık kurmuş olması, Hitit-Kassit iş birliği konusunda şüphe uyandırmaktadır (Oates 2004: 89-90).

Ancak hem I. Hattuşili'nin hem de I. Murşili'nin Suriye bölgesindeki kentlere yönelik yıkıcı faaliyetleri bölgedeki güç dengelerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Özellikle I. Murşili'nin Halpa'yı ele geçirmek suretiyle Yamhad Krallığına son vermesi bölgede başka bir merkezi devletin, Mitanni Krallığı'nın Hurrileri tek çatı altında toplamasına zemin hazırlamıştır.

I. Murşili ülkesine döndükten sonra sarayda düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmüş ve taht gasp edilmiştir. Ülke kaosa sürüklenmiş, arka arkaya gasıp krallar Hitit ülkesini yönetmeye başlamıştır. Bu dönemde Hititler, Suriye'deki hakimiyetlerini kaybetmişlerdir ve önemli bir süre Suriye rekabetinin dışında kalmışlardır (Gurney 1990: 18; Yiğit 2010: 104; kaos dönemi ve öncesi hakkındaki en önemli bilgi kaynaklarından biri olan Telipinu Fermanı'nın Türkçe'ye aktarımı için ayrıca bkz. Alp 2005: 59-64). Hitit Devleti'nin iç karışıklıklara boğuşması ve ele geçirdiği bölgeleri aşama aşama kaybetmesi, Yukarı Mezopotamya ve Suriye'nin kuzeybatı bölgesinde Mitanni Devleti'nin güçlenmesi için fırsat yaratmıştır. Mitanni Devleti, Suriye hakimiyeti için süreç içinde güçlü bir adaya dönüşecek ve hatta Hitit Devleti ile Mısır arasında bir denge unsuru oluşturacaktır.

İlk Hitit kralları Suriye bölgesini hedef alan başarılı seferlere girişirken ve Hurrili yerel güçler de bölgede nispi güç odakları oluşturmuşken Mısır, Suriye hegemonyası konusunda herhangi bir girişimde bulunamamıştır. Bu durum Mısır'ın bölgeye ilgisiz olmasından ziyade kendi iç durumu ile açıklanmaktadır:

Takriben MÖ 3100'lü yıllarda merkezi büyük bir devlet olarak tarih sahnesine çıkan Mısır'ın (Mısır kronolojisi için bkz. Kuhrt 2010: 161) Eski Krallık ve Orta Krallık dönemlerinde dahi Asya'ya kayıtsız kalmadığı bilinmektedir. Byblos bir üs olmak üzere Mısırlılar özellikle deniz yoluyla Suriye ile ticaret ilişkilerine Eski Krallık Döneminde başlamışlardır (Hornung 2004: 22 ve 27; Kuhrt 2010: 189); karayoluyla ise Filistin bölgesiyle sınırlı, bazı askeri hareketlerde bulunmuşlardır (Hornung 2004: 43-46). Özellikle uzun soluklu inşaat faaliyetlerinde kullanılacak olan kerestenin bugünkü Lübnan kıyı şeridindeki sedir ormanlarından sağlandığı bilinmektedir. Bu nedenle, I. Ara Dönem'den sonra başlayan Orta Krallık Döneminde de Mısır gemileri Byblos seferlerini başlatmıştır (Hornung 2004: 55). Orta Krallık Döneminde Mısır, kuzeyde Kadeş, Byblos gibi stratejik kentlere elçilerini göndermiş ve Orta Tunç Çağında Yakınoğu'ya damgasını vuran kapsamlı ticaret ağına dahil olmuştur (Kuhrt 2010: 224).

Açıkça anlaşılmaktadır ki Mısır, Eski ve Orta Krallık Dönemlerinde Asya bölgesinde etkin bir yayılma gerçekleştirilmemiş, askeri hareketleri Filistin bölgesini pek de aşmamıştır.





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

Orta Krallık Döneminin sonunda hanedanlığın çökmesi ve Asya yönünden gelen yabancı kavimlerin istilası -Mısırlılar onlara “Hyksos” demişlerdir- Mısır’ı, bilhassa Suriye bölgesi hakimiyeti konusundaki rekabetin dışında tutmuştur. Hyksos’ların Mısır’da kurduğu hanedanlık ve yerli Mısırlılarla ilişkileri konusunda Hellenistik Dönemde yaşamış olan rahip Manetho’nun anlatımları ve Torino papirüsü önemli bilgiler vermekle birlikte menşeleri konusu hala karanlıktır (Kuhrt 2010: 229 ve 234; Yiğit 2019: 87-91).

Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya’daki Hurri yerel güçlerini tek çatı altında toplayan Mitanni krallarının, Hint-Avrupalı bir gruba mensup oldukları, şahıs ve tanrı isimleri sayesinde kesin olarak bilinmektedir. Mitanni Devletinin ortaya çıkmasından sonra Yakınoğu, Mısır ve hatta Ege Dünyasında ordularda ezici güç olarak kullanılacak olan savaş arabalarına koşulacak atların eğitimiyle ilgili teknik terimlerin Hint-Avrupa dili özelliklerini taşıması hanedanlığın askeri bir elit olduğu konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır (Wilhelm 1994: 18-19; Mieroop 2006: 151-152).

Hyksos krallarının Mısır’da 15. hanedanlığı kurmasından sonraki yıllarda Mitanni Krallığı’nın doğmuş olması uzmanları düşündürmüştür. Bu büyük ölçüde Hurri nüfusunun yayılıp, demografik yapının değişimiyle açıklanabilse de Hyksos’ları Hurrilerin bir kolu saymak için sağlam bir kanıt yoktur (Wilhelm 1994: 20).

Bu kaotik atmosferde Mısırlılar büyük ölçüde kendi içlerine kapanmışken ve henüz Mitanni de güçlü bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmamışken Hitit kralları I. Hattuşili ve I. Murşili, bölgeye hâkim olmak konusunda güçlü adımlar atabilmişlerdir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Hititlerin Suriye hegemonyası kısa sürmüş ve tekrar Anadolu içlerine çekilmişlerdir. Bir süre iç istikrarı sağlamakla uğraşacaklardır.

Mitanni Devleti tam da bu sıralarda ortaya çıkmış ve hızlıca güçlenip Suriye’ye hâkim olma girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde Mısır’ın 17. Hanedanlığına mensup olan Kral Ahmose (1552-1527)⁴, Hyksos’ları Mısır’dan atarak hem 18. Hanedanlığın hem de Yeni Krallık Döneminin kurucusu olmuştur (Kuhrt 2010: 246-247; Mieroop 2021: 155). Böylece yeni bir çağ başlamıştır. Hem savaş teknolojisindeki hem de ticaret rotalarındaki görece değişiklikler büyük güçleri karşı karşıya getirmiş ancak Suriye bölgesinin önemi, azalmadığı gibi artarak devam etmiştir (Mieroop 2006: 152-153; Mieroop 2021: 152).

Suriye bölgesindeki yerel güçler üzerinde hegemonya kurmuş olan ve sınırlarını genişletmiş olan Mitanni, kuzeyden Hitit güneyden ise Mısır tehdidi ile yüzleşmek zorunda kalacaktır. Takriben 15. yüzyılın başlarında Hitit Devleti hala Anadolu dışına çıkacak ölçüde güçlenmemiş olsa da Suriye yönüne eğilme çabası göstermiştir. Hitit Kralı Telipinu’nun,

⁴ Yeni Krallık Dönemi Mısır krallarının taht süreleri için Kuhrt 2010: 243, 254 ve 268’deki orta kronoloji tarihlenmesi referans alınmıştır.





bugünkü Çukurova bölgesine tekabül eden Kizzuvatna Krallığı ile yapmış olduğu eşit şartlardaki ittifak anlaşması, Hititlerin Suriye'ye ilgisini işaret etmesi açısından önemlidir. Zira aynı kral, anlaşmanın hemen ardından Kuzey Suriye bölgesine yönelik seferler düzenlemiştir (Pelvanoğlu 2018: 386-387). Bundan sonra Kizzuvatna Krallığı, Hitit ve Mitanni arasında tampon bölge olmuştur. Kizzuvatna, sürekli taraf değiştirip zaman zaman Mitanni ile iş birliği yapıp, Hitit Devletiyle de çatışmaya girdiği için Hititlerin Eski Krallık Dönemi kralları Kizzuvatna ile anlaşmaları yenilemek durumunda kalmışlardır (Pelvanoğlu 2018: 387-391).

Mitanni Krallığının Suriye'de giderek hâkim bir pozisyon elde etmiş olması Mısır'ın dikkatini çekmeye başlamış olabilir. Mısır firavunu I. Tuthmosis (1507-1494), Filistin'i kolaylıkla itaat altına aldıktan sonra Suriye'nin kuzey kıyılarına yönelmiştir. Ordusundaki savaş arabalarının verdiği güvenle Fırat kıyısına kadar ulaşmış ve hatta Mısır'ın "kuzey" sınırını belirten bir yazıt diktirmiştir. Bu bölgede hâkim olan güç Mitanni Devleti olduğu için doğal olarak Mitanni ile sıcak çatışma içine giren I. Tuthmosis, düşman ordusunun atlarını ve savaş arabalarını ganimet olarak almıştır. Firavunun uzun soluklu askeri seferinin temel hedefi Suriye üzerinde kalıcı bir kontrol sağlamaktan çok bölgeyi keşfetmektir. Büyük olasılıkla gidebildiği kadar kuzeye gitmiş, çok ciddi bir direnişle karşılaşmadığı için Mitanni sahasına ayak basmış ve kaçınılmaz olarak savaşa tutuşmuştur. Karnak Tapınağındaki yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Suriye bölgesinde, Mitanni sınır bölgesinde yer alan Tunip şehri gibi bazı şehirler Firavuna bağlanmıştır (Hornung 2004: 89; Spalinger 2005: 50-51).

Firavun I. Tuthmosis'in, Suriye bölgesine yönelik kara harekatında, Mısır ve Mitanni ilk defa karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Hititlerin Mısır ile ilişki kurmasını gerektirecek önemli bir atılımları olamamıştır. Kral Telipinu'nun ölümünden sonra yeniden karanlık bir döneme giren Hitit Devleti, kendini toparlayıncaya kadar bölgede iki güçlü rakip olarak Mısır ve Mitanni Devleti izlenecektir.

Mısır Yeni Krallık Döneminin en etkin firavunlarından biri olacak olan III. Tuthmosis (1490-1469) tahta oturduğunda, üvey annesi Hatşepsut'un vasiliği altındadır ve bu yıllar boyunca Hatşepsut, ülkenin yönetimini üstlenmiş bir firavun rolü oynamıştır (Mieroop 2021: 166-169). Hatşepsut döneminde, Mısır'ın Asya'da kurmuş olduğu hakimiyetin zafiyete uğradığı, pek çok yerel prensin Mısır tebaası olmaktan çıkıp, daha yakın komşuları güçlü Mitanni Krallığını tercih ettikleri anlaşılmaktadır (Clayton 2006: 108; Yiğit 2019: 11). Ancak Hatşepsut'un ölümünden sonra Firavun III. Tuthmosis, Suriye bölgesine yönelik en az on beş sefer düzenlemiştir. Bu seferler Karnak'taki tapınağın duvarlarına "Yıllıklar" olarak kaydedilmiştir. Bu seferlerin ilki, büyük olasılıkla Mitanni Devletinin kışkırttığı ve Kadeş prensinin organize ettiği bölgesel ayaklanmayı bastırmak içindir. Firavunun şiddetle karşılık vermesi sonucu isyancılar Megiddo kentine sığınmışlar ve III. Tuthmosis, yedi aylık bir kuşatmadan sonra Megiddo'yu almıştır. Bundan sonraki yıllarda kuzeye ilerleyişini sürdürmüştür. Mısır donanması da askeri birliklerin Suriye kıyılarına taşınmasında önemli





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

bir rol oynamıştır. Kadeş dahil olmak üzere Suriye’de üç yüz elli kadar şehre boyun eğdirildiği “Yıllıklar” sayesinde bilinmektedir (Clayton 2006: 109-110). III. Tuthmosis, Fırat kıyısına kadar ilerleyebilmiş, Kargamış şehri noktasından Fırat Nehri’ni geçerek Mitanni Devleti’nin batısını istila etmiş ve I. Tuthmosis’in yaptığı gibi nehrin kıyısına stelini dikirmiştir (Kuhrt 2010: 250; Peker 2022: 44-45). III. Tuthmosis’in zaferleri Yakındoğu dünyasında Mısır’ın prestijini arttırmış, Babil, Asur ve Hitit Devleti başta olmak üzere bazı başka devletler de firavuna elçilerle hediyeler göndermişlerdir (Mieroop 2021: 160). Elçilerle hediyelerin takdimi Mısır’ın zaferlerini kutlamanın yanı sıra Mısır’a sunulan haraçtır ve T. Bryce, söz konusu devletlerin diplomatik girişimini, yanı başlarındaki Mitanni tehdidini bertaraf eden nispeten uzaktaki Mısır’ın tercih edilmesi ile açıklamaktadır (Bryce 2005: 118-119).

Suriye topraklarında hâkim güç Mitanni iken bir Mısır firavununun zaferler kazanıp, Mitanni’ye bağlı olan yerel güçlere boyun eğdirmesi Hitit-Mısır ilişkileri açısından değerlendirilecek olursa, bu zaferlerin Hititlerle Mısırlıları ilk olarak tanıştırdığı ve iki ülke arasında diplomasi’nin başladığı çıkarımı yapılabilmektedir. Örneğin A. Ünal, Hititlerin, hâkimiyetleri altına aldıkları Kizzuvatna’yı Mitannilerden korumaya çalıştıkları için, Mısır’ın galibiyetinden memnun olduklarını düşünmektedir (Ünal 2002: 133). Ancak J. G. Macqueen, Hititlerin bu başarıya tereddütle yaklaştıklarını ve hoşnut olmasalar da Mısır’a vergi vermeyi sürdürdüklerini dile getirir (Macqueen 2011: 48-49: 2001).

Hititler, Kizzuvatna Ülkesi ile Telepinu döneminden itibaren eşitlik esasına dayanan pek çok antlaşma yapmış olsalar da Kizzuvatna ülkesi antlaşmaya uymayabiliyor ve jeopolitik konumunun getirdiği üstünlükten de faydalanarak çıkarları doğrultusunda hareket ediyordu. Nitekim III. Tuthmosis’in Megiddo kuşatması sırasında Kizzuvatna ülkesi, Mitannilerin safında yer almış ve III. Tuthmosis, galibiyetinin ardından Kizzuvatna ülkesini de haraç vermeye zorlamıştır (Ünal 2002: 131 ve 133; Pelvanoğlu 2018: 389-390). Bununla birlikte Mısır, Suriye’nin kuzeyinde kalıcı olmaktan ve buradaki vassallarını baskı altında tutmaktan ziyade Filistin bölgesindeki kontrolünü kaybetmemek konusunda daha fazla hassasiyet göstermiştir (Bryce 2005: 120; Mieroop 2021: 160).

Olaylara Hitit cephesinden bakıldığında, belki III. Tuthmosis’in son yıllarıyla ve bir sonraki Mısır firavunu II. Amenofis (1438-1412) ile çağdaş olması muhtemel Hitit Kralı I./II. Tudhaliya (1425-1390) gerçekleştirdiği askeri seferlerle hem Anadolu’da hem de Suriye’de zafiyete uğramış olan Hitit gücünü yeniden tesis etmek adına girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Hitit Devletini bir süreliğine de olsa Suriye rekabetinin oyuncularından biri yapmayı başaran I./II. Tudhaliya’nın icraatları şu şekilde özetlenebilir:

Hitit ve Mitanni Devleti arasında bir tampon bölge olan İşuva (bugün Elâziğ) Krallığı’na yönelik bir harekât gerçekleştirmiş ve İşuva’dan sonra Mitanni hakimiyetindeki bölgeye yönelmiştir (Taracha 1997: 79-80). Bölgenin bakır yatakları bakımından zengin olması, Hitit-Mitanni çatışmasını körükleyen nedenlerden biri olarak görülebilir (Yiğit 1995: 237).





Ancak İšuva Krallığı, Mitanni Devleti'nin desteğini almıştır. Hitit kralının ise Mitannilere karşı kesin bir zafer kazanmasını engelleyen farklı cephelerdeki düşmanlarla uğraşması gerekmiştir. Bu nedenlerden dolayı Hitit Devleti bölgede tam kontrol sağlayamamıştır (Bryce 2005: 127-128). Bununla birlikte stratejik öneme sahip Kizzuvatna Devleti ile yapılan ve Mitannilere karşı önemli bir koz elde edilmesini sağlayan antlaşmanın onun döneminde gerçekleşmiş olduğu düşünülmektedir (Taracha 1997: 79). Kizzuvatna Kralı'nın adından dolayı "Şunaşsura Antlaşması" olarak bilinen antlaşmanın metnine bakıldığında, Hitit Kralının açıkça Mitanni Devleti'ne tavır aldığı görülmektedir; Kizzuvatna'yı kendine "denk" bir krallık olarak tarif etmiş, onu Mitanni boyunduruğundan kurtardığından ve özgürlüğüne kavuşturduğundan bahsetmiştir (CTH 41⁵; Bryce 2005: 139). Arkasını sağlama almış olan I./II. Tudhaliya'nın bir sonraki adımı Halpa Krallığı ile ittifak yapmak olsa da Halpa son anda taraf değiştirence Halpa'yı işgal etmiş ve Mittani ile savaşmıştır (Martino 2006: 46). Bu girişimler, Hitit Devleti'nin Suriye hakimiyetini elde etmek konusundaki ısrarcı tutumunu göstermektedir.

Hititlerin Suriye politikası ve Mitanni Devleti'ne yönelik askeri hamleleri Mısır'ı son derece ilgilendirdiğinden belki bu sıralarda iki ülke arasında bir ittifak gündeme gelmiştir. Literatüre "Kuruştama Antlaşması" olarak geçen bu anlaşmanın içeriği, Anadolu'nun kuzeydoğusundaki, Gaşka sınırlarına yakın bölgede yer alan Kuruştama şehrinden bir grup insanın Mısır Ülkesi'ne -belki askeri destek birliği olarak- gönderilmesiyle ilgilidir (CTH 134; Singer 2004: 602-603; Bryce 2005: 119; Martino 2006: 47). Bu antlaşmanın, Hitit-Mısır sınırının belirlendiği bir antlaşma olduğu, daha sonraki dönemlerde antlaşmaya yapılan referanslar sayesinde anlaşılmaktadır (Houwink ten Cate 1963: 274-275).

Antlaşmanın hangi Hitit Kralı ve Mısır Firavunu arasında gerçekleştiği konusunda görüşler mevcuttur. Günümüze fazlasıyla hasar görmüş tabletler halinde ulaşan Kuruştama Antlaşması hakkında T. Bryce, I./II. Tudhaliya saltanatından önce hüküm sürmüş olan Hitit Kralı Zidanta ile Mısır firavunu III. Tuthmosis arasında gerçekleşmiş olduğu önerisinde bulunmuştur (Bryce 2005: 119). S. de Martino, bu antlaşmayı I./II. Tudhaliya dönemine atfetmiştir (Martino 2006: 46-47). I. Singer ise I./II. Tudhaliya ile II. Amenofis arasında gerçekleşmiş bir antlaşma olarak düşünmüştür (Singer 2004: 607). Bu konudaki en son görüşlerden biri Kuruştama Antlaşması'nın çok daha sonra, Hitit İmparatorluk Dönemini başlatan Kral I. Şuppiluliuma (1350-1319) ile Firavun III. Amenofis zamanında gerçekleşmiş olduğu yönündedir (Devecchi 2015: 169). Söz konusu antlaşma Hitit-Mısır ilişkilerinde ilk yazılı müzakere niteliği taşıdığı gibi Hitit İmparatorluk Döneminde yeniden gündeme getirilmiş olması bakımından dikkat çekicidir.

⁵ CTH kısaltması, Hitit çivi yazılı metinleri kataloğuna gönderme yapmaktadır. Metinler konularına göre tasnif edilmiş ve her bir içerik ayrı ayrı numaralandırılmıştır. Söz konusu kataloğa ulaşım linki: <https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

Esasen antlaşmanın I./II. Tudhaliya ve Firavun II. Amenofis dönemlerinde imzalanmış olması konjonktür ile uyumluluk arz etmektedir. Zira Firavun II. Amenofis döneminde de Suriye'ye sefer düzenlenmiş ve firavun, babası döneminde Mısır'a haraç veren şehirlerin Mitanni ve Hitit arasındaki rekabetin ana unsuruna dönüştüğünü görmüş; Mısır'a isyan eden Suriye kıyı şeridindeki ve özellikle de Filistin bölgesindeki isyanları bastırmış, pek çok ganimet ile köleyi Mısır topraklarına taşımıştır. İsyankarları acımasızca cezalandırmış olan firavunu Mitanni, Babil ve Hatti, gönderdikleri elçilerin sunduğu hediyelerle kutlamıştır (Clayton 2006: 112-113; Kuhrt 2010: 253; Yiğit 2019: 113-114).

Elçilerin Mısır'a gönderilmiş olması diplomatik müzakerelerin başlamış olması ve bir barış antlaşması için zeminin hazırlanmış olduğu anlamına gelmektedir (Singer 2004: 607). Hitit yönünden, Anadolu içlerinde patlak veren isyan ve saldırılar nedeniyle Suriye'deki ilerleyişin kesintiye uğradığı kırılmalı bir evreye denk gelmiş olması, Mısır yönünden ise Filistin'deki bağlı krallıkların yenice itaat altına alındığı ve Suriye kuzey sınırının mümkün olduğunca güvenliğinin sağlanması gerektiği bir ortamda gerçekleştiği için Kuruştama Antlaşması, her iki devletin çıkarları açısından uygunluk arz etmektedir.

Mısır sarayına elçilerini gönderen Babil ve Mitanni ile de antlaşmalar yapılmış olmalıdır (Kuhrt 2010: 253). Mısırlılar, Doğu Akdeniz'in sahil şeridinin güneyinde kalıcı olabilmek, Mitanni'nin mütemadiyen kışkırttığı Filistin yerel krallıklarının isyanlarının önünü kesebilmek ve Hitit-Mısır rekabetinde tarafsızmış gibi görünerek zarar görmemek için yaklaşık yüz yıldır savaştıkları Mitanni ile anlaşmaya "evet" demiş olmalıydılar. Her halükârda, Hitit-Mitanni çatışmalarından kimin galip çıkacağına öngörülemediği bir dönemde Mısır firavununun incelikli bir diplomasi oyunu oynamış olması mümkündür (Givon 1969: 54). Ancak süreç içinde Mitanni Devleti ile daha güçlü bir ittifak kuracak ve Hitit Devleti ile gergin bir ilişki yaşamaya başlayacaktır ki bu gerginliğin son noktası Kadeş Savaşı olacaktır.

I./II. Tudhaliya'nın Suriye bölgesine yönelik askeri faaliyetleri, Mitannilerle savaşlar, bölgede Hitit Devleti'nin yabana atılmayacak bir güç unsuru olduğunun anlaşılmasını sağlasa da Anadolu'daki isyanlar ve Hitit merkezine çok yakın olan Karadeniz bölgesinden Gaşkaların saldırıları Hititleri kabuklarına çekilmek zorunda bırakmıştır (Martino 2006: 45-47).

I./II. Tudhalya'nın ölümünden sonra tahta oturan I. Arnuvanda, sınırları geniş olmakla birlikte saldırılara açık bir ülkeyi devralmış oldu. Karadeniz kıyılarında oturan Gaşkalar öyle büyük sorunlara yol açtılar ki Hitit kralı, Suriye bölgesinde ilerlemek bir yana merkez bölgeyi saldırılardan uzak tutmak için büyük çaba sarf etti. Bununla birlikte selefleri gibi Suriye bölgesinin değerinin farkındaydı ve bazı kritik önlemler alabildi. Mesela, Suriye limanlarıyla yakınlığı aşikâr olan ve bugün Mersin ili kıyılarında yer aldığı düşünülen Ura liman şehriyle bir antlaşma gerçekleştirdi. Söz konusu liman Hitit İmparatorluk Döneminde Akdeniz'in en





önemli liman kentlerine dönüşecek ve Hitit Devleti'nin Anadolu'daki deniz üssü konumuna yükselecektir (Ünal 2003: 18-20). Diğer bir antlaşma ise Kizzuvatna sınırında yer alan ve Hitit-Mitanni toprakları arasında bir tampon bölge olan İşmerikka ile yapılmıştır (Ünal 1977: 197-198). Bu antlaşmalar Hitit ülkesine yönelik her taraftan gelen saldırılara karşı askeri destek sağlamak amacı taşımaktadır (Bryce 2005: 142). Ancak Mitanni Devleti'nin Hititlere karşı pek de dostane olmayan tutumu bilindiğinden I. Arnuvanda'nın stratejist bir tavır takınmış olduğunu görmek mümkündür. Çünkü Yukarı Fırat Bölgesinde yer alan ve Hitit vassalı olan Pahhuva'nın hükümdarı Mita, muhtemelen Mitanni'nin kışkırtmasıyla- isyan etmiştir (Bryce 2005: 143-144). Ura, İşmerikka ve Pahhuva bölgeleri her ne kadar Suriye'de değil de Anadolu'da olsalar da -hatta İşmerikka ve Pahhuva Anadolu içlerinde- hem Mitanni sınırında ya da yakın olduklarından hem de Suriye'ye giden güzergahlarda yer aldıklarından Hitit Devleti'nin Suriye bölgesi için rekabet etmeyi akıllarında bulundurdıkları anlaşılmaktadır.

Hitit Devletinin Suriye'yi ihmal etmemesine rağmen, aktif bir şekilde Suriye'ye yönelmesinin mümkün olmadığı bu zamanlarda Mitanni Devleti ve Mısır arasındaki yakınlaşma artmıştır. Mitanni, Suriye'de kaybetmiş olduğu toprakları Hititlerin elinden almaya başlamadan önce Mısır ile ittifakı garantilemiştir. Mitanni Devleti kralı Artatama öncelikle Firavun II. Amenofis'e elçilerini göndermiştir ki bu konuya yukarıda değinilmiştir. Sonrasında Mısır firavunu IV. Tuthmosis (1412-1403) ile başlayan müzakereler, her iki tarafı da memnun edecek pazarlıklar nedeniyle uzun sürmüştür. Anlaşılan odur ki, bir asırdır düşman olan tarafların birbirine güvenmesi zaman almıştır (Bryce 2005: 144-145).

Mısır tarihinin dış ilişkileri ile ilgili bilgiler Firavun IV. Tuthmosis'ten sonra kısmen de olsa Amarna mektuplarından takip edilebilmektedir. Mısır başkentini bugünkü adıyla Amarna olarak isimlendirilen Orta Mısır bölgesine taşıyan Firavun IV. Amenofis (1364-1347), gerçekleştirdiği din değişikliğiyle hem adını Akhenaton olarak değiştirecek hem de Mısır'ın Suriye hegemonyasını yeni başkentinden gerçekleştirdiği yazışmalarla daim kılmaya çalışarak bir döneme damgasını vuracaktır. Amarna mektuplarında söz konusu firavunun dedesi olan IV. Tuthmosis'e de göndermeler mevcuttur ve Mısır'ın Yakındoğu'nun diğer devletleriyle ilişkileri su yüzüne çıkabilmektedir (Freeman 2003: 52-55; Yiğit 2019: 118-121; Mieroop 2021: 196-200).

Firavun IV. Tuthmosis'in Asya'ya yönelik seferler düzenlediği ve Mitanni topraklarından da kazanımlar elde ettiği yazıtları sayesinde bilinmektedir (Giveon 1969: 55-57). Bununla birlikte firavun, Mitanni Kralı ile antlaşma yapmış ve Suriye'de bir güç paylaşımına gidilmiştir. Antlaşma, Mitanni sarayından bir prensesin firavuna gelin olarak gönderilmesiyle sağlamlaştırılmıştır. Bu politik evlilik Amarna mektuplarından birinde konu





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

edilmektedir (EA 29)⁶. Bu mektupta daha sonraki yıllarda hüküm sürmüş olan Mitanni Kralı Tušratta, o zamanki Mısır firavunu IV. Amenofis/Akhenaton'a gönderdiği mektupta geçmişe gönderme yapmış ve IV. Tuthmosis'in prensesin gönderilmesi konusundaki ısrarcı tutumuna değinmiştir. Mektuba göre, IV. Tuthmosis'un yedinci teklifinden sonra Artatama, kızını gelin olarak göndermiştir. Ondan sonraki Mısır firavunu III. Amenofis (1403-1364) de Mitanni kralı Šuttarna'dan kızını istemiş ve beş ya da altıncı istemeden sonra gelin gönderilmiştir. Mektubun yazarı Tušratta'nın kızı da gelin olarak istenmiş ve kendisi bu isteği sadece iki kez tekrarlattıktan sonra kızını göndermeyi kabul ettiğini mektupta ifade etmiştir (Moran 1992: 93). Böylece Yakındoğu'da, süregelen evliliklerle sağlanan bir Mısır-Mitanni ittifakı doğmuştur. Ancak Mısır firavunlarının gelin taleplerinin her seferinde daha az yinelenmiş olması, Mitanni'nin politik arenada Mısır'a karşı kullandığı kozda zafiyete düştüğünü gösterir niteliktedir.

IV. Tuthmosis'in Mitannili prensesle evliliği ile sonuçlanan ittifak Suriye'de Amurru ve Ugarit kıyı devletlerinden başka Kadeş'te de hâkim olmalarına imkân yaratmıştır. Böyle bir güç paylaşımından sonra Suriye bölgesinde Hitit müdahalesinin önünün kesildiği düşünülmüş olmalıdır (Bryce 2005: 145; Peker 2009: 144).

Mısır ve Mitanni sarayları arasında evlilik yoluyla ilk olarak akrabalık ilişkisi kuruluyorken, Hitit Devleti'nin kralı I. Arnuwanda hala Gaška halklarının saldırılarıyla boğuşuyordu. Ondan sonra tahta oturan III. Tudhaliya (1370-1350) Dönemi'nde ise felaketler birbirini kovalamış, Hitit Devleti yıkılmanın eşiğine gelmiştir. Bu kriz dönemini, Hitit İmparatorluk Dönemi'nin krallarından biri olan III. Hattuşili dönemine ait bir metin açıkça gözler önüne sermektedir (KBo⁷ 6.28 (CTH 88) öy. 6-15; Taracha 1997: 81 ve dn. 33; Gurney 1990: 21; Bryce 2005: 146):

“Gaşkalı düşman saldırdı ve Nenašša'yı sınır yaptı. Aşağı ülkeden Arzawalı düşman geldi ve o da saldırdı, Tuwanuwa (Bor) ve Uda'yı sınır yaptı. Azzi'den (Erzurum bölgesi) gelen düşman Yukarı Ülke'ye saldırdı ve Şamuha'yı (Sivas-Yıldızeli) sınır yaptı. Ve Isuwa'lı (Elâziğ bölgesi) düşman Tegarama'yı (Sivas-Gürün) sınır yaptı. Armatana'dan gelen düşman, Hatti Ülkesi'ne saldırdı ve Kizzuwatna'yı (Çukurova Bölgesi) sınır yaptı. Hattuša yandı, yıkıldı”.

Bu gelişmeleri mutlaka yakından takip eden Mısır-Mitanni ittifakı, Hitit Devleti'nin “yok oluşundan” dolayı rahatlamış olmalıdır. Özellikle Amarna mektuplarından birinde (EA 31; Moran 1992: 101), Mısır firavunu III. Amenofis'in Hitit Devleti'nin “parçalanmış”

⁶ EA kısaltması “El Amarna” anlamına gelmektedir ve Amarna arşivinde açığa çıkartılan mektupları ifade eder. Mektuplar 1'den 389'a kadar numaralandırılmıştır. Yayın bilgisi: Moran 1992; Rainey 2015.

⁷ Kısaltmanın açılımı “Keilschrifttexte aus Boghazköi”dir ve Boğazköy kazılarında açığa çıkarılan çivi yazılı metinlerin yayınlarına gönderme yapmaktadır. Tablet fotoğrafları ve yayın bilgileri arama linki: https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrageF.php





olmasından söz etmesi dikkate değerdir. Mısır firavununun mektuplaşmış olduğu kişi Batı Anadolu'daki Arzava Ülkesinin kralı Tarhundaradu'dur. Firavun onu, kız isteyecek kadar muhatap almış ve belki de Anadolu'nun yeni hâkimi olarak tanımıştır. Hitit Devleti'nin yıkıldığına iyiden iyiye kani olmuş görünmektedir (Bryce 2005: 147).

Firavun III. Amenofis Dönemi, Suriye'ye seferlerin düzenlenmediği, ilişkilerin, elçiler ve mektuplaşmalarla yürütüldüğü bir barış ve refah dönemidir (Clayton 2006: 115; Kuhrt 2010: 253; Yiğit 2019: 116-117; Mieroop 2021: 186; Peker 2022: 47). Ancak firavunun saltanatının sonlarına doğru "parçalanmış" olduğunu düşündüğü Hitit Devleti anka kuşu gibi küllerinden doğmuştur.

Hitit Kralı III. Tudhaliya, başkent Hattuša'nın yağmalanmış olmasından dolayı Şamuha şehrini yeni bir hareket üssü olarak seçip oradan yönettiği askeri seferlerle düşmanlarının tek tek alt etmeye başlamıştır (Yiğit 1997: 275-276; Bryce 2005: 148; Martino 2006: 51). Hitit kralının askeri icraatları hakkındaki detaylar, torunu II. Murşili tarafından kaleme alınan ve babasının icraatları hakkında bilgi verdiği metinlerden bilinmektedir. "Şuppiluliuma'nın İcraatları" olarak adlandırılmış olan bu metinlerde (CTH 40), III. Tudhaliya'nın oğlu Şuppiluliuma'nın babasına çok büyük destek olduğu anlatılmaktadır (Güterbock 1956).

III. Tudhaliya özellikle hayatının son yıllarında sık sık hastalandığı için askeri seferlere oğlu Şuppiluliuma'yı göndermiştir. Bu şekilde baba-oğul Anadolu'da kaybedilen Hitit üstünlüğünü yeniden tesis etmeyi başarmışlardır. III. Tudhaliya öldükten sonra tahta oturan Tudhaliya isminde başka bir kral olmuştur (Martino 2006: 53) ancak Şuppiluliuma onu bertaraf ederek Hitit Krallığı'nın başına geçmeyi başarmıştır ve onun dönemi (1350-1319) Hitit İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcı kabul edilmektedir⁸.

I. Şuppiluliuma, babasının döneminde ve babasıyla birlikte gerçekleştirmiş olunan askeri icraatların olumlu sonuçlarının meyvesini toplamış ve saltanatının ilk yıllarında Suriye bölgesine yönelik hareketleri başlatmıştır. Aynı sıralarda Mısır tahtına oturan bir firavuna (belki IV. Amenofis/Akhenaton) kutlama mesajı (EA 41, Moran 1992: 114) gönderen I. Şuppiluliuma, Mısır'ın içişlerindeki karışık durumları da fırsat bilerek Suriye bölgesinde hızlı

⁸ Hitit kronolojisinde ve dönemlerinde araştırmacılar farklı yaklaşımlar benimseyebilmektedir. Örneğin Hitit tarihini üç ana başlık altında ele alanlar olduğu gibi (Eski Krallık-Orta Krallık ve İmparatorluk Dönemleri) iki ayrı dönem olarak inceleyenler de mevcuttur. Aynı şekilde İmparatorluk Dönemi için I/II. Tudhaliya'nın saltanat dönemini başlangıç kabul edenler vardır. Konu hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. B. Dinçol 2006. Bu çalışmada, Hitit tarihi için "Eski Krallık" ve "İmparatorluk" olmak üzere iki ayrı dönem benimsenmiştir ve İmparatorluk Dönemi'nin, I. Şuppiluliuma'nın saltanat dönemi ile başladığı kabulünden hareket edilmiştir. Bu araştırmanın konusu olan "Hitit-Mısır İlişkileri" de İmparatorluk Döneminin başlangıcına kadar getirilmiştir.





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

bir ilerleyişe girişecek ve sonraki Hitit krallarının dönemlerinde de giderek tırmanan gerginlik Kadeş Savaşı'nın patlak vermesine yol açacaktır.

Sonuç

MÖ II. binyılın ikinci yarısında Yakındoğu'nun büyük güçleri içinde yer alan Hititler, rakipleri gibi Suriye bölgesine hassasiyetle yaklaşmışlardır. Bölgenin hakimiyeti için önce yerel Hurrili krallıklarla mücadele etmişler, daha sonra karşılıklı Hurrileri tek bir çatı altında birleştiren Mitanniler çıkmıştır. Aslına bakılırsa Asur Ticaret Kolonileri Döneminde bile Suriye bölgesinin değeri fark edilmiştir. Bu dönemin geç safhasında ortaya çıkıp Anadolu'da merkezi bir birlik kurmaya gayret eden ve Hititlerin öncü krallarından kabul edilen Anitta'nın söz konusu girişimi de Suriye'ye kadar uzanmasa da bölgedeki gelişmelerle doğru orantılı olarak düşünülebilir. Eski Hitit Krallığı döneminde I. Hattuşili ve I. Murşili gibi krallar, Suriye bölgesini hedef alan başarılı seferlere girişirken bölgede hissedilir bir Mısır varlığı söz konusu olmamıştır. Bu durum Mısır'ın bölgeye ilgisiz olmasından ziyade kendi iç durumu ile açıklanmaktadır. O sıralarda II. Ara Dönemin yaşandığı Mısır, Yeni Krallık kuruluncaya kadar kendi içine kapanmış görünmektedir. Hititler de hızlı başlayan Suriye hareketlerini iç sorunlarından dolayı devam ettiremeyince bölgede Mitanni Krallığı giderek güçlenmeye başlamıştır. Suriye Bölgesine yönelik askeri seferler ilk defa Firavun I. Tuthmosis zamanında başlatılmış olsa da bu girişimler Mısır ve Mitanni'yi karşı karşıya getirmiş, bu dönemde Hititlerin Mısır ile ilişki kurmasını gerektirecek önemli bir atılımları olamamıştır. Mısır'ın en güçlü ve yayılcı firavunlarından biri olan III. Tuthmosis zamanında ise durum değişmiştir. Firavunun kazandığı peş peşe zaferler, Yakındoğu'nun diğer devletleri gibi Hititlerin de Mısır'la iletişim kurmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Hitit ve Mısır arasında ilk diplomatik girişim gerçekleşmiştir. Belki Hitit Kralı II. Zidanta'nın gönderdiği elçiler Mısır firavununa hediyelerle birlikte kutlamaları iletmiştir. Söz konusu diplomatik girişim, Suriye bölgesinde ezici bir güç oluşturan ve sürekli rahatsızlık yaratan Mitanni'ye karşı galibiyet kazanmış olan Mısır'ın desteklenmesi olarak algılanabilir. Her durumda dönemin konjonktürü, Hititlerin Mısır ile tanışmasını sağlamıştır. Bunun arkasından, Anadolu'nun kuzeydoğusundaki, Gaşka sınırlarına yakın bölgede yer alan Kuruştama şehrinden bir grup insanın Mısır Ülkesine -askeri destek birliği olarak- gönderilmesiyle ilgili antlaşma gelmiştir. Bu antlaşmayla Hitit-Mısır sınırının da belirlendiği düşünülmektedir. Böylece sözlü müzakerenin ardından ilk yazılı antlaşma da yapılmıştır. Bütün bu müzakere ve antlaşmalara rağmen, Hititlerin en kötü zamanlarında bile Suriye'yi gözden çıkarmak istememeleri ilerleyen süreçte Mitanni Devleti ile olduğu gibi Mısır'la da gerginliğin doğmasına yol açmıştır. Mısır ve Mitanni giderek birbirine yaklaşmış, politik evliliklerle de ittifaklarını pekiştirmişlerdir. Hitit Devletinin çıkmaza girdiği bir anda, Hitit Devletinin "yıkıldığını, bittiğini" düşünen Firavun III. Amenofis Anadolu'daki başka krallarla yazışmalara dahi başlamıştır. Ancak Kral III. Tudhaliya önderliğindeki Hitit orduları Anadolu'daki tekrar Hitit birliğini sağlamıştır ve oğlu





I. Şuppiluliuma'nın da bu başarıda payı olmuştur. I. Şuppiluliuma ile başlayan İmparatorluk Döneminde Hitit-Mısır İlişkileri farklı bir seyir izleyecektir.

Sonuç olarak Hitit Krallık Döneminde Hitit ve Mısır, hiçbir şekilde sıcak çatışma yaşamadıkları gibi müzakere ve antlaşmalarla iletişim halinde olmuşlardır. Ancak bütün bu ilişkilermelerin arkasında bir tetikte olma durumu hissedilebilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alp, Sedat. 2005. *Hitit Çağında Anadolu / Çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, Ankara: Tübitak Yayınları.
- Alparslan, Metin. 2010. *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Alparslan, Metin. 2020. "Bir İmparatorluğu Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Meltem Doğan Alparslan ve Metin Alparslan (ed.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Balkan, Kemal. 1957. *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barjamovic, Gojko. 2011. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Copenhagen.
- Bryce, Trevor. 2005. *The Kingdom of the Hittites*, Oxford: Oxford University Press.
- Giveon, Raphael. 1969 "Thutmosis IV and Asia", *Journal of Near Eastern Studies (JNES)* 28: 54-59.
- Houwink ten Cate, Ph. H. Johannes. 1963. "The Date of the Kurustama Treaty", *Bibliotheca Orientalis (BiOr)* 20: 274-275.
- Clayton, Peter A. 2006. *Chronicle of the Pharaohs: The Reign-by-Reign Record of the Rulers and Dynasties of Ancient Egypt*, London: Thames & Hudson.
- Dercksen, Jan Gerrit. 2001. "When We met in Hattuš: Trade according to Old Assyrian texts from Alishar and Boğazköy", *Veenhof Anniversary Volume: Studies Presented to Klaas R. Veenhof on the Occasion of his sixty-fifth Birthday*, W. H. van Soldt (ed.), Oosten: 39-66.
- Devecchi, Elena. 2015. "Missing Treaties of the Hittites", *KASKAL* 12: 55-182.
- Dinçol, Ali M. 1982. "Hititler Öncesinde Anadolu", *Anadolu Uygarlıkları: Görsel*





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler
Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 1, İstanbul: Görsel Yayınları.

- Dinçol, Belkis. 2006. "Über die Probleme der absoluten Datierung der Herrschaftperioden der hethitischen Könige nach den philologischen und glyptischen Belegen", *Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie / Structuring and Dating in Hittite Archaeology – Voraussetzungen – Probleme – Neue Ansätze / Requirements – Problems – New Approaches, Internationaler Workshop Istanbul, 16.-27. November 2004, (Byzas 4)*, D. P. Mielke; U.-D.Schoop; J. Seeher (ed.), İstanbul: 19-32.
- Doğan, İncifer Banu. 2012. *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eğilmez, Mahfi. 2005. *Hitit Ekonomisi*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Forlanini, Massimo. 1995. "The Kings of Kaniš", *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia. Pavia 28 giugno - 2 Luglio 1993*, Pavia: Studia Mediterranea 9.
- Freeman, Charles. 2003. *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Çev. Suat Kemal Angı. Ankara: Dost Kitabevi.
- Gurney, Oliver Robert. 1990. *The Hittites*. London: Penguin Books.
- Güterbock, Hans Gustav. 1956. "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II", *Journal of Cuneiform Studies (JCS)* 10: 41-68, 75-98, 107-130.
- Hornung, Erik. 2004. *Mısır Tarihi*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kınal, Füzulan. 1967. "Yamhad Krallığı", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/8: 195-211.
- Klengel, Horst. 2001. *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*. Çev. Nesrin Oral. İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Kuhrt, Amelie. 2010. *Eskiçağ'da Yakındoğu: yaklaşık MÖ 3000-330*. Cilt 1. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Macqueen, James G. 2001. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev. Esra Davutoğlu. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Martino, Stefano de. 2006. *Hititler*. Çev. Erendiz Özbayoğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.





- Mieroop, M. van de. 2006. *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*, Çev. Sinem Gül. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mieroop, M. van de. 2021. *Eski Mısır Tarihi*. Çev. Ali Oğuz Bozkurt. İstanbul: Homer Yayınları.
- Moran, William L. 1992. *The Amarna Letters. Edited and Translated*. Baltimore-London: Johns Hopkins University Press.
- Oates, Joan. 2004. *Babil*. Çev. Fatma Çizmeli. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Özgüç, Tahsin. 2005. *Kültepe. Kaniş/Neşa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Peker, Hasan. 2009. "Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakındoğu'da Süper Güçler ve Küçük Devletler". Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Peker, Hasan. 2022. "Hitit Devletinin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi". *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Hazırlayanlar: M. Doğan Alparsalan-M. Alparslan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pelvanoğlu, Tolga. 2018. "MÖ. İkinci Binyılda Yazılı Belgelere Göre Kizzuwatna Krallığı'nın Tarihi". XVIII. Türk Tarih Kongresi / Kongreye Sunulan Bildiriler (XI. Cilt) *Tarihi Coğrafya*, Hazırlayanlar Semiha Nurdan - Muhammed Özler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rainey A.F., 2015. *The El-Amarna Correspondence. A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna Based on Collations of All Extant Tablets. 2 vols.*, Leiden-Boston.
- Sevinç, Fatma. 2008. "Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Siyasi ve Sosyal Sistem", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17: 11-32.
- Singer, Itamar. 2004. "The Kuruştama Treaty Revisited", *Šarnikzel. Hethitologische Studien zum Gedenken an Emil Orgetorix Forrer, Dresdner Beiträge zur Hethitologie (DBH 10)*. D. Groddek – S. Rößle (ed.). Dresden: 591-607.
- Spalinger, Anthony J. 2005. *War in Ancient Egypt: The New Kingdom*. Oxford: Blackwell Publishing (Ancient World at War Series).
- Starke, Frank. 2002. "Anhang", *Die Hethiter und Ihr Reich*: 304-305.
- Taracha, Piotr. 1997. "Zu den Tuthalija-Annalen (CTH 142)", *Die Welt des Orients*.





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler

Wissenschaftliche Beiträge zur Kunde des Morgenlandes (WdO 28): 74-84.

Ünal, Ahmet. 1977. "İşmerikka", *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen*

Archäologie (RIA) 5/3-4. Berlin. New York: Walter de Gruyter.

Ünal, Ahmet. 2002. *Hititler Devrinde Anadolu 1*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ünal, Ahmet. 2003. "Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura", *Olba 7*: 8-40.

Wilhelm, Gernot. 1994. *The Hurrians Translated by Barnes J., with a chapter by Stein*

D. Warminster: Aris & Philips Ltd.

Yalçın, Ünsal. 2006. "Tarih Yazan Gemi: Uluburun". *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce*

Dünya Ticareti (15 Ekim 2005-16 Temmuz 2006 tarihleri Arasında Bochum Alman Madencilik Müzesi'nde -Deutsches Bergbau-Museum Bochum- Düzenlenen Serginin Kataloğu, Ü. Yalçın-C. Pulak – R. Slotta (ed.), İstanbul: Ege Yayınları.

Yıldırım, Ercüment. 2018. "Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'nun

Güneydoğusunun Etnik ve Sosyal Yapısı", *XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014 Ankara)*, I. Cilt: Eski Anadolu Uygarlıkları, Ankara: 15-35.

Yiğit, Turgut. 1995. "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuva Bölgesi". *Tarih*

Araştırmaları 28: 233-251.

Yiğit, Turgut. 1997. "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve

Lokalizasyonu Üzerine", *Tarih Araştırmaları 30*: 273-287.

Yiğit, Turgut. 2006. "Urşu Kuşatması Metni'nin Yeniden Değerlendirilmesi", *Anadolu /*

Anatolia 31: 43-55.

Yiğit, Turgut. 2010. "Eski Hitit Krallığının Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye

Politikası". *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)- Kongreye Sunulan Bildiriler I. Cilt: Eski Anadolu Uygarlıkları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yiğit, Turgut. 2019. *Eski Mısır Tarihi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>

https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrageF.php

https://www.pngfind.com/mpng/iRoihiR_map-of-the-ancient-near-east-showing-the/

<https://www.navy.gov.au/media-room/publications/semaphore-16-06>





HARİTALAR



Harita 1. Kaynak: https://www.pngfind.com/mpng/iRoihiR_map-of-the-ancient-near-east-showing-the/



Harita 2. Kaynak: <https://www.navy.gov.au/media-room/publications/semaphore-16-06>





Hitit Eski Krallık Döneminde Suriye Politikası ve Mısır ile İlişkiler



Harita 3. Kaynak: Starke 2002: 304.





Kamile SERBEST

Arş. Gör.Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Türk Halkbilimi Bölümü Nevşehir/Türkiye
Research Assistant Nevşehir Hacı Bektaş Veli University/ Department of Turkish Folklore,
Nevşehir/Turkiye



eposta: kamileserb@nevsehir.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0001-9859-3120>



RorID: <https://ror.org/019jds967>

Atıf/Citation: Serbest, Kamile. 2023. Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (34), 194-213.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1188918>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	13.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	11.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

UYGUR TÜRKLERİNİN GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜNDE ÖNE ÇIKAN SEMBOLLER

ÖZ

Toplumların tarihi, kültürel birikimleri ve yaşadığı coğrafya, dinî inançları vb. giyim-kuşamın mahiyetini belirlediği gibi kökenleri konusunda da bilgi verir. Ayrıca giyim-kuşam, ait olduğu toplulukla ilgili pek çok bilgi sunabilir. Örneğin, aynı toplum yapısı içerisinde bireylerin taktığı başlık, giydiği kıyafetin rengi de onların toplumsal statüsü hakkında bizlere ipuçları sunar. Çünkü giyim-kuşam kültürü, ortaya çıktığı toplumun izlerini taşıyan, o toplumda anlam kazanan kültürel kodları ve sembolleri yansıtmakta olup kuşaklar arası aktarımlarla geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Bu kodlar ve semboller; renk, kumaş, kıyafet, kıyafetin parçaları, boyu vs. olduğu gibi bunlarda yer alan geleneksel motifler de olabilmektedir. Bu motifler ve ardındaki semboller, milli ve kültürel kimliğin ortaya konmasında önemli bir yere sahiptir. Bu semboller, giyim-kuşam gibi maddi kültür unsurlarının ardında gelenek, yaşayış tarzı, inanç, yaşanan coğrafya, sosyo-ekonomik durum vb. etkisiyle şekillenmiş ve toplum içerisinde somut olmayan anlamlar kazanmıştır.

Türk boyları, farklı coğrafyalarda yaşamış/yaşamakta olsalar da köklü bir ortak geçmişe, kültürel bir birikime sahiptir. Türk boyları arasında Uygur Türklerinin de geçmişten günümüze Türk kültürünün aktarılmasında önemli bir yeri vardır. Türk kültürü içerisinde zengin bir kültürel mirasa sahip olan Uygur Türkleri, giyim-kuşam kültürü açısından da dikkat çekmektedir. Çalışmada Uygur Türklerinin giyim-kuşam kültürü ve bu kültür içerisinde ön plana çıkan semboller/göstergeler, Barthes'in gösterge bilimsel çözümleme yöntemine göre ele alınmıştır. Tespit edilen sembollerin giyim-kuşamdaki işlevleri, görsel ve anlamsal kodları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, Giyim-Kuşam, Gösterge Bilim, Semboller.





Uyghur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller
PROMINENT SYMBOLS IN CLOTHES CULTURE OF UYGHUR TURKS

ABSTRACT

Historical, cultural accumulations of societies, their geography in which they are living, and their religious beliefs etc., determine nature of clothes as well as giving information on their origins. In addition, clothes (apparel) can present plenty of information concerning community to which it belongs. For example, cap, worn by individuals within the same society structure, and also colour of clothe, worn by them, give us clues in their social status. Because, clothes culture reflects cultural codes and symbols which bear the traces of society where it has emerged, and which gain meaning in that society, and it has arrived from the past to present day through inter-generational transfers. These codes and symbols can be colour, fabric, clothing (dress), parts and size/length of clothing etc. as well as traditional motifs which appear in these. They have also an important place in presenting national and cultural identity. Behind these symbols, material culture elements such as clothing, tradition, lifestyle, belief, geography, socio-economic situation, etc. effect and gained intangible meanings in society.

Although Turkic tribes had lived/have been living in different geographies, they have a rooted common past and cultural accumulation. Among Turkic tribes, also Uyghur Turks have an important place in handing down/transferring turkish culture from the past to present day. Uyghur Turks who have a rich cultural heritage within Turkish culture draw attention in terms of clothes culture, as well. In the study, we addressed clothes culture of Uyghur Turks and prominent (remarkable) symbols/indicators, by Barthes's semiotic analysis method. We tried to detect functions of the determined symbols on clothes, their visual and semantic codes.

Keywords: Uyghur Turks, Clothes, Semiotics, Symbols.

Giriş

Kıyafet, insanlıkla birlikte var olan ilkel toplumdaki çağdaş topluma geçerken zamanla önemini daha fazla artıran sosyal bir olgudur. Giyim, önceleri sadece örtünme ihtiyacı ile ortaya çıkmış olup zamanla sosyal bir olguya dönüşmüştür. İnsanoğlunun kültürel gelişim ve yaşam sürecinin kökeninde koruma amaçlı olmasına karşın, gelişim sürecinde giyim-kuşama geniş kültürel işlevler yüklenmiş (Tezcan 1983: 255), estetik zevkler ve kültürel kodların harmanlanması ile birlikte bir toplumun kimliğine yönelik görsel ve simgesel ifadeleri bünyesinde barındırmıştır. Her toplumun kendisine ait giyim-kuşam kültürü vardır ve giyim-kuşam kültüründe toplumsal/bölgesel olarak farklılıkların ortaya çıkmasında özellikle coğrafi şartlar, inanışlar, örf-âdet ve gelenekler, yaşayış şekli etkili olmuştur. Bu nedenle tüm bu unsurlar kültürel ve bireysel estetik zevkler ile bir araya getirilerek nakış nakış kıyafetlere işlenmiş, "ekolojik koşulların, toplumsal ve kişisel değer yargıların, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öge, aynı zamanda da kültürün bir taşıyıcısı" (Tezcan 1983: 255) olmuştur. "Bir anlamda kişiler arasındaki simgesel sınırların belirlenmesinde işlev gören bir kimlikleşme aracıdır. "Tarihî süreç içerisinde milletleri birbirinden ayıran özelliklerden biri olarak giyim kuşam, milli kültür içerisinde yer





Kamile Serbest

alan önemli bir maddi kültür ögesi olmuştur” (Tek, 2016: 263). Giyim aynı zamanda belirli gruplara, alt kültürlerle, kuruluşlara üyeliği/aidiyeti gösteren simgedir (Çağlayandereli vd. 2017: 873). Bu simgeler/semboller, giyim-kuşam gibi somut nesnelerin ardında gelenek, yaşayış tarzı, inanç, coğrafya, yaşanılan çağ ile şekillenmiş ve toplum ya da toplumun belirli bir kesimi tarafından somut olmayan anlamlar kazanmıştır. Bu anlamlar ancak onu anlamlandıran gelenek içerisinde var olmaktadır. Mevcut topluma ya da geleneğe hâkim olmayan bireyler, somut nesnelerin ardındaki sembollerini/simgelerini/anlamaları anlamada güçlük çekecektir. “Bu noktada simgeyi okumak için, ilgili kültürdeki anlamına dair art alan bilgisi gerekmektedir. Tümüyle nedensiz gösterge olarak kabul edilen simgede toplumsal uzlaşım zorunludur.” (Ruşan 2019: 84).

Giyim-kuşam bir kimliğin, mesleğin, bölgenin vb. simgesi/sembölü olabildiği gibi kıyafetlerin kumaşı, giyinme şekli, giyinme sırası, giysinin rengi, nakışları da sembol olabilir. Bu sembol unsurların ve ardındaki anlamların oluşmasında bir yaşanmışlık, olaylar zinciri vb. barındıran sebepler ve bunların ortaya çıkmasını sağlayan sonuçlar vardır. “Kültürel yapı içerisinde çok anlamlı işlevleriyle var olan semboller, zaman içerisinde toplumsal kullanımları ile anlamsal bir alt yapıya sahip olmakta; kullananlar ve taşıyanlar için farklı işlevleriyle sosyal yaşam içerisinde yer almaktadır. Her kültürel unsur, yer aldığı sosyo-kültürel ortam içerisinde gizli, sembolik bir iletişim meydana getirmektedir” (Çetinkaya 2015: 11). Bu iletişimin sağlanması, gönderen tarafından sağlanan ileti ile alıcı arasındaki ilişki ile bağlantılıdır. Gönderen ve alıcı bu göstergeyi kavrama, kullanma, kurma ve yorumlama yetisine sahiptir (Erkman 1987: 108).

İleti ile alıcı arasında ortak bir payda olmadığı sürece iletişim söz konusu değildir. Peirce’ye göre sembol olan göstergeler, yorumlayan olmasaydı kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek ve gösterge özelliğini kaybedecektir (Rifat 2009: 117). Bu nedenle yaratıldığı toplum içerisinde sağlanan iletişim ile anlam kazanan/anlamlandırılan semboller, oluştuğu zeminden itibaren toplum içerisinde kalıplaşarak kültürel kimliğe bürünmekte ve gösterge hüviyetini kazanmaktadır. Gösterge biliminin inceleme alanı içerisinde yer alan gösterge, “kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. (Rifat 2009: 113) olarak tanımlanmakta, bir gösteren ve bir gösterilenden oluşmaktadır. “Gösteren düzlemi anlatım düzlemini, gösterilen düzlemi ise içerik düzlemini oluşturmaktadır. Toplumun olduğu her yerde tüm kullanımlar kendi göstergelerine dönüşmektedir. Toplumlar standartlaşmış belli bir ölçü ve kurala bağlanmış nesnelere üretir. Bu nesnelere anlam aktarıcı dilin sözlerini oluşturur. Gösterge, alıcısının gösterilenden anladığı ‘şey’dir. Gösteren sadece aracıdır ve her bireyde farklı okumalar yaratır” (Barthes 2013: 42; Karaman, 2017: 31).

Gösterge kavramı üzerine Eski Çağ’dan bu yana pek çok görüş ileri sürülmüştür. Dil bilim temelli olarak ileri sürülen bu görüşler, sonraki süreçte farklı alanları etkilemiştir.





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

Göstergelerin bilimsel olarak ele alındığı bir alan olan “gösterge bilimi”, göstergeler kuramının ilk dönemi olarak değerlendirilen çalışmalarda “semiyotik” kavramıyla karşılanır.¹ Çağdaş alanda ise gösterge biliminin temellerinin atılmasında Ferdinand de Saussure ve Charles Sanders Peirce öncülük etmiştir. Saussure, gösterge bilim ile ilgili düşüncelerini ifade ederken şu saptamayı yapar: “Dil, kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir; bu özelliğiyle de yazıyla, sağır-dilsiz alfabetiyle, simgesel törenlerle; incelik belirten davranış biçimleriyle, askerlerin kullandığı işaretlerle, vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir. Demek ki, göstergelerin toplum içindeki yaşamı inceleyecek bir bilim tasarlanabilir” (Rifat 1998: 118). Peirce’nin ortaya koyduğu yaklaşım, bütün olguları kapsayan bir göstergeler kuramı olup mantıkla özdeşleştirdiği kurama, daha doğrusu “göstergelerin biçimsel öğretisi”ne semiyotik adını vermiştir. Peirce’ye göre, gösterge bilim (*semiotic*) her çeşit bilimsel inceleme için bir başvuru çerçevesi oluşturan genel bir kuramdır. Peirce, tasarladığı bu gösterge bilimi de üç dala ayırır: 1. salt (katışksız) dilbilgisi; 2. gerçek anlamıyla mantık; 3. salt (katışksız) sözbilim (retorik) (Rifat 1998: 114). ABD’de S. Peirce mantıksal kökenli bir gösterge bilimin temelinin attığına inanırken Avrupa’da toplumsal olan ile ruhsal olanı aynı kuram içinde birleştirmeye çalışan F. de Saussure gösterge bilimden ileride kurulması gereken bir bilim dalı olarak söz eder (Rifat 1998: 119).

Gösterge bilimin Fransa’daki öncülerinden birisi de Roland Barthes’tir. Barthes, gösterge bilim alanında yaptığı çalışmalarla ve farklı alanlarda yaptığı uygulamalar ile gösterge bilim çalışmalarına ivme kazandırmış ve farklı bakış açıları sunmuştur. Barthes’e göre dil biliminde fonetik alfabedeki her harf nasıl bir fonemi işaret ediyorsa giyimdeki her unsur da bir anlamı simgelemektedir. Bu durumda giyim, dil bilimin hiyerarşik yapısına benzer, dil ötesi bir iletişim aracı olmaktadır (Davis 1997, 17-24; Ruşan 2019: 87). Barthes’ın geliştirdiği yapısal çözümleme yöntemi, bildirişim amacı içermemekle birlikte anlam taşıyan çeşitli olguları (giyim, mobilya, binalar, reklam, arabalar vb.) içerir. Barthes, bütün bunları anlamlama (*signification*) kavramı aracılığıyla gösterge bilime bağlar ve göstergelerle ikincil gösterilenler ya da yan anlam gösterilenleri arasındaki bağıntılar üzerinde durur (Vardar 2001: 88; Ruşan 2019: 83). Barthes (1993: 53), gösterge bilim ilkeleri bağlamında giysileri ise dizge ve dizim olarak ikiye ayırır. Giysi dilinde dizgeyi “bedenin aynı noktasında, aynı anda bulunamayacak olan ve değişimi giyimsel bir anlam değişmesine yol açan parçalar, ek

¹ Batıdaki alışmalarda genellikle “semiyoloji” ve “semiyotik” olarak yer alan iki etkinlik alanının Türkçede “gösterge bilimi” olarak tek terimle ifade edilmesi beraberinde sorunları da getirmiştir. Ancak Türkçede gösterge bilimi terimiyle belirtilen bu bilim dalı, kendi içinde, uygulama farklılıkları dışında, kuramsal açıdan da değişik yaklaşımları içermektedir. Balı dillerindeki semiyoloji ve semiyotik karşılığında kullandığımız göstergibilim için dilimizde dönem dönem başka karşılıklar da önerilmiştir: işaretbilim; belirtkebilim; imbilim. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Rifat 1998: 111-114; Rifat 2009: 12).





parçalar ya da ayrıntılar öbeği takke/bere/şapka vb. olarak açıklarken dizimi de “aynı kıyafette değişik öğelerin yan yana bulunması; etek, bluz, ceket şeklinde ifade eder. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada Türk kültürünün geçmişten günümüze taşınmasında önemli bir yeri olan köklü bir tarihe, zengin bir kültürel mirasa sahip Uygur Türklerinin giyim-kuşam ve kıyafetlerinde ön plana çıkan semboller gösterge bilimi açısından incelenecektir. İncelemede Uygur Türklerine ait giyim-kuşam kültürü içerisinde ön plana çıkan kıyafetler ve bu kıyafetlerin ifade ettiği semboller, Barthes’in gösterge bilimsel çözümleme yöntemi ile ele alınarak yorumlanacak, dizge ve dizim, iletişim açısından değerlendirilecektir.

1. Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Sembollerin Gösterge Bilimi Açısından İncelenmesi

Zengin bir kültürel birikime sahip olan Uygur Türkleri, giyim-kuşam kültürüyle de dikkat çekmekte olup oldukça renkli ve kültürel kodların nakış nakış işlendiği bir giyim kültürüne sahiptir. Abdükerim Rahman’a göre (2006: 10) giyim-kuşam, bir ulusun uygarlık simgesidir. Anadan doğma çıplak olan insanoğlu, cinsiyet faktörünün anlam kazanmasıyla dışarıdan gelecek zararlardan korunmak için örtünmüştür. Kültürlerin ortaya çıkmasıyla birlikte gerek cinsiyet gerek coğrafi etkenlerden dolayı farklılıklar gösterir. “Giyim tarzı ve anlayışı simgesel anlatım gücü oluşturur. İnsanların yaşadığı coğrafyayı, mensup olduğu topluluğu, hangi dinden olduğunu anlamak çoğu kez bu simgesel anlatım gücü ile mümkün olmaktadır” (Koca vd. 2008: 797). Uygur Türklerinin giyim-kuşam kültürü içerisinde mevcut olan bazı kıyafetler ve motifler, toplum tarafından anlamlandırılarak gelenek içerisindeki tekrarlar ile sembol hâline gelmiştir. Bu sembollerden biri de Uygur Türkleri ile özdeşleşerek kimlik sembolü olan “atlas/etles” adı verilen ipek kumaştır.

1.1. Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Sembollerin İletişimsel ve Dizimzel Olarak Çözümlemesi

1.1.1. Atlas (İpek) Kumaş

Tablo 1. Atlas Kumaşın İletişimsel Çözümleme Yöntemi Bakımından Değerlendirilmesi

ANLAM		
Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam
<i>Atlas Kumaş</i>	Kadın giyim-kuşamında kullanılan bir kumaş	Kadın dış giyiminde kullanılan kumaş, özelde ekonomik zenginliği, genelde Uygur kimliğini yansıtan bir semboldür.





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

DİZGE VE DİZİM

- Uygur kadınlarının günlük kullanımının dışında meşrep, düğün, geleneksel toplantılarda kullanılması yönüyle genellikle boydan elbise, alt etek ve üst olarak iki parça olarak dizimlenmektedir. Geleneksel giyim-kuşamın dikkat çektiği bu törenlerde kadınlar, atlastan dikilen kıyafetlerini yine Uygur kimliğinin sembol parçaları arasında yer alan doppa²larla tamamlar. Doppa ve kıyafet arasında yapısal farklılıklar olsa da kadın giyim-kuşamında anlamsal olarak birbirini tamamlar.

Atlas kumaş, Uygur kadınlarının giyim-kuşamlarında önemli bir yer tutar. Uygur ipeklerinin pek çok çeşidi vardır. Bunların arasında atlas, beyaz ipek çok meşhurdur. Uygur Türkleri, yüzyıllardan beri ipek böcekçiliği ve ipek dokuma konusunda zengin bir birikime sahip olmuş hatta ibrişimkârlık en eski geleneksel mesleklerden arasında yer almıştır. Bu nedenle atlas, Uygur Türklerinin geleneksel giyiminde ayrı bir yere sahiptir. Ancak Uygurlar arasında İslamiyet'in yaygınlaşması ile birlikte İslâm dini gereği ipek kumaştan kıyafet giymek kadınlara özgü bir durum olmuş ve erkeklerin ipek kumaştan dikilen herhangi bir kıyafeti giymesi hoş görülmemiştir. Bu nedenle ipek kumaştan dikilen kıyafetleri sadece kadınlar giyer (Kurğan 2007: 82). Yine ipek kumaşın pahalı olmasından dolayı kadınların bu kumaştan kıyafet giymeleri ekonomik durumlarını ifade eden bir göstergedir. Çoğunlukla maddi durumu iyi olan kadınların altın halka, altın taç ve atlas gömlek giydikleri (Ötkür, 2015: 99, Jarring 1992'den) bilinmekte olup halk arasında daha çok düğün ve merasim gibi önemli günlerde giyilmektedir.

İpek dokuma tezgâhlarında dokunan atlas kumaşın anavatanının Çin olduğu bildirilmekte olup ticaretini yapan Araplar vasıtasıyla Endülüs pazarlarında Batı dünyasına tanıtıldığı ifade edilmektedir (Erdem 1991:80). Uygur Türklerinin yaşadığı coğrafya, tabiat ile iç içe yaşamanın etkisi ve Doğu Türkistan'ın çiçek bahçelerinin renkli doğası Uygur giyim-kuşam kültürüne de yansımıştır. Atlas kumaşlardaki boyama ve renk kullanımı, doğanın canlı renkleri ile bezenmiş; yeşil, sarı, kırmızı, beyaz ve adını Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan gökyüzünden alan kök/gök³ rengidir. Söz konusu renkler, doğayı sembolize eder. Bunun yanı sıra toplum tarafından anlamlandırılmalar da söz konusudur. Yan anlam ve toplumsal anlamlandırılmalar bakımından değerlendirildiğinde; beyaz baht ve talih, güzellik, temizlik alicenaplığın; gök rengi şaman inancı dolayısıyla güzellik, talih ve ilâhî görünümün sembolü olarak düşünülmekte ve kutsanmaktadır. Kırmızı, güzellik, baht-saadet ve galibiyetin; sarı, bolluk, verim, zenginlik ve alicenaplığın; yeşil ise yaşamın, dinçliğin; siyah gibi koyu ve soğuk

² Takke (Necip 2013: 104).

³ Mavi.





Kamile Serbest

renkler ise kötülüğün sembolü olarak Uygur Türkleri tarafından anlamlandırılmıştır (Kurğan 2007: 81). Geleneksel Uygur mimarisinden çalgılara kadar her alanda kullanılan bu renk ve motifler, atlas kumaşlarda da Uygur kültürünü yansıtan semboller olarak karşımıza çıkmaktadır.



a) Han Tacı b) Ravap⁴ c) Nar

Yukarıdaki görselde yer alan ve “Han tacı” olarak adlandırılan motif, Uygurların süslenme kültürünü yansıtan, ihtişamın ve güzelliğin göstergesi olarak genellikle hanlar ve hanların eşleri tarafından kullanılan altın ve değerli taşlarla süslenmiş taşların atlas kıyafetlere dokunmasıyla aktarımı sağlanan bir semboldür. Görselde “ravap” olarak belirtilen motif ise Uygur Türklerinin müzik aletlerinden biri olan rebabın giyim-kuşam kültürüne aktarımıyla oluşan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Uygurların “anar” olarak adlandırdıkları ve Kaşgar ile bütünleşen nar, Anadolu’da olduğu gibi Uygur kültüründe de bolluk ve bereketi sembolize etmesi yönünden ortaklık teşkil etmekle birlikte gerek rengi gerekse motifi itibariyle Uygur giyim-kuşam kültüründe yer edinmiştir. Bu motif, koçboynuzuna benzemesi dolayısıyla “goçqiraq”⁵ olarak da adlandırılmaktadır (KK-1). Türklerin gerek göçebe hayat tarzında gerekse yerleşik hayata geçtikten sonra hayvancılığı geçim kaynağı olarak benimsemeleri, bazı hayvanların gücü, tüyünün rengi, şekil özellikleri vb. kültür içerisinde sembol olarak anlamlandırılmış ve yorumlanmıştır. Bu hayvanlardan birisi de koçtur. Koç ve özellikle beyaz koç, eski inanç içerisinde Gök Tanrı’ya kurban olarak sunulmuş ve ongun olarak kullanılmıştır. Gücü itibariyle de güç, kuvvet ve alplık sembolü olarak kültürel bellekte yer edinmiş ve bazı dönemler de hanedan arması olarak kullanılmıştır (Çoruhlu 1999: 171-173). Uygur Türklerinde de dokuz karış uzunluğundaki koçun kurban olarak kullanılmasının yanı sıra “üç gün süren meşrep”⁶ boyunca katılımcılara horoz, koç, deve,

⁴ Bir tür çalgı aleti.

⁵ İki yaşına girmemiş erkek koyun (UTİL 1994: 229)

⁶ İnsanların bir araya gelerek yaptığı müzik ve danslı toplantı (UTİL 1995: 128).





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

at, koyun, kıyafet ve kuşak gibi hediyeler (Gönel Sönmez 2017: 49) verildiği bilinmektedir. Uygur müzik aletlerinin de birçoğunda karşımıza çıkan koç boynuzu, meşrep, düğün ve diğer merasimlerde kadınların ihtişam ve zarafetini yansıtan atlas kumaşta da İslamiyet öncesi inanç sisteminin bir sembolü olarak yer almaktadır.



1) Atlas Kumaş Elbise

Atlas kumaştan yapılan kıyafetler daha çok meşrep, beşik toyu, düğün vb. törenlerde kullanıldığı için geleneksel giyim-kuşamın ön plana çıkarılması söz konusudur. Bu yüzden yine toplantı, tören ve merasimlerde Uygur kültürünün/kimliğinin sembol parçalarından birisi olan doppa ile kıyafetler tamamlanır. Atlas kumaş ve doppalar farklı yapıda olsalar da anlamsal olarak takım oluşturmaktadır.

1.1.2. Doppa

Tablo 2. Badem/Badam Doppa, Çimen Doppa ve Gül/Çiçek Doppanın İletişimsel Çözümleme Yöntemi Bakımından Değerlendirilmesi

ANLAM		
Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam
<i>Badem/Badam Doppa</i>	Erkek baş giyimi	Doppalar, Uygur kimliğinin sembollerinden biridir. Badem motifleri de Doğu Türkistan'da yetiştirilen ve şifa kaynağı olan badem bahçelerini temsil eder.
<i>Çimen Doppa</i>	Erkek baş giyimi	Üzerine işlenen çimen çiçekleri, yaşanan coğrafyayı ve doğa ile iç içe yaşamı sembolize eder.





Kamile Serbest

		Ayrıca yaygın olarak kullanıldığı bölgeyi temsil eder.
<i>Gül/Çiçek Doppa</i>	Kadın-erkek baş giyimi	Uygur kadın ve erkek baş giyimlerinde sıkça kullanılan gül, muhabbet/aşkı sembolüdür. Aynı zamanda özellikle Kaşgar'ın çiçek bahçelerini temsil eder.
DİZGE VE DİZİM		
<ul style="list-style-type: none">Badem ve çimen doppa Uygur erkek giyiminin tamamlayıcı parçasıdır. Kadınlar doppeları çoğunlukla tören ve merasimlerde tercih ederken erkekler günlük hayatta da doppa kullanır. Bu nedenle kadın doppeları daha çok törensel, ihtişamlı kıyafetlerle dizimlenirken erkek doppeları günlük herhangi bir kıyafet ile de kullanılabilir.		



1) Kadın Doppası



2) Erkek Doppası

Uygur Türklerinin giyim-kuşam kültürü cinsiyet, dizim, yaşanılan bölge ve sosyal statüye göre farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Baş giyim de bu sınıflandırmalar arasında yer almaktadır. Barthes, giysi dilinin oluşumunu açıklarken baş giyimlerini "bedenin aynı noktasında, aynı anda bulunamayacak olan ve değişimi giyimsel bir anlam değişmesine yol açan parçalar, ek parçalar ya da ayrıntılar" (1993: 53) olarak tanımlayarak giysi dilinin oluşumundaki önemini vurgular. Uygur Türklerinin baş giyimleri, Uygur kimliğini ön plana çıkaran unsurlardan biri olmakla birlikte bu baş giyimlerinin bölgelere, nakışlarına ve





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

cinsiyete göre farklılık gösteren pek çok çeşidi vardır. Doppa/duppa da Uygur baş giyimleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Özbek ve Uygur Türkleri arasında ortaklık teşkil eden baş giyimlerinden biri olan doppa, Türk evren algısının tasavvuru olarak karşımıza çıkar. Şekil itibarıyla dört köşe, dört parça, bir merkez olmak üzere dokuz kısımdan oluşmakta olup toplamda dokuz köşeden oluşması bakımından göğün katlarını, merkez tepe noktasının olması bakımından ise gök kubbeyi temsil ettiği ifade edilebilir. Göktürk ve Yakut Türklerine göre dünya dört köşeli olarak düşünülmektedir. Yine Yakut Türklerinde, “tepesi gibi yuvarlak dünya” anlayışı da onların görüşleri arasındadır. Ögel, Batı Türklerine göre göğün yedi, Doğu Türklerine göre ise dokuz kat olduğunu belirtmekte olup Türklerde “dokuz” sayısı ve “dokuz gezegen” anlayışının birinci derecede önem taşıdığını, yedi sayısının ise Ön Asya tesiri olduğu düşünülmektedir (Ögel, 1994: 163,247). Ayrıca göğün bir kubbeye benzetilmesi de hem Ön Asya hem de İslam düşüncesinde mevcuttur (Ögel, 1995: 161).

Kimlik sembolü olarak geleneksel giyim-kuşamın bir parçası olan doppa, kullanımı ve üzerindeki motifleri bakımından da bölgesel bazı farklılıklar göstermektedir. Bölgesel farklılıklar ile birlikte sosyal statü ve yaş olgusu da doppanın kullanımını şekillendiren unsurlar arasındadır. Örneğin “elli yaşın üzerindeki tüm erkekler baş giyimi olan doppayı sürekli giyer. Gençler ise sadece bayram, düğün ve defin merasimlerinde giymektedirler” (İmasheva 2019: 132). Doppa, keçe olmayan tepe ve kenardan oluşmakta olup yuvarlak ve dört köşelidir. Çoğunlukla astarlı olarak dikilir. Doppaların her bir kısmı ayrı kesilir ve nakışları da o parçalara yapılır. Her birinin arası 2 mm’dir. Genişliği 1 cm’yi aşmayan kâğıt parçası ile sarılır, ince ağaç veya tellerle yapılan fitiller ayrı hazırlanır. Bu fitiller diğer parçaların arasına, içine alınır ve doppanın her bir kısmı birleştirilip dikilir. Doppa nemlendirilip ağaç kalıba giydirilerek 2-3 gün kurutulur. Doppanın kenarlarını net olarak çıkması için katlanır ve bastırılarak birkaç gün bekletilir. Doppanın katlanması cebe, yene ve potaya⁷ sıkıştırmak için kolaylık sağlar (Kasimiy 1996: 19). Uygurların millî giyim olarak ifade ettiği doppaların yirmiden fazla çeşidi mevcuttur. Bunlardan badam/badem doppa, çimen doppa ve kadınların taktığı çiçek motifli, çeşitli boncuk ve değerli taşlarla süslenmiş doppalar ön plana çıkar.

⁷ Kuşak (Necip 2013: 326).





Kamile Serbest



1) Badem/Badam Doppa



2) Çimen Doppa



3) Gül Doppa



4) Doppanın İç Astarı

Badem doppa, Uygur erkek baş giyimleri arasında başta gelmektedir. Badem doppelarda beyaz, sarı ve beyaz iplerden yapılan püskül (popuk) ön tarafa asılır. Bu doppeları daha çok erkekler giymekte olup kadınlarda kullanımına az rastlanmıştır. Badem doppa genellikle Doğu Türkistan'ın güney kısmında kullanılmaktadır (Kasimiy 1996: 13). Badem motifi sadece doppelarda değil taçlarda da mevcuttur. Diğer motiflere göre badem motifinin bu denli ön plana çıkması, toplumsal hafızada yer edinmiş bazı olayların günümüze aktarılan sembolü olarak yorumlanabilir. Badem motifinin Uygur kültürü içerisinde yaygınlaşmasını ve anlamlandırılarak sembol haline gelmesini açıklayan bir efsane de mevcuttur.⁸ Bu efsaneye göre badem çekirdeğinin veba hastalığına şifa olduğu ve sonraki süreçte halkın badem ağacı yetiştirmesi hususunda ferman çıkarıldığı, badem bahçeleri oluşturulduğu ifade edilmektedir. Halkı veba hastalığından kurtarıp şifa olması, doppa nakışlarında geçmişten günümüze sembol olarak aktarılmıştır. Badem motifinin doppa ve taç gibi başa takılan/giyilen giyim ve

⁸ Efsane hakkında geniş bilgi için bkz. (Öger 2021: 603).





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

süslere işlenmesi de Uygur Türklerinin bademe verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdir.

Türk kültüründe oldukça yaygın olarak kullanılan çiçek ve gül motifi, Uygur Türklerinin baş giyimlerinde de nakış olarak sıkça kullanılmaktadır. Çiçek motiflerinin rengârenk olarak her türlü giyim-kuşam, süslenme ve sanata yansımada özellikle Kaşgar'daki çiçek bahçelerinin etkisi büyüktür. Bu bahçelerde yetiştirilen şakayık çiçeği, haşhaş, kırmızı gül vb. çiçeklerin yanı sıra nar ve ceviz gibi ağaçların yer aldığı bilinmekte olup bunların giyim-kuşam kültüründeki süslemelere ve nakışlara yansıdığı bildirilmektedir. Ayrıca gül motifinin muhabbeti/aşkı sembolize ettiği ifade edilmektedir. Doğu Türkistan'ın çiçek bahçelerini sembolize eden çiçek ve gül motiflerinin sadece kadın doppelarında değil erkek baş giyimlerinde de dokuma ya da nakış olarak işlendiği görülmektedir. Çiçek gibi çimeni de doğa ile iç içe yaşamının sembolü olarak erkek doppelarında görmek mümkündür. Çimen doppa, dört kenarlı ve yuvarlaktır. Pamuktan işlenen kalın kumaşlardan dikilir. Adına uygun, türlü ipek iplerden işlenen çimengüller,⁹ şekli itibari ile çiçekli çimenleri anımsatır. Çiçeklerin arasında boş kalan yerler açık yeşil, siyah veya beyaz ipek ip ile işlenir. Bu doppa yine Doğu Türkistan'ın güney kısmında erkekler tarafından giyilmektedir (Kasimiy 1996: 13).

Doppelar, bölgeye göre farklılık göstermenin yanı sıra rengi ve kullanım şekline göre bireyin medeni durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Kaşgar kadınları, güzel işlemeli doppeların üzerine leçek¹⁰ örtmekte, nikahlı kadınlar ise "leçek"i doppelarının üzerinden aşık kemiklerine kadar bütün bedeni saracak şekilde örtmektedirler. "Leçek" in doppanın üzerinden aşık kemiklerine kadar uzanması, kullanım şekline göre evli olmanın bir sembolü olarak anlamlandırılabilir.

1.1.3. Perice, Cuvançe Gömlek, Telpek

Tablo 3. Perice, Cuvançe Gömleği ve Telpek'in İletişimsel Çözümleme Yöntemi Bakımından Değerlendirilmesi

ANLAM		
Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam
<i>Perice</i>	Dış giyimi	Törenselsel bir kıyafet giyimdir. Üzerindeki işlemeler ve dizim

⁹ Çiçek adı.

¹⁰ Kadın başörtüsü (Necip 1995: 254).





Kamile Serbest

		parçaları ile birlikte Uygur Türklerinin evren tasarımına yönelik inançlarını sembolize etmektedir.
Cuvañçe Gömleği	Dış giyimi	Cuvan toyunun sembolüdür.
Telpek	Baş giyimi	Törenlerde perice ile cuvañçe gömleği ile birlikte giyilen törensel bir baş giyimdir. Güneş'i sembolize eder.
DİZGE VE DİZİM		
<ul style="list-style-type: none">• Perice, cuvañçe gömleği ve telpek, hem kullanılan kumaş hem de kumaşların renkleri itibariyle takım özelliğine sahiptir.• Dizim olarak perice dış giyim; gömlek pericenin altına giyildiğinde iç giyim, telpek ise takımı tamamlayan parça olan baş giyimdir.• Gömleğin pericesiz kullanımı söz konusu olduğuunda telpek ile takım oluşturmaktadır. Ancak bu durumda dış giyim statüsünde değerlendirilebilir.		

Perice/peçe don, Doğu Türkistan'ın Hoten iline bağlı olan Keriye ilçesinde yaşayan kadınların giydiği, Türk kültürünün inanç formlarını geçmişte ve günümüzde taşıyan kadınların uzun gömleğinin üzerine giydikleri bir tür kaftandır. Genellikle siyah renkli tavar¹¹ ve kimxap¹², ipek gibi kumaşlardan dikilir. Anadolu'daki ferace ile benzerlik gösterse de aralarında şekil ve işlev olarak farklılıklar mevcuttur. Eski dönemlerde yakalı ve yakasız olmak üzere iki türlü dikilen perice, aynı zamanda düğmesiz olarak dikilmekte olup göğüs kısmında üç sıra, yedi ya da dokuz tane şerit bulunmaktadır. Uygur kadınları tarafından özellikle Keriye ve Çerçen bölgelerinde tercih edilen kıyafette günümüzde sadece göğüs, etek ve kol kısımlarında turkuaz ve yeşil renkte şeritler mevcuttur (Ötkür, 2020: 188).

¹¹ Tava, ipek Çin kumaşı (Necip 2013: 394).

¹² Simli kumaşla yapılmış palto (Necip 2013: 199).





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller



1) Perice



2) Cuvançe Gömlek



3) Telpek

Perice, cuvançe gömlek ve telpek¹³ iletişimsel çözümleme yöntemi bakımından değerlendirildiğinde; pericede kullanılan renkler, şeritler ve dizge olarak kullanılan diğer parçalar arasında anlamsal bağ olduğu ve her bir parçanın Uygur Türklerinin geleneksel evren tasarımına ilişkin semboller barındırdığı açıkça görülmektedir. Üçlü evren tasarımının Uygur Türklerinin inanç sistemi içerisinde var olması, geleneksel giyim-kuşam kültürüne yansımıştır. Bu düşünce dünyanın üç katmandan oluştuğunu, “yani üst kat dünya (beyaz, parlak alan), alt kat dünya (siyah, karanlık dünya) ve insanların yaşadığı bu iki dünyanın arasındaki ara kat” (beyaz ve siyah, ara dünya) (Tursun 2000: 198) ifade etmektedir. Bu anlayışa göre, telpeğin altına örtülen beyaz örtünün “gök”ü, siyah pericenin “yer-su”yu, “telpek”in üst kısmının yuvarlak olması nedeniyle de güneşi sembolize ettiği düşünülmektedir. Yine üst kısmının şekil olarak doppa ile benzerlik göstermesi açısından hem renk olarak hem de dokuz kat olması münasebetiyle sembol anlam olarak gök ve gök kubbenin temsili olarak yorumlanabilir. Pericenin iki yakasında, gömleğin ise tek yakasında bulunan genellikle yedi ancak bazen de dokuz tane dikilen şeritler, evrenin yedi ya da dokuz katmandan oluştuğu inancını gösteren kozmik sembollerdir.¹⁴

Pericenin altına giyilen beyaz veya yeşil saf ipekten dikilen gömleğin aynı zamanda evlenme, yas ve törensel etkinliklerde giyildiği (Ötkür, 2020), özellikle cuvan toylarının¹⁵ vazgeçilmez unsuru olması nedeniyle cuvan toyunu sembolize eden bir kıyafet olduğu belirtilmektedir. Cuvan toylarının sembolü olan bu gömlek, “cuvançe gömlek” olarak adlandırılır. Gömleğin bazı cuvan toylarında perice ve telpek ile birlikte giyildiği, pota¹⁶ ile de belden bağlandığı ifade edilmektedir. Bu elbise ilk kez cuvan toyunda giyildikten sonra

¹³ Kadın borkü (Necip 2013: 399).

¹⁴ Perice ve telpek hakkında geniş bilgi için bkz. (Ötkür 2020).

¹⁵ Düğünü olmuş, evli kadın (UTİL 1991: 583) “cuvan” olarak adlandırılmakta olup evlendikten sonra ilk çocuğunu doğuran kadın için yapılan kutlamaya da “cuvan toyi” denilmektedir.

¹⁶ Kuşak (Necip 2013: 326).





Kamile Serbest

günlük hayatta da giyilmeye başlanır. Eski dönemlerde eğer cuvan toyu yapılan kadın ölürse bu elbise ve peçe donu giydirilir (Rahman, 1996: 131-132; Öger, 2013: 89-90; Ötkür, 2015: 100).

Dizge ve dizim olarak takım özelliği gösteren perice, cuvançe gömleği ve telpek, gerek kullanılan kumaş gerekse kumaşların renkleri açısından da birbiriyle bağlantılıdır. Giyiliş dizimine göre perice dış giyimi, pericenin altına giyilen gömlek iç giyimi, telpek ise tamamlayıcı baş giyimi özelliğine sahiptir. Ancak cuvan toyu gibi bazı törenlerde pericesiz giyilen gömlek dizim olarak dış giyim özelliğini taşır.

1.1.4. Pota (Bel Bağı, Kuşak)

Tablo 4. Potanın İletişimsel Çözümleme Yöntemi Bakımından Değerlendirilmesi

ANLAM		
Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam
<i>Pota</i>	Giysiye belden saran kuşak, bel bağı. Farklı parçaların bir arada kullanılmasını sağlayan kıyafet tamamlayıcısı.	Giysileri tamamlayan bir parça olan pota, doppa ve kın yerleştirmek için de kullanılmakta olup renk ve kullanım şekline göre yaş, toplumsal statünün sembolü olmuştur. Beyaz pota ise ölüm ve yasın sembolüdür.
DİZGE VE DİZİM		
<ul style="list-style-type: none">Tamamlayıcı parça özelliği gösteren pota, dizim olarak bele bağlanmakta olup alt ve üst, iç ve dış giyim arasındaki bağlantıyı sağlar. Ayrıca doppa, para ve kın konulması bakımından da yardımcı bir parça olarak da yorumlanabilir.		

Pota, erkek giyim-kuşamının tamamlayıcı bir parçasıdır. Uygur Türkleri ölüm, ölümden sonra yemek verilmesi ve adakların yerine getirilmesi (nezir-çirağ) gibi törenlere kırmızı, sarı, yeşil gibi açık renkli kıyafetler ile katılmazlar (Kurğan 2007: 81-82). Daha çok siyah, mavi (veya siyah-mavi) ve beyaz renkli kıyafet giyerler. Toy-düğün, meşrep gibi tören ve merasimlerde giyilen kıyafetlerde renk sınırlaması yoktur. Ancak bu törenlerde siyah ve koyu sarı renklerde kıyafet giyilmesi iyi karşılanmaz. Giyim-kuşam bireylerin yaşı ile de bağlantılıdır. Örneğin bebeklere, gençlere ve yaşlılara kıyafet seçerken yaş faktörü göz önüne alınarak açık ya da koyu renkler tercih edilir. Yaşlıların gençler gibi açık renkli kıyafetler giymesi iyi karşılanmaz. Yaşlılar genel itibarıyla canlı renkleri tercih etmez aksine beyaz,





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

siyah, mavi, kül rengi gibi soğuk renkli kıyafet giyerler (Kurğan 2007: 82). Pota kullanımı da yaş faktörüne bağlı olarak değişmekte olup erkekler tarafından kullanılmaktadır.



Ancak kıyafet tercihlerinden farklı olarak beyaz pota kullanımı daha çok yas törenlerinde karşımıza çıkmaktadır. “Ölenin aile fertleri ve akrabaları yas işareti için bellerine beyaz kuşak bağlarlar. Kadınlar bellerine beyaz kuşak bağlamanın yanında başlarına da beyaz örtü bağlarlar. Ölüm haberini duyup gelen akraba, konu komşu, eş dostların hepsi bellerine beyaz kuşak bağlar. Yaslı kadınlar “yette nezir (yedinci gün yemeği)” verilene dek beyaz etek giyerler. Kumul bölgesinde baş sağlığı için gelenlere beyaz kuşak ve beyaz başörtüsü dağıtılır” (Öger ve İnayet 2013: 53). “Yette nezir” olarak bilinen ve ölen kişinin vefatının yedinci günü verilen yemekten sonra yas sembolü olarak bağlanan beyaz kuşaklar ve kadınların bağladıkları beyaz başörtüsü çıkarılır (Rahman 1996: 115; Öger ve İnayet 2013: 53). Meşreplerde ise ussul (halk dansı) oynamak için bireylerin meşrep meydanına daveti pota ile gerçekleştirilir. Süslenmiş potayı eline alan kişinin itibar sahibi olduğu bilinmekte olup davet ettiği kişinin meşrep meydanına çıkmaması saygısızlık olarak atfedilir. Kumul bölgesinde potanın düşşep, gazir (ay çekirdeği), pota, örme pota ve kırmızı gül pota gibi çeşitleri vardır. Düşşep, Farsça iki anlamına gelen “dü” ve yine Farsça gece anlamına gelen “şeb” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. İki gece anlamına gelen bu terim, iki gün ve gece süren kök meşrebinin süresini sembolize etmektedir. Düşşep potanın hazırlanışında havuçla güneş tasviri, dokuz dal kuru üzüm ve karpuz tohumuyla güneş ışığı tasviri yapılır. Bu tasvirler, o yıl mahsulün bol olması ve günün güneş gibi parlak olması için gerçekleştirilen bir semboldür. Düşşep potadaki üç sembol ay, güneş ve yeryüzüdür. Düşşep, aynı zamanda meşrep beyinin de hukuki sembolü olarak değerlendirilir. Diğer pota türlerinden birisi olan gazi pota ise ucu çimlendirilip yeşil hale getirilerek hazırlanır. Bu yeşil kısım karşıdaki kişiye uzatılarak meşrep meydanına davet edilir. Örme pota, yine “kök” ile ilgilidir. Yeşil veya kırmızı bir mendil örülür, üst tarafından iki kulak çıkarılır ve bitki şekline getirilir. Bu, baharın





Kamile Serbest

gelmesi arzusunun sembolüdür. Kızıl pota yakın dönemlerin ürünüdür ve aynı dilekleri ifade eder (Célil 2009: 65; Davut ve Muhpul 2011: 31-34; Gönel Sönmez 2018: 77).

Yine tören, bayram, düğün, meşrep ve çeşitli eğlencelerde oynanan ve ata sporumuz olan güreşte de güreşi kazanan pehlivana pota bağlandığı bilinmekte olup kazanan pehlivanlara “küçtüngür” unvanı verilerek pahalı kumaşlardan dikilmiş “ton”lar¹⁷ giydirilip bellerine nefis el işlemeli “belbağ” bağlanır (Ziyaî ve Yelok 2005: 195). Pahalı kumaşlardan dikilen cüppenin güreşi kazanan pehlivana giydirilmesi ve işlemeli potanın/bel bağın bağlanması galibiyetin sembolü olarak değerlendirilebilir.

Dizim ve dizgi olarak ise alt ve üst; iç ve dış giyimi bağlayan bir tamamlayıcı parça olan pota, geleneksel giyim-kuşam kültüründeki kuşağın aksine takım özelliği göstermemektedir. Genellikle gömlek ya da çapanın¹⁸ üzerine takılma hususiyetiyle kullanılır.

Sonuç

Giyim-kuşam kültürü; ortaya çıktığı toplumun kimliği, inanç sistemi, gelenek-göreneklere, içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum, yaşadığı coğrafya vb. ile şekillenen ve o toplumda anlam kazanan kültürel kodları ve sembolleri yansıtmaktadır. Bu kültürel kodlar ve semboller, toplum tarafından anlamlandırılarak nesilden nesle aktarılmıştır. Bu anlamlar, geçmişten günümüze aktarım sırasında farklı toplumlarla yaşanan etkileşimler sırasında bazen çeşitlenmiş bazen daralma göstermiş bazen de somut olanın ardındaki sembol anlam unutulmuş motif, işleme, dokuma, renk, kumaş, kullanım şekli vb. olarak sadece somut olarak varlığını sürdürmüştür.

Gösterge bilimin Fransa’daki öncülerinden olan ve gösterge bilim çalışmalarına ivme kazandıran Roland Barthes, dil biliminde fonetik alfabadeki her harf nasıl bir fonemi işaret ediyorsa çoğu giyim-kuşam unsurlarının da bir anlamı simgelediğini ifade ederek giyimi, dil bilimin hiyerarşik yapısına benzer, dil ötesi bir iletişim aracı olarak yorumlar. Barthes’in geliştirdiği bu yapısal çözümleme yöntemi, bildirişim amacı içermemekle birlikte anlam taşıyan giyim, mobilya, binalar, reklam, arabalar vb. olguları da içermektedir. Barthes, bütün bunları anlamlama kavramı aracılığıyla gösterge bilime bağlar, göstergelerle ikincil gösterilenler ya da yan anlam gösterilenleri arasındaki bağıntılar üzerinde durur. Çalışmada, Barthes’in gösterge bilimi çözümleme yönteminden hareketle Uygur Türklerinin giyim-kuşam ve kıyafetleri renk, kullanım şekli, işleme, süsleme, motif, kültürel kod ve toplumsal anlamlandırma bakımından incelenmiş olup Uygur Türkleri arasında ön plana çıkan doppa ve türleri (badam/badem doppa, çimen doppa, gül/çiçek doppa), perice, cuvançe gömlek, telpek ve pota (bel bağ, kuşak), dizge-dizim ve sembol anlamın oluşturduğu iletişimsel

¹⁷ Cüppe.

¹⁸ Cüppe, palto (Necip 2013: 76).





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

çözümleme yöntemi açısından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda doppanın Türk evren algısının bir sembolü olduğu; badam/badem, çimen ve gül/çiçek doppanın iletişimsel anlam bakımından Uygur Türklerinin yaşam şekli, yaşadıkları coğrafya hakkında bilgiler sunduğu görülmektedir. Dizim olarak ise kadınların doppeları genel itibariyle tören ve merasimlerde tercih ettiği, bu nedenle de daha çok törensel, ihtişamlı kıyafetlerle dizimlendiği, erkeklerin ise doppeları günlük herhangi bir kıyafet ile de dizimledikleri tespit edilmiştir. Perice, cuvançe gömlek, telpeğin ise dizim-dizge olarak takım özelliği taşıdığı ve bu nedenle tüm parçalar arasında anlam olarak bir bağ olduğu, iletişimsel anlam olarak ise her bir parçanın Türk kozmolojisi ve evren tasarımına ilişkin semboller barındırdığı ve söz konusu kıyafetlerde bu anlayışın somut olarak aktarıldığı ifade edilebilir.

Dizim ve dizgi olarak alt ve üst; iç ve dış giyimi bağlayan bir tamamlayıcı ek parça olan pota ise renkleri bakımından değerlendirildiğinde belirli bir yaş grubu ile anlamlandırıldığı ancak beyaz potanın ölümü sembolize ettiği görülmektedir. Potanın meşrep gibi geleneksel toplantılarda meşrep meydanına davet esnasında kullanımının da toplumsal statüye yönelik bir sembol anlam barındırdığı tespit edilmiştir.

Kısaltmalar

UTİL: Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti.

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

KAYNAKÇA

Arslan, Mustafa 2005, "Türk Destanlarında Evren Tasarımı", Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, İzmir, s. 65-75.

Barthes, Roland. 1993. Göstergibilimsel Serüven. Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Célil E. 2009. Düşep Meşripi Toğrisida İzdiniş. Kumul Edebiyatı 1.

Çağlayandereli, Mustafa vd. 2017. "Kültür Sosyolojisinde İhmal Edilen Konu: Giyim-Kuşam". I. Uluslararası Sanat, 'Tasarım ve Moda Kongresi, 20-23 Mayıs, Gaziantep.

Çetinkaya, Gülnaz. 2015. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Semboller. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çoruhlu, Yaşar. 2019. Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I. İstanbul: Ötüken Neşriyat.





Kamile Serbest

- Davis, Fred. 1997. Moda, Kültür ve Kimlik. Çev. Özden Arkan. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Erkman, Fatma. 1987. Göstergelime Giriş. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Gönel Sönmez, Tugba. 2017. Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Imasheva, Zulfera. 2019. Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı.
- İslam, Rozihan. 2010. "Keriye Ayallirining Kiçik Telpiki ve Uningda Eks Etken Medeniyet İznasi Hakkida". Hoten Pedagogika Mektipi Ilmiy Curnali, S. 3, s. 18-26.
- Jarring, Gunnar. 1992. Garments From Top To Toe.
- Karaman, Esra. 2017. " Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce'in Göstergelimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması". İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, S.34, s. 25-36.
- Kasimiy, İslamcan. 1996. Uyğur Milliy Kiyimliri. Almuta.
- Koca, Emine vd. 2008. "Kültürlerarası Etkileşimde Giyim Kuşam". ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. C. 2, Maddi Kültür, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, s. 793-808.
- Kurğan, Enver Samet. 2007. "Uygurlarning Kiyim-Kiçekke Ait Perhizliri". Bulak, S. 112, s. 80-94.
- Necip, Emir Necipoviç. 2013. Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü. Çev. İlkel Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öger, Adem ve İnyet, Alimcan. 2013. "Uygur Türklerinde Ölüm İle İlgili İnanış ve Adetler". Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, S. 1/2 s. 49-64.
- Öger, Adem. 2021. Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler). Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Öger, Adem. 2013. Uygur Türklerinde Tören ve Bayramlar. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ölmez, Filiz Nurhan. 2006. "Dokumalarda Meyve". Meyve Kitabı 'Ezoterik Meyve'. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Dilek Herkmen. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ötkür, Zulhayat. 2015. "Şivetsiyediki Tarixiy Matériyallarda Uyğur Kiyim-Kéçekliri Toğrisida". Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, S. 5, s. 98-107.





Uygur Türklerinin Giyim-Kuşam Kültüründe Öne Çıkan Semboller

- Ötkür, Zulhayat. 2020. "Uygur Kadınlarının Geleneksel Giyimi 'Perice' ve 'Telpek'". Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, S. 15, s. 187-193.
- Rahman, Abdükerim. 1996. Uygur Folkloru. Çev. Soner Yalçın-Erkin Emet. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rahman, Abdükerim. 2006. "Kiyim Medeniyetimizning İkkilemçi Funksiyesi Hekkiye İztiraplık Hiyallar". Şincan Medeniyeti Dergisi, S. 1, s. 9-12.
- Rifat, Mehmet. 1998. XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Rifat, Mehmet. 2009. Göstergibilimin ABC'si. İstanbul: Say Yayıncılık.
- Ruşan, Tutku Ceren. 2019. "Bir İletişim Dizgesi Olarak Giyim ve Giyime Yönelik Göstergibilimsel Çözömlerdeki Değişkenler". Erciyes İletişim Dergisi, S.1, s. 81-96.
- Sargon, Erdem. 1991. "Atlas". TDV İslam Ansiklopedisi. C. 4, s. 80-81.
- Tek, Recep. 2016. "Dîvânu Lugati't Türk'te Giyim-Kuşam Kültürü ile İlgili Kelimeler". The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS), S. 50, s. 261-271.
- Tezcan, M. 1983. "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim". Ankara Üniversitesi Eğitim bilimleri Fakültesi Dergisi, S. 16(1) s. 255-276.
- Tosun, Necdet. 2004. "Tasavvuf Kültüründe Meyve". Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, S. 13, s. 289-300.
- Tursun, Enver. 2007. Uygur Örp-Adetleridin Örnekler. Ürümçi: Şincañ Universiteti Neşriyatı.
- Tursun, İmin. 2000. Qedimqi Uygur Medeniyeti. Ürümçi.
- Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti "K-L" (UTİL). 1994. Ürümçi: Milletler Neşriyatı.
- Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti "M-Ü" (UTİL). 1995. Ürümçi: Milletler Neşriyatı.
- Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti "T-H" (UTİL). 1991. Ürümçi: Milletler Neşriyatı.
- Ziyaî, Alimcan ve Yelok, Veli Savaş. 2005. "Uygur Türklerinde Nevruz". Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 25(2), s. 183-199.

Kaynak Kişiler

KK-1: Zulhayat Ötkür, 1972 Ürümçi doğumlu, yüksek lisans mezunu.





Yunus ÖZGER

Prof. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı
Yozgat /Türkiye

Prof. Dr., Bozok University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Department of
Contemporary History



eposta: yunusozger@yahoo.com



<https://orcid.org/0000-0002-2830-9515>



RorID: <https://ror.org/04qvdf239>

Atf/citation: Özger, Yunus. 2023. 1901 Depreminde Erzurum Valisi Nazım Bey'in Afet Yönetim
Stratejileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 214-228.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1190573>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	17.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	14.11.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

1901 DEPREMİNDE ERZURUM VALİSİ NAZIM BEY'İN AFET YÖNETİM STRATEJİLERİ

ÖZ

Bir deprem bölgesi olan Erzurum, geçmişten günümüze pek çok yer sarsıntısına şahit oldu. Bunlardan bazıları hafif atlatılırken bazıları ise afetten felakete dönüştü. Bu makalede 8 Kasım 1901 tarihinde Erzurum'da meydana gelen deprem konusu ele alındı. Depremi merkez üssü, afetin boyutu, artçı sarsıntılar, halk arasında yaşanan korkular ile panik ve bunlardan kaynaklı krizin yönetim biçimi incelendi. Depremi şehrin sosyoekonomik yapısına etkisi ele alındı. Afet yönetimi ilkeleri ve teorilerinden bahsedilerek, söz konusu deprem örneğinde, teorinin pratiğe dönüşüm aşamaları üzerinde duruldu. Bu bağlamda Erzurum Valisi Nazım Bey'in edindiği tecrübeler ışığında afeti yönetme stratejileri değerlendirildi. Deprem anı ve sonrasında yaptığı faaliyetler, karar verme, yönetim ve ekonomik temelli teoriler çerçevesinde değerlendirildi. Depremzedelerin zor koşullar altında hayata tutunma çabaları hakkında bilgi verildi. Depremi eğitim, sağlık, mali ve askeri alanlara verdiği zararların boyutları ortaya konuldu. Devletin iyileştirme politikaları, felaketzedelere verdiği ekonomik destekler ile felaket sonrası hasar tespit çalışmaları, yardımların organizesi, imar ve inşaa faaliyetlerinin durumu incelendi. Vali Nazım Bey'in kaynak tahsis yöntemleri değerlendirildi. Erzurum hapishanesinde çıkan kargaşanın yatıştırılma biçimi ve bu süreçte toplumsal barışın sürekliliği için alınan önlemler üzerinde duruldu. Gerek yardımların dağıtımı, gerek onarım ve inşaa süreçlerinde toplumsal sınıfların beklentileri dikkate alınarak yapılan uygulamalara değinildi. Depremde yararlılık gösterenlere verilen ödüller hakkında bilgi verildi. Nazım Bey, genel olarak bakıldığında afet anı ve sonrası süreçte afet ve kriz yönetiminde büyük bir başarı gösterdi. Daha çok günümüzde dikkat çekilen afet öncesi hazırlık aşamasına dair herhangi bir çalışması tespit edilemedi. Komutayı ele alışı, halkla





1901 Depreminde Erzurum Valisi Nazım Bey'in Afet Yönetim Stratejileri doğrudan temas ve iletişimi, ilk yardım faaliyetleri, organizeli çalışma prensipleri onu afet yönetiminde başarılı kılan icraatlardı.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Afet, Erzurum Valisi Nazım Bey, Afet Yönetimi, Afet Teorileri

DISASTER MANAGEMENT STRATEGIES OF ERZURUM GOVERNOR NAZIM BEY IN THE 1901 EARTHQUAKE

ABSTRACT

Erzurum, which is an earthquake zone, has witnessed many earthquakes from past to present. Some of them were mildly circumvented, while others turned from natural disaster to catastrophe. In this article, the earthquake that took place in Erzurum on 8 November 1901 was evaluated. The epicenter of the earthquake, the extent of the disaster, aftershocks, fears among the people and panic and the management of the crisis arising from them were examined. The effect of the earthquake on the socio-economic structure of the city was discussed. The disaster management principles and theories were mentioned, and the stages of transforming the theory into practice during the earthquake were emphasized. In this context, the disaster management strategies were evaluated in the light of the previous experiences of Erzurum Governor Nazım Bey. His activities during and after the earthquake were evaluated within the framework of decision-making, management and economic-based theories. Information was given about the earthquake victims' struggle to hold on to life under difficult conditions. The extent of the damage caused by the earthquake to the services of education, health, financial and military was revealed. The state's recovery policies, economic support to the victims of disaster, the post-disaster damage assessment studies, aid organization, zoning and construction activities were examined. Governor Nazım Bey's resource allocation methods were evaluated. The way in which the turmoil in Erzurum prison was settled and the measures taken for the continuity of social peace in this process were emphasized. The applications made by taking into account the expectations of social classes in the distribution of aid, repair and construction processes were mentioned. Information was given about the awards given to those who showed usefulness in the earthquake. In general, Nazım Bey showed great success in disaster and crisis management during and after the disaster. No studies on the pre-disaster preparedness phase, which is more noticeable today, could not be identified. His handling of command, direct contact and communication with the public, first aid activities, and organized working principles were the actions that made him successful in disaster management.

Keywords: Earthquake, Disaster, Erzurum Governor Nazım Bey, Disaster Management, Disaster Theories





Yunus Özger

Giriş

Geçmişten günümüze yerküreyi tehdit eden en önemli doğal afetlerden biri depremlerdir. Gelişen teknolojilere rağmen, hâlâ yer ve zamanının öngörülememesi, risk ve korkuların temel kaynağıdır. Deprem, her an yaşanması muhtemel bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Önceden tahmin etmek mümkün olmadığı gibi engellemek de imkânsızdır. Önemli olan depremlerin felakete dönüşmemesi için yapı inşa teknolojilerindeki etkin dönüşümü yakalayabilmektir. Günümüzde fay hatlarını tespit etmek, bu hatlar üzerine bina yapımından kaçınmak, yapıları depreme dayanıklı biçimde inşa etmek, deprem öncesi alınabilecek önemli tedbirlerdir. Deprem anında ve sonrasında yapılacaklar ise bireysel olduğu kadar yönetsel açıdan alınacak önlemlerle ilişkilidir. Şehrin mülki amirlerinin afet sonrası süreci yönetme stratejileri, afetin felakete dönüşmemesine yönelik alacağı tedbirler, teorik olarak afet ve kriz yönetimi bağlamında ele alınmaktadır.

Afet yönetimi, meydana gelen bir afetin muhtelif safhalarına ilişkin üretilen politika, alınan idari kararlar ve yapılan icraatların bütünü olarak tanımlanır. İnsanlara verebileceği zararı minimize etmek için alınması gereken önleyici ve koruyucu tedbirleri kapsar (Tyagi 2010:11). Olay komuta sistemi, afet yönetiminin temel prensiplerinin başında gelir. Kapsamlı acil durum yönetimi bu aşamada önem arz eder. Yapılacak operasyonların bütünlükte gerçekleşmesi beklenir. Afet yönetimi, olay öncesi dönem, olay esnası ve sonrası olmak üzere üç önemli aşamaya ayrılır (Kyoo-Man Ha 2020:403). Birbiriyle paralel çalışan bu dizinin ilk safhasını teşkil eden afet öncesi dönem, hazırlıklı olma evresidir. Bu aşamada, imkân dâhilinde tahmin ve uyarı sistemleri oluşturulması beklenir. Afet anı ve sonrasında ise tahliye, arama kurtarma, yardım, yeniden imar, inşa ve rehabilitasyon süreçleri bulunur (Tyagi 2010:11).

Afet ve kriz, sosyal, ekonomik ve politik açıdan değerlendirilmesi gerekli çok yönlü fenomenler olarak kabul görür. Teorik olarak birkaç kategoride incelenir. Karar teorisi, bunlardan ilkidir. Felaket ardından yaşanabilecek sosyal ve ekonomik sorunları akılcı yaklaşım politikaları ile idare etmeyi önerir. Yöneticilerin felaket anında verebileceği tepkiler üzerinde durur. Diğer yandan standart müdahale yöntemlerinin bilinmesini gerekli kılar. Yönetim teorileri ise liderlik, yönetim ve etik sorumlulukları önceler. Ekonomik teoriler, kaynak tahsisi ve ekonomik etki sistemlerini öne çıkarır. Felaketi yönetme süreci için ortaya atılan sosyal teoriler ise sosyal yapı ve kritiği ele alır (Sementelli 2007: 499, 506).

8 Kasım 1901 Erzurum depreminin yol açtığı sosyo-ekonomik etkiler ve olay esnasında Erzurum Valisi olan Nazım Bey'in risk yönetim stratejileri, yukarıda çerçevesi çizilmeye çalışılan afet yönetimi teorileri bağlamında değerlendirilecektir. Bunun için ilk olarak depremin merkez üssü ve boyutu konusu ele alınacak, ardından hasar tespit çalışmaları ve onarım faaliyetleri süreci incelenecektir.





Afetin Merkezi ve Boyutu

Doğu Anadolu fay hattında bulunan Erzurum, tarih boyunca birçok depremle sarsıldı.¹ Bunlardan biri de 8 Kasım 1901 Cuma günü gerçekleşti. AFAD Deprem Dairesi Başkanlığının analiz ve tespit verilerine göre saat 10:18'de yerin 10 km derinliğinde (enlem: 40.030, boylam: 41.53) meydana gelen depremin aletsel büyüklüğü 6,1 idi (Özer ve Bayrak 2021:3).

Erzurum'dan başka yakın vilayetlerde de hissedildi. Artçı sarsıntıları uzun süre devam etti. 11 Kasım 1901 Pazartesi günü yine deprem oldu (BOA, MF.MKT: 591/15). Ertesi gece iki defa, 13 Kasım 1901 Çarşamba günü bir defa hafif şiddetli artçı oldu (BOA, BEO: 1745/130829). 18 Kasım 1901 gecesi biri şiddetli, diğerleri hafif olmak üzere altı sarsıntı oldu (BOA, BEO: 1745/130829). 20 Kasım 1901'de son yirmi dört saatte ikisi gece, birisi o günün akşamı olmak üzere üç büyük deprem meydana geldi (BOA, Y.PRK.UM:57/10). Erzurum halkı, deprem korkusunu Ocak ayı sonlarına kadar unutamadı. Nazım Bey, sarsıntıları günlük olarak İstanbul'a bildirdi (BOA, BEO:1749/131173). Artçıların bittiğini ve ahalinin işlerinin başına geçtiği haberini ancak 22 Ocak 1902'de İstanbul'a iletebildi.² Yine de tam bir sükûnet sağlanmadı. Bir süre sonra sarsıntılar tekrar etti. 7 Mart 1902'de sadece Erzurum'da değil aynı zamanda Karahisarşarki, Hamidiye, Koçhisar, Koçgiri, Alucra, Sivas, Kırşehir, Beypazarı şehirlerinde şiddetli bir deprem vuku buldu (BOA, DH.MKT:2598/123). Bölgede sarsıntılar 1903 senesinde de görüldü. 29 Nisan 1903'te Erzurum ve ilçeleriyle Ahlat kazasında yine depremler meydana geldi (BOA, YPRK.UM: 64/29).

Yaşanan bu doğal afetin neden olduğu krizin yönetiminde Erzurum Valisi Nazım Bey'e büyük sorumluluk düştü. Komuta sistemi oluşturarak olayı çözümlenmeye çalıştı. Daha önce Musul Valiliği görevini icra eden Nazım Bey, Rauf Paşa'nın hastalık gerekçesiyle görevden ayrılması üzerine 28 Eylül 1901'de Erzurum'a atanmış (BOA, İ.DH: 1388/11; BOA, BEO: 1726/129447) ve Musul-Diyarbakir yoluyla ulaşarak görevine başlamıştı (BOA, Y.PRK.UM:56/94). Vali Bey, belki daha şehri tam olarak tanıyamadan, vazifesinin yaklaşık kırkıncı gününde deprem gerçeğiyle karşılaştı. Yönetici açısından dezavantaj gibi görünen bu durum, bürokratik tecrübesi ışığında alacağı kararlar ve olaya müdahale biçimleriyle avantaja dönüştürülebilme potansiyeline sahipti. Nazım Bey, 1881 yılında hariciye mektubi kaleminde başladığı bürokratik hayatında, ülkenin farklı noktalarında ve muhtelif kadrolarında görev almış, Brüksel'de tertip edilen bir toplantıya Osmanlı Devleti temsilcisi olarak katılmıştı.³ Dolayısıyla edindiği tecrübeler ve icra edeceği afet yönetim pratikleri, bu husustaki başarı düzeyini ortaya koyacaktır.

¹ Erzurum'un deprem tarihi hakkında detaylı bir çalışma için bkz. (Tozlu 2001: 93-119).

² "lehu'l-hamd hareket-i arz kesb-i sükûnet ederek herkes işiyle iştigâle başladığından..." (BOA, DH.MKT: 2578/123).

³ Nazım Bey'in geniş biyografisi için bkz. (Cevizliler ve Öncü 2013: 71-88).





Erzurum Valisi Nazım Bey'in afet öncesi evrede depremle ilgili yaptığı herhangi bir çalışma tespit edilemedi. Yukarıda ifade edildiği gibi zaten Erzurum'a daha yeni atanmıştı. Dolayısıyla afet yönetiminin ilk aşamasında, afet öncesi alınması gereken tedbirler bakımından yeterlilik sağladığı söylenemez. Nazım Bey'in İstanbul'a gönderdiği telgraflardan, depremi *dünyanın her tarafında vuku bulan bir afet* olarak tanımladığı anlaşılıyor. Bu zor günlerin sabırla ve tevekkülle aşılabacağını söyleyerek, halkı teselli ediyordu (BOA, BEO:1745/130829). Onun çabalarını daha çok afet anı ve sonrası süreçte yapılanlar olarak tasnif etmek mümkündür. Nazım Bey, afet anında komutayı ele aldı. Deprem haberini aynı gün vakit kaybetmeksizin telgrafla başkent İstanbul'a bildirmekle işe başladı. Bütüncül bir yaklaşımla hareket etti. Sadece Erzurum için değil aynı zamanda Osmanlı şehirlerinin tamamının semâvî ve arzî (gök-yer) tüm afetlerden korunması temennisinde bulundu (BOA, Y.PRK.UM: 56/130). Ardından o günün sabahı, Erzurum şehir merkezinde şiddetli bir deprem olduğunu haber verdi. İlk sarsıntıdan 25 dakika sonra hafif, 10 dakika sonra şiddetli ve birbirini takip eden hafif şiddetli depremler meydana geldiğini söyledi. Artçı sarsıntılar, telgrafın çekildiği dakikalarda da sürdü. Alaturka saat bir buçuğu beş dakika geçerken meydana gelen deprem daha şiddetli ve yıkıcı oldu. Sarsıntıların ardından hemen kriz masası oluşturan Vali Nazım Bey, evvela depremin bilançosunu çıkarmaya çalıştı. İlk belirlemelere göre bazı binalarda hasarlar olduğu, can kaybı olmadığı ancak en az on kişinin yaralandığı rapor edildi (BOA, Y.PRK.UM:56/130).

İki gün sonraki detaylı araştırmalarda ise enkaz altında kalarak hayatını kaybedenler olduğu öğrenildi. Birinci günde vuku bulan sarsıntıda 20 kişinin hayatını kaybettiği ve 4 kişinin yaralandığı anlaşıldı (BOA, BEO:1745/130829). Vefat edenlerin sayısını ihtiva eden bir defter, valilik ve Dâhiliye Nezareti aracılığıyla Sadarete gönderildi.⁴ Ölenlerden 4'ü erkek, 7'si kadın ve 10'u çocuktur. Yaralıların ise 1'i erkek, 3'ü kadın ve 4'ü çocuktur.

Kurulan kriz masasıyla afet yönetimin karar verme aşamasında başarılı olan Nazım Bey, makamdan sahaya inerek sabah ve akşam⁵ mahalleleri ve askeri binaları bizzat dolaşarak depremin etkisini gözlemledi (BOA, Y.PRK.UM:56/130). Böylece krizin komuta aşamasında liderliğini hissettirdi. Yaralılara ulaştı, büyük hasar gören hapisanedeki mahkûmların durumunu tespit ettirdi. Halkın korku ve heyecanını devlet imkânlarıyla teskin etmeye çalıştı. Evleri terk ederek soğuk kış mevsiminde baraka ya da çadırlarda ikamet etmek zorunda kalan halkın, hem sağlığını hem de mal ve eşyasını korumak için tedbirler aldı (BOA, BEO:1745/130829, v.4). İstanbul ile iletişimi sürekli kılmaya çalışan Vali Bey, vilayete bağlı diğer yerleşim birimlerinden haber aldıkça başkenti bilgilendirdi. Aldığı tedbirler sonrasında halk sağlığının ve güvenliğinin sağlandığını *sıhhat-ı umûmîye ber-kemâl* cümleleriyle dile

⁴ " ve enkâz altında kalarak vefât eden ve mecrûh olan nüfusun mikdârını mübeyyen tanzîm olunan iki kıt'a cedvelin gönderildiğine..." (BOA, DH.MKT:2567/78).

⁵ "sabah ahşam bi'z-zât mahallât ve emâkin-i askeriye gezilerek..." (BOA, BEO:1745/130829, v.2).





1901 Depreminde Erzurum Valisi Nazım Bey'in Afet Yönetim Stratejileri getirdi (BOA, BEO:1745/130829). Bir yandan ilk yardım çalışmalarını başlatırken, diğer taraftan detaylı hasar tespiti yaptırdı.

Hasar Durumu ve İlk yardım çalışmaları

Nazım Bey, afeti akılcı yaklaşımlarla yönetecek kararlar aldı. Depremin verdiği hasarın tespiti için *heyet-i keşfiye-i fennîye* adı verilen bir kurul oluşturdu.⁶ Organizasyon için heyetin teşekkülü, faaliyet alanının teknik keşif olması, Nazım Bey'in iş bölümüne ve uzmanlardan yararlanmaya dikkat ettiğini gösterir. Öte yandan depremzedelere yiyecek ve barınak yardımında bulundu. Evleri yıkılan ya da harap olanlara ilk etapta çadırlar verdi.⁷ Geçici ikamet yerleri temin etti. Bir süre depremzedelere bedava ekmek,⁸ yakacak (BOA, BEO:1752/131382), çay ve şeker dağıttı. Ancak artçı sarsıntılar ekmek dağıtımını zora soktu. 10 Kasım 1901 gecesi meydana gelen sarsıntı beş fırını birden hasara uğrattı. İlave tedbir olarak yeterli miktarda peksimet yaptırdı (BOA, BEO:1745/130829). Öte yandan yoğun kar yağışı ve Erzurum'da kış koşullarının ağırlığı, çadırları işlevsizleştiriyordu. Bu nedenle masrafları iane komisyonunca karşılanmak şartıyla, depremzedelerin bir kısmı yakın köylere yerleştirildi.⁹ Artması muhtemel çiçek ve tifo hastalıklarının yayılmasını önlemek için Doktor Şantemis tarafından kullanılan ve faydası görülen serumdan yeteri kadar gönderilmesi istendi (BOA, DH.MKT:2570/82). Ancak Dâhiliye Nezareti, herhangi bir sağlık sorunu yaşanmaması için söz konusu serumun muhtevasının Encümen-i Dâniş-i Tıbbîye tarafından incelenerek onaylanması gerektiğini bildirdi (BOA, DH.MKT:2596/28). Böylece uzman bir kurulun onayı olmaksızın kullanımına izin verilmedi.

Yukarıda sözü edilen teknik heyet, yaptığı gözlem ve inceleme sonuçlarını bir raporla resmileştirdi. Erzurum şehir merkezinde bulunan bütün cami, mescit ve medreselerin istisnasız depremden zarar gördüğünü bildirdi.¹⁰ Mevcut 41 adet caminin 17'si küçük tamiratla onarılacak durumdaydı ve bu camiler ibadete açıktı. 16 caminin büyük bir tadilat ve tamirata ihtiyacı vardı. Şayet onarım yapılmazsa ibadete açılması tehlikeli olabilirdi. 7 cami ise yeniden inşa edilecek kadar hasar görmüştü. Mescit ve medreselerin de belirli oranda

⁶ "hey'et-i keşfiyye-i fenniye tarafından verilen rapor münderâcâtına nazaran..." (BOA, DH.MKT: 2569/57).

⁷ "Erzurum'da hareket-i arzda hânelerin birçoğu münhedim ve bir takımı harâb olduğu cihetle açıkta kalan ahâliye mevcûd çadırları hükümet ma'rifetiyle muvakkaten tevzî olunarak..." (BOA, BEO:1770/132695).

⁸ "iki aydan beri muhtâcîn ve musâbîne verilmekte olan nân-ı azîz ta'yînâtının meclis-i idâre ve i'âne komisyonu kararıyla şehir-i hâl-i rûmînin birinci gününden itibâren kat' edildiğine dâir..." (BOA, DH.MKT: 2578/123).

⁹ "kesretle kar yağmakta olduğundan çadır ve barakalarda barınmak bi't-tabî' daha ziyâde müşkülleştiği gibi... ahâliden bir takımının civâr kurâyâ gitmeleri..." (BOA, DH.MKT: 2561/113).

¹⁰ "Erzurum şehrinde bulunan cevâmi' ve mesâcid ve medâris-i şerîfenin cümlesi hareket-i arz cihetiyle cüz'i ve küllî düçâr-ı hasâr olarak..." (BOA, DH. MKT: 2569/57).





hasarı vardı. Bütün bu yapıların onarılıp kullanılabilir hale gelmeleri için yaklaşık 14.000 lira kaynak tahsisine ihtiyaç duyulmaktaydı (BOA, DH.MKT:2569/57).

Günlerce süren sarsıntıdan okullar da zarar gördü. Erzurum kız ortaokulu (inas rüştiyesi) binası kullanılamaz hale geldi. Bunun için Vali Nazım Bey, talebelerin güvenliğini sağlamak için maarif müdürlüğü aracılığıyla okulları bir süreliğine tatil ettirdi. Öğrenciler de sıradan halkla beraber barakalarda ikamete başladı (BOA, MF.MKT:591/15). Eğitimin aksamaması için çözüm arandı. Nihayetinde hükümet konağı yakınında yeni bir yer bulundu. Aylık 100 kuruşa kiralandı ve çocukların eğitimlerini sürdürmeleri sağlandı (BOA, MF.MKT:617/23). Erzurum vilayetinde teftişe çıkmaları gereken idadi mektebi öğretmenleri, depremde zarar gören evlerini tamirle uğraşmaları nedeniyle, 1901 yılında olduğu gibi 1902'de de maarif müdürlüğü izniyle teftişe çıkartılmadı (BOA, MF.MKT: 600/3).

Depremde Erzurum iç kalesi de hasar gördü ve kuzeydoğu istikametindeki burç yıkıldı. Onun yakınında yer alan 9 ve 12 ve 15 cm çaplarındaki topların, yeni bir sarsıntı halinde arka duvarın yıkılarak zarar görmemesi için tedbir alındı. Bu nedenle topların, güvenli bir noktaya taşınması kararlaştırıldı. Kale kapısından dışarı çıkarılmaları, yan duvarlarının yıkılması ve tehlike saçacak boyutta olması nedeniyle mahzurlu görüldü. Sorunun çözümü için uzman yardımına başvuruldu. Dördüncü Ordu Müşirliği devreye girdi. Topların muhafazası için alay komutanları refakatinde yavaş yavaş çektiler, kalenin ortasına getirilmesi ve üzerlerine kılıflar örtülmesine karar verildi (BOA, Y.MTV:223/34). Bir süre sonra da iç kalenin yıkılan doğu tarafındaki duvarının tamiri ve yeniden inşası sağlandı. Aranılan finansal kaynak ise istihkâm amele bedeli ödeneğinden temin edildi (BOA, İ.HUS:95/32). Böylece toplar, muhtemel depremin yıkıcı etkisinden kurtarılmış oldu, iç kale de yeniden kullanıma hazır edildi.

Depremden önemli ölçüde zarar gören diğer bir kamu binası ise hükümet dairesi yakınlarında yer alan jandarma koğuşu idi. Binanın tahmini tamirat gideri 7.482 kuruş olarak hesaplanmıştı (BOA, İ.AS:45/459). Depremin zarar verdiği yerlerden biri de Erzurum Ermeni kilisesi idi. Gerekli yazışmalar yapılarak, tamirat izni istendi ve patrikhane onarım için parasal destek sağladı (BOA, İ.AZN:47/36). Hasar gören askeri hastane kullanılamaz hale geldi. Bunun için derhal 10.000 kuruşluk kereste tedarik edilip, geçici bir hastane yapılarak hastalar oraya nakledildi (BOA, BEO:1745/130829).

Zelzelede Erzurum şehir merkezi sokakları ve yolları da büyük zarar gördü. Esasında deprem öncesinde de zaten muntazam olmayan şoseler, deprem nedeniyle geçilemeyecek hale geldi. Yolların tanzimi ve genişletilmesi için çalışma başlatıldı. Halk sağlığını tehdit edici boyuttaki lağımaların tamiri ve yenilenmesi ile sokakların temizlenmesi ve düzenlenmesi için harekete geçildi (BOA, İ.TNF:10/40). Erzurum valiliği, sorunun çözümü için kaynak tahsisi arayışına girdi. Amele bedellerinin önceden yapıldığı gibi iki yıl daha belediye sandığına





1901 Depreminde Erzurum Valisi Nazım Bey'in Afet Yönetim Stratejileri

verilmesi suretiyle işlem yapılması planlandı.¹¹ Talep yazısı, ilgili kurumlarda değerlendirildi. Ardından Sultan II. Abdülhamid'in onayıyla yürürlüğe girdi (*BOA, İ.TNF:10/40*). Böylece afet yönetiminin en zor aşamalarından biri olan kaynak ayırma ve finanse etme süreci, bu aşamada başarıyla geçildi.

Depreminin en çok etkilediği mekânlardan biri, Erzurum hapisanesi oldu. Binanın bir kısmı yıkıldı diğer bölümü ise kullanılamaz durumdaydı. Bu haliyle mahkûmların ikamet etmeleri mümkün değildi (*BOA, DH.TMIK.M:114/8*). Öyle ki devam eden depremler nedeniyle mahkûmlar galeyana geldi. Hapishane yönetimi, kargaşayı silah kullanarak yatıştırmak zorunda kaldı.¹² Mahkûmların bazılarının cinayet suçu nedeniyle içeride olduğu, firar etmeleri halinde bütün vilayetin güvenliğinin tehlikeye girebileceğine dikkat çekildi. Erzurum Valisi Nazım Bey, afet yöneticisi olarak bu hususta hızlı, akılcı, birey ve toplum güvenliğini dengeleyen ve önceleyen bir karar aldı. Muhtemel kargaşanın önüne geçebilmek için mahkûmlardan 81 kişinin jandarma müfrezeleri vasıtasıyla Trabzon'a sevk edilmesi için izin istedi. Dâhiliye Nezareti, valiliğin önerisini, durumun acilliği nedeniyle haklı buldu ve Trabzon Valiliğine de emir göndererek, söz konusu mahkûmları Gümüşhane sınırında teslim almak üzere çalışma yapmasını istedi (*BOA, DH.TMIK.M:113/51*). Mahkûmlardan 60 kişi de jandarma ve nizamiye askerlerinin gözetiminde iki kafile halinde Erzincan'a sorunsuz bir şekilde sevk edildi (*BOA, DH.TMIK.M:114/8; BOA, DH.MKT:2561/114*). Öte yandan hafif suçlardan ötürü içeride olan ve cezasının üçte birini çeken 31 mahkûm için af çalışması başlatıldı. Adliye ve Dâhiliye nezaretleriyle yapılan görüşmeler ve ardından çıkan padişah iradesiyle; yeniden bir suça bulaşmaları halinde mükerrer işlemler hakkındaki kanun hükmünün uygulanacağı ve iki kat ceza verileceği hususu nasihat edilerek teyit ettirilmek kaydıyla (*BOA, DH.MKT: 2561/1149*) söz konusu mahkûmlar, affedilerek şartlı salı verildi (*BOA, BEO: 1749/131101*).

Esasen Vali Nazım Bey'in, mahkûmlarla ilgili süreci yönetme stratejisi oldukça önem arz ediyordu. Teorik olarak afet ve kriz dönemlerinin, yoksulluk, suç ve diğer bir takım sosyal sorunları tetikleyeceği kabul görmektedir (Sementelli 2007: 506). Nazım Bey, bu bilinçle hareket ederek hem mahkûmların can güvenliğini sağladı hem de başka şehirlere nakil yöntemini kullanarak topluma yansiyabilecek potansiyel tehditleri ortadan kaldırmayı hedefledi. Böylece cinayet suçlarının yol açacağı tedirginliğin önüne geçerek, bölge asayişini güvence altına aldı.

¹¹ "geçen hareket-i arz esnâsında bozulan ve zâten gayr-i muntazam olan Erzurum şehri sokaklarının tanzîm ve tesviyesi ve tathîrât ve tanzîfâtı memlekete hidmetle sıhhat-ı umûmiyenin muhafazası maksadıyla Erzurum amele-i mükellefesinin beş seneliğine belediyeye terki hakkında..." (*BOA, DH.MKT: 909/59*).

¹² "harekât-ı arzîyenin temâdi-i vukû'u hasebiyle mahbûsîn isti'mâl-ı silâha mecbûr edecek derecede eser-i galeyân göstermekte..." (*BOA, DH.TMIK.M: 113/51, v.1*).





Yunus Özger

Netice itibariyle Nazım Bey'in direktifleriyle oluşturulan heyet-i keşfiye-i fenniye kurulunun çalışmalarıyla, depremin Erzurum şehir merkezindeki bütün etkileri ortaya çıkarılmış oldu. Öncelikle hasarlı eğitim kurumları, ibadet mekânları, askeri ve idari binalar netleştirildi. Ardından tamirat, onarım ve yeniden inşa planlamaları yapıldı. Diğer taraftan hasarlı askeri yapıların detayları ortaya çıkarıldı. Tahliye işlemleri başlatıldı ve askerler geçici olarak kışla meydanlarında tutuldu (BOA. İ.HUS:91/55). Yaklaşan ağır kış koşulları, askerler kadar evleri yıkılan halkı da tedirgin ediyordu (BOA, DH.MKT:2556/114). Afet yönetiminin yeniden yapılanma ve rehabilitasyon safhasında bu sorunlar ele alınacaktı. Bu tür süreçler, devlet yetkililerinin liderliğinde ve halkın desteğiyle aşılacaktı (Tyagi 2010:11). Bunun için yardım kampanyaları düzenlendi.

Yardım Kampanyası ve Onarım Faaliyetleri

Kasım ayında soğuk ve kışın egemen olduğu, belirli aralıklarla yoğun kar yağışının yaşandığı ve Ramazan ayının yaklaştığı bir dönemde yaşanan deprem, Erzurum halkını zor durumda bıraktı. Edinilen acı tecrübeyi en iyi şekilde yansıtanlar, Erzurum posta ve telgraf idaresinin yönetici ve çalışanlarıydı. Müdür İbrahim Bey ve personelin müştereken imzaladıkları bir yazıda, durum şu şekilde özetlenmişti: “ müthiş surette devam eden deprem, bizi evsiz bıraktı. Diğer resmi daireler, deprem nedeniyle işlemlerine ara vermişken, bizler sürekli görevdeyiz. Ailelerimiz, buzların ortasında açıktadır. Soğuğun şiddetli tesiri, hepimizi tedaviye muhtaç bir hale getirdi. Yalnız kömüre kifayet etmeyen maaşlarımızın birkaç misliyle ancak yapılabilecek baraka tedarikinden aciziz. Şiddetli sefaletle daha doğrusu mutlak ölüme (mevt-i muhakkaka) maruz kalan çoluk çocuğumuzun ciğer parçalayan feryat iniltilerine tahammül kalmadı...” (BOA, BEO: 1749/131102).

Gerçekten de mevsimin kış ve hava koşullarının ağır olması, kriz masasını en çok zora sokan etkenlerdi. Öncelikle çözülmesi gereken mesele, kışlaları hasar gören askerler ile evleri yıkılan halkın mesken sorunu idi. Nazım Bey, bu süreçte de iş bölümüne gitti. Vali muavinin başkanlığında bir komisyonu baraka inşası için görevlendirdi. Yardıma muhtaç olanların işlerini de naib efendi başkanlığında başka bir komisyona bıraktı (BOA, BEO: 1745/130829). Yapılan hesaplamalara göre, yıkılan evlerin veya büyük hasar almış hanelerin yeniden onarım ve inşası için ivedilikle 12.000 liraya ihtiyaç vardı. Bu nedenle valilik, Dördüncü Ordu Müşirliğinin de talep ettiği baraka yapımına biran önce başlanılmasını istiyordu. Bunlar için gerekli kaynak tahsisi, Erzurum Valiliğinin bütçe imkânlarını aşıyordu. Bu nedenle Nazım Bey, meseleyi başkente taşımak zorunda kaldı. Saray başkâtipliği de aynı kanaatte olup, toplanacak ilk Meclis-i Vükelada meselenin ele alınacağını bildirdi (BOA, İ.HUS:91/55).

Vali Nazım Bey, bir yandan resmi bütçe kanallarıyla kaynak tahsis etmeye çalışırken, diğer taraftan yardım kampanyaları düzenlenmesine önyak oldu. Depremzedelerin yiyecek ve içeceklerinin karşılanması, yıkılan evlerinin yeniden veya tamir yoluyla inşası için önce vilayet dâhilinde yardım toplandı. Organizasyon için kendi başkanlığında iane komisyonu





1901 Depreminde Erzurum Valisi Nazım Bey'in Afet Yönetim Stratejileri

kuruldu (BOA, ŞD:1525/1). Komisyona en üst düzey komutanı, müftüyü, gayrimüslim murahhasları, halk temsilcisi kişileri dâhil etti. İkinci gün ilk etapta 500 liraya yakın para topladı (BOA, BEO:1745/130829). Toplanan yardım paraları, komisyon marifetiyle defterlere kaydedildi ve vilayet idare meclisinin denetimi altında faaliyetler icra edildi. Tanzim edilen defter, daha sonra Dâhiliye Nezaretine gönderildi. Bunun haricinde Erzurum Valiliği, İstanbul'dan da destek istedi. Talep edilen 12.000 lira gelmeyince, yeniden yazışma yapıldı (BOA, DH.MKT:2574/107). Ardından sorun çözüldü. Hükümet, toplanılan yardım paralarının Erzurum'a sevkinde posta ücreti alınmaması kolaylığını getirdi.¹³ Komşu vilayetler de kampanyaya bigâne kalmadı. Trabzon vilayetinde toplanan 367 lira Erzurum iane komisyonuna sevk edildi (BOA, DH.MKT: 2561/84).

Nazım Bey, ilgili kurumlarla resmi yazışmalar yaparak kaynak tahsisi sorununu çözmeye çalıştı. Dâhiliye Nezareti, depremzedeler ve yardıma muhtaç durumda olanların bir an evvel iskânlarının sağlanması için gerekli olan barakaların süratle inşasına başlandı. Harcamalar iane akçesinden yerine konulması şartıyla Erzurum Ziraat Bankasındaki yol (tarik) nakdi bedeli kaleminden, 100 bin kuruşun mal sandığına gönderilmesi yoluyla finanse edilecekti. Ayrıca yakın vilayetlerden 150 bin kuruş, hazine aracılığıyla Erzurum'a sevk edilecekti. Diğer taraftan İstanbul'da teşekkür etmiş olan iane cemiyeti de belirli bir oranda destek verecekti (BOA, DH.MKT:2558/104). Böylece temin edilen finansal kaynak ile Erzurum sakinlerinin ve kışmaları tahrip olan askerlerin barınma ihtiyaçları giderilecekti.

Erzurum valiliğince toplanan ve Trabzon vilayetinden gönderilen paralar, depremzedelerin ianesi ve baraka inşası için harcandı. Ancak toplanan veya gönderilen para yetersizdi. Acil ihtiyaçlar için en azından 10.000 lira gerekiyordu. Depremde büyük hasar alan Ermeni kilisesinin tamiri için de 300 liraya ihtiyaç vardı. Erzurum hapishanesi binasının yeniden yapımı için 3.200 lira gerekiyordu (BOA, DH.MKT:2594/99). Depremde kısmen yıkılmış olan kilise ve manastırların tamiri için Erzurum'daki Fransız konsolosu da tamir yapılması talebinde bulundu. Bu yapılardan birinin duvarı yıkılmış, diğerlerinin sıvaları dökülmüştü (BOA, DH.MKT:2599/25).

İnşasına karar verilen evler ve kamu binalarının yeni bir depremde zarar görmemesi için önleyici tedbirler de alındı. Bu bağlamda yeni yapılacak taş binaların, duvarlara belirli aralıklarla hatıl adı verilen yatık ahşap çatkılar konularak sağlamlaştırılması istendi. Ancak Erzurum yöresinde ormanların azlığı nedeniyle bu hatılların nereden temin edileceği bir süre sorun oldu. Nihayetinde ihtiyaç duyulan kereste ve ağaç ürünlerinin Rusya cihetindeki ormanlardan getirilmesine karar verildi. Kış mevsimin başlaması nedeniyle, odunların nakliyesinin kızaklarla sürüklenerek yapılması kararlaştırıldı (BOA, DH.MKT:2571/59). Padişah II. Abdülhamid, kerestelerle birlikte silah kaçakçılığı yapılabilme ihtimaline dikkat

¹³"iâne akçesi olarak postahânelere tevdi olunan emânâtın ücret ahzı lâzım gelemeyeceğinin beyânına ibtidâr..." (BOA, DH.MKT: 463/27, v.2).





Yunus Özger

çektii ve buna riayet edilmesi şartıyla altı ay süreyle vergi muafiyetini onayladı.¹⁴ Bunun yanı sıra Erzurum Valiliği, depremzedelerin kendi evlerinde yapacakları onarım ve yenilemeyi teşvik için devletin bir sene boyunca inşaat vergisinden muafiyet getirmesini talep etti.¹⁵ Nazım Bey'in Dâhiliye Nezaretine ve oradan da aynen Şurayı Devlete gönderilen talep yazısında; mezkûr hususta vergi alınması halinde zaten afettede olan ahalinin bir kat daha zarar edeceği hususuna dikkat çekildi. Halkın zarurete düşmesine ise padişahın rıza göstermeyeceği ifade edildi (*BOA, ŞD:1522/11*). Gerçekte Sultan II. Abdülhamid buna razı olmadı ve Mart 1902'de teklifi onayladı.¹⁶ Böylece Nazım Bey, halktan yana bir tavır sergileyerek meseleye yaklaştı ve istediği iznin verilmesi için padişahın merhamet duygusuna atıfta bulundu. Diğer yandan tüccarın Rusya taraflarındaki ormanlardan getirecekleri kereste için altı ay gümrük vergisinden muafiyet getirildi (*BOA, BEO:1797/134755*).

Vali Nazım Bey, bir yandan yardımları koordine ederken diğer taraftan bu yardımlar üzerinden oluşturulan olumsuz propagandalarla mücadele etti. Aviraper isimli Ermenice haftalık yayın yapan gazetenin (*BOA, DH.ŞFR:277/116*), depremin istihkamlardaki bilançosu haberi tekzip edildi. Gazetenin Erzurum istihkamında deprem zararının 1.590.000 lira civarında olduğu ve bunu Dördüncü Ordu Müşirliğinin başkente bildirdiği iddiasına karşı Nazım Bey, *lehü'l-hamd mezkûr istihkâmda öyle küllî hasar vukû'unun aslı olmayıp* şeklinde cevap gönderdi (*BOA, DH.MKT: 2596/73*). Benzer biçimde yardımların dağıtımıyla ilgili haberler için açıklama yaptı. Şimdiye kadar gönderilen ve gelecek olan yardımların, herhangi bir cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın bütün ihtiyaç sahiplerine eşit olarak dağıtıldığını beyan etti.¹⁷ Ermenilerin yakın bir zamanda Erzurum'da ihtilal çıkaracağı şayiasının dolaşımında olduğu bir dönemde,¹⁸ Vali Nazım Bey'in bütünleştirici açıklamaları, krizin derinleşmesini engellemeye yönelikti. Sonraki yıllarda yapılan yazışmalara bakıldığında, yardımların yerine ulaştığı ve ihtiyaçları karşıladığı anlaşıldı. Öyle ki arta kalan 56.151 kuruş, yeniden inşa ettirilen sanayi mektebine aktarıldı (*BOA, BEO:2557/191733*).

Askeri barakaların inşasında sarf edilen kerestenin ücretlerinin ödenmesi ise uzun bir zaman aldı. 1904 senesi başında hala ödenemeyen 169.672 kuruştan ötürü yazışmalar yapılyordu (*BOA, Y.MTV:254/113*). Kriz masası, bu hususta adeta sınıfta kaldı. Ödenemeyen

¹⁴ "ve bu meyânda esliha idhâline meydan verilmemesine pek ziyâde i'tinâ olunması şartıyla ..."
(*BOA, İ.RSM:15/17, v.4*).

¹⁵ "resme tâbî' bi'l-cümle hâne ve mesâkinin bir sene müddetle inşâ'ât resminden affına..." (*BOA, DH.MKT:2573/4*).

¹⁶ "Erzurum'da kâin akârdan mâ'adâ bi'l-cümle hâne ve mesâkinin üç yüz on yedi teşrîn-i sânisî ibtidâsından i'tibâren bir sene müddetle inşâ'ât resminden afvı husûsu..." (*BOA, İ.DH:1394/27, v.4*).

¹⁷ "hareket-i arzîyenin ibtidâ-yı zuhûrundan beri bilâ-tefrîk cins u mezheb kâfe-i ahâliye mu'âvenet edilmekte ... bi'l-cümle musâbîn müsâvî sûrette nâ'il-i âtûfet olmak üzere..." (*BOA, Y.PRK.UM: 57/10, v.2*).

¹⁸ "bu günlerde Ermeniler tarafından îkâ'-ı ihtilâl olunacağına dâ'ir iki Ermeni'den rivâyeten arz u ihbâr vâki' olmuş olup..." (*BOA, TMIK.M:115/7, v.1*).





1901 Depreminde Erzurum Valisi Nazım Bey'in Afet Yönetim Stratejileri

paralardan ötürü sorunlar yaşandı. Meseleye bu nedenle Seraskerlik makamı müdahil oldu. Dördüncü Ordu Müşirliğinin önerileri doğrultusunda çözüm arayışı başladı ve istihkâm inşaatlarının zarar görmemesi için devreye girdi. Ödenemeyen ücretlerin yarısının 1904 yılı, öteki yarısının ise gelecek senenin istihkâm bedelinden ödenmesini önerdi. Ancak Yedinci Fırka Komutanlığı, söz konusu barakalardan idadi mektebindekilerle, Firdevsoğlu kışlası barakalarında, koşulları tamir edilmekte olan topçu 19.alay efradının ikamet ettirildiğini söyledi. Hatta 800 askerin kalabileceği dört adet barakanın da havanın etkisiyle her geçen gün tahrip olduğunu bildirdi. Seraskerlik, bunların ya uygun fiyatla isteyenlere satılması ya da söktürülerek enkazının satılması ve elde edilen meblağın ödeme için kullanılması gerektiğini ifade etti. Bütün bunlar yapıldıktan sonra hala ödenecek meblağın kalması halinde, istihkâm bedellerinden verilmesini istedi. Dördüncü Ordu Müşirliğinin önerisi, Seraskerlikçe makul karşılandı. Barakalardan ihtiyaç fazlası ve boşta olanların önerildiği şekliyle değerlendirilmesinde bir beis olmadığını ve saraydan izin alındığı takdirde bu şekilde uygulama yapılabileceğini söyledi (BOA, Y.MTV: 254/113). Padişah'tan izin alındığına dair bir belgeye rastlanılmadı ve meselenin nasıl çözümlendiği net olarak tespit edilemedi. Ancak diğer taraftan depremzedelere yardım edenler çeşitli rütbe ve nişanlarla ödüllendirildi.

Depremzedelere Maddi Destek Verenlerin Ödüllendirilmesi

Erzurum Valisi Nazım Bey, depremzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesi için yoğun gayret gösterenlerin ödüllendirilmesi için harekete geçti. Böylece afet yönetiminin önemli bir aşamasını daha hayata geçirdi. Bir kısmı valilik personeli ve muhtemelen kriz masası çalışanlarından oluşan listeyi 16 Ocak 1902'de Dâhiliye Nezaretine sundu. Buna göre, vali muavini İbrahim Bey ile vilayet mektupçusu Ali Rıza Efendi'ye ikinci rütbeden mecidiye nişanı verilmesini teklif etti. Defterdar Zihni Efendi'ye üçüncü rütbeden Osmanlı nişanı, nüfus nazırı Mehmed Efendi ve sıhhiye müfettişi Şerif Efendi, nafıa başmühendisi Çopas Efendi'ye üçüncü ve polis ikinci sınıf komiseri Hüsrev Bey'e dördüncü rütbeden mecidiye nişanı takılmasını istedi. Belediye reisi Şerif Efendi'nin ise terfi ettirilerek ula sınıf-1 sanisine yükseltilmesini, bidayet mahkemesi hukuk reisi Nail Efendi'nin saniye sınıf-1 sanisi rütbesine terfi ettirilmesini talep etti. Dâhiliye Nezareti, bu teklifleri uygun bularak 21 Ocak 1902'de Sadaret makamına gönderdi (BOA, DH.MKT:2578/41). Böylece afet anında çalışanlar, devlet tarafından takdir edilmiş oldu. Erzurum Vilayet Meclisi, bir ay sonra İstanbul'a yeni taltif önerileri sundu. Bu defa listede bölge eşrafından Mühürdanzade Ahmed Bey'e dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı, vilayet meclisi azası Tefvik Bey'e yeniden salise rütbesi ve yine yörenin muteberlerinden Çilingiryan Asador Efendi'ye rabia rütbesi verilmesini istedi (BOA, DH.MKT:2594/35). Böylece sadece bürokratları değil aynı zamanda toplumun farklı kesimlerini de taltif ederek entegrasyonun sağlanmasına katkı sundu. Nazım Bey, yaptığı bütün çalışmalarla afetin büyük bir felakete dönüşmesini engelledi.





Yunus Özger

Sonuç

Öngörülemeyen ve önlenemeyen bir doğal afet olan depremin tarihsel gerçekliği bu araştırmayla bir defa daha ortaya konuldu. Şehrin yöneticilerine afetin felakete dönüşmemesi için büyük görevler düştüğü görüldü. Bu bağlamda Erzurum Valisi Nazım Bey'in deprem anı ve sonrasında yaptığı bütün icraatlar değerlendirildi. Nazım Bey'in faaliyetlerine genel olarak bakıldığında, planlı ve koordineli biçimde krizi yönettiği anlaşıldı. Öncelikle şehrin mülki amiri olarak olay anında soğukkanlı davranarak, ahalinin heyecanını teskin etti. Şehrin bütün mahallelerini gezdi, yıkılan ve zarar gören mekânlarda yerinde gözlem yaptı. Günümüzde modern bilimin gereği, oluşturulan uzman kurumlar misali fenni keşif heyeti kurarak, hasar tespit çalışması yaptırdı. Evleri yıkılan depremzedelere çadırlar dağıttı. Ardından baraka inşası için çözüm arayışları başlattı. Bu süre zarfında ihtiyaç sahiplerine ücretsiz ekmek, yakacak ve gıda yardımında bulundu. Bütün bunları komisyonlar vasıtasıyla yönetti. Afetin yol açtığı mali krizi aşmak için öncelikle vilayet imkânlarını devreye soktu. Yetersiz kaldığında başkentle yazışarak, ilgili bakanlıklardan destek istedi. Öte yandan günümüzde de yapıldığı üzere, felaket anında devlet-millet kaynaşmasını sağlamak üzere depremzedeler için yardım kampanyaları organize etti. Gönderilen paraları, kendi başkanlığında kurduğu iane komisyon aracılığıyla dağıttı. Şehirdeki bütün cami, mescit, medrese ve mekteplerin hasar tespitini yaptırdı. Hasar durumlarına göre değerlendirdi ve ağır hasarlıların derhal onarılması için harekete geçti. Askeri kışlalar için azami gayret gösterdi. Askeri barakaların inşaa sürecini, dördüncü ordu komutanlığıyla koordineli biçimde yürüttü. Büyük oranda zarar gören hapishanedeki mahkûmları, yakın vilayetlere tahliye ettirerek, muhtemel firarların önüne geçti. Galeyanı çeşitli müdahale yöntemleriyle yatıştırdı.

Nazım Bey, genel olarak bakıldığında afet anı ve sonrası süreçte afet ve kriz yönetiminde büyük başarı gösterdi. Daha çok günümüzde dikkat çekilen afet öncesi hazırlık aşamasına dair herhangi bir çalışması tespit edilemedi. Komutayı ele alışı, halkla doğrudan temas ve iletişimi, ilk yardım faaliyetleri, organizeli çalışma prensipleri onu afet yönetiminde başarılı kılan icraatlardı. Öte yandan toplumsal kargaşaya yol açabilecek, olumsuz propagandaları suhuletle yöneterek farklı toplumsal kesimlerin birlikteliğini güçlendirdi. Gerek yardımların dağıtımını, gerek onarım ve inşaa süreçlerinde, yine toplumsal sınıfların beklentilerini dikkate alarak yaptığı uygulamalar, felaket anlarında yaşanması muhtemel toplumsal ayrışmanın önüne geçti. Bu tavrı, depremde yararlılık gösterenlere verdiği ödüllerde de sergiledi. Böylece kolektif bilinç oluşturarak, toplumsal dayanışmanın sürdürülmesini sağladı.





KAYNAKÇA

- Cevzililer, Erkan, Ali Servet Öncü. 2013. "Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in Vilayetteki Çalışmalarına Dair Raporu (1905)". *History Studies* 5(1): 71-88.
- Kyoo-Man Ha. 2020. "Disaster Management: From a one-sided approach to an inclusive system". *Environment Systems and Decisions* 40: 403-412.
- Özer, Çağlar, Erdem Bayrak. 2021. *Köprüküyü Depremleri Jeofizik (Sismolojik-Sismotektonik) Raporu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Deprem Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sementelli, Arthur J. 2007. "Toward a Taxonomy of Disaster and Crisis Theories". *Administrative Theory and Praxis* 2 (4): 497-512.
- Tozlu, Selahattin. 2001. "Erzurum Tarihinde Depremler". *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*. İstanbul: Globus Dünya Basımevi.
- Tyagi, Aditi. 2010. "Need for Paradigm Shift in Approach to Disaster Management". *The Indian Journal of Political Science*, 71 (1): 9-23.

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası (BEO): 1726/129447, 1745/130829, 1749/131101, 1749/131102, 1749/131110, 1749/131173, 1752/131382, 1770/132695, 1797/134755, 2557/191733.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem (DH.MKT): 463/27, 909/59, 2556/114, 2558/104, 2561/113, 2561/114, 2567/78, 2569/57, 2570/82, 2570/102, 2571/59, 2573/4, 2574/107, 2578/41, 2578/123, 2594/35, 2596/28, 2596/73, 2598/123, 2599/25.

Dahiliye Şifre Kalem (DH.ŞFR): 273/88.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M): 113/51, 114/8, 114/27, 115/7.

İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN): 47/36.

İrade Askeri (İ.AS): 45/45.

İrade Hususi (İ.HUS): 91/55, 91/61, 95/32.

İrade Dahiliye (İ.DH): 1388/11, 1394/27.

İrade Rüsumat (İ.RSM): 15/17.





Yunus Özger

İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF): 10/40.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT): 591/15, 600/3, 617/23.

Şura-yı Devlet (ŞD): 1522/11, 1525/1.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 223/34, 254/113.

Yıldız Perakende Evrakı-Umum Vilayetler Tahrirât (Y.PRK.UM): 56/94, 56/130, 57/10, 64/29.





İbrahim KARACA

Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/ Türk Halk Bilimi Bölümü/ Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Kayseri/Türkiye

Doctor, Erciyes University/ Faculty of Letters, Kayseri, Türkiye



eposta: ibrahimkaraca@erciyes.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-1563-7584> - RorID: <https://ror.org/047g8vk19>

Atıf/Citation: Karaca, İbrahim. 2023. İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 229-241. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1194997>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	26.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	21.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

İRAN EHL-İ HAKLARI VE ALEVİ-BEKTAŞİ TOPLULUKLARDAKİ ORTAK İNANIŞ VE RİTÜELLER

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu, İran da yaşayan Ehl-i Haklar ile Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî topluluklarının ortak inanış ve uygulamaları oluşturmaktadır. Ehl-i Hak inancı 13. yy'da yaşayan Sultan İshak ile beraber ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde kendisine bir topluluk oluşturan Ehl-i Hak inancı, özellikle İran'ın batı bölgelerinde yaygındır. Karakoyunlu ve Safevi Türk devletleri döneminde yayılma imkânı bulan Ehl-i Hak inancına, geniş Türk kitleleri de dâhil olmuştur. Özellikle Safevi devleti zamanında Ateşbeyi hanedanının kurulması, Ehl-i Hak inancını geniş kitlelere ulaştırmıştır. Daha öncesinde tarihi kaynaklarda anılmayan inanç Safevi devleti zamanında belgelerde yer almaya başlamıştır. Günümüzde Ehl-i Hak inancı İran'ın Kirmanşah Tebriz ve Tahran şehirlerinde yaygındır. Anadolu'ya Türklerin göçmesi ile aynı zamana denk gelen Anadolu Aleviliği 13. yy'da yaşayan Hacı Bektaş-ı Veli vasıtasıyla hemen bütün Anadolu'da yaygın bir inanç durumundadır. Moğol akınları önünden kaçıp Anadolu'ya gelen Türkler burada babalar vasıtasıyla yeni dini sistemler geliştirmişlerdir. Genel bir isimlendirme yapılması ile onları Alevi-Bektaşî topluluklar diye tanımlayabiliriz. Alevilik, Anadolu'da kurduğu ocaklar vasıtasıyla çok sayıda topluluk oluşturmuştur. Bu nedenle Anadolu'da tek bir topluluktan veya inançtan bahsetmek güçtür. Ancak Bektaşilik, özellikle Balım Sultan ile beraber kurumsallaşmaya başlamış ve bu durum Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına kadar devam etmiştir. Bu çalışmanın amacı İran'da bulunan Ehl-i Haklar ile Anadolu da yaşayan Alevi-Bektaşî topluluklarının ortak kültürel değerlerini Türk kültürü bağlamında ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla 2016-2019 yıllarında Tebriz, Tahran ve Kirmanşah şehirlerinde Ehl-i Haklar üzerine alan çalışması yapılmıştır. Bu alan çalışmasından Ehl-i Haklara dair bilgiler elde edilmiştir. Anadolu Alevi-Bektaşîliğine dair bilgiler ise literatür taramasından elde edilmiştir.





İbrahim Karaca

Anahtar Kelimeler: Türk Kültür Tarihi, Türk Halkları ve Toplulukları, İran Türkleri, Ehl-i Hak, Alevilik-Bektaşilik.

COMMON BELIEFS AND RITUALS IN IRANIAN AHL-E OF HAQQS AND ALEVİ-BEKTASHİ COMMUNITİES

ABSTRACT

The subject of this study is the common cultural values of the Ahl-i Haklar living in Iran and the Alevi-Bektashi communities living in Anatolia. Ahl-e Haqq belief emerged with Sultan Ishaq, who lived in the 13th century. Ahl-e Haqq belief, which has formed a community over time, is especially common in the western regions of Iran. Large Turkish masses were also included in the belief of Ahl-e Haqq, which had the opportunity to spread during the Karakoyunlu and Safavid states. Especially during the Safavid state, the establishment of the Atesbeyi dynasty brought the belief to large masses. The belief, which was not mentioned in historical sources before, started to take place in documents during the Safavid state. Today, the belief of Ahl-e Haqq is widespread in Iran's cities of Kermanshah, Tabriz and Tehran. Anatolian Alevism, which coincides with the migration of Turks to Anatolia, is a widespread belief in almost all of Anatolia through its leaders such as Hacı Bektaş-ı Veli who lived in the 13th century. The Turks, who came to Anatolia in front of the Mongol raids, developed new religious systems here through their fathers. With a general naming, we can define them as Alevi-Bektashi communities. Alevism has created many communities through the ocaks it established in Anatolia. For this reason, it is difficult to talk about a single community or belief in Anatolia. However, Bektashism began to be institutionalized especially with Balım Sultan and this situation continued until the Bektashi lodges were closed. The aim of this study is to reveal the common cultural values of the Ahl-e Haqq living in Iran and the Alevi-Bektashi communities living in Anatolia in the context of Turkish culture. For this purpose, a field study on People of Rights was conducted in the cities of Tabriz, Tehran and Kirmanshah in 2016-2019. From this field study, information about Ahl-e Haqq was obtained. Information on Anatolian Alevi-Bektashism was obtained from the literature review.

Keywords: Turkish Cultural History, Turkish Peoples and Communities, Iranian Turks, Ehl-i Hak, Alevism-Bektashism.

Giriş

1. Ehl-i Hak ve Alevilik- Bektaşiliğın Tarihi

Bektaşilik inancı, Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı 13. yy'da Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Bektaşiliğın tarihini kesin olarak ortaya koymak mümkün olmasa da doğduğı tarihi esas almak önemlidir. Bu dönem Türklerin Anadolu'yu yurt yapma dönemine rasgelmektedir. Moğol akınları önünden Anadolu'ya gelen Türkler beraberlerinde Orta-Asya'daki kültürel öğelerini de Anadolu'ya taşımışlardır. Bu kültürel öğeler İslam ile yoğrulup yeni akım, dini inanış ve inançların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Daha öncesinde özellikle Horasan bölgesinde İslam ile Türkler tanışmışlardır. Bu dönem siyasi olarak ise Anadolu Selçuklu devletinin çözülmeye başladığı dönemdir. Özellikle Babailer isyanı sonucu ve sonrasında Moğollar ile yapılan Köseadağ savaşı devletin dağılmasına sebep olmuştur. Bu dağılma halkı





İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller

bir takım karizmatik dini şahsiyetli kişilerin etrafında toplanmasına sebep olmuştur (Birge 1991: 36). Bu durum Bektaşîlik öncesinde ortaya çıkan fikir akımlarında da mevcuttur. Orta-Asya'dan devam eden göçler yalnızca göçebe Türkleri değil Ahmet Yesevi gibi bir önderden mistik yaşam hakkında bilgi sahibi dervişlerin de Orta Asya'dan diğer coğrafyalara dağıldığı görülmektedir. Bu nedenle Alevilik Ahmet Yesevi ve Kalenderilik'ten ayrı düşünülemez (Öncül 2021: 124). Hacı Bektaş böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır. Birge, Hilmi Ziya Ülgen'e atıf yaparak Hacı Bektaş-ı Veli'nin 1295 yılından önce öldüğünü söylemektedir (Birge 1991: 45). Birge, Bektaşî tarihini üç döneme ayırmaktadır. İlk dönem 1250 yılı civarından 1500 yılı Balım Sultan'a kadar olan dönem, ikinci dönem Balım Sultan'dan 1826 yılında Yeniçeri ocağının kapatılmasına kadar olan dönem ve 1826'dan 1925 yılına kadar olan dönem. Melikoff ise Bektaşîliğin Hacı Bektaş-ı Veli öldükten sonra ortaya çıktığını söylemektedir (Melikoff 2011: 21).

Hacı Bektaş-ı Veli ile ilgili anlatılan menkıbeler genellikle Velayetname-i Hacı Bektaş Veli'de yer almaktadır (Yıldırım 2020: 197). Hacı Bektaş Veli, bölge Alevileri arasında genel olarak Hz. Ali'nin zuhuru olarak görülür. Yıldırım'a göre bu özelliği ile yol ve erkânı Anadolu ve Rumeli şartlarına göre yeniden düzenlemiş ve bize kadar gelen mevcut Aleviliği kurmuştur. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra ikinci kurucusudur. Dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Aleviliğinin başı ve serçeşmesidir (Yıldırım 2020: 197). Hacı Bektaş Veli, bütün Alevi- Bektaşî topluluklarının Pir'i durumundadır.

Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî toplulukların tamamı Pir olarak Hacı Bektaş Veli'yi kabul etmektedirler. Hacı Bektaş Veli'nin tarihi ve destansı kişiliği tam olarak ortaya çıkarılmamıştır. Rıza Yıldırım, Hacı Bektaş Veli'nin hakkında bilgi veren en eski kayıtların Elvan Çelebi'nin *Menakibu'l-Kudsiyye* ve Eflaki'nin *Menakibu'l-Arifin* adlı eserler olduğunu belirtmektedir (Yıldırım 2019: 95). Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi tarafından Anadolu'ya irşad için gönderilmiştir. Babailer isyanında kardeşi Menteş ölmüş kendisi de Sulucakarahöyük'e yerleşmiştir (Yıldırım 2019: 96). Bu bölgeye geldiğinde burada Çepniler yaşamaktaydı. Zamanla bu topluluk Bektaşlu oymağı adını almıştır (Yıldırım 2019: 96). Hacı Bektaş Veli 13.yy'da yaşamıştır (Yıldırım 2019: 97; Birge 1991: 97) Velayetname' ye göre Hacı Bektaş Veli 1270-71 yılında ölmüştür. Hacı Bektaş Veli öldükten 200 yıl kadar sonra ortaya çıkan Balım Sultan, Bektaşîliğin ikinci kurucusudur (Yıldırım 2019: 109). Türk fetihlerinin başlaması ve yeniçerilerin Bektaşîleri desteklemesiyle Bektaşîlik, Anadolu'dan Balkanlara yayılmıştır (Faroqhi 2017: 129).

Ehl-i Hak inancı Sultan İshak tarafından 13.yy'da kurulmuştur. Sultan İshak ve yaşadığı dönem hakkında bilgiler yetersizdir. Sultan İshak'ın yaşadığı dönem ile ilgili olarak araştırmacılar farklı görüşler bildirmektedir. Sultan İshak günümüzde Irak'a bağlı Süleymaniye/Berzence köyünde doğmuştur. Ehl-i Hak inancının özellikle Türk olan Ateşbeyilerin kutsal kitabı olarak kabul edilen Tezkere-i A'la metninde de geçtiği üzere Şah





İbrahim Karaca

Hoşin'den 300 yıl sonra zuhur etmiş böylece metne dayanarak doğumu H. 8. yüzyıla denk gelmektedir (Ivanow 1950: 54). 300 yıl ifadesi sağlam bir bilgi olarak kabul edilmese de en azından yaşadığı dönem hakkında fikir vermektedir. Bunun yanı sıra Sultan İshak'ın 14. ve 15. yy'da yaşadığını söyleyenlerde vardır. Kaka Reda'ya ait olduğu bilinen yazma onu 1053'te doğduğunu göstermektedir (Hodabende 2004: 22). Maşallah Suri, Sultan İshak'ın doğumunu 1134 yılı olarak belirtmektedir. Ehl-i Hakların kutsal kitabı Serencam'ın Heftevan bölümünde doğumu 1216 yılı olarak ifade edilmektedir (Safizade 1996: 25; Kubadi 1995: 89; Mehdihani 2014: 91). Efzali ise Sultan İshak'ın Şeyh Safi'nin çağdaşı olduğunu söylemektedir (Efzali Şah İbrahimi 1966: 176). *Şahname-i Hakikat*'da ise Sultan İshak'ın doğumu 1216 yılına dayandırılmaktadır. Genel kabul Sultan İshak'ın 1216 yılında doğduğu yönündedir. Bu tarih 40 yaşına gelip İran Perdiver'e göç etmesi ile de açıklanmaktadır.

2. Ehl-i Hak ve Alevilik- Bektaşilikte Benzer İnanışlar

Türk folkloru sözlü olma özelliği göstermektedir. Bu özellik aynı zamanda folklorun getirdiği bir özelliktir (Yıldırım 1985: 549). Yıldırım ayrıca geleneklerin değişimi ve benzeşmesi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Folklor ürünlerinin dağılımı, yayılımı sözlü geçiş veya sözlü iletişim ile olur. Anlatımlar, edinimler, öğrenimler ve tecrübeler daima dil yolu ile anlaşarak olur. Ortamı paylaşanların yetenekleri, durumları, tecrübeleri icra edilen bir folklor ürününün farklı biçimlerde tekrar edilmesine yol açar. Tekrar sırasında eski ürün, yeni unsurlar kazanabilir ve bâzı özelliklerini de kaybedebilir. Böylece yeni bir ürün meydana gelmiş olur. Eski form ve muhtevadan farklılık gösteren yeni ürüne “variant” denmektedir. Variantların sayıları belirsizdir”. (Yıldırım 1985: 550).

Altın, *Türk Kültüründe Atalar Kültü* adlı çalışmasında ‘yerine geçme’ konusunu irdelemektedir. Buna göre toplumsal ihtiyaçlar geleneklerin oluşmasını sağlarken formların değişmesine sebep olmuşlardır. Altın, Atalar kültürünü örnek göstererek toplumun önde olan kişisine bir takım kutsallıkların izafe edildiğini söylemektedir (Altın 2020: 54). Yerine geçme veya kaynaşma ile ilgili olarak Altın şunları ifade etmektedir:

“Şaman dualarında Ülgen'in hem Tanrı hem de ata olarak geçmesi, Türk kültürünün şekillenmeye başladığı dönemlerde Tanrı ve atalar arasında bir bağlantının olmuş olabileceğini akla getirmektedir. Bu durum literatürde, “kaynaşma ve yerine geçme” olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre ölü ruhlarına saygı gösterme, totemizm, animizm gibi inanç sistemleri kültürel aktör olan insanı (çoğu zaman atadır), farklı bir konuma yerleştirir” (Altın 2020: 229).

Ehl-i Hak inancı ve Alevilik *gulat-ı şia'*dan sayılan topluluklardır. Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde Sultan İshak, Anadolu'da Hacı Bektaş Veli olarak zuhur etmiştir. Bu konu Bruinessen tarafından Hacı Bektaş “*Sultan Sahak olarak doğunca*” adlı makalede incelenmiştir.





İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller

Ayrıca Taşgîn “*Ehli Hak ve Kelamlarında Hacı Bektaş Veli*” adıyla bu konuyu ele almıştır. Bruinessen, koşan duvar hikâyesinin her iki inanışta da bulunduğuna dikkat çekmektedir. Ehl-i Haklarda bu hikâye şu şekilde anlatılmaktadır:

“Sultan İshak öğretilerini yaymak amacıyla İran’ın Perdiver şehrine göç etmeye karar verir. Yanında yedileri olan yarenlerini alır. Yedilerinden olan Davud, duvar ustasıdır. Sirvan nehrine yakın bölgelerde Sultan İshak için ev yapmaya karar verir. Ev yaptıkları Perdiver uzun zamandır mistik öğretilere sahip olan Pir Mikail’in bölgesidir. Bölgeye yeni gelen kişileri fark eden pir Mikail öfkelenir. Pir Mikail kendisine bir yılanı kırbaç yapar ve vahşi bir aslanın sırtına binerek Perdiver’e doğru yol alır. Pir Mikail’in geldiğine vakıf olan Sultan İshak, Davud’a emir vererek Pir Mikail’e isteğinin ne olduğunu sorması için emir verir. Bunun üzerine Davud ördüğü duvarın üstüne binerek dörtnala Pir Mikail’i karşılamaya gider. İki binici Sirvan nehri kıyılarında karşılaşır. Davud muhabbetle Pir Mikail’i karşılar ve selamlar. Pir Mikail, Sultan İshak yerine başkasını görünce duvarla oynayan bir büyücü olduğunu söyler. Davud’da sultan İshak’ın gerçek olduğunu söyler. Bu durum üzerine Pir Mikail, Sultan İshak’ın gelmesini ister. Davud arkasını dönmeden bir fırtına kopar. Sirvan nehrinin suları sultan İshak’a olan sevgilerinden dolayı coşar. Sular o kadar coşar ki sestem kimse birbirini duyamaz olur. Sultan İshak, Pir Mikail’e suyu durdurmasını emreder. Pir Mikail bunu gerçekleştiremez. Bu durum üzerine Sultan İshak suya emreder ve sular durulur. Sultan İshak Davud’a halısını suyun üzerine sermesi için emreder. Suyun üzerinde Pir Mikail’in aç olduğunu gören Sultan İshak eline suya atar pişmiş balık çıkarır. Pir Mikail’e balığı yemesini ancak kemiklerini kırmaması gerektiğini söyler. Pir Mikail balığı yer. Daha sonra sudan bir balık çıkar ve eşini bu adamın yediğini söyler. Balık eşini geri ister Sultan İshak’ta balığın kemiklerinden balığı tekrar canlandırır ve suya atar. Bu olay üzerine Pir Mikail, Sultan İshak’ın üstünlüğünü kabul eder” (Bruinessen 2015: 139-141). Bu hikâye benzer olarak Velayetname ’de şu şekilde anlatılmaktadır;

“Hacı Bektaş’ın ünü her yana yayılmıştı, her taraftan erenleri görmeye geliyorlardı. Akşehir’de bir ev vardı, adına Seyyid Mahmud-ı Hayrani derlerdi. Bu er, bir arslana bindi, bir yılanı da kamçı yaptı, üç yüz Mevlevi dervişiyile Hünkâr’ı görmek için yola çıktı. Sulucakarahöyük’e yaklaşınca bu hali Hünkâr’a haber verdiler, Aliler sırtına yaklaştı dediler. Hünkâr o gelen kimse dedi, canlıya binmiş, gelmiş; biz cansıza binelim. Kızılca halvet yakınında bir kızıl kaya vardı, bir dam duvarı kadar büyüktü. Hemen o kayanın üstüne bindi ey kayacak dedi, tanrının izniyle o gelen erenlerden yana yürü. Kaya, hemencik kuş uçar gibi gürleyip aliler sırtına doğru yürümeye başladı. O kayanın, şimdiki halde başı, tıpkı bir kuşa benzer. Öte yandan seyid Mahmud-ı Hayrani’de arslan üstünde, elinde yılan, gelirken bir de baktı ki Hünkâr, cansız bir kayaya binmiş yürütüp gelmede. Er nazarında küstahlık, edepsizlik etmişiz deyip arslandan indi, yılanı da elinden attı. Er nazarına küstahça gelmişiz dedi, Hünkâr’a karşı vardı. Hünkâr’ın eline ayağına düştüler.” (Gölpınarlı 1995: 49). Bu





İbrahim Karaca

hikâyeden görüleceği üzere Sultan İshak ve Hacı Bektaş-ı Veli göç ettikleri bölgelere geldikleri zaman bölgede yaşayan kişiler üzerinde etkili olup kendilerini kabul ettirmek için kerametler gösterdiğine inanılmaktadır. Bu kerametlerin ortak yönü her ikisinde de cansız olan duvar üstüne binme yer almaktadır. Rakipler ise aslana binip ellerine yılanı kırbaç yapmaktadırlar. Bu konu Bruinessen tarafından işlenmiştir. Ehl-i Haklar'da ve Bektaşiler'de benzer hikâyeler fazlasıyla bulunmaktadır. Bu hikâyelerin başında ateşte yanmama konusu gelmektedir. Sultan İshak'ın yarenlerinden olan Baba Yedigâr ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin yarenlerinden olan Karadonlu Can Baba'nın ateşte yanmamaları iki inanç içinde ortak inanışların başında gelmektedir. Ehl-i Haklar'da anlatılan hikâyeye şu şekildedir;

“Pir Bünyamin buyurur ki: Sultan İshak zamanında Baba Yedigâr ünü yayılmış ve sevilen biridir. Sultan İshak ve Davud, Baba Yedigâr'ı denemek isterler. Çünkü Baba Yedigâr Sultan İshak'ın emanetlerini alacaktır. Ayrıca bu durum Perdiver ikrarının şartı idi. Baba Yedigâr'ı denemek için tandır hazırlarlar. Tandırın içine Baba Yedigâr'ı bırakırlar. Baba Yedigâr tandırın içine girdikten sonra tandırın kapağını sıkıca kapatırlar. Ateşi korurlar. Baba Yedigâr'ı tandırın içinde üç gün boyunca kalmıştır. Davud, durum için hayli meraklıdır. Tanrı açıp Baba Yedigâr'ın durumunu iyice merak etmektedir. Sonunda tandır açarlar ve Baba Yedigâr tandırın içinden ayağa kalkar ve Sultan İshak'ı selamlar. Bunun üzerine Sultan İshak'ın emanetleri Baba Yedigâr'a bağışlanmıştır” (Sultani 2017: 261; Sultani 2011: 32-33). Baba Yedigâr'ın ateşte yanmaması ile ilgili olarak Bektaşilerde Karadonlu Can Baba'nın ateşte yanmaması hikâyesi anlatılmaktadır. Velayetnamede yer alan bu hikâyeye şu şekildedir;

“Kavus han zamanında Kara donlu can baba irşad için memlekete gitmiştir. Kavus Han'ın yanında bulunan keşiş bu dervişin sözlerini dinlemesini emretmiştir. Karadonlu can baba sözlerini yineler ve anlatır. Keşiş kara donlu can babayı dinleyince Kavus Han'a bu kişiyi sınamayı tavsiye eder. Bu sınavı geçerse onun dinine gireriz geçemezse derviş helak olur gider der. Kavus Han keşiş Kara Donlu Can Baba'yı nasıl sınayacaklarını sorar. Keşiş ortaya bir kazan getirilmesini ve kara donlu can babayı kazanın içine atılmasını söyler. Eğer sağ çıkarsa dinine gireriz çıkamazsa helak olur gider, der. Bunun üzerine ortaya bir kazan getirilir Kara Donlu Can Baba kazanın içine girer. Kazan ağzına kadar su ile doldurulur. Altının ateşi yakılır. Bu durum Hacı Bektaş-ı Veli'ye malum olur. O sırada Hacı Bektaş-ı Veli Sarı tarafından tıraş edilmektedir. Tıraşı yarıda bırakıp bir yeri kazmaya başlar. Ak pınarım diye üç defa seslenir. Yerden su çıkar. Hacı Bektaş-ı Veli suyu serpmeye başlar. Serptikçe sudan buğu çıkar. Sarı, topraktan buğu çıkmasına şaşar, soğuk suyu su taşlara saçıyorsunuz, buğu çıkıyor dedi. Hünkâr evet dedi, Kavus Han, Karadonlu Can Baba'yı kazana koymuş kaynatıyor, onun suyunu soğutuyorum. Kavus Han Karadonlu Can Baba'yı üç gün kaynatırlar. Dördüncü günü Tatar beyleri ve uluları Han'a gelip dediler ki: o kazana koyduğun derviş demir olsa erirdi. Gelin, açalım, görelim hali ne olmuş. Hep birlikte kazanın yanına geldiler. Kavus Han emir verdi, kazanın kapağını açtılar. Bir de gördüler ki Karadonlu Can Baba kazanın içinde bağdaş kurmuş oturuyor...” (Gölpınarlı 1995: 39-40).





İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller

Yukarıda anlatılan her iki hikâyede de ateşte yanmama söz konusudur. Bir tarafta Baba Yedigâr diğer tarafta Kara Donlu Can Baba ateşte yanmamaktadırlar. Her iki hikâyede ortak olan inanış erenleri ateşin yakmamasıdır. Kara Donlu Can Baba Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Baba Yedigâr ise Sultan İshak'ın yarenlerindedir. Ehl-i Hak inancında Sultan İshak'ın zuhuru öncesinde kuru bir dalın yeşerip, yeşeren dala şahinin konması hikâyesi anlatılmaktadır. Bu hikâye şu şekildedir;

“Buyrulur ki, Sultan İshak zuhur etmeden önce yarısı yanmış bir dut dalı ekin, bu dut dalı yeşerince üzerine şahin konacaktır. Sultan İshak'ın yarenleri Hüseyin Bey Cela'nın kızı Dayrek'i şeyh İsa için istemeye giderler. Şeyh İsa yaşlı birdir ve şart koşarlar. Bu şartları yediler yerine getirirler. Şeyh İsa kız ile evlenir. Daha sonra beyaz şahin yeşeren dut dalına konar ve kız doğurur. Sultan İshak böylece doğmuş olur” (Sultani 2017: 277).

Velayetname de yanık dut ağacının yeşermesi ve günümüzde hala var olması şu şekilde anlatılmaktadır.

“Hacı Bektaş-ı Veli, ertesi gün gün doğarken Hacı Ahmed-i Yesevi'den izin alıp yola düştü. Orada bulunan erenlerden biri, ortada yanan ateşten bir odun alıp Rum ülkesine doğru attı, Rum'daki erenler ve gerçeklerden biri, bu odunu tutsun, Türkistan erenlerinin Rum'a er gönderdikleri erenlere malum olsun, dedi. O odun dut ağacıydı. Konya'da Emir Cem Sultan'ın halifesi Hak Ahmed Sultan dutu Hacı Bektaş tekkesinin önüne dikti. O ağaç hala durur ucu yanıktır” (Gölpınarlı 1995: 16-17). Her iki hikâyede de kuru ve yanık olan dut dalının yeşermesi anlatılmaktadır. Tebriz şehrinde bulunan Ilhıcı kasabasında bu ağaç günümüzde de ziyaret edilmektedir. Ilhıcı bölgesinde yaşayan kırklar topluluğu bu ağacı kutsal bilmekte ve mum yakmaktadırlar. Saha çalışmamız sırasında bu ağaç gözlemlenmiştir (25,08,2019).

Yaratılış ile ilgili olarak nuranilerin soyu hem Ehl-i Haklarda hem Alevilerde Şit peygambere dayanmaktadır (Sultani 2017: 265). Alevi- Bektaşiler bu topluluğa *guruhi naciye* demektedirler. Hem Bektaşilerde hem de Ehl-i Haklar'da yaratılış Cebrail'in yaratılması ve Tanrı'yı tanınması ile başlamaktadır. Ehl-i Hak yaratılış anlatısında *dünyada bir şey yokken her yer su ile kaplıydı* diyerek başlar (Musalı 2013: 21). Tanrı ise bu denizin dibinde bulunan inci içerisinde bulunmaktadır. İlk yaratılan Cebrail'dir. Tanrı, Cebrail'i yaratıp denize atmıştır. Cebrail sonrasında gapten ses duyar. *Ben kimim? Sen kimsin?* Cebrail bilmiyorum diye cevaplar kanatları yanar ve suya düşer. Bu olay üç defa tekrarlanır. Üçüncü defasında Tanrı bir çocuk şeklinde Cebrail'e görünür ve *sen yaradansın, ben yaratılanım* demesini söyler (Karaca 2020: 126). Yıldırım Alevilerdeki yaratılış ile ilgili olarak şu hikâyeyi anlatmaktadır;

“Cebrail uçtu, kırk yıl havada döndü; yoruldu, kanadı ağrıdı, konacak yer bulamadı. Allah-u Teâla tarafından deryanın içinden bir gök kubbe açıldı. Cebrail gidip o kubbenin üstüne kondu. O yeşil kubbenin içinden gelen ses Cebrail'e kim olduğunu sordu. Cebrail, sen sensin, ben de benim cevabını verince kubbe kayboldu ve Cebrail derya ile baş başa kaldı.





İbrahim Karaca

Cebrail havalanmak zorunda kaldı ve kırk yıl daha uçtu. Kırk yılın sonunda o kubbe bir kez daha belirdi. Kubbenin üstüne bir daha konan Cebrail'e kim olduğu bir kez daha soruldu. Cebrail aynı cevabı verince kubbe kapandı. Cebrail kırk yıl daha uçtukten sonra ustasını buldu. Ustası Aliyye'l-Murtaza idi. Hz. Ali, Cebrail'e sen o kubbeye konduktan sonra benlik getirdin, orada sana kim olduğun sorulduğunda alçak gönüllü ol; sen halıksın ben mahlûkum, sen yaratıcısın ben yaratılmışım de, o zaman kubbe açılır dedi" (Yıldırım 2020: 190).

Ehl-i Hak ve Alevilerde ortak topluluklar bulunmaktadır. Bu topluluklar; üçler, yediler, kırklar şeklindedir (Karaca 2021: 149). Ehl-i Hakların kutsal kitabı serencam ile Bektaşilerdeki Velayetname incelendiğinde benzerlikler bulunmaktadır.

3. Ehl-i Hak ve Alevilik-Bektaşiliğin benzer Ritüeller

Ehl-i Haklar ve Alevi-Bektaşî toplulukları arasında benzer ritüeller yapılmaktadır. Bu ritüellerin başında cem töreni gelmektedir. Cem töreni hem Ehl-i Haklar tarafından hem de Alevi-Bektaşî topluluklar tarafından yapılmaktadır. Alevi-Bektaşîlerin en temel ibadetleri cem törenleridir. Alevi-Bektaşî topluluklarında ibadet dili Türkçedir. Genel olarak Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan akşam yapılan cem törenleri farklı isimlerle anılmaktadırlar. Görgü cemi, ikrar cemi, musahip cemi, Abdal Musa cemi, hizmet görme, koldan koparan, dardan indirme cemi, muharrem cemi ve düşkünlük cemi Alevi-Bektaşî topluluklarında yapılan cem törenlerindedir. Önemle belirtmek gerekir ki Aleviler ve Bektaşîler 'de yapılan cem törenlerinde farklılıklar bulunmaktadır.* Ehl-i Hak cem törenleri her Cuma akşamı yani Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan akşam Cemhanede yapılır. Cuma akşamı olarak adlandırılan gün Perşembe günü akşamıdır. Cemhaneye girildikten sonra bele kuşak bağlanıp, başa külah takılmaktadır. Cemin yapılacağı odaya veya alana girilince, Seyyid'in olduğu tarafa, 'Ya Hak' veya 'Ya Ali' diyerek secde edilir (Gocaveri 1997: 108). Oturma şekli sağdan sola şeklinde ve iki dizin üzerine oturulmasıdır. Cem de sadece Seyyid, Halife, Kelamhan 'ın özel yeri bulunmaktadır. Yeni gelen kişi oturan herkese gider dizi üzerine çömeli elini öper. Halife, Seyyid'in solunda, Kelamhan sağında oturur. Hadem ise, merasim boyunca ayakta durur. Hadem cem sırasında işleri gören hizmetçidir. Cem töreni sırasında adaklar sunulur, tüketilir ve Cem başlar (İlahi 1995: 80; Kreyenbroek 2020: 98; Safızade 1996: 566).

Hem Alevi-Bektaşî topluluklarda hem de Ehl-i Haklar'da uygulanan bir diğer ritüel Bektaşîlerin *İkrar Cemi* dedikleri törendir. Ehl-i Haklar bu törene *Baş Tapşırma* veya Farsça *Serseporden* demektedirler. Ayin-i cem veya ikrar töreni Bektaşî olmayan birinin Bektaşîliğe girişi için yapılan törendir. Bu tören benzer şekilde Ehl-i Haklarda *Serseporden* veya *Baş Tapşırma* adı ile yapılmaktadır. Bektaşîlerde yapılan tören 12 hizmet gerektirmektedir. Ehl-i

* Alevilerin cem törenlerini dedeler, Bektaşîlerin cem törenini babalar yürütmektedir. Alevilerde saz ve semah varken Bektaşîlerde yoktur.





İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller

Haklarda ise hizmetlerin yerini benzer ritüeller almaktadır. Bektaşîlerdeki İkrar töreni şu şekildedir;

“El alacak yani inabe edecek bir can pir evinde-dergahta- tanınmış bir Bektaşî’ye baş vurur. O adam bir süre denenir. Nihayet bir gün pir evinde dergahta toplanılır. İkrar verecek cana daha önce bir rehber, bir de sahip ve musahip refakatçi tayin edilir. Buna nasip almakta denir. Rehber o cana bir tarikat abdesti aldırır. Bu abdestte dört uzuv yıkanır, el yüz, baş ayaklar iki rekâta namaz kılınır. Daha sonra ölmüş gibi kefene sarılır. Boynuna tığbend adı verilen beyaz bir mendil takılarak kurbanlık koyun gibi meydana orta yere getirilir. Meydanda on iki imamın postu temsil edilmiştir. Her postta bir baba oturur. Can içeri girer girmez dört kapıya selam verir, selam alır. Nihayet mürşidin önüne getirilir. Mürşit sağ elini ikrar verecek talibin iki omuzları arasına kor ondan sonra boynundaki tığbend alınır. Kulağına girme, girme dönme dönme eline beline diline sahip ol mürşidin Muhammed, rehberin Ali, der, kefenler sökülür. O can yeni hayata kavuşur (Üzüm 2018: 191-195; Atalay 1991: 21-22).

‘Baş Tapşırma’, ‘Baş Bağlama’, ‘Ceviz kırma’ (جوز شکستن), ‘Baş verme’ (سر سپردن) gibi isimlendirmelerle anılan bu ritüel, inanca giriş için yapılmaktadır (Gocaveri 1997: 136; Camizade ve Veysi 2016: 120). Ehl-i Hak inancı farklı topluluklar ve kültürlerden gelen kişilere açık bir değerler sistemine sahiptir. Daha önce farklı bir dine mensup olan kişiler Ehl-i Hak inancı ve topluluğuna dâhil olabilirler. Törende bulunan Pir, Padişahı veya Sultanı temsil eder. Delil ise bu törene rehberlik eder. İnanca girecek kişinin Sultana başını teslim etmesi için yol gösterir. Ceviz kişinin başını temsil eder (İlahi 1995: 62). Öncelikle yeni kişi, bir ceviz, bir sikke, bir parça beyaz bez, ceviz payı olan nezir, kurban ve cevizin kırılacağı bir tepsi getirir. Bu tören için özel bir Cem töreni vardır. Kurban töreni bittikten sonra Baş Tapşırma töreni başlar (İlahi 1995: 132; Müslimi Zade 2015: 39). Beyaz bez parçası inanca girecek kişinin veya vekilinin boynuna sarılır. Daha sonra pirin yanında olan delil, cemde oturanlardan birini seçer ve bu kişi sol eli ile hademin eteğini tutar. İnanca girecek kişi veya vekili de boynunda beyaz bez sarılı vaziyette sol eliyle hademin eteğini tutar. Böylece sağ elleri boşa kalır. El öpme duası okunur. Törende yer alan üç kişi ceme katılanların sağ ellerini öper. Bu ritüelden sonra icazet duası okunur. Bu dua bitene kadar etekten tutma olayı devam eder (Gocaveri 1997: 138). Dua bittikten sonra boynunda sarılı olan bez çıkarılır, pir ve delile sunulur. (Gocaveri 1997: 138). Daha sonra ceviz duası okunur. Pir tarafından okunan ceviz duası bittikten sonra, bıçak duasını okumaya başlar (İlahi 1995: 134). Dua bittikten sonra, pir cevizi başından keser. Baş Tapşırma adakları, Seyyid tarafından dağıtılır. Daha sonra Nezir duası ve tekbir okunur. Pir şartları inanca girecek kişiye anlatır ve bu şartlar kabul edildikten sonra, ceviz dağıtılır. Pir, inanca giren kişiye şu duayı okur;

“Padişah-ı hakikat Sultan İshak,

Pir-i hakikat Pir Bünyamin,





İbrahim Karaca

Delil-i hakikat Davoud,

İstenilen her şey senin içindir,

Bu kişiler ki, Ali'nin imamlığına ve Muhammed'in peygamberliğine katılırlar,

Alemi zer de Padişah Havendegar,, Pir Cebrail'i memur kıldı hidayet için,

Delil İsrafil'dir ki suru üflemekle görevlidir,

Sultan İshak hakkın nurunun mazharıdır.

Oturan Bünyamin falan hanedandan,(hanedan ismi)

Oturan Davoud, yetmiş iki pirden, falan hanedandan,(hanedan ismi)

Seyyid'in adı (hanedan ismi)

Delilin adı (adı geçen hanedan temsilcisi olarak geçer) Şahitliği ile der" (İlahi 1995: 136-138).

Okunan duadan sonra, Cem törenine katılanlara ceviz dağıtılır. Törende bulunanlar cevizleri avuçlarına alırlar ve tekbir getirerek yerler (İlahi 1995: 136-138). Ceviz, tören sırasında tüketilmelidir.

Hem Alevi-Bektaşî topluluklarında hem de Ehl-i Haklar'da benzer olan bir diğer ritüel de Niyaz sunmadır. Alevi-Bektaşî topluluklar bu ritüeli Niyaz olarak adlandırırken Ehl-i Haklar Nezir demektirler. Akın, niyaz kelimesi ve kavramının Alevilik içerisinde birden fazla anlamı bulunduğunu söylemektedir (Akın 2020: 101). Niyaz kelimesi Farsça olup ihtiyacı olma anlamının karşılığıdır. Anadolu Alevi-Bektaşî topluluklarında niyaz verme bir arzu ya da dileğin kabul olması amacıyla adak verilmesidir (Akın 2020: 100). Akın, niyazı bir ritüel olarak ele almakta ve eski Türk adetlerinden olan saç saçma geleneğinin devamı şeklinde göstermektedir (Akın 2020: 114). Anadolu Alevilerinde de Niyaz adı ile nezir bulunmaktadır. Anadolu Alevilerinde Nezir, adak, uğur olsun, bereket olsun, diye mürşide verilen armağan olarak tanımlanmaktadır (Gökbel 2019: 683). Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan önemli ritüeller arasında nezir bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancında altı çeşit nezir bulunmaktadır. Bunlar; Kurban ya Kurbanı, Kurban hükmünde olan nezirler, Kurban hissi ve teşrifati ile yapılan nezirler, Hizmet, Niyaz, Şokrane' dir (İlahi 1995: 97; Safizade 1981: 11; Gocaveri 1997: 115). Nezir türü olan Niyaz ile Alevilerdeki Niyaz aynı ismi taşımaktadır. Nezirlerin yapılması için bazı gerekli şartlar bulunmaktadır. Nezir olabilecek türden adaklar da; yenilebilir ve kullanışlı olan şeylerden olmalıdır, faydalı yiyeceklerden tercih edilmelidir, haram ya da mekruh şeylerden olmamalıdır. Burhan'ul-Hak'ta da bu bilgiler yer almaktadır (İlahi 1995: 93).

Ehl-i Haklar kişiler öldükten sonra tekrar dünyaya geldiklerine inanmaktadırlar. Bu inanişâ Türkçe Donadon veya Farsça olarak came be came demektirler. Ehl-i Haklarda donadon bin bir sayısı ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca kişilerin dünyaya gelme sebepleri kâmilleşme amacı taşımaktadır. Yani ruh tekrar dünyaya geldiğinde bir üst mertebe de





İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller

gelmektedir. Bin birinci don ile kişiler hak olup hakikat ehline katılacaklardır. Ehl-i Hak ve Bektaşilerdeki ortak inanışlardan bir diğeri Ehl-i Hakların donadon dedikleri ruh göçü inanışdır. Ahmet Yaşar Ocak Alevi-Bektaşî topluluklarda üç türden Don değiştirmenin olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi Adem'den başlayarak bütün peygamberlerde aynı ruhun olduğu inancıdır. İkincisi Hz. Ali'nin Hacı Bektaş Veli olarak ortaya çıkmasıdır. Üçüncüsü velilerin aynı ruhun değişmesi ile olan inançtır (Ocak 2012: 188). Melikoff Alevi-Bektaşî topluluklarda yer alan Devr inancının ruh göçü olduğunu belirtmektedir (Melikoff 2010: 53).

Sonuç

13. yy'da Moğollar Orta-Asya'dan hareket ettiklerinde Türk kitlelerini İran üzerinden Anadolu'ya taşımışlardır. Bu büyük göç hareketi beraberinde kültürleri de taşımıştır. Bu kültürler yerli İslam kültürü üzerinde etkili olmuş yeni inanışların ve hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hem Ehl-i Hak hem de Alevilikte benzer inanış ve uygulamalar bulunmaktadır. Her iki toplulukta da sözlü gelenek hâkim bulunmakla beraber yazılı metinler daha sonra ortaya çıkmıştır. Özellikle Ehl-i Hak inancının yazılı metinleri 19. yy'da ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Anadolu Alevi-Bektaşî topluluklarında da sözlü gelenek hâkim olmakla beraber yazılı metinlerde bulunmaktadır. Ehl-i Haklar İran'da 'Hanedan' adını verdikleri Ocak sistemine bağlı olarak 11 aileden oluşmaktadırlar. Benzer şekilde Anadolu Alevi-Bektaşî toplulukları da Anadolu da dağınık olarak 'Ocak' adı verilen aileler veya aşiretlerden oluşmaktadırlar. Bu sosyal yapıların başında Ehl-i Haklar da Pirlere bulunurken, Alevilerde dedeler bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancı ile Alevi-Bektaşî topluluklarda arasında tarihsel olarak sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ancak bu bağ günümüzde bulunmamaktadır. Bu bağ inanışlar ve ritüellerde kendisini göstermektedir. Her iki inanışta yakın zamanlarda yakın coğrafyalarda ortaya çıkmıştır. Her iki inanışta da benzer ritüeller yapılmaktadır. Sonuç olarak her iki inanışta benzer uygulamaların varlığı aynı kökten yani Türk kültüründen beslendiklerini ortaya koymaktadır. Çünkü hem Ehl-i Haklar hem Aleviler ibadet dili olarak Türkçeyi kullanmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Akın, Bülent. 2020. "Alevilikte Niyaz Kavramı ve Niyaz Merkezli Ritüeller", *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. (22): 98-116.
- Altın, Kübra Yıldız, 2020. *Türk Kültüründe Atalar Kültü*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atalay, Besim. 1991. *Bektaşîlik ve Edebiyatı*. Çev. Vedat Atilla. İstanbul: Ant Yayınları.
- Birge, John Kingsley. 1991. *Bektaşîlik Tarihi*. Çev. Reha Çamuroğlu. İstanbul: Ant Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van. 2015. *Kürtlük, Türklük, Alevilik*. 11. Basım. İstanbul: İletişim Yayınevi.





İbrahim Karaca

- Faroqhi, Suraiya. 2017. *Anadolu'da Bektaşilik*. İstanbul: Alfa Tarih.
- Gökbel, Ahmet. 2019. *Ansiklopedik Alevi-Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: A.K.M Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. 1995. *Vilayet-name*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Gocaveri, Ahmet Mollamiri. 2009. *Ehl-i Hak*. Tahran: Şeriat.
- Hodabende, Abdullah. 2004. *Şenaht-ı Fırka-ı Ehl-i Hak*. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir.
- Ivanow, W. 1950. *Mecmua-i Resail-i ve İş'ari Ehl-i Hak*. İntişarat-ı Encümen-i İsmail.
- Ivanow, W. 1953. *The Truth-Worshippers of Kurdistan*. Leiden: Brill.
- İlahi, Nur Ali. 1995. *Burhan'ul Hak*. Çap-ı Heştom. Tahran: İntişarat-ı Ceyhun.
- Karaca İbrahim. 2021. "Ehl-i Haklarda Yediler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*, (100). 147-157.
- Karaca, İbrahim. 2020. "Ehl-i Haklarda Kültürel Hayat". Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Karaca, İbrahim. 2022. *Ehl-i Haklar'da Kültürel Hayat*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Kreyenbroek, Philip G. 2020. "God First and Last": *Religious Traditions and Music of the Yaresan of Guran*. Volume I: Religious Traditions, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kubadi, İsmail. 1996. "Tahkik-i Piremun-ı Fırka-ı Ehl-i Hak". *Kelam-ı İslami*.(14): 84-89.
- Mehdihani, Mücteba. 2018. "Berresi Tesir Cemiyet-i Ehl-i Hak Der Emniyet Ostan-ı Kermanşah". *Mutalaat-ı Ameliyat-ı Revani*. (36): 91-121.
- Melikoff, Irene. 2010. *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe Çev*. Turan Alptekin. 7. Baskı. Ankara: Cumhuriyet Kitapları, 2010.
- Melikoff, Irene. 2011. *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turan Alptekin. 3. Basım. İstanbul: Demos Yayınları.
- Musalı, Namıq. 2013. *Rus Oryantalistlerine Göre Ehl-i Haklar*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- Müslimizade, Mahbube. 2015. "Berresi ve Tahlil-i Ayin-i Fırka-ı Ehl-i Hak". *Marufet-i Eryan*. . (20): 27-48.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 2012. *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, Dokuzuncu Basım. İstanbul: İletişim.
- Öncül, Kürşat, 2021. "Aleviliğin Kökenine İlişkin Yeni Bilgiler ve Geçmiş Teorilerin Revizyonu", *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*. 1 (2): 123-133.
- Safizade, Sadık. 1996. *Name-i Serencam ya Kelam-ı Hezane*. Tahran: İntişarat-ı Hirmend.
- Sultani, Muhammed Ali. 2011. *Derunmayehay-i Müşterek der Serencan Velayetname Buyruk*.





İran Ehl-i Hakları ve Alevi-Bektaşî Topluluklardaki Ortak İnanış ve Ritüeller

Tahran: İntişarat-ı Soha.

Sultani, Muhammed Ali. 2017. "Serencam, Velayetname ve Buyrukta Alevilerin Ortak İnançları", Çev. Esra Doğan Turay. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. (16), 247-323.

Suri, Maşallah. 1965. *Surudha-ı Din-i Yarsan*. Tahran: Emir Kebir.

Taşgın, Ahmet. 2022. "Ehl-i Hak ve Kelamlarında Hacı Bektaş", *Yedi İklim Çar Köşede Hacı Bektaş Veli*, ed. Taşgın Ahmet, Aksoy Erdal. 91-123. Leiden, Sota.

Üzüm, İlyas. 2018. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: İsam Yayınları.

Yezdanpenah, Şehnaz. 2016. *Nakd-i Novber-i Ayin ve Meram-ı Ehl-i Hak*. Kum: Ayende-i Dırahşan.

Yıldırım, Dursun. 1985. "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri", *Erdem*, C. I, 2, 545-558.

Yıldırım, Rıza. 2019. *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşîliğin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yıldırım, Rıza. 2020. *Geleneksel Alevilik*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.





Makale Bilgisi / Article Information	
Bayram DEMİR Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi/Fen- Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü, Batman/Türkiye Batman University/Faculty of Arts and Sciences/Department of Sociology Batman/Turkiye eposta: bayramdemir2005@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-2547-2664 RorID: https://ror.org/051tsqh55	Hamza ATEŞ Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Siyasal Bilgiler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İstanbul/Türkiye Istanbul Medeniyet University/Faculty of Political Sciences/Political Science and Public Administration, Istanbul/ Türkiye eposta: hamza.ates@medeniyet.edu.tr https://orcid.org/0000-0003-0975-0062 https://ror.org/05j1qpr59
Atıf/Citation: Demir, Bayram-Ateş, Hamza. 2023. Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri. <i>Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi</i> , 11(34), 242-259. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1196521	
Makale Türü /Article Types: Araştırma Makalesi/Dissertation Summary	
Geliş Tarihi /Received:	30.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	19.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

COVID-19 PANDEMİSİNİN BİREYSEL VE SOSYAL ETKİLERİ

242

ÖZ

İçinde bulunduğumuz çağın belirleyici özelliklerinden birisi de küresel ölçekte salgınların yaygınlık kazanmasıdır. 21. yüzyılda SARS, MERS, H1N1 gibi salgın hastalıkların etkisi pek çok alanda hissedilmiştir. Son olarak küreselleşmenin de etkisiyle 2019 yılında dünyanın gündemine giren ve hâlihazırda gündemi meşgul etmeye devam eden Covid-19 pandemisi, kamuoyunda İspanyol Gribi olarak adlandırılan salgın hastalıktan sonra en çok ölüme neden olan küresel bir salgındır. Covid-19 pandemisi sağlık sistemleri başta olmak üzere sosyal, yönetsel, siyasi ve ekonomik alanda önemli sonuçlara yol açmıştır. Bu sonuçların orta ve uzun vadede etkili olmaya devam etmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda pandeminin bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde hemen hemen her alanda etkilerini ortaya koymaya yönelik oldukça geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar, geçmiş salgınlarda ortaya çıkan örüntülerin benzer şekilde bu salgında da görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ülkelerin organizasyonel düzeyde ve tedarik zincirleri açısından da hazırlıklı olmasının ortaya çıkardığı kaygı üretici haller sadece bireyleri değil tüm toplumları etkilemiştir. Tüm hayatı etkileyen olay ve olguların bir değişim yaratması kaçınılmaz olmaktadır. Değişimin yönünü tahmin etmek ise, hangi boyutta ne tür değişimlerin görünür hale geldiğini tespit etmekle başlamaktadır. Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin bireysel ve sosyal etkileri kişilerarası ilişkiler, aile hayatı, stres ve kaygı düzeyi ve teknoloji kullanımı boyutlarında ele alınmıştır. Söz konusu etkileri ortaya koymaya çalışırken geçmiş pandemilerden elde edilen tecrübelerin yanı sıra, Covid-19 pandemisi ile ilgili güncel literatürden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Bireysel Etki, Sosyal Etki, İnfodemi.





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

INDIVIDUAL AND SOCIAL INFLUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

One of the defining characteristics of the contemporary era is the prevalence of epidemics on a global scale. Throughout the 21st century, the impact of epidemic diseases, such as SARS, MERS, and H1N1, has been felt across various domains. However, with the effect of globalization, the COVID-19 pandemic, which emerged in 2019 and continues to occupy the global agenda, has become a worldwide epidemic that has caused the most fatalities after the Spanish Flu pandemic. The COVID-19 pandemic has resulted in significant consequences in social, political, administrative, and economic fields, particularly in healthcare systems, and these results are expected to continue to have long-term effects. Accordingly, a vast literature has emerged to investigate the impact of the pandemic in almost every sphere, including individual, societal, and institutional levels. Research reveals that patterns observed in previous epidemics are similarly apparent in this current epidemic. The unpreparedness of countries at the organizational and supply chain levels has led to anxiety-producing situations that have affected individuals and societies. It is inevitable that events and phenomena affecting all aspects of life create change. Predicting the direction of this change necessitates identifying the visible changes in each dimension. This study aims to explore the individual and social effects of the COVID-19 pandemic in the dimensions of interpersonal relationships, family life, stress and anxiety levels, technology use, and social life. To reveal these effects, this study utilizes the current literature on the COVID-19 pandemic and the experiences gained from previous pandemics.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Individual Influence, Social Influence, Infodemic

Giriş

Salgın hastalıklar sadece tıp biliminin ilgi alanına girmemekte, sosyoloji, psikoloji, iletişim, ekonomi, politika başta olmak üzere sosyal bilimlerin de çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede sosyal bilimler perspektifinde salgın hastalıklar karşısında alınacak önlemler önem arz etmektedir. Benzer şekilde, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Covid-19 pandemi olarak ilan edilmiş olup neredeyse bütün ülkeleri ciddi biçimde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Hâlihazırda devam eden salgının seyrinin belirsizliği nedeniyle, ülkelere göre farklı ve kalıcı değişimlere neden olacağı tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar dünyada Covid-19 tanısı almış insan sayısı 600 milyon kişiyi geçmiş olup her gün bu sayıya yüzbinlerce kişi eklenmektedir. Ayrıca salgın nedeniyle hayatın kaybeden kişi sayısı da 6 milyon kişiyi aşmıştır (WHO, 2022). Bu ölçüde bir etkiye sahip pandeminin zaman içerisinde gerek bilim alanında ve gerekse toplumlarda ekonomik, sosyolojik, psikolojik vb. etkilere sebep olacağı öngörülmektedir.

Covid-19 ilk çıkış döneminde dünya tedarik zincirinde çok önemli kırılmalara yol açmıştır (Veselovská, 2020:490; Chowdhury, vd. 2021:2; Üstündağ ve Ungan, 2021:116-117; Çatuk ve Aydın, 2021:429;). Salgının ortaya çıktığı yer olması nedeniyle Çin Halk Cumhuriyetinden ithalat yapan ülkeler çok büyük ölçüde etkilendi (Toygar ve Nart, 2021:68; Meier ve Pinto, 2022). Ülkelerin, bireyler tarafından sağlık durumunu korumak amacıyla





kullanılan temel kişisel koruyucu ekipman temininde güçlük yaşadıkları müşahade edilmiştir. İlaç ve solunum cihazlarında, koruyucu ekipman olarak maske gerekli malzeme ihtiyacının giderilmesi güçleşmiştir. Buna yol açan sebepler ise, sağlık kuruluşlarının maliyetler nedeniyle ölçekli stoklarla çalışmaması, sektörün üretimini talebe göre gerçekleştirilmesi ve artan talep nedeniyle üretimin talebi karşılayamaması olmuştur (Patrinley, vd., 2020; Senir, 2021). Ayrıca, ilaçların taşınmasında önceliklendirme uygulamasının da ilaçtaki tedarik zincirinin aksamasında rol sahibi olduğu ifade edilebilir (Taşkın, 2020:14). Daha ötesi, salgının bulaş şekli ve yayılımı gıda tedarik zincirinde de güvenlik endişelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Rizou, vd. 2020). Ayrıca, kısıtlamaların yol açtığı üretim sorunları, gıda taşımacılığındaki sınırlamalar talep ve tedarik sürecine de etkide bulundu (Mahajan ve Tomar, 2020:50; Barman, Das, ve De, 2021) Böylelikle üreticiden tüketiciye bir seyir izleyen tedarik zincirinde yaşanan şok geçene kadar önemli sorunlar üretmiştir. Hiç kuşkusuz bu tür durumlar toplumlar ve üyelerince endişeyle izlenmiştir. Bütün salgınlar toplumlarda çeşitli izler bırakmaktadır. Geçmişte yaşanan durumlar bir sonraki olumsuz hallerde kısmen tecrübe olarak hayat bulmuştur. Covid-19 pandemisi de sadece içinde bulunulan durum üzerinden değerlendirilecek denli basit değildir. Bu nedenle, Covid-19 pandemisinin bireyler üzerindeki sosyal, beşeri ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi, ortaya çıkan ve çıkması beklenen sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Salgınlar sosyal hayatı önemli ölçüde etkilemekte ve değişimlere yol açmaktadır. Değişimin düzeyi meydana gelen etkilerden bağımsız ele alınamayacağı gibi bireysel düzeyden, küresel düzeye kadar geniş bir ölçekte yaşanabilir. Dolayısıyla, farklı düzeylerde ana faktörün etkilerini değerlendirmek ayrıca bir öneme sahiptir. Dünyayı saran Covid-19 pandemisi sosyal değişmeye etkide bulunan bir doğal faktör olarak değerlendirilebilir.

Salgın hastalıklar ve Covid-19 pandemisiyle ilgili literatür incelendiğinde, söz konusu hastalıkların birey ve toplum üzerindeki etkilerini aşağıdaki başlıklar altında ele almak mümkündür:

- Bireysel etkileri,
- Aile hayatına etkileri,
- Stres / kaygı düzeyine etkileri,
- Teknoloji kullanımına etkileri.
- Toplumsal hayata etkileri.

Çalışmada bu başlıklar esas alınarak geçmiş salgınların ortaya çıkarttığı durumlar ve Covid-19 pandemisinin alan yazınının belirli temaları ve alanda gözlenen durumlar esas alınarak sonuçları irdelenmeye çalışılacaktır.





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

1. Bireysel Etkileri

21. yüzyılda karşılaşılan pandemiler sağlık ve korunma davranışları arasında ilişkileri de gündeme taşımıştır. Davranışsal değişikliklerin salgının dinamiklerini değiştirmede önemli bir potansiyele sahip olduğu ifade edilmiştir (Fenichel vd. 2013:1). Literatür bulguları SARS (severe acute respiratory syndrome) virüsü gibi solunum sistemi hastalıklarının bulaşmasına karşı bir önlem olarak el yıkama gibi hijyenle ilgili belirli davranışların etkili olduğuna dair bilimsel kanıtlar sunmuştur (Fung ve Cairncross 2006; 1749 ve 1755). Bununla birlikte, yanlış kavramlar ve endişeler, halkın salgınların patlak vermesi sırasında önlemlere uymasını güçleştirmiştir. Bu durumu etkileyen psikososyal faktörler ise bilgi, risk algısı, endişe, çeşitli davranışsal tepkilerin ve medyadaki bilgi akışına maruz kalmanın algılanan etkinliği olarak öne çıkmaktadır.

Brewer ve diğerlerinin yaptığı çalışmada vardıkları sonuç, özellikle konu ile ilgili "risk algısının" davranışları etkilemede bir faktör olduğudur (2007:143). Raude ve Setbon'un çalışmasında nüfusun büyük bir çoğunluğunun sosyal ve fiziksel mesafe gibi önlemlerin salgından korunmada etkili olduğu kanaatine sahip olduklarını ifade etmektedirler (2009:342). Glass ve diğerlerinin yaptığı çalışmada grip salgını pandemisinde enfekte temasların büyük çoğunluğunun çocuk ve gençlerden aile içine ve daha sonra ise komşulara ve okullardaki temastan geçtiği bulgusuna ulaşmışlardır (2006:1674).

Aşılama, yüz maskesi takma, fiziksel sosyal mesafe davranışı ve ellerin temastan önce ve sonra sık sık yıkanması gibi davranışlar hastalıktan korunmada bulaş riskini azaltabileceği bilinmektedir. Bununla birlikte, sosyal sermayenin yani gündelik ve sosyal ilişkilerimizi yürütme konusunun genel popülasyonda sağlığı koruyucu davranışların sosyal ilişkileri nasıl etkileyebileceği hakkında çok az şey bilinmektedir. Chuang ve diğerlerince ise, komşuluk ilişkilerinin düzeyi davranışlardan etkilenme açısından bireylerin salgından korunma davranışlarına etkide bulunduğu ifade edilmektedir (2015:1).

Liao ve diğerlerinin H1N1 pandemisi döneminde yaptıkları çalışmada insanların hastalığa ilişkin risk algısının davranışlarını etkilediği ve düşük risk algısı durumunda insanların gerek ekonomik faaliyetler ve gerekse de sosyal faaliyetlerini azaltmaya gerek görmediği bulgusu elde edilmiştir (2010:7). El yıkama yeterli bir koruyucu önlem olarak görülmüştür. Önlemlere uyma konusunda yaşa göre bir fark bulunmazken, cinsiyete göre fark bulunmuş olup kadınların önlemlere daha çok uyduğu tespit edilmiştir. Ibuka ve diğerlerinin yaptığı çalışmada da yaş faktörü ve önlemlere uymada korelasyon olmadığı ifade edilmiştir (2010:5). Benzer sonuçlar Rubin ve diğerlerinin Domuz Gribi sürecinde yaptığı çalışmada da saptanmış olup, kadınların korunma önlemlerine daha çok uyduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışmaya katılanların sadece %5'nin salgın nedeniyle insanlardan ve sosyal ortamlardan uzak durdukları bulgusuna ulaşılmıştır. Salgından korunma uyarılarında daha çok bilgilendirmenin başlı başına etkili olmadığına vurgu yapılmış olup verilen bilgileri





anlamanın önemi belirtilmiştir (2009: 4-8). DSÖ insanların kendini daha yalnız ve izole hissetmesine yol açtığı için “sosyal mesafe” kuralının ismini “fiziksel mesafe olarak değiştirmiştir (Sood, 2020:24). Pandeminin gerektirdiği sosyal ve fiziksel mesafe önlemleri yanı sıra bazı kimseler için izolasyon önerilmektedir. Uzun süreli sosyal izolasyon ise yalnızlığa ve duygusal kopmaya neden olabilmektedir (Gostin, 2006:1702). Covid-19 pandemisi üzerine araştırmalar, sosyal mesafenin bireylerin ruh sağlığı ve savunmasız nüfuslar üzerindeki etkilerinin yıkıcı olabileceğini ortaya koymaktadır (Christensen vd. 2020:14). Kısacası, Covid-19 pandemisinin bireyler için fiziksel, psikolojik ve sosyal etkileri bulunmaktadır ve karantinaya alınan bireylerin psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasına ihtiyaç vardır. Bu süreçte merkezi yönetimlerin, pandemiyi yönetmenin yanı sıra psiko-sosyal senaryoları yönetme mekanizmalarını da belirlemesi beklenmelidir (Keshky vd. 2021:12). Bununla birlikte Covid-19 nedeniyle hayatını kaybeden milyonlarca kişinin yakınlarının ölüm sonrası halleri de ayrıca dikkat çeken bir durumdur.

Bireylerin salgın döneminde yaşadıkları bir diğer önemli sorun alanı olarak hiç kuşkusuz gerek aile ve gerekse çevrelerinde hastalıktan kaynaklanan ölümler sonrasında içine girdikleri duygu durum olmaktadır. Örneğin, ölüm olayı ölen kişinin yakınları için travma sonrası stres bozukluğu da oluşturabilmektedir (Carson, vd., 2021). Ayrıca, yakın çevreden sevilen birinin ölümü, bireylerde psiko-fizyolojik bir yas ve yas sürecini tetikleyebilmektedir, çünkü yas süreci yoğun bir keder olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu dönemdeki öfke, sıkıntı, suçluluk duyguları da normal olarak değerlendirilmektedir (Diolaiuti, vd., 2021). Ayrıca gözlendiği ve alan yazınında belirtildiği üzere, cenaze merasimlerine katılımların sayısal olarak kısıtlanması bireylerin acısını paylaşması sürecinde sosyal destekten mahrumiyetine yol açmıştır (Savaş, 2020; Hanna, vd., 2021; Burrel ve Selman, 2022). Ayrıca ölüm sonrası ritüellerin yerine getirilemeyişi de bireylerde ölümü kabullenememe, inkar ve diğer yas dönemi sorunlarına yol açabilmektedir (Mortazavi, vd., 2021; Hernandez-Fernández ve Meneses-Falcón, 2022). Bireylerin aile üyeleri veya yakınlarından birini kayıp sürecine varmadan, ölüm öncesi temastan mahrum olmaları acılarını artırmakta ve ölüm sonrası ritüelleri yerine getirme imkânı bulabilmeleri ise ölüm sonrası yaşanan psikolojik sorunlarla baş etmelerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Selman, vd., 2021)

Pandemi süresince birçok etkiye kaldığı aşikâr olan bireyler sosyal hayata karışma ihtiyaçları çerçevesinde yeniden sosyal hayata dâhil olmaya çalışacaklardır. Bunun yanında pandemi hayatının verdiği tecrübeler davranışları kontrol etmeye devam edebilecektir.

2. Aile Hayatına Etkileri

Küresel ölçekte pandemiler sosyal hayatı tümüyle etkilemektedir. Toplumun en önemli ögesi olan aile kurumu bu durumdan etkilenmektedir. Ailenin üyelerinin kaybı da bu türden etkilerden biridir. Bugüne değin salgınlarda sosyal ve fiziksel mesafe kuralı uygulanagelmiştir. İzolasyon gerektiren durumlar aileleri etkilemiştir. Bu çerçevede, Covid-





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

19 pandemisinin izolasyon, sosyal mesafe kuralları ve kapanmalar gibi uygulamaları aile üyelerinin, kaygı, stres düzeylerine etkide bulunmuştur. Salgın hastalık dönemlerinde işsizlik ve dolayısıyla gelirin azalması türünden etmenler de hastalık sürecinin getirdiği sonuçlardır. Birçok ülkede temel ve diğer eğitim düzeylerinde yüz yüze eğitime son verildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, çocukların eğitimi açısından ebeveynlerin sorumluluklarını artırmıştır. Bir alternatif olarak uzaktan eğitim, yüz yüze eğitimin öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca, çocukların eğitiminde uzaktan eğitim metodunun sınırlı bir katkı sağladığı ifade edilmektedir (Burgess ve Sievertsen, 2020).

Pandemi dönemlerinde yaşanan durumlardan birisi de, ebeveyn ve çocukların uzun süreli bir arada bulunma hali insanın düşünme kapasitesini etkilemekte, çocuklara karşı ebeveyn stresini ortaya çıkarabilmektedir. Diğer taraftan, yalnız kalma hali de kaygı bozukluklarına yol açmaktadır. Cao ve diğerleri tarafından tıp fakültesi öğrencileri üzerinde Covid-19 pandemisi döneminde yapılan çalışmada, ailesiyle birlikte yaşayan öğrencilerdeki kaygı bozukluğunun yalnız yaşayanlara göre daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır (2020:4). Aile desteği yoksunluğu ve yalnız yaşama sorunlara yol açarken salgın döneminde birlikte geçirilen zaman artması ve diğer etkenlerden kaynaklı olarak aile birliklerinin bozulması açısından mevcut durum incelendiğinde, salgın döneminde boşanmaların arttığını gösterecek kanıtlar bulunmamaktadır. Ayrıca, boşanmaların büyük ölçüde ekonomik sebepler ve şiddetten kaynaklandığı bilinen bir olgudur. Bununla birlikte belirli ülke örneklerine yer verecek olursak: Türkiye’de 2019 yılında toplam boşanma sayısı 156.587, 2020 yılında 136.570 iken 2021 yılında 174.085 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022). Salgın döneminde yargı işlemlerinin de büyük ölçüde askıya alınması nedeniyle 2020 ve 2021 yılları arasındaki farkın böylelikle oluştuğu ifade edilebilir. Japonya örneğinde ise 2017 ve 2021 yılları arasında boşanma oranlarında anlamlı bir artış yaşanmadığı belirtilmektedir (Ghaznavi, vd., 2021:8) Danimarka’da 2016 ve 2020 yılları arasında boşanmalarında bir artış olmadığı ve 2020 yılındaki artışın ise salgın nedeniyle yaşanan idari gecikmelerden kaynaklandığı belirtilmektedir (Fallesen, 2021) Güney Kore’de salgın döneminde boşanma oranlarının azaldığı belirtilmektedir (Kim ve Kim, 2021). Endonezya’da Müslüman toplum üzerine yapılan çalışmada ise salgın döneminde boşanmalarda belirgin bir artış yaşanmadığı ve mevcut boşanmaların da ekonomik nedenlerden ve şiddetten kaynaklandığı belirtilmiştir (Rais, 2021) Amerika Birleşik Devletleri’ndeki beş eyalette salgın döneminde boşanma oranlarında azalma olduğu saptanmıştır (Manning ve Payne, 2021). Toplumun önemli travma ve krizlerden sonra boşanma oranlarında düşüş beklenmektedir. Öte yandan, Covid-19 salgını döneminde boşanmalarda meydana gelen önemli olmayan artışların ise büyük ölçüde salgının ürettiği ekonomik koşullardan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Solunum yolu hastalıkları olarak SARS salgını ile ilgili olarak Reynolds ve diğerlerinin yaptığı çalışmada, katılımcıların %65’i sosyal izolasyon önlemlerine uymada zorluk yaşadığı





ifade edilmektedir. Katılımcılarda izolasyonun psikolojik etkileri arasında ise %62'si sıkıldığını, %58,5'i hayal kırıklığı yaşadığını, izole edilmişlik duygusunu yaşayanların %60,6 olduğu gibi bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılanların bir kısmının ise karantina sonrası başkaları enfekte etme veya başkalarının enfekte edilme korkusuyla uzaklaşma davranışı sergilediği sonucuna ulaştıklarını ifade etmişlerdir (Reynolds, vd. 2008:1001).

Pandemi dönemlerinde insanlar birçok açıdan kaygı ve stres durumları yaşarlar ve bu durumların başında aile ilgili endişeler gelmektedir. Jacobs ve diğerlerinin yaptığı çalışmada özellikle kişisel sağlık durumu iyi olmayan bireylerin kişisel sağlık durumu daha iyi olan bireylere oranla ailelerin sağlık durumuna ilişkin daha çok kaygılandığı ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan kişilerin pandemiye ilişkin kaygıların yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, gençlik yaş grubunda yer alan bireylerin pandemiden kaynaklı hastalıklara ve ölümlere karşı savunmasız olmasına rağmen, evde çocuklar veya yaşlı kimseler olduğunda kendisi ve ailesinin sağlığı için endişelerinin artmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Jacobs, vd. 2010:3).

Covid-19 pandemisi yaş, cinsiyet, eğitim, gelir ve yaşanan çevrenin insanların yaşamlarının niteliksel yönleri üzerinde etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bireysel faktörler, özellikle hastalıkla ilgili kaygı ve kişisel kimlik yaşam kalitesini etkilemektedir. Benzer bir şekilde, bireylerin, özellikle de ailelerinin ve toplumların grup temelli veya sosyal kimlikleri, yaşam kalitelerini etkilemektedir. Bu noktada Covid-19 pandemisinde yaşam kalitesi üzerinde grup kimliklerinin (aile, dini grup ve ulus) etkisi olduğu görülmektedir (Kharshiing, vd. 2021:71).

Öte yandan pandemi nedeniyle aile üyelerinin birlikte daha fazla zaman geçirmeleri sonucu aile içi dayanışma davranışlarında artış olduğu da belirtilmektedir (Çelik ve Çak, 2021).

3. Stres / Kaygı Düzeyine Etkileri

Geçmişten günümüzde dünya üzerinde var olmaya devam eden çok sayıda enfeksiyon hastalıkları mevcuttur. Bunlar toplumun tüm katmanlarını etkilememekte ve coğrafi açıdan sınırlı bir yayılım göstermektedirler. Ayrıca, klinik verilere göre resmi tedavi planları da bulunmaktadır. Toplumsal sistemi tehdit eden ve idari ve mali açıdan hükümetlere yük olamaya başlayan hastalıklar ise aynı zamanda bir güvenlik sorunsalı olarak değerlendirilmeye başlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü rutin bir şekilde hasta ve ölüm sayılarını ilan etmeye devam etmektedir. Ancak salgınların toplumlarda çıkışına kaynaklık ettiği risk algısı ve korku onu bir güvenlik sorunu olarak değerlendirmeye yol açmaktadır (Enemark, 2009:197). Küresel salgın hastalıklar güvenlik sorunsalı olarak algılanmasının yanında, makroekonomik yapının ve sağlık sisteminin adeta sınama testine tabi tutulmasına ve sorunlarla başa çıkma kabiliyetinin test edilmesine yol açmaktadır. Bu çerçevede Covid-19





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

pandemisi yayılım hızı, sebep olduğu ölümler, ekonomik ve sosyal sistemdeki tahribatlarından ötürü pandemik felaket özelliği taşımaktadır.

Bununla birlikte, sadece salgınla ilgili olmamakla beraber bilimsel risk değerlendirmeleri her zaman bir belirsizlik ölçüsü taşır. Ancak objektif veriler koruyucu önlem esas alınarak devlet orijinli eylem veya bireysel davranışı zorunlu kılar (Abraham, 2011). Öte yandan, alınacak önlem ve bireysel davranışların salgınla ilişkilendirilerek sürdürülmesinde sorunlar olduğu düşünülmektedir. Nitekim Kasapoğlu ve Akbal'ın çalışmasında Covid-19'un ortaya çıkışı sonrası salgının bulaşma yolları, yayılma oranı, tedavi sonuçları ve yaşanan ölümler gibi salgınla ilgili belirsizlikler insanların kontrolü sürdürmede zorluk yaşamasına yol açtığını vurgulanmaktadır (Kasapoğlu ve Akbal, 2020:205).

Azimi ve diğerleri tarafından İran'da katılımcılarının sağlık çalışanları, hastalar ve tıp fakültesi öğrencileri ve diğer kişilerin oluşan bir çalışmada, erkeklerin anksiyete düzeyinin kadınlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Depresyon düzeyleri açısından ise bekârların depresyon düzeyi evli kişilerden daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca kadınların depresyon düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kısacası Covid-19 pandemisi sonucu vakaların toplumda yaygınlığına bağlı olarak toplumsal ve bireysel düzeyde psikolojik travmalar oluşabilmektedir (Azimi, vd. 2020:4). Bu durum hiç kuşkusuz sağlığın sosyal belirleyicilerinden biri olan cinsiyet ve medeni durum faktörünün etkili olduğunu göstermektedir (Tekingündüz, vd. 2016:35). Yalnızlık duygusu insanlarda çeşitli duygudurum sorunlarına yol açabilmektedir (Karaoğlu, Coşkun, ve Budakoğlu, 2007). Cowling ve diğerlerinin yaptığı çalışmada hijyenle ilgili davranışların aksine sosyal mesafe uygulaması ile yüksek düzeydeki anksiyete arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Keza bireysel olarak zayıf sağlık durumu, enfeksiyona ilişkin yüksek risk algısı ve hastalanma korkusu da sosyal mesafeyi koruma davranışı ile ilişkili bulunmuştur (2010:875).

Pandemi süreçlerinde bireylerin kaygı düzeylerinin yüksek olabileceği ve bu durumun hastalıktan doğrudan etkilenme şartına bağlı olmadığı ifade edilmektedir (Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020). Nitekim Wang ve diğerlerinin Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1120 kişinin katılımcı üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, salgından orta ve şiddetli düzeyde psikolojik olarak etkilendiğini ifade edenlerin oranının %54 olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların %84,7'sinin 24 saat evde kaldığı ve bunlardan %60,8'inin kendisinde herhangi bir semptom görülmediği ve %68,3'ünün kişisel sağlık açısından iyi durumda olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, katılımcıların büyük çoğunluğu kendi ailesi hakkında endişe taşıdığını belirtmiştir (Wang, vd. 2020:21). Konu ile ilgili yapılan araştırmalar, pandeminin ve izolasyon, sokağa çıkma kısıtlaması gibi önlemlerin uygulanmasının toplumun psikolojik durumu ve yaşam kalitesi üzerinde büyük etkisi olduğunu doğrulamaktadır (Solomou ve Constantinidou, 2020). Kısacası Covid-19 pandemisi insanların





günlük yaşamlarını derinden değiştirmiş ve birçok toplumsal zorluk ortaya çıkarmıştır (Pietromonaco ve Overall, 2021).

4. Teknoloji Kullanımına Etkileri

Doğal felaketler veya salgınlar normal zamanlarda düşünülmecek şeylerin zorunlu olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır. Teknoloji bağımlılığı, oyun ve internet bağlamında yaygınken akıllı telefonların gelişimiyle birlikte daha kompleks bir görünüm kazanmış ve bu bağımlılık toplumda artış göstermektedir (Akkaş, 2019:20). Covid-19 pandemisi de teknolojiye olan bağımlılığı daha da artırmıştır. Pandemi dönemlerinde okulların kapanması olası iken normal zamanlarda bunu düşünmek pek olası değildir. Pandemi sürecinde okulların uzaktan eğitim teknolojisi ile eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmeleri yoğun teknoloji kullanımı beraberinde getirmiştir. Teknoloji kullanımının sonuçları arasında bağımlılık gibi olumsuz durumlar söz konusu olsa da savaş sonrası askerlerin yaşadığı veya trafik kazası sonrası bazı kimselerin yaşadığı post travmatik stres bozukluğunun rehabilitasyonunda kullanılan sanal gerçeklik oyunları gibi çalışmalar teknoloji bağımlılığına bakış açısını değiştirebilmektedir (Wood, vd. 2010:9; Wiederhold ve Wiederhold: 2010). Bu nedenle olağanüstü haller için teknoloji kullanımı sonuçları için yeni bakış açıları geliştirilmelidir.

Bu çerçevede belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, teknoloji kullanımı zorunluluğu eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmet alanlarında bir takım eşitsizlikleri daha görünür kıldığıdır. "Dijital bölünme"nin etkilerini derinleştiren olgular ortaya çıkmıştır. Yerel ve küresel ölçekte uzaktan eğitim almak zorunda olduğu halde erişim olanaklarına sahip olmayan bireylerin varlığı (Azubuike, vd. 20217); Covid-19 nedeniyle hastanelere gidemediği halde online hizmet alma imkanına sahip olamayan bireylerin varlığı (Watts, 2020: e395-e396) gibi durumlar dijital bölünmenin sonuçları olarak görülebilir.

King ve diğerlerine göre Covid-19 pandemisi gündelik normal aktiviteleri küresel ölçekte önemli ölçüde bozmuştur. Bu süreçte evde kalma zorunlulukları ve karantinalar, özellikle internet üzerinden çevrimiçi oyunlar ve dijital eğlence tüketimini artırmıştır. Bu durumun izolasyonun psikolojik etkileriyle baş etme metodu olarak faydalı olabileceği, ancak izolasyon sonrası yeni sorunları üretebileceğini öne sürülmektedir (King, vd. 2020:184-185).

Sosyal izolasyon, bireylerde farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Gerek kişilerin kendi kendine aldığı bir karar olsun gerekse yasal zorunluluk gereği olsun, cinsiyet fark etmeksizin yaşlı insanların zihinsel ve fiziksel sağlığı üzerinde olumsuz etkiye sahiptir (Singh ve Misra, 2009:6). Bu nedenle akıllı telefon uygulamaları insanların sevdikleriyle sağlıklarını tehlikeye atmadan güven içerisinde ve iletişimde kalmasını sağladığı gibi izolasyonun psikolojik etkilerini de azaltmaktadır (Banskota, vd. 2020:522).





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

Bireyler günümüzde bilgi kaynağı olarak sosyal medya ve televizyondan sıklıkla yararlanmaktadırlar. İtalya'da pandemiye karşı alınan önlemleri kontrol edilemez noktaya taşıyan olaylardan birisi de CNN International kanalında Lombardiya bölgesinin karantinaya alınacağı söylentisinin yayınlanması olmuştur. Haber sonrası insanlar anılan bölgeden ayrılmaya başlamış ve bulaşı engellemek isteyen hükümetin önlemi boşa çıkarıldığı gibi insanların toplu taşıma araçlarını kullanmaya çalışması neticesinde bulaşma artmıştır. Benzer şekilde, YouTube ve Twitter gibi sosyal medya uygulamaları da insanların tercihlerini dikkate alan algoritmalar ile filtresiz haber ve videoları kullanıcılara sunarak yanlış bilgi veya söylentilerin yayılmasına yol açmaktadırlar. Misenformasyon kavramına karşılık gelen bu durum, pandemi dönemiyle ilişkilendirilerek "infodemik" kavramıyla anılmaya başlanmıştır (Cinelli, vd. 2020:1).

Huynh tarafından Vietnam'da yapılan çalışmada, fazla miktarda bilgi ve kitle iletişim araçlarında Covid-19 pandemisinin çok fazla yer işgal etmesi, toplumda yersiz korku ve mevcut riski algılamada aşırı karamsar duyguya kapılmaya yol açabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Vietnam'da Covid-19 pandemisi döneminde bireylerin risk algısının yüksek düzeyde oluşunda coğrafi durum (Çin ile sınır komşusu olma) ve sosyal medya kullanımı şeklinde iki faktörün belirleyici olduğu ifade edilmiştir (Huynh, 2020:5).

Teknolojik aletlerin hayatımızın her alanında yer almaya başladığı gerçeği dikkate alındığında pandeminin teknoloji kullanımını katmerleştirdiği gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştır. Buna mukabil ülkelerde pandeminin etkisi azaldıkça teknoloji kullanımında salgın öncesi normal örüntülere dönülmesinin olası olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de yüzyüze eğitime geçilmesi gibi uygulamalar buna işaret etmektedir.

5. Toplumsal Hayata Etkileri

Salgının başladığı tarihten itibaren dünya genelinde yayılım gösterdiği ve etkilerinin ağır olduğunun anlaşılmasından sonra salgınla mücadelede hükümetlerin gerek sağlık sistemlerinin ve gerekse sosyal hizmet uygulamalarının adeta stres testine alındığı bir sürecin yaşandığı ifade edilebilir. Salgının etkilerinin ağır bir şekilde yaşandığı dönemde, ülkelerin gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin neredeyse tamamında sağlık hizmet sunumu ve bu hizmetlerin sunumunda kullanılacak malzemelerin tedarik sürecinde sorunlar yaşandığı gözlenmiştir.

Bununla birlikte pandemi döneminde toplumsal düzeyde öne çıkan bir takım hususlar olduğu ifade edilebilir. Birincisi hükümetlerin ve de hizmet sunan kurumların pandemiye hazır bulunmuşluk düzeyinin düşük olması, toplumda hastalık ile ilgili doğru olmayan bilgilerin ve de hastalığın tedavisine dair bilimsel olmayan inanışların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Sahoo, vd. 2020:5). İkincisi hastalığa dair komplo teorilerinin de ilgili dönemde yaygınlık kazandığı dikkat çekmektedir (Pummerer, vd. 2022:49). Üçüncüsü özellikle





dezavantajlı bireyler özelinde yardımlaşmaya dönük davranışların arttığı gözlenmiş olup araştırmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir (Bilge, 2020:108-110; Timurtaş ve Gemlik:2021:13-14). Dördüncüsü hastalık bulaşını azaltmak için yürürlüğe konan kapanma uygulamaları işsizlik ve finansal kayıpları ortaya çıkartmış (Resta, vd. 2021:336) ve yoksulları ve gelir düzeyi düşük toplumsal kesimleri önemli ölçüde etkilediği gözlenmiştir. Beşincisi çeşitli etnik azınlıklar açısından sağlıktaki eşitsizlikleri artırmıştır (Kim, vd. 2020: 2241-2242). Altıncısı, gözlemlerimize göre eğitim sistemine olan etkileri (fırsat eşitliği, teknolojik olanaklardan yararlanma ve benzeri sebeplerle nedeniyle) mevcut dönemde ve toplumların geleceğinde izler bırakacak bir salgın niteliğindedir. Yedincisi ekonomik durgunluk nedeniyle işsiz birey sayısında artışa yol açmıştır (Kurtdaş, 2020:537). Bu çerçevede Türkiye’de şirketleri ve yatırımcıları etkileyen bir finans kurumu olan borsa da olumsuz etkilenmiştir (Kılıç, 2020:76). Ekonomik sektörlerin kendini toparlaması ve salgın öncesine dönmesi zaman alacaktır ancak toplumsal değişimlere en duyarlı yapılardan birinin ekonomi olduğu düşünüldüğünde, ülkelerin özgül durumları hariç tutulmak üzere, maliyetleri tabana yayarak durgun süreçten hızlıca çıkılabileceği öngörülmektedir.

Covid-19 pandemisi tüm dünyada sona erdikten sonra yeniden toplumsal ilişkilerin salgın öncesi örüntüleri yeniden üreteceği öngörülebilir (Taştan, vd. 2020:30). Bununla birlikte salgına karşı aşı geliştirilmiş olması da söz konusu süreci hızlandırıcı bir etki olacaktır. Bilindiği gibi salgının tek bir ülkede sonlandırılmış olması başlı başına yeterli olmamaktadır. Dünya ölçeğinde sona ermesi veya mutlak çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca hükümetlerin takip etmeyi tercih ettiği politikalar sosyal sorunların azaltılmasında etkili olabilecektir (Ataman, vd. 2020).

Sonuç

Covid- 19 pandemisi, toplumlar üzerindeki etkisi, coğrafi yayılımı, ekonomik hayata etkisi, insan sağlığı üzerine doğrudan ve dolaylı etkisi ve can kayıpları nedeniyle en ölümcül pandemiler listesinde yer almıştır. Dolayısıyla, ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm boyutları da o nispette önemli olmuştur (Ateş ve Kırılmaz 2021:31-35). Covid-19 pandemisinin bireysel ve sosyal etkilerinin ele alındığı bu çalışmada kişiler arası ilişkiler, aile hayatı, toplumsal ilişkiler ve teknoloji kullanımı boyutlarında birtakım sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Temaslı takibi, izolasyon ve sokağa çıkma kısıtlamaları başta olmak üzere alınan çeşitli önlemler, insanlardan uzaklaşma, etkileşimin azalması, gündelik faaliyetlerin farklılaşması gibi birtakım davranış değişikliklerine yol açmıştır. Diğer taraftan, bu süreçte aile içi sorumlulukların arttığı, yaşam kalitesinin olumsuz yönde etkilendiği, fiziksel ve psikolojik sorunların yaşandığı görülmüştür.

Covid-19 pandemisinin gerek birey gerekse toplum düzeyinde stres ve kaygıya neden olduğu kabul edilmektedir. Hastalık ve ölüm oranları, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan engeller, sosyal mesafe, izolasyon ve infodemi insanların günlük yaşamlarını etkilemiş ve





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

birtakım toplumsal problemlere neden olmuştur. Online eğitim ve online çalışma ile yoğun bir şekilde teknoloji kullanımı ise teknoloji bağımlılığına yol açtığı gibi, bu alanda dijital bölünmenin ortaya çıkardığı eşitsizlikleri derinleştirmiş, aynı zamanda fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıkları da tetiklemiştir.

Pandemi etkisinin görece azaldığı ülkelerde normale dönme eğilimi artmış ve ülkeler arası seyahatlerdeki kısıtlamalar da azalmıştır. Kuşkusuz bundaki en büyük etken aşılama faaliyetlerinin nerdeyse tüm ülkelerde devam etmesidir. Bu çerçevede, hastalıklarla mücadeledeki en güçlü silah ekonomik faktörler olup; teknolojik ve bilimsel gelişmelerle birlikte çağımızın en tehlikeli hastalığının toplumlardan eradike edilerek güvenli bir ortamın tesisi sağlanabilecektir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve sanayileşme düzeyi de salgının toplumları etkilemesinde ayrıca bir katalizör olmuştur. Adeta toplumun gelişmişlik düzeyi ve pandemiden etkilenmesi arasında adeta doğru orantılı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Böylelikle gelecek olası pandemik felaketlere gerek zihni ve gerekse organizasyon düzeyinde hazırlıklı olunmasına yönelik farkındalık artabilecektir.

Ülke yönetimlerince pandeminin etkilerinin azaltılması yönünde sadece retorik olarak değil aynı zamanda çeşitli sosyal politika ve sağlığın geliştirilmesi ve sağlık okuryazarlığının artırılması yönünde politikaları hayata geçirilmesini gerektirmektedir. B

Pandeminin etkileri konusunda ülkelerde tüm sosyal tabakalarını içerecek şekilde geniş ölçekli araştırmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle pandeminin sonuçları tüm boyutlarıyla ortaya konabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abraham, Thomas. 2011. "The Chronicle of a Disease Foretold: Pandemic H1N1 and The Construction of a Global Health Security Threat". *Political Studies*. 59(4), ss,797-812.
- Akkaş, İbrahim. (2019). *Teknoloji Bağımlılığı*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ataman, Kemal, Veysel Bozkurt, Erol Göka, Mustafa Necmi İlhan, Nuran Yıldırım, Esra Çiftçi ve Ufuk Liman, vd. 2020. "COVID-19 Küresel Salgınının Toplumsal Etkileri." *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78/3: 235-248.
- Ateş, Hamza, Kırılmaz, Harun, "An Evaluation of The Performance of The Turkish Health System in The COVID-19 Pandemic". *Düzce Medical Journal*. ;23/1 (2021): 30-37.
- Azimi, Amir Vahedian, Malihe Sadat Moayed, Farshid Rahimibashar, Sajad Shojaei, Sara Ashtari and Mohamad Amin Pourhoseingholi. 2020. "Compare The Severity of Psychological Distress Among Four Groups of Iranian Society in Covid-19 Pandemic". *BMC Psychiatry*. 20/1:402.
- Azubuikwe, Obiageri Bridget, Oyindamola Adegboye and Habee Quadri. 2020. "Who Gets to Learn in a Pandemic? Exploring The Digital Divide in Remote Learning During The





- Covid-19 Pandemic in Nigeria". *International Journal of Educational Research Open*. 2/2:1-10.
- Banskota, S, Goldberg, M, Elizabeth, M. 2020. "15 Smartphone Apps For Older Adults to Use While in Isolation During The COVID-19 Pandemic". *Western Journal of Emergency Medicine*. 21/3:514-525.
- Barman, Abhijit, Rubi Das, Pijus Kanti De. 2021. "Impact of COVID-19 in Food Supply Chain: Disruptions and Recovery Strategy". *Current Research in Behavioral Sciences*, 2, 100017.
- Bekaroğlu, Ece, ve Tuğba Yılmaz. 2020. "COVID-19 ve Psikolojik Etkileri: Klinik Psikoloji Perspektifinden Bir Derleme". *Nesne*. 8/18: 573-584.
- Bilge, Mehmet. 2020. "Türkiye’de Covid-19 Pandemi Sürecinde Dezavantajlı Bireylere Yönelik Uygulamaların İncelenmesi: "Vefa Sosyal Destek Grubu" Örneği". *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (16), 101-114.
- Brewer, Noel T. Gretchen, B. Chapman. Frederick, X. Gibbons. Meg, Gerrard. Kevin, D. McCaul and Neil, D. Weinstein. 2007. "Meta-analysis of the Relationship Between Risk Perception and Health Behavior: The Example of Vaccination". *Health Psychology*. 26/2 :136-145.
- Burgess, Simon, Hans Henrik Sievertsen, 2020. "Schools, Skills, and Learning: The Impact of COVID-19 on Education". Available from: <https://voxeu.org/article/impact-covid-19-education>
- Carson, Jerome, Austin Gunda, Kemal Qasim, Rosie Allen, Melvin Bradley and Julie Prescott. 2021. "Losing a Loved One During the Covid-19 Pandemic: An On-Line Survey Looking at the Effects on Traumatic Stress, Coping and Post-Traumatic Growth". *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 0(0).
- Çatuk, Cüneyt, Kadir Aydın. 2021. "Covid-19 Dünya ve Türkiye Tedarik Zinciri Üzerine Etkileri". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (37), 427-449.
- Çelik, Şeymanur ve Çak, Edanur. 2020. "COVID-19 "Pandemi Sürecinin Aile Üzerine Etkisi". *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*. 6-11.
- Chowdhury, Piriyaabrata, Sanjoy Kumar Paul, Shahriar Kaiser, and Md. Abdul Moktadir, 2021. "COVID-19 Pandemic Related Supply Chain Studies: A Systematic Review". *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 148, 102271.
- Chuang, Ying-Chih, Ya-Li Huang, Kuo-Chien Tseng, Chia-Hsin Yen and Lin-hui Yang. 2020. "Social Capital and Health-Protective Behavior Intentions in an Influenza Pandemic". *PLoS One*. 10/4: e0122970.
- Cinelli, Matteo, Walter Quattrocchi, Alessandro Galeazzi, Carlo Michele Valensise, Emanuele Brugnoti, Ana Lucia Schmidt, Paola Zola, vd. 2020. "The COVID-19 Social Media Infodemic". April. Available from: <https://arxiv.org/abs/2003.05004>





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

- Coşkun Taştan, Hasan Hüseyin Tekin, Esra Çetinöz ve Ahmet Demirden. 2020. "Kovid-19 Salgını ve Sonrası Psikolojik ve Sosyolojik Değerlendirmeler", *Polis Akademisi Yayınları*. 31.
- Cowling, Benjamin J., Diane M. W. Ng, Dennis K. M. Ip, Quiyan Liao, Wendy W. T. Lam, Joseph T. Wu, Joseph T. F. Lau, vd. 2010. "Community Psychological and Behavioral Responses Through The First Wave of The 2009 Influenza a (H1n1) Pandemic in Hong Kong". *The Journal of Infectious Diseases*. 202/6: 867-876.
- Diolaiuti, Francesca, Donatella Marazziti, Maria Francesca Beatino, Federico Mucci and Andrea Pozza. 2021. "Impact and Consequences of COVID-19 Pandemic on Complicated Grief and Persistent Complex Bereavement Disorder". *Psychiatry Research*, 300, 113916.
- Enemark, Christian. 2009. "Is Pandemic Flu a Security Threat?" *Survival Global Politics and Strategy*. 51(1). ss, 191-214.
- Fallesen, Peter. 2021. "Decline in Rate of Divorce and Separation Filings in Denmark in 2020 Compared With Previous Years". *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 7: 1-7.
- Fenichel, Eli P. Nicolai V. Kuminoff and Gerardo Chowell. 2013. "Skip The Trip: Air Travelers' Behavioral Responses to Pandemic Influenza". *PLoS One*. 8/3: e58249.
- Fung, Isaac Chun-Hai, Sandy Cairncross. "Effectiveness of Handwashing in Preventing SARS: a Review". *Tropical Medicine and International Health*. 11/11 (2006):1749-1758.
- Ghaznavi, Cyrus, Kawashima Takayuki, Yuta Tanoue, Daisuke Yoneoka, Koji Makiyama, Haruka Sakamoto, Peter Ueda, Akifumi Eguchi and Shuhei Nomura. 2022. "Changes in Marriage, Divorce and Births During The COVID-19 Pandemic in Japan. *BMJ Global Health*, 7(5), e007866.
- Glass, Robert J., Laura M. Glass, Walter E. Beyeler and H. Jason Min. 2006 "Targeted Social Distancing Designs for Pandemic Influenza". *Emerging Infectious Diseases*. 12/11: 1671-1681.
- Gostin, Lawrence, 2006. "Public Health Strategies for Pandemic Influenza: Ethics and The Law". *JAMA*. 295/14: 1700-1704.
- Hernández-Fernández, Carlos, Carman Meneses-Falcón. 2022. "I Can't Believe They are Dead. Death and Mourning in the Absence of Goodbyes During The COVID-19 Pandemic". *Health & Social Care in the Community*. 30:e1220-e1232.
- Huynh, Toan Luu Duc. 2020. "The COVID-19 Risk Perception: A Survey on Socioeconomics and Media Attention". *Economics Bulletin*. 40/1: 758-764.
- Ibuka, Yoko, Gretchen B Chapman, Lauren A Meyers, Meng Li and Alison P. Galvani. 2010. "The Dynamics of Risk Perceptions and Precautionary Behavior in Response to 2009 (H1n1) Pandemic Influenza". *BMC Infectious Diseases*. 10/296: 1-11.





- Jacobs, Jennifer, Melanie Taylor, Kingsley Agho, Garry Stevens, Margo Barr and Beverley Raphael. 2010. "Factors Associated With Increased Risk Perception of Pandemic Influenza in Australia". *Influenza Research and Treatment*. 947906: 1-7.
- Karaoğlu, Nazan, Özlem Coşkun, ve Işıl İrem Budakoğlu. 2017. "Meram Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Özanelayışlarına Karşın Yalnızlık, Umutsuzluk ve Anksiyete Düzeyleri". *Tıp Eğitimi Dünyası*, 16(48), 49-61.
- Kasapoğlu, Aytül, Alev Akbal. 2020. "Relational Sociological Analysis of Uncertainties: The Case of COVID-19 in Turkey". *Advances in Social Sciences Research Journal*. 7/4: 197-228.
- Keshky, Mogeda El SayedEl, Abeer Mohammad Alsabbanc and Sawzan Sadaqa Basyounic. 2021. "The Psychological and Social Impacts on Personal Stress for Residents Quarantined for Covid-19 in Saudi Arabia". *Archives of Psychiatric Nursing*. 35/3: 311-316.
- Kharshiing, Korsi Dorene, Drishti Kashyap, Kaveri Gupta, Masrat Khursheed, Mohammad Ghazi Shahnawaz, Neda Haseeb Khan, Ritika Uniyal, vd. 2021. "Quality of Life in The COVID-19 Pandemic in India: Exploring The Role of Individual and Group Variables". *Community Mental Health Journal*. 57: 70-78.
- Kılıç, Yunus. 2020. "Borsa İstanbul'da COVID-19 (koronavirüs) Etkisi". *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Kim, Eun Ji, Lyndonna Marrast and Joseph Conigliaro. 2020. "COVID-19: Magnifying the Effect of Health Disparities". *J GEN INTERN MED*, 35: 2441-2442.
- Kim, Jinho, Taehoon Kim. (2021). "Family Formation and Dissolution During The COVID-19 Pandemic: Evidence From South Korea". *Global Economic Review*, 50(1), 1-19.
- King, Daniel L, Paul H. Delfabbro, Joel Billieux and Marc N. Potenza. 2020. "Problematic Online Gaming and The COVID-19 Pandemic". *Journal of Behavioral Addictions*. 9/2: 184-186.
- Kurtdaş, M. Çağlar. 2020. "Covid-19'un Toplumsal Etkileri Üzerine Bazı Değerlendirmeler." *Şehir ve Medeniyet Dergisi-Journal of City and Civilization*. 1308-8386.
- Liao, Qiuyan., Benjamin Cowling, Wing Tak Lam and Man Wai Ng. 2010. "Richard Fielding. Situational Awareness and Health Protective Responses to Pandemic Influenza a (H1n1) in Hong Kong: A Cross-Sectional Study". *PLoS One*. 5/10: e13350.
- Mahajan, Kanika, Shekhar Tomar. 2021. COVID-19 and Supply Chain Disruption: Evidence From Food Markets in India. *American Journal of Agricultural Economics*, 103(1), 35-52.
- Manning, Wendy D, Krista D. Kayne. 2021. "Marriage and Divorce Decline During The Covid-19 Pandemic: A Case Study of Five States". *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 7, 1-3.
- Meier, Matthias, Eugenio Pinto. 2020. "Covid-19 Supply Chain Disruptions". *Covid Economics*, 48, 139-170.





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

- Mortazavi, Seyede Salihi, Nazanin Shahbazi, Mozghan Taban, Amirali Alimohammadi and Mohsen Shati. 2021. "Mourning During Corona: A Phenomenological Study of Grief Experience Among Close Relatives During COVID-19 Pandemics". *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 00302228211032736.
- Patrinley, James Randall, Sean T. Berkowitz, Danny Zakria, Douglas J. Totten, Mumin Kurtulus, and Brian C. Drolet. 2020. "Lessons From Operations Management to Combat The COVID-19 Pandemic". *Journal of Medical Systems*, 44(7), 1-2.
- Pietromonaco Paula R. and Nickola Overall. 2021. "Applying Relationship Science to Evaluate How The Covid-19 Pandemic May Impact Couples' Relationships". *American Psychologist*. 76/3: 438-450.
- Pummerer, Lotte, Robert Böhm, Lau Lilleholt, Kevin Winter, Ingo Zettler and Kai Sassenberg. 2022. "Conspiracy Theories and Their Societal Effects During The COVID-19 Pandemic". *Social Psychological and Personality Science*. 13/1: 49-59.
- Rais, Isnawati. 2021. "The Impact of COVID-19 Pandemic on Divorce Rates Among Indonesian Muslim Societies". *Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies*, 11(2), 271-297.
- Raude, Jocelyn, Michel, Setbon. 2009. "Lay Perceptions of The Pandemic Influenza Threat". *European Journal of Epidemiology*. 24/7: 339-342.
- Resta, Elena, Silvana Mula, Conrad Baldner, Daniela Di Santo, Maximilian Agostini, Jocelyn J. Bélanger, Ben Gützkow, vd. 2022. "We are All in The Same Boat': How Societal Discontent Affects Intention to Help During The Covid-19 Pandemic". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 32/2: 332- 347.
- Reynolds, Diane, Garay JR, Deamond, SL, Moran, MK, Gold, W. and Styra, R. 2008. "Understanding, Compliance and Psychological Impact of The SARS Quarantine Experience". *Epidemiol Infect*. 136/7: 997-1007.
- Rizou, Myrto, Ioannis M. Galanakis, Turki M.S. Aldawoud, Charis M. Galanakis, 2020. "Safety of Foods, Food Supply Chain and Enviroment Within The COVID-19 Pandemic". *Trends in Food Science & Technology*, 102, 293-299.
- Rubin, G. James, Richard Amlot, Lisa Page and Simon Wessely. 2009. "Public Perceptions, Anxiety, And Behavior Change in Relation to The Swine Flu Outbreak: Cross Sectional Telephone Survey". *British Medical Journal*. 339/b2651: 1-8.
- Sahoo Swapnajeet, Susanta Kumar Padhy, Jigyansa Ipsita, Aseem Mehra and Sandeep Grover. 2020. "Demystifying The Myths About Covid-19 Infection and Its Societal Importance". *Asian Journal of Psychiatr*. 54: 102244.
- Sarah, R. Christensen, Emily B. Pilling, J. B. Eyring, Grace Dickerson, Chantel D. Sloan and Brianna M. Magnusson. 2020. "Political and Personal Reactions to Covid-19 During Initial Weeks of Social Distancing in The United States". *PLoS ONE*. 15/9: e0239693.
- Savaş, Esra. 2020. "Covid-19 Sürecinde Yas". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 82-89.





- Selman, Lucy E., Chamberlain, Charlotte, Ryann Sowden, Davina Chao, Daniel Selman, Mark Taubert and Philip Braude. 2021. "Sadness, Despair and Anger When a Patient Dies Alone From Covid-19: A Thematic Content Analysis of Twitter Data From Bereaved Family Members and Friends". *Palliative Medicine*, 35(7), 1267-1276.
- Senir, Gül. 2021. "Covid-19 Salgınında İnsani Yardım Lojistiğinin ve Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi". *Fiscaoeconomia*, 5(1), 296-308.
- Singh, Archana, Nishi Misra. 2009. "Loneliness, Depression and Sociability in Old Age". *Industrial Psychiatry Journal*, 18/1 (2009):51-55.
- Solomou, Loulia and Fofi Constantinidou. 2020. "Prevalence and Predictors of Anxiety and Depression Symptoms During The Covid-19 Pandemic and Compliance With Precautionary Measures: Age and Sex Matter". *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 17/14: 4924.
- Sood, Sadhika. 2020. "Psychological Effects of The coronavirus Disease-2019" *Pandemic Perspective*. 7: 23-26.
- Taşkın, Bihter Karagöz. 2020. "Tedarik Zinciri Risk ve Belirsizlikleri: Koronavirüs Pandemisi ve Ortamında İlaç Sektöründe Risk Yönetimi ve Halkla İlişkiler". *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 8(17), 107-130.
- Tekingündüz, Sabahattin, Aysu, Kurtuldu, ve Türkkkan, Işık Erer. 2016. "Sağlık Hizmetlerinde Eşitsizlik ve Etik". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 32-43.
- Timurtas, Meral, Nilay Gemlik. 2021. "COVID-19 Teşhisi Almış ve Almamış Bireylerin Özgeçelik Tutumları Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Toygar, Arda, Senem Nart. 2021. "COVID-19 Döneminde Küresel Tedarik Zincirinin Değişen Yapısı. Ulusaldan Küresele Kamusal Mal Olarak Sağlık". Sevda Akar (ed). *Ulusaldan Küresele Kamusal Mal Olarak Sağlık*. Çanakkale: Holistence Publications. ss.63-89.
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2022. "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2021" Erişim 27 Kasım 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568>
- Üstündağ, Asuman, Mustafa Cahit Ungan. "Covid-19 Sürecinde Tedarik Zinciri Risk Yönetimi". Mahmut Akbolat-Özgün Ünal (ed). *COVID-19 Pandemisinde İşletme Yönetiminin Dönüşümü*, Ankara: Gazi Kitabevi. ss.107-127.
- Veselovská, Lenka. 2020. "Supply Chain Disruptions in The Context of Early Stages of The Global COVID-19 Outbreak". *Problems and Perspectives in Management*, 18(2), 490-500.
- Wang, Cuiyan, Riyu Pan, Xiaoyang Wan, Yilin Tan, Linkang X, Cyrus S. Ho and Roger C. Ho. 2020. "Immediate Psychological Responses and Associated Factors During The Initial Stage of The 2019 Coronavirus Disease (Covid-19) Epidemic Among The General





Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

- Population in China". *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 17/5; 1729.
- Watts, Geoff. 2020. "Covid-19 and The Digital Divide in The UK". *Lancet*. 2/8: 395-396.
- Wenjun, Cao, Ziwei Fanga, Guoqiang Hou, Mei Han, Xinrong Xu, Jiaxin Dong and Jianzhong Zheng. "The Psychological Impact of The Covid-19 Epidemic on College Students in China". *Psychiatry Research*. 287: 112934.
- Wiederhold, Brenda K. and Mark D. Wiederhold, 2010. "Virtual Reality Treatment of Posttraumatic Stress Disorder Due to Motor Vehicle Accident". *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 13/1: 21-27.
- Wood, Dennis Patrick, Brenda K. Wiederhold and James Spira. 2010. "Lessons Learned From 350 Virtual-Reality Sessions With Warriors Diagnosed With Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder". *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 13/1: 3-11.
- World Health Organization. 2022. "WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard", Son güncelleme 11 Ekim 2022 <https://covid19.who.int/>





Özlem Zerrin KEYVAN

Öğretim Görevlisi Dr, Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu/Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü/Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, Ankara/Türkiye
Lecturer PhD, Hacettepe University, Vocational School of Social Sciences, Department of Hotel, Restaurant and Catering Services/Tourism and Hotel Management Program, Ankara/Turkiye



eposta: ozkeyvan@hacettepe.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-2072-3655> - RorID: <https://ror.org/04kwvgz42>

Atıf/Citation: Keyvan, Özlem Zerrin. 2023. Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 260-282..

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1200578>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	07.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	19.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

CAYDIRICILIK TEORİSİ BAĞLAMINDA ÇİN'İN KUZEY KORE NÜKLEER POLİTİKALARINA BAKIŞI

ÖZ

Son 30 yılda, Kuzey Kore'nin nükleer sorunu, Kuzeydoğu Asya'daki güvenlik, kalkınma ve istikrara yönelik en önemli ve doğrudan tehditlerden birini oluşturmuştur. Üçlü ve altılı görüşmeler, yaptırımlar, diplomatik çabalar ve daha yakın tarihli Singapur ve Hanoi Zirveleri dahil olmak üzere uluslararası toplumun çabaları, şimdiye kadar herhangi somut bir sonuç üretmemiştir. Kuzey Kore'nin temel amacı nükleer programını geliştirmek ve açıkça nükleer silah üretmek olmuştur. Uluslararası toplum, Çin'in Kuzey Kore'ye baskı yapma ve nükleer sorunu kolayca çözmeye yeteneğine aşırı derecede güvenmiştir. Bu amaçla Çin, Kuzey Kore'yi nükleer programının geliştirilmesinden vazgeçirmeye çalışırken, Kuzey Kore'nin nükleer bir güç olmasına da yardımcı olmuştur. Bu makale, Çin'in caydırıcılık stratejisinin Kuzey Kore için güvenilir olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çin caydırıcılık stratejisi kapsamında birinci ve ikinci vuruşları gerçekleştirmeme ilkesine bağlı kalmaktadır. Rakipleri bu garantiyi müttefiklerine sağlarken, Çin Kuzey Kore'ye herhangi bir nükleer garanti sunmamıştır. ABD-Çin rekabeti bağlamında Çin, Tayvan, Güney Kore ve Güney Çin Denizi'ndeki çıkarlarından endişe duymaktadır. Çin için Kuzey Kore nükleer krizi hiçbir zaman birinci öncelik olmamıştır. İki ülke arasındaki ittifak ilişkisindeki güven eksikliği, Çin'in Kuzey Kore'yi nükleer silahlardan arındırma sürecini tamamlamaya ikna etmesini imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenle, Çin'in caydırıcı gücü sonuçsuz kalmıştır. Bu güven eksikliği, Kuzey Kore'nin nükleer programını geliştirme motivasyonunu daha net olarak açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Kuzey Kore, Çin, Güney Kore, Caydırıcılık Teorisi





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

CHINA'S PERSPECTIVE ON NORTH KOREAN NUCLEAR POLICIES IN THE CONTEXT OF DETERRENCE THEORY

ABSTRACT

Over the past 30 years, North Korea's nuclear problem has posed one of the most significant and direct threats to the security, development, and stability in Northeast Asia. The efforts of the international community, including trilateral and six-party talks, sanctions, diplomatic efforts, and the more recent Singapore and Hanoi Summits, have so far failed to produce any tangible outcomes. The main objective of North Korea is to develop its nuclear program and openly produce nuclear weapons. The international community has placed undue reliance on China's ability to put pressure on North Korea and easily resolve the nuclear issue. To this end, while trying to get North Korea to forgo the development of its nuclear program, China also helped North Korea become a nuclear power. This article seeks to examine whether China's deterrence strategy is reliable for North Korea. Under the Chinese deterrence strategy, China adheres to the principle of not launching the first and second strikes. While its rivals have provided it to its allies, China has not offered any nuclear guarantees to North Korea. In the context of the US-China rivalry, China is concerned about its interests in Taiwan, South Korea, and the South China Sea. For China, the North Korea nuclear crisis has never been a top priority. The lack of credibility in the alliance relationship between the two countries has made it impossible for China to convince North Korea to complete its denuclearization. Therefore, China's deterrent power has been inconclusive. This lack of credibility more clearly explains North Korea's motivation to develop its nuclear program.

Keywords: The US, North Korea, China, UN, South Korea, Deterrence Theory

Giriş

Kuzeydoğu Asya bölgesi, dünyanın en önemli stratejik bölgelerinden biridir. Bu bölgenin en önemli sorunu, istikrarını nükleer programının ve Kim rejiminin devamlılığına bağlayan Kuzey Kore'nin Kore Yarımadası'nda yarattığı nükleer krizlerdir. Kuzey Kore'nin dünyanın en büyük konvansiyonel askeri güçlerinden biri olması ve nükleer silah geliştirmesi sadece bölge ülkeleri Güney Kore ve Japonya üzerinde değil, tüm uluslararası toplum için de doğrudan bir tehdit olarak görülmektedir. 2003 yılından beri Kuzey Kore, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) dışında kalarak bir nükleer devlet olma konusundaki egemenlik hakkını iddia etmektedir. Zenginleştirilmiş uranyumla yeni füze denemeleri yapmakta ve yeni nükleer krizlere yol açmaktadır. 1994'ten bu yana görüşmelerde Kuzey Kore, ekonomik zayıflığına rağmen uygulanan zorlayıcı yaptırımlarla nükleer programında önemli tavizler vermekten kaçınmıştır. Diğer bir deyişle rejim, kalıcı tavizler vermeden gerilimi düşürme karşılığında uluslararası yardım alabilmenin bir aracı olarak nükleer krizleri kullanmıştır. Bununla birlikte Kuzey Kore'nin ekonomi politiği ve Kim rejiminin devamlılığı için taşıdığı önem gibi iç dinamikler nükleer programın hızla geliştirmesine neden olmuştur. Hatta Kuzey Kore nükleer





Özlem Zerrin KEYVAN

program geliştirmesini uzun vadeli bir proje olarak görmüştür. Bu yüzden de ne Üçlü ve Altı Taraflı görüşmelerde ne de Singapur ve Hanoi Zirvelerinde nükleer programdan tamamen vazgeçilmesine yönelik bir taahhüt kabul etmemiştir.

Kuzey Koreli liderlerin nükleer program geliştirme hedefi iç ve dış faktörlerden kaynaklanmıştır. Kore savaşından beri devam eden ABD tehdidi, SSCB (Rusya) ve Çin'e duyulan güvensizlik, nükleer programı olmayan Irak, Libya ve Ukrayna'nın askeri müdahaleye ve istikrarsızlığa açık olması, bölgede ABD-Çin rekabetinin Kuzey Kore'nin nükleer programına ulaşmasına yardım etmiştir. Kuzey Kore ilk nükleer denemesini gerçekleştirdiği Ekim 2006'dan bu yana BM Güvenlik Konseyi'nin ekonomik yaptırımları ile karşı karşıyadır. Bu tür BM önlemlerinin yanı sıra ABD, Güney Kore, Japonya ve Avrupa Birliği de Kuzey Kore rejimine kendi tek taraflı yaptırımlarını uygulamıştır. Çin'in yaptırım rejimine gönülsüz katılımı Kuzey Kore ekonomisinin zarar görmesini engellemiştir. Bu nedenle Kuzey Kore'nin nükleer program geliştirme niyetinde Çin ile bağlantılarını göz ardı etmek meselenin tam anlaşılmasını engelleyecektir. Kuzey Kore'nin uluslararası güvenliğe yönelik tehditlerine ilişkin artan endişeler, uluslararası toplumun Çin'in Kuzey Kore'ye baskı uygulayabileceği ve nükleer meseleyi kolayca çözebileceği algısını oluşturmuştur. Çin'in Kore Yarımadası'nda ve özellikle Kuzey Kore üzerinde önemli bir etkisi olmasına rağmen, Kuzey Kore dış politikasını ve siyasi kararlarını Çin'in beklentilerine ve tercihlerine meydan okuyacak şekilde de yürütmektedir. Gerçekten de Çin'in Kuzey Kore ile olan bağlarını anlamlandırmak için kullanılan "dudak ve diş kadar yakın"¹ ifadesinin arkasında, iki komşu arasında kolay olmayan kırılğan bir ilişki gerçeği yatmaktadır. Bununla birlikte Kuzey Kore'nin nükleer davranışında değişiklik için yaptırımlara her başvurulduğunda Çin ülkeye ekonomik olarak yardım ederek meseleyi karmaşıktırmaktadır.

Bu arka plan dikkate alınarak bu çalışma ortaya atılan iki soru üzerinden ilerlemektedir. Birincisi Kuzey Kore'nin tam bir nükleer silahtan arındırma sürecine girmesinin mümkün olup olmadığıdır. Kuzey Kore'nin nükleer yeteneklerinden tamamen arındırılması, ABD'nin Kuzeydoğu Asya'yı nükleer olarak asimetrik hale getirmesi anlamına gelmektedir. Bu durum da nükleere sahip olmayan devletlerin, özellikle de Kuzey Kore'nin güvenliğinin savunmasız hale gelmesi demektir. İkinci soru ise Kuzey Kore'nin güvenliğini sağlama konusunda Çin ile ittifakının inandırıcı olup olmadığıdır. Kuzey Kore, Çin'in genişletilmiş caydırıcılığının güvenilir olduğuna kanaat getirirse nükleer programından tamamen vazgeçer. Aksi taktirde Çin'in caydırıcılığının Kuzey Kore'yi ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda genişletilmiş caydırıcılık perspektifini kullanan bu makale, nükleer silahlara sahip olma ile Çin'in karar alma süreci arasındaki bağlantıyı kurmaktadır. Bu temel çerçeve ile bu makale, devam eden Kuzey Kore nükleer krizini bir vaka çalışması

¹ Çin atasözünden (dudaklar olmazsa dişler üşür) ilham alarak ilişkiler bu şekilde tanımlanmıştır.





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

olarak kullanarak Çin'in caydırıcılık stratejisi yaklaşımını göstermektedir. Bu çalışmada Çin'in ABD ile hegemonik rekabeti ve uluslararası örgütlerdeki konumu gibi faktörler de dikkate alınmaktadır. Bu makaledeki argümanlar beş bölümde geliştirilmiştir. İlk bölümde Çin'in Kuzey Kore stratejisini anlamak için kapsamlı bir teorik çerçeve sunmaktadır. İkinci bölümde bu teorik çerçeve bağlamında Çin'in caydırıcılık stratejisine değinilmektedir. Üçüncü bölümde, Kuzey Kore'nin Çin ile ilişkileri hakkında bir arka plan sunulmaktadır. Dördüncü bölümde Çin'in Kuzey Kore nükleer krizine yönelik diplomatik çabaları ele alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde, Çin'in Kuzey Kore nükleer politikasını şekillendiren caydırıcılık stratejisinin bölgedeki rolü ve krizin şiddetini azaltmak için olası seçeneklere odaklanarak çatışmanın olası sonuçları analiz edilmektedir. Çin'in caydırıcılık stratejisinin, Kuzey Kore'nin nükleer programını geliştirmeye yönelme tercihi üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlayan bu makale ile Türkçe literatürdeki bu eksikliği giderecek bir katkı sağlanacaktır. Bu amaç doğrultusunda, özellikle Çince ve İngilizce kaynaklardan yararlanılarak Çin'in Kuzey Kore dış politikasının daha net ve doğru anlaşılması planlanmıştır.

1.Caydırıcılık Teorisi: Kavramsal Çerçeve

Uluslararası ilişkilerde caydırıcılık stratejisi, askeri gücün ulusal güvenlik hedeflerine ulaşmak için dolaylı olarak nasıl kullanıldığını tanımlamaktadır. Caydırıcılık, diğer ülkelerin veya devlet dışı aktörlerin maliyetlerinin potansiyel faydalardan daha ağır basacağına ikna ederek istenmeyen eylemlerini önleme potansiyelidir. Başka bir deyişle, caydırıcılık maliyet/fayda hesaplamasına dayalı savunma teorisidir. Caydırıcılık doğrudan ve genişletilmiş olmak üzere iki kategoride sınıflandırılmaktadır. Doğrudan caydırıcılık, bir devletin kendi topraklarına yönelik bir saldırıyı önlemekle ilgilenirken genişletilmiş caydırıcılık, bir devletin diğerini üçüncü bir ülkeye saldırmaktan caydırmaya odaklanmaktadır (Huth 1999: 27). Caydırıcılık teorisi II. Dünya Savaşı'nda geleneksel savaşın savunma stratejilerini geçersiz kılan atom bombalarının kullanılmasından etkilenmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasındaki silahlanma yarışının kitlesel bir savaş ihtimalinin arttırması stratejik nükleer caydırıcılık teorisini Soğuk savaş modeli olarak oluşturmuştur. Bu model dünya güvenlik algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hatta bu dönemde ABD ile SSCB arasında büyük bir savaşın çıkmamış olması, caydırıcılığın başarısını yansıtmıştır (Morgan, 2012). Soğuk Savaş sırasında caydırıcılığın temel amacı, iki taraf arasında nükleer bir savaşın önlenmesi olmuştur (Cimbala, 2012). Bu bağlamda Wohlstetter, nükleer caydırıcılıkta "ilk vuruş" ve "ikinci vuruş" kapasitesi arasındaki operasyonel ayrımı ortaya koymasıyla birlikte dehşet dengesini kavramsallaştırmıştır (1959:214). Bu kavram, nükleer güce sahip taraflardan ilk saldırıyı gerçekleştiren tarafa aynı şekilde karşılık verilmesini engelleyen denge durumuna atıfta bulunmaktadır. Dehşet dengesi sırasında yaşanan nükleer bir savaşın hiçbir kazananı olmayacağı için bu durum "Karşılıklı





Özlem Zerrin KEYVAN

Mahvolma" (Mutual Assured Destruction-MAD) olarak tanımlanmıştır. Ortaya çıkan karşılıklı mahvolma durumu, rakibin ilk vuruşu gerçekleştirme niyetini ortadan kaldırmaktadır çünkü saldırıya uğrayan tarafın ikinci vuruş ile karşı saldırıya geçerek her iki tarafa da zarar verebileceğine inanılmaktadır. Bununla birlikte böyle bir ortam bir nükleer savaş ihtimalini de artırmaktadır. Bu yüzden Wohlstetter'a göre, nükleer dengeğin istikrarı ancak ikinci vuruş kapasitesinin korunması ile mümkündür (Paret, 1986: 753). Temel olarak, nükleer silahlar savaşı önlemek için kullanılmaktadır, bu durum da nükleer silah kullanımının askeri değil siyasi bir karar olduğu anlamına gelmektedir (Lin, 2004:53).

Bununla birlikte Paul Huth ve Bruce Russett (1988:33), caydırıcılığa dahil olan tarafları saldıran devlet (potansiyel saldırgan), tehdit edilen devlet (korunan) ve tehdit edilen ülkeyi savunan devlet (savunan) olarak kategorize etmektedir. Bu üçüncü taraf genellikle bir müttefik veya ortaktır. Savunan, saldırgan üzerinde caydırıcı bir etki yaratabilir, böylece saldırgan ile korunan arasında savaşın çıkmasını önleyebilir. Genel anlamda caydırıcılık, resmi ittifak anlaşmalarıyla belirli güvenlik garantileri çerçevesinde teminatların aktarılmasını içermektedir. Lawrence Freedman ise caydırıcılığı, "nükleer yeteneği olmayan müttefiklere nükleer araçlar götürerek yardım etmek" olarak tanımlamaktadır (2013:159). Bu noktada, savunan aktörün kararını şekillendiren iki temel husus vardır: (Huth ve Russett, 1988:35). (1) korunmaya ihtiyacı olan tarafı korumada başarı olasılığı ve saldırganın başarısız olması durumunda elde edilecek fayda ve katlanılacak maliyet; (2) korunanın saldırganı saldırmaya veya saldırganı teslim olmasına izin vermenin sonuçları. İttifakların caydırıcı etkisine odaklanan çalışmalar, caydırıcılık stratejisinin başarısını dört faktöre bağlamıştır (Huth, 1999:30). Birincisi, savunan ve saldıran taraf arasındaki askeri güç dengesi. (Huth ve Russett, 1990:482). Saldıran ve savunan tarafın nükleer güce sahip olması ve her ikisinin de karşı saldırı yapabilmesi durumunda, Huth ve Russett (1988) iki ülkenin nükleer silah kullanımına yol açabilecek bir savaştan kaçınabileceğini savunmuştur. İkincisi, korunanın ve savunanın ulusal çıkarları (Huth, 1988: 47). Bu değişken, savunan ve korunan arasındaki coğrafi yakınlıktan doğrudan etkilenmektedir. Savunanlar saldırganlarla savaşmak için askeri güç kullanarak coğrafi yakınlığı olan tarafı koruma eğiliminde olmaktadır. Bölgedeki güç dengesinde bir tampon devlet veya bir ittifak koruma altındakilerin stratejik değerini belirler. Üçüncüsü, kriz sırasında savunan tarafın konumu. Eğer savunan taraf pazarlık yapacak durumdaysa, itibarı artar. Thomas Schelling'in (1980) belirttiği gibi, bir devletin yerine getirmeyi tercih etmeyeceği tehditler vardır ve bir saldırgan, savunan devletin tehditleri yerine getirmekte isteksiz olacağına inandığında caydırıcılıkta zayıflık ortaya çıkar. Dördüncüsü saldırgan ve savunan devlet arasındaki geçmiş bağlantıların sonuçları da önemlidir. Savunma diplomasisi diplomatik yenilgiye uğradığında, savunan itibarını korumak için agresif adımlar atma eğilimindedir (Huth ve Russett, 1988:37). Bu noktada caydırıcılığın etkisini neyin belirlediği sorusu hayati önem taşımaktadır. Caydırıcılığın etkisinin en önemli noktası güvenilirliktir. Bir devletin rakibine yönelik tehdidinin





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

güvenilirliği, yeteneklerine ve niyetine bağlıdır (Zagare, 2004: 120-124). Pazarlık gücü olarak zarar verme gücünün kullanılmasının caydırıcılık teorisinin temeli olduğu ve yedekte tutulduğunda motive edici bir faktör olarak kullanıldığı kabul edilmektedir (Schelling, 1966:15).

Bu çalışma da iki temel nedenden dolayı ittifakların kurulduğu, rekabetin sürdüğü, nükleer silahlanma yarışının arttığı Kuzeydoğu Asya'da değişen güvenlik dinamiklerini açıklamak için caydırıcılık perspektifini kullanmaktadır. Birincisi, bu kavram, Kuzey Kore'nin nükleer silahlarının yayılması konusundaki uluslararası toplum özellikle ABD, Güney Kore ve Çin arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde tasvir edebilmektedir. İkinci olarak, caydırıcılık kavramı, nükleer silahların bir ülkenin müttefiklerine yönelik dış politikasını nasıl etkileyebileceğini analiz edebilmektedir. Buradan yola çıkarak Çin'in caydırıcılık stratejisi konusunda Çin tartışmalarının mevcut durumu incelenecektir.

2.Çin'in Nükleer Caydırıcılık Stratejisine Bakışı

Çin'in geleneksel caydırıcılık terimi "wēishè" hem caydırma (hedefin bir eylemde bulunmasını engelleme) hem de zorlama (hedefi harekete geçmeye ikna etme) anlamına gelmektedir. Çinli stratejistler nükleer, konvansiyonel, uzay ve bilgi savaşı dahil olmak üzere çeşitli türlerdeki güçlü askeri yeteneklerin, güvenilir bir "bütünleşik stratejik caydırıcılığın" temel bileşenleri olduğu sonucuna varmıştır (Peng ve Yao, 2001:236). Özellikle Soğuk Savaş döneminde Çinli akademisyenler, "nükleer caydırıcılığı", Batının saldırgan davranışı olarak görmüştür. Bu düşüncenin ortaya çıkışı "rakibin boyun eğmesini (shè) sağlamak için ezici askeri güç (wēi) kullanmak" olan "caydırıcılık" (wēishè) teriminin Çince tercümesinden kaynaklanmaktadır (Fravel ve Medeiros, 2010:71). Özünde, mevcut literatür, Çin'in kavramı Batı stratejik literatüründe kullandığı gibi caydırıcılık açısından değil zorlama açısından benimsediği görülmektedir. ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri de incelendiğinde ABD'nin rakiplerini caydırmak ve yenmek için üstün yeteneklerini sürdürmeye ve müttefiklerine güvence vermeye kararlı olduğu belirtilmektedir. ABD, rakibini belirli bir alanda (örneğin, uzay, siber) hareket etmekten caydırmaya sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Buna karşılık, Çin caydırıcılığı siyasi amaçlara ulaşmanın bir yolu olarak görmektedir. Bu sebeple Çin'in konsepti, askeri ve askeri olmayan ulusal gücü kapsamı bakımından daha da kapsamlıdır. Çinli karar vericiler için başarılı caydırıcılık, nihai olarak, bir rakibin eylemlerinde kısıtlandığı ve Çin'in hedeflerine ulaşmasına izin verdiği bir siyasi faaliyet ve psikolojik savaş biçimidir (Zhou ve Wen, 2004: 20). Çin'in odak noktası, bu alandaki eylemleri caydırmak değil, Çin stratejik hedefini güvence altına almaktır. Bu hedefler özellikle Tayvan'ın bağımsızlığı güvence altına alma çabalarından vazgeçmesini sağlamak ve Çin'in Güney Çin Denizi'ne yönelik iddiaları için destek almak üzerinde şekillenmiştir.





Özlem Zerrin KEYVAN

Çin'in caydırıcılık yaklaşımına, 2015 Ulusal Güvenlik Yasasında (The State Council Information Office of the People's Republic of China, 2015) ve 2019 tarihli Yeni Dönemde Ulusal Savunması adlı beyaz kitapta tanımlanan Aktif Savunma stratejisi rehberlik etmektedir (The State Council Information Office of the People's Republic of China, 2019). Çin, bu yaklaşımı "stratejik olarak savunmacı ama operasyonel olarak saldırgan" olarak tanımlamaktadır (Defense Intelligence Agency, 2019:23). Başka bir deyişle, Çin başka bir devletin stratejik düzeyde çıkarlarına zarar verdiğini veya zarar vermek niyetinde olduğunu belirlerse çıkarlarını savunmak için saldırganca hareket edebilir. Öte yandan Çin, caydırıcılık yeteneğini gerçek savaş (shízhàn) yürütme yeteneğine dayandırmaktadır. Bu nedenle caydırıcılığa, nükleer saldırılar da dahil olmak üzere "gerçek savaş" yürütme yeteneğinin sürdürülmesiyle ulaşmaya çalışmaktadır.

Çin nükleer politikalarını da "weishe" çerçevesinde oluşturmuştur. Nükleer silahların gücü hem zorlama hem de caydırma kapasiteleriyle birleştiğinde nükleer silahların yalnızca çatışmayı caydırmak ve rakipleri zorlamakla kalmayıp aynı zamanda daha genel olarak çatışmanın çıkmasını sınırlamaya da hizmet edebileceği anlamına gelmektedir. Çin'in 1964'teki ilk nükleer denemesinden bu yana nükleer politikaya genel yaklaşımı önemli ölçüde tutarlı olmuştur. Yıllar boyunca Çin askeri yayınları, liderlerin resmî açıklamaları ve savunma beyaz kitapları, Çin'in nükleer politikasının temel unsurlarını oluşturmuştur. Nükleer silahları ilk kullanan olmamaya ve sınırlı sayıda nükleer silah bulundurmaya yapılan vurgu da dahil olmak Çin nükleer saldırıyı caydırmak için "yalın ve etkili" (jīnggān yǒuxiào) caydırıcı yeteneğe sahip olmayı kabul etmiştir. Diğer bir deyişle, Çin Kurtuluş Ordusunun (PLA) inanılır (kěxìn) ve güvenilir (kěkào) caydırıcı bir güç kullanması beklenmektedir, bu gücün nicelik bakımından büyük olması gerekmemektedir. Güvenilir ve inanılır bir nükleer kuvvet ve onu rakibin saldırganlığına yanıt olarak kullanma isteği, Çin'in nükleer caydırıcılık anlayışının merkezinde yer almaktadır. Çin nükleer caydırıcılık yaklaşımında "sınırlı caydırıcılığa" odaklanmıştır. Nükleer silahları yalnızca bir rakibin saldırganlığına yanıt olarak kullanmayı taahhüt ettiği "savunmacı" bir nükleer politikasına sahiptir. Ancak, nükleer silah sahibi olmayan devletlere karşı nükleer silah kullanmama taahhüdünün olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur (Wu, 2015:56). Çin, ilk kullanmama ve minimum boyut ilkesine dayalı sınırlı garantili misilleme konsepti ile zayıf ve savunmasız bir nükleer kuvvet yapısı nedeniyle müttefikleri veya diğer ülkeler üzerinde genişletilmiş nükleer caydırıcılığını hiçbir zaman ilan etmemiştir. Bu nedenle, sınırlı caydırıcılık politikasıyla Çin'in müttefiklerini saldırganlardan koruma olasılığı düşüktür. Bu bağlamda Çin'in, ABD ve Rusya'dan farklı nükleer ve ittifak politikalarına sahip olduğunu da belirtmek önemlidir. Nükleer caydırıcılığını müttefiklerine yaymak için somut bir taahhütte bulunmazken, diğer yandan ABD ve Rusya nükleer şemsiyesi altında müttefiklerini koruyacağını alenen ilan etmiştir. Çin caydırıcılık stratejisini oluştururken bölgesel güvenlik ikileleriyle bağlantılı çok taraflı dinamikleri dikkate alarak ABD, Rusya, Hindistan, Güney Kore ve Japonya'yı hesaba katmaktadır. ABD ve Japonya'nın





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

Kuzey Kore'nin nükleer programları hakkındaki endişeleri, Çin'in caydırıcı yeteneğinin güvenilirliğini sorgulamalarına ve bu yüzden de nükleer savunma sistemlerini geliştirmelerine neden olmaktadır. Çin'in komşularının gelişen nükleer gücü ve bölgesel devletler arasındaki etkileşimlerin artan karmaşıklığı göz önüne alındığında, öncelikle Çin'in Kuzey Kore ile ilişkilerine değinmek bölgenin güvenlik ikilemelerini ve Kuzey Kore'nin nükleer tercihini anlayabilmek adına önem taşımaktadır.

3.Çin-Kuzey Kore İkili İlişkileri

Çin ve Kuzey Kore arasındaki ilişkiler genel olarak incelendiğinde ilk dikkat çeken; iki sosyalist devletin kuruluşundan bu yana birbirlerine karşı sürekli artan güvensizlikleri nedeniyle ilişkilerin istikrarsız bir gidişat izlediğidir. Kore Savaşı sırasında Japonya'ya karşı savaşan Kuzey Kore ve Çin arasındaki ilişkinin kan bağı olarak tanımlanmıştır. Soğuk Savaş sırasında 1961 yılında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalayan Kuzey Kore ve Çin üçüncü bir tarafın herhangi bir askeri müdahalesine karşı ortak bir askeri savunma ve yardım içerisine gireceklerini taahhüt etmiştir. Bu anlaşmaya rağmen ideolojik farklılıklar bu ilişkideki sorunları çözememiştir. Çin ile Kuzey Kore arasındaki ilişkilerde kötüleşme, Çin'in 1978'de reform ve açılış politikalarını benimsemesi, Çin'in her iki Kore'yi de meşru devletler olarak "İkili Tanıma" politikası ve 1992'de Güney Kore ile diplomatik ilişkilerini normalleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır (Shen ve Yafeng, 2018:240). Çin tarafından Kuzey Kore giderek daha izole edilmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla müttefik kaybı ve kötü ekonomik yönetim Kuzey Kore'nin 1994 ve 1998 yılları arasında büyük çaplı bir kıtlıkla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde Çin, Kuzey Kore için ithal edilen gıdanın ana tedarikçisi haline gelmiş, ancak taviz ve kredi modellerini genişletmek yerine pazar bazında ticaret yapmaya çalışmış ve sonuçta ikili ticaret hacmi çok düşük seviyelerde kalmıştır (Reilly, 2014:1161). Çin'in ekonomik desteği, Kuzey Kore medyasının Çinlileri "sosyalist davanın hainleri" olarak etiketlemesine yol açmıştır (Noland, 2004: 7). Çinli liderler geleneksel olarak Kuzey Kore'yi, ABD veya Japonya'dan Çin'e doğrudan saldırıları engelleyen jeopolitik açıdan önemli bir "tampon bölge" olarak algılama eğilimindedir. 1990'ların ortalarından beri Çin Kuzey Kore ile ilişkileri tanımlarken geleneksel iyi komşuluk ve dostane terimlerini kullanmaktadır (Han ve Zhao, 2020:40). Çin tarafından tanımlanan en özel ilişkiler, Pakistan'a bahsedilen "her koşula uygun" ilişki ve Rusya ile kapsamlı aktif stratejik iş birliği ortaklığıdır. Kuzey Kore, bu ülkelerle aynı kategoriye girmek istemektedir. ABD ile Çin arasındaki stratejik rekabet, Kuzeydoğu Asya'da devam eden gerilim ortamı, Kuzey Kore'nin zayıf ekonomisi, uluslararası yaptırımlar, Çin ile Kuzey Kore arasındaki özel bağı açıklamaktadır. Çin, bugüne kadar Dostluk, İş birliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'ndan çekilmemiştir. Ancak Kuzey Kore'nin ilk Güney Kore'ye (veya ABD'ye) saldırması ve bir savaş başlatması durumunda, Çin'in yardım etmeyeceği veya destek vermeyeceği görüşü ile Antlaşmanın 2. maddesi





Özlem Zerrin KEYVAN

yeniden yorumlanmıştır (Neves, 2020:13). Başka bir deyişle, Çin'in Kuzey Kore'yi savunma yükümlülüğü, yalnızca Kuzey Kore'ye saldırılırsa geçerli kabul edilmiştir. Bu bağlamda ilişkileri müttefiklik olarak tanımlamak yanıltıcıdır (Chung ve Choi, 2013).

Kuzey Kore'nin komşularıyla kötüleşen diplomatik ilişkileri, Kuzey Kore'yi Çin'in ticaret ve ekonomik yardımına derin bir bağımlılığa zorlamıştır. Özellikle Güney Kore'nin 2010 yılında savaş gemisi Cheonan'ın batmasının nedenini Kuzey Kore'nin torpido saldırısına bağlaması Kuzey Kore'yi bölgede yalnızlaştırmıştır. Çin'in Kuzey Kore ile derinleşen ekonomik ilişkisi, Kuzey Kore'nin açılmadan reform dönemine denk gelmiştir. Kuzey Kore, Çin'in kalkınma yolunu takip etme çağrılarına uzun süre direnmiş olsa da piyasa güçlerinin ekonomide daha büyük bir rol oynamasına giderek daha fazla izin vermiş, ekonomik karar alma sürecini merkezden uzaklaştırmıştır. Bu değişiklikler, Kuzey Kore'nin Güney Kore ve Japonya'yla ticaretinin önemli ölçüde kısıtlanması ve Çin'in Kuzey Kore'nin dış ticaretine ve gelişen ekonomisinin şekillenmesine hâkim olmasına yol açmıştır. Çin'in Kuzey Kore ticaretindeki payı, 2006'da Kuzey Kore ticaretinin % 38'ini ve 2012'de ticaretinin neredeyse % 70'ini oluşturmuştur (Brown W., 2018).

Devam eden bu güvensizlik ortamında Çin'in Kuzey Kore ile ilişkileri de 2011 Kuzey Kore lideri Kim Jong-un ve 2012'de ve ÇKP Genel Sekreteri Xi Jinping'in iktidara gelmesinin ardından kötüleşmiştir. Bu dönem ilişkiler kamuoyunda soğuk kalpli gülümsemeler ve perde arkasında gizlenmiş küçümseme ifadeleri olarak tanımlanmıştır (Oberdorfer ve Carlin, 2013: 463). Çin, Güney Kore ile daha yakın bir siyasi ilişki geliştirmek için adımlar atarken, Kore Yarımadası'na yönelik politikasını yeniden dengelemeye istekli görünmüştür. Çin aktif ve yapıcı rolünü özellikle Kore Yarımadası'ndaki güvenlik krizi anlarında sergilemiştir. Güney Kore Donanması Cheonan Mart 2010'da batırıldığında (Guo, 2012: 8) ve Kasım 2010'da bir sınır adası olan Yeonpyeong'a saldırıldığında Çin'in aktif bir rol üstlenmesi bölgede Kuzey Kore'yi yalnız hissettirmiştir. Çin'in Kuzey Kore politikası, 2013 yılında Kuzey Kore'nin üçüncü nükleer denemesine kadar "savaş yok, istikrarsızlık yok ve nükleer silah yok" (不战, 不乱, 无核- bùzhàn, bùluàn, wúhé) olarak üç ilke çerçevesinde ilerlemiştir (Cordesman ve Lin, 2015: 56). Çin, Kuzey Kore nükleer programına Kim Il Sung, 1964'te Çin nükleer teknolojisini Mao Zedong'dan istediğinde karşı çıkmıştır (Li, 2003:232). Ancak buna rağmen, kapsamı ve genişliği ile ilgili net bilgiler olmasa da Çin'in doğrudan Kuzey Kore'ye nükleer destek sağladığı da bilinmektedir. Çin'in Sovyet yapımı füze montaj tesislerinin yeniden düzenlenmesi ve genişletilmesine yardım etmekle kalmayıp Kuzey Kore'ye ihtiyaç duyulan teknik uzmanlığı sağlamıştır (Chansoria, 2009:101). ABD istihbarat raporlarında da Çinli şirketlerin Kuzey Kore'nin nükleer programı için önemli bileşenler ve hammaddeler sağladığı vurgulanmıştır (Niksich, 2006). 2013 ve 2016 yılları arasında Kuzey Kore'ye 28,5 milyon ABD doları değerinde askeri malzeme ihraç edilmiştir. Bu malzemeler içinde özellikle balistik füzeleri hareket ettirmek ve yeniden fırlatmak için tasarlanan taşıyıcı-yükleyici- başlatıcı (TEL)





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

kamyonlar bulunmaktadır (Sethi, 2019). Tüm bu arka plan ışığında Kuzey Kore'nin son yıllarda balistik füze denemelerinin sıklığının artmasında Çin'in desteği inkâr edilemez.

Bu desteğe rağmen nükleer denemeler sonrası Çin, Koreli müttefikinin Çin sınırında kaos ve daha kötüsü bir çatışma ihtimalini körüklediğini görünce Kuzey Kore'yi eleştirmeye ve baskı uygulamaya başlamıştır. Bunu takiben Kuzey Kore ithalatını %30 oranında azaltmayı amaçlayan petrol arzı yasağı gibi oldukça maliyetli olan BM yaptırımlarını desteklemeye başlamıştır (Boc ve Wacker, 2018: 29). Kuzey Kore ilişkileri düzeltmek için tamamı kadınlardan oluşan militarize bir elektro-pop grubu olan Moranbong Band'ı Çin'e göndermiştir. Grubun Çin'e gelişinden kısa bir süre sonra, planlanan konser serisi aniden iptal edilmiş ve üyeleri Kuzey Kore'ye geri çağırılmıştır. Bu olayların nedenleri kamuoyuna açıklanmamış ancak grubun Pekin'e gelmesinden bir gün sonra Kim Jong Un'un Kuzey Kore'nin hidrojen bombaları geliştirdiğini açıklamasıyla bağlantılı olduğu tahmin edilmektedir (Perlez, 2015). Olaydan bir ay sonra da Kuzey Kore üçüncü nükleer denemeyi gerçekleştirmiştir. Çin'in tepkisi, Kuzey Kore'nin nükleer denemesini "kınama" ve "kararlı bir şekilde karşı" duruş olmuştur. Bu denemelerin bazılarının zamanlaması kasıtlı olarak Çin'i kızdırmak için ayarlanmış gibi görünmüştür. Kuzey Kore'nin 2017'deki füze denemelerinden biri Nisan 2017'de Florida'daki Trump-Xi Zirvesinden (Sang-hun, 2017), Mayıs ayında Pekin'deki Kuşak ve Yol Forumu'ndan ve Eylül ayında Xi'nin BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinin Zirvesinde bir konuşma yapmasından hemen önce gerçekleştirilmiştir (Griffiths, 2017). Kuzey Kore'nin nükleer silah ve füze denemelerine yanıt olarak Çin, Rusya ile birlikte Kuzey Kore'den kömür ve tekstil ithalatını yasaklayan, bazı Kuzey Koreli kişi ve kurumların varlıklarının dondurulmasını, Kuzey Kore'ye petrol ve doğal gaz ihracatını kısıtlayan 2371 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını onaylamıştır (UN Security Council, 2017). Çin'in kararı onaylaması, Kuzey Kore'ye karşı daha sert bir yaklaşım benimsemeye istekli olduğunu göstermiş olsa da Çin'in kömür yasağına yönelik "geçim kaynakları" muafiyetine ilişkin yorumu kararın etkisini önemli ölçüde yumuşatmıştır (Lawrence ve vd. 2017). Kuzey Kore, yeni önlemleri "savaş eylemi" olarak nitelendirmiştir. Çin, ABD ile Kuzey Kore arasındaki gerilimin tırmanması nedeniyle yaptırımları uygulamak için daha fazla adım atmıştır. Şubat 2017'de Çin, yılın geri kalanında Kuzey Kore'den yapılan tüm kömür ithalatını askıya alacağını açıklamıştır. Çin hükümeti, Çin'deki Kuzey Koreli şirketlerin kapatılmasını ve Çin bankalarının Kuzey Koreli müşterilerle finansal bağlantılarını kesmelerini sağlamıştır (Hastings ve Wang, 2018:185). Bu durumda Rusya devreye girip Kuzey Kore'ye ihtiyacı olan petrolü satmış ve böylece Çin'in yaptırımlarını telafi etmiştir (Neves, 2020:13). Bu baskıya yanıt olarak, Kuzey Kore devlet medyası Çin'e "ABD'ye boyun eğmeye" istekli, nankör ve para peşinde koşan "büyük komşu" olarak saldırmıştır (Phil, 2017). Bu dönemde Çinli bilim insanları da Kuzey Kore'yi sert bir şekilde eleştirmiştir. Zhu (2017) Çin-Kuzey Kore ilişkisini "Çin için ağır bir yük" olarak nitelendirirken, Chen (2018) son





Özlem Zerrin KEYVAN

olayların Kuzey Kore'nin bir müttefik değil, daha çok "Çin'in gizli düşmanı" olduğunu gösterdiğini savunmuştur. "Kaprisli ve kavgacı Kuzey Kore rejimi" Çin'in çıkarlarına yönelik önemli bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Bu tehdide en doğrudan çözüm olarak Çin, olası bir askeri krize hazırlık olarak Çin-Kuzey Kore sınırı boyunca savunmasını güçlendirmiş ve askeri hazırlığını artırmıştır. Kuzey Kore'den gelen tehdit algıları arttıkça Kuzey Kore'deki rejim değişikliği tartışmaları Çin'de kabul görmeye başlamıştır. Kim Jong Un, 2018 yılı yeni yıl konuşmasında Kuzey Kore'nin nükleer gücünü tamamladığını ve yarımadadaki gerilimi azaltmayı ve ekonomik kalkınmaya öncelik vermeyi planladığını açıklamıştır. Çok geçmeden Kuzey Kore, Güney ile Pyeongchang'da yapılacak Kış Olimpiyatlarına katılmak için bir anlaşmaya varmıştır. Kuzey Kore, ABD ve Güney Kore ile ilişkilerin iyileşmesinin ardından 2017 yılının sonlarında füze denemeleri durdurmuştur. ABD'nin Kuzey Kore ile doğrudan üst düzey görüşmeler düzenleyebilmesi ve ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun Pyongyang'a gerçekleştirdiği ziyaret Çin'in Kuzey Kore'ye yönelik politikasında keskin bir değişime yol açmıştır. Kore Yarımadası'nda diplomasiye dönüş, Çin'in hesaplarını değiştirmiştir. Kim Jong-un rejiminin çöküşünün önlenmesi, Güney Kore topraklarında Bölge Yüksek İrtifa Hava Savunma Sistemine (THAAD) izin verilmemesi, Kuzey Kore nükleer meselesinin görüşmeler ve uzlaşma yoluyla çözülmesi, ABD-Güney Kore ittifakının Kuzey Kore'yi bölgede sıkıştırmasının engellenmesi olarak Çin politikası güncellenmiştir. Çin, ABD-Kuzey Kore Zirvesini uzaktan izlemek istemediğinden, Kim Jong-un'u Çin'i ziyaret etmesi için davet etmiştir. ABD Başkanı Donald Trump'ın Kim'in görüşme davetini kabul etmesinden sadece birkaç gün sonra ve Pyongyang ve Seul Nisan zirvesini planlarken, Xi-Kim toplantısının zamanlaması pek de tesadüfi değildir. Kim'in ziyareti, ABD ile müzakerelerde pazarlık gücünü artırmak için Çin desteğine ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Çin için en kötü senaryo ABD, Güney Kore ve Kuzey Kore'nin bir araya gelmesi ve Çin'in dışlanmasıdır. Çin hükümeti, Kim'in Singapur'daki Zirveye katılabilmesi için Air China jetini ödünç vermiştir (Perlez, 2018). Xi'nin Haziran 2019'da Kuzey Kore ziyareti 14 yıldır üst düzey bir Çinli lider tarafından yapılan ilk ziyaret olması açısından önemlidir. Böylece bölgedeki ABD-Çin stratejik rekabetinin olumsuz etkisini en aza indirmeye çalışmaktadır. Burada değinilmesi gereken en önemli nokta Çin'in Kuzey Kore ile ilişkilerinde genişletilmiş caydırıcılık sağlamasının iki ana amacı vardır; Birincisi, Çin'in ulusal çıkarlarına zarar verecek güçlerin (özellikle ABD, Japonya) genişlemesini önlemek için caydırıcılık politikasına dayanmaktadır. İkincisi Çin'in genişletilmiş caydırıcılığı, "müttefik bir hükümeti nükleer, biyolojik veya kimyasal silahlarla donatılmış bir güce karşı kitle imha silahları (KİS) geliştirmeye ihtiyaç duymadığına ikna ederek" nükleer silahların yayılmasını önleme amacını da yerine getirmektedir.

Çin'in Kuzey Kore'ye yönelik dış politika stratejisi incelendiğinde, Çin'in tamamen Kuzey Kore'nin karşısında yer almadığı görülmektedir. Kuzey Kore'ye uluslararası yaptırımların (örneğin kömür, demir cevheri, tekstil, silah ihracatı ambargosu ve lüks mallar ve sınırlı petrol ithalatı) uygulanması etkili olmamıştır, çünkü izole edilmiş Kuzey Kore'nin





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

önemli bir ticaret ortağı olan Çin, yaptırım rejimine uymamıştır. Güney Kore Merkez Bankası verilerine göre, Kuzey Kore ekonomisinin 2016'da BMGK ekonomik yaptırımlarını hızlandırılmasına rağmen 1999'dan bu yana en hızlı şekilde büyüdüğü bildirilmiştir (Kim ve Chung, 2016). Yıllık 500.000 varil rafine petrol sınırına rağmen, 2020'de yasadışı olarak gemiden gemiye transferler yoluyla yaklaşık 1,6 milyon varil petrolün Kuzey Kore'ye ulaşımını kolaylaştırmıştır (Luce, 2020). Çin hükümeti, Kuzey Kore kömürünü Çin gemilerinde taşıyarak Kuzey Kore'ye kömür ihracatına yönelik yaptırımların etkisinin azaltılmasına yardım etmiştir (Son, 2021). 2020'nin ilk beş ayında 89 Kuzey Kore petrol gemisi, BM yaptırımlarını ihlal ederek Çin limanlarını ziyaret etmiştir (Cohen, 2019). Çin'in Kuzey Kore üzerindeki ekonomik gücü Kuzey Kore'nin nükleer silah programına ilişkin karar alma sürecini kontrol etmesine izin vermemiştir. Kuzey Kore'deki gelişmeler, günümüzde Kuzey Kore'den doğrudan bir tehdit algısı olmamasına rağmen, Çin'in uluslararası nükleer güvenlik ortamının Çin için daha karmaşık ve zorlu hale gelmesine neden olmaktadır.

4.Çin'in Kuzey Kore Nükleer Krizine Yönelik Diplomatik Çabaları

Çin, hem Kuzey Kore'deki ikili diplomasi yoluyla hem de diğer ülkeleri dahil ederek çok taraflı katılım yoluyla Kuzey Kore'nin nükleer yayılmasını durdurmak için çeşitli diplomatik çabalar sarf etmiştir. İlk nükleer kriz sırasında Çin ABD'ye yönelik pasif ve iş birliği yapmayı reddeden tutum sergilemiştir. Bu tutumu sürdürmesinin nedenleri 1) ABD'nin sosyalist ülkelerin egemenliğine müdahale etmeye çalıştığını ve Soğuk Savaş sonrası ABD küresel stratejisinin yayılmacı olduğunu 2) Kuzey Kore'yi baskıladıkça Kuzey'in nükleer program geliştirme ihtiyacının artmasına sebep olunduğunu savunmasıdır (Wang ve Lin, 1992: 908). Tiananmen Meydanı olayları sonrasındaki ABD yaptırımlarının da amacının bu yönde olduğunu iddia etmiştir. Bu sırada ABD Kuzey Kore'yi zorlayamazsa, Çin'i nasıl zorlayabilir düşüncesiyle Çin'i meseleye dahil etmeye çalışmıştır (Kim, 2006:64). Bu tartışmalar sırasında, Kuzey Kore Çin'i ilgilendirmeyen bu meseleye dahil olmasına karşı çıkmış ve çok taraflı görüşmelerden dışlamaya çalışmıştır. Kuzey Kore, ABD ile ikili görüşmelerde veya ABD ve Güney Kore'yi içeren üç taraflı görüşmelerde ısrar etmiştir. İkinci kriz çıktığında ABD'nin Kuzey Kore nükleer faaliyetlerine yeniden başlamasına tepkisi beklenenin aksine son derecede ılımlıydı. Irak'taki savaşın hazırlıklarıyla meşgul olan yönetim, ikili görüşmeleri dışlama yönünde bir stratejiyi benimsemiştir. Çin diplomasisi bu bağlamda devreye girmiştir. Çin'in aktif rol izlemesinin dört nedeni bulunmaktadır: 1) Çin, barışçıl yükselişiyle ekonomik olarak daha güçlü hale gelmiştir. 2) Çin Kuzey Kore ile ilişkilerinin kötüleştiği dönemde kıtlık ve ekonomik krizin Kuzey Kore'yi daha savunmasız hale getirdiğini kabul etmiştir. 3) Bu nükleer kriz Çin-Kuzey Kore ilişkileri iyileşmeye başladığında çıkmıştır. 4) Nükleer krizin kontrolden çıkıp ABD ile Kuzey arasında askeri bir çatışmaya dönüşme ihtimali Çin'i rahatsız etmiştir. ABD, Kuzey Kore ile olan ikili görüşmeyi





Özlem Zerrin KEYVAN

reddettiğinde, Çin tarafları müzakere masasına geri getirmeyi başarmıştır. Böylece Çin, ABD'nin ve Kuzey Kore'nin temsilcileriyle bir araya gelerek Üçlü Görüşmelere ev sahipliği yapmıştır. Çin, Kuzey Kore meselesi üzerindeki çıkarlarını koruyarak kriz çözümünden ziyade sadece kriz yönetimine bağlı kalmıştır. Aslında, Çin'in sınırlı rolü Kuzey Kore üzerindeki sınırlı etkisinden kaynaklanmıştır. Kuzey Kore, Çin'in ittifaka bağlılığına derin bir güvensizlik içindeydi. Bu sebeple görüşmelerde kilit bir aktör olamamıştır, ancak krizin ortasında dengeleyici bir rol oynamaya çalışmıştır. Kuzey Kore'nin ABD birliklerinin Kore Yarımadası'ndaki varlığına uzun süredir devam eden itirazını sona erdirip görüşmeleri kabul etmesi Çin'i dengeleme çabalarının bir işaretidir. Üçlü Görüşmelerde beklenildiği gibi ilerleme kaydedilemeyince; Japonya, Rusya ve Güney Kore'yi de dahil ederek Altı Taraflı Görüşmelerin başlatılmasıyla çok taraflı bir yaklaşım sürdürülmüştür. 2003 yılında Altı Taraflı görüşmelerin² başlangıcından itibaren ABD, Kuzey Kore'ye karşı tavizsiz bir duruş sergilemiş ve hatta Çin Bakan Yardımcısı Wang Yi, bu krizde ABD'nin Kuzey Kore'ye yönelik politikasının karşı karşıya kalınan en temel sorun olduğunu belirtmiştir (Pritchard, 2007:102). Üst düzey bir Kuzey Koreli yetkilinin belirttiği gibi, nükleer gelişme ABD'yi Kuzey Kore için daha elverişli şartlar üzerinde müzakere etmeye zorlama planının bir parçasıydı (Volpe, 2017:82). ABD baskıları yoğunlaştıkça, Kuzey Kore de yaklaşımını sertleştirmiştir. Kuzey nükleer programının gelişimine devam ederken görüşmelere katılarak riskten korunma stratejisini sürdürmüştür. Kim Jong Il, Çin Komünist Partisi Uluslararası Departmanı Bakanı Wang Jiarui'ye görüşmelerden çekilme niyetinde olmadığını yinelemiştir (Kurata, 2007: 23). Kuzey Kore gibi küçük bir devlet için nükleer silahlara sahip olmanın mantığı, Kuzey Kore'ye saldırı gerçekleştiren tarafın başarılı olma olasılığının belirsizlik içermesidir (Cha, 2002). Aynı zamanda Kuzey Kore için nükleer programının devamının önemi, dış müdahaleye karşı caydırıcı olması ve uluslararası yardım elde etmek için diplomatik bir araç olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu vesile ile 1990'ların sonları ile 2010 arasında Kuzey Kore, "nükleer kriz" yoluyla Güney Kore, ABD, Çin ve Japonya'dan 6 milyar dolardan fazla yardım almıştır (Byman ve Lind, 2010: 65). Altı Taraflı Görüşmeler, Kuzey Kore'yi sürdürülebilir bir nükleer kısıtlama politikasına yöneltmekte başarısız olmuştur. Görüşmeler altı katılımcının çıkarlarını karşılaması beklendiğinden bir anlaşmaya varılamamıştır. Kuzey Kore'nin diplomatik izolasyonu artmıştır. Çin'in Kuzey Kore'ye yönelik etkisi, ülkeyi nükleer silahları terk etmeye ikna etmek için yeterince güçlü olamamıştır, ancak uluslararası topluma yapıcı, sorumlu ve aktif rolünü gösterme şansını yaratmıştır. Bununla birlikte Altı Taraflı Görüşmelerin bir başka önemli kısmı da görüşmeleri Çin'in bölgede ABD'nin etkisini kontrol etmek için kullanması olmuştur. ABD Başkanı Donald Trump ile Kuzey Kore lideri Kim Jong-

² Altı Taraflı Müzakereler altı turda gerçekleşmiştir; 1. tur (27-29 Ağustos 2003); 2. tur (25-28 Şubat 2004); 3. tur (23-26 Haziran 2004); 4. tur (26 Temmuz-27 Ağustos, 13-19 Eylül 2005); ve 5. tur (oturum 1: 9-11 Kasım 2005, oturum 2: 18-22 Aralık 2006 ve oturum 3: 8-13 Şubat 2007)





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

un arasında gerçekleşen Singapur ve Hanoi Zirvelerinde de beklenen sonuca ulaşamamıştır. Kuzey Kore'nin nükleer silahlardan arındırma sürecine dahil edilmesi gereken başka açıklanmayan nükleer ve füze tesislerine sahip olduğunu bilen ABD, Kuzey Kore'yi gerçekçi bulmamıştır (Wang J., 2019:20). 2019'daki değerlendirmesinde ABD Ulusal istihbaratı nükleer silahların rejimin hayatta kalması için kritik olarak algılanması nedeniyle Kuzey Kore'nin nükleer yeteneklerini ortadan kaldırmasının olası olmadığını savunmuştur (Burns, 2019). Çin'in öngörülebilir gelecek için Kuzey Kore nükleer sorunuyla başa çıkmadaki birincil stratejisi, çift yönlü mekanizmanın kabulünün sağlanmasıdır. Çin'in Kuzey Kore'nin nükleer kalkınma programıyla ilgili bazı eylemlerine ve politikalarına karşı çıkmasına rağmen, Kuzey Kore ile stratejik ittifakından vazgeçmesi olası görünmemektedir. Bu doğrultuda ABD'nin tek taraflı eylemini önlemek için ABD ile iş birliği yapılmasının gerekliliği için sinyal vermektedir.

5.Kuzey Doğu Asya'da Güç Asimetrisi ve Çin'in Caydırıcılık Stratejisinin Rolü

Kuzey Kore'nin nükleer silahlara sahip olmasına ve kuzeydoğu Çin ile bir sınırı paylaşmasına rağmen, Çin Kuzey Kore'nin nükleer kapasitesini kendi güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak algılamamaktadır. Çin 2019 Beyaz Savunma Raporu'nda, Asya-Pasifik bölgesindeki güçlendirilmiş Amerikan ittifakları kadar çeşitli güvenlik tehditlerini listelemektedir; Japonya'nın toprak talepleri, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılığın üç gücü; Tayvan bağımsızlığı ve doğal afetler bu raporda yer alırken, Kuzey Kore'den ve nükleer yeteneklerinden hiç bahsedilmemektedir (White Paper, 2019).

Çin'in Kuzey Kore'nin nükleer programıyla ilgili endişeleri, diğer bölgesel aktörlerin Kuzey Kore'nin nükleer programına verdiği tepkilerden kaynaklanmaktadır. Çin ve Kuzey Kore arasındaki savunma ittifakı, özellikle Asya bölgesinde ABD ile güç dengesinin korunması açısından Çin için çok önemlidir. Buna karşılık ABD ve Güney Kore güvenlik ittifakı, Çin'i bölgede çevrelemeye çalışmaktadır. ABD-Güney Kore güvenlik ittifakının Çin için en sorunlu kısmı son yıllarda gündem olan THAAD meselesidir. ABD, Çin-Güney Kore iş birliğini engellemek ve Güney Kore'deki varlığını sürdürmek için bir "wedge (kama) stratejisi" kullanmaktadır. ABD'nin Güney Kore'de THAAD konuşlandırması bu stratejinin kilit bir unsuru olarak görülmektedir. Bu stratejiye göre, THAAD konuşlandırması Güney Kore'nin savunması için değil, Çin ve Güney Kore'yi ayırmak için bir kama stratejisi olarak tasarlanmıştır (Ling, 2017:50). ABD Ordusu'nun Güney Kore'de konuşlandığı THAAD, dünyanın en gelişmiş önleme aracıdır ve balistik füzeleri hedefe yaklaşımlarından önce vurmak için tasarlanmıştır. Güney Kore 2013 yılında THAAD hakkında ABD ile görüşmüş, ancak daha sonra kendi uzun menzilli füzesini geliştirmeye karar vermiştir. Kore Yarımadası'ndaki krizin 2016 yılında derinleşmesiyle THAAD'ın devreye sokulması gerektiğini kabul etmiştir. Çin THAAD'ın konuşlandırılmasının nükleer caydırıcılık





Özlem Zerrin KEYVAN

yeteneklerini ciddi şekilde zayıflattığına inanarak, özellikle THAAD'ın Güney Kore'de konuşlandırılması başta olmak üzere, Japonya ve Güney Kore'nin ABD tarafından nükleer korumaya devam edilmesi konusundaki endişelerini dile getirmiştir. THAAD'ın radarının Çin'in ordusunun hareketlerini izlemek için kullanılacağı ve konuşlandırmanın bölgeyi daha da istikrarsız hale getireceği konusunda ısrar etmiştir. THAAD'ın konuşlandırılmasına misilleme olarak, Güney Koreli işletmeler üzerinde gayri resmi boykotlar uygulamış ve Çinli turistlerin grup turlarını ve bireysel seyahatlerini Güney Kore'ye yasaklamıştır. Çin Halk Kurtuluş Ordusu Donanması, Güney Kore yakınlarındaki Sarı Deniz'de deniz operasyonlarının sıklığını artırmıştır. 7 Ocak 2016- Şubat 2019 tarihleri arasında, Çin savaş gemileri Güney Kore'nin Münhasır Ekonomik Bölgesine (EEZ) 465 kez girmiştir (Ross, 2022:131). Çin'in konuşlandırma konusundaki endişelerini hafifletmek için Güney Kore hükümeti 2017 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'e ek THAAD konuşlandırmasının, THAAD sisteminin ABD füze savunma sistemine entegrasyonunun ve ABD-Japonya-Kore askeri iş birliğinin güçlendirmenin olmadığı "üç hayır" sözü vermiştir (Chan, 2022:414). Kuzey Gyeongsang eyaletinin Seong-ju'da bulunan Koreli holding Lotte'ye ait bir golf sahasının askeri operasyon alanı haline getirilmesi ve THAAD sisteminin bu alana yerleştirilmesi planlanmıştır. Golf sahasının dönüşümündeki ve askeri operasyondaki gecikme, Kore hükümetinin çevresel araştırma raporunu yayınlamamasından kaynaklanmıştır. Xi Jinping'e göre, Güney Kore hükümetinin geciktirme taktiği sadece geçici bir etkiye sahiptir. Kore hükümetinin iddia ettiği gibi THAAD sorunu tamamen çözülememiştir. Batarya ve füzeler fiziksel olarak Güney Kore'nin elinde olduğu sürece askerî harekât aşamasına geçmeleri an meselesidir. Çin için THAAD'ın tamamen geri çekilmesi tek çözümdür. ABD'ye göre Kuzey Kore nükleer reaktörlerinin faaliyetlerini devam ettirdiği sürece THAAD'ın kaldırılması için askeri bir gerekçe bulunmamaktadır. Bu da demek oluyor ki, nükleer silahlarını tamamen terk edene kadar Kuzey Kore'ye yaptırımlarının sürdürülebilmesi için Güney Kore ve THAAD üzerinden Çin'e baskı yapılmaya devam edilecektir. Güney Kore'yi rahatsız eden kısmı ABD yönetiminin Kuzey Kore'nin nükleer silahlardan arındırılması yerine ABD-Çin rekabetindeki jeopolitik çıkarlarına öncelik vermesidir. Bu çıkarlar içinde Güney Kore kendine yer bulamamıştır. ABD'nin devam eden THAAD kararlılığı ve Güney Kore ile ortak askeri tatbikatları Güney Kore için her türlü güvencedir, ancak bunlar Güney Kore'nin caydırıcılık kapasitesinin geliştirilmesi anlamına gelmemektedir. Çinli analistler, Güney Kore'yi ABD'nin Doğu Asya ve Hint-Pasifik ittifakında zayıf bir halka olarak görmektedir (Yang, 2019:18). Güney Kore'nin bölgesel meselelerde ABD ile iş birliği yapmaktan kaçınmadaki ihtiyatlılığını Çin, Güney Kore ile ilişkilerine bağlamaktadır (Wang X., 2019:17). Güney Kore taraf seçme konusunda baskı hissetmektedir, ancak uluslararası yapıda herhangi bir dönüşümün Güney Kore güvenliğine zarar vereceğinden de endişe duymaktadır (Zheng, 2021). Çinli akademisyenler, ABD'nin Çin ile Güney Kore'yi bölmek için bir kama stratejisi izlediği gibi, Çin'in de artık Güney Kore ile ABD





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

arasında bir kama stratejisi uyguladığı sonucuna varmıştır (Lin, 2018:13). Güney Kore, ABD'nin baskısına rağmen Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik anlaşmazlıklarında Çin karşıtı bir tavır almamıştır (Bi, 2019:37). Çin-Japonya'nın Diaoyu/Senkaku adaları üzerindeki toprak anlaşmazlığında da tarafsız kalmıştır. ABD'nin itirazlarına rağmen Asya Altyapı Yatırım Bankası'na ve Kuşak ve Yol Girişimi'ne katılmıştır. Çin, 'karşı-kama' stratejisi geliştirmek için Güney Kore üzerinde yeterli güce sahip görünmektedir. (Zhang, 2021:47). Güney Kore'nin bölgesel bir ortak olarak rolü hakkında ABD'nin müttefiklerinden Japonya'nın da şüpheleri vardır. Japonya Dışişleri Bakanlığı, Güney Kore'yi 2021 Diplomatik Mavi Kitabında Hint-Pasifik iş birliği bölümüne, İngiltere, Fransa, Almanya ve Hollanda gibi Asya dışındaki ülkeler dahil edilmiş olmasına rağmen dahil etmemiştir (MOFA of Japan, 2021). Benzer şekilde Güney Kore'nin Savunma Beyaz Kitabında Dokdo (Japonya'da "Takeshima" olarak adlandırılır) üzerindeki egemenlik iddialarını yinelemiştir (Zheng, 2021). Kısacası Çin, Kuzey Kore ile bağlarını güçlendirerek, Güney Kore ve Japonya'nın ABD ile bağlarını zayıflatarak Kore Yarımadası üzerindeki etkisini genişletmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Japonya'nın da Kuzey Kore ve Çin'in bölgedeki faaliyetlerini koordineli bir şekilde gerçekleştirme niyetlerine yönelik endişeleri artmaktadır. Özellikle ABD'nin Doğu Asya'daki ittifak sisteminde genişletilmiş caydırıcılık taahhütlerinin güvenilirliğini gösterememesi, ABD ile Çin arasındaki büyük güç rekabetiyle birleştiğinde Kuzey Kore meselesi Japonya için önemli bir sorun olmuştur. Kuzey Kore balistik füze denemelerini Japon sularında gerçekleştirdiğinden (Office of the Secretary of Defense, 2017:3), Japonya savunma belgelerinde Çin ve Kuzey Kore'nin nükleer ve kitle imha silahlarının geliştirilmesine dikkati çekmektedir (Minister of Defense, 2022). Çin de fırsattan istifade Tayvan'ı çevrelemek amacıyla Güney Çin Denizi'ndeki çıkarlarını genişletmiştir (Blackwill ve Zelikow, 2021:12).

Çin liderliği için nükleer bir krizin mutlaka olumsuz bir yanının olmadığı görülmektedir. Burada önemli olan krizin tırmandırılması riskinin ve seviyesinin tamamen ortadan kaldırılmasından öte krizin yoğunluğunun kontrol edilmesinin sağlanmasıdır. Bu nedenle artan tehditlerin ve eylemlerin kontrolünün sağlanması dikkatle izlenen caydırıcılık stratejisi ile mümkün görülmektedir. Kuzey Kore'nin yeni füze denemeleri Çin'e diplomatik ve askeri faydalar sağlamaktadır. Çin, Tayvan Boğazı'ndaki caydırıcılığı güçlendirme çabalarına Güney Kore'yi dahil etmeye çalışmaktadır. Güney Kore'nin jeopolitik ikilemi ve Kuzey Kore nükleer meselesi, Tayvan ile ilişkilerini doğrudan geliştirmenin önündeki en büyük engeldir. Kuzey Kore'nin ardışık nükleer denemeleri, Güney Kore'nin ordusunu Kuzey Kore dışında Tayvan'a odaklama olasılığını azaltmaktadır. Bölgedeki ABD-Çin rekabetinde Çin'in konumu Kuzey Kore kaynaklı bir krizde Tayvan'daki ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için uygun ortamı sağlayacaktır. Çin açısından yarımadadaki çatışmaya dönüşen bir kriz gücünü genişletmek için önemli bir fırsat olacaktır. Çin'in belli bir gerilim düzeyini Tayvan'da yaratması ve bu gerilimin ABD hükümetine sorunu çözmesi için baskı yapması caydırıcılığın





Özlem Zerrin KEYVAN

bir parçasıdır. Bu arka plan Güney Kore'nin Çin ile doğrudan ilişkilerinde güvenlik iş birliğini olası kılmaktadır.

Özetle, nükleer silahsızlanma yoluyla caydırıcılık sisteminin sürdürülmesine yönelik beklenti ortadan kalkmıştır. Nükleer caydırıcılığın etkisi altında, ABD'nin başlangıçta nükleer silahların yayılmasını önlemeye çalışan bir ülkeden, gizlice nükleer silahlanmayı destekleyen bir ülkeye dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu etki Kuzey Kore'den gelen tehditlerin yerini, giderek Çin'den gelen daha iddialı tehditlere bırakmasına neden olmaktadır (Zhang, 2020:81). Ancak Çin, bu tehditlerle Kuzey Kore'ye caydırıcılık stratejisi kapsamında güven vermemekte, tam tersi güvensiz bir ortam yaratarak Kuzey Kore'nin nükleer programına devam etmesine neden olmaktadır.

Sonuç

Bu makale, Kuzey Kore'nin nükleer programını geliştirme stratejisini ve bu stratejide Çin'in rolünü açıklamayı hedeflemiştir. Bu kapsamda bu çalışma Kuzey Kore'nin nükleer programından tamamen vazgeçmesinde Çin'in caydırıcılık stratejisinin çok önemli olduğunu iddia etmektedir. Kuzey Kore'nin nükleer politikası incelendiğinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde 1994 Çerçeve Anlaşması sonucuna götüren görüşmeler sırasında Kuzey Kore'nin nükleer programını kısıtlamaya ön şartlar ile razı olduğu, ancak taahhütlerin yerine getirilmemesine karşılık kararlı bir şekilde nükleer program izlemeye başladığı ve nükleer programı ortaya çıktığında da görüşmeler ile nükleer programını sakladığı ve riskten korunma stratejisi izlediği görülmektedir. Bu riskten korunma stratejisi ile görüşmelere katılmış, görüşmelere katıldığı için ABD'nin olası bir askeri saldırısını önlemiş, bu arada ardışık nükleer ve füze denemelerine devam etmiş, gerekli zamanı kazanarak nükleer programını tamamlamaya çalışmıştır. Bu stratejisindeki başarının en büyük payının Çin'in caydırıcılık stratejisine ait olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bugünün nükleer krizi özünde bir güç dengesi sorunudur. SSCB'nin dağılmasından bu yana ilgili taraflar yeni bir denge üzerinde anlaşamamışlardır ve daha avantajlı bir konum için çabalamaktadırlar. ABD ve Kuzey Kore anlaşma konusunda isteksiz oldukça Çin arabuluculuk yaparak tarafları bir araya getirmiş, ABD ve BMGK yaptırımlarını istediği gibi esnetmiş, Kuzey Kore'nin nükleer programı için gerekli ekipman desteğini sağlamış ve en önemlisi Kuzey Kore'yi genişletilmiş caydırıcılığının güvenilir olduğuna dair ikna edememiş olduğundan Kuzey Kore'nin nükleer programını hızlandırmasına vesile olmuştur. Sonuçsuz kalan görüşmeler ve zirveler sonrasında ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden Güney Kore ile ilişkileri gerginleşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Çin, Güney Kore ile iş birliğini geliştirerek ulusal çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Kuzey Kore de ABD ile Çin'i kendi çıkarları lehine kullanma fırsatı yakalamıştır ve bu durumu değerlendirmektedir. Bu nedenle, Çin Kuzey Kore'nin nükleer programını desteklemek yerine elde edeceği faydaları hesaplamaktadır. Caydırıcılık stratejisi kapsamında Çin, birinci ve ikinci vuruşu





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı gerçekleştirilmeme ilkesine bağlıdır. Bu da demek oluyor ki, bölgede ABD ile nükleer gerilimi artıracak bir tavır almayacaktır. Bu yüzden Çin Kuzey Kore üzerinde nükleer genişletilmiş caydırıcılığını sağlasa bile, Kuzey Kore'yi tamamen nükleer silahlardan arındırmaya teşvik etmesi imkansızdır. Kuzey Kore, nükleer silah programını sadece Kim rejiminin hayatta kalması için bir araç olarak değil, ulusal güvenliği için caydırıcı bir amaç olarak geliştirme motivasyonuna sahiptir. Güvenilir bir ittifakın olmamasına ve ABD'den gelen nükleer tehditlere yanıt olarak, Kuzey Kore'nin güvenliği için nükleer silah geliştirmekten başka seçeneği yoktur.

KAYNAKÇA

- Bi, Yingdao. 2019. "Cháoxiǎn bāndǎo xīn xíngshì xià shēnhuà zhōng hán ānquán hézuò de sīkǎo" ("Kore Yarımadası'ndaki Yeni Durumda Çin-Güney Kore Güvenlik İşbirliğini Derinleştirme Üzerine Düşünceler"). *Xiàndài guójì guānxì (Çağdaş Uluslararası İlişkiler)*.10:35-41.
- Blackwill, Robert D.ve Philip D. Zelikow. 2021. The United States, China, and Taiwan: The United States, China, and Taiwan: A Strategy to Prevent War. *Council Special Report*.No. 90.
- Boc, Anny ve Gudrun Wacker. 2018. "China: Between Key Role and Marginalization". *Facets of the North Korea Conflict: Actors, Problems and Europe's Interests*. (Ed. Hilpert, H. Günther ve O. Meier). Berlin: German Institute for International and Security Affairs.62-67
- Brown, William. 2018. "Special Report: North Korea's Shackled Economy, National Committee on North Korea". <https://www.ncnk.org/resources/briefing-papers/all-briefing-papers/special-report-north-koreas-shackled-economy-2018> (Erişim Tarihi:22.06. 2022).
- Burns, Robert. 2019. "US intel heads list North Korea, not border, as threat to US". <https://apnews.com/article/islamic-state-group-politics-asia-pacific-ap-top-news-religion-5bb33704147f4951a040dcb53d709586> (Erişim Tarihi:01.06.2022)
- Byman, Daniel ve Jennifer Lind. 2010. Pyongyang's Survival Strategy: Tools of Authoritarian Control in North Korea. *International Security*. 35(1): 44-74.
- Cha, Victor. 2002. 'North Korea's Weapons of Mass Destruction: Badges, Shields, or Swords?'. *Political Science Quarterly*. 117(2):209-30.





Özlem Zerrin KEYVAN

- Chan, Alfred. 2022. *Xi Jinping: Political Career, Governance, and Leadership, 1953-2018*. Oxford University Press.
- Chansoria, Monica. 2009. US China and North Korea Nuclear Triangle. Chinese WMD Proliferation in Asia: US Response. New Delhi: Knowledge World Publishers.101-150.
- Chen, Juncun. 2018. “Zhōngguó shì qiānnián sùdí! Chuán cháoxiǎn shāndòng fǎn zhōng qíngxù” (“Çin bin yıllık düşman! Kuzey Kore'nin Çin karşıtı duyguları körüklediği söyleniyor”) <https://www.epochtimes.com/gb/18/1/6/n10030925.htm>(Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- Chung, Jae Ho ve Myung-hae Choi, 2013. ‘Uncertain Allies or Uncomfortable Neighbors? Making Sense of China-North Korea Relations, 1949-2010’. *The Pacific Review*. 26(3): 243-264
- Cimbala, Stephen. 2012. “On Nuclear War: Deterrence, Escalation, and Control”. *Military and Strategic Affairs*. 4(3):25-44.
- Cohen, Ariel. 2019. North Korea Illegally Trades Oil, Coal, With China's Help. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2019/03/21/north-korea-illegally-trades-oil-coal-with-chinas-help/?sh=21ddd07301a> (Erişim tarihi:21.11.2021)
- Cordesman, Anthony. H. ve Aaron Lin. 2015. *The Changing Military Balance in the Koreas and Northeast Asia*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Defense Intelligence Agency, 2019. *China Military Power: Modernizing a Force to Fight and Win*, Washington.
- Fravel, Maris Taylor ve Evan Medeiros. 2010. “China’s Search for Assured Retaliation: The Evolution of Chinese Nuclear Strategy and Force Structure”. *International Security*. 35(2):48-87.
- Freedman, Lawrence. 2013. *Strategy: A History*. Oxford University Press. New York
- Griffiths, James. 2017. North Korea Blights China’s One Belt, One Road Party with Missile Launch. <https://edition.cnn.com/2017/05/14/asia/china-north-korea-missile-obor/index.html> (Erişim tarihi: 24.11.2021).
- Guo, Rongxing. 2012. *Territorial Disputes and Conflict Management: The Art of Avoiding War*. Routledge.
- Han, Zhaoying ve Zhao Qian. 2020. “Zhōng měi zài cháo hé wèntí shàng de fēnqí yǔ hézuò” (“Kuzey Kore nükleer meselesinde Çin ve ABD arasındaki farklılıklar ve iş birliği”). *Guóji zhèngzhì kēxué (Uluslararası Siyaset Bilimi)*. 5(1):33-60.
- Hastings Justin ve Yaohui Wang. 2018. “Informal Trade along the China-North Korea Border”. *Journal of East Asian Studies*. 18(2):181-203.





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

- Huth, Paul K. 1988. *Extended Deterrence and the Prevention of War*. New Haven: Yale University Press.
- Huth, Paul K. 1999. Deterrence and International Conflict: Empirical Findings and Theoretical Debates. *Annual Review of Political Science*. 2(1):25-48.
- Huth, Paul K. ve Bruce Russett. 1988. "Deterrence Failure and Crisis Escalation". *International Studies Quarterly*.32(29):29-45.
- Huth, Paul K. ve Russett, Bruce. 1990. "Testing Deterrence Theory: Rigor Makes a Difference". *World Politics*. 42:466-501.
- Kim, Samuel. 2006. *The Two Koreas and the Great Powers*. New York: Cambridge University Press.
- Kim, Christine ve Jane Chung. 2016. North Korea 2016 Economic Growth at 17-year High Despite Sanctions-South Korea. <https://www.reuters.com/article/uk-northkorea-economy-gdp-idAFKBN1A6083> (Erişim tarihi:12.06.2022)
- Kurata, Hideya. 2007. "A Conceptual Analysis of the Six-Party Talks: Building Peace through Security Assurances. *Asian Security*. 3(1):12-26.
- Lawrence, Susan ve Mark Manyin ve Keigh Hammond. 2017. Why Did March 2016 U.N. Sanctions Not Curb China's Imports of Coal from North Korea?. *Congressional Research Service*.
- Li, Yuanye. 2003. *Zhōng měi liǎng guó de cháoxiǎn bàndǎo zhèngcè yǎnjìn lǐchéng yánjiū* (Çin ve ABD arasındaki Kore yarımadası politikasının evrimi üzerine bir araştırma). Xiānggǎng: Shèhuì kēxué chūbǎn shè (Hong Kong: Sosyal Bilimler Basını).
- Lin, Limin. 2018."Cháoxiǎn hé wèntí de zhànlüè bēnzhi: Fǎn kuòsàn háishì dìyuán zhèngzhì bóyì?" ("Kuzey Kore nükleer sorununun stratejik doğası: Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi mi yoksa jeopolitik bir oyun mu?"), *Xiandai Guoji Guanxi*, 2:13-16.
- Lin, Taiho. 2004.Toward a Nuclear Peace in East Asia: Facing North Korea's Nuclear Reality. *The Journal of East Asian Affairs*. 18 (1): 49-77.
- Ling, Shenglin. 2017. "Měiguó duì cháoxiǎn bàndǎo de xiē zǐ Zhànlüè" ("ABD'nin Kore Yarımadası'ndaki Kama Stratejisi"). *Dongbei Ya Luntan*. 5:46-57.
- Luce, Dan De. 2020. After a COVID-19 lull, North Korea gets back to sanctions-busting as China turns a Blind Eye, <https://www.nbcnews.com/news/north-korea/after-covid-19-lull-north-korea-gets-back-sanctions-busting-n1234858> (Erişim tarihi: 15.11. 2021).
- Minister of Japan (2022). Defense of Japan 2022. https://www.mod.go.jp/en/publ/w_paper/wp2022/DOJ2022_EN_Full_02.pdf (Erişim tarihi: 12.12. 2022).





Özlem Zerrin KEYVAN

- MOFA of Japan 2021. Diplomatic Bluebook 2021
https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2021/en_html/index.html (Erişim tarihi:15.02.2022)
- Morgan, Patrick. 2012. "The State of Deterrence in International Politics Today". *Contemporary Security Policy*. 33(1):85-107.
- Niksich, Larry. 2006. North Korea's Nuclear Weapons Program, Crs Issue Brief For Congress. <https://fas.org/sgp/crs/nuke/iB91141.pdf> (Erişim tarihi: 25.09.2022)
- Neves, Miguel Santos. 2020. China Policy towards North Korea and the Nuclear Question. *The Journal of East Asian Affairs*. 33(1):5-26.
- Noland, Marcus. 2004. Famine and Reform in North Korea. *Asian Economic Papers*.3(2):1-40.
- Oberdorfer, Don ve Robert Carlin. 2013. *The Two Koreas: A Contemporary History*. Basic Books.
- Office of the Secretary of Defense. 2017. Military and Security Developments Involving The Democratic People's Republic of Korea: 1-23
- Paret, Peter. 1986. *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton University Press.
- Peng, Guangqian ve Youzhi Yao. 2001. *Jūnshì zhànlüè kēxué (Askeri Strateji Bilimi)*. Beijing: Military Science Press.
- Perlez, Jane. 2015. "Mystery Cloaks a North Korean Pop Band's Cancelled Beijing Dates". The New York Times <https://www.nytimes.com/2015/12/22/world/asia/north-korea-china-moranbong.html> (Erişim tarihi:25.12.2021)
- Perlez, Jane. 2018. "How Did Kim Jong-un Get to Singapore? With Some Help From China", <https://www.nytimes.com/2018/06/11/world/asia/trump-kim-summit-plane.html> (Erişim tarihi:18.03.2022)
- Phil, John. 2017. "Chinese Media's Shameless and Impudent Acts", <https://kcnawatch.org/newstream/1530446519-216457115/chinese-medias-shameless-and-impudent-acts/> (Erişim tarihi:25.04.2022)
- Pritchard, Charles. 2007. *Failed Diplomacy: The Tragic Story of How North Korea Got the Bomb*. Brookings Institution.
- Reilly, James. 2014. "The Curious Case of China's Aid to North Korea". *Asian Survey*. 54(6): 1158-1183.
- Ross, Robert. 2022. "China Looks at the Korean Peninsula: The 'Two Transitions'", *Survival*, 63(6):129-158.
- Sang-Hun, Choe. 2017. "North Korea Fires Ballistic Missile a Day Before U.S.-China Summit", <https://www.nytimes.com/2017/04/04/world/asia/north-korea-ballistic-missile-test-xi-trump.html> (Erişim tarihi:25.04.2022)





Caydırıcılık Teorisi Bağlamında Çin'in Kuzey Kore Nükleer Politikalarına Bakışı

- Schelling, Thomas C. 1966. *The Diplomacy of Violence*. New Haven: Yale University Press. 1-34.
- Schelling, Thomas C. 1980. *The Strategy of Conflict*. Harvard University Press. Cambridge.
- Sethi, Manpreet. 2019. "Proliferation and the Korean Peninsula: the Making of North Korea's 'Mature' Nuclear Enterprise". *Major Power and the Korean Peninsula: Politics, Policies and Perspectives*. (Ed. T. Basu). New Delhi: KW Publishers.43-64.
- Shen, Zhihua ve Xia Yafeng. 2018. *A Misunderstood Friendship: Mao Zedong, Kim Il-sung, and Sino-North Korean Relations 1949-1976*. Columbia University Press.
- Son, Hyemin. 2021. North Korean Traders Smuggle Coal to Power-Short China. <https://www.rfa.org/english/news/korea/china-coal-10112021212309.html> (Erişim tarihi:25.06.2022).
- The State Council Information Office of the People's Republic of China. 2015. "Ministry of National Defense of the People's Republic of China". <http://lawinfochina.com/display.aspx?id=19663&lib=law>(Erişim tarihi:24.08.2022)
- The State Council Information Office of the People's Republic of China. 2019. "China's National Defense in the New Era", <http://www.chinadaily.com.cn/specials/whitepaperonnationaldefenseinnewera.pdf> (Erişim tarihi:24.08.2022)
- UN Security Council. 2017. S/RES/2371 (2017), <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/2371-%282017%29> (Erişim Tarihi: 20.08.2022)
- Volpe, Tristan. 2017. "The Unraveling of North Korea's Proliferation Blackmail Strategy" *North Korea and Nuclear Weapons: Entering the New Era of Deterrence* (Ed. S.C. Kim ve M. D. Cohen). Washington. DC: Georgetown University Press.73-88.
- Wang, Junsheng. 2019. "Cháoměi fēnghuì: Dònglì, zhàng'ài yǔ chūlù" ("Kuzey Kore-ABD Zirvesi: İtici Güçler, Engeller ve Çıkış Yolları"). *Yàtài ānquán yǔ hǎiyáng yánjiū (Asya-Pasifik Güvenliği ve Okyanus Araştırmaları)*.15-25.
- Wang, Xiaoke. 2019. "Wén zài yín zhèngfǔ de "liǎng zhóu wàijiāo" píngxī" ("Moon Jae-in Yönetiminin "İki Eksenli Diplomasinin" Bir Analizi"). *Dāngdài Hánguó (Çağdaş Kore)*:15-23.
- Wang, Jianwei ve Zhimin Lin. 1992. "Chinese Perceptions in the Post-Cold War Era", *Asian Survey*, 32(10):902-917.
- White Paper. 2019. "China's National Defense in the New Era". http://eu.china-mission.gov.cn/eng/zywj/bps/201907/t20190724_8301668.htm (Erişim tarihi: 15.09.2022).
- Wohlstetter, Albert. 1959. "The Delicate Balance of Terror". *Foreign Affairs*. 37(2):211-234.





Özlem Zerrin KEYVAN

- Wu, Chunsi. 2015. "Hé ānquán fēnghuì, quánqiú hé zhìxù jiànshè yǔ zhōngguó juésè" ("Nükleer Güvenlik Zirvesi, Küresel Nükleer Düzen İnşası ve Çin'in Rolü"). *Guóji ānquán yánjiū (Uluslararası Güvenlik Araştırması)*.33(2):56-57.
- Yang, Wenjing. 2019. "Cháo Hé Biànjú Zhōng Dì Měiguó Yīnsù" ("Kuzey Kore'nin nükleer değişiminde Amerikan faktörü"). *Guóji Guānxì (Uluslararası İlişkiler)*. 5:16-23.
- Zagare, Frank C. 2004. "Reconciling Rationality with Deterrence: A Re-examination of the Logical Foundations of Deterrence Theory". *Journal of Theoretical Politics*, 16(2):107-141.
- Zhang, Jingquan. 2020. "Dōngběi yà "hé wēishè xiàoyìng ruòhuà" jí qí yìngduì sīkǎo" ("Kuzeydoğu Asya'nın "Nükleer Caydırıcılık Etkisinin Zayıflaması" ve Karşı Tedbirleri"). *Yàtài ānquán yǔ hǎiyáng yánjiū (Asya Pasifik Güvenlik ve Okyanus Çalışmaları)*.3:74-90.
- Zhang, Huizhi. 2021. "Wén zài yín zhèngfǔ de duìwài zhèngcè: Jìyù yǔ" tiǎozhàn" ("Moon Jae-in Yönetiminin Dış Politikası: Fırsatlar ve Zorluklar"), *Dongbei Ya Luntan (Kuzeydoğu Asya Forumu)*.2:40-53.
- Zheng, Jiyong. 2021. "Hánguó ānquán guān zhèngzài fāshēng biànhuà" (Güney Kore'nin güvenlik konsepti değişiyor). <https://opinion.huanqiu.com/article/41mponaQk11> (Erişim tarihi:25.06.2022)
- Zhou, Peng ve Enbin Wen. 2004. "Fāzhǎn zhōngguó tèsè de zhànlüè wēishè lǐlùn" ("Çin Özellikleriyle Stratejik Caydırıcılık Teorisinin Geliştirilmesi"), *Zhōngguó jūnshì kēxué (Çin Askeri Bilimi)*, No. 3:19-26.
- Zhu, Feng. 2017. "China's North Korean Liability", <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-07-11/chinas-north-korean-liability> (Erişim tarihi:25.06.2022).





Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı , Eskişehir/Türkiye
Assoc. Dr., Eskişehir Osmangazi University/Faculty of Humanities and Social Sciences/Department of Turkish Language and Literature/Department of Turkish Folk Literature, Eskişehir/Turkey



eposta: abuyukokutan@hotmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-8732-6043> - RorID: <https://ror.org/01dziej04>

Büşra ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eskişehir/Türkiye
Graduate Student, Eskişehir Osmangazi University/Institute of Social Sciences/Department of Turkish Language and Literature, Eskişehir/Turkiye



eposta: bursrabusra@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-1699-8579> - RorID: <https://ror.org/01dziej04>

Atıf/Citation: Büyükokutan Töret, Aslı- Özdemir, Büşra. 2023. Eskişehir Yöresindeki Korku/luk Ocakları ve Sağaltma Yöntemleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 283-298.
<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1216192>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	08.12.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	08.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

ESKİŞEHİR YÖRESİNDEKİ KORKU/LUK OCAKLARI VE SAĞALTMA YÖNTEMLERİ*

ÖZ

İnsan, başlangıçtan itibaren hastalıklardan ve olası tehlikelerden kendini korumayı hedeflemiş ve yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürmeyi temel gaye edinmiştir. İslamiyet öncesi dönemde hastalığın sağaltımının gerçekleşmesi için birey ve doğaüstü güçler arasında bağlantı kuran şamanlara müracaat edilmiştir. İslamiyet’le birlikte hastalığın sağaltım vazifesini “ocaklı” kişiler üstlenmiş, yapılan

* Finansman: Proje Kodu: 202019010. Proje Adı: Geleneksel Tedavi Yöntemleri Bağlamında Eskişehir İlindeki Ocaklar Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme.

Destek ve Teşekkür: Bu çalışmayı 202019010 kodu ile destekleyen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederiz.





uygulamalar İslami bir kimliğe büründürülmüştür. Tıpkı şamanlar gibi ocaklı kişiler de sadece fiziki rahatsızlıkları değil ruhsal hastalıkları da sağlar. Şamanların yaptığı psikolojik telkin ocaklar tarafından sürdürülür. Ocaklar, korkuya neden olan unsurların ortadan kaldırılması konusunda da bireye destek verirler. Korkunun temelinde birçok etken bulunmakla birlikte bunların en yaygını kötü ruhlardır. Birey, kötü ruhlardan korunmak ve verdiği tahribattan kurtulmak adına bilimsel tıbbın yanı sıra korku/luk ocaklarına da başvurmaktadır. Yazıda, Eskişehir Seyitgazi ilçesine bağlı Sandıközü ve Akin Mahallelerinde hizmet veren korku/luk ocakları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın verileri, 2020-2022 yılları arasında, bilimsel araştırma projesi kapsamında gerçekleştirilen saha araştırmasına dayanmaktadır. Eskişehir’de yer alan korku/luk ocaklarından derinlemesine mülakat ve gözlem teknikleriyle elde edilen malzeme esas alınmıştır. Yapılan değerlendirmede korku/luk ocaklarının ruhsal rahatsızlıkların tedavisinde hizmet vermeye devam ettikleri görülmüştür. Soy aracılığıyla, el verme yoluyla ya da izinle aktarılan ocaklık geleneği bugün de işlevini sürdürmektedir. Bilimsel tıbbın gelişmesi, yaşam koşullarının değişmesi ve kent merkezinde yaşamın yaygınlaşmasıyla geleneksel uygulamaların yapısında çözümler olmuştur. Ancak bugün geleneksel tedavi yöntemlerinin tamamlayıcı tıp adıyla bilimsel olarak da kabul görmesi ocakların sürekliliği adına önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Korku, Kara İye, Ocak, Sağaltım

FEAR OCAKS AND HEALING METHODS IN THE ESKİŞEHİR REGION

ABSTRACT

284

From the outset, man aimed to protect himself from diseases and potential dangers and pursued the basic goal of living his life in a healthy way. In the pre-Islamic period, shamans who established a connection between the individual and the supernatural forces were consulted for the treatment of a disease. Along with Islam, "ocaklı" people assumed the duty of curing the disease and the practices were embedded in an Islamic identity. Similar to shamans, ocaklı people heal not only physical illnesses but also mental illnesses. The psychological suggestion made by the shamans is maintained by the ocaks. Ocaks also support the individual in eliminating the elements that cause fear. Although there are many factors lying at the root of fear, the most common ones are evil spirits. The individual resorts to fear ocaks as well as scientific medicine to be protected from evil spirits and to eliminate the destruction they have caused. In the article, the fear ocaks serving in Sandıközü and Akin Neighborhoods of Eskişehir Seyitgazi district are focused. The study data are based on field research carried out within the scope of the scientific research project between 2020 and 2022. The materials obtained by in-depth interviews and observation techniques from the fear ocaks in Eskişehir were taken as basis. In the evaluation, the fear ocaks continued to serve in the treatment of mental disorders. The ocak tradition, which is conveyed through the lineage by handing or permission, continues to function today. With the development of scientific medicine, the change in living conditions and the spread of life in the city center, there have been dissolutions in the structure of traditional practices. However, today, it is important for the continuity of the ocaks that traditional treatment methods are scientifically accepted as complementary medicine.

Keywords: Eskisehir, Fear, Black eye, "Ocak", Treatment





Giriş

Birey, varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirmek, yaşam ve ölüm arasındaki çizgide mümkün olan en iyi şartlarda yaşamak ister. Hayatı boyunca kendisini fiziksel tehditlerden, tehlikelerden korumaya çalışırken, yaşadığı duygusal-ruhsal bunalımlardan da etkilenir. Psikolojik problemler bireyde birtakım fizyolojik rahatsızlıklara neden olur. Bedensel ve ruhsal sağlık problemlerinde modern tıbbın yanı sıra “halk tıbbına”, “geleneksel tıbbı” da başvurulur. Toplum içerisinde halk hekimliği vazifesi gören kişilerin desteği alınır.

Bireyler, olanakları olmaması ya da diğer nedenlerle doktora gidemeyince ya da gitmek istemeyince, hastalıkların teşhis ve tedavisi için halk hekimlerine başvurur (Boratav 2016: 139). Özellikle bilimsel tıbbın tam olarak gelişmediği dönemlerde müracaat edilen halk hekimleri, bireyin şikâyetlerini dinleyip, hastalığın belirtileri ve süresi konusunda bilgi edindikten sonra birtakım yöresel ilaçlar, büyüsel ve geleneksel uygulamalarla hastayı sağaltmaya çalışır (Örnek 1977: 32). Tıp tarihinde geçmişe gidildikçe uygulamaların halk hekimliğiyle birleştiği görülmektedir. Şu an Anadolu’da halk hekimliği vazifesi gören ocakların eski Türk yaşantısında görülen kam-baksıların izlerini taşıdığı görülmektedir (Köprülü 2004: 78; Kalafat 2005: 132-133). Toplumun “ilkel” tedavi metotları hekimliğin folklorik yanını teşkil eder (Bayat 2016: 260). Her ne kadar tıptaki bilimsel gelişmelere her gün bir yenisi eklense de henüz çare bulunamamış pek çok hastalık vardır. Bu bağlamda birey, bilimsel tıptan sonuç alamadığı bazı hastalıklar için bugün de halk hekimlerine müracaat etmektedir. İlerleyen teknoloji sonucunda modern tıpta görülen önemli gelişmelerine rağmen halk hekimliğine gösterilen eğilim yok sayılmaz (Arslan 2020: 14).

Halk hekimliği görevini üstlenerek bir ya da birkaç hastalığı tedavi yetisine sahip olduğuna inanılan aileye ocak, bu ailenin içerisinde hastalık tedavi işlemini gerçekleştiren kişi/lere ocaklı denilmektedir. Çoğu zaman ocak ya da ocaklı şeklinde eş anlamda kullanılan iki kelime ile karşılanan kişi/ler hastalığı iyi edebilme gücüne sahip, bu işin metotlarını bilen ve sürekli bu işle meşgul olan kimselerdir (Duvarcı 1990: 35). Korku/luk ocağı, köstebek ocağı, nazar ocağı, siğil ocağı, temre ocağı gibi her hastalığın ayrı bir ocağı vardır.

Ocaklı, tedavi etme yetisini ailesinden kan yoluyla alır. Bunun için bir öğrenim ve eğitim sürecine ihtiyaç duyulmamakla birlikte ocaklının sağaltımda başarılı olması için bazı kurallara dikkat etmesi gerekir (Acıpayamlı 1969: 5). Ocaklı kişi el aldıktan sonra bir müddet hastaları tedavi etmeli ve tedavinin fayda gösterip göstermediğine bakmalıdır. Her ne kadar el almış da olsa ocak, sağaltım yapacak kişiyi manen de seçmektedir. Bununla birlikte sadece kan yoluyla değil el verme/alma yoluyla, rüya yoluyla, yetenek sebebiyle, bir hayvanı öldürerek ve başka şekillerde de ocaklı olunabilmektedir (Ateş 2015: 91-102).

Ocaklı olarak adlandırılan halk hekimlerinin kökeni şamanlara kadar gitmektedir. İnanışa göre, şamanlar dünyanın ve toplumun merkezinde bulunan kişilerdir. Yani şaman





yeryüzü ile gökyüzü arasındadır. Tanrı ile halk arasında bir aracıdır. Bu nedenle şamanlar toplumda bazı görevleri üstlenmişlerdir ki bireyleri tedavi etmek de bunlar arasındadır (Ülger 2012: 20-21). İslamiyet'in kabulü ile birlikte şamanların sağaltım görevini üstlenen ocak/lılar, ocağa gelen hiçbir hastayı geri çevirmeme ve sağaltımı tamamen gönüllülük esası ile yapmakla yükümlüdür. Hasta ile ilahi güç arasında aracı olan ocak/lı, hastadan ocağa itikat etmesini ister. İtikat edilmediği ya da şüphe duyulduğu takdirde sağaltımın gerçekleşmeyeceğine inanılır.

İslam öncesi dönemde insan sağlığının bozulmasının ve hastalıkların meydana gelmesinin sebebi, genellikle kötü ruhların insanların ruhlarını kaçırmaları ya da insan bedenine girmeleri olarak görülmüştür. Bu düşüncenin hâkim olduğu bir ortamda daha çok gözle görülebilen hastalıkların tedavilerinde halk, yörenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanmış, bu işlemleri yapanlar da emci, otacı gibi adlarla anılmışlardır. Ruhi bozukluklar ve akıl hastalıkları gibi sebebi bilinmeyen, kötü ruhların etkisi altına girdiği düşünülen insanların tedavisi ise şaman tarafından yapılmıştır (Artun 2014: 241-242).

Şamanizm'de, hastalıklara sebep olan etkenler kötü ruhlar ve iyelerdir. İnanca göre insanları koruyan, sağlıklı yaşamalarını sağlayan iyi ruhların yanı sıra insanlara kızdıklarında ya da onlardan rahatsız olduklarında hastalıklar gönderen kötü ruhlar da vardır (İnan 2015: 39). Evrendeki tüm canlı ve cansız nesnelere iyeleri vardır ki bunlar da ak ve kara iye olmak üzere ikiye ayrılır. İslamiyet'in kabulünden sonra kara iyeler "cin, şeytan", ak iyeler de "melek" şeklinde adlandırılır. Bugünün ocak/lıları kara iyelerin uzaklaştırılmasında eski Türk inanışlarıyla İslami öğeleri harmanlayarak, güncelleyerek sağaltımın devamlılığını sağlamaktadır (Örnek 1995: 54-58).

Bilimsel tıbbın gelişmesi ve hastanelere erişiminin daha kolay olması sebebiyle bugün hastaların ocak/lılara daha az başvurduğu bir gerçek olmakla birlikte bireylerin ruhsal bozukluklar, korku, depresyon ya da akıl hastalıkları gibi durumlarda hastaneye gitmekten çekindikleri de bir diğer gerçektir. Böyle bir rahatsızlık yaşanması durumunda bazıları çekinerek de olsa bilimsel tıba başvururken bazıları doğrudan korku/luk ocaklarına müracaat etmektedir. Bilimsel tıbbın desteğini almasına rağmen fayda görmediğini düşünenler ya da paralel olarak ocak desteğini almak isteyenler de olmaktadır.

Söz konusu bilgileri, Eskişehir İli Seyitgazi İlçesine bağlı Akin ve Sandıközü Mahallelerinde bulunan korku/luk ocakları üzerinden devam ettirmekte fayda vardır. Burada ilk olarak yazılı kaynaklardan hareketle korku üzerinde durulacak, ardından araştırma bölgesinden tespit edilen korku/luk ocakları, ocakların sağaltım yöntemleri ve ocaklarda uyulması gereken kurallar hakkında bilgi verilecektir.





1. Korku

Türkçe Sözlük'te (2005: 1217) korku; "1. Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı duygusu. 2. Kaygı, üzüntü. 3. Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara. 4. Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp, solunum hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu" olarak tanımlamaktadır.

Bireyin bütünlüğünü tehdit edeceğini düşündüğü bir durum karşısında yaşadığı duygu olan korku, içinde bulunulan duruma değil, bu durum için geliştirilen düşüncelere verilen bir tepkidir. Korku tepkileri olayın kendisinden değil, olayla ilgili düşüncelerden kaynaklanır. Bireyin geçmiş deneyimleri, işittikleri, aile ve çevrenin yaklaşımları, medya gibi birçok unsur korkuların kaynağı olabilir. Psikoanalitik açıdan ise korkunun kaynağı id ile ego arasındaki uyumsuzluktur (Özdemir Karacan 2016: 19).

Korkunun zihin üzerinde yarattığı etki ile hastalığın beden üzerinde yarattığı etkinin benzer olduğu belirtilir. Zira her ikisi de beden üzerinde hasara yol açar, tehdit yaratır, doğal işleyişi değiştirir ve nihai noktada da kötü bir sonuç doğurur. Korkunun bir hastalık olarak dışarıdan gözlemlenebilen, bedene akseden açık belirtileri de vardır. Bu belirtilerin her biri, korkuyu metonimik olarak temsil eder (Dinçer 2017: 791).

Olumsuz bir duygu olarak tanımlanan korkunun, bazı araştırmacılarca yararlı bir duygu olduğundan bahsedilir. Tarih öncesi çağlardan bu yana, tüm varlıklarda görülen korku duygusunun, âdeta genetik bir miras gibi bir sonraki kuşağa aktarıldığı, dolayısıyla günümüzde var olduğu gibi gelecekte de varlığını sürdürmeye devam edeceği belirtilir. İlk insanların hissettiği bireysel korkuların bugün de devam ettiği, özellikle teknoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte daha geniş bir duygusal yelpazede karşılaşılan korkunun son derece güçlü, normal, hayatta kalmayı ve yaşamı sürdürmeyi sağlayan yararlı bir duygu olduğu ifade edilir (Ekinci vd. 2018: 2).

2. Korku/luk Ocakları

Korku/luk ocaklarına gelmede genel amaç; kişinin başına gelen herhangi bir olay neticesinde korkması ve etkilenmesine çözüm üretilmesidir. Kişilerin kaza yapması, üzücü olaylara tanıklık etmesi veya bir yakını kaybetmesi gibi durumlar onların üzgün ve yorgun bir ruh haline girmelerine sebep olur. Bu ruh hâli zamanla kişiyi fiziksel anlamda da etkilemeye başlar ve kişinin yaşamını olumsuz yönde etkiler (Uyar 2013: 63).

Proje kapsamında gerçekleştirilen saha araştırmalarında, Eskişehir ili Seyitgazi ilçesine bağlı Sandıközü ve Akin Mahallelerinde aktif şekilde sağaltım işlemini gerçekleştiren korku/luk ocaklarının bulunduğu tespit edilmiştir. Burada, korku/luk ocaklarına müracaat edilme nedenleri ve ocak/ocaklı olma şekilleri hakkında bilgi verilecektir.





Aslı Büyükokutan Töret- Büşra Özdemir

Seyitgazi ilçesine bağlı Sandıközü Mahallesi'nde yer alan "Korku/luk ocağı"na, herhangi bir şeyden çok fazla korkan kişiler müracaat etmektedir. Ocaklı kişi Hatice Sarı, annesinden almış olduğu izinle hastayı iyileştirmeye, "korku/luk çıkarma"ya çalışmaktadır. Ocak sahibi, korkuluk ocağının iznini alma anını şöyle anlatır: "Aynı soydan olduğumuz için annem aleni bir şekilde bana elini vermedi. Ancak sen benim kanımdansın kızım, bu yüzden gelen hastalardan sen de korku/luk çıkarabilirsin" dedi. Ben de o zamandan beri ocağa başvuran hastalardan korku/luk çıkarırım" (KK-1). Korkunun sağaltımında "el alma/el verme" gibi bir uygulamanın yer almadığı ocakta, gelen hastaları tedavi etmek için bu soyun üyesi olmak yeterlidir. Aynı soy ve ocağı devam ettiren ocaklıya, bu yeti kan yoluyla aktarılmakta olup bu konuda herhangi bir eğitim-öğrenim süreci de bulunmamaktadır.



Şekil 1: Fotoğraf 1. Hatice Sarı

Hatice Sarı, "korku/luk çıkarma"nın yanı sıra temre hastalığı ve bulgur püskürtme hastalıklarını da sağaltma yetisine sahip, bu hastalıklara dair tedavi yöntemlerini de bilen biridir. Sarı, temre ve bulgur püskürtme hastalıkları için ocaklı kişiden el almıştır. Temre hastalığının sağaltım iznini kayınvalidesinden aldığını belirten Sarı, bu anı şöyle anlatır: "Kayınvalidem üç İhlas bir Fatıha surelerini okuduktan sonra ağzımı açtırdı ve tükürüyormuş gibi yaparak üç kez 'tü-tü-tü' dedi. Böylelikle elini bana vermiş oldu". Ocaklı olan kayınvalidesinden el alan Sarı, bu uygulamadan sonra "izinli" olarak bilinir ve temre hastalarına bakar. Temre ocağı, kayınvalideden gelene, gelinden de kızına el alma/el verme yoluyla aktarılır. Henüz kimseye el vermediği ancak el almak isterse kızına el verebileceğini belirten Sarı, kızının yeteneği varsa tedavi becerisinin ona kan yoluyla geçeceğini ve böylelikle ocağı devam ettirebileceğini belirtir. Aynı soydan oldukları için kendisindeki tedavi gücünün aileden kan bağı olan bir kişiye aktarılabilceğini vurgular. Hatice Sarı, bulgur püskürtme hastalığının tedavi yetisini ise yaşlı komşusundan almıştır. El verecek ocaklı kişi, kendisine "Elimi benden sonra sana devrediyorum" diyerek avucundan üç kez su içirmiştir. Böylelikle ocaklı kişi kendisinde bulunan bulgur püskürtme hastalığının tedavisine dair bilgiyi kan bağı olmayan bir kişinin kullanmasına izin vermiştir.





Eskişehir Yöresindeki Korku/Luk Ocakları ve Sağaltma Yöntemleri

Diğer bir “Korku/luk ocağı” da Seyitgazi ilçesi Akin Mahallesi’nde bulunmaktadır. Korkan, kaygılanan, kendisini sürekli tehlike altında hisseden kişilerin başvurduğu ocak, hanedendir. Ocağı sürdüren Hacer Dutlu, haneye ocaklık izninin verilmesini şöyle anlatır: “Bu hane daha önce Tatarlara aitmiş ve Tatarlar burada korku çıkarırlarmış. O nedenle burası korku/luk ocağı olarak bilinirmiş. Korkan kişiler gelir, burada hane halkı tarafından korku tutulmuş. Tatarlar bu haneden taşınacağı zaman ocaklı kadın, haneyi satın alan kayınvalideme bazı dualar ettikten sonra avucundan su içirerek el vermiş. Ocaklı kişiden el alan kayınvalidem izinli olarak kabul edilmiş ve o günden sonra gelen hastalara bakmaya başlamış” (KK-2). Açıklamadan da anlaşılacağı üzere, burada ocağın soy yoluyla aktarılmaması, Tatar ocaklının, haneyi devralacak olan kadına “el verme” merasimi ile hastalık tedavi etme gücünü devretmesi söz konusudur.



Şekil 2. Hacer Dutlu

Hacer Dutlu, kayınvalidesinin, söz konusu haneden şehre taşınma kararı almasının ardından kendi kızlarına ve gelinlerine aynı şekilde el verdiğini ifade eder. Şu an Tatarlardan alınan evde yaşanan Dutlu, otuzlu yaşlarında kayınvalidesinden el almıştır. Korku/luk hastalığı için gelen hastaların korkusunu tutmaya ve onları tedavi etmeye çalışmaktadır. Kendisinden sonra da aynı evde yaşayacak olurlarsa kızları ya da gelinlerinden birine el verebileceğini belirtir. Hastalığın tedavi edilmesi için hasta olan kişinin muhakkak bu haneye gelmesi ve ocağın eşliğinden geçmesi gerekir. Ocağa gelmeyen hastaların iyileşemeyeceği ya da hanede oturmadığı hâlde tedaviyi gerçekleştirmek isteyen ocaklının tedavisinin gerçekleştirilmeyeceği ifade edilir (KK-2).





Eskişehir ilinde, birçok ocağı bünyesinde barındırmasıyla dikkat çeken Akin Mahallesi, kökeni yaklaşık iki yüz yıl önce göç eden Karakeçili ve Sarıkeçili yörüklerine dayanan, Alevi bir topluluktur. Mahallede korku tedavisi için hizmet veren ocaklardan biri de “Yemeni çarpma ocağı”dır. Bu ocak, civar köyler arasında “Korku darısı ocağı” ya da “Korku taşı ocağı” olarak da bilinir. Ocağı sürdüren Nurhayat Çınar, ocağın iznini kayınvalidesinden almıştır. Kayınvalidesi, tek gelini olan Çınar’a “el verme” merasimi ile korkuyu tedavi etme gücünü devretmiştir. Diğer bir ifadeyle ocak, aynı ocakta yaşayan gelinden devam etmektedir. Kayınvalidesinin vasiyetiyle, o hayattayken hasta tedavi etmeyen Çınar, kendisinin vefatından sonra sağaltıma başlamıştır. Çınar, kızları dahi olsa ocaktan ayrıldıkları takdirde onlara el veremeyeceğini, sadece eve giren gelinlerin el alabileceğini belirtir. Ancak ocaklı kişinin evden ayrılan kız çocuğu zor durumda kalırsa, “Annemin eli niyetine” diyerek hastalığın sağaltımını yapabilmektedir. Özellikle korkan çocukların getirildiği ocakta, korkunun geçmesi için ocaklının yemenisi (bir çeşit ayakkabı) ve “korku darısı” diye bilinen bir bitki kullanılmaktadır. Küçük çakıl taşlarına benzediği için “korku taşı” olarak da adlandırılan bu bitkinin, eskiden ocaklının kayınvalidesi tarafından yetiştirildiği fakat günümüzde bu bitkiye aktarlarda bile rastlanmadığı belirtilir (KK-5).

3. Korku/luk Ocaklarının Sağaltım Yöntemleri

Günlük hayatında bireyi kısıtlayan, geceleri uykusunu kaçırarak gerek bedensel gerekse ruhsal açıdan şikâyet ve belirtilere sebebiyet veren korku, bireyin kendini savunmasız ve güçsüz hissettiği anlarda karşılaştığı bir duygu durumudur. Yaşam standartlarının gerilemesi, gelecek kaygısı, sevdiği herhangi bir şeyi kaybetme endişesi gibi somut olarak görülmeyen ancak varlığına inanılan unsurlar bireyi korkutabilir. Bunun yanı sıra korku, aniden ortaya çıkan bir şeyden ya da olumsuz bir olaydan kişinin etkilenmesinden de kaynaklanabilir. Yaşanan ağır olaylar büyük korkuların oluşmasına neden olup bireyi uzun süre etkisi altına alabilir ki tedavi edilmediği takdirde derin izler bırakabilir.

Genel tedirginlik ve gerginlikle karakterize olan, canlılara güvenliklerinin tehdit altında olduğunu anlatan, sinir sisteminin kaçınma durumu şeklinde tarif edilen korku (Panksepp 2017: 433), içgüdüden akla, reflekslerden eyleme kadar birçok şeyi etkiler. Korkan bireyin zihni tehlike ile meşguldür ve bir yargıda bulunamaz. Düşünceleri bulanık ve düzensizdir. Bazı korkular kişilerin içine kuşaklar ötesinden yerleştirilen kök örnek heyecanların ya da çocukluk ürküntülerinin yeniden canlanmasıdır (Mannoni 1992: 11; Bütüner 2018:153).

Kişi, yaşadığı bir olaydan korkma, üzülmeye, uzun süre etkisinden kurtulamama ve bu ruh hâlinin zamanla yerleşerek kişinin yaşamını olumsuz yönde etkilemeye başlaması durumunda psikolojik destek almayı düşünebilir. Çocuklarda uyku problemi, iştahsızlık ve sürekli ağlama belirtileri, yetişkinlerde huzursuzluk, iç daralması, yeme içme bozukluğu ve uyku problemi olarak belirti gösteren bu durumlarda (Uyar 2013: 63), modern tıbbın yanı sıra





Eskişehir Yöresindeki Korku/Luk Ocakları ve Sağaltma Yöntemleri

ocakların da desteği alınmaktadır. Ocaklarda yapılan tedavinin esasını, hasta ile konuşarak onu rahatlatmak, hastanın vücudu dışında gerçekleştirilen birtakım hareketlerle onu telkin ederek psikolojik açıdan etkilemek oluşturmaktadır.

Yaşadığı korkunun çevredeki kişilerce önemsenmemesi ya da bu duyguyu paylaşamamasından dolayı kendini dışarıya kapatan, toplumdaki soyutlayan bireyin bu durumdan kurtulması için yeteneğine, bilgisine ve ilmine güvenilen kişilere araştırma bölgesinde “ocaklı” ya da “izinli” denir. Ocaklının oturduğu eve de “korku/luk ocağı” denir. Bu bağlamda, Eskişehir Sandıközü Mahallesi’nde yer alan “Korku/luk ocağı”na başvuran hastalar, genellikle herhangi bir şeyden çok fazla korkmaları sonucunda yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle ocağa müracaat ederler (KK-1). Hastalığın tedavisi için belirli bir gün zorunluluğu bulunmamakta, haftanın her günü tedavi yapılmaktadır. Tedavi için hastanın ocağa bir kere gelmesi yeterlidir (KK-1).

Korku/luk ocağında hastanın sağaltımında ocaklı kişi beyaz bir “örtme” (örtü) kullanır. Örtmeyi uzunlamasına katlayarak çatal iğne ile başını ve sonunu iğneler. Bu örtmeyi başından sonuna kadar dirseği ile üç kere ölçer ve iğneler. Bu süre zarfında İhlas ve Nas sureleri okunur. Söz konusu surelerin içinde “cin” kelimesi geçmesinden dolayı hastaya iyi geldiği düşünülür. Hazırlanan örtme, hastanın altına konur. Örtmeyi açıp tekrar ölçen ocaklı, hastada korku/luk varsa iğnelerin uzadığını, ölçerek iğnelediği yerlerin birbirine denk gelmediğini, iğnelerin yerinin oynadığını belirtir. Bu uygulama, iğneler denk gelene kadar yaklaşık üç kere daha tekrar edilir (KK-1).

Akin Mahallesi’ndeki “Korku/luk ocağı”nın hastaları ise büyük oranda küçük çocuklardır. Uykusunda sık sık sıçrayan ve korku ile uyanan çocuklar bu ocağa getirilir. Bunun yanı sıra trafik kazası geçirme, can ve mal kaybına uğrama gibi nedenlerle korkan, sarsılan yetişkin hastalar da ocağa başvurur. Bu kişiler, “Ansızın içim titriyor, geceleri uyuyamıyorum, afakanım kalkıyor” şeklindeki ifadelerle şikâyetlerini dile getirir (KK-2, KK-3). Gelen hastaların geri çevrilmediği ocakta, tedavi için belli gün ve saat bulunmamaktadır.

“Korkuluk çıkarma ocağı” olarak da bilinen ocakta, tedavi için süpürge, un ve kül kullanılır. Ocağa tedavi amacıyla gelen kişinin hasta olup olmadığına ocaklıkta karar verilir. Evin avlusunda bulunan “dış mutfak” adı verilen yerin ocaklığına getirilen kişinin yönü kibleye doğru çevrilir. Ayağının altına bir çalı süpürgesi koyularak bu süpürge üzerine çıkması istenir. Ocaklı, süpürge üzerine çıkan hastanın üzerine bildiği duaları okumaya başlar. Bu sırada, elindeki tabağın içinde un ile külü karıştırıp bacaya atar. Ardından, un ve kül karışımını dualarla kişinin üzerinde dolaştırır. Dualar okunduktan sonra ocaklı besmele çekerek “Kayınvalidemin elleri, koca anamın elleri, Emine anamın elleri, ocağın elleri, sebebi bu olsun” sözleriyle üç kere kişinin üzerinde ellerini baştan aşağı gezdirir. Ocağın bacasına doğru üç kere un ve kül karışımı atar. Hazırlanan bu karışım bacaya yapışınca kişi korkmuş





Aslı Büyükokutan Töret- Büşra Özdemir

demektir. Hasta olduğu teşhis edilen kişinin üzerine ocaklı, üç kez “tü-tü-tü” yaparak korkunun sağaltımını gerçekleştirir. Tedavinin ardından ocaktan ocak ekmeği ve ocak suyu verilir. Hastaya ocaktan ayrılmadan önce verilen ekmeği ve suyu tüketmesi gerektiği söylenir. Rahatsızlığının geçmemesi durumunda tekrar gelmesi belirtilir ancak hastanın ocağa bir kere gelmesi dahi hastanın iyileşmesi için yeterlidir (KK-2, KK-3).¹



Şekil 3-4. Hatice Dutlu'nun Sağaltım Sırasında Un ve Kül Karışımını Kullanımı

Korkuluk çıkarma ocağına modern tıptan destek almamış/alamamış çok kişinin başvurduğu ocaklılar tarafından anlatılır: “Ocağa sedye ile yaşlı bir teyzeyi getirdiler. Teyze ne yemek yiyebiliyor ne de hareket edebiliyordu. Ocakta onun üzerine bu uygulamayı yapıp, bildiğimiz duaları okuyarak teyzeyi evine gönderdik. Daha sonrasında çocukları arayıp annelerinin demir gibi sağlam olduğunu ve ayağa kalktığını söyleyerek bizlere teşekkür ettiler (KK-2, KK-3).”

Kendisi de temre ocağı olan Ethem Uyar, yaşadığı korkuyu ve korku/luk ocağındaki tedavi sürecini şöyle anlatır: “Evliliğimin ilk yıllarında beni ifrit bastı. Bu ifrit yaklaşık iki buçuk metre boyunda siyah iri bir adamdı. Bir anda üzerime kapandı, kesinlikle sesimi çıkaramadım. Eşim yanımda yatıyordu fakat sesimi ona da duyuramadım. Konuşamadım, ellerimi, vücudumu kıpırdatabilecek gücüm yoktu. İfritten kurtulmak için o an bildiğim tüm duaları okudum fakat kurtulamadım. Aklıma ezan okumak geldi ancak konuşamadığım için kalben ezanı okumaya başladım ve üzerimden kalktı. Her ne kadar üzerimden kalkıp gitse de ifritin bende tesiri kaldı. Buradaki ocağın namını çok duyduk. Avrupa’dan dahi gelen olunca ben de gideyim dedim. Ocaklı kadının ekmeği pişirdiği simsiyah olmuş bir ocağı vardı. Beni ocağın başına götürüp eline biraz un aldı. Tedavi etmek için niyet ederek Besmele çekti ve içinden dualarını okumaya başladı. Tam o sırada beni basan o simsiyah iki buçuk metrelik ifrit

¹ Hacer Dutlu'nun korku sağaltımının yer aldığı derleme kaydı için bkz. https://mega.nz/file/XSxCjRaT#_3glkzde99L8m91SEIkEEthVhpaj4ULldXrFbpfyesA





Eskişehir Yöresindeki Korku/Luk Ocakları ve Sağaltma Yöntemleri

ocağın üzerinde belirdi. Kadın okudukça tamamen ortaya çıktı ve sonunda bacadan uçup gitti. Ben de bu şekilde o ifritten kurtulmuş oldum” (KK-4).

Akin Mahallesi’nde korku sağaltımı için müracaat edilen diğer bir ocak olan “Yemeni çarpma ocağı”nda, hastalığın tedavisi için ocaklının herhangi bir yemenisi (ayakkabı) ve küçük tohumları olan bir bitki kullanılır. Tedavinin tamamlanması için bu bitkinin tohumlarından yararlanıldığından ocak, gerek ocaklı/lar gerekse ocağa gelenler kişiler tarafından “Korku darısı ocağı” ya da “Korku taşı ocağı” olarak adlandırılır.



Şekil 5. Korku Darısı/Taşı

Korktuğu için ocağa getirilen hasta çocuksa, öncelikle ocaklının dizine oturtulur. Ocaklı, çocukla kısa bir sohbetin ardından yemenisi alıp üç kez çocuğun ağzına vurur. Bugün sembolik olarak yapılan ağza vurma eyleminin eskiden çok sert yapıldığı hatta çocukların dudaklarının kanadığı belirtilir. Ağzına vurulmasına şaşırıp ve korkan çocuk ağlar. Sakinleştikten sonra ocaklının verdiği korku darısı yedirilir ya da suyla karıştırılıp içirilir.²

Ocağa, “hüdhüdlendiği” yani korktuğu için gelen kişi yetişkinse ağzına yemeni vurulmaz. Ocaklı, korkunun nedenini dinledikten sonra hastaya korku darısından bir miktar verir. Hastanın, korku darısını tek sayıyla ağzına atması gerekir. Tek sayıyla alınması tedavinin gerçekleşmesi için önemlidir. Hasta eğer üç tane korku darısı aldıysa her gün bir tane olmak üzere üç gün içmelidir. Beş tane aldıysa beş gün içer. Hastanın ocağa gelip korku darısı istemesi için belirli bir gün yoktur (KK-5).

Korku darısı ocağında ocaklı kişi, sağaltımı gerçekleştirirken üç İhlas bir Fatıha suresi okuduktan sonra, “Ya Allah ya Muhammed ya Ali... Bu benim ellerim değil bana ocağı

² Nurhayat Çınar’ın korku sağaltımının yer aldığı derleme kaydı için bkz. <https://mega.nz/file/YXTGCCT#4d58gz0EO18MDLAK1ZeActN3ahfxjTuZ59MAIzkyudA>





veren in elleri, ocağımızın elleri” der. Söz konusu üç kavram Allah’ın varlığına ve birliğine, Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlerin hak olduğuna ve on iki imamın velayetine inanmayı içermektedir. Hz. Muhammed’den sonra dinin koruyucuları imamlardır ve sayıları on ikidir (Özdemir 2017: 132).

Sağaltımda en az üç ya da beş adet korku darısının yutulmasında beş sayısı da dikkat çekicidir. Bilindiği üzere beş sayısı, Hz. Fatma’nın elini de sembolize eder. Alevilikte ehl-i beyt kavramının içeriğinin, Hz. Muhammed ve kızı Hz. Fatıma ile birlikte on iki imamı içine alacak şekilde genişletildiği (Özdemir 2017: 60) bilgisiyle sağaltımda ocaklı kişinin, on iki imamın gücüne de başvurduğu görülür.

4. Korku/luk Ocaklarında Uyulması Gereken Kurallar

Korku/luk ocaklarına müracaat eden kişilerin, ocağın sağaltım gücüne ve bu gücün ocaklı tarafından kendilerine aktarılacağına inanmaları gerekmektedir. Ocaktan şifa bulacağına dair inançla gelmeyen kişilerin korkularının geçmeyeceğine, iyileşemeyeceklerine inanılır. Hatta hastanın inanarak ocağa gelmeye niyet etmesi ya da ocağa gitme niyeti ile yola çıkması hâlinde henüz yoldayken iyileşmeye ve içinin rahatlamaya başladığı anlatılır (KK-1).

Korku/luk ocaklarında verilen ve tedavinin tamamlayıcısı olan ocak ekmeği, suyu, tuzu ya da korku darısı geri çevrilmemelidir. Çünkü ocaklının eli kadar, evi de şifalıdır. Dolayısıyla ocaktan ikram edilenler, hastalığın tedavisinin ardından, ocağın belirttiği zamanlarda yenilip, içilmelidir. Aksi takdirde yapılan uygulama etki etmeyecektir (KK-2, KK-4).

Korku/luk tedavisinde ocaklı kişinin ücret talep etmesi doğru kabul edilmez. Ücret alınırsa o paranın bereketinin olmayacağına, ocaklının da hastalığı iyileştiremeyeceğine inanılır. “Afyon’da bir mahallede yemek yiyemeyen, iştahtan tamamen kesilen hastalar için ‘sütçe ocağı’ vardır. Orada köyden gelen hastalardan elli, Afyon il merkezinden gelenlerden yüz, Kütahya’dan gelenlerden yüz elli, Eskişehir’den gelenlerden iki yüz lira ücret alınıyormuş. Tedavinin ardından verilen ocak ekmeğine bile otuz lira isteniyormuş. Bir süre o ocağın oğlu tüm parayı kumarda harcamış. Ocakta hastalara ücret karşılığında bakıldığı için alınan paranın hayrı görülüyor” (KK-2).

Korkusu giderilen hasta, korkunun ocaklının üzerinde kalmaması ya da ocaklının hastadaki korkudan etkilenmemesi için, o an içinden gelen, beş-on lira gibi cüzi bir miktarı “el yeğniligi” olarak ocaklının evine bırakır. Hastanın gönlünden koparak bıraktığı bu paranın miktarı söylenmez. Korku/luk ocağı olan kişiler, el yeğniligi her ne kadar usulen bırakılan bir para olsa da, bırakılmadığı takdirde kendilerinin de rahatsız olduklarını, kimi zaman yersiz bir korku hissine kapıldıklarını ifade etmektedir (KK-2, KK-3). Daha önce korku/luk ocaklarında tedavi olan kişiler, bu durumun bilincinde oldukları için tavsiye ettikleri hastaları, ocağa giderken yanlarında bir miktar para bulundurmaları konusunda uyarırlar.





Eskişehir Yöresindeki Korku/Luk Ocakları ve Sağaltma Yöntemleri

Korkunun tedavisinde, hastaya evinde uygulaması için belli bir perhiz listesi verilmemektedir. Ancak tedavide korku darısını kullanan ocaklı, söz konusu darıyı evde içmeye devam edecek olan hastalara tek sayı şeklinde içmelerini söyler. İlk olarak ocakta tek sayı ile içilen darı, tek sayı hâlinde içilmeye devam edilmediği takdirde hasta iyileşemez (KK-5).

Sonuç

Eskişehir'den tespit edilen korku/luk ocaklarında, hastalığın tedavisi için gerçekleştirilen sağaltma işlemleri dinsel-büyüsel niteliktedir. Söz konusu inanış ve uygulamalar Türkiye ve Türkiye dışındaki Türk topluluklarının ocaklarından elde edilen verilerle benzerdir. Hastalığın tedavisinde ocaklı kişi, hastayı sıvazlayarak kendisinde bulunan majik güçlerin hastaya sirayet etmesini, ocağın koruyucu iyeleriyle hastalığa sebep olan kötü iyelerin mücadele etmesini sağlar. Ocaklı tarafından dua edildikten sonra ocağın eski sahiplerinin isimleri teker teker söylenir. Böylelikle başlangıçta tedaviyi yapan ocaklıların ruhları da davet edilerek hastanın sağaltımında etkin bir rol almaları sağlanır. Dinsel öğelere yer verilip dua etmek, yapılan işlemin gücünü artırarak tıpkı kamın sağaltım sırasında söylediği büyü sözleri gibi, Tanrı'ya ulaşmada kullanılan bir araç işlevindedir. Ocaklı, uygulama sırasında birtakım kalıplaşmış ifadelerle yer vererek sağaltım görevini yerine getirir. Bu bağlamda "kam"ların sağaltma işlevi, korku/luk ocaklarında da devam etmektedir.

Korku/luk ocakları, dinsel-büyüsel nitelikteki uygulamaları ağırlıklı olarak bitkisel kökenli tedavilerle destekleyerek hastalığa sebep olan korkuyu uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, hastalığın tedavisi için yutulan ya da suyla karıştırılarak içilen "korku darısı", "korku taşı" adı verilen bitki dikkat çekicidir. Hastanın korku darısını yutarken tek sayıda yutması da "Tanrı tektir" inanışının yansımasıdır. Alevi-Türkmen topluluğundaki bir ocaktan tespit edildiği için uygulama esnasında "Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali" denilmesi ve sağaltımda beş adet korku darısının yutulması, beş sayısının ocaklık kurumu için değerli bir isim olan Hz. Fatma'nın elini de sembolize etmesi açısından önemlidir.

Korku/luk ocaklarında korkunun uzaklaştırılması için kimi zaman demir madeninden de yararlanılmaktadır. Ocaklı kişi, sağaltım sırasında hastaya Felak ve Nas surelerini okuyup onu rahatlattıktan sonra çatal iğneleri kullanarak kara iyeleri korkutup kaçırmaktadır. Ayrıca hastaya evinde de bu sureleri bulundurması ve kendini koruma altına alması gerektiği söylenmektedir. Kara iyelerin demir madeninden korkmaları ve demirin olduğu alana yaklaşmamaları inancıyla evlerde bulundurulması gerektiği belirtilmektedir. Korkunun tedavisinde duanın yanı sıra demirin kullanılması, demir madeninin kutsal bir madde olarak hafızalarda yer aldığı göstermektedir.

Mitolojide ve Türk kültüründe önemli yere sahip olan ateş ve ocağın Eskişehir'de bulunan korku/luk ocaklarında da aktif rol oynadığı görülmektedir. Tedavi sırasında ocaklı





kişi, ocağa gidip dualar okuduktan sonra ocağa un serpmekte ve bunun ardından “ifrit” ortaya çıkmaktadır. Bu durum iki şekilde açıklanabilir. Bunlardan ilki; ocaklı kişinin dua ederek ocak iyесinden yardım istemesi ve hastanın hangi varlıktan korktuğunu öğrenmesi şeklindedir. Diğer de ocaklı kişinin, ocaktaki iyeler ile iletişime geçerek onları un ile beslemesi, saçda bulunması ve onların desteğiyle hastadaki “ifrit”in kovulmasıdır.

Korkuya sebebiyet veren unsurun uzaklaştırılmasında yapılan dinsel-büyüsel uygulamaların, ocağın evinin ocaklığında gerçekleştirilmesi tedavi için önem teşkil etmektedir. Hastanın sağaltım esnasında ocaklığa götürülerek yönünün kibleye çevrilmesi, ocağın önünde süpürge üzerine çıkarılması bunlar arasındadır. Süpürgenin nazar, al basması gibi kötü ruhlardan koruyucu özelliği göz önüne alındığında, ocaklı hem ocağın koruyucu iyesine başvurup hem de kötü ruhları uzaklaştırıcı özelliğiyle bilinen süpürgeyi kullanarak korkuyu sağaltır. Ettiği dualar ile de ilahi güçten yardım alarak sağaltımın daha da tesirli olmasını sağlar.

Korku/luk ocaklarında, sağaltma işlemi sonrasında ikram edilen ocak ekmeği, ocak suyu ya da tuzunun ocağın belirttiği şekilde yenilip içilmesi sağaltımın desteklenmesi adına önemlidir. Hasta, bu şekilde bedenen ocağın manevi koruyuculuğunu vücuduna hapsedmektedir. Çünkü ocak kadar ocağa ait olan yiyecek ve içecekler de şifa vericidir.

Korku/luk ocaklarında ocaklı kişilerin sağaltım öncesinde ya da sonrasında ücret talep etmemesi, tedaviyi Allah rızası için gerçekleştirmesi ancak hastaların bir iğne ucu kadar da olsa “el yeğniligi” vermesi evrenin kurulu düzeninin bozulmaması adına alma-verme dengesi için önem teşkil eder. Nasıl ki şamanın görevi insanlara yardım etmekse ve bunu para karşılığında yapmıyorlarsa korku/luk ocakları da böyledir. Şaman, emeğinin karşılığı olarak verilen sembolik hediyeleri ruhlara istediğine, alınmadığı takdirde kendisine kızacaklarına ve tepki göstereceklerine inanıyorsa, ocaklı da gönüllük esasıyla verilen bu tür hediyeleri “hastalığın göçürülmesi” düşüncesiyle alır. Alınan hediyeler, çoğunlukla, sokakta oynayan çocuklara ya da yetimlere, öksüzlere verilerek göçürme işlemi gerçekleştirilir. Böylece ocakta tedavi edilen korku, ocakta kalmayacak, cansız nesnelere aktararak evden uzaklaştırılacaktır.

Korku/luk ocakları üzerinden değerlendirildiğinde, ocaklık kurumunun yapısal ve işlevsel olarak devamlılığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bugün bireyler, herhangi bir nedenden kaynaklanan korkunun tedavisi için bilimsel tıbbın yanı sıra hastalığı iyileştireceğine inanılan, bu yeteneği atalarından alan, sözüne güvenilen ocaklara da başvurmaktadır. Ancak ocaklı kişilerin yaşlanmaları, yeni neslin büyük oranda üniversite eğitimi alıp kentlerde yaşamaları, el alma/verme şeklindeki işleyişin gençler tarafından çok fazla kabul görmemesi geleneğin sürekliliği konusunda bir problemdir. Burada da uzun yılların tecrübesi, bilgi birikimi ve aktarımı yoluyla bugüne ulaşan geleneksel tedavi yöntemlerinin tamamlayıcı tıp adı altında uluslararası alana taşınmış olması umut vericidir.





Kaynakça:

1. Yazılı Kaynakça

- Acıpayamlı, Orhan. 1969. "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*. XXVI (1-2): 1-9.
- Artun, Erman. 2014. *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Arslan, Mine. 2020. "Halk Hekimliği Bağlamında Ocaklar: Karaman Yöresi Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ateş, Fatma. 2015. "Adana Halk Hekimliğinde Ocak Kültü". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayat, Ali Haydar. 2016. *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını.
- Bayat, Fuzuli. 2021. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, Pertev Naili. 2016. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Bilge Su.
- Bütüner, Şahin. 2018. "Korku Kültürü Bağlamında Alkarısı İnanmaları". *Doğüstü Varlıklar ve Anlatılar Üzerine İncelemeler*. Ed. Altuğ Ortakçı. İstanbul: Kesit Yayınları, 147-160.
- Dinçer, Aslıhan. 2017. "Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, VI (2): 769-798.
- Duvarcı, Ayşe. 1990. "Halk Hekimliğinde Ocaklar", *Mili Folklor Dergisi*. Eylül: 34-38.
- Ekinci, E., Parlar, M., Güvenman, B., Yıldız, O. ve Parlar, F. 2018. "Rekreatif Eğlencede Yeni Bir Tür: Kaçış ve Korku Evi Oyunları", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, IV (2): 1-23.
- İnan, Abdulkadir. 2015. *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kayacı, Ümre. 2016. "Korkuları Umuda Çevirmek", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bülteni*, IV (28): 44-45.
- Kalafat, Yaşar 2005. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Köprülü, Fuat. 2004. *Edebiyat Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Örnek, Veyis Sedat. 1977. *Türk Halkbilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örnek, Veyis Sedat. 1995. *100 Soruda İlkelerde Din Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özdemir Karacan, Nazan. 2016. "Bizi Esir Eden Korku ve Kaygılarımız", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bülteni*, IV (28): 19-22.
- Özdemir, Ali, Rıza. 2017. *A'dan Z'ye Alevilik Başlangıç Kitabı*. Ankara: Kripto.





Pankseep, Jaak. 1998. *Afektif Nörobilim*. Çev. Süheyla Ünal ve Vuslat Kara Ölmeztoprak. İstanbul: Alfa/ Bilim Yayınları.

Türkçe Sözlük. 2009. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uyar, Akın. 2013. "*Halk Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocakları*". Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.

Ülger, Züleyha. 2012. "*Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği*". Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

2. Sözlü Kaynakça

KK-1: Hatice Sarı, 53 Yaşında, Sandıközü, İlkokul, Ev Hanımı. (Görüşme: 17.11.2021).

KK-2: Hacer Dutlu, 64 Yaşında, Akin Mahallesi, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 12.11.2021).

KK-3: Cemallettin Dutlu, Akin Mahallesi, 66 Yaşında, İlkokul Mezunu, Çiftçi. (Görüşme: 12.11.2021).

KK-4: Ethem Uyar, 73 Yaşında, Ayvalı Mahallesi, İlkokul, Çiftçi. (Görüşme: 12.11.2021).

KK-5: Nurhayat Çınar, 42 Yaşında, Akin Mahallesi, İlkokul, Ev Hanımı. (Görüşme: 20.10.2022).

Ekler:

Korku/luk ocakları üzerine sahadan derlenen uygulamaların videolarına erişim için aşağıda verilen bağlantılar kullanılabilir.

<https://mega.nz/file/yXYTGCCCT#4d58gz0EO18MDLAK1ZeActN3ahfxjTuZ59MAIzkyudA> (Erişim Tarihi: 08.12.2023)

https://mega.nz/file/XSxCjRaT#_3glkzde99L8m91SEIkEEthVhpaj4ULldXrFbpfyesA (Erişim Tarihi: 08.12.2023).





Özlem ÜNALAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü/ Bayburt/Türkiye
Asst. Prof. Dr., Bayburt University/ Faculty of Human and Social Sciences/ Department of Turkish
Language and Literature , Bayburt/ Türkiye
eposta: ozlemunalan@bayburt.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5345-6499> - [RorID: https://ror.org/050ed7z50](https://ror.org/050ed7z50)

Atıf/citation: Ünalın, Özlem. 2023. Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 299-324. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1213464>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	02.12.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	16.01.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

ANADOLU TÜRK FOLKLORUNDA AYAKKABI

ÖZ

Ayakkabı, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren insanın hayatında yer alan; önceleri ağaç kabuğu, yaprak vb. maddelerden yapıp zamanla modernleşen ürünlerden biridir. Ayakkabı, insanın yalnızca ayaklarını koruma ihtiyacını karşılayan bir eşya değildir; yapılışıyla, şekliyle, rengiyle, çevresinde gelişen inanışlar ve uygulamalarla bir geleneğin ürünüdür. Günümüzün modern ayakkabıcılık anlayışı karşısında önemi azalmaya başlayan ayakkabıcılık ve yemenicilik, meslek folkloru içinde değerlendirilebilecek yegâne mesleklerden biridir.

Anadolu Türk folklorunda ayakkabının kullanım alanı oldukça geniştir. Nişan ve düğün merasimlerinde damat tarafı, geline diğer hediyelerle birlikte ayakkabı götürür. Doğumlarda yeni doğan bebeklere panduf ve bebek ayakkabısı hediye edilir. Bayramlarda çocuklara alınan bayramlıklardan biri de ayakkabıdır. Türk halk edebiyatında masal, mâni, türkü, bilmece vb. türlerde ayakkabıya ve ayakkabıyla ilgili diğer kavramlara yer verilir. Ayakkabı geçiş dönemlerinde, nazarla ve halk hekimliğiyle ilgili inanışlarda ve ritüellerde sıkça kullanılır. Çeşitli hastalıkların tedavisinde özellikle büyüsel yöntemler doğrultusunda ayakkabıdan yararlanır. Çıkarıldığı biçimiyle, yönüyle, ters veya düz giyilişle ayakkabıya olumlu ve olumsuz mânâlar yüklenir.

Bu çalışmada öncelikle ayakkabının Türk folklorundaki yerinden söz edilecektir. Türk halk edebiyatı ürünlerindeki kullanımına, bayram geleneklerindeki yerine ve ayakkabı renginin sembolik özelliklerine değinilecektir. Doğum, evlilik ve ölüm âdetlerinde ayakkabı etrafında gelişen inanışlara ve ritüellere, nazarla ilgili inanışlarda ayakkabının kullanım şekillerine ve halk hekimliği uygulamalarında ayakkabının kullanım sahasına yer verilecektir. Anadolu'da ayakkabı etrafında gelişen uygulamalar ve inanışlar tespit edilecek bu uygulama ve inanışların sebepleri halk kültürü ürünlerinin işlevleri çerçevesinde değerlendirilecektir.





Özlem ÜNALAN

Anahtar Kelimeler: Ayakkabı, Geçiş Dönemleri, Halk Hekimliği, Halk İnanışları, Nazar.

SHOES IN THE ANATOLIAN TURKISH FOLKLORE

ABSTRACT

Shoes has been a part of human life since the earliest periods of human history; bark, leaves, etc. it is one of the products that are made of materials and modernized over time. Shoes are one of the important clothing materials of human life and that's not a gear only meeting a person's need of protecting his/her feet. They are a product of a tradition with their manufacturing, shapes and colors, as well as the beliefs and practices that have developed around them. Shoe making and yemeni making which have begun to lose their importance in the face of today's modern sense of shoe making are one of the unique vocations that can be evaluated within vocational folklore.

In the Anatolian Turkish folklore, shoes have a wide area of usage. In engagement and wedding ceremonies, the groom's family gives the bride shoes besides other presents. In births, newborns are presented with snoozies and baby shoes. In festivals, one of the clothes bought for children is shoes. The Turkish folk literature gives place to shoes and other concepts related to shoes in genres like fairy tales, poems, folk songs and riddles. Shoes are often used in transition periods, beliefs related to evil eye and folk medicine and in rituals. Shoes are used in the treatment of a variety of illnesses, especially in line with spell-related methods. Positive and negative meanings are attributed to shoes with the way they are taken off, their direction and the way they are put on the right or the wrong foot.

The present study will primarily touch upon the place of shoes in the Turkish folklore. The study will discuss the usage of shoes in the Turkish folk literature products, their place in festival traditions and symbolic features of shoe colors. The study will also discuss the beliefs and rituals that have developed around shoes in birth, marriage and death customs, ways of using shoes in beliefs related to evil eye and usage areas of shoes in folk medicine practices. The practices and beliefs that developed around shoes in Anatolia will be determined, and the reasons for these practices and beliefs will be evaluated within the framework of the functions of folk culture products.

Keywords: Shoes, Transition Periods, Folk Medicine, Folk Beliefs, Evil Eye.

Giriş

Nesneler, bireylerin gündelik ihtiyaçlarını karşılamalarının yanı sıra halk inanışları ve uygulamaları doğrultusunda çeşitli şekillerde kullanılır. Nesnelere kullanımı zamanla arttıkça etrafında gelişen inanışlar da değişmekte ve aynı nesnelere farklı mânâlar yüklenmektedir. Örneğin demir, ilkel dönemlerde insanların korktuğu ve tehlikeli gördüğü bir nesnedir. Zamanla demirle ilgili inanışlarda değişme olmuş ve bir zamanlar korku unsuru olan demir, sonraki dönemlerde koruyucu bir nesne hâline gelmiştir (Karakaş, 2020: 80, 228). Ayakkabı da ayakların yerle temasını kesen ve ayakları her türlü etkiden korumak için giyilen bir giysi türüdür. Aynı zamanda ilkel ayakkabı modellerinden günümüzün şık ürünlerine, binlerce yıldır gelişimi ve çeşidi artmış kültürel bir üründür. İnsanlar eski çağlardan günümüze iklim şartlarına,





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

ekonomik, sosyal ve kültürel durumlara bağlı olarak çeşitli ayakkabılar kullanmışlar ve bunları *çizme, bot, terlik, mest, sandalet, babet, iskarpin, takunya, nalın, çedik, spor, panduf*, vb. isimlerle adlandırmışlardır (Kuru ve Paksoy, 2008: 822). İlk ayakkabılar; ayağı taş, diken, vb. dış etkenlerden ve hava koşullarından korumak için yapılmış ve bunlar ağaç kabuklarından, sert yapraklardan ve hayvan derilerinden imal edilmiştir (URL-1). Giysinin tamamlayıcı bir parçası olan ayakkabı, ait olduğu her çağda, görsel algıda yer edinen bir obje hâline gelmiştir. Bunun farkında olan moda tasarımcıları elbise tasarlarken ayakkabının estetik gücünden yararlanarak giysi tasarımları yapmaktadır (İmre, 2016: 191).

Türkler, Orta Asya'da *çizme, çarık, edüketik* ve *başmak* gibi ayakkabı türlerini kullanmışlardır. Tarihî kaynaklar ilk Türk çizmelerini, M.Ö. 300 sıralarında Hun askerlerinin giydiğini ortaya koyar. Çizme; at üzerinde, göçebe bir hayat yaşayan ve savaşçı bir özellik gösteren Türklerin en çok tercih ettiği ayakkabı türü olmuştur (Çoruhlu, 2003: 161). Bugün Anadolu'nun birçok yerinde kullanılan *edik* kelimesi, ayakkabı için kullanılan ve bilinen ilk kelimedir. Ayakkabı kelimesinin kullanılmaya başlanması ise Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonrasına tekabül eder (Sağol, 2003: 19).

Ayakkabı; çeşitleriyle, tarihî gelişimiyle, edebî türlerdeki kullanımıyla yazılı kültürün bir parçasıdır. Masaldan maniye, bilmecedan türküye halk edebiyatı ürünleri içinde farklı şekillerde kullanılır. Ayakkabının kişiler üzerinde bıraktığı izlenim veya yarattığı çağrışım kelimelerle ifade edilir. Ayakkabı ve türlerini içeren *ayağımnda kundura, kunduruma kum doldu vb.* türkülerden başlayarak geçmişten günümüze söylenip gelen çeşitli türküler bulunmaktadır. Ayakkabı; gelişen inanışlarla, ritüellerle ve birtakım semboller sebebiyle sözlü kültürün malzemelerinden biridir. Bayramlarda bayramlık elbiselerin en önemli parçalarındandır. Her ne kadar günümüzde azalsa da Anadolu'nun birçok köşesinde bayramı, baş ucundaki bayramlık ayakkabılarıyla karşılayan çocuklar vardır. Özellikle bayram için alınan ayakkabılar; bayramlık elbiselerle birlikte dinî bayramların simgesi hâline gelmiştir. Ayrıca günümüzde köyden kente birçok şehirde; yeni doğan bebeklere patik ve pabuç, nişanlı kızlara süslü terlik ve çarık, gelinlere de düğünden önce özel kundura götürme geleneği devam etmektedir (Tansuğ, 1989: 37).

Ayakkabı şekliyle, rengiyle, türüyle ve duruş biçimiyle sembolik bir üründür. Toplantılarda ve resmî giyimlerde siyah veya kahverengi ayakkabı tercih edilir. Gelin ayakkabısı genellikle beyazdır. Ayrıca Anadolu'nun farklı yerleşim birimlerinde bekâr





Özlem ÜNALAN

kadınlar sarı, dul kadınlar yeşil, evli kadınlar da kırmızı ayakkabı veya çarık giymektedir (Kuru ve Paksoy, 2008: 825). Buradan anlaşılacağı üzere kadınların ayakkabı renkleri onların medeni durumlarını yansıtan bir göstergedir. Çok lafla, uzun uzadıya anlatılacak bazı mevzular, giyilen ayakkabıyla ifade edilebilir. Ayrıca özellikle küçük yerleşim birimlerinde kadının, dışarıya çıkacak eşi ve kayınpederinin ayakkabısını çevirmesi bir saygı ifadesidir. Misafirlerin ayakkabılarını çevirme âdeti de misafirperverliğin ve samimiyetin bir göstergesidir. Bu mânâda ayakkabının, Türk halk kültüründe sembolik bir yeri olduğu söylenebilir.

Ayakkabının rengi kadar ayakkabının yönü ve giyilme biçimi de kendi içinde farklı anlamlar taşır. Türk halkının kolektif belleğinde yer alan, sözlü kültür içinde varlığını sürdüren bir ayakkabı algısı vardır. İnsanoğlu anlamlandıramadığı veya sebebini bulamadığı her şeyi bir şekilde anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu da aynı nesne etrafında farklı inanışlar gelişmesine sebep olmuştur. Ayakkabıyla ilgili algının ve buna bağlı inanışların temelinde insanın olayları ve durumları anlamlandırma çabası yatmaktadır. Ayakkabıyla ilgili inanışlarda da benzer durum söz konusudur. Ayakkabının üst üste gelmesi farklı iki toplumda hatta aynı toplum içinde bile farklı algılanır. Çorum'un bazı köylerinde ayakkabının üst üste gelmesi hem misafir geleceğine hem de evden cenazenin çıkacağına yorulur (Duman, 2020: 3). Tosya'da da ayakkabılar üst üste gelirse evdeki bereketin azalacağı veya kişinin kısmetinin kapanacağı düşünülür (Karabüber, 2017: 224). Bu iki örnekten anlaşılacağı üzere ayakkabının üst üste gelmesi farklı şehirlerde veya bir şehrin kendi içinde olumlu ve olumsuz değerlendirmelere neden olmuştur. Aynı şekilde ayakkabının ters ve düz olmasıyla ilgili iyi veya kötü çağrışımlar yapılmış ve bireyler bu konuda bazı öngörülerde bulunmuşlardır. Anadolu'da teki veya çifti ters dönmüş ayakkabı genellikle iyi sayılmaz. Gümüşhane Torul'da bir kişi eve girerken ayakkabılarını düz koyup evden çıktığında ters olarak görürse o kişinin başına kötü bir iş geleceği düşünülür (Üçüncü, 2019: 156). Konya'nın Selçuklu İlçesi'nde ters çevrilen ayakkabıların hastalık getireceğine inanılır (Arıcı, 2018: 499). Uşak'ta ayakkabı çıkarılırken ayakkabı ters dönerse o evden cenaze çıkacağı veya o evde kavga olacağı eğer ayakkabılar ters giyilirse de ayakkabı sahibinin misafirliğe gideceği söylenir (Başak, 2021: 72). Mardin'de ayakkabı veya terlik ters döndüğünde orada şeytanın namaz kıldığı tasavvur edilerek bunlar hemen düzeltilir. Ayakkabı çıkarılırken ayakkabının biri diğerinin üstüne gelirse ayakkabı sahibinin yolculuğa çıkacağı düşünülür (Nergiz, 2022: 196). Siirt'te ayakkabılar ters bırakılırsa şeytanın giyeceğine inanılır ve bir yere girerken ayakkabılar mutlaka düzeltilir (Taşpınar, 2006: 114).





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

Örneklerde görüldüğü gibi ayakkabının ters giyilmesi veya ters dönmesi olumsuz durumlara bir işaret olarak algılandığı gibi olumlu hadiselerle de bağlanmaktadır. Bazı yörelerde ayakkabının ters giyilmesi uğursuzluk olarak görülür. Sabahleyin ayakkabılarını ters giyen kişilerin, bütün gün işlerinin ters gideceğine inanılır. (Şenesen, 2015: 619). Bu tür inanışlarda bir genelleme söz konusudur. Yanlış veya ters giyilen ayakkabı bütün işlere genellenerek bireylerde bir çağrışıma neden olur. Bu durum Sir James George Frazer'ın *Altın Dal (Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma)* adlı çalışmasında söz ettiği ve *benzer uygulamalar benzer sonuçlar doğur* ilkesine dayandırdığı taklit/benzeme büyüyle açıklanabilir. Analoji (benzeşim, benzeşme) terimiyle de ifade edilen benzeme büyü, ayakkabıyla ilgili uygulamalarda en çok kullanılan büyü şeklidir. Frazer'e göre benzeme büyü, büyüün dayandığı iki ilkeden biridir. Aynı zamanda sempatik büyü çeşitlerinden ilkidir. "Benzerin kendi benzerini doğuracağı ya da bir etkenin kendi nedenine benzediği" ilkesine dayanır (2004: 33). Yukarıda verilen örneklerde ayakkabının ters giyilmesinin tersliklere, uğursuzluğa, ölüm vb. kötü sonuçlara neden olacağı inancı, benzer işlemin benzer olaylar meydana getireceğini ilkesiyle açıklanabilir.

İnsanoğlu doğumdan ölüme geçiş dönemleri olarak ifade edilen yaşamın her safhasında ayakkabıyla ilgili inanışlara ve uygulamalara başvurmuştur. Ayakkabı; doğum, evlenme ve ölüm geleneklerinde, halk hekimliği uygulamalarında ve nazarla ilgili pratiklerde kullanılan bir araç işlevi görür. Ayakkabıyla şifa arama, ayakkabı kullanarak çeşitli hastalıklardan ve kötü ruhlardan korunma anlayışı bugün Anadolu'nun genelinde karşılaşılan bir durumdur. Halk inanışlarında ayak ve onunla ilişkili olarak ayakkabı; insanoğlunun hayatından önem teşkil eden nazar, uğur, nefis, vb. inanışlarla yakından bağlantılı olup geleceğe mesaj göndermede bir aracı olarak kullanılır (Kalafat, 1999: 244). Türk folklorunda doğumdan ölüme yaşamın her evresinde, ayakkabının kullanılmasının en önemli sebeplerinden biri, Türklerin eski ananelerinden gelen inanışlar ve alışkanlıklardır. Ayakkabı Türklerin Orta Asya'dan itibaren kullandıkları en önemli eşyalardan biridir. Eski Türkler evrendeki varlıklarla birlikte eşyaların da bir ruhu olduğuna inanmışlar ve bu nedenle eşyaları dikkatle kullanmaya özen göstermişlerdir. Ayrıca çeşitli hayvanları ve bu hayvanların ürünlerini kutsal saymışlar, bu ürünlerden elde edilen eşyaların uğur veya uğursuzluk getireceğine inanmışlardır. Bu mânâda ayakkabının Türkler için önemli eşyalardan biri olduğu ve bu nedenle etrafında olumlu ve olumsuz çok çeşitli inanışlar geliştiği söylenebilir. Konya Selçuklu'da yeni alınan ayakkabıların masa üzerinde muhafaza edilmesi ayakkabıya gösterilen ehemmiyetin bir örneğidir (Arıcı, 2018: 49).





Özlem ÜNALAN

Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için geçiş dönemleriyle, nazar inanışlarıyla ve halk hekimliğiyle ilgili dergi, kitap, makale ve tez vb. kaynaklardan literatür taraması yapılmış ve ayakkabıyla ilgili çeşitli bilgiler bu kaynaklardan temin edilmiştir. Sözlü kültürde ayakkabının kullanım alanları ve ne şekilde kullanıldıkları belirlenmiştir. Halk inanışları, halk hekimliği ve geçiş dönemleri üzerine yapılan çalışmalarda, ayakkabının doğrudan veya dolaylı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Geçiş dönemlerinde ayakkabının kullanımı; doğum ve sonrasında ilgili inanışlarda ayakkabı, evlilikle ilgili inanışlarda ayakkabı ve ölümle ilgili inanışlarda ayakkabı olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Ayakkabının nazarla ilgili uygulamalardaki yeri ve halk hekimliği geleneğinde ayakkabının kullanım şekilleri ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Ayrıca diğer halk inanışlarında ayakkabı başlığı altında söz konusu sınıflandırmalara dâhil olmayan ayakkabıyla ilgili başka hususlara yer verilmiştir.

1. Geçiş Dönemlerinde Ayakkabının Kullanımı

1.1. Doğumla İlgili İnanışlarda Ayakkabı

Geçiş döneminin ilk basamağını teşkil eden doğum, insan hayatının da başlangıcını ifade eder. Bir kadının hamilelik döneminden, çocuğun doğup yetişme evresine kadar olan süreçte, ayakkabının kullanımıyla ilgili ritüellerle karşılaşılır. Hamilelik esnasında kadınların çeşitli yiyeceklere hassasiyet gösterdikleri *aşerme* adı verilen özel bir durum gelişir. Erzurum Horasan'da kadının aşermesini önlemek için bakır bir tabak içine eski bir ayakkabı konular. Üzerine su eklenerek bir müddet kaynatılır ve aşeren kadına verilir (Diş, 2019: 52). Anadolu'da doğumu kolaylaştırmak için yapılan çeşitli uygulamalar vardır. Yaygın olarak yapılan ritüellerden biri de gebe kadına kocasının ayakkabısından su içirilmesidir (Başar, 1972: 45). Kocasının, bazı şehirlerde de kaynanasının ayakkabısından su içen kadının doğumunun kolay olacağına inanılır. Gümüşhane Torul'da ise doğum zor olduğunda hamile kadının anlaşmazlık yaşadığı kişiden dolayı doğum yapamadığı düşünülür ve anlaşmazlık yaşadığı kişinin ayakkabısına su konularak hamile kadına içirilir (Üçüncü 2019: 118). Temeli eski Türk inançlarına dayanan bu uygulama da doğum esnasında ortaya çıkacak kötü varlıkların korkutulup kaçırılması amaçlanır. Doğum öncesinde ve sonrasında anne ve bebeği korumak için kara iyeler aldatılmaya ve dikkatleri başka yöne çevrilmeye çalışılır (Araz, 1995: 98-99). Bazı şehirlerde de doğumu kolaylaştırmak için hamile kadının kocasının ayakkabı bağcıkları çözülür (Acıpayamlı, 1961: 41). Benzetme büyüsiyle ilgili olan bu uygulamada, ayakkabı





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

bağcıkları gibi kadının rahminin açılması ve çocuğun doğarken zorlanmaması amaçlanır (Taş, 2019: 375). Anadolu'da lohusa kadını ve yeni doğan bebeği al karası, al basması, vb. kötü ruhlardan korumak için bebeğin beşiğine veya kadının yatağının baş ucuna çeşitli nesnelere bırakılır. Al basmasının erkek kokusuna gelmeyeceği düşünülerek bir erkeğe, özellikle de kadının kocasına ait bir kıyafet lohusa kadının yatağına asılır (Yüksel, 2007: 121-123). Buna benzer uygulamaya Alanya yöreleri arasında da karşılaşılmıştır. Alanya'da lohusa kadını al basmaması için lohusa kadının yatağına kocasının ayakkabısı bağlanır. Bu şekilde kötü ruhların korkutulması anne ve bebekten uzak durması sağlanır.

Ayakkabıyla ilgili gelişen uygulamalar göbek bağı çevresinde gelişen inanışlarla bütünleşir. Artvin'de, çocuğun göbeği kimin ayakkabısı üzerinde kesilirse çocuğun o kişinin huyunu alacağına inanılır. Bu nedenle de çocuğun göbeği, ailedeki iyi huylu birinin veya doğum yaptıran ebenin ayakkabısı üzerinde kesilir (Özder, 1967: 4111; Şenesen, 2015: 227). Ardahan Posof'ta da aynı uygulama çocuğun ninesinin ayakkabısı üzerinde gerçekleştirilir (Aydınoglu, 1968: 5084). Doğum ve çevresinde gelişen inanışlarda bebeğin göbek bağı ile gelecekteki mesleği arasında bir ilişki kurulur. Örneğin bebeğin büyüdüğünde öğretmen olması için göbeği okul bahçesine, doktor olması için de hastane önüne gömülür. Elâzığ'da da erkek bebeklerin büyüdüğünde rızkını temin etmesi ve evine bağlı olması için göbekleri ayakkabılığa bırakılır. (Sertkaya, 2012: 94). Bu ritüeller yine benzeme/ taklit büyüsüyle açıklanabilir.

Doğum sonrasında yapılan en önemli âdetlerden biri de kırklama'dır. Bebeğin doğumunun kırkinci günü çeşitli ritüeller eşliğinde bebeğin kırkı çıkarılır. Safranbolu'da bebekler kırklanırken kırk suyu, bebeğin başından ayaklarına dökülüp ayaklarında bitirilirse çocuğun ayakkabısını çok eskiteceği söylenir (Gümüş, 2022: 11). Alanya'da da âdetli kadınların kırkı çıkmayan bebeği ziyaret etmesi hoş görülmez. Âdetli olan kadın bebeğe baktığında bebekte yaralar çıkacağına inanılır. Böyle bir durumda bebek, âdetli kadının ayakkabısı üzerinde kırklanır (Ünalın, 2021: 325). Bu uygulama temas büyüsüyle ilgilidir. Hastalık yapıcı kişi ve nesne, aynı nesneyle veya o kişiye ait bir eşyayla tedavi edilir. Büyünün dayanaklarından birini teşkil eden dokunma ve bulaşma yasası; "bir kez birbirine dokunmuş şeylerin fiziksel temas kesildikten sonra da uzaktan birbirini etkilemeye devam edeceği ilkesidir." (Frazer, 2004: 33). Burada bebeğin âdetli kadınla etkileşimi sonrasında yaşadığı rahatsızlık, kadının ayakkabısıyla bir bağ kurularak tedavi edilmeye çalışılmıştır. Anadolu'da bebeğin kırkı çıktıktan sonra bebeği görme âdeti vardır. Kırkı çıkan bebeğe elbiselerle





Özlem ÜNALAN

birlikte patikler, panduflar ve ilk adım ayakkabıları götürülür. Elazığ'da bebeğin yürüdüğü ilk ayakkabı, annesi tarafından saklanır (Sertkaya, 2012: 94).

Türk toplumunda ağlamanın hayır getirmeyeceğine inanılır. Özellikle çok ağlayan çocukların ölüm veya kötü bir haber getireceği düşünülür. Bu nedenle de çok ağlayan çocuğun ağzına babasının ayakkabısı ile vurulur. Bu şekilde karşılaşılabilecek bir felaket veya ölüm uzaklaştırılmaya çalışılır (Boratav, 1984: 158). Anadolu'nun genelinde yaygın olan uygulamalardan biri de yaramaz çocukların ayakkabıyla terbiye edilme anlayışıdır. Bununla ilgili olan ritüeller çeşitlilik gösterir fakat hepsinde amaç çok ağlayan veya yaramaz olan çocuğun kötü huyundan arındırılmasıdır. Üç veya dört yol ayırımında, cami önünde veya türbede; ezan ile sela arasında veya türbe ziyareti esnasında yaramaz olan çocuğun ağzına babasının ayakkabısının tersiyle üç kez vurulur (Topal, 2020: 215). Selçuklu'da sebepsiz ağlayan ve susmak bilmeyen çocuklar, küllük yere getirilip bir çuvala konulur ve babasının sağ ayakkabısıyla dövülür (Arıcı, 2018: 91). "Bu uygulamalarda uğursuzluğu ya da felaketi önlemek için hem susturucu hareketlerden yararlanılmakta hem de sözün uzaklaştırıcı, geri çevirici büyüsel kuvvetine başvurulmaktadır." (Örnek, 1966: 71). Burada özellikle babanın ayakkabısının kullanılması Türklerin ataerkil toplum anlayışından kaynaklanır. Türk aile yapısı içinde babanın koruyucu ve güçlü olmak gibi misyonları vardır. Baba dışında aynı amaç doğrultusunda özellikle ocakların ve türbe görevlilerinin de ayakkabı veya terlikleri kullanılır. Ayakkabı tersinin kullanılmasının iki sebebi vardır. Birinci sebebi ayakkabının yere gelmeyen, temiz tarafını çocuğun ağzına değdirmeye düşüncesidir. Majik özellik gösteren diğer sebebi ise eşyaların tersini kullanarak olayları ve durumları tersine çevirme anlayışıdır. Yani ayakkabının tersi kullanılarak çocuğunun kötü huyunun tersine dönmesi amaçlanır. Olumsuz durumu tersiyle olumluya çevirme pratiği Türk halk inanışlarında sıkça karşılaşılan bir uygulamadır.

Çocukla ilgili gerçekleştirilen törenlerden biri de sünnettir. Bandırma'da sünnet düğünü esnasında çocuğun ayakkabısı alınır ve çocuğun babasından bahşış talep edilir. Para alınmadan çocuğun ayakkabısı verilmez ve çocuk arabadan indirilmez (Işkın, 2020: 158). Doğumla ilgili inanış ve uygulamalarda hamile kadınların aşermesinden, doğumun kolay olmasına, doğum ve sonrasındaki süreçle ilgili birçok aşamada ayakkabıdan yararlanır. Ayakkabıyla ilgili inanışlar kırklama ve göbek bağı gibi başka inanışlarla da yakından ilgilidir. Ayrıca ayakkabı; bebek görmede, bebek mevlitlerinde, bebeğin ilk saç veya tırnağı kesildiğinde, sünnet düğünlerinde bebek veya çocuklara götürülecek hediyelerden biridir. Çocuğun doğumunda sonra da konuşamama, uyuyamama ve yürüyeme gibi problemleri ayakkabıyla çözülmeye





çalışılır. Çocukla ilgili bu tür hastalıklar halk hekimliğiyle ilgili bölümde anlatılacaktır.

1. 2. Evlilikle İlgili İnanışlarda Ayakkabı

Ayakkabı bazen bir lisan olur ve sembolik bir dil özelliği gösterir. Uzun uzun anlatılacak mevzular tek bir ayakkabıyla ifade edilebilir. Bu bağlamda Çankırı'da evlenme çağına gelen delikanlılar, annelerinin ayakkabılarını eşiğe çivileyerek evlenmek istediklerini bildirirler (Boratav, 1984: 165). Bunu gören anneler de komşu ve akrabalarından oğullarına kız bakmaya başlarlar. Bu âdet küçük farklılıklarla Anadolu'nun birçok yerinde görülür. Manisa'da evlenmek isteyen gençler, babalarının ayakkabılarına çivi çakarlar (Çakırçoban, 2021: 66). Giresun'da genç erkekler, ayakkabılarının ökçesine basıp yürüyerek evlenmek istediklerini belli ederler. (Melikoğlu, 2018: 405). Mardin'de de evlenmek isteyen genç kızlar, annelerinin ayakkabılarını giyerek bu isteklerini bildirirler (Nergiz, 2022: 81). Elazığ'da ise kız, erkek fark etmeksizin evlenme çağına gelen kişiler, evin kapısına ayakkabılarını mıhlar veya babalarının ayakkabılarına su doldururlar (Sertkaya, 2012: 116).

Evlenme isteği bildirmede ayakkabı sembolik bir dil özelliği gösterdiği gibi görücünün veya evlenme isteğinin reddedilmesinde de aynı işlevi görür. Afyonkarahisar'da görücü gidildiğinde kız, görücüyü beğenmemişse veya evlenmeyi istemiyorsa damat adayının annesinin ayakkabısının içine su doldurur. Bu şekilde gelin adayı kararını bildirir. Bunu gören oğlan tarafının görücüleri de o kıza tekrardan görücü olarak gitmezler (Topal, 2020: 173). Benzer uygulama Adana'da da mevcuttur. Adana'da kızın evlenmeye gönlü yoksa kız, görücülerin ayakkabılarını ters çevirir (Şenesen, 2015: 217). Manavgat'ta da kız kendisini istemeye gelenler için olumlu düşünüyorsa onların ayakkabılarını çevirir eğer gönlü yoksa da ayakkabıları düzeltmez. Gelen görücüler kızın niyeti olup olmadığını böylece anlarlar (Şimşek, 2013: 21). Muğla Yatağan'da da genç kız nasibini geri çevirmemek ve işlerinin ters gitmesini önlemek için istemeye gelenlerin ayakkabılarını dışa doğru çevirmez (Eşmeli, 2006: 58).

Ayakkabı, evlenme âdetlerinde yalnızca evlenmeyi bildiren bir araç değildir. Evlenme âdetlerinin başından sonuna, etrafında çeşitli ritüellerin geliştiği nesnelere de biridir. Anadolu'da nişan ve düğün öncesinde alışverişe çıkılır. Bu alışverişte geline ve damada çeşitli kıyafetler, terlikler ve ayakkabılar alınır. Kız ve erkek tarafının yakınlarına verilmek üzere ayakkabı, terlik, iç çamaşırı, çorap,





Özlem ÜNALAN

namazla, vb. eşyalardan oluşan hediyelikler hazırlanır. Samsun Terme’de düğünlerde kız tarafının akrabalarına *kırk giyim ayakkabı* denilen kırk çift ayakkabı alma geleneği vardır (Yıldırım, 2019: 203). Ayakkabı ve terlik damat ve gelin bohçalarının olmazsa olmazlarındandır. Bayramlarda gelin ziyaret edildiğinde geline diğer elbiselerle birlikte bir çift ayakkabı götürülür. Bunlar aynı zamanda evlilik âdetleri çevresinde hediyeleşmenin birer örneğidir. Düğünlerde resmî nikâh kıyılırken damat veya gelinin birbirinin ayağına basması da günümüzde gelenek hâline gelen uygulamalardan biridir. Resmî nikâh yapılırken damat veya gelinden hangisi diğerinin ayağına önce basarsa evde onun sözünün geçeceğine inanılır. Bu nedenle de imzalar atıldıktan sonra gelin ve damat birbirinin ayağına basmak için fırsat kollar. Hatta nikâha katılan misafirler de bu konuda tezahüratta bulunurlar. Gelin ata bineceği zaman gelinin yengeleri, gelinin ayakkabılarını siler. Böylece gelin baştan ayağa temiz bir biçimde oğlan evine götürülür (Boratav, 1984: 85). Manisa’da gelinin kuşağını gelinin babası bağlarken ayakkabısını da gelinin abisi giydirir (Çakırçoban, 2021: 75). Bu geline duyulan sevginin ve hürmetin bir çeşit göstergesidir. Afyonkarahisar’da gelinin bastığı yerin bereketli olması için gelin evden çıkarken ayakkabısının içine para konulur (Topal, 2020: 188). Alanya’da bu paraya *uğur parası* adı verilir. Artvin’de ise gelinin ayakkabısının birine arpa, diğerine de para bırakılır. Bu ritüellerde bereketin sağlanması ayakkabı içine konulan parayla veya arpayla ilişkilendirilmiştir. Ayakkabı içine konulan para ve arpayla gelinin babasının evindeki bolluğu ve bereketi yeni evine götürmesi amaçlanır (Şenesen, 2015: 227). Ayakkabı bereketin yanı sıra kısmetin açılmasında da bir vasıtaadır. Mersin’de gelin ata bindirileceği zaman gelinin aile büyükleri toplanır ve erkek tarafından birisi onların ortasına bir erkek ayakkabısı koyar. Gelin sırasıyla aile büyüklerinin elini öper, onlar da ayakkabının içine para atarlar (Yanar, 2004: 70). Hakkâri, Bitlis ve Malatya’da kına yakılırken gelinin avucuna konulan para, ertesi günü gelinin eli açıldığında onun sağ ayakkabısının içine konulur (Kalafat, 2010: 318). Gelinin ayakkabısının altına evlenecek kızların isimlerinin yazılması ve ismi silinen ilk kızın, evlenecek ilk kişi olarak tasavvur edilmesi ayakkabı-kısmet ilişkisini ortaya koyan yaygın bir örnektir. Büyüsel özellik gösteren bu ritüelin menşesinde taklit büyüsü vardır. Diğer taraftan insanın alınının ve ayak tabanının geleceğe mesaj bildirme özelliği bulunur. Türk halk inanışlarına göre insanın gelecekte yaşayacakları onun alınına yazılır. Benzer düşünceden dolayı gelinin ayakkabısının altına isim yazma âdeti vardır. (Kalafat, 2007, C. VII: 49). Elazığ’da da gelinin ayakkabısının içine konulan parayı alan kişinin kısmetinin açılacağına inanılır (Kızılaslan, 2019: 38). Benzer inanış Mardin Midyat’ta





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

da mevcuttur. Midyat'ta da evlenmek isteyen kişiler, gelinin ayakkabısı içine konulan bozuk parayı alarak yanlarında taşırlar (Uygur, 2008: 51). Ayakkabı ve parayla ilişkili bu uygulamalarda gelinin bolluk ve bereket içinde yaşaması, geçim sıkıntısı çekmemesi ve yokluk görmemesi temenni edilir. Mersin'de ise gelin, oğlan evine alınmadan önce gelinin ayakkabısının altına yağ veya bal sürülür (Kalaycı Durdu, 2006: 111). Bu ritüelle; gelinin tatlı dilli ve yumuşak huylu olması, huzurlu ve refah içinde geçinmesi ve evliliği süresince herhangi bir anlaşmazlık yaşamaması arzu edilir. Bingöl'de gelin, damat evine getirildiğinde oğlan tarafından biri gelinin ayakkabısının altına bir altın koyar. Bu ritüel, yapılmadığı sürece gelin arabadan inmez (Irmak, 2016: 125).

Düğünlerde ayakkabıyla ilgili yapılan âdetlerden biri de ayakkabı saklama geleneğidir. Anadolu'da düğünlerinde bilhassa damadın ayakkabısını saklanır. Damat, ayakkabısını saklayana para veya bir hediye vermeden ayakkabısını alamaz (Başak, 2021: 50). Samsun Terme'de düğünden bir hafta sonra gelin ve damat kız evine *yedilik* adı verilen ziyarete giderler. Bu ziyaret esnasında damadın ayakkabıları saklanır ve damat ayakkabılarını almak için saklayan kişiye bahşiş vermek durumundadır (Yıldırım, 2019: 256). Bayburt'ta da kız alınmaya gidildiğinde gelinin akrabaları bahşiş alabilmek için kayınbabanın ayakkabılarını saklarlar (Yıldızoğlu, 2019: 125). Şırnak'ta gelin arabası kız evinin önüne geldiğinde kız evinden biri gelinin ayakkabısının tekini alarak damada götürür. Damat bunun karşılığında ayakkabıyı getiren kişiye bahşiş verir ve ayakkabıyı tekrar geline gönderir. Aynı şekilde başka biri de damadın ayakkabısının tekini alıp geline verir. Gelin de ayakkabıyı getiren kişiye bahşiş vererek ayakkabıyı damada geri yollar (Karakaş, 2020: 51).

Bandırma'da gelinin ayakkabısı bir tür haberleşme aracı olarak görülür. Gelin arabasının önü damadın sağdıçları tarafından kesilir ve gelinin ayakkabıları alınır. Sağdıçlar gelinin ayakkabısını etraftaki kalabalığa göstererek gelinin geldiğini bildirirler. Müjdeli haberi alan damat, sağdıçlara harçlık vererek onlardan gelinin ayakkabısını geri alır (Işkın, 2020: 166).

Evlilikle ilgili âdetlerde ayakkabının kullanımı görücülük ve evlenmeye niyetten düğünün sonuna kadar yapılan pek çok uygulamada karşımıza çıkar. Giresun'da da gelin, oğlan evine indirildiğinde gelinin ayakkabısını kayınvalidesi çıkarır (Melikoğlu, 2018: 60). Böylece en baştan gelin kaynana ilişkisinin güzel ve sağlam olması temenni edilir. Manavgat'ta da gelin eve indirilirken gelinin ayakkabılarına *tongurak* adı verilen tunçtan yapılmış ziller takılır. Bu şekilde kötü





Özlem ÜNALAN

ruhlar korkutularak onların şerrinden uzak, sağlıklı bir evlilik ve çocuklar dlenir. Ayrıca bu ritüelde kullanılan tunç madeni, tıpkı demir ve bakır madeni gibi Türk mitolojisinde gücün ve sağlamlılığın simgesi olarak kullanılır. Onların bu özelliklerinden esinlenerek ailenin de kötü varlıklara ve çeşitli etkenlere karşı güçlü olması amaçlanır (Şimşek, 2013: 332). Samsun'da gelinin baba evinde gözünün kalmaması ve yeni evini benimsemesi düşüncesiyle gelin, düğünden bir hafta sonra babasının evine gidererek eski elbiselerini ve ayakkabılarını alır (Şişman, 2001: 459). Evlilikle ilgili inanış ve uygulamalarda ayakkabının kullanımı gençlerin evlenme istediğini bildirmeden düğünün sonuna varıncaya kadar evlilikle ilgili pek çok aşamada karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda ayakkabı evde kalanların kısmetini açmada, bereketi artırmada ve bireyler arasındaki iletişimi sağlamada önemli bir fonksiyon üstlenir. Bunların yanı sıra ayakkabı ve terlik; sözde, nişanda, düğün ve sonrasında geline ve damada verilen hediyelerden biridir. Gelin ve damat bohçalarının olmazsa olmazlarındandır. Ayrıca evlenme âdetlerinde ayakkabı etrafında gelişen inanışlar; başka inanışlarla ve uygulamalarla da bütünleşmiş durumdadır ve bunların bir kısmı büyüsel bir özellik gösterir.

1. 3. Ölümle İlgili İnanışlarda Ayakkabı

Ölümle ilgili inanışlarda ayakkabıyla ilgili hususlar hem ölümle ilgili belirtilerde hem de ölümden sonra gerçekleştirilen ritüellerde karşımıza çıkar. Erzurum'da evden birinin ayakkabısının kaybolması evden ölü çıkacağına işaret olarak görülür (Başar, 1972: 247). Ayrıca Erzurum'da baykuş ve köpek sesi, ölüm belirtisi olarak düşünülür. Evin önünde baykuş öttüğünde veya köpek havladığında herhangi bir kişinin ayakkabıları ters çevrilerek durum önlenmeye çalışılır (Açar Güney, 2015: 96). Aynı şekilde Bayburt'ta da köpek uluduğunda cenaze olmaması için ayakkabılar ters çevrilir (Yıldızoğlu, 2019: 161). Bazı şehirlerde de ters dönen ayakkabılar hayra yorulmaz ve ölüm belirtisi olarak sayılır. Bu nedenle ters dönen ayakkabılar hemen düzeltilir (Aydınöğlü, 2005: 84). Mersin yörükleri, ayakkabı ters döndüğünde evden cenaze çıkacağına inanır. Bu durumla karşılaşıldığında da ayakkabı üç kere ters çevrilir ve altına tükürülerek *başını ye*, denilir (İncir, 2011: 52). Bu ritüel, tersine çevirme büyüünün bir örneğidir. Tersine çevirme büyüü, "birtakım dinamik ve mistik kuvvetle yüklü olduğuna inanılan bir olayın, bir hareketin tersine döneceği, zıttı bir durum sergileyeceği inancıdır." Bu tür büyüler olumlu bir nitelik taşıdığına benzeme ve taklit büyüü gibi sempatik büyü grubu içinde değerlendirilebilir. Zıtlık çağrışımına dayanan tersine çevirme büyülerinde bir şeyin zıttı ile tedavisi amaçlanır (Taş, 2019: 371, 382).





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

Ölümlle ilgili inanışlarda ayakkabının yeri rüyalara da yansımıştır. Niğde’de cuma günleri ölümlerin, ölü sahiplerinin rüyasına gireceğine ve ihtiyaçlarını bildireceğine inanılır. Rüyada ölüyü ayakkabısız ve çıplak görmek, ölünün hayra ihtiyaç duyduğuna yorumlanır ve ölü için fakirlere ayakkabı, elbise verilmesi gerektiği düşünülür (Boratav, 1984: 201). Mardin Kızıltepe’de de rüyada ayakkabı kaybetmek aile içinden birinin öleceğine işaret sayılır. Ayrıca rüyada ayakkabı görenin bir sıkıntıya gireceği söylenir (Nergiz, 2022: 194). Elazığ’da rüyada siyah ayakkabı görmek, ölüme belirti olarak görülür (Sertkaya, 2012: 155). Erzurum’da ise rüyada ayakkabı kaybetmenin ölüme sebep olacağı düşünülür (Açar Güney, 2015: 97). İzmir Tire’de ayakkabı bulmak sıkıntıya girmek; ayakkabı kaybetmek, feraha ermek olarak yorumlanır. Ayakkabısını kaybedenin öleceği varsayılır (Aydınöğlü, 2005: 84). Mersin’de ayakkabının kaybedilmesi eşlerden birinin öleceğine yorumlanır (İncir, 2011: 53).

Ayakkabıyla ilgili inanış ve uygulamalar cenaze merasimlerinde de görülmektedir. Cenaze evden çıkarıldıktan veya defnedildikten sonra merhumun ayakkabıları kapının önüne bırakılır (Başak, 2021: 59). Bu, evden cenaze çıktığını ve ayakkabı sahibinin vefat edip o evden gittiğini gösterir. Ölünün ayakkabıları ters çevrilip akşamdan eşik dışına konulmazsa mevtanın o gece geleceğine inanılır (Kalafat, 2010: 432). Ölünün ayakkabıları kapının önüne konularak ruhun evle olan irtibatını kesilir ve ruhun eve geri dönüşünü önlenir (Araz, 1995: 121). Merhumun ruhuna *burada sana ait hiçbir şey kalmadı, bundan böyle buraya gelme* mesajı iletilmek istenir. Samsun’da ölümlerin geceleri mezarlarından çıkarak gezdiklerine inanılır. Bu nedenle de merhum defnedildikten sonra, gece olmadan ayakkabıları dışarı atılır. Böylece ölünün gezmesine kolaylık sağlanır (Şişman, 2001: 463). Aydın’da taziyeye gidenlerin ayakkabıları düzeltilmez, düzeltilirse başka birinin öleceğine inanılır (Kabak, 2011: 59). Aynı uygulama Diyarbakır’da da mevcuttur (Karakaş, 2020: 229). İslamiyet öncesine dayanan bu inanış ve uygulamaların en önemli sebebi, kara iyelerin insana musallat olmasını önlemektir. Diğer taraftan bu ayakkabılar vefat eden kişi için yapılacak bir hayır niteliği taşır. Ölünün kıyafetleriyle birlikte ayakkabıları fakirlere verilerek ölünün ruhu rahatlatılmaya çalışılır. Siirt’te ve Diyarbakır’da vefat eden kişinin ayakkabısı ihtiyaç sahibi bir kişinin alması için kapı önüne bırakılır (Karakaş, 2020: 59). Anadolu Türk folklorunda ayakkabının duruş şekli ve yönü bir ölüm belirtisi olarak görülmüştür. Eşi kaybedilen, ters dönen veya ters giyilen ayakkabı iyi karşılanmamış ve bu durum birinin vefat edeceğine işaret olarak yorumlanmıştır. Diğer taraftan ölüm getireceğine inanılan karga, baykuş, köpek vb. hayvan seslerine





karşı da ters ayakkabıdan yararlanılmıştır. Ayakkabının ölümle ilgili inanışlarda kullanımı aynı zamanda sembolik bir ifade yoludur. Evin önüne konulan ayakkabı evden birinin öldüğünü gösterir. Bu gören ihtiyaç sahibi kişiler, bu ayakkabıyı alarak hem ölü için yapılan hayra katkı sağlarlar hem de evin etrafında olduğuna inanılan ruhun evden uzaklaşmasına vesile olurlar.

2. Halk Hekimliği Uygulamalarında Ayakkabı

Ayakkabı halk hekimliği uygulamalarında çoğunlukla büyüsel tedavi yöntemleri doğrultusunda kullanılır ve bu uygulamalar *ocak*, *hoca* veya *halk hekimi* adı verilen kişiler tarafından yapılır. Ayakkabıdan genellikle kadın ve çocuk hastalıklarının tedavisinde yararlanır. Özellikle çocuğu olmayan kadınların hamile kalabilmesi için benzeme veya temas büyüüne başvurulur. Anadolu'nun bazı yerlerinde kısır kadınların kapısının önüne erkek ayakkabısı konulur. Majik özellik gösteren bu ritüelle kadının çocuk sahibi olması arzu edilir. Ayrıca kısır kadınların tedavisinde büyüsel işlemlerin yanı sıra gerçekçi işlemlere de başvurulur ve kadının hamile kalması için gerçekçi ve büyüsel yöntem bir arada uygulanır. Bu tür tedavilerde, tedavi esnasında ayakkabıyla birlikte başka nesnelere de kullanılır. Adana'da ve Elazığ'da çocuğu olmayan kadınlar, yedi cins kır çiçeğinin kaynatılıp içine ayna, makas ve eski ayakkabının atıldığı maydanoz serpilmiş süt buğusuna oturtulurlar (Boratav,1984: 145). Bu uygulama çeşitli otların kaynatılıp maydanoz serpilmesiyle gerçekleştirilen bir tedavi olduğu için gerçekçi bir özellik gösterir. Diğer taraftan bu tedavide ayna, makas ve eski ayakkabı gibi nesnelere kullanımı tedaviyi büyüsel bir tedavi hâline getirmiştir. Dolayısıyla çocuğun olması için yapılan bu uygulama hem gerçekçi hem büyüsel tedavi yöntemine bir örnek teşkil eder. Tosya'da çocukları ölen kadınlar, çocuklarının yaşaması için en yaşlı kişinin ayakkabısını çocuklarına giydirirler (Karabüber, 2017: 63). Böylece en yaşlı kişinin seçilerek çocuğun yaşaması ve uzun ömürlü olması dilenir. Yaşlı kişinin ayakkabısı çocuğa giydirilerek temas büyüü gerçekleştirilir.

Ayakkabı; çocukların yürüyememe, uyuyamama, konuşamama, salya çıkarma vb. rahatsızlarında tedavinin bir parçasını ihtiva eder. Mardin Kızıltepe'de çocuklardaki salya problemini ortadan kaldırmak için çocuğun dayısının ayakkabısı, çocuğun çenesine yavaşça vurulur. Yapılan bu uygulama ile çocuğun ağızından akan salyanın kesileceği düşünülür (Nergiz, 2022: 65). Bu uygulamanın bir benzeri Samsun'da da vardır. Samsun'da ağız kokan bebeklere dayısının ayakkabısından su içirilir. Ayrıca ağız akan çocuğun ayağına ve ağızına dayısının ayakkabısıyla vurulur





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

(Şişman, 2001: 448). Tekirdağ'da çocuklardaki uykusuzluk problemini ortadan kaldırmak için öncelikle bir evin üzerinden ayakkabı atılır. Daha sonra o ayakkabıya üç kez üflenir ve ayakkabı toprağa gömülür (URL-2).

Çocuğun ağzına babasının ayakkabısıyla vurma ritüeli yaramaz veya sürekli ağlayan çocukların yanı sıra konuşamayan çocuklara da uygulanır. Uşak'ta çocuklar konuşmadığında cuma günü sela ile ezan vakti arası çocuğun ağzına babasının sağ ayakkabısıyla vurulur. (Başak, 2021: 29). Bazı yörelerde de üst üste üç cuma çocukların ağzına babalarının ayakkabılarıyla dokundurulur. Ardanuç'ta bu ritüel dayının ayakkabısıyla gerçekleştirilir. Konuşamayan çocuklara dayısının ayakkabısının altı yalattılır (Erten, 2020: 25).

Rize'de yürümesi geciken çocuklara *dayı bastonu* adı verilen bir ritüel uygulanır. Çocuğun dayısı eve geldiğinde çocuğa dayısının ayakkabısından su içirilir. Sonra da çocuk dayısının omuzlarına oturtulur (Sinoğlu, 2017: 112). Safranbolu'da da sık sık düşen çocukların ayaklarına çarşamba günleri bir ip bağlanır. Bu ip ve çocuğun eski ayakkabısı kapı eşiğinde kesilir (Gümüş, 2022: 121).

Çorum'da felçli hastalar felç ocağına götürülür. Burada ocaklı kişi yeşil bir bez içine sarılan ayakkabıyı hastanın vücudunda dolaştırır. Ayrıca felçli hastalar yörenin evliyalarından olan ve Şih Çoban'dan kaldığı iddia edilen ayakkabıyla sıvazlanırlar (Tozlu, 2017: 80, 96). Bir tür parpılama özelliği gösteren bu uygulamalar, Türk halk hekimliğinde kullanılan tedavi yöntemlerinden birini teşkil etmektedir. Ayrıca felçli hastaların tedavisinde ayakkabı kullanılarak yürümeyi temsil eden ayakkabının bu özelliğinden faydalanılmak istenir, bu durum taklit büyüsunün bir örneğini teşkil eder. Diğer taraftan Şih Çoban'dan kaldığı iddia edilen ayakkabıyla parpılama işleminin yapılması da temas büyüsuyle açıklanabilir. Benzer uygulama Batman'a bağlı Mirzabey Köyü'nde de yapılır. Burada yaşamış bir âlime ait olduğu söylenen bir ayakkabı felç geçirmiş hastaların tedavisinde kullanılır. Ayakkabı hastanın felçli bölgesine, eline ve yüzüne sürülür. Ayrıca ayakkabı içine konulan su hastaya içirilir. Şırnak'ın Uludere İlçesi'nde de yüz felci geçiren hastalar Nuriye Ana türbesine götürülür. Türbe görevlisi kişi, Nuriye Ana'dan geriye kalan ve eşi olmayan terliği hastanın çenesine üç kez vurur. Hasta şifa buluncaya kadar bu ritüel uygulanır (Karakaş, 2020: 229-230).

Afyon'un Dinar İlçesi'nde de yüz felci geçiren kişilerin ağzına hastanın ayakkabısıyla üç kez vurulur. Çocukların yüz felci geçirdiği durumunda da babasının ayakkabısı çocukların ağzına üç kez dokundurulur (Baştürk Soydemir, 2019: 73-74).





Özlem ÜNALAN

Manisa'da ise yüz titremesi rahatsızlığını tedavi etmek için titreyen yerin üzerine, üçer tane İhlas ve Fatiha okunur ve ayakkabıyla üç kez vurulur (Çakırçoban, 2021: 114). Bu ritüelde üç kez vurma eylemi ritüelin bir parçasını oluşturur. Üç rakamı tıpkı bir, yedi, dokuz ve kırk gibi formel rakamdır ve Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Alanya'da sürekli hastalanan, işleri rast gitmeyen, kısmeti kapalı olan kişileri *kırklama geleneği* vardır. Kırklama işlemi ocaklar tarafından yapılır. Ocaklı kadın *delikli* adı verilen bir tür kevgir içine tavuk kemiği, mezar toprağı, ılgın otu ve ayakkabı koyar. Kırklama işlemi sonunda ayakkabıyı hastanın sağ ve sol yanağına hafifçe dokundurur (Ünalın, 2021: 112).

Konya'da basur hastalığını tedavi etmek için eski kösele ayakkabı bir tencerede kaynatılır ve hasta onun buğusuna oturtulur (Çevik, 2008: 46). Gerçekçi bir özellik gösteren bu uygulama da ayakkabı içindeki çeşitli maddelerin suda çözülerek ilgili rahatsızlığı tedavi etmesi amaçlanır. Ayakkabının halk hekimliğinde kullanımıyla ilgili yapılan tespitlerde, ayakkabının çoğunlukla büyüsel tedavi yöntemleri doğrultusunda kullanıldığı görülür. Evliya, ocak gibi halkın nazarında kutsal bir kimliğe büründürülen kişilerin ayakkabıları çeşitli hastaların tedavisinde yarar sağlar. Ayrıca baba, dayı gibi neslin devamında önemli bir rol oynayan kişilerin ayakkabıları da tedavinin bir parçasının oluşturur. Ayakkabı kişinin ağzına, çenesine veya vücudundaki hastalıklı olan bölgeye vurularak veya sürülerek hasta tedavi edilir. Ayakkabıyla ilgili halk hekimliği uygulamaları genellikle türbelerde, ocakların evlerinde, mezarlıklarda veya camilerde gerçekleştirilir.

3. Nazarla İlgili İnanışlarda Ayakkabı

Anadolu'da ayakkabının nazarı kestiğine dair bir inanış mevcuttur. Bu nedenle de nazarla ilgili pratiklerde ayakkabıdan çeşitli şekillerde yararlanılır. Ayrıca ayakkabı şekliyle, rengiyle ve kullanılan malzemeleri itibariyle, insanların dikkatini çeken nesnelere biridir. Evler, bahçeler ve araçlar ayakkabılardan yapılmış nazarlıklarla veya ayakkabı şekilli nazar boncuklarıyla korunmaya çalışılır. Denizli'de evleri nazardan korunmak için kapı üzerlerine küçük ayakkabılardan yapılmış nazarlıklar yerleştirilir (Türktaş, 2016: 410). Elazığ'da yeni evi nazardan korumak için evin temelinde eski ayakkabı atılır (Kalafat, 2010: 84). Mardin Kızıltepe'de arabaları nazardan korumak için arabanın dikiz aynasına bir çift bebek ayakkabısı asılır (Nergiz, 2022, s.176). İzmir Tire'de tarlaları ve bahçeleri nazardan korumak için buralara bebek ayakkabısı bağlanır (Aydınöglü, 2005: 29, 41). Mardin Kızıltepe'de evleri nazardan





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

korumak için evin köşelerine ayakkabı konulur. Ayrıca araba vb. araçları nazardan muhafaza etmek için araçların altına ayakkabı asılır (Karakaş, 2020: 184).

Ayakkabı nazardan korunmak için tedbir niteliğinde kullanılan nesnelere biri olmasının yanı sıra, nazarı tedavi etmek ve nazardan arındırmak için de yararlanılan ürünlerden biridir. Ergani’de nazar değen kişinin elbisesinden koparılan kumaş parçası, nazar değen kişinin ayakkabısının altında yakılır (Uçak, 2007: 100). Afyonkarahisar’da birinin nazarı değdiğinde nazar değdiren kişinin ayakkabısının içine su doldurulur ve bu su, nazar değen kişiye içirilir. Benzer şekilde nazar değdiren kişinin ayakkabısının altından bir parça toprak alınır ve bu toprak suyla karıştırılarak nazar değen hastaya içmesi için verilir. Ayrıca nazar değen kişinin ayakkabısının altından toz alınıp nazar değen kişinin ağzına sürülür (Topal, 2020: 211-212, 250). Bu uygulamanın bir benzeri Adana’da da vardır. Adana’da nazar değdirdiği düşünülen kişinin ayakkabısı bir iple ölçülür. Daha sonra ip yakılarak oluşan duman nazar değen kişiye koklatılır. Bu şekilde kişinin nazardan kurtulacağına inanılır (Şenesen, 2015: 443). Safranbolu’da nazar değen kişi biliniyorsa nazar değen kişinin ayakkabısına çivi çakılır veya ayakkabısı delinir (Gümüş, 2022: 103). Nazar değdiren kişinin haberi olmadan onun ayakkabısından bir parça alarak bunun yakılması ve dumanıyla hastanın tütsülenmesi Anadolu’da karşılaşılan en yaygın nazar tedavilerinden biridir. Temas büyüünün bir örneğini teşkil eden bu uygulamalarda; parça ile bütün arasında ilişki kurularak, parçaya verilen zararın bütününe de zarar vereceği düşünülmekte ve nazarın tesiri ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır (Örnek, 1966: 37).

Gaziantep’te kurşun dökmede kullanılacak eleğin içine tuz, makas, ekmek ve toplu iğneyle birlikte ayakkabı konulur. Nazarı etkisiz hâle getirmek için ayakkabının altına *kirmen* şekli verilmiş katran sürülür (Şahin, 2011: 58-59). Benzer işlem Antalya Akseki’de kalay dökerek yapılır. Bir miktar toprak, bıçak, soğan, tarak ve hastaya ait ayakkabı bir kalburun içine konulur. Kalbur hastanın başının üzerine tutulur. Bir taraftan da bir tencerede kalay eritilir. Ocaklı kişi, erittiği kalayı kalburun üzerine getirerek su dolu kabın içine döker. Bu esnada birtakım dualar okur ve bu işlemi üç kez tekrarlar (Yüksel, 1968: 4688).

Manavgat’ta nazarın etkisini yok etmek için herhangi bir yatırdan ve mezardan alınan bir miktar toprak, nazar değen kişiye bildirilmeden onun ayakkabısının içine atılır (Şimşek, 2013: 401). Konya’da *isabete uğramış* yani nazar değmiş çocukların yüzüne cuma günü, kuşluk vakti, üç kez babasının ayakkabısıyla vurulur (Gündüz, 1988: 36). Anadolu’da ayakkabı; bireyleri, araçları, evleri ve bahçeleri nazardan





Özlem ÜNALAN

korumada kullanıldığı gibi özellikle kişileri nazardan arındırmada da önemli bir rol üstlenir. Ayakkabı şeklindeki kapı süsleri ve nazarlıklar nazardan korunmak için birçok yerde kullanılır. Ayrıca kurşun dökme vb. nazar için yapılan ritüellerde ayakkabıdan da yararlanır.

4. Diğer Halk İnanışlarında Ayakkabı

Ayakkabının, geçiş dönemleriyle, halk hekimliğiyle ve nazarla ilgili inanışların dışında bu gruplara dâhil olmayan halk inanışları çerçevesinde değerlendirilebilecek başka işlevleri de vardır. Bu inanışlar kendi içinde çeşitlilik gösterir. Kızıltepe’de istenmeyen misafirin ayakkabısının içine tuz konulursa onun yakın zamanda kalkacağına inanılır (Nergiz, 2022: 96). Bazı şehirlerde misafir uzun süre oturduğunda bir kâğıdın içine el değdirmeden tuz ve karabiber konularak misafirin ayakkabısına üflenir. Çok geçmeden misafir kalkmak ister ve o kalkmadan ayakkabısı temizlenir. Temas büyüğü yöntemi kullanılarak yapılan bu büyü aynı zamanda bir kara büyü örneğidir. (Erdal, 2019: 137). Benzer uygulama Nevşehir Derinkuyu’da başka bir amaç için gerçekleştirilir. Uzun süre eve gelmeyen birisinin eve dönmesi için o kişinin ayakkabısının içine tuz atılır (Kabak, 2011: 115). Bu ritüellerde dönmek ve gitmek eylemleri ayaklarla ve dolayısıyla ayakkabıyla yapılacağı için bu ilişkiden dolayı istenen veya istenmeyen kişilerin ayakkabısının içine tuz konulur. Burada tuz büyüsel bir özellik gösterir. Tuzun kötü ruhlara karşı bir tür tılsım olduğuna inanılır, kişileri ve evleri kötü ruhlardan koruduğu düşünülür (Rhodes, 2012: 109). Ayrıca tuz, çeşitli muska ve tılsımlarla da bir arada kullanılır. İkinci ritüelde tuz ayakkabıyla birlikte kullanılarak bir tür bağlama büyüğü sağlanmaya çalışılır. Ayakkabının bağlama büyüğü yoluyla kullanıldığı önemli örneklerden biri de bir kişiyi kendine bağlamak ve âşık etmek biçiminde görülür. Alanya’da karşılıksız seven biri, karşılık bulmak için sevdiğini tanıyan biri vasıtasıyla sevdiğinin saçının telini alır, onu yakar ve külünü de sevdiğinin ayakkabısının içine koydurur. Böylece sevgisine karşılık bulacağına inanır (Yetkin, t.y.: 100). Ayakkabıyla ilgili inanışlar zaman zaman dinî bir kimliğe büründürülmeye çalışılmıştır. Türk halk inanışlarının bir kısmında olduğu gibi ayakkabıyla ilgili inanışlarda da İslamiyet’in etkisi olmuştur. Çorum’da camiye gelen cemaatin ayakkabılarından düz çevrilenlerin cennete gideceğine ters çevrilenlerin ise cehenneme gideceğine inanılır (Tozlu, 2017: 91). Derinkuyu halk inanışları arasında ömrü boyunca bir fakire bir çift ayakkabı vermeyen birinin öteki dünyaya çıplak ayakla gireceğine dair bir inanış vardır. Yapılacak işlerin ve atılacak adımların hayır getirmesi için önce sağ ayakkabı giyilir (Kabak, 2011: 55, 148). Bu uygulama İslamiyet’e bağlı olarak gelişen ve sünnet olarak görülen bir uygulamadır. Konya Selçuklu’da da





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

görülen bu ritüel burada farklı bir biçimde yorumlanır. Ayakkabı giyerken sağ ayakla başlayanın ayakkabısının eskimeyeceğine inanılır (Arıcı, 2018: 107).

Bir konuda fikir beyan ederken bir anlaşmazlık yaşandığında ayakkabılar üst üste atılır ve kimin ayakkabısı üstte olursa o kişinin sözüne itibar edilir. Bir tür fal özelliği gösteren bu uygulama bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini sağlar. Ayrıca Adana'da ayakkabı uçlarının birbirine bakacak şekilde bırakılması ayakkabı sahibi hakkında dedikodu çıkacağını gösterir (Şenesen, 2015: 565). Burada ayakkabının şekli kişilerin, geleceğe dair ön görüde bulunmasını sağlamıştır.

Ayakkabı bolluk, bereketle ve uğurla ilgili inanışlarda da mevcuttur. İki eşli bir adamın ayakkabısı alınır, "bolluk ve bereket olsun" denilerek köy ve mahalle içinde gezdirilir (Okuşluk Şenesen, 2011: 212). Burada özellikle iki eşli adamın ayakkabısı seçilerek dolaylı yoldan bir benzetmede bulunulur. Ayrıca rüyada ayakkabı görmek bazı yörelerde kıtlığa delalettir. Rüyasında ayakkabı gören kişinin, maddi ve manevi sıkıntılarla karşılaşacağı düşünülür (Gönenç, 2011: 28). İzmir Tire'de eve uğur getirmesi için evin girişine ilk çocuğun ayakkabısı asılır (Aydınoglu, 2005: 29, 41). Siirt'te de ayakkabıyla eve girmek doğru karşılanmaz. Ayakkabıyla eve girildiğinde dışarının bereketsizliğinin eve geleceği düşünülür (Karakaş, 2020: 230).

Ayakkabı yağmur yağdırma ritüellerinin de bir parçasını oluşturur. Anadolu'nun birçok yerinde yağmur yağdırmak için su kaynaklarına ayakkabı atılır. Burada yağmurun yağmaması kötü ruhlara bağlanır. Ayakkabıyla kötü ruhların korkutularak yağmurun yağdırılması amaçlanır. Ayrıca yağmurun yağması için çok eşli erkeklerin ayakkabıları ıslatılır (Acıpayamlı, 1963: 6-7). Bu durum da toplumda erkeğin çok eşli olmasının o kişinin bereketli olarak algılanmasından kaynaklanır.

Ayakkabıyla ilgili inanışlar geçmişten günümüze devam ettiği gibi modernleşmenin ve yeni yaşam tarzının etkisiyle değişmektedir. Zaman zaman da yeni inanışlar ortaya çıkmaktadır. Kıyafet ve ayakkabıların bayramlık olarak alınıp yatağın başucuna özenle konulması unutulmaya başlamışken günümüzde, özellikle gençler arasında, *hayırlı olsun* veya *ilk sifteh* sözleriyle yeni ayakkabıya basılması ise yaygınlık kazanmıştır.

Sonuç

İnsanoğlu var olduğu ilk çağlardan itibaren çevresindeki olayları, hastalıkları, başlarına gelen çeşitli hadiseleri anlamlandırmak ve bunların sebeplerini belirlemek için çeşitli yollara başvurmuştur. Bu da belli nesnelere etrafında inanışların oluşmasına





Özlem ÜNALAN

neden olmuştur. Ayakkabı da söz konusu bu nesnelere biridir. Yüzyıllar boyunca insanın giyinme ihtiyacının bir parçasını oluşturan ayakkabı, zamanla kültürel bir ürün hâline gelmiştir. Doğum, evlilik ve ölüm geleneklerinin her safhasında ayakkabı yer alır. Ayakkabı kısır kadınların çocuğu olmasında, doğumu zor olan kadınların kolay doğum yapmasında kullanılan bir nesnedir. Çok ağlayan, yürüyemeyen, konuşamayan çocukların da tedavisindeki önemli araçlardan biridir. Doğum ve evlilik geleneklerinde kişilere alınacak bir hediye, statüyü veya medeni hâli yansıtan bir imge, nazardan koruyan ve nazarı yok eden bir araçtır.

Anadolu sahasında ayakkabının çok farklı işlevlerinden söz edilebilir. Bazı hastalıklar ayakkabı kullanarak tedavi edilmeye çalışılır. Uğur ve uğursuzlukla ilgili inanışlarda, kısmeti açmak için yapılan uygulamalarda, bereket ve misafirlerle ilgili ritüellerde ayakkabıya yer verilir. Ayakkabıyla ilgili yapılan uygulamaların bir kısmı benzeme (taklit) bir kısmı ise temas ve tersine çevirme büyüyle açıklanabilir. Bu yönüyle ayakkabıyla ilgili inanış ve uygulamaların geçmişi İslamiyet öncesi inanç sistemine dayandırılabilir. Ayrıca ayakkabı çevresinde gelişen bazı inanışlarda ve ayakkabı kullanılarak yapılan ritüellerde, İslami kültürün etkisinden de söz edilebilir. Çalışma çerçevesinde görülmüştür ki ayakkabıyla ilgili sözü edilen inanışlar ve uygulamalar, geçmişten günümüze Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürmektedir. Bugün tertip edilen en modern nikâhlarda bile çiftlerin birbirlerinin ayakkabılarına basma yarışı veya gençlerin birbirlerinin yeni ayakkabılarına basma eylemi, ayakkabıyla ilgili inanışların devam ettiğini ve yeni inanışlar ortaya çıktığını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan. 1961. *Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Acıpayamlı, Orhan. 1963. “Türkiye’de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metot’la İncelenmesi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXI, S.1-2, 1-39.
- Açar Güney, Saliha. 2015. *Erzurum’da Kadınla İlgili Halk İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Araz, Rıfat. 1995. *Harput’ta Eski Türk İnanışları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

- Arıcı, Betül. 2018. *Konya İli Selçuklu İlçesi Halk İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydinoğlu, Burcu. 2005. *Tire Merkezinde Halk İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydinoğlu, Gülali. 1968. "Posof'ta Düğün Adetleri". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Y.19, C. 11, İstanbul, 5084.
- Başak, Vildan. 2021. *Uşak ve Çevresi Halk İnanışları ve Bu İnanışların Dinler Tarihi Açısında Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak: Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Başar, Zeki. 1972. *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Baştürk Soydemir, Hatice. 2019. *Dinar Çevresinde Halk Hekimliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boratav, Pertev Naili. 1984. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çakırçoban, Mehmet. 2021. *Manisa İli, Demirci İlçesi Ayvaalanı Köyü Monografisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevik, Bülent. 2008. *Konya'da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoruhlu, Yaşar. 2003. "Orta ve İç Asya'da Kazı ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyallere Göre Erken Devir Türklerinde Çizme". *Ayakkabı Kitabı*. (Ed. Emine Görsoy Naskali), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Diş, Yusuf. 2019. *Erzurum İli Horasan İlçesinde Halk Hekimliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Duman, Esmâ. 2020. *Çorum İli Gökdere Köyü Folklor Monografisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Erdal, Cafer. 2019. *Türk Kültüründe Büyüler (Konya Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.





Özlem ÜNALAN

- Erten, Rifai. 2020. *Türk Halk İnanışlarında Şifa*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eşmeli, İsmet. 2006. *Muğla-Yatağan ve Çevresi Halk İnanışları ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Frazer, James George. 2004. *Altın Dal (Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma)*. (Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar.
- Gönenç, Alpaslan. 2011. *Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, Yasemin. 2022. *Safranbolu İlçesi Doğum Gelenekleri ve Çocukluk Çağı Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gündüz, İbrahim. 1988. *Karapınar Folkloru*. Konya: Karapınarlılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Irmak, Yılmaz. 2016. "Doğumdan Ölüme Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve Uygulamaları". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y. 6, 6(11), 113-132.
- Işkın, Mustafa. 2020. *Bandırma ve Çevresinde Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmre, H. Meryem. 2016. "Tarihsel Gelişim İçerisinde İnsan, Moda, Ayakkabı İlişkisi". *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2(1), 189-204.
- İncir, Ayşe. 2011. *Mersin Yörüklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm ile İlgili İnanışların Mukayeseli Araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kabak, Turgay. 2011. *Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalafat, Yaşar. 1999. "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti." *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*. İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları, 239-277.





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

- Kalafat, Yaşar. 2007. *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, C. I-X. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar. 2010. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalaycı Durdu, Bircan. 2006. "Marmaris, Ortaca, Köyceğiz ve Ula'da Geçmişten Günümüze Tahtacı Türkmenler Arasında Evlilikle İlgili Gelenekler". *Muğlaname (Muğla ve İlçeleri Kültürü Üzerine Makaleler)*. (Haz. Ali Abbas Çınar), Muğla/İzmir: Berke Ofset, 97-116.
- Karabüber, Tuba. 2017. *Tosya Halk İnanışları*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaş, Rezan. (2020). *Güneydoğu Anadolu Halk İnanışları (Dicle Bölümü)*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Kızılaslan, Caner. 2019. *Elâzığ Baskil İlçesi Monografisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuru, Songül ve Paksoy, Candan. 2008. "Anadolu'da Ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü". 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15.09.2007, II. Cilt, Ankara, 821-836.
- Melikoğlu, Aşlar. 2018. *Giresun İli Halkbilimi Monografisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nergiz, Nurten. 2022. *Kızıltepe ve Çevresinde Yaşayan Halk İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okuşluk Şenesen, Refiye. 2011. "Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri". *Folklor/Edebiyat*, 17 (66), 209- 228.
- Örnek, Sedat Veyis. 1966. *Sivas ve Çevresinde Hayatin Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özder, M. Adil. 1967. "Doğum ve Çocuk Üstüne Gelenekler, İnançlar". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Y. 18, C.10, 4111-4118.
- Rhodes, Chloe. 2012. *Kara Kediler Kem Gözler Modası Geçmiş Bâtıl İnançlar Kitabı*. (Çev. Bahar Ulukan). İstanbul: Doğal Kitapevi.





Özlem ÜNALAN

- Sağol, Gülden. 2003. "Ayakkabı Kelimelerinde Anlam Değişmeleri". *Ayakkabı Kitabı*. (Ed. Emine Görsoy Naskali), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Sertkaya, Burcu. 2012. *Elâzığ Folklorunda Eski Türk İnanışlarının İzleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sinoğlu, Sümeyra. 2017. *Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Çiğdem. 2011. *Nazar-Nazarlıklarla İlgili İnanışlar, Uygulamalar ve Bunların Dini-Mitolojik Kökenleri (Gaziantep Yöresi)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenesen, İsmail. 2015. *Adana Halk İnançlarında Eski Türk İnanışlarının İzleri Karşılaştırma-İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, Ali. 2013. *Manavgat Yöresi Halk İnanışları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şişman, Bekir. 2001. "Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle (Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölümle) İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar". *Erdem*, 13 (39), 445-470.
- Tansuğ, Sabiha. 1989. "Anadolu'da Ayakkabı Kültürü", *Türkiye'miz Kültür ve Sanat Dergisi*, 19 (58), 37.
- Taş, Emine. 2019. "Erginlenme Törenlerinde Sempatik Büyüler." *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3 (24), 365-391.
- Taşpınar, İbrahim. 2006. *Siirt İli ve Çevresi Yaygın Halk İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topal, Ayşe. 2020. *Afyonkarahisar İline Bağlı Sultandağı İlçesi Monografisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türktaş, Mevlüt Metin. (2016). "Denizli Yöresinde Nazar ve Nazarlıklarla İlgili İnanış ve Uygulamalar". Prof. Dr. İsmail Çetışli Hatıra Kitabı, (Ed. Mehmet Surur Çelepi), Ankara: Akçağ Yayınları, 407-417.





Anadolu Türk Folklorunda Ayakkabı

- Tozlu, Sümeýra. 2017. *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçak, Salih. 2007. *Ergani'de Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, Hatice Kübra. (2008). *Midyat Halk Kültürü Monografisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üçüncü, Meryem. 2019. *Gümüşhane Torul İlçesi Cizere Köyleri Monografisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünalın, Özlem. 2021. *Alanya'da Halk Hekimliği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yanar, Ahmet. 2004. *Erdemli*. Mersin: Erdemli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yetkin, Haşim. t.y. *Dünden Bugüne Alanya*. Alanya: Yetkin Color Kartpostal ve Dağıtım.
- Yıldırım, Zeynep. 2019. *Dünden Bugüne Samsun-Çarşamba İlçesinde Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme- Ölüm, Sünnet-Askerlik- Hac)*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldızoğlu, Hümeýra. 2019. *Bayburt İli Halk Bilimi ve Etnografyası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, Mustafa. 1968. İnsan ve Hayvan Hastalıklarının Tedavisi. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Y. 19, C. 11, 4688-4691.
- Yüksel, Dilek. (2007). *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Gaziantep Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- URL-1: file:///C:/Users/Casper/Downloads/423-29_04_2012-01_16_47%20(1).pdf. (10.11.2022).
- URL- 2: https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_tekirdag_batil.pdf. (11.11.2022).





Egemen Çağrı MIZRAK

Dr, Namık Kemal Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Tekirdağ/Türkiye

Dr, Namık Kemal University/Faculty of Arts and Sciences/Department of History/Department of
Medieval History, Tekirdağ/Turkey



eposta: ecmizrak@nku.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-9876-9971>



RorID: <https://ror.org/01a0mk874>

Atıf/Citation: Mızrak, Egemen Çağrı. 2023. The Judaic Codes of The Khazar Qaganate's Sacred-Diarchy. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 325-336.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1219956>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	16.12.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	06.03.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

THE JUDAIC CODES OF THE KHAZAR QAGANATE'S SACRED-DIARCHY

ABSTRACT

The Khazar Qaganate was one of the most prominent Turkic state in history with its military and economic power as well as its strong structure on institutional and judicial fields. For more than three hundred years of political existence in a geostrategic location over Northern Black Sea zone, Southern Russia, Caucasia and the shores of Caspian Sea, the Qaganate played a kind of buffer-state role for a long time between Byzantium Empire, Islamic Caliphate and Eurasian mounted-warriors. During this period, the adoption of new "universal" religions by the Inner Asian steppe nomads was also a common situation, however in a timeline, when the power of Islam was spreading rapidly and the Muslim-Christian conflict had started to flourish intensely, the conversion of Khazar royal elites to Judaism (8th-9th c. AD) made their history much more remarkable. Here, we don't intend to examine the questions on why/how/when did the Khazars embrace the Judaism. My goal is to illuminate the issues about the origins and functions of their ruling system called "Dual Kingship/Royal Diarchy or Sacral Kingship" by researchers (i define this administrative system as Sacred Diarchy), which is one of the most striking feature of the political structure of the Khazar Judaism. Although this diarchy model doesn't match with the functional structure of the Qaganal office observed in the old Turkic steppe state formations which scholars have generally related to the "äb/eb Qagan and/or Yabgu Qagan" models—in particular the Gök Türk administrative structure—, it has been interpreted as a traditional but also a unique system. In this article, by the way on the clues obtained from written sources it has been hypothesized that this unique model of the Khazar's "Sacred Diarchy" was probably a TaNaKh-based Judaic form, inheriting only some symbolic essences from old Altaic-Turkic origin steppe-state motifs.

Keywords: Khazar (s), Khazar Qaganate, Dual Kingship, Sacred Diarchy, Judaism.





HAZAR KAĞANLIĞININ KUTSAL-İKİLİ YÖNETİMİNİN JUDAİK ŞİFRELERİ

ÖZ

Askeri ve iktisadi gücü, kurumsal ve hukuksal alanlardaki sağlam yapısıyla, Hazar Kağanlığı, tarihteki en göze çarpan Türk devletlerinden biri olmuştur. Üç yüz yılı aşkın siyasi varlığı; Karadeniz'in Kuzey kuşağı, Güney Rusya, Kafkasya ve Hazar Denizi kıyıları üzerindeki jeo-stratejik konumu itibarıyla Kağanlık, Bizans İmparatorluğu, İslam Halifeliği ve atlı-savaşçı Avrasya göçebelere arasında uzun müddet bir nevi tambon devlet rolü oynamak durumunda kalmıştır. Söz konusu zaman diliminde, İç Asya kökenli bozkır göçebelere, "evrensel" dinleri benimsemesi meselesi sıradan bir durum olmakla beraber, İslam dininin hızla yayıldığı ve "Müslüman-Hristiyan" çatışmasının tohumlarının yoğun bir şekilde yeşerdiği bir dönemde, Hazar elitlerinin Yahudiğili benimsemesi (MS. 8.-9. yy.) onların tarihini daha da dikkat çekici bir hale getirmektedir. Bu makalede, Hazarlar'ın neden/nasıl/ne zaman Yahudiliği benimsediği sorularına cevap aramıyoruz, Amacım, Hazar siyasi yapısının en çarpıcı hususiyetlerinden biri olan ve araştırmacılar tarafından "İkili Krallık/İkili Yönetim ya da Kutsal Hükümlanlık" adı verilen bu yönetim sisteminin (Kutsal-İkili Yönetim olarak tanımlamaktayım), kökenleri ve fonksiyonlarıyla ilgili meseleleri açıklığa kavuşturmaya çalışmak ya da en azından bu hususta araştırmacıların dikkatinden kaçan bazı önemli şifrelerin çözümüne yardımcı olmaktır. Eski Türk bozkır geleneğindeki Kağanlık müessesesinde rastlamadığımız bu hususi yapı, bilim çevrelerince bilhassa Gök Türkler'deki "äb/eb (ev) Kağan ve/veya Yabgu Kağan" modeliyle benzeştirilmiş; buna rağmen söz konusu İkili Krallık idare anlayışı geleneksel ve aynı zamanda nevi şahsına münhasır bir model olarak yorumlanmıştır. Bu çalışmada, yazılı kaynaklardaki ipuçlarından yola çıkılarak Hazarlar'ın bu benzersiz "Kutsal İkili-Yönetim" modeli, kadim Altay-Türk bozkır devlet motiflerinden yalnızca sembolik bazı öğeler barındıran, muhtemelen TaNaKh temelli bir yönetim formu olduğu hipoteze edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hazar(lar), Hazar Kağanlığı, İkili Hükümlanlık, Kutsal-İkili Yönetim, Yahudilik.

Introduction

The Khazar Qaganate was a Turkic-origin state that played an active role in the North of the Black Sea region, Eastern Europe, Southern Russia, Caucasus and the Middle East between the 7th–10th Centuries AD. The Qaganate controlled substantial trade routes passing through the basins of the Don and İtil (Volga) rivers, along the shores of the Azov Sea, and across the territories between the Black Sea, the Caspian Sea and the Aral Lake. Thus, it had a vital geographic location in Eurasia's political and commercial community. As a heir to the Western Turk Qaganate, their political history was directly related to the Islamic Caliphate, the Byzantine Empire and later on the Kievan Rus'; and their genealogical structure intertwined with the various Turkic tribes, as well as Eastern Slavic, Caucassian, Finno-Ugric and Jewish peoples. With the collapse of the Western Turk Qaganate, *I-p'i-she-kuei?* who was thought to be a noble from the Ashina dynasty (the royal urug/clan of Turks) had become the head of the "Khazarian Wolves" in 650's AD and then the process of "Qaganate form" was flourished. Then the state showed a rapid rise with the defeat of the Great Bulgarian Qaganate





The Judaic Codes of Khazarian Sacred-Diarchy

and the subjugation of Eastern Slavic tribes. In the 8th century, while the Qaganate was growing with its powerful armies, it also served as a barrier against Byzantium on the Crimean-Northern Black Sea line and Umayyads in the Southern Caucasus. Although they had suffered from heavy defeats against The Caliphate – mostly from governor Marwān ibn Muhāmmad in 737 AD – they played a crucial role by preventing the entry of the fastest and most effective Jihadi movement in history through to Eastern Europe and Russia. However, in the 9th century after the Kabar revolt, which is thought to have developed in connection with strong spread of Judaism into the ruling-elites, the traditional syncretic Steppe state model based on the status of strong aristocratic war-lords (begs/beys) affiliated to the “Holy Qagans” from the Ashina urug, had gone to a change. And the structure of the state evolved into a “tax based commercial form”, where the Muslim mercaneries (*Arsi/Arissi/Larissi*) from Khwārazm were providing the security. Under these circumstances, the state had weakened over time and lost its military deterrent. And finally, the Qaganate collapsed in the second half of the 10th century, unable to resist on to the rising power of the Kievan Rus’.

Their conversion to Judaism was most probably the main factor that made the Khazar Qaganate so remarkable in history – the conversion date has been disputed, but likely took place in the midst–second half of the 8th or the 9th. century AD. Al-Mas’udi’s (ca 943) indication about the conversion of Khazar Qagan in the time of Abbasid Caliph Hārūn ar-Rašid (786-809 AD) has generally been taken for reliable. Even though it is not a discussion of this study, i’ll briefly mention of other written sources related to the date of “the conversion”, that the most researchers studying on this subject are aware of. According to Jehudah ha-Levi’s (12th. c.) *Kuzari (Kitab al-Khazari)*, the conversion of Khazar Qagan took place after the debate on the merits of Islam, Christianity and Judaism in ca. 740 (400 years before his time ie. 1140). Andalusian al-Bekri (11th. c.) had also mentioned this debate before Ha-levi about the conversion of the Qagan. There was also another certain record about the religious debate and the conversion of Khazar Qagan coming from Byzantine sources. In the *Life of Constantine* – which was written shortly after the Saint’s death (in 869) or in case before 882 – Constantin-Crill’s (and his brother Methodius) Khazar mission was dated in ca. 860 or 861. In West, the earliest mention of the Khazars’ conversion to Judaism was coming from a Frankish Benedictine monk, Druthmar of Aquitaine. The reference occurs in his commentary on Gospel of Matthew (24:14), written in 864 AD. More detailed and complicated “conversion date” was coming from the correspondences between Khazar King (i.e. Qagan) Joseph and Hasdai ibn Shaprut the Jewish courtier of Caliph Abd ar-Rahman III of Andalusia – in these letters (known as Genizah Letter and The Reply of Khazar King Joseph - The reply have also three versions) the conversion had taken place in two stages: periods of Bulan/Bolan (King Sabriel ? – the time 730-740’s, as like 740’s of *Kuzari*) and *Ovadiyah/Obadiyah* who established the religious law according to Halakha (he symbolized of much more Orthodoxy form ie. “Jewish Rabbinic” and this conversion date seems similar to al-Mas’udi’s indication on the time of Hārūn ar-





Rašid) (For detailed and comparative inquiry on old written sources about the conversion date of the Khazar Qagan see Zuckerman 1995: 241-253; Golden, 2007a: 158-159; Pritsak 1978: 271, 277-278; Dunlop 1954: 89-91).

Eventually, this powerful non-Hebrew origin state adopting to the Jewish faith was really a shocking event for Medieval world which was a process of Muslim-Christian conflict in literal sense and the pagan tribes had identified themselves among these two. The written sources about the conversion in Khazar Qaganate have generally come from the Islamic sources (9th-11th centuries), and there is also limited information transferred from Western sources.

1. The References in Ibn Faḍlân's Account

The accounts of Ibn Rustah (913's AD.) and Ibn Faḍlân (920's AD.) formed the leading arguments of my hypotheses; at first we will consider on the record of Âhmad Ibn Faḍlân, who received his information on Khazars from İtil Bulgars, enlightened us on division of power in the Qaganate and providing crucial clues about the Sacral Kingship. Ibn Faḍlân wrote that:

"As concerns the king (melik) of Khazars, who is called Xâqân, he does not show himself except (once) every four months, appearing at a great distance (mutenezziḥ). They call him Great Xâqân [خاقان الكبير]= [Hakan el-Kebir] and his deputy (wekil) is called Xâqân Beh [بُهْ خاقان]. It is the latter who leads his armies and governs them and takes charge of the affairs of the state and cares for the state and appears before the people and the neighboring kings show submission to him. Every day He enters into the presence of the Great Xâqân; humbly (mutavâdi'an), showing humility (ihbât) and calmness (sakîna). He only enters before him barefoot and in his hand is a piece of firewood (ḥatab). When he greets him, he ignites this piece of firewood between his hands and when it is all burned up, he sits together with the king on his throne, on his right side . His place is taken by a man called K. nd. r Xâqân and his turn by one called Jâwšîğir... When the sovereign king rides on horseback in public, the whole army marches out to escort him in procession, but an interval of a mile is left between him and these cavalry. Nor does any of his subjects see him without falling on his face and humbly doing him reverence, and not raising his head until the king has passed by. The length of their rule is forty years. If the king exceeds it by a single day, the subjects and his courtiers kill him. They say 'his mind has become diminished and his understanding become confused' ... But if the officers or the viceroy [Xâqân Beh] run away, the king [Great Xâqân] sends for them with their wives and children on others, together with their beasts of burden, furniture, weapons and houses. It sometimes happens that he cuts them through the middle and hangs up the severed parts; sometimes he hangs them by the neck from the trees. Occasionally, when he is favorably disposed to them, he makes them his ostlers" (Frazer 1917: 388-390; Golden 1980: 98-99; Golden 2007b: 167-168; Şeşen 2010: 130-131).





The Judaic Codes of Khazarian Sacred-Diarchy

The prominent information given in Faḍlân's account: 1) Daily ceremony between the *Beg/Beh* (Ibn Rustah's *Îšâ*) and Qagan i.e. "Beg's entering into Qagan's presence barefoot, then igniting the firewood in his hand after saluted the Qagan"; 2) "The length of the Qagan's rule being up to 40 years" – if this limited/fixed period exceeded by a single day the courtiers and subjects put him to death. 3) "Keeping distance from the Qagan". The real power belongs to *Beg/Beh*; state, military and public affairs was governing by him. But the Qagan was like an "outsider" or "sacral" figure.

1.1. The Daily Salutation Ceremony Between the Qagan and the Beg (*Îšâ*)

Now, we start on the Ibn Faḍlân's record about the daily ceremonial rituel between Qagan and *Beg/Beh* – *Beg's entering into Qagan's presence barefoot and ignites the firewood in his hand after the salutation (this also means ask for permission to ignite) to the Qagan* – which concerns strongly Judaic religious practices and symbols; and even more a theatrical animation of the meeting between Moses and *YHWH* (God) at the burning bush, told in *TaNaKh* [Shemot (Exodus) III:2-6] and more detailed version in *Al-Quran Al-Karim* [Surah *Tâhâ* (20: 9-14)].

[Shemot (Exodus) III:2-6]:

"An angel of the Lord (HaShem) appeared to him in a flame of fire from within the thorn bush, and behold, the thorn bush was burning with fire, but the thorn was not being consumed. So Moses said, 'Let me turn now and see this great spectacle why does it not burn up?'. The Lord saw that he had turned to see, and God called to him from within the thorn bush, and He said, 'Moses, Moses!' And he said 'Here I am!'. And He said 'Do not draw near here. Take your shoes off your feet, because the place upon which you stand is holy soil'. And He said, 'I am the God of your father, the God of Abraham, the God of Isaac, and the God of Jacob'. And Moses hid his face because he was afraid to look toward God". (JPS Tanakh 2003: 116)

As we mentioned above such a detailed version of this event was also cited in Quran;

[Surah *Tâhâ* (20: 9-14)]:

"Was the story of Moses reached thee? Behold he saw a fire: So he said to his family, 'Tarry ye; I perceive a fire, perhaps i can bring you some burning brand [aizle] therefrom or find some guidance at the fire'. But when he came close to the fire, he was called 'O Moses! Verily i am thy Lord! Therefore put off your shoes: thou art in the sacred valley Tuva. I have chosen thee: Listen, then to the inspiration. 'Verily, i am Allah: There is no God but I: So serve thou Me (only), and establish regular prayer for My remembrance'". (The Holy Qur-Ān H.1411: 880-881)





So, Moses saw the fire in the burning bush and wanted to bring some aizle or fire for his family – and we can assume that he might have carried a firewood with him. Then, when he came close to the fire God called him and said that “take off your shoes/sandals” and be barefooted. This warning of God was due to the sanctity of the entered place; that is to say “you appear before God’s presence”. Here, “burning bush” was God himself and symbolises “the messenger/precursor and guidance of God” and “firewood” should be an instrument/intermediary used to receive the guidance of God shrouded in “fire” – after God’s permission was granted. The “burning bush” has also been interpreted as a symbol of Israel (The Oxford Dictionary of Jewish Religion 1997: 143). And “Fire” is a crucial metaphor in TaNaKh. That’s not only the theophanies of God were sometimes accompanied by fire but also it has got metaphorically in many meanings: **1. God’s (YHWH/Yahweh) glory** **2. Holiness and Uniqueness** **3. The symbol of the God’s Anger and Wrath** **4. Divine judgment, justice and destruction.** The related passages in **TaNaKh: Torah-Shemot (Exodus) [III:2-6; IX:23-24; XIII:21-22; XIX: 18; XXIV:17]; Tor. Devarim (Deuteronomy) [IV:11, 24]; Tor. Vayikra (Leviticus) [IX:23-24; X:2]; Tor. Bamidbar (Numbers) [XI:1–XVI:35– XXVI:10]; Ketuvim-Iyov (Job) [I: 16]; Ket. Tehillim (Psalms) [XVIII: 13-14]; Nevi’im-Yeshayahu (Isaiah) [LXVI: 15-16]. (The New Bible Dictionary 1962: 422-423; Easton 2022: 435-436; Smith, 2011: 498). As understand in the relevant passages above, the ceremonial performance of role-playing on Qagan’s Court, as it turns out, the plot is as follows; the Qagan was in God’s role (God in the Burning Bush), while the Beg (*Îşâ*) was Moses. Beg was entering to the sacred place – i.e. Qagan’s Court or “God’s” presence – barefoot and a firewood in his hand; Beg’s aim was receiving the “fire” i.e. the guidance of the God from the Qagan. And after the mutual salutation – that means of the Granted Permission of God – the firewood was ignited by the Beg (*Îşâ*).**

As briefly, these arguments and vague metaphors-rituals in “Salutation Ceremony on Qagan’s Court”, are finding their explanatory answers exactly in that relevant passages of TaNaKh (Hebrew Bible–Christian Old Testament) and Al-Quran Al-Karim. Thus, these all datas and consequences are the certain signs of Judaic religious concept.

1.2. Forty Years Term Limit For Khazar Qagans’

“Forty years” term limit for the Khazar Qagans’ – until now such a “numerical limitation” practice has not been known in the old Turkic state structures originating from the steppe tradition – that contains another symbolic metaphor, was likely taken its source from TaNaKh. In [Bamidbar (Numbers) XXXII: 13], “40 years” is used to mean “a generation” about the events of God’s punishment by his enforcer prophet Moses against Israelits who were afraid to make war on Canaan – “The LORD’s anger burned against Israel and he made them wander in wilderness forty years until the whole generation of those had done evil in his sight was gone” (JPS Tanakh 2003: 360). Besides, according to the *Midrash* [Sefer HaYasar’s Book of Exodus (31)], Moses became the king of the Cush (Ethiopia) after marriage with queen Adonya, and he was





The Judaic Codes of Khazarian Sacred-Diarchy

reigned over Cush for 40 years (Ha-Yashar 1876). We have also seen that some early Hebrew kings' reigning periods were announced as forty years – Eli [Shmuel-I (I-Samuel) IV: 18]; David [Shmuel-II (II-Samuel) V: 4] and Solomon [Melachim-I (I-Kings) XI: 42] (JPS Tanakh 2003: 580, 653, 741) and in New Testament (Gospel) king Saul [Acts XIII: 21] (The Holy Bible 1952: 149).

As another important argument in this context, we can refer to the ruling periods of “Judges”. The Book of Judges covers the time period from the death of Joshua to the rise of the prophet Samuel. The period was characterized by general instability, disorganization and lack of cohesion among the tribes: *“In those days there was no king in Israel; everyman did what was right on his eyes”* [Shoftim (Judges) XXI: 25]. The Judges were not judges in the legal sense (except for Deborah), but charismatic leaders, emerging in severe crises and impelled to action by divine inspiration. There were twelve judges: six major ones (Othniel, Ehud, Deborah, Gideon/with his son Abimelech?, Jephthah and Samson) and six minor ones (Shamgar, Tola, Jair, Ibzan, Elon and Abdon) (Werblowsky ve Wigoder 1997: 384-385; Hirsch ve Ryssel 1901: 381-384). The three of the great Judges (Otheniel, Deborah and Gideon) reigned for 40 years. Ehud's ruling time, the second of the great Judges, was 80 years. All the rest judged under 40 years (between 3 to 23 years). Thus, Ehud's 80 years period prevents us from presenting an inference on “40 years limited power of Qagans” over the Judges's ruling times. we think that this limited 40 years ruling process of the Khazar Qagan was likely to symbolize “a generation” as mentioned above.

Furthermore, we need to mention one more point about the issue of “Judges”. When I decided to start this study in line with the clues that caught my attention, I was not aware of until then, but had the opportunity to review during this research. Based on the texts of the Genizah Letter/Schechter Letter (Zuckerman 1995: 251; Karatay 2008: 9)¹, V. Petrukhin suggested that the Qaganal office after the Khazar's adoption of Judaism, could be related to the “Judges' model” of pre-monarchic Israel (Petrukhin 2013: 292-293). And in his previous article (2004), he particularly emphasizes to the end of the Judges period – the prophet Samuel's anointed Saul as the king who became the first monarch of the kingdom of Israel (Petrukhin 2004: 274-275). We can't reject this views, however as mentioned above; according to the TaNaKh, the most striking feature of this period was a general instability and disorganization among the Israelite tribes as well as the absence of the certain kings. Although the *Îsâ/Beg* was appeared to be the “de facto” rulers of the Qaganate, the Khazars had always

¹ The Letter briefly states that after the conversion; Jews from Byzantium, Khorasan and Baghdat went to Khazaria and strenghten the Jewish faith. Then, they appointed one of the wise men as “Judge” and called him in Khazarian language as Qagan/Xaqan. They also changed the name of the chief-officer to *Sabriel* and made him king – his real name was not mentioned in the Letter.





a “certain-unique” Qagan who was a sacred image among his people. But in the context of diarchy, the prophet Samuel and king Saul dichotomy seems to be a remarkable model to consider for the correlation with the Khazarian “royal diarchy/dual kingship” or “sacred diarchy”.

1.3. Keeping Distance From The Qagan

As we mentioned above Ibn Fadlan wrote that 1) “Qagan does not show himself except once in every four months, but appearing at a great distance” 2) “when he rides on horseback in public, the whole army marches out to escort him, but a mile was left between him and the cavalry”.

The most researchers have been explained this situation as originating from the old Turkic belief of Heavenly Qagan (having *qut/kut* given by Tengri; the Heavenly mandate to rule). On the other hand the same observation can be attributed to TaNaKh as well;

Shemot (Exodus) [20: 18]: “So the people remained at a distance, while Moses approached to the thick cloud where God was”; **Shemot (Exodus)** [24: 1-2]: “Then He (the Lord) said to Moses, ‘Come up to the Lord, with Aaron, Nadab and Abihu, and seventy elders of Israel, and bow low from afar (you are to worship at a distance). Moses alone shall come near the Lord; but the others shall not come near, nor shall the people come up with him’”; **Shemot (Exodus)** [34: 30]: “Aaron and all the Israelites saw that the skin of Moses’ face was radiant; and they shrank from coming near him”. (JPS Tanakh 2003: 156, 164, 190)

We can explain that “keeping distance from the Qagan” originates from the relevant passages in TaNaKh. – as a result of communication between God and Moses. In fact, for the Khazar royal community, who were seemed as strongly devoted to their new Judaic belief, to take this ritual from TaNaKh would be more reasonable. It would have been easy to accept this relevant passages in TaNaKh due to its’ similarity to the old Heavenly Qagan belief – or may be more “enhanced-sanctified” ruler model that emerges from the amalgam of the old and new beliefs.

2. The Reference in Ibn Rustah’s Account

Now, we will consider on the record of Ibn Rustah (*Kitâbü'l-A`lâki'n-Nefise*) whose information about the Khazars provides us the title of *Îşâ/Îshâ/Isha*.

Ibn Rustah wrote that: “Their king (*melik*) is called *Îşâ/Isha* [ایشا]. Their supreme lord is *Khazar Xâqân*. But the latter is lord in name only, the real power belongs to the *Îşâ* as he, concerning the affairs of government and the command of the army, occupies such a position that he does not have to account to anyone who would be greater than himself. Their supreme ruler is an adherent of Jewish faith, and likewise the *Îşâ*, the warlords and nobles who are with him. The rest of the Khazars profess a religion





The Judaic Codes of Khazarian Sacred-Diarchy

similar to that of the Turks...” (Dunlop 1954: 104-105; Golden 1980: 97-98; Golden 2007b: 163-164; Şeşen 2001: 36; Yörükkan 2004: 292).

Ibn Rustah’s record contains three important datas: 1) the *melik* (king) was called *Îşâ* 2) the supreme lord i.e. the Khazar Qagan, the *Îşâ* (*melik*), war-lords and nobles were professing the Jewish faith 3) The real power belonged to *Îşâ*.

2.1. The title of *Îşâ* (*Isha/İşa*)

Both Ibn Rustah and Ibn Faḍlân stated that *Îşâ* (or Beg/Beh) commands the armies and governs the state affairs, and also makes public appearances.

Îşâ/Îshâ, the title of the ruler – *Melik* (i.e King) or viceroy (al-Wakil/Naip) – in Ibn Rustah’s record appeared as *Beg/Beh* (ibn Faḍlân. *Xâqân Beh*; al-Istaxrî and ibn Havkal *beg~bek*, **yilig*) and then **Abşad* – *Îşâd* and *Îrân şâh* in later Islamic written sources. This complicated situation or the alternation on the title may be explained due to the difference in discourse between the Turks and the Jews on Court. That is to say the Jews in bureaucracy were probably used the title as *Îşâ*, and the Turks (Judaized or not) called as Beg/Beh. The Persian historian Gardizi’s *Zeynü’l-ahbâr* (1050’s) which was thought to be a copy of Ibn Rustah’s *Kitâbü’l-A’lâki’n-Nefise’s* “Khazar section”; this title shown as **Abşad/Ebşad?* and **İşad/Îşâd* (Oxford - Cambridge versions). And al-Bekri (1094’s) had written it as “*Îrân şâh*”. The commonly accepted view about the *Îşâ* and **Îşâd* forms was that these were the corruptions of an ancient Turkic title *Şad/Şad* [senior or crown prince] which thought to be a variant of an old Persian prince title *Xşyd*, *Ixshêd* (Golden 1980: 99, 208; Golden 2007b: 165-166). *Xşyd/Ixshêd/Îxşid/Îhşid* was an old title used by Sogdian and Ferghana rulers – in Arabic ‘*melikü’l-mülûk*’ was its equivalent (Ağırakça 2000: 550-551). In contrast, here it seems like that the corrupted and converted name was probably the *Îşâ*. Due to his ancestral origins the Persian author Gardizi might have tried to relate this name into this old Sogdian-Fergana title: *Îhşid/Îxşid/ Xşyd/Ixshêd*.

Now, we are hypothesizing that *Îşâ* was a specific official title chosen by religiously motivated reasons which might be referred to prophet *Isaiah* [*Yəša’yāhū* (Isaiah/İşaya) = “YHWH (Yahwe) is salvation” (Madeleine S. Miller ve J. Lane Miller 1973: 284-285)²]. According to the Rabbis, Isaiah is the most forbearing, as well as the most ardent patriot, among the prophets; who was always protecting the Kingdom of Israel and saking for forgiveness of its sins. He

² Isaiah was the VIII. century B.C. Hebrew prophet. The book of Isaiah was the largest book of the major prophets, so its at the head of the prophetic books in the TaNaKh. It contains three different historical periods, therefore it can be divided into three main sections: 1) chaps. 1-39, First Isaiah in 8th century B.C. (738-687 B.C.); 2) chaps. 40-55, the second or Deutero-Isaiah – after 580 B.C. during the Exile; 3) chaps. 56-66, the Third or Trito Isaiah, prior to the arrival of Nehemiah in Jerusalem in 444 B.C. Here, we are referring to the first Isaiah.





was therefore distinguished from all other prophets in that he received revelations directly from God not through an intermediary. In the order of greatness Isaiah is placed immediately after Moses by the Rabbis; even in some respects Isaiah surpasses Moses, for he reduced the commandments to six: *“honesty in dealing; sincerity in speech; refusal of illicit gain; absence of corruption; aversion for bloody deeds; contempt for evil”*. Then, he reduced the six to two — *justice and charity*. The chief merit of Isaiah's prophecies is their consoling character, for while Moses said, *“Thou shalt perish in the midst of the nation”*, Isaiah announced *deliverance* (The Jewish Encyclopedia 1901: 635-636; The New Bible Dictionary 1962: 574; Noegel ve Wheeler 2010: 153-154).

Thus, the name of the prophet Isaiah (*Îşâya/İşaya*) might be turned into a religio-symbollic title as *Îşâ* – *this could be also a misspelling form of Îşâya* – that represents *“deliverance - protection and ‘the hope’”* of Jewish people to attain a new state (Khazar Qaganate) after the Roman apocalypse.

3. Conclusion

Finally, we hypothesize that the Sacred Diarchy (dual kingship/royal diarchy or sacral kingship) system in Khazar Qaganate – which had not an example in traditional Turkic steppe state formations – might have been taken from the Moşe/Moses (Holy King-“man of God”) and Aharon/Aaron (*Kohen Gadol*/High Priest) co-ruling model in TaNaKh (Jacobs vd. 1901: 44-57). During the seven days of dedication or the forty years of wandering in the desert, Moses was officiated as high priest and also king through this entire period. When he asked for these two offices to his descendants, God (*YHWH/Yahweh*) told him that the office of “King” was destined for David and his house, while the office of “High Priest” was reserved for Aaron and his offspring. As we understand in several passages in TaNaKh (TaNaKh’s portion of Torah), officially Moses was the highest authority however, Aaron shared this authority not only as a deputy and High Priest but also as “talking Moses’s words”. Aaron was almost always in public, spent time with the people of Israelites involving himself with their daily life, while Moses (man of God-the father-the head-the master) was a “distant-remote” figure who spends time talking with God – in addition God (*YHWH*) helped both Moses and Aaron. The role played by Aaron in the events that preceded in TaNaKh [Torah] was ministerial and his function included the duties of spokesman and implied personal dealings with the court on behalf of Moses (McCurdy ve Kohler 1901: 2-5). And *Îşâ* might be a symbolic Jewish title, as it related to the prophet Isaiah, who is considered to be the protector of the Jewish people and Israelite Kingdom by the Rabbis. At first glance, all this may not seem to be of great importance or sounds like strained interpretations; however, when you examine that of TaNaKh-based official state ceremonies and administrative metaphors in the ruling system of the Qaganate, it will be evident. Inheriting some symbolic essences from ancient Altaic-Turkic origin steppe state motifs, basically the Khazar Qaganate’s religious adherence to Judaic





The Judaic Codes of Khazarian Sacred-Diarchy

concepts is a strong indicator that the “Sacred Diarchy” was probably formed by *Halakha* (Jewish Religious Law).

BIBLIOGRAPHY

- Ağırakça, Ahmet. 2000. “İhşîd”. ss. 550-551 içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*. C. 21. Ankara: TDV Yayınları.
- Dunlop, D. M. 1954. *The Jewish Khazars*, New Jersey: Princeton University Press.
- Easton, M. G. 1897. “barefoot”, *Eastons Bible Dictionary*, 3th. ed. (1897): 138. Accessed February 22, 2022. [Easton's Bible Dictionary \(archive.org\); https://ccl.org/e/easton/ebd/ebd3.html](https://ccl.org/e/easton/ebd/ebd3.html).
- _____ “Fire”, *Eastons Bible Dictionary*, 3th. ed. (1897): 435-436. Accessed February 22, 2022. [Easton's Bible Dictionary \(archive.org\); https://ccl.org/e/easton/ebd/ebd3.html](https://ccl.org/e/easton/ebd/ebd3.html).
- Frazer, J. G. 1917. “The Killing of The Khazar Kings”. *Folklore*. 28 (4): 382-407.
- Golden, Peter B. 2007a. “The conversion of khazars to Judaism” içinde *The World of the Khazars*, ed. P. Golden, H. Ben-Shammai, András Roná-Tas, HdO studies. 8 (17): 123-162.
- _____ 2007b. “Irano-Turcica: The Khazar Sacral Kingship Revisited” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, 60 (2): 161-194.
- _____ 1980. *Khazar Studies*. C. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ha-Yashar, Sefer (Midrash). 1876. (Çev. Edward B.M. Browne). New York: accessed July 20, 2022. [https://www.sefaria.org/Sefer_HaYashar_\(midrash\)%2C_Book_of_Exodus.31?lang=bi](https://www.sefaria.org/Sefer_HaYashar_(midrash)%2C_Book_of_Exodus.31?lang=bi)
- Hirsch, Emil G. ve Ryssel, Victor. 1901. “Judges, Period of”. ss. 381-384 içinde *The Jewish Encyclopedia*. C. 7. New York–London: Funk&Wagnalls.
- Jacobs, Joseph vd. 1901. “Moses”. ss. 44-57 içinde *The Jewish Encyclopedia*. C. 9. New York–London: Funk&Wagnalls.
- JPS Hebrew-English Tanakh (The Traditional Hebrew Text And The New JPS Translation)*. 2003. (2. baskı). Philadelphia: Jewish Publication Society.
- Karatay, Osman. 2008. “Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu”. *Karadeniz Araştırmaları*. 18: 1-17.
- Mccurdy, J. Frederic ve Kohler, Kaufmann. 1901. “Aaron”. ss. 2-5 içinde *The Jewish Encyclopedia*, C. 1. New York–London: Funk&Wagnalls.
- Miller, Madeleine S. ve Miller, J. Lane. 1973. “Isaiah”. ss. 284-287 içinde *Harper's Bible Dictionary*, 8.th ed. New York: Harper&Row Publishers.
- Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*. 2004. (der. ve çev. Yusuf Ziya Yörükkan). İstanbul: Gelenek Yayınları.





- Noegel, Scott B. ve Wheeler, Brannon M. 2010. *The A to Z of Prophets in Islam and Judaism*. UK: The Scarecrow Press.
- Petrukhin, Vladimir. 2013. "Sacral Kingship and the Judaism of the Khazars". ss. 291-301 içinde *Conversions: Looking for Ideological Change in the Early Middle Ages/Studia Medievalia Septentrionalia*. Bd. 23. Ed. Leszek Slupecki ve Rudolf Simek. Vienna: Fassbaender.
- _____ 2004. "A Note on the sacral status of the Khazarian Khagan: Tradition and reality". ss. 269-275 içinde *Monotheistic Kingship (The Medieval Variants)*. Ed. Aziz Al-Azmeh ve Janos M. Bak. Budapest: Central European University Press.
- Pritsak, Omeljan. 1978. "The Khazar Kingdom's Conversion to Judaism", *Harvard Ukrainian Studies*. 2 (3): 261-281.
- Schechter, Solomon ve Hirsch, Emil G. 1901. "Fire". ss. 391-393 içinde *The Jewish Encyclopedia*, c. 5. New York-London: Funk&Wagnalls.
- Smith, James E. 2001. *Isaiah: A Christian Interpretation*. Lulu Enterprises Incorporated.
- Şeşen, Ramazan. 2001. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____ 2010. *İbn Faḍlān Seyahatnamesi (Ve Ekleri)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- The Holy Bible (Old and New Testaments)*. 1952. RSV (Revised Standart Version), US: Thomas Nelson And Sons Ltd.
- The Holy Qur-Ān* (English translation of the meanings and Commentary). AH. 1411. Revised&Edited by The Presidency of Islamic Researches, IFTA, Call and Guidance, Al-Madinah Al-Munawarah: King Fahd Holy Qur-ān Printing Complex.
- The New Bible Dictionary*. 1962. "Fire". ss. 422-423. (ed. J. D. Douglas). Leicester: InterVarsity Press.
- _____ "Isaiah, Book of". ss. 570-578 (ed. J. D. Douglas). Leicester: InterVarsity Press.
- The Oxford Dictionary of Jewish Religion*. 1997. "Burning Bush". ss. 143. (ed. R.J. Zwi Werblowsky, Geoffrey Wigoder). Oxford University Press.
- _____ "Judges, Book of". ss. 384-385. (ed. R.J. Zwi Werblowsky ve Geoffrey Wigoder). Oxford University Press.
- Zuckerman, Constantin. 1995. "On the Date of the Khazars Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo", *Revue des études byzantines*, 53: 237-270.
- <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Acts+13&version=NIV> [Holy Bible, New International Version® NIV® Copyright © 1973, 1978, 1984, 2011 by Biblica, Inc.® Accessed 2 Şubat 2022)].
- https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/9864/jewish/Chapter-3.htm (© copyright The Judaica Press) Accessed 17 Aralık 2021.





<p>Tuba TAŞLICALI KOÇ</p> <p>Dr, Independent Researcher, Bursa</p> <p> eposta: tasilicali@yahoo.com</p> <p> https://orcid.org/0000-0002-6311-9960</p>	<p>Çağlar ÖZER</p> <p>Dr, Independent Researcher, Kocaeli</p> <p> eposta: caglarozzer_62@hotmail.com</p> <p> https://orcid.org/0000-0003-3090-4740</p>
<p>Atıf/citation: Taşlıcalı Koç, Tuba-Özer, Çağlar. 2023. Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology. <i>Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi</i>, 11 (34), 337-354. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1243129</p>	
<p>Makale Bilgisi / Article Information</p>	
<p>Makale Türü /Article Types:</p>	<p>Araştırma Makalesi/Dissertation Summary</p>
<p>Geliş Tarihi /Received:</p>	<p>27.01.2023</p>
<p>Kabul Tarihi/Accepted:</p>	<p>25.02.2023</p>
<p>Yayın Tarihi/Published:</p>	<p>20.03.2023</p>

ANALYSIS OF PUTIN'S FOREIGN POLICY PRACTICES WITHIN THE CONTEXT OF POLITICAL PSYCHOLOGY

Abstract

The Russian Federation, which continued as its successor state after the collapse of the USSR and was one of the hegemonic powers during the Cold War period could not maintain this position both militarily and economically in the first years, but with the improvement of its economy in time, it regained its norm maker status. Russia, reborn from its ashes with this norm-making status, aims to be the dominant power in the new era, as seen in the revisionist foreign policy practices it displayed in the II. Chechen War, the Georgian War, the annexation of Crimea and the Donbass Events under the leadership of its new "charismatic leader" Putin. In addition, the Russian Federation has the motivation to establish a cultural hegemony through its efforts to construct a unique identity with the help of diaspora Russians and individuals belonging to the Russian world. Putin, who brought the Russian Federation back to the norm maker status in the new world order, carries out revisionist policies in the region, especially based on the near abroad doctrine and these policies significantly change the structure of international relations. In this study, it is aimed to evaluate these changes in the context of political psychology through important events in Putin's life. In the study, discourse analysis was used as a method, and thus the relationship between the social and psychological context produced by Putin and the conditions affecting the discourse was examined.

Key words: Putin, Russian Federation, Eurasianism, Political Psychology, Chosen Trauma, Chosen Glory.





PUTİN'İN RUSYA FEDERASYONU DIŞ POLİTİKA PRATİKLERİNİN POLİTİK PSİKOLOJİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

ÖZ

Soğuk savaş döneminde hegemon güçlerden birisi olan SSCB yıkılınca ardıl devleti olarak devam eden Rusya Fedesyonu ilk yıllarında SSCB'nin gerek askeri gerekse de ekonomik düzlemde bu konumunu koruyamamış, ancak zamanla ekonomisinin de düzelmesiyle tekrar norm yapıcı statüsünü geri kazanmıştır. Bu norm yapıcı statü ile küllerinden adeta yeniden doğan Rusya yeni dönemde "karizmatik liderleri" Putin önderliğinde II. Çeçen Savaşı'nda, Gürcistan Savaşı'nda, Kırım'ın ilhakında, Donbass Olaylarında ve Ortadoğu'da sergilediği revizyonist dış politika pratiklerinde görüldüğü üzere başat güç olma statüsünü hedeflemektedir. Ayrıca Rusya Federasyonu diaspora Rusları ve Rus dünyasına ait bireyler yardımıyla da kimlik bağlamında inşa etmeye çalıştığı "biz" üzerinden kültürel bir hegemonya kurma saikindedir. Rusya Federasyonu'nu yeni dünya düzeninde tekrar norm yapıcı statüsüne kavuşturan Putin, bölgede özellikle de yakın çevre doktrininden hareketle revizyonist politikalar yürütmekte ve bu politikalar uluslararası ilişkilerin yapısını önemli ölçüde değiştirmektedir. Bu çalışmada söz konusu tüm bu değişimlerin Putin'in hayatındaki önemli olaylar üzerinden politik psikoloji bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Rus toplumundaki seçilmiş travma ve seçilmiş zafer örneklerinden de hareketle, Rus dış politikasının Atlantikçi yapıdan Avrasyacı bir yapıya evrilmesindeki süreç analiz edilmiştir. Çalışmada özellikle yöntem olarak söylem analizi kullanılmış olup, Putin ile ilgili belgesellerden faydalanılmış ve böylelikle Putin'in ürettiği sosyal ve psikolojik bağlam ile söylemi etkileyen şartlar arasındaki ilinti irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Putin, Rusya Federasyonu, Avrasyacılık, Politik Psikoloji, Seçilmiş Travma, Seçilmiş Zafer.

Introduction

Since the 1648 Westphalian order, the international relations discipline intended to comprehend the relations between nations and to create a systematic approach on this field (Özel Özcan, 2019: 54). While the 1648 Westphalian order was recognized as a milestone in the modern international relations paradigm, the principles of equality between states, non-interference in the internal affairs of one state and the sovereignty of the states in the system were introduced to the international order with the mentioned treaty (Özel Özcan, 2019: 59). However, it is observed that these three principles have changed in various perspectives, especially in the applications after the Cold War Era.

As a matter of fact, the principle of equality of states which is having a word/effect in international relations in proportion to their power; With the emergence of the "concept of diaspora", the possibility of a citizen of a country to have a say on domestic law under the name of identifying his rights by the power of the other country, the principle that another state cannot interfere in the internal affairs of a state; The principle of sovereignty of states





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology

has evolved with the emergence of international organizations and the newly formed agendas of international law evolving into actors of foreign policy.

This change essentialized a re-examination of the international relations system in a newly emerging context; It has been evident that the system cannot be analyzed only through the states, that the actors differentiate in the decision-making processes and that these actors are affected by many overlapping factors. In this context, political psychology contributes to the international relations discipline in analyzing the current situation within the framework of a multidisciplinary approach.

In a general outlook and perspective, political psychology - generally accepted as the implementation of what is known about human psychology to political research (Huddy et al., 2013: 1) reveals that the interaction and reverberation of the past experiences and the norms and boundaries characterized by the society they live in affect the decisions taken by the leaders in analyzing any social event or phenomenon. The leader's behavior then turn into and projected to the group's behavior. This process connotes that, such a projection is shaped by "the awareness of belonging" and that decision-making processes should be analyzed both individually and on a collective level.

In this context, political psychology is a science that examines the interaction between political science and psychology (Çalışkan, 2021: 179). Çevik, on the other hand, defines political psychology as a discipline that evaluates the psychological factors that play a role in these relations by considering the relations of large groups, masses and nations with each other, as well as examining the psychological dimensions of the relations between large groups and their leaders (Çevik, 2007: 1).

While Arıboğan emphasizes that political psychology focuses on portraying the relations between the psychology of societies and individuals and political processes (2020: 42), she states that political psychology academics seek to explain the psychological basis of political behavior and argue that the political behavior of both individuals and societies is the product of a complex mental process (2020: 42-45). Kansu and Tarhan, on the other hand, define political psychology as individuals who have a direct or indirect relationship with politics; defines it as a discipline that deals with personal, social, emotional and mass behaviors on many developmental grounds, especially lifestyles (2018:3).

As it can be sensed from the definitions above, it is accorded that political psychology is used to make sense of the relations between nations. To sustain the analysis without adding the analysis of human and social psychology to the one of the political decision-making processes would create a decline in reaching scientifically sound and solid outputs. In this context, political psychology is a discipline that states the decision maker who was born, grew up in a group and is built within the social dynamics of that selected group cannot be expository by ignoring the dynamics of the group in context. Therefore, the





psychology of the decision makers and the society of the country in which they make decisions should be included in the analysis and comprehension.

Basic Concepts in Political Psychology

Traumas and glories in the history of societies are among the inputs in the process of identity construction in individuals. These concepts, which are called chosen trauma and chosen glory in political psychology, provide an ideological perspective in societies that have the impact on evolving up to a citizen of a country. Volkan defines chosen trauma as "an event that evokes intense feelings in members of one group in the form of humiliation and victimization by members of another group" (1998: 20). According to Çevik, in order for an event to be defined as a chosen trauma, it is necessary not only to evoke the feeling of being victimized, but also to experience the feeling of mourning due to the loss (2007: 1).

This event creates a great trauma for the group in context and even the identity of the group is shaped within the framework and circle of this event. Thus, the group patterns the event, processes it and shapes its identity according to this pattern (Çevik, 2007: 1). Therefore, these feelings, which are transferred from generation to generation, form the identity, and then the decision makers who have a say in the country's administration use this identity for foreign policy outcomes without realizing it. As the identity is formed, these feelings are transferred from generation to generation and the decisions made are formed within the framework of this identity.

A chosen glory, on the other hand, is an event, development, achievement in which a group creates its own identity within the framework of this acquisition by it. Here, an intense mood-altering acquisition is obtained in the face of the group that it regards as the enemy and the identity of the group is interpreted around this acquisition. Chosen glories make one group feel superior to the other group (Taşlıcalı, 2008: 26).

When viewed in the context of chosen glories and chosen traumas, "past experiences" are important in the construction of the identity of groups. And individuals choose to follow leaders as the changemaker agents who act in line with the codes of this identity built in between the concepts of "us" and "other". Since these identities also create their perspectives, they lead to ideological polarization of decision makers. As a matter of fact, a leader focusing on the ideology of individualism/liberalism would advocate the privatization in the country's economy; an other leader coded with a collectivist/socialist mindset could ensure that the state monopoly is observed in production.

When the lives of leaders, who are among the decision makers, are examined within the context of foreign policy analysis, the touchpoint in their earlier lives or traumas that have significant effects on their personalities are also surveyed. Trauma is defined as "any event that shakes, hurts and injures the mental and physical existence of the individual in





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology

many different ways". (Kokurcan and Özsan, 2012: 20). Various studies on trauma were conducted before the WWI, but specific studies on war-related trauma could be carried out after the WWII. As a result of these post WWII studies, it was recognized that individuals who encountered difficult situations in the war for the first time could experience psychological shock and that they could develop psychiatric disorders due to the stress they were exposed to (O'Brien 1990: 80-95). In the studies conducted after the Vietnam War, it was observed that there was a significant correlation between exposure to combat and post-traumatic psychiatric disorders (Gerson 1992: 742-748).

These studies do not mean that every traumatized person will have a psychiatric disorder. As a matter of fact, many studies assume that when mentally healthy people experience a severely stressful event, they will fully recover, even if they have difficulties for a while (Özen, 2017: 106). However, traumatic events, that can be exemplified as threat to one's life or physical integrity, threat or harm to one's child, spouse, close relative or friends, damage to one's home or environment, or witnessing other people being injured or killed as a result of accidental or physical violence, leave an emotional mark on (Özen, 2017: 114).

Putin's Life and "Putin Interviews" Documentary in the Light of Basic Concepts in Political Psychology

When Putin's life is analyzed within the context of political psychology, it is seen that he has experienced many traumas in his past like other Soviet-era citizens. As a matter of fact, an article published in the Russian Pioneer magazine on the occasion of the 70th anniversary of the Great Patriotic War fought against Nazi Germany gives the opportunity to focus Putin's inner self and constructed reality. In the aforementioned article, in which highly subjective expressions can be found, Putin himself explained how his parents survived and illustrated what kind of sacrifices they made (Putin, 2015).

In Putin's narratives, it is stated that during the aforementioned war, Putin's father was badly injured as a result of a military attack, and pieces of shrapnel remained in his foot, he secretly took out the food given in the hospital and gave it to his wife so that he could feed his children at home. Putin added, "My brother was only three years old. They were living under siege, starving. Every time my father came to see him, he gave my mother the food that the hospital gave him, without showing it to the doctors and nurses. "When my mother hid the food and took it home, she was feeding her child. Then my father started to faint from hunger in the hospital. The doctors, who realized what was going on, did not let my mother into the hospital again." expressed in words (Gevorkyan et.al 2017: 18).

This story, which seems very simple at first, is actually an indicator of what kind of sacrifices the family can make in order to protect each other during a war. A seriously injured father is willing to starve so that his children can be fed, and this sacrifice can go as





far as fainting (Truscott, 2004: 13). The first step in Maslow's hierarchy of needs is related to shelter and feeding, in other words, survival (Maslow, 1943: 370-396). Before this first step is completed - physiological needs defined by Maslow - a person cannot move to other higher levels and cannot improve himself (Kula and Çakar, 2015: 193). What is observable here is that Putin's father gave up his own physiological needs for the sake of someone else, even though he was seriously injured, and this devotion has a significant impact on Putin's life.

In one part of his article, Putin also tells about an incident related to his brother. He states that while taken to a kindergarten for evacuation during the war, he died of diphtheria in the nursery, his grave was not even known and the whereabouts of his grave was learned as a result of the personal efforts of some journalists at that time. "They didn't tell my parents where they buried my brother. They never found out where their son's grave was. Last year, some people I didn't know were working in the archives on their own and found some documents about my brother." were the statements that belonged to Putin (Gevorkyan et.al 2017: 19) and those statements contain an example of a trauma.

Separation of a mother from her child, breaking the bond between mother and him forcibly creates a tremendous stress among family members. Worse, the death of the child during this bond termination by force will cause a feeling of guilt in the mother due to her failure to fulfill her motherhood duties and protection while are not fully accomplished. In addition, the death of a loved one is a painful experience for everyone (Bildik, 2013: 223). In death, the person left behind tries to reduce the emotional state he/she experiences with connection objects. Connection objects are all kinds of objects that provide a connection between the deceased person and individuals until the end of the mourning process and enable people to go through and surpass the mourning process more easily (Volkan and Zıntl, 2010: 101).

Grief is a natural reaction that develops after a person loses someone because of death (Weiss, 2001: 47-62). According to the model of grief tasks, a person must go through certain stages in order to adapt to the grieving process (Worden, 2001). These are; to accept the reality of the loss, to work on the pain caused by mourning and to express emotions, to adapt to an environment where the deceased is not present, to reorganize the relations with the deceased emotionally and to continue living (Bildik, 2013: 225).

Going to the cemeteries and talking to the deceased is also a part of the grieving process and cemeteries help us to live and accept the mourning as a connection object (Çevik and Öncü, 1995: 109-114). The fact that there is not even a grave that can be used to complete the mourning process for the death of Putin's brother appears as a cause of trauma. As a matter of fact, Putin mentioned in his article that noone told his parents where his brother was burried . Their son's grave was never to be found and that points out a traumatic case. In





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology

this context, it can be concluded that Putin has undertaken or shared the mourning of his family's loss of their son.

Another case that leads to a kind of trauma is a misinformation about Putin's mother's death. In his article, Putin mentions: "After my mother was alone, they let my father go home and he went home with crutches. When he got home, he saw that the paramedics were removing a funeral from the house. When he got a little further, he realized that it was my mother and said, 'He's still alive! Don't you see?' he said. The paramedics replied, 'she dies on the way.' Then my father threw himself on them with crutches and had my mother taken home. As a result, my mother survived and lived until 1999. My father died in 1998."

According to Putin, this event took place before he was born. The fact that his mother was thought to be dead and was taken away from home, of course, created a stress on his father. In summary, his brother's death from diphtheria by being separated from his mother, his grave not even known, his mother being taken to be buried while she was still alive, etc. are events that are experienced in the family and that can leave a heavy emotional impact. Being born into a family that has experienced these feelings means being born into a set of events that will be traumatically internalized for Putin. A family that has experienced so much trauma will certainly transfer feelings within itself and since the personalities of individuals are shaped in the environment they live in, it can be considered that Putin's personality is shaped in a family that has experienced severe traumas.

The documentary filmed between 2015 and 2017, directed by Oliver Stone, also provides a significant data in terms of examining both Putin's childhood and his leadership to the Russian Federation. The documentary, which was compiled from the interviews between the years 2015-2017 with Oliver Stone, in which Putin explained his system of values, is examined as a case in this part of the article. The documentary is important in that Putin's past experiences enlighten the processes in the construction of his identity. The documentary was compiled from interviews with Putin, which lasted more than 30 hours, between July 2015 and February 2017, as a 4-part mini-series for Showtime Networks by Oliver Stone and is composed of the entire conversations between him and Putin (Cnnturk, 2020).

Although the documentary was criticized for praising Putin who "followed anti-American policies" and for being too soft on him. Oliver Stone emphasized that Putin was misunderstood and deserved to be heard in his defense of the aforementioned criticisms (Simons, 2017: 5). Moreover, Snegovaya titled the documentary in question as "Putin Documentary and the Useful Idiot of the Kremlin" and stated that Oliver Stone made another documentary in praise of another dictator (2017: 1). The documentary examines a range of topics varying from sections of Putin's daily life to his views on foreign policy and provides an enlightenment for decision makers in order to make Putin's views more





understandable. Oliver Stone also added that Putin had never given such a long interview to any Western country before and that he believed he could prevent a possible war with Russia thanks to this interview (CNN, 2017)

-First Episode: This episode reveals the traumas and glories in Putin's life, who answered questions about his childhood and the period until he became the President of the Russian Federation. As a matter of fact, two brothers, one of whom was lost in the Siege of Leningrad and the other in the Great Patriotic War, became the emotional burden on the family's shoulders before Putin was born. In addition to the aforementioned trauma, the father figure, who is unable to work for his wounds in battle is one of the emotional burdens that creates trauma for the whole family.

In this episode, one of the most significant turning point in Putin's life, his registration to the law school and thus gaining a place in the KGB, is examined. "After graduating from law school, you had to work where you were sent according to the Soviet system. They sent me to the KGB, as I always wanted to work. I went to law school from the very beginning just to work for the KGB." He states that he has succeeded in achieving what he has aimed since the beginning his education.

Regarding the Gorbachev era in the USSR, Putin stated that Gorbachev and his team knew that change was needed, but they did not know how to achieve it. He stated that Gorbachev's problem was that they did not know how to change both the system and the country without putting the citizens into trouble when the system was already problematic. And therefore they dragged the country into collapse. Adding that it is almost impossible to save the country with a collapsed system, a collapsed economy, a collapsed health system and therefore 25 million Russians were left as stateless overnight (Ülger, 2011: 1400). Putin defined this situation as one of the greatest disasters of the 20th century.

In the questions about privatization regarding the new era, his answer was that he had not finished the privatization yet, only that he had prevented the sale of state properties at no cost. Adding that his aim was not to end the privatization, but to prevent a wealthy group from being created overnight and to ensure that privatization was carried out under equal conditions. Putin also stated that even though the previous laws were not legal, the state promised to protect their properties, but he had to introduce new regulations for privatization. He added that with this initiative people with no economic success who earned their millions and billions overnight just because they had good relations with the government were not satisfied and that they agreed with the ideas of other businessmen and the public on privatization (Örmeci, 2017).

In a part of the interview, Putin stated that not only Russia paid its debt to the IMF, but also the USSR's countries and cited Ukraine's \$16 billion debt as an example. The point he wanted to emphasize here was that Russia had an honorable state tradition. It is seen that





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology

he made very important comments regarding the post-Cold War period. As a matter of fact, he shared his disappointment towards the West by expressing that they thought that the Russian people would continue as equal partners and friends with the USA and the EU when the Cold War was over. They trusted that they would support them, but instead they saw that the American intelligence service supported terrorists instead.

Stating that he thought they would be supported by his American partners at that time, Putin mentioned that they later learned that USA officials were helping terrorists to interfere with Russia's internal affairs. In particular, in his comments on Al-Qaeda, he stated that Al-Qaeda was the work of American "friends", not the Russians. In the Soviet-Afghan war, the Americans provided both information and weapons to Fundamentalist Islam against the Soviets, and thus Al-Qaeda was born. Putin stated that the situation later got out of control, as always, and that the people who should be blamed were his American partners. In his comments on NATO, Putin did not hide his resentment against Gorbachev. Relying on the promise given to him, having a verbal agreement that NATO would not expand against Russia was to be a non-acceptable in terms and he added that the promise was not kept by the West indeed.

Emphasizing the necessity of written agreements in international relations, Putin once again exemplifies that the West does not fulfill its obligations while highlighting the Warsaw Pact and NATO were established due to the polarization between the East and the West, but there would be no need for NATO since there was no SSCR remaining. Putin stated that the West was trying to find or create an enemy against NATO, but the method and tools used to execute was erroneously managed. However, despite all this perception, NATO continued to expand in the region defined by the Russian Federation as the near abroad (Oğuzlu, 2019).

In this episode of the documentary, Putin's speech at the UN Security Conference on February 10, 2007 is also included. In his speech, Putin declared that a unipolar world order was proposed as the new one after the Cold War, but that there is only one hegemon in the unipolar world, this hegemon is America. He added that this system harms not only itself but also people while expressing that America is trying to diffuse its own economic, political, educational and cultural policies and values/definitions to other countries by over-crossing its national borders. It can be observed in the video that some American listeners nod their heads and show cynical/negative gestures on this issue. Senator McCain, as one of the two senators representing the state of Arizona who always criticizes Trump's statements about improving relations with Russia was also negatory regarding to Putin's speech.

Moreover, regarding to NATO topic, Putin stated that by being a member to it, the newly assigned member would had to do whatever the United States dictated. For this reason, Russia executed countermeasures and they had to direct their own defense system to





systems that threatened them. He also clearly emphasized that when they told the then-president Bill Clinton about their proposal to join NATO, the delegates were very uncomfortable because if they were accepted into NATO, they would have a say too, and thus they would not allow manipulation. These discourses are an indication that Russia will not accept a unipolar world and a hegemonic power in foreign policy.

Another reason Putin is against the phenomenon of unipolar world order is that the hegemonic power not only influence countries to sustain domination, but also creates imperial feelings on the citizens of the country. With the following statement, "If you say that you are the hegemonic power in the international system and that the citizens of the country are unique, you cannot prevent imperial feelings in your people and imperialist expectations in foreign policy. But this negatively effects the Americans. Because in the end these imperialist ideas will cause problems." Putin's thoughts about the hegemonic power in this context can highly be observed.

In his criticism of international relations, Putin examines not only the West but also his own nation. The main reason for the establishment of NATO was the USSR that acted primitively after the WWarII and thus gave the USA a reason and motivation to establish such means. He openly stated that, the USA got into the "psychology of invincibility" when the Cold War era ended. Emphasizing that the USA has the illusion that it can do as it pleases. In addition, Putin stated that the Americans provided operational and financial support to the Chechens in the Chechen War and that they shared this information with some of their American colleagues (Utkina, 2019: 71).

In the episode, Putin was to asked comment on whether the USA was having backthoughts to collapse Russia's economy and his response was that the people could not see the future and added that the Russians didn't give up. He mentioned about their attitude towards the Nazis with not till their last ruble was spent, nor the lifes were lost. With his response, Putin aimed to clarify the future of the Russian Federation by giving examples from its past. Moreover, Putin indicated that in 2015, while Russia spent 40 billion dollars, the USA spent 46 billion dollars on defence. According to Putin, people who understand the Russians, do not consider vassalizing but befriending because in his opinion Russians cannot live outside their own country and they wouldn't have had to spend that much on defense if the USA had not done so.

-Second Episode: In this episode, Putin emphasizes on the US withdrawal from the 30-year anti-ballistic missile agreement despite the end of the Cold War. Putin added that anti-ballistic missiles were immediately placed on the Russian border despite the rhetoric of the USA saying that Russia is no longer our enemy, and that although these systems were arranged as a defense system, the missile beds could be replaced with ones for attack missiles immediately. Adding to that; Russia would respond in respective kind, but that this





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology

answer would be a new arms race. The point that Putin emphasizes regarding this arms race is that Russia's response would not be more complicated, hence cheaper and more effective. As a matter of fact, Russia reduced its defense expenditure from 90.7 billion dollars in 2012 to 66.4 billion dollars in 2015 (Gürson and Göker, 2017: 93).

In this context, the issue immediately suggested is the new weapon technologies developed by the Russian Federation. With the implicit language that they are developing new weapons, Putin aims to establish a language of deterrence and create an element of pressure on the USA. As a matter of fact, only 7 months after the second episode was published in May 2018, in December 2018 Russia announced that it had successfully tested its new hypersonic missile called Avangard. Launched from the Yasni region in the south of Russia and successfully hitting the target in the Kamchatka region 6500 kilometers far ahead, the missile has reached the mass production stage and entered the inventory of the Russian Army in 2019 and can carry both conventional and nuclear warheads (BBC, 2018a).

Putin's statements on the Avangard missiles in his annual speech to the parliament on March 02, 2018 are strategically well-marked (BBC, 2018b). Emphasizing that unlike the existing weapon systems, the system can fly at hypersonic speeds above Mach 20 in the atmosphere, in the intercontinental range and can perform side and vertical maneuvers of thousands of kilometers therefore of which invincible against all air and missile defense systems. Owing to this performance, Putin has proven the accuracy of his claim of simplicity, cheapness and effectiveness in the arms race.

347

In the same statement, 5 other weapons developed by the Russian Federation were introduced and these new technologies were defined as invincible weapons that could pass any defense system. These five weapons were a missile system with a new heavy intercontinental missile-codenamed Sarmat; an unlimited-ranged nuclear energy guided missile; an unmanned, nuclear-powered underwater vehicle, an air-launched hypersonic missile system called Kinzhal ("Dagger") and lastly a laser weapon system (BBC, 2018b).

These weapons enabled Putin express himself confidently in the second episode of the documentary. As a matter of fact, US Chief of Staff, General Joseph Dunford Russia claimed as a competitor owing to these weapon systems considering that the Congress signed a law in 2018 to ensure the American hypersonic missiles be operational by October 2022 and he noted, that NATO's superiority has eroded against Russia which is getting stronger again at the NATO Military Committee meeting held in Slovenia on September 17 2019 (Gürdeniz, 2019; Smith 2019).

Another significant topic mentioned in this episode was "spy wars". After the incident, also known as the Rosenberg case, which resulted in the execution of the defendants in 1953 after the allegations that the USA's nuclear secrets were sold to the Soviet





Union (Hurriyet, 2001), Putin surprisingly introduced the issue within a normative perspective. He made comments in the context of nuclear power and stated that the nuclear power in a single sector would be very dangerous, and that scientists thought that they were serving this information to maintain the balance. Emphasizing that the destructive dimensions of the power gathered in a single sector and its possible effects on the world may have led scientists to act in this way, Putin stated that the same process is being tried to be repeated today and that it would be a huge mistake to break the balance.

Putin replied in a way that might attract the attention of normative theorists to another question directed to him about "spy wars" and "intelligence wars". He stated that his country is not in a position to listen to everyone collectively for domestic intelligence purposes like PRISM (Bolgegundem, 2019), which was revealed in 2013 by Edward Snowden. He also added that no matter how much they tried to portray Russia as the evil, Russia was a democratic and independent country. However, Valenta opposes to this claim (2017:2) and emphasizes that Trump should not trust Putin to skillfully present Russia as a democratic country.

-Third Episode: In this episode, Crimean issue and the Ukraine Crisis are mainly focused on. Putin stated that there was an economic collapse in Ukraine due to the illegal privatization of state properties and their sale at almost no price and this situation created a perception among people that the economy would improve if they entered the European Union. The point that Putin puts emphasis on regarding the admission of Ukraine to the European Union is the existence of a customs union agreement between Ukraine and the Russian Federation. Adding that they still do not collect customs duty with Ukraine, Putin mentioned that if Ukraine became a member of the European Union, EU goods would enter the territory of Russia duty-free and therefore Russia would experience economic loss.

Putin stated that they did not interfere with Ukraine's preferences, but his rejection was about Russian people suffering because of them and he also expressed his sincere thoughts by defending himself that they did not interfere in Ukraine's internal affairs in this respect. However, he added that the first agenda that the newly appointed government in Ukraine was about to pass a law banning the Russian language. The EU prevented Ukraine from doing so, but as to Putin the public saw the move towards it. Putin mentioned about attempts to imprison ethnic Russians by police force in the Donbass region which clearly indicates that Putin is closely concentrated on the internal affairs of Ukraine.

With regard to Crimea, Putin stated that they did not annex the region but the people of Crimea chose to unite with them. According to Putin they ensured the security of the elections through 20,000 personnel in the Crimean base who were rightfully there as per the 1997 Friendship Agreement. Throughout the documentary Putin presents his arguments with reference to international law and normative approach in the context of the





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology international relations discipline. As a matter of fact, it can be evaluated that Putin exhibits a normative approach, since he argues that a new paradigm, a new philosophy is needed to be built between states and that this paradigm should be established with respect for the interests of other societies. But Valenta insists that Trump should lift western sanctions only if Putin voluntarily withdraws his forces from Ukraine, recognizing his territorial integrity and neutrality (2017: 4).

The main reason for Putin's attitude towards NATO and the USA is the belief that once it enrolls a state, neither the leader of that state nor the community can affect the decisions made and the USA's commitment to NATO is the point of view of being a fundamental force manipulated by it. Putin declared that the USA needed an enemy to ensure its unity and to build a common "us" and for this, whereas Russia was trying to erase the old influences of the USSR especially in Eastern European countries. Putin thinks that this would end one way or another and that Russia would soon be seen that it was not a threat. However, considering the Ukraine-Russia conflict beginning from February 24, 2022 to this day, it is seen that the declared non-enemizing language and manufactured discourse by Putin is not valid and that the developments envisaged by Valenta are openly observed and painfully experienced by Ukraine and the International Community at scale.

-Fourth Episode: In this episode, Putin argues that the leaders do not have much of a say in the administration of the country - in a veiled way of shadowing his character - as one of the important actors in international relations. As a matter of fact, based on Trump's example, Putin argues that the administration is in the bureaucracy, both in the USA and in the world and that Trump will understand this in time.

When asked about his point of view on Senator McCain in the first part of the documentary, Putin replied that he admires him for his patriotism and that he can understand that he is fighting for the sake of his own country. In this context, patriotism and fighting for your own country are among the personality traits to be respected for Putin, even if he is the "other" as taught by his mother while he was a child. Her words about German troops in the WWII were as follows "Well, what kind of hatred can there be for these soldiers? They are ordinary people and also died in the war...What can we take from them? They are hard workers just like us. They were just driven to the front." (Putin, 2015) and by these words she taught Putin to respect every human being fighting for their own country despite their origin.

In a part of the documentary, images of him carrying his father's portrait in the Immortal Regiment March in Moscow to commemorate those who fought or died in the Great Patriotic War of the Soviet Union against Nazi Germany in 1941-1945 were published. And Putin specifically mentioned his father's photo in his statements to underline this commemoration. He stated that he chose it because his father was also in that war and, like





many Russian citizens, he dedicatively and patriotically chose to be there (Bobylev, 2019). Putin, who underlines and prioritizes to make sacrifices for his country, also respects Senator McCain for him doing so.

But in the documentary Putin also declares McCain as outdated and in Putin's point of view a leader should beware of the importance of self-development and having a vision by stating that problems such as international terrorism, poverty and environmental pollution are the problems of all of us in the present and future ages will encounter. In this respect, Putin states that taxes should be spent on health, education and pension systems rather than defense expenses. As a matter of fact - Russia's motto - , which can be defined by "affordability, simplicity and effectiveness in military strategy and defense systems" derives from this.

Putin stated that they did not feel the need to take any precautions after the end of the Cold War Era, because they thought they were part of the system. They had obtained and bought everything from both the USA and Europe in terms of software and hardware at that time. However, he stated that as the phenomenon of cyber warfare develops, the Russian Federation should also take measures in this regard and various studies have been carried out in the last years in the context of ensuring their technological independence and security.

Finally, Putin makes comments about the oligarchs in this episode of the documentary. Asking himself the definition of oligarchy and giving his own answer, Putin defines oligarchy as the combination of money and power to influence the decisions taken and ultimately the accumulation of wealth. Emphasizing that his duty is to separate money and power, Putin answers the rumors that he has replaced the old oligarks with new ones by this approach.

Ultimately, the documentary provides a voice in Putin's interpretation of events from his own perspective, and in this context, it provides an opportunity to announce the arguments of the Russian side to the "other". The analysis of the documentary in terms of identity, ideology and discourse during Putin's decision-making process in the country's administrative stratas and styles reveal the tendency of the Russian Federation in the decision-making processes in foreign policy. The points that Putin emphasizes throughout the documentary are that the Russian Federation is a unique country, that acting in line with the interests of NATO and the United States in the immediate environment will not bring any gain in terms of world peace – moves of which will lead to a new arms race.

What can be observed, when these series of documentaries are analyzed is that; the USA and the Western Block Countries - repeatedly evaluated as "the other" by Putin - did not fulfill their promises, and match the effort to comply with counter-measures taken by the Russian Federation due to evilizing foreign policy practices. In his documentary series, Putin generally thinks that the USA and the Western Block act in line with their own agendas and





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology

do not leave a choice to the citizens of other countries and emphasizes that this state of affairs will create more conflict areas in the near future.

Conclusion

Due to the complexity and multifacetedness of the problem areas faced by the academic community in today's world, the importance given to multidisciplinary approaches to the solution of problems is promisingly increasing. For this reason, anthropologists, political scientists, philosophers, historians, sociologists, economists, psychiatrists and similar professions contribute to the political psychology literature and try to find solutions to the problems of today's world. Political psychology, which tries to provide a projection for the future periods through both surveys for analyzing voter behaviors and leader analyzes etc. is in an effort to prevent possible dispute subjects transforming into a conflict by preemptive determining. In this context, political psychology can highly contribute to the academic community as it is an emerging discipline.

Discourse analysis method is used very effectively in political psychology, which examines the effects of chosen trauma and chosen glory analyses and the individual and society's separate experiences on decision-making processes in the following years, and as a matter of fact, the method was used while examining Putin's life in the study. In addition, according to political psychology, the outputs in the decision-making processes are taken under the influence of the leader's past experiences and the chosen trauma and chosen glories throughout the country. In this context, the decisions taken by Putin in the foreign policy of the Russian Federation are affected by his experiences and social psychology.

Regarding to this, shock therapies performed in the Russian Federation to improve the economy after the collapse of USSR in which basic needs were distributed by the state caused a longing for the existence of the Union because the old/traditional values became more prioritized in the society due to the lack of timely or no economic aid planned by the Western block has shaken the trust in the West in the Russian Society. Putin, who was born in a society with an imperial past and grew up in the Soviet system, was constructively elected as the leader as a result of the society's proudly ambition to last longer .

If the collapse of the USSR is analyzed in terms of political psychology, one of the most important issues that emerge is the "selected traumas created by the destruction" in the eyes of society that exigently got stateless overnight, and being forced to abandon the old Soviet economic and cultural values and found itself in a set of values in which the Western economic and cultural structure was prioritized. When this sudden change coincided and overlapped with the economic crises in that time, a feeling of longing for the past glory arose in the society and this structure further complicated the perception of "us" and "the other" in the context of identity.





In addition, the attitude of the Western society seemingly aimed to support the economy whilst committing crimes like human trafficking under the excuse of tourism in order to benefit from the current economic situation - have caused irreparable wounds in the society and the numbers for suicides have increased respectively. In this context, the chosen traumas embedded in the identity of the society led to the expansion of the two poles of "us" and "the other" during the USSR period and to the formation of the new "other" over time.

The chosen traumas and the expansion of "the other" leads to the need for chosen glories in the people over time. And for the self-realization of these glories, the need to remove the pro-Western power that caused the traumas escalated. On this basis, the "Eurasianist Putin" came to power instead of the "Atlanticist/Westernist Yeltsin" administration in which the main objective is aiming to regain the status of former the USSR against the West(Yıldırım, 2020: 436) and Putin responded to the need for chosen glory in the society after World War II and Cold War Era with Chechen War field practice, where especially the younger generation is manipulated and used while all negative perceptions and failures towards "us" were tried to be erased in the statements given by Putin.

In this context, Putin – growing within a community and family witnessing the collapse of the USSR in earlier life - experienced economic crises and could not prevent the plunder of the country's values by oligarchs, then tried to offer new glories to Russian society in the new world order. However, since the traumas in this context have spread to various fields both in the geographical, economical, psychological contexts, meeting the need for chosen glory in the society and to ensure those chosen traumas to be forgotten will lead the Russian Federation to exhibit new revisionist policies in the upcoming years in order to create more chosen glories.

References

- Arıboğan, Deniz Ülke.(2020) "Politik Karar, Tutum ve Davranışlarımızı Bireyselden Toplumsala Uzanan Bir Yelpazede Anlama ve Açıklama Kılavuzu Olarak Politik Psikoloji," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 10, (Mayıs 2020): 37-62.
- Bildik, Tezan (2013). "Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas". *Ege Tıp Dergisi*, 52(4): 223-229.
- Bobylev, Sergey (2019). Putin takes part in Immortal Regiment march in Moscow, 9 May 2019, 15.03.2020 <https://tass.com/society/1057676> .
- Bolgegundem 2019. (<https://www.bolgegundem.com/edward-snowden-kimdir-nerelidir-nerede-dogdu-kac-yasinda-827630h.htm>, 23.04.2019, e.t. 18.03.2020)
- BBC, 2018a. Rusya Avangard adlı yeni hipersonik füzesini 'başarıyla test etti' 26 Aralık 2018. (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46685149>, , e.t. 15.03.2020).
- BBC, 2018b. Putin'in 6 yeni silah sistemi. 02 Mart 2018 (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43242354>, e.t. 15.03.2020).





Analysis of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology

- CNNTurk (2017). Oliver Stone'un, Vladimir Putin'le gerçekleştirdiği röportajların derlemesi yayında, 29.08.2017 <https://www.cnnturk.com/kultur-sanat/sinema/oliver-stoneun-vladimir-putinle-gerceklestirdigi-roportajlarin-derlemesi-yayinda> Erişim tarihi: 15.03.2020.
- CNN (2017) <https://edition.cnn.com/videos/cnnmoney/2017/06/18/oliver-stone-defends-putin-interviews-rs.cnn>, Erişim tarihi: 15.03.2020.
- Çalışkan, Osman Sertug (2021). "Politik Psikolojinin Tarihsel Gelişim Süreci" . *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 179-191.
- Çevik Abdülkadir, Öncü Bedriye (1995). "Normal ve Patolojik Yas Kliniğinin Çok Boyutlu İncelenmesi ve Tedavi İlkeleri". *Psikiyatri Bülteni*, 3(3):109-14.
- Çevik, Abdülkadir (2007). *Politik Psikoloji*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Gerson Berthold (1992). "Post-traumatic Stress Disorder: The History of a Recent Concept". *British Journal of Psychiatry*, 161;742-748.
- Gevorkyan, N., Natalya Timakova, Andrey Kolesnikov (2017). *Kendi Anlatımıyla Putin*. (Çev. Faruk Ünlütürk). Ankara: Astana Yayınları.
- Gürdeniz, Cem (2019): <https://www.aydinlik.com.tr/kuresel-duzenin-yeni-aktorleri-hipersonik-fuzeler-cem-gurdeniz-kose-yazilari-eylul-2019>, 22 Eylül 2019, e.t. 18.03.2020).
- Huddy, L., Sears, D. O., & Levy, J. S. (Eds.). (2013). *The Oxford handbook of political psychology*. Oxford University Press.
- Hurriyet, 2001. (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rosenberg-ler-sucsuzdu-asil-casus-bendim-41073> 06.12.2001, e.t. 18.03.2020)
- Kansu, Ayça Ferda and Nevzat Tarhan (2018). "Politik Psikoloji ve Politik Öz-Yeterlik" . *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0 (6) , 1-18
- Kokurcan, Ahmet and Hüseyin Hamdi Özsan (2012). "Travma Kavramının Psikiyatri Tarihindeki Seyri". *Kriz Dergisi* 20(1-2-3) s.19-24
- Kula, Sedat and Bekir Çakar (2015). "Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki". *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6(12), s 191-210.
- Maslow, A. H. (1943). "A theory of Human Motivation". *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- Putin, Vladimir (2015) Life is so simple and cruel <https://ruspioner.ru/cool/m/single/4655>
- O'Brien T.O. (1990). *How to Tell a True War Story, The Things They Carried*. Boston.
- Oğuzlu, Tarık (2019). "Decoding Russia's Difficult Relationship with the US," Daily Sabah, 22 October 2019. <https://www.dailysabah.com/op-ed/2019/10/22/decoding-russias-difficult-relationship-with-the-us> Erişim tarihi: 20.05.2022.
- Örmeci, Ozan (2017). Oliver Stone'dan 'The Putin Interviews' 31.07.2017 <http://politikaakademisi.org/2017/07/31/oliver-stonedan-the-putin-interviews/> e.t. 15.03.2020).





- Özel Özcan, Merve Suna. (2019). "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi" . *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* , 5 (1) , 49-62 .
- Özen, Yener (2017). "Psikolojik Travmanın İnsanlık Kadar Eski Tarihi" . *The Journal of Social Science*, 1(1), 104-117.
- Simons, Greg (2017). "The Politics of Marketing of Vladimir Putin to Global Audiences" . *Analisis Geurasia*, 26 June, No. 5/2017.
- Smith,. Jeffrey (2019) 19 Haziran 2019,
<https://www.nytimes.com/2019/06/19/magazine/hypersonic-missiles.html> e.t. 18.03.2020)
- Snegovaya, Maria(2017) 'The Putin Interviews' and the Kremlin's Useful Idiot, 27 June 2017, <http://intersectionproject.eu//article/russia-world/putin-interviews-and-kremlins-useful-idiot>, e.t.15.03.2020.
- Taşlıcalı, Tuba (2008). "Psikolojik Harpte Politik Psikoloji Uygulaması: II.Dünya Savaşında Nazi Almanyası Örneği" . Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Truscott, Peter (2004). *Putin's Progress – A Biography of Russia's Enigmatic President, Vladimir Putin*. Great Britain: Simon and Schuster UK Ltd.
- Utkina, Anastasia (2019). "Uluslararası ilişkilerde Kamu Diplomasisi: Türk-Rus İlişkilerinde Bir Etken Olarak Kamu Diplomasisinin Yeri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ülger, İrfan Kaya (2011). "Rusya Azınlıkları" . 38. ICANAS- Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 12/1 , 1399-1417.
- Valenta, Jiri (2017). "What Trump Can Learn from Oliver Stone's The Putin Interviews" . *BESA Center Perspectives Paper No. 520*, July 6, 2017.
- Volkan, Vamık and Norman Itzkowitz (1998) *Ölümsüz Atatürk*. Bağlam Yayıncılık.
- Volkan, Vamık and Zıntl, E. (2010). *Gidenin Ardından*. Işıl Vahip ve Müge Kocadere (Çev.) İstanbul: oa. (Özgün eser 1993 tarihlidir.)
- Weiss R.S., (2001). "Grief, Bonds, and Relationships" . In this book: Stroebe MS, Hansson RO, Stroebe W, Schut H *Handbook of Bereavement Research: Consequences, Coping, and Care*. Washington, DC; 47-62.
- Worden W. (2001). *Grief Counselling and Grief Therapy: A Handbook For the Mental Health Practitioner*. New York: Brunner-Routledge.
- Yıldırım, Zafer (2020). "Russia's Role in the Unification Process of Ukraine to EU:Hinderance or Cause?" In the book: Yılmaz Bayar. *Handbook of Research on Social and Economic Development in the European Union*, IGI Global, Hershey. 435-454.






Mehmet KISAK

Dr., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa/Türkiye
Ph.D., Harran University, Social Sciences Institute, Sanliurfa, Türkiye



eposta: mhmtksk63@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-6494-7496> -  <https://ror.org/057qfs197>

Atıf/Citation: Kısak, Mehmet. 2023. Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmiş Vurgu. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 355-372.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1198028>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	01.11.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	13.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

FARS MİLLİYETÇİLİĞİNİN BİR MEŞRUIYET KAYNAĞI: KADİM GEÇMİŞE VURGU

ÖZ

Bu çalışmada Rıza Şah Pehlevi'nin Fars milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandırma çabası ele alınmıştır. Çalışmanın zaman aralığı Rıza Şah'ın iktidar olduğu dönemle sınırlandırılmıştır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde iktidarda olan Rıza Şah, benimsediği milliyetçilik anlayışına meşru bir zemin sağlamak için tarihe başvurarak geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurma amacı gütmüştür. Öyle ki o, Fars kimliğini ön planda tutarak "Fars Milliyetçiliği" anlayışını benimsemiş ve bu anlayış çerçevesinde İran'ın İslam öncesi tarihine sık sık vurgu yapmıştır. Rıza Şah'ın gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetler arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve muhtelif araştırma eserleri incelenerek ortaya konulmuştur. İncelenen kaynaklardan hareketle Rıza Şah'ın öne sürdüğü milliyetçilik düşüncesine dayanak oluşturacak birçok girişimde bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda Şah'ın taç merasiminde İran'ın kadim geçmişindeki Sasani ve Ahameniş hükümdarlarına ait semboller kullandığı belirlenmiştir. Rıza Şah bununla birlikte kurduğu hanedana vermiş olduğu "Pehlevi" soyadını almıştır. Bu ismin onun Fars milliyetçiliği üzerine kurduğu yeni ulus-devletin meşruiyetini sağlayan bir etken olduğu tespit edilmiştir. Kadim İran'a dair yapılan diğer bir vurgu da Firdevsi ve onun eseri *Şahname* üzerinden olmuştur. Fars milliyetçiliğinin simgesel bir ismi olan Firdevsi adına bir anıtmezar yapılmış ve onun adına farklı ülkelerden katılımcıların olduğu bir kongre düzenlenmiştir. Yapılan anıtmezar ve bu anıtın açılışı esnasında gerçekleştirilen faaliyetlerin Fars milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandıran önemli bir etken olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İran, Rıza Şah Pehlevi, Ulus-Devlet, Fars Milliyetçiliği, Kadim Geçmiş, Firdevsi, Şahname.





A SOURCE OF LEGİTİMACY OF PERSİAN NATIONÄLİSM: EMPHASİS ON THE ANCIENT PAST

ABSTRACT

In this study, the effort of Reza Shah Pahlavi to legitimize Persian nationalism is discussed. The time span of the study is limited to the period when Reza Shah was in power. Reza Shah, who was in power in the first quarter of the twentieth century, sought to establish a link between the past and the future by referring to history to provide a legitimate basis for the understanding of nationalism he adopted. So much so that he adopted the understanding of "Persian Nationalism" by keeping the Persian identity in the foreground, and within the framework of this understanding, he often emphasized the pre-Islamic history of Iran. These activities carried out by Rıza Shah are revealed by examining archival documents, periodicals and various research works. Based on the sources examined, it was seen that Rıza Shah made many attempts to form a basis for the idea of nationalism put forward. In this context, it has been determined that the Shah used symbols of the Sassanid and Achaemenid rulers of Iran's ancient past in the coronation ceremony. Along with this, Reza Shah took the surname "Pahlavi", which he gave to the dynasty he founded. It has been determined that this name is a factor that provides the legitimacy of the new nation-state he founded on Persian nationalism. Another emphasis on ancient Iran was through Ferdowsi and his work Shahname. A mausoleum was built in the name of Ferdowsi, a symbolic name of Persian nationalism, and a congress with participants from different countries was held in his name. It has been seen that the mausoleum built and the activities carried out during the opening of this monument are an important factor that gives legitimacy to the understanding of Persian nationalism.

Keywords: Iran, Reza Shah Pahlavi, Nation-State, Persian Nationalism, Ancient Past, Ferdowsi, Shahnameh.

Giriş

Yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı süresince yabancı devletlerin artarak devam eden müdahalesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerden etkilenen İran'da yeni bir lider beklentisi oluşmaya başlamış ve ülke üzerinde ağırlığı olan İngilizler tarafından bu liderin Rıza Han olması kararlaştırılmıştır (Rencber vd. 1397: 235).¹ Kazak Tugaylığı'ndan hızlı bir şekilde yükselen Rıza Han, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte Hemedan Piyade Taburu Kumandanlığı'na getirilmiştir (*The Times*, September 18, 1941). O, orduda daha küçük yaşlarda yer alması ve ilerleme kaydetmesinden dolayı askerleri tanıma konusunda başarılı olmuştur (*The Times* December 14, 1925). Bununla beraber yabancı ülkelerin işgalini ve dış müdahalesini önleyemeyen merkezi idareye karşı tepki karakterli başlayan isyan dalgalarının doğurmuş olduğu reform ve özgürlük umuduyla 1920 senesinde

¹ Tahran Büyükelçiliği yapmış olan Memduh Şevket Esendal, Rıza Han'ın İngilizlerin desteğiyle devletin başına geldiğine dair söylentiler olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: "Bu hareketi İngilizlerin yaptıkları ve Rıza Han'ı öteden beri ellerinde tuttıkları rivayet olunuyor. Ben, buna da itimat edemiyorum. Ancak İran'da takip ettikleri hatt-ı hareket ve kullandıkları vesaiti kâfi derecede bilmedikçe ihtiyat etmek ve hiçbir şey söylememek daha münasiptir." Esendal 1999: 17; BCA, 30-18-1-1/14-47-1.





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

kurulan Mirza Kûçek (Küçük) Han liderliğinde Gilan Cumhuriyeti'ne ve Şeyh Muhammed Hıyabani önderliğinde Azadistan Devleti'ne Rıza Han son vermiştir (Ünal 2019: 22-23).

Bu başarıları ile itibar ve gücünü arttıran Rıza Han, İngiltere'nin görevlendirdiği General Sir Edmund Ironside'nin çabaları ile devletin başına geçmiştir (Kavala 2019: 46). Asıl ününü Boer Savaşı ile elde eden ve İngiltere için çok önemli görevler yürüten Ironside, öncelikle Rıza Han ile bir görüşme gerçekleştirmiştir (Hope 1940: 21-22). Yapılan görüşme neticesinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor göndermiş ve bu raporda Rıza Han'ın kendilerine hizmet edeceğine inandığını ve darbe hazırlıklarını ise Ziyaeddin Tabatabai ile yapılacağını belirtmiştir. Ironside, ayrıca gerçekleştirdiği bir toplantıda darbenin ardından Ziyaeddin Tabatabai'nin Başbakan olmasını istediklerini Rıza Han'a iletmıştır. Yapılan görüşmede Rıza Han Tahran'ın ele geçirilmesi ve Ahmed Şah'ın tahttan indirilmesinin sorun olmayacağını Ironside'a bildirirken İngiliz General de Tahran'daki elçisi Normon'a darbe için gerekli hazırlıkları yapmasını emretmiştir (Karadeniz 2013: 2998). Hatta Ironside, Rıza Han'ı İran'da başa getirmek için darbenin gerçekleşmesinde etkili olan Bahai Mezhebi, Zargandeh Komitesi, İmparatorluk Bankası, Kazak Güçleri ve Masonluk gibi tüm faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanmasında da aktif rol oynamıştır (Isfahani 2017: 321).

Darbe için gerekli şartlar oluştuğundan sonra 1921 yılının başlarında Rıza Han'ın emrindeki iki bin beş yüz kişilik Kazak kuvveti Tahran'a girmiş ve stratejik açıdan önemli olan yerleri kontrol altına almıştır. Bu gelişmeyle birlikte Seyyid Ziyaeddin Tabatabai tarafından yeni bir hükümet kurulmuştur (Abrahamian 1982: 118). Rıza Han ise ilk etapta savaş bakanı olarak göreve başlamıştır. Ancak Rıza Han ile anlaşamayan Seyyid Ziyaeddin kısa bir süre sonra ülkeden ayrılmış ve Filistin'e yerleşmiştir (*The Times*, August 30, 1969; *The Times*, May 28, 1921). Bu olay neticesinde yeni bir hükümet kurulurken Rıza Han'ın da önü açılmıştır (Zirinsky 1992: 647). Böylece kurulan bu yeni hükümette Rıza Han bakanlık yapmaya devam etmiş ve 1923 yılına gelindiğinde ise Ahmed Şah tarafından Başbakan olarak görevlendirilmiştir (Ferdost 1369: 82).

Başbakanlık görevini de bir süre devam ettiren Rıza Han, Ahmed Şah'ın sürgün edilerek Avrupa'ya gönderilmesinden sonra ülkeyi tek başına yönetmeye başlamıştır. Ayrıca Kaçarlara son vermek ve yeni bir anayasa hazırlamak için Kurucu Meclis'in toplanmasında etkili olmuştur (Arı 2017: 368). Meclis 1925 yılında toplanarak anayasanın dört maddesini hanedan değişikliğine göre yeniden düzenlemiştir. Mecliste yapılan seçimde 3 olumsuz oya karşı 257 oyla Rıza Han'a "İran Şehinşahi" olma unvanı verilmiştir. Böylelikle Kaçar dönemi son bulmuş, onun yerini Pehlevi Hanedanlığı almıştır (*The Times* January 5, 1931; *The Times* December 14, 1925). Hanedanın ismi Pehlevi olarak değişmiş ve Rıza Han taç giydikten sonra Rıza Şah Pehlevi olarak anılmıştır (Bal 2021: 48-49). Kaçar Hanedanlığı yerine kurulan Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte İran'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde modernleşme,





Mehmet KISAK

merkezileşme ve Rıza Şah'ın üzerinde özenle durduğu Fars milliyetçilik anlayışı ön plana çıkmıştır (*The Times* April 24, 1946)².

Bu çalışmada, Rıza Şah Pehlevi'nin benimsemiş olduğu Fars milliyetçilik düşüncesine ve bu milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandırma adına İran'ın kadim geçmişine yapılan vurgu ele alınmıştır. Ele alınan bu konu Osmanlı arşiv belgeleri, *The Times* Gazetesi ve literatürdeki çeşitli müstakil eserler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mustafa Suphi Erden'in *Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite* adlı eseri Rıza Şah'ın milliyetçilik düşüncesine birkaç başlık ayırmıştır. Eser, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden yirminci yüzyılın sonlarına kadar ele alınan dönem içerisinde Rıza Şah'ın milliyetçilik düşüncesinin etnik toplumdaki belirtilerine kısmen değinmiştir (Erden 2017: 102-111). Rafael Blaga ise Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliği düşüncesi çerçevesinde coğrafi isimler üzerindeki değişiklikleri incelemiştir (Blaga 1997: 123-125). Halil Kanadıkırık, *İran'da Fars Milliyetçiliği: Self-Oryantalist Bir Hülyadan İslâm Cumhuriyeti'nin Çelişkilerine* adlı çalışmada kadim sembollerin milliyetçilik inşasındaki rolünü sosyal bilim teorisi bağlamında ele almıştır (Kanadıkırık 2021: 347-366). *İran'da Fars Milliyetçiliği* adlı makalesinde Raheb Mohammadi Gh. Fars milliyetçilik anlayışına değinerek bu milliyetçilik anlayışına zemin oluşturan etmenleri kısaca açıklamıştır (Mohammadi G. h. 2020: 500-512). Arash Kazemivand Niar da Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliğinin mimarideki yansımalarına odaklanmıştır. Özellikle yıkılan Kaçar dönemi mimari yapıları ve Fars milliyetçiliği çerçevesinde inşa edilen yapıları ele almıştır (Niar 2019: 261-272). Aygün Attar, *İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsça'nın Rolü* adlı makalesinde Şah'ın milliyetçilik anlayışının Farsça üzerindeki rolü üzerinde durmuştur (Attar 2008). Sonay Ünal, *Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti: 1945-1946* adlı eserinde başta Türkler olmak üzere Fars olmayan etnik gruplara uygulanan politikalara yer vermiş ve Azerbaycan Milli Hükümeti'ni konu edinmiştir (Ünal 2019). Firoozeh Kashani Sabet ise İran'da ulus şekillenmesi ile ilgili kaleme aldığı eserinde milliyetçiliğin sınır oluşumuna etkisine değinmektedir (Kashani-Sabet 1999).

1. Teoriden Pratiğe: Rıza Şah Pehlevi'nin Fars Milliyetçiliği Düşüncesi

Yirminci yüzyıl, Hobsbawm'ın ifadesiyle "Kısa Yüzyıl" ya da "Aşırılikler Çağı" olarak anılmıştır. "Milliyetçilik Çağı" olarak da anılan bu dönem geniş kesimler üzerinde etkili olan, örgütlü eylemlerin ve insanlar arasında çatışmaya sebep olduğu bir süreç olarak ön plana çıkmıştır (Martal 1997: 213).

Dönemin belirgin bir düşüncesi olarak etkili olan milliyetçilik dalgası birçok yerde olduğu gibi İran'da da hissedilmiş ve Rıza Şah'ın İran'daki hâkimiyeti döneminde Fars milliyetçiliği şeklinde tezahür etmiştir. Bu milliyetçilik anlayışı için İran'ın toplum yapısı ile ilgili önemli çalışmaları olan Aygün Attar Hindistan menşeli bir hareket tanımını yapmıştır.

² Aralık 1925'te şahlık tacını giyen Rıza Şah, Mustafa Kemal Atatürk'ü model alarak ülkede radikal reformlar hayata geçirmiştir. Ancak diğer taraftan çok katı bir Fars milliyetçiliği anlayışı ile hareket etmiş ve bu milliyetçi anlayışı Fars olmayan etnik gruplara benimsetmek için siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan baskıcı politikalar takip etmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ünal 2017, 95-109; Ünal 2019, 42-60.





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

Attar, İngilizlerin Hindistan'da nüfuz sahibi olmaya başlamasıyla Fars adının ulusal bir söyleme dönüştüğünü ve İran'da yapay bir ulus kimliğinin ideolojisi haline geldiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Fars milliyetçiliğinin İngilizler tarafından Hindistan'daki Parsi topluluk temel alınarak teoriye dönüştürüldüğünü belirtmiştir (Attar 2008: 2-28).

Rıza Şah döneminde belirginleşmeye başlayan bu milliyetçilik anlayışı için Hommat Atayev "Zorla Farslaştırma" tabirini kullanırken Olga Jigalina ise "Denasyonalizasyon" ifadesini kullanmıştır (Yenisey 2008: 114). Bir Ermeni yayın organı olan Truşak Gazetesi de bu düşüncenin İran ile Turan arasında bir mücadele olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Yüzyıllar boyu süren İran ile Turan, Hürmüzd ile Ahriman savaşı bitmiş mi acaba? Ufak tefek şeyleri bir tarafa bırakıp durumu dikkatle inceleyecek olursak, bu savaşın hala sürmekte olduğunu görürüz" (Mehmetzâde Mirza Bala 1994: 9-10).

Dönemin uzmanlarından Firoozeh Kashani-Sabet ise Rıza Şah'ın milliyetçiliğinin Farslaşmaya doğru evrildiğini belirtmiştir. O, İran ulusunun şekillenme sürecini ele aldığı *Frontier Fictions (Shaping the Iranian Nation, 1804-1946)* adlı çalışmasında "İranlı" olmanın Rıza Şah döneminde "Fars" anlamına geldiğini belirtmiştir (Kashani-Sabet 1999: 217). Rafael Blaga, bu anlayışı başta Türkler olmak üzere İran'daki bütün Fars olmayan kesimin hızlı bir şekilde Farslaştırılması olarak ifade etmiş ve bu anlayışın etkilerinin günümüze dek sürdüğünü belirtmiştir (Blaga 1997: 210-211).

2. Fars Milliyetçiliği'nin Bir Meşruiyet Kaynağı Olarak Rıza Şah'ın Kadim Geçmişe Dair Uygulamaları

Tarih, geçmişin birikimleriyle geleceğine şekil veren insanlar açısından her daim ilgi odağı olmuştur. Bununla birlikte günlük hayata dair pratikler sunması, meşruiyet oluşturmak için kritik bir görev görmesi ve kimliklerin oluşumunda önemli bir referans kaynağı olması açısından daima yoğunlaşılan bir alan olmuştur. Özellikle de ulus-devletler meşruiyet sağlama adına tarihe başvurarak bir bölge üzerinde geçmişten gelen ve süreklilik arz eden bir anlatı oluşturmuşlardır (Tekeli 2013: 284-292). Bu anlatıya göre zaman aşımı ve yaşanan gelişmelere rağmen milletin değişmez olduğu, yoluna devam ettiği kastedilmiştir (Mohammadi G. h. 2020: 511).

Ulus için geçmişten günümüze gelen ve sürekliliği olan bir anlatı kurulduğu gibi onun ne kadar eski olduğu da her zaman önemli görülmüştür. Öyle ki milliyetçiler mensup olduğu topluluğun tarihini daha eskilere dayandırma amacı içerisinde olmuşlardır. Çünkü onlara göre bir milletin tarihi, geçmişe dayandığı ölçüde kayda değer görülmüş ve köklerin derinde olması önem arz etmiştir (Öğün 2000: 72-75).

2.1. Taç Giyme Merasimi

Rıza Han, başbakanlık görevini bir süre devam ettirmiş ve Ahmed Şah'ın Avrupa'ya gönderilmesinden sonra ülkeyi tek başına idare etmeye başlamıştır (Afşar 1304a: 388). Daha sonra Kaçar yönetimine son vermek için meclisi toplamıştır. 1925 yılında toplanan meclis, Rıza Şah'ı İran Şehinşahu ilan etmiştir. Bu gelişme ile birlikte Kaçar yönetimi son bulmuş ve yerine





Mehmet KISAK

Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur (*The Times*, November 4, 1938; BOA, HR.İM, 171-71-1; Ünal 2019: 43).

25 Nisan 1926 tarihinde ise Rıza Şah, Tahran'daki Gülistan Sarayı'nda taç giyme merasimi düzenlemiştir (BOA, HR.İM, 253-45).³ Taç giyme esnasında meclis başkanı tacı eline alarak Rıza Şah'a takmak istemiş ancak o tacı eline alarak "Bu başkasının başıma takabileceği bir şey değil" diyerek tepki göstermiştir. Bununla birlikte taç giyme töreni Safevi, Kaçar ve Avrupalıların gelenekleri çerçevesinde devam etmiştir. Tören, Cuma imamının okuduğu duayla başlamış ve *Şahname*'den alıntılar yapılarak gerçekleştirilen konuşmalar ile son bulmuştur (Abrahamian 2008: 65).

Neticede Rıza Şah Fars milliyetçiliğinin bir dayanak noktası olarak görülen kadim geçmişe yapmış olduğu vurguyu taç giydiği esnada da yapmıştır. Öyle ki Şah'ın taç giyme töreninde başına taktığı taç ve elindeki atasında İran'ın kadim geçmişindeki Sasani ve Ahemeniş hükümdarlarına ait sembol ile amblemler kullanılmıştır. Ayrıca İslami olarak ise Nadir Şah, Şah Abbas ve Şah İsmail'in kılıç ve silahları gibi semboller yer almıştır (Garthwaite 2005: 233).

2.2. Rıza Şah'a Pehlevi Soyadı'nın Seçilmesi

Çeşitli amaçlarla geçmişe yapılan vurgu her zaman kullanılan bir argüman olmuştur. Bu argümanı kullanan kişilerden biri de Kaçar devrine son vererek Fars milliyetçiliği politikasını uygulayan Rıza Şah olmuştur. Bu kapsamda gerçekleştirilen birçok faaliyetin yanında Rıza Şah'ın kendisine bir soyadı belirlemesi de yer almıştır (Garthwaite 2005: 18).

Ancak yeni hükümetin kuramcısı ve Fars milliyetçiliğinin önemli savunucularından olan Muhammed Ali Furugi, Rıza Şah'a Pehlevi ismini önermiştir. Sasani İmparatorluğu'nda kullanılan dile de verilen bu isim aynı zamanda kurulan yeni hanedanın da adı olarak belirlenmiştir (Yümlü 2016: 186; Rençber vd. 1397: 235). Bu isim, Firdevsi'nin *Şahname* adlı yapıtında Turan'ın karşıtı olarak da kullanılmıştır. Ayrıca Pehlevi ismi bir yandan Rıza Şah'ı İslamiyet öncesi Sasani İmparatorluğu'na dayandırırken diğer yandan da Fars milliyetçiliği üzerine kurulan yeni ulus devletinin meşruiyetini sağlama açısından önemli bir etken olmuştur. Ancak bu sıfatın dönemin İran kimliğine uymadığı ve hatta Rıza Şah'ın bu ismin anlamını bilmediği için arkeolog Ernst Herzfeld'e ne anlama geldiğini sorduğu rivayet edilmektedir (Niar 2019: 260).

Bir diğer görüş ise Pehlevi isminin Rıza Şah'a İngilizler tarafından verildiği iddiasına dayanmaktadır. Hatta bu ismin İran'da yerli bir kimliği temsil etmesinden öte "Paygavi" adında Orta Asya'da Turani bir kimliği temsil ettiği belirtilmiştir (Attar 2008: 5). Bunlarla birlikte İran tarihçilerinden Hüseyin Mekki ise Rıza Şah'ın kendi soyu hakkındaki bilinmezlikleri kapatmak adına *Şahname*'de geçen bu adı aldığını öne sürmüştür (Bademci 2018: 638).

³ İran'da taç giymenin tarihsel arka planı ve önemi için bkz. Avery, October 26, 1967.





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

2.3. Persia'dan İran'a

İran dışındaki ülkeler özellikle de Avrupa ülkeleri 1935 yılına dek İranlıları ve İran topraklarını ifade etmek için Persia ismini kullanmışlardır (*The Times*, January 30, 1935). Persia, Antik Grek yazarlarının bölgeye bu ismi vermesinden kaynaklı olarak Batı literatüründe çoğunlukla İran sözcüğü ile aynı manada kullanılmıştır (Djalili ve Kellner 2017: 30).

Rıza Şah'ın milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandıran ve kadim geçmişte temelleri olduğu düşünülen bir mesele de ülke isminin değişikliği ile alakalı olmuştur. Bu bağlamda Şah döneminde ülke isminin değişikliği gündeme getirilmiş ve isimle ilgili bazı öneriler sunulmuştur. Bu tartışmalarda öne sürülen isimler arasında "Memalikü'l-Mahruse", "Pers-Persian" ve "İran" yer almıştır. Ancak netice olarak hem Temsilciler Meclisi hem de Sena Meclisi tarafından ülke isminin "İran" olması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. (Cavadbeyli 2020: 82).

1935 yılında alınan bu karar neticesinde Persia yerine İran isminin kullanılması ile ilgili yasal düzenleme yapılmış ve tüm ülkelere bundan sonraki süreçte bu adla anılması gerektiği belirtilmiştir (Batur 2008: 29; *The Times*, May 30, 1939). Bu ülkelere biri de Türkiye olmuştur. Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği'ne gönderilen bir notada Persia yerine İran isminin kullanılması gerektiği şu sözlerle ifade edilmiştir: "İran Hariciye Nezaretinden Tahran Büyükelçiliğimize gönderilen bir notada tarihi, coğrafi ve irki delaile nazaran hakiki mefhumları ifade etmemekte olan Fransızca Perse ve Persan tabirleri 21 Mart 1935 tarihinden itibaren terk edilerek yerine Iran ve Iranian kelimelerinin kullanılması iltimas edildiği bildirilmektedir." (BCA, 30-10-0-0/261-759-20).

Sonuçta Rıza Şah tarafından alınan karar gereğince ülkeler arası diplomatik yazışmalarda Persia yerine İran ismi kullanılmaya başlanmıştır (*The Times*, January 29, 1935). Kararın alınmasından sonra ülkelere farklı tepkiler gelmeye başlamıştır. Örneğin Echo de Paris adındaki Fransız gazetesi alaycı bir tavırla belli bir bölgeyi niteleyen Fars dilinin ismini değiştirmeye yönelik bir girişimin olmadığını kaleme almıştır. Yine aynı basın organı tarafından bu gelişmenin yaşanmasında Hitler'in bir etkisinin olduğu şu sözlerle belirtilmiştir: "Hitler, bu da senin oyunlarından biri." (Akt. Kashani-Sabet 1999: 219).

Yapılan isim değişikliği esasen milliyetçi bir yönetimi öne çıkarmıştır (*The Times*, August 26, 1941). Öyle ki Rıza Şah tarafından yapılan bu değişiklik İranlılık kimliğinin Fars etnik topluluğu ile özdeşleştirme girişimi olarak ortaya konulmuştur (Erden 2017: 107). Ari ırkın anayurdu olarak geçen ülke isminin kullanılması ile tüm İran halklarının Fars olduğu öne sürülmüştür (Siodia, September 26, 1941). Hatta biraz daha büyük bir iddiada bulunularak tüm Ari ırkın çıkış yerinin İran olduğu ve bundan dolayı Ari dillerinin anasının Farsça olduğu ifade edilmiştir (Akdevelioğlu 2012: 75-76).

2.4. Milli Bir Simge: Firdevsi ve Şahname'si





Mehmet KISAK

Rıza Şah Pehlevi'nin benimsediği Fars milliyetçiliği fikrini vurgulayan ve bu fikre tarihsel bir temel oluşturan en önemli sembollerden biri Firdevsi ve onun kaleme aldığı *Şahname* adlı eseridir. Kökeni çok eskilere dayanan Fars ulusunun mitolojik ve efsanevi tarihini, klasik dönemin gerçek tarihsel seyrini konu alan Firdevsi "İran'ın Ulusal Şairi" olarak kabul görmüştür (Firdevsi 2016: 213-218). Firdevsi'nin İran'ın ulusal şairi olarak yeniden biçimlendirilmesi on dokuzuncu yüzyıla dayanmaktadır. Firdevsi bu yüzyılda kültürel, entelektüel ve kahramanlık hikayelerini esas alarak tarih yazımsal gelişmelerle ön plana çıkarılmıştır. Küreselleşen ulus modeli ve ulusların siyasi tarihlerinde edebi bir gelenek oluşturulmaya çalışılırken *Şahname* İran ulus projesi kapsamında kutsallaştırılan bir değer olarak görülmüştür. Bu yolla Rıza Şah'ın savunduğu ve her noktada pratik olarak göstermeye çalıştığı Fars milliyetçiliği fikri açısından bir zemin oluşturulmuştur (Marashi 2009: 94). Öyle ki, bu milliyetçilik anlayışını vurgulamak ve halka aşılacak adına Firdevsi ile ilgili birçok faaliyet yürütülmüştür (*The Times*, October 3, 1934).

2.4.1. Firdevsi'nin Hayatı

Firdevsi, İran'da Tus şehrinin Taberan Nahiyesi'nin Baj Köyü'nde doğmuştur. Çiftçi ve eşref sınıftan olan aristokrat bir ailenin ferdi olarak 940 yılında dünyaya gelmiştir. (Zebihullâh-i Safâ 2002: 90). Babası Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak adlarıyla anılırken kendisi Ahmed, Hasan ve Mansur adlarıyla tanınmıştır. Ayrıca onun için "Ebu'l-Kasım" künyesi, "Fahreddin" lakabı ve "Firdevsi" mahlası kullanılmıştır. Çocukluk dönemi ve eğitim hayatı ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır (Şerifi Şehname Çevirisi 1999: 17).

Firdevsi'nin yetiştiği süreçte İran'ın İslam öncesi dönemine ait Pehlevi dilinde kaleme alınmış eserler ön plana çıkarılmış ve yeni Farsçaya çevrilmeye başlanmıştır. Firdevsi de diğer şairler gibi gazel ve kaside türünde eserler yazmış, ardından İran tarihini öğrenmek için Pehlevi dilinde yazılan eserlere yönelmiş, babasından veya Zerdüşt rahiplerinden Pehleviceyi öğrenmiştir. Ayrıca Arapça da bilen ve iki çocuğu olan Firdevsi kırk yaşına kadar rahat bir hayat sürmüştür. Bu yaşlardan itibaren ise zorluklar içerisinde hayatına devam etmiştir (Kanar 1996: 125-126). O, 1025 senesinde hayata gözlerini yummuştur (Zebihullâh-i Safâ 2003: 14).

2.4.2. Şahlar Kitabı: Şahname

Firdevsi tarafından kaleme alınan *Şahname* adlı eser İran'ın milli destanı olmakla birlikte Fars Edebiyatı'nın en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Hatta Bernard Lewis bu eserin önemini yapmış olduğu şu benzetmeyle dile getirmektedir: "Bu eserin Pers-Türk kültüründeki yeri Batı'da İlyada, Odise ve Eneid'e benzerdir." (Lewis 1995: 258). Bu eser, önemini sadece İran'da değil aynı zamanda dünya klasikleri arasında eşsiz bir yere sahip olmasıyla da göstermektedir. Firdevsi, eserine ilk olarak 980 veya 990 yılında başlamış ve parça parça kaleme alarak 1004 yılında tamamlamıştır (Şerifi Şehname Çevirisi 1999: 17).





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

Yaklaşık altmış bin beyit veya ikili mısradan oluşan eser Şahlar Kitabı adıyla da anılmaktadır (Browne 1956: 79). Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'a⁴ ithaf edilen *Şahname*, edebi yönden büyük bir öneme sahip olmasının yanında İran'ın gelenek, görenek ve folkloruna dair önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Hunkan 2015: 61). İran için önemli bir yere sahip olan eserin meydana gelmesinde bazı sözlü gelenek dışında yazılı belgeler de katkı sağlamıştır. Bu belgeler arasında onuncu yüzyılın sonunda öldürülen şair Dakiki'nin yaklaşık bin mısrası yer almıştır. Ayrıca altıncı ve yedinci yüzyıllarda Pehlevice yazılmış olan ve İran tarihini ele alan *Hudayname* ile Abu Mansur'un düzyazı biçimindeki *Şahname-i Ebu Mansur* adındaki eserler de *Şahname*'nin kaynakları arasında yer almıştır (Curtis 2020: 45-47).

Bu eser, İran mitolojisinde ilk insan olarak geçen Keyumers'in yaratılışından Arapların İran'da hüküm sürdüğü döneme kadar geçen zamanı destansı bir hikâye ile gerçek bilgileri harmanlayarak vermiştir. Eserde Pişdadiler, Keyaniler, Eşkaniler ve Sasaniler dönemini kapsayan destan niteliğindeki olaylar yer almıştır. Ayrıca Cemşid, Dahkak, Kave, Feridun,⁵ Zaloğlu Rüstem, Efrasiyab, Keykavus, Keyhusrev, İsfendiyar, Dara ve İskender gibi önemli simalara yer verilmiştir (Kanar 2010: 289).

İran'ın geleneksel destanına ait olan bu efsaneler modern İran toplumu üzerinde önemli etkiler bırakmıştır (Djalili ve Kellner 2017: 147). *Şahname* eseri ve onun yazarı Firdevsi İran milliyetçiliğinin öncüsü ve ilham kaynağı olmuştur (Ortaylı 2017: 45). Hem Firdevsi hem de kaleme aldığı eseri Fars milliyetçiliği açısından önemli bir yer tutmuş ve milliyetçilerin fikirlerine meşruiyet sağlayan kaynaklar arasında yer almıştır (Kashani-Sabet 1999: 200). Zira, *Şahname* ilk Fars milliyetçisi metin olarak görülmüştür (Sarıkaya 2008: 112). Öyle ki, Fars milliyetçiliği politikasını yürüten Rıza Şah da *Şahname* eserine sık sık başvurmuş ve onu milli bir simge olarak topluma sunmuştur (Abrahamian 2008: 65-86).

2.4.3. Firdevsi Adına İnşa Edilen Anıtmezar ve Kongre Çalışmaları

Firdevsi Hindistan, Afganistan ve Türk dünyasında oldukça bilinen ve değer verilen bir şair olarak ön plana çıkmıştır. O, bu bölgelerle birlikte İran'da daha fazla bir etki bırakmıştır (*The Times*, October 3, 1934). Fars milliyetçileri arasında yer alan ve Kave Dergisi'nin⁶ editörlüğünü yapmış olan Seyyid Hasan Takizade dergide sık sık yer verdiği Firdevsi'nin İran ulusu için önemini şu sözlerle ifade etmiştir: "*İran tarihi ve ulusal hikâyeyi mükemmel bir şekilde yapılandırmış bir anlatıya dönüştüren büyük söz yazarı ve bu anlatıyı kurarak İran ulusunun şan ve şereflesmesine dayanak oluşturmuş, ulusal hikâyeyi bugüne kadar korumuştur.*" (Akt. Marashi 2009: 99; Alevi 1385: 35).

İran ulusal kimliği için önemle üzerinde durulan Firdevsi, Rıza Şah Pehlevi'nin Fars milliyetçiliği düşüncesine meşruiyet kazandırılması adına daha fazla ön plana çıkarılmıştır.

⁴ Eserin Sultan Mahmud'a ithaf edilmesi hususunda öne sürülen rivayetler için bkz. Kanar 2010: 289.

⁵ *Şahname*'de geçen en önemli olaylardan biri de Feridun'un oğullarından İrec'in soyundan gelen İranlılar ile diğer oğul Tur'un soyundan gelen Turanlıların mücadelesi olmuştur. Afşar, 1304b: 384.

⁶ Kave Dergisi Fars milliyetçilik anlayışına uygun yayımlar da yapmıştır. İraj Afsar, "Kava Newspaper", *Encyclopedia Iranica*, Access Date: July 6, 2021.





Mehmet KISAK

Bu bağlamda Firdevsi'nin mezarının bulunarak adına bir anıt dikilmesi düşünülmüştür. Böylece İran toplumunda milli bir duygunun aşılması amaçlanmıştır. Firdevsi'nin İran ulusal kimliği için önemli olduğunu belirten İranlı Mimar Kerim Tahirzade, onun mezarının bulunup adına bir anıt yapılması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *Firdevsi, İran topraklarının kötü bir duman gibi Araplar tarafından istila edildiği bir zamanda yazmıştı. Firdevsi, milli duyguyu diriltten ve milletin hak ve örf ve adetlerini geri getirme yolunda ilk adımları atan adamdır. Dolayısıyla böyle bir milli duygunun besleyicisi olan birinin mezarının bugüne kadar kurulmamış olması İranlılar için bir utanç kaynağıdır.*" (Akt. Marashi 2009: 102).

Firdevsi adına bir anıtmezarın yapılması gerektiğini belirten isimlerinden biri de Fars milliyetçiliğinin önemli savunucularından Hüseyin Kazımzade-i İranşehr'dir (Moazzampur 1383: 94-95). İranşehr, kaleme aldığı bir yazısında konuyla ilgili şu sözlere yer vermiştir: *"Sevgili yurttaşlar! Firdevsi'nin kendisi geçmişin anısına büyük bir saray inşa ettirdi ve biz İranlıların dünya milletleri arasında başımızı kaldırmamasına yardım etti. Biz bugünün İranlıları da onun şerefine bir türbe inşa etmeye çalışmalıyız ki, hem onun ruhu hem de bizimkiler milletler arasında yaşayıp gurur duysun ve sonraki nesil de aynı şekilde mutlu olsun."* (Akt. Marashi 2009: 103).

Firdevsi adına bir anıtmezar yapılması kararı alındıktan sonra mezarını bulmak için Keyhüsrev Şahrüh görevlendirilmiştir. Yapılan aramalarda mezarın İran'ın Tus şehrinde olduğu tespit edilmiştir (Niar 2019: 260). Mezar yeri tespit edildikten sonra yapılacak anıtmezarın inşasını Milli Eserler Derneği üstlenmiş ve bu inşa süreci özel ve kamu kaynaklarından sağlanan fonlarla 1928 ila 1934 yılları arasında tamamlanmıştır (İ. Sadiq, "Encümen-i Atar-ı Milli", *Encyclopedia Iranica*, Access Date: August 19, 2021). Bu yıllarda sadece Firdevsi'nin mezarı inşa edilmemiştir, aynı zamanda Hafız, Sadi ve Hayyam gibi şairlerin de türbeleri yeniden inşa edilerek ulusal birer simge olarak ön plana çıkarılmıştır (Söylemez 2017: 213). Firdevsi anıtının inşası ile birlikte Firdevsi'yi anma amacıyla Meclis Başkanı ve Serdar-ı Muazzam ismiyle de anılan Abdul Hüseyin Timurtaş, Dışişleri Bakanı Muhammed Ali Furugi ve Keyhüsrev Şahrüh gibi Pehlevi elitleri tarafından birçok ülkeden kırk şarkiyatçının katıldığı büyük bir kongre düzenlenmiştir (Kashani-Sabet 1999: 220).

Tahran Üniversitesi'nde düzenlenen kongre sonrasında Tus şehrinde Firdevsi'nin bulunduğu anıtmezarın açılışı yapılmıştır (*The Times*, October 3, 1934).⁷ Büyük bir törenle gerçekleştirilen anıtmezar açılışında Rıza Şah tarafından bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Şah, konuşmasında Firdevsi'ye karşı minnettar olduğunu ve onun sayesinde İran dil ve tarihinin yeniden canlanacağını şu sözlerle ifade etmiştir: *"Firdevsi'nin bininci doğum günü ile birlikte İran ulusunun diğer daimî arzularından birini, yani Firdevsi'nin çektiği acılar için takdir ve minnettarlığımızın bir ölçüsü olarak bu yapının kurulmasını da gerçekleştirebildiğimiz için çok memnunuz. Bu milletin dilini ve tarihini diriltelim. Bu adamın takdiri yeterince ifade edilmemiş olsa da İran halkı Şahname'yi onun hatırası olarak her zaman kalplerinde tutmuştur. Ancak biraz harekete*

⁷ Firdevsi'nin ölümünün bininci yıldönümü hasebiyle düzenlenen merasime birçok ülkeden temsilci davet edilmiştir. Bu merasime katılan ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. BCA, 30-18-1-2/48-61-16; BCA, 30-18-1-2/48-65-1.





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

geçerek bu milletin minnettarlığını gösterecek süslü bir yapı oluşturmak gerekiyordu." (Akt. Marashi 2009: 100-108).

Rıza Şah'ın yapmış olduğu konuşma ve törenin bitiminden sonra İran'ın öncü film yapımcısı Abdülhüseyin Sepanta tarafından Firdevsi'nin hayatını ele alan biyografik bir film de gösterilmiştir. Böylece bu film ile İran'ın ulusal şairi Firdevsi'nin toplumda Fars milliyetçiliğinin bir sembolü olarak yer edinmesini sağlamak amaçlanmıştır (Dabashi 2001: 20). 1934 senesinde Firdevsi'nin bininci doğum günü münasebetiyle gerçekleştirilen kutlamaya Sovyet Rusya kalabalık olan bir heyetle katılmıştır. Petersburg ve Kremlin müzelerinde Firdevsi'ye ve İran medeniyetine ait pek çok eserin özenle yapılmış kopyaları da hediye edilmiştir. Hatta Rusya'nın büyük şehirlerinde Firdevsi'nin İran milliyetçiliği ve sevgisinin anlatıldığı yayınlar ve konferanslar aracılığıyla da iştirak edilmiştir. Sovyet Rusya'nın bu mesaisine bakılınca Fars milliyetçiliği üzerinden dostane ilişki geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. İngiltere'nin bir süredir İran'a karşı dostane teessüs girişimleri diğer taraftan Sovyet Rusya'nın bu yöndeki yaklaşımları ve mesaisine bakılınca İran'ın istikrar sağlamaya başladığı bu yeni dönemde de söz konusu iki ülkenin çatışma noktası haline geleceği açıktır (Ünal 2019: 27).

Sonuç

Rıza Şah Pehlevi, 1921 yılında yapmış olduğu darbe ile iktidara geldikten sonra modern, laik ve milliyetçi bir anlayışla hareket etmiş ve buna yönelik bazı adımlar atmıştır. Fars milliyetçilik anlayışını savunan Rıza Şah, bu bağlamda ileri sürdüğü milliyetçiliğin meşruiyetini sağlama çabası içerisinde olmuştur. Böylece ileri sürdüğü bu milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandırarak İran'da yaşayan topluluklara bu fikri benimsetmek istemiştir. Şah, bu doğrultuda milliyetçilik anlayışına bir dayanak oluşturan İran'ın kadim geçmişine sürekli vurgu yapmıştır. Çünkü o, kadim geçmişle kendi hükümdarlığı dönemi arasında bir bağ olduğunu, Fars kimliğinin çok eski zamanlardan devam ettiğini ve iki zaman diliminde tarihi süreklilik olduğunu vurgulamıştır.

Rıza Şah'ın kadim geçmişi vurguladığı ilk an taç giydiği zaman olmuştur. Bir ülkenin en önemli törenlerinden biri sayılan taç giyme merasimi esnasında Ahameniş ve Sasani İmparatorluğu'na ait sembol ve amblemleri kullandığı görülmüştür. Yine Rıza Şah, "Pehlevi" soyadını seçerek Fars milliyetçiliği üzerine kurulan ulus-devletin meşruiyetini sağlama amacı gütmüştür. Bununla birlikte Persia yerine ülke için İran ismi seçilmiştir. Bu isim değişikliği ile de İran'ın Ari ırkın ana yurdu olduğu ve ülkede yaşayan tüm toplulukların Fars olduğu öne sürülmüştür.

Rıza Şah Pehlevi'nin benimsediği Fars milliyetçiliği fikrini vurgulayan ve bu fikre tarihsel bir zemin oluşturan en önemli sembollerden biri de Firdevsi ve onun kaleme aldığı *Şahname* adlı eseridir. Firdevsi'nin bu dönemde kültürel gelişmelerle ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Firdevsi'ye dair birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerden ilki Firdevsi adına bir anıtmezar yapılması olmuştur. Bunun haricinde Firdevsi adına farklı ülkelerden katılımcıların yer aldığı bir kongre düzenlenmiştir. Tüm bu gelişmeler Rıza Şah'ın





Mehmet KISAK

Fars milliyetçilik anlayışına dayanak oluşturmuş ve aynı zamanda bu milliyetçilik anlayışının ön plana çıkarılmasında Firdevsi ve onun eseri bir sembol olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon No: 30-10-0-0, Kutu No: 261, Dosya No: 759, Sıra No: 20.

Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 14, Dosya No: 47, Sıra No: 1.

Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 48, Dosya No: 61, Sıra No: 16.

Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 48, Dosya No: 65, Sıra No: 1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Fon No: HR.İM, Kutu No: 171, Dosya No: 71, Sıra No: 1.

Fon No: HR.İM, Kutu No: 253, Dosya No: 45, Sıra No: 1.

B. Süreli Yayınlar

Afşar, Mahmud. 1304. "İran ve Turan". *Âyende*. (6): 384-390.

Afşar, Mahmud. 1304. "Nezer-i Ba Veza'-ı Siyasi". *Âyende* (6): 384-390.

Avery, Peter. "Iran: Supreme Point of Reference" *The Times* (October 26, 1967). 1.

D. Bourke-Borrowes. "Persia and the Persians To-Day: The Rule of Shah Rıza Pahlavi" *The Times* (January 5, 1931). xiv.

Siodia, Rustom. "Iran or Persia?" *The Times* (September 26, 1941). 5.

The Times. "A Persian Millenary" (October 3, 1934). 13.

The Times. "Downfall of a Tyrant" (September 18, 1941). 3.

The Times. "Iran or Persia?" (January 30, 1935). 13.

The Times. "Iran Under Reza Shah" (August 26, 1941). 5.

The Times. "New Shah of Persia: Rıza Khan Elected" (December 14, 1925). 14.

The Times. "Persia Old and New: The Rule of Reza Shah" (April 24, 1946). 5.

The Times. "Persia to be Called Iran" (January 29, 1935). 11.

The Times. "Reformer Overthrown in Persia (Reza Khan in Power)" (May 28, 1921). 9.

The Times. "Re-naming Siam" (May 30, 1939). 11.

The Times. "Reza Shah" (November 4, 1938). 21.

The Times. "Seyyid Z. Tabatabai" (August 30, 1969). 8.

The Times. "Shah Rıza of Persia" (December 14, 1925). 15.

C. Araştırma ve İnceleme Eserler

Abrahamian, Ervand. 1982. *Iran Between Two Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press.

Abrahamian, Ervand. 2008. *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press.





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

- Akdevelioğlu, Atay. 1999. "İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alevi, Ali. 1385. *Zindegî ve Zeman-i Seyyid Hasan Takizade*. Tahran: Müvesse-i Mütalaât ve Pijuhışha-yı Siyasi.
- Arı, Tayyar. 2017. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu I*. Bursa: Alfa Akademi Basım Yayın.
- Attar, Aygün. 2008. "İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsça'nın Rolü". *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* (52): 1-39.
- Bademci, Ali. 2018. *İran'da Türklerin Bin Yılı (Siyasi ve Sosyal Tarih)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Bal, Selçuk. 2021. *İran: XIX. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Monarşistler-Meşrutiyetçiler-Milliyetçiler-Marksistler-Mollalar*. Konya: Sisyphos Yayınları.
- Batur, Zübeyir. 2008. *İran'da Kıyamet Senaryoları*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Blağa, Rafael. 1997. *İran Halkları El Kitabı*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Browne, Edward G. 1956. *A Literary History of Persia*. London and New York: Cambridge University Press.
- Cavadbeyli, Rahim. 2020. *Türk İran'a Persliğin Dayatılması*. Ankara: Astana Yayınları.
- Curtis, Vesta Sarkhosh. 2020. *İran Mitleri*. Çev. Fatma Esra Aslan. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dabashi, Hamid. 2001. *Close Up Iranian Cinema, Past, Present and Future*. London and New York: Verso Books.
- Djalili, Mohammad Reza, Thierry Kellner. 2017. *100 Soruda İran*. Çev. Reşat Uzmen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Erden, Mustafa Suphi. 2017. *Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Esendal, Memduh Şevket. 1999. *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ferdost, Hüseyin. 1369. *Zuhûr ve Sukût-i Saltanat-ı Pehlevi*. Tahran: yy.
- Firdevsi (2016). *Şahname*. Çev. Nimet Yıldırım. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Garthwaite, Gene R. 2005. *The Persians*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hamid Reza Taleghani Isfahani. 2017. "Reza Shah's Role in the Collapse of Iran's Constitutional Movement". *International Journal of Scientific Study* 5 (4): 318-328.
- Herzfeld, Ernst E. 1934. *Archaeological History of Iran*. London: Humphrey Milford, Oxford University Press.
- Hunkan, Ömer Soner. 2015. "Ortaçağ İrân'ını Anlamak: Firdevsî, Nizâmü'l-mülk, Sabbâh ve Hayyâm". *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi* 6 (36): 47-76.
- Iraj Afsar, "Kava Newspaper", *Encyclopedia Iranica*, Access Date: July 6, 2021, <https://www.iranicaonline.org/articles/kava>.
- Kanar, Mehmet. 1996. "Firdevsi". ss. 125-126 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kanar, Mehmet. 2010. "Şahname". ss. 289. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları.





Mehmet KISAK

- Kanadıkırık, Halil. 2021. "İran'da Fars Milliyetçiliği: Self-Oryantalist Bir Hülyadan İslâm Cumhuriyeti'nin Çelişkilerine". *Milliyetçilik Tipolojileri*. Ed. Hasan Acar. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 347-370.
- Karadeniz, Yılmaz. 2013. "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (27): 292-306.
- Kashani-Sabet, Firoozeh. 1999. *Frontier Fictions (Shaping the Iranian Nation, 1804-1946)*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kavala, Coşkun Faik. 2019. *İran: Modern Tarih*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Lewis, Bernard. 1995. *The Middle East (A Brief History of The Last 2000 Years)*. New York: Scribner Publishing.
- Marashi, Afshin. 2009. "The Nation's Poet: Ferdowsi and the Iranian National Imagination". *Iran in the 20th Century (Historiography and Political Culture)*. Ed. Touraj Atabaki. London and New York: I. B. Tauris. 93-111.
- Martal, Abdullah. 1997. "İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm". *Tarih ve Milliyetçilik (I. Ulusal Tarih Kongresi 30 Nisan-2 Mayıs 1997)*. Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. 213-224.
- Mehmetzâde Mirza Bala, 1994. *Ermeniler ve İran*. Haz. Yavuz Ercan. Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Moazzampur, İsmail. 1383. "Milliyet ve Hüviyyet: Te'emmül-i der Nisbet-i Milliyet ve Hüviyyet-i İrani der Efkar-ı KazıMZade-i İranşehr". *Fasılname-i Mütalaât-ı Milli* (4): 87-109.
- Mohammadi G. h., Raheb. 2020. "İran'da Fars Milliyetçiliği". *Milliyetçilik*. Ed. Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Yayınları. 496-515.
- Niar, Arash Kazemivand. 2019. "İran'da Birinci Pehlevi Dönemi Mimarisinde Fars-Zerdüş Milliyetçiliği". *Art-Sanat Dergisi* (11): 255-274.
- Ortaylı, İlber. 2017. *İlber Ortaylı'nın Gözüyle İran*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Öğün, Süleyman Seyfi. 2000. *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Rencber, Maksûd. vd. 1397. "Âklâniyet ve Moderniyet der Nigah-ı Muhammed Ali Furuği be Siyaset-i Harici-i İran". *Fasılname-i Pejuhişhâ-yı Revâbit-i Beynelmîlel* 8 (4): 223-248.
- Sadiq, İ. "Encümen-i Atar-ı Milli". *Encyclopedia Iranica*. Access Date: August 19, 2021. <http://iranicaonline.org/articles/anjoman-e-aar-e-melli-aam-the-national-monuments-council-of-iran-established-in-1301-s>.
- Sarıkaya, Yalçın. 2008. *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Söylemez, İsmail. 2017. "İran'da Ulusal Kimlik İnşası ve Dil Planlaması". *Uluslararası Ortadoğu Kongresi (Dil, Tarih ve Edebiyat) Bildirileri (Türkiye- Ankara, 30-31 Ekim 2017)*. Ed. Yıldız





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

- Deveci Bozkuş-Abdulmuttalip Işidan-Mahmut Caduk-Serpil Yıldırım. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. 203-228.
- Strausz-Hope, Robert. 1940. "Great Britain's Ironside", *Current History* 51 (8): 21-62.
- Şerifi Şehname Çevirisi. 1999. Haz. Zuhâl Kültürel-Latif Beyreli. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekeli, İlhan. 2013. "Siyasetçilerin Tarihle İlişki Kurma Ahlakı Üzerine". *Cogito* (73): 283-304.
- Ünal, Sonay. 2017. "İslam Devrimi Öncesi İran Azerbaycanı: Pehlevilerin İzlediği Siyasî Ekonomik ve Kültürel Politikalar". *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan: Türk Tarihine Dair Yazılar*. Gece Kitaplığı. Ankara. 95-111.
- Ünal, Sonay. 2019. *Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti: 1945-1946*. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- Yenisey, Gülara. 2008. *İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yümlü, Murat. 2016. "The Reformation of the Political Opposition in Iran", PhD Thesis. The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University. Ankara.
- Zebihullâh-i Safâ. 2002. *İran Edebiyatı Tarihi I*. Çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüşa Yayınları.
- Zebihullâh-i Safâ. 2005. *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış II*. Çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüşa Yayınları.
- Zibâkelâm, Sadık. 1398. *Reza Şâh*. Tahran: Rozene.
- Zirinsky, Michael. 1992. "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926". *International Journal of Middle East Studies* 24 (4): 639-663.





Mehmet KISAK

EKLER

EK-1 İran Hariciye Nezareti'nin ülke için 'Persia' yerine 'İran' tabirinin kullanılması gerektiğini bildiren bir nota. (Kaynak: BCA, 30-10-0-0/261-759-20).

T.C.
HARİCİYE VEKÂLETİ
PROTOKOL ŞEFLİĞİ.
2567/11

C	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
---	---

12
143
235
2.2.35
Yüksek Başvekâlete

İran Hariciye Nezaretinden Tahran Büyük Elçiliğimize gönderilen bir notada: tarihî, coğrafi ve arki delalle nazaran hakiki mafhumları ifade etmekte olan Fransızca "persa" ve "Persan" tabirleri 21 Mart 1935 tarihinden itibaren terk edilerek yerine "İran" ve "İrandon" kelimelerinin kullanılması iltimas edildiği bildirilmektedir.

İran Hariciye Nezaretinin iş'arı dairesinde hareket olunması lüzumunun alakadar makamlara tebligini yüksek tasviplerine arz ederim.

Hariciye Vekili y.

[Signature]

İlgün
21-2-935

Hifiğ
17-7-35

030	10		261	759	20
-----	----	--	-----	-----	----





Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

EK-2 Firdevsi'nin doğum yılı hasebiyle gerçekleştirilen etkinliklerin The Times Gazetesi'ne yansması. (Kaynak: *The Times*. "A Persian Millenary" (October 3, 1934). 13).

A Persian Millenary

To-day the Government and the people of Persia are celebrating the millenary of one of the world's greatest poets. The "Shahnama" of "Firdausi," the pen-name by which every Persian knows ABUL KASIM MANSUR of Tus, is perhaps the only example of a poem produced by a single author which at once took its place as the national epic of a great people. It was indeed an astonishing achievement. Out of a vast body of ancient folk tales, traditions, and records of the kings and heroes of Persia Firdausi created an epic of 60,000 verses which is at once a perfect storehouse of the genuine traditions of his country and a work of the highest technical and imaginative genius. Few Western scholars, and unhappily still fewer Western poets, have made any deep study of its beauties, though English readers can form some idea of them from MATTHEW ARNOLD'S setting of one of its most tragic and moving episodes, the story of Sohrab and Rostum. Those who have read them in the original—for Persian is easily spoiled in the translation—will agree with that great Orientalist SIR WILLIAM JONES, who called the epic "a glorious monument of Eastern genius and learning." In his own country, as in Turkestan, in India, and in Afghanistan, Firdausi's fame is assured. The celebrations of his birth in A.D. 934, which will begin at Teheran to-day, are to be continued at Meshed and will be completed at the end of the month by the unveiling of a monument at Tus, his birthplace, for which he worked so generously. In this country he will be honoured by speeches and banquets before October ends, though a really poetical English rendering of the finest passages of his masterpiece might after all be the most fitting tribute to his genius.

But there is more than admiration for a great poet behind the care and pains with which the SHAH'S Government have organized the celebrations in Firdausi's honour. The national consciousness and the strength of this ancient people have revived under the energetic founder of a new dynasty; and in honouring the poet who sang of the ancient glories of Iran his countrymen are expressing their confidence in the future of their race. To those who have studied the history of Persia during the past century, or even in the present generation, the change in the spirit of Persia must seem almost incredible. Under the later Kajar rulers the State seemed to be decomposing. Disorder and corruption were widespread; the nomad tribes did as they pleased; the Court was frivolous, the Administration incompetent, and the army impotent. In the years before the War large tracts of Persia had fallen into a condition so near anarchy that they had virtually to be policed by the British and Russian Governments. During the War Persia was a chaos. Now again she is a force in the Middle East, a modernized and progressive State which neighbouring nations have every reason to treat with consideration and courtesy. That this revival of Persian nationalism should have led to occasional diplomatic disputes with this and other countries is not surprising. It was only natural that Persian officials, who remembered how their country's neutrality had not saved it from invasion during the War, should look with suspicion on any action, however harmless in itself, that might be interpreted as an infraction of the national sovereignty. In the Persian Gulf in particular the change which transformed the Persian Government from an absentee landlord to an active and ever-present proprietor of a recently derelict estate was bound to cause sporadic friction. These diplomatic rubs, however, are trivial matters by comparison with the renewal of Persian power and national spirit. The days when Great Britain and Russia could mark out their spheres of interest in Persia without consulting the luckless Persians are gone for good, and no British Government will regret their passing.

EK- 3 Mahmud Afşar'ın Ayende Dergisi'ndeki İran ile Turan mücadelesine dair makalesi. (Kaynak: Afşar, Mahmud. 1304. "İran ve Turan". *Âyende*. (6): 384-390).



ایران و توران

از زمانهای خیلی قدیم همیشه بین نژادهای ایرانی و تورانی دشمنی و کینه جوئی بوده است. افسانه رستم و افراسیاب و ناخت و نازهای تورانیان بطریقی که فردوسی در شاهنامه فنا نا پذیر خود شرح داده مشهور است. ترک نازهای چنگیز و تیمور و وحشیکرهای مغولهای بی تمدن دیگر که با ایران هجوم آورده اند در تواریخ مسطور است. از زمانی هم که ایران در حدود غربی با ترکهای عثمانی ساکن آسیای صغیر همسایه شده است آنی از تهاجم و تهدید آنها آسوده نزیسته. در این سالهای اخیر نیز ترکهای عثمانی هر وقت توانسته نیشهای با ایران زده اند. مطبوعات ملی آنها در خاک عثمانی و جرائد مزدورشان در قفقاز به هر چندی یکبار نغمه های شوم تورانی ساز میکنند.

در اینموقع که قضیه موصل مطرح است ما کمان میکنیم که ترکان و ترک پرستان قفقاز به بمنفعت و حتی بتحریر دشمنان خود بازی میکنند. ما میل نداریم که در این موقع وارد در بحث قضیه ایران و توران شویم از ترس اینکه نخواستیم و ندانسته ما نیز آلت سیاست دیگران گردیم. اما بخوانندگان خود وعده میدهیم که وقتی دیگر با مجالی بهتر مسئله را برای آنها بشکافیم و خطراتی که در آینده از این رهگذر متوجه ایران است شرح دهیم. جواب ترهات جرائد اسلامبول، آنقره و بادکوبه را. روزنامه های ما داده و میدهند. مجله آینده باید با کمال خون سردی یا استدلال علمی، حقوقی، سیاسی و غیره در بحث این قضیه وارد گردد. در چندی قبل یکی از دوستان قطعه ای در جواب ادعاهای کودکانه ترکهای عثمانی و نازارمای قفقاز ساخته و برای درج در مجله آینده فرستاد، بود، ولی ما ملاحظاتی از درج آن خود داری کرده بودیم اما اینک که جرائد بادکوبه نغمه های شوم اسلامبول و آنقره را از سر گرفته اند محذور اخلاقی برای ما باقی نمی ماند و در صفحه بعد بدرج آن مبادرت میکنیم.

د.ا.





Ömer Faruk ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yozgat/Türkiye
Assistant Professor, Bozok University, Department of History, Yozgat/Turkiye



eposta: omerfaruk.cakir@bozok.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-0367-5209>



<https://ror.org/04qvdf239>

Atıf/Citation: Çakır, Ömer Faruk. 2023. Ortaçağ İslâm Dünyasında Irksal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 373-389.
<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1224533>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	26.12.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	13..02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

ORTAÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA IRKSAL ÜSTÜNLÜK TARTIŞMALARI:
ŞUÛBİYYE AKIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME
ÖZ

Yaklaşık olarak VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İslâm memleketlerinin sakinleri, yazınsal bir hareketin doğuşuna ve yayılımına tanıklık etti. Mevâlî sınıfının edîpleri, yoğun ırkçı programlarına maruz kaldıkları Emevîlerin hilâfet devri sona erince, onlara ve Arabizm zihniyetine karşı olan tepkilerini, öncüsü oldukları bir edebiyat akımıyla göstermeye başladılar. *Şuûbiyye* adıyla bilinecek bu akımın temsilcileri tarafından yazılan eserler, esas itibarıyla, medeniyet seviyesi bakımından, Arapların, Arap olmayanlara kıyasla ne ölçüde geride olduklarını ispatlamayı amaçlıyordu. Birkaç asırlık süreç içerisinde, Müslümanların hükmettiği değişik kıtalardaki, muhtelif milletlerden oluşan bir toplum yapısına sahip pek çok ülkede faaliyet sahası bulan *Şuûbiyye*, destekçiler kadar muarızlar da kazandı. Tarafların, Ortaçağ'ın muayyen bölümlerinde devam eden karşılıklı çekişmesi, aynı çağ kapanmadan noktalandı. Lakin, modern zamanlara değin sürecek uzun bir boşluk safhasının ardından, *Şuûbiyye* kavramı yeniden ama bu defa daha ziyade politik ve ideolojik bir söylem olarak zikredilmeye başlandı. Mevzubahis edebî hareketin tarihsel yolculuğunu özsel yönleriyle anlatmak, bu incelemenin ödevi olacaktır. Belirlenen amaç doğrultusunda, evvela, tartışmanın başlangıç ve gelişim evrelerine odaklanılacaktır. Bu kısmı, alanın önde gelen araştırmacılarınca, konu hakkında ileri sürülen argümanların karşılaştırmalı şekilde aktarıldığı başlık izleyecektir. Üçüncü ve nihai adımda ise, geride bırakılan son iki asırda *Şuûbiyye* teriminin anlamsal çerçevesindeki değişime değinilecektir. İslâm ve Ortadoğu tarihinin farklı periyotlarında nükseden *Şuûbiyye* tartışmasının, bu minvalde akademik çevreye hatırlatılması, makalenin, edindiği gayeye ulaşmasını sağlayacaktır.





Ömer Faruk Çakır

Anahtar Kelimeler: İslâm Dünyası, Arap Irkçılığı, Mevâlî, *Şuûbiyye*, Edebî Tartışma.

THE RACIAL SUPERIORITY CONTROVERSIES IN MEDIEVAL ISLAMIC WORLD: AN ANALYSIS ON THE *SHUUBIYYA* MOVEMENT

ABSTRACT

The dwellers of Islam countries have witnessed appearance and spread of a literary movement since about the second half of 8th century. The litterateurs of the Mawali class, when the caliphate period of the Umayyads, who they were exposed to intense racist programs, came to an end, began to show reaction against them and the Arabism mentality, with a literary movement that they pioneered. Literary works written by the representatives of this movement which would be known as *Shuubiyya* were essentially aimed to prove that to what extent, Arabs dropped back in terms of civilization level by comparison with the non-Arabs. In the process of several centurial, *Shuubiyya*, which found the domain in many countries that owned a social scructure consist of the various nations in different continents ruled by Muslims, gained also opponents as much as supporters. The mutual contention of the parties, which lasted in certain periods of the Middle Ages, ended before the same epoch was over. However, the *Shuubiyya* concept was began to be revoiced but this time rather as a political and ideological discourse in the wake of a long gap phase continued until the modern times. To explain with essential aspects the historical venture of the literary movement at stake, will be a task of present examination. In the direction of the decided goal, first of all, it will be focused on the beginning and ongoing stages of the controversy. This part will be followed the title which is cited comparatively the arguments on the subject that were asserted by leading researchers of the field. As for that in the third and final step, it will be touched on the change in the semantic framework of the *Shuubiyya* term in the last two centuries. In this manner, to be recalled the to academia, of *Shuubiyya* controversy recurred in the different periods of Islamic and Middle East history will enable the article to achieve its own objective.

374

Key Words: Islamic World, Arab Racism, Mawali, *Shuubiyya*, Literary Controversy.

Giriş

Geniş bir sürece yayılan Müslüman Arap akınları, kendileri ile aynı ırktan olmayan halkları, *hicret* (622) sonrasında Medine’de temellenen İslâm Devleti’nin hâkimiyet alanına çekti. Kökeni itibariyle teokratik nitelikli bir devletin yönetilen kesimini oluşturan aynı halkların hak, sorumluluk ve muafiyetlerini, diğer deyişle, statülerini, tabii olarak, egemen dinin kabulü veya reddi belirliyordu. Tarihsel seyir, devletin yönetim algısını dönüşüme uğratabacak hanedan rejimlerini ortaya çıkarınca, İslâm öğretisinin, mensuplarının hukuki ve sosyal konum açısından sınıflaşmasını önleyen, *eşitlikçilik* ilkesi yeniden yorumlanmaya başladı. Bu keyfiyet, Arap olmayan Müslüman kitlelere (mevâlî) yönelik ayrıştırıcı





Ortaçağ İslâm Dünyasında İrsal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

politikaların üretildiği Emevîlerin iktidarında (661-750) çarpıcı bir hâle geldi. Sözü edilen dönemde nükseden Arap şovenizmi karşısında diğer milletler, Müslümanlık kimliğiyle edinilecek imtiyazlardan mahrum bırakılmak bir yana, baskıcı ve ötekileştirici bir tutumla karşılaştılar. Emevî Arapçılığına bağlı olarak, devrin ırksal eğilimleri canlandıran havası, kaçınılmaz biçimde, mevâlînin zihninde karşıt söylem geliştirmeye dair güçlü bir istek uyandırdı.

Şuûbiyye, Arapların uygarlaşma düzeyinin geriliği, alışkanlık ve geleneklerinin bayağılığı, buna karşın, Arap olmayanların üstünlük ve meziyetleri hakkındaki görüşlerin sanatsal bir formda ileri sürüldüğü yazınsal bir tür olarak belirdi (Hourani, 2020: 117-8; Hodgson, 2021: 556). Birkaç yüzyıl boyunca etkinliğini yitirmeyen akım, Arap hükûmetlerinin idarelerindeki, Ortadoğu bölgesinden Endülüs topraklarına kadar uzanan coğrafyada, apolojistler ve taraftarlar buldu. İçlerinde, gayet doğal olarak, çeşitli ulustan kimselerin bulunacağı savunucuları (*Şuûbiler*), Araplara karşı biriken öfkelerini, bu edebî faaliyetle açığa vurdular. Görünürde, *Şuûbiyye*, sadece mevâlî toplulukları arasında rağbet görececek protestocu bir akım gibi dursa da, bazı bulgulara göre yapılan yorumlar, benzeri tepkilerin mühtedi olmayan çevrelerden de yükseldiği yönündedir. Nitekim bir araştırma, Ortaçağ Endülüsü'ndeki kimi Yahudi şairlerin de aynı edebî hareket doğrultusunda reaksiyon gösterdikleri sonucuna ulaşmaktadır (Roth, 1983: 72, 78, 84). Her ne kadar gayrimüslimlerin temayülleri hâlihazırdaki inceleme çerçevesinde tartışmaya açılmayacaksa da, mevzubahis saptama, *Şuûbiyye* konusu ele alınırken, *İslâm dünyası* deyiminin dar bir çerçeveye hapsedilemeyeceğine ilişkin bir hatırlatma yapar. Dolayısıyla burada da, *İslâm dünyası*, Hodgson'un tabire (Islamdom)¹ kazandırdığı manada kullanılacaktır (2021: 92).

Şuûbiyye kapsamındaki etkinliklerin, öncü teşebbüslerin miladi VIII. asrın ortalarına doğru tezahür etmesinden itibaren, takribî dört yüzyıl süregeldiği vurgulanır (Kılıçlı, 1992: 75, 81-2). Fakat, gerçekte, zamansal ilerleyiş içerisinde bu akım –ve yanı sıra bu terim-, farklı ideolojik kalıplara ve dönemseller şartlara göre güncellenerek modern zamanlara kadar taşınmıştır. Terimin kullanım değerine, özellikle Ortadoğu'da türeyen, bazı ideologlarca fikirlerine esas almak suretiyle olumlanmasına bazen de kimi devlet adamlarının -kendileri açısından- aykırı ve ayrılıkçı olan kesimleri tanımlamak üzere olumsuz çağrışımlar yüklemesine göre esneklik getirildi. Özetle *Şuûbiyye*, yakın geçmişe değin, etkili bir kutuplaştırma vasıtası olarak geçerliliğini korudu. Yeri geldikçe, yansıma ve tesirlerini kuvvetli bir şekilde hissettiren bu uzun ömürlü çekişmenin, kısaca ama aydınlatıcı bir

¹ İslâm'ın hâkim inanç ve Müslümanların baskın topluluk olmasına mukabil gayrimüslim azınlıkların da ayrılmaz bir parçasını teşkil ettikleri toplumu ifadelendirmektedir.





minvalde anlatılması bile, bugünün Müslüman halkları arasında cereyan eden bazı ciddi gerginlikleri daha anlaşılır kılabilir.

1. Tartışmanın Oluşumu ve Gelişimi

Hareketi isimlendirmek için benimsenen ıstılah, çoğul bir kelime (*şuûb*, tekili *şab*) olup İslâmiyetin mukaddes kitabında geçmektedir (Hucûrat 49/13). Çevirisi, yanlış değerlendirmelere neden olmamak adına, belirli bir ölçüde ihtiyatlılık gerektirir. *Millet* (people) şeklindeki bir tercüme (Enderwitz, 1997: 513), belki böylesi bir amaç hiç güdülmese dahi, akımın milliyetçi bir karakter taşıdığına dair çıkarımlara yol açacaktır –ki aşağıda, bu istikametteki yaklaşımların uzmanları nasıl meşgul ettiğinden bahsedilecektir-. Fazlaca muğlak ve örtük olmakla beraber çarpıtılmaya elverişsiz gibi görünen *topluluk* (group) çevirisi (Mottahedeh, 1976: 164) ise, daha dikkatli bir tercih olarak akseder. Alıntıların, etimolojisi ve lügat anlamı hakkında bir fikir edindirdiği *Şuûbiyye*'nin, kavramsal olarak yahut geniş manada ilk defa ne zaman kullanıldığı noktasına gelince, bu hususta, spesifik bir tarihten ziyade bir döneme işaret edilir. *Şuûbiyye* bağlamında ilk eylemin² Emevî çağının sonlarında gerçekleşmesine rağmen, terimin erken devir Abbâsî dünyasında işitilmeye başladığını öğreniyoruz. Kavramın aksiyonu geriden izlemesi, aykırı teşebbüslere karşı tavizsiz olan, Emevî tahakkümü ile açıklanır (Apak, 2008: 19, 31-2). Bu malumat, yoğun biçimde, İslâm dünyasındaki hükümlerliliğin Abbâsî hanedanı lehine el değıştirmesiyle, *Şuûbilerin* ifade serbestiyetine kavuştuğunu sezdirir. Ne var ki yapılan çıkarsama, artık Arapların üstünlük taslamalarına karşı iddialarla meydana çıkan bir fırkayı tanımlayan *Şuûbiyye* adlandırmasına, üyelerinin mi yoksa aleyhtarlarının mı başvurduğu noktasındaki belirsizliği gidermemektedir. Bir tespite göre, mezkûr terimin kullanımı, muhaliflerinin değil, bizzat akımın destekçilerinin tercihiydi (Enderwitz, 1997: 514). Yine de, bunu kuvvetli bir sanı olarak düşünsek bile, bir kesinliği ifade etmediği açıktır. Üstelik değinilen mevzunun müphemliğini belirten görüşler de yok değildir (Gibb, 1982: 66). Farklı vargılar, tümüyle aksi bir kanaat uyandırmamanın yanında bir diğerini tereddütsüz onaylamaktan da alıkoymaktadır. Nihayetinde, bir sorunsal gibi gözüken, *Şuûbiyye*'nin daha ziyade bir aidiyet veya suçlama sıfatı olup olmadığı ihtilafı havada kalmaktadır.

Üzerinde durulan konuda derinleşildiğinde, *Şuûbiyye* ile esasen Arapların sosyo-kültürel yönden ilkel olduklarını düşünen ve savunan birçok ırktan mensupların kastedilmesinden başka, bir ulusun yahut bir zümrenin görece daha çok özdeşleştiği ayırına varılır. İlahi buyrukların gözetilmesindeki içtenlik dışında, inananlar arasında herhangi bir müsavatsızlık bulunamayacağını telkin eden İslâmi doktrin, hareketin müdafileri için uygun bir çıkış noktası hükmündedir. Zira Araplardaki soy ayrımcılığının dinî kaidelerin ruhuna ters

² Bu çerçevede, İran menşeli şair İsmail bin Yesâr'ın, Emevî halifesi Hişâm'ın (724-43) katında, kendi nesebinden iftiharla söz eden dizeleri okuması, *Şuûbiyye*'nin ilk fiilî adımı olarak kabul görür.





Ortaçağ İslâm Dünyasında İrksal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

düştüğünü doğrulamak, en çok anılan prensibe referansla mümkündür. *Şuûbilere*, ayrıca *ehlu't-tesviye* (eşitlik yanlıları) denilmesi de, bu vasıflarıyla bağlantılıdır. Eşitlikçilik umdesini merkeze almasıyla *Şuûbiyye*, öteden beri, İslâm hükûmetlerinin içine düştüğü -münhasıran siyasal ve toplumsal- kriz anlarında bunu neredeyse sloganlaştırmış olarak öne çıkan bir hizbi, Hâricîleri akla getirir (Mottahedeh, 1976: 164, 176; Enderwitz, 1997: 513-4). Hakikaten de, adı geçen politik mezhebin takipçileri, ne bir ırkın ne de bir kabilenin ayrıcalıklı bir mertebede olabileceği yönündeki anlayış ve tavırlarıyla ünlüdür.³ Bu, iki akımı birbirine benzeştiren bir zihniyet ortaklığıdır. Öte yandan *Şuûbiyye*, tek bir düstura indirgenemeyecek denli, çok katmanlıdır. Mevâlî toplulukların elitleri, okuryazarları ve edebî temsilcileri, uzunca bir müddet alçaltıcı davranışlarına maruz kaldıkları Araplara karşılıklıta bulunmak için, yalnızca onların İslâmiyet öncesindeki vaziyetlerini alaya almak ve küçültmek değil aynı zamanda kendi atalarının başarı, kabiliyet ve büyüklüklerini hatırlatmak gibi bir yöntemi seçtiler. Başlıcaları İran, Ârâmî (Nabatî), Endülüs ve Kıptî olmak kaydıyla, değişik menşe ve bölgelerden olan entelektüeller tarafından, milletlerine yönelik methiyelerle yüklü iddialar serdedildi (Norris, 1990: 38). Ancak hiçbirinin övgüyle atıfta bulunacağı tarihsel malzemesi ve birikimi, kadim zamanlardan beri ama bilhassa Sâsânî asırlarında ileri bir medeniyet düzeyinde bulunan İranlılar ile kıyaslanamazdı. Netice itibariyle *Şuûbiyye*, eğer -Arap tarihi mirasının zayıflığını belirginleştirmek bakımından- aralarından birinin sivrileştirilmesi istenirse, çoğunlukla İran ırkına izafe edilmektedir (Browne, 1956: 266; Savran, 2007: 42).

Biraz evvel geçtiği veçhile, Abbâsî iktidarı, mevâlî halklarına, mahrumiyet ve kısıtlamaları mühim ölçüde ortadan kaldıran, özgürleştirici bir ortam sundu. Arap olmayanlara karşı sergilenen bu alışılmamış ve müspet yaklaşımın, söz konusu hilâfet ailesinin, onların yardımıyla saltanata yükselmesinde ve sahip oldukları kültürel zenginliğe teveccüh göstermesinde (Farıq, 1962: 18) saklı olduğu, yadsınamaz bir gerçekliktir. Keza, erken dönemlerde hudutları sürekli genişleyen devletin idaresini, Sâsânî tipi merkezileştirilmiş bir bürokrasi üzerine sabitlemek de (Savran, 2007: 43), İranlılar özelinde mevâlîye duyulan alakanın bir başka gerekçesini oluşturur. Münasebetlerin değişen doğası, mevâlînin yüksek dereceli memuriyetlere tayin edilmesindeki artışla, yönetim alanında yoğun olmanın yanı sıra kusursuz ilerlemeyen⁴ bir işbirliğini beraberinde getirdi. *Şuûbiler*, bu yeni konjonktür ile ilintili olarak, Araplar aleyhindeki düşüncelerini açıkça ve çekince duymaksızın söyleme imkânı buldular. Onların gündeme taşıdıkları, detaylandırılması bu incelemenin

³ Hâricîlerin, bu karakteristik bakış açıları, en bariz örneğini, hilâfet rejimindeki başkanlığın Kureyş kabilesine ait bir hak olduğunu reddeden tutumda bulur.

⁴ İbn Haldun'un ustalıklı tasvir ve tahlil ettiği (2015: 174-5), Harun Reşid'in İran kökenli vezir ailesi Bermekîleri tasfiyesi olayı, mevâlînin nüfuz alanının halifeyi kaygılandırarak kadar yayılması durumunun değil yönetsel işbirliğini bozmasına, tarafları nasıl bir çatışmaya sürükleyeceğine dair oldukça aydınlatıcı bir ipucudur.





Ömer Faruk Çakır

hedeflerinden biri olmayan, başlıklar çeşitlilik göstermektedir. Bunlardan birkaçına kısaca dikkat çekmek gerekirse, *Şuûbilerin* seçkin ve ayırıcı özelliklerini, (1) kendilerinin (daha ziyade İranlıların) atası, annesi hür bir kadın olan İshak peygamber iken Arapların, annesi bir cariye olan İsmâil peygamberin neslinden oldukları (Fariq, 1962: 19), (2) monarşi temelli ve ihtişamlı yönetim gelenekleri karşısında bedevî yaşantısının iptidailiği, (3) savaş taktikleri ve silah kullanımı alanında daha ziyade uzmanlaştıkları, (4) Arap lisanının tersine Farsçanın incelikli ve nükteli olduğu, (5) İranlıların zarif ipek elbiseler ve deri ayakkabılar giyme alışkanlığına mukabil Arapların kaba yünlü kıyafetler ve köhne sandaletler giyindikleri (Savran, 2007: 45) gibi hususlara işaretle vurguladıkları, belirtilebilir. Yalnızca bir kısmının sıralandığı mukayeseler, *Şuûbiyye* edebiyatının işlenen temalar itibarıyla ne oranda zengin bir içerikte olduğunu ima etmenin haricinde muhtevasında İranlılara mahsus değerlerin kapladığı hacmi de görünür kılar. Lakin aynı liste, akımın iç tutarlılığını sorgulamaya sevkedecek bir izlenim de bırakır. Arapların ırkçı uygulamalarına, din ile bağdaşmadığı söylemiyle yöneltilen itiraz, *Şuûbilerin* başlattıkları harekete inanç çerçevesinde bir meşrûiyet -en azından bir geçerlilik- sağlıyordu. Diğer taraftan, ürettikleri eserlerde yansıtılan ırkçı üslup, kınama ve eleştiri konusu yaptıkları davranış tarzına kendilerinin de meyyal olduğunu kanıtlar niteliktedir. *Şuûbiler* tarafından, uluslarına özgü vasıfların bir yücelik ve üstünlük göstergesi olarak sunulmasının, eşitlikçilik odaklı talepleriyle kesiştiği pek de savunulamaz. Ortaya çıkan durumun, *Şuûbiyye*'nin bir çelişkisi mi yoksa dönüşümü mü olarak yorumlanacağını ise, mutlak surette bilemiyoruz.

378

Başlangıç aşamasının yaşandığı yerler, açıkça, Mezopotamya bölgesinin sözü edilen akımın beşiği olduğunu gösterir. Bununla birlikte *Şuûbiyye*, doğduğu ve hatta geliştiği Doğu İslâm memleketlerinde uyandırdığından daha az olmayan bir etkiyle, Müslüman İberya'sındaki kitleleri de dürtüklendi. Aslında Endülüs'ün değişik dinî ve etnik elementleri barındıran sosyal yapısı da, bu türden temayüller için gayet müsaitti. İspanya'nın ilhakı sürecinde Emevîlere askeri katkıda bulunan Kuzey Afrikalı Berberîler (Mir ve Farahmand, 2016: 134), ilhaktan sonra İslâmlaşan yerli halk (Müvelled) (Chalmeta ve Heinrichs, 1993: 807; Hitchcock, 2008: 37; Özdemir, 2013: 27), zimmî statüsünde inançlarını sürdürmekle beraber Arapların alışkanlıklarını edinen gayrimüslimler (Musta'rib) (Epalza, 1992: 149) ile batının memlûkleri konumunda olan Saklebîler (Goldziher, 1996: 406) coğrafyanın belli başlı nüfus unsurlarını teşkil ediyordu. Arap Emevî hükûmetinin, doğuda asabiyet telakkisiyle izlenen devlet siyasetinin hemen hemen benzerini Endülüs'te de tatbik etmesi, belirli bir süre içerisinde, ülke sakinlerinin düşmanlığını kazanmaya yol açtı. Yukarıda sıralanan toplumsal zümrelerden her biri, yeni yöneticilerinin ulus merkezli ayırıcı politikalarına maruz kaldı. Şüphesiz, fertleri Müslümanlığı benimsemiş kimselerden olduğu halde dindaş idarecilerinin ötekileştirici yaklaşımlarından muaf tutulmayan Müvelled topluluğu, diğer sosyal kümelere nispeten ayrı bir yerdedi. Nitekim İspanya *Şuûbiliği* de, gelişimini, önemli mikyasta, bu topluluğun atılımlarına borçlu olacaktı. Tebaanın haklı tepkileriyle karşılaşacak bir dizi





Ortaçağ İslâm Dünyasında İrsal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

uygulama, pek çok alana yayılmış vaziyetteydi. Üst düzey memuriyetlere ve vazifelere atanmak, Arap olmayanlar için ulaşılması güç bir hedef haline getirildi. Bereketli tarımsal arazilerin Emevîler tarafından tekelleştirilmesi ve ağır vergi ödemeleri, yönetilenlerin iktisadî koşullarını zorlaştırdı. Etnik köken farklılığının ön plana çıkarılması ise, içtimâî çatışmalara zemin hazırladı (Mir ve Farahmand, 2016: 135-9). Ülkede kaotik olayları her an tetikleyecek bu şartların daimî olmadığı veya zaman zaman esnediği anlaşılır. Mesela, hekimlik ve tercümanlık gibi alanlarda uzmanlaşanlar başta olmak kaydıyla, mesleklerini devlet bünyesinde hatta saray çevrelerinde icra eden zimmîlere rastlanılır (Monroe, 1970: 6; Hitchcock, 2008: XIV-V, 4). Ancak görüldüğü kadarıyla, bu, olağan durumun değil, istisnai veya görece kısıtlı bir zamanda cari olanın tezahürüydü. Sonunda, Endülüs'ün mevâlî ve gayrimüslim halklarını da fazlasıyla hiddetlendiren Arap ırkçılığı, Şuûbiyye cereyanının İslâm dünyasının bu yakasına doğru yayılmasına da neden oldu.

Hakkındaki tetkikler, Endülüs Şuûbiliğinin, en güçlü biçimde, İbn Garsiye'nin şahsında cisimleştiği kanaatini taşır. Bask bölgesinde doğduğu, Müslümanlar tarafından henüz küçük yaşlarında tutsak alınarak Dâniye vilayetine getirildiği ve burada, aslen bir Slav olan Emîr Mücâhid'in sarayında İslâm ölçütlerine göre yetiştirildiği bilgisi, sarîh bir şekilde, onun Müvelled kimliğine delalet eder. Dâniye'de, mezkûr emîrin ve ardından da oğlunun hizmetinde bir kâtip ve aynı zamanda bir şair olarak temayüz eden (Monroe, 1970: 10-1; Graham, 1995: 70; Hatalmış, 2017: 125-6) İbn Garsiye, dolayısıyla, hem bürokraside hem de edebiyatta aktifti. Şuûbiyye yazınında kalem oynatabilmek için oldukça önemli olan bu iki özelliğe ilaveten, XI. asırda, *mülûkü't-tavâif* devrinde yaşaması da, düşüncelerini herhangi bir endişe duymaksızın eserlerine aktarması adına avantajdı. Zira, Emevî hilâfetinin çöküşü sonrasına tekabül eden bu periyot, edebî çalışmaların kısıtlanmaksızın üretilmesi açısından uygundu. Kendisi gibi Müvelled olan bir efendinin himayesinin, İbn Garsiye'ye, ayrıca bir güvence sağladığı da muhakkaktır. Bu keyfiyet, onu, içinde bulunduğu imkânlar itibarıyla, aynı akımın doğudaki erken dönem temsilcilerine nispetle şanslı kılıyordu. İbn Garsiye'nin yaşadığı seneler, iktidarın mevâlîye geçtiği devreye tesadüf ediyordu (Larsson, 2003: 146, 155). Adını, Şuûbiyye edebiyatının en tanındık mümessillerinden biri olarak duyuracak risalesini, böylesi bir ortamda yazdı. Arapların evrensel İslâm toplumunun bütünlüğünü zayıflatan zihniyet ve tavırları, bu eserde, yeniden ve etkili bir tarzda eleştirildi. Mezkûr Basklı edîp tarafından da, önemi çokça belirtilen eşitlikçilik ilkesi, nesep farklılıklarının Müslümanlar nezdinde bir mana taşımaması gerektiğini savunmak için, hatırlatıldı. Yine, bu edebî türde yaygınlaşan bir metoda, ırkların tarihsel azamet yönünden mukayesesine, İbn Garsiye'nin risalesinde de müracaat edildi. Fakat burada, Arap olmayan milletlerin mazilerinin görkemliliğini örneklendirmek amacıyla, İranlıların yanı sıra Bizanslıların kültürel unsurlarına da başvurulduğu, vurgulanır. Bu köklü medeniyetlerin vârisleri karşısında Araplar, ilkel bir yaşantı süren bedevîler olarak resmedilir (Larsson, 2003: 2-3). Özü itibarıyla,





Ömer Faruk Çakır

ilgili literatürün en kıymetli ürünlerinden biri sayılan risalenin, Doğulu *Şuûbilerin* yapıtlarını andıran, düşünce, usûl ve misallerle dolu olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Garsiye ve eseri, *Şuûbiyye* merceğinden seyredilen Ortaçağ İslâm dünyasının, birbirleriyle bağlantılı birkaç veçhesinin kavranılmasına yardımcı olur. Evvela, söylemeye dahi lüzum yoktur ki, değişik kıtalarda kurulan Emevî hükûmetleri marifetiyle hortlayan ulusçuluk fanatizmi, memleketin Arap olmayan insanların da ciddi bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. Irk temelli toplumsal cepheleşme, gidişatın olağan hatta kaçınılmaz bir sonucudur. Ancak burada odaklanması gereken bir ayrıntı gibi duran nokta, kitlesel reflekstir. Mevâlî tebaa hakkında -devlet siyasetlerine paralel olarak- alınan çoğu kararın keyfiliğine karşın saltanatlarını hedef alan herhangi bir muhalif teşekküle de tahammül edemeyen Emevî despotizminin, *Şuûbileri* bir süreliğine sessizliğe mecbur bıraktığı bilinmektedir. Ne var ki, sonuçta, *Şuûbiyye'*nin, geçici bir suskunluk evresinin ardından Arap olmayan Müslümanlara yönelik hâkim algıyı dönüşüme uğratacak bir patlama yapması engellenememiştir. Dahası, azımsanmayacak bir kısmını aynı kesimlerin oluşturmasına bakılarak, Emevî çağını sonlandıran Abbâsî İhtilâlî'nin, dolaylı şekilde, *Şuûbiyye'*nin de bir zaferi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Lakin, ertelenmeksizin ifade edilmelidir ki, bu muhakeme, kesinlikle, akımın silahlı bir hizip özelliği taşıdığına dair hiçbir imâ içermez. Bunun yanında, Arap ırkçılığına karşı kitlesel bir bilinç oluşturduğu kuvvetle muhtemeldir. Böylelikle, sürecin ışık tuttuğu bir diğer husus olarak, *Şuûbiler* özelinde mevâlî halklarının koşulsuz bir itaat hâli içinde olmadıkları gerçeği de tebarüz eder. Son olarak, akımın yayılım sahası ve gelişim çizgisi, dönemin Müslüman topluluklarının, aradaki küçümsenmeyecek mesafelere rağmen, birbirlerinden kopuk bir vaziyette olmadıklarını anlatır. VIII. yüzyılda daha ziyade İran ve Irak taraflarında başlatılan bir tartışma ekolünün, XI. yüzyılın İber Yarımadası'nda bulunduğu takipçiler tarafından güçlü bir biçimde ihya edilmesi, sanat ve/veya düşünce hareketlerinin İslâm dünyasının sınırları dâhilindeki dolaşımı konusunda fikir vermektedir (aradaki zamansal boşluk önem arz etmez, çünkü bu, siyasal ve periyodik şartların zemin hazırlamasıyla alakalı bir keyfiyettir). Özetle, *Şuûbiyye'*nin -kazandığı ve-yansıttığı küresellik görünümü, bir bakıma, İslâm dünyasının merkezi ile çevresi arasında – görece güçlü yahut zayıf da olsa- bir bütünlüğün var olduğunu bildirir.

Mevcut başlığın konusunu toparlarken, *Şuûbiyye'*nin de, tarihsel kıymete haiz birçok cereyan gibi, kendi antitezi ile yüzleştiğine değinilebilir. En tanındık figürlerinden biri olarak, el-Câhız'ın (Kılıçlı, 1992: 243-4) da aralarında yer aldığı birtakım müellifler, kimi eserlerini, *Şuûbilerin* görüşlerini çürütmeye ayırmışlardır. Onların düşüncesine göre, Arap geleneklerinin ve bedevî alışkanlıklarının, methedilecek pek çok yönü vardı. Hayatlarını sürdürdükleri çöl arazilerinin iklimsel koşullarının ve göçebeliliğin, bedevîleri, sabırlılık ve metanetlilik gibi erdemlerle donattığını iddia ediyorlardı. Belagat ve şiirlerinden övgüyle bahsetmekteydiler. Yine, *Şuûbiyye* karşıtları, İslâm'ın Arabistan'da zuhur etmesinden ve dinin kutsal kitabının Arapça olmasından ötürü, Arapların öteki Müslüman toplumlara kıyasla ayrı





Ortaçağ İslâm Dünyasında İrsal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

bir konumda durduklarını da savunuyorlardı (Savran, 2007: 42-8). Böylesi düşünceler, *Şuûbilerin* –yukarıda anlatılan- tenkitlerine cevaben serdedildi. Gene de, bu minvaldeki tepkiler, söz konusu edebî çekişmenin tavsamasına değil, bilakis, palazlanmasına sebep teşkil etmişe benzemektedir. *Şuûbiyye* aleyhtarlarının, bilhassa Emevîlerin müdafaa ettiği, Arapların ayrıcalıklı millet oldukları söylemini, yazınsal alana aktarmalarının, tartışmanın büsbütün açmaza düşmesinde rolü olduğu kuşkusuzdur. Aksi bir yargı, taraflardan birinin ileri sürdüğü görüşlerin diğerinin inkâr ve misillemesiyle karşılaşması sonucu büyüyen bu edebî polemğin, nasıl asırlarca süregeldiğini açıklamada zorluk çekecektir.

2. Modern Zamanlardan Şuûbiyye'ye Bakış

Sosyo-politik iklime göre canlandırılan kimi zamanlarda, Müslüman toplumlarının gündemini hayli işgal eden mevzubahis edebî akım, haddizatında, bir Ortaçağ vakasıydı. Yankılarının ara sıra çağdaş devirlerden duyulduğu yahut birtakım revizyonlarla güncellik kazandığı doğrudur, ama esasen, isabetli isabetsiz çeşitli atıflar alan bu vakayı aydınlatacak orijinal bilgiler, yalnızca mezkûr çağdan kalanlarla mahduttur. Bu itibarla, modernite öncesinin çoğu tarihî olgu ve hadisesinde olduğu gibi, *Şuûbiyye*'nin de, bilinenleri kadar –belki daha da fazla- bilinemez, bilinmeyen veya henüz karanlıkta kalan yanlarının olması gayet tabiidir. Takriben XIX. asrın sonlarından beri, bir araştırma problematiği olarak *Şuûbiyye*'yi analiz etmeye mesai harcayan tarihçilerin, konunun belli başlı yönleriyle ilgili, bir diğeri tarafından yanlışlanan argümanlar ileri sürmesi, bir bakıma, değinilen malumat kıtlığından kaynaklanmaktadır. *Şuûbiyye*, tesir ve neticeleri açısından, sadece sanatsal bir çevreyle mi sınırlı kaldı yoksa devlet geleneği, siyasi ve bürokratik mekanizma gibi başkaca bir dizi işleyişe de sirayet etti mi? yahut, sadece Müslüman edîplerin düşüncelerini içeren bir akım mıydı yoksa farklı inanç mensuplarının fikir ve ideallerini de kapsıyor muydu? türünden meseleler, araştırmacıların çözümlemeyi denediği sorunsalların bazılarıydı. Aşağıda, sahanın öncü ve saygın birkaç uzmanının, belirtilen hususlardaki tez ve antitezlerine, kısaca yer verilecektir. Mukayeseli olarak aktarılacak argümanların, her şeyden evvel, *Şuûbiyye* tartışmasının çok boyutlu kıymetlendirilmesi noktasında ufuk açıcı olacağı umulmaktadır.

Macar bilgin Goldziher'in, *Şuûbiyye*'ye, İranlılarda ulusçuluk şuûrunu uyandırdığı yönünde bir etki gücü yükleyen nazariyesi, müteakip senelerin araştırmacılarınca sürdürülecek bilimsel bir münakaşa başlattı. Abbâsî kontrolünden çıkmak üzere, Orta Asya'da kurulan müstakil Fars hanedanları, aynı kurama göre, bu ulusçu bilinci bir ileri aşamaya taşıyan somut hamlelerdi (1966: 144). Nakledilen değerlendirme, edebî bir rönenans'tan ibaret görmediği akıma, fazlasıyla politik ve aktivist bir nitelik izafe etmektedir. Sonraları da, gene İran orijinli özerkleşmiş bölgesel devletler örneklendirilerek, *Şuûbiyye*'ye atfedilen söz konusu güdüleyici özelliğe dair vurgulara rastlanılacaktır. Nitekim bir inceleme, dolaysız surette, Horasan topraklarında boy gösterecek Tâhirîlerin kuruluşunu (821), akımın İranlı taraftarlarının ulaştığı ilk hedef olarak yorumlayacaktır (Kılıçlı, 1992: 212-3). Ne var ki, benzer doğrultudaki bazı yaklaşımlar, Goldziher'in hipotezinin, yaygın olarak onaylanmasını





Ömer Faruk Çakır

sağlamayacaktır. Tam aksine, ünlü tarihçi Gibb'in, oldukça ikna edici görünen itirazları, tezin doğruluğunu ciddi anlamda şüpheli hale getirmiştir. Sonuncusu, *Şuûbiyye* fikrini daha ziyade içselleştiren bir sınıf konumundaki kâtiplerin/bürokratların (secretaries), VIII. yüzyılın ikinci yarısında Horasan ve civarında defalarca meydana gelen, Arap idaresi aleyhindeki İran ayaklanmalarına sempatiyle baktıklarını ispatlayacak hiçbir emare bulunmadığını savlar. Sâsânî teamüllerine meyleden bu sınıfın, her ne kadar Arap kültür öğelerine nefretle baksa da, mevcut İslâm İmparatorluğu'nu, Abbâsî halifeliğini devirmek gibi siyasi bir emel beslemediğini, tersine, kadim İran müesseseleri model alınarak hilâfet devletini yeniden şekillendirmek amacıyla olduğunu iddia eder. Bu tespit ve bulgularla, Gibb, kâtiplerin tutum ve zihniyetini –dolayısıyla *Şuûbiyye*'yi- ulusalcı bir hareket yönünde yorumlamanın hatalı olacağı kanısındadır (1982: 65-6). Onun konuya dair inancı, önemli oranda, müteakiben yapılan birçok akademik incelemede paylaşıldı.⁵ Mevzubahis akımın esasen edebî bir münakaşa olduğunu anımsatan Mottahedeh de, halifenin sadık hizmetkârları olarak tarif ettiği *Şuûbîlerin*, çoğunluğunu, apolitik kimselerin oluşturduğunu düşünür (1976: 162). Hemen hemen benzeri saptamalar, Norris'in çalışmasında da tekrarlanır (1990: 31). Son olarak, daha çok tasdiklenen bu antitezin, Endülüs mevâlîsi için de geçerli olduğunu fark ettiren araştırma neticeleriyle karşılaşılmaktadır. *Şuûbîleri* doğrudan doğruya kastetmeden ve fakat Müvelled zümresine işaretlerle (aslında, yukarıda da geçtiği veçhile, İspanya *Şuûbiliğine* Müvelledler canlılık vermişti), bu topluluk üyelerinin, Arapların ırk ayrımcılığına gösterdikleri şiddetli tepkilere rağmen, ne önceki dinlerine (Hristiyanlık) dönmeyi ne de ülkenin eski egemen organizasyonunu (Vizigot Krallığı) yeniden canlandırmayı planladıkları, öne sürülmektedir. Arap hükûmetine (Kurtuba Emevîleri) karşı zaman zaman başlattıkları isyanlar ise, otonom bir İslâmî yönetim birimi kurma maksadı olarak kıymetlendirilir (Chalmers ve Heinrichs, 1993: 808). İktibas edilen görüş yanlışlanmadığı müddetçe, Müvelled hareketlerini, tamamıyla apolitik değilse dahi, ulusçuluk hissi ve anlayışıyla bulunulan girişimler olarak varsaymak, pek de doğru bir okuma olmayacaktır. Zira, öyle anlaşılıyor ki, dönem Endülüs'ünde yeni bir siyasi yapı meydana getirme arayışı varsa da, bunun, milletten ziyade inanç temelli olması tasarlanıyordu.

Öte taraftan, Goldziher'in *Şuûbiyye*'yi milliyetçilikle özdeşleştiren bakış açısının, çok daha asal olan bir başka noktadan yola çıkılarak da, kritiği yapılmaktadır. Larsson, bahsi geçen meseledeki fikir uyuşmazlıklarını nispeten daha etraflı olarak tetkik ettiği bir etüdünde, tenkitçilerin, ulusçuluğun XIX. yüzyılın sonlarında doğduğu noktasındaki hatırlatmalarını, öne çıkarır. Onların, tabiatıyla, Macar bilgin tarafından ulusçuluk cereyanının Ortaçağlara kadar geri götürülmesinin bir anakronizm olduğuna dair yönelttikleri eleştirilerine, değinir.

⁵ Bu çalışmada, Gibb'in belirtilen görüşlerini havi bilimsel yazısını kapsayan eserin 1982 senesindeki baskısından faydalanılmakla birlikte, ilgili yazının, çok daha öncesinde (1962) yayımlandığı bilhassa hatırlatılmalıdır.





Ortaçağ İslâm Dünyasında İrsal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

Ayrıca, milliyetçiliğin palazlandığı zamanları bizzat yaşayan ve süreçten en çok etkilenen imparatorluklardan birinin (Avusturya-Macaristan) vatandaşı olan Goldziher'in, *Şuûbiyye* hakkındaki argümanını, konjonktürel havanın tesiriyle geliştirdiği hususundaki çıkarımlarına da, yer verir. Referansı Goldziher'in günlüğü olan Larsson, eleştiricilerin bu son iddiasına kuşkuyla bakmaktadır. Onun söylediğine göre, günlüğün -ulusçuluk temayüllerinin yoğunlaştığı yıllarda tutulan- kısımları, *Şuûbiyye* ile güncel hadiseler arasında bağlantı kurulduğunu düşündürecek izler taşımaz (2005: 369-70). Açıkçası, *Şuûbiyye* hareketini ulusçu bir kisveye büründüren yaklaşımın ardındaki kişisel etkilenişleri aydınlatma çabası, değerli olmakla birlikte, her halükârda, tezin tarihsellik açısından barındırdığı bariz yanılmanın üzerini kapatamayacaktır. Denilebilir ki, kronolojik akışta, *Şuûbiyye*'yi bin yıl geriden izleyen milliyetçiliğin tarihselliği, Goldziher'in görüşündeki kusuru açığa çıkarmak bakımından, başkaca herhangi bir delile nispetle çok daha inandırıcıdır.

Zamansal ilerleyişle beraber, ortaya çıkma gayesinden sapma gösterecek alt kümelenmeler türetmesi, akımın, çözümlenmesiyle uğraşılan bir diğer yönü olarak belirlemektedir. Başlangıçta ve esasen, kendi soylarını yüceltmek suretiyle Arapları hicvetmek, taraftarlarının yegâne, ya da en azından birincil, amacıydı. Başka bir deyişle, *Şuûbiyye*, irsal vasıfları yarıştırmak üzerine kurulu bir tartışmaydı. İnanç değerleri hakkında düşüncelerin belli edildiği eserlerin üretimi ise, bu keyfiyetin, ya en başından beri bir yanılısıma olduğunun ya da giderek değişime uğradığının ifadesiydi. *Şuûbiler* arasında, Zerdüştlük ve Maniheizm gibi İran menşeli dinlerin takipçileri de vardı ki, bunlar tarafından, -akidelerini aksettiren yazınsal çalışmaların meydana getirilmesiyle- *Şuûbiyye*, bir propaganda silahına dönüştürülmekteydi. Öğretileri, İslâm hukuk terminolojisinde kullanılan bir kelime olarak, devlet için tehlike oluşturan heretik anlamında, *zındık* denilen (Norris, 1990: 41) bu kimselere, tüm manevi sistemlere karşı şüpheli bakmalarını telkin etmektedir. Bu itibarla, mevzubahis yazınsal hareketin, birtakım siyasal ve/veya sosyo-ekonomik kaygılarla, görünürde, Müslümanlığa yönelmiş olan Mecûsi ve Manici taraftarlarının, Araplar kadar İslâm dinine ve değer yargılarına da düşmanca baktıkları belirtilmektedir (Farıq, 1962: 18). Onların varlığı, sarıh bir biçimde, gayrimüslim şairlerin de bu edebî savaşta kalem kuvvetine sahip oldukları noktasına netlik kazandırır. Aynı durumla, işlenen temaların hem kapsamının genişlemesi hem de bir dereceye kadar farklı istikametlere evrilmesi, mümkün ve beklenilebilecek yeniliklerdi. Gene, buna bağlı olarak, yeni sembolik kavramların ve motiflerin literatüre dâhil edilmesi de, kendiliğinden gelişecekti. Hakikaten de, münhasıran Zerdüştlük, dinlerinin en başat sembolik unsurlarını pek de endişe duymaksızın dizelerine taşıdıkları görülmektedir. Öncü bir çalışmada, Fars asıllı kimi *Şuûbi* şairlerin, ateşperestliğe olan eğilimlerinin güçlü ipuçları mahiyetinde, beyitlerini, ateş ve toprak gibi düalist öğretinin belirgin öğeleriyle bezedikleri, misalleriyle sunulmuştur (Kılıçlı, 1992: 151-3). *Şuûbiyye*'nin belki de marjinal boyutunu temsil eden yapıtları, onların, içsel anlamda eski dinlerine sadık kaldıklarını, yahut düşük de olsa bir ihtimal, İslâmlaşmalarındaki samimiyete rağmen evvelki inançsal





Ömer Faruk Çakır

dogmaların hafızalarından hâlen silinemediğini dışa vurmaktadır. Daha az çarpıcı olmayan husus ise, İslâmiyet zararına propagandaların, *Şuûbiyye*'de ilk aşamaları itibariyle var veya sonraları eklenmiş olup olmaması dikkate alınmaksızın, akımı, Müslüman halklar nezdinde mahzurlu hale getirmesidir.

Tartışma götürmez olan, Manici ve Mecûsilerce aşılana çalışılan doktrinlerin *Şuûbiyye* idealinin bütününe kuşatmadığıdır. Böylesi bir teze hiçbir ilmî araştırmada tesadüf edilmemesi, durumun kesinliğini pekiştirir. Ne var ki, anılan inanç taraftarlarının şîârı olan kuşkuculuğun, İslâmiyet adına bir risk oluşturacağı hususu da, görmezden gelinecek ve yadsınacak gibi değildir. Gibb'in, daha ziyade Maniheizme odaklanarak, *zındıklık* ekseninde yayılan fikirleri, sözü edilen edebî hareketin tehditlerinden sayan –ve sonraları da destek bulan- analizini, bu bağlamda değerlendirmek icap eder. *Zındıklık* kavramıyla tanımlanan bağımsız düşünmenin (freethinking), dinlerin ahlakî kuralcılığıyla örtüşmeyen tabiatı (Gibb, 1982: 69), inanç sistemlerindeki yerleşik normların geçerliliği için, tek başına, bir çekince faktördür. Aynı tahlil, İranlıların dinî tarihi içerisinde biçimlenen bu inançsal nosyonun İslâmiyete yabancı olduğu vurgusuyla, yinelenir (Monroe, 1970: 2). Yorum ve saptamaların isabetliliğine rağmen, taraftarları arasında *freethinker* edebiyatçıların olması, akımın, yalnızca bir anlayışa irca edilemeyeceğinden ötürü Müslümanlarca tümüyle reddedilmesini gerektirmez. Bunun yanında, öteki bir perspektiften, *Şuûbiyye*'nin İslâm dünyasındaki meşrûluğunu zedelemiş ve aleyhtarlarına bir saldırı bahanesi sunmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Pek de uzak sayılamayacak bir geçmişte yapılan bir dizi araştırma, ayrıntılarını yüzeye çıkardığı *Şuûbiyye* dosyasının, karmaşık ve girift yanlarına da ışık tutmaktadır. Anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak uğruna, ele alınan edebî cereyanın izâhını, Emevî çağında tırmanışta olan soy bağınazlığına gösterilen tepki, şeklinde basitleştirmek olasıdır. Belirtilen tarzdaki sadeleştirici bir anlatımın, içerdiği doğruluk payı inkâr edilemeyecektir. Lakin kapsayıcılığının zayıf olmadığı da varsayılamayacaktır. Uzun serüveni boyunca, *Şuûbiyye*, sadece dikkat çekilen bağınazlığı protesto edeceklerin yöneldiği bir akım olarak kalmadı. Hâkim ve yerleşik konumdaki –din ve gelenek gibi- başkaca olgulara karşıt olanların da bir araya geldiği bir toplanma zemini oldu. Bunu bir sapma veya evrim olarak nitelemeyi, hâlihazırdaki çalışmaya kıyasla, çok daha etraflı ve derinlemesine bir tetkikin mümkün kılabileceğini sanıyoruz. Konuyu daha da çetrefilli hale getiren, bilhassa geride bırakılan son iki asrın Ortadoğusu'nda *Şuûbiyye* kavramına kazandırılan söylemsel çeşitlilik, bu kanaatin haklılığını belirginleştirecek bir mahiyettedir.

3. Güncellenen Bir Söylem Olarak *Şuûbiyye*

İdeolojiler çağında, universal ölçekte karşılık bulan birçok fikri, Arap coğrafyası da ithal etti. Çoğunluğu, devleti ve toplumu yahut bunların çevrelediği diğer alanları yeniden düzenlemeye teşvik eden bu ideolojiler, müdafilerini, kendileri ile kendilerinden olmayanları, ötekini tanımlayacak terimler ve sloganlar bulmaya zorladı. Ötekini isimlendirecek daha





Ortaçağ İslâm Dünyasında İrsal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

doğrusu suçlayacak bir kavram arayışı, *Şuûbiyye*'nin, tekrardan ve yoğun biçimde telaffuz edilmeye başlanmasıyla neticelendi. Söylenme amacı, ister istemez, XIX. ve XX. yüzyılın Arap ideolog ve politikacılarının *Şuûbi* diye seslendiği zümre ile Ortaçağ'da kavramın kastettiği kitle arasında bir farklılık yaratmıştı. Artık, itham edici bu terim, sadece Arap kültürüne küçümseyici ve alaycı yaklaşımları değil aynı zamanda benimsenen ideolojik görüşün karşıtlarını da hedef almaktaydı. Kavramın muhatabı, yerine göre, bazen bir Baas partizanının bazense bir Arap sosyalistin aleyhtarı oluyordu. Lüzumsuz bir açıklamadır ki, bundan böyle *Şuûbilik*, tektip bir düşünceyi, kişiliği ve kimliği anlatmayacaktı. Tedricen öznelleştirilen deyişler sonucu, *Şuûbiyye* sıfatıyla yaftalanmak için, herhangi bir doktrin savunucusunun durduğu yerden rakip ve aykırı görünmek yeterli olacaktı.

Hanna ve Gardner'in müştereken yazdığı, dikkat uyandıran tezlerle dolu bir makalede, hem akımın, Ortaçağ günlerinden modern zamanlara kadar, devrin revaçta olan düşünsel cereyanlarıyla özdeşleşmek suretiyle nasıl bir revizyona uğradığı hem de terimin söylemsel açıdan ne şekilde bir dönüşüm geçirdiği –ama aynı zamanda karmaşıklaştığı– hususlarına odaklanılmaktadır. *Şuûbiyye* başlığında bahsedilecek yalnızca bir fikrî hareketin olmadığı, bilakis, genel bir sınıflandırma altında sayılabilecek en az birkaç türünün mevcut bulunduğu, incelemenin temel bulgusudur. İslâmiyetin zuhurunu izleyen yüzyıllarda görülen formlarına ilaveten, günümüze daha yakın asırların insanlarını peşinden sürükleyen Osmanlıcılık, Garpcılık, Ulusalcılık, Bölgecilik, Sosyalizm ve benzeri idealler, akımın çeşitli versiyonları olarak işlenmektedir. Bu doğrultudaki yaklaşımın nedeni, zikredilen ideallerden her birinin, benimsediği ilke ve düsturlarıyla, Arabizm yanlılarını rahatsız eden niteliklerinde aranmaktadır (1966: 337). *Şuûbiyye* gerilimini yeni bir eksene kaydıran bakış açısı, evrenselleştirici öğretilerin, Araplık hüviyetini zayıflattığı anlayışından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla tartışma, giderek, universalizm ve (Arapçılığın bariz biçimde tikelci bir görünüme bürünmesinden ötürü) partikularizm meselesine indirgenmekteydi. Anılan iki yazar tarafından, barındırdığı derin tezatlıklara rağmen, transfer olunan ideolojilere Arap sıfatının eklenmesi (Arap sosyalizmi gibi) kültürel kimliği koruma ısrarcılığıyla izâh ediliyor ve Arap imgeleminde hainlik ile eşit tutulan *Şuûbilik* isnadından kurtulmanın bir yöntemi olarak yorumlanıyordu (1966: 338). Fakat diğer yönden, bu paradoksal uyarlamalar, Arabizmin, universalist ideolojilerle uyumsuzluğunu çözümlemekten başka, insanlığı bütünüyle önceleyen bir din olarak İslâmiyet ile bağdaşamayacağına da, doğrudan doğruya, ispat teşkil etmekteydi. XIX. asrın son ve XX. asrın erken dönemlerinde, Müslüman devletlerin geri kalmışlığına çare arayan bazı ıslahatçıların, *Şuûbiyye* muhaliflerinin zihniyetini çağrıştıracak üslupta, Arap milliyetçiliğiyle ahenkli bir İslâm reformunu savunarak büyük bir çelişkiye düşmeleri (Hourani, 1983: 298-301), söz konusu tutarsızlığı somutlaştıran emsâllerden biriydi. Ünlü olanı tikel alana sığdırma önerilerinin pratikteki karşılığı, kendisiyle çatışan ve akim kalan denemeler oluyordu.





Ömer Faruk Çakır

Neredeyse İslâmiyet kadar eski olan *Şuûbiyye*, kendi tarihsel ilerleyişi içinde kimileri oldukça tuhaf ve çelişkili özellikteki söylemlere yönlendirdiği lehtarları ve aleyhtarları arasındaki bitmek bilmeyen münakaşa bir tarafa, son kertede, Müslüman halkların hemen hepsini teşmil edecek bir ayrışmanın adı oldu. Terimin etrafında biçimlenen ihtilaf, İslâm'ın, doğduğu dönemlerden uzaklaştıkça dağılmaya yüz tutan birliğini daha da parçalayıcı bir işlev gördü. Yakın devirlere gelindiğinde, esasen ırksal etkenlerden ileri gelen bu çekişmenin, başlangıç senelerine nispetle şiddetlenme seviyesinin yükselip yükselmediğini ölçmek zor olmakla beraber değişik düzlemlere taşındığı tereddütsüz söylenebilir. Komünistler ve Batı sempatizanlarının yanı sıra azınlıklar, geçen yüzyılın Arap nasyonalistlerince veyahut İran ile dirsek temasında oldukları zannedilen Iraklı Şiîler, Saddam Hüseyin tarafından, aynı ötekileştirici etiketle, *Şuûbi* olmakla suçlandılar (Savran, 2007: 49-50). Keza Tunus devlet başkanı Burgiba, İsrail'in Ortadoğu'daki varlığına yönelik yapıcı bir tavır takınması yüzünden, Arap meslektaşlarının benzeri ithamlarına uğramıştı (Hanna ve Gardner, 1966: 338). İşaret edilen misaller, söylemin, yaygınlaşmasına paralel olarak rastgele kullanılan bir ifade kalıbına dönüştüğünü sezdirmektedir. Nitekim hedef tahtasına konulan şahısların ya da toplulukların, görüş, eylem ve temayülleri arasında doğrudan değil ancak ziyadesiyle dolaylı olacak bir yakınlık bağı kurulabilir. Telaffuzundaki keyfiliğin ve peşi sıra artan öznelliğin, söylemin kazandığı popülerite ile ilgili olduğunu tahmin etmek güç değildir. Mevzubahis keyfiyetin, idarelerindeki yurttaşların çoğunluğu Müslümanlardan teşekkül eden ülke yöneticileri düzeyinde de gözlemlenmesi ise, -hakikatte modern zamanlar için fazlaca ütopyik olan- İslâm birliği hayalinden uzaklaştırıcı bir gelişmedir. Üstelik, gelişigüzel sarfedilecek *Şuûbiyye* ifadesi, inanç merkezinde birlik oluşturma düşüncesinin gerçekleşme ihtimalini azaltması şöyle dursun, hem ırktaş hem de dindaş halkları kutuplaştırma dahası çatışmaya sürüklenme potansiyeli dahi taşımaktadır.

Bitirirken, gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntıya, zamanın ruhuna uygun bir tarzda revize edilen *Şuûbiyye* söylemine başvuranların gayesindeki dönüşüme değinilebilir. Orta Zamanlardaki mümessillerinin tersine, akımın modern çağlardaki karşıtları, terimi, çoğunlukla etnik temelli ideolojilerini yasallaştırmak maksadıyla gündeme getiren siyasetçilerdi (Savran, 2007: 50). Başka bir tabirle, *Şuûbiliğe*, takip olunan ideallere geçerlilik ve süreklilik kazandırmak maksadıyla duyulan nefretin, gizlenemeyecek derecede politik bir yanı vardı. Bu, önemli miyasta, tikelciliği (Arabizm) gözeten bir tutumdur. Halbuki Ortaçağ'daki *Şuûbiyye* aleyhtarlarının motivasyonu, -iddialarının gerçekçiliği sorgulanabilir olmakla birlikte- partikularizm adına değil İslâmi evrensellik uğruna hareket ettikleri düşüncesiydi (Enderwitz, 1997: 515). Dolayısıyla, ilk ortaya çıktığı yıllardan bu yana, kavramın kullanımında, suçlanan birey ve/veya topluluğun kimliği kadar suçlayan kimselerin amaç ve beklentileri de köklü bir değişime uğramıştı.

Sonuç





Ortaçağ İslâm Dünyasında İrsal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

Fitne, Müslüman halkların –daha ziyade içtimai- bütünlüğünü sarsacak karışıklık, anarşi vaziyetini tarif eden özel bir ıstılah olup, bugünlerin Ortadoğusu’nda hâlen, kitlesel kızgınlığa sebebiyet veren birçok olayı nitelendirmek üzere güncel tutulmaktadır. İlahi bir telkin olan sosyal bütünlüğün devamlılığı ilkesi, inananlar tarafından gözetildiği süreçte, kargaşa hâli de sakınılması lazım gelen bir durum addedilecekti. Yine de, her ne kadar toplumsal uzlaşma algısı izafi olsa da, Müslümanların mutlak uyumu noktasındaki istikrarın, *fitne* dönemlerine nazaran, İslâm tarihinin oldukça sınırlı kesitlerinde yakalandığı savlanabilir. Dindaşların birliği, bu uslamlama çerçevesinde, tahakkuk etmesi çoğu kez kolay olmayan bir tasarı olarak kaldı. Sosyal denge ve ahengin, yeniden sağlanmasını güçleştirecek surette, kaybolmasına kapı aralayan düşünce ve pratikler birer anarşi etkeni olarak görüldüğü takdirde, Emevî Araplarının sistematik biçimde tatbik ettikleri ırkçı politikalar, tam manasıyla bir *fitne* sayılacaktır. Toplumsal kırılmalara elverişli kozmopolit bir dünyada, Emevîlerin, neseplerini, Müslümanlık ortak kimliğini aşındıracak bir üst kimlik şeklinde empoze etme uğraşları, mevâlî halklarının doğal tepkisini üzerine çekti. Abbâsîleri iktidara yükselten ihtilâl, sözü edilen tepkinin silahlı mücadele yoluyla açığa vurulmasıydı. *Şuûbiyye* ise, *fitne* durumuna reaksiyon göstermek için, yazınsal bir alanın daha özeldede şiir dizelerinin tercih edildiği bir protesto metodu olarak filizlendi. Belki de, yeni bir din ile başlayan yeni bir tarihsel safhanın ilk edebî hareketi olan *Şuûbiyye*’nin, böylesi bir gaye ile meydana çıkması, henüz birinci yüzyılını doldurmayan İslâm toplum yapısının nasıl çatırdamaya başladığının bir diğer göstergesiydi.

Edebiyat çevresinin yanı sıra, bürokrasi sınıfında da yoğun bir ilgi toplayan akım, etnik menşei konusunda duyarlı –bazen de fanatik- yahut devlet müesseselerini modernize etme isteğindeki kimseler gibi çeşitli eğilimlerde olan üyeleri ve onların aleyhtarlarıyla, birkaç asır içindeki belirli zamansal aralıklarda tekrar tekrar revaç bularak, ekseriyetle Ortaçağ Müslümanlarının belleğinde yer edindi. Bu aşamayı, bilindiği kadarıyla, XIX. asrın sonlarına değin sürecek uzun bir sessizlik evresi izledi. Bahsi geçen tarihî periyoda gelindiğinde, *Şuûbiyye*’ye, ağırlıklı olarak muhalifleri tarafından, telmihte bulunmaya başlandı. Şüphe götürmez, bu anakronik ama bilinçsiz olmayan yaklaşımın zamanlaması tesadüfi değildi. Döneme özgü, kitlesel ölçekte kabarmaya yüz tutan milliyetçi ve ırkçı duygular doğrudan, öteki birtakım ideolojiler ise dolaylı olarak *Şuûbiyye* adlandırmasının, yeniden ve ayrıştırıcı bir bağlamda, kullanılmasına fırsat sundu. Şaşırtıcı olan, terimin, tarihselleşmiş anlamdaki bir mevâlî sınıfının ulus devletleri çağında bir karşılığının olamayacağı gerçeğine rağmen, yaygınlaşmasıydı. Ne var ki, geçen yüzyılın *Şuûbiyye* karşıtlarının tasavvurunda, tarihselliğinden kopuk ve bu itibarla oldukça garip biçimde, yeni mevâlî toplulukları canlandırıldı. Böylelikle, karşıt bir siyasî partinin, mezhebin, doktrinin –kim bilir, belki bir





Ömer Faruk Çakır

futbol takımının veya sinema akımının bile- sempaticanı, aniden modern bir mevâlî, bir Şuûbî olmuştur yahut olabilirdi.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem. 2008. "Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye". *İSTEM* 6 (12): 17-51.
- Browne, Edward G. 1956. *A Literary History of Persia*. vol. I. Cambridge University Press.
- Chalmers, P., W. F. Heinrichs. 1993. "Muwallad". ss. 807-808 içinde *The Encyclopaedia of Islam*. vol. VII. Leiden.
- Enderwitz, S. 1997. "Al-Shu'ubiyya". ss. 513-516 içinde *The Encyclopaedia of Islam*. vol. IX. Leiden.
- Epalza, De Mikel. 1992. "Mozarabs: An Emblematic Christian Minority in Islamic al-Andalus". ss. 149-170 içinde *The Legacy of Muslim Spain*. ed. Salma Khadra Jayyusi. Leiden.
- Fariq, K. A. 1962. "The Shu'ubids", *The Islamic Review*: 16-19.
- Gibb, H. A. R. 1982. "The Social Significance of the Shuubiyya". ss. 62-73 içinde *Studies on the Civilization of Islam*. Princeton University Press.
- Goldziher, Ignaz. 1966. *Muslim Studies*. vol. I. Albany: State University of New York Press.
- Goldziher, Ignaz. 1996. "İspanya Müslümanları Arasında Şuubilik". Çev. Ömer Özsoy. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXV*: 403-423.
- Graham, Carol. 1995. "The Meaning of Slavery and Identity in al-Andalus: The Epistle of Ibn Garcia". *The Arab Studies Journal* 3(1): 68-79.
- Hanna, Sami A., George H. Gardner. 1966. "Al-Shu'ubiyyah" Up-Dated: A Study of the 20th Century Revival of an Eighth Century Concept". *Middle East Journal* 20 (3): 335-351.
- Hatalmış, Ali. 2017. "İbn Garsiye ve Şu'ûbiye Risalesi: Takdim ve Tercüme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2): 117-148.
- Hitchcock, Richard. 2008. *Mozarabs in Medieval and Early Modern Spain: Identities and Influences*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- Hodgson, Marshall G. S. 2021. *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*. cilt I. Çev. Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Hourani, Albert. 1983. *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*. Cambridge University Press.
- Hourani, Albert. 2020. *Arap Halkları Tarihi*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbn Haldun. 2015. *Mukaddime I*. Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıçlı, Mustafa. 1992. *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Larsson, Göran. 2003. *Ibn Garcîa's Shu'ûbiyya Letter: Ethnic and Theological Tensions in Medieval al-Andalus*. Leiden.





Ortaçağ İslâm Dünyasında Irksal Üstünlük Tartışmaları: Şuûbiyye Akımı Üzerine

- Larsson, Göran. 2005. "Ignaz Goldziher on the shu'ûbiyya". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 155 (2): 365-372.
- Mir, Mohammad Ali, Yoones Farahmand. 2016. "Shu'ubiyya Thoughts of Muwallads in Andalusia: The Causes and Contexts". *Journal of History Culture and Art Research* 5 (4): 131-148.
- Monroe, James T. 1970. *The Shu'ûbiyya in al-Andalus: The Risâla of Ibn Garcia and Five Refutations*. University of California Press.
- Mottahedeh, Roy P. 1976. "The Shu'ubiyah Controversy and the Social History of Early Islamic Iran". *International Journal of Middle East Studies* 7 (2): 161-182.
- Norris, H. T. 1990. "Shu'ûbiyyah in Arabic Literature". ss. 31-47 içinde *'Abbasid Belles-Lettres*. Cambridge University Press.
- Özdemir, Mehmet. 2013. *Endülüs Müslümanları: Siyasî Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Roth, Norman. 1983. "Jewish Reactions to the 'Arabiyya and the Renaissance of Hebrew in Spain". *Journal of Semitic Studies* XXVIII: 63-84.
- Savran, Scott. 2007. "Cultural Polemics in the Early Islamic World: The Shu'ubiyya Controversy". *Journal for the Study of Peace and Conflict*: 42-52.





Meral KUZGUN

Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Tarih Bölümü/
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
Kilis/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Kilis 7 Aralık
University/Faculty of Humanities and Social
Sciences/Department of History/Department
of History of the Republic of Türkiye,
Kilis/Turkiye



eposta: meralkuzgun@kilis.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-1314-0128>



RorID: <https://ror.org/048b6qs33>

Ömer Faruk İNCİLİ

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi/Kilisli Muallim Rifat Eğitim Fakültesi/Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kilis/Türkiye
Assist. Prof., Kilis 7 Aralık University/Kilisli Muallim Rifat Faculty of Education/Department of Turkish and Social Sciences Education/Department of Social Studies Education, Kilis/Turkiye



eposta: ofarukincili@kilis.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-0698-8801>



RorID: <https://ror.org/048b6qs33>

Atıf/Citation: Kuzgun, Meral-İncili Ömer Faruk. 2023. Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 390-421.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1201730>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	09.11.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	29.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

SINIRIN TARİHİ VE COĞRAFİ YANSIMALARI: KİLİS ÖRNEĞİ

ÖZ

Sınır farklı otoriteleri birbirinden ayıran ve haritalar üzerinde ince hatlarla belirtilen çizgilerdir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Fransızlarla imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması gereğince Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir. Bu antlaşma ile çizilen sınırın bir bölümünü oluşturan çalışma sahası sınır kimliği kazanarak şekillenmiştir. Bu süreç bölgenin göreceli lokasyonunda bir değişim ve dönüşüm süreci başlatmıştır. Çalışmadaki amaç tarihi belge ve dokümanlardan hareketle Kilis'te sınırın yaratmış olduğu değişim ve dönüşümleri ele almaktır. Sınırın çizilmesiyle birlikte değişen ve dönüşen yapı tarihi ve coğrafi kodların okunmasını gerekli kılmıştır. Sınır değişiminin olay odaklı yanını tarihi süreçler meydana getirirken, mekân odaklı yanını ise coğrafi süreçler meydana getirmektedir. Çalışmanın araştırma soruları ise; "Sınır nasıl bir tarihi süreç içerisinde çizilmiştir?", "Çizilen sınır fiziki bir sınır mıdır?", "Sınır Kilis'in fonksiyonel yapısında nasıl dönüştürücü bir etki yapmıştır?", "Sınır ile birlikte Kilis'te nüfus ve alansal kaybın derecesi nedir?" şeklindedir. Çalışmadaki amaç doğrultusunda araştırma sorularına cevap bulmak için çalışma sahası ve konuyla ilgili literatür değerlendirmesi, arşiv belgeleri ve gazetelere ulaşılarak doküman analiz tekniği ve alan ile ilgili ikincil verilere dayalı olarak hazırlanan tablo, harita ve grafikler kullanılarak betimsel analiz tekniğinden faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan ikincil verileri Kilis günlük gazete arşivi, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Gizli Celse Zabıtları, TBMM Zabıt Ceridesi, DİE/TÜİK





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

Genel Nüfus Sayımı ve ADNKS verileri, Halep Vilayet Salnameleri, 1:200.000 ölçekli Kilis-Halep-Münbiç Topografya Haritaları oluşturmuştur. İkincil verilerden elde edilen bulgular dört önemli sonucu ortaya koymaktadır: Birincisi, Türkiye-Suriye sınırının Kilis kesimi fiziki unsurların yer almadığı tamamen yapay bir sınırdır. Bu sebeple çizilen sınır bir coğrafyayı bölen ve insanlar tarafından tuhaf karşılanan bir özelliktedir. İkincisi, çizilen sınır ulaşım kavşağında olan Kilis'i, Halep'ten kopararak fonksiyon kaybına sebep olmuştur. Üçüncüsü, sınırın çizilmesi ile Kilis'in 2/3'lük kısmı Suriye tarafında kalmıştır. Bu nedenle hem alansal kayıp hem de nüfus kaybı görülmüştür. Dördüncüsü, sınırın eksi ve artı yönleri göz önüne alındığında Kilis için sınır negatif etkileri daha fazla olan bir yapıdır. Sonuç olarak Kilis'te sınırın yaratmış olduğu tarihi ve siyasi anlaşmazlıklar, arazi anlaşmazlıkları, iktisadi fonksiyon kaybı, göç, güvenlik endişesi, mayınlı saha, düzensiz göç rotası olma, illegal yapılar sınırın istenmeyen olumsuz yönlerini meydana getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ankara Antlaşması, Fransa, Kilis, Sınır Etkisi, Coğrafi Değişim

HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL REFLECTIONS OF A BORDER: CASE STUDY OF KILIS

ABSTRACT

Borders are the lines that separate different authorities from each other and are indicated with fine contours on maps. The border between Turkey and Syria was drawn in accordance with the Treaty of Ankara dated 20 October 1921, signed with the French after the War of Independence. The study area that makes up a part of the border drawn by this treaty was shaped by gaining a border identity. This induced a process of alteration and transformation in the relative location of the region. This study is intended to discuss the alterations and transformations in Kilis caused by the border, based on historical instruments and documents. The structure, which changed and transformed with the drawing of the border, required the review of historical and geographical codes. While historical processes make up the case-oriented aspect of the border change, geographical processes constitute the space-oriented aspect. The questions used in the research under this study are; "How was the border drawn in the historical process?", "Is the drawn border a physical border?", "How did the border have a transformative effect on the functional structure of Kilis?", "What is the extent of the population and spatial loss in Kilis caused by the border?", and "Is the border a corridor of opportunity for Kilis?" To find the answers to these questions in line with the objective of the study, a set of tools were leveraged, including the literature review on the study area and subject, the document analysis technique allowed by access to the archived documents and newspapers, and the descriptive analysis technique using tables, maps and charts developed based on secondary data related to the field. The secondary data used in the study are the daily archives of Kilis newspaper archive, the Presidential Republic Archive, the Minutes of Secret Sessions at the Grand National Assembly of Turkey, the Minutes of Grand National Assembly of Turkey, the General Population Census and ABPRS (Address Based Population Registry System) data at DIE (State Institute of Statistics)/TUIK (Turkish Statistical Institute), Aleppo Provincial Yearbooks, and 1:200,000-scale Kilis-Aleppo-Manbij Topographic Maps. The findings of secondary data suggest four critical results: First, the Kilis part of the Turkish-Syrian border is an entirely political order that includes no physical components. Therefore, the border drawn is a feature that divides a geography and is considered peculiar by people. Secondly, the border drawn resulted in the





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

loss of function by separating Kilis, which is located at the transportation hub, from Aleppo. Thirdly, the border caused 2/3 of Kilis to remain on the Syrian side. This induced both spatial and population loss. Fourthly, the border is a structure with a larger number of adverse impacts on Kilis considering its negative and positive aspects. Consequently, historical and political conflicts, land disputes, loss of economic function, migration, security concerns, mined areas, irregular migration route, and illegal structures, which all arise from the border in Kilis, account for undesirable negative aspects of the border. Therefore, the border turned into the fate of Kilis. While the border in Kilis denotes fear, threat and formality, it also provided the means of livelihood for a part of the community due to the illegal border trade that cannot be waived.

Keywords: Treaty of Ankara, France, Kilis, Border Effect, Geographical Change

Giriş

Bu çalışmada Ankara Antlaşması (1921) ile çizilen sınırının (Türkiye-Suriye sınırı) Kilis kesimindeki yaratmış olduğu değişim ve dönüşümler ele alınmıştır. Çalışmanın temel kavramlarını sınır, yaşanan tarihi süreç ve olaylar, sınır sonrası değişim ve dönüşümlerin yaratmış olduğu yeni yapılar meydana getirmektedir. Özellikle sınır oluşturulduktan sonra alan kaybı, fonksiyon yitimi, nüfus kaybı, sınır etkisi, enformel ekonomi, mayın etkisi gibi konu ve kavramlar çalışmanın kapsam genişliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın temel konusu sınır olduğundan dolayı bu hayali çizginin tanımlanması ve özelliklerinin ortaya konulması gerekir. Yunanca “Sýnoro (σύνορο)”, Arapça “Hudut” ve İngilizce “Border” kelimelerine karşılık gelen sınır kavramı (Deniz 2020: 236), çeşitli bilimsel çalışmalarda farklı yönleri belirtilerek tanımlanmıştır. Plonski ve Walton (2018) sınırı sadece devletleri ve içinde yaşayan vatandaşları tasvir etmeye yarayan biçimsel bir çizgi değil aynı zamanda etnik, sosyal, politik ve dilsel grupları tanımlayan resmi çizgiler olarak ifade eder (Plonski ve Walton: 2018: 6). Blij ve Glassner (1989) sınırı farklı otoriteleri birbirinden ayıran, harita üzerinde ince hatlarla gösterilen çizgiler olarak ifade eder (Blij ve Glassner: 1989). Akengin (2010) ise sınırı organize olmuş toplumları temsil eden, devletlerin hâkimiyet alanlarını belirleyen hayali hatlar ya da işaretler olarak ifade eder (Akengin 2010: 96-97). Rumford’un (2006) ifade ettiği üzere sınırlar bir dizi aktör tarafından çizilir, değiştirilir ve yapı-bozuma tabi tutulurlar (Rumford 2006: 165). Türkiye-Suriye sınırının bir bölümünü oluşturan Kilis’te sınır mekânsal değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur.

Bu çalışma interdisipliner olması yönüyle benzer çalışmalardan farklılık arz eder. Tarih ve coğrafya disiplinleri yaklaşımlarıyla ele alınan bu çalışmanın olay yönünü tarihi bakış açısı; mekânsal yönünü ise coğrafi bakış açısı oluşturmaktadır. Tarihi bakış açısında sınırın tarihi arka planı, sınır çizim sürecinde yaşanan olaylar, tarihi belgelerde sınırın tanımlanış şekli ve sınır sonrasında yaşanan olaylar arşiv belgeleri ile desteklenerek ele alınmıştır.





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

Türkiye-Suriye sınırının çizilmesine giden süreçte Birinci Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı'nın güçsüz durumunu gören İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot gizli anlaşması yapılarak Şam, Humus, Hama, Halep, Musul, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük çoğunluğu Fransa'ya bırakılacaktı. Çalışma sahası olan Kilis'te Fransızlara bırakılmak üzere anlaşmada yer almıştır. Ancak İngiltere'nin Musul ile başlayan işgal ve harekâtı, Halep, Antep, Maraş ve Urfa'ya doğru genişlemiştir (Büyükoğlu 2012: 13-22). Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, savaşın galipleri tarafından şartları belirlenen Mondros Mütarekesi'ni 30 Ekim 1918'de imzalamıştır (Avcıoğlu 2006: 101). İngiltere önce Musul'u sonrasında ise İskenderun çevresini işgal etmiştir (Özçelik 2003: 18-23). 6 Aralık 1918'de ise İngiliz Hint taburu ile İngiliz süvari bölüğü Kilis'i işgal etmiştir.

Sınırın çizilmesine doğru giden süreçte Fransızların Kilis'te işgal sürecini başlatmaları konunun diğer önemli tarihi arka planıdır. 17 Eylül 1919'da Fransa ile İngiltere arasında Suriye İtilafnamesi imzalanmıştır. Bu itilafname ile bölgeden İngilizler çekilirken yerlerine Fransızlar yerleşmiştir (Türk İstiklal Harbi 2009: 61). Fransa Anadolu'nun güney bölgesinde Ermenileri kullanarak bölgedeki Türk hâkimiyetini zayıflatmaya çalışmıştır (İlter 1989: 420). İngilizlerin çekilmesiyle birlikte Fransız kuvvetleri Ermeni öncü birlikleriyle 29 Ekim 1919'da Kilis'e girmişlerdir. İşgale karşı tepki hareketleri halkın karşı çıkış süreciyle başlamıştır (İpekçioğlu 1986: 19-20). Sakıp Bey, Kartal Bey, İslam Bey, Polat Bey gibi direnişin sembol isimleri Kuva-yı Milliye teşkilatının Kilis'te örgütlenmesinde etkili olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması ile Fransa, TBMM Hükümeti ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya istinaden Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir. Antlaşma metninde sınır "Payas mevkiinin hemen güneyinden olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir (Demiryolu İstasyonu ve bu mevki Suriye'de kalacaktır). Sınır çizgisi oradan, Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba mevki ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere, güney-doğuya doğru kayacaktır. Oradan Çobanbey İstasyonunda demiryoluyla birleşecektir" (Düstur 1929: 154; Soysal 2000: 51). Sınırın ayrıntılı tanımlanmamış olması ve fiziki ayırıcı engellerin bulunmaması bu sınırı muğlak bir hale getirmiştir.

Sınır ile ilgili çalışmalarda olay ağırlıklı tarihi bakış açısı konunun mekân yönünün zayıf kalmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle coğrafi bakış açısıyla konunun mekânsal yönü de ele alınmıştır. Mekânsal bakış açısıyla bakıldığında sınır Kilis'te değiştirici ve dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Bu etkiler alansal kayıp, nüfus kaybı, fonksiyon kaybı ve yeni iktisadi yapıdır. Sınır öncesi Kilis Kazasına bağlı 9 nahiye¹ ve 469 köy² yer almaktadır.

¹ Türkmen, Menbic, Fellah, Şukağ, Com, Amiki, Şeyhler, Okcu İzzeddin ve Musabegli (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, Kilis Kazası, Def'a 35, Hicri 1326 (1908))





Sınır öncesi elde edilen bulgular sonucu Kilis Kazasının önemli bir kırsal potansiyeli ve kent potansiyeline sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sınırın çizilmesinden sonra ilk mekânsal etkiyi alansal kayıp meydana getirmiştir. Sınır öncesi Kilis kazası 4753 km² alana sahipken sınırdan sonraki alanı 1642 km² olarak tespit edilmiştir. Toplam alanının %65'ini kaybeden Kilis'in kırsal potansiyeli zayıflayarak önemli bir mekânsal kayıp görülmüştür. Alansal kaybın getirdiği diğer bir sonuç ise nüfus kaybıdır. Çok sayıda köyün Suriye sınırları içerisinde kalması Kilis'in nüfus kaybına sebep olmuştur. 1908 tarihli salnamede Kilis Kazası nüfusunun 72.803 kişi olduğu görülmektedir. Sınır çizildikten sonra ise 1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Kilis'in nüfusu 46.527 kişidir. Nüfustaki bu düşüş sınırın alan kaybı ve fonksiyon kaybıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Sınırın diğer etkilerinden olan fonksiyon ve iktisadi değişimler de çalışmanın temel konularındandır. Kilis'in kuruluş ve gelişmesinde etkili dinamiklerden olan ulaşım ve ticaret sınır ile birlikte etkisini kaybetmeye başlamıştır. Sınırın getirmiş olduğu diğer bir yapı ise yeni iktisadi fonksiyonlar olmuştur. Enformel/düzensiz/gri iktisadi fonksiyonlar Kilis'te değişen iktisadi yapının yeni kodları olmuştur.

Bu çalışma araştırma sorularının ve konuya yaklaşımın interdisipliner yönü ile diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Yapılan literatür incelemelerinde genellikle tarih alanında belgelere bağlı olarak Milli Mücadele Dönemi'nin ele alındığı görülmektedir (Ayışığı 2012; Büyükoğlu 2012; Çolakoğlu 1991; Gülcü 2012; İnce 2015; İltis 1996-1989; İpekçioğlu 1986; Kırkpınar 2004; Özçelik 2003; Yamaç 2018). Konuya sınır açısından bakan çalışmalar ise daha azdır (Benek 2016; Tekin 2012; Kapan ve Coşanar 2020; Gümüştü 2010; Deniz 2020; Atasoy vd. 2012; Akyüz 2014).

Sınır etkisi Kilis'in gelişim sürecinde büyük bir belirleyici etken olmuştur. Kilis'te alansal değişim, iktisadi yapı farklılığı, fonksiyonel değişim, güvenlik riski, sınır anlaşmazlıkları gibi faktörler verili ve belgeli olarak ortaya konulması gereken süreçlerdir. Bu çalışma da bu eksiklikleri giderebilmek gayesiyle hazırlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı tarihi belge ve dokümanlardan hareketle Kilis'te sınırın yaratmış olduğu değişim ve dönüşümleri ele almaktır.

1. Yöntem ve Materyal

Bu çalışmanın konusunu 1921 Ankara Antlaşması ile çizilen, Türkiye-Suriye sınırının bir kısmını meydana getiren Kilis'te, sınırın meydana getirmiş olduğu tarihi ve mekânsal değişimler oluşturmaktadır. Çalışma tarihi ve coğrafi bakış açısıyla ele alınmasından dolayı interdisipliner özelliktedir. Çalışmadaki amaç tarihi belge ve dokümanlardan hareketle

² Bu köyler Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, Kilis Kazası, Def'a 35, Hicri 1326 (1908) kaynağından tespit edilmiştir.





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

Kilis'te sınırın yaratmış olduğu değişim ve dönüşümleri ele almaktır. Sınırın çizilmesiyle birlikte değişen ve dönüşen yapı tarihi ve coğrafi kodların okunmasını gerekli kılmıştır. Bu amaç doğrultusunda sınır çizimi sürecini kapsayan tarihi olaylar ve sınırın yaratmış olduğu mekânsal değişimler belge ve verilerle desteklenerek ortaya konulmuştur.

Çalışmanın temel araştırma sorusu "Sınırın Kilis'e tarihi ve coğrafi yansıması nasıldır?" şeklinde belirlenmiştir. Alt problemlere dayalı araştırma soruları ise:

Sınır nasıl bir tarihi süreç içerisinde çizilmiştir ve sınırın tarihi yansımaları nelerdir?

Sınır fiziki mi; yoksa siyasi/yapay bir sınır mıdır?

Sınır Kilis'in fonksiyonel yapısında nasıl dönüştürücü bir etki yapmıştır?

Sınır ile birlikte Kilis'te nüfus ve alansal kaybın derecesi nedir?

Sınırın nasıl bir tarihi süreç içerisinde çizildiğini anlamak için Osmanlı'nın son dönemlerini kapsayan ve özellikle Milli Mücadele dönemini ele alan kapsamlı literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Özellikle güney cephesini ele alan çalışmalara ulaşılarak Ankara Antlaşmasına giden süreçte Kilis yöresindeki durum ortaya konulmuştur. Tarihi süreci tam olarak ortaya koyabilmek için ilgili literatür yanında TBMM Gizli Celse Zabıtları, TBMM Zabıt Ceridesi ve Başkanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan araştırma konusuyla ilgili belgelere ulaşılmıştır. Literatür ve tarihi belgeler doküman analizi yöntemi kullanılarak çalışmadaki amaç doğrultusunda ele alınmıştır.

Sınır, otoriteleri birbirinden ayıran çizgidir. Sınırın doğal bir engel üzerinden geçirilmesi fiziki sınırların oluşmasını sağlar. Sınırın üzerinden geçirildiği alanda doğal bir engel bulunmuyorsa bu sınır yapay karakterlidir. Kilis'teki sınırın karakterini ortaya koymak için Ankara Antlaşmasında yer alan maddeler önemli bir yol göstericidir. 13 Maddelik anlaşmanın 8. Maddesinde Türkiye-Suriye sınırı tarif edilmektedir. Bu maddede sınır; mevki isimleri, yol güzergâhları, yerleşme noktalarından yararlanarak tarif edilmiştir. Herhangi bir dağ, akarsu, havza, su bölümü hattı gibi fiziki unsurlara yer verilmemesi sınırın yapaylığını ortaya koyar. Bu yapay sınırın yaratmış olduğu problemler ise Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Gizli Celse Zabıtları ve Kilis Günlük Halk Gazetesinde yer alan belgelerle desteklenerek doküman analizi yöntemiyle çalışmada yer almıştır.

Sınırın mekânsal değişim ve dönüşümünü ortaya koymak için alan ve nüfus kaybı ele alınmıştır. Alan kaybını mekânsal olarak ortaya koymak için sınır çizilmeden önceki Kilis Kazası nahiye ve köylerine 1908 tarihli Halep Vilayet Salnamesinden ulaşılmıştır. 1908 tarihinde Kilis'e bağlı nahiye ve köylerin lokalizasyonu 1:200.000 ölçekli topografya haritaları (Kilis, Halep, Münbiç paftaları) ve Google Earth Pro yazılımı kullanılarak elde edilmiştir. Sınırdan sonraki Kilis İlçesi alanı ise nüfus sayımlarında yer alan köyler referans alınarak belirlenmiştir. Bu veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak ArcMap 10.3 paket





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

yazılım programında haritalara dönüştürülmüştür. Böylece sınır öncesi ve sınır sonrası çizilen haritalar karşılaştırılarak alansal kaybın derecesi ortaya konulmuştur.

Çalışma sahasındaki sınır fonksiyonuna bağlı nüfus kaybına da benzer yollarla ulaşılmıştır. 1908 tarihli Halep Vilayet Salnamesinden Kilis Kazası nüfusuna ulaşarak sınır öncesi nüfus sayısı belirlenmiştir. Sınır sonrasındaki ilk nüfus verileri 1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından elde edilmiştir. Sonraki süreçte ise periyodik olarak yapılan sayım sonuçları kullanılarak Kilis'in sınırdan sonraki nüfus potansiyeli ortaya konulmuştur. Betimsel analiz yöntemi kullanılarak elde edilen tablo, grafik ve haritalarla konu daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Araştırma sorularından bir diğeri ise fonksiyon değişimine bağlı olarak Kilis için sınırın bir fırsat koridoru mu yoksa bir engel koridoru mu olduğunun değerlendirilmesidir. Bu konunun değerlendirilmesinde ilgili literatür yanında Kilis Günlük Halk Gazetesi arşivinden yararlanılmıştır. Ayrıca Kilis'te nüfusun durağan seyri iktisadi anlamda bir hareketliliğin olmadığını da göstergesidir. Nitekim Kilis'in düşük seyreden yıllık nüfus artış hızı da bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır. Nitel araştırmalarda araştırılan olay, kişi ya da olguların miktarı, ortalaması, sayısı gibi ölçülebilen özellikleri yerine, daha çok detaylı olarak ve anlamaya dönük olarak yapılan, "nasıl, niçin" gibi sorularla ortaya çıkarılmaya çalışılan araştırmalardır (Kıral 2020: 172). Nitel araştırmada veriler gözlem, görüşme veya dokümanlar yoluyla elde edilir. Bu çalışmada kullanılan ikincil veri grubunda olan kitap, dergi, arşiv belgelerinden elde edilen tüm veriler nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi ve tarihsel analiz yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir.

"Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Nitel araştırmada kullanılan diğer yöntemler gibi doküman analizi de anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir" (Kıral 2020: 173). Analizi yapacak olan kişi dokümanların araştırma problemine ve amaca uygunluğunu belirlemesi gerekmektedir (Hodder, 2000). Doküman analizi sürecinde; dokümana ulaşma ve sınırlama, dokümanların orijinalliğini kontrol etme, derinlemesine ve detaylı doküman okuma, içerik analizleriyle temaların oluşturulması, veriyi raporlama ve yorumlama basamakları izlenmiştir.

Tarihsel analiz yaklaşımında ise amaç geçmişin olaylarını inceleyerek, şimdiki anlamaktır. Geçmişe bakıldığı için temel veri kaynakları ikincil kaynaklardır. Araştırmacı arşivleri, yazılı ve sözlü materyalleri inceleyerek bir kısım tespitlerde bulunur. Yaşananların neden ve nasıl yaşandığını belirlemeye çalışır. Araştırmacı elde ettiği verileri analiz eder, doğruluğunu ve yanlışlığını teyit eder ve elde ettiği verileri literatür ışığında sentezleyerek





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

çıkarımlarda bulunur (Kaya 2014: 277). Çalışmada bu yaklaşım kullanılarak sınır sürecinin tarihi arka planı, yaşanan olaylar, iktisadi ve siyasi süreç değerlendirilmiştir.

Çalışmada betimsel analiz yaklaşımı kullanılarak araştırmayla ilgili tablo, grafik ve haritalar elde edilmiştir. Çalışmanın en zorlu kısmını sınır öncesi Kilis'e bağlı köylerin (469 köy) konum tespiti oluşturmuştur. 1:200.000 ölçekli Kilis, Halep, Münbiç topografya haritaları ve Google Earth Pro yazılımı kullanılarak 385 köyün lokalizasyonu yapılmıştır. Geriye kalan 84 köyün konumlarına ise ulaşamamıştır. Sınır sonrası Kilis'te kalan köylerin de lokalizasyonları yapılarak ArcMap 10.3 paket programında ilgili haritalar hazırlanmıştır. Bu haritalar yorumlanarak alansal kaybın büyüklüğü ortaya konulmuştur.

Nitel araştırma desenleri için kullanılan veri setini ise ikincil veri grupları oluşturmaktadır. İkincil veri, bir çalışmada araştırmacının kendisi tarafından üretilmeyen, ancak araştırmacının çalışmasında kullandığı, başkaları tarafından üretilmiş veridir (Yavan 2014: 221). Bu çalışmada kullanılan ikincil veri setleri alan ve konu ile ilişkili kitap, makale ve araştırma raporları yanında Kilis Yevmi/Günlük Halk Gazetesi Arşivi (1925-1937), Resmi Gazete (12 Kânunusani 1932), TBMM Zabıt Ceridesi (7 Haziran 1926), Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), TBMM Gizli Celse Zabıtları (1337), Salname-i Vilayet-i Halep Kilis Kazası Def'a 35 Hicri 1326 (1908), DİE/TÜİK Genel Nüfus Sayımı (1927-2000) ve ADNKS (2007-2020) verileri, 1:200.000 ölçekli Kilis-Halep-Münbiç topografya haritalarıdır.

2. Bulgular

2.1. Sınırın Tarihi Yansımaları

2.1.1. Ankara Antlaşması'na Giden Süreç

Fransa, güney ve güneydoğudaki başarısızlıklarından sonra Ankara Hükümeti ile temasa geçmeye çalışmıştır. Fransa'nın siyasi seçimlerinin değişmesinde bölgede karşılaştıkları gerçekler ve Fransız kamuoyunun desteğini kaybetmelerinin de etkisi bulunmaktaydı. Fransızların işgal birlikleri içinde çok sayıda Ermeni bulundurması, Fransız üniforması giyen Ermenilerin Türklere acımasızca davranmaları, Türk kadınlarına sarkıntılık yapmaları, keyfi olarak Türkleri öldürmeleri çoğunluğu Türk olan bölgede Türklerin sabrını taşırması ve Türklerin milis kuvvetler kurarak Fransızlarla silahlı bir çatışmaya girmelerine neden olmuştur (Tolon 2006: 153). Bu cümleden bahisle yaşanan olumsuz hadiselerin nerdeyse tamamının Kilis'te de yaşanması nedeniyle Kilis halkı da benzer tepkiler vermiştir. Fransız işgali sonrası yaşanan nahoş durumlar Kilis halkının örgütlenmesine yol açtığı gibi silaha sarılan halk, pasif direnişten aktif direnişe geçmek durumunda kalmıştır. Bu durum, işgalle karşılaşmış ve kendini savunmak durumunda kalan her bireyin verdiği insani bir tepki olduğu gibi tarihin doğası içinde de pek tabiidir.

Kilis özelinde ve güney illerindeki halk direnişinin karşısında Fransız basını, bölgedeki işgalleri hem askeri hem de ekonomik açıdan büyük bir kayıp olarak gördüğü gibi





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

Fransa'nın çıkarlarının Türklerle barışmaktan geçtiğini yazmaktaydı. Fransız aydınları ise yenilgilerden Fransa hükümetini sorumlu tutmaktaydı (Özkaya 2007: 92). Tüm bunlar Fransa'nın, Ankara Hükümeti ile yakınlaşmasına yol açan kendi kamuoyundan gelen iç baskılarla ilgiliydi. Ancak bunların dışında Fransa'nın İstanbul'da Padişah ile istediği temasları kuramaması, Padişahın siyasi tercihini İngiltere'den yana yapması ise Fransa'nın dış politik tutumunda değişikliğe gitmesine yön veren dış etkilerle ilgiliydi. Fransa'nın dış politik tutumunun değişmesinde bir başka etken de Anadolu'daki milli uyanış ve General Picot'un 1919 Aralık ayında Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmenin de etkisi bulunmaktaydı (Kırpınar 2004: 123). Fransa'nın birliklerine silah sağlamada sıkıntısı çekmesi, İngiltere'nin Anadolu hareketinde Yunanistan'ı desteklemesi, Boğazların işgali konusunda ikinci plana atılması da Fransa'nın politik tutumunda değişikliğe yol açan sebepler arasında gösterilebilir (İnce 2015: 171).

Bu sırada Türk ordusu, 10 Ocak 1921'de Yunanlılara karşı I. İnönü, 30 Mart-1 Nisan 1921'de II. İnönü Zaferini kazanmıştır. Batı Cephesinde Türk ordusunun kazanmış olduğu zaferlerin dış politik yansıması, Fransız hükümetinin dikkatini Ankara hükümetine çevirmesiyle kendini göstermiştir. Güney cephesinde Türk mücahitlerin sert direnişi ile uğraşmak durumunda kalan Fransa için Suriye'deki milli harekette ciddi bir mesele olmaya başlamıştı. Suriye'deki milli hareket Fransızların aleyhine gelişen ve Anadolu'daki hareketten ilham alan bir sürece evrilmekteydi. Bu sebeple Fransız hükümeti, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u, Ankara Hükümetiyle gayri resmi bir temas kurmak üzere 9 Haziran 1921'de Ankara'ya göndermiş ve bir zemin yoklaması yaptırmıştır (Armaoğlu 2007: 319-320).

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın 15 ve 16 Temmuz günleri Genel Kurmaya (Fevzi Paşa) verdiği raporlar üzerine Mustafa Kemal Paşa, harekete geçerek 17 Temmuz'da Batı Cephesi Karargâhına gelmiş ve yapılan tüm incelemelerden sonra Türk ordusu 21 Temmuz'da geri çekilmiştir. Neticede 10 Temmuz-25 Temmuz arası aralıksız süren Kütahya-Eskişehir Muharebesinde Yunan ordusu geçici bir zafer sarhoşluğu yaşamıştır (Selek 2004: 647-649).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir muhalefetle karşılaşan Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos'ta Meclis'ten Başkomutan sıfatıyla ordunun başına geçme yetkisini almayı başarmıştır. Akabinde yayınlanan Tekâlîf-i Milliye emirleri titizlikle uygulanarak, 23 Ağustos ile 13 Eylül arası 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi Türk ordusunun başarısıyla neticelenmiştir (Ortaylı 2018: 218).

Söz konusu askeri başarıdan sonra Fransa, TBMM Hükümeti ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma ile TBMM Hükümeti ile Fransa arasında savaş hali sona ermişti. Bunun yanı sıra, Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş ve Fransa, Güney Anadolu'dan çekilmeyi taahhüt etmiştir. Ancak, İskenderun bölgesi, Suriye sınırı içinde





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

bırakılmakta ve 7. maddeye göre burada özel bir idarenin kurulması kararlaştırılmıştı (Armaoğlu 2007: 320).

Tüm bu gelişmelerin ardından Maraş'tan Kilis ve Havalisi Kumandanlığına gönderilen emirle İslam Bey ve emsali muvazzaf olmayan süvari ve piyade gönüllülerinin tamamıyla kıtaya teslimi ve terhisi istenmekteydi (Gülcü 2012: 33). Kilis Müfreze Kumandanlığının karargâhı Musabeyli Bucağının Kurtaran köyünde bulunuyordu. Müfreze Kumandanı Polat Bey daha önce bölgeden ayrılmış ve 21 Şubat 1921 tarihinden itibaren 2. Kolordu Kuvvasına atanmıştı. Yerine Yarbay Recep Bey getirilmişti. Recep Bey, Kilis'in teslim alınması işlemlerini görüşmek üzere Kilislilerden oluşan bir kurulu görevlendirmişti. Kilis Müfrezesi delegeleri, 6 Aralıkta Kurtaran köyünden Kilis'e gelmiş ve Fransız Garnizon Kumandanı ile yapılan görüşmede Kilis'in 7 Aralık 1921 Çarşamba günü teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu arada Kilis Müfrezesi de Kurtaran'dan Zamhalı'ya doğru hareket ederek buradaki öncü birlikleri de kendilerine katarak 7 Aralık günü Kilis'e girdiler. Böylelikle Kilis, düşman işgalinden kurtulmuş oldu (Çolakoğlu 1991: 258).

2.1.2. Ankara Antlaşması Süreci

1921 yılında Fransızlar ile yapılan görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, sınırın Payas'dan başlayarak Çobanbey-Nusaybin arasındaki 20 km genişliğindeki Bağdat demir yolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçtikten sonra Musul vilayeti sınırına kadar uzanmasını istemişti. Ankara Antlaşması sonunda ihtilafli konular arasında yer alan Kuveik Suyu, Pozantı-Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu imtiyazı gibi konular Fransızların isteğine göre halledildi. Buna göre Türkiye Suriye sınırının Bekir Sami-Briand anlaşmasından farklı olarak biraz daha güneye çekilerek Misâk-ı Milliye tam uygun olmasa da Türkiye lehine çizildiği söylenebilir (Budak 1997: 404-405). Mustafa Kemal Paşa da Meclis'te yaptığı konuşmasında bölgenin Fransız işgalinden bir an önce kurtarılmasına dikkat çekmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre sonrasında Fransızlara karşı takip edilecek politika, Türkiye'nin menfaatlerine uygun olarak iktisadi ve siyasi yönde geliştirilmeliydi (TBMMGCZ C:2, 12 Mayıs 1337:77).

Mecliste gizli oturumda kürsüye çıkan Mersin milletvekili Selahaddin Bey, şimendifer ve sınır maddelerinden duyduğu endişeyi dile getirmişti. Bu konuda şimendifer hattını örnek göstererek söz konusu anlaşmada belirtilen sınırın, Payas'ın hemen güneyinden başlamasını pek mahzurlu bulmuştu. Selahattin Bey'e göre Harp zamanında Almanların yaptığı araştırmalar sonucunda Payas madenlerinin zengin bir havza içinde yer alması ve İskenderun Körfezine yakın olması nedeniyle stratejik bir konumda olmasından söz etmiş ve kabul edilen sınırın biraz daha güneye çekilmesini istemişti. Ticari bakımdan önem arz eden Nusaybin ve Cizre'nin Türkiye'de kalması gerektiğine değinen Selahattin Bey, meralar ile halkın koyun yetiştiriciliğinden dolayı güneye olan ihtiyacını da belirtmişti.





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

Dolayısıyla Türkiye-Suriye sınırı ticari, askeri ve güvenlik gibi nedenler göz önünde bulundurularak ele alınmalıydı (TBMMGCZ C:2, 13 Ekim 1337: 305-306).

Nihayetinde 20 Ekim 1921’de Ankara Antlaşması imzalanmıştı (Selek 2004: 587). Ankara Antlaşması, Ankara Hükümeti’nin Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fransa Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon arasında 13 Maddelik bir anlaşma olarak imzalandı. Makalenin konusunu kapsayan madde 13. maddeye göre; Türkiye-Suriye sınırının her iki tarafında emlak ve araziye sahip olan kimselerin mülkleri üzerindeki haklarını Osmanlı dönemindeki gibi kullanmaya devam etmeleri karara bağlanmıştı. Bu kişilerin serbest bir biçimde ve hiçbir gümrük vergisi ödemeden topraklarını ekip biçmeleri ve hayvanlarını sınırın karşı tarafına geçirmelerine müsaade edilmişti. Ayrıca hak sahiplerinin vergilerini, vatandaşı oldukları ülkede ödemeleri de üzerinde mutabık kalınan bir diğer konuydu. Yani Suriye’de toprağı ve taşınmaz mülkü olan Türk vatandaşlarının mal varlıkları üzerindeki mülkiyet hakları güvence altına alınmış, diledikleri gibi kullanmaları ve vergilerini Türkiye’ye ödemelerine izin verilmekteydi (<https://kriterdergi.com>).

Antlaşmanın 8. Maddesi şu şekildeydi:

Sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinde, Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez’e doğru gidecektir (Demiryolu İstasyonu ve bu mevki Suriye’de kalacaktır). Sınır çizgisi oradan, Marsuva mevkiini Suriye’ye ve Karnaba mevki ile Kilis kentini Türkiye’ye bırakmak üzere, güneydoğuya doğru kayacaktır. Oradan Çobanbey İstasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra, Bağdat Demiryolunu izleyecek ve demiryolunun platformu Nusaybin’e dek Türk toprakları üzerinde kalacaktır. Oradan, Nuseybin ile Cezire-i İbni Ömer arasındaki eski yolu izleyecek Cezire-i İbni Ömer mevki ve yol Türkiye’de kalacaktır. Bu yoldan yararlanma konusunda her iki ülke aynı haklara sahip olacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları demiryolu platformunun parçalarından sayılarak, Türkiye’ye kalacaktır. İşbu Anlaşmanın imzasından sonra bir ay içinde, söz konusu sınır çizgisini çizmek üzere tarafların temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon o süre içinde çalışmalara başlayacaktır (Düstur 1929: 154; Soysal 2000: 51).

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Türkiye, Fransa aracılığı ile Batılı devletlerle dost olmak istediğini göstermekteydi. Fakat bu anlaşma, iki ülkenin meclislerinde onaylanmamış yalnızca bilgi verilmesi uygun görülmüştü (Budak 1997: 424). Ankara Antlaşmasına göre sınır Kilis’in bir km yakınından geçtiğinden Kilis merkeze ait bağ, bahçe, zeytinlik gibi halkın en temel geçim kaynaklarının üçte ikisine yakını da güneyde kalmıştır. Bu durum ekonomik alanda kısa sürede kendisini hissettirmiştir (İnce 2015: 181).

Ankara Antlaşması’nın 7. maddesi, İskenderun Sancağı (Hatay) Suriye sınırları içinde kalırken burada özel bir yönetim şeklinin kurulması, bölgedeki Türk halkının kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan yararlanması ve Türkçe’nin resmi dil olması





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

içermekteydi. Yukarıda ifade edildiği gibi anlaşmanın 8. maddesine göre Türkiye Suriye sınırı, Payas'ın hemen güneyinden başlayacak ve Meydan-i Ekbez'e doğru gidecek ve oradan da Bağdat demiryolunu izleyerek Nusaybin'e sonra da Cezire-i İbn-i Ömer den Dicle'ye ulaşacaktı. İşte 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalan Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde, Ankara Anlaşması'nın 7. ve 8. maddeleri böylelikle teyit edildi (İlter 1996: 61).

2.1.3. Kilis'te Sınır Sonrasında Yaşanan Sorunlar

Ankara hükümeti, Türkiye-Suriye sınır meselesinde her türlü sıkıntıyı çeken Kilis halkının sorunlarını yakından izlemekteydi. Kilislilerin geçimini sağlayan bağ ve bahçelerin sınırın güney kısmında kalan ve başlıca verimli toprakları teşkil eden alanlardaki Türk köylerinin Suriye dâhilinde kalmasından halkın büyük üzüntü duyduğu ve bu durumun devleti maddi ve manevi kayba uğrattığı yönünde birçok telgraf resmi makamlara iletilmişti. Bunun yanı sıra, Erkan-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekaleti'nden gelen 23.02.1922 tarihli ve 1198 numaralı tezkirede; Fransızların, Kilis'in güneyinde tadilata yanaşmayacağı, Meydan-ı Ekbez'in kuzey doğusundaki bölgede çoğunlukla Kürtlerin iskân ettiği ve Türklük-Kürtlük propagandası ile bölücü faaliyetlere giriştikleri belirtilmekteydi (BCA 030. 18. 04. 52.6).

Sınır problemi Lozan Antlaşması ile de çözümlenemeyince, mevcut durumdan son derece mustarip olan Kilis halkı, bu sorunu sürekli olarak ilgili makamlar nezdinde gündemde tutmaya çalışmıştır. Ankara Anlaşması içerisinde yer alan Türkiye-Suriye sınırı Kilis halkını memnun etmediği gibi söz konusu sınır da gayritabii görülmekteydi. Kilis halkı söz konusu anlaşma tarihinden itibaren Suriye tarafından gelen birçok sorunla uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu sorunların başında aşar meselesi gelmekteydi (Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 1925, S: 253, s. 1). Esasında Ankara Anlaşması'nın 13. maddesine dayanarak Suriye hükümetinin Kilis zeytinliklerinden aşar almaması gerekmektedir (BCA 030.10. 262.764.10).

1925 yılına gelindiğinde Kilis halkının Suriye tarafında kalan mallarıyla ilgili sorunları çözülemediğinden halk nezdinde siyasi otoritelere karşı bir güven sorunu da yaşanmaya başlanmıştı (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1925 s. 254: 1). Bu ümitsizliğin temelinde Kilis'te yaşayıp arazileri Suriye kısmında kalan ve söz konusu arazilerin mühim bir kısmının bağ ve zeytinliklerden oluşması, zirai-ticari ithalat ile ihracatı temin eden 5 istasyonla İskenderun Limanının sınır dışında kalması gelmekteydi. Dolayısıyla sınır dışında kalan topraklar, Kilis'in ve Türkiye'nin iktisadi hayatını felce uğratmaktaydı. Halkın et ile tırnak olarak tanımladığı bu toprak sahasında yaklaşık olarak 40 bin nüfusa sahip Türk vatandaşın sınırın güney kısmında kalmasının kabul edilemez olduğu hâkim bir görüştü. Suriye tarafında kalan ancak ora ile hiçbir ilgisi olmayan halkın, Suriye yönetimince çıkarılan bir takım müşkülât nedeniyle maddi ve manevi zarara uğramasının tahammül edilemez bir hale dönüştüğü Kilislilerin genel fikriydi. Türkiye'nin Fransa ile iyi ilişkiler geliştirmesinden yana olduklarını belirten Kilis halkı, bu nedenle sınır yüzünden yaşadıkları sıkıntılara





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

dayandıklarını ifade ediyorlardı. Söz konusu sınır, Kilis halkınca başı Türkiye’de gövdesi Suriye’de kalan bir beden gibi tanımlanmaktaydı (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1925 s.271: 1).

Katma istasyonunun güneyinden itibaren doğuya doğru uzanan hattın kuzeyinde kalan ve fiilen Suriye idaresinde bulunan yüzlerce köy halkı Türk olduğu gibi iktisadi açıdan da Kilis’le alakadar olduklarından Suriye’de kalan mallarıyla ilgili istedikleri gibi tasarrufta bulunamamaktaydılar (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1925 s.295: 1). Bunun dışında Kilis’in sınıra yakın köylerinde köylülere ait sürü hayvanlarının gasp edilmesi en çok yaşanan sıkıntıların başında gelmekteydi (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1925 s.317: 1). Türkiye’ye dost olduğunu ifade eden Suriye’nin, Türkiye’ye karşı olumsuz politikalar izlemesi de Kilis halkını rahatsız etmekteydi (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1925 s.351: 1).

Türkiye-Suriye sınırında yaşanan sorunlar nedeniyle güney sınırında bir düzeltmeye gidilmesi yönünde siyasi eğilimler 1925 yılı içinde daha belirgin hale geldi. Bu amaçla Türk vatandaşlarına ait ve bir kısmı sınırın dışında kalan yerlerin Türkiye’ye iade edilmesi için hükümete bir rapor veren Antep mebusu Ahmet Remzi Bey, sınır tespitinin iktisadi, idari ve içtimai esaslar dâhilinde çok detaylıca ele alınmasını talep etmiştir (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1925 s.377: 1). Ahmet Remzi Bey’in tespitlerine göre gayri tabii çizilen Türkiye-Suriye sınırında en çok sıkıntı çeken yerler Kilis ve Hassa kazalarıydı. Bu kazalarda oturan vatandaşların çoğunun arazisi, bağları, tarlaları sınırın öte tarafında kaldığından günde birkaç defa sınırın öte tarafına geçmek mecburiyetindeydiler. Ona göre söz konusu sınır içtimai, iktisadi şartı tazmin etmediğinden bölgede hırsızlık, adam öldürme, yağma gibi olaylar sık sık yaşanmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye Suriye sınırının yeniden düzenlenmesi, asayişin sağlanması ve emniyetin de temin edilmesi gerekmektedir. Bu maksatla, Suriye Sınır Komisyonunda (Taahhid Hudud Komisyonu) bulunan Urfa mebusu Yahya Kemal ve Komisyon başkanı Abdi Bey Payas’a gelip bir takım temaslarda bulundular. Yahya Kemal Bey bir gazeteciye verdiği mülakatta; Fransız Sınır Komisyon Başkanı ile görüşüldüğü ve komisyonların yakın bir zamanda Kilis’e gelip incelemelerde bulunacağını ifade etmiştir (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1925 s.377: 2).

Nihayet Türk ve Fransız hükümetleri doğrudan diplomatik temaslarda bulunarak, 18 Şubat 1926 tarihli “Dostluk ve İyi Komşuluk” sözleşmesini imzaladılar. Sözleşmeyi Suriye adına Fransa’nın Büyükelçisi Albert Sarraut ve Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras imzalamıştır. 5 Protokol ve bir mektubun ekli olduğu anlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı çizilmekte ve iki ülke arasındaki ilişkileri düzenlemekteydi. İki ülke arasında parafe edilen bu anlaşmayı Fransa, Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul meselesi nedeniyle hemen imzalamamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt: 26: 160-163). Sözleşmenin Fransa tarafından imzalandığı tarihin, Musul meselesinin kesin olarak çözümünden bir kaç gün öncesine tesadüf etmesi Fransa’nın İngiltere ile beraber hareket ettiğini göstermektedir. İşte 18 Şubat 1926 tarihinde parafe edilen ve 30 Mayıs 1926’da imzalanan Türk-Fransız





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

Sözleşmesi, 7 Haziran 1926'da TBMM tarafından Musul Meselesini sonuçlandıran Türk-İngiliz-İrak Antlaşması ile birlikte aynı tarihte tasdik edilmiştir (T.C Dışişleri Bakanlığı 1974: 125).

30 Mayıs 1926 tarihli sözleşme, 5 protokol ve 1 mektup ekiyle 15 maddeden oluşmaktaydı. Sözleşmenin 1. maddesinde saptanan sınırların bozulmasına izin verilmeyeceği, taraflardan birine yöneltilen her hangi bir saldırıya yardımcı olunmayacağı belirtilmekteydi. 7. maddede de *"Bağıtılı Yüksek taraflar(...) ülke üzerinde ötekine karşı yöneltilmiş eylemleri önlemek ve onları engellemek için gerekli önlemlerin alınmasını yükümlenir"* hükmü yer almakla birlikte sınırda yol kesme, yağmacılık gibi eylemlerin önüne geçilmesi karşılıklı olarak taahhüt edilmekteydi (Fırat ve Kürkcüoğlu 2009: 281-282).

Tüm bu siyasi gelişmelere rağmen Kilis halkı için sorunlar devam etmekteydi. Zira Kilis ile Suriye sınırı arasındaki Tibil Köyü Kilis'e verilirken Armutça Köyü Suriye'ye bırakılmıştı (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1926 s.426: 1). Sınır güvenliğinin olmaması nedeniyle Kilis-Suriye arasındaki sınırda soygun ve eşkıyalık faaliyetleri gündelik yaşamın bir parçası haline gelmişti (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1926 s.430: 2).

Sınır saldırıları havadan da olabilmekteydi. Bir Fransız uçağının Çoban Bey Köyü'ne bomba atması neticesinde bir kadın yaralanmış ve bir kız çocuğu ölmüştür. Güneyde sınır güvenliğinin olmaması nedeniyle oradaki köyler zamanla boşalmış ve Suriye'de bulunan Fransızlar tarafından o köyler tahrip edilmişti (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1926 s.431: 2).

Türk ve Fransız tarafının uygun görmesi sonucu 1926 yılında sınır düzeltme işlemlerine başlanmıştır. Bu son düzeltme ile Çoban Bey Köyü'nün Suriye'de kalması ve buna mukabil 12 Türk köyünün Türkiye'ye geçirilmesi kabul edildi. Ancak bu arazilerin büyük bir kısmı Suriye tarafına kaldı (İnce 2015: 180). Kilis tarafında kalanlar arasında Karataş, Zadel, Karakuyu, Salabiyan, Tibil, Arpakesmez, Havara, Hamili, Keferrahim, Seve köyü bulunmaktaydı (Kilis Yevmi Halk Gazetesi 1926 s.428: 1).

Bu gelişmelere karşın, Kilis halkı devletin yüksek makamlarına müracaat ederek Suriye'de kalan arazilerinden Fransızların gösterdiği müşkülât nedeniyle istifade edemediklerinden bahisle söz konusu arazilerin Türkiye'ye dâhil edilmesini istemekteydiler (BCA 030.10. 265.786.19). Sonraki süreçte Kilis halkı, Suriye hükümetinin anlaşma tanımaz tavırlarından rahatsızlık duymaktaydı. Bu itibarla 10 Haziran 1936 tarihli Kilis Yevmi Halk Gazetesi haberinde meseleyi şöyle ifade etmekteydi:

...tanzim edilen 1929 tarihli protokolde İtilafnamenin mezkûr 13.cü maddesi, beş ve on iki km'lik saha diye takvid edilmiş ve Suriye hükümeti bundan bilistifade arazi vergisi namile Türk emlakinden aşar almağa kıyam etmiştir. Fakat şimdiye kadar cereyan eden muhabere ile aşar ciheti henüz kati bir hal şekline iktiran etmemiştir...1 Kânunusani 1930 tarihinden itibaren tatbik olunacak olan 1929 tarihli protokolde hudut hattından itibaren beş km'lik bir





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

saha dâhilindeki gayrimenkullerden yalnız arazi vergisi alınacağı musarrah olduğu ve aşar için zımni ve sarih hiçbir kayıt ve işaret olmadığı halde Suriye hükümeti hudut hattından itibaren azami 2 km'lik saha dâhilinde ve Şimerin Köyü civar ve etrafında Kilislilere ait 900 küsur parçadan ibaret bulunan bağ ve zeytinliklerin terbi usul ile 1936 ve 1937 seneleri aşarı namile 2320 Suriye lirası istemektedir. Bu parayı tahsil için Şimerin Köyü Muhtarı marifetiyle halk tazyik edilmekte ve tımar için bağ ve zeytinliklere giden halkın ellerinden hayvanı haczen alınmakta olduğundan hiçbir mal sahibi kendi mülkünün içerisine gidemiyor....Suriye hükümetinin şu muamelesi gerek Ankara İtilafnamesinin ve gerek 1929 tarihli protokollerin sarih ahkamına aykırıdır (Kilis Günlük Halk Gazetesi 10 Haziran 1937: 1-2).

Türkiye Suriye sınır meselesinde gerek Fransa mandası altında bulunan Suriye'nin hükümet olarak sergilediği tutumlar gerekse Fransa'nın isteksiz tutumu Kilis halkını ekonomik olarak olumsuz etkilemekteydi. Bunun yanı sıra 12 Ocak 1932 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 7 Ocak 1932 tarihli "Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun" (Resmi Gazete 12 Kânunusani 1932: 1141) da Kilis halkını ekonomik olarak etkilemiştir. Bu kanunla sınır üzerindeki sıkı takip ve engellemelere takılan Türk vatandaşları, Suriye sınırında bulunan mülklerine gereği kadar gelip gidemediklerinden mülkiyetle ilişkileri de zamanla kesilmiştir. Beş yıl boyunca Suriye sınırı içinde Türklere ait olup işlenemeyen tarımsal alanlar böylelikle Suriye yönetimince Suriye uyruklu vatandaşlara devredilmiştir (Çolakoğlu 2003: 13).

2.2. Sınırın Coğrafi Yansımaları

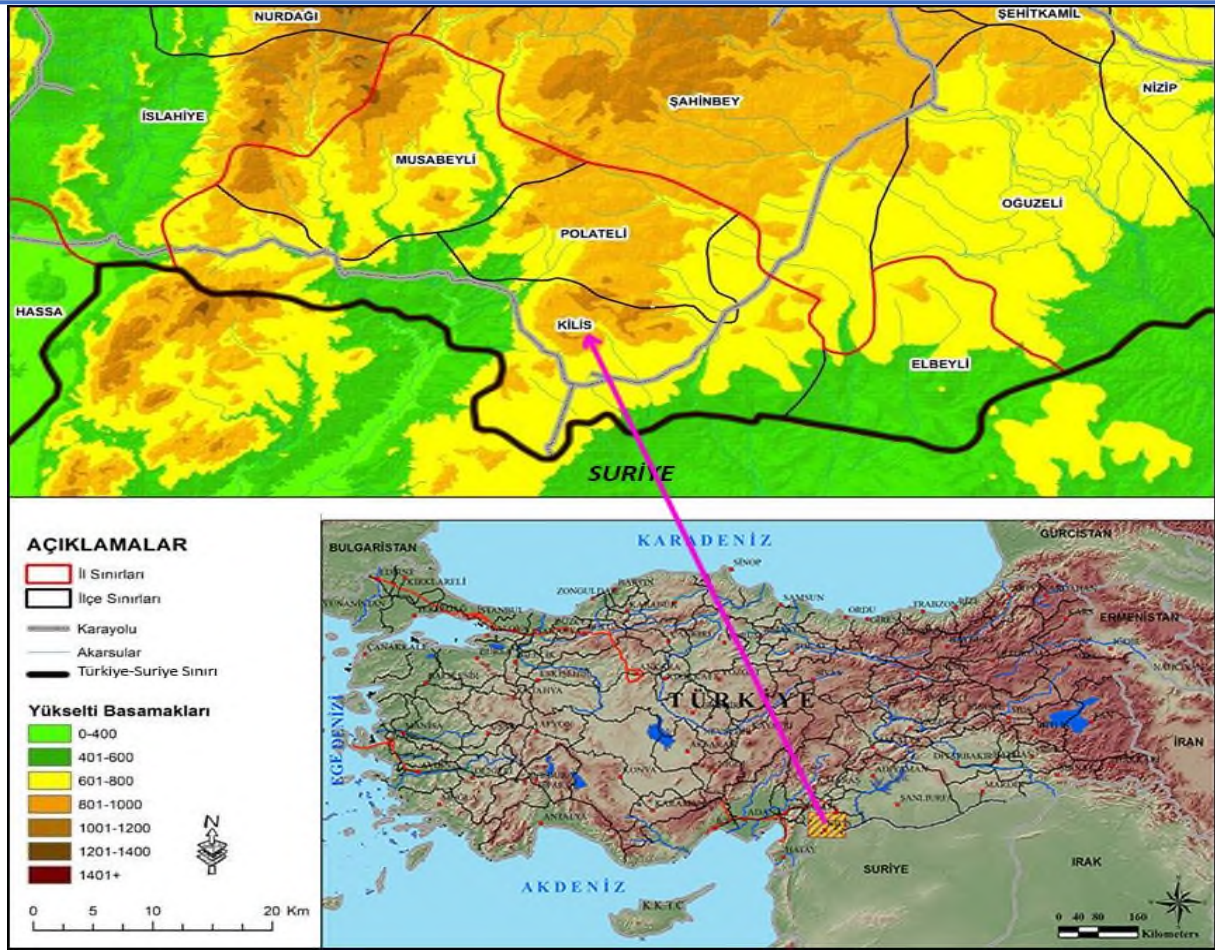
2.2.1. Kilis'in Göreceli (İzafi) Konumu ve Potansiyeli

Bir yerin çevresindeki yer ve nesnelere göre konumlanma biçimine göreceli (izafi) konum adı verilir. Bir yerleşmenin potansiyelini ve önemini çevresindeki unsurlar belirler. Bu sebeple yerleşmelerin göreceli konumları sıklıkla değişim gösterir. Kilis günümüzde doğu, kuzey ve batıda Gaziantep ili ile çevrelenmiş; güneyde ise Türkiye-Suriye sınırı ile sınırlandırılmıştır. Genel olarak bakıldığında il merkezinin kuzey ve batı kesimlerinin engebeli; doğu ve güney kesimlerinin ise sade görünümlü olduğu dikkat çeker. Türkiye-Suriye sınırının uzandığı güney kısım dağlık olmayan, belirleyici bir fiziki unsurun yer almadığı yapay bir sınır özelliği arz eder (Şekil 1).





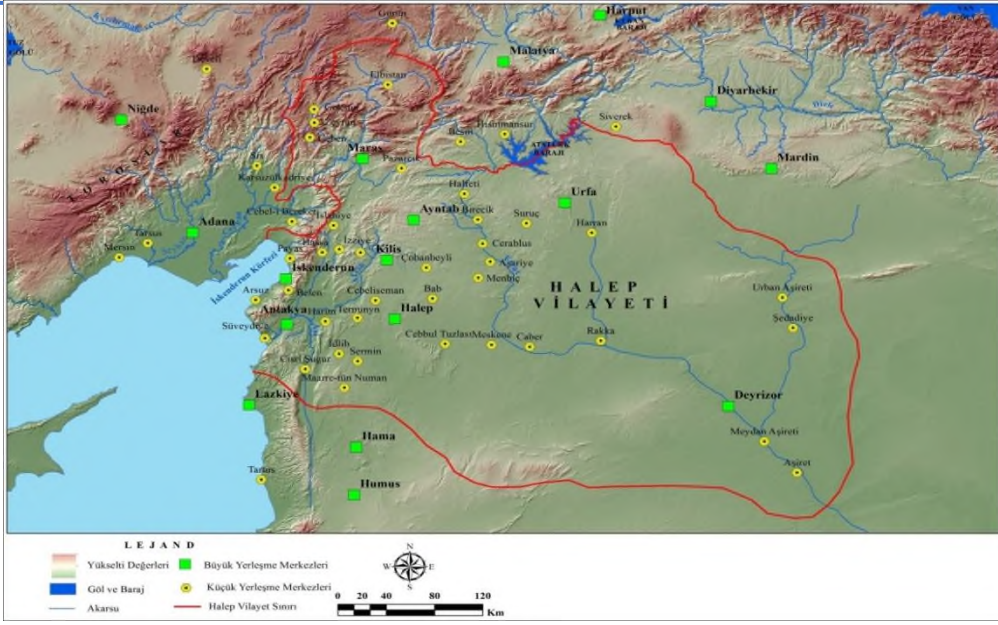
Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği



Şekil 1. Kilis ve Çevresi Lokasyon Haritası

1921 Ankara Antlaşması ile Kilis sınır ile tanışmış olur. Bu tarihten sonra Kilis sınır olma özelliğinden dolayı yeniden şekillenmiş ve yeni fonksiyonlar üstlenmiştir. Bu durumda göreceli konumunda da bir değişim meydana gelmiştir. Sınır etkisini ortaya koyabilmek için Kilis'in sınır çizilmeden önceki göreceli konumunu ortaya koymak gerekir. Kilis, sınır çizilene kadar Halep ile sıkı ilişkiler içerisinde gelişim göstermiş bir merkezdi. Kilis, 16. yy ve sonrası Osmanlı Dönemi'nde Kuzey Suriye'nin Kuzey Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Irak ile bağlantısını sağlayan birinci derecede önemli bir yol güzergâhıdır. Halep Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük vilayeti idi. Ayrıca Halep, Anadolu'dan kutsal topraklara ulaşmak için kullanılan güzergâhın rotası üzerindedir. Aynı zamanda önemli ticaret yollarının rotası üzerinde yer almaktaydı. Kilis'te bu sistemin rotasında bulunan bir merkezdi.





Şekil 2. Halep Vilayeti Muhtemel Sınırları ve Kilis'in Halep'e Göre Konumu (1908)

1908 tarihli Halep Vilayet Salnamesinde tespit edilen yerleşim merkezlerine göre Kilis'in kuzeybatısında Ayntab, batısında İzziye, güneydoğusunda Çobanbeyli, güneyinde Cebeliseman bulunmaktadır. Kilis'in güneyinde yer alan Halep ile 60 km mesafenin bulunması kervan yolculuklarında³ Kilis'in önemli bir konaklama ve pazar yeri olmasını sağlamıştır (Şekil 2). Kilis, Halep'e varmak isteyen kervanların son uğrak noktası, Halep'ten çıkan kervanların ise ilk uğrak noktasıdır (İncili 2013). Bu konumuyla Kilis bir istasyon kenti olarak varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Kilis'in göreceli konum özelliklerinden en önemlisi bir ulaşım kavşağı üzerinde yer almasıdır. Bu konum özelliği Kilis'in merkezîyet kazanmasını, iktisadi yapının şekillenmesini, nüfuslanma sürecini ve kentsel merkezîyetin gelişimini sağlamıştır. Ancak sınır ile birlikte Kilis'i var eden konum özelliğinin zayıflamasıyla kent ve kırsalda nüfus kaybı yaşanmıştır.

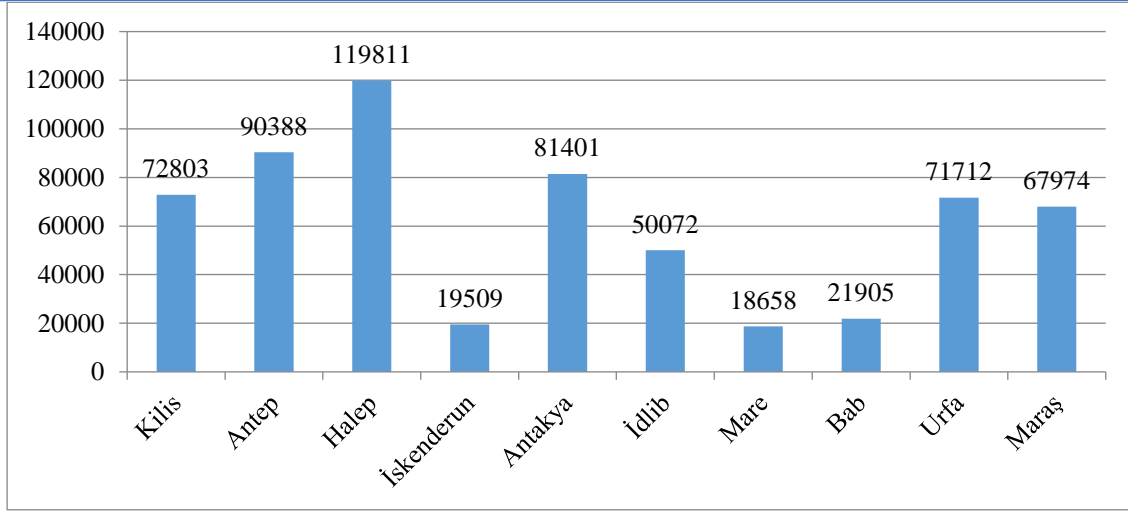
Kilis'in sınırdan önceki göreceli konumunu daha iyi ortaya koyabilmek için nüfus verilerinden hareket etmek gerekir. Kilis, sınır çizilmeden önce yoğun kırsal yerleşmelerin bulunduğu bir coğrafyadır. 1326 (1908) yılı Halep Vilayet Salnamesinde Kilis Kazasının nüfusu 72.803'tür. Diğer kaza nüfusları ile karşılaştırıldığında Kilis'in nüfusunun Urfa, Maraş, İdlib, Mare, Bab, İskenderun nüfuslarından fazla olduğu görülmektedir. Yine Kilis Kaza nüfusunun Antakya ve Anteb Kaza nüfuslarına yakın değerler gösterdiği dikkat çekmektedir (Şekil 3).

³ Kervan yolculuklarında yaya olarak saatte 5 km yol alındığı kabul edilir. Günde 12 saat yürüyen kervanlar bir günde 60 km mesafe kat edebilmişlerdir (İncili, 2013: 3-4).





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği



Şekil 3. 1326 (1908) Yılı Halep Vilayet Salnamelerinde Bazı Kaza Nüfusları

1908 tarihli Halep Vilayet Salnamesinde yer alan verilere göre Kilis Kazasına bağlı 9 Nahiye ve 469 köy vardır. Kilis'in kırsal hinterlandının geniş olduğu ve alanının da büyük olduğu bu verilerden anlaşılmaktadır. Türkman, Menbic, Fellah, Şukağı, Com, Amiki, Şeyhler, Okcu İzzeddin ve Musabegli Nahiyeleri Kilis Kazasına bağlı yerleşme üniteleridir. Sınırın çizilmesiyle beraber Türkman, Menbic, Musabegli ve Okcu İzzeddin nahiyelerine bağlı köylerin çoğunluğu Türkiye sınırları içerisinde kalmış, diğer nahiyelere (Fellah, Şukağı, Com, Amiki, Şeyhler) bağlı köyler ve sayılan 4 nahiyenin (Türkman, Menbic, Musabegli ve Okcu İzzeddin) bazı köyleri ise Suriye toprakları içerisinde kalmıştır (Şekil 4).

Günümüzde devlet sınırları, doğal (fiziki) ve yapay (siyasi) olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Sıradağlar, denizler, okyanuslar, göller, akarsular, ormanlar, çöller ve bataklık alanları gibi fizyografik özelliklere dayanılarak belirlenen sınırlar doğal sınır olarak adlandırılır (Akengin 2010: 97). Doğal sınırlar mekân üzerinde görünür biçimde var olduklarından dolayı sınırı belirleme konusunda çekicilik sunarlar. Yapay sınırlar ise devletlerin anlaşmaları sonucunda ortaya çıkan ve fiziki engellerin var olmadığı suni ayırıcı birimlerdir. Bu sınırlar tarih boyunca daha sık değiştirilen yapılar olmuştur. Türkiye-Suriye sınırının Kilis kesimi de bir yapay sınır oluşturmaktadır. Nitekim yapay sınırlar tam bir ayırıcı fonksiyonu sağlayamamakta ve bölgede sıklıkla problemlere sebep olmaktadır. Kilis'te sınır çiziminden sonra görülen birçok problemin kaynağında sınırın yapaylığı vardır. Falih Rıfki Atay bu yapay sınırı şu ifadelerle anlatır:

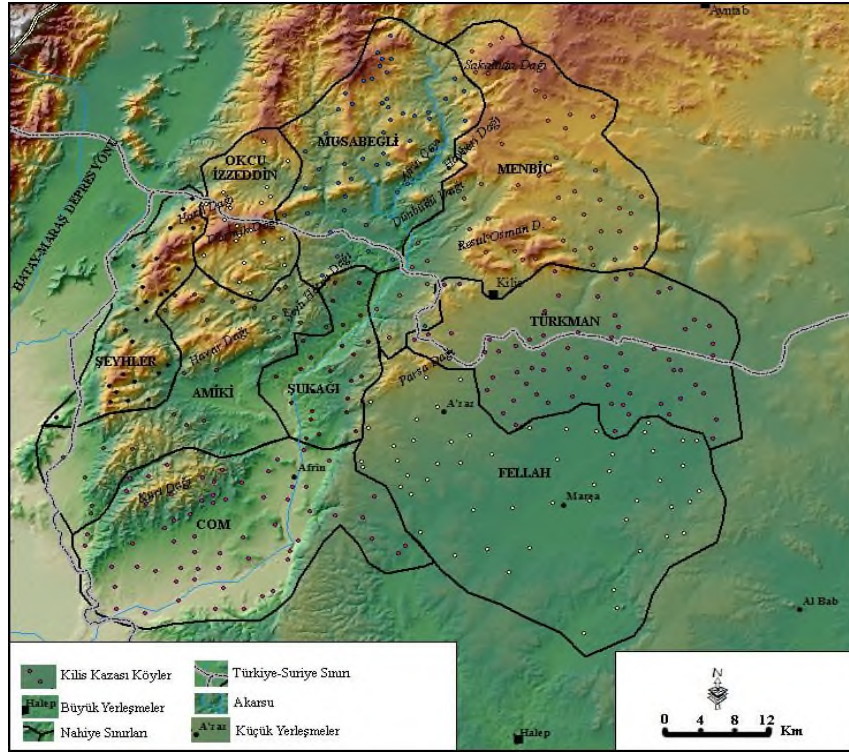
Som Araplıkla som Türklük arasında, girintili çıkıntılı bir sis tabakası ile etnik sınır bulanmıştır. İki ırk ve kültür âlemini ne bir hendese çizgisi, ne de açık topografya işaretleri ile ayıramazsınız. Fakat kulaklarınızda, bu tarafta dayatış nabzının atışlarını yoklayarak, öbür tarafta, sıla hastalarının hasret bakışları gönlünüze dolarak, vatan kıyılarını bulursunuz (Çolakoğlu 2003: 11).





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

Ankara Antlaşmasının 8. Maddesinde sınırın geçirileceği güzergâh belirlenmiştir. Bu maddede fiziki unsurların yer almaması dikkat çekicidir. Sınırın Kilis'i ilgilendiren kısımlarında (111 km) Meydan-ı Ekbez İstasyonu (Suriye'de bırakılmıştır), Marsuva Mevkii (Suriye'de bırakılmıştır), Karnebi Mevkii (Türkiye'de kalmıştır), Kilis kenti ve Çobanbey İstasyonu kavramları yer almıştır. Antlaşmanın ilgili maddesinde sınırı ifade edecek herhangi bir fiziki unsurdan bahsedilmemesi sınırın yapaylığının tescilidir.



Şekil 4. Kilis Kazası Nahiye ve Köyleri (1908)

2.2.2. Alan ve Nüfus Kaybı

Sınırlar, bir devletin egemenlik alanını belirleyen, meşru kılan ve komşularından ayıran hatlardır (Karabağ 2014). Diğer bir ifade ile sınırlar bir devletin kenar organlarıdır (Atasoy vd. 2012). Bu sebeple sınırlar bir devletin gücünü, gelişimini ve değişikliklerini aksettirir (Göney 1993: 13). Sınırlar mekânsal boyutlarıyla ele alındığında *arada olma*, *eşikte olma*, *üçüncü mekân*, *heterotopya* kavramları ile ön plana çıkmakta ve sınır bölgelerinin belirsizliği, kendine özgülüğü ve ikili yapısı vurgulanmaktadır (Kapan ve Coşanar 2020). Sınır bir ikilemi de ifade eder *öngörülür ve öngörülemez*, *iter ve çeker*, *birleştirir ve ayırır*, *engel ve olanaklar sunar*, *çatışma ve uyum sağlar*, *zenginlik ve yoksulluk yaratır* (Akyüz 2014).

1921 yılı Ankara Antlaşması ile çizilen Türkiye-Suriye sınırı Kilis kentini Türkiye'de bırakacak şekilde belirlenmişti. 1921'de çizilen bu sınırın ilk haline göre Kilis kentinin bittiği noktadan itibaren hemen Suriye toprakları başlamaktaydı (İncili 2021). 1926 yılında karşılıklı anlaşmalarla sınır revize edilerek Çobanbey Köyü'nün Suriye'de kalması ve buna karşılık 12

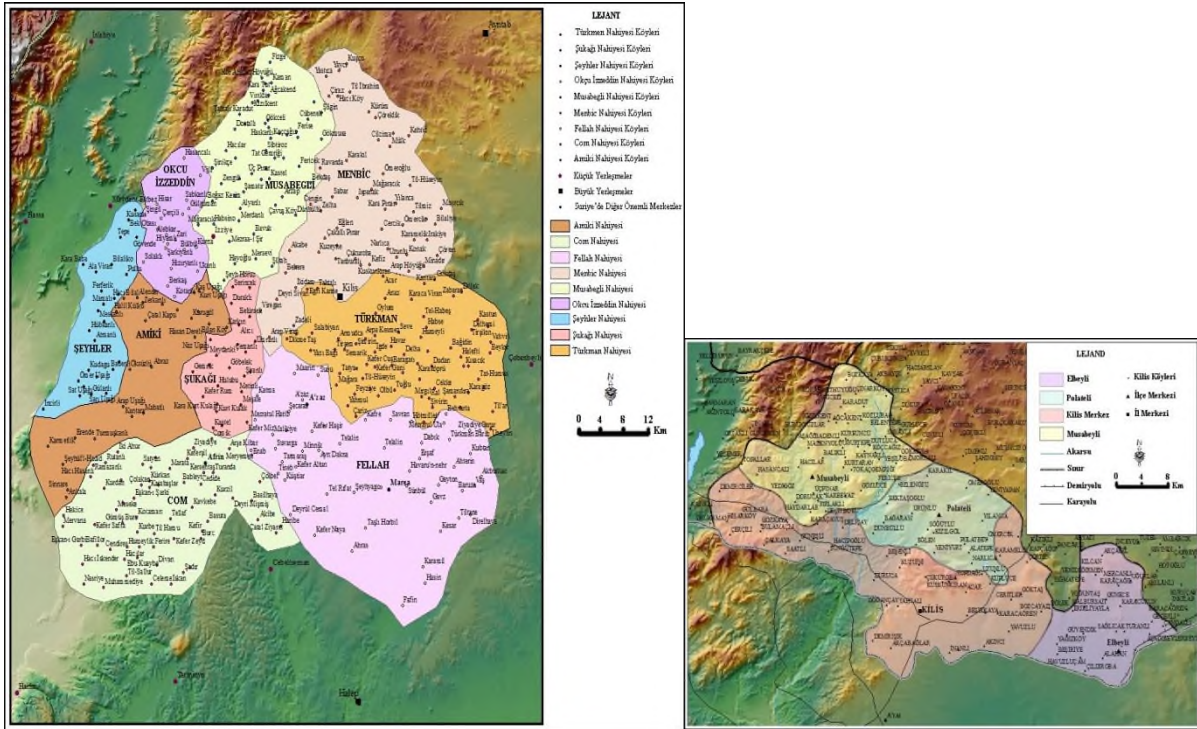




Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

Türk köyünün Türkiye'ye geçmesi kararlaştırılmıştır. Çeşitli tarihlerde Türkiye ve Suriye'nin yapmış olduğu karşılıklı emlak anlaşmalarının yapılması sınırın ortaya çıkarmış olduğu alansal problemlerden kaynaklıdır. Çünkü çizilen sınır topografya engelini olmadığı, kültürel olarak da farklılığın bulunmadığı bir coğrafyayı ayırmaktadır. Çizilen bu yapay sınırın problemleri ve tuhaf bir sınır olduğunu 1 Nisan 1936'da Cumhuriyet Gazetesinde görmek mümkündür. Gazetede:

Toprağın çoğu sınırın ötesinde kalmış 25 bin nüfuslu bu kocaman kasabanın eteğindeki şu kulübe ile yamacındaki şu bina sınır karakollarıdır. Kasabanın kendi bizim, fakat önü bizim değil, buna karşılık toprak onların fakat tarla bizim. Ürün veren toprağı aldılar, ürünü almak bize bırakıldı. Halk her sabah tarlalarına gidip akşam evlerine dönüyor. Gündüz vatan dışında çalış, gece vatan içinde yat. Kilisli bu tarlaların bütün faydalarına sahip, fakat tarlaların kendini satamazlar. Tarlalar sahiplerine değil sahipleri tarlalarına bağlı ifadelerine yer verilmiştir (Çolakoğlu 1991: 313).



Şekil 5. Kilis Nahiyesi (1908) ve Kilis İli⁴ (2022) Yerleşme Birimleri Haritası

Sınırın çizilmesiyle birlikte Kilis Kazasının topraklarının büyük kısmı Suriye tarafında kaldığından dolayı alansal bir küçülme meydana gelmiştir (Şekil 5). Sınır öncesi 469 olan köy sayısının sınır çizilmesinden sonra 135'e düşmesi Kilis'in kırsal hinterlandının zayıflamasına sebep olmuştur. Sınır öncesi tespit edilen köy sınırları dikkate alınarak Kilis

⁴ Alansal kaybı harita üzerinde görebilmek için iki haritanın da küçültme oranı (ölçek) eşit tutulmuştur.





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

Kazası yüzölçümü 4753 km² olarak hesaplanmıştır. Günümüzde ise Kilis ili toplam yüzölçümünün 1642 km² olduğu görülmektedir. Bu durumda Kilis sınır öncesi toplam arazisinin %65'ini kaybetmiştir.

Halep Vilayet Salnamesinden (1908) elde edilen 9 nahiye ve 469 köyün lokalizasyonu 1:200.000 ölçekli Kilis, Halep, Menbiç topografya haritaları ve Google Earth Pro yazılımı kullanılarak belirlenmiştir. Ancak özellikle Suriye'de kalan sahalarda köy adlarının değiştirilmesi, sınır bölgelerinde yer alan köylerin yok olması, kentsel alanların gelişerek bazı köyleri ortadan kaldırması, ulaşım ağı değişimine bağlı köylerin yok olması veya yerinin değişimi, Türkiye'de yerleşme adlarının değişimi sebeplerinden dolayı 84 köyün lokasyonu tespit edilememiştir. Yapılan lokalizasyon çalışması sonucunda Şukağı Nahiyesine bağlı tüm köyler tespit edilmiştir. Ancak Menbiç Nahiyesine bağlı 3 köy, Türkman Nahiyesine bağlı 4 köy, Amiki Nahiyesine bağlı 9 köy, Fellah Nahiyesine bağlı 9 köy, Okcu İzzettin Nahiyesine bağlı 10 köy, Musabegli Nahiyesine bağlı 13 köy, Şeyhler Nahiyesine bağlı 16 köy ve Com Nahiyesine bağlı 20 köyün lokasyonuna ulaşılamamıştır.

Sınırın meydana getirdiği diğer bir etki Kilis'in nüfusunda görülen değişimler olmuştur. Kilis'in kentsel bir yerleşmeye dönüşümü ve etrafındaki kırsal yapının gelişimi Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte başlamıştır. 1536 yılında Kilis kasaba görünümünde olup 3845 kişilik nüfusa sahipti. Aynı tarihte köy nüfusun 14.206 ve konar-göçer nüfusun ise 15.696 kişi olduğu görülmektedir. Konar-göçer nüfusun yüksek olması Kilis ve çevresinin hayvancılık ekonomisine bağlı kışlak olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. 1570 yılında 66.706, 1590'da 36.880 olan konar-göçerin varlığı Kilis çevresinde kırsal yapının ön planda olduğunun göstergesidir. Sınırın etkisini anlamak için dikkat edilmesi gereken dönem 1800'lü yılların sonu ile 1900'lü yılların başıdır. Halep Vilayet Salnamelerinden elde edilen nüfus verileri konunun değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. 1871 yılında 54.501 kişi olan nüfus 1882'de 68.600, 1891'de 72.066, 1900'de 73.794 ve son salname olan 1908'de 72.803 kişi olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1

Sınır Öncesinde Kilis Nüfusu

Yıllar	1536	1570	1590	1871	1882	1891	1900	1908
Nüfus	33832	88264	62632	54501	68600	72066	73794	72803

Kaynak: Akis, 2002: 87; Halep Vilayet Salnameleri

1908 yılı Halep Vilayet Salnamesinde Kilis Kazasının nüfusu 72.803 kişidir. 1927 yılı nüfus sayımında ise sayının 46.527 olduğu görülür. Sınırın çizilmesi ile birlikte alan kaybına bağlı olarak Kilis Kazasına bağlı yerleşmelerin Suriye toprakları içinde kalması sonucu nüfus kaybı da gerçekleşmiştir. 1908 ve 1927 nüfusu kıyaslandığında Kilis nüfusunun %36 oranında azaldığı görülmektedir. Sonraki sayım dönemlerinde Kilis nüfusunda küçük nüfus



**Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği**

artışları görülse de düşük seviyelerde kalmıştır. Kilis'in yıllık nüfus artış hızları ile Gaziantep ve Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızları karşılaştırıldığında sınırın nüfus üzerindeki etkisi görülmüş olur (Tablo 2; Şekil 6). 1927-2020 dönemi boyunca Kilis nüfusu 3 kat, Türkiye nüfusu 6 kat, Gaziantep nüfusu ise 10 kat artış göstermiştir.

Tablo 2*Genel Nüfus Sayımı ve ADNKS Sonuçlarına Göre Kilis Nüfusu*

Yıllar	Nüfus	Dönem	Y.N.A.H %	Yıllar	Nüfus	Dönem	Y.N.A.H %
1927	46527	1927-		1975	92759	1970- 1975	2
1935	56054	1935- 1935	2,5	1980	95419	1975- 1980	0,56
1940	59775	1940- 1940	1,28	1985	101818	1980- 1985	1,29
1945	62419	1945- 1945	0,86	1990	121752	1985- 1990	3,57
1950	62329	1950- 1950	-0,02	2000	114724	1990- 2000	-0,59
1955	63948	1955- 1955	0,5	2007	118457	2000- 2007	0,45
1960	67382	1960- 1960	1,04	2010	123135	2007- 2010	1,29
1965	75092	1965- 1965	2,16	2015	130655	2010- 2015	1,18
1970	83913	1970- 1970	2,22	2020	142792	2015- 2020	1,77

Kaynak: 1927-2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları; 2007-2020 ADNKS Sonuçları

Yıllık nüfus artış hızlarının gösterildiği grafikte bazı dönemlerde Kilis'in nüfus artış hızının yüksek olduğu; bazı dönemlerde ise negatif değerler gösterdiği görülmektedir. Sınırın çizilmesinden 1950 yılına kadar yıllık nüfus artış hızının hep düştüğü görülmektedir. Bu düşüş fonksiyon kaybı sebebiyle Kilis'ten diğer illere yönelen göçlerle açıklanabilir. 1932 yılında *Kaçakçılığı Men ve Takibine Dair Kanun* ve sıkı önlemler sınırda yürütülen illegal ticaretin (kaçakçılık) önüne geçmiş ve iktisadi anlamda özellikle sınır hatlarında geçim sıkıntısı yaşayan ailelerin başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur.

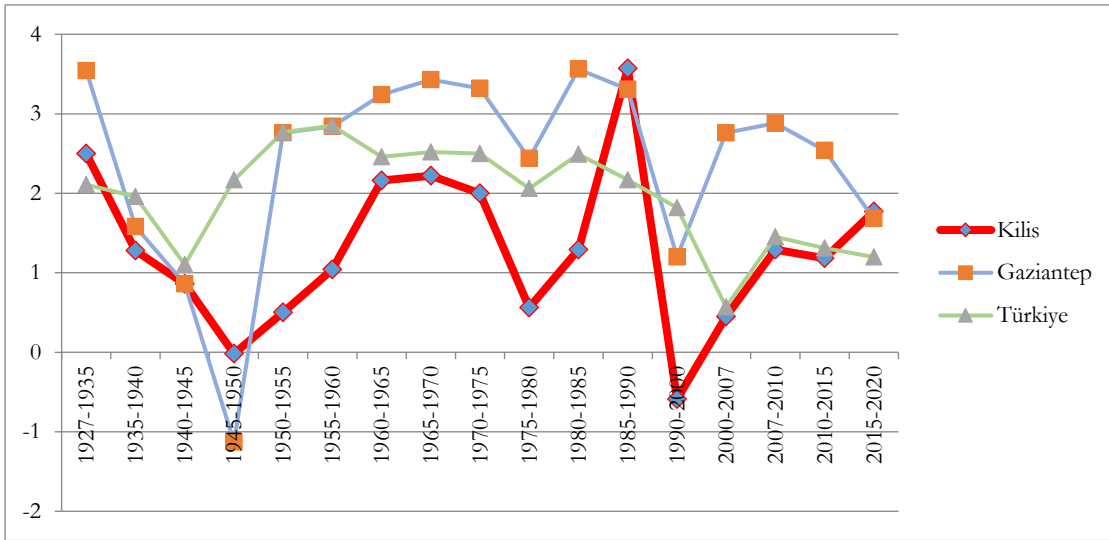
1956-1958 yılları arasında sınırın mayınlanmasıyla birlikte beklenenin aksi yönde kaçakçılık faaliyetlerinde artış görülmüştür. Sınırı acı tecrübelerle deneyimlemiş nüfus *sırtçılık/ayakçılık* (hamallık) adı verilen bir iş kolu meydana getirmiştir. Bu iktisadi yapı sınırdaki tel örgü ve mayınlı sahadan kaçak malların geçirilmesi sistemine dayanmaktadır (İncili 2021). Kilis'teki bu illegal ticari yapı kısmi sermaye girişini sağlamış ve tehlikeli olsa





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

da nüfus için bir geçim kaynağı haline gelmiştir. Sınırdan kaynaklanan bu canlılık 1978 yılına kadar sürmüştür. Nitekim yıllık nüfus artış hızlarının 1975 yılına kadar yüksek seyrettiği görülmektedir. 1978 yılında sıkıyönetim kararları sebebiyle sınırdaki ticari sistemdeki zayıflama yıllık nüfus artış hızında düşüşlerin yaşandığı bir dönemi getirmiştir. 1985-1990 dönemindeki abartılı artış il olma sürecinden önce nüfus sayımlarında yapılan spekülasyondan kaynaklanmıştır (İncili, 2020). 2007 sonrasındaki dönemde ise Kilis'te nüfus artış hızları düşük seyretmiştir. 2015 sonrasında görülen artışta yine sınır etkisinden kaynaklanmıştır. Kilis'in yoğun sığınmacı nüfus baskısı altında kalması ilde ihtiyaç duyulan personel sayısında artışları gerekli kılmıştır. Bu da il nüfusunda kısmi bir artış olarak istatistiklere yansımıştır (Tabo 2; Şekil 6).



Şekil 6. Kilis, Gaziantep ve Türkiye Yıllık Nüfus Artış Hızları (%)

2.2.3. Sınırın Fonksiyonel Etkisi

Baud ve Schendel (1997), sınır bölgelerini oluşumundan itibaren üç yaşam döngüsü ile açıklar. Bu görüşe göre ilk aşama sınır çizilmesinden hemen sonrasında ifade eden *bebek sınır bölgesidir*. Sınır çizilmiş olsa da önceden var olan sosyo-ekonomik, kültürel ağlar ve akrabalık bağları fark edilir ölçüde birbirlerine bağımlıdır. Kilis'te de bu sürecin sınırın ilk çizildiği tarih olan 1921 yılında başlayıp 1935 yılına kadar devam ettiği ifade edilebilir. Çizilen sınırın ikinci aşamasını *ergen sınır bölgesi* oluşturur. Artık bu dönemde sınır ayırıcı bir unsur olarak kendini belli etmiştir. Ekonomik, sosyal ve kültürel yapı yeni sınırın etkisiyle şekillenmektedir. 1935-1956 yılları arasında Kilis'te sınırın bu dönem fonksiyonları yansıttığı ifade edilebilir. Çizilen sınırın üçüncü aşaması ise *yetişkin sınır bölgesidir*. Bu süreçte sınır soğuk yüzünü tam olarak belli etmiştir. Sosyal ve kültürel ağlar artık sınırın ayırıcılığını açıkça kabul etmiştir. Kaçakçılık ağları, sınırlı akrabalık bağları ve kültürel bağlılıklar bu dönemde yaşanan temel özellikleri oluşturur (Baud ve Schendel 1997: 225). Kilis sınırında bu sürecin 1956 yılından beri yaşandığı ifade edilebilir.





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

Çizilen bir sınırın etkisini karşılıklı ülkelerde yaşayan toplumların kültürel benzerliği, dini yapı benzerliği ve akrabalık bağları belirler. Özellikle sınır bölgelerinin kültür benzerliği sınırın ayırıcı etkisini azaltırken, sınırda benzer kültürlerin olmaması sınır etkisini artırmaktadır (Brunet-Jailly ve Dupeyron 2007: 6). Diğer bir ifade ile sınırın karşı tarafında benzer dil, din, etnisite ve sosyo-ekonomik yapı varsa sınır etkisi zayıflamış olur. Kilis ve sınır karşısında bulunan toplumun benzer kültürel yapısı sınır etkisinin azalmasında etkili olmuştur. Bu yapı sonraki süreçte illegal sınır ticaretine doğru evrilmiştir. Sınırlar her zaman engelleyici bir bariyer olmayabilir. Bazen pozitif etkilerde bulunarak *fırsat koridorlarına* dönüşebilir (Tekin 2012; Flynn 1997: 313).

Sınırlar yaratmış olduğu özel fırsatlarla sınır toplulukları için önemli geçim sistemlerini meydana getirir. Oluşan ekonomik yapı sınırın fırsat koridoruna dönüşümünde etkilidir. Literatürde *düzenlenmemiş sınır ticareti* (Roitman 2006), *enformel ekonomi* (Galemba 2008), *gölge ekonomileri* (Nordstrom 2001), *gri ekonomi*, *illegal sınır ticareti*, *kaçakçılık* kavramları sınır bölgesindeki yasadışı ticareti tanımlamak için kullanılmaktadır. Devletler sınırları içinde belli bir istihdam yarattığı için kontrollü olarak illegal ekonomik sistemi görmezden gelmektedir. Dolayısıyla devletlerin sınırları ile ekonomik faaliyetin sınırları birbirleriyle örtüşmemektedir (Deniz 2020). Diğer bir bakış açısıyla sınır bölgeleri dezavantajlı mekânlardır. Devlet bu dezavantajlı mekâna pozitif ayrımcılık göstermektedir. Çünkü devletlerarası yaşanan askeri, ekonomik, ekolojik sorunlarda ilk etkilenen toplum kesimi sınır bölgelerinde yaşamlarını sürdüren marjinalerdir.

Kilis'te de sınırın problemleri yönlerini görmek mümkündür. Hava saldırılarında hedef olma, silahlı saldırı, sığınmacı akını gibi problemler Kilis'te sınıra bağlı yaşanmış problemlerdir. Dolayısıyla merkezi hükümetler zaman zaman sınır bölgelerinde yaşayanları ekonomik olarak desteklemek amacıyla bahsi geçen illegal sınır ticaretini görmezden gelebilmektedir. Sınır ile fonksiyon kaybına uğramış Kilis için yerli halkın kullandığı şekilde *burada geçim kaynağı kapıdır* söylemleri bu enformel ekonomik sistemin varlığını ortaya koyar. Gümrük kapısı ve mayınlı saha bir taraftan karanlığı, korkuyu, resmiyeti ifade ederken diğer taraftan Kilisliler için bir ekmek kapısı fonksiyonu üstlenmiştir (Şenoğuz 2014; Şenoğuz 2015). Ülkeler arasında fiyat farkı bulunan ürünler kaçak yollarla (sınırdaki tel örgülerden geçilip mayınlı arazide açılan yollarla) sınırı geçerek Kilis'e ve Türkiye'nin çeşitli yerlerine ulaştırılmıştır. Bu yapı *sırtçı* adı verilen mayınlı sahada tüm risklere karşın patikalar keşfetmiş, mayın sahasını canı pahasına geçen, kimi zamanda sakat kalan veya ölen nüfus kitlesini ortaya çıkarmıştır. Tüm tehlikesine rağmen sınırın ortaya çıkarmış olduğu bu yapı bugün farklı şekillere evrilerek devam eden bir uğraşı olmuştur (Şenoğuz 2014; Gülcü 2020).

Sonuç





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

Yerleşmelerin tarihi boyunca bazı kırılma noktaları vardır. Kilis'in kırılma noktası ise Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi olmuştur. Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi üzerinden 100 yılı aşkın bir süre geçmiş olsa da sınır etkisi Kilis'te hala görünür şekilde izlenmektedir. Çizilen sınırın Kilis üzerinde hem tarihi hem de coğrafi etkileri vardır. Çalışmanın araştırma sorularından birincisi sınırın nasıl bir tarihi süreç içerisinde çizilmiş olduğudur. Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Fransa, Ankara Hükümeti ile 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşmasını imzalamıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Milli Mücadele'nin kilit noktası olan Batı Cephesinde kesin bir başarıya ulaşabilmek için Güney Cephesini dönemin şartlarına göre en uygun şekilde kapatılarak Fransızların bölgeden çekilmesini sağlamak ve buradaki kuvvetin Batı Cephesine sevki dönemin askeri politik bir önceliği olmuştur. Savaş koşulları göz önünde bulundurulduğunda Milli Mücadele'de kesin zafere imza atmak isteyen Ankara Hükümeti 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasında fiziki ayırıcı unsurları dikkate almak yerine sınırın topografik ve kültürel yönünü göz ardı ederek biran önce Fransız Hükümetiyle anlaşma yoluna gitmiştir. İstiklal mücadelesi içinde olan Anadolu'nun bir ölüm kalım savaşı içinde olması Ankara Hükümetini böyle bir tercih yapmaya itmiştir.

Lozan Barış Antlaşmasında da Türkiye-Suriye sınırı olarak kabul edilen çizginin Ankara Antlaşmasında belirlenen rota olduğu tekrar teyit edilmiştir. Ancak çizilen sınırın birçok çıkmazı bulunmaktaydı. Bu sınır meselelerinin çözümü hususunda Fransa ile diplomatik temaslarda bulunulmuşsa da çoğu ya çözümsüz ya da yetersiz kalmıştır. Özellikle toprakları Suriye'de kalan vatandaşların sorunları uzun yıllar boyunca çözülememiştir.

Sınır çizildikten sonra gazetelere ve çeşitli raporlara konu olan sorunlar uzun yıllar boyunca sınırda yaşamını sürdüren toplumları etkilemiştir. Türkiye-Suriye sınırı 1921 yılında çizilmiş olsa da sonrasında yaşanan muğlaklık sınır revizyonunu zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bu durum sınır bölgelerinde yaşamlarını sürdüren nüfusun tedirginliğine sebep olmuştur. Sınır revizyonu 1926 yılında Fransa Hükümeti ile "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" gereğince yapılarak 12 Türk köyü Türkiye'ye bırakılmıştır. Ancak sınırdaki problemleri bu anlaşma da bitirmemiştir. Suriye sınırına ve iki taraftaki emlak meselelerini içeren revizyonlar 1929 ve 1932 yılında da devam etmiştir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu çizilen sınırın fiziki bir sınır mı yoksa yapay bir sınır mı olduğu üzerinedir. Türkiye-Suriye sınırının Kilis kesimi doğal bir sınır olmayıp çeşitli anlaşmalarla çizilmiş yapay bir sınırdır. Siyasi çıkarlara dayalı anlaşmalar sonucunda çizilmiş bu sınırda insanlar birçok sıkıntı yaşamışlardır. Topografik engelleri izlemeyen sınır benzer kültür ve etnik yapıya sahip olan nüfusu iki farklı ülkede bırakmıştır. Sınır fiziki ayırıcı unsurlar (akarsu, dağ, sırt vb.) üzerinden geçirilseydi arazi problemleri, sınır güvenliği ve kültürel bölünme problemleri daha az yaşanmış olacaktı. Kaldı ki Fransız





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

mandası altındaki dönemin Suriye hükümeti 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasıyla Kilis'e ait birçok köyün sınırları kapsamında kalmasını avantaja çevirmek için sınır boyundaki Türk köylerinde baskıcı bir siyasi politika izlemiş ve sınır köylerinde demografik bir değişim sürecini başlatmıştır. Bu süreç Kilis'te yerleşmiş ama arazisi Suriye'de kalmış Kilislilerin topraklarından zamanla vaz geçmesine yol açtığı gibi dönemin Suriye hükümeti tarafından da cebren el konulmuştur.

Araştırma sorularından diğeri Kilis'te sınır çizildikten sonra meydana gelen alansal kayıp ve nüfus kaybının derecesi olmuştur. Sınır öncesi mevcut alanının %65'ini kaybeden Kilis'te alansal kaybın derecesi çok yüksektir. 1908 yılında 9 nahiye ve 469 köye sahip olan Kilis Kazası merkezi yer olma özelliği taşıyan hinterlandı geniş bir yerleşmeydi. Ancak sınırın oluşturulmasından sonra Kilis kazasına bağlı sadece 135 köy Türkiye sınırları içinde bırakılmıştır. Türkiye'de kalan kırsal bölgeler Musabegli, Okçu İzzeddin ve Menbic nahiyelerine bağlı köyler olup bu sahaların eğitim değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Tamamen Suriye sınırları içinde kalan Com, Amiki, Şukağı ve Fellah nahiyelerine bağlı köylerin düzlük sahalarda kurulduğu görülmektedir. Engebeli bir saha olan Şeyhler nahiyesine bağlı köylerin tamamı ise yine Suriye sınırları içinde bırakılmıştır. 1956 yılında sınır kaynaklı diğeri bir alansal kayıpta meydana gelmiştir. 27,5 km uzunlukta bir hat boyunca sınırın mayınlanması sınır köylerindeki tarım arazilerinde bir kayba sebep olmuştur. Bu süreç sonrasında sınır köylerinden ikinci bir göç dalgası başlamıştır.

Alansal kaybın etkilerinin izlendiği diğeri bir yapı nüfus hareketleridir. Alansal kayıp %65 oranında olsa da 1908 ve 1927 nüfus sayılarına bakıldığında Kilis'te nüfus kaybının %36 olduğu görülmektedir. Oransal farklılık üzerinde Suriye'de kalan yerleşmelerin küçük nüfuslu kırsal yerleşmeler olması etkili olmuştur. Ayrıca Suriye tarafında bırakılan sınır boylarındaki Türk köylerinde yaşayan nüfus Kilis'e göçü tercih ederek bir nüfus hareketliliği başlatmıştır (İncili 2021).⁵ Sınır bölgelerinden kente bu hareketlilik *bebek sınır* döneminde Kilis kent nüfusunun artışına sebep olmuştur. Bu artış kent işsizliğine sebep olarak kent nüfusunun diğeri illere kademeli göçünü başlatmıştır. Diğeri taraftan artan nüfus ve işsizlik sınıra bağlı illegal iktisadi yapının oluşumunu hızlandırmıştır. Kilis'te sınırın nüfus üzerine olan etkisi bu problemler sebebiyle negatif olarak değerlendirilmiştir. Bu olumsuz yapıyı Kilis'in nüfus seyrinden takip etmek mümkündür. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin 22. büyük kenti olan Kilis, 1950 yılı nüfus sayımında 42. sıraya gerilemiştir. Dolayısıyla sınır, Kilis'in kaderi olmuştur. Yapılan nüfus projeksiyonlarında Kilis'in durağan bir gelişim izleyeceği öngörülmektedir.⁶

⁵ Kilis kentine yakın olan Şimerin, Şemriş, İgde, Tirşem, Sucu bu köylerdendir.

⁶ Sıfırıncı derece (aritmetik) artış modeline göre Kilis kenti 2050 nüfusu 178.872 kişi; İller Bankası modeline göre 141.419 kişi ve Birinci derece (geometrik) artış modeline göre 233.506 kişi olması beklenmektedir (İncili 2020).





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

Çalışmanın diğer araştırma sorusu sınırın Kilis'te fonksiyonel yapıyı dönüştürücü etkisinin nasıl olduğuna yöneliktir. Halep'e ulaşımın sağlandığı bir rota olarak gelişim gösteren Kilis'te sınır ile birlikte ulaşılabilirlik ve iktisadi fonksiyonlar değişim ve dönüşüm göstermiştir. Sınırın Halep ile Kilis'i ayırıcı etkisi ticari hareketliliğin zayıflamasına sebep olmuştur. Çizilen sınırın düzlük sahalardan geçmesi, sınırın karşısında kalan araziler, akrabalık bağları ve benzer kültürel yapı sınıra bağlı illegal bir ticari aktivitenin başlangıcı için uygun ortamı oluşturmuştur. Oluşan bu yeni illegal iktisadi yapı Kilis'te nüfus taşıma kapasitesini belirleyen en önemli unsur olmuştur. Örneğin, sıkıyönetim kararlarının uygulandığı dönemlerde sınıra yakın köylerin nüfusunda hızlı düşüş görülmektedir. Ancak illegal ticaretin yapılabildiği dönemlerde sınır köylerindeki nüfusun hızlı yükselişi oluşan bu ticari yapının Kilis üzerindeki etkisini ortaya koyar.⁷

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA)

BCA, 030. 10. 265.786.19

BCA, 030. 10. 262.764.10

BCA, 030. 18. 04. 52. 6

Salname-i Vilayet-i Haleb, Kilis Kazası, Def'a 35, Hicri 1326 (1908)

1. Resmi Yayınlar

A- Düstur, 3. Tertip, Cilt: 2, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929

B- I. TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMMGCZ, C: 2, Devre: 1, İçtima: 2, 12 Mayıs 1337

TBMMGCZ, C: 2, Devre: 1, İçtima: 2, 13 Ekim 1337

II. TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt: 26, 7 Haziran 1926

Gazeteler

A-Resmi Gazete

Resmi Gazete, 12 Kânunusani 1932

B-Günlük Gazeteler

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 4 Kânunusani 1925, S: 253,

⁷ Kilis'in sınır köyleri olan Aşağıbeylerbeyi, Çıldıroba, Beşiriye, Akıncı, Arpakesmez, İnanlı, Öncüpınar, Demirişik, Doğançay, Süngütepe, Saatli, Çalkaya, Çerçili, Deliosman'da 1932 Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun, 1956-1958 sınırın mayınlanması, 1978 sıkıyönetim kararları etkisiyle genel nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfus sayılarında düşüş gözlenmiştir. 2011 sonrasında ise Suriye iç savaşının etkisiyle yine sınır köylerinde nüfusun azaldığı görülmüştür.





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 5 Kânunusani 1925, S: 254

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 1 Şubat 1925, S: 271

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 9 Mart 1925, S: 295

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 9 Nisan 1925, S: 317

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 26 Mayıs 1925, S: 351

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 5 Ağustos 1925, S: 377

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 27 Şubat 1926, S: 426

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 13 Mart 1926, S: 430

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 20 Mart 1926, S: 431

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 6 Mart 1926, S: 428

Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Haziran 1937

Telif Eserler

Akengin, Hamza. 2010. *Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Akis, Metin. 2002. "XVI. Yüzyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat".
Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akyüz, Latife. 2014. "Liminal Alanlar Olarak Sınırlar: Türkiye-Gürcistan Sınırında Ekonomik Yaşam ve Etnik Kimliklerin Sınır Deneyimleri". *Toplum ve bilim*, (131): 84-103.

Armaoğlu, Fahir. 2007. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. (16. Baskı), İstanbul: Alkım Yayınevi.

Atasoy, Ahmet, Reşat Geçen ve Hüseyin Korkmaz. 2012. "Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye (Hatay)-Suriye Sınırı". *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VII. Coğrafya Sempozyumu*, 18-19 Ekim 2012.

Ayışığı, Metin. 2012. *Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Avcıoğlu, Doğan. 2006. *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Baud, Michiel and Van Schendel Willem. 1997. "Toward a Comparative History of Borderland". *Journal of World History*, 8(2): 211-242.

Benek, Sedat. 2016. "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafi Açıda Tarihsel Arka Planı". *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 15(1): 171-192.





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

- Blij, Harm J de, and Martin Ira Glassner. (1989). *Systematic Political Geography*. New York: John Wiley & Sons.
- Brunet-Jamilly, Emmanuel and Bruno Dupeyron. 2007. Introduction: Borders, Borderlands, and Porosity. In E. Brunet-Jailly (Ed), *Comparing Border Security in North America and Europe*, (pp. 1-17). Ottawa: University of Ottawa Press.
- Budak, Mustafa. 1997. "Ankara İtilafnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(38): 397-424.
- Büyükoğlu, Yaşar. 2012. *Milli Mücadele'de Güneydoğu Anadolu*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Çolakoğlu, Şinasi. 1991. *Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası (1918-1921-1930)*. Ankara: Feryal Mabacılık.
- Çolakoğlu, Şinasi. 2003. *Daha Sonrası 1949-2003*. Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayını.
- Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu. 2009. Sancak (Hatay) Sorunu. İçinde B. Oran (Ed), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ss. 279-292). Cilt: I. (15.baskı)Ankara: İletişim Yayınları.
- Flynn, Donna K. 1997. "We are the Border: Identity, Exchange, and the State Along the Benin-Nigeria Border". *American Ethnologist* 24(2): 311-330.
- Deniz, Taşkın. 2020. "Sınırsız Dünya Söylemleri Altında Sınırlar, Sınır Güvenliği ve Sınır İnsanları". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44): 235-252.
- Galemba, Rebecca. 2008. "Informal and Illicit Entrepreneurs: Fighting for a Place in the Neoliberal Economic Order". *Anthropology of Work Review*, 29(2): 19-25.
- Göney, Süha. 1993. *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3820.
- Gülcü, Erdinç. 2012. "Milli Mücadele döneminde Kilis". *Kilis 7 Aralık Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3): 1-37.
- Gülcü, Nevra İrem. 2020. "İskân ve kentleşme: Kilis Tibil Evleri". Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü Kent Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Gaziantep
- Gümüşçü, Osman. 2010. "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı". *Bilig*, 52: 79-104.
- Hodder, Ian. 2000. The interpretation of documents and material culture. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Edts.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.
- İnce, Halil İbrahim. 2015. *Milli Mücadele'de Kilis*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.





Sınırın Tarihi ve Coğrafi Yansımaları: Kilis Örneği

- İncili, Ömer Faruk. 2013. "XIX. Yüzyılda Kilis Şehrinin Coğrafi Özellikleri". Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- İncili, Ömer Faruk. 2020. "Kilis kent nüfusunun coğrafi analizi". *Turkish Studies - Social*, 15(4): 1957-1983.
- İncili, Ömer Faruk. 2021. Cumhuriyetten Günümüze Kilis'te Göç ve Dinamikleri. İçinde İ. Kalaycı & G. Kalmış (Edl.), *Çağlar Boyu Göç (Tarih-Kültür-Medeniyet)* (ss. 471-506). Ankara: Gazi Kitabevi.
- İlter, Erdal. 1989. "Milli Mücadele'de Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu". *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1(3): 419-436. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000195
- İlter, Erdal. 1996. "Fransa'nın Suriye'yi işgaline dair yayınlanmış bir risale". *Atatürk Yolu Dergisi*, 5(17): 61-81. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000084
- İpekcioglu, Sacit. 1986. *Kilis'te Milli Mücadele ve Gerilla*. Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayını.
- Kapan, Kaan, Gökçe Coşanar. 2020. "Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açından Bakmak: Iğdır Örneği". *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 4(2): 175-197.
- Karabağ, Servet. 2014. *Jeopolitik açıdan sınırlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kaya, İlhan. 2014. Nitel araştırma yöntemleri. *Coğrafyada Araştırma Yöntemleri içinde* (219-266), Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.
- Kıral, Bilgen. 2020. "Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi". *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15): 170-189.
- Kırkpınar, Kenan. 2004. *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Nordstrom, Carolyn. 2001. Out of Shadows. In Michael Barnett and et all. (der.) *Intervention and Transnationalism in Africa: Global-Local Networks of Power* (pp.216-239). Cambridge University Press.
- Ortaylı, İlber. 2018. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Özçelik, İsmail. 2003. *Milli Mücadele'de Güney cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 18-23.
- Özkaya, Yücel. 2007. *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.





Meral Kuzgun-Ömer Faruk İncili

- Plonski, Sharri, Oliver Walton. (2018). *Conflict and Peace in Borderlands, Borderlands and Peacebuilding: A View from the Margins*. Conciliation Resources' Accord publication series.
- Roitman, Janet. 2006. The Ethics of Illegality in the Chad Basin. In Comaroff J. & Comaroff J. (der.) *Law and Disorder in the Postcolony* (s. 247-272). University of Chicago Press.
- Rumford, Chris. 2006. Theorizing Borders. *European Journal of Social Theory*, 9(2): 155-169.
- Selek, Sabahattin. 2004. *Anadolu İhtilali*. (Cilt: 2). İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Soysal, İsmail. 2000. *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. (Cilt: 1). (3. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şenoğuz, Hatice Pınar. 2014. "Demarcating Kilis as a border town: Community, belonging and social mobility among socio-economic strata on the Syrian border of Turkey". Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenoğuz, Hatice Pınar. 2015. "Sahanın gölgeleriyle baş etmek: Türkiye-Suriye sınırındaki Kilis'te kaçakçılık anlatıları". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(1): 1-17
- Tekin, Ferhat. 2012. "Sosyolojik Açıdan Sınır: Derecik Örneği". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (28): 27-48.
- Tolon, Ahmet Hurşit. 2006. *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Türk İstiklal Harbi. 2009. *Güney Cephesi*. (C:4). Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Serisi. 1974. *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*. Ankara: T.C Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Yamaç, Müzehher. 2018. "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)". *Bellekten*, 82(295): 1153-1174.
- Yavan, Nuri. 2014. Nicel araştırmalarda veri ve veri toplama teknikleri. *Coğrafyada Araştırma Yöntemleri içinde* (219-266), Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

İnternet Adresi

<https://kriterdergi.com/siyaset/lozanda-unutulan-topraklar-turkiye-suriye-iliskilerinde-eylak-meselesi>, Erişim Tarihi: 25.09.2022.





<p>Muhammet Emin ALTINIŞIK</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Lecturer, Erzurum Technical University / Faculty of Letters / Department of Turkish Language and Literature, Erzurum/Türkiye</p> <p> eposta: emin.altinisik@erzurum.edu.tr</p> <p> https://orcid.org/0000-0001-5558-0426</p> <p> https://ror.org/038pb1155</p>	<p>Nihangül DAŞTAN</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye Dr. Lecturer, Atatürk University/ Faculty of Letters/ Department of Turkish Language and Literature, Erzurum/Türkiye</p> <p> eposta: ngdastan@gmail.com</p> <p> https://orcid.org/0000-0002-2966-9045</p> <p> https://ror.org/03je5c526</p>
<p>Atıf/Citation: Altınışık Muhammet Emin.- Daştan Nihangül 2023. Halk İnanışları Bağlamında İşletmelerdeki Dinsel-Büyüsel Levhalar: Erzurum Örneği. <i>Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi</i>, 11(34), 422-442. https://doi.org/10.33692/avrsyad.1198028</p>	
<p>Makale Bilgisi / Article Information</p>	
<p>Makale Türü /Article Types:</p>	<p>Araştırma Makalesi/Dissertation Summary</p>
<p>Geliş Tarihi /Received:</p>	<p>01.11.2022</p>
<p>Kabul Tarihi/Accepted:</p>	<p>13.12.2022</p>
<p>Yayın Tarihi/Published:</p>	<p>20.03.2023</p>

HALK İNANIŞLARI BAĞLAMINDA İŞLETMELERDEKİ DİNSEL-BÜYÜSEL LEVHALAR: ERZURUM ÖRNEĞİ

ÖZ

Yaşadığı dünyada kendinden başka, gizli güçlere sahip varlıkların olduğunu düşünen insan, hayatını bu yönde şekillendirerek karşılaştığı tüm zorluklarda bu gizemli varlıklardan yardım beklemiştir. *Bir şeyin menşeiini bilmek o şeye hükmetmektir* savından hareketle sihirli olduğuna inandığı birtakım sözcükleri kullanarak metafizik varlıklarla iletişime geçen insan, dinsel-büyüsel inanış ve uygulamaların kültürel kodlarını oluşturmuştur.

Halk bilimi kadroları arasında yer alan halk inanışlarının bir kısmı dinsel-büyüsel unsurlardan meydana gelmektedir. Kültür ve geleneğin şekillenmesinde etkili olan bu unsurlar, tarih süzgecinden geçerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. İnsan, hayatında açıklayamadığı ya da kontrol edemediği pek çok olayı dinsel-büyüsel açıdan ele alarak doğüstü varlıkların güçlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Bazen de bu güçlerin zararından etkilenmemek için sihirli sözcükler kullanmıştır. İlk önce söz vasıtasıyla yapılan doğüstü varlıklarla ilgili inanış ve pratikler, yazının icadı ile farklı bir hâl almaya başlamış ve bu işlemlerin yazılı formu taşınma ve bulundurma şeklinde uygulamaya konulmuştur. Zamanla bu işlemlerin etkisini artırmak için amaca uygun olarak işlemin yapılacağı gün ve saat ile yazı mürekkebi belirlenmiştir.





Toplumsal hayatın her alanında karşımıza çıkan halk inanışları, işletme/ticarethanelerde de kendini göstermektedir. Amaç ve niyete uygun olarak hazırlanan vefk, tılsım, cedvel gibi harf ve sembollerin yanında dua ve Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin de bulunduğu yazılar, tablo/levha şeklinde işletmelerin duvarında yer almaktadır. Bu makalede Erzurum il merkezinde yer alan 50 işletmenin duvarlarını süsleyen dinsel-büyüsel tablo/levhalar ve yazılar, halk inanışları bakımından ele alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halk bilimi, Halk inanışı, vefk, büyü, tılsım.

RELIGIOUS-MAGICAL PLATES IN BUSINESSES IN THE CONTEXT OF FOLK BELIEFS: THE CASE OF ERZURUM

ABSTRACT

Human beings, who think there are beings who have hidded powers in the world except themselves, have been seeking help from mysterious beings in all difficulties faced by shaping their life in this way. Based on the argument that knowing the origin of something is to subject that thing, human beings who communicate with metaphysical beings by using some magical words creates the cultural codes of religious, magical beliefs and practices.

Some of the folk beliefs which are among the categories of Folklore consist of religious-magical elements. These elements, which are effective in shaping culture and tradition, have survived to the present day through the filter of history. Human beings have tried to benefit from the powers of supernatural beings by dealing with many events that they cannot explain or control from a magical-religious perspective in their lives. Sometimes they have used magical words to avoid being harmed by these forces. Beliefs and practices about supernatural beings, which were first practiced through words, have begun to take a different form with the invention of writing, and the written form of these processes has been put into practice in the form of carrying and keeping. Over time, applications have been determined in accordance with the purpose writing ink with the day and time of writing in order to increase the effectiveness of these processes.

Folk beliefs, which we encounter in every aspect of social life, also show themselves in commercial establishments. In addition to the letters and symbols such as vefk, talisman, cedvel, prepared in accordance with the purpose and intention, the writing, including prayers and verses from Quran, are placed on the walls of the businesses in the form of tables/wallboards. In this article, the magical-religious tables, wallboards and writings that decorate the walls of businesses in Erzurum city center will be examined in terms of folk beliefs.

Key Words: Folklore, Folk Beliefs, Vefk, Magic, Talisman





Giriş

İnsanoğlu tarih sahnesine çıktığı ilk zamanlardan bu yana çeşitli inanışlar etrafında hayatını şekillendirmiştir. İlkel insan, kendisini kuşatan doğaya, canlılara ve pek çok nesneye ilgi duymuştur. Açıklayamadığı veya kontrol edemediği her durum karşısında yaşadığı çaresizlik, korku, güvenlik ihtiyacı, eşyanın mahiyetini bilememek ya da geleceği bilme arzusu gibi saikler, onda doğüstü güçlerin varlığına dair bir merak uyandırmış; çevresinde gördüğü bazı canlı ve cansız varlıkların birtakım üstün özelliklere sahip olmasını, doğüstü bir güç ile açıklamıştır.

Dinamist dünya görüşü adı verilen bu bakış açısına göre insan, bu tür doğüstü güçlere sahip olmak veya bunlardan korunmak için çeşitli büyüsel işlemlere yönelmiştir. Canlı ve cansız tüm varlıkların bir ruha sahip olduğu düşüncesinden hareket eden animist dünya görüşü ise varlıkları, “iyi” veya “kötü” olmak üzere düalist bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu doğüstü varlıkların zararlı etkilerinden korunmak veya onları kendi yararına kullanmak için insanlar, belirli büyüsel pratikler geliştirmişlerdir (Örnek 2014: 16-24). Sözlü kültürün hüküm sürdüğü yüzyıllar boyunca toplumlar, sahip oldukları dini inançları, sosyal yapıları ve kültürleri bağlamında bu inanış biçimlerini şekillendirmiş, bazılarını terk etmiş ve bazılarını da dönüştürerek gündelik hayatın çeşitli safhalarında uygulamaya devam etmiştir. Her ne kadar yazının icadı, modern bilim ve tekniklerin gelişimi gibi etkenler sözlü kültür ortamının hâkimiyetini sarsmış olsa da birtakım kadim inanışlar günümüz toplum hayatında geçerliliğini sürdürmektedir.

Halk inanışları, halk kültürünün temel dinamiklerinden biridir ve halk biliminin kadrosunda yer alan neredeyse tüm başlıklarla irtibatlıdır (Çobanoğlu 2003: 11). Toplumsal hayatın farklı alanlarına odaklanan halk bilimi, “toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir” (Boratav 2013: 13). Ancak bu ilgi, inanışların doğruluğu veya yanlışlığı, gerçekliği veya batıllığı üzerinde basit yorumlamalardan ibaret değildir. Toplumsal hayatta birtakım işlevleri yerine getiren halk inanışları, bir toplumun sözlü kültür sayesinde nesilden nesile aktararak yaşatmaya çalıştığı duygu ve düşünceler bütünüdür. “Halk inanışı nedir?” sorusunu Yaşar Kalafat “Tamamen din olmayan ve dinin tamamen de dışında kalmayan halk inancı, bu yönü bakımından dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir. Bu özelliği ile halk inancı konusu, halkların tarihî inançlarını da az-çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte, kökleri ilk inanç sistemlerine kadar ulaşırlar.” (1999: 88) sözleri ile izah eder. Ahmet Hikmet Eroğlu ise toplumda yaygın kabul görmüş ancak bilimsel olarak kanıtlanmamış niteliğe sahip olan halk inanışlarını şu şekilde açıklar:

“Halk inanışı; tabiatüstü, insanüstü bir gücün, varlığın, varlıkların mevcudiyetine, bunlarla ilgili görev ve kaçınımların bulunduğu, bunlara riayet





İnanışları Bağlamında İşletmelerdeki Dinsel-Büyüsel Levhalar: Erzurum Örneği

edildiğinde yarar sağlanabileceğine, ihlal ve ihmâl edildiğinde zarar görüleceğine inanmaz. Böyle bir gücün veya varlıkların gerçekten var olup olmaması, mantıklı veya ispatlanabilir olması önemsenmez. Önemli olan, kişinin kültürünün bir ögesi olan böyle şeylere olan bağlılığı, bunun kişiye ve topluma verdiği mutluluktur. Halk inanışları, bir bölgede yaşayan halkın, eskiden beri getirdiği inanış ve uygulamalardır. Bu inanış ve uygulamalar genellikle şifahi olarak aktarılan ve görme, duymayla yaygınlaşan inanışlardır” (2017: 21-22).

İnsanın doğayı ve hayatı anlamlandırma çabası ile ortaya çıkan, toplumun tarihi, geleneği, kültürü ile biçimlenen ve hayatın her alanında kendine yer bulan halk inanışları, toplumsal yaşamı düzenlemek, doğayı veya doğa olaylarını açıklamak, doğüstü güçlere karşı korunmak gibi pek çok farklı biçimde karşımıza çıkabilir. Genel itibariyle inanışlar, özellikle geçiş dönemleri, kutsiyet arz eden ziyaret mekânları, fal, rüya yorumları, büyücülük, karşılama ve uğurlamalar, halk hekimliği, uğur/uğursuzluk, insan hayatını ve malı koruma, yerel nitelikli veya mevsimlik bayramlar veya belirli yerlere ait anlatmalar, efsaneler, menkıbeler gibi edebi nitelikli başlıklarda yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte halk inanışlarını toplumsal hayatı oluşturan tüm alanlarda görmek mümkündür.

Doğüstü varlıkların mevcudiyetine dair inanışlar, tarihin her döneminde varlığını korumuştur. Görünmez varlıklara veya hastalık, kötülük, felaket gibi olumsuzluklara karşı korunma uygulamaları sözlü kültür ortamında söz ve ritüeller; yazılı kültür ortamında ise yazı aracılığıyla sürdürülmüştür. İnsan, korkuları ile başa çıkabilmek için kendisine güç vereceğine veya kendisini koruyacağına inandığı nesnelere yakınında bulundurmıştır (Uygun 2012: 212). Müslümanlar arasında da bu amaçla hazırlanmış ve yazılı kültür ortamında oluşturulmuş koruyucu niteliğe sahip olduğuna inanılan çok sayıda vefk, tılsım, cedvel, muska gibi birtakım büyüsel işlevlere sahip nesnelere rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra Kur'an-ı Kerim'den bazı sure ve ayetlerin, peygamberlerin, meleklerin, dini kişiliklerin isimlerinin yer aldığı, farklı niyet ve amaçlar doğrultusunda hazırlanan uygulamalar da yer almaktadır.

Türkiye'de hemen her monografik çalışmada bir alt başlık olarak halk inanışlarına yer verilmekle birlikte konuyla ilgili başta Hikmet Tanyu olmak üzere Sedat Veyis Örnek, Orhan Acıpayamlı, Yaşar Kalafat, Ahmet Yaşar Ocak gibi isimlerin müstakil çalışmaları da bulunmaktadır.¹ Yapılan bu çalışmalar, kuramsal ve yöntemsel araştırmaların yanı sıra

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız:

Orhan Acıpayamlı (1962) "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar", *DTCF Dergisi*, (XX), 1-2, 1-40; (1974) Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Hikmet Tanyu (1967) *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları; (1968) *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları; (1973) *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.





belirli bir bölgeye ait inanışların derlenmesi, derlenen malzemenin analiz edilmesi (lisansüstü tezlerin büyük bir kısmı), inanışların kökenlerinin araştırılması, halk inanışlarının yoğun olarak kümelendiği geçiş dönemlerinin veya halk hekimliği benzeri özel konuların değerlendirilmesi gibi farklı amaçlara odaklanmışlardır. Hangi amaç ile hazırlanmış olursa olsun konuyu ele alan çalışmalar, insan davranışlarının kültürel anlamlarını soruşturması, insanlığın düşünce tarihine ışık tutması ve ortaya koyduğu sonuçlar ile halk felsefesinin bir parçasını irdelemesi bakımından son derece değerlidir. Nitekim Halit Yeşilmen'in de ifade ettiği gibi simgeler, davranışlar, kalıp hareketler ve jestler, sosyal normlar, ritüeller veya inanışlar; insanın, kültürün, toplumun, tarihin anlamına dönük bildirimler sunmaktadır (2018: 255).

Boratav, halk inanışlarının töre, tören ve büyü niteliğindeki işlemlerle bütün halinde biçimlendiğini (2013: 15) söylerken Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din* adlı kitabına “*Ne kadar ilkel olursa olsun dinsiz ve büyüsüz halk yoktur*” (1990: 7) cümlesiyle başlar ve kitabın ilerleyen bölümlerinde büyüün gerek cisimlenişi gerekse muhteviyatı itibarıyla “insani” olduğunu söyler. Yani büyüsel işlemlerin avcılık, ziraat, balıkçılık, ticaret, aşk, hastalık veya ölüm gibi tamamen insani durumlarla ilgili olduğunu vurgular (1990: 64-65). Hikmet Tanyu ise halk inanışlarının geçiş dönemlerinde, gündelik yaşamda, iktisadi ve ticari davranışlarda, hava tahmininde, güzel sanatlar ve edebiyat gibi çok farklı alanlarda görüldüğünü belirtir (1976: 124-125).

Yukarıda ifade edildiği üzere halk inanışları hayatın pek çok safhasında olduğu gibi ticari hayatta da kendisine yer bulabilmiştir. Tüccarlar işlerinin yolunda gitmesi ve kazançlarının bereketli olmasının yanı sıra doğaüstü varlıkların olumsuz etkilerinden ve dünyevi birtakım felaketlerden korunmak için çeşitli dinsel-büyüsel muhtevaya sahip yazılı belgeleri işletmelerinde bulundurmaktadır. Ticarethane/işletmelerin duvarlarında yer alan Arap harfleri ile yazılmış bu belgeler vefk, tılsım, cedvel, ayet ve dualardan oluşmaktadır. Halk inanışlarının din ve büyü ile irtibatlı olduğu savından hareket eden bu makale, ticarethanelerde çeşitli amaçlarla yer edinen bu içerikteki levhalara, yazılara ve belgelere odaklanmıştır. Yapılan literatür araştırmasında buna benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle makalenin halk bilimi alanında önemli bir noktaya dikkat çekeceği

Sedat Veyis Örnek (1971) *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi; (2014a) *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık; (2014b) *Türk Halkbilimi*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Yaşar Kalafat (2009) *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları-Harezim'den Hakkari'ye, Hakkari'den Golan'a*, Ankara: Berikan Yayınevi; (2008) *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Teori ve Metod*, Ankara: Berikan Yayınevi; (2010) *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Berikan Yayınevi; (2015) *Türk Halk Edebiyatından Türk Halk İnançlarına*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Ahmet Yaşar Ocak (2012) *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık; (2015) *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları; (2020) *Türk Folklorunda Kesik Baş*, İstanbul: Dergâh Yayınları.





İnanışları Bağlamında İşletmelerdeki Dinsel-Büyüsel Levhalar: Erzurum Örneği

düşünülmektedir. Bu gerekçelerle çalışmada Erzurum il merkezinde bulunan 50 işletmeden 50 farklı belge kayıt altına alınmış; halk biliminin önemli veri toplama yöntemi olan gözlem ve görüşme tekniği uygulanmıştır.² Elde edilen veriler, alan yazından faydalanılarak yorumlanmış ve halk inanışları açısından değerlendirilmiştir.

İşletmelerde Yer Alan Dinsel-Büyüsel Levhalar

1. Vefkler

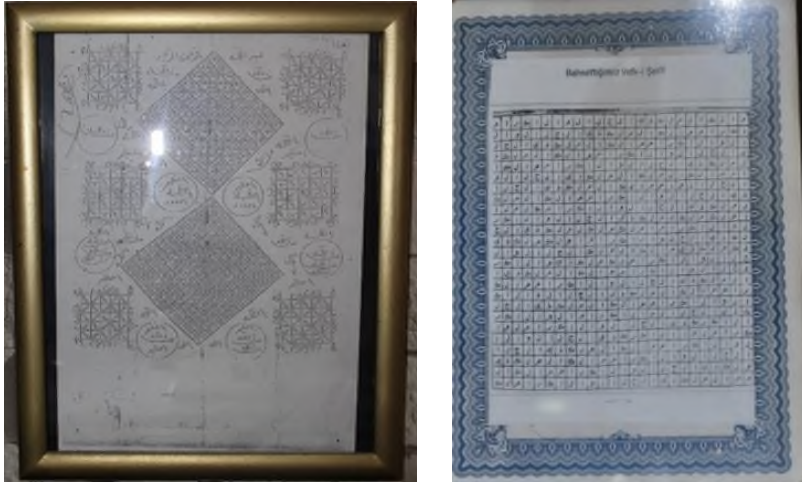
Sözlükte *uyum; uygun, münasip* anlamlarına gelen vefk, harflerin ve rakamların gizemli güçlerini içinde barındırdığı düşüncesinden hareketle tek ya da terkipli şekilde ele alınan bir tılsım türü ve huruf ilminin bir şubesidir (Çelebi 2012: 605-606). Harf ve rakamların gizli gücüne dayanan vefk, kare şeklinde her harfin ya da rakamın bir kutucuğa tekabül etmesi ve karenin her köşesinin aynı değeri vermesi işlemidir. Ebced hesabının başrol oynadığı bu işlem niyetlere göre genellikle kâğıda yazılmakta ve mürekkep olarak ise misk, zaferan ve gül suyu karışımı kullanılmaktadır.³ Güneş, ay ve gezegenlerin konumlarının belirleyici olduğu vefk yazımında sihirsel özelliği haiz gün ve saatlerin esas alındığı bilinmektedir. Yapılan bu uygulamaların temelinde vefkin tesirinin artırılması yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde yer almayan, İslam âlimleri tarafından da pek kabul görmeyen vefkler, müstakil birçok havas kitabında görülebildiği gibi pek çok yazma eserin zahriye ve derkenarlarında da yer alır. Toplumsal hayatta her zaman karşılık bulan bu uygulama, günümüz muhtelif halk inanış ve pratiklerinde de varlığını sürdürmektedir. İnsan hayatını ilgilendiren hemen her konuda yapılan vefkler, ekseriyetle yangın, sel, deprem, cin, haşere, hastalık, nazar gibi olumsuz durumlardan korunmaya veya sevgi, muhabbet, bereket gibi olumlu durumları artırmaya yönelik yazılmaktadır.

² Çalışmaya konu olan işletmeler şunlardır: Aktar, Ayakkabı mağazası, Bakırcı, Beyaz eşya mağazası, Fırın, Hediyelik eşya mağazası, İnşaat ve Yapı malzemeleri mağazası, Kahvehane, Kasap, Konfeksiyon, Kuyumcu, Lokanta, Market, Matbaa, Mobilya mağazası, Nalburiye, Perde mağazası, Restoran, Şarküteri, Tuhafiye ve Terzi. Ayrıca işletme sahipleri ile yapılan mülakatlarda işletme sahipleri konuyu hassas bularak kişisel bilgilerini araştırmacılarla paylaşmadığı için makalede kaynak kişilerin bilgilerine yer verilmemiştir.

³ Günümüzde misk-i zaferan ile yazılan vefklerin ve tılsımların dışında mavi, siyah ve kırmızı mürekkepli tükenmez kalem ile yazılan vefk ve tılsımlar da vardır.





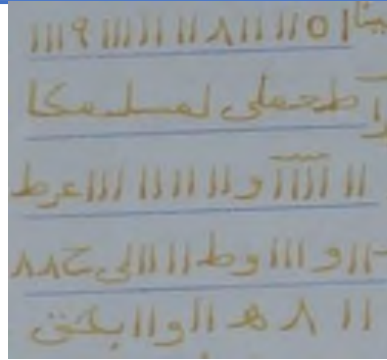
Resim 1. Solda tablodaki Esmâü'l-hüsna ile sağ tabloda yer alan *Mâliki'l-Mülki Zü'l-Celâlî ve'l-İkrâm Vefki* işlerin açılması için yapılan vefklerdenidir.

Çalışmaya konu olan ticarethane ve işletmelerdeki vefkler, *Mâliki'l-mülki zü'l-celâlî ve'l-ikrâm*, *İhlâs*, *Yâsîn*, *Mülk Sureleri*, *besmele* ve *Esmâü'l-hüsna*'dan oluşmaktadır. Bu vefklerin yapılış amacı çeşitlilik arz etse de genel manada vefkler rızık, bereket, işlerin açılması, müşterinin ayağının alışması, sözün tesirli olması, bol kazanç ve kâr artırmak gibi sebeplerle yazılırlar. Bunlar tek bir levhada bulunabileceği gibi muhtelif dua ve tılsımları içeren levhalarda bir arada yer alabilirler.

2. Tılsımlar

Ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi bulunmasa da eski çağ toplumlarından itibaren görülen tılsım, sözlükte *doğüstü işler yapabileceğine inanılan güç; büyülü olduğuna inanılan muska vb. şey; çare, önlem* şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu [TDK] 2009: 1975). Vefklerde olduğu gibi tılsım yazımında da mürekkep olarak misk, zaferan ve gülsuyundan yapılan bir karışım kullanılmaktadır. Tılsım yazımında genellikle kâğıt tercih edilse de niyete uygunluk bakımından cam, bakır, ağaç gibi malzemelerin de zaman zaman kullanıldığı bilinmektedir. Tılsım yazımı dikkat ve titizlik gerektirmektedir; zira en küçük bir dikkatsizlikte mürekkebin dağılması, harf ya da rakamları tahrif edeceğinden mananın bozulmasına ve tılsımın sihirsiz özelliğinin kaybolmasına neden olmaktadır. Tılsım yazan kişinin ehil olmasının yanı sıra havas ve yıldıznameye vakıf olması gerekmektedir (İloğlu 1999b: 996-999). Çalışmada yer verilen levhalarda yer alan tılsımlar, işlerin yoluna girmesi ve müşterinin çoğalması, rızık ve bereket amacıyla hazırlanmıştır.





Resim 2. Rızık ve bereket konulu misk-i zaferan ile hazırlanmış bir tılsım örneği.

Çalışmanın temelini oluşturan ticarethane ve işletmelerin bazılarında orijinal tılsım ve vefklerin yanı sıra fotokopilerinin de bulunduğu tespit edilmiştir. İşlemin hazırlanma zorluğuna binaen fotokopi şeklinin tercih edilmesi, her ne kadar kolaylık sağlasa da işletme sahiplerinin, duvarlarına astıkları tılsımların hazırlanış aşamalarına dair herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarına işaret etmektedir. Çünkü tılsımın tesirli olmasının altında yatan sebeplerden biri mürekkep değeri ise işlemin yapıldığı gün ve saattir.

3. Cedveller

Vefk ve tılsım gibi bir sihir türü olan cedvel, gizli gücü olduğuna inanılan ve niyete göre değişik sembol, isim, harf ve rakamların yer aldığı farklı geometrik şekillerden oluşur. Enine, boyuna çekilen çizgilerle eşit bölmelere ayrılan cedveller, aralarında ilişki olduğu düşünülen birtakım sembol, harf ve rakamların arka arkaya bölmelere yazılması sonucunda meydana gelir (Aydın 2012: 214; Uygun, 2019: 401). Cedveller bazen müstakil bir büyü özelliği gösterirken bazen de tılsım veya vefklerde yardımcı bir unsur işlevi görür. Cedvelin yazı malzemesi ve yazım aşaması da tılsım ve vefklerle benzerlik gösterir.

Ticarethane ve işletmeler için hazırlanan cedveller muhtelif ayet, vefk ve tılsımlarla bir arada kullanılmaktadır. Bunların, işlerin yolunda gitmesi, sihrin iptali, bereketin artması, her türlü bela ve musibetten korunmak gibi sebeplerle yapıldığı tespit edilmiştir.





Resim 3. Ayet ve harflerden oluşan bir vefkin ortasında yer alan ve *Gazzâli Cedveli* de denilen 9 haneli sihirli kare.

4. Ayetler ve Dini Kişilikler

Ayetler: Allah, Kur'an-ı Kerim'in müminlere şifa ve rahmet olarak indirildiğini, İsrâ Suresi'nin 17. ayetinde belirtmektedir. Dolayısıyla Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in her ayetine özel bir ihtimam göstermiş ve ayetleri ezberlemek, taşımak ya da bulunduğu mekâna asmak suretiyle her türlü maddi ve manevi hastalığa karşı koruyucu bir önlem olarak kullanmıştır. Zamanla insanlar ayetlerden hareketle vefkler, tılsımlar oluşturarak evde, iş yerinde, arabada, yolda kısaca hayatın her alanında kendilerini ve mülklerini korumaya çalışmışlardır. Çalışmada yer alan ticarethanelerin duvarlarını süsleyen ayetlerden mürekkep vefk, tılsım ve cedveller, toplumdaki inanışın günümüzde bile ne denli canlı olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yapılan araştırmalar sonucunda işletme ve ticarethanelerin duvarlarında Kur'an-ı Kerim'den 30 surenin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu surelerden bazılarının tam tekmil, bazılarının ise ilgili konu çerçevesinde muhtelif ayetlerinin alınarak duvara asıldığı görülmüştür⁴.

Sure ve ayetlerin ticarethanelerin duvarlarını süslemelerinin temel nedeni işletme sahiplerinin ilgili sure ve ayetlerle ilişkilendirilen niyetleridir. Bu durum, ölümü ve hayatı bahşeden, günahları affeden, rızkın sahibi olarak dilediğini rızıklandıran, bütün kötülüklerden koruyan, her şeyin sahibi olan, gizli açık her şeyi gören ve bilen Allah'a yönelen kulun bir niyazı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Yusuf Peygamberin güzelliğinden dolayı onu gören kadınların parmaklarını kesmesini anlatan ayet (Yusuf Suresi 31) de ticarethanelerin duvarlarında yer almaktadır. Bunun yazılma sebebi halkın sevgisi ve saygısını kazanmak, sözü dinlenir olmak, hürmet ve muhabbetle karşılanmak, hayır işlerini kabul ettirmek, yüksek makamlara, büyük iş ve kazançlara ulaşmaktır (İloğlu 1999a: 536-537). Yine benzer şekilde Ashab-ı Kehf'in duasının da anlam itibarı ile kötülerin şerrinden korunmak için ticarethanelerin duvarlarında yer aldığı ifade edilebilir. Bu bağlamda ayetlerin işletmelerde bulundurulma amaçları şu şekilde özetlenebilir: Helal rızık ve kazanç, müşteri çekmek, düşmanın şerrinden emin olmak, kaza ve belayı def etmek, sıkıntıdan kurtulmak, malın satışını kolaylaştırmak, mal mülk sahibi olmak, iş kapısının açılması, yaptığı işte başarılı olmak, dilek ve isteklerin kabul olması, malı korumak, nazar/göz değmesini engellemek, sihir ve büyüden korunmak, kıskanç insanın şerrinden korunmak, cinlerden korunmak, vesveseden kurtulmak, kısmet açmak, zalimlerin işletmeye girmesini önlemek, sözü dinlenir olmak, muttakilere önder olmak, hırsızlıktan ve yangından korunmak, maddi manevi hastalıklardan kurtulmak, sevgi ve muhabbet elde etmek.

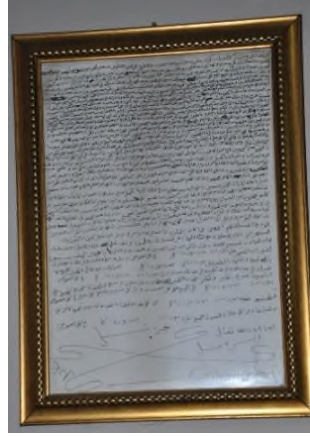
⁴ Söz konusu sure ve ayetler ekler kısmında verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.



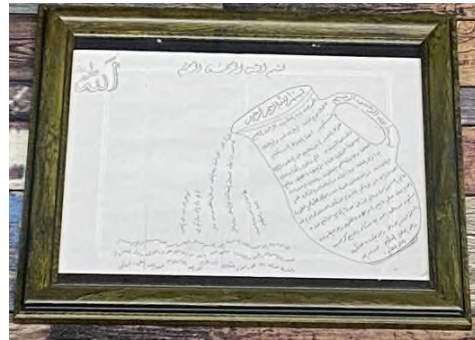


İnanışları Bağlamında İşletmelerdeki Dinsel-Büyüsel Levhalar: Erzurum Örneği

İşletmelerde en çok bulunan ayetler daha çok nazar, göz değmesi, alışverişin hayırlı olması, müşteri çekmek, rızık ve bol kazanç elde etmek ve cinlerden korunmak ile ilgilidir.



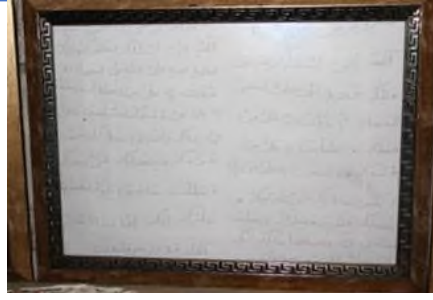
Resim 4. Bereketin artması için Hicr Suresi'nin tamamının yazılı olduğu bir levha.



Resim 5. Bereket ve rızık amacıyla hazırlanan Fatihâ, Bakara (1-5), Ayete'l-kürsî, İhlas, Felak ve Nas Surelerinden mürekkep bir sürâhi ve sürâhidenden dökülen su şeklinde bir tablo.

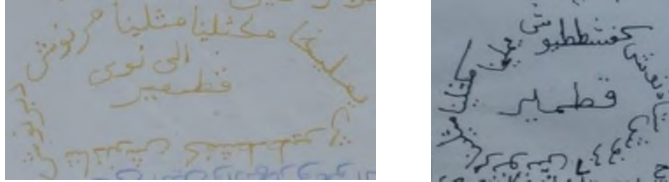
Dini Kişilikler: Vefklerin ve tılsımların yazımında dört büyük meleğin (Mikail, İsrâfil, Cebrail ve Azrail), ehl-i abânın (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin), dört halifenin (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ve cennetle müjdelenen on kişi anlamına gelen aşere-i mübeşşerenin (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Sa'îd b. Zeyd) isimleri yer almaktadır. Diğer taraftan başta Hz. Âdem olmak üzere diğer peygamber isimlerinin yazılı olduğu levhaların da ticarethanelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Peygamberler ve meleklerin dışında ön plana çıkan dini kişiliklerin isimlerine de yer veren bazı vefk ve tılsımların amacı, bol kazanç, bereket, yangından ve hırsızlıktan korunma şeklinde yorumlanmaktadır. Örneğin, İmam-ı Azam'ın salgın hastalık duası, rızık ve istiğfar duası da aynı amaç doğrultusunda işletmelerde yer almaktadır. Ayrıca on iki imamın dokuzuncusu olan Muhammed Tâkî el-Cevâd adına yapılan tevessül duası da rızık bolluğu niyetiyle yapılan levhalardandır.





Resim 6. Rızık bolluğu için Muhammed Takî el-Cevad'a yapılan tevessül duası.

Ashab-ı Kehf İsimleri: Kelime manası “Mağara Arkadaşları” olan Ashab-ı Kehf, Kuran-ı Kerim’in Kehf Suresi’nde (9-26) geçen; iman ve tevhid mücadelesi vererek mağaraya sığınan ve burada 309 yıl uyuyan bir grup gençtir. Kur’an-ı Kerim’de kesin bilgi olmamasına rağmen muhtelif İslam kaynaklarında bunların isimleri ve sayıları çeşitlilik arz etmektedir. Hz. Ali’nin verdiği bilgiye göre Kitmîr adlı köpekleriyle birlikte mağaraya sığınan Ashab-ı Kehf’in isimleri Yemliha, Mislina, Mekselina, Mernuş, Debernüş, Şazenuş, Kefeşatayyüş’tür (Aksel 2015: 52). Anadolu halkı, iman ve tevhid mücadelelerinde putperestlere karşı Allah tarafından korunan bu sembol isimlere duyarsız kalmayarak Ashab-ı Kehf’in isimleri ile ilgili muhtelif inanış ve uygulamalar geliştirmiştir. Anadolu’da *yedi uyurlar* olarak da bilinen bu kişilerin isimleri niyete uygun olarak bir kâğıda yazılmak suretiyle uygulanmıştır ki bunları yangın, hırsızlık, çekirge istilas, köpek saldırısı, geminin batmaması, kolay doğum, rızık ve bereketin artması şeklinde sıralayabiliriz.



Resim 7. Sol taraftaki tabloda misk-i zaferan ve sağ taraftaki tabloda ise siyah mürekkeple yazılmış Ashab-ı Kehf isimleri yer almaktadır.

Yapılan araştırmada 7 vefk ve dua tablosunda Ashab-ı Kehf isimlerine tesadüf edilmiştir. Bu isimlerin ticarethanelere asılmasının amacı, mekânın yangından muhafazası, malın ve dükkânın kötülüklerden korunması, çok müşterinin gelmesi, rızık ve bereketin artması şeklindedir. Ashab-ı Kehf isimlerinin yazılı olduğu müstakil bir levha bulunmasa da bunlar, ayet, dua, vefk ve tılsımların bir arada bulunduğu levhalarda yer almaktadır. Ashab-ı Kehf’in isimleri de diğer uygulamalarda olduğu gibi belirli gün ve saatlerde misk, safran ve gül suyu karışımı mürekkep ile yazılmaktadır. Bu uygulamanın niyetin gerçekleşmesine yardımcı olduğu çeşitli havas kitaplarında ifade edilse de sıradan mürekkeplerle yazılan ya da fotokopi ile çoğaltılan Ashab-ı Kehf isimlerinin ticarethanelerin duvarlarında yerini aldıkları da tespit edilmiştir.





5. Diğer: İslam dünyasında Hz. Peygamber'in fiziksel özellikleri çok merak edilmiş ve sahabelerden aktarılan bilgilerden hareketle hilye ve şemail adı altında pek çok eser ortaya konulmuştur. Bunların içinde şemailin bir alt türü olan hilyeler (Gözitok, 2019: 21), hat sanatının vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelerek halk tarafından rağbet edilen hüsn-i hat levhalarına dönüşmüştür. Bunun yanı sıra Müslümanlar, Hz. Peygamber'i bütün yönleri ile ele alarak ona ait nesnelere saygı ve hürmetle mukabelede bulunmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e ait na'lin-i şerif, hilye-i şerif, kırk hadis vb. unsurlar yazılmak ve resmedilmek suretiyle Müslümanlar arasında çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Ticarethane ve işletmelerde Hz. Peygamber'e ait bu unsurların duvara asılmasının temel sebebi, kötülüklerden, kıskanç kişilerin nazarından, yangından, hırsızlıktan, bela ve musibetten korunmak ile rızık ve bereketi artırmaktır.

Bunların yanı sıra araştırmada işletme sahibinin ne anlama geldiğini bilmediği ve hediye olarak alıp işletmesinin duvarına astığı Hz. Peygamber'in Mukavkıs'a gönderdiği mektup sureti de tespit edilmiştir. Bu mektup çerçevesi bir levha şeklinde olup besmele ile başlamakta ve "Peygamber Efendimizin Mısır Kralına Gönderdiği Mektup" başlığını taşımaktadır. Hazreti Peygamber'in Mukavkıs'ı İslam'a davet ettiği mezkûr mektubun sureti, Türkçe tercümesi ile birlikte verilmiştir. Ayrıca tablonun sonunda yer alan açıklamada namenin Hz. Muhammed tarafından, Hatib b. Belte'a eliyle Mısır Azizi Mukavkıs'a gönderilen mektubun sureti olduğu ve bunun 1275 yılında Mısır'ın Ahmim beldesindeki mabedde Kıptî kitapları arasında bulunarak Kostantiniyye'de muhafaza edildiği yazılıdır. Bu ve benzeri levhaların ev ve işyerlerinin duvarlarını süslemesinin temel sebebi, İslam toplumunun Hazreti Peygambere duyduğu derin saygıdır.



Resim 8. Hz. Peygamberin Mukavkıs'a gönderdiği mektubun sureti.

Yukarıda sözü edilen levhalardan başka dinsel-büyüsel içerikli hazır tablolar da ticarethanelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tablolarda Kâbe, Hz. Peygamberin kabri, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar, göz, el, yılan, akrep, gemi ve Müslümanların ahirette altında toplanacağı sancak olarak bilinen livau'l-hamd resmedilmiştir. Belirtilen tabloda dua-i nûr, dua-i Hızır İlyas, dua-i ibtâl-i sihr, dua-i karınca, dua-i hamail, salat-ı nariyye, salat-ı





münciyye, esmaü'l-hüsna, dua-i şahmeran, ayet-i nûr, ayet-i nazar, Ayete'l-kürsi ve Tekvir suresi yer almaktadır. Bunlar genel olarak nazarı önlemek, bereket, alacakların çabuk ödenmesi, her türlü dilek ve isteğin gerçekleşmesi ve eşler arasında küskünlüğün giderilmesi için hazırlanmıştır.



Resim 9. Muhtelif ayet ve dualarla resimlerden oluşan dinsel-büyüsel bir hazır tablo örneği.

Diğer taraftan bazı işletmelerin duvarlarında Arap harfli levhalar da yer almaktadır. Bunlar Alvarlı Muhammed Lütfi'ye ait olan Ramazan manzumesi, Murakabe-i Maiyyet başlıklı tasavvufî ders notu ve Ahmed er-Rifâî'ye atfedilen *Hizbu's-seyf* adlı eserdir. Sihir ya da herhangi bir dua özelliği göstermeyen bu levhaların daha çok dekoratif unsur olarak işletmelerin duvarlarına asıldığı düşünülmektedir. Bunların yanı sıra dört levhada, tabloyu hazırlayan kişinin adını, soyadını ve tabloyu hazırladığı tarihi kâğıdın sağ altına not düştüğü tespit edilmiştir. Ketebe kaydı bulunan ve renkli fotokopi ile çoğaltılan levhaların yazım tarihleri ise 1976, 2001 ve 2006 şeklindedir.

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski olan sihir ve büyü, hayatın bütün alanlarına nüfuz etmiştir. Tabiat ve kader karşısında sınırlı bir güce sahip olan insan, kutsal ya da olağanüstü güçler olarak gördüğü melek ve cin gibi metafizik varlıkları birtakım sihirli kelimelerle yazılı veya sözlü şekilde davet ederek dilek ve arzularını gerçekleştirmek istemiştir. Geçmişten günümüze her dönemde oldukça rağbet gören sihir ve büyü, malzemesi ile birlikte çeşitli inanış ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Havas, Nücum, En'am gibi sihir ve büyü içerikli kitapların Anadolu'da rağbet görmesi⁵, toplumun sihir ve büyü ile olan ilişkisini yansıtmaktadır.

⁵ Bugün çeşitli internet sitelerinde ve sosyal medyada sihir ve büyü içerikli onlarca yazma eser satışı yapılmaktadır. Bu da günümüz toplumunda sihir ve büyüün etkisini devam ettirdiğini göstermektedir.





İnanışları Bağlamında İşletmelerdeki Dinsel-Büyüsel Levhalar: Erzurum Örneği

Erzurum il merkezinde yer alan 50 ticarethanedeki dinsel-büyüsel levhaların incelendiği bu makalede İslam dini ve halk inanışlarının iç içe geçtiği gözlemlenmiştir. Bu levhaların hemen hepsi rızık, bereket, satış kolaylığı, müşteriye çekmek gibi amaçlara yöneliktir. Bu levhaların dışında toplumun dinî hassasiyetini yansıtan Arap harfleriyle kaleme alınmış Türkçe şiir, tasavvufî ders notu gibi levhaların da ticarethanelerde bulundurulduğu tespitler arasındadır. İşletme sahiplerinin niyet ve isteğine göre hazırlanan levhalar olduğu gibi üçüncü kişiler tarafından ticarethanenin duvarına asılan levhalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda işletme sahibinin ekseriyetle levhanın amaç ve mahiyetine dair bilgisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sihir ve büyü kitaplarında yer aldığı kadarıyla vefk, tılsım, cedvel ve dua gibi sihirselle özellikleri bulunan işlemlerde kâğıt, kalem, mürekkep gibi malzemeler ve işlemin yapıldığı gün, saat, yıldız ve gezegen durumları önem arz etmektedir. Bunlardan birinin eksik olması, sihirselle özelliğın kaybolmasına ve niyetin gerçekleşmemesine sebebiyet verebilmektedir. Fakat teknolojinin giderek geliştiğı günümüzde bu anlayışın kısmen ortadan kalktığı tespit edilmiştir. Aynı işlem aynı niyet doğrultusunda fotokopi yöntemiyle çoğaltılıp ticarethanelerin duvarına asılarak niyetin gerçekleşmesi umulmaktadır. Halk inanış ve uygulamalarında yaygın bir kullanıma sahip olan ticarethanelerdeki dinsel-büyüsel levhalar, her ne kadar tarihselle süreç içerisinde birtakım değişim ve dönüşümler geçirmiş olsa da halk felsefesini, halk fikirlerini, toplumun geleneklerini, toplumsal tutum ve beklentileri yansıtmaları bakımından kültürel bir öneme sahiptir.





KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, O. (1962) "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar", *DTCF Dergisi*, (XX), 1-2, 1-40.
- Acıpayamlı, O. (1974) *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Aksel, M. (2015). *Türklerde Dinî Resimler*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aydın, C. (1993). "Cedvel". ss. 214-215 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.7). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Çelebi, İ. (2012). "Vefk". ss. 605-607 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 42). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eroğlu, A. H. (2017). "Halk İnanışlarına Giriş", *Halk İnanışları El Kitabı*, Ankara: Grafiker, s. 21-22.
- Gözitok, M. A. (2019). *Mazlûmî'nin Tercüme-i Şemâil-i Şerîfesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İloğlu, M. (1999a). *Gizli İlimler Hazinesi* (c. 3). İstanbul: Seda Yayınları.
- İloğlu, M. (1999b). *Gizli İlimler Hazinesi* (c. 4). İstanbul: Seda Yayınları.
- Kalafat, Y. (1999). "Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi", *Milli Folklor*, 11 (44), 88-90.
- Kalafat, Y. (2008) *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Teori ve Metod*, Ankara: Berikan Yayınevi
- Kalafat, Y. (2009) *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları-Harezim'den Hakkari'ye, Hakkari'den Golan'a*, Ankara: Berikan Yayınevi
- Kalafat, Y. (2010) *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Berikan Yayınevi
- Kalafat, Y. (2015) *Türk Halk Edebiyatından Türk Halk İnançlarına*, Ankara: Berikan Yayınevi





Ocak, A. Y. (2012) *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık

Ocak, A. Y. (2015) *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları

Ocak, A. Y. (2020) *Türk Folklorunda Kesik Baş*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Örnek, S. V. (1971) *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi

Örnek, S. V. (2014a) *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık

Örnek, S. V. (2014b) *Türk Halkbilimi*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık

Tanyu, H. (1967) *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları;

Tanyu, H. (1968) *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları;

Tanyu, H. (1973) *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Tanyu, H. (1976) "Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma", *AÜİFD*, (21), 123-142.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Uygun, A. (2012) "Yazılı Büyü Olarak Muska: Kenzü'l-Havâs Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (29), 211-236.

Uygun, A. (2019). "İslami Gelenekte Tılsımlı Yedi Sembollü Mühürler". *Turkish Studies*. 14/2. 395-413.

Yeşilmen, H. (2018). "Anlam ve Değer Bağlamında Halk İnançları ve Ziyaret Mekanlarının İşlevselliği (Mardin Örneği)", *Artuklu Akademi*, 5 (2), 253-272.

Elektronik Kaynaklar

<https://kuran.diyinet.gov.tr/mushaf/>, 20.12.2022





Ekler

İşletmelerdeki dinsel-büyüsel levhalarda yer alan sure ve ayetler:

Al-i İmran 154: *Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." De ki: "Evelerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir."* (<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/> [20.12.2022])

Bakara 1-5: *Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.*

Bakara 255 (Ayete'l-kürsi): *Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kaorayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.*

Bakara 285-286: *Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi*





sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."

Buruc 20-22: *Oysa Allah, onları arkalarından kuşatmıştır. Hayır o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır. O korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da) dır.*

Cuma 11: *(Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*

Enam 103: *Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*

Fatır 2: *Allah insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa, bundan sonra onu gönderecek yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*

Fatır 29: *Şüphesiz, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.*

Fatiha: *Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur. (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.*

Felak: *De ki: "Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım."*

Fetih 1-3: *Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.*

Fetih 29: *Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin*





gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir.

Hac 27: İnsanlar arasında haccı ilan et ki gerek yaya olarak gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.

Hadid 3-4: O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir. O, gökleri ve yeri altı günde (altı evede) yaratan, sonra Arş'a kurulandır. Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

Hadid 29: Bunları açıkladık ki, kitap ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.

Haşr 22-24: O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Hicr 9: Şüphesiz o zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.

Hicr 19: Yeri de yaydık, ona sabit dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü (bir biçimde) her şeyi bitirdik.

Hud 41: (Nûh), "Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." dedi.

İhlas: De ki: "O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.) Ondandır çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

İnşirah: (Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Senin şânını yükseltmedik mi? Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık





vardır. Gerçekten, güçlkle beraber bir kolaylık vardır. Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul. Ancak Rabbine yönel ve yalvar.

Kadir: Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen ne bileceksin! Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.

Kafirun: De ki: "Ey Kâfirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."

Kalem 51-52: Şüphesiz inkâr edenler zikir'i (Kur'an'ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) "Hiç şüphe yok o bir delidir" diyorlar. Halbuki o (Kur'an), âlemler için ancak bir öğüttür.

Kehf 10: Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da "Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır" demişlerdi.

Maide 114: Meryem oğlu İsa, "Ey Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandırılanların en hayırlısıdır" dedi.

Mülk 2-4: O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır. O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin halde sana dönecektir.

Nas: De ki: "Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım."

Neml 30: Mektup Süleyman'dan gelmiştir. O, "Bismillahirrahmânirrahîm" diye başlamaktadır.

Nur 35: Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.





Şûrâ 11: O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.

Şûrâ 19: Allah kullarına çok lütfkârdır, dilediğini rızıklandırır. O, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.

Talak 3: Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir. Allah her şeye bir ölçü koymuştur.

Tekvir: Gök yarıldığı zaman, yıldızlar saçıldığı zaman, denizler kaynayıp fışkırtıldığı zaman, kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman, herkes yaptığı ve yapmadığı şeyleri bilecek. Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı? Hayır, hayır! Siz hesap ve cezayı yalanlıyorsunuz. Halbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler. Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler. Hesap ve ceza günü oraya gireceklerdir. Onlar oradan kaybolup kurtulacak da değillerdir. Hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? Evet, hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır. O (Kur'an), şüphesiz değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür. (Ey Kureyşliler!) Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir. Andolsun o, Cebrâil'i apaçık ufukta gördü. O, gayb hakkında cimri değildir. Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir. (Hal böyle iken) nereye gidiyorsunuz? O, âlemler için, içinizden dürüst olmak isteyenler için, ancak bir öğüttür. Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.

Yasin 58: Çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak (kendilerine) "Selam" (vardır).

Yusuf 31: Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf'a, "Çık karşılarımıza" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. "Haşa! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler.

Zariyat 58: Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.





Ferruh KAYALAN

Dr. Öğr. Üyesi , Balıkesir Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/Genel Türk Tarihi
Anabilim Dalı/Balıkesir/ Türkiye

Faculty Member, Balıkesir University/Faculty of Arts and Sciences/Department of
History/Department of General Turkish History/Balıkesir/ Turkey



eposta: ferruh_81@hotmail.com



<https://orcid.org/0000-0003-0544-0454>



<https://ror.org/02tv7db43>

Atf/Citation: Kayalan, Ferruh. 2023. 1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir
(Bulgaristan Türklerinin Balıkesir’de İskânı). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 443-
472. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1216232>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	08.12.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	23.01.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

1950-1951 BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇÜ VE BALIKESİR (BULGARİSTAN
TÜRKLERİNİN BALIKESİR’DE İSKÂNI)

ÖZ

443

Balıkesir, geçmişten günümüze pek çok savaşa ve göçlere maruz kalmıştır. Yakın dönemde meydana gelen ilk kapsamlı göç, 1821’de baş gösteren Yunan isyanı sırasında yaşanmıştır. Daha sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalar gereği Balkanlardan gelen Türk muhacirler nedeniyle tüm Osmanlı şehirleri gibi Balıkesir de bir demografik değişim içine girmiştir. Bundan sonra 1911-1912 yıllarında meydana gelen Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti’nin beklenmedik yenilgisi ve bunun bir sonucu olarak Rumeli’nin de elden çıkması neticesinde binlerce Türk muhacir, tüm Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Balıkesir’e de bir göçe sebep olmuştur. Tüm dünyayı etkisi altına alan Birinci Dünya Savaşı’nda da Balıkesir yine bir göç olayına sahne olmuş ve Ayvalık’tan binlerce Rum’un kaçmasına ve savaş sonunda geri gelmelerine şahit olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen akabinde başlayan Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Lozan’da 30 Ocak 1923’te imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Böylece Balıkesir, Balkanlardan gelecek olan binlerce Türk mübadilin iskân yerlerinden biri olmuştur. Balıkesir’in yaşadığı göçlerden biri de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşen 1950-1951 Bulgaristan Türklerinin göçüdür. Bu çalışmada amaç, 1950-1951 yıllarında gerçekleşen Bulgaristan Türkleri göçünün Balıkesir’i nasıl etkilediğini anlamak ve bu alanda var olan bilgi eksikliğini gidermeye çalışmaktır. Çalışmada arşiv belgeleri ve Balıkesir yerel basını taranarak 1950-1951 Bulgaristan Türkleri göçünün Balıkesir’deki etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Bulgaristan, Türkiye, Göçmen, İskân





1950-1951 MIGRATION OF BULGARIAN TURKS AND BALIKESİR (SETTLEMENT OF BULGARIAN TURKS IN BALIKESİR)

Abstract

Balıkesir has been subjected to many wars and migrations from past to present. The first comprehensive migration in the recent period occurred during the Greek revolt in 1821. Afterwards, Balıkesir, like all Ottoman cities, underwent a demographic change due to the Turkish Muhajirs coming from the Balkans as per the treaties signed after the Ottoman-Russian War of 1877-1878. After that, as a result of the unexpected defeat of the Ottoman Empire in the Balkan Wars of 1911-1912 and the loss of Rumelia as a result of this defeat, thousands of Turkish muhajirs who took to the roads again caused a migration to Balıkesir as in all Anatolian cities. During the First World War, which influenced the whole world, Balıkesir was again the scene of a migration event and witnessed thousands of Greeks fleeing from Ayvalık and coming back at the end of the war. The Turkish-Greek Population Exchange, which was signed in Lausanne on 30 January 1923 after the successful conclusion of the National Struggle that started immediately after the First World War, entered into force as of 1 May 1923. Thus, Balıkesir became one of the settlement places for thousands of Turkish immigrants from the Balkans. One of the migrations experienced by Balıkesir is the 1950-1951 migration of Bulgarian Turks after the Second World War. The aim of this study is to understand how the migration of Bulgarian Turks in 1950-1951 affected Balıkesir and to overcome the lack of information in this field. The study analyses archival documents and the local press of Balıkesir and evaluates the effects of the 1950-1951 migration of Bulgarian Turks in Balıkesir.

Keywords: Balıkesir, Bulgaria, Türkiye, Immigrant, Settlement.

Giriş

Balıkesir, geçmişten günümüze pek çok savaşa ve göçlere maruz kalmıştır. Buna neden olan genel sebeplerden biri Balıkesir'in coğrafi konumudur. Marmara Denizi doğrultusunda kuzey güney istikametinde bir geçiş güzergâhında yer alması ve Batı Anadolu'nun denizlere açılan bir mevkiye olması Balıkesir'i önemli kılmıştır. Nitekim hem tarih öncesi çağlarda hem de daha sonraki dönemlerde büyük devletlerin hâkimiyetinde olan Balıkesir, bu devletlerin bölgedeki güçlerini sürdürmede her zaman elde tutulması gereken bir yer olmuştur (Türk, 2019: 19-20, 24-25).

Roma, Bizans, Karesi Beyliği ve sonrasında Osmanlı Devleti dönemlerinde Marmara Deniz'i istikametinde kuzey-güney yol güzergâhında bir garnizon şehri olan Balıkesir, tarihi süreç içinde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan gelişme göstermiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1123-1125). Özellikle, Osmanlı Devleti döneminde Balıkesir, adı geçen devletin siyaseti gereği pek çok milletin yaşadığı kozmopolit bir yapı arz etmiştir. Adalar Denizi (Ege Denizi)'ne olan kıyısı ve bu kıyılara Balkanlardan gelen ve eskiden beri burada





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

mukim bulunan Rumlar, uzun yıllar özgürce yaşamışlardır. Fakat 1821’de baş gösteren Yunan isyanında Balıkesir’e bağlı olan Ayvalık’ta da pek çok Rum’un bu isyana destek vermesinden dolayı Rumlar zorunlu olarak göçe tabi tutulmuşlardır (Arıkan, 1988: 588-593). Bu, Balıkesir’in ilk kapsamlı göç olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir. Daha sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalar gereği Balkanlardan gelen Türk muhacirler nedeniyle tüm Osmanlı şehirleri gibi Balıkesir de bir demografik değişim içine girmiştir (Halaçoğlu, 20021: 890). Bundan sonra 1911-1912 yıllarında meydana gelen Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti’nin beklenmedik yenilgisi ve bunun bir sonucu olarak Rumeli’nin de elden çıkması neticesinde binlerce Türk muhacir tüm Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Balıkesir’e de bir göçe sebep olmuştur (Sarınay, 2011: 352; Yıldırım, 2019: 95-96).

Sonuçları itibariyle yukarıda bahsedilen olaylarla kıyaslanamayacak kadar yıkıcı olan ve tüm dünyayı etkisi altına alan 1914’te patlak veren Birinci Dünya Savaşı’nda da, Balıkesir yine bir göç olayına sahne olmuş ve Ayvalık’tan binlerce Rum’un kaçmasına şahit olmuştur. Savaş sonunda tüm müttefikleri gibi Osmanlı Devleti de mağlup sayılınca bu sefer 1918’de tersine bir Rum göçü meydana gelmiş ve binlerce Rum savaştan önceki yerlerine geri dönmüştür (İlgürel, 1999: 28). Nitekim Yunanlılar, 29 Mayıs 1919 tarihinde Ayvalık’ı işgal etmişlerdir. Bunun sonucunda Burhaniye, Edremit ve Bergama ahalisinden kadın ve çocuklardan oluşan bir kabile Anadolu’nun daha iç bölgelerine doğru göç etmeye başlamıştır. Bu göç hareketi Eylül 1922’ye kadar devam etmiştir (Yıldırım, 2020: 35-37).

Birinci Dünya Savaşının hemen akabinde başlayan Milli Mücadele’de Balıkesir Türk-Yunan savaşlarında önemli bir merkez olmuştur. En son 1922 yılında gerçekleşen Başkomutanlık Meydan Muharebesi Zaferi neticesinde Milli Mücadele başarıyla sonuçlanmıştır. Bundan sonra Lozan’da 30 Ocak 1923’te her iki ülkenin de mutabakatla imza altına aldığı Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (Meray, 1993: 82). Böylece Balıkesir, Balkanlardan gelecek olan binlerce Türk mübadilin iskân yerlerinden biri olmuştur (İpek, 2000: 43). Görüldüğü üzere Balıkesir, 100 yılı aşan bir göç serüvenine tanıklık etmiştir. En son Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda 1923’ten 1935’e kadar devam eden göçler, tüm yurttaki olduğu gibi Balıkesir’in de demografik yapısında değişiklikler meydana getirmiştir (Kayalan, 2022: 278). Bununla beraber Türkiye ile Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi hükümleri doğrultusunda Bulgaristan’da yaşayan Türklerin bir kısmı İkinci Dünya Savaşı’na kadar peyder pey Türkiye’ye göç etmişlerdir. Bu göç dalgası 1940’lı yıllarda ve İkinci Dünya Savaşı’ esnasında Bulgaristan’ın artan iş gücü ihtiyacından dolayı azalmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı’nın hemen akabinde 1950 yılında Bulgaristan’ın Türkiye’ye karşı büyük bir Türk göçünü harekete geçirmesi tüm Türkiye’yi olduğu gibi Balıkesir’i de etkilemiştir (Eroğlu, 1987: 1343; Uzuner, 2019: 21).

Bu çalışmada 1950-1951 yıllarında gerçekleşen Bulgaristan Türkleri göçünün geçmişten bu yana göç tecrübesine sahip Balıkesir’de nasıl yankı bulduğunu ve onu nasıl etkilediği sorularına cevap verilmiş ve bu alanda var olan bilgi eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma; Türkiye Bulgaristan İlişkileri ve Bulgaristan





Türkleri, Türkiye ve 1950-1951 Bulgaristan Türkleri Göçü, Muhacir Defterlerine Göre Balıkesir Merkezde ve Merkeze Bağlı Köylerde Bulgaristan Türkleri Göçü ve Balıkesir Yerel Basınına Göre Bulgaristan Türkleri Göçü şeklinde dört ana başlık altında ele alınmıştır. Çalışmada arşiv belgeleri ve Balıkesir yerel basını taranarak 1950-1951 Bulgaristan Türkleri göçünün Balıkesir'deki etkileri değerlendirilmiştir.

Yöntem

1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Balıkesir'e göçünü ele alan bu çalışmada araştırma ve inceleme eserlerden göçün meydana geldiği dönemde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri incelendi. Bundan sonra Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterlerinin vermiş olduğu bilgilere ve Balıkesir yerel basınından Balıkesir Postası gazetesinden göç ile ilgili haberlere ulaşıldı. Bunlardan Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterleri'nden ulaşılan bilgiler doküman analiz tekniği kullanılarak defterin vermiş olduğu sayısal bilgiler hem bilgi olarak somutlaştırıldı hem de bu sayısal verilerden tablolar düzenlendi. Böylece göçün Balıkesir'e olan etkileri işlenmeye çalışıldı.

1. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Bulgaristan Türkleri

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yürütmüş olduğu askeri, siyasi ve sosyal politikalar sonucunda adı geçen coğrafya tarihsel süreç içerisinde Türkleşmesini tamamlamıştır. Bu tarihi süreç Bulgaristan açısından bakıldığında; I. Murad'ın başlattığı fetih süreci ve akabinde Yıldırım Beyazıt'ın Bulgaristan Krallığını tamamen ortadan kaldırmasıyla başlamıştır. Geleneksel Osmanlı siyasetinin bir sonucu olarak yeni fethedilmiş topraklar olan, Balkanlar ile birlikte Bulgaristan, Anadolu'dan göç ettirilen binlerce Türkmen tarafından yurt haline getirilmiştir (Halaçoğlu, 1992: 397-398).

Bu durum bölgede yaşayan Slavlar ve Ortodoks Bulgarlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim daha 1440'lı yıllarda bu hoşnutsuzluk bir isyanın doğmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasi, askeri ve sosyo-kültürel yönden güçlü olduğu dönemlerde bu isyankâr tutum fazla bir sorun teşkil etmemiştir (Todorov, 1979: 51-53). Fakat Osmanlı Devleti'nin 1683'te Viyana önlerinde başarısız olması ve akabinde 1699'a kadar süren Osmanlı-Avusturya savaşları neticesinde Türklerin Avrupa içlerinden geri çekilmeye başlaması ile Balkanlar ve burada yaşayan Bulgarlar bir sorun haline gelmeye başlamıştır diyebiliriz. Bu sorun, 1789 Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik fikirlerinin tesiri ile birlikte daha da ciddi bir boyut kazanmış ve tüm Balkanlar'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Türklere karşı düşmanca hareketler meydana gelmiştir. Böylece 1806-1812 yılları arasında bölgeden 200.000'e yakın Türk göç etmek zorunda kalmıştır (Ağanoğlu, 2001: 32).

Fransız İhtilali'nin etkileri devam ederken, Osmanlı Devleti bir de sıcak denizlere inmeyi kendisine amaç edinen ve bu amaç doğrultusunda boğazlara egemen olmak isteyen Ruslar tarafından da tehdit edilmeye başlanmıştır. Sonuçta 1853-1856 yılları arasında tarihe Kırım Savaşı olarak geçen Osmanlı-Rus savaşında Avrupa devletlerinin de yardımları ile Osmanlı Devleti galip çıkmıştır (Akbulut, 2014: 5-13). Fakat bu yenilgi sonrasında Ruslar yeni bir politika olarak Slav milletlerin yaşadığı Balkanlarda "Panslavizm" politikası gütmeye





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

başlamıştır. Böylece Ruslar, diğer Balkan ulusları üzerinde olduğu gibi Bulgarlar arasında da Slavların birliği düşüncelerini yayarak Bulgar milliyetçiliği fikirlerini güçlendirmişlerdir. Bu durum ileriki yıllarda Osmanlı Devleti açısından çok daha sıkıntılı bir durumun temellerini atmıştır. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olması ve akabinde imzalanan Ayastefanos (3 Mart 1878) ve Berlin (13 Temmuz 1878) antlaşmaları sonucunda Bulgarlar özerk bir yönetim elde etmişlerdir (Uçarol, 2006: 342, 353; Demiroğlu, 2009: 41). Meydana gelen bu gelişmeler sonucunda bölgede bulunan on binlerce Türk Anadolu'ya göç etmiştir (Abacı, 2008, s. 64). Bu göç hareketi 1912-1913 Balkan Savaşları'na kadar sürmüştür. Topraklarını genişletmek isteyen Bulgarlar, Rusya'nın desteği ve kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır. Bu şekilde başlayan Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgarlar aldığı topraklar ile Balkanların en büyük devleti haline gelmiştir. Bu durum Balkan devletlerini rahatsız etmiştir. Bundan dolayı Sırbistan, Yunanistan ve Romanya yapmış oldukları askeri faaliyetlerle tekrar bir savaş ortamı meydana getirmiş ve neticede 1913 yılında İkinci Balkan Savaşı çıkmıştır. Sonuçta Bulgaristan girmiş olduğu bu ikinci savaşta toprak kaybederek küçülmüştür (Uçarol, 2006: 430, 442).

Balkan Savaşları sonucunda yapılan antlaşmalarla karşılıklı olarak nüfus mübadeleleri yaşanmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan'daki Türk nüfusun Türkiye'ye, Dobrucalı, Doğu Trakyalı ve Makedonyalı Bulgarların da Bulgaristan'a gitmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Bulgaristan'da Bulgar nüfus artmış Türklerin nüfusu azalmaya başlamıştır (Hakov, 2002: 631). Daha sonraki süreçte Rusya etkisinden sıyrılmak isteyen Bulgarlar, 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda bu kez Osmanlı Devleti ile beraber aynı ittifakta yer almıştır (Kurat, 1987: 356). Fakat bu sefer de adı geçen savaş sonucunda tüm müttefikleri gibi Bulgaristan da mağlup olarak tam bir hayal kırıklığına uğramıştır (Karal, 1196: 557).

Türklerin Milli Mücadele sonucunda elde ettikleri başarının ardından Lozan Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans ile yıllardan beri kronikleşmiş birçok sorun çözülmüştür. Bu kapsamda Türkiye'nin Trakya sınırı meselesi Yunanistan ve Bulgaristan ile yapılan anlaşmalara göre bir çözüme kavuşturulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1984: 7-8). Bundan sonra Türkiye-Bulgaristan ilişkileri özellikle de Bulgaristan'da Çiftçi Partisi'nin (1919-1923) iktidarda olduğu dönemde dostane bir şekilde gerçekleşmiştir. Adı geçen iktidar döneminde Bulgaristan'daki Türkler nispeten huzurlu bir dönem yaşamışlardır. Fakat 9 Haziran 1923 tarihinde gerçekleştirilen bir darbe sonucunda Çiftçi Partisi iktidardan uzaklaştırılmış yerine faşist bir yönetim gelmiştir (Armaoğlu, 1991: 145-146).

İktidarı ele geçiren Faşist yönetim döneminde Bulgaristan'daki Türkler yeniden baskıya maruz kalmışlardır. Nitekim 1923 yılındaki darbeden sonra Bulgar Kralı Boris döneminde iktidara gelen hükümetler zamanında "*Bulgaristan Bulgarlarındır*" sloganı ve bu sloganın yol açtığı uygulamalar, Bulgaristan Türklerini sıkıntıya sokmuştur. Bununla birlikte giderek kötüleşen siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar Bulgaristan Türklerini anavatanları olan Türkiye'ye göç etmeye zorlamıştır. Meydana gelen bu göçü daha kontrollü bir şekilde yönetebilmek için Türkiye ile Bulgaristan 18 Ekim 1925 tarihinde Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi imzalanmışlardır (Şimşir, 1986: 377). Bu sözleşme ile birlikte göç olayı





Ferruh Kayalan

daha sistemli bir hale gelmiştir. Nitekim 1923 yılından 1933 yılına kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye yılda ortalama 10.000 Türk'ün göçü gerçekleşmiştir. Adı geçen sözleşmeden sonra Bulgaristan'da meydana gelen siyasi gelişmeler söz konusu göçü daha da artırmıştır. Nitekim 1930'ların başından itibaren Bulgaristan'da siyasete hâkim olan diktatörlük, Bulgaristan Türklerine karşı zaten var olan zulmü bir kat daha artırmıştır. Artan baskılar ve 1934'te Bulgaristan'da meydana gelen darbe, tedricen de olsa devam eden göçü daha da artırmış ve Türkiye'ye ortalama yılda 20.000 kişi göçmüştür (Öksüz, 2010: 177-179). Türkiye devam eden bu göç karşısında geleceğe yönelik kendi yasal düzenlemelerini de hayata geçirmiştir. Bu kapsamda 14 Haziran 1934 tarihinde 2510 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile gelecek göçmenlere bir takım kolaylıklar (İskân yardımı, Gümrük muafiyeti, İşlemlerle ilgili muafiyetler, vergi muafiyeti ve askerlik muafiyeti vb.) getirilmekle beraber gelecek göçmenlerin Türk anasından olmasına önem gösterilmiştir (2510 Sayılı İskan Kanunu, 1934: 4004-4010).

Bulgaristan Türkleri açısından vaziyet bu şekilde devam ederken Türkiye-Bulgaristan ilişkileri de inişli çıkışlı bir dönem yaşamıştır. Zira 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan ikamet sözleşmesinden sonra birçok konuda işbirliğine dayanan anlaşmalar yapılmaya devam edilmişse de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ortaya çıkan revizyonist-anti revizyonist kamplarda anti revizyonist bir tutum takınması, Bulgaristan'ın ise revizyonist kampta yer alması iki ülke ilişkilerinde gergin bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Bu gerginliğin son bulması ve Bulgaristan'ın da yapılması tasarlanan Balkan Paketi'na dahil edilmesi amacıyla Başbakan İsmet İnönü, 20-24 Eylül 1933 tarihlerinde Sofya'yı ziyaret etmiştir. Fakat bu ziyaret amacına ulaşmamakla birlikte 21 Aralık 1933 tarihinde Türk-Bulgar Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde ise her iki ülke birbirlerine saldırmayacaklarına dair 17 Şubat 1941 tarihli bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiri İkinci Dünya Savaşı'nda iki ülke arasında bir savaşın çıkmaması adına önemli bir adım olmuştur. (Değerli ve Karakuzu, 2016: 315).

İkinci Dünya Savaşı Bulgaristan ve Bulgaristan Türkleri açısından çok sıkıntılı bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Nitekim savaş sonunda Bulgaristan, Sovyet işgaline uğramıştır. İşgal sonucunda komünist iktidar yönetime gelmiştir. 9 Eylül 1944 tarihinde iktidara gelen Komünist Vatan Cephesi Partisi tüm muhalifleri tasfiye ederken Bulgaristan Türkleri de bu tasfiye politikasında en başta gelen unsurlardan biri olmuştur. Nitekim komünist hükümet, vergileri artırma yoluna giderken yetiştirdikleri ürünlerin çoğunun devlete verilmesi konusunda Türk köylülere baskı yapmışlardır. Bununla birlikte, komünist hükümet, eğitim çağındaki Türk çocuklarının "*Trudovak*" adındaki askeri işçi taburlarına alınması ve buralarda çalıştırılmaları gibi bir diğer baskı yöntemini de devreye sokmuştur. Diğer taraftan 1946 yılında Komünist Bulgar Hükümetinin toplu tutuklamalara gitmesi Türkler için çok zor bir durum yaratmıştır. Yine aynı şekilde Türk okullarının devletleştirilmesi ve Türklerin ellerinde bulunan tarla ve arazilerin kooperatifleştirilmesi Türkleri çok zor duruma sokmuştur. Bu baskılar neticesinde Bulgaristan Türkleri 1947-1948 yıllarında Türkiye'ye göç etmek için Türk yetkililerle temasa geçmiştir (Şimşir, 1986: 212).





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

Bulgaristan Türklerinin bu girişimleri yaşanan birçok olay nedeniyle akamete uğramıştır. Nitekim savaştan sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünya sisteminde Türkiye ve Bulgaristan ayrı kutuplarda yer almıştır. Türkiye, Sovyet Rusya'nın tehditlerinden dolayı Batı bloğunda kendini konumlandırmaya hazırlanırken Bulgaristan ise kendisini Komünist iktidardan dolayı doğu bloğunda konumlandırmıştır. (Gürün, 1983: 75-85). İki ülkenin bu şekilde hareket etmesi Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde önü alınamaz bir dizi olayın yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim Bulgar teröristlerin iki Türk uçağına 1948 yılında saldırıları ve hemen akabinde Filibe'deki Türk Konsolosluğuna saldırımları Türkiye tarafından çok sert bir karşılık bulmuştur. Türkiye bu olay karşısında Bulgar Ataşesini sınır dışı etmiştir. Aynı şekilde Bulgaristan da bu yönetime başvurmuş ve Türk Ataşesi sınır dışı edilmiştir. (Komisyon, 2004: 138-139). Bununla birlikte Türkiye'nin Batı yanlısı bir tutum sergileyerek Kore'ye asker göndermesi Komünist Bulgar Hükümeti'nde büyük bir öfkeye sebep olmuştur. Bundan dolayı Bulgaristan Türkiye'yi cezalandırmak amacıyla daha önce yasakladığı Türk göçünü serbest bırakarak göçmen kartını oynamaya karar vermiştir. Bundan maksat Türkiye'ye çok kısa bir sürede 250.000 Türk'ün göçünü gerçekleştirerek Türkiye'yi ekonomik olarak zor duruma düşürmek istemesidir (Kurat, 1975: 288).

2. 1950-1951 Bulgaristan Türkü Göçü

Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Bulgaristan Türklerinin göçünü durdurmuştur. Nitekim 1940-1950 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen toplam Türk sayısı yaklaşık olarak 21.353 kişidir. Bu rakamdan hareketle 10 yıllık bir dönem dikkate alındığında; yıllık ortalama yaklaşık 2.100 göçmenin Türkiye'ye geldiği söylenebilir. Göçün, son 10 yıllık dönemde geçmiş dönemlere nazaran bu kadar azalmasının sebeplerinden biri ise Bulgaristan'da artan iş gücü ihtiyacı olmuştur (Çolak, 2013: 117-118). Bu nedenle meydana gelecek 1950-1951 Bulgaristan Türkü Göçü zamanına kadar Bulgaristan'da büyük bir Türk nüfusu birikmiştir (Şimşir, 1986: 215-217). Bulgaristan'da göç konusunda Türkler için durum bu şekilde iken, ana vatanları olan Türkiye'de ise siyasi, sosyal ve ekonomik bir dönüşüm yaşanmaktaydı. Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti, bu dönüşümün öznesi olmuştur. Nitekim DP, yukarıda da ifade edildiği üzere ortaya çıkan çift kutuplu dünya sisteminde Batı Dünyası ile beraber olmak arzusunda idi. Bunun bir adımı olarak 1950'de Kore'ye asker gönderilmiştir. Bundan sonra 1952'de Türkiye'nin NATO'ya alınması ile artık Türkiye, Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı kendisine bir güvenlik alanı inşa edecektir. (Eroğul, 2014: 105-106). Dış siyasette bu gelişmeler yaşanırken iç siyasette de Türkiye birçok adım atmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşından sonra Batı dünyasında artık bir duyarlılık haline gelen çok partili siyasi sistemin bir savunucusu olan DP, bu sistemin bütün icaplarını yerine getirmeye başladı. Çok partili siyasi sistemde devletin ekonomik durumu ve halkın refahı önemli bir göstergedi. Nitekim DP'yi iktidara taşıyan etmenlerin başında da ekonomik durum önde gelmiştir (Pektaş, 2012: 53-54).

Geçmiş yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi döneminde uygulanan Devletçilik ilkesi yerine hür teşebbüsü benimseyen DP, bu anlamda Liberal bir ekonomik sistemi hayata geçirmeye başlamıştır. Bu kapsamda DP, nüfusunun çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu





Ferruh Kayalan

ülkede tarım alanında bir dönüşümü gerçekleştirmek istemiştir. Tarım alanında dönüşümü gerektiren sebep ise bu alanda üretimde ileri olmayan tarım teknolojilerinin kullanılması olmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2011: 265-267). Bu dönüşüm, 1948'de onaylanan Marshall Yardımı çerçevesinde 1950 yılında gelen yardımlar ile birlikte kısmen hayata geçirilmeye başlanmıştır. İlk olarak çiftçiye ucuz kredi verilerek onların ekonomik durumlarının düzeltilmesine gidilmiştir. Daha sonra söz konusu yardımların gelmesi ile birlikte tarımda kullanılan traktör sayısı 1952 yılına gelindiğinde ciddi bir artış göstermiştir. Nitekim 1948-1952 yılları arasında toplam traktör sayısı 1.750'den 28.250 adet artarak 30.000 adete yükselmiştir (Zürcher, 1995: 326).

DP, 1950'lilerin başında yukarıda anlatılan faaliyetleri ile Liberal bir ekonomik sistem inşa ederek özel girişimcinin önünü açmış ve yabancı sermayeyi destekleyici önlemler almıştır. Bu şekilde ülkede bir kalkınma hamlesi yapmaya başlayan DP, tam da bu sıralarda dış politikada ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını etkileyecek bir sorunla yüz yüze kalmıştır. (Tanoğlu, 2011: 129-130). Yukarıda ifade edildiği üzere Türkiye'nin Batı Bloğu kapsamında oluşturulan NATO'ya girme çabaları dış politikada bir amaç haline gelmiştir. Bunun için uygun siyasi ortam, Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın çıkmasıyla elde edilmiştir. Böylece Türkiye Kore'ye asker göndererek NATO'ya girme konusunda bir pozisyon elde etmiştir. Fakat Sovyetler Birliği güdümünde olan Bulgaristan, 10 Ağustos 1950 günü Türkiye'yi zora sokmak istercesine yaklaşık 10 yıldan beri göçlerini seyreklettiği Bulgaristan Türklerinden 250.000 kadarını üç ay içinde Türkiye'ye göndereceklerine dair bir nota verdi (Şimşir, 1986: 223). Bu notaya karşı Türkiye'nin de karşı notası gecikmedi. Böylece Türkiye-Bulgaristan arasında bir nota trafiği yaşandı. Bu notalar ve Sofya Elçiliğinin yaptığı açıklamalarda Türkiye, Bulgaristan Türklerinin kendi ırkdaşları olduğu ve zaten süreç içinde de peyder pey bu göçleri kabul ettiğini ifade ederek Bulgaristan'ın şimdi yaptığı uygulamanın iki ülke arasında imzalanan göç protokollerine uygun olmadığını dile getirmiştir. Türkiye, üç ay gibi bir süre içinde 250.000 kişinin kabulünde birçok zorluğun yaşanacağını ifade ederek bu göçün zamana yayılmasını istemiştir (Toparlak, 2018: 33). Bununla beraber Türkiye Bulgaristan sınırında yığılan ve mağdur bir duruma düşen ırkdaşlarına kapıları açarak da Bulgaristan Türklerini yalnız bırakmamıştır. Fakat Bulgaristan'ın Türk göçmenlerin arasında Türk soylu olmayan çingeneleri de dahil etmesi 10 Ağustos 1950 tarihinde başlayan göç olayında yeni bir krizin çıkmasına neden olmuştur. İyi niyetli olmayan bu durum karşısında Türkiye, Bulgar Hükümetinden sınırı geçen bu çingenelerin geri alınmasını istese de Bulgaristan buna yanaşmamıştır. Bu nedenle Türkiye hiç istemediği halde son çare olarak sınırı 7 Ekim 1950 tarihinde geçici de olsa kapatmak zorunda kalmıştır. (Özgür, 2007: 55).

Bulgaristan bu durum karşısında diplomatik kanalları kullanarak sınırın açılması için Sofya'daki Türk elçiliğine telgraflar çekmiştir. Sınırdaki bulunan Türkler de durumu protesto etmişlerdir. Türkiye'nin haklı olduğu meselede konuyu Birleşmiş Milletlere taşıma kararı alması Bulgar Hükümetinin geri adım atmasına neden olmuştur. Konun bu şekilde halledilmesi üzerine Türkiye sınırı tekrar 2 Aralık 1950 tarihinde Türk göçmenlere açmıştır (Pınar, 2014: 72). Fakat Bulgaristan tekrar göçmenler arasına sahte vizeli, vizesiz ve çingene





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

gibi kişileri sokarak daha önce alınan kararlara uymamaya başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye, Bulgar Hükümetine hazırandan başlamak üzere ekim ayına kadar konun hassasiyetine ilişkin notalar göndermesine rağmen Bulgar Hükümeti bu isteklere cevap vermemiştir. Böylece sınır 8 Kasım 1951 günü ikinci defa tekrar kapatılmıştır (Şimşir, 1986: 226).

3. Muhacir Defterlerine Göre Balıkesir Merkezde ve Merkeze Bağlı Köylerde Bulgaristan Türkü Göçü

Yukarıda anlatılan tarihi süreçte görüldüğü üzere 10 Ağustos 1950 tarihinde verilen Bulgar notası ile 1950-1951 Bulgaristan Türk'ü göçü başladı. Göçmenler, büyük bir çoğunlukla Türkiye'ye Edirne'den giriş yaptılar. Buradan Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerine iskânları yapıldı. Gerçekleştirilen bu iskân faaliyetinde göçmenlerin sosyo-ekonomik durumları mümkün olduğunca gözetildi. Bu anlamda göçmenlerin Bulgaristan'da daha önceki sahip oldukları konum ve koşullar dikkate alındı. Nitekim Bulgaristan'da dağlık yerlerde yaşayanlar dağlık bölgelere, aynı şekilde ovalarda yaşayanlar ise ovalık bölgelere yerleştirildiler. Bununla beraber yerleştirme modelinde de izlenen yol; ayrı bir yerleşim ve topluluklar kurmak yerine mevcut topluluklar arasında uyuma dayalı bir kurgu doğrultusunda oldu. Bu çerçevede göçmenler toplam 63 il içerisinde 44 ile yerleştirilmişlerdir. (Kostanick, 1957: 49; Uzuner, 2019: 50). Bu illerden biri de Balıkesir'dir.

Balıkesir ve diğer illere gelen göçmenler hakkında Toprak ve İskân Müdürlüğü tarafından Muhacir Esas Kayıt Defterleri tutulmuştur. Bu defterler Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda mevcut olmakla beraber kişisel verilerin korunması kanunu kapsamında sınırlı şekilde istifadeye açıktır.¹ Çalışmada Muhacir Esas Kayıt Defterleri'nden sadece Balıkesir şehir merkezine ve merkeze bağlı köylere ait verilere ulaşıldı. Bununla beraber Balıkesir vilayetine ilişkin veriler ise genel olarak kaydedilebildi. Muhacir Esas Kayıt Defterleri bünyesinde yer alan İskan esas Kayıt Defteri'ne göre göçmenler; Balıkesir Merkez, Bigadiç, Sındırgı, Kepsut, Susurluk, Bandırma, Erdek, Savaştepe, Ayvalık, Balya, Edremit, Burhaniye, İvrindi, Manyas, Gönen, Şamlı, Dursunbey ilçelerine yerleştirilmiştir (BCA, Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterleri, 1950-1951: 42-1). Bu deftere ait genel bilgilere ise Prof. Dr. Huey Louis Kostanick'in "*Turkish Resettlement of Refugees from Bulgaria 1950-1951*" eserinden ulaşılabilmektedir. Nitekim Kostanick, bu kitabında belirttiğine göre elde ettiği verileri 1953 yılında Muhacir Esas Kayıt Defterleri'nin tutulduğu Toprak ve İskân Müdürlüğü Ankara ofisindeki yetkililerle yaptığı röportaj ve görüşmelere dayandırmaktadır. Kostanick'in Muhacir Esas Kayıt Defterleri'nden elde ettiği verilere göre Balıkesir'e gelen göçmen aile sayısı 2.146'dır. Bu ailelerden 1548'i çiftçi, 598'i zanaatkârdır. Toplam göçmen sayısı 9,195 kişi olup, bunun 6.799'u çiftçi, 2.396'sı ise zanaatkâr ailelere mensuptur (Kostanick, 1957: 123).

¹24.03.2016 tarih ve 6698 Kanun Nolu Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında Muhacir Esas Kayıt Defterleri sınırlı şekilde ve yerinde incelenebilmektedir.





Ferruh Kayalan

Yukarıda ifade edildiği üzere elde edilen Balıkesir şehir merkezine ait bilgilerden hareketle bazı istatistiki bilgiler ortaya çıkarılmıştır. Bu bilgilere göre Balıkesir şehir merkezine toplam 494 ailenin yerleştirildiği kaydedilmiştir. Fakat bahse konu olan defterde yerleştirilen 494 ailenin yalnızca 414'ünde aile üyelerinin bilgileri mevcuttur. Bundan dolayı Balıkesir şehir merkezine yerleştirilen göçmen sayısına aile üye sayısı kısmında belirtilen 414 aile üzerinden ulaşılmıştır. Böylece Balıkesir'e yerleştirilen göçmen sayısı 791'i erkek, 705'i kadın olmak üzere toplam 1.496 kişidir (BCA, Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterleri, 1950-1951: 50-1-248). Fakat ifade edildiği üzere bu rakam 414 aile üzerinden yapılan hesaplama sonucu elde edilen rakamdır. Nitekim 494 aile olarak hesaplandığında geriye kalan 80 aileden her aile başına ortalama dört kişi düşünüldüğünde; Balıkesir şehir merkezine yerleştirilen göçmen sayısının yaklaşık 1.816 kişi olduğu görülmektedir. Somut bilgilerden hareketle 414 aile ve bu ailelere ait birey sayıları üzerinden bir okuma yapıldığında erkek göçmen sayısının kadın göçmen sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu noktada 791 erkek ve 705 kadın olmak üzere toplam 1.496 göçmenin erkek kadın oranına bakıldığında; erkelerin oranı %52,87 iken kadınların oranı %47,12'dir. Bu defterden ayrıca Balıkesir şehir merkezine yerleştirilen göçmenlerin mesleki dağılımlarına ilişkin istatistiki bilgilere de ulaşılmaktadır. Burada belirtilmesi gereken nokta ise defterlerde mesleki bilgiler kaydedilirken sadece aile reisinin yapmış olduğu meslek belirtilmiştir. Bununla beraber belirtilmesi gereken bir başka husus ise çoğu kişinin mesleki bilgilerinin kaydının yapılmadığıdır. Bu hususlar dikkate alınarak düzenlenen tablo ile meslek dağılımına ilişkin istatistiki bilgilere ulaşılmıştır. Tablo 1'de mesleki kollar hakkında elde edilen verilere göre Balıkesir şehir merkezine yerleştirilen göçmenlerin en fazla işgal ettikleri meslek bakkalcılıktır. Bakkalcılığı takip eden meslek kolu ise kunduracılıktır. Bu şekilde ilk beş meslek kolunda bir sıralamaya gidilecek olursa; üçüncü sırada marangozluk, dördüncü sırada dericilik, beşinci sırada ise öğretmenlik, fırıncılık ve terziğin geldiği görülmektedir.

Tablo 1: Mesleklerin Dağılımı²

Meslek	Sayı	Meslek	Sayı	Meslek	Sayı
Araba Koşucu	1	Hasırcı	2	Öğrenci	3
Arabacı	2	Helvacı	4	Öğretmen	10
Arabacı Ustası	1	İtriyatçı	1	Saat tamircisi	1
Aşçı	7	İşçi	3	Saraç	4
Bahçıvan	1	Kahveci	3	Seyyar satıcı	10
Bakırcı	1	Kasap	2	Sobacı	1
Bakkal	33	Kiremitçi	3	Şoför	1
Berber	9	Köfteci	1	Taşçı	3
Börekçi	1	Kumaşçı	1	Tatlıcı	5
Çarıklı	2	Kunduracı	31	Terzi	10

² Bu tablo, yazar tarafından BCA Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defteri, Tahsis Defteri 1950-1951. adlı defter kullanılarak tanzim edilmiştir.





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

Çiftçi	6	Lebelebici	1	Tuğlacı	2
Derici	12	Makine Tamircisi	1	Tuhafiyeci	2
Doğramacı	3	Mandıracı	2	Tüccar	3
Dökmeci	1	Manifaturacı	4	Tütüncü	1
Dülger	3	Marongoz	14	Vaiz	1
Elektrikçi	1	Mobilyacı	1	Yemenici	1
Esnaf	2	Montajcı	1	Yemişçi	1
Ev Kadını	8	Nalbant	6	Yorgancı	1
Fırıncı	10	Nalıncı	1	Yumurtacı	7
Gazozcu	3	Orakçı	1	Mesleği olmayan	160

Kaynak: BCA, Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterleri, 1950-1951: 1-248.

Meslek kolları üzerinden bir okuma yapmak gerekirse, Balıkesir şehir merkezine gelen göçmenlerin aile reisleri itibariyle herhangi bir mesleği olup olmadığı bilgisi kaydedilmemiş erkeklerin sayısı 160 kişidir. Bununla birlikte adı geçen tabloda sadece 6 kişinin çiftçi olarak kaydedildiği düşünülürse bu 160 kişinin mesleki bilgisi hakkında çiftçi ya da işsiz olarak bir değerlendirme yapmak konusu da mümkün görünmemektedir. Fakat yukarıda bahsedildiği üzere Kostanick'in Muhacir Esas Kayıt Defterleri'nden elde ettiği verilere göre Balıkesir vilayetine gelen toplam 9.195 göçmenin 6.799'unun çiftçi olması Balıkesir şehir merkezinde iskân edilen ve meslekleri konusunda herhangi bir kayda rastlanılmayan bu 160 aile reisinin de çiftçi olmak ihtimalleri yüksektir. Bu itibarla 414 aile reisinin 160 aile reisinin çiftçi olabilme ihtimalini de hesaba katarsak Balıkesir şehir merkezine iskân edilen göçmenlerin büyük çoğunluğunun esnaf ve zanaatkâr olduğu görülmektedir. Bununla birlikte başta bakkalcılık olmak üzere diğer meslek kollarının da kayda değer bir yekûn tutması yapılan iskânda Balıkesir şehir merkezinin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarının da hesaba katıldığını göstermektedir. Bahsi geçen defter, Balıkesir şehir merkezine iskân edilen göçmenlerin Bulgaristan'ın hangi şehir ve köylerinden geldiği bilgisine de ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Tablo 2'ye bakıldığında Balıkesir şehir merkezine Bulgaristan'dan gelen göçmenlerden 149 ailenin bu ülkenin hangi ilçesinden geldiklerine dair herhangi bir bilgisine ulaşılamadığı görülmektedir. Bununla beraber tabloda hangi ilçeden geldiği konusunda kaydı olan toplam 265 aileden 57'sinin Bulgaristan'ın Kırcaali köyü geldiği görülmektedir. Yine bu tabloda hareketle ikinci sırada Şumnu köyü, üçüncü sırada Rusçuk köyü, dördüncü sırada Bulgaristan şehri ve beşinci sırada Eskiçuma köyü olduğu görülmektedir.



**Tablo 2:** 1950-1951 Yıllarında Balıkesir Şehir Merkezine Gelen Göçmenlerin Bulgaristan'dan Geldikleri Şehir ve Köyler³

No	Şehir/Köy	Sayı	No	Şehir/Köy	Sayı
1	Aydos	2	17	Nikbolu	1
2	Bela	11	18	Omurtak	1
3	Bulgaristan şehri	15	19	Osamanpazarı	1
4	Dobriç	6	20	Pazarcık	1
5	Eğridere	2	21	Pilevne	1
6	Elana	4	22	Popköy	1
7	Eskicuma	13	23	Razgard	7
8	Filibe	1	24	Ruşçuk	31
9	Hasköy	22	25	Silistre	1
10	İslimye	2	26	Şişdağ	2
11	Karlova	3	27	Şumnu	44
12	Kemaller	1	28	Tırnova	6
13	Kırcaali	57	29	Tutrakan	1
14	Koşukavak	1	30	Varna	1
15	Mestanlı	7	31	Yeni Zagra	1
16	Nevrokop	12	32	Ziştovi	6
	Kayı olmayan	149			

Kaynak: BCA Balıkesir, Muhacir Esas Kayıt Defteri, Tahsis Defteri 1950-1951: 1-248.

Böylece Balıkesir şehir merkezinde en fazla Kırcaali'den gelen göçmenler iskân edilmişken, en az Filibe, Kemaller, Koşukavak, Nikbolu, Omurtak, Osamanpazarı, Pazarcık, Pilevne, Popköy, Silistre, Tutrakan, Varna ve Yeni Zagra'dan gelenler iskân edilmişlerdir.

Tablo 3: 1950-1951 Yıllarında Göçmenlerin yerleştirildiği Balıkesir Şehir Merkezine Bağlı Köyler⁴

³ Bu tablo, yazar tarafından BCA Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defteri, Tahsis Defteri 1950-1951. adlı defter kullanılarak tanzim edilmiştir.

⁴ Bu tablo, yazar tarafından BCA Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defteri, Tahsis Defteri 1950-1951. adlı defter kullanılarak tanzim edilmiştir.





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

	Köy	Aile Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Meslek
1	Büyükbostancı	9	20	19	39	Çiftçi
2	Ovaköy	16	24	30	54	Çiftçi
3	Pamukçu	9	20	18	38	Çiftçi
4	Küçükbostancı	2	5	4	9	Çiftçi
5	Balıkli	7	20	12	32	Çiftçi
6	Köteyli	9	17	18	35	Çiftçi
7	Üçpınar	4	6	8	14	Çiftçi
8	Köseler	9	17	19	36	Çiftçi
9	Irvana	1	3	4	7	Çiftçi
10	Ayşebacı	6	17	15	32	Çiftçi
11	Kalaycılar	2	3	3	6	Çiftçi
12	Yakupköy	6	11	15	26	Çiftçi
13	Gökköy	5	10	12	22	Çiftçi
14	Aktarma	3	9	6	15	Çiftçi
15	Bakacak	2	4	8	12	Çiftçi
16	Selimiye	1	3	3	6	Çiftçi
17	Halalca	1	6	2	8	Çiftçi
18	Ayvatlar	1	3	2	5	Çiftçi
19	Çayırhisar	4	6	7	13	Çiftçi
20	Karaman	6	9	13	22	Çiftçi
21	Naipli	1	2	2	4	Çiftçi
22	Çandır	6	13	10	23	Çiftçi
23	Köylüköy	2	5	3	8	Çiftçi
24	Çinge	4	7	12	19	Çiftçi
25	Kabaklı	3	8	4	12	Çiftçi
26	Paşaköy	14	25	25	50	Çiftçi
27	Ovacık	3	6	5	11	Çiftçi
28	Kavaklı	2	6	1	7	Çiftçi





Ferruh Kayalan

29	Kesiveren	4	8	7	15	Çiftçi
30	Atköy	3	6	6	12	Çiftçi
31	Aslıhan	15	24	21	45	Çiftçi
32	Aslıhantepeceği	2	6	5	11	Çiftçi
33	Yenice	1	3	1	4	Çiftçi
34	Nergiz	2	2	4	6	Çiftçi
35	Tekkeşıklar	1	1		1	Çiftçi
36	Kamçılı	3	8	4	12	Çiftçi
37	Deliyusuflar	2	3	7	10	Çiftçi
38	Fethiye	2	4	4	8	Çiftçi
39	Halkapınar	2	8	3	11	Çiftçi
40	Karakolköy	1	2		2	Çiftçi
Toplam		176	360	342	702	

Kaynak: BCA Balıkesir, Muhacir Esas Kayıt Defteri, Tahsis Defteri 1950-1951: 251-359.

Aynı şekilde söz konusu defterden göçmenlerin Balıkesir şehir merkezine ait hangi köylere yerleştirildiği hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Tablo 3'e göre göçmenler Balıkesir'e bağlı 40 köye yerleştirilmişlerdir. Bu köylere yerleştirilen toplam aile sayısı ise 176'dır. Köylere yerleştirilen göçmenlerin 360'sı erkek, 342'yi kadın olmak üzere toplam nüfus 702 kişidir. En fazla göçmenin yerleştirildiği köyler sırasıyla Ovaköy, Paşaköy, Aslıhan, Büyükbostancı ve Pamukçu'dur. En az göçmenin yerleştirildiği köyler ise Tekkeşıklar, Karakolköy, Yenice, Naipli ve Ayvatlar'dır.

Balıkesir şehir merkezine bağlı köylere yerleştirilen göçmenlerin %51,28'i erkek, %48,71'i ise kadındır. Bununla beraber köylere yerleştirilen göçmenlerin tamamı çiftçidir. Bu bilgilerden hareketle Balıkesir merkez ve köylerine iskân edilen göçmenlerin toplam sayısı yaklaşık 1.151'i erkek ve 1.047'isi kadın olmak üzere toplam 2.198 kişidir.

1950-1951 Bulgaristan Türkleri göçünün Balıkesir vilayeti üzerinde yaptığı değişiklikleri görerek bunun Balıkesir merkez ve Balıkesir merkeze bağlı köyler ile toplam Balıkesir şehri üzerindeki etkilerini tespit etmek mümkündür. Bu noktada Cevat Geray'ın "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi" ve Rüya Kasarcı'nın "Türkiye'de Nüfus Gelişimi", adlı eserleri konuya ilişkin bilgiler vermektedir. Geray, yapmış olduğu araştırmaya göre 1923-1960 arası dönemde Türkiye'ye gelen 1. 204, 205 göçmenin %78'ni oluşturan 889,042 kişinin hangi illere yerleştirildikleri konusunda bilgi sahibi olmuştur. Bu bilgiye göre göçmenlerin % 9,4'ü Tekirdağ'a, % 9'u İstanbul'a, % 7,8'i Kocaeli'ne, % 7'si Bursa'ya, % 5,6'sı ise Balıkesir'e yerleştirilmişlerdir. Böylece Balıkesir'e yerleştirilen kişi sayısı 1923- 1960 arası dönemde 50.065 kişiye karışıklık gelmektedir. Elde edilen bu bilgilere göre





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

yerleştirilen göçmenlerin Balıkesir nüfusundaki artış hızına etkisi ise %20' olarak hesaplanmıştır (Geray, 1970: 18-19).

Bununla beraber Kasarcı'nın yaptığı araştırmalardan 1950 öncesi ve sonrası Balıkesir'in nüfus artış oranı ve 1950 öncesi ve sonrası Balıkesir'in nüfus artış miktarı hakkında bilgiler elde etmek mümkündür. Buna göre; Balıkesir'in 1940-1950 yılları arasında nüfus artış hızı % 15,5 iken 1950-1960 yılları arasında bu oran %17.6'ya yükselmiştir. Aynı şekilde Balıkesir'in 1940-1950 yılları arasında nüfus artış miktarı 80.394 iken bu miktar 1950-1960 yılları arasında 107.448 kişi olmuştur (Kasarcı, 1993: 249-252).

Konuyu, her beş senede bir yapılan genel nüfus sayımlarına göre incelemekte doğru olacaktır. Bu anlamda 1950 ve 1955 nüfus sayımları incelenmiştir. 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımına göre Balıkesir şehrinin nüfusu 36.005 kişi iken merkez bağlı köylerin nüfusu 96.257 kişidir. Bu sonuçlara göre Balıkesir merkezin toplam nüfusu 1950 sayımına göre 132.262 kişidir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (TCBİGM), 1961:12). Bu nüfus sayımı sırasında Bulgaristan Türklerinin göçü devam etmekteydi. Bununla beraber 23 Ekim 1955 tarihinde gerçekleştirilen nüfus sayımında ise Balıkesir şehrinin nüfusu bir önceki nüfus sayımına göre 9.680 kişi artarak 45.685 kişi olarak kaydedilirken şehre bağlı köylerde ise bir önceki sayıma göre 35.073 kişi azalış yaşanmış ve köy nüfusu 61.184 kişiye düşmüştür. Böylece 1955 yılında Balıkesir merkez nüfusu toplam 106.869 kişi olarak gerçekleşmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (TCBİGM), 1961: 21).

Bu sonuçlara göre Balıkesir'de Bulgaristan Türklerinin göçü noktasında kısmi değerlendirmeler yapmak mümkündür. Konu, Balıkesir şehri ölçeğinde ele alındığında; yukarıda da görüldüğü üzere 1950 yılı nüfus sayımından 1955 nüfus sayımına kadar şehir merkezinde 9.680 kişilik bir artış söz konusudur. Bu rakam üzerinden gidildiğinde, yukarıda ifade edildiği üzere Balıkesir şehrine gelen yaklaşık 1816 Bulgaristan Türkünün oranı 9.680 rakamı içinde %18,76 olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat aynı değerlendirme bahsi geçen yılda Balıkesir merkeze bağlı köylerin nüfusunda bir düşüş yaşandığından yapılamamaktadır.

4. Balıkesir Yerel Basınına Göre Bulgaristan Türklerinin Göçü

Balıkesir'de göçmen olayı dönemin iki yerel gazetesi olan Balıkesir Postası ve Türk Dili gazetelerinde ele alınmıştır. Fakat konu, iktidar yanlısı olan ve bu anlamda yayın politikası güden Balıkesir gazetesinde daha çok haber değeri taşımıştır. Göçmen olayının sığağı sığağına yaşandığı günlerde ve aylarda Balıkesir Postası gazetesi olayı olabildiğince güne gün haber olarak manşetlerine taşımaya çalışmıştır. Bu nedenle konunun basın yönü Balıkesir Postası gazetesinin haberleri üzerinden değerlendirilecektir.

4.1 Balıkesir Merkez ve İlçelerine Gelen Göçmenler ve Göçmen Sayısı

Balıkesir'e gelen göçmenler konusunda Balıkesir Postası gazetesinden göçmenlerin Bulgaristan'ın hangi bölgelerinden geldiği, kaç kişi geldikleri ve nerelere yerleştirildiklerine





Ferruh Kayalan

ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu anlamda göçmenlerin Bulgaristan'ın Razgrad, Kırcaali ve Rusçuk bölgelerinden geldiği hakkında bir haberde göçmenlerin sayısının 170 kişi olduğu kaydedilmiştir (Balıkesir Postası, 9 Ocak 1951, S. 2437: 1). Türkiye'ye gelen göçmenlerin ülke ekonomisine katkı veren bir yapıya dönüştürülmesi ve uyum sağlaması istenilen bir durumdur. Bu düşünce basın yayın organlarının haberlerine de yansımıştır. Nitekim Balıkesir Postası gazetesinin 11 Ocak Perşembe günü haberinde Bulgaristan'dan 1500 göçmen geldiği haberi verildikten sonra "Bu ırkdaşlarımızın her türlü ihtiyaçları temin edilerek müstahsil bir duruma sokulmuşlardır" manşeti atılmıştır (Balıkesir Postası, 16 Ocak 1951, S. 2443: 2).

Balıkesir'e gelen göçmenler hem merkez ilçeye hem de merkeze bağlı diğer ilçelere yerleştirilmişlerdir. Bu ilçelerden biri de Susurluk'tur. Adı geçen ilçeye 19 Ocak 1951 tarihine kadar 1500 göçmen geldiği kaydedilmiştir (Balıkesir Postası, 19 Ocak 1951, S. 2446: 1). Bunun gibi 23 Ocak Salı günü haberde dört aydan beri süre gelen göç olayında Bulgaristan'dan Balıkesir'e 2.628 göçmen gelmekle beraber bu göçmenlerden 2478'i iş sahalarının ve akrabalarının buldukları Balıkesir'e bağlı 13 ilçeye sevk edildikleri kaydedilmiştir. Balıkesir'e gelen göçmenler Edirne'den Bandırma'ya buradan da Erdek, Susurluk ve Manyas ilçelerine gönderilmişlerdir (Balıkesir Postası, 23 Ocak 1951, S. 2449: 2). Gelen göçmenlerin yerleştirildiği ilçeler arasında Havran da vardır. Gazetenin 29 Ocak 1951 tarihli haberine göre Havran'a 8 hanelik bir göçmen grubu gelmiştir. Bu göçmen grubunun 6 hanelik bir kısmı torna ve tesviyeci olduklarından Havran merkezde yerleştirilmişler, diğer geri kalan 2 hane ise merkeze 1 saat mesafedeki Şekveren köyüne gönderilmişlerdir (Balıkesir Postası, 29 Ocak 1951, S. 2454: 1). Kepsut ilçesi de göçmenlerin peyder pey geldikleri bir ilçedir. 5 Şubat 1951 tarihli bir habere göre Kepsut'a 95 nüfusluk olmak üzere 20 hanelik bir göçmen grubu adı geçen ilçeye gelmiştir. Bu kafilden 5 kişilik bir nüfusun ilçeye bağlı Beşköy köyüne gönderildiği ve diğerlerinin de çeşitli köylere yerleştirildiği kaydedilmiştir (Balıkesir Postası, 5 Şubat 1951, S. 2460: 1).

Bigadiç de göçmen gönderilen bir ilçe olarak gazete haberinde yer alan bir diğer ilçedir. 10 Mart 1951 tarihli habere göre buraya 30 haneden müteşekkil 160 kişi gelmiş ve Bigadiç'in çeşitli köylerine yerleştirilmişlerdir (Balıkesir Postası, 10 Mart 1951, S. 2489: 2). Bigadiç'te olduğu gibi Sındırgı ilçesi de göçmenlerin iskân edildiği bir diğer ilçedir. Buraya da 26 Mart 1951 tarihine kadar 42 hanelik toplam 193 nüfus gelmiştir. Bunların bir kısmı ilçe merkezlerinde diğer bir kısmı ise toplam 12 köye yerleştirilmişlerdir (Balıkesir Postası, 26 Mart 1951, S. 2502: 1). Ayvalık da bir diğer göçmen iskân yeridir. Bu anlamda 26 kişilik bir göçmen kafilesi Ayvalık'a gelmiştir. Gazete haberine göre pasaportsuz olarak motor ile gelen bu göçmen kafilesinin Bulgaristan'ın Gümölcine şehrinden geldiği haber verilmiştir (Balıkesir Postası, 31 Temmuz 1951, S. 2605: 1).

Balıkesir, 1950-1951 yıllarında çeşitli zamanlarda göçmenlerin yerleşimine sahne olmuştur. Nitekim 23 Şubat 1951 tarihli bir habere göre bu durum teyit edilmektedir. Habere göre 2 Aralık 1950'ye kadar Balıkesir'e 3.000, 2 Aralıktan 23 Şubat 1951'e kadar 2081 göçmen gelmiştir. Böylelikle Balıkesir'e gelen göçmen sayısı toplam 5081 kişiyi bulmuştur (Balıkesir





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

Postası, 23 Şubat 1951, S. 2476: 1). Bununla beraber 17 Nisan 1951 tarihli bir habere göre Balıkesir göçmen kontenjanının %20 olarak artırılması yukarıda bahsedilen göçmen yerleşiminin ilerleyen günlerde daha da devam etmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim 30 Mayıs 1951 tarihli bir haberde Balıkesir'e gelen göçmenlerin sayısının toplam 5.422 olduğu görülmektedir. Bu habere göre toplam 5.422 kişinin 1.603'ü erkek, 1625'i kadın, 996'sı kız ve 1137'si ise erkek çocuktur (Balıkesir Postası, 30 Mayıs 1951, S. 2555: 1). Gazete, 1 Ekim 1952 tarihindeki haberinde Balıkesir'e gelen göçmenlerin nihai miktarını vermiştir. Habere göre Bulgaristan'dan Balıkesir'e gelen göçmenler 2.128 aile olup, bunların toplam nüfusu 9.350 kişidir (Balıkesir Postası, 1 Ekim 1952, S. 2951: 1).

4.2 Balıkesir Halkının Göçmenlere Yaptığı Yardımlar

Balıkesir Postasının 4 Ocak 1951 tarihli haberinde göçmenlere yapılacak olan yardımlardan da bahsedilmiştir. Bu haberde yapılacak olan yardımların Kızılay tarafından kabul edileceği ve görevlilerin mahalle mahalle gezerek vatandaşlardan yardım toplamaya devam ettikleri bilgisi verilmiştir. Bu yardımlar para yardımı olabileceği gibi eşya yardımı da olabileceği haberi verilmiştir. Kızılay merkezince de kabul edilen yardımlar makbuz karşılığında toplanmıştır (Balıkesir Postası, 4 Ocak 1951, S. 2433: 1-2).

Gazetede haberlerden yardım konusu sadece Kızılay Teşkilatı ile yeterli kalınmayıp bu yardım faaliyetlerinin geniş halk kitleleri üzerinde yaygınlaştırılması için diğer yardım kuruluşlarının da faaliyete geçirildiği görülmektedir. Böylece yardım faaliyetlerinin tüm halka sirayet etmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Balıkesir il merkezi ve ilçelerinde 16 Ekim 1950 tarihinde "Göçmenlere Yardım Derneği" kurulmuştur. Derhal faaliyetlerine başlayan bu dernek köylere kadar yardım faaliyetlerini organize etmiştir. Ayrıca şehir merkezinde bütün masrafları dernekçe karşılanan misafirhaneler de açılmıştır. Balıkesir merkeze gelen göçmenler burada 5 gün kadar misafir edilirken Balıkesir Toprak ve İskân Müdürü Sıtkı Sel tarafından göçmenlere uyum dersleri de verilmiştir. Derneğin şimdiye kadar toplanan para yardımından 4 bin lira kadar göçmenlere tahsis edildiği haberi verilmiştir (Balıkesir Postası, 16 Ocak 1951, S. 2443: 2).

Yardım kuruluşlarından biri de 9 Şubat 1951 tarihinde açılan "Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği"dir. Bu birlik Balıkesir Vali Vekili Esad Kaya Ayman'ın başkanlığında teşekkül etmiş olup, diğer üyeler ikinci başkan Hilmi Yırcalı, Muhasip İ. Ethem Gündüz, Veznedar Emin Tansel, Sekreter Şeref Onursal, üyeler ise Belediye Başkanı Mühendis Tefvik Yoldemir, İphet Taşkend, Emin Tansel, Veli Uzgören ve Vechi Ersun'dur (Balıkesir Postası, 9 Şubat 1951, S. 2464: 1). Bu birliğin ayrıca 26 Şubat 1951 tarihinde kadınlar kolu da teşekkül edilmiştir. Göçmenler ve Mültecilere Yardım Birliği'nin Kadınlar Kolu Başkanı Müşerref Yırcalı, İkinci Başkan Fehime Başaran'dır (Balıkesir Postası, 26 Şubat 1951, S. 2478: 2). Göçmenler ve Mültecilere Yardım Birliği'nin Kadınlar Kolu Teşkilatı çok sayıda yardım faaliyeti yürütmüştür. Ayrıca bahsi geçen yardım faaliyetleri toplumun bütün kesimleri tarafından sahiplenildiği için bazen adı geçen yardım derneklerinin de dışında yardımlar da olmuştur. Özellikle il ve ilçelerde o yerin Kaymakam, Komutan ve Belediye Başkanı gibi mülki yetkililer





Ferruh Kayalan

de bu faaliyetlere destek vermişlerdir. Şimdi hem dernekler hem de diğer mülki yetkililerin yardım faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. İlk olarak Göçmenlere Yardım Derneğinin faaliyetleri ele alınacaktır.

Göçmenlere Yardım Derneği ve hayırsever vatandaşların yardımları aralıksız sürmüştür. Bu kapsamda Keçeci Ömer Dedeoğlu ismindeki bir vatandaş muhtemelen adı geçen derneğe verilmek üzere göçmenlere gıda yardımında bulunmuştur. Vatandaş, oğlunun düğünü için aldığı 30 ekmeğe, 10 kilo şeker, 10 kilo koyun eti, 7 kilo nohut, 5 kilo sadeyağ, 30 kilo pirinç ve 5 kilo şehriyeyi göçmenlere bağışlamıştır (Balıkesir Postası 16 Ocak 1951, S. 2443: 1). Yine Göçmenlere Yardım Derneği emrine verilmek üzere şehrin müteahhitlerinden Sabri İnanöz gelen göçmenlerin civar bucak ve ilçelere taşınması için büyük bir otobüs bağışlamıştır (Balıkesir Postası, 29 Ocak 1951, S. 2447: 2). Göçmenlere Yardım Derneği ve vatandaşlar yardım faaliyetlerini sürdürür iken Balıkesir Postası gazetesi de halkı teşvik edici haberler vermiştir. Gazete, üçüncü sayfasında Hz. Muhammed'in yardımlaşma konusundaki hadislerini "Yardımlaşma Kırk Hadis Meali" başlığı altında okuyucuları ile paylaşmıştır (Balıkesir Postası, 4 Ocak 1951, S. 2433: 1-2).

Gazetenin diğer bir baskısında Göçmenler konusunda çıkan haberlerde ulusal düzeyde organize edilen kampanyalar ve piyangolar da Balıkesir kamuoyuna duyurulmuştur. Bu anlamda aynı gazetenin 6 Ocak 1951 tarihli haberinde "Göçmenler Piyangosu" başlığı altında piyango hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre göçmen piyangosu için Milli Piyango idaresinde hazırlıklara başlanıldığı ve ikramiyenin 500.000 lira olacağı kaydedilmiştir. Bu gazetenin ikinci sayfasında ise Balıkesir halkına hitaben göçmenlere yardım konusunda bu yardımın mahiyeti hakkında gazete yazarlarından Refik Sağanak tarafından kaleme alınan "Biz göçmenlere yardım etmek istiyoruz" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Yazısında Sağanak, Balıkesir halkının vicdanına seslenerek şu düşüncelerini ifade etmiştir:

"Büyük vatansöver Refik Koraltan adaşımızın göçmenlere ait bir genelgesinde (Bu vatandaşlara yardım toplarken kimsenin kalbi incitilmesin) mealinde bir cümle var Esası (gönül rızası) na dayanan bu sözle civan mert halkımızın göçmenlere açılmış kesesine hitap eden Refik Koraltan'ın (Muhacir işi) ni bilhassa ele alması cidden yerindedir. Mademki bütün vatandaşlar onun böyle bir dava yolunda olmasını hayırlı bir tesadüf veya lütuf biliyoruz; şu bal de yine onun bize, her eve ve memura, kazanç nispetimize göre yüzde hesabıyla birer teklifte bulunmasını da sevinçle karşılayabileceğiz. Bugün Amerikalılar her aile başına senede (555) lira vermek suretiyle bütün dünyanın kalkınmasına rıza göstermiş bulunuyor da, biz niçin bu göçmen vatandaşlara gayri muayyen bir zaman içinde yardım ederek acele etmeyelim? Biz Amerika'dan aşağı mıyız? Göçmen işinde bütün vatandaşlara derhâl birer vazife ve çabuk ödenecek vergimsi bir yardım kanunu çıkarıp su kış kıyamet gününde ana vatana katılmış bulunan öz ve has kardeşlerimize deva olmağa bakalım.. Vatandaşlık böyle zamanda belli olur. Bu dava Kore'nin bir ucu değil midir? Bulgaristan'daki ev araba, tarla, bir sürü hayvanına mukabil sırtında bir yorgancıkla bize gelmiş göçmenlerin haline acımamak yalnız büyük dostlarımıza ve





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

komşularımıza aittir, Müslüman bir Türk'e değil kardeşlerim! Kendimizi gösterelim Allah bizi imtihan ediyor."

Gazetenin diğer bir yazarı olan İ. Sadık Üstün ise "Göçmen Öğretmenler" başlıklı yazısı ile göçmenler arasında geldikleri yerde öğretmen olanların da olduğunun bilgisini vermiştir. Üstün, bu öğretmenlerin durumlarının ne olacağını sorgulamıştır. Bu yazısında Üstün, göçmen öğretmenler hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Devlet ve millet olarak el ele veren, göçmeni bağrına basan onu kısa bir zamanda müstahsil ve müreffeh bir hale sokacak bulunan bu milli endişenin, bu milli hareketin er geç ve eninde sonunda muvaffak olacağına katıyen şüphemiz yoktur. Ancak bu kalabalık ve geniş kitle içinde bir zümre vardır ki, çiftçi ve sanatkâr olanları kadar bu zümreyi de düşünmek, onun da hayat ve istikbaliyle ilgili olmak icap edecektir, kanaatindeyiz. Bu yazı ile üzerinde duracağımız bu zümre oralarda müsteolinin elinde temsil edilmek tehlikesine göğüs geren bu talihsiz toplulukları maziye ve Türklüğe bağlayan bağları bugüne kadar sınıksız tutan ve nihayet emanetini asliyle yerine getirip vatana teslim eden misyoner Türk öğretmenleridir." (Balıkesir Postası, 6 Ocak 1951, S. 2435: 1-3).

Gazete bu şekilde teşvik edici yazılar ile çoğunluğu çiftçi olan göçmenler içinde farklı statüde olan özellikle de göçmen öğretmenler hakkında yazılarla bu konuyu zaman zaman gündemine almıştır. Balıkesir halkının bu şekilde konuya duyarlılığı sağlanmaya çalışılırken yardım faaliyetleri de Göçmenlere Yardım Derneği ve hayırsever vatandaşlar tarafından destek görmeye devam etmiştir. Bu kapsamda Balıkesir merkezde hayırsever vatandaşlar 20 bin lira bağışta bulunmuş ve ayrıca eşya yardımı da yapılmıştır. Bununla birlikte Müteahhit Sabri İnanöz göçmenlerin ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak üzere büyük bir kamyonu İskân Müdürlüğü emrine vermiştir. Toprak ve İskân Müdürü Sıtkı Sel (Göçmenlere Yardım Derneği Başkanı) ve Göçmenlere Yardım Derneği üyelerinden olan Mehmet Şan gece gündüz göçmenlerle meşgul olmakta ve kendilerine her türlü yardımı yapmaya devam etmişlerdir (Balıkesir Postası, 23 Ocak 1951, S. 2449: 2).

Yukarıda da bahsedildiği üzere dernekler dışında ilçelerdeki mülki amirler de yardım faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu kapsamda Kepsut'ta Belediye Başkanı Mehmet Karabey, ilçe müdürlerinden Ahmet Yurdakul Bey ve mahalle muhtarlarından müteşekkil bir komite 60 şinik (480 kilo) buğday, 3 şinik (24 kilo) tarhana, 3 şinik (24 kilo) fasulye ve 40 lira para toplanmış ve göçmenlere dağıtmışlardır. Ayrıca 20 şinik (160 kilo) daha sonradan gelecek göçmenler için ayrılmıştır (Balıkesir Postası, 31 Ocak 1951, S. 2456: 1).⁵ Balıkesir'de göçmenler yardım konusu konser gibi sanatsal etkinliklerle de desteklenmiştir. Bu kapsamda 10-11 Şubat

⁵ Bugün Hasan Basri Çantay da yukarıda bahsedilen göçmen öğretmenler mevzuuna değinmiştir. O, bu öğretmenlerin balkanlarda azınlık okullarında yani Türk okullarında zor şartlar içinde görev yaptıklarının ve bunun da unutulmaması gerektiğini bundan dolayı da emekliğe ilişkin işlemlerde bu şahıslara kolaylıklar tanınmasını istemiştir. Yazdığı istek mektubunu dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'ye hitaben yazmıştır. (Balıkesir Postası 31 Ocak 1951, S. 2456: 2).





Ferruh Kayalan

1951 tarihinde sanatçı Ayla Aykut, Mustafa Kovarcı, Tamburi Maksut Ersun ve bağlama üstadı Şemsi Basmacı ve arkadaşları tarafından Öğretmen Okulu salonunda göçmenler yararına bir konser verilmiştir. Konsere halkın katılımı için eski belediye meydanından kalkacak bir otobüs tahsis edilmiştir (Balıkesir Postası, 1 Şubat 1951, S. 2457, s. 2; Balıkesir Postası, 8 Şubat 1951, S. 2463: 2).

Balıkesir Postası 23 Şubat 1951 tarihli bir haberinde Göçmenlere Yardım Derneği'nin Balıkesir'de göçmenler için iki adet misafirhane açmış olduğunu ve bu tarihe kadar derneğin vatandaşlardan gelen yardımlar vasıtasıyla 22.250 lira para, 9.961 parça giyecek eşya ve 5.425 kilo yiyecek maddesi toplandığını bildirmiştir. Gazete bu hizmetleri ile derneğin göçmenlerin her türlü ihtiyacını karşıladığını vurgulamıştır (Balıkesir Postası, 23 Şubat 1951, S. 2476:).

Yukarıda ifade edildiği üzere göçmenlere yardım konusu her ilçede ve bucakta o yerin mülki amirlerinden öğretmenine toplumun bütün kesimleri tarafından sahiplenilmiştir. Nitekim Sarıköy bucağı buna güzel bir örnektir. Burada Bulgaristan'dan gelen göçmenler için yapılan yardımları toplamak üzere bir birlik teşkil edilmiş ve halkın yardımları gelmeye başlamıştır. Bu güne kadar Sarıköy'de 400 liraya yakın para, 693 kilo mısır, 345 kilo buğday, 102 kilo arpa, 36 kilo fasulye, 37 kilo börülce toplanmıştır. Bununla birlikte Bayan Nimet Aktüre, Handan Erdoğan, Öğretmen Fevziye Yayın, Öğretmen Sevim Üner, Zehra Kanber'den müteşekkil bir grup gelen göçmeleri evlerinde ziyaretle hoş geldiniz diyerek hatırlarını sormuşlar ve her eve portakal hediye etmişlerdir. Bayanların bu hareketinden göçmenler çok memnun kalmışlardır (Balıkesir Postası, 26 Şubat 1951, S. 2478: 2).

Bir yardım birliği olarak 26 Şubatta açılan Göçmenler ve Mültecilere Yardım Birliği'nin Kadınlar Kolu da faaliyetlerine başlamıştır. Gazeteden, Kadın kolu koordinatörlüğünde 4 Marttan 18 Martta kadar bir kampanya yürütülecek ve bu kampanya kapsamında aynı ve nakdi bağışlar toplanacaktır bilgisine ulaşılmaktadır. Gazete, bu amaçla şehir, 80 bölgeye ayrılacak olup, her bölgeye birer ekip gönderilerek buralardan yardımlar toplanacaktır diye duyuruda bulunmuştur (Balıkesir Postası, 1 Mart 1951, S. 2481: 1). Ayrıca Göçmenler ve Mültecilere Yardım Birliği'nin Kadınlar Kolu'nun toplantısı sonucunda gelecek aylar içinde gelir temini maksadı ile faaliyetler yapmaya karar verilmiştir. Buna göre ses sanatkarlarından Hamiyet Yüceses, Münir Nurettin, Sabite Tur ve Zehra Bilir, iki konser vermek üzere Balıkesir'e davet edilmiştir. Bundan başka 7 Nisan günü hükümet salonunda bir balo ve yine mayıs ayı başlarında yağlı pehlivan güreşleri yapılması kararlaştırılmıştır (Balıkesir Postası, 6 Mart 1951, S. 2485: 1).

Balıkesir şehrinde yardım faaliyetleri tüm hızı ile devam eder iken toplanan bağışların ve diğer yardımların miktarı zaman zaman Balıkesir Postası gazetesinden duyurulmuştur. Bu anlamda 6 Mart 1951 itibariyle son hafta içinde toplam 12.467.46 kuruş daha bağış yapılırken göçmen meselesinin başladığı günden itibaren sadece Balıkesir şehir merkezinden toplam 40.549,46 kuruş toplanmıştır. Bu miktara köylerde toplanan bağışlar dâhil değildir (Balıkesir Postası, 6 Mart 1951, S. 2485: 2).





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

Yardım faaliyetleri Balıkesir merkez de olduğu gibi buradan diğer merkezlere gönderilen göçmenler için de gönderildikleri ilçelerde de devam etmiştir. Bu ilçelerden biri de Bigadiç'tir. Burada ilçeye yeni atanan Kaymakam Muammer Akman, ilk iş olarak Göçmenlere Yardım Derneği'nin faaliyetlerine hız vermiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda ilçede çalışan memurlardan 160 lira ve ilçenin muhtelif köylerinden 839,70 kuruş yardım toplanarak bu yardım Kızılay'a teslim edilmiştir. Bununla beraber ilçe kadın öğretmenlerinden kurulan Kadınlar Kolu faaliyetlerinden 35 lira ve birçok giyim eşyası toplamışlardır. Diğer taraftan Işıklar köyünde köyün ebeleri gelen göçmenlere tam bir ev sahipliği göstererek onları evlerinde ağırlamışlardır (Balıkesir Postası, 10 Mart 1951, S. 2489: 2). Bu arada Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. Adı geçen birlik, Balıkesir şehir merkezinde mahalle muhtarlarının da katılımıyla görevlendirilen 28 ekip ile 18 Mart 1951 Pazar günü bir yardım seferberliği başlatmışlardır. Pazar günü yapılacak yardım faaliyetlerinde vatandaşların da yeterli duyarlılığı göstermesi açısından Balıkesir Postası gazetesinde bu faaliyetin tüm ayrıntıları haber olarak duyurulmuştur. Bununla beraber Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği şehir merkezindeki tüm evlere pazar günü yapılacak olan yardım için bilgilendirici beyannameler de dağıtmıştır (Balıkesir Postası, 15 Mart 1951, S. 2493: 2; Balıkesir Postası, 17 Mart 1951, S. 2495: 1). Yukarıda bahsi geçen yardımlar sonucunda göçün başladığı günden 24 Mart 1951 tarihine kadar göçmenler için toplam 45.842 lira bağış yapılmıştır. Bundan başka 50 ton hububat, 11 ton giyecek maddesi ile 1050 parça giyim eşyası temin edilmiştir (Balıkesir Postası, 26 Mart 1951, S. 2502: 1).

Gazete, göçmen meselesinin sönümlendiği 1952 yılında göçmenlere yapılan toplam yardım miktarını ve bu yardımların özelliklerine ait bilgileri de haber olarak vermiştir. Nitekim gazete, 1 Ekim 1952 tarihli haberinde Balıkesir'e 2.128 aile olmak üzere toplam 9.350 göçmenin geldiği bilgisini verdikten sonra bunlardan rençber (çiftçi) olan 1.041 aileye 29.772 dekar arazi dağıtımının yapıldığını ve 871 aileye de ziraat bankasından 1.915,108 liralık çiftçi araçları sağlandığını bildirmiştir. Bununla beraber aynı haberde 110 zanaatkâr aileye de 47.114 lira döner sermaye, 1.011 çiftçi aileye ise 375,937 kilo tohumluk dağıtıldığı bilgisi verilmiştir (Balıkesir Postası, 1 Ekim 1952, S. 2951: 1).

4.3 Göçmenlerin İskânı ve Yapılan İmar Faaliyetleri

Yukarıda görüldüğü üzere Balıkesir'de göçmenler için yardım faaliyetleri tüm hızı ile devam ederken onların iskânı ve bu iskân için yapılacak evler için de imar faaliyetleri başlamıştır.⁶ Bu anlamda gazetenin verdiği habere göre ilk iskân ve imar faaliyeti Kepsut'ta

⁶ Bu faaliyetler 2510 sayılı İskân Kanunu çerçevesinde yapılmıştır. Kanunun ilgili maddesi şu şekildedir. Madde 17: İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır. Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprak da verilir. İskân derecesini gösteren (Toprak tevzi cetveli) ilişiktir.





Ferruh Kayalan

başlamıştır. Toprak ve İskân Müdürü Sıtkı Sel'in başkanlığında Tapu Sicil Muhafız Muavini Yunus Nadi Sezgin ve Ziraat Müdürü Hasan Erkan'dan müteşekkil heyet Cuma günü Kepsut'a gelerek buradaki 34 göçmen ailesine toprak dağıtımına başlamıştır. Kepsut'ta başlayan bu imar faaliyetleri biter bitmez diğer ilçelerde de imar faaliyetlerine başlanacağı haberi verilmiştir (Balıkesir Postası, 28 Temmuz 1951, S. 2598: 1).

Bu gelişmeden iki-iki buçuk ay sonra Balıkesir merkez ve kazalar olmak üzere tüm vilayete Kızılay tarafından 400.000 lira tahsis edilmiş ve göçmenler için toplam 960 evin inşaat çalışmalarına başlanılmıştır. Bu kapsamda Gönen kazasına 69.080, Susurluk'a 67.280, Bigadiç'e 14.320, İvrindi'ye 11.420, Balya'ya 56.640, Dursunbey'e 2.832, Sındırgı'ya 5.192, Ayvalık'a 9.152, Erdek'e 12.480, Bandırma'ya 16.640, Burhaniye'ye 16.640, Edremit'e 12.480 ve Manyas kazasına da 20.800 lira tahsis edilmiştir. Diğer taraftan merkez ilçede 100, Gönen de 250, Susurluk'ta 250, Bigadiç'te 50, İvrindi'de 40, Balya'da 24, Dursunbey'de 12, Sındırgı'da 22, Ayvalık'ta 22, Erdek'te 30, Bandırma'da 40, Burhaniye'de 40, Edremit'te 30. Manyas'ta da 50 evin inşasına başlanılmıştır. Bu şekilde toplam 960 göçmen evinin temeli atılmıştır. Habere göre iki ay içinde inşaatı tamamlanacak bu evlere benzer olarak ikinci bir partinin inşasına ise derhal başlanacağı bildirilmiştir (Balıkesir Postası, 16 Ekim 1951, S. 2664: 1).

Görüldüğü gibi Balıkesir vilayet genelinde hızlı bir şekilde göçmen evleri projesi tüm hızı ile devam eder iken Balıkesir merkez ilçede ise Belediye Meclisi, acil bir toplantı tertip etmiş ve göçmenler için 350-400 hanelik yeni kurulacak bir mahallenin yerini tayin ve tespit çalışmalarını başlatmıştır. Bu iş halledildikten sonra İskân ve Toprak Müdürlüğü tarafından derhal inşaat faaliyetleri başlatılacaktır. Bununla beraber evlerin inşaatına sarf edilmek üzere vilayet emrine gerekli tahsisat ve planlarda gönderilmiştir (Balıkesir Postası, 2 Kasım 1951, S. 2664: 1).

Belediye Meclisi'nin 400 hanelik göçmen mahallesini belirleme çalışmaları devam ederken anlaşıldığına göre yeni kurulacak bu mahalle Balıkesir'in zengin tüccar ve hayırsever kesimlerini de harekete geçirmiştir. Nitekim şehrin hayırsever ve iş insanlarından Mecit Erzaim yetkililere müracaatta bulunarak kendisine ait İzmir yolu üzerinde Fazlı Kuyusu bölgesindeki 1.000 m² arsasını kurulacak bu mahalle için hibe etmiştir (Balıkesir Postası, 8 Kasım 1951, S. 2683, s. 1). Mecit Erzaim'in bu hibesi diğer vatandaşlara da örnek olmuştur. Nitekim daha sonra yine bir başka hayırsever tüccarlardan Kuyumcu Tahir Alankuş da Fazlı Kuyusu mevkiindeki 1.500 m²'lik arsasını ve Medine Boğazındaki iki dönüm bağı bu maksatla bağışlamıştır (Balıkesir Postası, 9 Kasım 1951, S. 2684: 2).

Madde 18: İskânda Hükümetçe verilen talimata göre yapı yapılması için malzeme veya para verilebilir. Yapı yapmakta kendileri de çalıştırılabilir. İskân için Devlet ormanlarından parasız kereste vermek ve bu yapıları yapmada asker, Devlet memur ve müstahdemlerini ve vasıtalarını kullanmak caizdir.

Madde 19: Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere. orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına yetişen mektep, cami, köy odası, karakol, pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, suvat. orman kanunu hükümleri içinde baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara lazım yerler parasız bırakılır. (2510 Sayılı İskân Kanunu, 1934: 4005).





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

İskân işleri, Balıkesir şehir merkezinde olduğu gibi bu merkeze bağlı köylerde de devam etmiştir. Bu iş için ayrı ayrı toprak tevzi komisyonları kurulmuştur. Komisyonlar göçmenlere belirlenen köylerde toprak dağıtmışlardır. Torak tevzi komisyonları tarafından merkez ilçeye bağlı Ayşebacı, Köseler, Ayvatlar, Irvana, Halalca köylerinde 21 göçmen ailesine 607 dönüm toprak dağıtmıştır. Diğer taraftan ikinci bir komisyon ise Merkez kaza Aktarma, Bakacak, Deliktaş, Cinge, Beyköy, Gökköy, Küçükbostancı, Kabakdere, Kabaklı, Kalaycılar, Naipli, Kesirven ve Tamandıra köylerinde toprak dağıtma işlemlerine devam etmişlerdir. Ayrıca diğer bir komisyon da Konakpınar bucağına gitmiştir (Balıkesir Postası, 15 Kasım 1951, S. 2684: 1).

Merkez ilçede bu faaliyetler devam eder iken merkez ilçeye bağlı diğer ilçelerde de ev inşa işleri bütün hızı ile devam etmiştir. Bu kapsamda Edremit’te 33 göçmen evinin inşası tamamlanmış, Susurluk kazasındaki 160 evden çoğunun inşası bitirilmiş ve sahiplerine teslim edilmiştir. Bununla beraber Gönen kazasındaki 140 göçmen evi de sahiplerine teslim edilmiştir. İvrindi kazasında yaptırılmakta bulunan 41 göçmen evinin de çatıları tamamlanmıştır. Bigadiç kazasında ise inşaat çalışmaları devam etmektedir (Balıkesir Postası, 16 Kasım 1951, S. 2690: 2).

Balıkesir’de göçmenler için yapılması düşünülen 400 hanelik evlerin tam olarak yerinin belirlenmesi hususunda 25 Kasım 1951 tarihinde Belediye Meclisinde bir toplantı yapılmıştır. Belediye Meclisi bu yerin Edremit şosası eski bin yataklı hastane ilerisindeki Kızpınarı civarında kurulmasını karara bağlanmıştır. Böylelikle yer sorunu çözülmüştür (Balıkesir Postası, 26 Kasım 1951, S. 2698: 1). Fakat gazetenin 9 Ocak 1952 tarihli bir haberine göre yer sorunu çözülmekle beraber her ev için Bakanlıktan ilave 1.500 lira para talep edilmiştir (Balıkesir Postası, 9 Ocak 1952, S. 2735: 1). Talep edilen paranın karşılandığı gazetenin 27 Şubat 1952 tarihli haberinden anlaşılmaktadır. Nitekim Gazete “Göçmen evleri inşaatına yeniden başlanıyor” haberini manşetten duyurmuş ve haberine göçmen evleri inşaatına yeniden hız verildiğini ve Edremit şosesi üzerinde inşaatına karar verilen 400 evden oluşacak olan göçmen mahallesinin bu yazın sonuna doğru bitirilmesinin planlandığını duyurarak devam etmiştir (Balıkesir Postası, 27 Şubat 1952, S. 2777: 1-2). Gazetenin diğer bir haberinden göçmenlere tahsis edilen yeni bir mevkiden de bahsedilmiştir. Haberde 77 göçmen için Kaynarca Suyu membaı civarında arazi dağıtım işlemi yapıldığı ve burada da göçmen mahallesi için inşaat çalışmalarına başlanacağı bilgisi verilmiştir (Balıkesir Postası, 23 Eylül 1952, S. 2944: 1).

Gazete göçmenlerin iskânı ve yapılan imar faaliyetleri konusunda 1952 yılı sonunda 1 Ekim 1952 tarihli haberinde genel anlamda yapılan ev yardımı konusunda Balıkesir’de toplam 625 köy ve 68 şehir tipi ev yaptırıldığını, 109 aileye de hazır ev satın alındığı haberini vermiştir. Bununla beraber Gazete, haberin devamında, verilen toplam ev sayısına halen inşa edilmekte olan 383 köy ve 21 şehir tipi evin dahil olmadığını, ayrıca 120 şehir tipi evin de inşaatına başladığını haberini vererek böylece göçmenlerin kış mevsiminden önce kendi evlerine gireceklerinin umulduğu kaydetmiştir (Balıkesir Postası, 1 Ekim 1952, S. 2951: 1-2).

Sonuç





Ferruh Kayalan

Muhacir Esas Kayıt Defterleri seçilen konu için çok önemli bir kaynak olmakla beraber, 24.03.2016 tarih ve 6698 Kanun Nolu Kişisel Verilerin Korunması Kanunu nedeniyle bu kaynak sınırlı şekilde ve yerinde incelenebilmiştir. Bundan dolayı defterden sadece Balıkesir şehir merkezine ve köyelerine ait kayıtlar görüldü. Defterden Balıkesir şehir merkezine gelen göçmen sayısı, Bulgaristan'dan geldikleri şehir, köyler ve Bulgaristan'da icra ettikleri meslekler hakkında bilgilere ulaşıldı. Bu kaynağa göre, göçmenler Balıkesir Merkez, Bigadiç, Sındırgı, Kepsut, Susurluk, Bandırma, Erdek, Savaştepe, Ayvalık, Balya, Edremit, Burhaniye, İvrindi, Manyas, Gönen, Şamlı, Dursunbey ilçelerine yerleştirilmiştir. Defterde bu ilçelerden merkez ilçe yani Balıkesir şehrine toplam 494 aile kaydedilmişken, aile üyelerinin tam olarak kaydedildiği aile kaydı ise 414'dür. Bu bakımdan Balıkesir şehir merkezine ait net göçmen sayısına ulaşamamaktadır. Bu durum Balıkesir vilayetine gelen toplam göçmen sayısı hakkında kesin bir rakama ulaşmayı da engellemektedir. Elde edilen bilgiler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında; 494 aileden 414 ailenin bilgisinin kaydedildiği defterde geriye kalan 80 ailenin üye sayısı hesaplamasında ortalama bir ailenin 4 üyesi olduğu kabul edilirse toplam göçmen sayısının yaklaşık 1.816 kişi olduğu sonucuna varılır. Bununla beraber üye sayılarının verildiği 414 ailede toplam 1496 kişinin tespiti yapılmıştır. Bu rakamın 791'i erkek 705'i kadındır. Bu rakamlar üzerinden yüzdeler bir sonuca gidilirse erkek göçmen oranı % 52,87, kadınların oranı ise %47,12'dir. Defterden Balıkesir merkeze bağlı köylere iskân edilen göçmenlerin istatistiki bilgilerine de ulaşılmıştır. Buna göre göçmenler Balıkesir'e bağlı 40 köye yerleştirilmişlerdir. Bu köylere yerleştirilen toplam aile sayısı ise 176'dır. Köylere yerleştirilen göçmenlerin 360'ı erkek, 342'si kadın olmak üzere toplam nüfus 702 kişidir. En fazla göçmenin yerleştirildiği köyler sırasıyla Ovaköy, Paşaköy, Aslıhan, Büyükbostancı ve Pamukçu'dur. En az göçmenin yerleştirildiği köyler ise Tekkeışıklar, Karakolköy, Yenice, Naipli ve Ayvatlar'dır. Bu köylere yerleştirilen göçmenlerin %51,28'i erkek, %48,71'i ise kadındır. Bununla beraber köylere yerleştirilen göçmenlerin tamamı çiftçidir. Bu bilgilerden hareketle Balıkesir merkez ve köyelerine iskân edilen göçmenlerin toplam sayısı 1.151 erkek ve 1047 kadın olmak üzere toplam yaklaşık 2.198 kişidir.

Çalışma, Kostanick'tin eserinden ve 1955 genel nüfus sayımından ulaşılan bilgiler ile Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterleri'nden ulaşılan bilgiler arasında analitik bir değerlendirme yapma imkânı da vermektedir. Bu kapsamda Kostanick'in ulaştığı Balıkesir vilayetine gelen toplam 9.195 göçmen sayısı ile muhacir esas kayıt Defterleri'nden ulaşılan Balıkesir şehir merkezinde iskân edilen yaklaşık 1816 göçmen sayısı oranlandığında Balıkesir şehir merkezine yerleştirilen göçmenlerin oranı toplam göçmenlerin (9.195) içinde %19,74'e tekabül etmektedir. Bununla beraber Balıkesir şehri ve buraya bağlı köyler ile birlikte Balıkesir merkeze yerleştirilen toplam 2518 göçmenin oranı ise toplam göçmenlerin (9.195) içinde %27,38'e karşılık gelmektedir. Buda Balıkesir vilayete gelen göçmenlerin %30'a yakın bir nüfusun Balıkesir merkez ve köyelerine yerleştirildiğini göstermektedir.

Söz konusu defterden ulaşılan bir diğer veri ise mesleki dağılımlara ilişkin istatistiki bilgilerdir. Bu verilere göre Balıkesir şehir merkezine gelen göçmenlerin aile reisleri itibarıyla herhangi bir mesleği olup olmadığı bilgisi kaydedilmemiş erkeklerin sayısı 160 kişidir.





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

Bununla birlikte adı geçen tablodan sadece 6 kişinin çiftçi olarak kaydedildiği düşünülürse bu 160 kişinin mesleki bilgisi hakkında çiftçi ya da işsiz olarak bir değerlendirme yapmak konusu da mümkün görünmemektedir.

Fakat yukarıda bahsedildiği üzere Kostanick'in Muhacir Esas Kayıt Defterleri'nden elde ettiği verilere göre Balıkesir vilayetine gelen toplam 9.195 göçmenin 6.799'unun çiftçi olması Balıkesir şehir merkezinde iskân edilen ve meslekleri konusunda herhangi bir kayda rastlanılmayan 160 aile reisinin de çiftçi olabilme ihtimallerini güçlendirmektedir. Bundan sonra gelen meslekler sırasıyla Bakkalcılık, kunduracılık, marangozluk, dericilik, öğretmenlik, fırıncılık ve terziliklerdir. Bununla beraber Balıkesir şehir merkezine çeşitli meslek kollarından 254 zanaatkâr ailenin yerleştirilmesi, iskân gerçekleştirilirken Balıkesir şehir merkezinin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarının da hesaba katıldığı sonucunu vermektedir. Bu anlamda göçmenlerin iskânında Balıkesir şehir merkezine daha çok esnaf ve zanaatkârlar yerleştirilmiştir.

Aynı defterden Balıkesir şehir merkezine iskân edilen göçmenlerin Bulgaristan'ın hangi şehir ve köylerinden geldiği bilgisine de ulaşılmaktadır. Fakat burada da meslek kollarında olduğu gibi 149 ailenin hangi şehir ve ilçeden geldiğine dair bir kayıt yoktur. Bununla beraber kaydı olan 265 ailenin 57'sinin Bulgaristan'ın Kırcaali ilçesinden geldiği, bunu takiben 44 ailenin Şumnu, 31 ailenin Rusçuk'dan geldikleri tespit edilebilmiştir.

Balıkesir Postası gazetesinden göçmenlerin Balıkesir'de toplam 13 ilçeye yerleştirildikleri haberi verilmiştir. Fakat bu rakam Muhacir Esas Kayıt Defterleri ile çalışmaktadır. Zira söz konusu defterlerde 17 ilçenin adı geçmektedir. Diğer taraftan gazetede adı geçen ilçeler konusunda da farklılıklar vardır. Gazetede Susurluk, Bandırma, Erdek, Manyas, Havran, Kepsut, Bigadiç, Sındırgı ve Ayvalık ilçelerinden bahsedilmişken Muhacir Esas Kayıt Defterlerinde Havran ilçesi kaydedilmemiştir. Gazete, 1 Ekim 1952 tarihindeki haberinde Balıkesir'e gelen göçmenlerin nihai miktarını vermiştir. Habere göre Bulgaristan'dan Balıkesir'e gelen göçmenler 2.128 aile olup, bunların toplamı 9.350 kişidir. Bu rakamlar Kostanick'in, Muhacir Esas Kayıt Defterlerini esas aldığı çalışmada 2.146 aile olmak üzere toplam 9.195 kişi olarak geçmektedir.

Gazeteden göçmenlerin iskânı ve imar faaliyetleri hakkında da ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Haberlere göre göç alan bütün ilçelerde göçmen evlerinin imarına başlanılmıştır. Balıkesir merkezde ise göçmen evlerinin şehrin hangi mevkiine inşa edilmesi konusunda uzun süren bir istişarenin yaşandığı görülmektedir. Sonunda yapılması düşünülen 400 hanelik evlerin tam olarak yerinin belirlenmesi hususunda 25 Kasım 1951 tarihinde Belediye Meclisinde bir toplantı yapılmıştır. Belediye Meclisi bu yerin Edremit şosası eski bin yataklı hastane ilerisindeki Kızpınarı civarında kurulmasını karara bağlanmıştır. Diğer taraftan gönüllü işadamlarının arsa bağışları ile İzmir yolu üzerinde Fazlı Kuyusu bölgesi de göçmenler için imar faaliyetlerinin başlandığı bir yer olmuştur. Daha sonra Kaynarca Suyu membainin da 70 göçmen evi inşaatı için uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.





KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterleri, İskân esas Kayıt Defteri, İl Balıkesir, İlçe Merkez, Kod 271, V 10, Defter No: 42. ss. 292, 1951-1952. (bu belgelerin kullanımı izne tabidir, online kullanıma kapalıdır).

Balıkesir Muhacir Esas Kayıt Defterleri, Tahsis Defteri, İl Balıkesir, İlçe Merkez, Kod 271, V 10, Defter No:50. ss. 672, 1950-1951. (bu belgelerin kullanımı izne tabidir, online kullanıma kapalıdır).

Resmi Gazete

Resmi Gazete, İskân Kanunu, 21 Haziran 1934, sayı 2733.

Remi Gazete, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, 07.04. 2016. sayı 29.677.

Resmi Belgeler

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (TCBİGM). (1961), 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, yayın no:410, İstanbul: Devlet İstatistik Enstitüsü.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (TCBİGM). 1961, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, yayın no:412, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.

Kitap ve Makaleler

Abacı, Zeynep, Dörtok. 2008. *Balkan Savaşları'na Kadar Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler: Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Düzenleme ve Uygulamaların Kriz Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi*, Bursa'nın Zenginliği Göçmenler içinde ss. 59-72. Bursa: Osmangazi Belediyesi.

Ağanoğlu, Hasan Yıldırım. 2013. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Akbulut, İlhan. 2014. "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 106 (208): 333-350.

Arıkan, Zeki. 1988. "1821 Ayvalık İsyanı". *Bellekten*, 52 (203): 571-600.

Armaoğlu, Fahir. 2019. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Yayınları.

Çolak, Filiz 2013. "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)" . *Tarih Okulu Dergisi, İlkbahar-Yaz 2013, Sayı XIV*, ss. 113-145.





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

- Demiroğlu, Hasan. 2009. "Rus Kaynaklarına göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panis Slavizm (1856-1878)" Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eroğlu, Hamza 1987. "Türk-Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Andlaşması". *Belleten*, 51, 1339-1348.
- Eroğul, Cem. 2014. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Geray, Cevat. "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi" Amme
- Gürün, Kamuran. 1983. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hakov, Cengiz. 2002. "Bulgaristan Türklerinin Göçmenlik Serüveni". *Türkler*, 20: 371-376.
- Halaçoğlu Yusuf 1992. "Bulgaristan". ss. 396-399 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. Ankara: TDV Yayınları.
- Halaçoğlu, Ahmet. 2002. "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler". *Türkler*, C.13: 887-895. *İdaresi Dergisi*, c. 3, s.4, (1970): 8-36
- İlgürel, Mücteba. 1999. *Milli Mücadelede Balıkesir Kongreleri*. İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İpek Nedim. 2000. *Mücadele ve Samsun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. 1999. *Osmanlı Tarihi. IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Ankara: TTK, Basımevi.
- Kasarıcı, Rüya. "Türkiye'de Nüfus Gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama*
- Kayalan, Ferruh. 2022. "1935 Nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinin demografik yapısı ve özellikleri". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 25 (47): 259-282.
- Komasyon, 2004. *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Kostanick, Huey Louis. 1957. *Turkish Resettlement of Bulgarian Turks 1950-1953*. California: University of California Press Berkeley and Los Angeles.
- Kurat, Akdes, Nimet. 1987. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, Basımevi.
- Kurat, Yuluğ, Tekin. 1975. "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973". *Belleten*, Cilt: 39,(154): 265-308.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler* (1993). İkinci Takım, C. II, çev. Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Merkezi Dergisi*, s.5, (1993), 247-266.
- Öksüz, Hikmet. 2010. "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskan Meselesi (1923-1938)" *Atatürk Dergisi* 3, (1): 169-188.





Ferruh Kayalan

- Özgür, Ulvi. 2007. "Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Pektaş, Şerafettin. 2012. *Menderes'li Yıllar Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri*. İstanbul: Fırat Yayınevi.
- Pınar, Mehmet. 2014. "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30: 61-94.
- Sarıkoçuncu Değerli Esra, Hasan Karakuzu. 2016. "1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü" . *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* , (57): 313-342 .
- Sarıncay, Yusaf. 2011. "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27 (80): 352-387.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. 2011. *Türk Siyasal Muhafazakârlığın Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Şimşir, Bilal. 1986. *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1984). *Lozan Barış Antlaşması. Lozan'da İmzalanan Sözleşmeler Senetler Barış Antlaşmasına Ekli Mektuplar ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı İcra Sekreterliği.
- Tanoğlu, Ali. 2011. "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , 14, (1-4): 129-161.
- Todorov, Nikolay. 1979. *Bulgaristan Tarihi*. İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Toparlık, Bahar. 2018. *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Göçü ve Trakya'da İskânları*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Türk, Mustafa. 2019. *Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uçarol Rıfat. 2006. *Siyasi Tarih (1789-2001)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uzuner, Bedriye. 2019. *1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Kırklareli Vilayetine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Bülent, 2019. *Bulgaristan ve Bulgaristan Türkleri 1878-1938*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yay.
- Yıldırım, Hatice 2020, *Mütareke Döneminde Göç ve İskan (1918-1923)*, Ankara: TTK yay.
- Yurt Ansiklopedisi. (1982), "Balıkesir". ss.1102-1240 içinde *İl İl Türkiye, Dünü, Bugünü, Yarını*. C.I. İstanbul: Anadolu Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan. 1995. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.





1950-1951 Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Balıkesir

Gazeteler

- Balıkesir Postası (1951). 4 Ocak Perşembe. Yıl 9, Sayı 2433.
Balıkesir Postası (1951). 6 Ocak Cumartesi. Yıl 9, Sayı 2435.
Balıkesir Postası (1951). 9 Ocak Salı. Yıl 9, Sayı 2437.
Balıkesir Postası (1951). 16 Ocak Salı. Yıl 9, Sayı 2443.
Balıkesir Postası (1951). 19 Ocak Cuma. Yıl 9, Sayı 2446.
Balıkesir Postası (1951). 20 Ocak Cumartesi. Yıl 9, Sayı 2447.
Balıkesir Postası (1951). 23 Ocak Salı, Yıl 9, Sayı 2449.
Balıkesir Postası (1951). 29 Ocak Pazartesi. Yıl 9, Sayı 2454.
Balıkesir Postası (1951). 1 Şubat Perşembe. Yıl 9, Sayı 2457.
Balıkesir Postası (1951). 5 Şubat Pazartesi. Yıl 9, Sayı 2460.
Balıkesir Postası (1951). 8 Şubat Perşembe. Yıl 9, Sayı 2463.
Balıkesir Postası (1951). 9 Şubat Cuma. Yıl 9, Sayı 2464
Balıkesir Postası (1951). 23 Şubat Cuma. Yıl 9, Sayı 2476
Balıkesir Postası (1951). 26 Şubat Pazartesi. Yıl 9, Sayı 2478.
Balıkesir Postası (1951). 1 Mart Perşembe. Yıl 9, Sayı 2481.
Balıkesir Postası (1951). 6 Mart Salı. Yıl 9, Sayı 2485.
Balıkesir Postası (1951). 10 Mart Cumartesi Salı. Yıl 9, Sayı 2489.
Balıkesir Postası (1951). 15 Mart Perşembe. Yıl 9, Sayı 2493.
Balıkesir Postası (1951). 17 Mart Cumartesi. Yıl 9, Sayı 2495.
Balıkesir Postası (1951). 26 Mart Pazartesi. Yıl 9, Sayı 2502.
Balıkesir Postası (1951). 28 Temmuz Pazartesi. Yıl 9, Sayı 2598.
Balıkesir Postası (1951). 16 Ekim Salı. Yıl 9, Sayı 2664.
Balıkesir Postası (1951). 02 Kasım Cuma. Yıl 9, Sayı 2678.
Balıkesir Postası (1951). 08 Kasım Perşembe. Yıl 9, Sayı 2683.
Balıkesir Postası (1951). 09 Kasım Cuma. Yıl 9, Sayı 2684.
Balıkesir Postası (1951). 15 Kasım Perşembe. Yıl 9, Sayı 2684.
Balıkesir Postası (1952). 9 Ocak Çarşamba. Yıl 10. Sayı 2735.
Balıkesir Postası (1952). 27 Şubat Çarşamba. Yıl 10, Sayı 2777.
Balıkesir Postası (1952). 23 Eylül Salı. Yıl 10, Sayı. 2944.





Ferruh Kayalan

Balıkesir Postası (1952) Ekim arşamba. Yıl 10, Sayı, 2951.





Mevlüt AKÇAPA

Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Siyasi Tarih Anabilim Dalı, Bursa/Türkiye

Dr. Faculty Member, Bursa Technical University/Faculty of Humanities and Social Sciences/Department of International Relations/Department of Political History, Bursa/Turkiye



eposta: mevlut.akcapa@btu.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-7123-3317> -  <https://ror.org/03rdpn141>

Atf/Citation: Akçapa, Mevlüt. 2023. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1223099>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	22.12.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	02.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ: TEŞKİLATIN DÜNÜ,
BUGÜNÜ VE YARINI

ÖZ

Türk Devletleri Teşkilatı, Avrasya coğrafyasında etkinliği giderek artan stratejik bir birliğe dönüşmektedir. Uluslararası sistemin her geçen gün değişen yapısı içerisinde bölgesel bütünleşme girişimlerinin önemi artmaktadır. Avrupa Birliği, Avrasya Ekonomik Birliği ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi birçok örgüt aracılığıyla devletler çıkarlarını en yüksek seviyeye çıkarma çabası içindedir. Türk Devletleri Teşkilatı da bölgesel bir örgütlenme olarak Türk Dünyası için çok önemli bir oluşumdur. Türk Dünyası'nın etkileşimi Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında küçük adımlarla başlamış ve günümüzde artarak devam etmektedir. Uluslararası sistemin yapısındaki değişim ve bölgesel gelişmeler, Teşkilatı giderek önemli hale getirmektedir. COVID-19 salgınının ekonomik etkileri, Ukrayna-Rusya çatışmasının derinleştiği enerji ve gıda krizleri gibi temel sorunlarla devletlerin tek başına mücadele etmeleri pek mümkün değildir. Bu bağlamda Türkiye başta olmak üzere teşkilatı oluşturan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na verdikleri önem artmaktadır. Teşkilatı oluşturan devletlerin her birinin stratejik avantajları bulunmaktadır. Türkiye'nin bölgesel gücü ve Azerbaycan'ın enerji rezervleri buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla farklı konularda güçlü yanları olan devletlerin bir örgüt içinde güç birliği yapması, teşkilata üye her devletin çıkarı açısından önemlidir. Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı'nın, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi ile başlayan tarihsel gelişimi incelenmiştir. Türk Dünyasındaki bütünleşme çabalarının tarihsel süreç içinde geçirdiği değişim analiz edilmiştir. Çalışmanın hedefi Türk Dünyası'nın birlikte hareket etme





Mevlüt Akçapa

konusunda elinde bulundurduğu fırsatları göz önüne sermek ve bu konuda yapılacak çalışmalar için bir pencere açmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Bütünleşme, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan

HİSTORİKAL DEVELOPMENT OF THE ORGANİZATİON OF TURKİC STATES: THE PAST, PRESENT AND FUTURE OF THE ORGANİZATİON

ABSTRACT

The Organization of Turkic States is turning into a strategic integration that is increasingly effective in the Eurasian geography. The importance of regional integrations is increasing in the ever-changing structure of the international system. States are in an effort to maximize their interests through many organizations such as the European Union, the Eurasian Economic Union and the Shanghai Cooperation Organization. The Organization of Turkic States, as a regional organization, is a very important formation for the Turkic World. The interaction of the Turkic World started with small steps after the collapse of the Soviet Union and continues to increase today. Changes in the structure of the international system and regional developments make the Organization increasingly important. It is not possible for states to cope alone with fundamental problems such as the economic effects of the COVID-19 epidemic, the energy and food crises deepened by the Ukraine-Russia conflict. In this context, the importance given to the Organization of Turkic States by Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, which constitute the organization, is increasing. Each of the states forming the organization has strategic advantages. Turkey's regional power and Azerbaijan's energy reserves can be given as examples. Therefore, it is important for the interests of every member state of the organization that states with strong sides in different issues join forces in an organization. In this study, the historical development of the Organization of Turkic States, which started with the Summit of Turkic Speaking States, was examined. The change of integration efforts in the Turkic World in the historical process has been analyzed. The aim of the study is to reveal the opportunities that the Turkic World has in acting together and to open a window for the studies to be done on this subject.

Key Words: Organization of Turkic States, Integration, Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

Giriş

Soğuk Savaşın ardından uluslararası ilişkilerde radikal değişimler meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ise Orta Asya coğrafyasını bu değişimden en çok etkilenen bölge haline getirmiştir. Eski Sovyet topraklarında Türk Cumhuriyetleri birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek otonom aktörlere dönüşmüşlerdir. Uzun yıllar boyu Sovyet yönetimi altındaki Türk dünyası, ulus devlet inşası sürecine girmiştir. Türkiye, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden tüm Türk Cumhuriyetleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Armaoğlu bu meseleyi şu sözlerle ifade etmiştir; "Türk asıllı cumhuriyetler Türk dış politikasının müstakbel gelişmeleri bakımından büyük bir potansiyel teşkil etmektedirler. Türkiye bu potansiyeli en iyi şekilde değerlendirmek ve kullanmak için şimdiden gerekli faaliyet ve çabayı göstermelidir. Bunun birinci yolu da yakın kültür bağlarının kurulması ve kuvvetlendirilmesidir. Fakat bunu yapabilmek için de bu cumhuriyetlerle özellikle ulaşım ve iletişim imkânlarının genişletilmesi gerekir" (Aktaran; Gündoğdu ve Güler 2017: 85). Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler bütünü, kimlik temelli dış politikaların çıktısıdır. Bu ilişkiler, uluslararası ilişkiler literatüründe kimlik ve dış politika arasındaki etkileşimi inceleyen sosyal inşacı kuramın yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilebilir. Devletler arasındaki ilişkilerde normlar, kültürel değerler, ortak tarih, ortak dil gibi unsurları ön plana çıkaran sosyal inşacı kuram, Türkiye ve Türk dünyası ilişkilerini açıklamakta yol gösterici olmaktadır. Jeopolitik açıdan değerlendirildiğinde Türk Dünyası; Rusya, Çin ve ABD gibi küresel aktörlerin oluşturduğu çevrenin ortasında yer almaktadır. Bu bağlamda Türk Dünyası aktörlerinin etkinliği oldukça önemlidir. Akyol'un aktardığına göre Ebulfez Elçibey; Türklerin dünyada 20 ayrı ülkede yaşadıklarını vurgulamış ve bu devletlerin Arap Birliği gibi bir teşkilat bünyesinde birleşmelerinin önemini altını çizmiştir. Elçibey'e göre Türkler bu dayanışma sayesinde karşılaştıkları baskılar karşısında daha dayanıklı aktörlere dönüşebilirler (2009). Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde derinleşen işbirliği, küresel ve bölgesel konularda Türklerin elini güçlendirmektedir.

Sosyal inşacı kuramın kimlik açısından Türk dünyasındaki birlikteliği açıklama potansiyeli bulunsa da, bu alanı oluşturan devletlerin her birinin ayrı ayrı çıkarlarının olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Dolayısıyla meseleyi daha iyi anlayabilmek için neofonksiyonist yaklaşımın paradigmalarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Neofonksiyonistlere göre farklı alanlardaki birliktelikler politik bütünleşmenin önünü açma potansiyeline sahiptir. Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi ekonomik temelli başarılı birlik denemeleri 'spill over etkisi' ile diğer alanlara da sirayet edebilmektedir. Bu noktada birliği oluşturan aktörlerin beklenti ve siyasal faaliyetlerini, içinde yer aldıkları birliğin merkezine doğru yönlendirdikleri görülmektedir. Bunun sonucu olarak da bir alanda başlayan birlik çabası, daha geniş bir politik oluşumun önünü açmaktadır. (Emekler ve 'vd.' 2022: 77). Sonuç olarak Türk dünyasında beklenen politik birliğin sağlanabilmesi için neofonksiyonist yaklaşımlara





Mevlüt Akçapa

ihtiyaç duyulmaktadır. Dil, tarih, kimlik temelleri üzerine inşa edilen entegrasyon çabalarının ayakları yere basan ve tüm paydaşların çıkarlarını gözetten bir evreye ulaşması için gerekli şartların sağlanması gerekmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın başarısı ve geleceği biraz da bu yaklaşımın gelişmesine bağlıdır. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus AB örneğinde olduğu gibi devletlerin egemenliklerini bir üst otoriteye devretmesi gibi bir beklenti içine girilmemesi gerektiğidir. Türk Devletleri Teşkilatı'na üye devletlerin bu konudaki yaklaşımlarının farklı olduğu bilinmektedir. (Yüce 2022). Ama bunun dışında entegrasyonun derinleşmesi için tüm araçların devreye sokulması gerekmektedir.

1. Türk Konseyi

Türk Konseyi'nin 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile Türk Dünyasına katılması öncesinde, bu kurumsal yapının tesisini sağlayan bir dizi gelişme yaşanmıştır. Bağımsızlıkları sonrası Türk Dünyası ve Türkiye arasında çok sayıda zirve yapılmıştır. Tüm bu olumlu gidişatın sonucu olarak da Türk Konseyi oluşumu ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş yıllarında, iki kutuplu sistemin bir maliyeti olarak, Türkiye ve Türk Dünyası arasında yakın ilişkiler kurmanın önünde Sovyetler Birliği engeli bulunmaktaydı. Türkiye NATO ittifakı içerisinde yer alırken, Orta Asya ve Kafkasya'nın Sovyet nüfuzu altında olması Türk Dünyası açısından bir dezavantaj oluşturmaktaydı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği içerisinde birimler olan Türk Dünyası aktörleriyle doğrudan ilişki kuramaması, büyük bir potansiyelin harekete geçirilememesine sebep olmaktadır. Sovyetlerin dağılmasının ardından Türk Dili Konuşan Ülkelerin bağımsızlıklarını ilan etmesi ile Türkiye bu ülkelerle doğrudan münasebet kurma imkânına kavuşmuştur. Bununla birlikte bağımsızlık sonrası tüm bu ülkelerin birlikte hayata geçirdikleri çok taraflı ilişkilerin kurulması da mümkün olmuştur. Ulus devlet inşa süreci ile beraber Türk Dili Konuşan Ülkeler, Türkiye'nin de katılımı ile çok taraflı ve çok boyutlu ilişkiler geliştirmişlerdir (Erol ve Çelik 2017: 20).

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber başlamıştır. Bu tarihe kadar Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan Moskova Anlaşması, bu ilişkileri engeller niteliktedir. 1921 yılında imzalanan anlaşma ile Türkiye, Sovyet coğrafyasında yaşayan 'Dış Türkler' ile ilişkilerini askıya almak zorunda kalmıştır. 1921'de başlayan bu politika Sovyetler Birliği dağılana kadar devam etmiştir (Aydın 2001: 366). Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise bu bölgeye yönelik politikasını revize etmiştir. Sovyetler Birliği henüz dağılmadan önce dağılma aşamasına girdiğinde de Türkiye'nin bölgeye yönelik hamleleri dikkat çekmektedir. Berlin duvarının yıkılışının, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin hemen ardından Türkiye'nin ilişki kurmaya başladığı aktörlerin başında Türk Dünyası gelmiştir.

Bağımsızlıklarını tanınması ile birlikte Türkiye, Türk Dünyası ile takip edeceği yeni stratejileri de belirlemeye başlamıştır. Bu stratejilerin içinde ortak tarih, ortak kültür ve ortak dil gibi ilişkilerin temelini oluşturan manevi unsurların üzerine bina edilecek siyasi ve ticari





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

ilişkiler yer almıştır. Türkiye'nin bağımsızlıklarını ilan eden Türk Dünyasına yaklaşımı, hükümetleri aşan bir devlet politikasına dönüşmüştür (Taldybayeva 2012: 335). Bu tarihlerde Sovyetlerden boşalan bölgedeki nüfuz alanını oldurma potansiyeline sahip bazı aktörler öne çıkmaktaydı. Bu aktörlerin başında tabii olarak Sovyetlerin halefi olan Rusya ve ardından önemli bölgesel bir aktör olan İran bulunmaktaydı. ABD ve Batı dünyası bölgede bu iki aktörün etki alanının genişlemesini engellemek için Türkiye'yi teşvik etmişlerdir. Türkiye'nin Müslüman çoğunluğu olan laik ve demokratik yapısı ve aynı zamanda Batı ittifakının bir parçası olması ABD için bölgedeki önemini artırmıştır (Yılmaz 2016: 180).

Türk Konseyi, Türkiye ve Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki çok boyutlu ilişkilerin en önemli tezahürlerinden birisidir. Türk Konseyi'nin tesis edilmesine kadar çok sayıda zirve yapılmış ve Türk Dünyasındaki işbirliğinin temelleri atılmıştır. Türk Konseyi öncesi Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında ilişkilerin altyapısını oluşturan 10 zirve gerçekleştirilmiştir. Turgut Özal'ın ev sahipliğinde 1992'de Ankara Bildirisi'nin imzalanması ile nihayete eren zirve ile başlayan zirveler diplomasisi 2010 yılına kadar devam etmiştir. 1992'de başlangıç zirvesine Türk Dünyasının devlet başkanları Ebulfez Elçibey, Nursultan Nazarbayev, Askar Akayev, İslam Kerimov ve Saparmurad Niyazov katılmışlardır. Yüksek düzeyli katılımı ile gerçekleşen zirvede Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki işbirliği olanakları masaya yatırılmıştır. Taraflar arasında ortak yatırım ve ekonomik işbirliği seçenekleri tartışılmış, dünya ekonomisine entegrasyon hakkında görüşmeler yapılmıştır. Bu zirve ile başlayan zirveler serisi sırasıyla; 1994-İstanbul, 1995-Bişkek, 1996-Taşkent, 1998-Astana, 2000-Bakü, 2001-İstanbul, 2006-Antalya, 2009-Nahçıvan, 2010-İstanbul zirveleri ile devam etmiştir (Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler". <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>. (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

1992 yılından beri devam eden Türk Dünyası zirveleri, Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki ilişkileri olgunlaştırmış ve 2009 Nahçıvan Anlaşması ile bir uluslararası örgüt yapısı ortaya çıkmıştır. Nahçıvan Anlaşması'nda resmi adı Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDKÜİK) olan Türk Konseyi'nin temel amacı taraflar arasında iyi komşuluk, dostluk ve karşılıklı güvenin tesis edilmesidir. Bununla birlikte konseyin amaçları arasında; dış politika konularında ortak tutum belirlemek, terörizm v.b. hususlarla mücadelede uluslararası eşgüdüm sağlamak, ortak çıkarları ilgilendiren muhtelif konularda etkin bir işbirliğini teşvik etmek, Türk Konseyi halklarının refahını artırıcı konularda ortak hareket etmek ve ekonomik/sosyal gelişimi desteklemek, Uluslararası normlar çerçevesinde insan hakları ve özgürlükler konusunda hassasiyet göstermek, Teknoloji, spor v.b. alanlarda etkileşimi genişletmek, Türk kültürünün tanıtılması konusunda çalışmalar yapmak gibi faaliyetler sayılabilir (Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. "NahçıvanAnlaşması". https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf. (Erişim Tarihi: 20.03.2021). Kazakistan-Nursultan





Mevlüt Akçapa

Nazarbayev, Azerbaycan-İlham Aliyev, Kırgızistan-Roza Otunbayeva ve Türkmenistan-Gurbanguli Berdimuhammedov'un katılımıyla Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen 15-16 Eylül 2010 İstanbul zirvesinde ise Türk Konseyi'nin kuruluşu resmen ilan edilmiştir. İstanbul zirvesi ile resmen kuruluşu ilan edilen Türk Konseyi ile 1992'den itibaren yapılmakta olan zirvelerin adı da artık Türk Konseyi Zirveleri olarak tanımlanmaya başlamıştır (Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. "Nahçıvan Anlaşması". https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf. (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

'Ekonomik ve Ticari İşbirliği' temasıyla düzenlenen 2011 yılında Kazakistan'ın ev sahipliğinde Almatı'da düzenlenen Türk Konseyi birinci zirvesiyle başlayan zirveler maratonunu altı zirve daha takip etmiştir. Bugüne kadar Türk Konseyi kapsamında toplam yedi zirve daha gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın ev sahipliğinde düzenlenen yedinci ve son zirve Türk Konseyi kurucu anlaşması olan Nahçıvan Anlaşması'nın onuncu yılı olması sebebiyle oldukça önemlidir. Bununla birlikte Özbekistan'ın da örgüte katılımı, yedinci zirvenin önemini artıran bir gelişme olmuştur (Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi t.y.).

2. Türk Konseyi Zirveleri: Zirveler Maratonu ile Türk Dünyasında İşbirliği Derinleşiyor

Ekonomik ve ticari işbirliği temasıyla Almatı'da düzenlenen Türk Konseyi'nin ilk zirvesinde, belirlenen tema çerçevesinde ekonomik konular ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Türk Dünyasında ekonomik ve ticari ilişkilerin ve bölgesel ekonomik faaliyetlerin canlandırılması amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Ortak İş Konseyi'nin Kurulmasına ilişkin bir sözleşme akdedilmiştir. Bu konseyin kuruluş amaçları arasında; ekonomik işbirliklerinin teşvik edilmesi, sözleşmeye imza koyan Türk Konseyi ülkeleri arasında çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi ve tarafların çıkarlarının korunması, ticaret, sanayi, yatırım, teknoloji transferi gibi sektörlerde birlikte faaliyetlerin yürütülmesi sayılabilir (Bıyıklı 2018: 67). Bu zirvede yapılan anlaşmalar ve tüzükler ile Türk Konseyi'nin daha kurumsal bir yapıya dönüşmesi amaçlanmıştır (Kaygusuz 2020: 215). Almatı Zirvesi'nin Türk dünyası için önemi; Türk Konseyi ismiyle düzenlenen ilk organizasyon olmasıdır. Konseyin isim değişikliği sonrası gerçekleştirilen Almatı Zirvesi bu inisiyatifin devamlılığı açısından bir pekiştirme işlevi görülmüştür.

Türk Konseyi'nin 2. zirvesi olan ve Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği gündemiyle Bişkek'te düzenlenen organizasyon kapsamında Türk Konseyi'nin resmi bayrağı kabul edilmiştir. Konseye ait bir bayrağın kabul edilmesi esasında Bişkek Zirvesinin en önemli kazanımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Zira bu gelişme konseyin daha kurumsal bir niteliğe bürünmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Türk Cumhuriyetlerinin milli bayraklarından esinlenilerek oluşturulan bayrak simgesi, Türkler arasındaki birlik ve beraberliğe de güçlü bir vurgu yapmıştır.





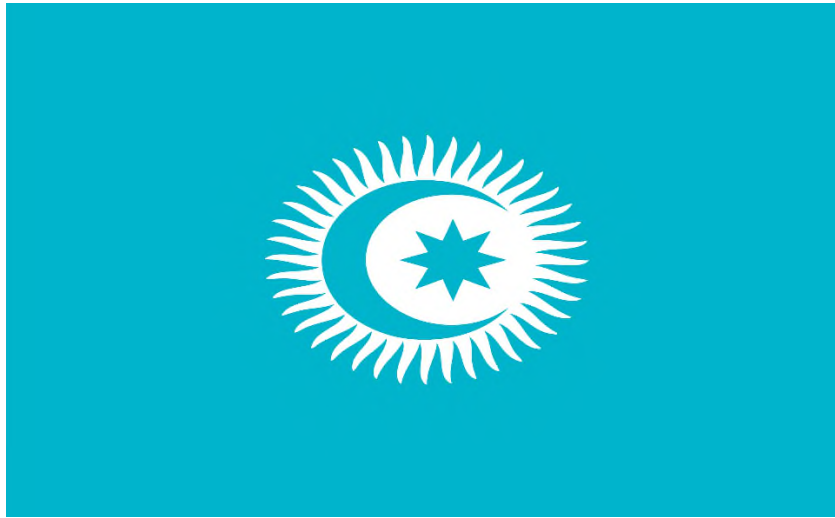
Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

Şekil 1'de gösterilen teşkilat bayrağını oluşturan unsurlar şu şekildedir;

- Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının yıldızı
- Kazakistan Cumhuriyeti bayrağının mavi rengi
- Kırgız Cumhuriyeti bayrağının güneşi
- Türkiye Cumhuriyeti bayrağının hilali

Kültür faaliyetleri kapsamında Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın kurulması, 2010 yılında kurulan Türk Akademisi'ne uluslararası statü verilmesi, TÜRKSOY'un kurumsal yapısının güçlendirilmesi gibi kararlar alınmıştır (Amirbek ve 'vd.' 2017: 189). Astana'da faaliyetlerini sürdüren Türk Akademisi Türk kültürüne dair araştırmalar yapmakta, Türk dili ve kültürü v.b. alanlardaki projeleri desteklemektedir (Başbuğ ve Sivrikaya 2018: 165). Bu akademinin kurulmasında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in rolü büyüktür. Bu konuda ilk önerisini Nazarbayev 2009 yılındaki Nahçıvan zirvesinde yapmıştır. İlerleyen süreçte bu fikir olgunlaşmış ve Türk Akademisi kurumsal bir kimliğe bürünmüştür (Uluslararası Türk Akademisi Resmi İnternet Sitesi. "Akademi Hakkında", <http://twesco.org/tr/%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d0%b4%d0%b5%d0%bc%d0%b8%d1%8f-%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b0%d0%bb%d1%8b/>. (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

Şekil 1



Kaynak: Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Logo ve Bayrak". <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> (Erişim Tarihi: 23.01.2023).

Türk Konseyi 3. zirvesi olan Gebele Zirvesi'nin ulaştırma temasıyla gerçekleştirilmesi de manidar olmuştur. Ulaştırma konusu tüm Türk Dünyası için oldukça ehemmiyetli bir meseledir. Gebele Zirvesi'ne Türkiye Cumhurbaşkanlığı düzeyinde katılmıştır. Zirvede konuşan Cumhurbaşkanı Gül, ulaştırma ağının işbirliği için en önemli basamaklardan biri





Mevlüt Akçapa

olduğunun altınız çizmiş ve “Türk dünyasının ekonomik ve kültürel alanda entegrasyonu, ülkelerimiz arasındaki ulaştırma altyapılarını birbirine bağlayacak projelerin hayata geçirilmesiyle sıkı sıkıya bağlıdır” şeklinde konuşmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. “Türk Konseyi Üçüncü Zirve Toplantısı Gebele’de gerçekleştirildi”. https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi-ucuncu-zirve-toplantisi-gebele_de-gerceklestirildi.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 04.03.2021). Ulaştırma Avrasya’nın kalbinde yer alan Türk dünyası için en kritik jeopolitik konulardan birisidir. Doalyısıyla ulaştırma konusunun zirvede ele alınması ve karşılaşılan sorunların çözümü konusunda ortak hareket etme yaklaşımının ortaya konulması Türk Konseyi açısından önemlidir.

Türk Konseyi’nin 4. zirvesi Türkiye’nin ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Bodrumda düzenlenen 4. zirve 5 Haziran 2014 tarihinde gerçekleşmiştir. Abdullah Gül’ün başkanlık ettiği ve İlham Aliyev (Azerbaycan), Nursultan Nazarbayev (Kazakistan) ve Almazbek Atambayev (Kırgızistan)’in katıldığı toplantıda ekonomi, enerji ve güvenlik gibi çok sayıda alanda konular müzakere edilmiştir. Zirvede farklı alanlarda öne çıkan hususlar şu şekildedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirve Bildirisi”. https://www.mfa.gov.tr/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-dorduncu-zirvesi-taslak-bildirisi_-5-haziran-2014_-bodrum_-turkiye.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 21.04.2021).

- Turizm sektöründe artan işbirliğinin üye ülkeler ve bölge için önemi
- Ulaştırma alanında karşılıklı işbirliği seçeneklerinin güçlendirilmesi ve ticaret akışını kolaylaştıran mekanizmaların etkinliğinin artırılması
- Uluslararası örgütlerde temsiliyet konusunda üye ülkelerin birbirine desteği
- Türk Konseyi üyelerinin parlamentolarının diyalogu
- Karabağ sorununda Azerbaycan’ın lehine tavır alınması
- Kıbrıs Türk halkının haklı talepleri konusunda destek olunması
- Türk kültürü ve tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların önemi
- Türk Konseyi’nin kurumsal yapısındaki gelişim

Bodrum, Türkiye’nin turizm açısından en kıymetli merkezlerinin başında gelmektedir. Her yıl dünyanın dört bir yanından turist akınına uğrayan stratejik bir yerde, turizmde gerçekleştirilmesi hedeflenen işbirliklerinin masaya yatırıldığı bu zirve büyük önem taşımaktadır.

Medya ve enformasyon işbirliği temasıyla Nazarbayev’in ev sahipliğinde Astana’da Eylül 2015’te düzenlene 5. Türk Konseyi zirvesinde medya sektöründe işbirliği seçenekleri masaya yatırılmıştır. Uluslararası Türk Televizyon ismiyle bir televizyon kanalının kurulması da zirve de ele alınan gündemlerden biri olmuştur. Ayrıca kültürel enformasyon alanında





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

Türk Konseyi kapsamında izlenecek stratejinin yürütülmesi amacıyla bir merkez oluşturulması konusu da Astana zirvesinde gündeme gelmiştir (Amirbek ve 'vd.' 2017: 193).

Türk Konseyi 6. zirvesi Kırgızistan'ın Çolpan Ata şehrinde Gençlik ve Ulusal Sporlar gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Jeenbekov'un ev sahipliğinde gerçekleştirilen zirveye İlham Aliyev (Azerbaycan), Nursultan Nazarbayev (Kazakistan), Recep Tayyip Erdoğan (Türkiye) Şavkat Mirziyoyev (Özbekistan) ve Viktor Orban (Macaristan) katılmışlardır. Macaristan'a gözlemci statüsü verilmesi, Türk Dili Konuşan Devletler Entegrasyonu'nun onaylanması zirvede öne çıkan gündem maddelerinden olmuştur. Ayrıca Çolpan Ata zirvesinde gençlik ve spor faaliyetlerinde işbirliğinin artırılmasına yönelik müzakereler yürütülmüştür (TÜRKPA Resmi İnternet sitesi. "Türk Konseyi Altıncı Zirvesi Kırgızistan'da Gerçekleşti", https://turkpa.org/tr/content/haberler/turkpa_haberleri/1616_trk_kenei_altnc_zirvesi_krgzistanda_gereketi.(Erişim Tarihi: 16.04.2021). Erdoğan zirvede yaptığı konuşmada "Bugün bizleri bir araya getiren sadece dilimiz, tarihimiz ve kültürümüz değil, güvenli ve müreffeh bir geleceği hep birlikte inşa etme arzu ve irademizdir. Refahımızı ilerletmek, kalkınma hamlelerimizi başarıya ulaştırmak ve yüzleştiğimiz sorunlarla etkin bir şekilde mücadele etmek için güç birliği yapmamız şarttır" (T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Konseyi 6. Devlet Başkanları Zirvesi'ne katıldı". <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96393/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-ne-katildi>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021). sözleriyle Türkiye'nin Türk Dünyası işbirliğine bakışını ortaya koymuştur.

Çolpan Ata'da gerçekleştirilen 6. zirveden bir yıl sonra 15 Ekim 2019 Bakü'de Türk Konseyi 7. zirvesi yapılmıştır. Bakü zirvesi hem Nahçıvan Anlaşması'nın 10. Yılı münasebetiyle hem de Özbekistan'ın da konseye katılımıyla oldukça anlamlı bir organizasyona dönüşmüştür (Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi, 2019). Geline nokta Türk Dünyası entegrasyonu açısından gelecek adına umut verici olmuştur. Türk Konseyi'nin oluşumunda ve devamlılığında önemli bir rolü olan Nazarbayev zirvede yaptığı konuşmada "Yeni bir tarih sayfası açılıyor. Türk Konseyi, küresel anlamda önemli siyasi ve ekonomik popülerlik kazandı. Aynı zamanda Türk dünyasında entegrasyonumuzu da artırmış bulunuyoruz. Türk ülkeleri arasındaki etkileşim yeni bir seviyeye çıkmaktadır." sözleriyle Türk Konseyi'nin başarısının altını çizmiştir (Anadolu Ajansı. (2019). "Türk Konseyi 7. Zirvesi'nde liderlerden önemli mesajlar". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-7-zirvesinde-liderlerden-onemli-mesajlar/1614655>. (Erişim Tarihi: 14.04.2021).

Türk Konseyi kapsamında çevrimiçi toplantılar da yapılmıştır. 10 Nisan 2020'de gerçekleştirilen çevrimiçi zirvede COVID-19'la mücadelede işbirliği teması ön planda olmuştur. Bu aynı zamanda Türk Konseyi tarihindeki ilk olağanüstü toplantı olarak kayda geçmiştir. Küresel bir problemin çözümü için Türk Konseyi'nin devreye alınması, örgüt





Mevlüt Akçapa

açısından entegrasyonun seviyesini artırması açısından önemlidir. Nisan 2020'de gerçekleştirilen olağanüstü zirveden sonra ise yine çevrimiçi olarak 31 Mart 2021 tarihinde gayri resmi bir zirve daha gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede Türkistan şehri Türk Dünyasının manevi başkenti olarak kabul edilmiştir. 2021 sonbaharında Türkiye'de yapılması planlanan 8. Olağan Türk Konseyi zirvesinde Nazarbayev'in Onursal Başkan olarak Türk Konseyi isminin değiştirilmesi konusundaki önerisi ile alakalı belgelerin hazırlanması süreci başlatılmıştır. Bu zirvede Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında elde ettiği başarı da ele alınmış ve bu gelişmeden duyulan memnuniyet taraflarca teyit edilmiştir (Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. 2021. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Türkistan Gayriresmi Zirvesi Bildirisi". https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-turkistan-gayriresmi-zirvesi-bildirisi_2220. (Erişim Tarihi: 19.03.2021).

3. Türk Devletleri Teşkilatı: Türk Dünyasının Bütünleşmesi Yolunda Yeni Ufuklar

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği temasıyla ortaya çıkan yaklaşımın İstanbul Zirvesi ile yeni bir tanımlaması yapılarak teşkilatın adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak revize edilmiştir. Bu bağlamda İstanbul Zirvesi'nin bu yapısal dönüşümde kritik bir yeri vardır.

3.1. İstanbul Zirvesi

12 Kasım 2021'de gerçekleşen İstanbul Zirvesi, onlarca yıldır devam eden Türk Dünyası arasındaki etkileşimin önemli merhalelerinden biri olmuştur. 'Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler' ana temasıyla İstanbul'da yapılan ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık ettiği zirveye cumhurbaşkanları Gurbangulu Berdimuhamedov (Türkmenistan), Şevket Mirziyoyev (Özbekistan), Sadır Caparov (Kırgızistan), Comart Tokayev (Kazakistan), İlham Aliyev (Azerbaycan) de eşlik etmiştir. Ayrıca Macaristan Başbakanı Viktor Urban ve Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Bağdat Amreyev de yer almıştır (Sarıkaya 2021). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının 30. yıl dönümünde İstanbul Zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın vücut bulması zirveye büyük bir önem atfedilmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca Türkmenistan'ın da teşkilata gözlemci üye olarak katılması Türk Dünyasındaki birlikteliğin gücünü artıracak bir faktör olarak değerlendirilmiştir. İstanbul Zirvesinden öne çıkan başlıklar arasında şunlar sayılabilir;

- Türk Konseyi adıyla faaliyet gösteren yapının, Türk Devletleri Teşkilatı olarak yeniden adlandırılması.
- Türk Yatırım Fonu kurulması.
- Türk Dünyası 2040 Vizyon belgesinin onaylanması.
- Karabağ zaferi ile bağlantılı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e Türk Dünyası Ali Nişanı'nın takdim edilmesi.
- Teşkilat Başkanlığının Azerbaycan'dan Türkiye'ye devredilmesi.





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

- Ulaştırma, lojistik, enerji v.b. konularda işbirliğini arttırıcı faaliyetler yapılması konusunda fikir birliğine varılması (Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. 2021. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Türkistan Gayriresmi Zirvesi Bildirisi". https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-turkistan-gayriresmi-zirvesi-bildirisi_2220. (Erişim Tarihi: 19.03.2021).

1992'de başlayan birlik girişimlerinden İstanbul Zirvesine kadar birçok alanda işbirliği seçenekleri masaya yatırılmış ve Türk Dünyasında bütünleşme fırsatları değerlendirilmiştir. Yaklaşık 12 sene boyunca teşkilatın temel belgelerinin düzenlenmesi, kurumsal yapının güçlendirilmesi, ekonomi-ulaştırma-enerji-eğitim gibi öncelikli alanlarda orta çalışmaların yapılması, BM, AGİT, İslam İşbirliği Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası örgütlerle işbirliği mekanizmalarının tesis edilmesi gibi alanlara öncelik verildiği görülmektedir. İstanbul Zirvesi, tüm işbirliği temeli üzerine kurulmuş yeni bir yapının ortaya çıktığı bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Kocaman'a göre İstanbul Zirvesi'ni Türk Dünyası için önemli kılan 5 temel alan öne çıkmaktadır; İsim değişikliği, genişleme, vizyon, Türk Yatırım Fonu ve teşkilatın işbirliği modelleri (2022). Zirveler sürecinin Türk Konseyi'ne, ardından da Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüşmesi bütünleşmenin derinleşmesine anlamına gelmektedir. Genişleme perspektifi ile Türkmenistan'ın da katılımıyla teşkilat üyesi devlet sayısı 7'ye çıkmıştır. Zirvede alınan karar doğrultusunda 2040-Türk Dünyası Vizyonu, teşkilatın geleceği hakkında olumlu bir hava oluşturmuştur. 2040 Vizyon Belgesi adıyla yayınlanan dokümanda teşkilat üyesi devletler açısından sistematik hedeflerin gündeme geldiği görülmektedir. Hedeflerin ve somut adımların bu şekilde masaya yatırılması vizyon belgesine jeostratejik bir hüviyet kazandırmıştır (Baki 2022). Türk Yatırım Fonu ise Türk devletleri arasında tesis edilen ilk mali mekanizma olması hasebiyle, yatırım ve ticaret alanındaki işbirliğine güç verecek taraf devletlerin her birine önemli ekonomik fırsatlar sunma potansiyeline sahip olacaktır. Son olarak da İstanbul Zirvesi'nde tanımlanan işbirliği modelleri üçüncü ülke ve uluslararası teşkilatlarla ilişkiler konusunda önemli bir yenilik getirmiştir (Kocaman 2022).

İstanbul Zirvesi'nde ekonomik konuların detaylı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Türk Yatırım Fonu, Türk Ticaret Evleri'nin kurulması Hazar Geçişli koridorun önemi, Zengezur koridorunun açılmasının önemi gibi tüm paydaşları yakından ilgilendiren ticari ve ekonomik meseleler öne çıkmaktadır. Bununla birlikte tüm birlik olma çabalarına rağmen Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan aktörlerin Batı dünyası, Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin etkisinde olduğu eleştirileri yapılmaktadır. Bu eleştirilerin su yüzüne çıkmasının sebebi İstanbul Zirvesi gibi önemli bir platformda muhtelif coğrafyalardaki Türklere ilişkin konuların gündem dışında tutulmasıdır. Doğu Türkistan, Kırım ve benzer sorunları yaşayan Türklerin meselelerinin çözümünde Türk Devletleri Teşkilatı'nın nasıl bir rol oynayacağı konusunda tatmin edici cevaplar üretilmediği görülmektedir. (Kartal 2022).

3.2. Semerkant Zirvesi





Mevlüt Akçapa

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in ev sahipliğinde Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesi 11 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir. "Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" temasıyla organize edilen zirvede, İstanbul Zirvesi'nde ortaya koyulan 2040 vizyonuna bağlı kalınacağına vurgu yapılmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin, Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olarak kabul edilmesi de oldukça stratejik hamlelerden biri olarak öne çıkmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant'ta gerçekleştirildi". https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-dokuzuncu-zirvesi-semerkantta-gerceklestirildi_2678. (Erişim Tarihi: 28.11.2022). Teşkilata üye olmasının ardından Özbekistan'da ilk defa gerçekleşen zirve, Türk Dünyasında heyecan yaratmıştır. Zirvede imzalanan Semerkant Bildirisi'nde güvenlik ve dış politika konusunda verilen oldukça güçlü mesajlar yer almıştır. Özellikle Azerbaycan-Ermenistan savaşı sonrasında özgürleştirilen Azerbaycan toprakları konusundaki destek mesajları güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Diğer taraftan Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletlerin sınırları dışında yaşayan Türk unsurların kimliklerin korunması gibi konulara yer verilmesi dikkat çekici gelişmelerdir. Yine teşkilat üyesi ülkelerin Milli Güvenlik Kurulu Başkanları'nın toplantılarının devamlılığının sağlanması konusundaki yaklaşım, Türk Devletleri Teşkilatı'nın bir güvenlik topluluğuna doğru evrilme eğilimine işaret etmektedir. Bildiride güvenlik ve dış politika konularının yanı sıra turizm, dijitalleşme, enerji, tarım gibi muhtelif alanlarda da işbirliği seçenekleri masaya yatırılmıştır (Pirinççi 2022). Kuşkusuz Semerkant Zirvesi'nde Karabağ sorunu ile birlikte Kıbrıs meselesinin de Türk Dünyasının bir ortak meselesi olarak sahiplenilmesi kritik bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir (Başaran 2022). Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev, zirve konuşmasında mevcut jeopolitik çelişkilerin Avrasya'da ekonomi, ulaşım ve lojistik alanları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirdiğini ve bu zorluklarla mücadele için dayanışma içinde hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kazinform, "Samarkand summit of the Organization of Turkic States: agenda and key decisions". https://www.inform.kz/en/samarkand-summit-of-the-organization-of-turkic-states-agenda-and-key-decisions_a4000629. (Erişim Tarihi: 20.01.2023)

Azerbaycan devlet başkanı Aliyev, Semerkant Zirvesinde yaptığı konuşmada her bir üyenin ulusal çıkarlarını da dikkate alarak karşılıklı dayanışmanın önemine işaret etmiş ve teşkilata üye ülkelerle ilişkilerin her alanda güçlendirilmesinin Azerbaycan dış politikasının önceliklerinden biri olduğunu ifade etmiştir (Azerbaijan State News Agency, "President: The strengthening of relations with Member States of the Organization of Turkic States is one of the top priorities of Azerbaijan's foreign policy". <https://azertag.az/en/xeber/2370725>. (Erişim Tarihi: 20.01.2023). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan da Azerbaycan'ın Vatan Savaşı'ndaki galibiyetinin ikinci yıldönümü vesilesiyle İlham Aliyev'i tebrik etmiş ve haklı mücadelesinde Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer aldığı için altını çizmiştir (Azerbaijan





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

State News Agency, "9th Summit of Organization of Turkic States was held in Samarkand". <https://azertag.az/en/xeber/2370248>. (20.02.2023).

3.3. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Geleceği

Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceğine yönelik projeksiyonda bazı hususların dikkatli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Öncelikle birçok bağımsız devleti bir araya getiren böyle bir teşkilatta, devletlerin çıkarları konusu kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir. Ancak bu teşkilatın ana unsuru olan ortak dil, ortak tarih gibi normatif bağlar üye devletlerin tek tek çıkarlarının üzerinde bir ortak çıkarlar denklemi kurulmasını zorunlu hale getirmektedir. Bununla birlikte jeopolitik teorilerce de ele alınan 'Kalpgah' ve 'Rimland' bölgeleri olarak tarif edilen coğrafyanın odağında Türk Dünyasının bulunması, Türk Devletleri Teşkilatı'na ayrıca bir anlam yüklemektedir (Topsakal ve Zengin 2021). Bu bağlamda teşkilatın adındaki değişiklik, üye devletlerin bu konuya verdikleri önemi de göstermektedir. Topsakal ve Zengin (2021) teşkilatın isim değişikliğiyle ilgili şu analizi yapmaktadır; "Türk Keneşi adının "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmesi, teşkilatın iç siyasi dinamiklerini ve birlik mefhumuna yükledikleri anlamı ortaya koyuyor. Öyle ki bu ad değişikliği, Teşkilatın; üye devletlerin bir potada eritilmesi yoluyla teklik kazanmasını değil, onların tek tek, eşit statüyle ortak amaçlar etrafında birlik olmasına yönelik şuurunu ifade ediyor: Her birinin halkları Türk olan devletlerin teşkilatı".

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin kurguladığı tek kutuplu sistem, Çin'in yükselişi ve Rusya'nın Avrasya'da daha etkin bir politika izlemeye başlaması gibi gelişmelerle hızla çok kutuplu bir sisteme doğru evrilmiştir. Bu durum Avrasya'nın kalbinde yer alan Türk Dünyası için de yeni fırsatlar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyanın en stratejik noktalarını Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkeler doldurmaktadır. Bu bölgede işbirliklerinin artması, bölge ülkeleri için oldukça önemli hale gelmiştir. Hazar'ın statüsü ile ilgili yeni çözümlerin üretilmesi, bir savaş sonucunda gerçekleşse de Karabağ meselesinin Azerbaycan lehine çözümlene sürecine girmesi gibi gelişmeler Türk Devletleri Teşkilatı için de stratejik gelişmeler olarak değerlendirilebilir (Koyuncu 2021). Özellikle Karabağ meselesi Türkiye'yi de yakından ilgilendiren bir mesele olarak bölgesel sorunlarından başında geliyordu. Yaklaşık 30 yıldır psikolojik bir engel olarak Türkiye ve Azerbaycan'ı meşgul eden Karabağ meselesinin büyük ölçüde çözülmüş olması, Türk Devletler Teşkilatı için de olumlu bir gelişme olmuştur (Sarıkaya 2021).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın bölgesel konularda bir koordinasyon merkezi olması gerekliliği öne çıkmaktadır. Güngör'e göre; "Avrasya'da güven, iyi komşuluk ve işbirliği ortamı yaratması için bölgesel aktörlerle koordinasyon içerisinde olması da önem arz etmektedir. Bu doğrultuda uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ve üçüncü ülkelerle işbirliğini





Mevlüt Akçapa

geliştirmek, BM ve organları, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) ile kurumsal ilişkileri güçlendirmek ve Avrupa Birliği (AB), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Visegrad Grubu dahil, ilgili bölgesel kuruluşlar ile yeni ortaklık ilişkileri kurma hedefi ortaya konulmuştur. Macaristan'ın Türk Devletleri Teşkilatı ve Vişegrad Grubu'nun (V4) ortak Devlet Başkanları Zirvesi'ni toplama önerisi, Kırgızistan Devlet Başkanı'nun bölgeler arası Orta Asya + Güney Kafkasya platformunun kurulması önerisi bu doğrultuda önemlidir" (2021). Bu çerçevede Karl W. Deutch'un öncülüğünü yaptığı 'güvenlik topluluğu' kavramı akla gelmektedir. Devletler arasındaki sorunların barışçıl yöntemlerle çözümüne vurgu yapan bu kavramın, Türk Devletleri Teşkilatı'nın icraatlarında yer bulacağı öngörülebilir. Soğuk Savaş sonrasında Teşkilata üye devletler arasında gerçekleştirilmeye çalışılan entegrasyonun bir güvenlik topluluğuna dönüşebileceği değerlendirilmektedir. (Sarı 2022).

Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde, Türklerin kadim kültür ve tarihinden ilhamla oluşturulan Aksakallar Konseyi dikkat çekmektedir. Teşkilatın organizasyon şemasında Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryaya gibi diğer uluslararası örgütlerde yer alan organların yanına Aksakallar Konseyi de eklenmiştir (Türk Devletleri Resmi İnternet Sitesi, "Organizasyon Şeması". <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi>. (Erişim Tarihi: 20.01.2023). 'Aksakal' kavramı Türk halk kültüründe bilgeliğin sembolü olarak kullanılmaktadır. Bilgi ve hikmet sahibi olup insanlara yol gösterme istidadı olan kişilere 'Aksakallı' denilmektedir. Türk kültüründe Aksakallı olarak nitelendirilen ve bir çeşit danışman/rehber kimliği olan bilge kişilerin, devlet yönetiminde etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Oğuz Türkleri tarafından 'aq saqal', diğer Türk boyları tarafından 'ürüng (beyaz) sakal' ifadeleri ile günümüze taşınan kavram Aksakal olarak son şeklini almıştır. Tarihsel olarak şekillenen kavramın Kırgız, Kazak ve Özbekler arasında da benzer bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Bir toplantı veya merasim sırasında bu toplumlarda Aksakalların en önde oturdukları görülmektedir. Esasında Türkiye için de muhtarlık teşkilatı bünyesinde yer alan ihtiyar heyetinin aynı kavramsal kökenden geldiği söylenebilir (Erkal 2018: 41, 42, 49, 50). Nihayetinde Aksakallılık Türk töresinde çok önemli bir yer işgal etmektedir. Bu denli önemli bir kavramın Türk Devletleri Teşkilatı'nın organizasyon şeması içinde yer bulması, tarihi ve kültürel değerlere atfedilen önemin bir işareti olarak değerlendirilebilir. Aksakallar Konseyinin teşkilat bünyesindeki çalışmalarında, bu tarihsel olgu çerçevesinde bilgi, birikim ve tecrübelerini üye devletlere aktarmaları Türk Devletleri Teşkilatının geleceği açısından da önem arz etmektedir.

Devletler arasındaki bütünleşme süreçlerinin en etkili dinamiklerinden biri de kuşkusuz ekonomi ile ilgili konulardır. Türk Devletleri arasında on yıllardır süren yakın ilişkilere rağmen ekonomik ve ticari potansiyelin henüz ortaya çıkmadığı görülmektedir. 2021 verileriyle teşkilat üyesi devletlerin dış ticaret hacmi 720 milyar dolar seviyelerindeyken,





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

kendi aralarında 14 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmi tespit edilmiştir. Bu büyük potansiyelin içinde 14 milyar doların düşük kaldığı ortadadır. Bununla birlikte İstikbal'in (2022) IMF verilerini baz alarak yaptığı çalışmada (Tablo 1'de görüldüğü üzere) teşkilata üye ülkelerin topla milli gelirlerinin 2027 yılında 2 trilyon dolara yükseleceği öngörülmektedir. Dolayısıyla kendi bölgesinde büyük bir ekonomik gücün yükseldiğini söylemek mümkündür.

Tablo 1: Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleri (Gözlemci Üyeler Dahil) (GSYH/Milyar Dolar)

ÜLKE	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Türkiye	853,5	941,5	1.037	1.133	1.293	1.354
Kazakistan	224,3	243,4	254,3	264,6	275,1	283,4
Özbekistan	79,1	91,9	106,9	121,5	136,3	152,6
Türkmenistan	74,4	82,3	89,5	97,6	106,5	116,4
Azerbaycan	70,0	71,2	75,0	79,0	82,9	87,3
Kırgızistan	9,75	10,88	11,61	12,38	13,19	13,95
Toplam**	1,311	1,441	1,574	1,708	1,907	2,008

Kaynak: IMF

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından geniş bir coğrafyada birçok devlet bağımsızlığını ilan etmiştir. Türk Dünyasındaki bağımsızlık süreci ise Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Türkiye hiç vakit kaybetmeden on yıllar boyunca uzak kaldığı bu coğrafya ile diplomatik temaslar kurmuştur. Türk Dünyasındaki bağımsızlıkları ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye ve Türk Dünyası arasındaki etkileşim birçok kanal üzerinden şekillenmiştir. Bunların başında Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları zirveleri gelmektedir. Bu zirvelerle birlikte Türk Dünyası arasındaki etkileşim ve iletişim kanalları tarihsel süreçte şekillenmiştir. 1992 yılından beri devam eden Türk Dünyası zirveleri, Türk Dünyası arasındaki ilişkileri olgunlaştırmış ve 2009 Nahçıvan Anlaşması ile bir uluslararası örgüt yapısı ortaya çıkmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin kurucu üye olduğu Türk Konseyi, bir entegrasyon süreci olarak Türk Dünyası açısından önemlidir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk İş Konseyi, Türk Akademisi ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) gibi kurumsal mekanizmaların bir çatı kuruluşu olarak da varlığını sürdüren Türk Konseyi; birçok alanda işbirliği olanağı sağlamaktadır. Nihayetinde Türk Devletleri Teşkilatı adı ile anılmaya başlayan oluşum bölgesel olarak önemli bir güç alanı ortaya çıkarmaktadır. Rusya'nın Ukrayna işgalinden sonra meydana gelen gelişmeler Avrasya coğrafyasında ve küresel planda önemli gelişmelere sebep olmuştur. İşgal sonrasında ortaya çıkan enerji krizi ve gıda krizi gibi gelişmeler tüm devletleri derinden sarsmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın en önemli üyelerinden biri olan





Mevlüt Akçapa

Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna arasında, dolayısıyla Rusya ve Batı arasındaki dengeleyici stratejisi tüm dünya tarafından ilgiyle izlenmektedir. Özellikle savaş sonrası birçok ülkeyi derinden etkileyen gıda krizinin çözümüne yönelik Türkiye'nin aldığı inisiyatif oldukça önemlidir. Yine enerji krizi çerçevesinde Avrupa ülkeleri Rus gazına alternatif arayışındalar. Bu noktada jeopolitik pozisyonu, Türkiye için yeni fırsatlar anlamına gelmektedir. Diğer taraftan başta Azerbaycan olmak üzere teşkilat üyesi Orta Asya ülkelerinin enerji rezervleri bu krizler bağlamında bu devletlerin elini güçlendiren unsurlara dönüşmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin jeopolitik pozisyonu ve teşkilat üyesi ülkelerin enerji rezervlerinin birlikte değerlendirildiği alternatif projelerin üretilmesi imkânı doğmuştur. Sonuç olarak Türk Devletleri Teşkilatı, uluslararası sistemin çok kutupluluğa dönüşen yapısı çerçevesinde değerlendirildiğinde çok güçlü bir potansiyeli içerisinde barındırmaktadır. Özellikle ekonomik konularda birlikte hareket etmek ve işbirliklerini çoğaltmak teşkilatın en önemli hedeflerinin başında gelmektedir. Doğru ve kararlı adımlar atılırsa önümüzdeki süreçte; tarih, dil ve kültür gibi manevi unsurlar üzerine inşa edilmiş güçlü bir entegrasyon ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Akyol, Taha. 2009. "İşte Lider", *Elçibey: Azerbaycan'ın Unutulmaz Lideri*. (ed. Y. B. Bakiler). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Amirbek, Aidarbek, Almasbek Anuarbekuly, Kanar Makhanov. 2017. "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması". *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*: 164-204.

Anadolu Ajansı. (2019), "Türk Konseyi 7. Zirvesi'nde liderlerden önemli mesajlar". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-7-zirvesinde-liderlerden-onemli-mesajlar/1614655>. (Erişim Tarihi: 14.04.2021).

Aydın, Mustafa. 2001. "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", (Baskın Oran, Edt.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2)*. İstanbul: İletişim Yayınları: 366-439.

Azerbaijan State News Agency, "President: The strengthening of relations with Member States of the Organization of Turkic States is one of the top priorities of Azerbaijan's foreign policy". <https://azertag.az/en/xeber/2370725>. (Erişim Tarihi: 20.01.2023)

Azerbaijan State News Agency, "9th Summit of Organization of Turkic States was held in Samarkand". <https://azertag.az/en/xeber/2370248>. (20.02.2023)

Musabay Baki, Pelin. 2022. "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ve Türk İş Birliğinin Artan Jeostratejik Önemi", *Kriter Dergi*, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi-ve-turk-is-birliginin-artan-jeostratejik-onemi>, (Erişim Tarihi: 02.12.2022).





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

Başaran, Doğan. 2022. "Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesi: Güçlü ve Bütünleşmiş Türk Dünyası'na Doğru". <https://www.ankasam.org/turk-devletleri-teskilati-semerkant-zirvesi-guclu-ve-butunlesmis-turk-dunyasina-dogru/>. (Erişim Tarihi: 03.12.2022).

Başbuğ, Mehmet ve Sebahattin Sivrikaya. 2018. "Kültür-Sanat İlişkileri, İşbirlikleri ve Etkinlikleri", (Yunus Emre Gürbüz, Edt.), *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Konseyi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Etkinlikler ve İş Birlikleri*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Bıyıklı, Mustafa. 2018. "Ortak Kuruluşlar İlişkiler ve İşbirlikleri". (Yunus Emre Gürbüz, Edt.), *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Konseyi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Etkinlikler ve İş Birlikleri*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Emeklier, Bilgehan, Taner Taş ve Kubilay Çağrı Yılmaz. "Türk Devletleri Teşkilatı: Bütünleşme Sürecine Nereden Başlamalı ve Ne Yapmalı?", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*: 73-107.

Erkal, Mehmet Mustafa. 2018. "Dinler Tarihi Açısından Töre Üzerine Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erol, Mehmet Seyfettin ve Kadir Ertaç Çelik. 2017. "Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Konseyi ve Kazakistan", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*: 15-32.

Gündoğdu, Abdullah ve Cafer Güler. 2017. "Kazakistan'ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci Ve Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*: 75-93.

Güngör, Gülperi. 2021. "Derinleşen İşbirliği: Türk Devletleri Teşkilatı". <https://avim.org.tr/tr/Yorum/DERINLESEN-ISBIRLIGI-TURK-DEVLETLERI-TESKILATI>, (Erişim Tarihi: 02.09.2022).

İstikbal, Deniz. 2022. "Türk Dünyasının Ekonomik Geleceği: 2040 Vizyonu", *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/yazar/deniz-istikbal/turk-dunyasinin-ekonomik-gelecegi-2040-vizyonu>. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

Kartal, Emre. "Türk devletleri Teşkilatı'nın Paradigması: 2040 Vizyonu ve Sekizinci Zirvenin Düşündürdükleri". *Türk Yurdu Dergisi*. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=5414>. (Erişim Tarihi: 15.04.2022).

Kaygusuz, Yeşim. 2020. "Kuruluşunun 10.Yılında Türk Konseyi'nin Türkiye ile Diğer Üye Ülkeler Arasındaki Ticarete Etkileri". *Tesam Akademi Dergisi*: 199-236.

Kazinform, "Samarkand summit of the Organization of Turkic States: agenda and key decisions". https://www.inform.kz/en/samarkand-summit-of-the-organization-of-turkic-states-agenda-and-key-decisions_a4000629. (Erişim Tarihi: 20.01.2023)





Mevlüt Akçapa

- Kocaman, Ömer. 2022. "Tarihi İstanbul Zirvesi: Türk Konseyi'nden Türk Devletleri Teşkilatı'na". *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/tarihi-istanbul-zirvesi-turk-konseyninden-turk-devletleri-teskilatina>. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- Koyuncu, Mustafa Cem. 2021. "Çok Kutuplu Dünya'nın Yeni Kutbu: Türk Devletleri Teşkilatı", *ANKASAM*. <https://www.ankasam.org/cok-kutuplu-dunyanin-yeni-kutbu-turk-devletleri-teskilati/>. (Erişim Tarihi: 25.03.2022).
- Pirinççi, Ferhat. 2022. "Semerkant Zirvesinin Ardından Türk Devletleri Teşkilatı". <https://www.setav.org/semerkant-zirvesinin-ardindan-turk-devletleri-teskilati/>. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- Sarı, Buğra. 2022. "Anarşik Uluslararası Sistemde Türk Dünyası Güvenlik Topluluğu Potansiyeli: Türk Devletleri Teşkilatı", *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/yazar/bugra-sari/anarsik-uluslararasi-sistemde-turk-dunyasi-guvenlik-toplulugu-potansiyeli-turk-devletleri-teskilati>, (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- Sarıkaya, Yalçın. 2021. "Türkî Cumhuriyetler" den Türk Devletleri Teşkilatı'na 30 Yıllık Muhasebesi. *TASAV*. <https://www.tasav.org/index.php/turki-cumhuriyetler-den-turk-devletleri-teskilati-na-30-yilin-muhasebesi.html>. (Erişim Tarihi: 01.03.2022).
- Taldybayeva, Dinara. 2012. "Türk Dünyasında Entegrasyon Süreci: Türkiye-Kazakistan İkili İşbirliğinin Sürece Etkileri". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Topsakal, İlyas ve Alperen Kürşad Zengin. 2021. "Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar". *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar>. (Erişim Tarihi: 20.02.2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Konseyi 6. Devlet Başkanları Zirvesi'ne katıldı". <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96393/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-ne-katildi>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirve Bildirisi". https://www.mfa.gov.tr/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-dorduncu-zirvesi-taslak-bildirisi_-5-haziran-2014_-bodrum_-turkiye.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 21.04.2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. "Türk Konseyi Üçüncü Zirve Toplantısı Gebele'de gerçekleştirildi". https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi-ucuncu-zirve-toplantisi-gebele_de-gerceklestirildi.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 04.03.2021).
- Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. "Zirveler". <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>. (Erişim Tarihi: 06.04.2021).





Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını

Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. "Nahçıvan Anlaşması".

https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf. (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Türk Konseyi Resmi İnternet Sitesi. 2021. "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Türkistan Gayriresmi Zirvesi Bildirisi". https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-turkistan-gayriresmi-zirvesi-bildirisi_2220. (Erişim Tarihi: 19.03.2021).

Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirvesi İstanbul'da düzenlendi". https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-sekizinci-zirvesi-istanbulda-duzenlendi_2394. (Erişim Tarihi: 10.02.2022).

Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant'ta gerçekleştirildi". https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-dokuzuncu-zirvesi-semerkantta-gerceklestirildi_2678. (Erişim Tarihi: 28.11.2022).

Türk Devletleri Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi. "Logo ve Bayrak".

<https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> (Erişim Tarihi: 23.01.2023).

Türk Devletleri Resmi İnternet Sitesi, "Organizasyon Şeması".

<https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi>. (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

TÜRKPA Resmi İnternet sitesi. "Türk Konseyi Altıncı Zirvesi Kırgızistan'da Gerçekleşti", https://turkpa.org/tr/content/haberler/turkpa_haberleri/1616_trk_kenei_altnc_zirvesi_krgzistanda_gerekleti. (Erişim Tarihi: 16.04.2021).

Uluslararası Türk Akademisi Resmi İnternet Sitesi. "Akademi Hakkında",

<http://twesco.org/tr/%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d0%b4%d0%b5%d0%bc%d0%b8%d1%8f-%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b0%d0%bb%d1%8b/>. (Erişim Tarihi: 04.05.2021)

Yılmaz, Serdar. 2016. "Kazakistan'ın Türkiye Politikası" Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Yüce, Mehmet. 2022. "Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Arasında İkili İlişkilere Bakış". *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilatina-uye-ulkeler-arasinda-ikili-iliskilere-bakis>. (Erişim Tarihi: 02.12.2022).






İsmail GÜNEŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Aksaray/Türkiye
Dr. Instructor Member, Aksaray University, Faculty of Arts and Sciences



eposta: ismailgunes@yahoo.com



<https://orcid.org/0000-0002-4563-4950> -  RorID: <https://ror.org/026db3d50>

Atıf/Citation: Güneş, İsmail. 2023. Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 314-343. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1207458>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	20.11.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	27.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

YUSUF EMİRÎ DİVANINDAKİ OĞUZCA UNSURLAR

ÖZ

X. yüzyılda Orta Asya'daki Türk coğrafyasında yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler doğal olarak Türk dilini de etkilemeye başlamış ve XIII. yüzyıla kadar tek olan yazı dilinde bölünmeler başlamıştır. Batıya doğru bir göç çizgisi takip eden Türk boyları farklı bölgelere dağılarak yeni yurtlar edinmişlerdir. Ortak yazı dilinin kullanıldığı kültür çevresinden uzaklaşan boyların ortaya çıkan yazı dili ihtiyaçlarının dil dışı etmenlerle birleşmesi Türk dilinin farklı kollara bölünmesine zemin hazırlamıştır. Türk dilinin yeni kollarının ortaya çıkmasında Harezmi bölgesinin önemli bir yeri vardır. XI.-XII. yüzyıllarda Harezmi bölgesine başta Oğuzlar olmak üzere gelen Kıpçaklar ve Kanglılar gibi birçok Türk boyu sayesinde bölgedeki demografik üstünlük Türklerin lehine değişince, bölge Türkleşmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak bölgede ortaya çıkan ve farklı lehçelerden özellikler taşıyan Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesiyle Çağatay Türkçesi arasında köprü görevi üstlenmiştir.

XV. yüzyılın sonlarında Asya'da Timur'un siyasi birliği sağlanmasıyla birlikte Çağatay Türkçesi, Doğu Türklüğünün ortak dili durumuna gelirken çoğunluğu Oğuzlardan oluşan Anadolu sahasındaki Türk toplulukları da Osmanlı Türkçesini kullanmaya başlamışlardır. Her iki sahada eser veren şair ve yazarlar arasında etkileşimler olmuş, bu etkileşim dönem metinlerine ses, şekil ve söz varlığı düzeyinde yansımıştır. Klasik öncesi Çağatay Türkçesi döneminde yazılan eserlerde Oğuzca unsurlarla sıkça karşılaşmaktadır. Bu dönemin önemli isimlerinden Yusuf Emîrî de şiirlerinde Oğuzca özelliklere yer veren şairlerdendir. Bu çalışmada Yusuf Emîrî'nin Kâzım Köktekin tarafından hazırlanan divanı Oğuzca özellikler açısından ele alınmış ve divanda Oğuzcaya yönelik görülen etkilenmenin boyutu ortaya konmuştur. Divanda tespit edilen Oğuzca ses, şekil ve söz varlığına ait unsurlar karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Emîrî, Çağatay Türkçesi, Çağatay Edebiyatı, Oğuzca, Oğuzca Unsurlar

OGHUZ ELEMENTS IN THE DIVAN OF THE YUSUF EMİRÎ





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

ABSTRACT

In the X. century the political and social developments in the Turkish geography in Central Asia naturally began to affect the Turkish language, and in the written language, which was the only one until the XIII. century, divisions began. The Turkish tribes, who followed a migration line to the west, dispersed to different regions and acquired new homelands. The combination of the emerging written language needs of the tribes, which moved away from the cultural environment in which the common written language is used, with non-linguistic factors paved the way for the division of the Turkish language into different branches. The Harezmi region has an important place in the emergence of new branches of the Turkish language. In XI.-XII. centuries thanks to the Turkish tribes such as Kipçak, Kanglı, and especially the Oghuz, who came to the Harezmi region the demographic superiority in the region changed in favor of the Turks and the region started to become Turkic in this process. In parallel with these developments, Harezmi Turkish, which emerged in the region, acted as a bridge between Karakhanid Turkish and Chagatai Turkish.

At the end of the XV. century, with Timur's political unity in Asia, Chagatai Turkish became the common language of the Eastern Turks, while the Turks in the Anatolian area, mostly Oghuz, started to use Ottoman Turkish. There were interactions between poets and writers who worked in both fields, and this interaction was reflected in the texts of the period at the level of sound, form and vocabulary. Oghuz elements are frequently encountered in the works written in the pre-classical Chagatai Turkish period. Yusuf Emîrî, one of the important names of the pre-classical Chagatai Turkish period, is one of the poets who include some language features of Oghuz in his poems. In this study, the divan of Yusuf Emîrî prepared by Kâzım Köktekin, was handled in terms of Oghuz features and the extent of the influence on Oghuz in the divan was revealed. The elements of Oghuz phonetic, morphological and lexicology identified in the Divan are given comparatively.

Keywords: Yusuf Emiri, Chagatai Turkish, Chagatai Literature, Oghuz, Oghuz Elements

Giriş

İlk yazılı metinlerini VIII. yüzyılda veren Türk dili XIII. yüzyıla kadar tek yönlü olarak gelişimini sürdürmüştür. Türk boylarının ana yurttan çıkıp farklı coğrafyalara yerleşmeleri, savaşlar, boylar arası görülen karışma ve kaynaşmalar vb. dış etkenlerin dilin iç yapısındaki değişme temayülüyle birleşmesi sonucu XIII. yüzyıldan itibaren Türk dilinde dallanmalar başlamıştır. Bu gelişmeler paralelinde Batıda Oğuz Türkçesi, Kuzeyde Kıpçak Türkçesi ve Doğuda Çağatay Türkçesi yeni yazı dilleri olarak ortaya çıkmıştır. (Akar 2013: 134). XV. yüzyıldan itibaren Türk sahasının batı kanadının sınırlarını çizen Hazar Denizi'nin batısında yaşayan Türk boyları Osmanlı Türkçesini, bu sınırın doğusunda bulunan Türkler ise Çağatay Türkçesini yazı dili olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına değin geçen uzun süre boyunca Türk dünyasında bu iki lehçe kullanılmış ve bu lehçelerle her iki sahada önemli eserler vücuda getirilmiştir.

XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Doğu Türklüğünün konuşma ve edebî dili olan Çağatay Türkçesi, özellikle Ali Şir Nevayî ile klasik kimliğine kavuşmuştur. Nitekim





İsmail Güneş

Nevayî'nin 1465 yılında tertip ettiği ilk divanı klasik Çağatay döneminin başlangıcı kabul edilmektedir (Eckmann 2013: 16). Türk dünyasında Çağatay Türkçesi için kullanılan *Nevayî dili* ifadesi, hem Ali Şir Nevayî'nin edebiyattaki yetkinliğinin hem de Çağatay Türkçesiyle özdeşleştirilmesinin somut bir göstergesidir. Ali Şir Nevayî'nin etkisiyle Osmanlı sahasındaki şairler, Çağatay Türkçesiyle şiirler yazmış ve Nevayî'nin şiirlerinin anlaşılması için Çağatayca sözlükler hazırlanmaya başlamıştır (Çetindağ 2006: 44). Doğu Türklüğüne mensup olup Osmanlı coğrafyasına gelen şairlerin de etkisiyle Fuzûlî, Nedim, Şeyh Gâlib, Ahmed-î Dâî gibi birçok Osmanlı şairi Çağatay Türkçesiyle şiirler kaleme almışlardır (Mert 2017: 110). Bununla birlikte Oğuzların Anadolu'ya geldikten sonra ağız özelliklerine dayalı olarak meydana getirdikleri Oğuzca ve bu yazı diliyle ortaya koydukları edebiyat siyasi ve coğrafi koşulların pozitif yönlü etkisiyle diğer Türk topluluklarını lehçe ve edebiyat bakımından etkilemiştir (Eker 2012: 63). Dolayısıyla Osmanlı ve Çağatay sahaslarındaki etkileşim iki yönlü olarak gerçekleşmiştir.

Çağatay Türkçesini dönemlendirme çalışmalarıyla ilgili Eckmann'ın yaptığı klasik öncesi devir, klasik devir ve klasik sonrası devir şeklindeki tasnif Türkoloji'de oldukça yaygındır (Eckmann 2013: 16). Çağatay Türkçesinin klasik öncesi devri 1390'lı yıllarda yazılan eserlerle başlayıp Nevayî'nin ilk divanını tertip ettiği 1465 yılına kadar geçen süreyi içine almaktadır. Bu devir, aynı zamanda Harezmi Türkçesi ile klasik Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş dönemi olduğundan dil özellikleri bakımından klasik devirle farklılıklar gösterir. Bu dönemin şair ve yazarlarının eserlerinde, bir taraftan Harezmi Türkçesine ait bazı özellikler devam ederken bir yandan da klasik Çağatay Türkçesinin dil özellikleri görülmeye başlar. Bu dönemde yazılan eserler klasik dönemde yazılanlar kadar gelişmiş ve hacimli değildir (Argunşah 2021: 28). Klasik öncesi Çağatay Türkçesi dönemi aynı zamanda Oğuz, Kıpçak vs. Türk lehçe ve ağız unsurlarının çokça rastlandığı bir dönemdir. Bunda söz konusu lehçelerin coğrafi ve siyasi açıdan kesin olarak birbirinden ayrılmaması ve Celayir, Akkoyunlu ile Karakoyunlu Türkmenleri zamanında önemli bir kültür merkezi olan Tebriz'den gelen Azerbaycan ve Türkmen edebî geleneği etkili olmuştur (Borovkov 1954: 86). Dolayısıyla Çağatay Türkçesinin oluşmaya başladığı klasik öncesi dönem eserlerinde Oğuzca ve Kıpçakçaya ait bazı dil özellikleri de yer almaktadır (Karaağaç 1997: XXII).

Yenisey ve Orhun Yazıtları'nda boy olarak adları geçen Oğuzlar (Sümer 1972: 2), Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Köktürkler döneminden günümüze kadar geçen süreçte gerek siyasi gerekse dil ve kültür tarihi açısından sürekli büyüme ve gelişme gösteren Oğuzlar, kurdukları güçlü siyasi birliklerle Türk tarihinin şekillenmesinde aktif rol üstlenmişlerdir (Korkmaz 2010: 2). Türk dünyasında oldukça kalabalık bir topluluk olan Oğuzlar, Türk dilinin ilk yazılı metinlerine ve Türk dilinin daha sonraki gelişim aşamalarında ortaya çıkan yeni yazı dillerini çeşitli etmenlere bağlı olarak etkilemiş ve bu yazı dillerinin metinlerinde izler bırakmışlardır. Türk tarihinde bu kadar önemli bir yere sahip olan Oğuzların ilk dönem lehçeleriyle ilgili bilgiler ise VI.-XIII. yüzyıllar arasında Oğuzca yazılmış eserlerin





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

olmayışından dolayı oldukça kısıtlıdır. Oğuzların Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi bir güç olarak tarih sahnesine çıkmasına kadar siyasi anlamda varlık gösterememeleri bu durumun temel nedenidir. Bu dönem Oğuzcasıyla ilgili kimi veriler, VI.-XI. yüzyıllar arasında yazılmış Türkçe eserler üzerinde yapılan mukayeseli dil bilimsel çalışmalarla saptanabilmektedir (Korkmaz 2013: 41).

Oğuzcaya ait ilk bilgiler, Türk dilinin ilk sözlüğü olan *Divanu Lüğati't-Türk*'te yer almaktadır. XI. yüzyılda kullanılan lehçelerle ilgili bilgiler de içeren *Divanu Lüğati't-Türk*'te Kaşgarlı Mahmud, Türk boylarının kullandıkları sözcükler, ekler, ses tercihleri vb. gramatikal unsurlarla ilgili bilgileri örneklerle vermiştir. Kaşgarlı'nın Oğuzca olarak kayıt düştüğü sözler, ses ve şekil bilgisine dair unsurlarla bunların diğer Türk lehçelerindeki izleri, birçok araştırmacı tarafından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.¹ Oğuzca olmayan metinlerdeki Oğuzca unsurların belirlenmesinde Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği aydınlatıcı bilgilerle birlikte XIII. yüzyılda Anadolu'da oluşan ve Oğuzların kendi ağız özelliklerine dayanan Eski Anadolu Türkçesi metinleri de bu bağlamda önemli veri kaynağı durumundadır.

1. Yusuf Emîrî'nin Hayatı ve Eserleri

Yusuf Emîrî'nin hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Çağatay Türkçesinin oluşmasında önemli bir yere sahip olan Yusuf Emîrî, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Yusuf Emîrî, Şahrüh'un oğlu Baysungur'un yanında bulundurduğu nedimlerindenidir. H. 837 yılında 35 yaşındayken Herat'ta vefat eden Baysungur'la ilgili olarak *Devletşah Tezkiresi*'nde hüner sahibi olduğu, onun zamanında şiirin çok geliştiği, bilgin ve şairleri koruduğu, şiirden anladığı hatta şiirler yazdığı ve *Şâhî* mahlasını kullandığıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Yusuf Emîrî'nin *Deh-nâme* adlı eserinin yazılış tarihine göre 1429 yılında hayatta olduğu kesinlik kazanmıştır. Yine Ali Şir Nevayî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde şairleri topladığı birinci mecliste Yusuf Emîrî'ye de yer vermesi

¹ Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: Korkmaz, Zeynep. 2005. "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Korkmaz, Zeynep. 2005. "Eski Türkçede Oğuzca Belirtiler". *Türk Dil Üzerine Araştırmalar*, I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Gülsevin, Gürer. 1998. "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler". *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, 7, 12-18; Gülsevin, Gürer. 2010. "Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım". *Turkish Studies*, Volume: 5/1: 57-76; Kaymaz, Zeki. 2004. "Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine". Amancolovskie Çteniya, Öskemen/Kazakistan, s. 204-210; Gül, Meltem. 2015. "Kutadgu Bilig'deki Oğuzca Unsurlar". *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number 37, p. 253-265. Aktan, Bilal. 2012. "Mu'înü'l-Mürîd'de Oğuzca Ses ve Şekil Özellikleri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1-8; Vörös, Gabor. 2002. "Halaç Dilinde Oğuzca Unsurlar". ss. 666-670 içinde *Türkler*. C. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları; Kara, Mehmet. 1998. "Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar", *Bilig*, Sayı: 7, s. 131-135.





İsmail Güneş

Emîrî'nin bu yıllarda hayatta olduğunu göstermektedir. Ali Şir Nevayî'ye göre Yusuf Emîrî 1433 yılında vefat etmiştir.

Yusuf Emîrî, yaşadığı devirde, Farsça yazma geleneği doğrultusunda Farsça ve Türkçe şiirler yazmış, *Emîr* ve *Emîrî* mahlaslarını şiirlerinde kullanmıştır. Emîrî'nin Farsça şiirlerinde gösterdiği başarı onun Farsçaya hâkim olduğunu ve çok iyi kullandığını göstermektedir. Farsça yazdığı şiirlerinde çağın önemli mutasavvıflarından Şeyh Kemâl-i Hucendî'yi taklit ettiği belirtilmektedir. Çağatay edebiyatının önemli ismi Ali Şir Nevayî, *Muhakemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde Yusuf Emîrî'yi de saymış ancak Emîrî'nin şiirlerini beğenmemiştir. Yusuf Emîrî'nin mezarı, Hz. Hüseyin'in kesilen başının orada gömülü olduğuna inanılan Bedehşan şehrine bağlı Erheng-saray'dadır.

Yusuf Emîrî'nin *Deh-nâme*, *Beng ü Çağır* ve *Divan* olmak üzere üç eseri vardır. 1429'da yazılan *Deh-nâme* 906 beyitten müteşekkil lirik bir mesnevidir. Eserle ilgili Kâzım Köktekin'in bir kitap çalışması vardır.² Afyon ile şarabın karşılaştırıldığı *Beng ü Çağır*, manzum-mensur karışık olarak yazılmış alegorik bir münazaradır. Eser üzerinde Gönül Alpay'ın bir çalışması vardır.³ *Yusuf Emîrî Divanı*'nın bilinen iki nüshası vardır. Bu nüshaların her ikisi de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları bölümünde 2850 ve 5452 numaralar ile kayıtlı bulunmaktadır. *Emîrî Divanı*'nın her iki nüshasında da Çağatayca ve Farsça şiirler karışık bir şekilde yer almaktadır. Şiirler nazım şekillerine göre değil kafiyelerine göre düzenlenmiştir. 2850 numarayla kayıtlı olan nüshada geçen 490 şiirin 326 tanesi Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. 5452 numarayla kayıtlı olan nüshada ise Çağatay Türkçesiyle yazılmış 268 şiir bulunmaktadır. Divanın tenkitli yayımı Kâzım Köktekin tarafından yapılmıştır (Köktekin 2007: 7-8).

2. İnceleme

Klasik öncesi Çağatay döneminin önde gelen şairlerinden olan Yusuf Emîrî'nin şiirlerinde dönemin diğer şairlerinde olduğu gibi (Karaağaç 1997: XXII; Karasoy 1998: 56) Oğuzca unsurlara rastlanmaktadır. Bu çalışmada Çağatay Türkçesinin kurucularından biri sayılan Yusuf Emîrî'nin divanında geçen Oğuzca dil özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında Kâzım Köktekin tarafından hazırlanan *Yusuf Emîrî Divanı* adlı eserden yararlanılmıştır. Köktekin, çalışmasında divanın dil özelliklerini incelemekle birlikte divanda geçen Oğuzca unsurlara değinmemiştir. *Yusuf Emîrî Divanı*'ndaki Oğuzca ses ve şekil bilgisi özelliklerinin belirlenmesinde hem *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Oğuzcaya ait olduğu belirtilen hem de farklı araştırmacılar tarafından Oğuzca olmayan metinlerde saptanan Oğuzca dil özellikleri dikkate alınmıştır. Divanda tespit edilen Oğuzca unsurlar Çağatay Türkçesi biçimleriyle karşılaştırmalı olarak ilgili beyitler üzerinde gösterilmiştir.

² Köktekin, Kâzım. 2013. *Yusuf Emîrî Dehnâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

³ Alpay, Gönül. 1972. *Yusuf Emîrî'nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası*. Ankara: TDAY-Belleten.





2.1. Ses bilgisi unsurları

2.1.1. /m/ < /b/ değişmesi

Oğuzca, Türk dilinin karakteristik bir özelliği olan sözcük başındaki /b/, /m/ sesleri konusunda genellikle /b/'li biçimleri tercih etmiştir (Korkmaz 2005a: 244). Bu bağlamda XI. yüzyılda yazılan ve Türk dilinin o dönemki söz varlığıyla lehçeleri hakkında önemli bilgiler sunan *Divanu Lügati't-Türk'*te Kaşgarlı Mahmud, söz başındaki /b/, /m/ sesleriyle ilgili olarak Oğuzların sözcük başındaki /m/ harflerini /b/'ye çevirdiklerini belirtmiş ve "Türkler '*men bardum*', Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar '*ben bardum*' derler." tespitinde bulunmuştur (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 12). Türkçede sözcük başında görülen ve uzak benzeşmenin neden olduğu /m/ < /b/ değişmesi hususunda Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde kimi sözcüklerde ön seste /b/ ve /m/ seslerinin nöbetleşe kullanıldığı görülmektedir. Ancak Osmanlı Türkçesi dönemiyle birlikte batı Türk sahası, bütünüyle /m/ sesinden uzaklaşarak /b/ sesini standartlaştırmıştır (Ergin 1993: 87).

Çağatay Türkçesi metinlerinde /m/'li olarak geçen teklik I. kişi zamiri, (Eraslan 1999: 69), Yusuf Emîrî Divanı'nda genellikle *men* biçiminde geçmekle birlikte bir iki yerde Oğuzcaya özgü biçimiyle /b/'li olarak kullanılmıştır. Vezin zaruretinin olmadığı bu kullanım Oğuzcanın etkisiyledir.

*men kibi yoktur bu 'ālem içre yek-sān sāye dik
sin kini hūrşiddin bir zerreçe yoktur vefā [14/4]
yitip sevda-yı zülfüngdin perişān olmağa hālim
ğamıngdın şem' dik yandım şabādın sorma aḥvālim
bu aḥvāl[i] şeb-i hicrān beniümle yār olandın sor [81/5]*

Yine Çağatay Türkçesi metinlerinde /m/'li olarak geçen *mengze-* fiili (Argunşah 2021: 108), Emîrî Divanı'nda bazı beyitlerde *bengze-* biçiminde görülmektedir.

*tebessümde lebingni çeşme-i ḥayvāna bengzettim
mesih-āsā kemāling atını min cāna bengzettim [226/1
lebini şehd anılap sözini gevhergā bengzettim
niçük til birle aytur dürr-i güftārımğa oḥşatma [295/5]*

2.1.2. /v/ < /b/ değişmesi

Türkçede ön, iç ve son ses durumunda görülen /v/ < /b/ değişmesiyle ilgili olarak *Divanu Lügati't-Türk'*te Kaşgarlı Mahmud, Karahanlı Türkçesindeki Eski Türkçe /b/'den değişen ve /b/ ile /f/ arası bir telaffuza sahip olan /w/ sesinin Oğuzcada /v/'ye dönüştüğünü ifade etmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 12). Kaşgarlı'nın bu ses olayıyla ilgili olarak verdiği *ev*, *av*, sözcükleri son ses durumunda; *tavar*, *savaş*, *sewük*, *yavlak* gibi sözcükleri ise iç ses durumunda meydana gelen /v/ < /b/ değişmesini örneklemektedir. Bununla birlikte *Divan'*ın farklı





İsmail Güneş

yerlerinde geçen *barmak*, *birmek*, *bolmak* örnekleri, iç ve son ses durumunda görülen bu ses değişmesinin ön seste henüz başlamadığını ortaya koymaktadır (Korkmaz 2012: 244).

Eski Türkçede sözcük başında bulunan /b/ sesini Çağatay Türkçesi devam ettirmekle birlikte kimi örneklerde Oğuzcanın etkisiyle bu ses /v/’ye değişmiştir (Argunşah 2021: 109). Doğu Türkçesinde *bar* ve *bir-* biçiminde olan sözcükler, *Emîrî Divanı*’nda, Oğuzca /v/’li biçimleriyle yan yana kullanılmıştır.

var < bar

sâkiyâ mey birle bir sa’ât mini şād-âb kıl

nâ-tüvân könglümni hicrân derdidin âzârı bar [67/4]

rahm kıl yâ rab ahvâlimğa çok müşkil irür

mende var bir köngül ammâ munça dil-âzârlar [49/10]

nihân ağzıng ile ger bu irür peydâ letâfetler

biri vardur ki peydâ vü nihânım bolsa kurbânıng [204/10]

vir- < bir-

yünus balığı karnıda tâ’at kılıp angâ⁴

cân birdi erre birle rızāsında zekeryâ [1/9]

hat çıkardıng la’l-i handâning kerekmez mü sanga

hızra virding âb-ı hayvâning kerekmez mü sanga [12/1]

virince ruşat-ı nezzâre aldıng ‘aql u hüşimni

bu yüzüing ile yüz ming lutf u ihsânınga sellemnâ [23/6]

2.1.3. /y/ < /d/ değişmesi

Gerek Türk dilinin tarihsel gelişme sürecinde gerekse çağdaş Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında önemli bir seslik ölçüt olan /y/ < /d/ değişmesi, *Divanu Lüğati’t-Türk*’te Kaşgarlı tarafından Oğuzlara ait bir dil özelliği olarak gösterilmiştir (Akkoyunlu ve Ercilasun 2014: 12). Eski Türkçede söz içi ve sonunda bulunan sızıcı /d/ ünsüzünün /y/ sesine değişmesiyle ilgili olarak Kaşgarlı Mahmud; Yağma, Toxsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzların /d/ sesini sürekli /y/’ye çevirdiklerini ve /d/’li telaffuzları hiçbir zaman söylemediklerini, dolayısıyla başkalarının *kađıñ* diye telaffuz ettiği kayın ağacına Oğuzların *kayın* dediğini aktarmıştır (Korkmaz 1995a: 245). Eski Türkçe söz içinde ve sonunda bulunan /d/ sesi Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde /d/’ye, Çağatay Türkçesinde ise /y/ sesine değişmiştir (Eckmann 2013: 39). Kaşgarlı tarafından Oğuzca bir ses değişmesi olarak dile getirilen /y/ < /d/ değişmesinin örneklerine *Yusuf Emîrî Divanı*’nda da rastlanmaktadır.

⁴ Çalışmanın yayımı sırasında font sorunu olmaması için geniz /n/’si, /ng/ biçiminde yazılmıştır.





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

2.1.3.1. ayağ < ağak 'ayak' (Tekin 2010; Clauson 1972: 45)

meger ki tilbe irür eyleben yağasını çāk
saçınğ selāsilidin çikmedi ayağ tarağ [129/4]
gül kibi nāzük ayağın pençesini öpkeli
baş çıkar tofrağdın yüz ārzū birle hayā [16/5]
meger ki tilbe irür eyleben yağasını çāk
saçınğ selāsilidin çikmedi ayağ tarağ [129/3]

2.1.3.2. ayır- < ağır- 'ayırmaq' (Clauson 1972: 66; Karahan 2013: 254)

niçe türlüg ğam u hasretğa giriftār itti
meni andın ayırıp gerdiş-i eyyām dirig [130/4]
belā deštini ser-tā-ser kıdırdı
ta'alluğdın emir özni ayırdı [157/5]
tā bī-vağan olmasun köngüller
zülfiğdin ayırma hiç hamnu [346/6]

2.1.3.3. ayru < adriğ 'ayrı' (Karahan 2013: 254; Özkan 2009: 109)

birev kim cāndın ayrudur tiriklikdür anga kın köp
nitey olmay ki şabrım azdın az u şevk köpdin köp [112/4]
şūhī ki ayru tüşti közüüm hađt u hālidin
sevđalar astı başıma zülfi hayālidin [139/7]
tā közüüm zülf ü yüzüngdin ayru tüşti körmedim
gülde āb u reng sünbül tureside piç ü tāb [32/3]

2.1.3.4. ayrıl- < adrıl- 'ayrıl-' (Clauson 1972: 68; Tekin 2010: 119)

ayrılsa yār mindin öler min firākıda
cānum ğamıda teşne vü kanım şarābdur [52/2]
sindin ayrılğaç mangazindān-ı ğam boldı vağan
bu meseldür bolmasun hiç bende sultāndın cüdā [14/3]
hiç kim yā rab gülidin ayrılıp hār olmasun
vāy ol bülbülğa kim bolmuş giriftār-ı kafes [107/3]

2.1.3.5. kayğı < kadğu 'kaygı' (Clauson 1972: 598; Ata 2014: 67)

iy cefādın bir zamān köngli peşimān bolmağan
katı bağrıng zerre-i kayğum bile kan bolmağan [284/1]

2.1.3.6. kayır < kadır- 'çevirmek' (Clauson 1972: 599; Karahan 2013: 404)

köngül tā dāmen-i vahşet kayırdı
belā deštini ser-tā-ser kıdırdı [157/5]





İsmail Güneş

2.1.3.7. kayrıl < kadrl- ‘arkasına bakmak’ (Clauson 1972: 605; Erdal 1991: 661)
*naqd-ı cān kıldım nişāri bakmadı bir **kayrılıp***
boldı rüşen ol ki mindin anı ‘anı bar iken [269/3]

2.1.3.8. key-/kiy- < ked- ‘giymek’ (Clauson 1972: 700; Ata 2014: 68)

koıdı başını secdege boldı şefi’ ümmetlere
***keydi** mübārek hırkanı ignige ol veys-i karan [254/8]*
saçı kaddi üzre tarkaldı nesīm-i şubhdın
*yā meger **kiymiş** durur ignegige ol dil-ber kara [17/3]*
kaşlarını vesmedin rengin körüp imdi emīr
*āb-rū taptı yaşıll ton **kiydi** ruhsārında kaş [111/7]*

2.1.3.9. kiyin < kiğin ‘sonra’ (Clauson 1972: 704; Caferoğlu 2015: 109)

cihān savuqlığıda bar ısığlık
*ni için kim kilür kışdın **kiyin** yaz [98/5]*

2.1.3.10. koy- < koç- ‘koymak’ (Clauson 1972: 595; Caferoğlu 2015: 180)

*şubh dik her demge gerdün **koymağay** āsarını*
tā ehl-i şığk köngli mihrin inşā eylese [19/9]
rāst kilmes her kişi ignide devlet hil’ati
*bu cihetdindür ki **koymışlar** sipeh baş üzre tād [38/2]*
tarh iterde müşterī yanglığ közini kil-i şun’
*hāl yanglığ nokta **koydı** yulduzını kil-i şun’ [46/2]*

2.1.3.11. tıy- < tiğ- ‘yasaklamak’ (Clauson 1972: 450; Tekin 2010: 174)

ger işitse nālemi ol gül gamudın bāđ ara
*ğonçe yanglığ kan olup bülbül **tıyar** minkārnıng [180/3]*

2.1.3.12. uyu < uğı- ‘uyumak’ (Clauson 1972: 450; Caferoğlu 2015: 262)

*leb **uyur** tekellümğa zülfini perişān kıl*
kañd kıymetin sindur narh-ı ‘anber erzān kıl [211/1]

2.1.4. /h/ < /k/ değişmesi

Oğuzcaya ait olduğu değerlendirilen ses özelliklerinden biri de /h/ < /k/ sızıcılışmasıdır (Kaymaz 2004: 159; Aktan 2012: 4). Batı Türkçesinin ilk devresi olan Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkan ve Batı Türkçesinin Azeri ve Osmanlı sahalarını ayıran belirli ses farklılıklarının başında gelen bu sızıcılışma olayı (Ergin 1971: 91) Çağatay Türkçesinde sınırlı sayıda örneklerde görölmektedir (Karaağaç 1997: XXXI). Eckmann, bu değişikliğin birkaç kelimedede Çağatayca devrinden önce göröldüğünü söyler (Kaymaz 2004: 205). Bu ses değişmesine *Emîrî Divanı’*nda birkaç sözcükte rastlanmaktadır.





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

aḥşam < aḳşam 'akşam'

mi'rāc aḳşamı boluban cilve-gāhuda
toḳkuz sipihr na'l-ı burāḳıḡa cebhe-sā [1/13]
bir aḥşam rüşen itseng kök şeb-istānını andın song
sining dik māh-ı tābān körmedi bu nıl-gün-ı ḡar-geh [311/2]
birev bezmin bu aḥşam relk-i cennet didiler bildük
şeb-istānı münir itken bizing şem'-i tırāz irmiş [112/6]

çoh < çok 'çok'

kil iy sāḳi ḡadeḡ tut 'işret eyyāmın ḡanīmet bil
ki çoh zībendedür yār ile mey içmek bahār içre [312/3]
çoh köngüllerdür taleb deştide sınḡan ḡase dik
ger bu yol birle öter sin ḡastelerdin nārı öt [35/6]
cünün şahrāsıda mecnün kibi āvāre bolmuş men
köngül derdiḡe tapmay çāre çoh bī-çāre bolmuş men [84/6]

ohşa- < okşa- 'benzemek'

serv-i ra'nā gül-'izārım ḡāmetiḡa ohşamas
bāḡ-bān birme şanevber ḡaddiḡa bisyār zīb [28/6]
servge ohşar ḡadding ü la'l-i lebing mānend-i gül
körmedim andaḡ şanevber üzre şekker-ḡand-ı gül [62/5]
ohşamas periler kim ol büt-i dil-efrüzge
bāver eyle bu sözge sürme ḡıl sūzum közge [34/2]

uhlat- < uḡlat 'uyutmak'

eger çendī emīr-i 'ışḡ irür bā-nuşret-i iḡbāl
anı uhlatmadı şevḡ-i rūḡ-ı dil-dār tang atḡunça [301/9]

yaḡşı < yakşı 'güzel'

dehr ara ḡoş tut nikülüḡ birle aḡvāling müdām
yaḡşılar ḡayli ara özni yaman ḡılmaḡ nedür [86/4]
bülend iḡbāl sin iy yaḡşılarnı ḡayli dil-ḡahu
sanga bolmuş müselleḡ dīn ü dünyā devlet ü cāhı [23/7]
ne bilür 'ışḡını keyfiyyetini
yaḡşılarga ḡişi kim zār olmas [106/13]

yok > yoh 'yok'

rūsül ḡaylide sin dik mihr-bān ümmetlere yokdur
irür sin luḡf u şefḡat maḡfilide şāhid-i yektā [8/4]
felek aydı manga bī-kāre ohşar sin didim yoh yoh





*cefâ tîğıla bağrınğ yare oğşar sin didim **yoğ yoğ** [84/8]*

*didim körset yüzünğni aydı **yoğ yoğ***

hicâb-ı nâz ara pinhândur 'ârız [122/4]

2.1.5. /d/ < /t/ değişmesi

Sözcük başında görülen ve Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçişte geniş ölçüde görülen /d/ < /t/ tonlulaşması (Ergin 1993: 88), Oğuzcaı diğer Türk lehçelerinden ayıran karakteristik ses özelliklerinden biridir (Korkmaz 2005a: 244). XI. yüzyılda Türk sahasında konuşulan lehçelerle ilgili önemli bilgiler veren *Divanu Lüğati't-Türk'*te Kaşgarlı Mahmud; söz başındaki /d/ < /t/ değişmesiyle ilgili olarak Oğuzlarla onlara yakın olanların kelimedeki /t/'yi /d/'ye çevirdiklerini, Türklerin (Karahanlılar) deveye *tewey*, Oğuzların *devvey* dediklerini belirtir. Kaşgarlı, benzer şekilde Türklerde *delik* manasına gelen ve *öt* biçiminde kullanılan sözcüğün Oğuzlarda *öd* biçimine döndüğünü söyler (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 12). Divanda /d/ < /t/ tonlulaşmasıyla ilgili tespit edilen örnekler şunlardır:

2.1.5.1. dal < tal 'dal' (Caferoğlu 2015: 221; Atalay 2013: 563)

şaneoberni kaddinğa nisbeti yok

*niçük kim serv birle ting imes **tal** [216/7]*

kâmeti fikri köngülge bâ'is-i ikbâl iken

*kaşları teslîmiğa bu igme kaddim **dal** iken [45/4]*

2.1.5.2. dağı < tağı 'dahi' (Clauson 1972: 450; Tekin 2010: 170)

*bahâr eyyâmuda gül tofrağıla lâleler **dağı***

bu gülşen içre hüsn-i 'ışkdın âsârlardurlar [69/3]

köngül hoşdur vişâl ümmîdi birle

*bu merhem **dağı** hicrânımğa mahşûş [120/9]*

2.1.5.3. dik- < tik- 'dikmek' (Tekin 2010: 174; Caferoğlu 2015: 239)

*yolda kâze **tiksem** ü şevkide efgân eylesem*

yâd-ı emîr itkey mü kin ol yūsuf-ı gül-pîrehen [254/10]

iy köngül dîningni pinhân asra 'ışk etvâridim

*kaşını her bir hamuda köz **diken** 'ayyârı var [67/5]*

her kaçan kim yığlaram ol la'l-i mey-gün şevkidin

*neş'e-peymâdur közüm kanı şarâb-ı nâb **dik** [170/5]*

2.1.5.4. düş- < tüş- 'düşmek' (Clauson 1972: 560; Tekin 2010: 180)

***tüşti** tâ zülf ü yüzüngdin könglüm içre tâb u teb*

şu'le-i hasret bile iy şüh örtendim bu teb [24/1]

***düşti** sevdâlar başımğa hatt u hâlingni körüp*

vâlih oldum gîsü-yı sünbül-mişâlingni körüp [30/1]





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

*iy nevāyî bil ki āhî çıkmışem bî-ihtiyār
diseler kim bîşe-i māzendaranğa **düştî** ot [36/7]*

2.1.6. /g/ düşmesi

Eski Türkçe devresinde birden fazla heceli sözcüklerin sonunda bulunan /g/ ünsüzleriyle hece ve ek başındaki bulunan /g/ ünsüzleri, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Oğuzcada eriyip düşmüştür. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça görülen /g/ düşmesi Oğuzcanın karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır (Korkmaz 2005a: 245; Kaymaz 2004: 208). Zira Kaşgarlı, *Divanu Lügati't-Türk*'te Oğuz ve Kıpçakların isimlerin ve devamlılık bildiren fiillerin ortasındaki /g/'leri düşürdüklerini ifade ederek *çumğuk/çumuk*, *tamğak/tamak*, *barğan/baran* vb. örneklerini vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 13). Ancak divanın değişik yerlerinde Oğuzca kaydıyla verilen sözcüklerin /g/'li biçimlerinin de yer alması söz konusu ses olayının başladığını ancak henüz tamamlanmadığını ortaya koymaktadır (Korkmaz 2005a: 245-246).

Klasik öncesi ve klasik dönem Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde birden fazla heceli sözcüklerin sonunda ve eklerde genellikle /g/ sesi korunmuş olmakla birlikte yer yer düştüğü örnekler de rastlanmaktadır (Argunşah 2021: 116). Klasik öncesi Çağatay şairlerinden olan Yusuf Emîrî divanında kimi sözcüklerde varlığını koruyan ön ve art damak /g/ ünsüzü, bazen Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düşmüştür. Divanda -GAN, -gAI fiilimsi ekleriyle bazı yapımların başındaki /g/ seslerinin de ara sıra düştüğü örnekler rastlanmaktadır.

a. Sözcük Tabanlarında /g/ Düşmesi

arı < **arığ** 'temiz' (Clauson 1972: 213; Ata 2014: 69)

*yüzüngni gül çü körmedi könglekni kıldı çāk
yūsufnı issi **arı** ki her pīrehende yok [135/3]*

el < **ilig** (Clauson 1972: 140; Tekin 2010: 138)

*bar idim kaçre-i şahbāğa taleb-kār emīr
bolmadı sākī-yi devr **ilgide** sāgar kıyğaç [39/9]
bağladım tā tār-ı zülfüngde köngül ta'vīzini
cān **ilidin** eyledim iy şūh tūmārıngnı bend [43/4]
maḥv bolğan kibi kol üzere ḥınnāy rengi
ol perī nāz itegin çıktı **elimdin** kem kem [224/3]*

katı < **katıg** 'sert, acımasız' (Caferoğlu 2015: 171; Ata 2014: 69)

*dime āsān ğam-ı 'ışk içre tiriklik hevesi
vaşl ümmīdi **katıg** miḥnet-i hicrān müşkil [215/1]
iy cefādın bir zamān köngli peşimān bolmağan*





katı bağıring zerre-i kayğum bile kan bolmağan [284/1]

kerek < **kergek** 'gerek' (Clauson 1972: 742; Tekin 2010: 150)

kūh-ken yanglıg **kerek** gam tağı üzre yörgeli
fıkr ile āsān imes şırīn lebingni sorgeli [36/6]
haq yarattı sizlere bizlerni şirk itmek **kerek**
siz kibi güllerge ensebdür bizing dik hārlar [49/7]
halkning kaydı nevā'ini perīşān eyledi
kim ki cem'iyet tiler kılmaq **kerekdür** özni ferd [47/7]

kulak/**kulağ** < **kulğaq** 'kulak' (Ata 2014: 68; Tekin 2010: 155)

'āşık-ı dil-hasteni feryādığa salmas **kulak**
ni münāsib gayr pendini dür-i gūş eylemek [150/5]
emīr rāz-ı dilin ayturıda zülfüngni
kelāming içre yorup salmasun **kulağ** tarağ [129/11]
sözlemek lāyık imes her bī-başar birle emīr
şeh **kulağığa** aşılmışlar dürr-i şeh-varning [180/7]

b. Eklerde /g/ Düşmesi

+lı/+lu < **+lığ/+luğ**, **+luğ**: Köktürkçede **+lUG/+lIG** biçiminde olan (Tekin 2016: 82) isimden isim yapma ekinin sonundaki /g/ ünsüzü Batı Türkçesinde eriyerek düşmüştür (Ergin 1993: 151). Çağatay Türkçesinde **+lIG/+lUG** şeklinde olan ekin kimi metinlerde sonundaki /g/ sesinin düştüğü görülmektedir (Argunşah 2021: 116). Divanda da bu fonetik olay gözlemlenmektedir.

boylı < **boyluğ** 'boylu'

bāğ-bān kim serv üzre eylemiş peyvend-i gül
serv **boyluğ** gül -ruhumdur yoksa boydaşı mıdur [62/5]
iy şanevber **boylı** dil-ber fikr-i hicrān kılmağıl
şevk otığa min gedānu esr ü biryān kılmağıl [213/1]

kanlı/**kanlu** < **kanlıg** 'kanlı'

ki āhumdın niçe boldı **kanlıg** tāze dağ
gūy ol su vü hevādın açılır bu nev' verd [47/5]
tende kalğan **kanlı** peykāndın nişān dirler anı
atқан oқung cismime rūh-ı revān dirler anı [328/1]
mey içip itmiş yüzün serv-i hūrāmānum enār
kanlu eşkimdin tapar yüz güne müjgānum enār [87/1]

ulı < **uluğ** 'ulu, büyük'





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

uluğ düşnâmlar birle anga ıslâh birgeyler
mülâyim söz bile hergiz müselmân bolmağay kâfir [75/12]
kiçe kördüm kamer devrinde encümler **ulı** andın
niğârim kuyıda eşk-i şerer-bârimnu yâd ittim [219/3]

yaşlu < **yaşlıg** 'yaşlı, ıslak'

hasretingdin her kaçan kim közlerimdin çıktı yaş
yaşlıgımdın il ara pinhân gamumnu itti fâş [30/3]
közi **yaşlularıng** hâlin ne bilsün merdüm-ı gâfil
bu pinhân nükteyi bir vâkıf-ı esrâr olandın sor [81/3]
âh kim ol ay yüzi **yaşlu** közüm içre emîr
zâhir bolmuş bir kuyuş dik kim şehâb üstindedür [85/7]

-An < **-GAN**: Çağatay Türkçesi metinlerinde geniş ve geçmiş zaman sıfat-fiili olarak kullanılan **-GAN** ekinin başındaki /g/ ünsüzü, bazen Oğuzcanın etkisiyle düşmektedir (Argunşah 2021: 177).

ağrıgan cādū közüngde eyleyin yüz cān fidā
kılma müşğın perde birle çeşm-i ğubāringnu bend [43/2]
iy lebing devride şaf **çikken** hat-ı anber midür
yā bedehşān üzre hindū haylidin leşker midür [88/1]
kara közge sürme **çiken** zamān közi bāde tābıla körse köz
niteyin sünbül-i reşk ile bozarol mekîn ü mekânımı [326/3]
açılan güller midür yir üzre her faşl-ı bahār
yā fenā deştide hāk olğan perî-rûlar midür [79/3]
kilür irdi gonçe-i serodin köngül içre vehm ü hayâller
bili birle ağzı **kören** zamān 'adem itti vehm ü gümânımı [326/2]

-alı < **-ğalı**: Çağatay Türkçesinde tipik olarak **-GAlI** biçiminde zaman ve neden işleviyle kullanılan zarf-fiil ekinin başındaki /g/ sesinin düşmesiyle ek, bazen Oğuzcadaki biçimiyle kullanılmaktadır. Divanda ekin Oğuzca biçimi tek örnekte tespit edilmiştir:

şorğalı derd-i dilim ol yār-ı sîmîn-ber kanı
fürkat içre vaşl için müştâk min dil-ber kanı [352/1]
kiling iy dōstlar aḥbâb ile şöhet **kılalı**
devr peymānesini sağar-ı 'işret kılalı [334/1]

2.1.2.2. /y/ düşmesi

Bilindiği gibi Eski Türkçe belirli sözcüklerin başında yer alan /y/ sesi, Batı Türkçesinde Oğuzca bir özellik olarak erimiştir (Gülsevin 1998: 2). *Divanu Lugati't-Türk*'te Kâşgarlı Mahmud, Oğuzlarla Kıpçakların sözcük başındaki /y/ sesini elife veya /c/'ye çevirdiklerini





belirttikten sonra *yolcu* anlamına gelen sözcüğün Oğuz ve Kıpçaklarca *elkin*, öbür Türkler tarafından ise *yelkin* biçiminde kullandıklarını söyler (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 12). Çağdaş Türk lehçeleri arasında Oğuz grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kimi sözcüklerde ön seste /y/ ünsüzü düzenli olarak düşmektedir (Yalçın 2018: 165). Bu ses olayı, Azerbaycan Türkçesi etki alanında bulunan Türkiye Türkçesinin doğu grubu ağızlarında da görülmektedir (Karahana 2022: 31). *Yusuf Emîrî Divanı*'nda *yırağ* kelimesi, /y/'li biçimiyle birçok yerde kullanılırken, aynı sözcüğün Oğuzcaya özgü /y/'siz şekli bir örnekte görülmektedir.

neyleyin ol 'ömrni kim olsa cānāndın yırağ
bāk imes sinsiz cihān gül-zārını ger körmedim [234/5]
çü kördi şāhid-i sümbül-kemendi zülfüngni
saçın yolup yoluban taşladı ırağ tarağ [129/4]

2.1.2.3. /b/ düşmesi

Eski Türkçede /b/'li olarak kullanılan *bol-* yardımcı fiili, Eski Anadolu Türkçesinde baştaki /b/ sesinin düşmesiyle *ol-* biçimine dönmüştür. Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında kullanılan ölçütlerden biri olan *bol-/ol-* fiilleri konusunda Çağatay Türkçesinin tercihi *bol-*'dan yana olmuştur (Karaağaç 1997: XXII; Yücel 1995: 991; Karasoy 1998: 58). Nevayî öncesi Çağatay Türkçesi metinlerinde *bol-* fiiliyle birlikte *ol-* fiili de sık sık kullanılmış ve bu kullanım Nevayî'ye kadar azalarak devam etmiştir (Karaağaç 1997: XXII). Çağatay Türkçesinde özellikle manzum metinlerde vezin nedeniyle *ol-* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir (Argunşah, 2021: 115). *Emîrî Divanı*'nda *bol-* ve Oğuzcaya özgü biçimi *ol-* yardımcı fiilleri karışık olarak kullanılmıştır.

mi'rāc aḥşamı boluban cilve-gāhıda
toḳkuz sipihr na'l-ı burāḳığa cebhe-sā [1/13]
niçük ḥamdingle bolğay kim ḳadīm ü lem-yezel güyā
muḥāl olmuş sanga yitmaḳlığı idrāk ile dānā [5/1]
vişāling isteбен ser-geşteliḳ birle bu vādīdin
ḳoyun dik olmuşam bir yierde tutmay menzil ü mev'vā [4/7]
müft oldı heves ehliğa sevḳā-yı vişāling
bī-māye tapar süd ḥarīdār-ı temāşā [10/3]

2.1.2.4. /l/ düşmesi

Eski Türkçe döneminde *keltür-* ve *oltur-* biçiminde kullanılan fiiller, Eski Anadolu Türkçesi devresinde // ünsüzünün erimesiyle *getür-* ve *otur-* biçiminde kullanılmıştır (Özkan 2009: 108; Gülsevin ve Boz 2013: 46). Çağatay Türkçesi metinlerinde bu fiiller her iki biçimiyle görülmektedir. Ancak *keltür-* fiilinin *ketür-* şeklindeki kullanımı daha yaygındır (Argunşah 2021: 116). Çağatay Türkçesinde *keltür-* ve *oltur-* sözcüklerindeki // düşmesi, kültürel





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

etkileşime bağlı olarak Oğuzcanın etkisiyle meydana gelmiş olmalıdır. *Yusuf Emîrî Divanı*'nda *kiltür-* biçimi *kitür-*'e göre daha fazla kullanılmış, *oltur-* fiili divanda yer almakla birlikte aynı sözcüğün *otur-* biçimine rastlanmamıştır.

'araz irdi vücūdınḡ gevheri kim hālīk-ı bī-çün
 cihānḡ **kiltürüp** milk-i 'ademdin ādem ü havvā [8/8]
kitürgil rez kıızı sākī muḡannī naḡmeyi tüzgil
 ki ol kökdin kötergey zühreni efgānḡa mızrābınḡ [205/7]
 şarāb-ı nābdın şāḡar **kitür** kim çikti ol çābük
 pey-ā-pey sākīyā devrin tigür ki çikti ol çābük [121/7]
 yār her meclisde sāḡar çikse aḡyārı bile
 nāle eyler min ışıkde **olturup** mişl-i rebāb [304/3]

2.1.2.5. /r/ düşmesi

Eski Türkçe devresinde *birle* biçiminde kullanılan (Tekin 2016: 139) sözcüğün bünyesindeki akıcı /r/ ünsüzü, Batı Türkçesinde düşmüştür (Şahin 2009: 46; Özkan 2009: 109). İç ses durumundaki /r/ ünsüzünün erimesi Oğuzca bir özellik olarak değerlendirilmiştir (Aktan 2012: 3). *Emîrî Divanı*'nda *birle* ve *bile* sözcüklerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

yūnus balıknı karnıda tā'at kılıp anga
 cān birdi erre **birle** rızāsında zekeryā [1/9]
 sordum ne mey idi kiçe aḡyār bezmide
 şīrīn lebing ḡazab **bile** birdi cevāb telh [41/3]
 gül-şen-i dehr içre çok 'izzet **bile** boldum emīr
 tā tutup min ol gül-i ra'nā itegin hār dik [190/7]

2.2. Şekil bilgisi unsurları

2.2.1. İlgi durumu eki: +ıng

Uygur Türkçesi metinlerinde ünlü ve ünsüzle biten sözcüklerden sonra sürekli +nInḡ şeklinde kullanılan (Eraslan 2012: 132; Korkmaz 2013: 49) ilgi durumu eki, Köktürk yazıtlarında ve kısmen Eski Uygurca n ağzında Oğuzcada olduğu gibi ünsüzle biten sözcüklerde +Inḡ, ünlüyle biten sözcüklerde ise +nInḡ biçiminde kullanılmıştır (Gabain 2000: 63; Tekin 2016: 101). İlgi durumu ekinin ünsüzle biten sözcüklerde +ıḡ biçimindeki kullanımı Oğuz lehçeleri için karakteristik bir özellik olarak değerlendirilmiştir (Korkmaz 2013: 49; Gülsevin 1998: 4). Doğu Türk sahasının ortak edebî dili Çağatay Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi ünlü ve ünsüzle sonlanan sözcüklerden sonra ilgi durumu eki genel olarak +nInḡ biçimindedir. Ancak az da olsa metinlerde Oğuzca biçimlerin kullanımına rastlanmaktadır (Argunşah 2021: 173). *Yusuf Emîrî Divanı*'nda ünsüzle sonlanan sözcüklerden sonra ilgi durumu için +nıḡ ve +ıḡ ekleri karışık kullanılmıştır.





*āh kim 'ışk ehlini kanını bilmişler helāl
cevrning āyīnide bu közleri hammārlar [49/8]
mizācına meger mey germ kildi manga tut sākī
lebing yākūti üzre çıktı gevher oştıp hāle [310/3]
kadd ü gül-gün hil'ating hayrānı min iy nāzenīn
körmedim servī ki bolğay bağ ara gül-gün kabā [16/2]
hattı çıkardıng tīre boldı 'arızıng āyīnesi
boldı güyā zeng ile mir'āt-ı iskender kara [17/8]
köngül tahtı üze ten milkide şahıng hayālını
emīr-i vaqt bildim şevket-i şāhāna bengzettim [226/7]
müyyesser bolmadı bu zerreğa vaşlıng kuyası kim
firākıng şāmu içre mäh-ı tībānımnı sağındım [230/3]*

2.2.2. Yönelme durumu eki: -a

Eski Tükçe döneminde yönelme durumu için +KA ekinin yanı sıra teklik I. ve II. kişi iyelik eklerinden sonra +A eki kullanılmıştır. İyelik ekli sözcüklerin yönelme durumunda kullanılan +A eki, dönemin yazı diline geçmiş Oğuzca bir dil özelliği olarak kabul edilmiştir (Korkmaz 2005b: 212; Gülsevin 1998: 3). Çağatay Türkçesinde +A eki, özellikle teklik I. ve II. kişi iyelik eki almış sözcüklere ve seyrek olarak isim tabanlarına getirilmiştir (Argunşah 2021: 147). *Emîrî Divanı*'nda da yönelme durumu için isimlere +KA ekiyle birlikte +A ekinin de eklendiği örnekler yer almaktadır.

*eşk-i gül-gün ki sarığ yüzge töker min her dem
uşbu şengerf ile kıldım varak-ı zer-efşān [262/5]
ol yār cefāsı mini bī-zābıta itti
ağyāra vefāsı mini bī-zābıta itti [343/1]
atarlar nāvek-i müjgān ile köksümge nigāhın
imes zahm-ı cünūnum def'iğa tūmāarlardurlar [69/5]
közümdin tā nihāndır ağızıng ü zülfüing sevādı hem
manga teng oldı şahrā başıma ivrülđi vādī hem [231/]
sa'ādet bolmadı 'aşıklara devringde ey gerdün
meger kim kalmamış te'sīr çarhıngnı nücümında [307/5]
körgüzür közlere yüz reng bile
özni ol şūh gül-i ra'nā dik [159/3]
'ışk bir büt tār-ı zülfığa esīr eylep mini
her tarafđın cānıma derd ü belāsın kıldı sāz [97/4]*

2.2.3. Yükleme durumu eki: -i





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

Köktürkçede zamirlerde ve nadiren isimlerde kullanılan *+nI* belirtme durumu eki, Eski Uygurcanın devam niteliğindeki doğu Türk lehçelerinde isimlerle birlikte kullanımının artmasıyla yaygın belirtme eki durumuna gelmiştir (Korkmaz 2005b: 211). Köktürkçede isimlere getirilen *+(I)g* eki ise, Oğuz grubu Türk lehçelerinde */g/* ünsünün erimesiyle *+(y)I* olarak devam etmiştir (Gülsevin 1998: 4). Çağatay sahasında da benzer şekilde *+nI* eki, yaygın belirtme durumu eki olurken Oğuzca bir özellik olarak *+I* ekinin de kullanıldığı az sayıda örneklere rastlanmaktadır. *Emîrî Divanı*'nda da bu durum gözlemlenmektedir.

*luṭf itip iy şūḥ vīrān könglüm içre mesken it
resmdür ilğa bozuḡ menzilni ābād eylemek [174/4]
muḥabbet ü deşt taḡı örtenür āḥım şerārıdın
meni aḥvālîmi ferhād ile mecūnḡa yitkürme [300/3]
müyesser bolmadı şubḡ-ı vişāli hicr-i bī-dādı
nice kim könglümi feryādını eflāke döndürdi [340/5]
meni āşüfte itken ol şeker-güftārlardurlar
cünūnum bā'isî bolḡan perī-ruḡsārlardurlar [70/1]
perīlerni ḡamıdın tilbe bolḡan zār dirmişler
sini cānāneler şūḡ-ı perī-ruḡsār dirmişler [73/2]*

2.2.4. Ayrılma durumu eki: *-dAn*

Bilindiği gibi Köktürk yazıtlarında ayrılma durumu için özel bir ek kullanılmamış, *+DA* eki bu görevi üstlenmiştir (Tekin 2016: 106). Bununla birlikte yazıtlarda ve Eski Uygurca *n* ağzı metinlerinde nadiren *+dAn* ayrılma durumu eki de görülmektedir. Oğuz lehçelerinde ayrılma durumu için *+dAn* ekinin kullanıldığı dikkate alındığında bu durum, Oğuzca özelliğın dönemin yazı diline yansımaları olarak düşünülebilir (Korkmaz 2005b: 212). Ayrıca Köktürkçede *+DA* ekinin bulunma-ayrılma işlevlerinde kullanılmasına paralel olarak Oğuzca ilk eserlerin verildiği Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde ve Anadolu ağızlarında *+DA* ekinin bulunma dışında bazen ayrılma ifade etmesi yine Oğuzcaya ait bir özellik olarak değerlendirilebilir (Gülsevin 1998: 3). Çağatay Türkçesinde ayrılma durumu için yaygın olarak kullanılan *+DIn* ekinin yanı sıra seyrek de olsa Oğuzcanın etkisiyle *+dAn* ekli örneklere rastlanmaktadır. *Yusuf Emîrî Divanı*'nda çokça kullanılan ayrılma durumu eki *+DIn* olmakla birlikte az da olsa *+dAn*'lı kullanımlar görülmektedir.

*incü yanglıḡ tişlerün la'ling şafāsıdın müdām
körünür mīnā niḡābıdın şarāb-ı nāb dik [168/3]
emīr 'āşıklara pās-ı muḥabbet hem vefādandur
bakıp her dil-rübāḡa reşkdin yāringni köydürme [292/7]
şanemlerdür sini aldında ḡüyā bir ḡarīb 'āşık
meger bezmingde ferlik şışeler şehir-i halebdendür [94/3]
közümde eşk-i gül-gün kan kibi çāk-i cigerdendür*





İsmail Güneş

*bu miḥnet dānesi naḥl-i dil-i külfet **semerdendür**
ezel sermāyesidin ḥāşılıḡ sūd u **zarardandur**
değül bu şām-ı külfet ṭālī'-i zulmet **eserdendür** [84/1]
yād itmekim adıngı **nedendür** didim didi
zikrim tilingde ḥırz-ı emāning durur sining [139/11]*

2.2.5. Vasıta durumu eki: +IA

Çağatay Türkçesinde vasıta durumunu ifade etmek için Eski Türkçede kullanılan +(ı)n eki kullanılmıştır. Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde ise vasıta durumu +(ı)n ekinin yanı sıra *ile* ve *ile* edatının ekleşmiş biçimiyle de yapılmıştır (Şahin 2009: 53-54). Çağatayca metinlerde vasıta durumunu belirtmek için kullanılan +IA eki Oğuzca bir özellik olarak değerlendirilmektedir (Kaymaz 2004: 206). *Emîrî Divanı*'nda vasıta durumu için +(ı)n ekiyle birlikte *ile* edatının ekleşmiş biçimi olan +IA'nın kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır.

*kildi vîrān könglüme ol ay ḥayāli **yaşurın**
pās dut iy dīde miḥmāning kerekmez mü sanga [12/4]
vücūd kisvetini **taşla** kār-ı ḥayr itkil
tamām-ı deşt-i ṭarīkat bürehne-ser itkil [53/3]
şarşar-ı **āhımla** ṭūfān-ı sirişkimdin felek
bir ḥabāb irmiş ki yıldın ıztırāb üstindedür [85/5]
itleringle nā-tüvānlıkdın alıp min ülfeti
mümkün irmes min karı sāyılğa küyung fūrḳati [236/5]*

2.2.6. Zamir n'si

Türkçede teklik III. kişi iyelik eki ile ad durum ekleri arasına giren *zamir n'si*, Çağatay Türkçesinde karakteristik bir özellik olarak pek kullanılmaz (Argunşah 2021: 25). *Zamir n'sinin* Çağatay metinlerinde kullanılması Oğuzca bir özellik olarak değerlendirilmiştir (Kaymaz 2002: 160). *Yusuf Emîrî Divanı* incelendiğinde genel olarak *zamir n'sinin* kullanılmadığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte kimi zaman vezin gereği ortaya çıktığı örnekler de görülmektedir.

*bir köngül **āzārıdın** boldı cihān zîr ü zeber
köp dil-āzār olma gîrüdârdın endişe kıl [209/4]
sa 'âdet māhı külbemi rûze nidin seyr itip ötmüş
közüm ğaflet **yukusıdın** demî bîdār bāyistî [323/3]
niçe kim ister köngül ğavvāşı bu girdāb ara
'ışk **deryāsıda** ḥüsnüñ geoheri nā-yāb irür [95/5]
tā közüñg 'aşıklara nāz u 'itāb üstindedür
'ayn-ı ḥürşîd-i leṭāfetdürki tāb üstindedür [82/1]*





2.2.7. Geniş zaman

Çağatay Türkçesinde geniş zamanın olumlu ve olumsuz teklik I. kişi çekiminde zamir kökenli kişi eklerinin yanı sıra, Eski Anadolu Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesindeki biçimlerin kullanıldığı görülmektedir (Karaağaç 1997: XXIII). Metinlerde söz konusu çekimde teklik I. kişi için güneybatı grubu lehçeleri arasında yer alan Azerbaycan Türkçesindeki $-(A/U)r+Am$, çokluk I. kişi için ise Batı Türkçesinin $-(A/U)r+Iz$ yapısındaki ekleşmiş biçimleri kullanılmıştır. Aynı kipin olumsuz çekiminde ise $-mAs+kişi$ zamiri yapısı yerine bazen Oğuzca $-mAzAm$ ve $-mAn$ biçimindeki ekleşmiş yapılar rastlanmaktadır (Kaymaz 2004: 204; Argunşah 2021: 193). Bu konu bağlamında Kaşgarlı Mahmud *Divanu Lügati't-Türk*'te Oğuzların geniş zaman çekiminde kolaylık olması adına art arda gelen /r/'lerden birini atıklarını, *men barır men yerine men baran* dedikleri tespitinde bulunmuştur (Korkmaz 2005a: 250). Çağatay Türkçesinde geniş zaman çekiminde rastlanan ekleşme örnekleri *Yusuf Emîrî Divanı*'nda da tespit edilmiştir.

min bilür min 'ışk ara nā-kāmlıklar şīvesin
rind ü rüsvaylıkda hūn-āşāmlıklar şīvesin [196/5]
mukavves kaşlarınḡ bī-dādıdın feryā kılmas men
ki 'ışk içre esīr-i tīr-i müjaḡānıḡ min iy sākī [320/5]
sanuram huld-ı berīn ruhsār-ı alıḡnı körüp
sehldür tūbā dimek ra'nā nihālingni körüp [60/1]
'ışk milkini emīri min muḡabbet zīverim
isterem tā rüz-ı maḡşer yār vaşlıdın liḡā [16/7]
yıḡlaram la'ling ḡayālidin müdām iy sīm-ber
ger çıkarsa tang imes közdin baḡır kanım enār [87/6]
anı manzūr itip ḡāḡ-i ser-i kūyungça bilmes min
körünse kayşer ü faḡfūr cāhı sedd-i rāhımda [308/3]
bilmezem kayısı sa'adet şāmını bīmārıdur
eyledi şubḡ-ı būnāḡüşungnı bālīḡ kākülüḡ [182/2]
bilmen ki bu kün yār kimi kanını tökmiş
bar ilgide key reng-i ḡınā ḡayr-ı mükerrer [61/8]

2.2.6. Öğrenilen geçmiş zaman

Orhun, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde $-mIş$ eki, hem öğrenilen geçmiş zaman kipi hem de sıfat-fiil işlevlerinde kullanılmıştır. Türk dilinin sonraki sürecinde bu durum değişmeye başlamıştır. Orta Asya'da $-mIş$, sıfat-fiil eki olarak kullanılmaya devam ederken, öğrenilen geçmiş zaman görevini ise $-GAn$ eki üstlenmiştir (Kaymaz 2004: 206). Tarihî ve çağdaş Oğuz lehçelerinde $-mIş$ eki hem öğrenilen geçmiş zaman çekiminde hem de sıfat-fiil eki işlevleriyle kullanılmaktadır. Çağatay Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman ifadesi için yaygın olarak $-(I)ptur$ eki kullanılmıştır (Argunşah 2021: 189). Oğuz lehçelerinde





İsmail Güneş

yaygın olan *-mİş* ekine ise az sayıda örnekte rastlanmaktadır. Ayrıca Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman teklik I. kişi çekiminde, Oğuz grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki *-mİş-Am* biçimindeki ekleşmiş yapı da kullanılmıştır (Eckmann 2013: 134). *Emîrî Divanı'*nda öğrenilen geçmiş zaman çekiminde benzer durum görülmektedir.

kan töker her lahza yaş orniğa köz merdümleri
tā biripdür gāze birlen 'ārızığa yār zīb [26/2]
leblerin şevki bile zāhid bolupdur bāde-nüş
kirgeç ol mey-hāneğa anıng riyāsı kalmamış [109/4]
pādişeh almış du'ā dervīşdin nuşret için
kör ne hācet 'ārız oldı munğa ni devlet anğa [18/6]
salmamış gül birle sünbül sarığa mecnūn nazār
tapmış ol müy-ı serī çāk-ı girībāndın hevā [21/3]
'ademdin min kaçan öz ihtiyārım birle kılmiş men
cemāling cilvesi birle vücūd izhār kılmış men [205/8]
cünūn şahrāsıda mecnūn kibi āvāre bolmış men
köngül derdiğe tapmay çāre çoğ bī-çāre bolmuş men [84/6]
bu kün meydān ara ol şūh cevelāniğa bakmış min
ayağı gerdini tümār itip boynumğa takmış min [258/6]
kökregim çākığa şirīn şüretinini çıkmışem
tīşe-i ferhāddın tapқан kibi küh-sār-zīb [28/2]
'ārızın şevkıde ağzınını temennā eyledim
kılmışam bu bāğdın bir gönçe-i handān heves [105/4]
bir perī la'ling ile haţtığa mānend irmes
körmüşem dehrde bisyār kara vu kırmız [100/4]
yüz şükr kim köngülde irür hubb-ı hānedān
ya'nī alar velāyetidin tapmışam velā [1/20]

2.2.7. Emir kipi

*Divanu Lügati't-Türk'*te Kaşgarlı Mahmud emir kipinin çekimiyle ilgili olarak Türklerin fiil tabanlarına, emir kipi teklik II. kişi çekiminde *-Gİl*, çokluk II. kişi çekiminde ise *-ηlAr* eklerini getirdiklerini; Oğuz ve Kıpçakların ise teklik II. kişi için yalnız fiil kök ve tabanını, çokluk II. kişi için de *-İη* ekini kullandıklarını ifade ederek tek kişi için *bar* (git); birkaç kişi için de *barıη* (hepiniz gidin) dediklerini söyler (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 245-246). Bu veriler doğrultusunda eksiz olarak yapılan emir kipi teklik II. kişi çekiminin Oğuz ve Kıpçaklara ait bir kullanım olduğu çıkarımında ihtiyati olarak bulunulabilir (Karahan 2013: 180-81). Yine Kaşgarlı, Oğuz ve Kıpçakların diğer Türklerden farklı olarak çokluk II. kişi çekiminde çokluk ifadesi olan *+lAr* ekini attıkları bilgisini kaydetmiştir (Korkmaz 2005a: 249-250). *Yusuf Emîrî Divanı'*nda emir kipi teklik II. kişi çekiminde ekli ve eksiz örnekler bir arada kullanılmıştır.





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

*bî-vefâ irür 'âlem cām-ı bāde **kılğıl** nüş
kıldı köp şeker lebni merg bādesi bî-hüş [34/4]
tügen mir'âtıda körgil cihān timsālını her dem
sikender közgüsüga **salmağıl** köz cām-ı cem çıkme
hem sitem kılsang mini cānumğa **kıl** iy muğ-beçe
ğayrdın bu şīveni cāning üçün bî-gāne **tut** [33/6]
çıktı ol kâfir açıp ruhsārıdın yağmasına
iy köngül köz **sakla** imāning kerekmez mü sanga [12/8]
sākiyā şīşeni **kiltür** ki irür devr-i emîr
tāb-ı meydın açılır ikki 'izārıng gül gül [218/8]
nāme-i sūz-ı dilim bāl ü peringni köydürür
koy kanatınga bu haṭnı iy kebüter tökmegil [206/4]
bakma iy āyīne vü ol 'ārızığa bolma su
intizār-ı çeşm-i hayrāning kerekmez mü sanga [12/6]
yüz kızarıp bādedin ot **yağma** 'ālem ehliğa
köymesün bî-gāne andın āşinā kuzğalmasun [279/3]*

2.2.8. Zarf-fiil eki: -(I)bAn / -(U)bAn

Köktürk yazıtlarında ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen -(U)bAn zarf-fiil eki, -p zarf-fiil ekinin genişlemiş ve tonlulaşmış biçimidir. Nadiren Harezmi Türkçesi metinlerinde de kullanılan -(U)bAn eki, Oğuzca bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Korkmaz 2005b: 215; Gülsevin 1998: 4). Çağatay Türkçesi metinlerinde de kullanılan (Argunşah 2021: 184) -(U)ban zarf-fiil ekinin örneklerine *Yusuf Emîrî Divanı*'nda da rastlanmaktadır.

*şüh-ı nā-dāndur eger bolmasa mihri anı
bu gazelni **aliban** ilgine tekrār itmes [108/6]
hüşni zevāl taptı vü sarğardı 'ārızı
bahş **eyleben** ol aynı cemāli bile kuyaş [114/5]
bili vü ağzı hayāli sırrın izhār **eyleben**
ṭab'ını nāziük **kılıban** mezhebin tar eylegen [257/2]
'ārızıngnı **körüben** terk-i gül itti bülbül
šem'-i ruhsārınga pervāne irür cān u köngül [218/1]
yār ḥalvet **tutuban** ilge özin yār itmes
ğam-ı 'ışkığa köngüllerni giriftār itmes [108/1]
vaşlıda ḥurrem idim nüş **itiben** cām-ı vişāl
bolmuşam hicride ḥün-ı ciger āşām dirîğ [130/7]*

2.2.9. Sıfat-fiil eki: -esi





*Divanu Lüğati't-Türk'*te Kaşgarlı Mahmud tarafından Oğuzca olarak gösterilen morfolojik unsurlardan biri de *-AsI* ekidir. (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 347). Oğuzcada Karahanlı Türkçesinde kullanılan *-gU* ekinin yerine kullanılan, yer ve alet isimleri türeten *-AsI* ekiyle ilgili olarak Kaşgarlı *yığaç bıçğu neñ/yığaç bıçası neñ* (ağaç biçecek nesne), *tariğ arıtası yir* (buğday temizleyecek yer) örneklerini vermiştir (Korkmaz 2005a: 253). Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman ve sıfat-fiil işlevleriyle görülen *-AsI* eki, Kıpçakçada gelecek zaman ifadesi için kullanılmıştır (Karamanlıoğlu 2019: 132). Çağatay Türkçesi metinlerinde Oğuzca bir unsur olarak ekin az da olsa geçtiği örnekler rastlanmaktadır (Yücel, 1995: 75). *Emîrî Divanı'*nda ekin bir örneği tespit edilmiştir.

māni'-i maqşūd-ı t̄alibdür hevā birle ğurūr
kim bu yolnı t̄üşesi 'ac̄z u niyāz irmiş yā ting [140/4]

2.2.10. Soru eki: *-mı*

Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lüğati't-Türk'*te isim ve fiillere getirilerek soru anlamı ifade eden *mU* edatının ünlüsünün lehçelere göre farklılık gösterdiğine değindikten sonra fiillere getirilen *mU* soru edatının yapısındaki ünlünün Oğuzcada düz-dar olduğunu, isimlerin soru şeklinin ise *mU* biçiminde lehçelerde ortak olduğunu ifade etmiştir (Karahana 2013: 159). Çağatay Türkçesinde soru eki genellikle yuvarlak ünlü taşımaktadır (Argunşah 2021: 151). Metinlerde soru ekinin düz ünlülü olarak kullanıldığı örnekler Oğuzcaya ait bir özellik olarak değerlendirilebilir (Kaymaz 2004: 207). *Emîrî Divanı'*nda soru ekinin düz ünlülü olduğu bir örnek tespit edilmiştir.

gül üze reyhān mu yā müşgīn kaşıngnı sāyesi
yā hatıngnı sebzesidür gül-şen-i ruhsār ara [11/4]
bar midur ol sīm-ber vaşlığa yitmak āh kim
yaqılır ehl-i muḥabbet bezmidin ikrāh kim [194/4]

2.2.11. Bildirme

Çağatay Türkçesinde bildirme olumlu çekimi *ir-/i-*; *turur/durur* ya da ekleşmiş hâli *-tur/-dur* ve kişi zamirleriyle yapılmıştır. Ancak kimi zaman metinlerde Oğuzcanın etkisiyle ekleşmiş kullanımlara da rastlanmaktadır (Karasoy 1998: 58). Bildirmenin olumsuzluğu için ise ek-fiilin olumsuz biçimleri olan *irmes/imes*; *irmestür/imestür* yapıları kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Nevayî'den önceki müellifler tarafından Oğuzcada olduğu gibi *degül/degüldür* ile yapılan örnekler de görülmektedir (Eckmann 2013: 145; Kaymaz 2004: 208). Klasik öncesi devir şairlerinden *Yusuf Emîrî Divanı'*nda bildirme teklik I., II. kişi olumlu ve olumsuz çekimlerinde bazen Oğuzca ekleşmiş biçimlerin kullanıldığı görülmektedir.

temennā-yı sır-ı zülfüñg t̄üşüp başımğa ḥayrān men
cünün küyıda bu sevda mini āşüfte-ḥāl itmiş [113/7]
yüz fiğān kim ol perī birle çıkışmas soḥbetim





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

min erür min 'âşık-ı mecnûn ol şüh zarîf [133/3]
 ikki vahşî közlerin sevde'sidin *dîvâne men*
 kim irür derdimde şahrâlarda âhû halkası [333/2]
 hayâtım bâ'isidür cilve-i serv-i hürâmânın
 eger lutf eyle yâ bî-dâd kıl rûh-ı *revânım sin* [264/7]
 gerçi *sulţānam* emîr-i 'ışk fermânuda men
 'âşık u dîvâne vü mest ü elestingge belî [319/7]
 gerçi 'âlemdede *emîrim* sanga kul min billâh
 ikki zülfüng hamudın boynuma kullâb kirek [191/7]
 muhabbet kişveri içre *emîrem*
 mening dik bar iken mü tâli'-i sâz [98/7]
 firâk okıda *zâram* kim kılur min birle hem-demlik
 meger bolmağay belâ vü miñnet ü endüh u mahremlık [270/7]
 tâ emîr ol serv ruhsârını şeydâsı *menem*
 mihr-i hâver bende vü mahkum-ı fermândur seher [51/7]
 çikse 'âşık her niçe bî-dâd hicrân ilgidin
ğam imes gerek bolsa sin dik yâr-ı ğam-ğ'ârî aning [148/9]
tang irmes könglümğa ol aydın vaţan tutmak emir
 ne içün kim anda bu öy igesige yâr yok [138/7]
 serv-i kadding şühliğdın bir zamân sâkin *degül*
 ol elif yanglığ ki dâyim iztırâb üstindedür [85/2]
 ezel sermâyesidin hâşılım sūd u zarardandur
degül bu şâm-ı külfet tâli'-i zulmet eşerdendür [84/1]

2.2.11. Ek-fiil

Çağatay Türkçesinde *ir-* ek fiili hem vezin zarureti hem de Oğuzcanın etkisine bağlı olarak /r/'si düşmüş hâlde *i-* biçimiyle nöbetleşe kullanılmıştır (Yücel 1995: 52). *Emîrî Divanı'*nda tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

könglüm tapışı eyledi sevde ehlini hōş
 dîvâne *irür* revnâk-ı bazar-ı temâşâ [10/2]
 la'ling üzre hatt-ı müşgîndür mü cânâ yâ kim ol
 cennet içre kevser *irmiş* kim 'irâb üstindedür [85/6]
 mümkün olsaydı eger ot sarı yendeşmek emîr
 bar *idi* dünyâ 'arûsı birle imkân oynamak [136/6]
 cilve eyler *idi* nergis bile gül gül-şen ara
 körsetting 'arız u şebnen kibi hayrân itting [165/2]
 nergisleri firâkıda kanlar yutar *idim*
 bîmâr eyledi mini el-kışsa bu ma'âş [114/3]





İsmail Güneş

meni muğ deyrîde kördüing ise men' itmey iy zâhid
ki bu rüsvâliğim sevdâ-yı ol tersâ nesebdendür [93/2]
işin maqbûl imes tâ çikmeseng gül-çihreler nâzı
belâ zehrini çikmey zühdüing iy şüfî irür bâzı [112/7]
dir idim hüsniğa yalguz min irür sin intizâr
imdi bildim niçe min dik intizârı bar iken [269/8]

2.3. Söz varlığı

2.3.1. aq / ürün

Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lügâti't-Türk'*te beyaz anlamındaki *ürün* kelimesi için "her şeyin beyazı" anlamını verdikten sonra Oğuzların bunun yerine *ak* sözünü kullandıkları açıklamasında bulunmuştur (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 68). *Yusuf Emîrî Divanı'*nda *ürün* sözcüğü kullanılmamış, Oğuzca *aq* sözcüğü ise bir örnekte tespit edilmiştir.

niçün ki aq u kara körsetür tün ü kündin
bu reng birle felek-i zâli eylemiş nîreng [163/4]

2.3.2. anla- / düşün-

*Divanu Lügati't-Türk'*te *anla-* fiili için Oğuzca kaydı düşülmüştür (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 128; Banguoğlu 1960: 26). Oğuz lehçelerinde *anla-* fiilinin yaygın olarak görülmesine karşılık diğer lehçelerde *düşün-* fiili kullanılmaktadır (Gülsevin 2010: 63-64). *Emîrî Divanı'*nda söz konusu kelimelerden yalnız Oğuzca *anla-* fiilinin kullanımına rastlanmaktadır.

tecävüz itmegil maqâmingdın anla kim ne kıur
peleng tengiz arasında vü sâhil üzre neheng [163/2]
yâr birle bezm-i ülfet kılmış irdim anladım
nâzeninler birle şöbet kılmış irdim anladım [284/7]

2.3.3. bak- / kara-

Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın bir kullanıma sahip olan *bak-*, fiiline karşılık diğer Türk lehçelerinde *kara-* fiili daha çok tercih edilmektedir (Gülsevin 2010: 65). Köktürk ve Uygur Türkçelerinde görülmeyen *bak-* fiili, *Divanu Lügati't-Türk'*te Kaşgarlı Mahmud tarafından *ol manga bakdı* cümlesinde verilmiştir (Atalay 2013: 16). *Emîrî Divanı'*nda aynı anlama gelen bu iki sözcükten *bak-* fiili yaygın olarak kullanılmış, *kara-* fiiline ise rastlanmamıştır.

bakma dünyâ şahidiğa kayd bolma niçe kim
dehr şühîğa nevâ'î şayd bolma niçe kim [19/10]
bakma iy âyîne vü ol 'arızığa bolma su
intizâr-ı çeşm-i hayrânıng kerekmez mü sangâ [12/6]

2.3.4. beñzet- / oñşat-





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

Çağdaş Oğuz lehçelerinde *benze-* fiili daha çok kullanılırken, diğer lehçelerde buna karşılık aynı anlama gelen *okşa-* fiili yaygınlaşmıştır (Gülsevin 2010: 66). Tarihî metinlerde her iki fiilin birlikte kullanıldığı görülmektedir. *Yusuf Emîrî Divanı*'nda da Oğuzca *benzet-* fiiliyle *okşat-* (*oḥşat-*) fiili bir arada kullanılmıştır.

lebini şehd anglap sözini gevherğa benzettim
niçük til birle aytur dürr-i güftârimğa oḥşatma [295/5]
bu kün âyineni kördüm rûḥ-ı dil-dâre oḥşattım
anı zımnında körgeç 'aksini min yâre oḥşattım [221/1]

2.3.5. kizle- / yaşur-

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *kizle-* ve *yaşur-* fiilleri *gizlenmek* anlamında yaygın olarak kullanılmıştır. Aynı anlama gelen bu iki sözcükten Oğuzcada *kizle-* fiili çokça kullanılırken, Oğuzca olmayan Türk lehçelerinde *yaşur-* biçimi daha çok tercih edilmiştir (Gülsevin 2010: 68). Türk dilinin XIII. yüzyıla kadar olan söz varlığını etimolojik açıdan inceleyen Clauson, *kizle-* sözcüğünün Oğuzca olabileceği düşüncesini ortaya koymuştur (Clauson 1972: 760). *Yusuf Emîrî Divanı*'nda *yaşur-* fiili yaygın olarak kullanılmış, Oğuzca *kizle-* sözcüğü ise tek örnekte tespit edilmiştir.

hüb oldı 'arızınḡı âyinedin yaşurdung
iy şüh mâh-ı tal'at şerm ü hayâ mübârek [156/2]
ol şikârî ikki türküng kaş u yayını kizleben
âbnûsî okların attı kara müjgânlarınḡ [201/3]

2.3.6. el / elig / kol

Köktürk metinlerinde görülen *elig* sözcüğü (Tekin 2010: 138), *el* kavramı için kullanılan Oğuzca bir unsurdur. Orta Türkçe dönemiyle birlikte tarihî metinlerde *el* sözcüğünün yanı sıra aynı anlamda *kol* kelimesi de kullanılmaya başlanmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde de *el* kavramını karşılamak için farklı sözcüklerin tercih edildiği görülmektedir. Nitekim Oğuz grubu Türk lehçeleri *el* sözcüğünü kullanırken, diğer lehçelerde aynı kavram için *kol* sözcüğü daha yaygın bir kullanıma sahiptir (Gülsevin 2010: 71-72). *Emîrî Divanı*'nda *el* kavramını ifade etmek üzere *el*, *elig* ve *kol* sözcüklerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

ol şüh kildi ilgide şimşir iy köngül
yâḥûd sini vü yâ mini öltürmey öltürür [54/5]
maḥv bolğan kibi kol üzere ḥunnây rengi
ol perî nâz itegin çıktı elimdin kem kem [224/3]
bağladım tâ târ-ı zülfüngde köngül ta'vîzini
cân ilidin eyledim iy şüh tûmâringni bend [43/4]
livâ-yı mekremet rûz-ı kıyâmet kolğa alğanda
teğâfûl kulsang aḥvâlimğa yüz feryâd u vâveylâ [8/9]





İsmail Güneş

*deyr ara muğ-beçelerini **kolıdın** bāde içip
niçe künler mey ü ma'sûk ile 'âdet kılalı [334/3]*

Sonuç

XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Doğu Türklüğünün yazı dili olan Çağatay Türkçesi özellikle Ali Şir Nevayî ile en parlak dönemini yaşamış ve güçlü bir edebiyat meydana getirmiştir. Nevayî'nin de katkısıyla kendi coğrafyasının dışına taşan Çağatay Türkçesi ve edebiyatı diğer bölgelerdeki Türk topluluklarını da etkilemiştir. Osmanlı sahasında bu etki, şairlere Çağatayca şiirler yazdıracak kadar üst düzeyde olmuştur. Batı Türklüğünü temsil eden ve çoğunluğu Oğuzlardan oluşan Osmanlılarla bu etkileşim tek yönlü olmamış, Çağatay sanatçıları da Batı Türklüğünden dil ve edebiyat bakımından etkilenmişlerdir. Bu etkilenmenin izlerini Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan birçok eserde takip etmek mümkündür. Çağatay sahasında yazılmasına rağmen Oğuzcanın etki ve izlerinin görüldüğü şairlerden biri de Yusuf Emîrî'dir. Bu çalışmada klasik öncesi Çağatay Türkçesine ait *Yusuf Emîrî Divanı*'nda kullanılan Oğuzca unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Divanda görülen Oğuzca unsurların bir kısmı klasik öncesi Çağatay döneminin tarihî arka planıyla irtibatlıdır. Bunun yanı sıra metnin manzum olması itibarıyla kimi Oğuzca unsurların kullanımında veznin de etkisinden söz edilebilir. Oğuzcaya ait dil özelliklerinin fonetik, morfolojik ve leksikal düzeyde ele alındığı çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

1. Bazı sözcüklerin başında yer alan /b/, /m/ sesleriyle ilgili olarak Oğuzcada olduğu gibi /b/ sesinin tercih edilmesi, birkaç kelimedede ön seste bulunan /v/ < /b/ sızıcılığı, söz içi ve söz sonunda görülen /y/ < /d/ akıcılığı, az sayıda sözcükte görülen / ħ/ < /k / sızıcılığı, kimi sözcüklerin başındaki /t'/lerin tonlulaşması divanda Oğuzca olarak tespit edilen fonetik özelliklerdir.

2. Divanda birden fazla heceli sözcüklerin sonundaki /g'/ler ile hece ve ek başındaki /g'/ler, Oğuzcada bazı sözcüklerde olduğu gibi düşmüştür. Ön seste /g/ sesi taşıyan eklerde /g/ ünsüzünün düştüğü biçimler daha az kullanılmıştır. Metinde tipik /g/ düşmesinin dışında, az sayıda sözcükte /y/, /b/, /ll/ ve /r/ ünsüzlerinin de Oğuzcadaki kullanıma benzer biçimde düştüğü tespit edilmiştir.

3. Klasik öncesi döneme ait olan metinde Çağatayca ve Oğuzca morfolojik biçimlerin bir arada kullanıldığı görülmektedir. İlgi durumu eki +Iη, yönelme durumu için +A, yükleme durumu için +I, ayrılma durumu için +DA, vasıta durumu için +lA eklerinin kullanımı metinde Oğuzca olarak belirlenen morfolojik biçimlerdir.

4. Anlatılan geçiş zaman kipinin -mİş ekiyle de kurulması, geniş zaman ve anlatılan geçmiş zaman çekiminde teklik ve çokluk I. kişide görülen ekleşmeler, emir kipi teklik II. kişi için fiil tabanının eksiz olarak kullanılması fiil çekimleri açısından divanda Oğuzca olarak görülen özelliklerdendir.





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

5. Geniş zaman ve anlatılan geçmiş zamanda olduğu gibi bildirme I. kişi çekiminde de görülen eklemeler, bildirmenin olumsuz biçiminin kimi zaman *imes* yerine *degül* sözcüğüyle yapılması ve ek-fiilin bazen /r/ ünsüzü düşmüş olarak kullanılması divanda tespit edilen Oğuzca unsurlardandır.

6. *Emiri Divanı*'nda Oğuzca olarak kabul edilen bazı fiilimsi eklerinin de kullanıldığı görülmektedir. *-(I)baAn / -(U)baAn* zarf-fiil eki, metinde sıkça kullanılmakla birlikte Oğuzca *-esi* sıfat-fiil ekine tek örnekte rastlanmaktadır.

7. Çağatay Türkçesinde karakteristik bir özellik olarak görülmeyen *zamir n'* sinin vezin zarureti ve Oğuzcanın etkisiyle divanda yer yer kullanıldığı gözlemlenmektedir.

8. Divanın söz varlığında, bir kısmı Kaşgarlı Mahmud tarafından Oğuzca kaydıyla verilen, bir kısmı ise yapılan karşılaştırmalı araştırmalar sonucunda Oğuzcaya ait olduğu belirlenen *ak, anla-, bak-, beşzet-, kizle* ve *el* gibi sözcüklerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri arasındaki bağlantı ve etkileşimin tam anlamıyla ortaya konulması için lehçelerin gramer bilgileri tek başına yeterli değildir. Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden başlayarak lehçeleşmeye kadar geçen sürecin coğrafi, sosyolojik ve kültürel açıdan irdelenmesi bu noktada önem arz etmektedir. Tarihî arka planın tüm bileşenleriyle ortaya konulması, Türk dilinin çağdaş ve tarihî lehçeleri arasındaki bağın mahiyetiyle ilgili sağlıklı veriler sunacaktır. Bir lehçede görülen ancak o lehçenin asli unsuru olmayan bir dil özelliğinin, gerçekte hangi lehçeyi yansıttığının tespiti için karşılaştırmalı araştırma ve incelemelerin yapılması zorunludur. Bu türden yapılacak çalışmalar, hem Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri arasındaki etkileşimin boyutlarını ortaya koyacak hem de Türk dilinin değişme ve gelişme aşamalarında karanlıkta kalmış noktaların aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali. 2013. *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aktan, Bilal. 2012. "Mu'înü'l-Mürîd'de Oğuzca Ses ve Şekil Özellikleri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (32): 1-8.
- Argunşah, Mustafa. 2021. *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, Aysu. 2014. *Harezmi - Altınordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Atalay, Besim. 2013. *Divanü Lûgat-it Türk*. Cilt 2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Banguoğlu, Tahsin. 1960. "Kaşgari'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* 8: 23-48.
- Borovkov, Aleksandr. 1954. "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* , 2: 59-96 .





İsmail Güneş

- Caferoğlu, Ahmet. 2015. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Grard. 1972. *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çetindağ, Yusuf. 2006. *Ali Şir Nevayî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eker, Ümit. 2012. "Seyyid Kasımî'nin destanlarında görülen Eski Anadolu Türkçesi etkisi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2): 63-84.
- Ercilasun, Ahmet Bican, Akkoyunlu, Ziyat. 2014. *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. Von. 2000. *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, Gürer, Boz, Erdoğan. 2004. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gülsevin, Gürer. 1998. "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler". *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, (7): 12-18.
- Gülsevin, Gürer. 2010. "Oğuzca olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım". *Turkish Studies*, Volume: 5/1: 57-76.
- Eckmann, Janos. 2013. *Çağatay Türkçesi El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eraslan, Kemal. 1999. *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, Kemal. 2012. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, Marcel. 1991. *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, Muharrem. 1993. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ergin, Muharrem. 1971. *Azeri Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gül, Münteha. 2015. "Kutadgu Bilig'deki Oğuzca Unsurlar". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37: 253-265.
- Kara, Mehmet. 1998. "Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar". *Bilig* 7: 131-135.
- Karaağaç, Günay. 1997. *Lutfî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Akartürk. 2013. *Dîvânı Luğati't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leyla. 2022. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.





Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar

- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. 2019. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Yakup. 1998. *Şiban Han Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaymaz, Zeki. 2002. "Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurları". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 139: 155-162.
- Kaymaz, Zeki. 2004. "Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine". *Amancolovskie Çteniya, Öskemen/Kazakistan*, s. 204-210
- Korkmaz, Zeynep. 2005a. "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. 2005b. "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. 2010. "Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri". *Turkish Studies*. Volume 5/1: Winter, 1-41.
- Korkmaz, Zeynep. 2013. *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, Kâzım. 2007. *Yusuf Emîrî Divanı*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Mert, Abdullah. 2017. "Osmanlı Şairlerinin Çağatay Türkçesiyle Yazdıkları Şiirlerde Kullandıkları Dil Üzerine". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (41): 107-118.
- Özkan, Mustafa. 2009. *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sümer, Faruk. 1972. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Şahin, Hatice. 2009. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, Talat. 2016. *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat. 2010. *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vörös, Gabor. 2002. "Halaç Dilinde Oğuzca Unsurlar". ss. 666-670 içinde *Türkler*. C. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yalçın, Süleyman Kaan. 2018. *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yücel, Bilal. 1995. *Bâbü'r Divâbı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.





İbrahim AYKUN

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi/ Tarih Bölümü, Tokat/Türkiye
Dr. Instructor Member, Gaziosmanpaşa University/ Department of History, Tokat/Turkiye



eposta: ibrahim.aykun@gop.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-3894-7104> - RorID: <https://ror.org/01rpe9k96>

Atıf/Citation: Aykun, İbrahim. 2023. Kitab- Bekir Sıtkı Paşanın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi İcraatlarına Karşı Şikâyetler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 513-528.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1245624>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Derleme Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	03.01.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	19.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

BEKİR SITKI PAŞANIN TOKAT MUTASARRIFLIĞI DÖNEMİ İCRAATLARINA
KARŞI ŞİKÂyetLER
ÖZ

Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Tokat, XIX. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan Ermeni olaylarında adından sıkça söz ettirmiştir. Ermeni olaylarının uluslararası bir mahiyet kazanması aynı zamanda Osmanlı Devleti üzerinde büyük devletlerin baskı kurmasına da neden olacaktır. Bu dönemde gerçekleşen hadiselerin en önemli merkezlerinden birisi de Tokat'tır. Yunanistan'ın Girit'i ilhak etme teşebbüsü, büyük devletlerin bunu kabul etmemesi ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıkları bir sırada yaşanan Tokat Ermeni olayları devleti güç durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti içine düştüğü zor şartlar karşısında ilk iş olarak Tokat Mutasarrıfı Nazım Paşa ile Polis Ser-Komiserini azledecektir. Dirayetli bir Mutasarrıf aranırken Bekir Sıtkı Paşa akıllara gelmiş ve Mutasarrıflığa atanmıştır. Çalışma azmi ile göreve başlayan Bekir Sıtkı Paşa Tokat'a hizmet etmek için faaliyette bulunmuş, hatta günümüzde hala çalışan Saat Kulesi de onun Mutasarrıflığı döneminde inşa edilmiştir. Ancak Bekir Sıtkı Paşa'nın Mutasarrıflık döneminde Tokat'ta bazı kişilerle ters düşmesi bir dizi şikâyetin ve soruşturmanın da konusu olacaktır. Nitekim Bekir Sıtkı Paşa bu şikâyetler karşısında kendisini aklamak için uğraşmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Sivas Valisiyle olan sorunları da bu uğraşını zorlaştırmıştır. Bu çalışma Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat Mutasarrıflığı döneminde kendisini aklama çalışmalarına odaklanmıştır. Çalışmamızın ana kaynağını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili olarak yapılmış araştırma ve inceleme eserlerine de müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Bekir Sıtkı Paşa, Soruşturma.





İbrahim Aykun

COMPLAINTS AGAINST BEKİR SITKI PASHA'S ACTIONS DURING THE TOKAT GOVERNORSHIP PERIOD

Abstract

Tokat, one of the important cities of the Ottoman Empire, was frequently mentioned in the Armenian events that took place towards the end of the XIXth century. The fact that the Armenian events gained an international character also caused the great powers to pressure the Ottoman Empire. One of the most important centers of the events that took place in this period was Tokat. Greece's attempt to annex Crete, the big states' refusal to accept it, and the Armenian incidents in Tokat, which took place while big states were on the side of the Ottoman Empire, left the state in a difficult position. In the face of the difficult conditions that the Ottoman Empire was in, the first thing to do was to dismiss the Governor of Tokat Nazım Pasha and the Police Commissioner. Bekir Sıtkı Pasha came to mind while looking for a competent governor (mutasarrıf) and was appointed to the governorship. Bekir Sıtkı Pasha, who started his duty with determination to work, was active in serving Tokat. Even the Clock Tower, which is still working today, was built during his governorship. However, Bekir Sıtkı Pasha's conflict with some people in Tokat during his governorship has also been the subject of a series of complaints and investigations. As a matter of fact, Bekir Sıtkı Pasha had to try to acquit himself in the face of these complaints. This study focuses on Bekir Sıtkı Pasha's efforts to acquit himself during the Tokat Governorate. On the other hand, his problems with the Governor of Sivas made work difficult for him. Archival documents constitute the primary source of our work. In addition, research and examination work on the subject also applied.

Keywords: Tokat, Bekir Sıtkı Pasha, Investigation

Giriş

Bulunduğu konum itibariyle ilk çağdan itibaren insanların yerleşimine sahne olan Tokat sırasıyla Hititler, Frigler, Kimmerler, İskitler, Medler, Persler ve Roma İmparatorluğu gibi devletlerin hâkimiyeti altında bulunmuştur (Açıkel 2012: 219). 1071'de Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Alp Arslan ile Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes arasındaki Malazgirt Savaşı'nın Türkler lehine neticelenmesiyle bu savaş, Anadolu'nun Türk yurdu olarak tescil edilmesinde önemli rol oynamıştı. Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu, çok sayıda Türk boylarının yerleşime açılmış, 1075'te Emir Dânişmend Gazi idaresindeki Türkler de Tokat ve çevresine yerleşmişlerdi.(Sevim 1993: 212; Turan 2022: 42). Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Aslan 1175'te Dânişmendliler'i ortadan kaldırıncaya Tokat Türkiye Selçuklularının egemenlik alanına dâhil olmuştu (Turan 1984: 205). II. Kılıç Aslan, 1184'te ülkeyi on bir oğlu arasında taksim ettiğinde Tokat büyük oğlu II. Rükneddin Süleyman Şah'ın payına düşmüştü (Turan 2022: 49). 1243 Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara yenilmesiyle Türkiye Selçuklularının güç kaybetmesi ve İlhanlılara tabiiyet durumu Anadolu'da merkezi otoriteyi zayıflatırken beyliklerin kuruluşuna da zemin oluşturmuştu. Nitekim İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın 1335'te vefatıyla





Bekir Sıtkı Paşanın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi İcraatlarına Karşı Şikâyetler

Anadolu'nun ortasında Eratna Bey tarafından Sivas merkezli kurulan Eretna Devleti Tokat'ı da hâkimiyeti altına almış ve ardından Kadı Burhaneddin hâkimiyeti başlamıştır (Göde 1994: 67-68; Turan 2022: 95-128). 1398'e gelindiğinde Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlu Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi üzerine mahalli emirler arasındaki çatışmalardan bıkan Tokat halkının davetiyle harekete geçen Yıldırım Bayezid, Sivas ve Tokat'ı Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır (Uzunçarşılı 1994: 299).

1398'de Osmanlı hâkimiyeti altına giren Tokat kısa süre için "Eyalet-i Rum" olarak adlandırılan eyaletin merkezi haline getirilmiştir. Fakat bir müddet sonra eyalet merkezi Sivas'a kaydırılmıştır. Tokat, 1864'te Vilayet Nizamnamesi yayınlandıktan sonra da Sivas'a bağlı bir yerleşim yeri olmaya devam etmiştir. Tokat şehrinin en önemli özelliği ticaret yollarının kesişme noktasında bulunmasıdır. Bu özelliğinden dolayı şehir ticari faaliyetlerin ve sanat kollarının yürütüldüğü önemli bir merkez olmuştur. Hatta bu özelliğinden dolayı 1708 yılında Anadolu'daki iç gümrük merkezlerinden birisi haline gelmiştir (Hanılçe 2022: 312). Bu sanat kollarından özellikle bakırcılık ön plana çıkmış ve Tokat'ın iktisadi hayatında etkin bir konuma sahip olmuştur. Elazığ Maden'den ve Ergani'den getirilen ham bakır Tokat Kalhanesinde işlenerek plakalar haline getirilmiştir. Bu plakalar Tokat'taki zanaatkârlar tarafından işlendiği gibi devletin diğer bölgelerine de ihtiyaca binaen nakledilmiştir (Beşirli 2004: 231; Tekinsoy 2020: 1528-1529).

Ulaşım ve haberleşme gibi araçlar yönetimde kolaylıklar sağladıysa da Fransız İhtilali'yle birlikte ortaya çıkan akımlar yönetimlerde bazı güçlükler de ortaya çıkarmıştır. Özellikle milliyetçilik fikriyle tüm ülkelerde ortaya çıkan isyanlara müdahale edilmesi yönetimlerde bazı yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle geniş idari alanların kontrolünde yaşanan zorluklar devlet yöneticilerini idari taksimatı gözden geçirmeye sevk etmiştir. Bu bakımdan klasik Osmanlı taşra idari sisteminde geniş alanlara yayılmış olan eyaletlerin yerine vilayet sistemine geçilmesi bu türden gelişmelere karşı alınan önemli bir tedbir mahiyetindedir. Osmanlı Devleti'nde "ayanlarla" II. Mahmud arasında imzalanan Sened-i İttifak'tan sonra İstanbul'dan başlayarak yönetimde merkeziyetçiliğe geçiş başlamıştır. Bundan sonra eyalet sistemi terkedilerek daha küçük bir idari teşkilatlanmaya gidilmiş; vilayet sistemi getirilmiştir. Bu gelişmeler Orta Anadolu'da önemli bir yerleşim yeri durumundaki Tokat'ı da etkilemiştir. Öncelikle Sivas Vilayeti'nin bir kazası durumuna getirilen Tokat, daha sonra Osmanlı yöneticileri tarafından kaza olarak idaresinin zor olacağı düşüncesinden hareketle mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Bu hususla ilgili yazıda "Tokad kazasının cesamet ve ehemmiyet ve umurunun bir sancak umuruna muadil olduğu halde kaimmakamlıkla idaresi umur-ı tahsiliye ve vesairesini şiraze-i intizamdan çıkardığı beyanıyla Sivas'a baidiyet mesafesi hasebiyle idaresi maksad-ı âliyi te'min edemiyen iki üç kazanın Sivas'dan ifraz ve ilhakıyla Tokad'ın mutasarrıflığa tahvili halinde görülecek menafi' ve fevaid-i azimenin şimdiden tayin ve derecatı kabil olmadığı (BOA. DH. MKT. 1329/2)" belirtilmiştir. Bu öneri dikkate alınmış ve Tokat resmen 12 Ocak 1880 tarihinde mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Yeni oluşturulan Tokat Mutasarrıflığına,





İbrahim Aykun

Canik Sancağına bağlı Niksar. Amasya Sancağına bağlı Erbaa ve Zile kazaları bağlanmıştır. İlk mutasarrıf olarak da Rauf Bey tayin edilmiştir (Mercan 2002: 6).

Yöntem



Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan dokümanlar T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA) kataloglarında bulunan arşiv belgeleridir. Ayrıca konuyla ilgili araştırma ve inceleme eserleri de değerlendirilmiştir. Çalışmada öncelikle Tokat tarihi ve idari yapısına erişilen bazı araştırma eserleri üzerinden değinilmiş, ardından arşiv kayıtlarına dayanarak Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat Mutasarrıflığına atanması dâhil olmak üzere onun idari vazifeleri anlatılmıştır. Diğer taraftan Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat Mutasarrıfı olduğu dönemde hakkındaki iddialar ve şikâyetler ile bu konuda yapılan tahkikatların içeriği analize tabi tutulmuştur. Analizde doğrudan satır içi okuma yöntemi tercih edilmiştir.

Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat Mutasarrıflığı Öncesinde Görevleri



Bekir Sıtkı Paşa'nın hayatı hakkında en ayrıntılı bilgiyi Sicill-i Ahval defterindeki kayıttan öğrenmek mümkündür. Bu defterlerde yer alan kendisine ait sicilde 1845 (H. 1261) yılında Çerkezistan'da doğduğu ve babasının isminin Hacı İlyas olduğu kayıtlıdır (BOA. DH.SAİD.d. 10/490). Kemal Paşazade Said Bey, çağdaşı devlet görevlileri hakkında kaleme aldığı eserinde, Giresun kaymakamı bulunan Bekir Sıtkı Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne gelişiyile ilgili olarak "Kırım muharebesini mütaakib Çerkes zâdegânından berâ-yı ta'lim ve terbiye Dersaâdet'e celbi husûsuna sâdır olan irâde-i seniyye üzerine diğerleri ile beraber Dersaâdete gelmiş ve ulum-ı ibtidaiye tahsilden sonra mekteb-i idadiye kaydolunmuştur" şeklinde bilgi vermektedir (Anadol 2004: 83). Bekir Sıtkı Paşa iyi bir eğitim hayatı geçirememiştir. Kemal Paşazade Said Bey mazeretinden dolayı eğitiminin yarım kaldığı bilgisini vermiş; ancak mazeretinin ne olduğunu açıklamamıştır.

Bekir Sıtkı Paşa, 1877 yılında Canik Sancağı Fatsa Nahiye Müdürlüğü'ne, 1873 Şubat ayı sonlarında Kavak Nahiye Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. 9 Kasım 1873'te Çarşamba Kaymakamlığı görevine atanmıştır. 1873 Kasım ayında bu görevinden istifa etmiş, bundan sonra yedi sekiz ay kadar miralay rütbesiyle Şıpka ve Orhaniye taraflarındaki savaflara iştirak etmiştir. Savaştaki başarılarından ötürü 25 Aralık 1877'de kendisine "İstabl-ı Amire Müdüriyeti" payesi verilmiştir. 19 Ekim 1877'de istifa ederek vazgeçtiği idarecilik görevine Bafra Kaymakamlığı'na tayiniyle geri dönmüştür. 10 Şubat 1881'de Sivas Vilayetine bağlı Ladik Kaymakamlığı'na atanmıştır. Bu görevinden de 28 Ekim 1881'de ayrılmıştır. 28 Ocak 1882'de tekrar Bafra Kaymakamlığı'na getirilmişse de 17 Ekim 1884'te bu görevinden de ayrılmıştır. Bekir Sıtkı Paşa Karadeniz bölgesinde yürüttüğü idarecilik görevine yine Karadeniz bölgesinin bir başka vilayeti olan Trabzon'un Ordu kazası kaymakamlığıyla devam etmiştir. Bu göreve 14 Şubat 1887'de getirilmiştir. Bu görevde iken şâkî Gürcü Reşid ve adamlarını takip edip ele geçirmesinden sonra Mart 1888'de kendisine "rafiâ-i mirmirânî" rütbesi verilmiştir. 27 Şubat 1889'da becayişle Trabzon Vilayetinin bir başka kazası olan Giresun'a kaymakam olarak atanmıştır. Dirayeti, idarecilik kabiliyeti ve tecrübesinden





Bekir Sıtkı Paşanın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi İcraatlarına Karşı Şikâyetler

dolayı 28 Mart 1893'te Sivas Vilayetinin Merzifon Kazası Kaymakamlığı'na getirilmiştir. 19 Şubat 1894'te Amasya Sancağı Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir. İki sene bu görevi sürdüren Bekir Sıtkı Paşa, görev değişikliği talebinde bulunmuş ve 18 Mayıs 1896'da Sinop Sancağı Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Ancak Sinop'un havası sağlığına iyi gelmediğinden görev değişikliği istemiştir. Daha önce görev Sivas Vilayeti'nin çeşitli birimlerinde başarılı idarecilik görevi yapması, tecrübeleriyle ve bölgenin kritik durumuna hâkim olması gibi nedenlerden ötürü 24 Mart 1897'de Tokat Mutasarrıflığına tayin edilmiştir (BOA. DH. SAID.d. 10/489).

Tokat Ermeni Olayları ve Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat Mutasarrıflığına Atanması

Berlin Kongresinden sonra Anadolu'da Türkler ve Ermeniler arasında pek çok olay yaşanmıştır. Bu olayların en şiddetli hissedildiği merkezlerden birisi de Tokat olmuştur. Hınçak Komitesinin bir şubesinin de açıldığı şehirde meydana gelen olaylar arasında Ermeni asıllı Doktor Jozef'in öldürülmesi ve Sivas-Samsun posta arabasının soyulması sayılabilir. Hadiseler sadece merkezle sınırlı kalmamış Tokat'a bağlı yerlere de sirayet etmiştir¹.

19 Mart 1897 Cuma günü Tokat, Türklerle Ermeniler arasında ölümle neticelenen hadiseler sahne olmuştur. Hadiselerin çıkış sebebi tam olarak anlaşılamamışsa da çıkış zamanı manidardır. Bu vaka, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Girit konusunda sorunların yaşandığı ve Yunanistan'ın bir donanma göndererek Girit'i ilhak ettiği günlere rastlamaktadır. Osmanlı Devleti bu oldu-bittiyi protesto etmiş, büyük devletler ise Osmanlı Devleti'nin yanında tavır almışlar, Yunanistan'a nota göndererek donanmanın geri çekilmesini aksi takdirde harekete geçeceklerini bildirmişlerdir (Uçarol 2000: 371). Tam da bu sırada Tokat'ta Ermeni olayları meydana gelmiştir. Büyük devletlerin dikkatlerini kendi üzerlerine çekmek isteyen Ermeniler, Türkler karşısında amaçlarına ulaşabilmek için Tokat'ta olay çıkarmışlar ve amaçlarına da ulaşmışlardır. Nitekim bir anda büyük devletlerin dikkatleri Tokat üzerine çevrilmiş; bu devletlerin olası baskılarını gidermek isteyen Osmanlı Devleti, Rüşumat Emini Hasan Fehmi Paşa başkanlığında bir Mahkeme-i Fevkalade oluşturarak Tokat'a göndermiştir. Devlet öncelikle olayların önlenmesinde yetersiz kaldığına inanılan Mutasarrıf Mahmud Paşa'nın tutuklanmasını sağlamıştır. Boş kalan mutasarrıflığa da Amasya'da görev yaptığı sırada Ermeni olaylarının önlenmesinde etkili olan ve tecrübesiyle ön plana çıkan Sinop Mutasarrıfı Bekir Sıtkı Paşa atanmıştır (BOA. A.İMKT.MHM. 622/2). Bekir Sıtkı Paşa döneminde Tokat'ta Türkler ve Ermeniler arasında her hangi bir sorun yaşanmamıştır. Bunda mutasarrıfın sergilediği basiretli ve otoriter yönetimin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Sivas Valisi ile Bekir Sıtkı Paşa arasında başlayan sürtüşmede mutasarrıfın başka bir yere tayin edilmesi gündeme geldiğinde, Tokat'ta sağlanan asayişin bozulmasından endişelenen Sivas'taki konsoloslar, durumu

¹ Tokat ve çevresinde yaşanan olaylar ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbrahim Aykun, "Ermeni Olaylarında Tokat", *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu*, Ankara 2015, s. 369-410.





İbrahim Aykun

elçilikleriyle mütalaa ederek, mutasarrıfın görevde kalmasını sağlamışlardır (BOA. A.)MKT.MHM. 722/23).

3. Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi Faaliyetleri

Bekir Sıtkı Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde Tokat'ta yapılan imar faaliyetleri içerisinde en önemlisi saat kulesinin inşasıdır. Sultan Abdülhamid'in tahta geçişinin yirmi beşinci yıl dönümü etkinliklerinden birisi olarak yapılması düşünülen saat kulesinin mekanizması Fransa'dan getirilmiş ve ücreti belediye sandığından ödenmiştir (BOA. ŞD. 1807/9). Ancak kulenin yapım masrafının belediye sandığından karşılanması mümkün olmadığından belediyeye ait akarlardan birisinin satılmasıyla elde edilecek paradan inşaatın sermayesinin oluşturulmasına karar verilmiştir. Masrafların Belediyenin ayırdığı bütçeyi aşacağı tahmin edildiğinden komisyon kurulmasına karar verilmiştir. İnşaatın bu komisyon marifetiyle halktan toplanacak yardımlar aracılığıyla devam ettirilmesi düşünülmüştür.

Kulenin inşa edileceği yer konusunda yapılan etütlerde hükümet binasının karşısında şose kenarında ve burada bulunan mezarlara zarar vermeyecek şekilde yapılmasına karar verilmiştir². Diğer taraftan inşaatın ivedilikle başlaması ve inşaatla ilgili işlerin takibinin de belediye meclisince icra edilmesine karar verilmiştir (BOA. ŞD. 1807/9/131). Saat kulesinin inşasıyla ilgili olarak yetkili bir kurulun da meydana getirilmesi düşünülmüştür. Bu komisyonun üyeleri aşağıdaki kişilerden oluşmuştur:

1. Reis-i Evvel Mutasarrıf Paşa
2. Reis-i Sani Kumandan Paşa
3. Defter-i Hakanî Memuru Kâmil Efendi
4. Mühendis İbrahim Efendi
5. Kalhane Muhasebecisi İbrahim Efendi
6. Nüfus Memuru Tevfik Efendi
7. Almağızade Hacı Hüsnü Efendi
8. Meclis-i İdare Azasından İzzet Efendi
9. Mumyakmaz Oğlu Banapot Efendi
10. Hacı Hüsnü Efendi

²Behzat Camii'nin güney tarafında da daha evvel mezarların bulunduğu bilinmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, buradaki mezarlarla ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir: "Behzad Camii yanında demir parmaklık içerisinde birkaç Selçuklu lahiti vardır. Bunlar Reşit Akif Paşa merhum Sivas Valisi iken Komanat mevkiinden getirterek buraya koydurmuştur." Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler (Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet Kaza ve Nahiye Merkezlerinde)*, Maarif Vekaleti, İstanbul 1927, s. 39.





Bekir Sıtkı Paşanın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi İcraatlarına Karşı Şikâyetler

11. Ohannes Efendi
12. Abdalyan Mardiros Ağa
13. Katolik Milletinden Yakob Ağa
13. Rum Milletinden Lazaryan Lazarus Ağa
14. Yahudi Milletinden Efdan Ağa

Belediye katkısı kulenin finansmanına yetmediğinden halktan yardım toplanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Köylü rençber sınıfının hayır işlerine istekli olduğu düşünülerek herkesten rızasına göre birer ikişer şinik³ buğday toplanması kararlaştırılmıştır. Buğday vermeyenlerden ise nakit olarak para toplanması istenilmiştir (BOA. ŞD. 1807/9). Yardımların nasıl toplanacağı da tartışma konusu olmuş, yapılan görüşmeler neticesinde Muhtarlar ve İhtiyar Heyetleri vasıtasıyla yardımların toplanması, bunların köylere gönderilecek görevlilerce Tokat'a nakledilmesi kararı alınmıştır. Bunun için koçanlı, ciltli ve varaklı makbuz senetleri kullanılmıştır. Görevli ve nakliye ücretleri toplanan gelirlerden ödenmiştir. Buna göre kule için toplanan ve sarf edilen masraf cetveli şu şekildedir:

Tablo 1: Saat Kulesi Masraf Cetveli

90212 guruş 5 para	Şimdiye kadar saat kulesine sarf olunup idhal-i yevmiye edilen
6307	Ale'l-hesap verilip henüz masraf kaydedilmeyen
96519 guruş 5 para	
39611 guruş 10 para	İneden verilen
56907 guruş 30 para	
56907 guruş 30 para	Belediye sandığı varidatından
35049 guruş	An 1 Eylül 1315 gaye-i Haziran sene 1316 bedelinden
8225	Bi'l-müzayede satılan zehayir-i ayniyeden
3662 guruş 30 para	Masarf-ı nakliye ve memur ücreti
39611 guruş 10 para	

Kaynak: Gelir ve harcamaları gösterir yazı (BOA. ŞD. 1807/9).

³ Bir ölçü birimidir. Yörelere göre bir şinikin ölçüsü farklıdır. Mesela Ankara, Adana, Bilecik ve Isparta illerinde 1 Şinik sekiz kiloya denk gelmektedir. Cengiz Kallek, "Şinik", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 39, s.170.





İbrahim Aykun

Tokat saat kulesi Ağustos 1900 yılında tamamlanmıştır⁴. Saat kulesi yapılmasından bir müddet sonra Bekir Sıtkı Paşa'yla ilgili ortaya atılan iddiaların da önemlilerinden birisi haline gelmiştir. Bu iddia kulenin yapılması için oluşturulan komisyonda da bulunan Defter-i Hakanî Memuru Kâmil Efendi tarafından ortaya atılmıştır. Tahkikat geçirdiği hususlardan birisi de halktan zorla para aldığına dair iddialardır. Bu iddialar aşağıda ele alınacaktır.

Saat kulesinden başka Bekir Sıtkı Paşa döneminde merkez ve kazalarda pek çok eser yapılmıştır. Bekir Sıtkı Paşa döneminde yapılan diğer eserler Hadi Belge tarafından Tercüman-ı Hakikat'in 5 Cemaziye'l-evvel 1318 tarihli nüshasına dayanarak liste olarak yayınlanmıştır. Bu listeye göre:

1. Saat kulesi; yontma taştan yapılmıştır.
2. 11 Adet dükkân; Tokat şehrinin uygun mevkilerinde yenilenerek yapılan üç ilkokulun (ibtidaiye) öğretmen maaşlarını karşılaması için inşa edilmiştir.
3. Bölük süvari koğuşu; Jandarma ve zabıtların kalması için yapılmıştır.
4. Çeşme; Bölük süvari koğuşu önündeki alana yapılmıştır.
5. Şadırvan; Hükümet bahçesi önündeki alana yapılmıştır.
6. Sokak genişletme çalışması
7. Yol açma çalışması; Mahkeme çarşısından hamam önüne kadar alanda yol açılmıştır.
8. Medresenin inşası; 12 derslikli medresedir. Mutasarrıf Paşa 45 lira yardım yapmıştır.
9. 21 adet yontma taştan köprü ve menfez yenileme çalışması yapılmıştır.
10. 39 adet ahşap köprü tamiri.
11. 10.050 metre uzunluğunda şose yol tamiri
12. 16 adet cami ve bir medrese Tokat kent merkezi ve köylerinde inşa edilmiştir.
13. 64 ilkokulun tamiri; Sancak dâhilindeki bu okulların resmî açılışları yapılmıştır.
14. 35 mektebin yenilenerek yapılması.

Aynı zamanda sancağa bağlı kazalarda da çeşitli eserler kazandırılmıştır (Belge 2021: 455-456).

⁴ Saat kulesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hadi Belge, "Sultan II. Abdülhamid'in Saltanatının 25. Yılında Tokat ve Tokat Saat Kulesi", *History Studies*, 13/2, Nisan 2021, s. 455– 456.





Vali Mutasarrıf Çekişmesi

Mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa ile Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa arasında geçmişe dayalı anlaşmazlık Sivas vilayeti sınırları içerisinde görev yapan bu iki idareciyi tekrar karşı karşıya getirmiştir. Vali ile Mutasarrıfı karşı karşıya getiren durum Ermeni Hınçak komitesine mensup “Nişan” adlı şahsın valiliğe müracaatının kabul edilmesi olmuştur. Bekir Sıtkı Paşa’nın yolsuzluklarıyla ilgili İstanbul’a bilgi veren vali, mutasarrıfın görevlendirilecek bir memur vasıtasıyla incelenmesini istemesi yerine, başka bir yere tayinini istemiştir. Bekir Sıtkı Paşa da yapılacak araştırmadan sonra suçlu bulunması halinde “en ağır cezaya razı olacağını” ve başka yere tayinini “kabul edeceğini” bildirmiştir. Mutasarrıfın Tokat’tan ayrılmasıyla şehirde sağlanan asayişin tekrar bozulacağını düşünen Sivas’taki konsoloslar durumu elçiliklerine bildirilmiş; onlar da Osmanlı Devleti’nin Hariciye Nezareti’ne müracaatla Bekir Sıtkı Paşa’nın beş-altı ay kadar Tokat’ta kalmasını rica etmişlerdir (BOA. A.İMKT.MHM. 722/23). Durum Şura-yı Devlete intikal ettirilmiş ve Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi’nde yapılan görüşmede Bekir Sıtkı Paşa’nın savunmasının alınmadığından yapılan işlemin uygun olmadığı, tahkikatın usulüne uygun şekilde yapılması Sivas Vilayeti’nden istenmiştir (BOA. A.İMKT.MHM. 722/23). Bekir Sıtkı Paşa’nın Tokat mutasarrıflığından ayrılması durumunda Tokat mutasarrıflığına kimin tayin edileceği hususu da tartışılmıştır. Gümüşhane Mutasarrıfı Cemal Bey’in Tokat’a tayin edilmesi düşünülmüşse de Bekir Sıtkı Paşa’nın görevde kalmasına karar verilmiştir (BOA. BEO. 1389/104135).

Bekir Sıtkı Paşa sadece Sivas Valisiyle sorun yaşamamış, Tokat Mutasarrıfı olduğu devrede bazı yerel görevlilerle de karşı karşıya gelmiştir. Valiliğe ve İstanbul’a yapılan ihbarların artması üzerine Maliye ve Defter-i Hakanî Nezareti’nden seçilecek görevlilerce hakkında tahkikat yapılmasına karar verilmiştir (BOA. BEO. 1488/111567). Alınan karar üzerine Dâhiliye Nezareti Evrak Odası Mümeyyiz-i Sanisi ve Nezaret Dava Vekili Muhtar Efendi, Maliye Nezareti’nden Meclis-i Maliye Kalemi Müdürü Halid Beyler seçilmiş ve Tokat’a gönderilmiştir. Tokat’a ulaşmalarından sonra Defter-i Hakanî Nezareti namına Sivas Vilayetini temsilen müfettiş Nafiz Bey’in de bu heyete dâhil olması kararlaştırılmıştır (BOA. DH. MKT. 2362/104).

Bekir Sıtkı Paşa’nın idarece uygunsuz hareketleri hakkındaki iddialar Tokat Defter-i Hakanî memuru Kamil Efendi ile Zile eski Mal Müdürü Aziz Azmi Efendi tarafından yapılan tahkikat neticesinde teyit edilmiştir (BOA. ŞD. 1807./9).

Bu iddiaları şöyle sıralayabiliriz:

Birinci iddia, Zile kazasına bağlı Eymir⁵ karyesi ile Yozgat Sancağına bağlı Fuadiye⁶ köyleri arasında arazi anlaşmazlığı meselesi üzerinedir. Fuadiye köylülerinin iskânı

⁵ 1925 yılına kadar Zile’ye bağlı iken bu tarihten sonra Yozgat Sorgun’a bağlanmıştır.

⁶ Yozgat ilinin Çekerek ilçesine bağlı bir köydür.





İbrahim Aykun

esnasında kendilerine Eymir köylülerine ait olduğunu iddia ettikleri yayla mera olarak verilmiştir. Ancak Eymir karyesi ahalisi bu arazinin Fuadiye köylüleri tarafından kullanılmasına engel olmuşlardır. Fuadiyeli köylüler istida vererek buranın kullanımı konusunda kendilerine yardımcı olunmasını istemişlerdir. İddiaya göre Bekir Sıtkı Paşa da Çerkesleri himaye ile bin beş yüz dönüm araziye Fuadiye köyünden Esad Efendi namına sened-i muvakkat verdimiştir. Bu iddia Fuadiye köylülerinin Çerkes olması ve Bekir Sıtkı Paşa'nın onları himaye ettiğiyle ilgilidir.

İkinci iddia, Yıldızeli kazasının Batmantaş⁷ karyesinde kırk sene evvel arazi tahsis edilmiş ve satın aldığı arazilerle birlikte bir hayli arazi kullanan Çerkes Anefko ve yakınlarına Niksar kazasında Topkara mevkiinde yeni muhacirmiş gibi meccanen 700 küsur dönüm arazi verilmesiyle ilgilidir.

Üçüncü iddia, Komanat nahiyesine tabii Gök⁸ karyesi ahalisinin tapulu arazilerine Çilehane karyesinde yerleşik muhacirler tarafından yapılan müdahalenin önlenmesi hususundadır. Bu iddia Gök karyesinin müracaatları üzerine karar verilmiş iken daha sonra Çilehanelilerin müracaatı üzerine Gök karyesi ahalisinin müdahalelerinin önlenmesi gündeme gelmiştir.

Dördüncü iddia, Erbaa kazasının Erzenos⁹ karyesinde meskûn Gürcü muhacirler ile Oğlakçı ve Kavalcık karyeleri arasında anlaşmazlık halinde olan arazi meselesine dairdir.

Beşinci iddia, vilayet ve mutasarrıflık arasında münakaşalara sebep olan Defteri Hakanî Memuru müşteki Kamil Efendi'nin Tokat'ta muhakemeye alınması ve mağduriyetine sebep olduğuna ilişkindir.

Altıncı iddia, Zile kaymakamı Ömer Asaf Efendi'nin Bekir Sıtkı Paşa ile Kaza Naibi Hurşid Efendi vesaire hakkında vilayete gönderdiği önemli ifadeleri içine alan ihbarla ilgilidir. Bekir Sıtkı Paşa'nın kaymakama soğuk davranarak naibi sahiplenmesi, meselenin kişisel şeylerden kaynaklandığı izlenimi doğurmuş ancak kaymakamın borçlu mültezimlerden tutuklama suretiyle gayr-i menkul mallarının alınarak bedellerinin asker kuponu ve ehl-i mürtezika ve evkaf müteveli senetleriyle mahsup edildiği yolundaki yazısı incelenmeye değer görülmekle maddelerin tayin edilmesi kaymakama bildirilmiştir. Bu konuda da Bekir Sıtkı Paşa'nın Zile'ye gitmesi, orada tahsilatta şiddet kullanması ve hazinenin haklarını koruması uygun bulunmuştur. Kaymakamın da tahsilat işinde gevşek davrandığı mutasarrıf tarafından ifade edilmiştir.

Yedinci iddia, Tokatlı Camkeretyan Tanil ve Setrak ile Bozbıki oğlu Kirkor ve Ekmekçi oğlu Karabet arasında anlaşmazlığa neden olan değirmen hakkındadır. Bu değirmenle alakalı mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa'nın iki tarafın verdikleri arzuhalleri her iki

⁷ Tokat'a bağlı aynı isimli köydür.

⁸ Almus'a bağlı Gökköy.

⁹ Tokat Erbaa'nın Evciler köyü.





Bekir Sıtkı Paşanın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi İcraatlarına Karşı Şikâyetler

taraf lehine olarak havale etmesi ve birinin havalesindeki ilavenin Katib-i hususi Ali Efendi tarafından yazılmış olması sorunun önemli nedenidir.

Sekizinci iddia, Zileli İhsan Efendi-zade Bekir Efendiden alınan yirmi bin guruş “tapu-yu mislin” ertelenmesine yöneliktir. Bu hususta İhsan Efendi-zade Bekir Efendinin fikrine Mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa tarafından uygunluk gösterildiği dile getirilmiştir.

Dokuzuncu iddia, Koçgiri, diğer ismiyle Zara kazasından gelen Kürtlerin Bekir Sıtkı Paşa tarafından bila-emr Niksar’da Bayramaltı isimli yere yerleştirilmesiyle ilgilidir. İddiaya göre orada yerleşik olan halk Sivas vilayetine giderek şikâyette bulunmuş ve vilayetçe verilen emir üzerine de Kürtler oradan uzaklaştırılmıştır. Bu iddia Aziz Efendi tarafından ileri sürülmüştür. Aziz Efendi’ye göre halkın Sivas’a kadar giderek şikâyete mecbur olmaları Bekir Sıtkı Paşanın “zulmünün eseridir”.

Onuncu iddia, Bazikli aşiretinden Yusuf ve Kör İbo oğlu Mehmet ve arkadaşlarının “nüfus-ı mektumeden” olmak vesilesiyle celb ve hapis edilip tahliyeleri için Mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa’nın yirmi beş bin lira rüşvet aldığı üzerinedir.

On birinci iddia, Tokat eşrafından Yağcızade Ali Bey’in hiçbir hükme dayanmaksızın sırf siyasi nedenlerle bir haftadan fazla hapis ve hiçbir karara dayanmaksızın tahliye edilmesine dairdir.

On ikinci iddia, Tokat Eşrafından Yağcızade Sadullah Bey’in sanatkârane yapılmış bir tabancasını almak için aşardan olan cüz’i zimmetini bahane ederek hapis ile tabancasının alınması hakkındadır.

On üçüncü iddia, Kabili Osman, Kenanzade Osman ve Elfete Hafize’nin hapsedilmesi ve kolları bağlı olarak teşhir edilmiş olmalarıyla alakalıdır. Muhtemelen bu uygulamayla bahsedilen şahısların küçük düşürüldükleri düşünülmüş ve Paşa suçlanmıştır.

On dördüncü iddia, Tokat’a tabi Asarcık karyesi ahalisinden Ahmed adında birisinin irade-i seniyye ile gözaltında bulundurulmak üzere Zabtiye Nezaretince İstanbul’dan Tokat’a gönderildiği ancak Mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa’nın hususi kâtibi Ali Efendi’nin kefaletiyle Mısır’a gönderildiğine ilişkindir.

On beşinci iddia, geçen üç yüz on beş senesinde Kebapçı esnafı tarafından rüşvet olarak Belediye Reisi Mehmed Efendi’ye verilen ve Mehmet Efendi tarafından kabul olunmayarak defteri Hakanî idaresinde Mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa’ya gönderilen altı yüz guruşa tekabül eden parayı mutasarrıfın alıp kalanını belediye reisine terk etmesi hususunu içermektedir.

On altıncı iddia, Tokat saat kulesinin inşaatında çevre köyler ahalisinden harman başına birer şinik zahire veya bedelinin zaptiyeler vasıtasıyla tahsis olunmasıyla alakalıdır. Kanun dışı olarak Tokat, Niksar ve Zile emval-i emiriye tahsildarlarının iki de bir değiştirilmesi de bu konudaki iddianın içerisinde yer almıştır. Ermeni Milletinden Bulgur





İbrahim Aykun

oğlu Musis'in Çaylı karyesi ahalisinden aradığı zahirenin hükümsüz olarak zabıta vasıtasıyla zorla tahsil edilmesi de iddianın diğer bir uzantısıdır. Menegir¹⁰ ve Filtise¹¹ ve Megelli¹² karyelerinden alınması gereken on beş bin guruş ağnam-ı mektume vergisinin henüz tahsil olunmaması da şikâyetler içerisinde. Aşar müzayedesinde bir mahal aşarına pey¹³ sürmemesi için Kazaryan Hacı Ağa tarafından mültezimden Hasib Efendi'ye verilip, Hasip Efendi tarafından müzayede mahallinde ortaya konulan on lira ile harik ianesi olarak Turhal'dan gönderilen üç bin guruşun ortadan kaybolması da iddialar arasındadır. Kovan başına yüz para resm alınmakta iken geçen sene kovan rüsumunun ihalesinde meclis-i idare kararıyla resmin üç guruştan alınması ise şikâyet dosyasının bir diğer konusudur.

On yedinci iddia, Zile Kazası Sandık Emmini Mehmed Efendi'nin evvelce azlolunduğu halde bir süre sonra görevine iade edilmesi ve hemen sonra tekrar azl ile daha sonra tekrar tayin olunması hususu ve bu konudaki evrakın incelenmeye değer olduğunun ihbarcı Aziz Azmi Efendi tarafından ileri sürülmesidir.

On sekizinci iddia, daha önce işten el çektirilen Zile Tapu Kâtibi Osman Efendi görevine iade olunmuş iken azlolunarak yerine Kâmil Efendi'nin tayin edilmesi, bunun da görevden alınarak yerine Hakkı Efendi'nin atanması. Yine Zile Yoklama Kitabeti'ne de Defteri Hakanî memurunun görüşü alınmaksızın Remzi Efendinin tayin edilmesini içermektedir.

On dokuzuncu iddia Tokat Merkez kazasına bağlı Selami taraflarındaki Nahiye müdürlerinin seçim yapılmadan tayin edilmeleri hakkındadır (BOA. ŞD. 1807/9).

Tahkik Heyeti bu iddiaların incelenmesinde gerek Bekir Sıtkı Paşa gerekse ithamda bulunan şahısların sözlü ve yazılı ifadelerine başvurmuştur. Her iddianın altında uzun uzadıya izahat yer almaktadır. Bu tahkikatla ilgili tüm iddia ve savunma evrakı, BOA. ŞD.1807/9'da "Tokat mutasarrıfı Bekir Paşa'nın mesavi-i ahvali hakkında tahkikat yapılması zımında izam olunan heyet-i tahkikiye tarafından tanzim olunan layiha evrakının gönderildiği" ifadesiyle yer almaktadır, Tahkik heyeti çalışmalarını tamamlamış ve raporunu 15 Ağustos 1900/2 Eylül 1316 tarihinde İstanbul'a göndermiştir (BOA. ŞD. 1807/9).

Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat Mutasarrıflığından Ayrılışı

Tahkikat heyetinin son intibası valilik ile mutasarrıflık arasındaki soğukluğun işlerin yürütülmesine engel olmuştur. Heyetin Tokat'a gelmesi iki tarafta da sükûnet

¹⁰ Tokat Almus Çamdalı köyü.

¹¹ Tokat Almus Durudere köyü.

¹² Tokat Almus Akarçay Beldesi.

¹³"Bir şeye talib olan adamın badehu mübayadan caymayacağına rehin mukabilinde olmak üzere satana peşin verdiği akçe. Pey vermek, sürmek, (v)urmak: müzayede ile satılan bir şeye mukabil pey vermek". Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1317, s.365. Günümüzde alış-verişte satıcıya ön ödeme olarak verilen kaporadır.





Bekir Sıtkı Paşanın Tokat Mutasarrıflığı Dönemi İcraatlarına Karşı Şikâyetler

sağlamıştır. Bekir Sıtkı Paşa heyete gönderdiği iki kıta yazıda valiliğin emir ve görüşlerinin aksine muamele yaptığını ortaya koyacak herhangi bir emare olmadığını ileri sürmüştür.

O zaman hakkındaki bu iddialar nasıl ortaya çıkmıştır? Bu iddiaları ortaya atan üç kişiden Defter-i Hakanî Memuru Kamil Efendi'nin bir yolsuzluğu nedeniyle muhakeme edilmek istenmesinden, Aziz Efendi'nin de zimmet-i emiriyesinden dolayı mahkûm olmasından ve Mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa'nın Zile'yi ziyareti sırasında da yine Aziz Efendi'nin hazineyi zarara uğrattığı gerekçesiyle yeni bir tahkikat açtırma teşebbüsünden, Hacı Hamdi Bey'in ise kişilik olarak öteden beri memurlar arasında nifak yayan bir kişi olduğundan ve bir zimmet vakasından ötürü hanesinin satılmasından kaynaklanmıştır (BOA. ŞD. 1807/9).

Netice olarak tahkikatta Bekir Sıtkı Paşa'nın güvenilir ileri görüşlü biri olduğu memleketin asayişinin devamı yolundaki hizmetleri bilindiği, İslam ve Hristiyan ulema ve ileri gelenlerin mutasarrıftan hoşnut oldukları heyete sundukları yazılarda beyan edildiği, Bekir Sıtkı Paşa aleyhine ithamlarda bulunan kimselerin aslen Tokatlı olmadıkları, Tokatlı yerliden Bekir Sıtkı Paşa'dan hoşlanmayan bir kişi bulunmadığı ifade edilmiştir. Hatta Gregoryen Ermeni ve Ermeni Katolik murahhasa vekilleri tahkik heyetine gelerek Bekir Sıtkı Paşa hakkında ithamlarda bulunan kimselerin suçlamalarının paşaya duyulan kişisel kinden kaynaklandığını ve mutasarrıfın icraatlarının kanuna uygun olduğunu söylemişlerdir (BOA. ŞD. 1807/9).

Bekir Sıtkı Paşa'nın bu ileri sürülen hususlardan dolayı da yargılanmasına gerek olmadığı belirtilmiştir (BOA. BEO.1589/119167; BOA. DH. MKT. 2437/46). Bekir Sıtkı Paşa Tokat'ta bulunduğu müddetçe hakkında yapılan çeşitli şikâyetlerle karşılaşmıştır. Bunlardan bir tanesi de Tatar Hacı Abdullah Efendi adında bir vatandaşın talebiydi. İddiaya göre bahsedilen şahıs, Bekir Sıtkı Paşa tarafından tutuklatılmış, bu sırada belediye tarafından 10 göz evi yıktırılmıştır. Evinin neden yıktırıldığı bilinmese de sonradan belediyeden tazminat talebinde bulunmuş, ödenen parayı yeterli görmeyerek tazminatın arttırılması talebinde bulunmuştur (BOA. DH. MKT. 660/76).

Bekir Sıtkı Paşa bir süre de Sivas valiliğine vekâlet etmiş, Tokat Mutasarrıflığına da Tokat Redif livası kumandanı Rasim Paşa vekâlet etmiştir (BOA. DH. MKT. 655/47). Bekir Sıtkı Paşa'nın Tokat'ta bazı kişilerin hedefinde olmasının sebeplerinden birisi de Kırım Harbinden sonra başlayan Kafkas göçleridir. Söz konusu süreçte Tokat'a çok sayıda Kafkasyalı kimse yerleştirilmiştir. Biyografisinde belirtildiği üzere Paşa Çerkes asıllıydı ve Tokat Sancağına yerleştirilen Çerkeslere ayrımcılık yaptığı konusunda eleştirilmiştir.

Yine Sivas Valisinin yazısında, Bekir Sıtkı Paşa'nın kendisine Çerkes ümerası süsü verdiğini, Aziziye Çerkesleri arasında kız ve nikah hususunda ortaya çıkan karışıklığı fırsat bilip vilayetin almış olduğu tedbirleri neticesiz bırakmak için çalıştığını ve Çerkesler arasında bir karmaşa çıkararak kendisini önemli gösterip Vali olmak emelinde olduğunu,





İbrahim Aykun

Bekir Sıtkı Paşa'nın Çerkes bulunmayan bir yere tayin edilmesini de istemiştir (BOA. Y. PRK.UM. 46/28).

Bekir Sıtkı Paşa 24 Mart 1897 tarihinde Tokat Mutasarrıflığına atanmıştır. Tokat'ta bulunduğu süre içerisinde pek çok eserin yapılmasına ön ayak olmuştur. Bunlardan en önemlisi de Saat Kulesidir. Ancak bu süre içerisinde hem vali hem de merkez ve kazalardaki bazı görevlilerle ters düşmüş, onların hakkındaki ithamları üzerine İstanbul'dan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon kendisini haklı gösterse de bu durumdan çok yıpranmış ve Malatya Mutasarrıfı Mehmed Şevki ile becayiş yapmıştır. 1 Eylül 1902 tarihinde Tokat Mutasarrıflığından ayrılmıştır (BOA. DH.SAİD.d. 10/490).

Sicill-i Ahval'deki kayıta "muşarun-ileyh Tokad Sancağında hoşnutsuzluk göstererek tahvili arzusunda bulunduğu işar-ı vilayetten anlaşılmuş olduğundan" (BOA. DH.SAİD.d. 10/490) ibaresinden Tokat'taki bazı kimselerin hakkında ileri sürdüğü isnatlardan çok yıprandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tokat'ta meydana gelen 1897 Ermeni olaylarından sonra mutasarrıf olarak tayin edilen Bekir Sıtkı Paşa kendisine verilen vazifeyi layıkıyla yerine getirmek için çalışmıştır. Bugün Tokat'ta yaşayan herkesin önünden geçtiği, sesinin ulaşabildiği yere kadar herkese zamanını hatırlatan, Tokat'ın tanıtımında resim olarak herkesin hafızasında yer alan Saat kulesi onun eseridir. Ancak Tokat'a geldikten bir süre sonra Sivas Valisi ile aralarında bir sürtüşme başlamış, bunu vilayette görev yapan ve suiistimalleri bulunan kimselerle anlaşmazlıkları izlemiştir. Hakkında oldukça fazla ithamlar ileri sürülmüştür. Tokat'taki bu durumun daha da büyümemesi için İstanbul'dan bir tahkik heyeti gönderilmiş ve Bekir Sıtkı Paşa'nın suçsuzluğu ortaya çıkmıştır. Çerkes asıllı olması ve mutasarrıflığa yerleştirilen Çerkeslere karşı himayeci davranması dikkat çekmiştir. Bütün bunlar Bekir Sıtkı Paşa'nın daha fazla Tokat'ta kalmak arzusunu kırmış ve Malatya Mutasarrıfı ile becayiş yaparak Tokat'tan ayrılmıştır.

Resmi yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla hakkında oldukça fazla itham ve iddialar olmasına rağmen Müslim-Gayrimüslim Tokat halkının Bekir Sıtkı Paşa'yı desteklediği anlaşılmaktadır. Halkın desteğini kazanmasında yaptığı geniş çaplı imar faaliyetleri ile adil bir yönetim sergilemesinin etkili olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan Bekir Sıtkı Paşa'yla ilgili şikâyetler ve yapılan tahkikat 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin taşradaki idarecilerinin uğraşmak zorunda kaldıkları sorunları da anlamak açısından örnek teşkil etmektedir.





KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.İMKT.MHM.):

BOA. A.İMKT.MHM. 722/23.

BOA. A.İMKT.MHM. 622/2.

Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO):

BOA. BEO. 1389/104135.

BOA. BEO. 1488/111567.

BOA. BEO. 1589/119167.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT):

BOA. DH. MKT. 1329/2.

BOA. DH. MKT. 2362/104.

BOA. DH. MKT. 655/47.

BOA. DH. MKT. 660/76.

BOA. DH. MKT. 2437/46.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi Umumiyesi (DH. SAİD.d):

BOA. DH. SAİD.d. 10/489.

BOA. DH. SAİD.d. 10/490.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD):

BOA. ŞD. 1807/9.

BOA. ŞD. 1807/9/131.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y. PRK.UM):

BOA. Y. PRK.UM. 46/28.

Telif ve Tetkik Eserler

Açıkel, Ali. 2012. "Tokat". ss. 223-226 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 41. Ankara: TDV Yayınları.





İbrahim Aykun

- Anadol, Filiz. 2004. "Kemâl Paşazâde Saîd Bey Terâcim-i Ahvâl-i Muâsırîn". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.
- Aykun, İbrahim. 2015. "Ermeni Olaylarında Tokat". ss. 369-410 içinde Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu. Ankara: TTK Yayınları.
- Belge, Hadi. 2021. "Sultan II. Abdülhamid'in Saltanatının 25. Yılında Tokat ve Tokat Saat Kulesi". *History Studies*. 13(2): 449-470.
- Beşirli, Mehmet, "Tokat Bakır Kalhânesi'nin Yönetimi (1793-1853)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1): 229-258.
- Göde, Kemal. 1994. *Eratnalılar (1327-1381)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Hanılçe, Murat. 2022. "Batılı Seyyahların Gravürlerinin Gözünden XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Kenti: Tokat". ss. 309-351 içinde XVIII. Türk Tarih Kongresi. C. II. Ankara: TTK Yayınları.
- Kallek, Cengiz. 2010. "Şinik". ss.170 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 39. Ankara: TDV Yayınları.
- Mercan, Mehmet. 2002. "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 10(17): 5-13.
- Sevim, Ali. 1993. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şemseddin Sami. 1317. *Kamus-ı Türki*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Tekinsoy, Yunus Emre. 2020. "İngiliz Jeolog Warington Wilkinson Smyth'İN Gözünden 1842 Yazında Tokat", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4): 1518-1536.
- Turan, İsmail. 2022. *Ortaçağ'da Tokat (XII.-XIV. Yüzyıllar)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Turan, Osman. 1984. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Uçarol, Rıfat. 2000. *Siyasi Tarih (1789-1999)*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1994. *Osmanlı Tarihi*. C. I. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1927. *Kitabeler (Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet Kaza ve Nahiye Merkezlerinde)*. İstanbul: Maarif Vekaleti.





Abdulselem ARVAS


Prof. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Çankırı/Türkiye

Prof. Dr. Çankırı Karatekin University/Faculty of Literature/Department of Turkish Language and Literature/Department of Folk Literature, Çankırı/Turkey



eposta: aarvas@karatekin.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-7553-183X> -  RorID: <https://ror.org/011y7xt38>

Atıf/Citation: Arvas. Abdulselem. 2023. Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 529-547.

<https://doi.org/10.33692/avrsyad.1229126>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Derleme Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	03.01.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	19.02.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

KİTAB-I DEDEM KORKUT'UN İZAHLI BİBLİYOGRAFYASI ÜZERİNE BİR DENEME*

ÖZ

Kitab-ı Dedem Korkut adlı eserdeki hikâyelerin uzun bir zaman boyunca sözlü gelenekte yaşadığı tahmin edilmektedir. Araştırmacılara göre, bu hikâyeler daha sonra meçhul bir müellif tarafından Türk dilinde ama Arap alfabesi ile yazıya geçirilmiştir. XV. yüzyılda, kesin adı bilinmeyen başka bir müstensih ise *Dresden* nüshasını istinsah etmiştir. *Vatikan* nüshası için ise henüz tam bir fikir beyan edilmemiştir. Neticede *Kitab-ı Dedem Korkut* adlı eserle ilgili şimdilik iki eski tarihli nüsha olduğu söylenmektedir. Bu eser, Oğuz Türkçesiyle yazılmasına karşın Türk halklarının müşterek eserlerinden birini teşkil etmektedir. Bu husus gerek geleneksel ve kültürel gerekse motif, tema gibi yapısal unsurlar açısından göze çarpmaktadır. Dahası bu hikâyeler hem Türkiye ve Gagauzya hem de Türkmenistan'da yakın dönemlere kadar sözlü gelenekte anlatılmaktaydı. Bu nedenlerden ötürü *Kitab-ı Dedem Korkut* Türk dünyası için önem arz eden bir eserdir. Nitekim eser, keşfedildiği günden itibaren bütün araştırmacıların dikkatini çekmiş ve üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, özellikle Türkiye'de nicel olarak hayli bir yekûn tutmuş ve eser hakkında birkaç bibliyografya da hazırlanmıştır. Ancak bu bibliyografyalarda çalışmaların sadece künyeleri verilmiş, bunlara dair açıklamalar yapılmamıştır. Bütün bunlara karşın *Kitab-ı Dedem Korkut* adlı eserin hâlâ tam anlamıyla bir bibliyografyası hazırlanmış değildir. Şimdiye kadar *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında

* Bu makale, yazarın *Dede Korkut Destanı ve Kıpçak Sahası Epik Destan Geleneği* adlı doktora tezindeki "Giriş" in ikinci alt başlığı olan "1.2. Dede Korkut Destanlarıyla İlgili Yapılmış Çalışmalar" kısmından kısaltılarak üretilmiştir. Doktora tezine ait ilgili kısmın aslını bozmamak amacıyla metin içerik açısından pek değiştirilmemiş ancak araştırmaların tasnifi ile üslubu yeniden gözden geçirilmiştir. Yine tezin orijinalitesini bozmamak adına savunulduğu tarihten sonraki Dede Korkut araştırmaları bu yazıya eklenmemiştir.





Abdulselam Arvas

izahlı bibliyografya yazılmamış olması ise büyük bir eksikliktir. Bu makalede, *Kitab-ı Dedem Korkut* adlı eser hakkında izahlı bir bibliyografya denemesi yapılmıştır. Böylece ilk defa kısmî olarak *Kitab-ı Dedem Korkut*'un açıklamalı bibliyografyası hazırlanmıştır. Bu çalışmanın, ileride kitap düzeyinde bir izahlı bibliyografyaya öncülük etmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, araştırmalar, izah, bibliyografya, deneme.

AN ESSAY ON THE ANNOTATED BIBLIOGRAPHY OF THE *BOOK OF DEDEM KORKUT*

ABSTRACT

It is estimated that the stories in the *Book of Dedem Korkut* lived in the oral tradition for a long time. According to the researchers, these stories were later written down by an unknown author in the Turkish language but in the Arabic alphabet. Another copyist wrote the *Dresden* copy in the 15th century. About the *Vatican* copy, a complete opinion has not been declared for now. As a result, it is said that there are two old dated copies of this work temporarily. Although this work was written in Oghuz language, it constitutes one of the common works of Turkic peoples. This issue stands out in terms of both traditional and cultural elements, as well as structural elements such as motifs and themes. Moreover, these stories were told in the oral tradition both in Turkey and Gagauzia and in Turkmenistan until recently. For these reasons, the *Book of Dedem Korkut* is an important work for the Turkic world. Thus, the work has attracted the attention of all researchers since the day it was discovered and many studies have been done about it. These studies have increased in number especially in Turkey and several bibliographies have been prepared about the work. However, in these bibliographies, only the titles of the studies were given, and no explanations were made about them. Despite all this, a complete bibliography about the *Book of Dedem Korkut* has not been prepared yet. It is a great shortcoming that an annotated bibliography has not been written about the *Book of Dedem Korkut* until now. In this article, an annotated bibliography essay about the *Book of Dedem Korkut* has been written. Thus, first time, an annotated bibliography of the *Book of Dedem Korkut* was prepared partially. It is hoped that this work will lead to a book-level annotated bibliography in the future.

Key Words: Dede Korkut, researches, explanation, bibliography, essay.

Giriş

Türk kültürünün nadide eserlerinden biri olan *Kitab-ı Dedem Korkut* ilk defa H. O. Fleischer tarafından bulunmuş, 1815 yılında H. F. von Diez tarafından ise bir makale ile tanıtılarak bilim dünyasına duyurulmuştur. Bu tarihten sonra, *Kitab-ı Dedem Korkut* gerek yurtiçi gerekse yurtdışında üzerine hazırlanan çok sayıda çalışmadan ötürü bir disipline dönüşmüş, hatta konuya ilişkin olarak "Dede Korkut araştırmaları" kavramı ortaya çıkmış ve Azerbaycan Türklerinin *Korkutşinas* dedikleri "Dede Korkut uzmanları" yetişmiştir. Bu kapsamda yurtdışı çalışmalarla mukayese edildiğinde nicelik olarak Türkiye'de daha fazla





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

araştırma ortaya konulmuştur.¹ Türkiye’de konuya dair yapılan araştırmalar ise eserin Berlin kütüphanesindeki nüshasının fotoğraflarının Ali Emirî Efendi tarafından memleketeye getirilmesiyle başlamıştır (Gökyay 2000: VIII; Çobanoğlu 2003: 24). Nitekim bu nadir eserin, Türkiye’ye gelmesiyle birlikte araştırmalar hızlanmış ve özellikle 90’lı yıllardan sonra konuya dair bilimsel yahut popüler tarzda yayın sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Üstelik konuyla ilgili araştırmalar sayısal açıdan artınca bibliyografya denemeleri de başlamıştır.

Bu anlamda Orhan Ş. Gökyay’ın, *Dedem Korkudun Kitabı* isimli eserinde o döneme kadar yapılan bazı çalışmalarını tafsilatlı bazılarını ise kısaca tanıttığını hatırlamak gerekir (Gökyay 2000). Yine *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* isimli kitabın 1971, 1973 ve 1975 yıllarında yayınlanan ciltlerinde mezkûr eserle ilgili çalışmaların künyelerine yer verilmiş, Süleyman Tülüçü tarafından 1984 yılında yazılan “Dede Korkut Kitabı’nın Dünya Dillerine Tercümeleleri” başlıklı makalede ise bu eserin başka dillere tercümesi üzerine bir bibliyografya hazırlanmıştır (Alptekin 1989). Salahaddin Bekki (2015) ise Türkiye’deki yaklaşık bir asırlık çalışmaları tespit ederek, *Dedem Korkut Kitabı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (Türkiye’deki Yayınlar 1916-2013)* başlığıyla bir bibliyografya yayımlamıştır. Başka bir bibliyografya denemesi ise Ramiz Asker ve Naile Asker (2017) tarafından iki cilt olarak *Kitabı-Dede Qorqud/Bibliyografik Gösterici* adıyla hazırlanmıştır. Yalnız, bu son dört bibliyografyanın, sadece araştırma künyelerine yer veren çalışmalar olduğunu belirtmek gerekir. Bunların haricinde Faik U. Denizer, “Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Çalışmalar” başlıklı makalesinde her ne kadar izahlı bir çalışma yapsa da yalnızca 4 eser incelediği için onun bu araştırması bir bibliyografya sayılamaz (Denizer 2006).

Bu araştırmada ise daha öncekilerden farklı olarak, *Kitab-ı Dedem Korkut*’un muhtasar izahlı bibliyografyasını hazırlamak amaçlanmaktadır. Söz konusu izahlı bibliyografya yurtiçi yayınları kapsamakta ancak yurtdışındaki bir çalışmayı da ele almaktadır. Yine, bir makalenin sınırlarını aşacağı ve bu araştırmada incelenen çalışmalar sayı olarak fazla olduğu için araştırma künyelerine dair uzun izahlara girişilmemiş ve makale, doktora tezinde incelenen çalışmalarla sınırlı tutulmuştur. Netice olarak bu makalede, *Kitab-ı Dedem Korkut* üzerine yazılan kitap, çeviri makale, bildiri, tez gibi bilimsel araştırmalar sistematik ve kronolojik² açıdan kısaca tanıtılıp, onlarla ilgili bazı hususlar için dipnotlar düşülmüştür.

¹ Hakkında yapılan çalışmaların sayısı göz önünde bulundurulduğu zaman *Kitab-ı Dedem Korkut* için alan (disiplin) kelimesinin kullanılması yanlış olmayacaktır. Nitekim gerek Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Rusça, Arapça, Farsça, Japonca, Çince gibi farklı dillerde gerekse Türkçe (Türkiye ve Azerbaycan) yayınlanan eserler karşılaştırıldığında çeviriler de dâhil olmak üzere 1864 yayımla Türkiye ilk, 451 yayımla Rusya ikinci sırada gelmektedir (R. Asker-N. Asker 2017).

² Bu makalede, çalışmalar kronolojik olarak verilmiştir ancak bazı eserler belli aralıklarla yeniden basıldığı için bu sıralama bir eserin ilk neşri dikkate alınarak yapılmıştır. Mesela, Orhan Ş. Gökyay’ın konuya dair ilk çalışması 1938’de yayımlanmasına karşın eserin 2000 yılındaki baskısı





1. Kitab-ı Dedem Korkut Hakkında Yazılan Kitaplar

Bibliyografik denemeler ile istinsah, faksimile, metin neşirleri gibi çalışmalar haricinde *Kitab-ı Dedem Korkut*'la ilgili yurtiçi ve yurtdışında gerek bilimsel gerekse popüler tarzda yazılmış çok sayıda inceleme vardır. Ancak bunların künyeleriyle ilgili açıklama yapmadan önce *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında bilgi veren eski tarihli birkaç kitabı anmak gerekir. Bu kapsamda, yaklaşık altı asır önce kaleme alınan Reşideddin'in *Câmiü't-Tevârih*'i ile Ay Beg Ed-Devâdârî'nin *Dürerü't- Tîcan*'ı adlı eserlerde hem Dede Korkut'un kendisi hem de *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında bilgiler mevcuttur.

Daha yakın dönemlerde ise Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı *Peygamberler ve Halifeler Tarihi* adlı eser de bunun bir başka örneğini teşkil etmektedir. A. Cevdet Paşa, eserinde Osmanlıların soyu hakkında değişik rivayetler olduğunu ve Türk şecerecilerin Osmanlıların, Oğuz'un büyük oğlu Kayı boyundan geldiğini belirtmektedir. Müellif, hanlığın, Oğuz Han'ın vasiyeti gereği Kayı ve evladına verildiğini, bunun da doğruluğunu ispatlamak için Türkmenlerin arasında Korkut Ata adında bir azizin olduğunu dile getirmektedir. Eserde, Dede Korkut tarafından saltanatın Kayı Han evladına geçerek, ahir zamana kadar süreceği ve Osmanoğullarının Kayı Han evladından olduğu belirtilmektedir³ (Ahmet Cevdet Paşa 1999: 1341).

Gerek *Peygamberler ve Halifeler Tarihi* gerekse *Câmiü't-Tevârih* ve *Dürerü't- Tîcan*⁴ gibi eski tarihli eserlerde Dede Korkut'tan bahsedilmesi çok eski dönemlerden itibaren *Kitab-ı Dedem Korkut*'un Türkler için ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir. 1800'lü yılların başında mezkûr eserin keşfedilmesi ise hakkında çok sayıda müstakil kitap yazılmasına vesile olmuştur. Böylece eski tarihli eserlerin dışında, konuya ilişkin müstakil olarak yazılmış telif, tercüme ve derleme tarzında pek çok kitabın varlığı nazar-ı dikkati celp etmektedir.

1.1. Telif Kitaplar

1. Orhan Ş. Gökyay. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: MEB Yayınları.

Orhan Şaik Gökyay'ın hazırladığı bu çalışma, telif kitaplar içinde hem ilk ciddi araştırma olması hem de *Kitab-ı Dedem Korkut*'u bütün yönleriyle ele alması açısından önemli bir eserdir. Kitabında iki nüshayı tek metin hâlinde yayımlayan yazar, *Kitab-ı Dedem Korkut*'un *Dresden* nüshasını esas almış, *Vatikan* nüshasındaki farklılıkları ise italik olarak vermiştir. Orhan Ş. Gökyay, eserini yayımladığı tarihte, Dede Korkut üzerine yapılan neredeyse bütün araştırmaları derli toplu olarak değerlendirmiştir. Yine, tarihte ve

değerlendirilmiştir. Doktora tezi hazırlanırken kronolojik açıdan bazı hususlar gözden kaçırılrsa da burada sıralama bu ilkeye göre düzenlenmiştir.

³ *Kitab-ı Dedem Korkut*'un bizzat kendisinde bulunan bu bilgilerin Ahmet Cevdet Paşa tarafından rivayetlere dayalı aktarılması eserin o dönemde halk arasında mevcudiyetine delil teşkil edebilir.

⁴ *Yazıcızâde Oğuznâmesi* gibi başka eski yazmalarda Dede Korkut'tan bahsedilmektedir ancak doktora tezimizde bunlar incelenmediği için yazıya dâhil edilmemiştir.





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

destanlarda Oğuzlar hakkında bilgi veren yazar, eserde izlenebilen tarihî olaylar ile hikâyelerde görülen tarih izlerinden söz etmektedir. O. Ş. Gökyay, hikâyelerin yazıya geçiriliş tarihi, yeri ve yazanı hakkındaki tartışmaları değişik âlimlerin görüşlerinden özetlemekte ve daha sonra konuyla ilgili kendi görüşünü dile getirmektedir. Ayrıca yazar, hikâyelerde geçen iller, nehirler, dağlar, ormanlar vb. gibi topoloji ile Oğuz ve kâfir beylerine ait kişiler gibi onomastiğe dair detaylı bilgiler aktarmaktadır. Hikâyelerin muhteva, dil ve kelimeleri yanında motiflerini de açıklayan Gökyay, çalışmasında örf ve adetlerden, yaşayış tarzından bahsederek bozkır yaşam tarzının destanlara yansıdığını ifade etmiş ve bunun getirdiği iktisadî hayattan da bahsetmiştir. Ciddî bir emeğin ürünü olan bu eserde motifler yazılıp, farklı cephelerden açıklanmasına rağmen bunların motif indekse göre hazırlanmamış olması bir eksiklik olarak görünmektedir. Bunun haricinde adı geçen eser kadar detaylı başka bir çalışma hâlâ yapılmış değildir.

2. M. Fahrettin Kırzıoğlu. (2000). *Dede-Korkut Oğuznâmeleri*, Ankara: AKM Yayınları.

Türkiye'de *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında hazırlanan ikinci önemli telif kitap M. Fahrettin Kırzıoğlu tarafından yayımlanmıştır. Bu kitapta Oğuznameler ve başka yazılı kaynaklardan hareketle Oğuzların Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Gürcistan'a çok eski tarihlerden beri yerleştiği iddia edilmektedir. Tarihçi olması hasebiyle yazar, eserini tarihsel bakış açısıyla hazırlamış ve daha çok tarih kitaplarından yararlanarak *Kitab-ı Dedem Korkut*'ta bulunan yer ve şahıs isimlerinin gerçek olduğunu ispatlamak istemiştir. Nitekim M. F. Kırzıoğlu, *Kitab-ı Dedem Korkut*'ta geçen bazı isimlerin tarihte yer alan kişiler olduğunu belirtmekte ve bunların Arşaklılara dayandığını söylemektedir. Örneğin, onomastik bilgilerinden hareketle Arşak hanedanına mensup Bagavat adını Bamsı Beyrek ile ilişkilendirmektedir. Gene, yazar eserde yer isimlerinin tarihte ve günümüzde mevcut yerleşim bölgeleriyle bağlantısını kurmaktadır. Mesela *Kitab-ı Dedem Korkut*'ta geçen Ak-Saz'ın bugün Kars'ta bulunan Ağ-Kamışlık olduğunu ifade etmektedir. Yazar, özellikle onomastiğe dayanarak, *Kitab-ı Dedem Korkut* sayesinde Ermeni devletini kuran Arşaklıların, Türkmen ve Oğuz olduğunun açığa çıktığını belirtmektedir. Dahası Kırzıoğlu, araştırmasında çeşitli kaynakların yanı sıra *Tekmiletül-İber* (Abdullah Suphi Paşa), *Tarih-i Âlem* (Süleyman Hüsnü Paşa), *Resimli Türk Tarihi* (Rıza Nur), *Ermeniler* (Amasyalı Esad Uras) vb. gibi dokuz tane eski tarih kitabını daha referans göstererek Part İmparatorluğunu kuran Arşaklıların Türk olduğunu ileri sürmektedir. Bu anlamda M. F. Kırzıoğlu'nun *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında kaleme aldığı eseri ilgi çekicidir.

3. Muharrem Ergin. (1997). *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara: TDK Yayınları.

Telif çalışmalar içinde dikkat çeken başka bir kitap da Muharrem Ergin'in kaleme aldığı *Dede Korkut Kitabı* adlı eserdir. M. Ergin, eserin dilbilgisi kısmı hariç, aşağı yukarı O. Şaik Gökyay'ın ele aldığı problemlere değinmiştir. İlk cildi giriş, metin ve faksimileden (tıpkıbasım) oluşan bu kitabın ikinci cildinde ise kelimeler indeksi ile *Kitab-ı Dedem Korkut*'un grameri incelenmiştir. Metin kısmında boyları, faksimile kısmında nüshaların orijinalini veren yazar, önce destanları özetlemiş, sonra bazı açılardan değerlendirmiştir. Örneğin





Abdulselam Arvas

yazar, Dede Korkut'un adını hem tarihî kaynaklarda izlemiş hem de bu ismin yayıldığı coğrafi alanları tespit etmiştir. M. Ergin ayrıca hikâyelerin muhtevası, niteliği, sayısı, son dönemde derlenen hikâyeler ile *Kitab-ı Dedem Korkut*'un coğrafyasını ve bu hikâyelerin ortaya çıkışı ile tespit edildiği tarihi tartışmaktadır. *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında yapılan çalışmalara yer veren yazar *Dresden* ve *Vatikan* nüshalarını mukayese etmiş, bu iki nüshanın edisyon kritiğini (tenkitli metin) yapmış ve *Vatikan* nüshasındaki farklı olan kelime ve harfleri dipnotta göstermiştir. Bu eser de konuya dair mühim araştırmalardandır. Nitekim daha sonraki çalışmalarda bu konuyu ele alan birçok araştırmacı benzer şekilde eseri incelemiş ve aynı başlıklarla araştırmalarını ortaya koymuştur.

4. Zeki Ömer Defne. (1988). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, Ankara: TDK Yayınları.

Zeki Ömer Defne'nin kaleme aldığı bu araştırma telif kitaplar içinde çok farklı bir hususu dikkate almıştır. Eser, Fuad Köprülü'nün danışmanlığında hazırlanan bitirme tezinin daha sonra kitap olarak yayınlanmış hâlidir. Bu çalışma, *Kitab-ı Dedem Korkut*'u edebî sanatlar yönüyle inceleyen ilk ve tek eserdir. Yazar, ön sözden sonra mürsel mecaz, mübalağa, hüsn-i talil, tecahül-i arif, tariz, teşbih, istiare, teşhis ve intak, irsal-i mesel, tezat, kinaye ve seci gibi tüm edebî sanatları *Kitab-ı Dedem Korkut*'ta bulunan hikâyelere uygulamıştır. Neticede Z. Ömer Defne, bu araştırmada her edebî sanatı önce kısaca açıklamış, sonra da bu sanatın örneklerini eserdeki boylarda bularak yazmıştır.

5. Ali Duymaz. (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ali Duymaz, araştırmasında *Kitab-ı Dedem Korkut*'un başkahramanlarından biri olan ve birçok boyda yer alan Salur Kazan üzerine müstakil bir çalışma hazırlamıştır. Yazar, araştırmasında *Kitab-ı Dedem Korkut* haricinde, Salur Kazan'ın Oğuz ve Kıpçak sahasında yer aldığı başka metinlerden hareketle onun tarihî kişiliği ile kahramanlık yönünü ele almış ve bu örnek metinleri de çalışmasına eklemiştir. Salur Kazan'ın Akkoyunlular devrinde ya da daha erken bir dönemde (X.-XI.) ortaya çıktığını belirten A. Duymaz, adının yayıldığı coğrafyayı da Orta Asya, Horasan, Azerbaycan ve Kuzey Doğu Anadolu bölgesi olarak göstermektedir. Yazar, evvela *Kitab-ı Dedem Korkut* ile tarihî belgelerden hareketle Salur Kazan'ın Oğuzlarla ilgili kaynaklardaki yerini belirlemiş, daha sonra Türkmen sözlü rivayetleri ile Türkmen, Kazak ve Tatar destanlarında aldığı rolü tespit etmiştir. Mesela Duymaz, Salur Kazan'ın Kazakların "Kobilandı Batır Destanı" ve Tatarların "Ak Kübek Destanı"nda bir karakter veya kahraman olarak işlendiğini ifade etmiştir.

6. Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten. (2000). *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten'in müşterek hazırladıkları "*Dede Korkut Oğuznâmeleri*" isimli çalışma da "Dede Korkut araştırmaları"na katkı sağlayan önemli bir eserdir. Bu kitapta, transliterasyon usulü kullanılarak *Dresden* ve *Vatikan* nüshaları ayrı ayrı yeni bir okuma denemesiyle ortaya konulmakta ve bu alandaki en iyi metin neşirlerinden birini teşkil etmektedir. Yazarlar, kitabın girişinde çalışmanın metodundan bahsetmiş,





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

transkripsiyon ve transliterasyon yöntemini açıklamış ve metin neşrinde kullandıkları işaretler ile uyguladıkları yazım ve noktalama kurallarını belirtmiştir.

7. Semih Tezcan. (2000). *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

“Dede Korkut araştırmaları” hakkındaki dikkat çekici araştırmalardan bir diğeri de *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar* adlı kitaptır. Semih Tezcan'ın kaleme aldığı bu eser, *Dede Korkut Oğuznâmeleri* adlı kitabın okunuşu temelinde Vatikan ve Dresden nüshalarındaki sorunlu veya yeni bakış açısıyla okunan kelimeler üzerine açıklamaları ihtiva etmektedir. Eserin “Başlangıç Notları”nda çalışmanın metodunu kısaca izah eden yazar, “bre/mere” sözcüğünü diğer okuyuşları da dikkate alarak çeşitli açılardan inceleyip açıklamıştır. Dahası, S. Tezcan bu kitapta M. Ergin ile O. Ş. Gökyay'ın okuma hatalarını hem tespit ederek kendi okumasındaki kelimelerin doğruluğunu çeşitli kaynaklardan deliller gösterip ispatlamış hem de bu müelliflerin doğru okunan kelimelerini kabul ederek yeni örneklerle teyit etmiştir.

8. İsmet Cemiloğlu. (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Ankara: TDK Yayınları.

İsmet Cemiloğlu'nun, *Kitab-ı Dedem Korkut* adlı eserin cümle yapısı ile ilgili çalışması esasında doktora tezinin gözden geçirilmiş hâlidir. Yazar, bu kitapta M. Ergin'in metin neşrinin esas alarak, mezkûr eserin hikâyelerindeki kelime grupları, cümle gibi problemlerini ele almış ve eseri söz dizimi (sentaks) açısından incelemiştir.

9. Osman Fikri Sertkaya. (2006). *Dede Korkut Kitabı Dresden Nüshasının 'Giriş' Bölümü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kitab-ı Dedem Korkut'un farklı bir okuma denemesi Osman Fikri Sertkaya tarafından yapılmış olup, bu çalışmada eserin sadece Dresden nüshasındaki “Giriş” (Mukaddime) kısmı incelenmiştir. Kitabı dört bölüm hâlinde hazırlayan yazar, evvela Dresden nüshası üzerine yapılan çalışma ve yayınları incelemiş ve sonra da bu nüshaya ait *Mukaddime*'nin renkli tıpkıbasımı (faksimile) ile onun yeni okunuşuna yer vermiştir. O. F. Sertkaya, araştırmasının sonraki bölümünde, *Mukaddime*'de geçen yetmişden fazla kelimeyi açıklamakta ve kelime okunuşlarında Semih Tezcan'a katılmadığı hususları dile getirmektedir. Yazar, son bölümde, *Mukaddime*'deki dört soylamayı geleneksel Türk şiir yapısına göre incelemekte, bunların hece vezniyle yazıldığını belirtmekte ve asli yapılarını tahlil etmektedir.

10. Mustafa Sinan Kaçalın. (2006). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Mustafa S. Kaçalın, “Dede Korkut araştırmaları” hakkında *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı* başlıklı bir telif çalışma kaleme almıştır. Yazar, farklı okuma denemesi olan bu eserinde, metni hem transkripsiyon hem de günümüz Türkçesi açısından hazırlamıştır. M. S. Kaçalın, metin neşrinde bugünün söyleyişine uzak kelimeleri günümüze uyarlamış, kelimelerin hazinesine dokunmamış, anlaşılamayacağını düşündüğü kelimeleri araç içinde





ve kitap sonunda abece dizisiyle vermiştir. Kitap ön söz, mukaddime ve on iki destandan müteşekkildir.

11. *Mustafa Sinan Kaçalın. (2006). Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi, İstanbul: Kitabevi Yayınları.*

Mustafa S. Kaçalın, konuya ilişkin olarak *Vatikan* nüshasından faydalanıp *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-namesi* adıyla bir çalışma daha yazmıştır. Yazar, kitabında bu nüshadaki altı hikâyenin transkript edilmiş metnini verdikten sonra kelimelere dair açıklamalar yapmış, dizin ve sözlük de hazırlamıştır. Yazara göre, *Vatikan* nüshası daha önce Orhan Ş. Gökyay'ın çalışmasında metin içerisine italik yazıyla eklenmiş, Muharrem Ergin'in çalışmasında dipnotla verilmiştir. M. S. Kaçalın, bu nüshanın transkripsiyonlu tam metninin ilk defa bu eserde kendisi tarafından hazırlandığını ifade etmiştir. Oysa Tezcan-Boeschoten'in 2000 yılında basılan eseri *Dresden* nüshasıyla beraber *Vatikan* nüshasının da transkripsiyonlu metnini içermiştir. Ancak, Kaçalın kendi kitabının 1998'de hazırlanıp TDK'ya verildiğini, fakat yedi yıl boyunca bekletilip bir türlü basılmadığını belirtmektedir. Muhtemelen bundan dolayı, kitabında yukarıdaki ifadeyi kullanmıştır.

12. *Bekir Sami Özsoy. (2006). Dede Korkut Kitabı, Ankara: Akçağ Yayınları.*

Bekir Sami Özsoy, M. Ergin'in metin neşrinden istifade ederek *Kitab-ı Dedem Korkut'u* yeniden okumayı denemiştir. *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)* başlıklı çalışmasında yazar, öncelikle Dede Korkut'un ismi üzerinde durmuş ve bu nadir eseri tanıtmıştır. İlk bölümde eserin nüshaları karşılaştırılmış, *Dresden* nüshasındaki hikâyelerin sayısı, muhtevası ve özellikleri anlatılarak hikâyeler özetlenmiş ve ayrıca tarihî kaynaklarda Dede Korkut ile *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Sonraki bölümde *Dresden* nüshasının orijinalini, altına da transkripsiyonlu metnini veren B. S. Özsoy araştırmasına sözlük eklemiş ve son olarak da hikâyelerdeki edebî sanat örneklerini sıralamıştır. Özsoy, eserdeki edebî sanatları uzun bir aradan sonra inceleyen başka bir araştırmacıdır.

1.2. Çeviri/Aktarma Kitaplar

1. *Şamil Allahverdi Cemşidov. (1990). Kitâb-ı Dede Korkud (TTA: Üçler Bulduk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.*

Tespitlerimize göre 2009 yılına kadar *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında Türk lehçeleri arasında üç çeviri/aktarma çalışması yapılmıştır. Bunlardan iki tanesi Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine, bir tanesi de Kırgız Türkçesine aktarılmıştır. Bu kapsamda çalışmaların ilki, Üçler Bulduk tarafından Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilen *Kitâb-ı Dede Korkud* adlı eserdir. Şamil Allahverdi Cemşidov'un, doktora tezinden kitaba dönüştürdüğü bu kitap "Dede Korkut araştırmaları" açısından önemli bir çalışmadır. Eserdeki en büyük eksiklik, Türk halklarının ortak miraslarından biri olan *Kitab-ı Dedem Korkut*'un yazar tarafından sadece Azerbaycan Türklerinin millî destanı olarak gösterilip vurgulanmasıdır. Şamil A. Cemşidov, evvela dünyanın değişik ülkelerinde bu eser





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

hakkında yapılan çalışmaları tanıtmış ve burada geçen yer isimlerini vererek bunların her birini Azerbaycan'ın bir bölgesinde göstermiştir. Daha sonra eserdeki hikâyelerin konusu, ana fikri ve verdiği mesaj üzerinde duran yazar, ayrıca *Kitab-ı Dedem Korkut*'u şekil açısından inceleyip hikâyeleri bedii hususiyetlere göre tahlil ederek onlardaki tasvir ve ifade vasıtalarını irdelemiştir. Ş. A. Cemşidov son olarak eserin motiflerinden hareketle *Kitab-ı Dedem Korkut*'un etkisiyle teşekkür eden halk hikâyelerini değerlendirmiş ve bu motiflerin ortak noktaları üzerinde durmuştur.

2. Kemal Abdullah. (1997). *Gizli Dede Korkut* (TTA: Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kitab-ı Dedem Korkut'la ilgili Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilen ikinci çalışma Kemal Abdullah'a ait *Gizli Dede Korkut* başlıklı eser olup, Ali Duymaz tarafından hazırlanmıştır. Yazar, kitapta mezkûr eserin sözlü dönemden yazıya, mitolojiden edebiyata geçiş aşamasında bir ürün olarak değerlendirmekte ve bir yönüyle destan, bir yönüyle yazılı edebiyat geleneğine dayandığını söylemektedir. Gerek muhteva ve tipler, gerekse dil ve üslup özellikleri bakımından *Kitab-ı Dedem Korkut*'u geçiş eseri olarak niteleyen K. Abdullah, araştırmada mitolojik ekolün yanı sıra psikoanalitik tahlillerden de istifade etmiştir. Yazarın, *Kitab-ı Dedem Korkut* ile Yunan mitolojisi arasında mukayeseler yapması ve "söz-yazı", "kaos-kozmos", "cehalet-bilgi" gibi çeşitli zıtlık ve mücadeleler temelinde eseri değerlendirmesi dikkat çekmektedir.

3. İbrahim Abduvaliyev-Tamara Abılkasımova-Gülnara Satimkulova. (2004). *Korkut Ata Kitebi* (Türk Elderinin Bayırkı Dastanı), Bişkek: Yayınevi yok.

Her ne kadar *Kitab-ı Dedem Korkut* Kırgızlar arasında tespit edilememişse de bu eser Türk halklarının ortak mirası olduğu için Kırgız bilim adamlarının da dikkatini çekmiştir. Bu manada metin aktarımıyla çeviri, içindeki orijinal yazılarla telif sayılabilecek bir çalışma da *Korkut Ata Kitebi* adıyla Kırgızistan'da basılmıştır. Nitekim Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan *Kitabi-Dede Korkud* adlı eserdeki *Mukaddime* ve on iki boy 2004 yılında İbrahim Abduvaliyev, Tamara Abılkasımova ve Gülnara Satimkulova tarafından Kiril alfabesiyle Kırgız Türkçesine aktarılmıştır. Kırgızistan'da *Korkut Ata Kitebi* adıyla hazırlanan bu çalışma *Dresden* nüshasının orijinaline dayanan ve 1988 yılında Azerbaycan'da basılan metni esas almıştır. İbrahim Abduvaliyev Kırgızca çeviriye giriş yazısı yazmış, Tamara Abılkasımova ve Gülnara Satimkulova ise hazırladıkları kısa bir bibliyografyadan sonra "Til Baylığı-Eldin Tarihinin Küzgüsü" (Dilin Zenginliği, Halk Tarihinin Aynasıdır) başlığıyla eser hakkında orijinal bir yazı kaleme almıştır. Bunun dışında, eserin sonuna sözlük, yer ve isimler dizini eklenmiştir.

1.3. Derleme Kitaplar

1. Saim Sakaoğlu. (1998). *Dede Korkut Kitabı/İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I-II*, Konya: Sel-ün Yayınları.





Kitab-ı Dedem Korkut hakkında derleme makale ve bildiriler ile metin neşirlerinin bir araya getirilmesinden oluşan bir çalışma da mevcuttur. Saim Sakaoğlu tarafından kaleme alınan iki ciltlik bu eser dört bölümden oluşmuştur. Yazar, ilk bölümde kendi makale, bildiri, konferans, mülakat, tanıtım yazısı gibi çalışmalarını toplamış, daha sonra Dede Korkut hikâyelerinin Türkiye'deki anlatımları başlığı altında Beyrek, Tepegöz ve Deli Dumrul boylarının sözlü gelenekte yaşayıp, öğrencileri tarafından derlenen varyantlarını sıralamıştır. Daha önce İsmail Kaynak tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilen Jirmunskiy'e ait bir makaleyi de bu kitaba dâhil eden S. Sakaoğlu, son olarak çeşitli metinler ile Beyrek, Tepegöz, Deli Dumrul gibi boylara, Dede Korkut'un efsanevî hayatı etrafında anlatılanlara ve yayımlanmış metin neşirlerine yer vermiştir.

2. *Kitab-ı Dedem Korkut* Hakkındaki Birkaç Çeviri Makale

Kitab-ı Dedem Korkut adlı eser üzerine Türkçe olarak bugüne kadar çok fazla sayıda makale yayımlanmıştır. Bu makalede onların hepsini tanıtmak mümkün olmadığından ötürü sadece başka dillerde yazılan ve Türkçeye tercüme edilen bazı araştırmalar hakkında bilgi verilecektir. Bu manada ilki Rusçadan diğer ikisi İngilizceden Türkçeye çevrilen bu makaleler hakkında kısaca bilgi verilebilir.

1. V. M. Jirmunskiy. (1975). "Salur Kazan'ın Çadırının Yağmalanması Hikâyesi ile İlgili Tarihî Kaynaklar" (Çev. İsmail Kaynak), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV*, s. 285-297.

Kitab-ı Dedem Korkut'taki önemli bir kahraman olan Salur Kazan hakkında V. M. Jirmunskiy'in kaleme aldığı, İsmail Kaynak tarafından Rusçadan tercüme edilen bu makalede, eserdeki ikinci boy üzerinde durulmuştur. Jirmunskiy, eserdeki birçok şiirde Oğuzların IX.-X. asırda Sırderya boylarındayken oluştuğunu ve Oğuz göçleriyle birlikte bu şiir parçalarının Kafkasya ve Anadolu'ya geldiğini söylemektedir. Yine, Bayındır boyunun Oğuzlara hükmettiği Akkoyunlular döneminde, Bayındır Han'ın Oğuzların efsanevî hükümdarı sayıldığını ancak eski destan geleneğinden destek görmediğini ifade eden yazar, buna delil olarak onun adına oluşan münferit bir destanın olmayışını göstermektedir. Yazara göre, Bayındır Han hikâyelerde pasif rol alarak destanların daha eski kahramanı Salur Kazan'ın yerine geçmiş, Salur Kazan ise Yakın Doğu'da Bayındır'ın damadı olup aktif rol üstlenmiştir. Dede Korkut hakkında ise tarihî kaynaklardan bilgi vererek onun halk arasında bilici-kâhin olduğunu belirten Jirmunskiy, mezarının Kasalı kasabasında olduğuna dair bir inanış bulunduğunu söylemekte ve Salur Kazan hakkında Orta Asya'daki sözlü hikâyelerden bahsederek bu hikâyenin, konusunu tarihî gerçeklerden aldığını ileri sürmektedir. Yazar, sözlü rivayet ve tarihî belgelerden hareketle bu hikâyenin temelini Oğuzlar ile Peçeneklerin savaşlarına dayandırmakta ve Peçeneklerin, Salur Kazan hikâyesinde yumuşatıldığını ve Peçeneklerin yerini Gürcü kâfirlerinin aldığını söylemektedir. Kısaca Jirmunskiy'e göre, bu boy IX. yüzyılda Oğuz-Peçenek mücadelelerine dayanmakta ve bu tarihî olaylar hikâyede değişik şekillerde yansımaktadır.

2. S. Walker Warren. (1979). "Bir Halk Destanı Olarak Dede Korkut Kitabı" (çev. Ahmet Edip Uysal), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, s.33-40.





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

Konuyla ilgili başka bir çeviri makale, Warren S. Walker tarafından kaleme alınmış olup, burada *Kitab-ı Dedem Korkut* Homeros'un, Virgilius'un, Dante'nin yazdığı eserlere benzetilmiş ve dünya edebiyatının şah eserleri arasında gösterilmiştir. Eserin edebî bir üründen ziyade, anonim ve halk içinden çıkan ve yaşayan bir kitap olduğunu söyleyen yazar, bu düşüncesini bazı boylardaki (2., 3., 5., 6., 8., 11., 12.) olayların ve bazı anlatım özelliklerinin incelenmesine dayandırmıştır. Örneğin, yazar bu eser bir şahsın kaleminden çıksaydı, kompozisyon açısından ilk hikâyeye olan Boğaç Han yerine, daha uygun bir hikâyeye konulabilirdi, demektedir. Yine, Warren'a göre hikâyede rastlanan mantıksızlıklar, bir edebî üründe bulunmaması gereken tarzda olup, Dede Korkut bir şahsın eseri olsaydı, 12 destanın birbirini desteklemesi gerekirdi. Oysa her biri müstakil, ayrı kahramanların hikâyesi olan eserde 11. destanın sonunda Alp Rüstem'in gençliğinde yaptığı bir hata ve başka anımsatma ve hatırlatmalar olmamalıydı. Bu münferit ve bağımsız parçacıklara atıf yapılmazdı. Üstelik destanlardaki evrensel temalar, eserin menşeinin halk olduğunu gösteriyor (Örneğin Bamsı Beyrek, Tepegöz vs. hikâyeleri). Tepegöz'ün temelini kuğu kızı motifine dayandıran müellif, eserin üslup açısından da halk menşeli olduğunu belirtmektedir: "Eserin % 35'i manzumdur ve manzum eserler okunmak için değil, çalınıp söylenmek için teşekkül etmişlerdir". Ayrıca, kalıplaşmış ifadelerin, eserin halk menşeinin gösterdiğini ve eserin, ozanlar tarafından çalınıp söylenmesi için teşekkül ettiğini dile getiren araştırmacı kitabı yazıya geçiren müellif meselesini ise değerlendirmeye almamıştır.

3. İlhan Başgöz (1998). "Dede Korkut Destanında Epitetler" (Çev. Nebi Özdemir), *Milli Folklor*, S.37, s.23-35.

Nebi Özdemir tarafından "Dede Korkut Destanında Epitetler" adıyla Türkçeye çevrilen İlhan Başgöz'e ait "Epiteths in The Book of My Grandfather Korkut" başlıklı makale eseri farklı açıdan ele alan bir yazıdır. İ. Başgöz, araştırmasında birkaç bilim adamının epitetlere dair görüşlerini kısaca aktarmıştır. Örneğin, Milman Parry epitetlerin bağlı oldukları isimleri uzatarak vezne uydurduğunu ve isimle başka bir alakasının olmadığını; Bowra, bir kahramanı ötekilerinden ayırmaya yaradığını; William Whallon, bağlı olduğu kahramanın karakterini doğru olarak belirttiğini; Gregory Nagy, küçük bir kapsüle sıkıştırılmış epizot olduğunu belirtmişlerdir. *Kitab-ı Dedem Korkut* adlı esere bu görüşleri uygulayan yazar, epitetlerin temelini Şamanizm'e dayandırmış ve Osmanlılarda varlığına dikkat çekmiş, epitet türlerini ise temelde iki kısma ayırmıştır: 1) Kısa ve 2) İsme doğrudan bağlı, uzun söz kalıpları. Dahası Başgöz, destanda kahramanların renk, insanî özellikler, mitsel nitelikler, fiziki özellikler, hayvan adları gibi epitetlerle tavsif edildiğine işaret etmiş ve bunların örneklerini sıralamıştır.

3. *Kitab-ı Dedem Korkut* Hakkında Sunulan Bildiriler

Kitab-ı Dedem Korkut adlı eser hakkında sempozyum, kolokyum ve kongre gibi birçok ilmî toplantıda farklı araştırmacılar tarafından bildiriler sunulmuş ve konu çeşitli açılardan incelenmiştir. Burada söz konusu birkaç çalışmaya değinmek faydalı olacaktır.





Abdulselam Arvas

1. Saim Sakaoğlu. (1988). “Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değişirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi”, *I. Sovyet-Türk Kolokiyumu, Bakü*.⁵

Saim Sakaoğlu, “Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değişirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi” başlıklı bildirisinde motif kavramını kısaca tanımlamış ve Bamsı Beyrek’in motif açısından zengin olduğunu belirtmiştir. “Kıyafet değişirme” motifinin destan ve halk hikâyelerinde yer aldığını ifade eden yazar bu motifin kayıp birilerini bulmak, zor durumdan kurtulmak gibi durumlar için kullanıldığını belirtmiştir. S. Sakaoğlu’na göre, bu *boyd*deki birçok motif Anadolu masallarında bulunmakta, onun için bu destanın, pek çok masalın çıkış noktası olarak değerlendirilebileceğini iddia etmektedir.

2. Saim Sakaoğlu. (1995). “W. Radloff’un Manas Destanı ile Dede Korkut Kitabının Destansı Yapıları”, *Manas Destanının 1000. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Bolu*.⁶

Saim Sakaoğlu, *Manas Destanı* ile *Kitab-ı Dedem Korkut*’u mukayese ettiği bildirisinde bu destanların İslamiyet öncesi Türk hayatına dair izlerini taşıdığını, XV. yüzyılda tarihî kaynaklarda yer almaya başladığını ancak bunların teşekkül tarihinin daha erken dönemler olduğunu söylemektedir. Her iki destanda ortak söyleyişler görüldüğünü belirterek kıyaslamalar yapan yazar *Boğaçhan Boyu*’nda “attan aygır, deveden buğra kestirme” ifadelerinin *Manas Destanı*’nda “sayısız taylar bağlatıp, bir tepe gibi et yığdı, bir göl gibi çorba yığdı” şeklinde geçtiğini ifade etmektedir. Yazar ortaklıklardan hareketle, bu eserlerde alışlagelmiş söyleyişleri aşan, dinleyicileri etkileyen bir destan yapısının varlığına dikkati çekmektedir.

3. Öcal Oğuz. (1997). “Dede Korkut Kitabında Anlatım Ortamı İçinde Ozan”, *VI. Lord Beyts Konferansı Dedem Korkut Kitabı’nın 1300. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Bakü*.⁷

Öcal Oğuz, bu bildiride *Kitab-ı Dedem Korkut* üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bunların metin merkezli olduğunu vurgulamakta, eserin yeni kuram ve metotlar ışığında tekrar incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Yazar, bu düşüncelerden hareketle diğer çalışmalardan farklı olarak eseri bağlam merkezli incelemiş ve efsanevî ozan Dede Korkut’tan ziyade, bu metni anlatan muhtemel ozan ve hikâyelerde geçen ozan tipi üzerinde durmuştur. Ö. Oğuz, “Kolça kopuz götürüp ilden ile bigden bige ozan gezer” ibarelerinden yola çıkarak, XV. yüzyılda ozanların kopuz çaldığını, farklı şehirleri gezdiğini, üst tabakadaki beyler için sanatlarını icra ettiğini söylemektedir. Bamsı Beyrek hikâyesinde,

⁵ Yayınlanmamış bu bildiri, daha sonra 1994 yılında *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1988 dergisinin 36. cildinin 1988. sayısı ile yazarın *Dede Korkut Kitabı/İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I* adlı eserinde yayınlanmıştır.

⁶ Yayınlanmamış bu bildiri, daha sonra yazarın *Dede Korkut Kitabı/İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I* adlı eserinde basılmıştır.

⁷ Yayınlanmamış bu bildiri, ayrıca 1998 yılında *Milli Folklor* dergisinin 37. sayısı ile yazarın *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları* adlı eserinde yayınlanmıştır.





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

Beyrek'le ozanın karşılaşması neticesinde ozanın bir atının olmadığını ve Beyrek'in ona atını verdiğini söyleyen Oğuz, o dönemdeki ozanların geçimlerini toy ve düğünlerde çalıp söyleyerek kazandıklarını ifade etmekte ve onların fakir, ama itibar sahibi olduklarını belirtmektedir. Netice itibarıyla, destandaki abartılı ifadelerin, ozanlar tarafından beylerin cömert görülme arzusunun bir sonucu olduğu ve bunun görülmesi için de anlatım ortamını hesaba katan halkbilimi yöntemlerinin kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.

4. Fatma Ahsen Turan. (1997). "Dede Korkut ile Oğuz-namedeki Ortak Formüller", V. Milletlerarası Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri, C.II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 299-308.

Fatma Ahsen Turan, "Dede Korkut ve Oğuz-namedeki Ortak Formüller" başlıklı bildirisinde, *Dürerüt't-Tican* ve Yazıcızade'deki Oğuznâme parçalarını *Kitab-ı Dedem Korkut* ile mukayese etmiş ve Albert Lord'un *formül nazariyesinden* (sözlü kompozisyon teorisi) hareketle *Dürerüt't-Tican*'daki Oğuznâme'nin *Kitab-ı Dedem Korkut*'a kaynaklık ettiğini belirtmiştir. İki Oğuznâme'yi inceleyen yazar, burada bazı Oğuz beyleri ile olaylardan bahsedildiğini, bunun ise *Kitab-ı Dedem Korkut*'taki hikâyelerin özeti mahiyetinde veya ilgili eserdeki cümle tekrarlarından müteşekkil olduğunu ifade etmiştir. Yazar, yaptığı mukayeseler neticesinde *formüllerin* sözlü metinlerin teşekkülünde yapısal açıdan rol aldığını ve bu durumun ise destan dilinin varlığına işaret ettiğini söylemiştir.

5. Ali Berat Alptekin. (1998). "Dede Korkut Hikâyelerinde Kalıp İfadeler", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni, Konya*.⁸

Ali Berat Alptekin, kaleme aldığı bildiriye değişik bilim adamlarının görüşlerinden hareketle *formül* ile *formeli* tanımlamakta, Stith Thompson'a ait "Motif İndeks" adlı eserde kalıp ifadelerle Z0-Z99 arasında yer verildiğini belirtmekte ve kalıp ifadelerin masal, hikâye gibi anlatılarda sıkça bulunduğunu söylemektedir. Yazar, *Kitab-ı Dedem Korkut* boylarında kalıp ifadelerin hikâyelerin başında, ortasında ve sonunda bulunduğunu dile getirmekte ve bunları kendi içinde alt başlıklara ayırarak örneklendirmektedir. A. Berat Alptekin, eserdeki kalıp ifadelerin masallardakilerle benzer olduğunu, ancak yazarın kişi tarafından metnin masal havasına sokulmadığını sözlerine eklemektedir.

6. Ali Duymaz. (1998). "Dede Korkut Kitabında Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme", II. Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu, Bakü.⁹

Kitab-ı Dedem Korkut'u, Mircea Eliade'nin *Kutsal ve Dindışı* eserinden istifade ederek tahlil eden Ali Duymaz bildirisinde ilgi çekici noktalara temas etmiştir. Yazar, tahkiyeye

⁸ Yayınlanmamış bu bildiri, daha sonra 2002 yılında *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* adlı kitapta yayınlanmıştır.

⁹ Yayınlanmamış bu bildiri, 1999 yılında *Gazi Eğitim Fakültesi* dergisinin Dr. Himmet Biray özel sayısında, 2002 yılında *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* adlı kitapta ve 2004 yılında ise *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1998* dergisinin 46. cildinin 1. sayısında yayınlanmıştır.





Abdulselam Arvas

dayalı anlatılarda (destan, masal vb.) doğum, ergenliğe geçiş, düğün ve ölüm gibi epizodik yapının gerçek hayatla benzerlik taşıdığına dikkati çekmekte, destan ve mitolojide ölümün genellikle anlatılmadığını ifade etmektedir. A. Duymaz, bundan hareketle *Kitab-ı Dedem Korkut*'un Oğuz toplumunun değer ve kutsal dünyasını gelecek nesillere kavratma fonksiyonuna sahip olduğunu söylemekte ve eserde ölümden pek bahsedilmediğini, düşmanla mücadele, doğum ve ergenliğe geçiş ile düğün kısımlarının ayrıntılı olarak açıklandığını sözlerine eklemektedir. Müellif, *Kitab-ı Dedem Korkut*'taki ergenliğe geçiş (alplığa geçiş) törenlerini fizikî ve biyolojik bir varlık olarak insan, ölüm simgeciliği, yeniden doğma simgeciliği, vahşi hayvanlarla mücadele, sırların ifşası, baba ile mücadeleler başlıkları altında örneklendirerek vermektedir. Yazara göre, eserde avcı-göçebe toplum yapısına ait unsurlar yanında, mistik öğeler de oluşmuştur. Anadolu'ya gelen ve medeniyet değiştiren Oğuz aşiretleri içinse bu gayet normal bir durumdur.

7. Metin Ergun. (1998). "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları", II. Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu, Bakü.¹⁰

Metin Ergun, bildirisinde mitolojiyle ilgili düşünceleri özetledikten sonra *Kitab-ı Dedem Korkut*'un, Oğuzların destanı olduğunu söyleyerek mitolojik arka planını açıklamıştır. Yazara göre, eserin yazıya geçirildiği dönemde Oğuzların dış dünyayı algılayışı mitolojik değil, tarihî tecrübe ve kültürler arası ilişkilere dayanmaktadır. Buna rağmen eserde mitolojinin hâkim olduğunu dile getiren araştırmacı, bunun temel sebebini hikâyelerdeki kelime ve davranış şekillerine dayandırmakta ve hikâyelerin tarihî maceraları, onları oluşturan kelimelerin ise mitolojik düşüncenin kalıntıları olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle, Türk düşünce sistemindeki ağaç kültürünün bu hikâyelere yansımaları ele alan M. Ergun, Uruz asılmak için götürüldüğünde onun ağaçla söyleşmek için düşmandan izin istemesini ağaç kültürünün ve kutsallığının sembolü olarak değerlendirmektedir. Yazar, Uruz'un ağaçla söyleştiği sahnede, yeni din ile eski kültürün çatışması bulunduğunu ve "Tanrı'nın birliğine yoktur güman" sözünün İslam'la, ağaçla söyleşmenin ağaç kültürüyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Ergun'a göre Uruz, ağacı İslam mübarekleriyle birleştirmekte ve Tanrı ile kendisi arasında bir vasıta olarak göstermektedir. Bu yüzden yazar, eserdeki mitolojik yönler kelimelerin sözlük anlamlarıyla değil, arka planda kalan kültürel kodlarla izah edilmelidir, demektedir.

8. Ahmet Doğan. (2002). "Dede Korkut'u Yeniden Okumak", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 265-283.

Bildirisinde *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkındaki tenkitli metinlere yönelik çalışmaları ele alan Ahmet Doğan, bu tür çalışmalarda dikkat çeken birtakım hususlardan istifade ederek bunlarda karşılaşılabilecek güçlükleri ifade etmiştir. Yazar, bu eser hakkında yeteri kadar

¹⁰ Yayınlanmamış bu bildiri, 2000 yılında *Milli Folklor* dergisinin 47. sayısında, 2002 yılında *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* adlı kitapta ve 2004 yılında ise *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1998* dergisinin 46. cildinin 1. sayısında yayınlanmıştır.





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

araştırma yapılmadığını, birkaç çalışmanın metne dayalı hazırlandığını, diğerlerinin mevcut çalışmaları tenkitten öteye geçmediğini söylemektedir. A. Doğan, eserin orijinal metnlerinin uygun metotla farklı kişiler tarafından tekrar okunması gerektiğini, böylece eserle ilgili problemlerin çözülebileceğini ifade etmektedir.

4. Kitab-ı Dedem Korkut Hakkında Hazırlanan Tezler¹¹

Değişik üniversitelerin Sosyal Bilimler enstitülerine bağlı başta Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı olmak üzere, başka bilim dallarında *Kitab-ı Dedem Korkut* üzerine dil, kültür, edebiyat, tarih gibi açılardan hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır. Bu araştırmaların başında, daha sonra kitap hâline getirilen ve yukarıda bahsedilen O. Ş. Gökyay ile M. Ergin'in doktora tezleri örnek verilebilir. Ancak burada, 1990 sonrası hazırlanan ve tarafımızdan ulaşılan bir doktora ile iki yüksek lisans tezi hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. Hülya Savran. (1994). *Kazak Türkçesi Korkut Ata Kitabı (Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük)*. Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

Hülya Savran'ın *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında hazırladığı bu tezde Kazak Türkçesiyle yayınlanmış *Korkut Ata Kitabı* Kazakça dilbilgisi açısından incelenmiştir. Esas itibarıyla H. Savran tarafından çalışılan bu *Korkut Ata Kitabı*, Dede Korkut'un Rusçaya çevirisi ve bu dilden de Kazakçaya çevrilmiş hâlidir. Başka deyişle mezkûr eser, Kazaklara ait bir Dede Korkut varyantından ziyade eserin Kazakçaya kazandırılmış ilk çeviri metnidir. Tezin sonuna orijinal metni ekleyen yazar, tezin girişinde Kazaklar, Kazakistan, dil ve edebiyat, Dede Korkut, Dede Korkut kitabı gibi konuları ele almış, daha sonra *Korkut Ata Kitabı*'nın transkripsiyonlu metnini vermiş, Türkiye Türkçesine çevirisini yapmış ve bu eser üzerinden Kazakçanın fonoloji, morfoloji, sentaks gibi dil özelliklerini incelemiştir.

2. Hülya Taflı. (2006). *İnanç Sistemleri Açısından Beowulf ve Dede Korkut Destanlarının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Kitab-ı Dedem Korkut üzerine karşılaştırmalı bir çalışma hazırlayan Hülya Taflı, tezini Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı'nda İngilizce olarak kaleme almıştır. Yazar, tezinde Batı Edebiyatı'nda büyük bir öneme sahip *Beowulf* ile Türk edebiyatının başyapıtlarından biri olan *Kitab-ı Dedem Korkut*'taki hikâyeleri mukayese etmiş ve iki yapıtın kendi kültürel değerlerini taşıdığını, benzer şartlar ile tarihî ve sosyal olgular altında gelişen eserler olduğunu belirtmiştir. Yazara göre, iki destan da sözlü gelenekte ortaya çıkmış, uzun bir

¹¹ Bu satırların yazarı, tezini yazdığı tarihte YÖK Tez Merkezi'ndeki çalışmalar açık erişime açılmadığı, dahası o dönemde tezlere ulaşım elde etmek zor olduğu için konuya ilişkin araştırmaları açıklamaya imkân bulamamış ve isim olarak tespit edemediği araştırmaların ise sadece künyelerini vermişti. Söz konusu tarihlerde YÖK Tez Merkezi'nden veya ilgili enstitüden dilekçe ile talep edilen bazı tezlerin ise sadece kapak, önsöz ve bibliyografya kısımları yazara gönderilmişti. Onun için, belirtilen dönemde konuya dair künyeleri verilen ancak değerlendirilemeyen tezler bu makaleye dâhil edilmemiştir.





Abdulselam Arvas

süreçten sonra yazılı hâle gelmiştir. H. Taflı, tezinde bu iki eserin, tek tanrılı dinlerden önce tanrı kavramı açısından hem benzerlik hem de farklılıklar gösterdiğini ve *Beowulf*'un Hıristiyanlık öncesi İskandinav, Germen ve Kelt kültürleriyle şekillendiğini, paganizmden dolayı yoldan etkilendiğini ifade etmiştir. *Kitab-ı Dedem Korkut*'un da Gök Tanrı inancı ile Şamanlık geleneklerini barındırdığını, İslam'ın kabulünden sonra yazıya geçirildiği hâlde eski kültürün izlerini taşıdığını dile getirmiştir. İki eserdeki sayı, renk sembolizmi ve hayvan betimlemelerini benzer ve farklı açılardan inceleyen yazar, tezin son kısmında ise bu destanlardaki ölüm, öbür dünya ve ölümsüzlük temalarının inanç sistemlerine yansımaları irdelenmiştir.

3. Faik Utkan Denizer. (2007). *Tarihî Metinleri Aktarma Problemleri/Dede Korkut Oğuznâmeleri ve Türkiye Türkçesine Yapılmış Aktarmaları Üzerine Kelime Düzeyinde Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi.*

Faik Utkan Denizer, hazırladığı tezde *Dede Korkut Oğuznâmeleri* örneği üzerinden tarihî metinlerin aktarılması ile ilgili sorunları ele almakta ve söz konusu eserin transkripsiyonlu bir şekilde Türkiye Türkçesine aktarılmış 10 farklı metnini kelime düzeyinde karşılaştırmaktadır. Yazar, ilk bölümde Türk lehçeleri arasındaki dil içi dönüştürme faaliyetleri için kullanılan "aktarma" terimini tanıtır ve çeviri, çeviri bilimi ilişkisini incelemekte ve aktarma ile aktarma problemleri hakkında daha önce yapılmış çalışmalara değinmektedir. F. U. Denizer, daha sonra *Dede Korkut Oğuznâmeleri* ve bu eserin tez için seçilen Türkiye Türkçesine yapılmış 10 aktarmasını tanıtmakta ve kelime düzeyinde yaptığı karşılaştırmanın yöntemini belirlemektedir. Yazar, son olarak eserin orijinali ile hazırlanmış 10 aktarmayı kelime düzeyinde karşılaştırmakta, aktarma hatalarını belirleyerek tasnif etmekte ve bunlara çeşitli örnekler vermektedir.

Sonuç

Türk kültür ve tarihinde önemli bir yer tutan *Kitab-ı Dedem Korkut* aynı zamanda dünya edebiyatları içerisinde klasik eserlerden olup, bilim dünyasının karşısına çıktuktan sonra üzerine en çok çalışma hazırlanan nadir kitaplardan biridir. Hakkında şimdilik 8142 çalışma (Ramiz-Ramiz 2017: 2) hazırlanan bu eser, başlı başına bir disipline dönüşmüştür. *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında daha önce yalnızca künyeden müteşekkil bibliyografyalar hazırlanmasına karşın izahlı bir bibliyografya kaleme alınmamıştır. Onun için bu makalede *Kitab-ı Dedem Korkut* hakkında izahlı bir bibliyografya denemesi ortaya konmuş ancak bunlar uzun açıklamalardan ziyade muhtasar şekilde izah edilmiştir. Zira burada ele alınan bütün çalışmaları uzun uzadıya izah etmek bir makalenin sınırlarını aşmaktadır. Nitekim bu makalede önce *Kitab-ı Dedem Korkut*'tan bahseden birkaç eski yazmanın adı zikredilmiş, sonra eser üzerine yapılan 30 bilimsel çalışmanın künyesi verilerek bunlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu çalışmaların 12'si telif, 3'ü çeviri, 1'i derleme kitaptan; 3'ü çeviri makaleden; 8'i yayınlanmış bildiriden ve 3'ü lisansüstü tezlerden (1 doktora, 2 yüksek lisans) müteşekkindir. Kitaplardan bazılarının tezlerin, makalelerden bazılarının ise bildirilerin gözden geçirilmiş hâli olduğu tespit edilmiştir.





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

Netice itibarıyla *Kitab-ı Dedem Korkut* üzerine yapılan çalışmaların tarih, dil, edebiyat vb. gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarında hazırlandığı ve ayrıca bu nadide eserin mukayeseli çalışmalara konu olduğu müşahede edilmiştir. Bütün bunlar dikkate alındığında *Kitab-ı Dedem Korkut*'un ne kadar önemli bir eser olduğu ve onunla ilgili yapılan bilimsel çalışmaların izahlı bibliyografyasına ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. Zira konuya ilişkin bütün eserleri okumak artık mümkün değildir. Bu yüzden araştırmacıların yapılan çalışmaları kısaca tanıtan bir eseri ellerinin altında bulundurması önem arz etmektedir. Ancak bize göre bu tarz bir araştırma, münferit değil müştereken ortaya konulabilir. Bu izahlı bibliyografik denemenin, sonraki süreçlerde bir ekip çalışmasıyla kitaba dönüşmesi yazarın en büyük temennisidir.

Kaynakça

- Abdullah, Kemal. 1997. *Gizli Dede Korkut*. Çev. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Abduvaliyev, İbrahim, Tamara Abılkasımova, Gülnara Satımkulova. 2004. *Korkut Ata Kitebi (Türk Elderinin Bayırkı Dastanı)*. Bişkek: Yayınevi yok.
- Ahmet Cevdet Paşa. 1999. *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. Sadeleştiren: Metin Muhsin Bozkurt. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Alptekin, Ali Berat. 1998. "Dede Korkut Hikâyelerinde Kalıp İfadeler". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, Konya.
- Başgöz, İlhan. 1998. "Dede Korkut Destanında Epitetler". Çev. Nebi Özdemir. *Milli Folklor* 37: 23-35.
- Bekki, Salahaddin. 2015. *Dedem Korkut Kitabı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (Türkiye'deki Yayınlar 1916-2013)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Boestchen, Hendrick, Semih Tezcan. 2000. *Dede Korkut Oğuznâmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cemiloğlu, İsmet. 2001. *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cemşidov, Şamil A. 1990. *Kitâb-ı Dede Korkud*. Çev. Üçler Bulduk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul. 2003. *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Defne, Zeki Ömer. 1988. *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Denizer, Faik Utkan. (2006). "Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Çalışmalar". *Turkish Studies* (1) 2: 303-322.





Abdulselam Arvas

- Denizer, Faik Utkan. (2007). "Tarihî Metinleri Aktarma Problemleri/Dede Korkut Oğuznâmeleri ve Türkiye Türkçesine Yapılmış Aktarmaları Üzerine Kelime Düzeyinde Bir İnceleme". Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi SBE, Muğla.
- Doğan, Ahmet. 2002. "Dede Korkut'u Yeniden Okumak". *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 265-283.
- Duymaz, Ali. 1998. "Dede Korkut Kitabında Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme". *İkinci Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu*, Bakü.
- Ergin, Muharrem. 1997. *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, Metin. 1998. "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları". *İkinci Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu*, Bakü.
- Gökyay, Orhan Ş. 2000. *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Jirmunskiy, V. M. 1975. "Salur Kazan'ın Çadırının Yağmalanması Hikâyesi ile İlgili Tarihî Kaynaklar". Çev. İsmail Kaynak. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV*: 285-297.
- Kaçalin, Mustafa S. 2006. *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçalin, Mustafa S. 2006. *Oğuzların Diliyle Dedem Korkud'un Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. 2000. *Dede-Korkut Oğuznâmeleri*. Ankara: AKM Yayınları.
- Oğuz, Öcal. 1997. "Dede Korkut Kitabında Anlatım Ortamı İçinde Ozan". VI. *Lord Beyts Konferansı Dedem Korkut Kitabınının 1300. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Bakü.
- Özsoy, Bekir S. 2006. *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ramiz, Asker, Naile Asker. 2017. *Kitabi-Dede Qorqud/Bibliografik Gösterici*. Bakı: BXQR.
- Sakaoğlu, Saim. 1988. "Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değişirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi". I. *Sovyet-Türk Kolokyumu*, Bakü.
- Sakaoğlu, Saim. 1995. "W. Radloff'un Manas Destanı ile Dede Korkut Kitabınının Destansı Yapıları". *Manas Destanınının 1000. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Bolu.
- Sakaoğlu, Saim. 1998. *Dede Korkut Kitabı/İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I-II*. Konya: Sel-ün Yayınları.
- Savran, Hülya. 1994. "Kazak Türkçesi Korkut Ata Kitabı (Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük)". Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya.
- Sertkaya, Osman F. 2006. *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Taflı, Hülya. (2006). "İnanç Sistemleri Açısından Beowulf ve Dede Korkut Destanlarının Karşılaştırılması". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.





Kitab-ı Dedem Korkut'un İzahlı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme

- Tezcan, Semih. 2000. *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, Fatma A. 1997. "Dede Korkut ile Oğuz-namedeki Ortak Formüller". *V. Milletlerarası Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, C.II: 299-308.
- Warren S. Walker. 1979. "Bir Halk Destanı Olarak Dede Korkut Kitabı". Çev. Ahmet Edip Uysal. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (1) 3: 33-40.





AVRASYA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Hakemli Uluslararası Bilimsel E-Dergi

Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi üç ayda bir yayınlanan çift kör hakemli uluslararası dergidir. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'ndeki makaleler, Creative Commons Alıntı-Gayriticari 4.0 (CC BY-NC) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM, MLA, DRJİ, ISI, ESJİ, ADVANCED SCIENCE INDEX tarafından taranmaktadır.

e-ISSN:2141-2610

Ücretsiz

